DERLEYEN
ERIK JAN ZÜRCHER

ASKERLİK "İŞİ"

ASKERÎ İŞGÜCÜNÜN KARŞILAŞTIRMALI TARİHİ 1500-2000

iletişim

ERIK JAN ZÜRCHER 1953'te Leiden'de doğdu. Leiden Üniversitesi'nde öğrenimini tamamlayan Zürcher, aynı üniversitenin Türkiye Etütleri Bölümü başkanıdır ve öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. 2008'den itibaren Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nün direktörlüğünü yürütmektedir. Prof. Zürcher'in şu kitapları bulunmaktadır: *The Unionist Factor. The Role of the Committee of Union and Progress in the Turkish National Movement (1905-1926)*, E. J. Brill, 1984 (*Milli Mücadelede İttihatçılık*, Türkçedeki ilk baskısı, 1987; İletişim Yayınları, 2003); *The Progressive Party 1924-1925*, E. J. Brill, 1991 (*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Türkçedeki ilk baskısı, 1992; İletişim Yayınları, 2003); *Turkey, A Modern History*, I. B. Tauris, 1993 (*Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, 1995); Mete Tunçay ile birlikte derlediği *Socialism and Nationalism in the Ottoman Empire (1876-1923)*, E. J. Brill, 1993 (*Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik [1876-1923]*, İletişim Yayınları, 1995); *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia 1775-1925*, I. B. Tauris, 1999 (derleme, *Devletin Silahlanması: Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik 1775-1925*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003); Donald Quataert ile birlikte derlediği *Workers and the Working Class in the Ottoman Empire and the Turkish Republic 1839-1950*, I. B. Tauris, 1995 (*Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, İletişim Yayınları, 1998); Willem van Schendel ile birlikte derlediği *Identity Politics in Central Asia and the Muslim World*, I. B. Tauris, 2001 (*Orta Asya ve İslâm Dünyasında Kimlik Politikaları*, İletişim Yayınları, 2004); Touraj Atabaki ile birlikte yazdığı *Men of Order. Authoritarian Modernisation in Turkey and Iran, 1918-1942*, I. B. Tauris, 2004 (*Türkiye ve İran'da Otoriter Modernleşme - Atatürk ve Rıza Şah Dönemleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012).

Fighting for a Living. A Comperative History of Military Labour 1500-2000
© 2013 E. J. Zürcher / Amsterdam University Press

İletişim Yayınları 2539 • Tarih Dizisi 122
ISBN-13: 978-975-05-2274-1
© 2017 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2017, İstanbul

EDİTÖR Merve Öztürk
KAPAK Suat Aysu
KAPAK RESMİ Nikolai Dmitriev-Orenburgsky, "Nikopol Kalesi'nin teslim oluşu - 4 Temmuz 1877", 1883
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas
BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46
CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ERIK JAN ZÜRCHER

Askerlik "İşi"

Askerî İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi (1500-2000)

Fighting for a Living
A Comperative History of Military Labour 1500-2000

ÇEVİREN ***Dilek Şendil***

iletişim

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 9

1 **GİRİŞ: ASKERE ALIMLARDA VE ASKERÎ İSTİHDAMDA DÜNYADAKİ DEĞİŞİKLİKLERİ ANLAMAK**
ERIK JAN ZÜRCHER 11

2 **ÇİN'DE ASKERÎ İŞGÜCÜ, 1500'LER**
DAVID M. ROBINSON 41

3 **MEMLÛKLARDAN *MANSABDÂRLARA* GÜNEY ASYA'DA ASKERLİK HİZMETİNİN SOSYAL TARİHİ: 1500'LERDEN 1650'YE**
KAUSHIK ROY 79

4 **OSMANLI YENİÇERİLERİ ÜSTÜNE (15-19. YÜZYILLAR)**
GILLES VEINSTEIN 113

5 **BATI AVRUPA'DA ASKERLER, 1500'LER-1790**
FRANK TALLETT 131

6 **AVRUPA'DA GÖÇMEN EMEKÇİ İSKOÇ PARALI ASKERLER, 1550-1650**
JAMES MILLER 163

7 **Paralı Ordularda Değişim ve Süreklilik: Orta Avrupa (1650-1750)**
Michael Sikora 195

8 **Kuzey Hindistan'ın Erken Modern Döneminde Geçim Uğruna Savaşan Köylüler**
Dirk H. A. Kolff 233

9 **"Nimetin Kıymetini Bilenler" Hindistan'daki Karnatik Savaşları Sırasında Doğu Hindistan Şirketi Ordusunda Askerî İşgücünün Alımı ve Yönetimine İlişkin İşleyiş**
Robert Johnson 257

10 **"Ülkelerin Yüzkarası, İşe Yaramaz İnsanlar" 18. Yüzyılda Britanya Ordusu'na Asker Alımı**
Peter Way 281

11 **Osmanlı Bağlamında Savaşçı Nüfusların Seferberliği, 1750-1850**
Virginia H. Aksan 321

12 **Çin'in Quing Hanedanlığında Askerî İstihdam**
Christine Moll-Murata - Ulrich Theobald 341

13 **Askerî Hizmet ve Rus Sosyal Düzeni, 1649-1861**
Elise Kimerling Wirtschafter 377

14 **Fransız Ordusu, 1789-1914: Gönüllüler, Zorla Alikonulanlar ve Zorunlu Askerlik**
Thomas Hippler 403

15 **Dönüşüm Halindeki Hollanda Ordusu: Tamamen Gönüllü Kuvvetlerden Kadrolu Milislere, 1795-1830**
Herman Amersfoort 429

16 **İtalya'da Askere Çağırma ve Çağrılanlar (1861-1914)**
Marco Rovinello 459

17 **Ulus İnşası, Savaş Deneyimleri ve Avrupa Modelleri**
Britanya'da Zorunlu Askerliğin Reddi
Jörn Leonhard 497

18 **Topyekûn Savaş Çağında Askerî İşgücünü Seferber Etmek**
Birinci Dünya Savaşı Öncesinde ve Esnasında Osmanlı İmparatorluğu'nda Zorunlu Askerlik Hizmeti
Mehmet Beşikçi 523

19 **Askerlik İşi**
Amerika Birleşik Devletleri Tam Gönüllü Kuvvetleri
Beth Bailey 557

20 **1990'lardan Günümüze Savaşta Özel Taşeronlar**
Bir İnceleme Denemesi
S. Yelda Kaya 591

Kaynakça 617
Yazarlar 663

ÖNSÖZ

Boyu bir elli yedi, şu bir doksan üç,
Mermi sıkar, mızraklarla muharebe eder.
Yaşı olsa olsa otuz bir, öbürü on yedisinde,
O bin yıldır asker.
...
Bedenini feda eder
Savaşa, silah diye,
O olmazsa eğer, süremez bu ölümler.

– *Buffy Sainte-Marie, "Universal Soldier"* (1964)

Bu öncü kitap askerlikte işgücünü başlı başına bir konu olarak irdeleyerek askerlik tarihiyle emek tarihi arasındaki uçuruma köprü kurmak üzere uluslararası çapta etkileyici bir girişimdir. 2009-2012 yıllarında dokuz ülkeden yirmi araştırmacıyla Erik-Jan Zürcher'in başkanlığında kurulan ekip 16. yüzyıldan başlamak üzere Asya ve Avrupa'daki askere alma ve istihdam sistemleri arasındaki benzerliklerle farklılıkları sistematik olarak yeniden ele aldı. Onların karşılaştırmalı yaklaşımı genel tarihsel kalıpların keşfedilmesini mümkün kıldı. Böylece bu kalıplar gelecekte daha derinlemesine çalışmaların konusu olabilecek, olması gereken ve şüphesiz olacak nedensel ilişkiler hakkında fikir vermektedir.

Şimdiye dek askerî tarihçilerle emek tarihçileri apayrı dünyalarda yaşıyorlardı. Askerî tarihçiler savaşlarla, askerî öğretilerle, silah teknolojisi, sefer lojistiği ve benzer sorunlarla ilgilenirlerdi. Onlara göre neferler resme genellikle emirleri yerine getiren kimseler olarak girerler, askerî tarihçilerin anlatısında çarpışmaların neticesini belirleyen muhariplerin sayıları, becerileri, silahları ve moralleridir. Buna karşın emek tarihçileriyse askerleri her şeyden

önce emek direnişini bastıran, bazen, örneğin devrim koşullarında, taraf değiştirip işçilere katılan insanlar olarak görmektedirler. İş, yıkıcı değil yapıcı olduğundan, pek çok emek tarihçisinin gözünde askerlerin yaptıkları "iş" değil, "karşı iş" olur. Askeriye mensupları geleneksel olarak "işgücü" dışında tutulmaktadır, dolayısıyla işgücü istatistiklerine dahil edilmezler.

Öte yandan askerlerin yaptıkları "iş olamaz" fikri ahlâkçı bir önyargıdır. İş, yararlı nesnelerin ya da hizmetlerin bir amaç için üretimine denir. Buna göre iş, amaca yönelik bir faaliyet olup uğruna yapıldığı insanlara yararlı nesneler veya hizmetler üretir. Bundan ötürü, sivillerin çoğu "yararlı faaliyet" olarak görmeyip hoşlanmasa bile, askerî faaliyetlere katılımı diğer bütün emek süreçleri arasında değerlendirmek mümkündür.

Askerlerin işi her türlü vazifeyi kapsayabilir. Kuşkusuz "görevin özü" insanlara boyun eğdirme ve öldürme, düşman mevzilerini yıkma olsa bile askeriye aynı zamanda kolluk hizmetlerini yerine getirir, hendekler kazar, eşyaların ve postanın taşınmasına göz kulak olur, binalar, yollar, kanallar ve barajlar inşa eder. Askerlerin ordu hayatında yaptıkları, işçilerin fabrikada ya da hemşirelerin hastanede yaptıklarından açıkça ayrılır. Ancak gerçek hayatta askerler de en az işçiler ve hemşireler kadar emekçidirler. Paralı askerin İngilizce karşılığı "mercenary", Latince *mercenarius* sözcüğünden türemiştir, "parayla tutulmuş" demektir, diğer bir deyişle yaptığı iş karşılığında ücret alır (Latince *merx* = emtia) – bu önemlidir.

Bu kitabın yazarları ekip çalışmasında farklı alt disiplinleri birbirine harmanlayan ve yerel bulguları dünya odaklı yaklaşıma yerleştiren yeni bir tarihyazımı türünün ortaya çıkmasına büyük katkıda bulundular. Okuyanların elinde, çığır açacak toplu denemeler içeren bir kitap var ve bunun ileriki yıllarda askerî işgücü üzerine tarihsel araştırmalara esin kaynağı olacağından hiç şüphem yok.

MARCEL VAN DER LINDEN
Amsterdam, Mart 2013

1

GİRİŞ: ASKERE ALIMLARDA VE ASKERÎ İSTİHDAMDA DÜNYADAKİ DEĞİŞİKLİKLERİ ANLAMAK

ERIK JAN ZÜRCHER

Emeğin tarihini yazanlar askerlerin yaptıkları işleri uzun süre görmezden geldiler. İş, artı değer yaratan bir faaliyet olarak tanımlandığından askerlerin yaptıkları iş üretken olmaktan çok yıkıcı bir faaliyet olarak görülmüştü. Askerî işgücünün özü itibariyle artı değer yaratmak yerine mutlaka yıkıcı olacağı varsayımı en azından iki nedenden dolayı tartışmaya açıktır. Birincisi, askerler dünyanın her yerinde zamanlarını savaş meydanlarından çok kışlalarda geçirir ve garnizonlarda tarım, inşaat işleri ve yol yapımında ucuz işgücü olarak istihdam edilirler. Askerî insangücü topyekûn kullanılmasaydı, Fransa'dan Çin'e kadar birbirinden uzak birçok ülkede surlar, bentler, kanallar gibi büyük altyapı yatırımlarını inşa etmek asla mümkün olmazdı. Doğal afetler sonrasında da sık sık askerlere iş düşer ki bu durumda onları tıpkı hastabakıcı ya da ambulans şoförü gibi emekçiler olarak görmek gerekir. İkinci ve asıl neden ise, Peter Way'in öne sürdüğü gibi savaşın nihaî sonucudur, eğer başarılıysa işgal edilen topraklar veya kazanılan iktisadî avantajlar yoluyla devletler ve onların seçkinleri için artı değer yaratılmış olur.[1]

Tartışmanın getirileri ne olursa olsun, bir askerin eyleminin iş olmadığı görüşü, askerî işgücünün, liman işçileri, tekstil işçileri, madenciler ya da tarım işçileri üzerine yapılan araştırmalara benzer şekilde araştırma konusu yapılmamasına yol açmıştır.[2] Bu yaklaşıma ilk itiraz edenlerden biri IISH (Ulusla-

1 Marx'ın izinden giden Peter Way, kapitalizm ve modern devletin gelişiminin savaşla, bilhassa sömürge savaşlarıyla yakın ilişkisinden söz eder. Bkz. Way, "Klassenkrieg".

2 Chris Tilly ve Charles Tilly bu hususu kitapları *Work Under Capitalism*'de ele alırlar, s. 23: "Kesin olan şu ki harcanan her çaba iş değildir; tamamıyla yıkıcı, ifadeye ya da tüketime dayalı faaliyetler bu sınırın dışındadır; aktarılabilen kullanım değerini azalttıkları için onları karşı-iş olarak düşünebiliriz."

rarası Sosyal Tarih Enstitüsü) üyesi Jan Lucassen olmuştu. 1994 gibi erken bir tarihte, modern Avrupa tarihinin başlangıç dönemlerinde karşımıza çıkan paralı askerlerin "proleter deneyimlerini" göz önünde bulunduruyordu.[3] Askerî işgücü konusuna sosyal tarihçilerin daha yeni eğildiği düşünülürse, bu öncü bir çabaydı. Bruce Scates 2003 yılında Avustralya'da yayımlanan *Labour History* dergisinde "The Price of War: Labour Historians Confront Military History" başlıklı bir makale yayımlamıştı; dergi o tarihten beri Nathan Wise'ın yazılarıyla da bu konuya özel bir yer ayırmaya devam etmektedir.[4] Buna rağmen Avustralya'daki yayınlar zaman ve mekân açısından sınırlı kaldı (Birinci Dünya Savaşı'ndaki Avustralyalı gönüllü ordusuna ağırlık verildi). Alman tarihsel antropolog Alf Lüdtke 2006 yılında daha geniş karşılaştırmalı bir çalışma yayımladı: "War as Work: Aspects of Soldiering in 20th Century War". Ancak başlıktan da anlaşılacağı üzere çalışma yakın geçmişle sınırlı tutulmuştu. 2011 yılında *International Labor and Working-Class History* dergisi, içinde birbirinden ilginç altı makalenin yer aldığı "Labor and the Military" konusuna ayrılmış özel bir sayı çıkardı. Bu yaklaşım hem iş hem işgücü anlamında, silahlı kuvvetleri (ya da orduyu) ve emeği bizim görüşümüzden farklı olarak denklemin iki ayrı unsuru görüp aradaki bağıntıyı araştırırken, *Askerlik "İşi"* dâhilinde yöneltilen sorular askerlik hizmetinin kendisini emek biçimi olarak ele almaktadır.[5] Bizim görüşümüze göre askerler kimi zaman işçi rolünü üstlenen ayrı bir sınıftan gelmezler, kendileri bizzat *işçidirler*.

Bu konuya ilginin arttığını kanıtlayan bir başka girişim de aynı meseleleri bölgesel bağlamda ele alan, "Beyond the Battlefield: The Labor of Military Service in Latin America and the Caribbean" konulu 2011 Nisan ayında Duke Üniversitesi'nin düzenlediği konferanstı. Bir kez daha belirtmek gerekirse, konferansta sunulanlar büyük ölçüde bölge toplumlarında ve ekonomilerinde askerlerin oynadıkları askerî olmayan veya en azından askerlik dışı rollere yoğunlaşmış bildirilerdi, dolayısıyla emeği esasen askerliğin temel meselelerinin dışında bir şey olarak anladıkları görülüyordu.

Bir askerin *bizzat kendi* yaşamının emek süreci olarak anlaşılabileceğinin, 1990'larda, Osmanlı askerlerinin Birinci Dünya Savaşı sırasında günlük yaşamları üstüne yaptığım ampirik çalışma sırasında daha çok farkına vardım.[6] Jan Lucassen ile yolumuz kesişti ve 1999 yılında "Conscription as Military

3 Lucassen, "The Other Proletarians", s. 185.

4 Wise, "The Lost Labour Force", "'In Military Parlance, I Suppose We Were Mutineers'".

5 *ILWCH* özel sayısında Joshua B. Freeman ve Geoffrey Field editörlüğünde yayımlanan "The Army Is a Service, Not a Job" başlıklı makalesinde Jennifer Mittelstadt, *Askerlik "İşi"* içindeki tartışmaları tam kalbinden vurur.

6 Zürcher, "Between Death and Desertion", "The Ottoman Conscription System in Theory and Practice", "Ottoman Labour Battalions in World War I", "Hizmet Etmeyi Başka Biçimlerle Reddetmek".

Labour: The Historical Context" makalesini birlikte yayımladık. Yıllar geçtikçe Ortadoğu'da zorunlu askerlik konusuna duyduğum özel ilgi, birçok devlet ve toplumun sosyal ve siyasal uygulamalarını analiz etmek kadar, dünyanın farklı yerlerinde askerleri hizmet altına alma ve istihdam etmede büsbütün farklı sistemler doğuran koşulların daha geniş bir yelpazede araştırılmasının gerekli olduğuna inandırdı. 2008'de Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'ne (IISH) katıldığımda bu fikir, araştırma bölümü tarafından heyecanla karşılanmıştı, böylece, *Askerlik "İşi"* projesi 2009'da başlamış oldu, sonucu da şimdi elinizde. Proje, gelişmiş devlet düzeni bağlamında devlet ordularıyla sınırlı olduğu için 1500-2000 yılları arasında Avrupa, Ortadoğu, Hindistan ve Çin'de kurulmuş kara ordularına odaklanılmıştır. Bu da Latin Amerika, Afrika ve Avustralasya gibi önemli bölgelerin ve kategorilerin dahil edilmediği ama aynı zamanda devlet-dışı güçlerin (gerilla hareketleri, köle veya köylü isyan orduları) de kapsam dışı bırakıldığı anlamına gelir. Donanmayı da dışarıda bırakmış olmamız ciddi bir ihmal gibi görülebilir, ancak ihtiyaç duyulan beceri düzeyi, gelenekleri ve askere alma yöntemleri bakımından kara ordularından çok farklı olmaları, donanmalarda askerî işgücüne ilişkin karşılaştırmalı araştırma yapmak için kendi başına çok ilginç bir çalışma alanı sunmaktadır. Biz de bu konuyu olası ayrı bir projeye bırakma kararı aldık.[7]

Elbette "devlet"in bir bakıma modern bir kavram olduğu ve modern-öncesi olguları sınıflandırmak üzere ondan yararlanmanın anakronistik bir tutum olduğu şeklinde bir itiraz gelebilir. Kuşkusuz ne 16. yüzyılda *Landsknecht* (Alman paralı askeri – ç.n.) ne de 19. yüzyılın İsviçreli paralı askeri[8] kendini bir "devlet" için savaşırken tahayyül edebilirdi. Onlar, kimlikleri büyük ölçüde savaş meydanında şekillenen kurumsal yapıların mensuplarıydı ve kral tarafından işe alınmışlardı. 20. yüzyılın başında Osmanlı askerleri elbette padişahlarını ve dinlerini savunduklarını düşünüyorlardı, ancak bu biz 21. yüzyıl tarihçilerini, devleti analitik bir kategori olarak kullanmaktan, monarşi hükümdarları ve cumhuriyetler tarafından (doğrudan veya dolaylı) istihdam edilmiş askerleri, gerilla güçleri ve isyan hareketlerinde yer alan askerlerinden ayırt etmekten alıkoymaz.

---

7 Böyle bir çalışma denizcilik ve emek tarihçilerinin 1990'ların ortalarında yaptıkları ve sonuç olarak Van Royen, Brijn ve Lucassen'in editörlüğünde konferans bildirileri derlenerek yayımlanan *Those Emblems of Hell?* başlıklı kitapta toplanmış çalışmalar üzerine inşa edilebilir. Ancak bu kitap salt donanmalara ayrılmamıştır. Başlıca konusu ticarî gemiciliktir.

8 "Paralı asker" tanımı zamanla, bilhassa anayurt savunmasının, yurttaşların hem görevi hem de ayrıcalığı sayıldığı ulus-devletin ortaya çıkışından itibaren çok olumsuz çağrışımlarla anılır olmuştur. Ancak bu kitabın başından sonuna kadar biz bu terimi herhangi bir değer yargısından uzak, yalnızca işverenlerini seçme ve şeklen de olsa özgür iradeleriyle hareket edebilme hakkı tanıyan piyasa koşullarına göre çalışan askerleri belirtmek için kullandık. Bu da onları ücret alan (hem de bazen dolgun ücretler ödenen) ancak piyasa koşullarına göre faaliyet göstermeyen ve muhtemelen tek bir işvereni olan askerlerden ayırmaya yarar.

Askerlerin yaptığı işi emek olarak görmeye karar verirsek, askerî işgücü diğer işgücü biçimlerinden temelde farklı mıdır diye sormak elbette isabetli olur. Askerlerin yaptıkları işin eşi benzeri olmadığı savunulabilir, çünkü iş gereği türdeşlerini öldürerek bir bakıma insanoğlunun en büyük tabusunu açıkça ihlal ederler. Askerler savaş alanında harcadıkları vakitten daha fazlasını kışlalarda ya da uygun adım yürüyerek geçirseler de herhangi bir ordunun nihaî amacının dövüşmek ve öldürmek olması bu işi farklı kılar – işin içinde risk olmasında daha belirleyicidir bu, çünkü ister şiddet, ister kıtlık, isterse çocuk doğumları veya bulaşıcı hastalık olsun, çoğu toplumda olağan koşullar altında bile pek çok insan riske maruz kalır. Ancak istisna oluşunun kaynağı ne olursa olsun, eninde sonunda bir ordu her sanayi dalı gibi sermayenin ve emeğin etmenlerini temel alarak kurulur, tam da bu nedenle askerlerin faaliyetlerini bir başka iş türü olarak değerlendirmek mümkündür.

Askerlik "İşi" sayesinde dört kıtada beş yüzyılı kapsayan yirmi adet epey ilginç örnek olay çalışması üretildi. Aşağıda, araştırma grubunun üyeleri tarafından kaleme alınan yirmi taslak bölüm ve yaptığımız nice akıl çelici tartışmalar ışığında beş yüzyılı aşkın bir süre boyunca Avrupa ve Asya'da var olmuş askerî işgücü ilişkilerini sınıflandırma, altında yatan modelleri ayırt etme çabasını ve askeriye içerisinde belli tipte işgücü ilişkilerinin yayılmasını ya da yok olmasını hangi belirleyenlerin etkilediğine ilişkin öneriler bulacaksınız.

Muazzam çeşitlilik

Fenomenolojik bir düzeyde, kendimizi devlet hizmetindeki kara ordularıyla sınırlasak bile askerî işgücü biçimlerinin çeşitliliği neredeyse sonsuzdur ama anlamlı karşılaştırmaları mümkün kılmak için temel bir sınıflandırma yapılması gerekiyor. Böyle bir sınıflandırma arayışı *Askerlik "İşi"* projesinin araştırma grubunun gündeminde ön sıralardaydı.

Farklı olguları bir araya toplamak için izlenecek bir yol da Avrupa ordularının gelişimi üstüne John Lynn'in yaptığı ufuk açıcı çalışmada benimsediği yöntemdir.[9] Lynn dört temel "ordu tipi" tanımlar: feodal ordu, sözleşmeli yığma ordu, muvazzaf devlet ordusu, zorunlu hizmet ordusu. Lynn'in savının merkezinde 1650 dolaylarında ortaya çıkan ve "önde gelen aristokratların az sayıda devlet askerlerini rastgele bir araya getirmek, paralı asker çeteleri kiralamak ve özel orduları dahil etmek suretiyle toplayıp hükümdarın hizmetine sunduğu bir kuvvet"[10] olarak tanımladığı sözleşmeli yığma ordu

9 Lynn, "The Evolution of Army Style in the Modern West".

10 Ünlü askerî tarihçi John Lynn ne yazık ki projeden erken bir tarihte ayrılmak zorunda kaldı. Fakat bize *Askerlik "İşi"* çalışma grubundaki tartışmalara temel olacak görüşlerini yazılı olarak verme nezaketini gösterdi. Bu tanım onun metninin ikinci sayfasından alınmıştır.

gözle görülecek kadar farklı bir türe, muvazzaf devlet ordusuna dönüştüğü fikri yer alır. 1650'den sonra Avrupa'ya egemen olan muvazzaf devlet ordusu hem daha milli hem daha tektipleşmiş olduğu gibi, paralı askerlerden oluşan eski ordularla karşılaştırıldığında daha da büyüktü. Devletlerin askerleri giydirme, doyurma ve donatma konusunda sorumluluk üstlenmeleri pek çok başka şeyin yanında üniformanın da icat edilmesine yol açtı. Öte yandan Lynn en son çalışmasında, Hollanda Birleşik Eyaletleri gibi nüfusları az ama hazineleri dolu bazı ülkelerde paralı askerliğin bu tarihten sonra da büyük önem taşımayı sürdürdüğünü kabul eder. Aslında 18. yüzyıl, küçük Alman devletlerinin kendi askerî birliklerini "sübvansiyonlar" karşılığında daha zengin, daha kudretli devletlere kiraladıkları derebeylik (senyörlük) sisteminin altın çağıydı. Kuzey Amerika'da savaşırken Britanyalıların kuvvetlerinin bir kısmının sübvansiyonlar karşılığında topladıkları Hesse-Kassel ve Hannover alaylarından meydana geldiği iyi bilinmektedir.

1650'nin ayrışma noktası geçerliliğini korusa da istisnalar bize ordu tiplerinin asla katışıksız oluşmadığını gösterir. Max Weber'in bürokrasisi gibi bunlar da ideal tiplerdir. Yaptığımız araştırmalar gerçekte farklı ordu tiplerinin aynı anda bir arada var olduğu karma ordulara işaret eder. Her ne kadar artık ağırlıkta olmasalar da paralı askerler 17. ve 18. yüzyılın muvazzaf devlet ordularında rol oynamaya devam ediyorlardı, ayrıca Thomas Hippler'in ortaya koyduğu üzere Fransız Devrimi sırasında zorunlu askerliğin resmen uygulanmasından çok önce eski rejimin (*ancien régime*) orduları da zorla orduya alınmış askerler içerirdi.

Lynn'in sınıflandırmasının, analitik bir araç olarak hem ikna edici hem de kullanışlı olmakla birlikte yalnızca Avrupa tarihine dayandığını kabul etmek gerekir. Dolayısıyla modern dönemin başlarında hatta sonrasında Asya ve Ortadoğu'da son derece önemli birkaç "ordu tipi" dışarıda bırakılmıştır. İlk akla gelen "köle ordusu" olabilir. 9. yüzyılın başlarından 19. yüzyıl başlarına kadar geçen bin yılda memlûk veya *gullam* olarak hükümdarların kendi topraklarının dışından satın aldıkları ve kendi özel malları diye gördükleri askerler Cezayir'den Hindistan'a kadar önde gelen bir özellikti. Orta Asya steplerinden Etiyopya'ya kadar uzanan bölgeler çok sayıda asker-köleler ihraç ederdi. Her ne kadar dışarıdan satın alınmayıp Osmanlı'nın nüfuz alanından toplansalar da Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniçerileri de kesinlikle aynı kategoriye aitti. İkinci tip olan beylik orduları modern Avrupa'nın ilk dönemlerindeki savaşlarda artık önemini yitirmişse de Osmanlı, Babür ve Çin imparatorluklarının çöküşüne kadar önemini korumuştu.

Ordu tiplerinin sınıflara ayrılması doğal olarak emek ilişkileriyle değil orduların örgütlenme biçimlerine göre yapılır. Farklı ordu tiplerinin farklı biçimlerde emek ilişkileriyle çakıştığını varsaymanın cazip yanlarına rağmen

projemiz kapsamındaki örnek olay çalışmaları bu ikisinin çakışması gerekmediğini göstermiştir. Genel olarak toprak sahiplerinin maiyetindekiler ve tabiiyeti altındaki köylülerden topladığı feodal ordularda (bizim emek mükellefiyeti olarak adlandırdığımız) iş ve mükellefiyet ilişkisi ağırlıklı görülürken, çalışmalar bize, iki ya da daha fazla ordu tipinin bir arada var olabildiğini, muvazzaf devlet ordusu veya zorunlu hizmet ordusu gibi tek bir ordu içinde farklı emek ilişkilerinin aynı anda olabildiğini gösterir. Başka bir deyişle tek bir ordu tipinde çok farklı emek ilişkileri olabilir. Lynn'in izinden giden Michael Sikora, Prusya kanton sisteminin kısmen (paralı askerler olarak tanımlanan) yabancılarla milisleri bir çatı altında toplayan düzenli ordu ile nasıl bir "karma askerî örgütlenme" olduğunu anlatır. Virginia Aksan ise kendi bölümünde, içerik bakımından oldukça zengin bir örnek vermektedir. 1708 yılında Şam'daki askerî nüfus yerel yeniçeriler ya da muhafızlardan, İstanbul'dan gönderilen saray yeniçerilerinden, ücretleri vali tarafından ödenen paralı askerler (bunların arasında Anadolulu *levent*ler, Kürt silahşorlar ve Kuzey Afrikalıların bulunduğu anlaşılır) ve tımarlı sipahilerden oluşuyordu, bu, 15. yüzyılın başından itibaren ortaya çıkmış kuvvetlerle 17. yüzyılda geliştirilmiş "ordu tipleri"nin bir karışımıydı. Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet ordusu, kâğıt üzerinde zorunlu olan, yurttaşların anayurdu savunma hakkını ve görevini icra ettikleri hizmet ordusuydu. Ancak 19. yüzyılın bütün zorunlu askerlik sistemleri gibi Fransız sistemi de varlıklı yurttaşlarının para karşılığında yerlerine başkalarını koymalarına fırsat tanımış, onlar da bundan büyük ölçüde yararlanmışlardı. Onların yerine asker olanların çoğu kendi sıralarını savmış, fakat uzun askerlik süreleri nedeniyle sivil yaşamda iş bulma şansını kaybetmiş kimseler olduğundan, aslında zorunlu hizmet ordusunda kıdemli profesyonellerin kayda değer bir ağırlığı vardı. Marco Rovinello'nun incelediği İtalyan örneği de aynı gerçekliği yansıtmaktadır, fakat çok daha aşırı bir biçimini: Devlet, burjuvaların "azat edilme" (muafiyet) karşılığında ödedikleriyle elde ettiği ek gelir sayesinde, orduyu güçlendirmek için eski askerleri hizmete almaktan pek hoşnuttu, dolayısıyla 1854 yönetmeliğinin en az kırk altı maddesinde "askere çağrılanların bu külfetten nasıl kurtulabileceği" ayrıntılarıyla anlatılmıştı. Hollanda'da da 1819-1828 arasında, zorunlu askerlik hizmetinin yeniden uygulanmasıyla gönüllülerin başkalarının yerine geçtiklerini görürüz.

Bu kitaptaki çalışmalar erler hakkındadır, subayları kapsamaz. Her zaman ve her yerde subaylar erlerden farklı muamele görürlerdi, kendilerine özgü emek ilişkileri içindeydiler. Devletler ordularına doğrudan asker almayı ve bu orduları denetlemeyi asla başaramazlardı. Bunun için daima mevki sahibi kimselere (soylular, toprak sahipleri, eğitimli orta sınıflar) ihtiyaç duyarlardı, bundan ötürü devletle mevki sahibi gruplar arasındaki tipik ilişki zor kul-

lanmaktan çok müzakere mekanizmalarını işletmek şeklinde görülürdü. Aynısının, zor kullanılarak hizmete alındıklarına nadiren rastlanan süvari kuvvetleri için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

Birbiri ardından gelen ama kısmen birbiriyle örtüşen farklı ordu tipleriyle karşı karşıyayız, ayrıca tek bir ordu tipi diye tanımlanabilse de çeşitli emek ilişkilerini barındırmasının mümkün olduğunu anlıyoruz. Proje kapsamında ele alınan yirmi örnek durum, toplamda yaklaşık yüz farklı emek ilişkisi biçimini gözler önüne sermektedir. Aşağıda tartışacağım üzere bunun nedenleri birden fazladır, fakat bunlardan biri, pek çok yerde daha küçük "uzman" birimlerin ana orduyla bir arada varlık göstermesidir: Avrupa'daki *Landsknecht* ile Arnavut sipahilerden tutun da Osmanlı'da ve sonradan da Babür ordusunda yer alacak Portekizli topçu ustalara, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın yeni kurduğu Mısır ordusunun Fransız subaylarına kadar ordular belli başlı görevler için daima yüksek vasıflı uzmanları istihdam etme ihtiyacı duymuşlardır. II. Gustav Adolf'un 17. yüzyıldaki İsveç ordusu tek bir kurum içinde farklı ordu tipleri ve emek ilişkilerinin bir arada var olmasına güzel bir örnektir. Pek çok yönüyle döneminin en moderni olan bu ordu, Avrupa'nın en eski zorunlu askerlik sistemini temel almıştı, ama İsveç kralı aynı zamanda sadece yüzde on ikisi İsveçli olan ordusuyla Avrupa'nın en büyük paralı asker işvereniydi.

Farklı askerî işgücü biçimlerine farklılıklar açısından değil de ortaklıklar açısından bakmayı öğrendiğimize göre, şimdi de beş yüzyıl boyunca farklı bölgelerde gerçekleşmiş askerî istihdam biçimlerinin tamamının yer bulacağı bir sınıflandırma oluşturmamız gerekiyor. Bunun için Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü (IISH) tarafından daha önce geliştirilen "Dünya Çapında Emek İlişkileri Tarihi Ortak Çalışması (Global Collaboratory on the History of Labour Relations) 1500-2000" içerisinde üç katlı temel işgücü ilişkilerine başvurabiliriz: Çift-taraflı emek, emek mükellefiyeti ve ticarileşmiş emek.[11] Bir hane veya topluluk içerisinde (yükümlülüklerin ortaklaşa üstlenilmesi temelinde) iş görmek, çift-taraflı emek kategorisine girer. Yönetim (genellikle devlet) tarafından çalışmakla yükümlü kılınan işçiler emek mü-

11 Elbette tanımlanan bu üç kategorinin (çift-taraflı emek, emek mükellefiyeti ve ticarileşmiş emek) dışında gönüllülüğün de dördüncü kategori olması gerektiği savunulabilir. Bunu tercih etmememizin birkaç nedeni var. Her şeyden önce, tek tük birkaç örnek dışında insanların orduya katılma saiklerine ilişkin doğru bilgi edinmek neredeyse olanaksızdır. Devletin temsilcileri ve komuta kademesindeki subaylar tarafından, katılanların aklından geçenlerin yanlış aktarılması da mümkün. Askerler okuryazar olsalar ve kendi deneyimlerini yazsalar bile verdikleri bilgilerin doğruluğu kesin olamaz. Yazdıkları, meşrulaştırmadan ya da kendini haklı çıkarmadan ibaret olabilir. Gelenek, ekonomik gereksinim veya toplumsal baskı insanları gönüllü olmaya itebilir, hatta kimi örneklerde (Vietnam Savaşı sırasındaki ABD ordusu gibi) askere çağrılmayı beklemek yerine gönüllü olmak ordu içerisinde üstün bir konuma gelme kurnazlığı bile olabilir. Birleşik Devletler'in 1973'te kabul ettiği "tam gönüllüler ordusu" bizim konumuza girmemekle birlikte profesyonel yapısıyla bir tür özgür ve ticarileşmiş işgücü biçimini yansıtmasını dikkate alabiliriz.

kellefiyeti altında sınıflandırılır. Onların emeğinin sahibi yönetimdir. Üçüncü kategori olan ticarileşmiş emek, işverenin (ordu, devlet) piyasadan elde ettiği emek gücüdür.

Araştırma grubumuz, üzerinde çalıştığı örneklerde belirlenen farklı durumları sınıflandırma içine yerleştirmeye çalışmış ve elde edilen sonucu aşağıdaki sorulara yanıt vermek üzere kullanmıştır:

1) Belli koşullar altında belirli tipte emek ilişkilerinin öne çıkmasını ve emek ilişkileri kombinasyonlarını nasıl açıklayabiliriz?
2) Baskın bir sistemin yerini bir başkasının almasını nasıl açıklayabiliriz?

Sınıflandırmanın verimli karşılaştırmalar yapmanın bir aracı olduğunu ancak tarihsel olgulara bir deli gömleği gibi zorla giydirilmeye çalışılmaması gerektiğini söylemeye lüzum yoktur herhalde.

Askerî işgücünü sosyal tarihçiler açısından çekici kılan ampirik zenginlik aynı zamanda kesin bir yanıta ulaşmak için henüz erken olduğu fikrini de verir bize, ancak buradaki sentezle projeden çıkan birtakım ön bulguları ortaya koymak isterim. Amaç, örneklere ve geçerliliklerine genel bir bakış sunmak değil, böyle bir karşılaştırmalı yaklaşımla neyin mümkün olabileceğini, hem temel sınıflandırmanın (çift taraflı emek, emek mükellefiyeti, ticarileşmiş emek) yararını sınamak, hem de orduya asker alımında ve istihdamında belli bir sistemin ağırlık kazanmasını ya da bir sistemden diğerine geçişi belirleyen etmenleri saptamak açısından, projenin başlıca bulgularını örneklerle gözler önüne sermektir.

Çift taraflı emek, emek mükellefiyeti ve ticarileşmiş emek

Belli bir askerî işgücü biçiminin bu sınıflandırmadaki yerini belirlemek için aşağıdaki değişkenlere bakabiliriz:

- Gelir (maaş veya ücretler, yüksek veya düşük, nakdî veya aynî, düzenli/düzensiz),
- Hizmet süresi (kısa süreli sözleşmelerden ömür boyu sürecek istihdama kadar),
- Yasal kısıtlamalar (sisteme girme ve çıkma ya da sistemden ayrılma, işveren değiştirme özgürlüğü).

İşgücü ilişkilerinin çift taraflı (karşılıklı) biçimi çalışmalarımızda pek az yer tutmaktadır. Buna rağmen Çin'deki Ming imparatorlarıyla Osmanlı sul-

tanlarının kabile kuvvetlerinden yararlandıklarına dair kayıtlara rastlıyoruz. Hindustan eyaletleri de sık sık Afgan kabile savaşçılarına başvururlardı. Aslında Mançu kabile kuvvetleri olan Qing egemenliğindeki Çin'in Sekiz Sancak Orduları'nın çift taraflı emeği mi, yoksa emek mükellefiyetini mi temsil ettiği tartışmaya açıktır. Belki de biri diğerinin devamıydı, çünkü Mançu kabile reisleri Çin imparatorunun tanıdığı yeni mevkilere gelmiş, eski kabile bağları Çin imparatorluk düzenine yerleştirilmişti. Yerel milisler de ekseriyetle çift-taraflılığa dayanırdı: Savunma yükünü paylaşmak için kenetlenmiş topluluklar içerisinde karşılıklı yükümlülük genel kabul görürdü. Fakat tıpkı Ming Çini'nde veya Fransa'daki eski rejimde, hatta Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında gördüğümüz üzere bu milisler profesyonel subayların komuta ettiği merkezileşmiş yapılara dâhil edilerek devlet ya da "ulus" ordusu kurulunca, milisler bir bakıma ilkel bir zorunlu askerlik sistemine evrilmişlerdi. Esasen toplulukları korumak üzere çift-taraflı emek biçiminde yerel görevlerle ilişkilendirilmiş milislerin devlette kalıcı görevler üstlenmek suretiyle giderek başkalaşmasının izlerini Sikora, 17. yüzyıl başlarındaki Almanya'ya kadar sürmüştür. Sorun şu ki "milis" gerçekten çok kapsayıcı bir terimdir. Belli ki herhangi bir analiz yapabilmek için yerel toplumun etkisinin ağırlık kazandığı milis sistemleriyle devlet çıkarlarının yönettiği milisler arasında kesin bir ayrım yapacak şekilde terminolojinin arındırılması gerekiyor. Frank Tallett, XIV. Louis yönetiminde ilkin Fransa'nın, sonra da pek çok Alman devletinin ihtiyaç halinde askere almak üzere eğitimli işgücü havuzu yaratmak için milis sistemini nasıl geliştirdiklerini anlatır. Prusya kanton sistemiyle doruğuna ulaşan bu sistemlerde, çift-taraflı emek ilişkisinden çok, emek mükellefiyeti ilişkisi baskındır. Modern zorunlu askerlik hizmetinin köklerinin, askerlik yoklaması ve muafiyet mekanizmaları eşliğinde bir tür zorunlu askerliği kullanmaya çoktan başlamış olan Fransa'nın milis sistemine uzandığı açıkça görülmektedir. Diğer yandan 17. yüzyıl İsveçi ya da 18.yüzyıl Rusyası'na benzer şekilde en düşük düzeyde ilk zorunlu askerlik sistemlerinde, toprak sahibi soyluların gözetiminde acemileri sevk etmekten sorumlu yerel köy ahalisinin, zorunlu askerlik yükünü, tıpkı ortak arazilerin kullanımını ya da tarımsal işgücünü paylaştığı gibi dağıtmasının, bir ölçüde çift taraflılık, yani topluluk içerisinde yüklerin ve menfaatlerin eşit paylaşımını içerdiğini ileri sürebiliriz. Elise Kimerling Wirtschafter'in belirttiği gibi, hiç olmazsa askere alma kurallarının 1831 yılında yasallaşmasına kadar Rusya'da asker alımını köylülerle yerel toprak sahiplerinin uygulamaları belirlemişti. Aynı zamanda kendileri de sarayın veya devletin sözleşmeli memuru olan askerî liderlerin yandaşlarının bu adamlarla akrabalık veya hamilik bağları olduğundan ve bundan dolayı komutanlarıyla aralarındaki emek ilişkisi içinde başka ilişki tiplerini (paralı askerlerin ticarileşmiş emek) de

barındıran daha geniş bir sistemin parçası olmakla birlikte çift taraflı özelliğinden söz edilebilir. İskoç paralı askerleri ekseriyetle bu kategoriye girerler, ancak Herman Amersfoort modern Avrupa'nın ilk dönemlerinde İsviçreli paralı askerlerin, kendilerini hizmete alanlarla akrabalık bağları bulunduğuna işaret eder. Tüm bu örnekler çift taraflılığın eşitlikle karıştırılmaması gerektiğini gösterir.

Projemizdeki araştırma konusu olan askerî işgücü ilişkilerinin ve askere alma uygulamalarının büyük çoğunluğu, IISH Dünya Çapında Emek İlişkileri Tarihi Ortak Çalışması tarafından tanımlanmış diğer iki kategoriden birine, ya emek mükellefiyeti ya da ticarileşmiş emek ilişkisine dâhildir. Devletin resmî görüşü, askerlik hizmetinin yasal olarak dayatılabilen bir yükümlülük olduğu ve esasen vergi ve angarya kategorileri gibi devlet tarafından dayatılan diğer yükümlülüklerle takas edilebilir olduğu şeklinde ise, emek mükellefiyeti ortaya çıkar. Fransa'da zorunlu askerliğe verilen *l'impôt de sang** adından da belli olduğu üzere bu kavram halklar tarafından iyi anlaşılmıştır. Emek mükellefiyeti ilişkisinin kesin biçimi (Osmanlı devşirmelerinde görüldüğü gibi) yasal köleleştirmeden belirli seferlere zorla asker toplamaya (Ming dönemindeki gibi angarya ya da vergi yerine hane halkından birini askerlik hizmetine vermeye zorunlu tutulduğu babadan oğula geçen yükümlülükler) ve zorunlu askerlik hizmetinin erken ve modern uygulamalarına kadar değişkenlik gösterebilir. Zorla asker toplama ve askerlik hizmetinin ilk biçimlerinde yükümlülük genellikle bir topluluğa (Ming döneminde "halk yiğitleri" veya Rusların mir düzeninde köylüler) dayatılırken, modern askerlik hizmetlerinde esas itibariyle yurttaş sorumluluğu gereği bireysel görevdir. Babür, Osmanlı ya da Ming İmparatorluğu'nda yaşandığı gibi kabilelerin devletle mükellefiyet ilişkisi söz konusuysa emek mükellefiyeti ve çift taraflı emek birbirine karışır, ama bu aynı zamanda karşılıklılık temelinde kendi kabile savaşçılarını da seferber eder.

Epey yaygın olan ikinci kategoriyse ticarileşmiş emektir. Göründüğü kadarıyla Lynn'in sınıflandırmasına göre hem sözleşmeli yığma ordu hem de muvazzaf devlet ordusu bu kategoriye girer. Bu kategorilerin bildik özelliği bir yanda devlet, diğer yanda askeriye arasında süresi sınırlı bir sözleşme ilişkisi olmasıdır. Gerek modern gönüllü ordu (Beth Bailey'nin incelediği Birleşik Devletler'in tam gönüllü ordusu gibi) gerekse Yelda Kaya'nın aktardığı Irak ve Afganistan'da faaliyet gösteren taşeronlar bu kategoriye dahildir.

Bazen tek bir sistemin değişik seviyelerinde farklı işgücü ilişkilerinin gö-

(*) Kelime itibariyle kan borcu, kan vergisi anlamına gelen bu deyimin karşılığı vatani görevdir. Fransa'nın iki dünya savaşı arasında –barış döneminde dahi–, Afrika sömürgelerinden yoğun bir şekilde gerçekleştirdiği zorla askere alımlar için kullanılırdı. Türkçe karşılığı olarak "vatan borcu" denilebilir – e.n.

rülmesi kafa karıştırır. Gıda zincirleri veya emtia zincirlerine benzeterek belki bunlara "askere alma zincirleri" diyebiliriz. Modern Avrupa'nın ilk dönemlerinde devlet, genellikle asilzâde olan paralı albayla sözleşme yapabilir, o da kendi derebeyliğinden, efendileriyle emek mükellefiyeti ilişkisi içindeki köylüleri orduya getirirdi. İster Avrupa'da olsun, ister Ortadoğu'da veya Hindistan'da, erken modern devletlerin kural olarak yerel düzeyde asker toplamak için toprak sahiplerinden veya soylu sınıftan medet umması, bazen yerel yöneticilerle ileri gelenlerin askerî taşeronlara dönüştüğü çift taraflı emek ve emek mükellefiyeti ilişkilerinin türlü türlü birleştirilmesi fırsatını doğurmuştu. 19. yüzyıl Osmanlı ordusunda ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar Kürt aşiret reislerine subay rütbesi verilerek ordu hiyerarşisine dâhil edilmişlerdi, ancak Kürt birimlerine bu subayların komutasında düzenli ordu disiplini dayatmanın olanaksız olduğu anlaşıldı, çünkü erler, ordu hiyerarşisini değil sadece aşiret bağlılıklarını tanırdı. Onlarınki Osmanlı ordusu genelinde tepedeki ticarileşmiş özgür emeğin (subaylar) altında yer alan emek mükellefiyeti (çünkü zorunlu askerliğe dayanıyordu) içerisinde çift taraflı bir mini sistemdi. Tallett ile Lynn'in tartıştıkları Soldatenhandel (takas askerler) bilhassa karmaşık bir durumdur. Örneğin Hesse-Kassel Prensliği tarafından Britanya sarayına kiralık verilen askerlerin Britanyalıların güttüğü davadan elde edecekleri hiçbir çıkarları yoktu, bu anlamda ve o seviyede paralı askerlerdi; fakat bir kademe altta çoğu zaman devletin, ister kanton milis sistemi olsun, ister baskı, zor kullanarak hizmete aldıkları vardı. Eğer "gönüllü" oldularsa, bu daha çok ailelerinin borcunu ödemek üzere senetli işgücünü kabul ettikleri anlamına gelirdi. Robert Johnson, gönüllü olarak askere yazılmış fakat aynı zamanda (kuşkusuz aile gelirine katkıda bulunmaları veya en azından karnı doyurulacaklardan bir eksilince tasarruf etme umuduyla) gelenekler çerçevesinde aile reisleri tarafından orduya teslim edilmiş olan Doğu Hindistan Şirketi Ordusu'nun yerli askerlerini örnek gösterir. Burada emek mükellefiyeti, hatta muhtemelen çift taraflı emek ilişkisinin üstüne bir de ticarileşmiş işgücünden söz edilebilir.

Bütün bu askerî emek ilişki türlerinin karşılaştırmalı analizine dayanak olması bakımından olguları tanımlayacak, araştırma konusu bölgelerden yalnızca birinin tarihsel gelişimiyle ilişkili olmayan ortak bir dil bulmalıyız. Bir başka deyişle, Osmanlı tımar sisteminin veya Babür Hindistanı'ndaki *mansabdâri* sisteminin feodalizmin (nihayetinde bu, Avrupa sosyal tarihinden alınma bir terimdir) bir türü olup olmadığı sorusuna kafa yormaktansa, devletlerin yüzlerce yıldır kendilerine veya saraya hizmetlerinin karşılığında askerlere, en çok da görece pahalı atlı savaşçılara toprak bağışladığı veya toprakta intifa hakkı tanıdığı askerlik hizmeti türüne ihtiyaç duyduklarını görmemiz gerekir.

Ücret ve emek ilişkileri

Ücret meselesi tek başına farklı askerî işgücü türlerinin hangi kategoriye (emek mükellefiyeti veya ticarileşmiş emek) girdiğini belirlemeye yeterli olmasa da bir gösterge olabilir: Ching ordusunun yerli kabilelerden askere aldıkları hamallara reisler için taşıdıkları yiyecekler karşılığında ücret ödenmezdi, çünkü yaptıkları iş angarya olarak görülürdü, gelgelelim doğrudan devlet tarafından istihdam edildikleri zaman paralarını alırlardı, bu durumda aynı iş bir bağlamda mükellefiyet olarak kabul edilirken, diğerinde ticarileşmiş olabiliyordu. Askerlik hizmetini vergi ödemeye denk bir görev diye tanımlamanın devlete işgücü piyasasında rekabetten, dolayısıyla rekabetçi ücretler ödemekten kaçma olanağı sağladığı doğrudur, ancak emek mükellefiyeti sistemlerinde askerlerin çoğuna ödeme yapılırdı. Örneğin, Çin İmparatorluğu, Ming döneminde garnizon askerleri her ne kadar asker yetiştirmekle yükümlü askerî hanelerden gelen kimseler olsalar da onlara ücret öderdi; Osmanlılar da yeniçerilere maaş verirdi, kâğıt üzerinde padişahın köleleri olmalarına ve Balkanlar'daki Hıristiyan köylerinden aynî vergi karşılığında zorla toplanmalarına rağmen. Diğer tarafta, ticarileşmiş emeğin örnekleri olan paralı askerlerden kurulu ordular ya da muvazzaf devlet orduları çoğu zaman düşük ücret alırlardı. Paralı askerlerin hizmetini karşılamak için onlara yağmalama (daha sonra bahsedeceğiz) hakkı tanınabilirdi, ne var ki ordular genişleyip daimî yapıya dönüştükçe (bu durum Avrupa'da 17. yüzyılda gerçekleşirken, Çin'de ondan beş yüzyıl önce yaşanmıştı), devletler ya askerlik dışı işler (yol onarımları dünya çapında yaygındı) yaptırmak ya da piyasaya yiyecek ürettirmek suretiyle askerlerin masraflarını telafi edecek (ve kendi geçimlerini sağlayacak) olanaklar yaratmak zorunda kalmışlardı. Aksi takdirde bu kitle ordularının masrafları karşılanamayacak kadar pahalı olurdu. Burada Rus örneği çok açıklayıcıdır. Rus ordusunun askerleri kâğıt üstünde tam gün görev başındaydılar, fakat üretim işlerinde çalışmalarına, hatta garnizonlarda oldukları zaman atölyelerle çiftliklerden kendileri için yararlanmalarına izin vardı. Böylece askerlerin emek mükellefiyeti kısmen ticarileşmiş oluyordu. Erken modern Avrupa'nın muvazzaf devlet orduları, örneğin daimi ordular, Osmanlı yeniçeri ocakları ya da Ming İmparatorluğu'nun askerî haneleri, harcamalarını kısmak için askerlerine yarı zamanlı üreticiler olma hakkını tanırlardı (daha doğrusu tanımak zorundaydılar). Ming askerî hanelerinin garnizon askerleri, zamanlarının çoğunu askerlik görevleri yerine tarım işiyle meşgul olarak geçirir, tarlalardan topladıkları tahılın yarısını masraflarına karşılık yerel garnizona verirlerdi. İstanbul, Şam, Halep veya Kahire gibi şehirlerin pazarlarında yeniçeriler ekseriyetle işyerlerine ortaktılar, ayrıca Gilles Veinstein'ın belirttiği üzere bu durum 17. ve 18.

yüzyıl ocaklarının bir biçimde "yozlaşması" anlamına gelmiyordu: Sistemin bir parçasıydı. Ne zaman yeniçeriler askerlik dışı ticarete *esas olarak* ağırlık verdiler, ancak o zaman sorunlar baş gösterdi.

Daimi ordularda pek çok asker yarı zamanlı ziraatçı veya zanaatkârsa, tam tersi de doğrudur; diğer bir deyişle köylülerle zanaatkârlar da yarı zamanlı veya kısa süreli askerlik yapabiliyorlardı. Kuzey Hindistan'daki işgücü piyasasını anlatırken Dirk Kolff askerliğe, ailelerle köy topluluklarının hayatta kalma stratejisinin bir parçası olarak bakmamız gerektiğinden söz eder. Karşılarına çıkan fırsatlara göre köylüler dokumacı da olabilirdi, asker de; zaten fırsatlar yelpazesinin tamamından yararlanmak aileler için makul bir geçim mücadelesiydi. Bu nedenle Hindustani köylülerinin çoğu ellerine çıkrık ya da çapa aldıkları kadar ateşli silahlar da kuşanırlardı. Osmanlı ordusuna *levent*ler sevk eden topluluklar da Almanya'ya *Landsknecht* yetiştiren güneybatıdaki köyler de benzer bir mantık yürütmüş olmalılar. Riski yaymak köylü toplulukları için vazgeçilmez bir stratejidir ve mevsimlik askerlik yapmak kötü bir hasadın kaybını telafi edebilirdi.

Hizmet karşılıkları

Özünde devlet, askerlerin hizmet bedelini üç yolla karşılama seçeneğine sahiptir: Toprak dağıtmak ya da toprağı intifa hakkı vermek; nakitle ya da menkul mallarla ödemek; başta yağmalama hakkı olmak üzere çeşitli haklar tanımak. Toprak bağışı ya da intifa hakkı tanınması nakit sıkıntısı çeken devletlerin rağbet ettiği bir seçenekti. Parasallaşmanın düşük seviyelerde kaldığı toplumlar için avantajlar sağladığı kesindi, ayrıca görüldüğü üzere erken modern dönemde Hindistan ve Ortadoğu kadar Ortaçağ Avrupası'nda da maliyeti görece pahalı süvari kuvvetlerle komuta kademesindeki subaylar için tercih edilen bir yoldu. Nakdî veya aynî ödeme genellikle er ve erbaşlara yapılırdı, fakat hem Avrupa'da (Avusturya askerî sınırındaki Kazaklar ve Hırvatlar) hem Çin'de (sancak askerleri) kendilerine toprak verilen birliklerin sınır bölgelerinde koloniler kurduklarını görürüz.

Nakit ödemeye dayalı sistemlerde bakırla gümüşün rolü önemliydi. Askerlere haftalık veya aylık ödemeler yapılan yerlerde bakır paranın sık sık kullanıldığı anlaşılırken, gümüş ancak birikerek yüksek meblağlara ulaşmış giriş ikramiyeleri ya da ödemeler için kullanılırdı. Çin ordusunda askerler garnizonlardayken ücretlerini bakır cinsinden ama seferde gümüş olarak alırlardı, çünkü yükü ağır bakır paraları taşımak zahmetli bir işti.

Nakit ödemeler genellikle İspanyol egemenliğindeki Amerika'dan gerçekleşen gümüş akışı sonrasında yaygınlaşmıştı, ama büyük ölçüde merkezileşmiş ve maden çıkaracak güce sahip devletler (Çin İmparatorluğu bun-

da en iyisiydi) ya da İtalyan şehir devletleri, Felemenk Cumhuriyeti veya Britanya gibi ileri düzeyde kredi ve bankacılık sistemleri geliştirmiş devletler açısından öncelikli bir seçenek oluyordu. İspanya ve Japonya 16. ve 17. yüzyıllarda müstesna bir yere sahiplerdi, zira zengin gümüş rezervlerine doğrudan erişebilmeleri onlara nakitle asker toplamada eşsiz olanaklar sağlıyordu. Erken modern Avrupa devletlerinin ve aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyılda ve 17. yüzyılın başlarında sözleşmeli yığma ordulara nakit bulmada, ayrıca 17. yüzyılın ileriki dönemleri ve 18. yüzyılda ordularını genişletmede fena halde zorlandıkları su götürmezdi. Sorunu çözmenin bir yolu, askerlere yağma hakkı tanıyarak kendi gelirlerini elde etmelerine fırsat vermekti. Hem John Lynn hem Frank Tallett'in gösterdiği üzere Otuz Yıl Savaşları'nda orduların paralı askerleri açısından bu gelir kaynağı nominal ücretlerden çok daha önemliydi, Frank Tallett böylece askerlerin düşük ücretli çalışanlardan ziyade küçük girişimciler olduklarını belirtirken hiç de haksız sayılmazdı. 17. yüzyılın ortasından itibaren (Charles Tilly'nin ileri sürdüğü üzere) devletler güçlenip vergi toplama kabiliyetlerini artırdıkça hizmetin karşılığının bu yolla ödenmesi Avrupa'da önemini kaybederken, başka coğrafyalarda devam ediyordu. Mehmet Beşikçi, 1914'te Osmanlı İmparatorluğu'nun gönüllü birliklere, yerel nüfustan "bağış" alma hakkı vererek onları bir bakıma fiilen vergi memuru yaptığını gözler önüne sermiştir.

Düzenli ücretlerine ek olarak savaşta kahramanlık, düşmanı öldürme, hizmete katılma veya teskere bırakma karşılığında verilen ödüller şeklinde daha nice ikramiye ve teşvik sistemleri mevcuttu. Virginia Aksan 19. yüzyıl başlarında bir Osmanlı askerinin, öldürdüğü düşmanların sayısını kanıtlamak amacıyla masum Hıristiyan köylülerinin kellelerini uçurduğunu itiraf eden anılarını aktarır. Daha sonra rastladığı yeniçeriler ilk iş olarak biriktirdiği kelleleri ondan çalmışlardı. Ne o ne de yeniçeriler kana susamış veya yobazdılar, tek amaçları maddi kazanım elde etmekti, çünkü o kelleler ikramiye şeklinde onlara geri dönecek ek gelir kaynağıydı. Askere yazılma ikramiyeleri asker alım memurları açısından kullanışlı olduğu kadar riskler de taşıyordu. Bir taraftan yoksul köylüler ya da şehirlerdeki geçici işçiler için nakit ön ödemenin karşı çıkılamayacak bir cazibesi vardı, dolayısıyla iyi sonuç alınırdı. Diğer taraftan, ellerine geçen nakit para asker adaylarına (kısa süreli de olsa) geçinme olanağı verir, ikramiyeyi alır almaz firar etmek dünya genelinde acemiler arasında ortak bir strateji olurdu. Hizmete yazılma ikramiyeleri devlete veya asker alım memurlarına pahalıya patlardı, ayrıca Michael Sikora'nın belirttiği üzere askerlik hizmetini görev olarak dayatmak (bir başka deyişle hizmeti emek mükellefiyetine çevirmek), örneğin devletin denetimindeki milisler kurmak epey tasarruf sağlamıştı.

Geçimini topraktan çıkarma hakkı tanınan askerlerle, özellikle düşman topraklarında yaşayan nüfustan "katkı" sağlayanlar arasında bir ayrım yapmak gerekli olabilir, çünkü bu da düzenli gelirin bir türü olarak görülebilir, öte yandan örneğin bir kasabanın ele geçirilmesinden sonra verilen yağmalama hakkını, beklenmedik olduğundan ikramiye veya teşvik primi diye görmek daha uygun olur.

Üstünde çalıştığımız dönem boyunca gerek Avrupa'da gerekse Asya'da subaylarla neferlerin hizmet karşılıkları arasındaki büyük farklılıklar aynı zamanda, uzmanlıkları nedeniyle kiralanmış (sayıca çok fazla olmamasına rağmen) iyi eğitimli profesyonellerle sadece temel becerilere sahip köylü asker kitleleri arasında da görülüyordu. Subayların hizmetleri yalnızca daha iyi karşılanmakla kalmazdı, çoğu zaman (Avrupalı ve Hint paralı askerleri başlıca örnektir) askere alım memuru işlevi de görür, asker alaylarının, Herman Amersfoort'un tanımıyla "sahibi" olarak kabul edilirlerdi. Bu da onların askerî birlikleri kendi kişisel işletmeleri olarak görmelerine ve askerlik hizmetini çok kârlı bir iş haline getirmelerine fırsat vermişti. Amersfoort tarafından işaret edildiği üzere askerî işgücü pazarını bu aracılarından kurtarmak için 19. yüzyılda kadrolu milisler veya zorunlu hizmet ordularının kurulması taraftarı şiddetli tartışmalar yaşandı.

Lonca üyeleri ve zanaatkârlarla karşılaştırılabilecek en uygun oluşumlar, güçlü kurumsal kimlikleri, beceri ve deneyime dayalı hiyerarşileriyle erken modern Avrupa'nın profesyonel paralı askerleri, Ming Çin'inde Kapıkulları ve Osmanlı Yeniçerileridir. *Landsknecht* askerleri kendi birimlerinde bağımsız kurumlar gibi hareket eder ve kural olarak kendi subaylarını devletin müdahalesi olmaksızın kendileri seçerlerdi. 18. yüzyılda Fransa ya da Prusya'nın kitle ordularını, Osmanlı İmparatorluğu'nun leventlerini, Ming'deki garnizon askerlerini ya da Ching İmparatorluğu'nun Yeşil Sancak kuvvetlerini, vasıfsız işgücüyle karşılaştırmak daha yararlı olabilir. Bulgular bu tür askerlerin ücret baremlerinin ister Avrupa'da olsun, ister Asya'da sivil işgücü pazarının alt kademesinde alınan ücretlerle tutarlı olduğunu gösterir. Askerlerin işgücü piyasasından toplandığı yerlerde, ekonomik kriz dönemlerinde veya tarım alanında işlerin kesat gittiği ve başka işler bulmanın zor olduğu mevsimlerde asker alımlarının genellikle daha kolay yapılmasından da anlaşılacağı üzere en son başvurulacak işverenin ordu olduğu görülür. Orduların en iyi kozu kuşkusuz temel ücretin yanında, her ne kadar kasvetli olsa da, belli bir ölçüde yemek ve barınma güvencesi vermeleriydi.

Askerlerin verdikleri hizmetlerin karşılığını tartışırken anlık ödüller kadar uzun süreli etkilerini de dikkate almak önem taşır. Hizmet karşılığının en değerli öğelerinden bazıları sosyal sınıf atlama, toprak, emeklilik ya da (modern devletlerde) sosyal sigorta ve askerlerin kendileri ya da çocukları

için eğitim fırsatları gibi geleceğe yönelik ödüllerdi. Elbette aynısı sivil işgücü için de geçerliydi, ne var ki çoğu zaman ordular hizmet bedelinin bu yolla ödenmesinde öncü olmuşlardır. Özellikle 20. yüzyılın sonlarında askerlerin toplam hizmet bedellerinde ücret dışı öğelerin maliyeti büyük önem kazanmıştı. Carafano'dan aktaran Yelda Kaya, bunun Birleşik Devletler Ordusu'nda bir askerin maliyetini ikiye katladığını belirtmektedir.

Askerlik hizmetinin süresi

Avrupa ve Asya'da son beş yüzyılın uygulamalarına baktığımızda hizmet açısından temel ayrımın uzun ve kısa süre olduğunu görürüz. Uzun süreli hizmet, çift taraflı emek ve emek mükellefiyeti ilişkileriyle bağlantılıdır. Elbette en aşırı şekli Osmanlı Yeniçerileri, memlûklar, sipahiler ve *mansabdârlar*, Ming Hane Erleri ve Ching Sekiz Sancakları'nda görüldüğü gibi bir kimsenin ömrünün geri kalanını askerlik hizmetine adamasıydı. Çift taraflı kabile sistemleri içerisinde yükümlülükler ekseriyetle ömür boyu sürerdi.

Ömür boyu olmasa da, uzun dönem askerlik, milis ve kanton sistemleriyle ve daha genel anlamda Avrupa'daki muvazzaf devlet ordularıyla ve örneğin Ching/Sing dönemindeki Yeşil Sancak Ordusu'yla başlayan bir yükümlülüktü. Tam gönüllü modern orduda askerlik hizmeti meslek olarak tanımlanır, dolayısıyla uzun süreli meşguliyet gibi görülür, fakat işgücü ilişkisi sözleşmeye dayandığından emek mükellefiyeti tanımına girmediği gibi bu ilişkinin uzun süreli olması da zorlanamaz.

Yelpazenin tam karşı ucunda paralı askerlerin kısa süreli sözleşmelerini, kabile desteklerini ve Osmanlı leventleri gibi toplama askerleri görürüz. Bunlar bazen tek bir sefer mevsimi için kiralanırdı, ama genellikle sözleşme süresi mevcut çatışma ya da acil durumla sınırlı tutulurdu (bu açıkça ifade edilmek yerine daha çok gizli kalırdı).

Asker alımında bir sistem zaman içerisinde uzun süreli olmaktan çıkıp kısa süreli özellik kazanmıştır: Zorunlu askerlik hizmeti. Ruslarla İsveçlilerin uyguladıkları gibi daha eski (17. ve 18. yüzyıllar) zorunlu askerlik sistemlerinde hizmetin süresi belirsizdi, çoğu zaman yirmi beşle otuz yıl arasında değişirdi. 19. yüzyılda gelen modern zorunlu askerlik sistemlerinde hizmet süresi daha sınırlıydı, yüzyıl boyunca da önemli ölçüde kısaltıldı. Nitekim 1870 ve 1970 arasındaki yüzyılın kitlesel zorunlu askerleri iki-üç yıllık hizmet süreleriyle, geçmişteki ömür boyu askerlik yapanlar ve tek bir sefere katılmış askerler arasında bir yerde duruyorlardı. Öte yandan, zorunlu askerlerin bulunduğu bütün orduların çekirdeğinin uzun süreli profesyoneller olduğunu akılda tutmak gerek.

Hür mü, değil mi? Yasal kısıtlamalar

Farklı ordularda askerlerin hür olup olmadıklarını belirleme sorunu karmaşıktır. Çift taraflı yükümlülükler sistemi içerisinde hizmet eden askerlerin daima hür olmadıklarını değerlendirmek gerekir (çünkü toplumsal yükümlülükten caymanın bedeli çoğu zaman epey ağır olurdu), ancak tarihte pek az asker ceza hukuku gereği kovuşturulmaksızın istihdam edilmeye son vermek veya koşullarını değiştirmek anlamında yasal açıdan tamamen hür olmuştur. Hemen her ülkede orduya katılanların yasal statüleri değişirdi. Çoğu zaman özgürlükleri kısıtlanırken, Rusya örneğinde bunun tam tersi geçerliydi: Zorunlu askerlikle serfler (eşleriyle birlikte) hürriyetlerine kavuşurlarken, hür erkekler askerî disiplin altına alınırlardı. Pek çok alanda olduğu gibi Marx'ın hür işçi prototipi askeriye dünyasında müstesna bir olgu olarak görülür. "Who Are the Workers?" başlıklı denemesinde Marcel van der Linden, "kapitalizmde üretici çeşitliliğinin neredeyse sonu olmadığı gibi, farklı kategorilerin birbirleri arasında yer değiştirmesinin keskin değil akışkan" olduğunu savunur.[12] Ayrıca zamanlarının bir kısmında ücret karşılığında kendi istekleriyle çalışan kölelerden örnekler verirken, "hür" ücretli emekçilerinse kimi zaman işverenleri tarafından hapsedildiğine, hatta bunun Çin veya Hindistan gibi ülkelerde hâlâ düzenli bir uygulama olduğuna işaret eder. Bizim araştırmamız da onun bu savlarının doğruluğunu kanıtlamıştır.

Kuşkusuz hür işçi statüsüne en yakın duranlar sözleşmeli yığma orduların mensuplarıydı. Teoride işverenlerini seçmekte özgürdüler, bu da onlara bir ölçüde pazarlık gücü vèrmiş, sözleşme süreleri sınırlı tutulmuştu, öte yandan James Miller fiilî hizmet süresinin genellikle kayıt altına alınmadığını belirtir. Görülen o ki askerlerin hizmeti düşmanlıklar, onların varlıklarını gerektirdiği sürece devam ederdi. Bununla birlikte paralı askerler için bile, orduya yazılıp ikramiyelerini alır almaz savaş kuralları işletilirdi. Thomas Hippler'ın aktardığı Aralık 1789 kararnamesine göre, Fransız devrim ordusunun askerleri (gönüllü) hizmetleri süresince yurttaşlık haklarını kaybederlerdi. Hatta Beth Bailey'e göre Birleşik Devletler gönüllü kuvvetleri 1970'lerde askerlik hizmetini yurttaşın devlete karşı yükümlülüğü olmaktan çıkarıp hizmet sektörü veya sanayi işkolunda yapılan işe benzer bir başka emek türü olarak yeniden tanımlama çabasıyla askerlerini yurttaşlık yasasından bağımsız bir hukuki düzenlemeye tabi tutmuştu. Sözleşmenin ihlalinin suç sayılması askerî istihdamın şaşmaz ve onu sivil işgücü ilişkilerinin çoğundan ayıran bir özelliği gibi görünmektedir.

Dış görünüş aldatıcı olabilir: Osmanlı Yeniçerileri teknik olarak padişahlarının kullarıydı, gelgelelim zamanla loncaya benzer biçimde, gözleri gi-

12 Marcel van der Linden, "Who are the Workers?"

bi baktıkları geleneksel haklara sahip olmuşlardı. 17. yüzyıldan 19. yüzyılın başına kadar yeniçeri isyanları, devletin önlemlerini kendi haklarının insafsızca çiğnenmesi olarak görmeleriyle "kazan kaldırma" veya ulufe kavgaları şeklinde başlamıştı.[13] Diğer taraftan 18. yüzyılın muvazzaf devlet ordusu için hür iradeleriyle asker ocağına yazılanlar zalim yasalarla ve sık sık fiziksel istismarla karşılaşır, bunun ölçüsü Prusya'daki gibi ordularda plantasyon kölelerinin maruz kaldığı şiddet kadar kötü olabilirdi.

İster ücretler bakımından, ister hür-gayri hür karşıtlığı açısından olsun hizmetin koşullarını yargılarken genel olarak toplumda var olan dönemin koşullarını dikkate almak zorundayız. Bize haksız veya acımasız gelen hizmet koşulları, İskoç gündelik işçisine, Rus serf veya Hindustani köylüye bambaşka görünebilir. Avrupalı paralı askerin veya Rajput savaşçının keyfini sürdüğü işgücü piyasasında hür oyuncu olmak tarihsel açıdan kural değil istisnaydı, aynısı toplumun geneli kadar askerlik mesleği için de geçerlidir.

Belirleyici etmenler: Genel değerlendirmeler

Umarım yukarıdaki paragraflar, ortak özelliklerine bakarak askerî işgücünün farklı formlarını kümelemenin ve çift taraflı, mükellefiyetli ve ticarileşmiş emek arasındaki ayrımlar temelinde onları sınıflandırmanın mümkün olduğunu göstermiştir. Hizmet bedellerinin karşılanması, hizmet süresi ve yasal statünün belirlenmesinde rol oynayan değişkenleri göz önünde bulundurarak devletin belli bir askerî istihdam şeklini tercih ederken hangi etmenlerin etkili olduğunu, bir başka deyişle hangilerinin en önemli belirleyici etmenler olduklarını ölçmeye çalışabiliriz.

Askere alma ve askerî işgücünün bütün şekilleri, ortak sorunlara getirilen farklı çözümleri temsil eder. Belirleyenleri bulmak için ilkin halkın ve devletin temel sorunlarıyla hedeflerine bakmalıyız. Kural olarak halk kendi haline bırakılmaktan hoşlanır. Egemen seçkin tabakadan ayrı olarak onlar geçimlerini sağlamak, sağlıklarını korumak, çocuklarına kol kanat germek, daha dinamik toplumlarda da ilerleme kaydetmek ve mal mülk edinmek gibi günlük kaygılarla haşır neşirdirler. Evleri ve ailelerinin yanı sıra, kayıtlı tarihin başından itibaren kendilerini bir olarak algıladıkları köy, kasaba ya da kabile gibi daha geniş bir topluluğu da savunmaya hazır olduklarını göstermektedirler. Öyle ki bazı toplumlarda (örneğin, İskoçya'nın sınır ve dağlık bölgelerinde, Arnavutluk'ta ve Orta Asya bozkırlarında) küçük çaplı yerel silahlı çatışmalar olayların olağan akışı içinde gelişirdi, zaten bu toplumların rağbet gören askerler yetiştirmesi tesadüf değildir. Hiç kuşkusuz tarih, insanların bir dava uğruna dövüşmek için çok daha geniş, daha anonim gruplar altın-

13 Bkz. Annemarike Stremmelaar, "Justice and Revenge in the Ottoman Rebellion of 1703".

da birleştiği, Ortaçağ Avrupası'nın Haçlıları, 17. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Celalî isyanları ya da 19. yüzyılın Çini'nde Tai Ping isyanları gibi örneklerle doludur. Bazen yüz binlerce, hatta milyonlarca insan bu silahlı hareketlerde rol oynamıştır, fakat bu hareketleri projemiz kapsamında ele aldığımız örgütlü şiddetten ayıran iki özellikle karşılaşırız. Bunlar genellikle kısa ömürlüdürler (en uzunu sadece on beş yıl süren, çoğu daha kısa olan) ve en azından başlangıçta kendiliğinden gelişmişlerdir. Bu projede biz devletlerin tesis ettiği daha uzun süreli askerî sistemleri ele alıyoruz.

Dolayısıyla devletlerin bir sorunu vardır: İnsanların kendilerini saray gibi uzak varlıklar, devlet veya ulus gibi soyut kavramlar uğruna daimi olarak savaşmaya, öldürmeye ve ölmeye adamalarını sağlamak çok zordur. Oysa hükümdarların ve devletlerin ihtiyaç duydukları tam da budur. Asker toplama ihtiyacıyla karşı karşıya kaldıklarında devletlerin önünde iki basit seçenek vardır. Gramsci'nin terimleriyle ifade edersek, hegemonyacı kültürel kodları kullanarak ya halkı hizmete zorlayabilir ya da onları buna ikna edebilir, diğer bir deyişle bir ölçüde rıza göstermelerini sağlayabilirler. Köleliğe karşı ücretli işgücü tartışmalarından iyi bildiğimiz üzere hem zorlamanın hem razı etmenin belirgin avantajları ve dezavantajları vardır.[14] Gerek paralı askerlikte, gerekse daimî ordularda, profesyonelleri kiralamak ilk bakışta daha pahalı bir seçenek gibi görünebilir, ne de olsa devletin ödeme yükünü epey artırmalarından ötürü çoğu zaman işgücü piyasasındaki diğer işverenlerle rekabeti gerektirir; öte yandan paralı ordularla (ayrıca zorla toplananlarla) sadece tek bir sefer veya acil durumlar için anlaşmak, sonra da onları tasfiye edebilmek mümkün olduğundan büyük avantajlar sağlar. Bunun 14. yüzyılda Hindistan ve Avrupa'da, 17. yüzyıldan itibaren de Ortadoğu'da uygulandığı anlaşılmaktadır. Cebrin maliyeti düşük gelebilir, ancak ilk bakışta göründüğünden daha pahalı olduğu su götürmez, çünkü zorla askere alma ve sonrasında onları sürekli denetim altında tutmak gerekmektedir. Üstelik köleler gibi baskıyla alınan askerler kendi iradeleriyle gelenlere göre çok daha isteksiz ya da daha az "üretken" olabilirler. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusuna alınan Arap askerler bazen zincire bağlanarak ön saflara yürütülürdü; bu orduda firar oranı savaşa katılan diğerleri arasında en yüksek olandı.

Diğer yandan, cebir sayesinde devlet işgücü piyasasında rekabete girmekten kurtulmuş olur. İnsanları, giriş ikramiyesi vererek asker olmaya ikna etmesi gerekmediği gibi piyasayla orantılı ücretler ödemek zorunda kalmaz. Demek ki nihayetinde belirleyici etmen maliyetin kendisi değil paranın değeri, bir başka deyişle uygun maliyettir. Askerî işgücüne ilişkin tartışmalara "üretkenlik" kavramını katmak çok zor olur. Ne de olsa, asıl işi savaşma ve öldürme olan askerin üretkenliği ne olabilir ki? Düşmanı başarıyla zarara uğ-

14 Stefano Fenoaltea, "Slavery and Supervision in Comparative Perspective".

ratmasının ölçüsü mü? Yoksa yürüttüğü faaliyetlerin fetihler sayesinde devletin vergi tabanının genişlemesine veya devleti denetim altında tutan seçkinlerin ekonomik çıkarlarının daha da artmasına ne kadar katkı yaptığı mı? Ekonomi biliminde olduğu gibi üretkenlik toplam üretimin gerekli işgücüne bölünmesiyle bulunduğundan burada yalnızca askerî seferlerin nihaî sonuçlarını dikkate almakla yetinmeyip aynı zamanda o sonuca ulaşmak için gereken silahlı kuvvetin kapsamını da hesaba katmış bulunuyoruz. İlgi çekici bir konu olmasına rağmen bu mesele buradaki sentez bağlamında hatta *Askerlik "İşi"* projesinde ele alınamayacak kadar karmaşıktır. Bu bağlamda en iyisi maliyet uygunluğunu, en düşük harcamaya rağmen savaş alanında başarı beklentisinin olumlu sonuçlarını umut etmek olarak görmektir.

Tanımı her ne olursa olsun, hükümdarların ve devletlerin tarih boyunca savaş alanında olabilecek en düşük maliyetle en etkili orduyu aradıkları anlaşılıyor (bu en düşük maliyetin bile devleti ve aynı şekilde toplumu felce uğratabilmesi ise bambaşka bir konu). Öte yandan doğrudan maliyetlerle uzun süreli mali yük arasında büyük bir fark olabilir; gerek 17. yüzyıl başlarındaki paralı askerler gerekse 21. yüzyıl başındaki sözleşmeli askerler kısa vadede pahalıya mal olsalar da, savaşın sonunda kolayca tasfiye edilebiliyorlardı, oysa daimi muvazzaf devlet orduları hazinenin sürekli kamburuydu ve tamamı gönüllü modern kuvvetler beraberinde hem askerlerin hem ailelerinin omzuna uzun dönemde yük bindirirlerdi.

Ne var ki farklı zamanlarda farklı devletler tercihlerini iktisadi veya mali gerekçelerin yanı sıra çok değişik etmenlerin etkisi altında yaparlardı. Eğer şiddet tekelini elinde tutmak, daha gerçekçi ifade edersek, olabildiği kadar şiddet tekeline yaklaşmak devletin başlıca işleviyse, devletlerin karşı karşıya oldukları, bizzat denetim altında tutamayacakları ve kurulu düzene tehdit oluşturabilecek kadar güçlü bir askeriye kurmak gerçek bir ikilemdir. Aynısı yüksek seviyede ihtisaslaşmış (Ortadoğu'da memlûklar ya da Hindustan'da Türklerle Afganlar gibi) askerî uzmanları ordusuna alan devletler kadar, yurttaşlık haklarından yoksun bırakılan (Prusya ve Rusya gibi) toplumlardan zorunlu hizmet yoluyla aldığı askerlerle kitlesel ordular kuranlar için de geçerlidir. Bu tür siyasal değerlendirmenin yanı sıra ideolojik değerlendirmeler ya da kültürel önyargılar da rol oynayabilir. Tıpkı 19. yüzyıl sonunda Fransız Cumhuriyeti ve İtalya Krallığı'nın yurtseverlik ve ulus kurma kavramlarının habercisi genel zorunlu askerlik uygulamasına geçmesi gibi, Osmanlı'nın gayrimüslimleri zorunlu askerlik hizmetinin dışında bırakma kararı da (1878 öncesinde insan gücü havuzunun yüzde kırkına, sonrasında da en az yüzde yirmisine daha mal olan bir karar) tipik bir örnektir. Jörn Leonhard'ın gözler önüne serdiği üzere Büyük Britanya'da zorunlu askerliğin reddedilmesinde geniş daimi orduları zorbalığın aracı olarak gören ve esasın-

da Britanya'ya özgü olmadığını düşünen Whig Partisi'nin tarihi yorumlamasıyla, ordunun aristokrat subayları ve asker olan metanetli köylüleriyle ülkenin geleneksel değerlerinin temsilcisi kabul edilerek idealleştirilmesi etkili olmuştu. 19. yüzyılın sonuna doğru kraliyetin askeriyeye bakışının değişmesi ve silah altına alınmış Avrupalı ulus modelleri algısının yoğunlaşmasıyla bu tutum değişse bile Britanya'nın genel zorunlu askerlik hizmetiyle tanışması için Birinci Dünya Savaşı'nın getireceği yeni gerçekliklere ihtiyaç vardı.

Pek çok devlet hangi nüfusların iyi askerler yetiştirdiğine dair sağlam fikirlere sahipti, üstelik bunlar temelsiz değildi. James Miller'ın yazdığı gibi İskoçlar için askerliği çekici kılan ve İskoçları cazip askerlere dönüştüren etmen, devletin mecbur tuttuğu düzenli silah gösterileriyle ülkede eski bir geleneği olan askerlik eğitimiydi. Bunun yanında İskoç soylularıyla kavimleri arasında yaşanan küçük çaplı ölümcül savaşlar geleceğin askerlerine daimi talim zemini sağlardı. Aynısı, hem erken modern Avrupa'da hem de Ortadoğu'da savaşçı olarak ün salmış Arnavutlar için de doğrudur. Arnavut kökenli Kavalalı Mehmed Ali Paşa ancak bütün seçenekleri tükenince Nil vadisinin fellahlarını ordusuna alma yoluna gitmişti; bunun bir nedeni Mısır'ın uysal köylü nüfusunun savaşçı özelliklerinden yoksun olduğunun düşünülmesiydi. Sonunda aşırı baskı ve profesyonel komuta altında, bu köylülerden çok etkili bir ordu çıkarılabileceği anlaşılmıştı, fakat Khaled Fahmy'nin gösterdiği üzere bu insanlar askerlik hizmetini bir tür angarya olarak görüyorlardı ve asla "asker karakterine" sahip olmadılar.[15]

Modern zorunlu askerlik hizmetinin gelmesiyle birlikte bütün ülkelerde başlayan muafiyet ve ikame sistemleri çoğu zaman ekonomik ve ideolojik kaygıları harekete geçirmişti. Bir yanda, Thomas Hippler'ın ortaya koyduğu Fransızların tartışmalarından anlaşıldığı üzere ekonomik açıdan en üretken (beyaz yakalı işçiler, eğitimli kimseler) erkekleri zorla askere almanın ekonomiye zarar vereceği korkusu vardı. Felemenk Krallığı'nda ücretliler bile askerlikten muaf tutulurdu. Diğer yanda da Felemenklerden Ruslara ve Osmanlılara kadar birbirinden uzak yönetim anlayışlarının din öğrencilerini muaf tutma eğilimi, sosyal düzenin ideolojik temellerini koruma kaygısını gözler önüne sermektedir. Almanya'da Helmuth von Moltke (1800-1891), işçilerin silahlandırılmasının yeni ulus-devlet açısından daimi bir tehlike oluşturabileceğinden çekiniyordu.

Evrensel modeller

Projemizdeki araştırılan farklı örnekleri incelerken neredeyse evrensel diyebileceğimiz şaşırtıcı bir dizi karakteristikle karşılaşırız. Bunlardan biri yuka-

15 Khaled Fahmy, *All the Pasha's Men*, s. 99.

rıda da belirtildiği üzere farklı ordu tiplerinin, askere alma ve işgücü ilişkilerinde farklı formların hep bir arada var olmasıdır. Kaushik Roy'un anlattığı Delhi Sultanlığı aydınlatıcı bir örnektir: Ordu, paralı askerler, vekâleten haraç kesen aşiret reisleri, köle askerler ve tımar sahiplerinin emrindeki askerlerden kuruluydu. Bir ordu tipinden diğerine geçiş aniden olabilirdi, ancak bu nadiren mutlak bir değişiklikti (1973'te ABD ordusunun zorunlu askerlikten, tamamı gönüllü kuvvetlere geçişini, NATO ülkelerinin çoğunda benzer geçiş süreçlerinin takip etmesi bu kuralı doğrulayan bir istisna gibidir). Savaşın mutlaka bir ölçüde değişiklik getirdiği doğru olmakla birlikte savaştaki gelişmelerin körüklediği yeni tipte silahlı kuvvetlerin kendini göstermesi çoğu zaman kadük kalmış ve savaş alanında itibar yitirmiş olsalar bile varlığını sürdüren eski kuvvetlerle yan yana olmuştur. Osmanlılar askerî faydaları sona erdikten sonra en az iki yüzyıl boyunca sipahi kuvvetlerini dağıtmamışlardı. Ayrıca Christine Moll-Murata ile Ulrich Theobald'a göre askerî etkilerini ancak 1680'e dek sürdürmüş ama 1912'ye dek varlıkları korunmuş, üstelik devlet gelirlerinin yaklaşık beşte birini tüketen, Ching döneminin Sekiz Sancak Ordularına bakarak, Çin İmparatorluğu'nun da eşit ölçüde muhafazakâr davrandığı görülmektedir.

Bunun nedenini anlamak zor değil. Askerî birlikler, bilhassa belli başlı şehirlerde veya başkentte garnizon kurdukları zaman kazanılmış haklarını savunmak için eşsiz bir konuma ulaşmış olurlardı. Gerek Ming gerekse Osmanlıların paralı askerler kiralamaya veya toplamaya başladıkları zaman kadük kalmış (Ming hanedanlığı için garnizon askerleriyle hane erleri, Osmanlılar örneğindeyse sipahiler ve yeniçeriler) oluşumlarını olduğu gibi bırakmalarının bir nedeni de budur. Bunun neredeyse tam tersi ve her iki örnekte gözle görünür olan bir başka sebebinse, savaş alanında işe yaramaz olmakla birlikte bir askerî sistemin ülke içinde, yalnızca kanun ve nizam değil aynı zamanda ideoloji açısından da denetim kurmanın önemli bir öğesi olmayı sürdürmesi olduğunu anlıyoruz. Askerî seçkinler ekseriyetle mevcut sosyal düzeni temsil ederlerdi. Askerî sınıf Osmanlılar için nasıl önemliyse, sosyal düzenin can alıcı unsuru olarak askerî hane kavramı da Ming hanedanlığı için önem taşıyordu. Mark Elliott tarafından yapılan çalışmayı temel alan Christine Moll-Murata ile Ulrich Theobald, devletin, askerî faydası kalmamış Sekiz Sancak Ordularını koruyup ücretlerini ödemeye devam etmesinin nedeninin, öncelikle bunların "başkentte ve eyalet garnizonlarında egemen sınıfın varlığının vitrini" işlevini görmeleri olduğunu söylerler. Soyluluk özerkliğini yitirdikten sonra bile Fransız devletinin, ordusuna er ve subay sağlamada soylulara güven duymaya devam etmesi aynı anlama yorulabilir.

Babadan oğula askerî işgücü farklı devletlerde ve toplumlarda çok başka değerlendirilmiştir. En aşırısını, esasen nüfusun bir kesimine babadan oğu-

la askerî hizmet dayatan Ming İmparatorluğu'nda buluruz. Diğer yanda (en azından teorik olarak) oğulların, mesleği askerlik olan babalarının izinden gitmeleri gerektiği fikrini açıkça reddetmiş Mısır Memlûkları ve Osmanlılar vardır. Her iki örnekte de geleceğe dönük önlemler istikrarlı bir sosyal düzene ilişkin fikirlerle yakından bağlantılıydı; çünkü Ming hükümdarlığında babadan oğula hizmet, toplumu babadan oğula geçen mesleklere bölmenin katı bir uygulamasıyken, Ortadoğu'da çocukları askeriyeden uzak tutmak, kuramsal olarak hükmedilen yığınlardan tamamen ayrılmış askerî seçkinlere ait, Ernest Gellner'in "tarıma dayalı okuryazar yönetim" tanımında mükemmelce özetlenmiş sosyal düzeni desteklemenin bir yolu olarak görülmüşe benzemektedir.

Babadan oğula hizmet konusunda devletlerin lehte veya aleyhte resmî tavrından ayrı olarak babadan oğula aktarılan öğeler daha çok geleneklere göre paralı asker temin eden İsviçre, İskoçya, Rajput, Gurka toplumlarında veya Ming'in "Kapıkulları" içinde rol oynamıştı. Roy'un Hindistan için belirttiği üzere "Kimi zaman askerlik hizmetinin, çeşitli toplulukların kimliği olarak tanımlandığı" olurdu. Öyle ki Avrupa'da erken modern dönemin sözleşmeli yığma ordularında çocuklar ekseriyetle sefere çıkan babalarına (ve annelerine) eşlik ederlerdi, çünkü askerî deneyime sahip bir ailenin üyesi olmanın üstünlük getirdiği düşünülürdü. Dünya genelinde subaylar ağırlıklı olarak "askerî" ailelerden gelse de askerî hizmette bulunmanın soylu bir meslek, hatta soyluluğun alametifarikası olarak görülme ölçüsü bakımından Ortaçağ'dan 20. yüzyıla kadar Avrupa'nın eşi benzeri yoktu. Rajputlar da aynı özelliklere sahiptir, ancak Hindistan bağlamında onların sergilediği örnek epey istisna sayılabilir.

Kesin olan tek şey hiçbir teleojik sıralama olmadığıdır. Bir aşamadan diğerine doğru ilerlerken orduların herhangi bir gelişim çizgisini ya da modernleşme yolunu gösteren tek bir süreç görülmez. Anglosakson dünyasında neredeyse zorbalıkla özdeşleştirilen zorunlu askerlik fikrine karşı sağlam bir ideolojik direniş nedeniyle, 19. yüzyıl Avrupası'nda genelleşmiş bu sistemin Britanya'ya gelişi ancak bir asır sonra, o da geçici bir süreliğine olmuştu. Ondan sonra gelen yüzyılda Soğuk Savaş'ın sona ermesini takiben sanayileşmiş ülkelerde silahlı kuvvetlerin azaltılması, kısmen Varşova Paktı'nın sonlanması, kısmen de Güney Afrika'da apartheid uygulamasının kaldırılmasına bağlı olarak görülen silah ve subay bolluğu, NATO ülkelerinin askerî harekâtlarında başlıca unsur olarak ortaya çıkan Blackwater gibi "sözleşmeciler"le paralı askerlerin yeniden canlanmasına yol açtı. Onyıllar öncesinde paralı askerler yalnızca Afrika'nın sömürge sonrası çatışmalarında rol oynamışken, 17. yüzyıldan beri gerileme kaydeden askerî işgücü modelinin dirileceği kimsenin aklına gelmezdi. Bununla birlikte ortada tek bir geli-

şim çizgisi olmasa da bazı dönemlerde belirli sistemler üstün gelirken diğerleri sönüp gitmektedir. Lynn'in belirttiği gibi paralı askerlik 1650'den sonra ortadan kalkmamıştı, sadece Avrupa'da muvazzaf devlet ordusu olağanlaşmıştı. Ortadoğu'da yeniçerilerin varlığı 1826'ya dek sürmüştü, ancak düzensiz toplama ordular 18. yüzyılda ordunun nirengi noktasıydılar. 1815'ten sonra Hollanda ya da İtalya'daki gibi monarşinin geri geldiği rejimlerde, zorunlu askerlik devrimin mirası olduğu gerekçesiyle reddedildi, fakat takip eden onyıllarda sistem Avrupa ve Ortadoğu genelinde ağırlık kazandı. Bu değişiklikleri belirleyen etmenler nelerdi?

Şimdi de askerî istihdamın olduğu yerlerde belirleyici olan bu etmenler üzerinde ön çalışma yapmayı deneyelim.

İnsangücü ve para

İnsan ve paranın el altında hazır olması en önemli belirleyiciler olarak karşımıza çıkar. Yapılabilecek tercihler için kuralları koyan bu iki etmen, klasik etmenler olan işgücü ve sermayedir. Bu tercihlerde siyasal, ideolojik ve kültürel değerlendirmeler genellikle önemli bir rol oynar.

Önce demografiye, insangücüne bakalım. Gerek Çinlilerin gerekse Hintlilerin deneyimini her şeyden önce el altında muazzam ve görünürde sınırsız insangücü havuzunun bulunması belirler. Bu durum Babür İmparatorluğu'na uçsuz bucaksız köylü orduları toplama fırsatı, Çin İmparatorluğu'na da Avrupa, Güney Asya ve Ortadoğu'daki örneklerle karşılaştırıldığında bambaşka bir büyüklük sırasında yer alan ordular kurma fırsatı vermişti. Roy, 18. yüzyılın sonunda Hint altkıtasındaki nüfusun Osmanlı İmparatorluğu'ndakinden beş, Fransa'dakinden on, İngiltere'dekinden de otuz kat daha fazla olduğuna işaret eder. 1600'de neredeyse altkıta kadar büyük (sonra daha da büyüyen) Çinli insangücü havuzu küresel karşılaştırma açısından düpedüz benzersizdi, ancak bu nüfustan çok daha fazlası Hindistan yerine Pekin'in merkezî denetimine girdi. Bailey zorunlu hizmet ordusundan, tamamı gönüllü Birleşik Devletler ordusuna geçişin de büyük ölçüde demografik gelişimin, doğum patlaması (*baby boom*) kuşağının, yani "1960'ların başında askerlik hizmetine elverişli nice delikanlı anlamına gelen" kuşağının sonucu olduğunu belirtir. 16. ve 17. yüzyılda İskoçya çok düşük bir nüfusa sahipti, ama çapına göre işgücü fazlası bolluğunu silahlara adardı. 18. yüzyılda nüfus büyümesi durgunken, İskoçların Britanya ordusu tarafından askere alınması sorun olmuştu. 19. yüzyılda ordunun insangücü talebi, Britanyalıların artık kırsal alanlar yerine, üstelik orduya şehirli ayaktakımının yazılmasına karşı güçlü itirazlara rağmen İngiltere'nin şehir merkezlerinde asker almaya başlamaları anlamına geliyordu. Amers-

foort'un gösterdiği gibi Felemenklerin nüfus azlığının yabancıları askere alma kaynaklarının kurumasıyla birleşmesi, 1813'ten sonra zorunlu askerliğe dönüşün kaçınılmaz olması demekti. Kaynakların kuruması İsviçre'de bireylerin kendilerini asker olarak kiralama geleneğine karşı çekici seçenekler getiren dokuma sanayinin büyümesinin sonucuydu. Bunun tersine, (David M. Robinson'ın bu kitapta alıntı yaptığı) Zhao Zhongnan ve Suzuki Tadashi'ye göre Ming ordusunun elindeki insangücü havuzu, sivil çiftçiler ve askerî hanelerin askerleri 16. yüzyıl sonunda topraklarını giderek güçlenen toprak ağalarına kaybettikçe daha da artıyor, bu da devlete daha geniş ölçekli asker alma olanağı sağlıyordu.

İkinci etmen paradır. İşgücü piyasasının daraldığı zamanlarda devletlerin ordularını güçlendirmek için önlerinde sadece iki yol bulunuyordu, ya (işgücü piyasasından insanları topluca tecrit ederek) daha fazla baskı uygulayacaklardı, ki bunun bir bedeli de vardı, ya da daha yüksek ücretler veya başka imkânlar sunarak işgücü piyasasında ordunun yerini iyileştireceklerdi. Baskı uygulamak daha yaygındır, burada da birçok örnekte tekrarlanan kalıpları görürüz. "Cebir" veya benzer sistemlere, her ne kadar donanmadaki kadar sık ve gaddarca başvurulmasa da Britanyalı, Alman ve Osmanlı yetkilileri tarafından, genellikle berduşlar, dilenciler ve daha genel anlamıyla malsız mülksüz, himayesiz veya düzenli işi olmayanlardan oluşan, toplumda istenmeyen kimselerden kurtulmak amacıyla kullanılırdı. İskoçya Danışma Meclisi'nin "hiçbir meşru ticari faaliyetleri veya geçim kaynakları olmayan tüm dilencilere, serserilere ve 'sahipsiz' erkeklere askere yazılmalarını" buyurduğu 1630 yılından Miller'ın verdiği örnek açıklayıcıdır. 1769'da Osmanlı'da bir vakanüvis, taşra valilerinin hırsızlarla evsizleri askere aldığını kaydetmişti. Rusya'da topluluklar ve toprak sahipleri zorunlu askerlik hizmetini "suçluları, bela çıkaranları, ayyaşları ve itaatsiz, azılı ya da sadece tembel addedilenleri defetmek" için kullanırlardı. Orduların bu yolla temin edilen personelin niteliğinden durmadan yakınmaları pek şaşırtıcı olmaz. Johnson bunun, Doğu Hindistan Şirketi Ordusu bünyesindeki, esasen gönüllülerden meydana gelen iyi eğitimli yerli askerlere, anayurttan gönderilmiş askerlerden daha olumlu bakıldığı anlamına geldiğini göstermiştir.

Yüksek ücretler ödemek devlet açısından zor bir seçenekti. Askerlere para kaynağı sağlamak devletlerin çoğunun, tabii Avrupa ve Ortadoğu'nun da başında sürekli bir sorundu. Otuz Yıl Savaşları sırasında kendilerine bir ordunun yanında itibar da kazandıran yeni kuşak sözleşmelilere bel bağlayan Habsburglar için olduğu kadar, 17. yüzyıl sonunda Fransa ya da 19. yüzyılda Osmanlılar için de aynısı söz konusudur. Tallett, 18. yüzyılda, nüfusuyla orantısız geniş ordular besleyen ve az ticarileşmiş ekonomilere sahip Prusya gibi devletlerin personel ihtiyacını gidermek üzere ağır baskı uygulaması

gerektiğini belirtir. Felemenk Cumhuriyeti yelpazenin tam karşı ucundaydı. Felemenk işgücü piyasasında daha kârlı fırsatlar olması nedeniyle askerlik hizmetine çekinceli bakan düşük nüfusuna rağmen Felemenkler mali güçleri ve ileri bankacılık sistemleri sayesinde kayda değer büyüklükte sözleşmeli yığma ordular toplamayı başarmışlardı. Ming ve Ching hanedanlıkları altında birleştiğinde Çin İmparatorluğu, bu kez daha farklı bir biçimde Prusya'ya göre yine yelpazenin öbür ucundaydı. Devasa nüfusunun muazzam miktarda gümüş çıkarma ve kalabalık (Avrupa'nın en büyüklerinden beş ila on kat daha geniş) orduları besleyecek kadar tahıl üretme kabiliyetiyle birleşmesi görece az baskı gerektirirdi. Roy, hem Hindistan'ın hem Çin'in muazzam insangücü havuzuna sahip olmaları nedeniyle askere alma sistemiyle tanışmadıklarına dikkat çeker. Oysa Fransa tanışmıştı. 1814'teki restorasyondan sonra, neredeyse diğer bütün restorasyon rejimlerinde olduğu gibi, devrimin mirası olması nedeniyle nefret uyandırmasına bağlı olarak kaldırıldı, ancak Thomas Hippler'a göre askerlere önerilen ücret o kadar düşüktü ki yalnızca 3.500 asker adayı başvurmuş ve 1818'de de zorunlu askerlik hizmetinin bir modeli yeniden tesis edilmişti. Zorunlu askerlik devrim öncesinin muvazzaf devlet ordusuna ucuz bir seçenek sunarken, aynı zamanda işveren sıfatıyla orduyu daha çekici hale getirmek üzere dolgun ücretler vermek (ikna) ile emek mükellefiyeti ilişkisinin dayatılması (baskı) arasında bir tercih getiriyordu, Fransızlar ikincisini seçtiler.

Teknoloji

Yukarıda belirtmiştik, çoğu devlet hazineye en düşük maliyetli en iyi ordu arayışını durmadan sürdürmekteydiler. Öte yandan ordu etkili de olmalıydı, diğer bir deyişle teknolojik açıdan gelişmiş ve güvenilir olması gerekiyordu – gerekir. Orduya asker alımı ve istihdamında en kapsamlı değişikliklerin çoğu savaşta (öncelikle yenilgilerde) öğrenilenlerden ders çıkarma ve daha başarılı rakiplerle yarışma arzusundan kaynaklanıyordu. Tallett, bunun muhakkak yeni teknolojilere (donanım anlamında) odaklanması gerekmediğini, daha çok yeni disiplin, eğitim ve kurumsal yapı biçimleri gibi "sosyal teknolojiler" çevresinde geliştiğini göstermiştir. 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başındaki uzun soluklu Avusturya-Osmanlı savaşları kadar Asya genelinde görece ufak çapta Avrupalı sömürgeci kuvvetlerin başarısında da bunun belirleyici etmen olduğu anlaşılmaktadır. Nihayetinde bu durum Mısır, Osmanlı İmparatorluğu ve Çin'de, üniformalarıyla, talimleriyle Batı tarzı disiplinin benimsenmesine yol açmıştı. Böyle bir değişimin her zaman teknolojik ilerleme doğrultusunda olmadığı, 18. yüzyılın profesyonel ordularının mükemmeliyetçi talim anlayışının yerine, eğitimi ve silahları yetersiz ama ezici

insangücüne sahip, süratli ve yüksek moralli ordular koyan Fransız Devrim Orduları ve Napoléon orduları örneğinde kendini belli etmektedir.

Savaşta yenilgiye uğramanın hızlandırdığı askerî teknoloji alanında, mali kısıtlamalarda ve hazır işgücü havuzunun kapasitesindeki değişiklikler hiç kuşkusuz askere alım ve askerî istihdamda kendine özgü bir tercih yapılmasında en önemli etmenlerden biriydi, ancak başka değerlendirmeler de rol oynadı.

Politika

Siyasal değerlendirmeler daha geniş ordu ihtiyacıyla ona işgücü ya da mali kaynak sağlayacak kimseleri (erken modern devletlerde) denetim altında tutma ya da kamuoyunun rızasını (modern devletlerde) alma ihtiyacını dengelemek açısından daima önemliydi. Charles Tilly modern devletin gelişiminin, her şeyden önce savaşmayı mümkün kılan çıkar çevrelerine koruma ve fayda ya da rant sunabilme kabiliyetine dayandığını savunmaktadır.[16] Hükümdarın dış savaşlarda başarılı olmasını ve yurtta şiddet tekelini elinde tutmasını sağlayan aynı büyüklükteki modern ordu onu alacaklılarının ellerine düşürme tehlikesini de taşırdı. Çok sayıda zayiat veya yüksek harcamalar siyasal desteği kaybetme riskini de beraberinde getiriyordu. Irak ve Afganistan'da ABD ordusu içerisinde sözleşmeli askerlerin yaygın kullanılmasının altında yatan başlıca sebeplerden biri de bunun, devletin politikalarına kamuoyu desteğini alma ihtiyacını azaltmasıydı.

İdeolojik ve kültürel etmenler

Kimlerin savaşması ya da kimlerin silah altına alınmaması gerektiğini belirleyen ideolojik ve kültürel etmenler de öne çıkmaktadır. Zorunlu askerliği devrim dönemiyle fazla iç içe gören restorasyon rejimleri, 1815 sonrasında yeniden muvazzaf devlet ordularıyla milislere dönmeyi tercih etmişlerdi (Amersfoort, Felemenk örneğini anlatır), diğer yandan Fransız Üçüncü Cumhuriyet devletinin gözüne yurttaşlığın ifadesi ve büyük devrimin sözde mirası olarak görülen zorunlu askerlik, Hippler'in de gösterdiği üzere, neredeyse efsane boyutlarına ulaşan bir mesele olmuştu. Daha önce de belirtildi, Osmanlıların gayrimüslimleri askere almayı reddetmesi 1909'a dek insangücünü fena halde daraltmıştı. Rovinello, pek çok devletin karşı karşıya kaldığı bir sorunun altını çizer: İtalyan birlik savaşlarından sonra İtalyan nüfusu kendi içinde ordunun insangücü ihtiyacını yerine getirmede fazlasıyla yeterliyken, Piemonte ordusunun komutası güvenilmez güneylilerle orduyu "sulandırma" konusunda ciddi kuşkular duyuyordu. Bölgesel tercihler açı-

16 Charles Tilly, "War making and state making as organized crime".

sından o kadar fazla olmasa bile şehir proletaryasının güvenilmezliği bakımından aynı kuşkuları İngiltere ve Fransa'da da, bilhassa 1871 Paris Komünü'nden sonra görmek mümkün. Bu konuda Moltke'nin çekincelerinden söz etmiştik. Osmanlılar askere alınan Hıristiyanlarla Yahudilerin moralleri bozacağını düşünüyorlardı, Ruslarsa 1916 yılına dek, uygun olmayacağı gerekçesiyle Orta Asyalıları ordu dışında bırakmışlardı.

Özellikle ekonomik ya da demografik değişiklikler başa baş gelişiyorsa, egemen ideolojik değerlerin değişmesi asker alımı uygulamalarını bazen epey etkiler. İsviçre'de paralı asker kaynaklarının kurumasının asıl nedenini dokuma sanayisinin büyümesine yormak doğru olabilir, ama yurttaşlık ve ulusa ilişkin aydınlanmacı fikirlerin yayılmasının para karşılığı askerliğin itibarını düşürdüğü *de* doğrudur. Öte yandan 1970'lerdeki doğum patlamasının Birleşik Devletler'de zorunlu askerlik ihtiyacını azalttığı ve gönüllü askerliği mümkün kıldığı gerçeği bir yana, zorunlu askerliği "örtülü vergi" olarak tanımlayan ve işgücü piyasasından asker alınması taraftarı olan neo-liberal serbest piyasa ekonomistleriyle politikacıların profesyonel orduya geçişi zorlamada belirleyici rol oynadıkları su götürmez.

Halkın işbirliği ve direnişi

Buraya kadar yapılan analiz neredeyse bütünüyle devletin gereksinimleri ve eylemleri üstünde yoğunlaşmıştır, ama elbette devletin müdahalesinin nesnesi insanların edilgin olduklarını düşünmemeliyiz; bugün de olduğu gibi, onların aracılığı söz konusuydu. Devletin elinde ne kadar seçenek bulunuyorsa, insanların da önünde aynı oranda seçenek vardı. Kuşkusuz devletin taleplerine riayet edebilirlerdi, devletin gücüyle karşı karşıya kalan topluluklar bunu en basitinden razı gelerek yaparlardı. Öte yandan, riayet muhakkak rıza demek değildir. Halk, orduyu kendilerine sosyal ilerleme şansı sunan, yaşam standartlarını iyileştiren, (Robert Johnson'ın işaret ettiği gibi) kadınları hamile bırakma, kavgaya veya suça karışma dahil evdeki meselelerden kaçma şansı tanıyan ya da kendi köylerinin veya şehirlerinin ötesindeki dünyayı gezip görme olanağı sunan bir fırsat kapısı olarak görebilir. Rovinello 19. yüzyılın İtalyan askerleri için etmenlerden birinin bu olduğunu belirtmektedir. Ayrıca askere alınmanın ergenlikten yetişkinliğe geçiş gibi sembolik bir anlam taşımasının da önemli olduğunu vurgular. Askerliğe elverişli görülmek "erkekliklerinin kamuoyuna ilanı" (buna sağlıklı olmalarını da ekleyebiliriz) demek oluyordu. 20. yüzyılın sanayileşmiş dünyasında orduda ülkelerine hizmet eden sağlıklı genç erkekler işçi olarak ilgi odağındaydılar, çünkü (hem psikolojik hem fiziksel) sağlıklarının iyi olduğu belgelenmişti, ayrıca disiplin altına alınmışlardı.

Ordusunun personel ihtiyacını gidermek için devletin insangücüne gerek duyması, aynı zamanda halkın da askerlik hizmetini kendi amacı için araçsallaştırmasına olanak veriyordu. Toplama dönemlerinde asker sağlayan topluluklar bunun karşılığında çoğu zaman vergi istisnası elde etmeyi başarırlardı. Sadakat ve askerî kahramanlıklarını imtiyaza dönüştürüp özerklik, çarlık koruması ve vergi muafiyeti elde etmeyi başarmış bir topluluğa en güzel örnek Rus İmparatorluğu'nun Kazakları olsa gerek. Bir başka ilginç "alışveriş" şekli Mehmet Beşikçi'nin verdiği, Birinci Dünya Savaşı sırasında mahkûmların amele taburlarında veya milis kuvvetlerinde hizmeti kabul ettikleri zaman kitleler halinde salıverildikleri Osmanlı İmparatorluğu örneğidir.

İster Asya'da olsun, ister Ortadoğu veya Avrupa'da, ordunun sevilen bir işveren olmasına nadiren rastlanır, en azından er ve erbaşlar düzeyinde böyle olduğu belgelenmiştir. Genellikle en son başvurulan çare olan bir işverendi. Öyle bile olsa ekmek kapısının kıt, hasatların verimsiz olduğu veya sanayilerin çöktüğü dönemlerde ordu düşük ama düzenli ücret, yiyecek ve barınacak yer, diğer bir deyişle başka yerlerde bulmanın zor olduğu bir güvence sunardı.

Diğer taraftan halk direnebilirdi elbette. Charles Tilly'nin sosyal hareketleri kavramsallaştırmasına başvuracak olursak,[17] direnişin dağarcığı da çeşitlilik göstermektedir. Bir kere askerlik hizmetinden tamamen kaçma eğilimi vardır. Eski ve yeni zorunlu askerlik sistemleri tıpkı köleleştirme gibi ekseriyetle hiç mi hiç sevilmezdi. Mehmet Beşikçi (Alan Forrest'tan alıntılayarak), "Askerlik hizmeti bir yanda birey ve yerel topluluklar, diğer yanda uzak, gayri şahsi devlet arasındaki savaş alanı olarak da tanımlanabilir" der. Toplumun ayrıcalıklı kesimleri genellikle muafiyetlerden yararlanabilmektedirler, ayrıca gerek toplulukların gerekse yerel yetkililerin, işe yaramaz olan ve aksi halde toplumda huzursuzluk çıkarabilecek "sakıncalı" kimselerin orduya alınması için ellerinden geleni yapmaya gayret ettikleri görülür. Bu durum sosyal aktörler açısından devletin asker alımını araçsallaştırdığının açık bir örneğidir. Devlet ve onun temsilcileri tarafından baskıyla karşı karşıya kalan nüfuslar için farklı kaçınma biçimleri vardı, örneğin Fahmy'ye göre saklanmak ya da kendini sakatlamak, 19. yüzyıl Mısır koşullarında bilhassa yaygındı.[18] Orduya girdikten sonraysa bazen çok tehlikeli de olsa seçenekler firar ve saf değiştirme bir seçenek haline geliyorlardı. Direnişin nihai biçimi isyandı. Kendi silahlı kuvvetlerinde "kazan kaldırma" eylemi hiç kuşkusuz herhangi bir yönetici sınıfın karşı karşıya kalabileceği en ciddi krizdi. Sağlam kurumsal kimlikleri olan grupların paralı askerler ya da yeniçeriler gibi "savaş zanaatkârları" olarak görüldüğü ve şehirliler arasından top-

17 Charles Tilly, *Social Movements 1768-2004*.

18 Khaled Fahmy, *All the Pasha's Men*, s. 260-263.

lanan askerler isyana daha hevesliyken, köylü ordularının firara daha yatkın olduğu yolunda bazı bulgular mevcuttur. Sikora'nın önerdiği gibi bu, pekâlâ köylü ordularının, ister erken modern dönemin muvazzaf devlet ordusu olsunlar, ister zorunlu hizmet ordusu, 17. yüzyılın sonundan itibaren daha sıkı baskıya, denetime ve disipline maruz kalmalarıyla bağlantılı olabilir. Bana sorarsanız, şehir ve kasabalarda farklı direniş biçimlerine de bağlanabilir. Sanayileşme öncesinde bile şehirli nüfus kazan kaldırma (yani iş yavaşlatma) ve toplu protestoya alışkındı, geleneksel olarak firar, yani ortalıktan tüymek ve saklanmak ise, pek çok kırsal toplumda toprak sahibi sınıfın devletlin taleplerine direnmesinin bir yolu olmuştu.

Sonsöz

Projenin bize gösterdiği şudur: Van der Linden'ın sözlerini yeniden yorumlarsak, tarihte neredeyse sonsuz türde askerî işçi türü bulunur, biz pek çok ülkeden ve dönemden bütün bu farklı formları ortak karakteristiklerine göre bir taksonomide toplama ve bunu anlamlı bir şekilde gerçekleştirme olanağına sahibiz. Elde ettiğimiz sınıflandırmayı en önemli belirleyenlerle birleştirince bir dizi modeli fark eder ve asker alımıyla askerî istihdamın belli bir tipinin seçilmesine etki eden koşullara ilişkin geçici sonuçlara varabiliriz. Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nde (IISH) küresel (dokumacılık, tersane, seks işçiliği) nitelikleri nedeniyle karşılaştırmalı araştırma fırsatları sunan sanayiler hakkında yürütülen benzer bir araştırmayla birlikte askerî işgücü üzerine olan bu çalışmanın, işgücü ilişkilerini dünya çapında daha etraflıca anlamamıza yardım edeceği umudunu taşıyoruz.[19]

19 Bu toparlamayı kaleme alırken projeye katılan meslektaşlarımın ve Jan Lucassen ile Marcel van der Linden'ın yorumlarıyla önerilerinden yararlandım. Özgün metinde İngilizce hatalarını düzeltme nezaketini gösteren Elise Kimerling Wirtschafter'a ayrıca teşekkür borçluyum.

2

ÇİN'DE ASKERÎ İŞGÜCÜ, 1500'LER

DAVID M. ROBINSON

Çin'de askerî işgücü pazarlarının uzun bir tarihi vardır. Hatta, Mark Lewis'in gösterdiği gibi zorunlu askerlik, profesyonel daimi ordular, askere alma ve ödüllendirme üzerine politika tartışmaları ilk imparatorluk hanedanlığı olan Qing hanedanlığının İ.Ö 221'de ortaya çıkışından öncesine kadar gider.[1] Bu durum dikkate alındığında, bir araya toplanmış bunca sorun karşısında modern akademisyenlerin konuya görece vurdumduymaz kalması şaşırtıcıdır. Bu yazı, 1500 dolaylarında Çin'de askerî işgücüne ilişkin birkaç temel çalışma ve tartışmaları, en çok da askere alımı kısaca değerlendirdikten sonra ortak benzer eksenlerle sınıflandırma ilkelerimiz ışığında Çin örneğini ele almakta, nihayetinde 1500'lü yıllarda Çin'de askerî işgücünün kendine özgü biçimlerini açıklayan nedensel etmenleri saptamaya çalışarak sonlanmaktadır.

Askerî alana bir bakış

1937 yılında Ming dönemini (1368-1644) araştıran öncü tarihçilerden Wu Han, Ming askerî düzeni hakkında geniş kapsamlı ilk akademik araştırmayı yapmıştı. Başlıca ilgi alanı, merkezî hükümet tarafından sıkı denetim altında tutulan babadan oğula (erkek soyundan devam eden) zorunlu askerlik sisteminden çıkılarak iktidarı eninde sonunda hanedanlığın elinden alıp yönetici generallere veren kiralık askerler sistemine geçiş olarak tanımladığı süreçti. Wu bu dönüşümü şu sözlerle anlatıyordu:

1 Lewis, *Sanctioned Violence in Early China*, özellikle "The Warring State" başlıklı İkinci Bölüm, s. 53-96.

> Devlete metelik harcatmadan üç milyon askeri destekleyen garnizon sisteminden masrafları tamamen halkın parasından ve hanedanlık hazinesinden karşılanan paralı askerlik sistemine; sabit sayıda askerleri olan garnizon birliklerinden sayıları sabit olmayan paralı askerlere; babadan oğula geçen garnizon birliklerinden kiralık askerlere doğru bu muazzam değişim Ming döneminin yükselişi ve düşüşünde önemli yer tutuyordu ve modern tarihteki en büyük yön değişikliğiydi.[2]

Wu Han'ın savlarını incelemeden önce Ming askerî düzeninin küçük bir taslağını burada çizmemiz yararlı olacak. Kendinden öncekilerin (13. ve 14. yüzyılların büyük bölümünde Çin'e hâkim olan Yuan hanedanlığının Moğol hükümdarları) geliştirdiği modeli ödünç alan Ming hanedanlığının kurucusu Zhu Yuanzhang (1328-1398) hanelerin her birine, devlete karşı, babadan oğula geçen yükümlülükler tayin etti.[3] Halkı birçok kategoriye bölmüştü – tuzla haneleri, madenci haneleri ve çiftçi haneleri bunlardan birkaçıydı.[4] Asker aileler de bu geniş kategorilerden biriydi. Ming devletinin kurucusu kendi hanedanlık ordusu için başlıca dört kaynaktan asker temin ederdi: a) 1350'ler ve 1360'ların başında ayaklanma lideri olduğu yıllarda kendisine katılmış erkekler, b) düşman savaş ağalarının teslim olan birliklerinden ordusuna katılanlar, c) askerlik hizmeti ifa etme cezasına çarptırılan suçlular ve son olarak d) oranı genellikle yerel nüfusa göre belirlenen ve ilk Ming ordusunun saflarını dolduran zorunlu askerler.[5]

Genelde imparatorluk ordusunun ve özel olarak asker ailelerin kendi benzerlerini üretmeleri ve kendilerine yetmeleri hedefleniyordu. Her hane devletin tebaasındaki diğerlerinin yerine getirdiği standart angarya hizmeti yerine getirmek ve/veya vergi ödemek yerine devlete bir muvazzaf er vermekten sorumluydu. Ayrıca işgücü ve/veya geliri muvazzaf bir erin geçimini sağlayacak bir, iki veya üç erkek de yetiştirmeleri gerekiyordu. Eğer ölüm, kaza, firar ya da ihraç nedeniyle muvazzaf er artık devlete olan sorumluluklarını yerine getiremeyecek olursa, çekirdek aileden başlayıp erkek kardeşlere, kuzenlere ve ötesine kadar aile onun yerini alacak bir üyesini daha vermek zorundaydı.[6] 14. yüzyılın sonlarında muvazzaf erler imparatorluk topraklarına yayılmış üç yüzden fazla garnizonda konuşlanmışlardı. Bu babadan oğula garnizon sisteminin iktisadi temeli, bütün olarak hanedanlığın temeli gibi tarıma dayanıyordu.

2 Wu, "Mingdai de jun bing", s. 149.

3 Taylor, "Yuan Origins of the Wei-so System".

4 Wang, "Some Salient Features of the Ming Labor Service System".

5 Daha yakın tarihli değerlendirmeler için bkz. Zhang Jinkui, *Mingdai weisuo junhu yanjiu*, s. 20-50. Ming garnizonlarının sosyal ve kurumsal tarihi alanında önde gelen bilim insanlarından birinin kaleme aldığı başka toplu denemeler de vardır: Yu, *Weisuo, junhu, yu junyi*.

6 Yu, *Mingdai junhu shixi zhidu*.

Ming hanedanlığının ilk onyıllarında merkezî hükümet tarım alanları açıp işletmekten sorumlu garnizonlara devredilmek üzere uçsuz bucaksız arazilere el koydu. Toplam 1,2 milyon askeri olan (ama 15. yüzyılın başında kısa süreliğine 3 milyona yükselmesiyle nam salan) Ming ordusunun yaklaşık % 70'inin başlıca vazifesi, yarısını çiftçi-askerlerin tüketeceği, diğer yarısı da muvazzaf birliklerin ücret, teçhizat, sağlık giderleri ve giysi gibi harcamalarını karşılamak üzere yerel garnizona devredilecek tahılı üretmekti.[7] Wu Han'ın kendine yeten ve iyi denetlenen garnizon sistemi bu şekildedir.[8]

Wu ve ondan sonra gelen pek çok tarihçiye göre kiralık askerî birliklere geçiş resmî rüşvetçilik ve istismardan kaynaklanmıştı.[9] 15. yüzyılın başlarına gelindiğinde yetkililer tarafından düşük ücretle çalıştırılan ve sömürülen garnizon askerleri kalabalıklar halinde firar etmeye başladılar. Garnizona ait tarlaları ekip biçecek adamların sayısı giderek azaldığından firarlar yalnızca askerî birliklerin kuvvetini zayıflatmakla kalmıyor, aynı zamanda sistemin iktisadi temellerini de sarsıyordu. Diğer erler de askerî vazifelerden kaçmak için üstlerine hediyeler sunar ve aylık verirlerdi. Firarilerin izini sürüp yakalama ya da yerlerini angaryasız ve uzaklarda yaşayan aile üyelerinden biriyle doldurma çabaları başka iltimas fırsatlarına kapı açmıştı. Rüşvetler görmezlikten gelme talebiyle dağıtılırdı. Eratı temin etmekten sorumlu yetkililer yedek hizmet verecek ilgisiz veya niteliksiz adamları keyfî olarak askere yazmaktan geri kalmazlardı. Hanedanlığın ilk yıllarından itibaren merkezî hükümetin bunlara tepkisi yerel yetkililere daha sahici kayıtlar yapmaları, düzenbazları elemeleri ve firar eden askerlerin yerine ailelerinden birini almaları emrini vermek oldu.[10] Ming'in kurucusu 1398'de yayımlandığı ünlü "Placards to Instruct the People" ile kırsal topluluklardan, imparatorluk otoritesinden saklanmaya çalışan firari askerleri ihbar etmelerini ısrarla talep ediyordu.[11] Sonuçlar en iyi ihtimalle karışıktı.

15. yüzyıl boyunca firarların artmasıyla birlikte başka bir şikâyet konusu da askerî personelin suiistimaliydi. Subaylar kendi birliklerindeki erlere köle

---

7 Wang, *Mingdai de juntian*; Ming, "Tuntian Farming of the Ming Dynasty".

8 Hanedanlığın daha ilk yıllarında bile askerî sistem hiçbir zaman iktisadi açıdan kendi kendine yetmemiş, tahttan gelen düzenli "hediye" aktarımına bel bağlamıştı. Bkz. Huang, "Military Expenditures in Sixteenth Century Ming China".

9 İnsan gücü yokluğunu –ve hanedanlığın nihai çöküşünü– öncelikle askerî yetkililer ve diğer idareciler arasındaki yozlaşmaya bağlayan epey yakın tarihli bir deneme yazısı için bkz. Liu, "Mingdai weisuo quewu de yuanyin tanxi". Liu açıkça Ming hanedanlığındaki yozlaşmanın yol açtığı tehlikelerden Çin'in günümüzdeki liderlerinin çıkartacağı dersler olduğunu tartışır. Wu Han da 1930'larda yazdıklarında aynı doğrultuda bu gidişatı tartışmaya açmıştı; Chiang Kai-shek başkanlığındaki GMD hükümetinin uygulamalarını eleştiriyordu.

10 Ma, "Mingdai de jiading", bkz. *Ming Qing bianzheng yu zhiluan*. İlk firar örnekleri için bkz. *Ming Taizu shilu*, 193.8a-b.

11 Zhu, "The Placards of the People's Instructions".

muamelesi yaparlardı: Subayların tarlalarını sürer, sürülerine bakar, kereste için ağaçları keser, ginseng gibi (kuzeydoğu sınırı boyunca) değerli kökleri toplar, alım satımı yürütür ve özel uşakları gibi çalışırlardı. Daha doğrusu, merkezî hükümet ve ajanları orduyu askerî olmayan amaçlar için de kullanırlardı ama bunu daha büyük ölçekte yaparlardı. Garnizon askerleri aynı zamanda saraylar, surlar, hendekler, sınır tahkimatları, hatta başkentte ikamet eden Tibet keşişlerine, *stupa*lar dahil devletin yürüttüğü inşaat projelerinin en büyüklerine olmasa da çoğuna işgücü sağlardı.[12]

Askerî personelden daimi ve geniş ölçekte nakliye işçisi olarak yararlanılmasını ilk kurumsallaştıran Çin hanedanlığı Ming oldu. 14. yüzyılın sonlarında seksen binden fazla asker uzak mesafelere, stratejik öneme sahip kuzeydoğu sınır bölgesindeki Liaodong'a tahıl taşımada kullanılırdı.[13] 15. yüzyılın başlarında hanedanlığın başkenti, Nankin'den Pekin'e taşınmıştı. Bundan sonra çok daha fazla sayıda adam Büyük Kanal boyunca başkent Pekin'den güneydoğudaki tarım merkezlerine kadar tahıl cinsinden vergileri taşımak üzere işe koşulacaktı. 15. yüzyılın ilk yarısındaki rakamlar her yıl 170 garnizondan alınan yüz binden fazla adamın Büyük Kanal sistemi boyunca Ningbo'dan başkente yaklaşık 2.300 kilometrelik mesafede 3.000 mavnayla üç milyon pikul pirinci naklettiğini ortaya koyuyordu.[14] Öte yandan düzenlemeye zaman zaman destek veren askerî işgücü havuzu saraya fazla cazip gelmişti. Örneğin, 1448 yılında tahılın başkente teslimatını ciddi şekilde aksatan büyük bir ayaklanmayı bastırmak için yirmi bine yakın tahıl-nakliye askeri, başka bir yere sevk etmişlerdi. Dolayısıyla bu durum hanedanlık lojistiğini sıkıntıya uğratmıştı – Pekin ve civarında üslenmiş 700.000 adet imparatorluk askeri verimli güney eyaletlerinden gelecek tahıl vergisine bağlıydı.

Bu aksamanın neticesinde, 15. yüzyılın sonlarında kâğıt üstünde de olsa reform hızlandırılınca Büyük Kanal boyunca tahıl nakletmek üzere daha hırslı bir program ortaya çıktı: 121.500 asker 11.775 mavnayla tahıl taşıdı. Devlet her nakil erinin gümrüksüz ticarette sınırlı bir miktarı taşımasına izin verirdi. Aynı zamanda devlet, nakliyatta görevli erler için Büyük Kanal boyunca pansiyonlar ve eczaneler inşa ettirip işletiyordu. Bunun sonucunda tahıl akışı istikrara kavuştu ve genişledi. 1500 dolaylarına gelindiğinde başkente her yıl yaklaşık dört milyon pikul tahıl giriyordu.[15] Saray yetkilileri başarıları nedeniyle kendilerini kutluyor, başkente gelmek üzere Büyük Kanal'da seyahat eden yabancı elçilerin kulağına fısıldıyorlardı: "Bu küçük bar-

12 Minh hanedanlığının kuzey istihkâm binalarının afallatan maliyetleri için bkz. Waldron, *The Great Wall of China*, s. 91-164.

13 *Ming Taizu shilu*, 193.5a-b.

14 Lin, "Mingdai caojunzhi chutan", s. 183.

15 *A.g.e.*, s. 183-187.

bar krallıkta Merkezî Devlet'in dalavereleri askerlerinkinden çok daha fazladır. Yoksa haince emelleri barındırmayı göze alır mıydık?"[16]

Oysa Wu Han ve diğerlerine göre büyük altyapı projelerinde ve başka amaçlarla devletin askerî personelden yararlanması yalnızca pek çok firara yol açmıyor, aynı zamanda askerî eğitimi de bozuyordu. Bu köleler için genç ve kuvvetliler yeğlenirdi. Yaşlı ve zayıf olanlar da alınırdı ama düzenli askerî talimlerin onlara yarar sağlaması pek olası değildi. Bu doğrultuda yapılan analize göre 1430'lara gelinene kadar Ming hanedanlığının orduları fena halde düşüşe geçmişti. 1449 yılında Moğol lideri Esen tarafından, Tumu Kalesi'nde (başkent Pekin'in kuzeyinde) uğradıkları feci yenilgi çoğu zaman bu çöküşün kanıtı olarak gösterilir.[17]

Tumu bozgunu Ming hanedanlığında büyük bir krizi temsil ediyordu. Tahttaki imparator esir alınmış; üvey kardeşi alelacele tahta çıkarılmış; hanedanlığın ayakta kalması özellikle başkent Pekin'de belirsiz görünüyordu. Orduyu yeniden ayağa kaldırmak için Ming sarayı tarafından, ikisi özellikle ilgimizi çeken birçok reform yasası yürürlüğe kondu. İlki, yerel milisler kullanılarak garnizon birliklerinin çoğaltılmasıydı. İkincisi kiralık asker getirmek üzere geniş kapsamlı ilk çabaların gösterilmesidir. 1449'da merkezî hükümet her idari birimden (110 aile barındığı varsayılan) birle dört arasında asker almaları konusunda yerel yetkililere talimat vermişti. Bu erkekler her sonbahar ve ilkbahar arasında yaşanan tarım takvimindeki durgun dönemde haftalarca talim yaparlardı. Bu yerel milisler (sözlük anlamıyla "halk yiğitleri") kendi bölgelerini kısa dönemde savunmaya yönelikti. Hizmete çağrılan her ere "yolluk tahıl", yani sefer sırasında karnını doyuracağı azık verilirdi.

15. yüzyıl içerisinde garnizon sistemini genişletme çabalarının ikincisi kiralık birliklerin ilk ve sınırlı kullanımıydı. Ming imparatorluk devleti, asker alımlarında bir yöntem benimsemişti: Garnizon askerlerinde er alıyordu; bunlar yasal olarak ailelerinin devlete olan yükümlülüklerini yerine getirmekten sorumlu babadan oğula asker hanelerdi; muvazzaf askerlik yapmayan ama gelir sağlayarak muvazzaf hizmetteki akrabalarını desteklemekten sorumlu babadan oğula asker ailelerin üyelerini ve ayrıca devlete karşı herhangi bir askerî yükümlülüğü olmayanları da asker olarak kaydediyordu. Her bir örnekte askere alınanların çoğuna ikramiyeler verilir, maaş bağlanırdı. Sonradan, 16. yüzyılın ortasında kıyı korsanlığı yaygınlaşırken çoğu general, kiralık birlikleri orduya alarak onlara piyasa ücretleriyle silah ve toplu savaş eğitimi verdi.

Kiralık birlikler özellikle kuzey sınırında sayı olarak çoktular. 1500'lere gelindiğinde yalnızca Kuzeybatı Yansui bölgesinde yaklaşık 20.000 kiralık

16 "Xu", *Cao chuan zhi*, *juan* 6, alıntı Lin, "Mingdai caojunzhi chutan", s. 187.

17 Mote, "The T'u-mu Incident of 1449".

askerle hanedanlık savunması artırılmıştı.[18] 1550'de yetkililer büyük çaplı asker alımı yapıyorlardı. 1550 yılında Moğol lideri Altan'ın başkent bölgesini bozguna uğratmasının ardından kuzey eyaletlerinde toplanan askerlerin sayısı sadece 1500 yılı içerisinde 40.000'i bulmuştu. Wu Han bu aşamada kiralık askerlerin sayı olarak değilse bile etkili olma açısından Ming ordusunun başlıca muharip gücü haline geldiklerini savunuyordu. Garnizon birlikleri lağvedilmemişti ama hanedanlığın savunmasına da büyük bir katkıları olmuyordu.[19] Ancak yukarıda belirtildiği gibi devlet onları çeşitli yollarla kullanabileceği yerlere yerleştirmişti.

Wu Han ve diğerlerine göre yozlaşma yüzünden kiralık birliklerin sağladığı her türlü askerî üstünlük bozulmuştu. Sorunun bir kısmı, askere yazılanların ikramiyelerini alır almaz ortadan toz olmalarıydı. Dönemin yetkilileri bazılarının bunu düzenli olarak yaptıklarını iddia etmişlerdi. Ayrıca kiralanan askerler paralarını zamanında almayı bekler ve eğer devlet kendi payına düşen yükümlülükleri yerine getirmeyecek olursa isyan çıkarmak için bir an bile tereddüt etmezlerdi. Hanedanlığın mali koşulları 17. yüzyılın başlarında kötüye gittikçe ücret ödemeleri sık sık gecikirdi. Wu Han'ın yaptığı tahmine göre 1610 ve 1627 yılları arasında kiralık askerlere ödenecek gecikmiş ücretler yaklaşık on milyon tael gümüş ediyordu (ancak bunların tahıl cinsinden mi, gümüşle mi, yoksa ikisinin karışımıyla mı ödendiği açık değildir).[20] Bu rakamı bir perspektife yerleştirecek olursak, merkezî hükümetin yıllık ortalama geliri otuz milyon tael gümüş civarındaydı.

Bütünüyle kiralık asker sistemi, özellikle kuzey sınırındaki askerî savunmanın yüksek maliyetlerini artırıyordu. 15. yüzyılın ortasında merkezî hükümet kuzey sınırında yükselen harcamaları karşılamak üzere garnizonlara "yıllık sübvansiyonlar" sağlamaya başlamıştı. 16. yüzyıla girildiğinde bu sübvansiyonlar 430.000 taeli bulmuş ve hanedanlığın sonuna kadar düzenli olarak yükselmeye devam etmişti. Yüksek maliyetleri karşılamak için saray ve yerel hükümet bazen yıllar, hatta onlarca yıl önceden ek vergiler koyardı; Wu Han ve diğerlerine göre bu da firarları, sosyal huzursuzluğu ve sonunda hanedanlığı devirecek asilere desteği artırmıştı. Hanedanlığın son hükümdarı döneminde (1628-1644) bu ek vergiler 30 milyon tael gümüşe yaklaşmıştı.[21]

Nihayetinde siyasal ve sosyal cephelerde dönemin ve modern bilimin yaygın algısı, 17. yüzyıl başlarında kiralık askerlerin kendi komutanlarına, saraydan veya merkezî hükümetten çok daha fazla sadakat gösterdikleri yönündedir. Benzer bir anlayışla askerlerini kendi kişisel güçlerinin kaynağı

18 Li, "Mingdai mubingzhi jianlun", s. 64.

19 Wu, "Mingdai de jun bing", s. 188.

20 *A.g.e.*, s. 197.

21 Li, "Mingdai mubingzhi jianlun", s. 68.

olarak gören en kudretli generaller, sarayın düşmanlarıyla girişilen savaşta onların harcanmasından nefret ederlerdi. Wu Han, hanedanlığın son onyıllarında bu generallerin isyancı güçlerle topyekûn çatışmaya girmeye isteksiz davrandıklarını, bunun da doğrudan Ming'in çöküşünü getirdiğini ileri sürmüştü.[22]

Daha az tanınmış diğer bilim insanları kiralık askerlerin sayısındaki artışı farklı yollarla nitelediler. 1940'ta Japon akademisyen Suzuki Tadashi "halk yiğitleri" ile kiralık askerlerin Ming döneminde ortaya çıkışını ve önemini inceledi.[23] Wu gibi Suzuki de garnizon sisteminin çöküşüne tepki olarak halk yiğitlerinin ortaya çıkışını, 1449 Tumu bozgunuyla iyice görünür kıldığı bir bağlama oturtuyordu. Öte yandan Suzuki, halk yiğitlerinin çokluğu ve işlevinde epey bölgesel değişkenliklere de işaret ediyordu. Aynı zamanda 20. yüzyılın ilk yarısında Japon sinolojisi ile tamamen uyumlu bir nitelemeyle halk yiğitlerini köklü yerel özerk yönetim geleneğinin bir yüzü olarak görüyordu.[24] Buna göre Wu Han ağırlıklı olarak hanedanlığın askerî gücünü yeniden canlandırmasını, merkezî hükümetin çabaları açısından bakarak yazarken, Suzuki yerel hükümetin ve yerel seçkinlerin rolünü tamamen kabul ediyordu.

Suzuki'nin paralı askerlerden anladığı Wu Han'ınkinden epeyce farklıydı. İkisi de 16. yüzyıl ortasındaki korsan krizlerinden itibaren kiralık askerlerin yaygın kullanımını ileri sürmesine rağmen, Suzuki başta "hane erleri" ve "kapıkulları" anlamına gelen *jia bing* ve *jia ding* olmak üzere kiralık askerlerin sadece imparatorluğun askerî kuvvetlerini desteklemekle kalmayıp aynı zamanda genel halktan büyük rağbet gördüğünü savunuyordu. Ulaştıkları başarıların anahtarı olarak dönemin gözlemcileri tarafından özenle seçilmiş kapıkullarından sayısız örnekler gösterdi. İktisadi açıdan imtiyazlı muamele görmenin ve kendi komutanlarına sadakat göstermenin keyfini süren kapıkullarının en çok hücum kıtaları ya da öncü kuvvetler olarak etkili oldukları düşünülüyordu. Halk hizmetkârının vazifesi eğer mümkünse kaçınılacak zahmetli bir zorunluluktu, oysa kapıkullarının hizmeti para kazanmanın yanında korsanlık ve onu bastırma çabalarının büyük zararlar açtığı köy ekonomisinden kaçma fırsatı sunuyordu. Dolayısıyla çok sayıda genç erkek ücret uğruna dövüşmeye istekliydi.[25] Sayıları artan birliklerin uzun dönemde

22 Wu, "Mingdai de jun bing", s. 190. Daha yakın tarihte, Kenneth Swope de benzer bir şekilde "Liaodong'daki askerî ailelerin ağırlıklı olarak merkezî hükümetin denetimindeki türlü askerî kastlardan geldiklerini" belirtmişti (Swope, "A Few Good Men", s. 40-41). Ancak Swope, Liaodong'un önde gelen askerî ailelerinin hanedanlık savunmasına katkısını çok daha olumlu bir yaklaşımla ele alır.

23 Suzuki, "Mingdai kahei kō".

24 *A.g.e.*, s. 7-10, 24.

25 *A.g.e.*, s. 17-22, 25.

hanedanlığa mali sıkıntı getirdiğini kabul eden Suzuki kiralık askerlerin askerî açıdan etkili olduklarını ileri sürüyordu.

Son olarak Suzuki geç Ming komutanlarının merkezî hükümete tehdit oldukları konusunda Wu ile aynı fikirde değildi. Sınırdaki generallerin "küçük savaş ağaları" olma potansiyeline sahip olduklarını kabul ediyordu, fakat Mançularla savaşmanın onların Pekin'e ciddi bir tehdit haline gelmelerini önlediğini savunuyordu. Suzuki'nin tahmini, eğer Qing başarısızlığa uğrasaydı ve Ming devletinin sınırdaki komutanları büyümeye devam etseydi, ortaya savaş ağaları olarak çıkacağı ve önceki pek çok hanedanlığın sonunu getirene benzeyen bir tür "devrim" yapacakları yönündeydi.[26]

Suzuki 1952'de yayımladığı başka bir çalışmada "kapıkulları"na kaynaklık eden sosyo-ekonomik koşullar üstünde daha çok duruyordu.[27] Suzuki kapıkullarını 16. yüzyıldan önce görülen sosyal ilerleme arzusunun yaygınlaşmasında kısmen pay sahibi olarak görmüştü. Bunun arka planında bazı vergilerin gümüşle ödenmesi, yaşam standartlarındaki iyileşme ve servet edinmeye yönelik tutumların değişmesi dâhil ekonominin parasallaşması yatıyordu.[28] İmparatorluk sarayında istihdam güvencesi elde etmek ve "güçlü kimselerin yanına kapağı atmak" (*tou chong*) umuduyla kendini iğdiş etmenin de aynı arzunun farklı tezahürleri olduğunu yazmıştı. Suzuki kapıkullarını tanımlarken bazen efendileriyle hayalî akrabalık bağları kurmaları bakımından toprak ağalarının uzun süreli kiracılarıyla belirli ortak yönlere sahip olduklarını belirtiyordu. Kapıkullarını aynı zamanda "güvenilir dostlar, dişler ve tırnaklar, kartallar ve kurtlar" olarak tanımlamıştı. Öte yandan askerlik yapan kapıkullarının temin edildiği kaynakların kesinlikle hane hizmetkârlarıyla sınırlı kalmadığını vurguluyordu.

Suzuki yalnızca yeni fırsatların itme-çekme etmenlerinin altını çizmekle kalmadı. Aynı zamanda potansiyel kapıkulları arzının köklerinin, toprak kirası modellerinin, Kuzey Çin'in özellikle sınır bölgelerinde hissedilen, devletin etkili nüfuzuyla kesişmesine uzandığını düşünüyordu. 15. yüzyılda ve 16. yüzyılın başlarında askerî komutanlar, saray haremağaları ve evlilik yoluyla imparatorluk sarayına giren akrabalar nüfuzlarını kullanarak vergiden muaf olmanın keyfini süren görece bereketli çiftlik alanlarına el uzatmışlardı (ister garnizon tarlaları, imparatorluk otlakları olsun ister arazilerin hükümetin özel teşvikleriyle açılmaları). Sonuç olarak bir bütün olarak köy ya da nahiyeye yüklenen vergi yükü, ağırlıklı olarak adları vergi kayıtlarında kalanların omuzlarına bindirilirdi. Buna tepki olarak çoğu kimse güçlü efendilerin himayesine girerdi. Çiftçilik yapan haneler tarlaları sürmek ve hayvan yetiştir-

26 *A.g.e.*, s. 23-24.

27 Suzuki Tadashi, "Mindai katei kō".

28 *A.g.e.*, s. 27.

mek için gereken işgücünü sağlar; ayrıca hamilerine kira öderlerdi. Hamileri buna karşılık onları devlete olan vergi ve işgücü yükümlülüklerinden, hatta daha da önemlisi yerel yetkililere sık sık dayatılan fazladan yasal sorumluluk gereği adam toplanmasından korumak üzere siyasal bağlantılarından yararlanırlardı.[29] Ray Huang ve Wang Yuquan gibi sonraki bilim insanları bu düzenlemenin seçkin kesimler tarafından talihsiz köylüleri serf statüsüne indirgeyen bir siyasal ve ekonomik sömürü biçimini mi; yoksa çiftçilere hasattan kendilerine daha çok pay saklama olanağı veren ve yerel yetkililerin keyfî haraç kesmelerini önleyen ekonomik açıdan kazançlı bir anlaşmayı mı temsil ettiğini tartışacaklardı.[30] Hangisi olursa olsun, Suzuki'ye göre temel denklem apaçık ortadaydı: Askerî komutanlar ne kadar çok araziyi denetim altına alırsa, kapıkullarını destekleme kabiliyetleri o kadar artıyor, bu sayede saraydan ödül, nişan ve özel imtiyazlar koparma kabiliyetleri de daha fazla oluyordu.

Kapıkullarının yaygın kullanımının tarihi her ne kadar daha çok 16. yüzyılla anılsa da Suzuki bazı askerî komutanların savaş ganimetleri karşılığında tahttan alacakları ödülü garantilemeye çalıştıkları kişiler adına kapıkulları tutmalarının 15. yüzyılın ortalarından daha geç görülmediğine işaret etmişti.[31] 17. yüzyıla gelindiğinde merkezî hükümet, komutanlara kapıkullarını (yine kuzey sınırında) orduya yazmalarını emretmişti.[32] 16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyıl başlarında kapıkullarına yönelik farkındalık daha fazla öne çıkmıştı.

Zamanın yazarlarının çoğu kapıkullarının savaş alanında daha üstün kahramanlıklar gösterdiklerini düşünüyorlardı. Sınır komutanları genellikle emirleri altındaki kapıkullarının "neşelerini ve acılarını paylaşarak" onlarla kişisel bağlar kurmaya özen gösterirlerdi. Bazı kapıkulları, komutanlarının soyadını alırlardı. Bazı örneklerde kapıkulları evlat edinilerek veya evlilik bağı kurularak komutanlarına bağımlı kılınırlardı.[33] Dolayısıyla kapıkulu askerlerin birim olarak benzersiz şekilde birbirlerine tutundukları ve komutanları uğruna büyük acılara katlanmaya istekli oldukları düşünülürdü. Komutanlar sayıları yüzlere varabilen kapıkulları birimini çok daha geniş ve daha az sadakat gösteren güçlere demir atmak için kullanırlardı. Dönemin kayıtlarında bazen kapıkulları topluluğundan, komutanları uğruna canları-

29 *A.g.e.*, s. 27-32.

30 Huang, *Taxation and Government Finance in Sixteenth Century China*, s. 107, 325-326; Wang, "Mingdai xungui dizhu de dianhu". Meselenin özeti ve ilgili Çin ve Japon bilim insanlarına göndermeler için bkz. Robinson, *Bandits, Eunuchs, and the Son of Heaven*, s. 36-37.

31 Ma, "Mingdai de jiading", s. 214-218.

32 *A.g.e.*, s. 222-223.

33 Bu aile bağlarını özellikle vurgulayan Zhao ("Lun Mingdai jundui zhong jiading de tedian yu diwei", s. 146), askerî birlikler içinde benimsenmesinin yaygınlığının, Çin tarihindeki herhangi bir dönemdekini geride bıraktığını savunur.

nı feda etmeye hazır olmakla ünlendikleri için "ölüm askerleri" (*si shi*) veya "ölümü göze alan" (*gan si shi*) diye bahsedilirdi. Yukarıda belirtildiği gibi kişisel sadakatin böyle güçlü olmasına karşın Suzuki hem komutanların hem de kapıkullarının devlet denetiminde kaldıklarını ve hanedanlığa ciddi tehdit oluşturmadıklarını savunuyordu.[34]

Çeşitli nedenlerden ötürü kapıkulları üstüne araştırmalar akademisyenlerin yeni materyaller kullanıp yeni bakış açıları ortaya koyarak konuyu tekrar ele aldıkları 1980'lerin ortalarına kadar adeta durmuştu. 1984 yılında Çinli akademisyen Xiao Xu kapıkullarının, özellikle stratejik bir Curcan bölgesi olan (halkı Mançular adını alacaktı) Kore ile Moğolistan'ın doğu sınırındaki Liaodong'daki (bazen de Güney Mançurya'daki) gelişmelerine dikkat çektiği bir çalışma yaptı.[35] Tıpkı Wu Han ve Çinli akademisyenlerin çoğu gibi Xiao Xu da kapıkullarının yükselişini garnizon sisteminin çöküşüne bağladı ve bunun tarihini, kapıkullarının bir bölümünün garnizon askerleri olarak orduya yazıldığı 15. yüzyılın başları olarak belirledi, ancak bu uygulama yüzyılın sonuna kadar resmen tanınmamıştı. Öte yandan Xiao kapıkullarının başlıca kaynağının kiralık askerler, yani para karşılığı kısa süreliğine gönüllü olarak askerlik hizmetine katılmış erkekler olduğunu savunuyordu.

Belki de Xiao'nun en büyük katkısı kapıkullarına ayrılan fonlarda örüntü değişikliğine dikkat çekmesiydi. İlk kapıkulları gizli kapaklı kaydedilir ve komutanlar tarafından gizlice finanse edilirdi. Suzuki'nin belirttiğine göre fonlar için kullanılan ilk kaynak askerî komutanların elinden alınan toprakların geliriydi. Bazı komutanlar kapıkullarını desteklemek için kendi komutalarındaki garnizon birliklerine tahsis edilmiş fonları tırtıklarlardı. Diğerleri suç faaliyetlerine karışırlardı. Adı duyulmuş Li Chenliang gibi daha sonraki Ming komutanları savaşta ellerine geçirdikleri ganimetler, sınır bölgelerinde çaldıkları atlar ve sınır pazarlarında fiyatları zorla ayarlamaları sayesinde geçiniyorlardı.[36]

Kapıkullarının sayısı arttıkça ve hanedanlığın savunmasında ne kadar önemli oldukları açıkça görüldükçe merkezî hükümet, onların giderlerini karşılamada daha etkin rol üstlenmişti. Xiao, 16. yüzyılın ortalarında merkezî hükümetin kapıkullarına gıda, silah, ödül ve binek hayvanı temininde fon bulma kararlılığını giderek belli ettiğini belirtiyordu. Yüzyılın son çeyreğinde süreç hızlanarak sonunda kapıkullarının maliyeti merkezî hükümet tarafından sınır savunmalarını karşılayacak yıllık sübvansiyonların içine dâhil edilmişti.[37]

34 Suzuki, "Mindai katei kō", s. 36-39.

35 Xiao, "Mingdai jiangshuai jiading de xingshuai ji qi yingxiang".

36 *A.g.e.*, s. 110-111; Ma, "Mingdai de jiading", s. 234-235.

37 Xiao, "Mingdai jiangshuai jiading", s. 111-112; Ma, "Mingdai de jiading", s. 235-237; Zhao, "Lun Mingdai jundui zhong jiading de tidian yu diwei", s. 147.

Bilimsel çalışmalar ekseriyetle Ming'in kurucusu tarafından belirlenen politikalardan sapılmasını çöküşe veya devrilmeye atfetse de ondan çok daha iyi bir yaklaşım böyle değişiklikleri gelişen zorluklar karşısındaki esnek tepkiler olarak görmektir. Ming dönemindeki Çin'de bulunan en büyük ve en önemli imparatorluk kurumlarından biri olan askeriye, demografik (sadece nüfusu değil göç ve aile yapısını da içerir) eğilimlerden tutun da ekonomik (bölgesel pazarların büyümesi ve gümüş kullanımının artması dahil) dönüşüme, işgücü arzındaki hareketlere, bürokratik (nakledilen angarya işgücü ve vergi yükümlülüklerinin gümüşle ödenmesi gibi) zaruretlere ve lojistik (çok sayıda erkeği ekonomi merkezlerinden uzaklara uzun süreliğine getirmek gibi) gereksinimlere kadar pek çok alanda hassasiyet göstermekteydi.

Daha önce de işaret edildiği üzere böyle yıllık sübvansiyonlar merkezî hükümetin maliyesine giderek artan oranda ciddi yükler getirirdi. 1590'a gelindiğinde ya en zayıf üyeleri ayıklamak ya da farklı birliklerin komutanlarına tanınan on ila altmış arasında değişen kapıkulu sayısına kesin kısıtlama getirmek suretiyle kapıkullarından oluşan birlikleri azaltarak masrafları kısma çabaları devredeydi. Li ailesinin üyeleri de dahil Liaodong'daki en önemli komutanlar yeni önlemlere aldırmıyorlardı. Hanedanlıkta kriz yaşanırken generallerle arayı bozmaktan çekinen saray, meselenin üstüne gitmeyince kısıntılar boş bir ferman olarak kalmıştı.[38]

Xiao kapıkullarının etrafında dönen himaye sisteminin değişen yapısına dair birkaç ilginç gözlem de sundu. Xiao kapıkulları için ayrılan devlet fonunun çoğu zaman kapıkullarıyla hamileri arasında kayıt ve destek işlemlerinin gizlice yürüdüğü zamanlarda kurulmuş sağlam kişisel bağlara zarar verdiğini tartışıyordu. Bazı örneklerde kapıkullarının çok başarılı olması kişisel bağları zedeliyordu. Xiao cephede gösterdikleri kahramanlıklardan dolayı yüksek mevkilere ve bağımsız komutanlıklara getirilerek ödüllendirilen ve bundan dolayı hamileriyle bağları zayıflayan Li Chengliang'in kapıkullarından da (hepsi "teslim olmuş barbarlar") örnekler vermişti.[39] Ayrıca "garnizon hizmetlisi" ve "refakatçi" kapıkulları arasındaki ayrıma dikkat çekiyordu. Bunlardan ilki hangi bağımsız komutanın altında olmalarına bakılmaksızın belli bir garnizonda bir süreliğine hizmet etmesi planlanarak vazifeye yazdırılırlardı. Bunun tersine ikinci grup hamilerini takip eder, emekliliklerinde bile ona hizmete devam eder, geçimleri artık komuta kademesinde olmasa da komutanları tarafından sağlanırdı.[40] Emeklilikte de patronlarını takip eden kapıkulları uşaklar yerel seçkinlerin uşaklarından ya da uzun dö-

38 Xiao, "Mingdai jiangshuai jiading", s. 113-114; Zhao, "Lun Mingdai junshi jiading zhidu xingcheng de shehui jingji tiaojian jiqi fazhan", s. 88-89.

39 Xiao, "Mingdai jiangshuai jiading", s. 114-116.

40 *A.g.e.*, s. 115. Ayrıca bkz. Ma, "Mingdai de jingding", s. 229-231.

nemli kiracılarından ayırt edilemeyebilirdi. Başka örneklerde yerel ve merkezdeki yetkililerin kriz zamanında seferber etmeye çalıştıkları atıl işgücü havuzundan oluşuyordu.[41] Xiao onların taşralı özelliklerini vurgularken, Zhao Zhongnan (aşağıya bakınız) ekseriyetle kapıkullarıyla hamileri arasındaki kişisel bağların ne kadar sağlam olduğunun altını çizer.[42]

Ming döneminin eleştirmenleri kapıkullarının artmasının nihayetinde hanedanlığın çıkarlarına hizmet ettiğine itiraz etmişlerdi. Garnizon birliklerinden erlerin alınması sadece garnizon sisteminin çöküşünü hızlandırmıştı. Kapıkullarının askerî başarıları komutanlarına tehlikeli güç ve hırstan başka bir şey getirmemişti. Kapıkullarının sahip olduğu ayrıcalıklar sıradan askerlerin moralini bozuyordu. Kapıkullarıyla paralı askerlerden ustaca yararlanan önde gelen generallerden Qi Jiguang (1528-1588) şöyle yazıyordu:

> Kapıkulları binsin diye onlara garnizon askerlerinin atları verilir; garnizon askerlerinin adamı, uşak olarak kullansınlar diye kapıkullarına tahsis edilir; garnizon askerlerinin tahılı karınlarını doyursunlar diye kapıkullarına verilir. Bu sayede iki veya üç yüz adamın kalbini kazanırız ama emrimizdeki üç bin garnizon askerinin kalbini kırarız.[43]

16. yüzyılın sonlarındaki diğer yetkililer kapıkullarını esasen asalak, garnizonun ve sivil halkın yiyeceğinin, emeğinin, atlarının ve paralarının avcısı olarak tarif etmişlerdi. Zamanın ünlü bir şarkısı, "Moğollar karşına çıkarsa, canını kurtarırsın. Kapıkulları karşına çıkarsa, bir hiç olursun" derdi. Xiao şu sonuca varmıştı: "Kapıkulları sistemi sadece zümreleri istismar etme ve baskı altına almak için de bir araç olan garnizon sisteminin fıtratından gelen bağımlılık ve tacizleri içermezdi", tamamen yeni suiistimallere de kapı açardı. Bunların arasında komutana ya da hanedanlığa sadakat üzerinden utanmazca çıkar peşinde koşanları, ayrıca alacakları ücret uğruna kapıkulu yazılanlardan ötürü kalitedeki keskin düşüşü ve devletten daha çok para sızdırmak için komutanların kayıtları şişirmesini de saymıştı.

Ming devletindeki kapıkulları hakkındaki son önemli deneme yaklaşık yirmi yıl önce yazıldı. Zhao Zhongnan 1991'de kapıkullarının ortaya çıkışına zemin hazırlayan sosyo-ekonomik koşulları araştırdı. İncelemesini Suzuki Tadashi ve Wang Yuquan'ın çok daha önceki çalışmaları üstüne kuran Zhao Zhongnan toprağın kiralanmasında değişen modellerin önemini vurguluyordu. 15. ve özellikle 16. yüzyılda güçlü toprak ağalarının elinde toplanmış araziler, pek çok Çinli ve Japon akademisyenin gözünde olağan kabul edilir-

41 Zhao, "Lun Mingdai jundui zhong jiading de tidian yu diwei", s. 147.

42 *A.g.e.*, s. 147-148.

43 Qi Jiguang, "Deng tan kou shou", *Lian bing shi ji*, *juan* 4, alıntı kaynağı Xiao, "Mingdai jiangshuai jiading", s. 117.

di. Suzuki gibi Zhao da askerî komutanların garnizon arazilerini büyük çapta özelleştirmede kendi nüfuzlarını kullandıklarını, böylelikle kapıkullarını beslemeye yetecek gelir akışını sağladıklarını ve arazileri vergi kayıtlarından çıkardıklarını düşünüyordu. Aynı zamanda garnizon askerleriyle sivil çiftçilerin çoğu topraklarını kaybettiklerinden istihdam ve himayeye muhtaç işgücü havuzu oluşmuştu. Zhao bunun sonucunda kapıkullarını komutanlarına/hamilerine mecbur kılan çok katmanlı bir bağımlılığın ortaya çıktığını savunuyordu.[44] Yine Suzuki'nin izinden giden Zhao genel olarak paralı askerlerin, özel olarak da kapıkullarının devlete vergi ve işgücü yükümlülüklerinin parasallaştırılmasına bağımlı olduklarına işaret ediyordu.[45] Son olarak Zhao'nun belki de en önemli katkısı kapıkullarının çoğalmasında bölgesel değişkenlik ya da özgüllüğüne dair açık bir tartışma ortaya koymaktı. Bunu yaparken Liaodong'a ilgi göstermiş daha önceki akademisyenlerin çalışmalarından yararlanmıştı.[46]

Çinli hanelerden alınan garnizon muvazzaflarına ve yararlandığı kiralık askerlere ek olarak Ming devleti daha geniş kapsamlı Doğu Avrasya'nın askerî işgücü pazarından Çinli olmayan kaynaklardan da asker çekiyordu.[47] Çeşitli kurumsal mekanizmalar ve kişisel bağlantılar aracılığıyla Ming devleti Moğolları, Curcanları, Tibetlileri, Yaoları, Çuangları ve diğerlerini bilfiil ordusuna almıştı. Binicilik, atlı okçuluk, dağcılıktaki ustalıkları, "asker ırk" olmalarından gelen mizaçları (hiddetli, soğuğa, sıcağa ve açlığa dayanıklı) ve başkalarına saldıkları korku nedeniyle Ming devleti böyle adamları el üstünde tutardı.[48]

Ming devletinin maiyetindeki Çinli olmayanlar ekseriyetle kuzey sınırına yerleştirilirdi. Ming İmparatorluğu hükümeti içerisinde genellikle onların liderlerinin aldıkları askerî unvanlar daha önce geldikleri yerel mevkilerle ilişkilidir. Yelpazenin bir ucunda Ming sınırları içerisine yerleştirilip tahttan arazi, maaş ve düzenli hediyeler alanlar vardı. Aynı zamanda imparatorluğun açtığı seferlerde çoğu zaman görece yakın düşmanlara karşı savaşmaları beklenirdi. Cephede gösterdikleri kahramanlık ve başarılardan dolayı başka armağanlar da beklerlerdi. Muvazzaf garnizon birliklerinden daha önde oldukları kabul edilmekle birlikte bu erkekler ve aileleri (hem yerel hem de merkezî düzeyde) Ming askerî yetkililerinin gözetimine tabiydiler. Dolayısıy-

44 Zhao, "Lun Mingdai junshi jiading zhidu", s. 86-88.

45 *A.g.e.*, s. 88.

46 *A.g.e.*, s. 88-89.

47 Çinli olmayan personeli garnizon sistemine dahil etmeye yönelik Ming hanedanlığının çabaları için bkz. Sō, "Eijo to eijogun - gunshi no senjū hōhō o chūshin ni".

48 Aynı zamanda 1590'larda Hideyoshi'nin Kore seferlerinin ağır koşullarından kaçmış az sayıda Japon ırgat ve savaşçı Ming silahlı kuvvetlerine alınmıştı (Swope, *A Dragon's Head and A Serpent's Tail*, s. 215).

la Moğol erkeklerinin, Moğol bir komutanın yönetiminde bir Moğol birliği olarak başka Moğollara karşı çarpışmaları (ama bir o kadar da Çinli isyancılara veya yerli asilere karşı savaşmaları) söz konusu olabilse de bütün komuta Çinli generallerde kalırdı. Çinli bürokratlar savaş ganimetlerini teftiş eder, terfi veya tayin için belgeleri hazırlar, askerî garnizonlarda hane kayıtlarını tutar ve ceza hukuku ve medeni hukuk meselelerini karara bağlarlardı.[49]

Yelpazenin diğer ucunda Ming'in denetimi büyük ölçüde itibariydi. Ming devleti belirli Curcan liderlerini tanımıştı; Ming ordusu içinde onlara mevki unvanları verir, kendi yönetimlerine garnizonluk tahsis eder, başkent Pekin'e "hürmet" heyetleri gittiğinde sınırdaki at pazarları ve armağan alışverişi (ayrıca özel ticaret fırsatları) sayesinde Çin ekonomisine dâhil olmalarına olanak tanırdı. Curcanların sorumluluk, minnet, menfaat duygularına hitap eden Ming devleti Curcan gruplarının davranışlarını etkilemeye çalışırdı. Böyle çabalar, Curcan toprakları üzerinden Kore heyetinin güvenli geçişini sağlamaya çalışmaktan tutun da Mançurya ile birleşmeyi önlemek için diğerlerine karşı belirli Curcan liderleriyle ittifak kurma çalışmalarına kadar yayılırdı. 16. yüzyıl sonları ve 17. yüzyıl başlarında Liaodong'daki önde gelen komutanlardan çoğu kapıkulları olarak yüzlerce Moğol ve Curcan savaşçı barındırırlardı. Dönemin yazıları onların savaştaki gaddarlıklarını, gözcülükteki ustalıklarını ve komutanlarının başarısına yaptıkları katkının önemini öne çıkarırlardı.[50] Öte yandan Moğol ve Curcan liderler, ordu mensuplarını dâhil Ming personeline de vazife verirlerdi; Mançuların yükselişi (ve nihayetinde, Christina Moll-Murata ile Ulrich Theobald tarafından kaleme alınan bölümde ele alınacak olan Ming topraklarını fethederek Qing hanedanlığını kurmaları) bu olgudan ayrı tutulamaz.[51] Böylece en azından kuzey sınırında Ming devleti (ve tek tek komutanları) uluslararası askerî işgücü pazarında diğer muhtemel işverenlerle rekabet etmek zorundaydı.

Ortada bir yerlerde Ming devletiyle gevşek de olsa bütünleşmiş ve yalnızca rica edildiğinde askerî kuvvetlere katılması beklenen Çinli olmayan topluluklar vardı. Güneybatı ve kuzeybatıdaki taşra illerinde Ming devleti genellikle, asırlardır iktidarı elinde tutmuş ailelerin yerel liderlerini tanırdı. Ming tahtından gördükleri itibar, Çin ekonomisinin kaynaklarına erişim olanakla-

49 Ming Moğolları üzerine temel eser Henry Serruys tarafından yazılmıştı. Daha yeni bir çalışma (ve Serruys'dan geniş alıntılar için bkz. Robinson, "Images of Subject Mongols under the Ming Dynasty", "Politics, Force, and Ethnicity".

50 Xiao, "Mingdai jiangshuai jiading", s. 108-109; Zhao, "Lun Mingdai junduî zhong jiading de tidian yu diwei", s. 144-145. Wu Han gibi Ma Chujian da Moğol ve Curcanların paralı askerler olarak kiralanmasının 15. yüzyıl başlarına kadar gittiğine işaret etmişti, "Mingdai de jiading", s. 223-225. Curcanlar için bkz. Rossabi, *The Jurchens in the Yüan and Ming*.

51 Iwai, "China's Frontier Society in the Sixteenth and Seventeenth Centuries"; Wei, "Mingdai Menggu zhubu du guishun Hanren de renyong jiqi junshi yingxiang".

rı ve bazen Ming askerî desteğine başvurmaları bu yerel liderlerin mevkiini pekiştirirdi. Ancak onların denetim altında tuttukları idari bölgelerde merkezî hükümetin tayin ettiği yetkililer yerine yörenin insanları görev yapardı.[52] Yerel nüfus, hane kayıt sistemine tam olarak dâhil edilmemişti. Bir akademisyen bu sonucu "çifte egemenlik" olarak tanımlıyordu.[53] Bu yerel ileri gelenler arasında dönem dönem yaşanan mücadeleler sırasında görevli memurlarla o makama talip adaylar Ming desteğine başvururlardı. Oysa Ming devleti etkili denetim kurmada sınıfta kalmıştı. Yetkililerin çoğu doğru dürüst anlaşılmayan ve hanedanlığın can alıcı stratejik çıkarları açısından nadiren önem arz eden şiddetli mücadelelere bulaşmamaktan yana tutum sergilerlerdi.[54] Ne var ki yerel liderler Ming imparatorluk ordularının Çin'in büyük bölümünde çıktığı seferlere omuz vermek için onlara düzenli olarak asker sağlarlardı.

Son olarak ortak karşılaştırmalı eksenler ve sınıflandırma ilkelerimize dönmeden önce sırada ücretlerin bileşimindeki değişiklikler var. Hanedanlığın erken yıllarında babadan oğula asker hanelerden gelen –kıdemli subaylardan erata kadar– muvazzaflar aynî olarak ödenen maaşlarını her ay imparatorluğun ambarlarından alırlardı. Hanedanlık kuralları bir garnizon komutanına her ay on iki *shi* ödenmesi şartını getirmişti; (bir *shi* karşılığı 3,1 buşel ya da yaklaşık 60 kiloydu), ikinci komutan 8,5 *shi*, alay ağası (kabaca bin kişilik birliğin komutanı) 5,4 *shi*, tabur komutanı 1,5 *shi* ve rütbesiz asker de bir *shi* alırdı. Evli askerlere, bakmakla yükümlü oldukları kimseler nedeniyle bekâr askerlerden yaklaşık % 20 ila 30 arasında daha fazla iaşe verilirdi. Bununla birlikte çeşitli sebeplerden ötürü bütün rütbeler, genellikle resmî maaşlarının yarısıyla üçte ikisi arasında bir miktar alırlardı (aşağıya bakınız).[55] Bağımsız askerlere giden ücret kaybı dikkate alındığında bile devletin omuzlarına binen mali yük muazzamdı. Örneğin, 1373 yılında devlet sadece başkent Nankin'deki birliklere üç milyon *shi* tahıl dağıtmıştı.[56] Nihayetinde hanedanlığın ilk onyıllarında devlet yeniden evlenmemeleri şartıyla askerlerin dul kalan eşlerine aylık 0,5 *shi* değerinde iaşe verirdi.[57]

Öte yandan bu rakamların altında yatan hatırı sayılır zamansal ve uzamsal değişimleri ele almadan önce ücretlerle fiyatların geniş tablosu askerî iş-

52 Dönem dönem, personel yerel halktan mı olmalı, yoksa merkezî hükümetin tayin ettiği adamlardan mı seçilmeli tartışmaları yapılırdı.

53 Herman, *Amid the Clouds and Mists*, s. 105-117.

54 Shin, *The Making of the Chinese State*, s. 56-105.

55 Kawagoe, "Dai Min kai ten ni mieru Mindai eijokan no getsuryōgaku o megutte", s. 39-40.

56 Okuyama, "Kōbuchō no men ma no shikyū ni tsuite", s. 12.

57 Okuyama, "Minsho ni okeru gunshi no kazoku to yūkyū ni tsuite". Okuyama burada hükümetin harcırah teşviklerinin sonucu olarak, erken dönem Ming devletinin başkenti Nankin'in çok sayıda askerin dul eşine ev sahipliği yaptığını ileri sürmektedir.

gücünün durumuna ilişkin birtakım bakış açıları elde etmemizi sağlayabilir. Kapsayıcı bir genellemeyle, garnizon askerleri ortalama kent işçisiyle aşağı yukarı aynı ücretleri kazanırken, subayların kazancı daha yüksekti. Ray Huang'e kulak verirsek, 16. yüzyılın ortalarında özellikle, meşhur General Qi Jiguang'ın askere aldığı kırsal bölgelerden gelenlere de "gündelik emekçilerle aynı yevmiye ödenirdi."[58] Hem garnizon muvazzafları hem de kiralık askerler düşmanın kellesini uçurmak veya yüksek cesaret göstermek gibi cephede sergileyecekleri başarılar nedeniyle ödüllendirilme ihtimalinin keyfini çıkarırlardı.

16. yüzyılın sonlarında Pekin'in Wanping nahiyesinde çalışan hizmetliler her yıl ortalama 120 gram gümüş kazanırdı, pirinç cinsinden ücretler çoğu zaman gümüşe çevrilirdi. Hamallar, sakalar ve başkentteki gündelik emekçiler de aşağı yukarı aynısını kazanırlardı. 16. yüzyılın ikinci yarısında bir *shi* pirincin değeri yarım tael gümüşten biraz daha fazlaydı (ama özellikle kötü hasat zamanlarında piyasa dalgalanmalarına maruz kalırdı). Wanping'de devlet memurları ayda altı *dou* (1 dou = 10,9 kilo) kazanırken buna ek olarak konaklama ve eşya yardımı alırlardı. Pekin'de çalışan kentli nüfusun çoğunun geliri yılda yaklaşık 113 ila 170 gram gümüş civarındaydı.

Ming askerlerinin görece mütevazı ücretleri göz önünde tutulursa, aldıkları ödül ve ikramiyeler düzenli gelirlerine önemli katkıda bulunurdu. Tahttan ne tür ve hangi çapta "hediyeler" geldiği aşağıda ele alınmaktadır. Savaşta düşmanın canını almaya karşılık verilen ikramiye, bir devlet yetkilisinin öldürme koşullarını ve cesedi teşhis etmesi koşuluyla 284 ila 850 gram gümüş arasında değişirdi. İlk bakışta önemsiz görünen miktarlar bile aslında büyük oranlara denk gelirdi. Örneğin, 1510 yılında Ningşia'nın kuzeybatı garnizonlarından gelen askerleri teskin etme çabalarının bir parçası olarak saray her birini aylık toplam ücretlerine yaklaşan 28,4 gram gümüşle ödüllendirmişti.[59]

17. yüzyıl sonlarında başkentteki alım gücü açısından değerlendirirsek 590 gram buğday unu 0,227 gram gümüş ediyordu; 450 gram domuz eti 0,568 gram gümüş; 450 gram koyun ve dana eti 0,426 gram gümüş; 450 gram armut 1,42 gram gümüş ve patlıcanın tanesi 0,113 gramdı.[60] 16. yüz-

58 Huang, *1587, A Year of No Significance*, s. 172. Qi'nin Güney Çin'de askere alınan adamları yılda 283 gram gümüş alırlardı. Kuzeyde Büyük Çin Seddi'ne sevk edildiklerinde ücretler yılda yaklaşık 510 grama çıkmıştı (*A.g.e.*, s. 251 n. 67). Bu fikir verici rakamlar yolsuzluk ya da idari yetersizlik nedeniyle uğranan olası kayıplar dikkate alınmadan kayda geçmiştir.

59 *Ming Wuzong shilu*, 62.10a-12a; 67.1b. Bunu belli bir bakış açısına oturtmak gerekirse, kıdemli bir saray mensubu hanedanlık içerisinde patlak vermek üzere olan bir ayaklanmayı önlemede yaptığı katkılardan dolayı 283 gram gümüş alırdı. Bkz. Li, "Zou wei ci mian en ming shi", cilt 2, s. 518-519.

60 Bu rakamlar için bkz. Geiss, "Peking under the Ming (1368-1644)", s. 156, 177-189.

yılın sonu ve 17. yüzyılın başında, daha önce varlık gösteren Song ya da Yuan hanedanlıklarından kalma bir resime 142 ila 284 gramla 28.400 gram gümüş gibi astronomik bir rakam biçilebiliyordu.[61]

Yukarıda belirtildiği gibi Ming hanedanlığının kurucusu, askerî birliklerin büyük ölçüde kendilerine yeteceklerini umut etmişti. Bu bakımdan her muvazzaf askere ve kendisiyle birlikte seyahat eden asker kökenli haneden ailenin yakın akraba erkeklerine elli *mou* (1 *mou* = yaklaşık 566 m^2; 50 *mou* = yaklaşık 2,8 ha) kadar toprak tahsis edilirdi. Muvazzaf asker oradan toplayacağı hasadın yarısını ailesinin geçimi için ayırır, geri kalanını garnizon yetkililerine teslim ederdi. Gerçekte toprağın kalitesi ve işlenebilirliğinin değişken olması askerlere çok farklı ebatlarda toprak verilmesini sağlıyordu. Toprağın görece kısır ve nüfusun görece seyrek olduğu, bu düzenlemenin tarımsal gelişmeyi teşvik etmeyi hedeflediği kuzey sınırında bir asker 70 ila 80 *mou* kadar (sırasıyla yaklaşık 4 ve 4,45 ha) toprağı işleyebilirken, daha verimli toprağı olan ama daha az araziye sahip güneydoğuda yalnızca yirmi *mou* (en fazla 1,2 ha) ile yetinmek zorunda kalırdı.

15. yüzyılın ilk yarısında devletin bu topraklardan çektiği tahılın miktarı (söylendiğine göre üretimin yarısı) hızla düşüyordu. Bir Japon akademisyen 1403'ten 1424'e kadar yirmi yıl gibi bir süre içerisinde miktarın yaklaşık 20 milyon *shi*'den (62 milyon buşel ya da 1,3 milyon ton) 5 milyon *shi'ye* (325 bin ton) korkunç bir düşüş gerçekleştiğini belgelemiştir. 1434'e gelindiğinde kısa bir süreliğine yükselip 9 milyon *shi* olmasından sonra miktarın 2 milyona düştüğü anlaşılmaktadır. Dolayısıyla otuz yıl içerisinde askerlerin maaşlarını karşılayan tarım arazilerinin geliri % 90 düşmüştü.[62] Öte yandan bunun başkente nakledilen miktar olup olmadığı veya garnizon idaresine yerel olarak teslim edilen miktarı da içerip içermediği açık değildir. Önemli olan yerel düzeyde birlikleri iaşe etmeye yetecek kadar tahıl toplanmasıydı.

Yerel ekonominin yapısına ve dönemin kendine özgü gereksinimlerine bağlı olarak hükümet tepkisini birkaç yolla gösterirdi. Ekonomik açıdan gelişmiş bölgelerde reklam vergileri askeriyedeki maaşları karşılardı. Örneğin, refah içindeki Jiading bölgesinde sivil yetkililerin dükkân önlerine biçtiği reklam vergilerinin bir kısmı civardaki Taicang ve Zhenjiang garnizonlarındaki maaşlara giderdi. Yukarıda da belirtildiği üzere kuzey sınırındaki askerlerin aylıkları sıklıkla merkezî hükümetin yüklü miktardaki yıllık ödemelerinden karşılanırdı.

Konuyla ilgili bir mesele de ücretlerin yapısıdır. Ming'in kurucusu, maaşları pirinç cinsinden belirlemişti. Pirinç her yerde eşit ölçüde yetişmezdi (ayrıca kuzey sınırında hiç bulunmazdı), üstelik ağırlığı nedeniyle karayoluy-

61 Clunas, Appendix II, "Selected prices for works of art and antique artifacts c. 1560-1620".

62 Kawagoe, "Dai Min kai ten ni mieru Mindai eijokan no getsuryōgaku o megutte", s. 39-40.

la taşınması pahalıya mal olduğu gibi uygun koşullarda saklanmazsa çürümesi de kolaydı. Dolayısıyla bunu dönüştürmek, her zaman en azından tahıl ya da bakliyat cinsine çevirmek gerekiyordu. 15. yüzyılın ilk yıllarında Ming devleti aylık ücretlerin bir kısmını kâğıt parayla ödemeye başladı. Buna göre, örneğin ayda on *shi* maaş ödenen bir garnizon komutanı bunun % 80'ini pirinç cinsinden alırdı; devlet geri kalan iki *shi* pirincin karşılığını da kâğıt paraya çeviriyordu. Yine de Yuan döneminin tersine Ming hanedanlığı sırasında kâğıt para asla tam olarak gelişememişti. Aslında hızla ve durmadan değer kaybediyordu. Bu durumda ücretlerin kısmen bile olsa kâğıt paraya aktarılmasına asker aileleri açık sebeplerden ötürü rağbet etmezdi. 1430'larda Pekin'de üslenmiş Moğol subaylara duyulan öfkenin kaynağı bütün maaşlarını pirinç cinsinden almalarıydı.

Bu şikâyetlere yanıt olarak 15. yüzyıl ortalarında Ming devleti asker maaşlarının bir kısmını pamuklu dokuma, karabiber ve diğer baharatlar cinsinden ödüyordu. 16. yüzyılın ortasına gelindiğinde maaşların gümüş cinsine aktarılması giderek daha çok yaygınlaşmıştı.

Askerî zorlukların yer değiştirmesi ücretlerin şekillenmesinde etkendi. Okuyama Norio, 1949'daki Tumu bozgununun ertesinde uzun bir süre Ming devletinin kuzey sınırına çok sayıda askerî birliği sevk etmesinin, askerlerin ücretlerini muazzam etkilediğini göstermektedir. Yukarıda da belirttik, askerler maaşlarını tahıl cinsinden, nakit olarak ya da başka türlü hizmet ettikleri garnizonların ambarlarından alırlardı. Örneğin, kuzey sınırına kısa süreli sevklerde, yerel sınır garnizonları yerel sınır komutanları evlerine dönene dek onlara "yol harcırahı" ödenirdi. Böyle gezilerde askerlere eşlik etmeyen geçindirmekle yükümlü olduğu yakınları, evlerinde garnizon ambarlarından aylık maaş çekmeye devam ediyorlardı. Moğolların meydan okumasına karşılık vermeye çalışan Ming devletinin, iç bölgelerdeki garnizonlardan kuzeye yıllar boyu on binlerce asker sevk etmesi birçok soruna yol açmıştı.

Muhtaç durumdakiler bilhassa ciddi bir sorundu. Askerler sık sık ailelerini ziyaret etmek için izinli ya da izinsiz evlerine dönerlerdi. Bu sorunu gidermek için devlet ailenin muhtaç üyelerinin asıl garnizon biriminde kalmak yerine yeni vazife yerlerine giden asker ve subaylara eşlik etmesini denedi. Başka bir problem de adamların düzenli maaşlarının hâlâ asıl garnizonlara dağıtılmasıydı. Ücretlerini almak için bir oraya bir buraya gidip gelmeleri hem zaman hem para kaybına yol açıyordu. Ücretlerini almak için evlerine gidenlerden bazıları yeni görevlerine geri dönmezlerdi. Kuzey sınırındaki (ve yerli halkın ayaklanmalarını bastırmak için dönem dönem Ming ordularının sevk edildiği güneydeki sahnesine çıkan) komutanlar, adamların aylık ücretlerini halihazırda sevk edildikleri yerdeki ambarlardan almaları için saraya yaptıkları başvurudan olumlu sonuç elde etmişlerdi. Bu önlemin işe yaraması için sınır gar-

nizonlarının (ve daha küçük kalelerin) yeni tahıl ambarları inşa etmesi, sonra da doldurması gerekiyordu. Ambar inşaatları işin kolay yanıydı; yeterli tahılın düzenli olarak teminini sağlamak daha zorlu bir işti. Ücretlerde mükerrer ödeme yapılmaması için de idari önlemler gerekiyordu.

Daha önce de belirtildiği gibi karayolundan tahıl nakliyesi pahalı ve zaman alıcıydı, dolayısıyla garnizonlar türlü stratejiler deniyorlardı. Bunlardan biri tahıllar yerine nakli kolay malların kullanımının artmasıydı – ama ailelerin hâlâ karınlarını doyurması da gerekiyordu. Başka bir seçenek de bütün garnizon adına tahılı teslim almak üzere subayları başkent ve diğer şehirlerdeki büyük ambarlara ve depolara göndermek; tuz, karabiber gibi baharatların satın alınması için yerel çevrede satmak; sonunda bu malları yerel garnizona geri getirmekti. Orada askerler maaş karşılığında malları alacak ve ihtiyaçları olan malzemeleri tedarik etmek için satacaklardı. Çoğu askerler için maaşların böyle türlü aktarımları ekonomik durumlarını sarsardı. Başka örneklerdeyse karma bir yaklaşım benimsenmişti. Örneğin, sınırdaki bir garnizonun askerleri maaşlarının % 80'ini tahıl cinsinden alırdı. Geri kalan % 20 nakde çevrilir, bunu yılın ilk altı ayı içinde yerel hükümetin bürolarından alabilirdi. Yılın ikinci yarısında maaşlarının % 20'si karabiber ve başka baharatlara çevrilir, bunu da başkentteki özel depolardan teslim alırlardı.[63]

Ming ordusunun değişen ekonomik, demografik ve idari gereksinimlere cevap vermesi Çin'i de değiştirdi. İktisat tarihçileri, kuzeydeki sınır garnizonlarına güneyden mal temin etmek için gereken şebekenin bankacılık ve parasallaşma da dahil olmak üzere, Ming ekonomisinin tamamını şekillendiren ana etmenlerden biri olduğuna işaret ederler.

16. yüzyıl memurları askerlerin maaşlarını gümüşe aktarmanın tahıl fiyatlarında dalgalanmalara yol açtığının pekâlâ farkındaydı. Saraya verdikleri raporlarda bir *shi* tahıl genellikle 0,7 tael gümüşe çevrilirdi, bu da ancak pazarda 0,6 ya da 0,7 *shi* pirinç satın almaya yeterdi. Bazen bu 0,2 *shi* kadar bir orana düşer, yani askerlerin maaşlarının nominatif değeri % 80 kayba uğrardı. Memurlar fiyat oynamasına ve asker ailelerinin yoksullaşmasına yol açan bu zaafın en iyi nasıl ele alınması gerektiği üzerinde kafa yoruyorlardı. 1538'de saray maaş ödemelerinde uygulanacak temel oranların tahıl fiyatlarına göre ayarlanması kararını onaylamıştı. Ne var ki 16. yüzyılın geri kalan yıllarında sorun devam etti. Yapılan ayarlama, ya piyasada değişen oranların çok altında kalıyor ya da yerel yetkililer yerleşmiş oranlardan vazgeçmeye isteksiz davranıyorlardı. Bir başka çözüm yolu kısmen ayni ödeme yöntemine dönmekti, bu da en çok, maaşını üç ay boyunca pirinç, yılın geri kalan dokuz ayında ise gümüş cinsinden alan askerlere yönelikti.[64]

63 Bu bölüm Okuyama'nın çalışmasından alınmıştır: "Mingun no kyūyo shikyū ni tsuite", s. 133-143.

64 Okuyama, "Mindai no hokuhen ni okeru gunji no getsuryō ni tsuite", s. 155-162.

Asker ücretlerinin belirlenmesi, karşılanacakları kaynağın bulunması ve dağıtılmasında yapılan değişikliklerle gelen iktisadi ve askerî zorluklara yaklaşımlarında önemli ölçüde esnek davranan yerel yetkililer, bağımsız askerî komutanlar ve saray nazırları büyüyen sorunları gidermek için kolları sıvadılar. Ancak Çin'i dönüştüren daha büyük sosyo-ekonomik değişiklikler dikkate alındığındaysa, devletin talepleriyle askerî personelin ihtiyaçlarını mükemmel biçimde eşleştiren herhangi bir sihirli değnek olmadığı açıktır. 16. yüzyıl boyunca dönem dönem, başta kuzey sınırında yer alan garnizonlardaki askerlerin (ve subaylar) hemen hepsi ekonomik çıkarlarını kırpan devlet kararlarına tepki için protestolar düzenlerlerdi. Bunlar, şiddetin geceleri atılan çığlıklarla ve daha fazlasının olacağı tehditleriyle sınırlı kısa süreli ve iyi yürütülmeyen olaylarla, merkezî hükümetin geniş çaplı tepkilerini çeken aylarca süren askerî ayaklanmalar arasında değişirdi.[65]

Değişkenler, eksenler, taksonomiler ve hipotezler

Zhao Zhongnan kapıkullarının yasal statüsünü tartışan birkaç akademisyenden biridir. O, insanların aldıkları maaşlar ve hamilerince tanınan imtiyazlarla ölçüldüğünde üstün sosyal konumlara erişmiş olmalarına rağmen garnizon birlikleriyle aynı yasal konuma sahip olduklarını savunur. Ming Kanunnamesi, yani Ming hanedanlığının yasal yönetmeliği sivil hanelerde kaydedilenlerle babadan oğula asker hanelerde kayıtlı erkekler, en çok da muvazzaf askerler arasında bir ayrım yapmıştı. Zhao, kapıkullarının, binicilik ve okçuluk becerilerini sınayan Harp Dairesi Kurulu ile Savaş Bakanlığı'nda yer alan kıdemli subayların yürüttüğü aynı Büyük Teftiş'e tabi tutulmalarını şart koşan Büyük Ming Hanedanlığı'nın Toplu İdari Nizamnamelerindeki (Collected Administrative Statutes of the Great Ming Dynasty) bir düzenlemeye işaret eder. Ayrıca hamilerinin rütbelerinin indirildiği, sürgüne gönderildikleri veya ceza dayağına çarptırıldıkları zaman kapıkullarının da benzer cezalar aldıklarını belirtmektedir.[66] Bu umut vaat eden bir araştırma olmakla birlikte Zhao'nun belgeleri buraya kadar yasal konum açısından inandırıcı olmaktan uzak kalmıştır. Büyük Ming Kanunnamesi, garnizon askerlerinin komuta kademesindeki subayların yaptıkları kural ihlallerinden dolayı ku-

65 1509-1510 yıllarındaki karışıklıklar ve en azından bir isyan, sarayın askerî tarım arazilerine uygulanan vergi oranlarını yeniden belirleme çabalarına tepki olarak doğmuştu. (Robinson, "Princely Revolts and the Ming Polity". 1535'te Liaodong'daki isyanlar için bkz. Morohoshi, "Mindai Ryōtō no gunton ni kansuru ichi kōsatsu", "Ryōtō heihen to Ro Kei". Yüzyıl ortasındaki Datong isyanları için bkz. Hagiwara, "Mindai Keseiki no Daitō hanran to Mongoria". 1592-1593 yıllarında Ningxia isyanı için bkz. Okano, "Banreki nijūnen Neiha heihen"; Swope, "All Men Are Not Brothers").

66 Zhao, "Lun Mingdai jundui zhong jiading de tidian yu diwei", s. 148.

surlu bulmazdı. Ayrıca askerî birliklerden sürgüne yollanan komutanlarının peşinden gitmeleri de talep edilmezdi.

Bunun tersine, babadan oğula asker hanelere kayıtlı kimselerin yasal konumu daha açıktı. Devlete ömür boyu (veya en azından ergenlik çağlarının sonlarından aşağı yukarı 60 yaşına kadar) askerlik hizmeti sunmakla yükümlüydüler, karşılığında (ne kadar yetersiz olsa da) düzenli ücret alma, hükümetin arazilerini (böyle toprakların tahsis edilme güvencesi hanedanlığın ileriki yıllarında azalmış olmasına rağmen) kendileri veya refakatlerindeki aileleri için ekip biçme, bir miktar vergi ve angarya indirimiyle hastalandıklarında ya da sakatlandıklarında tıbbi bakım ve ekonomik yardım olanağı alma hakkını elde ederlerdi.[67] Garnizon okulları, askerî sınavlar, eğitim, dul eşlere ve/veya öksüz çocuklara yardımlar, vb. kayıt ve işlerin yürümesi için gereken çeşitli kırtasiye işlemleri de dahil olmak üzere devasa garnizon sistemini korumak güç ve masraflıydı.

Kendinden önceki Yuan hanedanlığı gibi Ming devleti de asker hanelerde resmen kayıtlı çok sayıda erkeği barındıran bir politikayı bilinçli olarak benimsemişti.[68] Yukarıda da değindiğimiz gibi bunun amacı yalnızca hanedanlığı sürdürme (yani sınır muhafazası, iç güvenliğin korunması ve ayaklanmaların bastırılması) değil aynı zamanda altyapısını (yani vergi tahılının taşınması, surların, bentlerin ve diğer suyollarının vb. inşası) koruma amaçlı kullanılacak geniş ve istikrarlı bir işgücü havuzuna sahip olmaktı. İşte bu muazzam hanedanlık işgücü deposu ayrıca önleyici bir işlev görürdü; aksi takdirde suç çeteleri, asiler veya ulusötesi topluluklar gibi Ming devletine kafa tutan rakip işgücü havuzlarına katılabilecek erkekleri kendi içine çekerdi.

Öte yandan dönemin gözlemcilerinden birkaçı bu düzenlemeleri ya dört dörtlük buluyorlardı ya da fazla durağan. Ming dönemini yorumlayanlar orduyu tartışırken düzenli olarak şu deyişi hatırlatırlardı: "Askerler söz konusu olduğunda nitelik nicelikten daha değerlidir." 16. yüzyılın sonlarında yazan tarihçi Lang Ying şöyle yakınıyordu:

> Bugün ordudaki adamların sayısı bir milyonun altında değil, başkenttekiler de iki yüz bini aşar. Bunun kâfi olduğu söylenebilir. Lakin bir bölgede kriz olduğunda başkent garnizonlarından, Datong ve Yulin'den (sınır bölgeleri) bir-

67 1438'de imparatorluğun kuzeybatı sınırında bir subayın yakındığı gibi bölgeler arası farklılıklar garnizonlarda ilaca erişilebilirliği ve doktorların kalitesini belirliyordu (*Ming Yingzong shilu*, 37.8a). Yine de devletin en ücra sınır birliklerine bile böyle kaynakları sağlaması beklenirdi.

68 Daha önceki Song hanedanlığında (960-1279) bile babadan oğula asker haneler sisteminin benimsenmemiş olmasına rağmen, devlet otoritesine veya en azından yerel hükümete meydan okuyabilecek nüfusun bazı kesimleri üzerinde etkili denetim kurma çabasıyla büyük masraflar yapılarak aşırı kalabalık ordular idame edilirdi. Devlet aynı zamanda altyapı projelerine genel işgücü kaynağı bulmak için sık sık ordulara başvururdu.

likler sevk edilir. Her defasında çok kayıplar verirler. Yüksek rütbeli nazırlar kendilerini olayların üstünü kapamaya adamışlardı. Ne yana dönerlerse dönsünler birkaç bin adamla düşmanı kırıp geçiren ve on binlercesiyle yenilmez olan eskilere baktığımızda eşlerini benzerlerini bulamayız. Bugün ordumuz olmadığını söyleyebiliriz.[69]

Başka bir çalışmada Lang dikkatini kiralık askerlerin ve imparatorluk muvazzaflarının karşılaştırmalı faydasına çevirmişti. Antik dönemde bir ordunun kurulmasının amacının felaketleri önlemek olduğunu ama kendi yaşadığı çağda bir ordunun kurulmasının felaketin ta kendisi olduğunu yazıyordu. Garnizon birliklerinin hanedanlığın ya da halkın savunmasına hiçbir katkıda bulunmadıklarını savunuyordu. Savaş hallerinde düşmanla asıl çatışmaya girenler ya yerel halktı ya da başka vilayetlerden gelen kiralık askerlerdi. Benzer şekilde düşmanın elinde hayatını kaybedenler ya o yöreden gelen ya da başka yerlerde askere yazılmış devletin erkek veya kadın tebaasıydı. Dolayısıyla hanedanlık, halkın savunmasını sağlamaksızın garnizon birliklerinin yükünü sırtlamıştı. Lang'in önerisi devletin büyük teftiş düzenleyerek garnizon birlikleriyle kiralık askerleri okçuluk ve başka dallarda yarıştırmasıydı. Eğer garnizon birlikleri kazanırsa, kiralık askerlerin maaşlarını ödemek için kullanılan paranın yarısını alacaklardı. Eğer kiralık askerler kazanırsa, garnizon birliklerine maaş karşılığı verilen tahılın yarısı daha çok asker kiralamaya kullanılacaktı.[70] Lang aynı zamanda sosyo-ekonomik değişikliklere ek olarak seçkinlerin babadan oğula asker haneler sisteminin değerine yönelik tutumlarını değiştirmelerinin kiralık askerlerin giderek artan kullanımını kolaylaştırabileceği görüşündedir.

Orduların taksonomisi

Ming ordusu bizim feodal ordu, toptan-sözleşmeli ordu, muvazzaf devlet ordusu, zorunlu hizmet ordusu ve modern gönüllüler ordusu sınıflandırmamıza (ya da John Lynn'in örnek aldığımız biraz daha geniş sınıflandırmasına) pek uymaz. Ming örneğinin bazı öğeleri muvazzaf devlet ordusunu andırmaktadır. Bunlara, orduyu hükümdarın tebaalarından toplaması ve kiralık birlikler söz konusu olduğunda subayların asker alma ve bireyleri gönüllü yazma görevi de dahildir.[71] Ancak en azından 1500 yılı boyunca Ming ordusunun çekirdeğini babadan oğula haneler ve onların garnizonları oluştu-

69 Lang, "San wu", s. 154; Ming baskısı Zhongshan Kütüphanesi'ndedir, 13.10b-11a; tekrarı *Si ku quan shu cun mu cong shu, zi* 102, s. 545. Bu madde "Üç Hiç" başlığıyla girilmiştir, hiç müzik, hiç tarih ve hiç ordu olmadığına gönderme yapar.

70 Lang, *Jin ri jun*, cilt 2, s. 660-661.

71 Lynn, "The Evolution of Army Style in the Modern West", s. 518.

ruyordu. Bu birimler subaylar tarafından asker olarak kaydedilmez ama yasalarla devletin askerlik işgücünü elinde tutan özel tahsis edilmiş haneler tarafından zorunlu olarak hizmete alınırlardı.

Başka açılardan garnizon sistemi bir tür toplu daimi ordu olarak görülebilirdi, diğer bir deyişle askerlerin çoğu, zamanlarını tatbikat ya da savaşmak yerine çiftçilikle geçirirlerdi. Savaş zamanı ordular garnizon birliklerinden toplanır ve kiralık askerler ve/veya yerel kuvvetlerle genişletilirdi. Öte yandan garnizon birlikleri genellikle garnizon kaleleriyle şehirlerinde veya yakınlarında yaşar, ücretlerini ve ikramiyelerini imparatorluk hükümetinden alır, babadan oğula asker hanelere özgü bürokratik ve yasal işlemlere tabi tutulurlardı.

Ortak girişimimizle çelişme riskini göze alarak Ming devletine Batı Avrupa'nın tarihsel ayrıntılarından (ve onun öngörülerinden) türetildiği apaçık görülen bir sınıflandırma içerisinde bir yer ayırmak, muhtemelen ona ışık tutmaktan çok onu gölgelemektedir. Büyük merkezî devletler Çin'de erken ortaya çıkmıştı: Tam eklemlenmiş bürokrasiler geliştirmiş, çeşitlendirilmiş ekonomik ve sosyal stratejileri takip eden muazzam nüfuslardan hatırı sayılır kaynaklar (işgücü, malzeme ve para) çıkarma konusunda kabiliyetlerini göstermiş, ileri teknolojik ve (askerî alan dahil) lojistik beceriler edinmişlerdi. Avrupa'da "ulus-devletlerin" yükselişinden asırlar öncesinde gerçekleştirmişlerdi bunu. Avrupa aristokrasisi ile karşılaştırılabilecek herhangi bir zümreden yoksun olması (10. yüzyıldan sonra), siyasal ve ideolojik çevrelerde imparatorluk tahtının erken kurulan ve süren baskısı ve birbirleriyle yarışan örnek alınacak ordular bulunmamasının (yeni teknolojilere ya da metotlara uyum sağlama isteksizliği veya kabiliyetsizliğiyle aynı değildir) anlamı, bizim sınıflandırma anlayışımızda saklı can alıcı nedensel unsurların çoğunun Batı Avrupa'daki örneklerle daha az ilgili olmalarıdır. Bu, kendi başına Şark usulü savaşı diye ayrı bir şey olduğunu savunmak değil, fakat Çin askerî kuvvetlerinin Lynn'in saptadığı (ve kuşkuya yer vermeyecek şekilde "Batı'ya özgü kültürel ve coğrafi bir model" olarak tanımladığı) gelişiminin (bilhassa 1800 öncesinde) farklı bir yörünge ya da en azından farklı bir kronoloji izlediğini teslim etmektir.[72] Askerî işgücüne küresel bir bakış açısı getirmeye çalıştığımızı göz önüne alırsak Çin, Rusya veya Hindistan gibi tarihsel deneyim açısından zengin çeşitliliğe sahip ülkeleri yakın zamanda "Batı"dan türemiş bir şemaya indirgememeliyiz. Yerine getirmemiz gereken daha ivedi bir işin de yeni araştırmalar ve daha geniş kapsamlı deneysel bil-

72 *A.g.e.*, s. 506. Farklı yolların izlenmesi karşılaştırma yapmayı engellemez. Asya'da "askerî devrim" hakkında sistematik bir karşılaştırmalı çalışma için bkz. Lorge, *The Asian Military Revolution*. Lorge burada Avrupa'nın askerî sistemlerinin ve muhtemelen hükümet kurumlarının "tam olarak silah avantajından yararlanmadan önce daha Çinli olmaları" gerektiğini tartışmaktadır (s. 21).

gi ışığında fikirlerimizi yeniden biçimlendirmek olduğu görülüyor.[73] Buna benzer uyarılara kulak versek bile kendi karşılaştırma koşullarımızdan bazılarının Çin örneğine denk düşen yanları olduğu su götürmez.

Özgür/Özgür olmayan işgücü

İlk bakışta babadan oğula asker hanelerde kayıtlı erlerin pek çok açıdan özgür olmayan işgücü (unfree labor-zorla ücretsiz çalıştırılan) kategorisine dahil oldukları görülür. Ömürlerinin büyük bölümünü hükümetin tahsis ettiği topraklarda kiracı çiftçiler olarak geçirirlerdi ve imparatorluk ordusunun saflarında yaşam boyu hizmet etmeye mahkûmdular. Bu hizmete gönüllü girmezlerdi; doğdukları hane halkının babadan oğula geçen sorumluluğu söz konusuydu. Topraklarını terk etmek, vazifeden kaçmak ya da yükümlülüğü omzundan atmak Ming devleti tarafından verilecek katı disiplin cezasına davetiye çıkarmak olurdu.

Bunun yanı sıra özgür ve özgür olmayan işgücü terimlerini kullanırken, akılda tutmamız gereken husus erken dönemlerden beri babadan oğula hane sisteminin boşluklarının bol olmasıdır. Kaçmak; rüşvet, sahte isimle kaydolmak, kendini sakat bırakmak ve firar gibi yasadışı yollarla mümkündü. Daha önemlisi, ailelerin doğal olarak büyümesi zamanla bütün ailenin askerî hizmet yükünün görece azaldığı anlamına gelirdi. Tek başına bir erkek ve hatta yakın aile üyeleri için bile bu durum takati kesen bir yük olabilirdi, ama geniş ailenin çoğu üyeleri, hele yüzlerce kilometre uzakta yaşıyorlarsa, darda kaldıklarını hissetmezlerdi. Doğrusunu isterseniz, iş alanında, devlet memurluğu sınavında ya da suç alanında başarı elde etmek suretiyle kendileriyle askerî garnizonlarda veya askerî tarım kolonilerinde hizmet eden akrabaları arasına mesafe koyabilirdi. Durumu daha da karmaşıklaştıran başka bir nokta da çoğu askerin aynı anda başka türlü istihdam edilmesiydi, buysa askerî becerilerini ve teçhizatı özel şahıslara satmaktan tutun da yol kenarındaki lokantalarda niteliksiz çalışmaya kadar çeşitlilik gösterebilirdi. Demek ki Marcel van der Linden gibi onları "madun işçiler" olarak görmenin cazip bir yanı vardır.[74]

Ming dönemindeki kiralık askerler bağımsız işçilere benzetilebilir. Bunla-

73 Daha büyük tarihsel derinlik ve coğrafi çeşitlenmeyi bütünleştirerek işgücü ve göç anlayışlarına dahil etme çağrıları için bkz. Van der Linden, *Workers of the World*, s. 1-6; Hoerder, *Cultures in Contact*, s. 8-14; Lucassen ve diğerleri, *Migration History in World History*, s. 7-17.

74 Sosyal sınıflara dair yaygın anlayışların içindeki gizli varsayımlar hakkında aydınlatıcı yorumlar için bkz. Van der Linden, *Workers of the World*, s. 28-32. Van der Linden sosyal sınıflar arasında bulunan, çoğu madun işçi hanesinin işgücünün birçok biçimini birleştirdiği ve tek tek madun işçilerin genellikle "işgücünün farklı biçimlerini hem eşzamanlı hem de artzamanlı birleştirdikleri" gri alanı vurgular (s. 32).

rın arasında hem yerel yüksek memurların veya seçkin kimselerin örgütlediği milislerde hizmet edenler vardı hem de imparatorluğun generalleri veya memurları için müstahdem veya kapıkulları olarak askerî hizmetlerini yerine getiren erkekler. Eşkıyalar, korsanlar ve asiler gibi yasadışı gruplara karşı savaşan adamların arasında asker almaya ve alıkoymaya karışan, cebrin derecesi ve türüne göre hem bağımsız hem bağımlı işçiler bulunurdu.

Ticari/Ticari olmayan işgücü

Pek çok akademisyenin gözler önüne serdiği gibi işgücü ve ücret kavramları yer ve zamana göre büyük ölçüde değişkenliğe uğramaktadır. Bir düzeyde ticari işgücü (*commodified labour*) bir tarafın diğerine harcadığı zaman, beceri ve üretken emeğin karşılığını ödediği tamamen mali bir işlem olarak anlaşılabilirken, böyle ilişkiler daha geniş sosyal, kültürel ve dinsel yapılarla iç içe geçmiştir. Dolayısıyla dönemin Ming kaynaklarında imparatorluk tahtının düzenli aralıklarla askerlerine altın, gümüş, kâğıt para, pamuklu kuşam topları, kışlık giysiler, ayakkabılar, hatta karabiber gibi "hediyeler bahşettiğini" okumak şaşırtıcı olmaz. Ödemeler çoğu kez büyük çaplı olur ve devletin kasasından askerlere ödenen istihkakın bugüne dek yeterince analiz edilmemiş önemli kısmını temsil ederdi. Rastgele seçilmiş ama aydınlatıcı bir örnek olarak 1388 yazına, hanedanlığın ilk günlerine dönelim. Haziran ayında imparator, Suzhou ve güneydeki diğer garnizonlarda bulunan 209.300 asker ve subaya 109.900 tael altın ve gümüş, 30.000 kâğıt para ve 307.600 top kumaş içeren yüklü ödemeler yapmıştı.[75] Henüz iki hafta kadar geçmişti ki saray bu defa Pekin, Jizhou ve diğer kuzey garnizonlarındaki yaklaşık 153.000 askerî birliğe 46.000 nakit, 255.000 top pamuklu dokuma, 79.130 kilo pamuklu kumaş kadar ödül dağıtılacağını duyurdu.[76] Temmuz'da tahttan bu kez de Fuzhou garnizonlarında bulunan 200.000'e yakın askerle Fujian garnizonlarında üslenmiş 160.000 birliğe armağanlar verileceği ilan edildi.[77]

İmparatorun dağıttığı bu armağanlar askerî personele aktarılan yüklü serveti temsil ediyordu. 1369 ile 1374 arasında yapılan bir çalışmada tahtın hediye karşılığında bir milyon tael gümüş bastırdığı hesaplanmıştı. 1368 ve 1391 yılları arasında Hongwu on iki milyondan fazla pamuklu dokuma topu, 1.362 kilo pamuk ve 1,7 milyon takım elbise dağıtılmasını emretti. Bu armağanların % 80'i askeriyeye gidiyordu.[78]

75 *Ming Taizu shilu*, 190.4a.

76 *A.g.e.*, 190.5b.

77 *A.g.e.*, 191.3b.

78 Okuyama, "Kōbuchō no men ma no shikyū ni tsuite", s. 1-3.

İmparatorluğun cömertlik sanatı, Hongwu'nun otorite sağlama ve Ming'deki yaşamın tüm alanlarını denetlemede ısrarlı çabalarının sonucuydu. Savaşçıları dahil bütün halkıyla ilgilenen eli açık bir aile reisi rolünü oynuyordu. İmparatorluğun merhameti ve cömertliğinin karşılığı şükran, sadakat ve "hanedanlığa minnet borcunu geri ödeme" (*bao guo*, *bao xiao*) arzusu olmalıydı. Karşılıklı yükümlülükler retoriği hükümdar ve ordusuyla sınırlı kalmamış, dönemin sosyal hayat, dinî ibadet ve siyasal davranış anlayışlarına yansıyan bir unsur olmuştu. Bu noktada yeni palazlanan rejim açısından ordunun can alıcı öneme sahip olduğunu akılda tutmak gerekir. Marcel van der Linden'in yönelttiği "tarih sahnesine çıkmış aktörler, etraflarındaki gerçekliğe, kendilerine ve birbirlerine yönelik nasıl algılara sahiplerdi" sorusuna ilgi gösterdiğimiz ölçüde, askerî emek ilişkilerini göz önünde bulundururken hediyeleri akıldan çıkarmamamız da önemlidir.[79] Garnizon yetkililerince dağıtılan düzenli nakdi ve aynî ücretlerin tersine imparatorun ara sıra verdiği hediyeler Göklerin Oğlu ve asker kulları arasında, gerçekte ne kadar kırılgan olursa olsun, doğrudan bir bağ kurmayı hedefliyordu.

Hongwu aynı zamanda çoğu subayın birliklere kötü muamele ettiğinin pekâlâ farkındaydı, komutanlarına başarılarını eratın çabalarına borçlu olduklarını tekrar tekrar hatırlatırdı.[80] Savaşlar generallerin bireysel kahramanlıklarıyla değil askerlerin komutanlarına sadakati ve cephede canlarını tehlikeye atmaya istekli olmaları sayesinde kazanılırdı. Böyle bir sadakati kazanmak için komutanların düzenli olarak adamlarının maddi ihtiyaçlarını gözetmesi gerekiyordu.[81] Ming Çin'i gibi işini bilen ve merkezileşmiş bir siyasal sisteme ve sahip olunan istisnai kudrete rağmen ücretlerin, malzemelerin, hatta hanedanlık askerlerine verilecek armağanların toplanması ve dağıtılmasının idaresinde Hongwu'nun aracı düzeyinde pek çok kanala güvenmekten başka seçeneği yoktu. Bu nedenle ücretlerin adil ve zamanında dağıtılması dahil askerî birliklere iyi muamele etmenin kendi çıkarlarından önce geldiğinin vazgeçilmez olduğu konusunda subay kıtalarını ikna etmek için devamlı çaba gösterirdi.[82]

Ming'in tahta daha sonradan geçmiş ama hanedanlığın kurucusunun karizmasından yoksun hükümdarlar açısından imparatorluğun cömertliğinin böyle sergilenmesi daha da kritik önem taşıyor olabilirdi. 1521'de hanedanlığın ortalarında tahta yeni çıkan İmparator Jiajing, ordusunun sadakatini güvence altına alma arzusuyla, çektikleri sıkıntılar nedeniyle sınır-

79 Van der Linden, *Workers of the World*, s. 371.

80 Ağustos 1388'de Hongwu tarafından ordu komutanlarına verilen emirlerden ikisi adamlarına cömert davranmak ve onları sakat bırakmamakla doğrudan ilgiliydi (*Ming Taizu shilu*, 193.5a).

81 *A.g.e.*, 191.3b-4b.

82 *A.g.e.*, 192.2b-3a.

daki her bir askere iki tael gümüş bahşetmek niyetinde olduğunu duyurmuştu. Savaş Bakanlığı ve sınırdaki komutan subaylarla müzakere ettikten sonra saray, 371.906 adama 743.812 tael gümüş ödedi.[83] Nisan 1521'de kuzeni ve selefi İmparator Zhengde öldüğünde ne varisi vardı ne de kendine bir halef atamıştı. Kıdemli saray nazırlarıyla İmparatoriçe Cixi arasındaki umutsuz müzakerelerden çıkan karar başkente ve saray siyasetine tamamen yabancı biri olan Jiajing'i işaret etmişti. Yeni imparator ve danışmanları, sarayı merhum imparatora yakın önde gelen imtiyazlı ordu generallerinden temizlediler. Bu askerlerden bazılarının kökeni Liaodong, Datong, Xuanfu gibi sınır garnizonlarıydı. Bundan dolayı Jiajing açısından 750.000 tael gümüşe yaklaşan bu toplamın, geleceği için akıllı bir yatırım olduğu su götürmez.

Hediye olarak istihkak sunmak yalnızca imparatorlarla sınırlı kalmazdı. Arthur Waldron'ın belirttiği gibi 16. yüzyılda birliklere verilen hediyelerin maliyeti duvar inşa etmeye ayrılan bütçenin yaklaşık üçte birine yakındı.[84] Yüksek memurlar ve ileri gelen yerel kimseler de benzer biçimde askerî işgücünü güvenceye alma bağlamında hediye verme retoriğine başvururlardı. Devlet ya da sosyal otoritenin yerel milislere hızla adam toplamaya ihtiyaç duyduğu kriz zamanlarında askere alınanlar için inekler kesip içki ikram ettikleri geniş şölenler düzenlerlerdi. Seçkin kesim, en azından krizi atlatana dek, astlarına böyle şeref ve itibar göstermek suretiyle onların minnet ve itaatlerini kazanma umudunu taşırdı. Şölenlerle ilgili kayıtlara çoğu zaman askere alınanlara ödeme yapmak için yardım toplama çabaları eşlik eder. Dağınık kayıtlar yüksek memur veya yörenin ileri gelenlerinden birinin, ücret olarak dağıtılacak nakdi sağlamak için kendi kişisel servetinin bir kısmını satabileceğini de gösterir. Böyle işlemlerin nasıl ve kimlerle yerine getirildiğine ilişkin ince ayrıntılaraysa pek rastlanmaz.

Güçlü kuvvetli ve askerlik hizmetine istekli adamların bağlılığını güvence altına almada şölenler verme sadece devletin istihdam ettiği ya da devleti destekleyen kimselerle sınırlı değildi. Asiler, eşkıyalar ve şiddete başvuran diğerleri de efendi ve köle, eğer günün koşullarıyla söylersek ağabey-kardeş, hami-kul ilişkisi kurmak için tıpatıp aynı yöntemleri kullanırlardı. 16. yüzyılın çok popüler yerli romanı *Shui hu zhuan* (*Bataklığın Kahramanları*) böyle şölenlerin ne kadar kalabalık olduğunu anlatır. Bu şölenler belirgin sosyal boyutlarına ek olarak ekonomik gösterge işlevi de görürlerdi. Sadece birtakım ekonomik kaynakları elinde tutan biri dikkat çekici miktarda et ve içecek tüketilen yeterince cömert bir sofra hazırlatabilirdi. Aynı zamanda, ister yüksek memur olsun ister yerel halk arasında nüfuzlu biri ya da eşkıyalar çe-

83 *Ming Shizong shilu*, 3.2a-b.

84 Waldron, *Great Wall*, s. 133.

tesinin umut vaat eden reisi, ancak adamlarının ücretlerini ödeyebildiği sürece onlardan hizmet alabilirdi.

Nakit ve/veya tahıl cinsinden ödenen düzenli ücretlerden, dönem dönem dağıtılan para, giyecek veya yiyecek malzemelerinden başka askerler cephede elde ettikleri ganimetler karşılığında da özel ödüller alırlardı. Düşman askerleri öldüren Ming birlikleri gümüş cinsinden ödül alma ya da terfi etme hakkını kazanırlardı. Ming askerlerinin bu hak iddiasını kanıtlamak için düşmanın gövdesinden ayırdıkları kellesini, kellenin halktan birine değil düşman savaşçıya ait olduğunu doğrulayıp belgelemekle yükümlü sivil yetkililere takdim etmesi gerekiyordu. 16. yüzyılın başlarında kuzey sınırı boyunca düşman kellesi karşılığı beş tael gümüş ödül belirlenmişti. Öte yandan Liaodong gibi özel pazarlarda imparatorluk hükümetinin başarısız olmuş engelleme çabalarına rağmen uçurulmuş kelleler satılırdı.[85] İç bölgelerden ya da güney sınırından gelen böyle kelleler genellikle daha düşük fiyattan giderdi. Bunun nedeni daha az korku salmış düşmanlara ait oldukları düşüncesiydi.

Özetlersek, Ming askerî işgücü pazarını esnek ve bölünmüş olarak tanımlayabiliriz. Askerî işgücünün bir kısmını oluşturan babadan oğula asker hanelerde kaydedilenler erişkin yaşamları boyunca, sakat bırakan bir kaza geçirmedikçe, erken ölmedikçe ya da uygunsuz davranış veya yetersizlik nedeniyle azledilmedikçe askerlik hizmeti yapmaya yasalarla bağlı olmaları bakımından köle sayılırlardı. Ne var ki babadan oğula asker haneler içerisinde bile devlete askerî (veya başka) işgücüyle hizmet etmeye çağrılanların sadece küçük bir oran olduğunu akılda tutmak gerekir. Dahası, emeklerinin karşılığında nakdi ve ayni ücret de alırlardı.

Kiralık askerler ister uzun süreli ister kısa süreli hizmet etsinler, özgür ve ticari işgücü kategorisinde değerlendirilmelidir. İmparatorluk hükümeti, yerel yetkililer veya özel nüfuz sahibi kimseler öncelikle nakit ödeme yaparlardı. Öte yandan onlara verilen "tazminat paketi" mutlaka yiyecek, şarap ve/veya giyecek gibi ek "hediyeler" içerirdi. Sadakat ve karşılıklı yükümlülük bağlarının oluşması için bu armağanlar vazgeçilmezdi. Devlet ayrıca hem muvazzaf hem kiralık askerlere teşvik için nakit ikramiyeler ve terfiler verirdi.

Ming askerî işgücünün üçüncü türü olan yerli birliklerin istihkakı, daha az bilinir olmakla birlikte Lynn'in feodal ya da topyekûn sözleşmeli birliklerinin şimdi değineceğimiz bir türevi olarak anlaşılabilir. Yerli savaşçılar, Ming devletine askerî hizmet yükümlülüğü olan kabile reislerine askerlik hizmeti borçlu olabilirlerdi. Buna göre Ming devleti aslında tek tek bireyleri askere almak yerine yerli savaşçı gruplarının tamamıyla sözleşme yapma yoluna giderdi. Elbette yerli liderlerin Ming devletinden hizmet bedeli bek-

85 *Ming Shizong shilu*, 3.11a.

lentisi olacaktı. Yüksek rütbeler, armağanlar (ayni ve nakdi) ve tarla tahsislerinin Ming devletiyle yerli liderler arasındaki anlaşmanın parçası olduğu su götürmez. Bölük pörçük bulgular yerli kuvvetlerin de alacakları malzeme ve ücretlerin gümüş cinsine çevrilmesinin söz konusu olduğunu akla getirir. 16. yüzyıl ortalarında doğu sahillerindeki refah içindeki bölgelerde korsanlara karşı savaşmak üzere güneybatıdan sevk edilen yerli birlikler, kendilerine tahsis edilen pirinç, taze sebze ve ocak ispirtosundan oluşan istihkak değerinin % 80'i karşılığında gümüş almışlardı.[86] Ming devletinin ek nakit ödemeler yapıp yapmadığı hususuysa o kadar açık değildir. Kabile reisleriyle yerli savaşçılar arasındaki emek ilişkilerinin doğası belki de denklemin en muğlak yanıdır. Dolayısıyla özgür/özgür olmayan ve ticari/ticari olmayan işgücü meselelerinde daha çok araştırma yapılması gerekir.

Ming askerî işgücü ilişkilerinde belirleyici unsurlar

Suzuki Tadashi ve Zhao Zhongnan dışındaki akademisyenlerin, kapıkullarının yükselişini (ya da ordudaki diğer gelişmeleri) daha geniş sosyo-ekonomik gelişmelerle ilişkilendirmeye yönelik ilgisi sınırlı kalmıştır.[87] 15. yüzyılın ortasına gelindiğinde Ming ekonomisi vergiyi tahakkuk etme ve toplama dahil kısmen para basar hale gelmişti. Devlete işgücü sağlama yükümlülükleri genellikle gümüş ödeyerek yerine getiriliyordu.[88] Garnizon sistemindeki değişiklikler, geniş kapsamlı sosyal gelişmelerle sonuçlanmıştı. Wu Han, Xiao Xu ve diğerleri garnizon sistemi içerisindeki yaygın yozlaşmaya dikkat çekmekte her ne kadar haklı olsalar da babadan oğula haneler sisteminin tamamının –ister askerler olsun, ister tuz çıkarıcıları, madenciler, zanaatkârlar vb.– tek tek aileler üstündeki etkisi daha dolaylı olmuştu. İnsanlar harekete geçip ekonomik faaliyetlerini çeşitlendirdi ve sosyal hedeflerini yükselttiler. Bu düşüş, Moğol İmparatorluğu'ndan miras kalan Çin toplumu veya ekonomisinin gerçekliklerinden çok Moğol seçkinlerinin çıkarları ve bakış açılarını daha iyi yansıtan idari kurumların doğal olarak bertaraf edilmesiyle mukayese edilince, hanedanlığa daha az yaraşır bir gelişmeydi. Her türlü kapıkullarının ve paralı askerlerin palazlanması, başta hizmet ve emek olmak üzere ekonomide paraya geçişe doğru genel eğilimin ayrılmaz parçası olarak görülmelidir.[89]

---

86 Xu Jie, "Bi jian shi yi tiao", *Shi jing tang ji*, 23.23b (Wanli baskısı Pekin Üniversite Kütüphanesi'nde bulunur; tekrarı *Si ku quan shu cun mu cong shu, ji bu*, LXXX, s. 103).

87 Diğer bir istisna için bkz. Qiu, "Mingdai zhongqianqi junfei gongji tedian de xingcheng yu yanbian".

88 Heijdra, "The Socio-economic Development of Rural China during the Ming".

89 Kuşkusuz özel hizmetliler ve paralı askerler Çin tarihinin, klasik dönemin en erken imparatorluk hanedanlıklara kadar uzanan (İ.Ö. 2. yüzyıl) köklü bir niteliğidir. Bkz. Ma, "Mingdai de jiading", s. 193-194. Parasallaşma sıklıkla Ming seçkinleri arasında önemli tedirginliklere yol açа-

Öte yandan Ming devletinin dayattığı yükümlülükler asla tamamen silinip gitmedi. O kadar ki erken Ming döneminde hane kayıtlarına bağlı babadan oğula aktarılan yükümlülükler hane ve soy stratejilerinde çok etkili oluyordu. Fujian vilayetinin güneydoğusuna özgü örneklere dayanan eşsiz bir çalışmada Michael Szonyi, "gayriresmî olarak asker kaydedilen haneler yükümlülüklerini yerine getirmek için paralı askerler kiralardı" diye belirtir. "Ming devletinin ordu ve vergilendirme sistemleri akraba grupları kendi başlarına örgütlenmeye iterdi."[90]

Dönemin gözlemcileri hanedanlığın askerî sisteminin ayrılmaz bir biçimde daha geniş sosyo-ekonomik gelişmelerle bağlı olduğunun tamamen farkındaydılar. Ortalıkta devlete karşı askerlik hizmeti yükümlülüğüne ilişkin öğelerin paraya çevrilmesi önerileri dolaşıyordu. Örneğin, kayıp askerlerin peşine düşen ve/veya onların yerlerini doldurmaya yönelik "birliklerin saflaştırılması", zahmetli, pahalı ve verimsiz bir çabaydı. Nasıl devlete işgücü sağlamaya yükümlü haneler veya topluluklar bunu gümüş ödeyerek yerine getiriyorlarsa (bu değişiklik 1460'larda bazı hizmet sınıfları için neredeyse tamamlanmıştı), bazı yetkililer muvazzaf er sağlamaya "mecbur" hanelerden bu borcu gümüş cinsinden talep etmenin daha etkili bir politika olacağını savunuyorlardı.[91] Ancak garnizon sisteminin, hanedanlığın siyasi, iktisadi ve askerî temelleri açısından önemli olmasına dair kaygılar, herhangi bir kökten yenilenmenin önünü kesmişti.

Askerî hizmetin bazı biçimlerinin para karşılığı yerine getirilme işlemi gerçekleşmişti. En belirgin örnek 1449'daki Tumu Muharebesi'ne karşılık, tezin ilk bölümünde tartışılan babadan oğula garnizon kuvvetlerini çoğaltmak için yüz binlerce asker kiralama kararıydı. Halk yiğitleri de büyük ölçüde parasallaşmaya tanık olmuşlardı. 1430'lar boyunca hanedanlığın çeşitli kesimlerinde yerel idareciler halk yiğitleri denilen yerel zabıta güçlerini asker yazarlardı, diğer bir deyişle bunlar asker hanelerine mensup değillerdi. Tumu'daki 1449 bozgununun ardından halk yiğitleri büyük kalabalıklar halinde askere alınırlardı, vazifeleri arasında garnizon birimlerine katılmak da dahil askerî faaliyetlerde bulunmak vardı.[92] 15. yüzyılın sonunda saray bu politikayı resmileştirerek imparatorluk genelinde uygulamaya geçilmesi için emir verdi.[93] Hem zorunlu hem kiralık askerlik deneyiminden

cak şekilde, kabul edilmiş sosyal hiyerarşileri sarsardı. Konunun geniş açıdan ele alındığı bir çalışma için bkz. Brook, *The Confusions of Pleasure*.

90 Szonyi, *Practicing Kinship*, s. 61 ve 23.

91 Konuyla ilgili kısa bir tartışma ve aktarım için bkz. Wu (Go), *Min Shin jidai no yōeki seido to chihō gyōsei*, s. 187-192.

92 Kawagoe, "Sōkōki no minsōsei ni tsuite".

93 Bilim insanları bu emrin kesin yılını tartışırlar. Saeki Tomi ulusal politikanın tarihini 1489 olarak verir. Bkz. Saeki, "Min Shin jidai no minsō ni tsuite", s. 35. Ray Huang'a göre hanedanlık

sonra pek çok yerel yüksek memur askerî işgücü kiralamanın zorunlu askerlikten daha iyi sonuçlar verdiğine karar vermişti.[94] Sonuçta hizmet toplama yerel bütçelerde, örneğin kırk halk yiğidinin her biri için iki ile on tael gümüş arasında bir ücret kalemi olarak görünürdü.[95] 1500'lere gelindiğinde milis kuvvetleri kiralamak için gereken gümüş, ya toprak ya da kelle vergisi şeklinde düzenli olarak yerel nüfus geneline pay edilirdi.[96] Kaç halk yiğidinin kiralık alındığına dair tahminler değişir, ancak 16. yüzyıl içerisinde 200.000 ila 300.000 arasında hatırı sayılır bir rakamdır.[97] Bu politikanın bir sonucu da yerel bütçelerin değişkenliğini ya da esnekliğini artırmaktı. Askerî kriz zamanlarında nahiye ve kaza yönetimlerinin hızla daha çok milis kiralaması gerekirdi, bu da gümüş cinsinden ödenen yerel vergilerin fırlamasını gerektiriyordu.[98]

Benzer şekilde asker tahılının nakliyatı da Ming ekonomisi içerisinde büyük değişikliklere maruz kalmıştı. 15. yüzyılın sonundaki reformlar bir tür parasallaşmanın temsilcisiydi. Bu dönemin öncesinde çiftçilerin bir kısmı başkente tahıl vergileri nakletme sorumluluğunu üstlenmişti, bu görev başkent kuzeye taşındığında daha da zahmetli bir hale gelecekti. Onun yerine yerel yetkililere bir ücret öderler, ordu da tahılı taşırdı.[99] 16. yüzyıl boyunca tahıl nakliyatını yürüten askerler, askerî faaliyetlerden herhangi birinde hizmet etmeye son verdiler. 15. yüzyılın başlarında personel, muvazzaf garnizon askerleri havuzundan temin edilirdi; 1430'larda muvazzaf askerlere yardım etmekle görevli "ihtiyaç fazlası erler" çok kullanılırdı; 1500'e gelindiğindeyse yedek güç olarak babadan oğula asker hanelerin tamamen dışından gelenler kiralanır olmuştu. Bu son grubu oluşturanlar genellikle denizciler ve nakliyeci olan işçilerdi. Askere tahıl taşıyanların ne talime çıkmaları ne de silah kullanmada usta olmaları beklenirdi.[100]

Son olarak devlete verilecek değişik angarya hizmeti türleri dahil ekonominin bu ölçekte parasallaşması sadece Ming Çin'inin küresel ekonomiyle,

---

politikası haline geldiği yıl 1494'tür. Bkz. Huang, *Taxation and Governmental Finance in the Sixteenth Century China*, s. 111.

94 Kawagoe 1450-1480'lerde zorunlu askerliğin önemini vurgular ("Sōkōki no minsōsei ni tsuite", s. 26-27).

95 Ücret tahminlerini yapan Saeki'dir: "Min Shin jidai no minsō ni tsuite", s. 53-59. Halk yiğitleri takdir edilen hizmetlerinin karşılığında ek ikramiyeler kazanabilir veya örneğin yakalayacakları kaçakçı kotasını dolduramadıklarında ceza ödeyebilirlerdi.

96 *A.g.e.*, s. 48.

97 Saeki Tomi (*A.g.e.*) bu rakamı 300.000 diye verirken, Liang Fangzhong 200.000 der. Bkz. Liang, "Mingdai de minbing", *Zhongguo shehui jingjishi jikan*, 5.2 (1937), s. 200-234; tekrarı Wu, *Mingshi yanjiu luncong*, cilt 1, s. 266.

98 Huang, *Taxation and Governmental Finance*, s. 111-112, 126.

99 Lin, "Mingdai caojunzhi chutan", s. 187.

100 *A.g.e.*, s. 191-92.

en çok da Yeni Dünya'daki İspanyol madenlerinden çıkan gümüşün düzenli akışıyla bütünleşmesi sayesinde sürdürülebilirdi.[101]

Eğer başta parasallaşma eğilimi olmak üzere Ming ekonomisindeki değişiklikler askerî işgücü ilişkilerini temelinden şekillendirdiyse, büyük akışkanlık gösteren Çin askerî işgücü pazarı da pek çok hususu açıklayıcı niteliktedir. İster başkentteki nazırlar olsun, ister taşra yetkilileri, nahiye yargıçları veya yerel seçkinler, yorumcuların neredeyse tamamı askerlik hizmeti için erkeklerin hızla muazzam sayılarda seferber edilebileceğini düşünürdü. 1519 yılında tehlikeli bir taht kavgası patlak verdiğinde tanınmış bilgin Wang Yangming (1472-1529) garnizon birliklerine güvenmek yerine askerlerini yerel çevrede aramış, ordusunu kısa sürede genişletmek için küçük nahiyelerden iki ila üç bin, büyüklerinden de dört ila beş bin arasında adam toplamıştı. Erzak devlet tarafından karşılanırdı, fakat askere alınanlar kendi silahlarını kendileri getirirlerdi.[102] 16. yüzyıl ortasında yaşanan krizde Zheng Ziao adında resmî bir yetkili şöyle bir öneride bulunmuştu: "Savaş sanatında hünerli on adam arayıp askere almalıyız. Her biri yüz adama talim yaptırır. Bir ay sonra her biri tekrar on adam terbiye eder. Bu sayede on bin adamı garantilemiş oluruz."[103] Bu yetkilinin, eğitilmeleri gerektiğini bilse de adam bulacağından hiç kuşkusu yoktu. Bu durumda temel eğitimin devlet veya askerî eğitmenler tarafından değil savaş sanatında ustalaşmış kiralık askerlerce verileceğini akılda tutmak gerekir.

Benzer biçimde bilgi sahibi yetkililer yay ve ok, topuzlu kırbaç, mızrak, lobut ve kılıç gibi günün silahlarının tebaa nüfus arasında elden ele dolaştığını tahmin ediyorlardı. 1510'da büyük çaplı bir isyanın ortasında nazır Yang Yiqing (1454-1530) isyandan etkilenen bölgelerde her hanenin bu silahları el altında tutmasını tavsiye ettiğini yazmıştı. Devlete yükümlülüklerini yerine getiren kuvvetli delikanlılar ve kiralık emekçilerin bu silahlarla talim yapmaları gerekli görülmüştü. Aynı şekilde 16. yüzyılın sonunda ünlü devlet yetkilisi Lü Kun (1536-1618) tarımın durgun olduğu mevsimlerde bu defa profesyonel eğitmenlerin gözetiminde "mızrak, kılıç, yay ve ok, kısa lobut, kamçı ve benzeri silahlar" kullanılarak düzenli tatbikat yapılmasından yanaydı.[104]

Bu çeşitli önerilerin içindeki gizli fikir, devletin veya yerel temsilcilerinin kriz sona erdikten sonra askerî personel fazlalığı yükünü sırtından atabilme-

101 Gümüş ve Ming ekonomisi üstüne yazılmış eserler çoktur. Uygun bir başlangıç kaynağı olarak bkz. Atwell, "Ming China and the Emerging World Economy".

102 Okuyama, "Shōtoku Chinkō no ran ni tsuite", s. 108.

103 Zheng Lüzhun, *Zheng Duan jian gong nian pu*, 3.22b (Wanli baskısı Şangay Kütüphanesi'nde bulunur; tekrarı: *Si ku quan shu cun mu cong shu, shi* 83, s. 558).

104 Robinson, *Bandits, Eunuchs, and the Son of Heaven*, s. 95.

siydi. Kimileri yeni askere alınanların babadan oğula askerlik sistemine kaydedilmelerinden yana olsalar da diğerleri bu politikayı kesinlikle reddediyorlardı. Ortak savundukları husus da daimi kayıt altında tutulmalarının asker alınmasına yönelik çabaları zayıflatacağıydı. Nakit para vaadi insanı çeker, daimi yükümlülükse uzaklaştırır diye ısrar ediyorlardı.[105]

Geçici asker alımı birçok nedenden dolayı cazipti. Yerel yetkililer açısından görece yüksek düzeyde özerklik sağlardı. Uzun dönemde, vergi rejimlerinde esaslı değişiklikler gerektirecek cinsten mali sorumluluklar üstlenmeksizin yerli halkı seferber edebilirlerdi, bu da yalnızca yüksek kademedekilerle değil yerel nüfusla da pazarlık anlamına geliyordu. Benzer biçimde merkezî hükümet açısından yerel düzeyde geçici asker alımlarının birçok avantajı vardı. Henüz telgraf ve buharlı makine çağı başlamadan önce tehdit oluşturan uzak mesafeler sorununu ve muazzam bölgesel değişkenliğini yatıştırmanın bir yoluydu. Yerel yetkililer (en azından onlar için çalışan personel) nasıl ve nerede en hızlı alım yapılacağını kesin olarak bilirlerdi. Babadan oğula asker hanelerin sayısını artırmak zaten aşırı şişmiş bürokratik yapıyı genişletecek ve prensip olarak garnizon yetkililerini tıbbi bakım, ölen askerlerin geride kalan dul ve yetimlerine yardım, sakat kalanlar için iaşelere ilişkin harcama yükü altında ezecekti.[106] Öyle ya da böyle esnek askerî işgücü pazarı sayesinde merkezî hükümet büyük çaplı kökten reformları zorlamaktan kurtulurdu.

Asker alımını eleştirenler finansman, güvenlik ve yönetmeye dair endişeler üstüne odaklanmışlardı. Yetkililer, babadan oğula asker haneler sistemine karşı devletin yerine getirmesi gereken mali taahhüdün aslında boşa giden para olmasının canlarını sıktığını sık sık dile getirirlerdi. Paralı askerler kiralamak halihazırdaki yükümlülüklerin artmasını gerektirirdi. Bu maliyetler hızla katlanabilirdi. On bin kişilik bir kuvvet örgütleme çabasının bir parçası olarak savaş sanatı ustalarının ve eğitmenlerinin kiralanmasının savunulmasının üzerinden bir yıl bile geçmeden Zheng Xiao, "Korsanların sınırlarımıza girmesinden sonra bir hafta içinde askerlerin alımı, doyurulması, ikramiyelerinin ödenmesi ve ödüllerinin takdim edilmesi için dokuz bin taelden fazla gümüş kullandık"[107] diyerek şaşırttı.

105 1431'de Şensi sınır bölgesinden bir subay, daha önce bozkırda askerî keşiflerde hizmet etmiş adamların her ay tatbikata katılacak bir tür yedek kuvvet olarak hazır tutulmalarını önermişti. Saray öneriyi reddetti. Gerekçede üstü kapalı belirtilen husus adamların yolculuğu sona erer ermez, askerlerin bağlı oldukları asıl birime, sivillerin de çiftliklerine veya sürülerinin başına dönmeleriydi (*Ming Xuanzong shilu* 76.8b).

106 Bazen uzak cephelerde öldükten sonra bile askerler için ücret kaydedilmeye devam edilirdi, çünkü ölüm ilamının garnizon yetkililerinin eline geçmesi biraz zaman alırdı. Dönem dönem yaslı aile üyelerine bu ücretler geri ödetilmeye (genellikle başarısız olurdu) çalışılırdı (*Ming Yingzong shilu*, 36.5a-b).

107 Zheng Lüzhun, *Zheng Duan jian gong nian pu*, 3.35a (*Si ku quan shu cun mu cong shu, shi* 83, s. 565).

Merkezî hükümetin, nahiye yargıçları ve askerî komutanların, hatta yüzlerce, binlerce adamı en fazla günler veya haftalar gibi kısa bir sürede süratle toplamaya yeterli sosyal statü ve ekonomik araçlara sahip özel tebaanın kabiliyeti, tarımsal üretim, besicilik, zanaat meslekleri ve diğer ekonomik faaliyetlerden ödünç alınabilecek işgücü sahibi delikanlılardan oluşmuş geniş bir havuzun varlığını akla getirir. Bu durumu anlamanın en iyi yolu belki de bireylerden çok aile birimlerinin bakış açısından görmektir. Pek çok aile risklere karşı önlem olarak tasarlanmış çeşitlendirmeye yönelik karmaşık ekonomik stratejileri izlerdi. Buna göre tarımsal üretim ailenin asıl ekonomik faaliyetini oluştursa da aile bireyleri topluca tam gün veya yarı zamanlı başka faaliyetlere dahil olurlardı. Erişkin kadınlar dokumacılık yapıp sokak sokak dolaşarak takı, yiyecek vb. satarak aileye katkıda bulunurlardı. Erişkin erkeklerse yılın bir bölümünde başkalarının arazilerinde çalışır, ticaret, balıkçılık, avcılık vb. işlerle meşgul olurlardı. Çocuklar inek ve koyun sürülerine çobanlık yapar veya çiftlikteki basit görevlere yardım ederlerdi. Dolayısıyla hanelerin çoğu böyle değişken ama mevsim, doğal kaynaklar, yaş gibi görece öngörülebilir ve salgın hastalık, kuraklık, savaş ya da hane halkını meydana getiren üyelerde büyük değişiklikler gibi öngörülmedik etkenleri dikkate alacak şekilde çeşitlendirilmiş ekonomik faaliyetleri takip ederdi.

Buna göre orduda kısa dönem hizmet, akrabalık ve/veya evlilik yoluyla bağlanan tek tek haneler veya hane grupları düzeyinde izlenen ekonomik çeşitlendirme stratejisinin bir öğesiydi. Genç erkekler aylarca bir tek seferde hizmet edebilir veya askerî işgücü pazarındaki talebe göre dönemsel olarak uzatmalı hizmet verebilirlerdi.

Uzun dönem paralı askerlik yapan erkekler açısından birkaç önemli dinamik vardı. Böyle adamları anlamanın en iyi yolu geniş aile ekonomisi stratejileri bağlamında değerlendirmek olsa da onların yokluğu çoğu zaman daha çileliydi. Geniş aile birimlerine yaptıkları katkılara ilişkin ayrıntı belgeler sınırlıdır ama babadan oğula asker hanelerde hizmet eden erkeklerden gelen bulgular zaman ve mesafenin aralarındaki ekonomik bağları zayıflattığını akla getirir. "Kapıkulları"nın, uzun dönemli hizmetliler haline geldiği ölçüde asıl hanelerine yaptıkları düzenli, esaslı katkının azaldığı (kesin olmamakla birlikte) görülmektedir. Askerî işgücü kaynağı olarak 16. yüzyılda nam salmış Yiwu bölgesinde yapılan ilk araştırmalardan biri askerlik hizmetinin yerel demografiye büyük ölçüde etki ettiğini gözler önüne sermişti. 16. yüzyılda bir gözlemci, "Yiwu'daki erkeklerin çoğu asıl mesleklerinden vazgeçerek askere yazılma çağrılarına kulak vermiş ve orduya katılmışlardı" diye yazmıştı. Yerel yetkililer genç erkeklerin yokluğunun hükümetin ihtiyacı olan yeterli işgücünü sağlama kabiliyetini sekteye uğrattığından yakınıyordu.[108]

108 Nimick, "Ch'i Chi-kuang and I-wu County", s. 24.

Yukarıda da işaret edildiği üzere "kapıkulları" hizmetinin koşulları, askerî işgücü karşılığında nakit para aldıkları kısa dönemli düzenlemelerden, kendilerini istihdam edenlere yeni görevlerde, hatta emeklilikte bile eşlik etmelerini gerektiren uzun dönemli düzenlemelere kadar önemli ölçüde değişkenlik gösterirdi. Uzun dönemli anlaşmalar tahminen basit bir ekonomik işlemden daha fazlasını, sadakat duygularını, aynı kişinin himayesindeki diğer adamlarla özdeşleşmeyi, hatta kan bağı olmayan akrabalıkların benimsenmesini ya da kardeşlik yeminlerini de kapsardı. Kuşkusuz böyle davranışlar muvazzaf garnizon birliklerinde hizmet eden askerlerin kimliğini de şekillendirirdi.

Ming dönemi boyunca askerî işgücü ilişkilerini şekillendiren a) ekonomik değişiklikler ve b) işgücü pazarında arz ve talep gibi unsurlara ek olarak ideolojik veya siyasal kaygılar da söz konusuydu. Daha açık belirtmek gerekirse, Ming devleti babadan oğula asker hanesi sistemini ve imparatorluk garnizonlarını imparatorluğun devamında esas olarak görmekteydi. Çin'in büyük fiziksel boyutları, coğrafi değişkenliği, etnik karmaşıklığı ve ekonomik çeşitliliği hatırı sayılır ölçüde merkezkaç kuvvet üretiyordu. Merkezkaç baskısı dikkate alındığında, Ming devleti merkezi sağlamlaştırarak hanedanlığın ömrünü güvence altına almak üzere büyük adımlar atmıştı. Bu çabalar askeriye ve babadan oğula asker haneler sistemine yüklenmiş pek çok işlevin sıkı denetimini gerektiriyordu.

Ming'in kurucusu, generallerinin saraya meydan okumalarına fırsat verecek kadar güç elde etmelerini önlemek için çeşitli yöntemlere başvurmuştu. Generaller belirli seferler için garnizon birliklerinin komutasına geçirilirdi. Savaş sona erdikten sonra başkente veya sınırdaki vazifelerine geri çağrılırlardı.[109] Yetkilerin tek bir adamın ya da kurumun elinde toplanmasını önlemek için askerî komutanın en yüksek kademelerini beş ayrı askerî komisyona dağıtmıştı. Ayrıca on binlerce kişinin ölümüne yol açan kanlı tasfiyeler sırasında önde gelen generallerinden çoğunun canını almıştı.

Babadan oğula garnizon sistemi aynı zamanda merkezî denetimin can alıcı aracıydı. Nihayetinde askerî aileleri haneye kaydetme sorumluluğu merkezî hükümetin omuzlarındaydı. Yerel garnizonları takip etmek veya firar eden (ya da ölen) askerlerin yerini doldurmak için saray tarafından memurlar gönderilirdi. Uçsuz bucaksız tarım arazileri ekilip biçilmek üzere garnizonlara devredilirdi. Tarlalar, onları eken adamlar, aldıkları hasat ve tahıl ambarları da merkezî hükümetin denetimi altındaydı. Merkezî hükümet aynı zamanda mahkûmları asker olarak hizmet vermeleri için başta sı-

109 Devletin seçkin memurlarından He Qiaoxin bu hususu kurucunun hükümdar olarak en büyük altı başarısından biri olarak gördü ("Di wang gong de", *He Wen su gong wen ji*, 2.24a, 1694 baskı, tekrarı, Taibei: Weiwen tushu chubanshe, 1976, cilt 1, s. 109).

nır boylarında yer alanlar olmak üzere garnizonlara sürgüne yollardı. Hanedanlığın ilk yıllarında merkezî hükümet, garnizon sistemini, imparatorluğun bir bölgesinden diğerine yüz binlerce erkek, kadın ve çocuğu taşıyarak (ekonominin yeniden inşası sürecinin parçası olarak) zorla yerlerini değiştirdiği bir aygıt gibi kullanmıştı. Ayrıca sarayın o insanları orada sürekli tutmasına yarayan bir araçtı. Devlet babadan oğula asker haneler içerisinden ve dışından asker kiralanması yolunu onayladıktan sonra havuzu, öncelikle uygun hanelere kayıtlı olduklarını belgeleyebilen adamlarla sınırlı tutmaya çalışmıştı.[110]

Böylece merkezî hükümetteki yetkililer her ne kadar ekonominin bazı kollarının paraya çevrildiğinin, askerî işgücü pazarının esnekliğinin ve hanedanlığı savunacak askerlerin kiralanmasının sürdürülebilirliğinin pekâlâ farkında olsalar da babadan oğula asker haneler sisteminin ya da imparatorluk garnizonlarının kaldırılmasının cidden dikkate alındığına ilişkin pek az kanıt bulunur. Ming hanedanlığı söz konusu olduğunda, babadan oğula asker haneler sisteminin devamı, imparatorluğun iktidarı ve meşruluğuyla ayrılmaz bir bütündü. Buysa biraz tuhaf kaçıyordu. Ming sarayı babadan oğula asker haneler sistemini Moğolların Yuan hanedanlığını örnek alarak benimsemişti, oysa erken dönem Ming imparatorlarının uzunca bir süre yolsuz, yoz ve Çin uygarlığının payidar değerleri ve gelenekleriyle taban tabana zıt diye yerden yere vurdukları bir rejimdi bu.

Demek ki Ming hükümdarlığı altında askerî işgücünün kendine özgü şekillenmesini belirleyen birkaç unsur vardı. Hanedanlığın meşruiyetinin, askerî kaynakları üzerindeki sıkı denetimle birbirine geçtiği ve Ming devleti Yuan hanedanlığının halefi olarak görülmek istediği gibi, babadan oğula asker haneler sistemiyle onun uçsuz bucaksız garnizon dizisi ideolojik unsurlara çok şey borçluydu.[111] Ming devletinin Moğol, Curcan, Yao ve Çinli olmayan diğer savaşçılardan yararlanması da benzer terimlerle açıklanabilirdi. 15. yüzyılda kiralık askerlerin ilk ortaya çıkışıyla 16. ve 17. yüzyıllarda bilhassa çoğalmaları Çin'i dönüştüren sosyo-ekonomik değişikliklerin geniş bağlamında anlaşılmalıdır. Düzensiz bile olsa değiş tokuş aracı olarak gümüşün artan kullanımı, emeğin ve devlete karşı maddi yükümlülüklerin parasallaşması ve babadan oğula meslek haneleri sisteminin çöküşü topyekûn, kiralık askerleri destekleyen koşullara katkıda bulunmuştu. Son olarak geniş ve esnek askerî işgücü pazarından bahsetmemiz gerekir. Söz konusu pa-

110 Li Du (*Mingdai huangquan zhengzhi yanjiu*, s. 152-226) merkezî hükümetin yüksek seviyede denetiminin altını çizer. Li aynı zamanda asker alımını, kayıtları uygun olanlar arasından seçme çabalarına işaret etmektedir,"Mingdai mubingzhi jianlun", s. 66.

111 Yuan hanedanlığının halefi olarak Ming sarayı hakkında bkz. Robinson, "The Ming Imperial Family and the Yuan Legacy".

zar yukarıda sıralanan sosyo-ekonomik koşulların sonucu olarak gelişmişti: Düzenli olarak artan (daha çok bekâr erkeklerin meydana getirdiği gençler dahil) nüfus, tek tek ailelerle soy gruplarının izlediği çeşitlenmiş ekonomik stratejiler ve imparatorluk devleti, yerel yetkililer, özel seçkinler ve çiftçilerden zorbalara, eşkıyalardan korsanlara ve asilerin oluşturduğu karşılıklı yardımlaşma derneklerine kadar birçok farklı grup arasındaki askerî hizmet rekabeti. İşte bu rekabetin askerî işgücünün ticarileşmesine katkıda bulunduğuna neredeyse kesin gözüyle bakılabilir.

3

MEMLÛKLARDAN *MANSABDÂRLARA* GÜNEY ASYA'DA ASKERLİK HİZMETİNİN SOSYAL TARİHİ: 1500'LERDEN 1650'YE[1]

KAUSHIK ROY

Giriş

16. yüzyılın ilk on yılında Kuzey Hindistan'a egemen Delhi Sultanlığı (1206-1526) parçalanıyordu. Ganj-Yamuna kavuşumundaki bölgede (Hindistan'ın kuzeyinde Ganj ve Yamuna nehirleri arasındaki verimli toprak parçası) siyasal üstünlüğüne meydan okuyan birkaç özerk devlet ortaya çıkmıştı. Deccan (Godavari ve Krişna ırmakları arasındaki bölge) ile Güney Hindistan 14. yüzyılın ortalarında bağımsızlığını ilan ederek Delhi Sultanlığı'nın denetiminden daha erken bir tarihte çıkmıştı. 1526'da Türk savaş ağası Zahirüddin Muhammed Babür'ün Hindistan'ı istila etmesinin sonucunda Delhi Sultanlığı'na hükmeden Lûdî hanedanlığının yerini Babür İmparatorluğu aldı. Babürlüler (19. yüzyılın Britanyalı yetkilileri ve tarihçiler onlara Moğollar der) kendilerini Çağatay Türkleri ya da Timurlular olarak görüyorlardı, oysa Cengiz Han'ın soyundan olan Çağatay koluyla aralarındaki aile bağları zayıftı. Babürlüler baba tarafından Emir Timur'un, anne tarafından da Çağatay Moğol kolundan geldiklerini iddia ediyorlardı. Yeni kurulan Babür İmparatorluğu 1540 yılında Doğu Hindistan'dan gelen Afgan savaş ağası Şîr Şah Sûr tarafından devrildi. Babür'ün oğlu Hümayun 1555'te iktidarı yeniden ele geçirdi.

Babür İmparatorluğu'nun "gerçek" kurucusu aslında Ekber Şah'tı (1556-1605). Ekber Şah Afgan ve Rajput ayaklanmalarını bastırarak Kuzey Hindistan'daki siyasal kargaşaya son verdi. Daha sonra yönetim kadrolarını yeni-

1 Bu yazının ilk kaleme alınışında yaptığı yorumlar için Suhrita ile Prof. Erik Jan Zürcher'e minnet borçluyum.

den düzenledi. 1605'te Ekber Şah öldüğünde Babür İmparatorluğu Kuzey ve Orta Hindistan'da istikrarlı bir yönetim aygıtı kurmuş, ağır adımlarla Deccan'a yayılma sürecini başlatmıştı. 14. yüzyıla kadar Hindistan'da asker alımının başlıca yöntemi memlûk sistemiydi. Memlûklar İslâm dünyasının köle askerleriydi. Ancak 16. yüzyılın sonunda Ekber'in yeniden düzenlemesi nedeniyle ağırlıklı olarak *mansabdâri* diye bilinen bir tür yarı-paralı ve yarı-profesyonel askerî istihdam sistemi uygulanıyordu. 17. yüzyılın başları, Ekber Şah'ın oğlu Cihangir (1605-1627) ile torunu Şah Cihan (1628-1658) hâkimiyetinde Babür iktidarının gitgide yayılmasına sahne oldu. Bu hükümdarlar şanlı seleflerinin kurduğu yönetim yapısını devam ettirdiler. 17. yüzyıldan itibaren altkıtada, iki tezat süreç gelişti. İmparator Evrengzib'in (ya da I. Alemgir Şah, 1658-1707) güçlü liderliğinde Babür İmparatorluğu yayılmak üzere harekete geçerken, eşzamanlı olarak Ekber Şah'ın kurduğu idarî kurumlar işlevlerini yitirdi. Bunun nedeni, kısmen Babür ekonomisinin "tarımsal kriz"[2] kıskacında olması ve kısmen de Maratalar ve Persler tarafından uygulanan yeni savaş biçimleriydi.

Araştırmanın tasarımı

Bu yazıdaki odak noktası Babür Ordusu savaşçılarıdır. Memlûk sisteminin nasıl hâkim hale geldiğini ve bu sisteme Güney Asya'da son verilmesinin altında yatan sebepleri göstereceğim. *Mansabdâri* sistemine geçişe yol açan çeşitli etmenler ve ufak çaplı başka sistemler de ele alınacaktır. Babür Ordusu zaman içinde aynı kalmayıp iki yüzyıl boyunca evrimini sürdürdüğünden, farklı biçimlerdeki askerî hizmetlere geçiş kronolojik olarak tanıtılmıştır. Bu çalışma özgün bir araştırmayı ve mevcut malzemelerin sentezi birleştirir ve karşılaştırmalı bir odağı vardır. Memlûk ve *mansabdâri* sistemlerini 1500 ila 1650 yılları arasında altkıtada rağbet görmüş askerlik mesleğinin diğer bi-

2 Tarımsal kriz yapısal ve idari etmenlerin birleşik bir sonucuydu. Tarımda uzun süren gerileme, fiyat artışı, vs. 17. yüzyılın sonlarından itibaren *câgîr* (Babür memurlarına tahsis edilen toprak) gelirlerinde düşüşle sonuçlanmıştı. Deccan bölgesinde Maratalara karşı bitmek bilmeyen savaş ve savaşın yükselen maliyeti nedeniyle Babür merkezî hükümeti bütçesinin açık vermesi Evrengzib'i *câgîrleri* Babür ileri gelenlerinin (memurlar) elinden almak zorunda bıraktı. Bu *câgîrlerin* hepsi *hâlisa* idaresine (doğrudan hükümdarın yönetimine) aktarıldı. Üstelik yeni fethedilen topraklar artık *câgîr* olarak yüksek kademedeki memurlar arasında paylaştırılmayıp *hâlisaya* bağlanıyordu. Evrengzib bu önlem sayesinde merkezî hükümetin tarım ekonomisi üzerinde daha sıkı mali denetim kurmasını sağlamayı umut ediyordu. Babür ileri gelenlerine tahsis edilen *câgîrlerin* yetersizliği onlar arasında *be-câgîrî* ya da *pay-i baki* meselesine yol açtı. Bu gelişme, Babür İmparatorluğu'nda sayıları azalan *câgîrleri* ele geçirmek uğruna memurlar arasında yaşanan kavgaları kızıştırmıştı. 1707'de Evrengzib'in ölümünden sonra nüfuz sahibi memurlar *câgîrleri* elde etmek için Babür merkezî hükümetinden ayrılıp bağımsızlıklarını ilan ederek kendilerine ve destekçilerine yarı-özerk beylikler kurdular. Bu bölünme uzun vadede Babür İmparatorluğu'nun parçalanmasına sebep oldu. Bkz. Habib, *The Agrarian System of Mughal India* ve Chandra, *Parties and Politics at the Mughal Court*.

çimleriyle karşılaştıracağım. Gerek memlûk gerekse *mansabdâri* sistemi Ortaçağ'ın Güney Asya koşullarında yerel/bölgesel çeşitli askerî hizmet biçimleriyle etkileşim sonucuna ortaya çıktığı için bu karşılaştırma gereklidir. Burada da zaman çizelgesi sabit değildir, çünkü farklı zaman dilimlerinde askere almada görülen çeşitli yöntemlerin yükselişini ve düşüşünü açıklamak 1500 yılından öncesine ve 1650 ötesine gitmemizi gerekli kılmaktadır. Güney Asyalı askerî hizmetlilerin sosyal tarihinde sistemin benzersizliğini ya da olmayışını belirlemek açısından dünyanın başka bölgelerinde işleyen askerî sistemlerle karşılaştırılmalar yapılacaktır. Şimdi konumuzla ilgili mevcut modern çalışmalara bir göz atalım.

Ortaçağ Güney Asya'sında askerî işgücü tarihinin tarihyazımı

Güney Asya'daki akademik çevrelerde Marksizmin ve daha yakın zamanda da postmodernizmin baskın olması nedeniyle Güney Asya askerî tarihi ihmal edilmiştir. Ortaçağ'da Hindistan'ın askerî tarihine ilişkin elimizde birkaç kitap vardır. Babür Ordusu hakkındaki en erken modern çalışma, sömürge Hindistan'ın Britanyalı tarihçisi William Irvine imzalı kitaptır. Yazar, Hintlilerin "aşağı ırktan" gelmeleri nedeniyle hainlik, iç çatışmalar ve dedikodunun ardı arkasının kesilmediğini ve bu ırk/kültür özelliklerinin, Babürlülerin kararlı savaşlar ve kuşatmalar sürdürme kabiliyetine sahip bürokratik bir profesyonel ordu kurmasına engel olduğunu iddia eder.[3] Babür Ordusu üzerine yapılmış en son çalışmanın sahibi Hollandalı tarihçi Jos Gommans ise Babür Ordusu'nun düşmanı yok etmeye yönelik kararlı çatışma için gerekli donanımdan yoksun olduğunu ileri sürmektedir. Onun yerine, Babürlülerin büyük stratejisi muhtemel düşmanlarını Babür İmparatorluğu'nun gevşek yapısına dahil etmekti. Babür Ordusu düşmanları korkutmak, baskı altına almak ve yıldırmak için caydırıcı güç işlevi görüyordu.[4]

Elimizde idari ve askerî faaliyetlerle ilgilenmiş Ortaçağ savaş ağalarının, hükümdarlarının ve yüksek memurlarının yaşamöykülerinden kırıntılar da bulunur. Delhi Sultanlığı'nın çöküşü Sultan Firuz Şah Tuğluk döneminde başlamıştı. R.C. Jauhri'nin kaleme aldığı Firuz Şah'ın yaşamöyküsü hâlâ faydalıdır.[5] Siyasî ve askerî ilişkiler açısından Babür Şah üzerine yazılmış en iyi yaşamöyküsü 19. yüzyılın son yılında Britanyalı tarihçi Stanley Lane-Poole tarafından kaleme alınmış çalışmadır.[6] Babür'ün en yakın tarihli ya-

3 Irvine, *The Army of the Indian Moghuls.*

4 Gommans, *Mughal Warfare.*

5 Jauhri, *Firoz Tughluq.*

6 Lane-Poole, *The Emperor Babar.*

şamöyküsünü kaleme alan Stephen F. Dale da daha çok siyasal kültür üzerinde yoğunlaşmıştır.[7] Ekber Şah'ın standart biyografisi Vincent Smith adlı, Hindistan'ın sömürge topraklarından Britanyalı bir devlet memurunun yazdığıdır.[8] Son büyük Babürlü olan Evrengzib'in en iyi yaşamöyküsü yazarı olarak karşımıza Jadunath Sarkar çıkar.[9] Kısa ömürlü Afgan Surî Sultanlığı'nın kurucusu Şîr Şah Sûr hakkında iki iyi biyografik eser verilmiştir.[10] Savaş ağalarının yaşamöykülerine bir başka örnek de Radhey Shyam imzalı Ahmednagar Sultanlığı'nda kölelikten savaş ağasına devşirilmiş ve sonradan Babürlülere karşı savaşmış Melik Amber'in biyografisidir.[11] Evrengzib döneminin ünlü kumandanı Mîr Jumla'ya dair güzel bir biyografik çalışma vardır.[12] "Yukarıdan tarih" yaklaşımının benimsendiği bu yaşamöykülerinin çoğu "büyük adamlar" hakkında ayrıntılı anlatılar içermektedir. Öte yandan bu biyografilerden askerî istihdamların sosyal yönlerine ilişkin bazı veriler toplanabilir.

Bu alanda başlıca tartışma zayıf devletler ve çiçek/ritüel savaşa[13] karşı güçlü devletler, daimi ordular ve nihai çarpışmalar arasında geçer. Hintli olmayan modern bilimcilerin çoğu (Dirk Kolff, Gommans, Andre Wink, Douglas Streusand, Burton Stein, Lorne Adamson, Stephen Peter Rosen, vb.) Babür devletinin müphem bir yapı olduğunu savunurlar. İmparatorluğun dokusu; imparatorun şahsiyeti, ihtişamı ve Babür *durbar*'ının (saray) şaşaası sayesinde bir arada tutulan yarı-özerk sayısız beyliklerden meydana gelmişti. İmparator kamusal alanda şiddet tekelini elinde tutmuyordu. Babürlüler savaş alanlarında hasımlarını ezecek talimli, disiplinli daimi ordudan yoksundu. İhanet, diplomasi, rüşvet ve güç gösterisi düşmanların aralarına çekilmesi ve asimile edilmesi sonucunu getirirdi.[14] Irvine'ın Hintlileri "aşağı ırktan" olarak nitelediği sınıflandırması bu modern bilim insanlarının ortaya koyduğu modelde "Şarklılara" özgü benzersiz kültüre dönüşmüştür.

---

7 Dale, *The Garden of the Eight Paradises*.

8 Smith, *Akbar*.

9 Sarkar beş ciltte topladığı Evrengzib'in biyografisini sonradan tek kitap halinde özetledi (*A Short Story of Aurangzib*).

10 Aquil, *Sufism, Culture, and Politics*; Matta, *Sher Shah Suri*.

11 Shyam, *Life and Times of Malik Ambar*.

12 Sarkar, *The Life of Mir Jumla*.

13 Çiçek/ritüel savaşı belirsiz çatışmalar, yağma ve talan anlamına gelir. Böyle bir savaşın amacı düşman gücün yok edilmesi değil, ona bağlı milisleri zafer kazanan tarafa katılmaya ikna ederek düşmana zarar vermektir.

14 Adamson, "The Mughal Armies"; Gommans, *Mughal Warfare*; Douglas E. Streusand, *The Formation of the Mughal Empire*; Wink, *Al-Hind: The Making of the Indo-Islamic World*, cilt 2, *The Slave Kings and the Islamic Conquest*, Rosen, *Societies and Military Power*; Kolff, *Naukar, Racput & Sepoy*, "A Millennium of Stateless Indian History?"

Bunun tersine, John F. Richards[15] ile Marksizmden etkilenmiş ve Aligarh Okulu diye adlandırılabilecek bir grubun üyesi birçok Hintli Müslüman tarihçi Babür İmparatorluğu'nun, merkezî tarım bürokrasisi olduğunu ileri sürerler. Aligarh Okulu dikkatini tarım ekonomisine yöneltir; gelir belgelerine dayanarak, Babürlülerin topraktan aldıkları ürünün % 50'sinden brüt kazanç elde edebilmelerinin, onların bölgesel/yerel düzeyde güçlü bir varlık gösterdiklerini kanıtladığını savunurlar. Kırsal kesimden gelen ekonomik artı değeri emmek, Babürlülerin süvarilerle barutlu silahları kullanmasından kaynaklanan askerî üstünlüğü sayesinde mümkün oluyordu.[16] Ne var ki, M. Athar Ali'nin işaret ettiği üzere Tudor devletinin aksine Babür devletinin ne kanun çıkarma kabiliyeti ne de buna niyeti vardı.[17] Muhtemelen Babür devleti ve Babür savaş aygıtı yukarıda tartışılan iki uç görüş açısı arasında bir özellik taşımaktadır. Şimdi de Babürlülerin Güney Asyası'nda çeşitli askerî istihdam biçimlerinin sosyal tarihine ait parçaları birleştirmek için hammadde olan birincil kaynakları inceleyelim.

Birincil kaynakların incelenmesi

Babürlü vakanüvisler tarafından oluşturulan kaynakların çoğu Farsçadır. Dünyanın çeşitli müzeleriyle kütüphanelerine dağılmış, Ortaçağ'dan kalma Farsça harflerle kaleme alınmış elyazmalarını dünyada okuyabilen pek az kimse vardır. Neyse ki bunların çoğu İngilizceye çevrilmiştir. Babür İmparatorluğu'nun çeşitli bölgesel saraylarında üretilmiş Hindi, Racastani, Marati (*modi* alfabesi), Pencabi (*Gurmukhi* alfabesi) ve Bengali (*charjapada*) gibi yerel dillerde vakayinameler bulunur. Ancak yerel kaynakların tamamı çevrilmemiştir. İslâm ordularıyla savaşmış, ayrıca zaman zaman onlara katılmış Rajputların kültürel karakterinin yeniden inşa edilmesi açısından *Prithviraj Vijaya Mahakavya* yardımcı olabilecek bir metindir. Jayanak'ın yazdığı bu şiir 1.067 kıtadan (*sloka*) meydana gelir.[18] Somadeva Bhatta'nın *Kathasaritsagara* diye bilinen İS. 500 dolaylarında yazdığı toplu şiirleri paralı Hindu askerlerinin savaşçı karakterine kısa bir bakış sunmaktadır. Bu bakımdan çeşitli Sanskritçe *niti sastra*lar (*Arthasastra*, *Nitiprakasika*, *Sukraniti* gibi hukuk metinleri) yararlı olabilir.

Bizim amacımız açısından başlıca kaynaklardan biri de Babürlülerin ilk imparatoru Babür'ün anılarıdır. Babür'ün Türkçe kaleme aldığı *Tüzük-i Baburî* başlıklı kendi yaşamöyküsünün Farsça çevirisi *Babürnâme* adını ta-

15 Richards, *The Mughal Empire*, s. xv.

16 Habib, *Akbar and his India*; Ali, *Mughal India*; Hasan, *Religion, State, and Society in Medieval India.*

17 Ali, "Political Structures of the Islamic Orient in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", s. 95.

18 Bundan sonraki çeviriler yazara aittir.

şır. A.S. Beveridge de eseri iki cilt halinde İngilizceye çevirdi. İlk ciltte Babür Şah'ın Orta Asya'da atıldığı serüvenler ele alınırken, ikinci cilt Hindistan'da (Kuzey Hindistan) yürüttüğü faaliyetleri anlatır.[19] Babür'ün torununun oğlu Cihangir (h.1605-1628) de kendi yaşamöyküsünü yazmıştı.[20] Babür'ün oğlu Hümayun'un samimi biyografisi de hizmetlisi Cevher tarafından kaleme alınmıştır.[21] *Nevvab* Şamşâmu'd Devle Şah Nevâz Han imzalı, 730 Babürlü seçkinin toplu yaşamöykülerini derleyip 1768 ve 1780 yılları arasında kaleme alınan *Ma'asirü'l-ümerâ* da önemli bir kaynaktır. Bu çalışmayı H. Beveridge iki cilt halinde İngilizceye kazandırmıştır.[22] Şah Nevâz Han'ın hedefi "kimi şaşaalı dönemlerinde şans ve tavırları sayesinde büyük işler başarmış [...] kimi de kibir ve küstahlık rüzgârına kapılıp kendi sonlarını getirmiş büyük emirlerle asil memurların hayat hikâyelerini alfabetik sırayla" aktarmaktı.[23] Ekber Şah'ın hükümdarlığı döneminde bir emirin hedefleyebileceği en yüksek rütbe 5.000 süvarinin kumandanı olmaktı. Diğer yandan birkaç kişi 7.000 süvarinin başına geçmeyi başarmıştı. Bu yüksek mevkiler çoğu zaman prenslerin elindeydi. Cihan Şah ile Evrengzib'in hükümdarlığında 3.000 kişilik *mansabdâr*ların[24] kendi davulları ve armaları olurdu. Emrinde 500 askeri barındıran bir memur önemli sayılırdı. Şah Nevâz Han, bundan dolayı eserine 500 ve üstünde *mansab* sahibi olan memurların biyografilerini dahil ettiğini belirtir.[25] Ekber Şah'ın hükümdarlığına ilişkin en iyi kaynak sultanın nedimi Ebü'l-Fazl'ın yazdığı *Ekbernâme*'dir.[26] Ebü'l-Fazl'ın *Âyîn-i Ekberî* eseri, Babür İmparatorluğu hakkındaki istatistik ve etnografik bir çalışmadır. Şah Cihan'ın hükümdarlık dönemine ilişkin elimizde İnâyet Han'ın *Şah Cihânnâme*[27] adlı eseri bulunur. Hindistan'ı konu alan Ortaçağ'dan kalma Farsça çalışmalar için H.M. Elliot ile John Dawson'ın sekiz ciltlik özet çevirisi *History of India* kitabından yararlanabiliriz.[28]

Farsça kaynaklarla ilgili sorunumuz seçkinler için seçkinler, diğer bir deyişle *mansabdâr*lar için *mansabdâr*ların akrabaları tarafından yazılmış olma-

---

19 Bütün çeviriler yazara aittir.

20 *Jahangirnama.*

21 *Tezkereh al Vakiat.*

22 *Maathir-ul-Umara*, ayrıca bkz. cilt 1, s. 32.

23 *A.g.e.*, cilt 1, s. 7.

24 *Câgîr* yerine rütbe (*mansab*) verilen Babür memuruna *mansabdâr* denirdi. Rütbesi gereğince emrinde askerî bir birlik bulunurdu. Bu askerlerin masraflarını kendisine tahsis edilen *câgîr*in gelirlerinden karşılardı.

25 *Maathir-ul-Umara*, cilt 1, s. 8.

26 *Ekbernâme* 1596 yılında tamamlanmıştı.

27 *The Shah Jahan Nama of Inayat Khan*, ed. Begley ve Desai.

28 *The History of India as told by its own Historians.*

larıdır.[29] Sarayın vakanüvisleri ve seçkinleri, hükümdarlarının himayesi altında yazarken daha çok *durbar* faaliyetlerine önem verir, aşağı mevkilerdeki kimselerin işleriyle pek ilgilenmezlerdi. Dolayısıyla Babür Ordusu'nda subay sınıfı (özellikle yüksek rütbeliler) hakkında bilgi edinebiliriz, fakat er ve erbaşlara dair çok daha fazla şey öğrenebiliriz. Üstelik erler hiçbir yazılı materyal bırakmamışlardır. Şimdi biraz da Babürlüler geldiğinde Hint altkıtasında revaçta olan askerî istihdam biçimlerine göz atalım.

Memlûk sisteminin yükselişi ve çöküşü: 1200'ler-1399

Delhi Sultanlığı düzensiz birliklerin (paralı askerler ve vergi gibi zorla işgücü üretmekle yükümlü aşiret reisleri) yanı sıra düzenli askerlere (*gulâm*lar, yani köleler ve *iktâdâr*ların[30] yetiştirip beslediği erler) dayanırdı. Düzensiz birlikler, seferler ve diğer acil durumlarda (iç savaşlar, yabancı güçlerin istilası vb.) toplanırken, düzenli askerler bir tür daimi ordu olarak yıl boyunca korunurdu.

Muhammed Guri, Kutbiddin Aybek ve İltutmuş (h. 1211-1236) gibi Delhi Sultanlığı'nın ilk hükümdarları Ortadoğu'daki *gulâm/memlûk* sisteminden etkilenmişlerdi. Adı geçen üç sultan da ilham kaynağı ve örnek olsun diye halifelik sınırlarıyla Ortadoğu'nun diğer Müslüman devletleri içerisinde yaygın olan siyasî ve askerî sistemi incelediler. Memlûk kurumu 9. yüzyılın ilk yarısında Abbasî halifeliği yönetiminde ortaya çıkmıştı.[31] Peter Jackson'ın yazdığına göre 11. yüzyıla gelindiğinde Türk köle alayları Maveraünnehir, Türkistan, Pers (İran) ve Yakındoğu devletlerinde yaygın uygulanıyordu.[32] Delhi Sultanlığı'nın ordusundaki akıncı birlikleri ve ordunun esası atlı Türk *gulâm*larından oluşmuştu. Aybek, İltutmuş, Balban (h. 1266-1278) gibi sultanlar da kariyerlerine *gulâm* olarak başlamışlardı. Firuz Şah Tuğluk (h. 1351-1388) 180.000 köleye sahipti, bunlardan 40.000'i orduda hizmet ediyordu. Örneğin, bazı köleler ok, bazısı kılıç ustasıydı. Kölelere ara sıra nakit para ödense de çoğu zaman onlara *câgîr* (arazi bağışı veya belirli toprak parçalarından elde edilen gelir) tahsis edilirdi.[33]

Önem sırasında daha sonra *iktâdâr* birlikleri gelir. Yüksek memurlara süvari birliklerini desteklemek üzere toprak, yani *iktâ* (*câgîr*lere denk) tah-

29 Kendi de bir *mansabdâr* olan Ebü'l-Fazl'ın emrinde 4.000 asker vardı. *History of India*, Elliot ve Dawson, cilt VI, *Akbar-Nama*, Ebü'l-Fazl, s. 2.

30 *İktâdâr* kendisine bir *iktâ* (toprak parçası) verilmiş kimseye denir. *İktâ*dan elde edilen gelir iktâdârın süvari kuvvetlerinin masrafları için kullanılırdı.

31 Jackson, "The *Mamluk* Institution in Early Muslim India", s. 340.

32 Jackson, "Turkish Slaves on Islam's Indian Frontier", s. 64-65.

33 Jauhri, *Firoz Tughluq*, s. 126-128; Jackson, "The *Mamluk* Institution in Early Muslim India", s. 341, 357.

sis edilirdi. *İktâdâr*lar (*iktâ* sahipleri) kendi *iktâ*larından topladıkları gelirlerle komuta ettikleri askerlerin ücretlerini karşılarlardı.[34] Başlangıçta *iktâ*lar Hindu reislere değil Türk seçkinlere tahsis edilirdi. *İktâdâr*lar ve askerleri (aynı zamanda hısımları)[35] maddi kazanç sağlamak için askerî hizmete katılırlardı. Buna rağmen asker olarak istihdam edilmeleri sultanın siyasi bahtına bağlı olduğu için onları paralı askerler kategorisinde saymak yanlış olacaktır. Eğer belli bir sultan devrilirse, onun gözde *iktâdâr*larının yerini zafere ulaşanları destekleyen yüksek memurlar alırdı. *İktâdârî* sistem profesyonel bir uygulama değildi, çünkü *iktâ*lar ömür boyunca tahsis edilir, daimi askerler yaşlanınca da erat olarak hizmete devam eder, öldüklerinde makamları erkek akrabalarına miras kalırdı.[36] *İktâ* sistemi Delhi sultanlarının destek üssünü meydana getiren hür doğmuş Türk seçkinlerini ödüllendirme tekniğiydi. Bürokrasinin olmadığı bir yerde seçkin tabaka doğrudan, tarımsal artı değerin toplanma noktaları olan kırsal yörelere *iktâdâr*lar olarak atanırdı. Zaman geçince, özellikle Halacîler ve Lodiler döneminde Delhi Sultanlığı'nın temelini genişletmek adına Türk olmayan Müslümanlara da *iktâ*lar tahsis edildi. *İktâ*lar bir ölçüde *timâr*lara denktir, *iktâdârî* süvariler de Osmanlı Ordusu'ndaki *timâr* sahiplerine (sipâhî) benzetilebilir.[37]

Ne var ki uluslararası güç dengeleri kadar Hint altkıtasındaki muazzam demografik kaynakların değişmesi Delhi Sultanlığı'nı *gulâm*ların etnik yapısını değiştirmeye ve Hindustan'ın gezgin paralı askerlerini istihdam etmeye itmişti. Delhi Sultanlığı önceleri *gulâm* birimlerini Türk kölelerle dolduruyordu. Orta Asya, Afganistan ve İran'daki Moğol istilaları nedeniyle Delhi Sultanlığı'nın Hint toprakları dışındaki İslâm dünyasında bulunan insangücü kaynaklarına erişimi engellenmişti. Türk ve Afgan insan kaynaklarının tamamen kesilmesi, Delhi sultanlarını, Hindu çocuklarını köle alıp İslâmlaştırmaya, sonra da *gulâm* saflarına katmaya mecbur bıraktı. Bu süreç bir bakıma Balkanlar'daki genç Hıristiyanların toplanıp zorla dinleri değiştirilerek yeniçeri ocaklarına teslim edildikleri Osmanlı uygulamasına benzer. Delhi Sultanlığı aynı sıralarda Sind ve Pencap eyaletlerinde[38] Moğolların getirdiği zorluklarla baş ediyordu, Güney Asya'da da Rajput reisler sultanlığın iç sınırlarını kemirmeye başlamışlardı.[39] Orduyu koruyup genişletmenin bir yolu yerli paralı askerler kiralamakken, aynı zamanda yenik düşen reislerin askerlerinden faydalanmaktı. Gezgin paralı askerlerin kendi atları, kıyafetleri ve teçhizatı var-

34 Jauhri, *Firoz Tughluq*, s. 86, 118.

35 Hasan, "Aspects of State and Religion in Medieval India", s. 65.

36 Jauhri, *Firoz Tughluq*, s. 120.

37 Aksan, "Ottoman War and Warfare", s. 150.

38 Jackson, "The Mongols and the Delhi Sultanate in the Reign of Muhammad Tughluq".

39 Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India.*

dı. Ücretlerini nakit aldıkları gibi mağlup olan düşmanlardan ele geçirilen ganimette de hakları olurdu. *Gulâm*lar ve *iktâdârî* askerlerin aksine, paralı askerler bazen tek bir mevsim için veya acil durumlarda istihdam edilirlerdi.

1353 yılında Firuz Tuğluk 70.000 askeriyle Delhi'den Bengal'e yürüdüğü zaman haraç vermeyi bırakmış olan Hindu reislerinin pek çoğu savaşçı gruplarıyla birlikte ona katılmışlardı.[40] Bu Hindu reisler kendi savaşçılarıyla (hepsi aynı dine mensup ve bölgesel kabile ağı içerisinde seferber edilmişlerdi) birlikte sultanlığın seferî kuvvetlerine katılmaya zorlanmış, ancak hizmetlerinin karşılığı hiçbir şekilde kendilerine ödeme yapılmamıştı. Bu bir tür *begari* (zorla yaptırılan ücretsiz iş) oluyordu, askerî istihdamın etnik haraçgüzâr şekli olarak görülebilirdi.

Firuz 1365 Tatta (Sind) seferi sırasında *gulâm* ve *iktâdârî* birliklerine bel bağlarken, aynı zamanda gezgin paralı askerler kiralamıştı. Maaşlarının % 40'ı bu askerlere peşin verilmişti. Ordusu Sind'de geri püskürtüldükten sonra 1366-1367 arasında ikinci bir sefer başlatmak üzere Firuz bir ordu daha kurdu. *İktâdârî* askerlerini seferber etmekle kalmamış, paralı askerler de tutmuştu. Paralı askerlere kendi teçhizatlarını sağlasınlar diye maaşlarının beşte üçü peşin ödendi. Bu sefer sırasında daimi ordunun personeli de nakdi ödeme aldı. Firuz'un devrinde tedavülde çeşitli altın ve gümüş paralar bulunduğu için bu ödemelerin yapılması mümkündü. Aslında bu ödemelerde, Gucerat'ın bütün gelirini oluşturan yaklaşık 20 milyon *tenge* (madenî para) kullanılmıştı. İkinci Sind seferinde askerlerin firar etmesini önlemek üzere gözcüler görevlendirilmişti. Firariler yakalandıklarında herkesin gözü önünde rezil edilirlerdi.[41] Timur'un 1398-1399 yıllarında 80.000 süvariyle Hindistan'ı istila etmesi, Delhi Sultanlığı için öldürücü bir darbeydi.[42] Dahası, Babür gibi Orta Asya'daki diğer maceraperestlerin de Delhi Sultanlığı'nı istila etmek için iştahını kabartmıştı.

Erken Babür orduları ve hasımları: 1494-1556

1494 yılında Zahirüddin Muhammed Babür'e, babası, Timur'un torununun oğlu Ebu Şeyh'in oğlu Ömer Şeyh'ten Fergana Krallığı miras kalmıştı.[43] Babür farklı askerî işgücü çeşitlerine güveniyordu. 1501 yılında Özbek hükümdarı Şeybanî Han'la çarpıştığı Saripul Savaşı'nda kapıkullarını harekete geçirmişti.[44] Virginia Aksan, Osmanlı sultanının sarayının hanedanlık olarak

40 Jauhri, *Firoz Tughluq*, s. 46-47.

41 *A.g.e.*, s. 81, 84-85, 118, 131.

42 *Akbar-Nama*, cilt 1, s. 244.

43 Lane-Poole, *The Emperor Babar*, s. 17.

44 *Babur-Nama*, cilt 1, s. 138-139.

düzenlendiğini, devletin de babadan kalma mülk olarak görüldüğünü yazar. Kapıkulu, sultanın ordusu ve askerî karargâhlardan oluşuyordu.[45] Kapıkulu ocakları[46] Babür ordusunun çekirdeğiydi. Muharebelerde pervasızca öne atılan "cesurlar", vurucu askerler onların arasından seçilirdi. Aile ve aşiret bağlarından dolayı Babür'ün tarafında yer almışlardı. Dahası aşiretin paralı askerlerinin aksine Babür ile kişisel ilişkileri nedeniyle siyasal koşullardaki dalgalanmalara göre saf değiştirmezlerdi. Meslekleri gereği savaşçıydılar, üstelik Babür uğruna kardeşler gibi cesurca dövüşürlerdi. Zafere ulaşılan seferlerden sonra en iyi şekilde ödüllendirilirlerdi. Babür 1497'de Semerkant'ı işgal etmişti. 1498-1499 arasında bir aşirete mensup 2.000 Moğol askerine komuta ediyordu. Bu askerlerin onlara anne tarafından geldiğini söyler. Babür'ün annesi Moğol hükümdarı Cengiz Han'ın uzak akrabası olan Yunus Han'ın kızıydı.[47] Moğol atlı okçuları özel beceri gerektiren kanat taarruzu (*tolga* atışı diye bilinir) gerçekleştirirlerdi. Birinci Panipat Meydan Savaşı (21 Nisan 1526) sırasında Ludî kuvvetlerinin önünü kesmede önemli rol oynamışlardı.[48]

Babür, Orta Asya'daki Moğol göçerlerin çeşitli aşiretler halinde örgütlendiğine işaret eder. Babür'le kan bağı olmayan pek çok Moğol aşireti de ona katılmışlardı. Dönemin her Moğol aşireti 3.000-4.000 aileden meydana gelirdi. Bunların çoğu gezgindi ama bazılarına belli bölgeler tahsis edilmişti. 1504-1505 arasında Bedahşan'dan Rusta-Hazara adında bir Moğol aşireti Babür'e katılmıştı. Farklı zamanlarda birkaç aşiret reisi emrindekilerle ganimet ve talan uğruna Babür'e karşı birleşmişti. Babür bu aşiret reislerini mağlup etmeyip hepsini kendi ordusuna katılmak zorunda bıraktı. Belli bir aşirete mensup askerler Babür'ün üstünlüğünü kabul etmiş aşiret reislerinin komutasında çarpışıyorlardı. Aşiret reisleri savaşın seyrine göre taraf değiştirirlerdi. Kendilerine ganimet ve talan olanakları sağlayan başarılı savaş ağasının safına geçerlerdi. Örneğin, 1504 yılında Veli (Hüsrev Şah'ın kardeşi) Şeybanî Han karşısında yenik düşmesinden sonra Moğol akrabalarıyla birlikte Babür'ün saflarına katılmıştı.[49] Buna bir tür etnik (karşılıklı) paralı askerî istihdam denebilirdi. Öte yandan birtakım can alıcı anlarda Moğol aşiretleri güvenilir olduklarını kanıtlamışlardı. Babür'e gösterdikleri sadakat koşullu ve çıkarcıydı. Genel olarak Moğol aşiretleri Babür gibi Timurlu bir *mirza* emrine girmektense Cengiz Han'ın soyundan gelen beylerden birine hiz-

45 Aksan, "Ottoman War and Warfare", s. 150.

46 Ebü'l-Fazl en sadık ve cesur görülen kapıkulu askerlerini *divaniye* diye adlandırır. *Akbar-Nama,* cilt 1, s. 263-64.

47 *Babur-Nama*, cilt 1, s. 19, 21, 105, 164. Orta Asya'ya yerleşmiş Cengiz Han'ın torunları için Beveridge "Babürlüler" terimini kullanır.

48 *Babur-Nama*, cilt 2, s. 472-473.

49 *Babürnâme* (*Babur-Nama*), cilt 1, s. 188-189, 192, 196, 253.

met etmeyi yeğ tutarlardı.[50] Orta Asya'dan söz ederken Babür bazı hükümdarların kendilerine *gulâm*[51] edindiklerini ama kendisinin onlardan hiç yararlanmadığını belirtir. Babür'ün Delhi Sultanlığı'na birlikte saldırıya geçtiği 10.000-12.000 askerlik ordusu kapıkulu askerlerinden, çeşitli Moğol ve Türk aşiretleriyle birkaç Osmanlı paralı askerinden oluşuyordu. Ebü'l Fazl Babür kuvvetlerinin etnik bileşimini tanımlarken "Türk" ve "Tacik" terimlerini kullanmıştı.[52]

Birinci Panipat Savaşı'nda Babür'ün karşı karşıya geldiği Sultan İbrahim Lûdî (h. 1517-1526) yerli paralı askerlerine güveniyordu. Kendisi Afgan olduğundan İbrahim Lûdî'nin tercihi Afgan askerlerdi. Moğol askerlerinin cesaretini ve Babür'ün önderlikteki başarısını vurgulamak için Ebü'l Fazl bilerek İbrahim'in ordusunun büyüklüğünü abartır. Fazl'ın yazdığına göre İbrahim 100.000 süvari ve 1.000 filden oluşan bir orduya komuta etmekteydi. Timur Hindistan'ı istila ettiği zaman Delhi Sultanlığı'nın hükmettiği bölge İbrahim'in denetimindeki topraklardan çok daha genişti. Ne var ki Timur'a karşı çıkmak için sultanlık ancak 10.000 süvari ve 120 fil toplayabilmişti.[53]

Birinci Panipat zaferinden sonra Hindistan'daki (kimi yarı-özerk kimi Lûdîlerin hizmetindeki) Afgan reisleri her biri (sayıları 3.000-4.000 kadar) kendi emrindeki adamlarla birlikte haraçgüzârlar olarak Babür'e katıldılar.[54] Çoğuna bakıldığında çarpışmalarda yenildikleri için Babür'ün ordusuna katılmaya mecbur bırakılmışlardı. Babür'e teslim olan önemli reislerin birçoğuna toprak tahsis edildi. İbrahim Ludî'nin yüksek memurlarından olan Fethi Han Şervanî de bunlardan biriydi. Babür'ün saflarına katıldığında kendisine bir crore altı lakh (1 lakh=100.000; 1 crore=100 lakh veya 10 milyon) armağan edildi, oğlu Mahmud Han da Babür Ordusu'na kaydedildi.[55] Ganj-Yamuna kesişimindeki bölgede Şeyh Guhran 3.000 okçusuyla birlikte Babür'ün hizmetine girdi. Yine Babür'e teslim olan Lûdîlerin Afgan soylusu Firuz Han'a Jaunpur'da bir crore *tanka* değerinde, Mahmud Han'a da Gazipur'da 90 lakh değerinde birer *câgîr* tahsis edildi.[56]

Diğer yandan Afgan reislerinin tamamı Babür'e teslim olmamıştı. Pek çoğu Rajput reisi Chitor'un (Udaipur) hükümdarı Rana Sangram Singh (Rana Sangha olarak da bilinir) ile ittifak kurarak Kanva Savaşı'nda (16 Mart 1527) Babürlülerle karşı karşıya geldiler. Ebü'l Fazl müttefik Rajput-Afgan kuvvet-

50 Dale, *The Garden of the Eight Paradises*, s. 187-246.

51 *Babürnâme* (*Babur-Nama*), cilt 1, s. 102.

52 *Ekbernâme* (*Akbar-Nama*), cilt 1, s. 240.

53 Hasan, "Aspects of State and Religion in Medieval India", s. 68; *Ekbernâme* (*Akbar-Nama*), cilt 1, s. 241, 243-245.

54 Lane-Poole, *The Emperor Babar*, s. 172.

55 *Akbar-Nama*, cilt 1, s. 256-257.

56 *A.g.e.*, I, s. 253.

lerinin 201.000 süvariden oluştuğunu yazar.[57] Ateşli silah üstünlüğü ve atlı okçular sayesinde zafer Babürlülerin olur.

Babür'ün ölümünden (26 Aralık 1530) sonra Babür tahtına büyük oğlu Hümayun çıktı. Hümayun'un başına bela olan yerler Gucerat ve Doğu Hindistan'dı. 1533'te Gucerat Sultanı Bahadır Şah'ın ordusunda güvendiği 6.000 Habeş gönüllüsü vardı. Bahadır Şah'ın piyadelerinden bazıları Bhil ve Koli kabilelerinden gelen paralı askerlerdi.[58] Şah onların arasından soylu biri olan Tatar Han'a 20 crore Guceratî parası vermiş, o da bu parayla 40.000 Afgan süvarisi kiralamıştı.[59] Gucerat Müslümanlarından bazıları da paralı askerler olarak onun topçu birliğine katılmışlardı. Bahadır Şah aynı zamanda süvari hizmetlileriyle birlikte onun sancağına katılan haraçgüzâr Rajput reislerine de güveniyordu.[60] Hümayun 30.000 süvariyle birlikte Gucerat'a yürüdü. 1535'te Gucerat fethedilmişti.[61] Hümayun 1531 yılında Doğu Hindistan'a ilerleyerek birçok Afgan reisini hezimete uğrattı. Bunlar da emrindekilerle birlikte Babür hizmetine katılmaya zorlandı.[62] Ne var ki böyle vergi öder gibi zorla askerlik yapanların sadakatsiz oldukları anlaşılacaktı; firar ederek Hümayun'a meydan okuyan Feridüddin (önce Şîr Han, sonra da Şîr Şah oldu) ordusunda saf tutmuşlardı.

Şîr Şah Afgan aşireti Surî Sultanlığı'ndan geliyordu. Dedesi Agra'da at tüccarıydı.[63] Şîr, Biharlı Afgan erkeklerini ordusuna alıyordu, pek çok Rajput reisi de kabileleriyle birlikte onun sancağı altında toplandılar. Ordusundaki Rajputlar paralı askerdi ama Afganlar kabile/boy ağı içerisinde seferber edilmişlerdi. Şîr tarafından yapılan çağrıda düşman Babürlülere karşı Afgan kavminin seferber olması gerektiği söyleniyordu.[64] Hümayun'la çarpışmadan önce Şîr tarafından Biharlı Afganlar onun ordusuna asker yazıldı.[65] Bu Hint tarihinde görülen nadir asker alımlarındandı. Şîr'in ordusundaki Afganlar açısından da söz konusu olan, etnik kökenlilerin zorunlu askerliğiydi. Şîr'in bazı subayları *gulâm*dı, ama bunlar azınlıkta kalıyordu. 1540'a gelindiğinde Şîr'in komutasında 150.000 süvari ve 25.000 piyade bulunuyordu.[66]

---

57 *A.g.e.*, I, s. 260-61. Fazl'ın düşman sayısını abarttığına kuşku yok, çünkü lojistik açıdan böyle büyük bir ordu bulundurmak imkânsızdı.

58 *Tezkereh al Vakiat*, s. 7; *Akbar-Nama*, cilt 1, s. 309.

59 *History of India*, Elliot ve Dawson, cilt VI; *Akbar-Nama*, s. 11-12.

60 *A.g.e.*, s. 14.

61 *Akbar-Nama*, cilt 1, s. 306-307.

62 *Tezkereh al Vakiat*, s. 3.

63 *Akbar-Nama*, cilt 1, s. 326-327.

64 Aquil, *Sufism, Culture, and Politics*, s. 65-66, 112.

65 Matta, *Sher Shah Suri*, s. 89.

66 Aquil, *Sufism, Culture, and Politics*, s. 108; *Akbar-Nama*, cilt 1, s. 615.

Bir tahmine göre 1540 yılında Hümayun tarafından Şîr Şah'a karşı seferber edilen süvari sayısı 90.000 olmuştu.[67] Hümayun'un biri Çavsa (27 Haziran 1539), diğeri Kannevc'de olmak üzere Şîr'e karşı girdiği iki savaşta Babür'ün kapıkulu askerleri Hümayun'a sadık olmadıklarını gösterdiler. Kapıkulu birliklerinin çoğu Hümayun'un üvey kardeşlerine, özellikle de Kamran'ın saflarına katıldı. Oysa Kamran 20.000 süvarisinden sadece 3.000'ini Hümayun'un emrine vermişti.[68] Babür'ün soylu sınıfı da Hümayun'a sadakat konusunda bölünmüşlerdi.[69] Şîr tarafından yenilgiye uğratılan Hümayun, Sind üzerinden o sırada Safevi hanedanlığının egemenliği altındaki İran'a ulaştı. 1544 yılında 14.000 Pers süvarisinin yardımıyla Kandehar'ı zapt etmeyi başarmış, daha sonra da Pers garnizonuna devretmişti. Hümayun 1545'te Kandehar'ı Perslilerden geri aldı. 1551 yılında Hümayun bu kez Kabil'i Mirza Kamran'ın elinden aldı.[70] Hümayun 1553'te Peşaver'e doğru hareket etti. O dönemde birçok Özbek beyi onun sancağı altında birleşmişti. Babür'e katılan herhangi bir Özbek aşireti bulunduğuna dair hiçbir kanıt yoktur. Bazı Özbek beyleri Hümayun'un oğlu Ekber'in hizmetindeydi.[71] Şîr Şah 23 Mayıs 1545 tarihinde öldü, yerine oğlu İslâm Şah geçti. O da 1553'te ölünce Surî İmparatorluğu dört parçaya bölündü. Hümayun 1554'te Hindistan'ı istila ederek Sirhind'de Afgan hükümdarı Pencaplı İskender Surî'yi hezimete uğrattı.[72] Talan fırsatı Orta Asya'daki pek çok paralı askerin Hümayun'un sancağı altına girmesini çekici kılmıştı. Onlar da geçici gönüllüler olarak istihdam edildiler. Cevher şöyle yazar:

> Aynı vakitlerde takribî beş yüz Mogul askerî istihdam peşinde Amuderya nehrinin öte yakasından gelmişti; lakin pek azı silahlı olduğundan general bana onlarla ne yapacağımı sual etti; ben de "her birine bir yay ve bir kılıf dolusu ok verin, daha sonra önlerine bir ay geçinmelerine kâfi miktarda bir miktar para koyun, zaten o vakte değin Afganlarla meseleler hallolur" dedim. Nasihatimi münasip buldu, Mogullar parayı görünce gönüllü olarak orduya yazıldılar.[73]

Hümayun'un Babür tahtını yeniden ele geçirmesiyle birlikte Pers Şiiler kalabalıklar halinde Babür hizmetine girmeye başlamışlardı.[74]

---

67 *Tezkereh al Vakiat*, s. 20.

68 *Akbar-Nama*, cilt 1, s. 346, 348.

69 Hasan, "New Light on the Relations of the Early Mughal Rulers with their Nobility", s. 114-115.

70 *Tezkereh al Vakiat*, s. 77, 80-82.

71 *A.g.e.* s. 108; *Akbar-Nama*, cilt 2, s. 48, 54.

72 *Tezkereh al Vakia*, s. 113-115; Richards, *Mughal Empire*, s. 12.

73 *Tezkereh al Vakiat*, s. 118. Mogul burada Moğol anlamında kullanılmıştır.

74 Khan, "Akbar's Personality Traits and World Outlook", s. 82.

Hümayun 21 Ocak 1556 tarihinde ölünce Pencap'ın Kalanaur şehrinde Babür tahtına Ekber çıktı.[75] Surî hanedanlığının generallerinden biri Hemu bağımsızlığını ilan ederek Delhi'yi işgal etmişti. Ebü'l Fazl, Hemu'nun Dhusar kabilesinin Gurgaon bölgesinde güherçile yapıp sattığına değinir.[76] Hemu'nun 50.000 kişilik ordusunda Afgan, Rajput ve biraz da Brahman paralı askerleri bulunuyordu. Rajputların bazısı Kuzey Hindistan'daki Jhansi bölgesinden geliyordu. Hemu'nun ordusundaki kıdemli subayların çoğu Brahman kastından akrabalarıydı. Hemu toprak ve hazine dağıtarak Afgan reislerini kazanmıştı.[77] Hemu tarafından Panipat'a 30.000 süvari mevzilere yerleştirilmişti. İsmen Ekber Şah'ın ama aslında bir Türk olan Bayram Han komutası altındaki 10.000 cenkçiden meydana gelen Babür Ordusu bir kez daha Panipat'taki tarihî meydanda Hemu'ya karşı Pencap'taki Kalanaur'dan harekete geçti.[78]

Mansabdârî sisteminin ortaya çıkışı: 1556-1650

İkinci Panipat Savaşı'nda (5 Kasım 1556) zafere ulaştıktan sonra Ekber Şah Doğu Hindistan'daki Afganlar kadar Hümayun'un Müslüman idarecilerinden gelen engellerle de karşı karşıyaydı. Babür Şah döneminin aksine Ekber'in hükümdarlığında Babür İmparatorluğu'nun üssü artık Afganistan değil Kuzey Hindistan topraklarıydı. Dolayısıyla Babür ile Hümayun'un tersine, Ekber'in Amuderya Nehri civarına yerleşmiş Türk aşiretlerden daha fazla faydalanması mümkün değildi. Dahası, Babür İmparatorluğu'nun can düşmanı Özbek Hanlığı bu dönemde Orta Asya'da yeniden ayağa kalkmıştı. Egemenlik alanını genişletmek için Ekber kendi rejimine Hindu reislerini de dahil etmesi gerektiğini anlamıştı. Çeşitli Müslüman ileri gelenlerle Hindu reisleri arasında sadakati sağlamanın tek yolu onlarla kişisel ve yarı-bürokratik bir ilişki kurmaktı. Kabile üyelerine bağımlı olmakla karşılaştırıldığında böyle bir ilişkinin birbirine daha bağlı ve sadık bir güç yaratacağı fikrindeydi. Ekber deneme yanılma yoluyla *mansabdârî* sistemini geliştirdi. Ekber Şah'ın *mansabdâr*ları Perslerden, Turanîlerden, Hindistan'da doğmuş Müslümanlardan ve Rajput reislerden oluşuyordu.[79] Turanî ve Afgan reislerin çoğu *mansabdârî* sisteminin kendi bağımsızlıklarını örseleme girişimi olduğunun farkına varmıştı. Bu yüzden başkaldırdılar. Fakat Ekber Şah, emrinde-

75 *Tezkereh al Vakiat*, s. 120-121.

76 *Akbar-Nama*, cilt 1, s. 617.

77 *A.g.e.*, cilt 2, s. 47-48, 59; Bhargava, *Hemu and his Times*, özellikle s. 13, 90, 100. Richards'ın iddiasına göre Hemu aslında vaişya (tüccar) kastına mensuptu. Richards, *Mughal Empire*, s. 13.

78 *Akbar-Nama*, cilt 2, s. 59-61.

79 Zaidi, "Akbar and the Racput Principalities", s. 15.

ki sadık *mansabdâr*ların yardımıyla isyanları bastırmayı başardı. Tek bir örnek yeterli olacaktır. 1572'de Afgan reisleriyle gizli işbirliği yapan *mirza*lar Ekber'e karşı ayaklanmışlardı. *Mirza*ların komutasındaki kuvvetler Habeşlilerle Bedahşan ve Maveraünnehir'den gelme askerlerden oluşuyordu. İsyan 1573 yılında durduruldu.[80]

Mansab teknik olarak rütbe ve *mansabdâr* (devlet görevlisi) diye bilinen mevkiin sahibi anlamına gelirdi; kendisine *câgîr* tahsis edilirdi. En düşük rütbeli *mansabdâr* 10 süvariye komuta eder, en yüksek rütbelinin emrindeyse 10.000 süvari bulunurdu. Ekber Şah'ın devrinde 5.000 üzeri rütbeli *mansabdâr*ların çoğu kendi oğullarıydı.[81] Ekber'in halefi döneminde bir *mansabdâr* iki rütbeye sahipti: *zat* ve *süvar*. *Zat* Babür asilzâdesinin *mansabdârî* sistemi içerisindeki kendi rütbesine, *süvar* ise imparatorluk hizmetinde emrinde barındırması gereken asker sayısına işaret ediyordu.[82] 10.000 rütbeli bir *mansabdâr*ın hizmetinde *hezârî* (1.000 rütbeli) başka *mansabdâr*lar bulunurdu. 8.000 rütbeli *mansabdâr*, emrinde 800 *süvar* kumandanı; 7.000 rütbeli *mansabdâr* da 700 hizmetli barındırırdı.[83] Abdulkadir Bedâûnî (Ekber devrinde yaşamış bir vakanüvis) bir *mansabdâr*ın birliğinin *khas-khailan* (kişisel bağlılıkları dostları, akrabaları, kabile eşrafından oluşan) ile tüccar olan *bargir*lerden meydana geldiğini yazmıştı.[84] John Lynn'in ordu modelini ödünç alırsak, büyük ölçüde *mansabdârî* sistemi etrafında kurulan Babür Ordusu devlet tarafından örgütlenen bir ordu değildi[85] fakat bürokratik birimlere benzer kurumların bir araya toplanmış haliydi.

J.S. Grewal, *mansabdârî* sisteminin hükümdar-vasal ilişkisini temsil ettiğini söyler.[86] *Mansabdârî* sistemi aynı zamanda kısmen askerî istihdamın vergi gibi ödenen şekliydi. Yenilgiye uğradıktan sonra farklı beyliklere ait olan reisler Babür Ordusu'nun hizmetine girmeye teşvik edilir, bazen de mecbur bırakılır, bunun karşılığında kendilerine *câgîr*ler tahsis edilirdi. Ekber Şah, Agra'ya yerleştiği zaman çok sayıda beylik özerk ve yarı-özerk babadan oğula geçme kabilelerin denetimi altındaydı. Bu kabileler *raca*, *rana*, *ravat*, *raj* olarak bilinirdi. Onlara aynı zamanda Rajput da denirdi ama Babür vakanüvisleri zemindâr olarak adlandırırdı. Bazı Rajput reisleri çok sayıda süvari barın-

80 *Akbar-Nama*, cilt 3, s. 76.

81 *Ain-i-Akbari*, cilt 1, İkinci Kitap, s. 248.

82 M. Athar Ali, *süvâr* rütbesinin bir *mansabdâr*ın barındırması gereken at sayısıyla binici sayısının yarısını temsil ettiğini belirtir. Buna göre 100 süvârlık bir *mansabdâr*ın 100 atı ve 50 binicisi var demektir. Bkz. Ali, "Organization of the Nobility", s. 250.

83 *Ain-i-Akbari*, cilt 1, İkinci Kitap, s. 241-242.

84 *History of India*, Elliot ve Dawson, V, *Tarih-i-Badauni*, Abdulkadir Badauni, s. 515. *Bargir*, atı olmayan binici demektir. Birliğe katıldığı zaman istihdam eden kimse ona bir at verir.

85 Lynn, "The Evolution of Army Style in the Modern West".

86 Grewal, "The Sikh Movement during the Reign of Akbar", s. 252-253.

dırırlardı. Babür hizmetine katılanlara *mansab* tahsis edilirdi.[87] Şah Cihan'ın hükümdarlığı sırasında Deccan sultanlarının Müslüman asilzâdelerine, onları Babür sarayının hizmetine ikna etmek için çok sayıda *mansab* bağışlanırdı.[88]

Denetim altına aldıkları topraklarda Babürlüler köylülerden, bu görev için belirli bir miktar komisyon almalarına izin verilen zemindârlar aracılığıyla vergi toplarlardı.[89] Douglas E. Streusand, zemindârların askerî hizmetlilerinin köylülerin takviye ettiği, kendi kastlarından oluşan çekirdek hizmetlilerden meydana geldiğini iddia eder.[90] Babür İmparatorluğu'na sadık ve Babürlü eyalet valilerinin (*sûbedar*) gözüne girmiş kimseler olan pek çok zemindâr *mansabdârî* hizmetine alınmışlardı. *Mansabdârî* hizmetine girmek suretiyle kendi iktidarlarına karşı çıkan yerel muhalefeti yenmek için çok sayıda süvari barındırmalarını sağlayan ek toprak tahsislerine hak kazanırlardı. Bir örnek yeterli olacaktır. Cihan Şah'ın hükümdarlığının (h. 1628-1658) otuzuncu yılında Allahabad'ın eyalet (*sûbe*) valisi Salabat Han, *darbâr* içinde Bandu zemindârı Anup Singh'i kendisine takdim etti. Cihan Şah tarafından 3.000 *mansab* ile ödüllendirilen Anup Singh'e aynı zamanda gerekli sayıda süvari barındırması için *câgîr* tahsis edildi.[91]

İstihdam arayışıyla Hindistan'a gelen pek çok Pers ve Turanî maceracı da *mansabdâr* tayin edilmişti. 1595'te sayıları 279'u bulan *mansabdâr*lardan 47'si Rajputların (Hindu), 75'i Perslerin (Şiî) elindeydi.[92] Ayrıca çok sayıda Hintli Müslümana da *mansab* rütbesi verilmişti. Örneğin, Lucknow'dan bir şehzâdeye Ekber Şah tarafından 700'lük *mansab* tahsis edilmişti. Şah Cihan'ın hükümdarlığının on birinci yılında Belh hükümdarı Nazar Muhammed'in oğlu Hindistan'a gelerek Babürlülerin hizmetine girdi. Kendisine 1.500 *zât* ve 800 *süvâr*, ayrıca Bihar'da bir *câgîr* verildi.[93]

Otuz üçten altmış altıya kadar derecelendirilmesi bakımından *mansabdârî* sistemi yarı profesyonel ve kısmen bürokratik bir sistemdi. Sergiledikleri performansa göre *mansabdâr*lar ya terfi ettirilir ya da tenzil-i rütbeye uğrarlardı. Bir hiyerarşiye sahip olmanın ötesinde *mansabdâr*lar hizmet süreleri boyunca farklı bölgelere gönderilir, bazen de hizmetten alınırlardı. Athar Ali *mansabdâr*ların genelde her iki-üç yılda bir tayin edildiklerini belirtir.[94] Babür *darbâr*lar tarafından *mansabdâr*lar ekseriyetle ömür boyu istihdam edi-

87 Khan, "Akbar's Initial Encounters with the Chiefs", s. 1, 6.

88 Moosvi, "The Mughal Empire and Deccan", s. 221.

89 Hasan, "Zamindars under the Mughals", s. 137.

90 Streusand, *Formation of the Mughal Empire*, s. 43.

91 *Shah Jahan Nama of Inayat Khan*, ed. Begley ve Desai, s. 529-530.

92 Ali, "Sulh-i Kul and the Religious Ideas of Akbar", s. 165. Ali 200 rütbeden düşük *mansabdâr*ları dikkate almaz.

93 *Maathir-ul-Umara*, cilt 1, s. 48-49.

94 Ali, "Political Structures of the Islamic Orient", s. 99-100.

lirlerdi. Paralı askerlerin tersine *mansabdâr*ların hizmetten el çekme özgürlüğü sınırlıydı. 1611 yılında Cihangir'in hükümdarlığı sırasında *mansabdâr* olan Hoca Abdullah'a Deccan'a gitmesi emredilmişti. Fakat o sarayın iznini almadan Deccan'dan ayrılmış, devlet de buna misilleme olarak *câgîr*ini elinden almıştı. Kendisi de bir süre Asir kalesine kapatılmıştı. Şah Cihan tahta çıkınca Abdullah'a eski mevkii iade edilerek emrine 5.000 *zât* ile 5.000 *süvâr* verildi. Bir başkası, emrinde 1.500 *zât* ve 1.000 *süvâr* barındıran Bihar'da bir Hindu reisi olan Ujjainli Raja Pratap, Cihan Şah'ın hükümdarlığının onuncu yılında hizmetten çekilmişti. Ona karşı gönderilen ordu tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra idam edildi. Cihan Şah'ın tahta çıkışının yirminci yılında Abdülhadi Hoca 900 *zât* rütbesiyle 600 *süvâr* rütbesine sahipti. Ertesi yıl terfi etmiş, 1.500 *zât* ve 800 *süvâr* rütbesine çıkmıştı. Şah'ın hükümdarlığının yirmi üçüncü yılında *süvâr* rütbesi 1.000 oldu. Ondan sonraki yıl Hoca önce Deccan'a, ardından Malva'ya tayin edildi. Cihan Şah döneminin yirmi altıncı yılında Hoca bu defa Şehzade Dârâ Şükûh (Cihan Şah'ın en büyük oğlu) ile birlikte Safevîlerle savaşmak üzere Kandehar'a gönderildi. Bu dönemde *süvâr* rütbesi yine 1.000'de kalmış, ama *zât* rütbesi 1.500'den 2.000'e yükseltilmişti. Şah'ın yirmi yedinci yılında Hoca'ya kendi sancağını kurma şerefi bahşedildi.[95] Ekber Şah tanımlayıcı kayıt sistemini getirmişti, maaş meselesi bu kayıtların devlet müfettişlerinin teftişlerine bağlandı. *Mansabdârlar* arasında ödünç at alıp vermeyi engellemek için Ekber atların damgalanmasını zorunlu kılmıştı.[96] Babür Ordusu'nda sivil insanları yağmalamanın cezası suçlunun burnunu kesmek suretiyle fiziksel olarak sakatlanmasıydı.[97]

Mansabdârî sisteminin yarı-profesyonel olmasının nedeni *mansabdâr*ları yetiştirecek herhangi bir meslek okulu bulunmamasıydı. Avrupalı kralların ya da prenslerin aksine, Babür imparatorları asilzâdelere askerlik sanatını öğretmek üzere herhangi bir okul kurmamışlardı. Örneğin, 1606 yılında Orange Prensi Maurits'in kayınbiraderi Bouillon Dükü, Sedan'da bir akademi kurmuştu. 1608-1610 arasında Venedik Cumhuriyeti usta süvariler yetiştirmek üzere dört askerî okul (Padua, Treviso, Udine ve Verona'da) açmıştı. Benzer kurumlar 1618'de Hesse-Kassel Prensi Moritz tarafından, 1623'te Danimarka Kralı IV. Christian tarafından Soro'da, 1624 yılında da askerî girişimci Kont Albrecht von Wallenstein tarafından Gitschin'de açıldı. Don Gaspar de Guzman Olivares (1587-1645 kont-dük ve İspanya Kralı IV. Felipe'nin başveziri) 1625 yılında Madrid'de Colegio Imperial'in açılmasına önayak oldu.[98] Delhi Sultanlığı düzenli olarak atlı okçuları eğitmek için *furûsiy-*

95 *Maathir-ul-Umara*, cilt 1, s. 36, 98-101, 103.

96 *Ain-i-Akbari*, cilt 1, İkinci Kitap, s. 242.

97 Sarkar, *Fall of the Mughal Empire*, cilt 2, *1754-71*, s. 18.

98 Storrs ve Scott, "The Military Revolution and the European Nobility", s. 26.

ye talimleri yaptırırdı. Ek olarak süvariler *çevgân* (polo) ve kılıç oyununda da eğitilirdi.[99] Bu uygulamaların Babür Hindistanı'nda devam edip etmediği kesin olarak bilinmiyor. Muhtemelen çoğu *mansabdâr* ve onlara bağlı birlikler eğitimlerini savaş alanında görürlerdi. Öte yandan Babürlülerin devrinde askerî talim, avlanmayla devam ederdi. *Mansabdârî* sistemi babadan oğula geçmezdi. Buna rağmen devlet hizmetinde cesaret ve sadakat gösteren *mansandârlar* kendi varisleriyle akrabalarının *darbâr* nezdinde göze girmelerini sağlarlardı. Bir oğulun babasının yerine geçmesine izin verildiği zaman ona babasından daha düşük rütbeli bir *mansab* tahsis edilirdi. Babasınınkine yakın ya da daha yüksek rütbeye ulaşması için oğlunun kendini kanıtlaması gerekirdi. Örneğin, Mîr Kemaleddin Hindistan'a gelmiş ve Ekber Şah'ın hizmetine girmişti. Kemaleddin'in oğlu Mîrek Hüseyin de Cihangir Şah'a, Hüseyin'in oğlu Muineddin ise Cihan Şah'a hizmet etti. Evrengzib'in hükümdarlığı sırasında Muineddin *divan* (hesap işlerinden sorumlu memur) oldu, Lahor, Multan, Kabil ve Keşmir'de görev yaptı. Cihan Şah döneminde 2.000 *zât* ve 1.000 *süvâr* rütbesinde bir *mansabdâr* olan Abdülhadi Hoca 1656 yılında ölünce oğlu Hoca Yah'a 1.000 *zât* ve 400 *süvâr* rütbesi verildi. *Mansabdârlar* için sivil ve askerî vazife gibi bir ayrım söz konusu değildi. Hoca Abdülmecid Orta Asya'dan gelip Hümayun'a katılmış ve *divan* olmuştu. Ekber Şah'ın hükümdarlığında Delhi valisi tayin edildi ve emrine 3.000 rütbeli *mansab* verildi.[100] Ekber'in devrinde *mansabdârların* en yüksek rütbelileri *sûbedar*lardı.[101]

Teknik beceri ve yabancı paralı askerler

Ateşli silahların üretilmesi ve bunları kullanacak adam yetiştirilmesi için Babürlülerin yabancı profesyonellere bel bağlaması Babür Şah'ta başlamış Ekber Şah döneminde de devam etmişti. Birinci Panipat Savaşı sırasında Üstad Ali Kulî Han Panipat'taki Babür ordusunun ortasında mevzilenen zincirli yük arabalarının ve sahra toplarının arkasına fitilli tüfekçileri yerleştirmekten sorumluydu. Üstad Kulî Han'ın diğer bir görevi de kaleleri zapt etmenin yanı sıra savaş alanına yerleştirilecek çeşitli çapta havan topları için taş imal etmekti. Kendisi 1514 yılında Osmanlılar ve Persler arasında geçen Çaldıran Savaşı'nda[102] hazır bulunmuştu, Osmanlılar savaş alanına havan toplarıyla fitilli tüfekçiler yerleştirdikleri zincirli yük arabalarını sevk etmişlerdi.[103] Babür'ün paralı askerlerinden bir diğer Rum (Osmanlı) da Hânüvâ Savaşı'nda

99 Ali Athar, *Military Technology and Warfare in the Sultanate of Delhi*, s. 33, 35.

100 *Maathir-ul-Umara*, cilt 1, s. 12, 36-37.

101 *Ain-i-Akbari*, cilt 1, İkinci Kitap, s. 252.

102 *Babur-Nama*, cilt 1, s. 466, 468-469, 473, 536, 599-600, 667.

103 Lane-Poole, *The Emperor Babar*, s. 162.

misket tüfekçilerine komuta eden ve zincirli arabaları Rum tarzında düzenlemekten sorumlu Mustafa'ydı. Bu savaşta Üstad Kulî'nin görevi seyyar tahta sehpaların arkasında fitilli tüfekçiler konuşlandırmaktı.[104] Osmanlı paralı askerlerinin ateşli silahları üretme ve adam yerleştirmedeki teknik becerisi Babürlüler açısından Üstad Kulî ve Mustafa'yı değerli kılıyordu. Onları profesyonel paralı askerler olarak görmek mümkündür.

Babür'ün oğlu Hümayun da böyle adamlara güvenmeye devam etmişti, bu paralı askerlerin bazıları aslında muhtemelen daha büyük ganimet ve talan fırsatları uğruna Babür hizmetine geçmiş firarilerdi. Kimi teknik/profesyonel paralı askerlerin kardeşleri de babalarının mesleğinden giderlerdi. Üstad Ali Kulî'nin oğlu M. K. Rumî de Kannevc Savaşı'nda Babür ordularının top arabalarıyla havan toplarından sorumluydu.[105] Gucerat Sultanlığı'nın topçu sınıfı kumandanı Rumî Han 1533 yılında Sultan Bahadır Şah'ın ordusundan firar ederek Hümayun'un saflarına katılmıştı. Rumî Han askerî mühendisti, kuşatma harekâtında usta olarak kabul edilirdi. 1537'de Şîr Şah'ın denetimindeki Çunâr Kalesi kuşatmasında Hümayun'a danışmanlık yapmış, hendeklerin kazılması ve bataryaların kurulması Rumî Han gözetiminde yürütülmüştü.[106] Hümayun'un emrinde Rumî Han'a *Mîr Atış* (topçu kumandanı) unvanı verildi.[107] 1555'te Halepli Üstad Aziz Sistânî piroteknik ustalığı nedeniyle Babür Ordusu'na alınmıştı.[108] 1591'de Sind seferi sırasında Unarpur Kalesi kuşatmasını Üstad Yâr Muhammed Han yönetmişti. Kuşatmada Babür bataryalarının mevzilenmesi için bir Osmanlı tekniği olan kum tepeciklerinin yığılması konusunda uzman kabul edilirdi. Yâr Muhammed Han İran'dan gelmişti.[109] Osmanlı-Safevî ordularının çarpışmaları nedeniyle Osmanlıların belirli askerî teknikleri İran'a da sızmıştı. Dolayısıyla kuşatma harekâtında Osmanlı tekniklerini uygulama konusunda Yâr Muhammed'in hünerli biri olduğunu tahmin edebiliriz.

Babürlülerin yanı sıra Güney Asya'daki diğer İslâm devletleri de barutlu silah teknolojisini kullanmakta yabancı paralı askerlere bağımlıydı. Bijâpûr'da Malik Meydan adı verilen en büyük tunç topu 1548'de dökmüş usta, Muhammed bin Hasan Rumî adında bir Türk mühendisti.[110] Yarımadanın hükümdarları Türklerin yanı sıra topçu sınıfında Batı Avrupalıları da istihdam ederlerdi. Gucerat hükümdarı Bahadır Şah'ın ordusunda çok sayı-

104 *Babur-Nama*, cilt 2, s. 550, 557-558; *Akbar-Nama*, cilt 1, s. 263.

105 *Akbar-Nama*, cilt 1, s. 351.

106 *Tezkereh al Vakiat*, s. 4-5, 9-10.

107 *Akbar-Nama*, cilt 1, s. 331.

108 *A.g.e.*, cilt 1, s. 640.

109 Bilgrami, "The Mughal Annexation of Sind", s. 48.

110 Balasubramaniam, "A Catalogue of massive forge-welded iron cannon in India: Part 1", s. 77.

da Portekizli topçu bulunurdu.[111] 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Babür toplarının başında Portekiz, Britanya, Hollanda, Almanya ve Fransa'dan gelmiş paralı askerler vardı. Bu yabancılar Avrupa gemilerinden firar ederek daha yüksek maaş uğruna Goa üzerinden Babür egemenliğindeki topraklara gelmişlerdi. Aylıkları 200 rupi kadardı.[112]

Zorla asker toplanan bölgeler

Delhi Sultanlığı gibi Babürlüler de bölge çapında zorla topladıkları yerli askerlere güvenirlerdi. Kuşatma harekâtları sırasında özellikle önemli rol üstlenen piyade tüfekçileri için Babür İmparatorluğu zemindârlar aracılığıyla Hindu paralı askerlerini kiralardı. Cihangir 1609'da özyaşamöyküsünde şöyle yazmıştı: "Agra *serkâr*ında *kanûngû* (yargıç) Bihari Chand'ın yeğenine Agra zemindârlarından bin piyade asker toplamasını, onlara maaş bağlamasını ve Dekken'de Pervez'e sevk etmesini emrettim."[113] Piyade askerlerin çoğu Ganj'ın güneyiyle Son Nehri'nin batısında Şadâbâd bölgesindeki Allahabad, Baksar ve Bojpur şehirlerinden geliyordu. Rajputların Üzeyni koluna mensuptular. Piyade askerlerinin geldiği bir başka yerleşme de Baiswara Rajputlarının mesken tuttuğu Eved'deki Baiswara'ydı. Yaklaşık 5.200 kilometrekareye yayılan Unao ve Ray Bereylî bölgelerine Baiswara Rajputları yerleşmişti.[114] Rastlantı eseri bu gruplar Şîr Şah ve Hemu'nun piyade sınıfına katıldılar.[115] Babürlülerden sonra Bihar Rajputları 18. yüzyıl boyunca ve 19. yüzyılın ilk yarısında Marata Konfederasyonu ve Doğu Hindistan Şirketi'nde (East India Company) hizmet ettiler. *Âyîn-i Ekberî* fitilli tüfekçilerin bolca bulunduğu bazı bölgeleri Orissa'nın Jalesvar *serkâr*ındaki (toplu mahallelerden oluşan yerleşim birimi, kaza) Bhograi ve Kasijora mahalleleri olarak kaydeder.[116] Babürlüler de muhtemelen aynı kaynaklardan beslenmişlerdi. Babür Ordusu'nun silahşorları arasında Bundelhund ve Karnataka'dan gelenler de yer alırdı. Karnatakalılar aynı zamanda Bicâpûr Sultanlığı'nın ordusunda da hizmet etmişlerdi.[117] Silahşorlardan başka Babür Ordusu *ban* (fişek) kuşanmış askerler de kiralardı. Bengal'in Afganları bu tür savaş taktiğinde usta kabul edilirlerdi.[118]

---

111 Richards, *The Mughal Empire*, s. 10.

112 *History of India*, Elliot ve Dawson, cilt 6, Ek, s. 469.

113 *Jahangirnama*, s. 104.

114 Bhattasali, "Bengal Chiefs' Struggle for Independence", s. 19, 32.

115 *Akbar-Nama*, cilt 2, s. 60.

116 *Ain-i-Akbari*, cilt 2, s. 155-156.

117 Sarkar, *Nadir Shah in India*, s. 54.

118 *Akbar-Nama*, cilt 1, s. 358.

Çeşitli ufak çaplı sistemler

16. yüzyılın sonlarına doğru Babür İmparatorluğu dışındaki bölgelerde başka türlü askerî istihdam yöntemleri uygulanırdı. Dekken'in batısındaki Ahmednagar Sultanlığı'nda Habeşli asker kölelerle Habeşli paralı askerler önemli rol oynuyordu.[119] Habeşliler ya doğuştan özgür serüvenciler ya da köle tacirleri tarafından ithal edilerek Hindistan'a gelmiş Afrikalı Müslümanlardı. Kölelerin çoğu Etiyopya'nın güneyindeki Kambata bölgesinden gelirdi. Dekken sultanları pamuklu dokuma ve fildişi ihraç ederken Habeşli köle ve Arap savaş atları ithal ederlerdi.[120] Bir tahmine göre 15. ve 16. yüzyıllarda Dekken sultanlarının Etiyopya'dan ithal ettiği köle sayısı 10.000-12.000 civarındaydı.[121]

Habeş kölelerinin en ünlülerinden biri Melik Amber'di. 1548/1549 yılında Etiyopya'nın Harar şehrinde doğmuştu. Annesiyle babası onu Bağdat köle pazarına satmış, orada da Mîr Kasım diye bilinen bir köle taciri tarafından satın alınmıştı. Daha sonra Ahmednagar Sultanlığı'nın önemli asilzâdelerinden biri ve 1.000 köle sahibi Cengiz Han'a satılmış, o ölünce sıradan bir er olarak Ahmednagar Ordusu'na kaydolmuştu. Melik Amber'in azat edilip edilmediğini bilmiyoruz. Onun iktidara yükselişi Ahmednagar'da 150 atlının kumandanı yapıldığı zaman başladı.[122] Bu dönemde Amber'in konumu bir tür askerî girişimciydi. Melik Amber birkaç yıl içerisinde, 1626'daki ölümüne dek Ahmednagar Sultanlığı'nın "sultan naibi" ve ileri geleni olacaktı. 18. yüzyılda (Arap da denilen) Habeş paralı askerleri Marata Konfederasyonu'na hizmete devam ettiler.

Habeşli paralı askerler ve kölelerden başka Ahmednagar Sultanlığı aynı zamanda ordusuna süvari ve piyade sağlayan, siyasal koşullara göre bazen de taraf değiştiren yarı-özerk Kulî reislerine bağlıydı. Kulîler 17. yüzyılın ikinci yarısında Marata savaş ağası Şivâcî'nin piyade birliğine katıldılar. Melik Amber 1625'te ağırlıklı olarak elle atılan silahlarla donatılmış piyadelerden oluşan Portekizlilerle çarpışmak için Maharaştra'nın batısındaki Çaul'daki kayıt memurlarından (*karkun*lar) piyade (*haşem*) talep etti. Eved ve Bihar'dan Babür piyade sınıfına katılan Rajputlar gibi onlar da ateşli silah kullanmada ustaydılar.[123] Portekizlilerin yüksek ateş gücüne tepki olarak silahşorların istihdam edilmesi yaygınlaşıyordu. Babür İmparatorluğu 17. yüzyılın ikinci yarısında Dekken'e yayıldıkça *mansabdârî* sistemi, askerî istihdam alanında ufak çaplı diğer sistemleri neredeyse gölgede bırakmıştı.

---

119 Shyam, *Life and Times of Malik Ambar*, s. 12; *Maathir-ul-Umara*, Beveridge, cilt 1, s. 54.

120 Eaton, *A Social History of Deccan*, s. 105-109.

121 *A.g.e.*, s. 109-111.

122 Shyam, *Life and Times of Malik Ambar*, s. 34-37.

123 *A.g.e.*, s. 22, 147.

Demografi, ekonomi ve asker emekçiler

16. yüzyılın sonunda İngiltere'de nüfus dört milyon, İspanya'da yedi ve Fransa'da on dört milyondu.[124] 1450 ve 1700 arasında Avrupa'nın nüfusu 50 milyondan 120 milyona çıkmıştı.[125] 18. yüzyılda İran'da nüfus 9 milyonken Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusu 30 milyondu.[126] 1601 yılında Hint altkıtası (yaklaşık 8 milyon 288 kilometrekare) 145 milyon nüfusa sahipti.[127] 17. yüzyılda nüfus artış oranı aşağı yukarı yıllık % 0,21'di.[128] Güney Asya'nın uçsuz bucaksız demografik kaynakları altkıtada zorunlu askerliğin olmamasıyla sonuçlanmıştı.

Kapsamlı askerî işgücü potansiyelinin varlığı Babür imparatorlarını talimli ve disiplinli piyadelerle süvarilerden oluşan seçme bir düzenli ordu kurmaktan uzak tutmuştu. Arz, talebi aştığı için yıllar boyu geniş bir daimi orduyu barındırmanın gereği yoktu. Onun yerine acil durumlarda piyade ve süvariler tez zamanda hazır edilerek sorunlu yerlere gönderilirdi. Kriz sona erince de zemindârlardan belli bir sefer için kiralanmış askerler dağıtılırdı. Ebü'l Fazl bize Ekber Şah'ın imparatorluğunda (Dekken ve Güney Hindistan topraklarını da kapsıyordu) zemindârların dört milyon ve dört lakh silahlı adam temin edebildiğini anlatır.[129] *Âyîn-i Ekberî* de Bengal sûbesindeki zemindârların elinin altında 23.330 süvari ve 801.150 piyade olduğundan söz eder.[130]

Askerî girişimcilerin ve onların emrindeki adamların nakit yerine arazi tahsisiyle hizmetlerinin karşılığını belirleyen, Güney Asya'daki ekonomi değil askerî istihkak politikası ve kültürüydü. Asker emekçilerin alacakları karşılığı ekonomik güçler yerine siyasetin yapısı belirlerdi. Emrinde ücretlerini tenge olarak ödediği daimi bir süvari kuvveti barındıran Sultan Alâeddin Halacî (h.1296-1316) tarafından kurulan merkezî Türk devleti, Ludî hanedanlığı Behlûl (h. 1451-1489) tarafından kurulduğunda dağılmıştı. John F. Richards Kuzey Hindistan'da değerli maden sıkıntısı çekilmediğini yazar. 16. yüzyılın ilk yarısında Hindistan'ın kuzeyinde takas ve ticaret gelişiyordu. Ne var ki Ludî devletinin merkezileşmiş aşiretçi yapısı nedeniyle Behlûl çeşitli Afgan aşiret reislerine (hepsi Gılzaî aşiretine bağlı Ludî, Luhânî, Farmulî ve Şervanî sülalelerine) kalıcı toprak tahsisinde bulunmak zorunda kalmıştı, bunlar tahsis edilen toprakların geliriyle askerî birlikler barındırırlardı. Bu-

124 Nolan, "The Militarization of the Elizabethan State", s. 271.

125 Ali, "The Passing of the Empire", s. 339.

126 Axworthy, *The Sword of Persia*, s. 29.

127 Richards, *The Mughal Empire*, s. 1.

128 Moosvi, "The Indian Economic Experience 1600-1900", s. 4-5.

129 *Ain-i-Akbari*, cilt 1, İkinci Kitap, s. 241.

130 *A.g.e.*, cilt 2, s. 141.

radan elde edilen gelir üzerinde Behlûl'ün herhangi bir denetimi söz konusu değildi. Aşiret reisleri yarı-özerktiler. Behlûl onların birliklerini seferber ederken Afgan reislerine, aile bağlarına ve akrabalık ilişkilerine güvenmek zorundaydı. Gerçekte Behlûl'ün doğrudan emri altında düzenli bir ordusu bulunmuyordu. Behlûl'ün halefi İskender Ludî (h. 1489-1517) Rajput beyliklerini talan ederek ganimet toplardı.[131] Onun oğlu İbrahim Ludî savaştan hemen önce seleflerinin biriktirdiği servet sayesinde Delhi pazarlarında nakit dağıtarak paralı asker kiralardı.[132] İbrahim'in hükümdarlığı döneminde bir piyadenin aylık ücreti beş İskenderî tenge iken bir süvariye ödenen ücret 20 ila 30 İskenderî tenge arasında değişirdi.[133]

Rajput beylikleri bile reislerine câgîrler tahsis ederek asker temin ederlerdi. Ebü'l Fazl'ın yazdığına göre Rajputlar arasındaki geleneğe göre 100.000 değerinde bir câgîr sahibi bir câgîrdâr emrinde 100 at besler, bir crore değerinde câgîr sahibi câgîrdâr da 100.000 at barındırabilirdi.[134]

Şîr Şah 1535'te Bengalli Sultan Giyaseddin Mahmud'u yenilgiye uğrattıktan sonra eline 900.000 gümüş tenge geçmişti.[135] 1535 ile 1537 arasında Şîr'in ordusunda atlı asker sayısı 6.000'den 70.000'e çıkmış, bu askerlerin maaşları da 12 crore tenge olmuştu. Raziuddin Aquil her ay Şîr tarafından askerlerine sabit bir maaş ödendiğini, bunların sefer sırasında yağma ve talana katılmalarına izin verilmediğini ileri sürer.[136] Şîr Şah, Rohtas'ın Şîrgarh şehrinde ve Patna yakınlarında Hacıpûr'da bulunan kendi darphanelerinde madeni para bastırmıştı.[137] 1537'de Bihar ve Bengal'in denetimini ele geçiren Şîr 16 crore *tenge* yıllık gelire sahipti.[138]

Babür Şah 1504 yılının Ekim ayında Kabil ve Gazni'yi işgal etmişti. Bunun arkasından eskiden beri kendisine hizmet etmiş beylerinden (silahlı adamlar barındıran asilzâdeler) bazılarına *tuyul* (tımar) dağıttı.[139] Muhtemelen bu kimseler ona bağlı hanedanlık birliklerinin kumandanlarıydı. Babür'ün bunu yapmaya gücü vardı, çünkü o tarihte çoktan bölge hükümdarı olmuştu ve hükümdarlık alanına Afganistan da dahildi. Babür Şah böylece ilk kez askerî komutanlarına aynî ödeme yapmış oluyordu. Pencap'ı fethettikten sonra Babür çeşitli bölgeleri farklı kumandanlarına bahşetti. Örneğin, Dipal-

131 Richards, "The Economic History of the Lodi Period."

132 *Babur-Nama*, cilt 2, s. 470.

133 Roy, *Niamatullah's History of the Afghans*, s. 187-188; 20 İskenderî *tenge*= 1 gümüş *tenge*.

134 *Akbar-Nama*, cilt 1, s. 260. Ebü'l Fazl yıllık gelirin *tenge* ya da *dam* cinsinden olduğunu belirtmez.

135 Hussain, "Glimpses of Silver Coins of the Patna Mint", s. 185.

136 Aquil, *Sufism, Culture, and Politics*, s. 76, 105-106, 108.

137 Hussain, "Glimpses of Silver Coins of the Patna Mint", s. 184-185.

138 Aquil, *Sufism, Culture, and Politics*, s. 107-108.

139 *Babur-Nama*, cilt 1, s. 199, 227.

pur'a Baki Shaghawal'ı yerleştirmişti.[140] Babür zaferden sonra birliklerinin geçimlerini sağlamak ve onları ödüllendirmek için yağmaya ve talana da güvenirdi. Bir örnek vermek gerekirse, Babür 1519'da Jhelum Nehri'nin sol yakasındaki Bhira köyünden himaye ücreti olarak 400.000 *şahruhî* (20.000 İngiliz sterlini) toplamıştı. Birinci Panipat Savaşı'ndaki zaferden sonra Babürlüler Delhi ve Agra'yı zapt ederek Delhi Sultanlığı'nın elinde darp edilmiş ve edilmemiş muazzam hazineyi ele geçirdiler. Babür ganimetin (mücevher, altın ve gümüş para) bir kısmını askerlerine dağıttı. Emirlere kişi başı 5 ila 10 lakh *tenge*, askerlere de nakit para verdi.[141] Babür'ün oğlu Hümayun da yüksek memurları kendilerine ayrılan gelir kapıları sayesinde askerî birliklerini besleyebilsinler diye kendi servetini onlar arasında paylaştırdı.[142] Bir zaferden sonra Hümayun beyleriyle onların himayesindeki askerlere ganimetten pay vermişti. Örneğin, 1533 yılında Gucerat'ın başkenti Çampanir zapt edildikten sonra kalede bulunan hazineyi ordu personeline dağıtmıştı.[143]

Babür İmparatorluğu'nun temel gelir kaynağı toprak vergisiydi, tarım da yayılıyordu. Örneğin, 1600 dolaylarında Ganj-Yamuna nehirlerinin kavuştuğu bölgenin batı kesiminde geniş bir orman dümdüz edilerek bölge yoğun tarıma açılmış ve nüfus yoğunluğu artmıştı.[144] Köylüler vergilerini nakit ödemek için tahıl satarlardı. Ebü'l Fazl, Bengal'deki köylülerin vergi ödemelerini altın para (*mohur*) ve rupi cinsinden yaptıklarını yazar.[145] Bengal'de Sonargaon dünyanın en ünlü muslin dokumalarını üretirdi.[146] Hindistan, üretilen pamuklu dokuma, *indigo* ve biberi Güneydoğu Asya, Doğu Afrika ve Ortadoğu'ya ihraç ederdi.[147] Ekonomik açıdan Babür Hindistanı Pers devleti karşısında daha elverişli bir konumdaydı. Bengal'den gelen ipek Pers diyarında üretilen Avrupa pazarlarındaki ipek dokumaları geride bırakmıştı. Hindistan'ın pamuğu aynı zamanda Pers ülkesine satılıyordu. Dolayısıyla ticaret dengesi de Hindistan lehine dönmüştü.[148] Prasannan Parthasarathi da Avrupa pazarlarının Hint patiskaları ve muslinle dolup taştığını ileri sürer. Avrupalılar külçe altın kaybı nedeniyle Hint dokumalarının pazarlarına girmesini, gümrük tarifelerini yükselterek engelleme çabasındaydılar.[149] Parthasarathi ve Richards'ın yazdığına göre Babür İmparatorluğu kendi kendini

140 *A.g.e.*, cilt 2, s. 463.

141 *Akbar-Nama*, cilt 1, s. 238, 248.

142 Matta, *Sher Shah Suri*, s. 92-93.

143 *Tezkereh al Vakiat*, s. 6.

144 Moosvi, "Ecology, Population Distribution, and Settlement Pattern in Mughal India", s. 92-100.

145 *The Ain-i-Akbari*, cilt 2, s. 134.

146 *A.g.e.*, cilt 2, s. 136.

147 Moosvi, "Urban Population in Pre-Colonial India", s. 4.

148 Axworthy, *Sword of Persia*, s. 28.

149 Parthasarati, "Was there Capitalism in Early Modern India?", s. 353.

finanse ediyordu. Hükümdarlar özel sermayedarlardan borç almaya bel bağlamazlardı. Devletin mali yönetimi sıkı bir para sistemine, bu sistemse düzenli altın, gümüş ve bakır akışına dayanıyordu. Hindistan'ın ürettiği altın, gümüş ve bakır miktarı yetersiz kalıyordu. Öte yandan Hindistan'ın ihracat fazlası, ülkenin, Yeni Dünya'da ve Japonya'da üretilen değerli madenlerden yüksek miktarlarda ithal etmesini sağlıyordu. Ekber Şah doğrudan merkezin denetimindeki devlet darphanelerinde basılan altın, gümüş ve bakır paralara dayalı üç parçalı bir döviz sistemi kurmuştu.[150] Babür İmparatorluğu'nun önemli darphaneleri Kambay, Lahor, Multan, Kabil, Patna, Rajmahal vb. şehirlerde bulunuyordu.[151] Ekber'in hükümdarlığında Ecmir, Delhi, Fetihpûr Sikri ve Lahor'da gümüş paraların basıldığı darphaneler vardı. Agra ve Fetihpûr Sikri iki büyük merkez olarak Londra ve Amsterdam'dan daha güçlüydü.[152] Madenî paralar Orta Asya ve Pers ülkesinden savaş atı ithal eden tacirlere ödeme yapmak için kullanılırdı.[153] Shireen Moosvi 1576'dan itibaren Babür İmparatorluğu'nda gümüş para üretiminin yılda 151,69 metrik tonu bulduğunu tahmin eder.[154] Ekber döneminin sonuna doğru Babür İmparatorluğu her yıl harcamalardan sonra 3,9 ila 4,7 milyon gümüş rupiye eşdeğer bir gelir fazlası sağlıyordu.[155] Ekonomide parasallaşmanın eksik kaldığını, olgunlaşmamış bankacılık kurumları ve büyük miktarda nakit taşınmasındaki güçlükler nedeniyle gelirin merkezde toplanmasının ve nakdî maaşların dağıtımının elverişli olmadığını, Babürlülerin bundan dolayı *câgîr* sistemini uyguladıklarını[156] söyleyen Streusand yanılmaktadır.

Altkıtadaki paraya dayalı ekonomiye rağmen askerlere (özellikle yüksek rütbeli subaylar gibi) hizmetlerinin karşılığını ödeme kültürü toprak tahsisinde bulunmaktı, zaten bu subayların nihai amacı da kendilerine bölgesel çapta toprak sahibi aristokrasi kurmaktı.[157] Nakit ödeme yalnızca paralı askerlere yapılırdı. Fitilli tüfekçilerin ücretleri aylık 2,5 ila 6,25 rupi arasında değişiyordu. *Mîrdeheler* (tüfekçilerden sorumlu onbaşı) için bu rakam ayda 6,5 ila 7,5 rupi aralığındaydı.[158] 16. yüzyılın ilk yarısında para sistemine geçiş düzeyi Dekken'de düşüktü. Fakat 17. yüzyılda Batı Hindistan'daki para-

150 Richards, "The Seventeenth Century Crisis in South Asia", s. 628-629.

151 Moosvi, "The Silver Influx, Money Supply, Prices and Revenue-Extraction in Mughal India", s. 42-43.

152 Moosvi, "Urban Population in Pre-Colonial India", s. 130-131.

153 Haidar, "Disappearance of Coin Minting in the 1580s?", s. 57-58, 60.

154 Moosvi, "The Silver Influx, Money Supply, Prices and Revenue-Extraction in Mughal India", s. 45.

155 Richards, "The Seventeenth Century Crisis in South Asia", s. 627.

156 Streusand, *The Formation of the Mughal Empire*, s. 67-68.

157 Gordon, "Symbolic and Structural Constraints on the Adoption of European-style Military Technologies", s. 159.

158 *The Ain-i-Akbari*, cilt 1, İkinci Kitap, çevirmenin notu, s. 258.

sallaşma Surat'ta üretilen pamuk dokumaların ihracatı nedeniyle epey yüksek bir düzeyde seyrediyordu. Yine de Marata reisleri ücretlerini toprak tahsisi olarak (özel hizmet ve liyakat karşılığında babadan oğula geçmeyen arazi olan *saranjam*lar ve özel hizmet ve liyakat karşılığında babadan oğula geçecek *imam*lar) almaktan yanaydılar.[159]

*Mansabdâr*lara nakit ödenmezdi. Örneğin, Hümayun'un başlıca subaylarından biri olan Abdullah Han'a Ekber Şah hükümdarlığının yedinci yılında 5.000'lik rütbe verilmiş ve Kalpi *câgîr* olarak tahsis edilmişti.[160] Babürlüler adına seferlere kumanda etmeleri için imparatorlar *mansab* sahibi Hindu reislerine *câgîr* bağışlarlardı. Bu reisleri denetim altına almak ve arazilerinin sınırlarını genişletmelerini önleme çabasıyla imparatorluk sarayı, *câgîr*lere onların beyliklerinden uzak bölgelerde yer tahsis ederdi.[161] Sadakatsizlik söz konusu olursa bu *câgîr*ler saray tarafından geri alınırdı. *Câgîr*den elde edilecek tahmini gelir (*jama-dami*) *mansabdâr*ın maaşına (*talab*) denkti.[162] Moosvi 17. yüzyıldaki ücret artışının % 30'a kadar vardığını belirtir. 1595 ve 1700 yılları arasında Babür İmparatorluğu'nun tahakkuk eden değeri (*jama*) % 44 artış kaydetmişti (Dekken hariç).[163] 17. yüzyılın ortalarında tarım krizinin patlak vermesiyle 4.000 ve 5.000 rütbeli *mansabdâr*lar bir yıl içerisinde *câgîr*lerinden sadece üç ya da dört ay maaş alabilmişlerdi.[164] 16. yüzyılın ilk yarısı boyunca *câgîr*leri Dekken'de bulunan *mansabdâr*lar için de aynı durum söz konusuydu.[165] Bunun nedeni *jama* ile *hâl-i hasıl* (*câgîr*den elde edilebilen gerçek miktar) arasındaki uçurumdu. 1630'lardan itibaren Maratalarla süregelen savaşın yol açtığı yıkım, Cihan Şah'ın ölümünden sonra başlayan taht kavgasının getirdiği boşluk, kıtlık ve muson yağmurlarının gelmemesi vb. tarımda çöküşün sebebi oldu.[166] *Mansabdârî* sistemin yaşadığı kriz tarım sorunuyla ilişkiliydi,[167] ancak bu konu bu yazının sınırlı amacını aşar.

Babür İmparatorluğu'ndaki toprakların büyük bölümü *câgîr* olarak *mansabdâr*lara dağıtılmıştı. Yalnızca *hâlise* (saltanat toprağı) diye bilinen bölümü doğrudan saray adamlarının idaresindeydi. *Hâlise* gelirleri imparatorların kişisel harcamalarını ve *ahadi*ler olarak bilinen ona özel küçük daimi ordu as-

159 Gordon, *The Marathas: 1600-1818* s. 21-22.

160 *Maathir-ul-Umara*, Beveridge, cilt 1, s. 82.

161 Zaidi, "Akbar and the Racput Principalities", s. 16.

162 Ali, "Towards an Interpretation of the Mughal Empire", s. 62.

163 Moosvi, "An Estimate of Revenues of the Deccan Kingdoms", s. 293.

164 *The Maathir-ul-Umara*, Beveridge, cilt 1, s. 104.

165 Moosvi, "The Mughal Empire and the Deccan", s. 219-220.

166 Moosvi, "Scarcities, Prices, and Exploitation", s. 230-231.

167 Tarım krizi ve *mansabdâr*ların sadakati ve hizmetlerindeki askerî birliklerin yeterliliği üzerindeki olumsuz etkisi hakkında yapılmış edebiyat çok geniş kapsamlıdır. S. Nurul Hasan krizin 17. yüzyılın ilk yarısında başladığını belirtir. Hasan, "The Theory of Nurjahan 'Junta'", s. 128.

kerlerinin giderlerini karşılamaya yarardı.[168] Aşağı yukarı 1600 dolaylarında Babür aristokratları (*mansabdâr*lar) imparatorluğun toplam gelirinin % 82'sini yutuyorlardı.[169] Ebü'l Fazl'ın yazdığına göre Babür İmparatorluğu'nun yıllık geliri 1594'te 90.743.881 rupiyi (62 crore 97 lakh 55.246 *dam*) buluyordu.[170] Bir tahmine göre Babür İmparatorluğu'nun net geliri 1648 yılında 880 crore *dam* olmuştu.[171] Ekber döneminde 1.600 *mansabdâr* vardı (1.350'sinin rütbesi 150 altındaydı, 250'sinin ise 150 üstündeydi). Cihan Şah'ın devrindeki *mansabdâr* sayısı 8.000'di.[172] *Mansabdâr*lar hizmetlerinde çok sayıda insan tutarken Ekber sadece 12.000 süvari ve 12.000 fitilli tüfekçiyle yetiniyordu. Bu 24.000 asker *ahadi*ler olarak bilinirdi. Cihan Şah'ın hükümdarlığında sadece 7.000 *ahadi* bulunuyordu.[173] Karşılaştırma yapmak açısından, 1550 yılında Rus Çarı IV. İvan emrinde her birine yılda dört ruble ödediği 3.000 seçme silahşor barındırıyordu.[174] 1648'de Babür İmparatorluğu'nun ordusunda kayıtlı ve doğrudan ödeme yapılan asker sayısı yalnızca 47.000'di.[175]

Babür Ordusu personelinin büyük bölümü *mansabdâr*ların emrindeydi. 1647 yılında kuramsal olarak Babürlü kuvvetleri 911.400 süvari ve piyadeden oluşuyordu. Babür İmparatorluğu'nun toplam geliri 12.071.876.840 *dam* (320 *dam*= 1 İngiliz sterlini) olarak hesaplanmıştı.[176] Ebü'l Fazl tarafından bu rakamı yorumlayan Streusand, Babür İmparatorluğu'nun 342.696 süvari ve 4.039.097 piyade barındırdığını söyler. Toplam süvari ve piyade sayısı erkek nüfusunun kabataslak % 10'undan meydana gelmişti.[177] Başka bir yazara göre Cihan Şah 200.000 süvariyle 40.000 piyadeyi (silahşorlar, topçular, fişekçiler vb.) besliyordu. *Fevcdâr*lar (bir bölgede kanun ve nizamı sağlamaktan sorumlu Babür memurları) ile gelirin idaresinden sorumlu yetkililerin barındırdığı askerler bunların dışındaydı. 200.000 süvarinin dağılımı şöyle yapılmıştı: 185.000 *mansabdâr* atlı zabıta, 8.000 *mansabdâr* ve 7.000 atlı *ahadi*.[178] O tarihlerde Babür kara kuvvetlerinde 50.000 süvari ve 10.000 piyade bulunuyordu.[179]

---

168 *The Ain-i-Akbari*, cilt 1, İkinci Kitap, s. 252, 259-260.

169 Trivedi, "The Share of the *Mansabdars* in State Revenue Resources", s. 411.

170 *The Ain-i-Akbari*, cilt 2, s. 129.

171 Moosvi, "Expenditure on Buildings on under Shah Jahan", s. 199.

172 *The Ain-i-Akbari*, cilt 1, İkinci Kitap, çevirmenin notu, s. 257-258.

173 *A.g.e.*, cilt 1, İkinci Kitap, çevirmenin notu, s. 256; *Akbar-Nama*, cilt 1, s. 642.

174 Davies, "The Foundations of Muscovite Military Power", s. 22.

175 Moosvi, "Expenditure on Buildings on under Shah Jahan", s. 200.

176 Fraser, *The History of Nadir Shah*, s. 27, 33.

177 Streusand, *Formation of the Mughal Empire*, s. 41.

178 *The Ain-i-Akbari*, cilt 1, İkinci Kitap, çevirmenin notu, s. 254.

179 1650'de Safevîlere karşı Kandehar'a sevk edilen ordunun büyüklüğü buydu. *History of India*, Elliot ve Dawson, cilt 7, *Shah Jahan Nama of Inayat Khan*, s. 99.

Kültür ve savaş motivasyonu

Sukraniti hırsın paralı askerleri savaşa katılmaya teşvik ettiğini yazar.[180] *Nitiprakasika* ise askerleri teşvik etmede düzenli ödeme yapmanın önemini vurgular.[181] Buna rağmen askerler yalnızca maddi kazanç uğruna savaşmazlar. Hizmet anlayışı da savaş öncesi ve sırasında değerleri oluşturmada önemli bir rol oynar. Kimi zaman askerlik hizmetinin çeşitli toplulukların kimliği olarak tanımlandığı olur. Siyasetteki dalgalanmalar ve teknolojilerin niteliğinin değişmesi nedeniyle hükümetler yükselişe geçip devrilseler de çeşitli toplulukların kültüründe yaşanan değişim ağır ilerler. Dolayısıyla Babür-öncesi dönemde kaleme alınmış Hindu metinleri Hindu savaşçılarında değerler sistemi anlayışına bir pencere açar.

Türklere direnerek Ekber Şah'dan itibaren Babür Ordusu'nun önemli bir katmanı haline gelen Rajputların (*takur* diye bilinen toprak sahibi aristokrasi) kültürel değerler sistemi ele alınmayı hak eder. Rajput terimi kralın oğulları anlamındaki *rajaputra* sözcüğünden gelmiştir. Askerî hizmet, özellikle de atlı askerlik Rajputlar arasında çok rağbet görürdü.[182] Batı Avrupa'da Ortaçağ şövalyeliğiyle birtakım benzerliklere sahip *kshatradharma* Rajput askerî ahlâkının kılavuzuydu.[183] *Kshatradharma*nın özünde sadakat ve cesaret vardı. Savaş ideolojisi kişinin efendisine olan görev duygusunu ve savaş alanında bireysel kahramanlığını sergileme arzusunu merkez alırdı.[184] Rajput kavramı olan *nemek helâli* (tuz hakkı verene sadakat) deyişinin anlamı tuzunu yedikleri kişiye, yani işverene bağlı kalmaktır.[185] Rajput kahramanlık şarkılarında efendiye *seva* (vazife ve sadakat) kişinin kendi ailesine olan görev ve bağlılığından daha önemli görülürdü.[186] Rajputların yiğitliği insanın savaşta kendi canını feda etmesi anlamına gelen *puruşa* (mertlik) kavramı etrafında gelişmişti. *Prithviraj Vijaya Mahakavya*'nın bize anlattığına göre bir Rajput sülalesi olan Chauhanlar için savaşmak bir yaşam biçimiydi. Rajputlar kendilerini Kşatriya olarak görürlerdi, onlara göre mensup oldukla-

180 Oppert, *On the Weapons, Army Organization, and Political Maxims of the Ancient Hindus*, s. 139. *Sukraniti* ve *Nitiprakasika* Ortaçağ'ın erken dönemlerinde Hindular tarafından kaleme alınmış siyasal metinlerdir. Bu normatif metinler adil bir hükümdarın görevlerini, haklı savaş (*dharmayuddha*) kavramını, bir savaşı yürütmenin ve yeni silahların kullanımının ahlâkını ele alan adil hükümdarlara siyasal kılavuz niteliğindedir.

181 *Nitiprakasika*, s. 26.

182 Sharma, "The Military System of the Mewar (Udaipur) State", s. 118; Ziegler, "Evolution of the Rathor State of Marvar", s. 194.

183 Yadava, "Chivalry and Warfare."

184 Ziegler, "Evolution of the Rathor State of Marvar", s. 202.

185 Stewart Gordon, *nemek helal* deyişini hatalı bir biçimde *lun* olarak verir. Bkz. Gordon, "Zones of Military Entrepreneurship in India", s. 186-187.

186 Trivedi, "Images of Women from the Fourteenth to the Sixteenth Century", s. 209.

rı kastın başlıca görevi askerlikti. Savaş alanından taktiksel çekilmenin yüz kızartıcı olduğuna inanırlardı. Savaşta esir düşmektense savaş alanında can vermeyi bir savaşçının ulaşabileceği muhtemel en üstün başarı olarak kabul ederlerdi.[187] Ortaçağ'dan kalma Hindu metni *Sukraniti* bir Kşatriyanın evinde huzur içinde ölmesinin günah sayıldığının altını çizer. Kşatriyalar bunun yerine düşmanları kılıçtan geçirirken savaş alanında can verirlerse soylu bir ölüme kavuşmalıydılar. Çarpışırken ölen Kşatriyalar *viragati* olurlardı (şehit olarak cennete giderlerdi). Böyle bir ödülü kazanma hakkını ancak uzun süreli münzevi uygulamalardan sonra *rişi* adı verilen bilgeler elde ederdi.[188] *Arthasastra* da askerliğin Kşatriyalar için bir kast görevi olduğunu kaydeder.[189] İslâm tehdidinin olmadığı zamanlarda çeşitli Rajput sülaleleri şan uğruna kendi aralarında savaşırlardı.[190] Rajput *mansabdâr*ları birliklerinde askerî marşlar çalıp Rajput kahramanlık şarkıları söyleyerek askerleri yüreklendirmekle görevli ozanlar (*charan*) bulundururdu.[191]

Babür askerî sistemi de temel takım dayanışması ve arkadaşlığı kurmak için kast ve kabileye bağlılık duygularından yararlanmıştı. *Mansabdâr*ların birlikleri çeşitli etnik kesimlerden meydana gelirdi. Rajput *mansabdâr*ların birlikleri de sadece Rajput zâbitleri değil Müslüman süvarileri de barındırırdı.[192] Ekseriyetle Rajput *mansabdâr*lar birliklerinde altıda bir oranında Rajput olmayan gruplar bulundururlardı. Ne var ki Rajput askerler Rajput reislere hizmet etmeyi tercih ederlerdi. Birkaç nesli aynı anda bir tek *mansabdâr*ın birliğinde hizmet ederken görmek mümkündü. Örneğin, babalar, oğullar, amcalar, yeğenlerle kuzenler ve kardeşler hep bir arada belli bir *mansabdâr*ın birliğinde yer alabilirdi.[193] Savaş alanında kabile üyelerine yine kabile reisleri komuta ederdi.[194] Babür hizmetine girmiş çeşitli Rajput sülaleleri Rathorlar, Sisodialar, Kachawahaslar, Haralar, Bhatiler vb. olarak sayılabilir.[195]

Stewart Gordon, Ortaçağ'ın Batı Hindistan koşullarında Marataların yükselişini, bir bakıma Kuzey Hindistan'da Rajputların ortaya çıkışına benzetir. Orduda hizmet etmeleri sayesinde ve bunun sonucunda arazi üstünde elde ettikleri hakları pekiştirip belirli ritüellerle gelenekleri izlemek suretiyle çoğu babadan oğula savaşçı seçkinler olmuşlardı.[196] Özünde Rajputlar ve Ma-

187 *Prithvirajvijayamahakavya, Ditiya Adhyaya, Sastha Adhaya.*

188 Oppert, *On the Weapons, Army Organization, and Political Maxims of the Ancient Hindus*, s. 125-126.

189 *The Kautilya Arthasastra*, Kısım II, s. 7.

190 *Prithvirajvijayamahakavya, Chaturtha Adhyaya.*

191 Zaidi, "Ordinary Kachawaha Troopers serving the Mughal Empire", s. 63.

192 *A.g.e.*, s. 62-63.

193 Zaidi, "*Rozindar* Troopers under Sawai Jai Singh of Jaipur", s. 47-48.

194 Sharma, "The Military System of the Mewar (Udaipur) State", s. 121.

195 Ali, "Causes of the Rathor Rebellion of 1679", s. 259.

196 Gordon, *The Marathas: 1600-1818*, s. 16.

rataların savaş anlayışı zafer, para ve iktidar kazanmayı öne çıkarıyordu. At üstünde savaşarak sınıf atlamayı başarırlardı. Tarımla uğraşanları hor görürlerdi.[197] Batı Hindistan'da *kunbi* denilen aşağı tabakadakilerin (sıradan ekiciler ve zanaatkârlar) aksine askerlik mesleğini yapan ve toprak edinmiş aileler de Marata diye bilinirdi. Maratalar Babür öncesi Hindistan'daki Müslüman sultanların emrinde paralı asker olarak hizmet etmişlerdi. Giderek belirli bölgelere yerleşen Marata aileleri yarı-özerk konuma erişmişlerdi. Dolayısıyla, hizmetkâr seçkinler olarak sınıflandırılamazlar.[198]

Paralı askerlik anlayışı Babür öncesi Hindistan'da da mevcuttu. Sanskritçe edebiyatta Hindu paralı askerlerine *bhrata bala* (sözlük anlamı kiralık asker) denirdi. Bunlardan birkaçı babadan oğula askerlik mesleğini yürüten ailelerden gelirdi.[199] *Panchantantra*, paralı askerlerin savaşın altında yatan sebepleri düşünmeksizin askerlik mesleğini yerine getirmeleri gerektiğini söyler.[200] Köylerde paralı askerlerin kuvvetten düşmemeleri için güreşerek idman yaptıkları salonlar (*akhara*) bulunurdu.[201]

Çoğu, Hindu savaş tanrıları Kartika ile Vishnu'ya tapınıyordu.[202] William Pinch başta Tanrı Şiva'ya (yok edici Hindu tanrısı) tapanlar olmak üzere Şivaistler diye bilinen silahlı zâhidler Hindustan askerî işgücü pazarında önemli rol oynadıklarından söz eder. Pinch aynı zamanda paralı askerler olarak faaliyet gösteren silahlı zâhidler geleneğinin eski çağlara dek uzandığını belirtir. Şiva zâhidliği, dünyayı reddetmeyi vaaz etmez. *Yogi*lerin (manevî güç elde etmek için zâhid uygulamalara katılan *yoga* yapanlar) amacı sözcüğün alışılageldik anlamında aziz olmak değildi. Tanrı'ya aşırı sevgi duymakla ünlenmemişlerdi. Daha çok yeryüzünde ikinci bir Şiva olmak arzusundaydılar. Silahlı zâhid grupları bir arada tutan nedenlerden biri de sadık havari anlamına gelen *çela* kavramıydı. *Çela*ların çoğu, yoksul ana-babaların, *aşram*larda (Hindu din kurumları) bulunan *yogi*lere satılmış köle çocuklarıydı.[203] Tanrı Vishnu'ya kendini adamış silahlı kimselere *vairagin* denirdi. Bunlara *mahant*lar (tarikatın başı) önderlik ederdi. Silahlı zâhidler savaş coşkularını artırmak için çarpışmaya girmeden önce *bhang*,* afyon ve başka keyif verici maddeler alırlardı.[204]

---

197 Gordon, "Zones of Military Entrepreneurship in India", s. 184.

198 Gordon, *The Marathas: 1600-1818*, s. 15, 17.

199 *Arthasastra*, Kısım II, Kangle, s. 316.

200 Alıntı Oppert, *On the Weapons, Army Organization, and Political Maxims of the Ancient Hindus*, s. 32.

201 *A.g.e.*, s. 85.

202 *Kathasaritsagara*, cilt 1, s. 42, 156.

203 Pinch, *Warrior Ascetics and Indian Empires*, s. 5, 26-27, 46, 59, 65-66, 81, 185.

(*) Yoğurt, süt veya kefire eklenen çeşitli baharatlar ve kenevir yaprağından elde edilen içecek. Şiva'nın kutsal içeceği olarak bilinir – e.n.

204 Orr, "Armed Religious Ascetics in Northern India", s. 189, 192, 197.

Şimdi de Müslümanların askerliğe teşvik edilme yöntemlerini mercek altına alalım. Simon Digby'ye kulak verirsek, Babür Ordusu'ndaki Turanî askerleri kendilerini Sûfî mürşitlere adamışlardı.[205] Sûfîlerin anlayışında barışsever mürşitler tarafından, birbirine düşman iki topluluk olan Hindularla Müslümanlar arasında köprü kurma çabaları bugün düpedüz gözden düşmüştür.[206] Digby'nin yazdığına göre Şîr Şah'ın Afgan askerleri bile Sûfî pirlerinin savaş meydanlarında zafer ya da yenilgiyi sağlayabileceklerine inanırlardı.[207] Babür askerlerinin çoğu Nakşibendî tarikatına üyeydiler. Sûfî mürşitler Maveraünnehir ile Dekken arasında gidip gelirlerdi. Kimi şeyhler seyyah pirler olarak askerlerin manevî ihtiyaçlarını giderirken, kimileri de *sûbe*lerin başkentlerinde *hângâh*lar kurmuşlardı.[208] Bazı dervişler aynı zamanda ok ve yay yapımında ustaydılar.[209] Erlerle subaylar pirlerin manevî kudretlerinin kendilerini düşman oklarından ve atışlarından koruyacağına inanıyorlardı. Aldıkları manevî destek karşılığında askerlerle subaylar cami inşaatı için para yardımında bulunurlardı.[210] Ebü'l Fazl'ın belirttiğine göre Babür hükümdarlığına sadık Müslüman askerler isyankâr Müslümanlara karşı çarpışırken öldüklerinde bile şehitlik mertebesine erişirlerdi.[211] Bu iddianın sadık Babür askerinin gerçek savaş anlayışını nereye kadar temsil ettiği sorusu bilinmezliğini korur. Rosalind O'Hanlon yakın bir tarihte Babürlülerde mertlik anlayışının sultanlığın hizmetinde cesaret ve yiğitlik göstermek anlamına gelen Farsça *civanmerd* kavramının değişikliğe uğramış bir türü olduğunu ileri sürmüştür. Atlı silahşorlar için at sırtında atış yapma becerisi de "hakiki" *mirza* kavramını oluşturmaktadır.[212]

Zaman içinde gerek Müslüman gerekse Rajput askerlerini teşvik etmede kültürel değişiklikler görürüz. Kültürel değerlerin başkalaşması gerçek dünyadaki devlet politikalarında yaşanan değişikliklerle ilişkiliydi. Ortaçağ İslâm kültürünün nice bağdaştırıcı ve kucaklayıcı ölçülerine rağmen, Rajat Datta'ya göre İslâm fatihleri ve onların ideologlarının gözünde Hindustan, kâfir diyarıydı.[213] 13. yüzyılda en azından Müslüman aydınların nüfuzlu bir kesimine göre sultan adına cihat gerekliydi. Cihat, tapınakların zenginliklerini yağmalamayı, Brahmanları öldürmeyi ve sözümona Hindulara ölüm ya

205 *Sufis and Soldiers in Aurangzeb's Deccan*, s. xxvii.

206 Kumar, "Politics, the Muslim Community and Hindu-Muslim Relations Reconsidered".

207 Digby, "Dreams and Reminiscences of Dattu Sarvani", s. 53, 56.

208 *Sufis and Soldiers in Aurangzeb's Deccan*, s. 3-4.

209 *The Akbar-Nama*, cilt 1, s. 611.

210 *Sufis and Soldiers in Aurangzeb's Deccan*, s. 10-11.

211 *The Akbar-Nama*, cilt 1, s. 604-605.

212 O'Hanlon, "Manliness and Imperial Service in Mughal North India".

213 Datta, "Introduction", s. 4.

da İslâm dinini seçmeye zorlamayı da içeriyordu.[214] Üstelik cihat ederken ölen gaziler şehit oluyordu. Khanwa'da Rajputlara karşı çarpışırken Babür Şah'ın cihat çağrısı yapması, ordusundaki Müslüman askerlerin savaşçı ruhunu canlandırmaya yönelikti. Ne var ki Müslümanlarla Hindulardan (Rajput ve Marata) oluşan çok etnik gruplu Babür Ordusu'nun Şiî Müslüman Dekken (Bicâpûr ve Gûlkünde) sultanlıklarına karşı savaşırken izlenecek politikası cihat çağrısı değil, Müslüman askerleri teşvik etmek için Sûfî şeyhlerin nüfuzundan yararlanmaktı. Aynı şekilde Rajputlar da Müslümanlara karşı savaşta *dharmayuddha* kavramına sarılırlardı ama Babür Ordusu'nda çarpışırlarken asker kast onurunu kullanarak savaşçı ruhunu ateşlerlerdi. Böyle durumlarda Babür padişahı haklı savaşı (*dharmayuddha*) başlatan *Ramayana* destanındaki Kşatriya kahraman Rama ile eşdeğer tutulurdu.[215]

Sonuç

Güney Asya'nın uçsuz bucaksız demografik kaynakları (Dirk Kolff'un deyişiyle askerî işgücü pazarı) nedeniyle zorunlu askerlik Babürlüler döneminde ne gerekliydi ne de uygulanırdı. 16. yüzyılın ilk yarısında Babür Ordusu çok geniş olmasına rağmen altkıtanın muazzam nüfusunu göz önüne aldığımızda, orduya katılma oranının epey düşük olduğunu görürüz. Yine Babür ve Britanya imparatorlukları dönemlerinde Güney Asya'da askerlik Batı Avrupa'nın tersine onurlu bir meslekti. Küçük çiftçiler, yoksul köylüler ve marabalar orduya girerek daha çok kazanıyor, aşağı kastlar Kşatriya konumuna erişiyordu. Bazı örneklerde başarılı bir askerlik yaptıktan sonra zemindâr olan küçük çiftçiler vardı. Hırslı zemindârlar da zafere ulaşılan bir sefere katıldıktan sonra *raca* olurlardı. Dolayısıyla orduda hizmet, sınıf atlamanın bir yoluydu. Babür Ordusu zaman içerisinde sabit kalan katı bir yapı değil, zamanla evrim geçiren çok boyutlu bir örgütlenmeydi. Bununla birlikte bu ordunun belirli temel özellikleri saptanabilir. Babür Ordusu devletin memur ettiği bir kuvvet olmak yerine farklı (Pers ve Turanî maceraperestler, Hindu reisler vb.) *mansabdâr*lar tarafından yetiştirilip barındırılarak hükümdarın genel denetimi altında faaliyet gösteren kuvvetler koalisyonuydu. Ne ulusal bir orduydu ne de yerliydi (bu sözcüğü kullanmak bile uygun olmayabilir). Ordu kendi egemenliği altındaki topraklardan asker almazdı. Babür Ordusu egemenlik alanı dışındaki yerlerden hatırı sayılır personele sahip çok etnik gruplu, çok dinli bir varlıktı. Din açısından Babür Ordusu personeli Müslüman, Hindu ve bazı Hıristiyanlardan oluşmuştu. Müslümanlara gelince, Babür soyluları arasında hem Pers Şiîler hem de Turan'dan (Orta Asya) Sünni-

214 Aquil, "On Islam and *Kufr* in the Delhi Sultanate".

215 Datta, "Introduction", s. 6.

ler bulunuyordu. Hindistan'da bulunan gerek Hindular (Ekber hâkimiyetindeki Rajastan ve Kuzey Hindistan'da Rajputlar ile Cihan Şah'ın hükümdarlığından itibaren Batı Hindistan'da Maratalar) gerekse Müslümanlar (çoğu altkıtaya, örneğin Delhi Sultanlığı sırasında Bihar'a yerleşmiş Afganlar) orduya asker alınırdı. Askerlikten alınan ücreti (özellikle yüksek rütbeler için) para miktarından çok siyaset ve kültürel değerler belirlerdi. Askerlik hizmeti toprak sahibi olmak ya da babadan kalma arazilerini genişletmek için bir araç olarak görülürdü. Bundan dolayı aynî ödeme şekli, diğer bir deyişle arazi tahsisi (Ortaçağ Hindistanı'nda olağan akışın dışına çıkıldığı Şîr Şah örneğini saymazsak), incelediğimiz dönemin ağırlıklı uygulaması olarak kaldı.

Ancak yabancı ve yerli paralı askerler, özellikle de piyadeler ücretlerini çoğu zaman nakit alırlardı. *Mansabdârî* sistemin en parlak dönemlerinde bile askerî istihdamın profesyonel-paralı şekli devam ediyordu. Babür Şah'dan Evrengzib'e kadar Babür Ordusu hem meydan savaşlarında hem de kuşatmalarda ateşli silahların imalatı ve kullanımında yabancı profesyonel-paralı askerlere bağımlıydı. Babür Şah'tan Ekber'e kadar Osmanlılar ve Persler ağırlıklıydı, Evrengzib dönemindeyse Babürlüler Batı Avrupalı Hıristiyanlara bel bağlamıştı. Bu son gelişmenin nedeni Batı Avrupa'nın top, obüs ve havan topu üretimi ve konuşlandırılmasında çok ilerlediği 18. yüzyıldaki küresel değişimdi. *Mansabdârî* sisteminin yerini, 18. yüzyılda başlıca özelliği düzenli nakit ödeme, yazılı kurallar ve katı disiplin olan alay sistemi aldı. Ama bunun bambaşka bir hikâyesi var.

4

OSMANLI YENİÇERİLERİ ÜSTÜNE (15-19. YÜZYILLAR)

GILLES VEINSTEIN

Yeniçeriler dünya tarihinin en ünlü askerî teşkilatlarından biriydiler muhtemelen. Bununla birlikte Osmanlı ordusunun sadece bir bölümünü oluşturuyorlardı, hatta en kalabalık bölümü dahi değillerdi. Osmanlı tarihinin her döneminde bazıları daha önce kurulmuş, bazıları sonradan ortaya çıkmış (zaten yeniçeri adı almasının nedeni de "yeni askerler" olmaları), diğer askerî birimlerle birlikte var oldular. Tüm bu teşkilatlar, istihdam edilme biçimleri, üyelerinin statüleri, savaşta oynadıkları rol, ödüllendirilme yöntemleri vb. açısından farklı özelliklere sahiptiler. Bu yazıda Yeniçeri Ocağı konusuna değineceğim.[1] Yeniçeriler birkaç yüzyıl boyunca Batı için hem dehşet kaynağı hem de hayranlık konusu oldular. Ancak isyan etmeye yatkın olmaları nedeniyle aynı zamanda Osmanlı yöneticileri için de tehlikeliydiler. Bu şablonun ötesinde yeniçeriler uzun tarihleri boyunca tek bir yüzle çıkmadılar karşımıza. Tam tersine, özellikle devşirilme kaynakları ve askerî değerleri açısından sürekli değişim sürecindeydiler.

Kökenleri

Yeniçeriler 14. yüzyılın ikinci yarısında, muhtemelen Sultan I. Murad'ın hükümdarlığı döneminde kuruldular (genel olarak birliklerin kökenleri de da-

1 Bu teşkilat üstüne genel çalışmalar: Weissman, *Les Janissaires*; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti teşkilâtından kapu kulu ocakları*; Murphey, *Ottoman Warfare, 1500-1700*, s. 43-49, "Yeni Çeri" [*Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, çev. Mehmet Tanju Akad, Homer Yayınları, İstanbul, 2007]; Veinstein, "Le janissaire et l'islamologue". Başvuracağım ana kaynaklar arasında Petrosian, *Mebde-i kanun-i yeniçeri ocağı tarihi*'ni zikretmeliyim; Petrosian, aşağıda *Kavânîn* olarak belirtilen, St. Petersburg elyazmasının tıpkıbasımını ve Rusça tercümesini verir; bu çalışmanın başka bir kopyasının Türkçe baskısı için bkz. Akgündüz, "Kavânîn-i yeniçeriyân-i dergâh-i âli". Bu çalışma için bkz. Fodor, "Bir Nasihatname olarak 'kavanin-i yeniçeriyan'".

hil olmak üzere tartışmalı olan bu konu hâlâ bir bakıma muğlâktır).[2] Başlangıçta yeniçeri ocakları piyade birimi ve düzenli orduydu (oysa bu Osmanlı ordusunun bütün piyadeleri için geçerli değildi). Dahası, mensupları özgür bireyler değildi. Dereceleri ve nitelikleri farklı olmakla birlikte köleydiler: Hepsi sultanın köleleriydi (kapıkulu; hünkâr kulu). Bu kölelerin kökenleri konusuna daha sonra değineceğim. İlk zamanlar evlenmelerine izin verilmezdi.[3] Sonradan, 16. yüzyıl başlarında bu yasak, Sultan I. Selim tarafından kaldırılacaktı. O tarihten itibaren de yeniçeriler ikiye ayrıldılar: evliler ve bekârlar. Sadece bekârlar kışlalardaki odalarda yaşamaya devam ediyorlardı. Hiç kuşkusuz bu değişimin ordunun nitelikleri üzerinde önemli sonuçları olmuştu. Her halükârda, yeniçerilerin genç oğlanlara, hatta bazı kaynaklara göre özellikle Yahudi gençlere ilgi duydukları bilinirdi.[4] Tabii bu konularda genelleme yapmamak her zaman iyidir.

Evrilmeleri

Askerî rolünün ne olduğunu daha iyi tanımlamaya çalışırsak, zaman içinde önemli ölçüde geliştiği gerçeğinin altını çizmemiz gerekir. Sonraları Osmanlı fetihlerinin gerçek enstrümanı olacak yeniçeriler, başlangıçta ordunun en verimli çalışan bölümünü oluşturmuyorlardı. İlk başlarda, tıpkı Müslüman sultanların geleneksel köle muhafızları gibi daha çok, hükümdarı korumak ve törenlerde halkın gözünde onun gücünü ve servetini yüceltmek işlevi gören saray nöbetçileriydiler.[5] Yeniçeriler vazifelerinin bu yönünü hiçbir zaman kaybetmediler. Resmî kabuller için Topkapı Sarayı'nın iç avlusuna rengârenk gösterişli üniformalarıyla mükemmel bir disiplin içinde girdiklerinde elçilerle diğer yabancılar üzerinde yarattıkları büyük etki konusunda çeşitli dönemlere ait tanıklıklar bulunmaktadır.[6]

Aynı şekilde her zaman himayesi altında oldukları sultanla aralarında yakın kişisel bir bağ süregeldi. Viyana Kütüphanesi'nde bulunan küçük bir elyazmasının ana konusu, sultan (bu örnekte Kanuni Sultan Süleyman) ve yeniçerileri arasındaki ilişkiyi canlı biçimde resmeder: Yeniçeriler nezdinde, abartılı mali taleplerini talep etmekten onları alkoymayan çok derin bir saygı; sultanın nezdinde ise belli koşullarda geçit vermez sertlikte olabilen ama

2 Palmer, "The origin of the Janissary"; Papoulia, *Ursprung und Wesen der Knabenlese im osmanischen Reich*, s. 74 ve devamı (I. Beldiceanu-Steinherr tarafından gözden geçirilmiştir, *Revue des études islamiques*, 36, 1, (1968), s. 172-176); Beldiceanu-Steinherr, "La conquête d'Andrinople par les turcs"; Kaldy-Nagy, "The first Centuries of the Ottoman military organization".

3 Bir atasözü, evli adam sultanın kulu değildir, der; *Kavânîn*, dos. 10v.

4 Örneğin bkz. Capsali, *Seder Elyahu Zuta*, I, s. 82.

5 Bosworth, "Ghulâm", bölüm I, "The Caliphate" ve bölüm II, "Persia".

6 Birçok örnek arasından bkz. Fresne-Canaye, *Le voyage du Levant*, s. 62.

başka zamanlarda neredeyse arkadaşca bir nüktedanlığa varan hatta şakaları esirgemeyen bir otorite mevcuttur.[7]

Yeniçerilerin askerî alandaki önemini muazzam boyutlara çıkaran iki etmen vardı; birincisi, nihai taarruzda sert ve yekpare blok halinde hareket etme kabiliyetleri sayesinde kuşatma savaşında belirleyici unsur olmalarıydı. İkinci ve belki daha da belirleyici etmense, Balkan orduları örneğinde görüldüğü gibi, başta ok ve yay olmak üzere geleneksel silahların yerine ateşli silahların, daha açık söylemek gerekirse, misket tüfeğinin 15. yüzyılın başından itibaren kademeli olarak benimsenmesiydi. Osmanlı yöneticilerine göre bu yeni ve devrimci silahın kullanımı yeniçerilerin tekelinde kalmalıydı; ne de olsa onlara hem eğitim hem de denetim fırsatları sağlayan hükümdarın doğrudan gözetimi altında düzenli bir ordu vasfına sahiptiler. Talimhânecibaşı denilen başeğitmen sultan tarafından atanırdı. Ancak bu tekel kısa sürede geçersiz olmuş, ateşli silahlar kısmen Osmanlı hanedanlığının çeşitli mensupları arasındaki kavgalar nedeniyle nüfusun geniş kesimlerinde dolaşıma girmişti.[8]

Ateşli silahlarla (*tüfenkli, tüfenk-endâz*) donatılmış yeniçeri sayısı II. Mehmed döneminde artmaya başlamış; kendisinden sonra gelen sultanların yönetiminde de bu durum devam etmişti. Kanuni Sultan Süleyman'ın hükümdarlığında *tüfenk-endâz* sayısının daha da artıp artmadığı, hatta yeniçeriler arasında *tüfenk* kullanımının yayılıp yayılmadığı kesin değildir. Kanuni, aynı zamanda, devletin silah fabrikalarını büyütmesiyle ünlüydü. Her halükârda Osmanlı'nın ateşli silahlar edinmesi Almanya'da üretilen bu mükemmel silahlarla müthiş etkili olan, başta Habsburg askerleri olmak üzere düşmanlarının askerî gelişimine verdiği bir tepkiydi.

Ateşli silahların benimsenmesi süreciyle ilgili ayrıntılara sahip olmadığımız gibi bu yeniliğin, isyan etme eğilimleri kadar lonca anlayışlarını da çoktan gözler önüne sermiş olan yeniçeri birliklerince nasıl karşılandığı konusunda hiçbir bilgimiz yok.[9] Bu bakımdan Sultan Süleyman'ın 1551'e gelindiğinde bile yeniçeri ağasından adamlarını, sultanın sözleriyle, "misket tüfeği kullanmakta ustalaşacak şekilde" eğitmesini istemesi çarpıcıdır.[10] Tıpkı onun gibi çarpıcı bir başka gerçek de sultanın yeniçeri kışlalarını her ziya-

---

7 Viyana, Österreichische Nationalbibliothek, Turkish Manuscripts, no. 1815, *Kânunâme-i Sultân Süleymân* (Flügel, III, s. 250) [bundan böyle, *Kânunnâme*].

8 Turan, *Sehzâde Bayezid Vak'ası*, s. 83-96; İnalcık, "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-Arms in the Middle East".

9 Eğer Vezir Rüstem Paşa'nın 1548 yılında kendi kulları olan 200 süvariyi tüfekle donatma çabasının başarısız olduğu hakkında Habsburg elçisi Busbecq'in yazdıklarını hatırlarsak, bu silah değişikliğinin görünür başarısından söz edemeyiz, bkz. *Turkish Letters*, s. 123-124.

10 "Yeniçerim kullarım tüfenk atmaga idman eylemelerin emr edüb..."; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Elyazması *KK 888*, belge no. 30.

retinde bütün askerlerin hiyerarşik düzenleri içerisinde, yine kendisinin şatafatlı bir şekilde hazırlattığı talim alanında ateş etmeye can attığına dair anlatılanlardır.[11] Bu bağlamda ateş etme hem sultanla kulları arasındaki yakın ilişkiyi ifade eden bir spor hem de bir tür teşrifat gibi görünmektedir.

Gelişimlerinin bu aşamasında yeniçeriler artık sadece sultanın refakatçileri değillerdi. Aynı zamanda Osmanlı askerî üstünlüğünün temel unsuru haline gelmişlerdi. İster karada olsun ister denizde, belli başlı bütün seferlere, hatta hamilerinin, yani sultanın yer almadıklarına bile katılırlardı. Bunun yanı sıra imparatorluğun dört bir tarafına yayılmış kale garnizonlarının seçkin askerleriydiler.

Bu gelişim yeniçeri sayısındaki olağanüstü artışa denk gelmektedir. Ocağın büyüklüğü konusunda bir fikir vermek için bazı rakamlar vermek gerekir.

Rakamlar

Varsayımlara dayanmakla birlikte en eski rakamlar düşük kalır: 1389'da Kosova Muharebesi'nde 2.000 adam; 15. yüzyılın ilk yarısında II. Murad döneminde 3.000 adam. Sonradan, 15. yüzyılın ikinci yarısında Fatih Sultan Mehmed döneminde sayıları 5.000'den 10.000'e yükselecekti. Bu artış bilhassa Fatih'in Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan'la 1470'lerdeki savaşları sırasında ortaya çıkmış olmalıdır. Bu sonuca kısmen ilk yeniçeri teşkilatının, o zamana dek bağımsız varlığını sürdüren, sultanın av faaliyetine tahsis edilmiş iki yeni unsurla, hepsi hanedanın av köpeklerinden sorumlu *sekbânlar* ya da *seymenler* ve *zağarcılar* ile birleştirilmesiyle ulaşılmıştı. Bu durum, sekbanbaşı, zağarcıbaşı, turnacıbaşı, samsuncubaşı gibi birtakım üst düzey ocak ağalarının av köpekleriyle ilgili görevlere atanmalarını açıklar.

Daha sonra, Fatih'in oğlu II. Bayezid döneminde yeniçerilerin sayısı 13.000'e çıkacaktı. Bundan dolayı Bayezid ocak içinde ağa bölükleri adı verilen yeni bir bölüm kurdu. Yine de ulaşılan doruk nokta Sultan Süleyman'ın tahta geçmesinden hemen önce belirgin bir düşüş kaydetmiş, fakat Sultan Süleyman'ın uzun hükümdarlığı (1520-1566) boyunca işler büyük ölçüde değişmiş, sonunda yeniçeri sayısı 13.000'de[12] sabitlenmişti – dönemin düzenli orduları için epey yüksek bir rakamdır bu. Öte yandan, yakın tarihin Osmanlı savaş tarihçilerinden biri olan Rhoads Murphey herhangi bir zaman diliminde, bütün eratın sadece bir kısmının cepheye sevk edildiği, geri kalanların İstanbul'daki kışlalarda tutulduğu ya da vilayet garnizonlarına dağıtıldıkları üstünde durmuştur.[13]

11 *Kânûnnâme*, dos. 13-16.

12 Murphey, *Ottoman Warfare, 1500-1700*, s. 45.

13 *A.g.e.*, s. 47.

Genel örgütlenme ve komuta

Daha fazla ilerlemeden, barındırdığı yapılarla karmaşık bir oluşumu yansıtan yeniçeri ocağının genel örgütlenmesine ve terminolojisine göz atalım. Her biri 101 *sekbân* ya da *seymen* alayından kurulu *cemâat* adı verilen üç temel unsurdan oluşmuştur. Sonuçta, toplam *orta* (bölük de denir) sayısı 196'ya ulaşmıştı (IV. Murad'ın, II. Osman suikastinden sorumlu tuttuğu 65. ortayı lağvetmesiyle 195'e indi). Her ortanın başında bir *çorbacı* vardı. *Cemâat* alaylarının başındaki adamlara *yayabaşı* veya piyade başı anlamında *serpiyâde* de denirdi. Her *çorbacı*nın emrinde bir dizi *odabaşı* (kışla odalarından sorumlu) olduğu gibi bir de teğmen (*oda kethüdâsı* veya *başodabaşı*) bulunurdu. Her alayda bir imamla bir kâtip de olurdu.

Ocağın tamamını yeniçeri ağası yönetirdi. Ağa, önceleri ocak mensupları arasından seçilirken, I. Selim'in reformları sonrasında bu kimse saray erkânından biri olur, göreve atandıktan sonra da *rikâb ağaları* ("üzengi ağaları") denen adamların başına geçerdi. Yakın ilişki içinde olduğu sultana doğrudan bağlıydı. Süleymaniye Camii civarında kendi sarayında oturur, yeniçeri divanı diye anılan meclise kendisi başkanlık ederdi. Bu divanda ocağın en üst rütbeli beş ağası yer alıyordu, bunların dördü yukarıda sözünü ettiğimiz av köpekleri ve av faaliyetiyle ilişkili kişilerdi: Ağanın teğmeni (*kul kethüdâsı*); o tarihte artık ocağın başkumandanı olan *sekbânbaşı*; *zağarcıbaşı*; *samsuncubaşı* ve *turnacıbaşı*. Bu yüksek rütbeli subayların her biri aynı zamanda belli bir *orta*nın da başıydılar. Divan mensubu olmayan diğer üst rütbelilerden biri ocakla sadrazamın arabuluculuğunu yapan *muhzır* ağaydı, ayrıca yeniçerilerle ilgili sorunlarla başa çıkmak üzere vilayetlere gönderilen büyük ve küçük *hasek*iler; kararların uygulanmasını ve acemilerin teşkilata katılımını denetleyen *başçavuş* da vardı.

Nihayetinde ocakta yeniçeri efendisi ("yeniçeri kâtibi") yönetiminde kendine özgü bir bürokrasi kurulmuştu. Maaş defterlerini (*kütük*) takip eden efendi, ağanın baş kalemiydi.

Ocak mensuplarının sayısında artış ve bunu izleyen çöküş

Sultan Süleyman'dan sonra torunu III. Murad'ın hükümdarlığından itibaren yeniçeri sayısı büyük ve sürekli bir artış kaydetmişti. Aynı zamanda devşirmelerin standartları da giderek gevşiyor, askere alınanların kökenleri çeşitlilik gösteriyordu. Yeni gelen yeniçeri devşirmeler artık ne sultanın kölelerivle sınırlıydı ne de çok daha önceleri yerleşmiş bir gelenek olan yeniçerilerin oğullarıyla sınırlı kalıyordu. Bundan böyle kuruluş kaidelerinin aksine Türkler dahil her türlü *ecnebi* ve *saplama* ocağa girebiliyordu. Böylece teşki-

lat birçok *nasihatnâme* yazarının belirttiği gibi daha önceki türdeşliğini yitirmiş, bu aynı zamanda çöküşün de sebebi olmuştu. Aynı yazarlar, kınanması gerektiğini düşündükleri söz konusu dönüşümleri hükümdarın savsaklamasına ve körlüğüne yoruyorlardı. Yine de Murphey'nin altını çizdiği gibi onların tutumlarını başka türlü yorumlamak da mümkün: Her geçen gün daha da güçlenen düşman karşısında büyüyen askerî ihtiyaçları karşılamaya çalışıyor olabilirlerdi. Nedeni ne olursa olsun, yeniçerilerin hazinenin sırtındaki yükü giderek ağırlaşıyordu. 1574'te yeniçeri sayısı 13.600 iken, 1597'de 35.000'e, 1609'da 37.600'e ve 1670'te 39.470'e çıktı. Ocağın tüm askerî etkisini yitirdiği 18. yüzyılın başında bu sayı 53.000 olmuştu.[14] Devlet ve toplum içinde güçlü bir baskı grubu olmanın yanında kamu maliyesine giderek artan boyutlarda köstek olmaya devam ediyorlardı, çünkü 1740'tan itibaren acil para aramaya başlayan Sultan I. Mahmud, yeniçeri maaşı tahsil etme hakkı veren sertifikaların (*esâme*) pazarlanmasını yasallaştırmıştı. Bu, genellikle yeniçerilerin bozuldukları ve yozlaştıkları dönem olarak kabul edilir. Reformcu sultan III. Selim'in 1808'de tahttan indirilmesinde asıl rolü yeniçeriler oynamıştı. Bu nedenle halefi Sultan II. Mahmud 1826'da orduyu Batılılaştıracak reformlara kalkışmanın zorunlu önkoşulu olarak ocağı lağvetmeye karar verdi. Yeniçeriler karara karşı başkaldırınca sultan topçu birliklerine emir vererek 18 Haziran 1826 günü onları kışlalarında top ateşine tutturarak darmadağın etti, olay Türk tarihine vaka-i hayriye ("hayırlı olay") olarak geçmiştir.

Genel arka planı çizdikten sonra araştırma programımız çerçevesinde belirlenen doğrultuda ocakların tanımına geçebiliriz.

Sultanın ordusu

Yeniçeriler açıkça devletin kadrolu ordusuydu, daha net söylemek gerekirse padişahın ordusuydu. Kuruluşundan itibaren sultana özel tahsis edilmiş ve doğrudan onun himayesine verilmişti. Hatta sultanların bizzat sefere çıkmayı bıraktıkları daha geç dönemlerde devlet aygıtının bir parçası olup askerî kurumlardan biri haline geldiklerinde bile onunla yakın ilişkileri bir ölçüde sürmüştü. Örneğin, yeniçeriler veya *acemi oğlan*ları (bu konuyu aşağıda ele alacağız) hakkında önemsiz sorunlara değinen sıradan fermanlardan farklı olarak en üst seviyede emirlerde (*hatt-ı hümâyûn*) konu edildiklerine rastlamamız önemlidir: Bu, bize söz konusu kulların istisnai yerini gösterir.[15]

---

14 Aksan, "Whatever happened to the Janissaries?".

15 Örneğin bkz. İstanbul'daki İbrahim Paşa Sarayı'nda çalışan acemi oğlanların mezuniyetine ilişkin bir dilekçe üzerine buyurulan fermanda, "*Hatt-ı hümâyûnumla fermânım olmuşdur*" notu görülür, İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, *Mühimme Defteri* [bundan böyle *MD*], LXIV, s. 42.

Pencik ve devşirme

Başlangıçta 14. yüzyıldan itibaren *pencik*, teşkilatın tek kaynağıydı.[16] Farsça kökenli sözcük (Arapçası *hums*) akınlarda veya kâfirlerle çatışmalar sırasında toplanan ganimetin beşte biri anlamına gelir, İslâm yasasına göre hükümdarın payıdır. Bu ganimete başka malların yanı sıra kendilerini ele geçiren kimseler tarafından (eğer fidye karşılığında kullanılmayacaklarsa) derhal köle edilen esirler de dahildir. Aslında, görüldüğü kadarıyla döneme ve koşullara bağlı olarak *pencik* iki farklı şekil almış olabilir. Bazen ortalama köle değerinin (125 akçe) beşte birine denk gelen 25 akçe (gümüş para) tutarında basit bir vergiydi. Bu vergi kölelerin Osmanlı topraklarına ayak bastığı sınırda toplanırdı. Bu türden *pencik*, ismi kalsın ya da kalmasın, 19. yüzyıla kadar varlığını sürdürdü. Diğer yandan *pencik*, akınlarda esir alınmış ve gürbüz, sağlam ve eli ayağı yerinde olmak gibi aranan özelliklere sahip on ila on yedi yaş (bazen daha büyükler de olabiliyordu, o zaman sultan bunlar için para öderdi) genç erkeklerin esasen padişahın namına talep edilmesinden başka bir şey değildi. Yeniçeri tarihi açısından kritik önem taşıyan penciğin bu ikinci yönünü anlatan kaynaklara nadiren rastlanır. Bunlardan en kapsamlısı ve en açık olanı Sultan II. Bayezid'ın 1493 gibi geç sayılabilecek bir dönemde çıkardığı fermandır; bu ferman önceki hükümlerin yeniden düzenlendiğine işaret eder. Başka bir yönden bu ferman yalnızca düşman topraklarına yapılan akınlar sırasında alınan esirleri göz önünde bulundurmaktadır. Oysa biz benzer türde gençlerin başarılı kuşatmalar veya meydan savaşları gibi farklı bağlamlarda da esir alındıklarını biliyoruz; bu esirlerin bir bölümü, aslında epey bir bölümü yine sultanın kendine ait ganimetiydi.

Penciğin yapısının bir sonucu olarak yeniçeriler başlangıçta yabancı, gayrimüslim genç çocuklardan devşirilirdi (şeriat gereği olağandışı cezalara çarptırılmaları dışında Müslümanların esir edilmeleri yasaktı). Bu da İslâm dünyasında Abbasi döneminden beri yürürlükte olan bir memlûk modeliyle örtüşmektedir.[17] Bir tür askerî esarete benzeyen bu modelde amaç, halihazırda yetişmiş ve deneyim sahibi askerleri köleleştirmek değil, eğitimsiz ve deneyimden yoksun gençleri arayıp bulmak, onları esir ederek din değiştirmeye zorlamakla kalmayıp ihtisas okullarında sistemli eğitmekti. D. Ayalon ve E. de la Vaissière gibi bazı tarihçiler, böyle okulların hemen hemen doğrudan Orta Asya modellerine dayandırılmış olabileceğini varsayıyorlardı. Os-

16 Beldiceanu-Steinherr, "En marge d'un acte concernant le pengyek et les aqıncı." Yazar aşağıda sözü edilen Fransız ulusal kütüphanesinden alınmış önemli düzenlemenin bir nüshasını verir: fonds turc ancient 81, dos. 97r-v.

17 Ayalon, "Preliminary Remarks on the *Mamlûk* Military Institution in Islam"; Crone, *Slaves on Horses*; Pipes, *Slaves, Soldiers and Islam*. Eleştirel bir tartışma için bkz. La Vaissière, *Samarcande et Samarra*.

manlı'nın ilk vakanüvisleri tarafından 15. yüzyılın ikinci yarısında[18] kaleme alınmış yeniçerilerin kökenlerine dair kayıtlarında bu yeni birimin bir yüzyıl önce *pencik* vergisinin tesisi sırasında ortaya çıkmış bir yan üründen başka bir şey olmadığı görülür.

Osmanlı örneğindeyse, belli ki *penciğin* kurumsallaşmasından birkaç onyıl sonra uygulanmaya başlanan yeni yeniçeriler edinmenin bir başka yoluydu. Bu ikinci yöntem kısmen, 15. ve 16. yüzyıllarda bir süre bir arada uygulandıktan sonra ilkinin yerini aldı. Buna *devşirme* denirdi, Türkçe "derlemek" ya da "toplamak" anlamına gelen, artık akınlarda esir alınmış yabancı esirlere değil, sultanın Hıristiyan tebaası olan genç çocuklara verilen isimdi. Bunlara *zimmî* denirdi, sultanın Avrupa'daki vilayetlerinde yaşayan ve onun himayesi altındaki gayrimüslimlerdi. Sonraları aynı uygulama Anadolu topraklarında da yürürlüğe kondu. Başta Türkler olmak üzere genç Müslümanlar kategorik olarak devşirme uygulamasının dışında bırakılmışlardı, tek istisna Bosnalı Müslümanlardı, tam olarak anlaşılamayan nedenlerle sisteme uygun bulunmuşlardı.[19]

Devşirme faaliyetlerinden ilk söz edildiğine 14. yüzyılın sonunda rastlanır.[20] Buna rağmen 15. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren II. Murad'ın hükümdarlığı sırasında daha düzenli hale geldiği anlaşılır. Bu kurumu kanuni ve dinî açıdan[21] meşru gösterme çabalarına rağmen şeriatın iki temel kuralını açıkça çiğnediği görülmektedir; biri *zimmî* tebaanın köleleştirilmesi, diğeri de dinleri zorla değiştirildikten sonra toplanmalarıydı, çünkü sultanın hizmetine giren bütün bu Hıristiyan çocukların Müslüman olmaları gerekiyordu.

Gönüllü mü değil mi?

Bu koşullarda geleceğin askerlerinin gönüllü olup olmadıklarını sorgulamanın ilk bakışta bütünüyle gereksiz olduğu anlaşılır. Açıkçası, *pencik* hakkının gereği olarak sultanın hizmetine giren genç esirler gönüllü değillerdi. Devşirmelere gelince, askere alma memurlarının geldiği görülünce tüyerek ya da saklanarak götürülmekten kaçmak ya da gelenlere rüşvet vermek gibi çabalarına ilişkin bugüne dek kalmış kayıtlar var. Aynı şekilde memleketle-

18 Giese, *Die altosmanische Chronik des Aşîkpaşazâde*, *Die altosmanischen anonymen Chroniken Tevârîh-i Âl-i 'Os man*.

19 Ménage, "Devshirme" ve İnalcık, "Ghulam. Ottoman Empire"; Ménage, "Sidelights on the *Devshirme*"; Özcan, "Devşirme"; Papoulia, *Ursprung und Wesen der Knabenlese in osmanischen Reich*; Petrosian, "The Mabda-i Kanuni yeniçeri ocagı Tarihi on the System of *Devşirme*."

20 Vryonis, "Isidore Glabas and the Turkish Devshirme"; Demetriades, "Some Thoughts on the Origins of the Devşirme."

21 Bkz. Wittek, "Devshirme and Shari'a".

rinden İstanbul'a getirilirken bazı çocuklar kaçmaya kalkışmıştır; din değiştirmeye zorlandıkları ve sevk edildikleri başkente vardıklarında da aynı şekilde davranırlardı. Sonradan, aşağıda anlatacağım sürecin gelişiminin ilk aşamalarında de böyle girişimler görülmüştür.[22]

Ancak sorun daha karmaşık. Devşirme uygulamasının genellikle pek sevilmediği, hem de Türk boyunduruğunun en karanlık yönlerinden biri sayıldığı (Balkan edebiyatı ve folklorunda görüldüğü gibi)[23] su götürmese de zorlukları ve tehlikesine rağmen çoğu köylü yoksul insan için bunun daha yüksek gelir ve daha iyi sosyal mevkiyle daha iyi bir hayatın kapısını açtığı doğrudur. Sıradan bir yeniçeri için geçerli olan bu durum devlet aygıtının en üst makamlarına çıkabilecek kaymak tabakadan kulları için haydi haydi geçerliydi. Bu gerçekliklerin sonucunda Müslüman oldukları için devşirmeliğe uygun görülmeyen bazı kimseler yetkililerin hoşnutsuzluğuna rağmen usulsüz yollarla sisteme dahil olmaya çalıştılar. Üstelik ilk aşamaları geçince ocağa tam üye olduktan sonra kaçma eğilimi göstermedikleri görülür. Başka bir deyişle zorlama olsa bile sonunda bir tür kabullenmeye dönüşüyordu. Bu kabulün olası nedenlerine daha sonra değineceğim.

Dahası, zaman içerisinde 16. yüzyılın başına dek izi sürülebilen bu gelişim bütün yeniçerilerin *pencik* ya da *devşirme* kurumlarında olduğu gibi zorlamanın ürünü olmadıkları görülür. Daha önce sözünü ettiğimiz üzere tıpkı yeniçerilerin oğulları (kuloğulları) gibi yeniçerilerin evlat edindikleri genç Müslüman çocuklar (veledeş)[24] da ocağa alınıyorlardı. Benzer şekilde, ocağın başındaki ağa da himayesindeki birkaç kişiyi teşkilata sokabilirdi. Bütün bu örnekler içerisinde teşkilata girmek gönüllü hale gelmişti.

Aynı şekilde, Mustafa Ali'nin anlattığına göre, III. Murad'ın oğlu Mehmet için 1582'de yaptığı büyük sünnet düğünü şenliklerinde çıkardığı ferman gereğince, ocağa kabul edilen insanlar açısından bu artık bir lütuftu, zorunluluk değildi. Askere alım yöntemlerindeki bütün bu değişikliklerle birlikte yeniçeriler kademeli olarak zorunlu askerlikten çıkıp gönüllülüğe geçmişlerdi.

Yeniçeri kimliğini aramak

Öte yandan imparatorluk tarihinin en şanlı dönemine sahne olan 15. yüzyıl ve 16. yüzyılın ilk yarısında İslâm'ın zaferi olarak yüceltilen Osmanlı fetihlerini aslında büyük ölçüde Hıristiyan kökenli adamlar yürütmüşlerdi. Bu te-

22 Örneğin bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, *MD*, III, s. 509, no. 1514, İstanbul; VI, s. 135, no. 284; IX, s. 14; XXI, s. 145; XXX, s. 108.

23 Örneğin bkz. Georgieva, "Le rôle des janissaires dans la politique ottomane en les terres bulgares".

24 Kaldy-Nagy, "The Strangers (*ecnebiler*) in the 16th Century Ottoman Military Organization".

zatlığı "memlûk paradigması" kısa ve öz olarak ortaya koysa bile, sözü edilen fetihlerin büyük bölümünün Hıristiyan topraklarına zarar vermeye yönelik olması bakımından, yeniçeriler örneği daha da çarpıcı bir durumu sergiler. Tarihçiler bu tezata açıklama ararken, yeniçeri ocağına özgü kültürün çeşitli unsurlarını ele almaları gerektiği görülüyor. Bunların hepsi, eskisinin (tamamen silmeden) yerine koyabilecekleri güçlü ve tatminkâr yeni bir kimlik oluşturma noktasında birleşmektedir.[25] Bu kimliğin kökünde elbette bütün birliklerde paylaşılan ancak burada en az üç nedenden dolayı en yüksek seviyeye çıkmış birlik ruhu yatardı: Hükümdarla yakın ilişki içinde ve imparatorluğun yüceliğinden sorumlu askerî seçkinlerin bir parçası olmanın üstün bilinci; bir dizi ayin, tören ve bayramlarda devreye sokulan zengin semboller bütününe topluca alıştırılma (örneğin, her *orta* kendine ait bir ambleme sahipti); ayrıca İslâm'ın kaynaştırıcı bir biçimi olan Bektaşiliğin belirgin etkisi. Ocakla bu Osmanlı Sufî tarikatı arasındaki yakın bağ, hatta sembolik bağlantı iyi bilinir, ancak bunun kesin kronolojisi, sebepleri ve iki topluluğun koşullarına ilişkin bütün yönleri bilinmez. Belli ki kronolojik nedenlerle, ocağın kuruluş geleneğinin tarikatın kurucusu "pîr" Hacı Bektaş tarafından tesis edildiğini meşrulaştırmak için başvurulan bir efsaneden başka bir şey olamaz. Nitekim ocağın temelini Bektaşî tarikatının şekillendirdiği bile kesin değildir. Resmî yakınlaşma görece geç bir tarihte, 1591'de III. Murad'ın hükümdarlığı sırasında gerçekleşti. O tarihten itibaren tarikatın büyüğü *(baba)* doksan dokuzuncu *orta*da *çorbacı* olmuş, Bektaşî dervişleri de askerlere manevi rehberlik ederek her alanda söz sahibi olacakları ocağa alınmışlardı.[26]

Bununla birlikte tıpkı Osmanlı tarihinin erken dönemlerinde olduğu gibi 16. yüzyılın sonuna gelmeden çok önce de yeniçeriler arasında kaynaştırıcı inançların var olduğu su götürmez. Belki de Konstantin Mihailović adlı "Sırp yeniçerinin hatıraları"nın[27] ilk sayfalarında karşımıza çıkan şaşırtıcı İslâm tanımına yansıdığı şekliyle 15. yüzyılın ikinci yarısında geçerli bu inançların yankısını duyabiliriz. Peygamberin kuzeni ve damadı, açıkça halefi olarak işaret ettiği Ali'ye önemli bir yer ayrılır (daha doğrusu yeniçerilerin *gülbang* adı verilen özel dualarında mutlaka adı geçer). Bu Şiî nitelikler sonradan yalnızca Ali'ye ve onun kutsal kılıcı Zülfîkâr'a değil, aynı zamanda şehit oğulları Hasan ve Hüseyin'e de özel saygı gösterilerek pekiştirilecekti. Constantinus da Hıristiyanlara karşı beklenen katı tutumla İsa'ya yönelik oldukça şaşırtıcı bir sevgiyi birleştiren Müslüman vaizlerden söz eder. Onlara göre İsa çarmıha gerilmemiş, yerine ona çok benzeyen birisi öldürülmüştü. "İsa

25 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti teşkilâtından kapu kulu ocakları*, I, s. 26-28; Vatin ve Veinstein, "Paroles d'oglan, jeunes esclaves de la Porte".

26 Küçükyalçın, *Turna'nın Kalbi*, s. 111-120.

27 Mihailović, *Memoirs of a Janissary*, s. 3-27; Fransızca çevirisi Mihailović, *Memoires d'un janissaire*.

Allah'ın ruhu, Muhammed ise Allah'ın elçisi" derler, "Muhammed'in iradesi aynı zamanda İsa'nın iradesidir" diye eklerlerdi. İsa'ya böyle saygı gösterilmesi o dönemde yeniçerilerin çoğunun Hıristiyan kökenden gelmelerinin bir sonucu olarak yorumlanırdı, ancak konuya ilişkin kesin bir sonuca ulaşmaya olanak yok. Bu yorumun ileriki dönemlerde sürüp sürmediği belli olmamakla birlikte Şiî esinlenmelerin kalıcı olduğu kesin. Bir yandan Sünnilik bayrağına sarılan Osmanlı Devleti kendi askerî seçkinleri içinde bu sapmayı nasıl göğüsleyebiliyordu? Bu da yeniçerilerin tezatlarından biridir. Aslında Şiî izlerinin, aykırı olduğu besbelli bir tarikat içerisine hapsedilmesi, diğer yandan devletin merkezileştirme araçları ve hiyerarşik yapısı sayesinde sıkı denetim altına alınması işleri kolaylaştırmış olabilir.[28] Öyle bile olsa bir dereceye kadar Şiîlik, üyeleri birleştirici etkisi kadar ocak kültürünün garip yanlarından biri olarak kalmıştı.

Maaşlarına karşılık gümüş alan köleler

Başta da belirttiğim gibi yeniçeriler özgür insanlar değillerdi. Hayatları boyunca köle olarak kaldılar. Himayesine alındıkları Osmanlı sultanı onları hiçbir zaman (sergiledikleri olağanüstü davranışlar nedeniyle ödüllendirildikleri nadir durumlar hariç) özgürleştirmedi, oysa Mısır'ın memlûk sultanları Kahire kalesindeki kışlalarda eğitimlerini tamamladıktan sonra kendi memâlîklerini törenle azat ederlerdi. Neresinden bakılırsa bakılsın, yeniçeriler köleydiler ama sultanın köleleri oldukları için sıradan kölelere kıyasla büyük farklılıkları vardı. Birçok Batılı gezginin fark ettiği gibi imparatorlukta sultanın kölesi olmaktan daha onurlu başka bir makam bulunmazdı. Kul olan seçkinler (bunlar basit yeniçeriler ya da ocak ağaları değildi elbet, vali ya da vezir olmuş kullardı) saltanat hanedanlığının sultanlarıyla evlenebilirlerdi. Hiçbir zaman şahıslara satılmazlardı, dolayısıyla küçük düşürücü işlerde kullanılma tehdidiyle karşı karşıya kalmazlardı. En yüksek görevleri yerine getirdikleri gibi küçük ya da büyük servet edinebilecekleri ve geldikleri makama göre varislerine servetlerinin tümünü ya da bir kısmını bırakabildikleri mevkilerdeydiler.

Hazine tarafından bütün bu kölelere gümüş sikkeyle ödeme yapılırdı. Bu husus, en azından kısmen, Osmanlı beylerinin, üstelik İslâmiyet mirasının bir parçası olmasına rağmen böyle bir askerî birliği benimsemelerinin biraz zaman almasını açıklayabilir, ne de olsa yeterli ölçüde parasallaşmaya ulaşmaları gerekiyordu. Doğrusu daha önce kurulmuş askerî birliklerin hiçbirine parayla ödeme yapılmazdı. Yeniçerilere gelince, başlangıçta onlara *yevmiye* olarak *iki akçe* ücret ödenirdi (*ulufe*). Ancak çok düşük olan bu rakam za-

28 Faroqhi, "Conflict, Accommodation and Long-Time Survival", s. 19-20.

man içerisinde peş peşe gelen iyileştirmeler (*terakkî*) sayesinde artar, sıradan bir asker için günde 12 akçeye kadar çıkabilirdi. Bu artışların somut işleyişi pek bilinmez, ödüllendirilip kamçılanacak askerî değerde hizmet süresinin mi, yoksa adam kayırmanın mı rol oynadığını belirleyemeyiz. Yönetici görevler yürütenlerin aldıkları ücretler çok daha yüksekti. Ağanın günlük gelirinin 400 akçe gibi çok yüksek rakamlara çıktığı görülür. Arşivlerde bulunan çok sayıda maaş bordrosunda (*mevâcib defterleri*) bu rakamların ne kadar çeşitli olduklarını görmek mümkündür.[29]

Yeniçerilere maaşları üç ayda düzenli aralıklarla Topkapı Sarayı'nın iç avlusunda yapılan törenle ödenirdi. Taşra garnizonları için de maaşlar ülke geneline muhafız birliği eşliğinde taşınırdı. Ancak böyle pahada ağır bir yük bazen eşkıyaların hedefi olurdu, bu tür saldırılar imparatorluğun zirveye çıktığı Sultan Süleyman'ın döneminde bile olabiliyordu.[30] Ödemelerdeki herhangi bir aksama (ay takvimiyle güneş takvimi arasındaki farktan kaynaklanan "silinmiş" *sıvış* denilen yıllarda olduğu gibi)[31] veya dağıtılan paraya herhangi bir hile karıştırılması askerlerin başkaldırmasına yol açardı. Düzenli ödemelerin yanı sıra tahta çıkan her sultandan *bahşiş* adı altında özel bir ikramiye alırlardı. Seferler sırasında da teşvik veya hediye olarak olağandışı bağışlar beklerlerdi. Böyle geleneksel bağışları savsaklamak sultan için ciddi bir tehditti. Tıpkı II. Selim'in tahta çıkışında yeniçerilere *bahşiş* ödemeyi reddetmesinin sonuçlarına katlanması gibi, II. Osman da işlediği başka hataların yanında Polonya seferinde yeniçerilere cömert davranmayınca tahttan indirilip öldürülmeye varan bir sona zemin hazırlamıştı.[32]

Bu resmî bağışlar yeniçerilerin yegâne gelir kaynağı değildi. Hem başkentte hem de (sorun çıkardıkları zaman onlardan kurtulma yolu olarak) gönderildikleri diğer vilayetlerde zanaat ve ticaret faaliyetleri yürüttükleri iyi bilinmektedir. Ortaya atılan savların tersine onların askerlikten ekonomik faaliyetlere geçişi yalnızca çöküş dönemiyle sınırlı kalmamıştı. Önceki yüzyıllarda da görülmüştü. Ne var ki o ilk dönemlerde zanaat ve ticaret yalnızca kış mevsiminde veya barış dönemlerinde yürütülen uğraşlardı,[33] sonradan olduğu gibi askerlik işlerinin yerini tutmuyordu. Bu noktadan itibaren yeniçeri ocağı ve başkent loncaları arasında yakın bağlar kurulmuştu.

Bunun sonucunda yeniçeriler vârislerine bırakabilecekleri mülkler edinmeyi başardılar. Kadı sicillerinde bulunan pek çok şehre ait sayısız tereke

29 Darling, "Ottoman Salary Registers as a Source for Economic and Social History".

30 Barkan, "H. 974-975 (M. 1567-1568) Malî bir Yılına ait Osmanlı Bütçesi".

31 Sahillioğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Sıvış Yılı Burhanları".

32 Vatin ve Veinstein, *Le sérail ébranlé*, s. 221-224, 338-340.

33 Murphey, "Yeni çeri". Yeniçerilerle esnaf arasındaki ilişkiler için bkz. Kafadar, "Yeniçeri-Esnaf Relations".

kaydı bu konuda kesin veriler sağlar. Gerek askerler gerekse tüccarlar, dönemlere bağlı olarak değişen oranlarda dört başı mamur şehirli orta sınıfa dahil olabiliyorlardı.[34]

Az eğitilen acemiler

Askerî faaliyetlerine geri dönersek, yalnızca işin gerektirdiği beceriye doğuştan sahip olmakla kalmayıp aynı zamanda "memlûk modeli" uyarınca düzenli olarak hazırlık eğitiminden geçirilen yeniçerilerin ne ölçüde profesyonel askerler sayılmaları gerektiği sorusuyla karşılaşırız.

Başvurduğum kaynaklara göre, *pencik* çerçevesinde devşirilen erkek çocukları başlangıç aşamasında *yevmiye* olarak iki akçe ile doğrudan yeniçeri ocağına verilirlerdi. Diğer bir deyişle henüz ön eğitimden geçirilmeden derhal işe koştururlardı.[35] Ancak bu durum uzun sürmemişti. Birkaç on yıl sonra Çanakkale'nin Gelibolu limanında üslenmiş *acemi oğlan*ları diye anılan yeni bir birlik kurulmuştu. Bu birliklerin çok daha kalabalık ikinci bir kolu şehrin fethinin ardından İstanbul'da kurulacaktı. *Acemi oğlanı* olmak yeniçeri eğitiminin ön aşamasında yer almak demekti. Bundan böyle doğrudan yeniçeri birliğine katılmak mümkün değildi. Önce *acemi oğlanı* olmak gerekiyordu.

Bu oğlan birliklerinin asıl işlevini incelemeden önce bir başka hazırlık aşamasından, ilk olarak, *pencik* ya da *devşirme* oğlan olarak toplanmayla *acemi oğlanı* birliğine katılma arasında yaşanan sürece değinmem gerekiyor. İlk aşama taşrada, Türk çiftçiler arasında geçerdi (*Türk üzerinde olmak*). Buradaki anlayış genç asker adaylarını "denizaşırı" yerleştirerek ortak bir eğilim olan evlerine kaçmalarını önlemekti. Böylece Rumelili çocuklar Anadolu'ya gönderilirdi. Mantığa göre tersinin de (Anadolulu çocukların Rumeli'ye gönderilmesi) söz konusu olması gerekir ama bunu doğrulayacak bulgulara rastlamadım. Taşrada kalmaları epey uzun, kaynaklara göre dört ila sekiz yıl sürerdi. Bunun yanı sıra başkentte oğlanlara acil bir görev çıktığında bu süre kısalabiliyordu. Taşrada geçirilen bu dönem başlangıçta yoktu, II. Mehmed tarafından tesis edildiği söylenir.[36] İlk amaç oğlanları ağır işlere koşarak güçlendirmek, aynı zamanda onları sadık ve itaatkâr kılmaktı, ama II. Mehmed'in de aklında olan Türkçe öğrenmelerini sağlamak gibi başka bir önemli amacı daha vardı. Böylece *acemi oğlan*ları ve yeniçeriler Türkçe konuşabileceklerdi (Türkçe yazmak apayrı bir meseleydi, yeniçerilerin okuryazarlıkları da öyle). Bazı kaynaklara göre taşra süreci aynı zamanda din değişti-

34 Barkan, "Edirne Askeri Kassamına ait Tereke Defterleri"; Öztürk, *Askeri kassama ait onyedinci asır İstanbul tereke defterleri*.

35 *Kavânîn*, dos. 4v.

36 *A.g.e.*, dos. 7r.

renlerin yeni dinlerine alışmaları açısından bir fırsattı (hoş, Anadolu köylüsü bu konularda uzman değildi elbette). Görüldüğü kadarıyla "Türkler arasında olma" uygulaması *devşirme* sisteminin sonuna kadar sürmedi. 1622 ve 1637 *devşirme* seferlerinden sonra yürürlükten kalkmıştı.[37]

Yine *acemi oğlan*larına dönersek, bu oğlan birliklerinde geçen süreci askerî hazırlık ve talim dönemi olarak düşünme eğilimindeyiz. Sonuçta bir *acemi oğlan*ının kaderi ister istemez yeniçeri olmaktı. Aslında yeniçeri adayı çocuklar anlamında *yeniçeri oğlanları* (ya da Farsça söylendiği gibi *gilmân-î yeniçeriyân*) denirdi. Buna bağlı olarak en yakın tarihliler de dahil yeniçerilere ilişkin yapılan bütün çalışmalarda *acemi oğlan*ları yeniçeri ocaklarına aday ya da stajyer asker birliği olarak görülmektedir.[38] Ne var ki bu yorumu tartışmak ve ince ayrıntılarına girmek gerekir.

İlkin, yeni birliklerin kuruluşunu en eski geleneklerin o yönde açıklamadığını belirteceğim. Denilene göre sultanın bu önlemi almasının nedeni öncelikle tasarruf etmekti, çünkü *acemi oğlanlar*ına ödenen ilk ücretler yeniçerilerden daha düşüktü (iki yerine bir akçe); ikincisi, askerleri Çanakkale Boğazı üzerinden devletin Asya'daki topraklarından Avrupa'ya gemilerle geçirebilmek gibi belli bir ihtiyaca dönük düzenli bir birliğinin olmamasıydı.[39]

Şimdi bu iki hazırlık aşamasını ele alarak yeniçeri ocağına tam katılımdan önceki süreyi hesaplamaya çalışalım. Türk ailelerin yanında kaldıkları sürenin yedi veya sekiz yıl olduğu söylenir. Ondan sonra *acemi oğlan*ı olarak geçen sürenin beş ila on yıl arasında olduğu belirtilir. Buna göre hazırlık aşamalarının toplam süresi on iki ila on sekiz yıl arasındadır. 16. yüzyıl sonlarının ve 17. yüzyılın nasihatnâmelerine göre uygun süre on beş ile yirmi yıl arasında değişmekteydi. *Kitâb-ı müstetâb* adını almış bu çalışmalardan birinde *acemi oğlan*lık döneminin daha da uzun ve iki bölüm halinde geçtiği belirtilir: Altı-yedi yıllık süre boyunca tam bir *acemi oğlan*ı olunur, ardından gelen beş ile on yıl arasında saltanat saraylarında *bostancı* yapılır.

Her halükârda bütün bu rakamlar hayli nazari kalır. Mühimme defterlerine aktarılmış buyruklardan, bu sürelerin koşullara bağlı olarak uzatılıp kısaltıldığını öğreniriz.[40] Osmanlı yetkilileri pek çok başka konuda olduğu gibi bunda da en yüksek faydayı gözetmişlerdi.

Ne olursa olsun, yeniçeri birliğine yazılmanın, bir erkeğin hayatının erken dönemlerinde gerçekleşmediği doğrudur. Yeniçeriler genç adamlar değiller-

37 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti teşkilâtından kapu kulu ocakları*, s. 24.

38 Türk ordusunda eğitim aşamasına bugün hâlâ *acemilik* denir.

39 *Kavânîn*, dos. 5r.

40 Örneğin, *KK 888*, no. 1603; *MD*, VI, s. 223, no. 479; VII, s. 789, no. 2157; IX, s. 14 ve 122; XXI, s. 145; LIII, s. 173. Şu bir gerçek ki yöneticilere, bu çocukları acil durumlarda Türk ailelerinden almaları gerektiğinde en uzun süre geçirmiş (*eski*) olanları seçmeleri emredilmiştir.

di. Devşirme toplayanların, sanıldığı kadar erken yaşlarda çocukları seçmedikleri de bir gerçektir. Yeniçeri ocağına özel çıkarılan bir yasaya (*kanun*)[41] göre acemilik yaşı on dört veya on beş ile on yedi veya onsekiz arasındaydı (hatırlayalım, *pencik* çocuklarının yaşları on ila on yediydi). Öte yandan uygulamada askere alınanların yaşları daha büyük olabiliyordu, en azından 17. yüzyıl başından kalma bir devşirme sicilinde bunu görürüz.[42] O tarihte devşirilen oğlanların % 80'inin on beş ila yirmi, % 50'sinin ise on sekiz ila yirmi yaşları arasında olduğunu öğreniyoruz. Farazi olmaları bir yana bütün bu rakamları göz önünde bulundurduğumuzda vardığımız sonuç, erkeklerin yeniçeri oldukları zaman yaşlarının otuz yedi ile elli arasında olması gibi inandırıcılıktan uzak ve şaşırtıcıdır.

Şunu da ekleyelim, bir kez yeniçeri olunca erkeklerin bütün hayatı ocakta geçerdi, bu ancak düzenli süvari kollarından veya saray birliklerinden biri gibi daha seçkin bir konuma terfi ettiklerinde ya da kendilerine taşrada, kimi zaman terfiden çok ceza olarak görülen, bir tımar verildiğinde değişebilirdi. En sonunda bir yeniçeri çok yaşlı (*ziyâde ihtiyâr*), bitkin ve iş göremez (*amel-mânde*)[43] sayıldığında emekli (*oturak*, *korucu*, *emekdâr*) edilir, bu durumda ocak mensubu olmaya devam ederken kendisine emekli maaşı verilirdi. Emeklilik (*oturaklık*) aynı zamanda hastalanan, sakatlanan ya da akıl sağlığını yitiren askerler için de söz konusuydu. Ocak mensupları arasında yaşlı emekli askerlerin gördüğü belirgin saygı, yukarıda da değindiğim birlik ruhunun göstergelerinden biri sayılabilir.

Askere ilk alınma tarihiyle yeniçeri ocağına kabul edilme (*kapuya çıkmak*) arasında uzun bir zaman olmakla birlikte bu sürenin tamamen askerî eğitimle geçmediği anlaşılır. Tarihçi Makrizi'ye göre[44] yeniçerilerin aldığı eğitimin, Memlûk sultanlarının Kahire kışlalarında verilen usulünce düzenlenmiş birkaç yıllık eğitimlerle karşılaştırılabilecek bir yanı yoktu.

Memlûkların eğitimine kısa bir bakış

15. yüzyılda Kahire'de birinci sınıf atlılar olarak yetiştirilecek "sultan memlûkları" (*el-memâlîk es'sultâniye*) için eğitime ayrılmış on iki kışla (*tibâk*, çoğulu *tabaka*) olduğunu hatırlayalım. Her kışlada 1.000 memlûk barınabiliyordu. Her öğrenci grubuna Kur'an, Arapça yazı, bazı temel şeriat kurallarıyla Müslüman dualarını öğretecek en az bir din adamı (*fakîh*) vardı. Küçük

41 Akgündüz, "Kavânîn-i yeniçeriyân-i dergâh-i âli", II, s. 123-127.

42 Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, *Maliyeden mudevver*, no. 7600, İstanbul.

43 *Kânûnnâme*, dos. 16r.

44 Ayalon, "Preliminary Remarks on the *Mamlûk* Military Institution in Islam", s. 9-17; Rabie, "The Training of the Mamlûk Fâris".

yaşta satın alınmış memlûklar ergenliğe gelince asıl askerî eğitimlerine başlarlardı. Her gruba binicilik, matrakçılık, okçuluk ve eskrim öğreten bir süvari (*fürûsiyye*) hocası (*muallim*) vardı. At binme eğitimi genç adamın çıplak atın üstünde sıkıca oturabileceği hale gelinceye kadar birkaç aşamadan geçiyordu. Başlarda kil, taş veya tahtadan yapılmış at modelleri üstünde idman yapardı. Öğrenilecek ilk hareket modelin üstüne doğru atlamaktı. Sonra modele eyer konur, memlûk bunun üstünde, önce teçhizat kuşanmadan, sonra kuşanmış halde talimler yapardı. Nihayetinde aday aynı idmanları gerçek at üstünde yapardı.

Bir memlûk tüm eğitimi boyunca basit bir öğrenci (*küttâbiye*) sayılır, ne ücret alır ne de kişisel eşyası olmasına izin verilirdi. Öte yandan eğitimi bittiğinde (kaç yıl sürdüğüne ya da tamamladığında kaç yaşında olduğuna bakılmaksızın) kişisel eşya olarak kendisine silahlarının (yay, oklar, ok kılıfı, kılıç ve zırh) yanında bir at ve giysiler verilirdi. Bundan böyle artık gerçek bir askerdi, en düşük seviye tutulsa da ücret almaya hak kazanırdı. Ek olarak verilen *itâka* adlı belge, eğitimli bir süvari olduğundan başka azat edildiğinin de kanıtıydı, ne de olsa sonunda hizmetine girdiği sultanın kölesi değildi. Her ne kadar önceki hamisiyle yakın ilişkisi sürse de artık özgür bir insandı. Demek ki yeniçerilerle aralarında dikkat çeken iki önemli farkın, yeniçerilerin köle olarak kalmaları ve gerçek bir askerî eğitim görmemeleri olduğunu söyleyebiliriz.

Tekrar Osmanlı acemileri

Rumeli çocukları Anadolu'daki Türk ailelerin yanında kaldıkları süre boyunca her ikisi de yorucu (*belâ*) olmakla birlikte onları uysal olduğu kadar kesinlikle güçlü kuvvetli kılan ve henüz seçilme aşamasında devşirme toplama memurlarının göz önünde bulundurdukları niteliklerini geliştirme fırsatı buldukları işler olan hayvancılık ve tarımla uğraşmak zorunda kalırlardı. Böyle nitelikler askerlik kapasitesinin ön koşulu olabilirler ancak askerî teknik eğitimin yerini tutamazlar. Dahası *acemi oğlan*lık aşaması da çok fazla askerî eğitim sağlamazdı. Aslında bu genç erkeklerin hepsi sultan, sultanın ailesi ve üst düzey görevliler tarafından askerî işlerle pek de ilgisi olmayan çeşitli görevlerde kullanılmak üzere istihdam edilmişlerdi.

Yukarıda gördüğümüz gibi ilk görevleri ağır malzemeleri taşımanın (*torba hizmeti*) yanı sıra Çanakkale Boğazı'ndan geçecek gemilerde çalışmaktı. İstanbul'daki *acemi oğlan*larına da benzer görevler verilir, yakacak odun ya da Bursa dolaylarındaki dağlardan toplanan karları getirmek gibi sarayın çeşitli ihtiyaçlarını taşıyan gemilerde çalıştırılırlardı. Birçok sarayda ev işleri de *acemi oğlan*larından bazıları tarafından görülmekteydi. Bir başka temel uğraşları

da İstanbul başta olmak üzere Edirne ve dolaylarındaki saltanat bahçelerinin bakımıydı. Örneğin, 1577 yılında Edirne'de 467 *acemi oğlan* bahçıvan olarak istihdam edilmişti.[45] Askere alınanların bir istikameti de, herhalde seçildikleri sırada görevlilerin dikkatinden kaçmayan doğuştan gelen yeteneklerine göre sarayın atölyelerinde çalıştırılmak, böylece sultanın tüketim ve kullanımına yönelik pek çok el sanatından birinde üstün beceriler kazanmaktı. 1526 tarihinden kalma bir listede saraydaki kırk atölyeden yirmi altısında eskiden *devşirme* ya da *pencik* olmuş çocukların çalıştırıldığını görürüz.[46] Aynı şekilde sultan da dinî ya da sivil bir anıt inşa edeceği zaman doğal olarak *acemi oğlan*larına başvururdu. Örneğin, Edirne'de Selimiye Camii'nin inşaatında onlara rastlarız.[47] Benzer biçimde Galata tersanelerinde gemi inşaatlarına da katılırlardı, Osmanlı donanmasının yok olduğu İnebahtı Savaşı'ndan sonra çok sayıda oğlan seferber edilmişti.[48] İstanbul büyük bir yangınla kasıp kavrulduğunda yetkililerin tepkisi yine aynıydı.[49] Kısacası, *acemi oğlan*ların profesyonel bir ordunun acemi birliğinden çok saray ve devletin çeşitli gereksinimlerini karşılamak üzere sultanın emrindeki köle insan gücü oldukları görülmektedir. Busbecq'in kaleme aldığı *Türk Mektupları*'ndan üçüncüsünde geçen meşhur paragrafı, kısmen de olsa, *acemi oğlan*larına bir anıştırma olarak yorumlamak gerekir: "Şayet devlet inşaat, nakliye, tasfiye yahut tahribat gibi bir fiiliyata lüzum görürse, bunun için mutlaka köleler istihdam edilir."[50]

Ayrıca *acemi oğlan*ların bir kısmının asla yeniçeri olmadıkları da gerçektir. Oğlan olarak emekli olana dek hayatlarına öyle devam ederler, ama gündeliklerinde herhangi bir artış yapılmaz. Saçı, sakalı ağarmış *acemi oğlan*larına bilhassa bahçıvanlar arasında rastlanır.[51] Terfilerde bu tıkanmanın nedeni ne olabilir? Belki yaptıkları işte o denli ustalaşmışlardı ki onları işlerinden ayırmaları yazık olacaktı, belki de sadece unutulmuşlardı, bu nedenle, kısmen mali sebeplerle, yetkililer her zaman yeniçerilerin sayısını sınırlı tutmaya bakarlardı.

Ancak bu iddialar bir yönüyle fazla kategorik olabilir ve ince ayrıntılarına girilmesi gerekebilir. Tek tük de olsa *acemi oğlan*ların askerî eğitimlerine ilişkin bazı ipuçları bulunduğunu reddedemem. Bunlardan biri 15. yüzyıl sonu, 16. yüzyıl başına ait önemli bir kaynak olan Teodoro Spandougino Cantacusino'nun (Spandounes) aktardıklarıdır:

45 *MD*, XXX, s. 108.

46 Veinstein, "À propos des ehl-i hiref et du devşirme".

47 *MD*, IX, s. 46, no. 122; XXII, s. 206.

48 "Ne kadar dölgerlik ve kalafâtçılık san'atını bilür ve sa'ir tersâneye müte'allik san'at bilür oglan var ise...": *MD*, X, s. 235.

49 *MD*, LIII, s. 173.

50 *Turkish Letters*, s. 101-102.

51 *MD*, X, s. 158, no. 240; LVI, s. 66, no. 134: "nicesinin sac ve sakallı ankarib pîr olmuşdur".

> Bu zahmetli fiiliyatta cesaret gösterdikten sonra onlara yay ve mızrak verilir, bilahare silah talimi için muhtelif kumandanların emrine tevzi edilirlerdi ama hiçbiri deryalara sevk edilmezdi.[52]

Daha ileriki bir tarihte, seyyah Gilles Fermanel de 1630-1632 yıllarında benzer bilgiler veriyordu:

> Çok sayıdaki acemi oğlanları uzun seneler bahçelerde hizmet eder, sonra rüştünü ispat ettiklerinde arkebüz tüfeği ile talim yapar ve akabinde yeniçeri olurlardı.[53]

Batılı kaynaklardan gelen bu bilgiler, bildiğim kadarıyla Osmanlı kaynaklarında doğrulanmamıştır. Üstelik gerçeklerle ilgili çizdikleri tablo akla uygun kılma çabasına benzediği gibi bu oğlanların çeşitli durumları ve yazgılarına ilişkin değindiğim daha karmaşık gerçeklikle de örtüşmüyor. Her ne olursa olsun, en azından *acemi oğlanları*n bir bölümü biraz eğitim görse de bunun devlet kölelerinin gündeminde çok az bir yer tuttuğu su götürmez.

Bu koşullar altında, yeniçeriler savaşmayı ağırlıklı olarak savaş meydanlarında edindikleri deneyimler ve diğer kıdemli askerlerin onlara verdikleri derslerle öğrenirlerdi. Sonuçta, 18. yüzyılın bir bölümünde yaşandığı gibi uzun süreli barış dönemleri kaçınılmaz olarak yeniçerilerin askerî değerini olumsuz etkilerdi.

52 Spandouyn Cantacasin, *Petit traicté de l'origine des Turcqz*, s. 104.

53 Fermanel, *Le voyage d'Italie et du Levant*, s. 76.

5

BATI AVRUPA'DA ASKERLER, 1500'LER-1790[1]

FRANK TALLETT

Özellikle silahlı kuvvetlerin katlanarak genişlediği 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra ordular devletler içerisinde ekseriyetle tek ve en büyük istihdam kaynağı olarak yerlerini almışlardı. Dolayısıyla askerler Avrupa çapında en yüksek sayıdaki birleşik işgücünü oluşturmaktaydı. Askerî birlikleri emek tarihi çerçevesinde değerlendirmek askerlerin belirli koşullar altında modern işçilerden neredeyse farkı olmayan faaliyetleri yürütmesi bakımından hem uygun hem de çok geç kalınmış bir yaklaşımdır. Örneğin, askerî isyanları Sanayi Devrimi'yle bağlantılı emek militanlığının ortaya çıkışından önce Avrupa tarihinin en geniş ve en etkili grevleri arasında saymak yanlış olmaz. Bununla birlikte erken modern dönemde Avrupa'daki asker-emeği ile ilgili yapılan genellemelere –burada 1500'ler ile 1790 arasına denk gelenleri kapsayanlar ele alınmaktadır– dikkatli ve uyarıcı notlarla birlikte yaklaşmak gerekir. Bunun başlıca üç sebebi var. Birincisi, askerlerin istihdam edilmesine ilişkin devletler içerisinde ve arasında kayda değer uygulama çeşitlilikleri olması genellemeyi sakıncalı kılar. İkincisi, söz konusu dönemin özelliği uygulamada hatırı sayılır değişikliklerin olmasıydı. Hiç kuşkusuz bu değişikliklerin "askerî bir devrim" meydana getirdiğine dair, en azından 1950'lerde ilk olarak Michael Roberts tarafından ortaya atılan, sonradan Geoffrey Parker'ın üzerinde değişiklik yaptığı görüşe konunun uzmanı pek çok kişi karşı çıkmakta ve bunu reddetmektedir. Ancak "askerî devrim" üzerindeki tar-

1 Bu yazının daha önce yazılmış taslağı üzerinde yorumlar yapan Joël Félix ve Beatrice Heuser'e teşekkür borçluyum. Öğütleri ve "Comments on Mercenary Military Service in Early Modern Europe" başlıklı Mart 2010'da IISH Konferansı'nda sunduğu çalışmada yer alan bazı fikirlerle malzemeleri kullanmama verdiği izin için John Lynn'e özellikle teşekkür ederim.

tışma, yaşanan değişiklikler her ne kadar Roberts ile Parker'ın tahayyül ettiğinden çok daha uzun bir zaman diliminde gerçekleşmiş olsa da bunların boyutunu vurgulamakta, ayrıca devletin kalkınma, ekonomi ve ordu yönetimi alanları kadar, örneğin silahlanma, tatbikat ve taktik konularına da uzanmaktadır. Bu bölüm, karmaşık ve eşit olmayan gelişmelerin gerçekliğini çarpıtmadan, eldeki sınırlı yer kapsamında bu değişikliklerin mümkün olduğunca hakkını vermeye çalışacak. Üçüncü olarak asker-emekçileri sömürmek çok önemli olduğu ve hatta eşi görülmemiş ölçüde seyrettiği için sivil işgücü konusundaki araştırmalara dayanarak, körü körüne genellemeler yaparak veya modern işgücü araştırmalarında üretilen kavramları gelişigüzel daha önceki bir çağa uyarlamakta sakınca görmeyerek kategorileri ve varılan sonuçları saptırmaktan kaçınmaya özen göstermek gerekir. Askerî kurumlar ve uygulamaları daha geniş kapsamlı bir emek tarihinin içinde yer aldığından, askerî geçmişin bütünlüğüne saygı göstermek önemlidir. Bu noktaları en azından erken modern dönemde görülen nice değişken asker toplama şekillerine ilişkin olarak akılda tutmak gerekir.

Askere alma yöntemleri: 1500'ler-1650

Ordulara erat toplamak için erken modern devlet yönetimleri gönülsüzden gönüllülere kadar geniş bir yelpazeye yayılan türlü askere alım yöntemlerinden yararlanırlardı. Çeşitli yollarla, yetişkin erkek tebaanın anayurdunu savunmak için eline silah alma sorumluluğu olduğu şeklinde, genel kabul gören –belli belirsiz ve eksik tanımlanmış– anlayıştan yararlanılarak tüm askere alımlar zorla gerçekleşirdi. 16. yüzyılda Danimarka'dan yeni kazandığı bağımsızlığını savunmak ve ertesi yüzyılda mücadele hırsını sürdürmek için askerî kuvvetler kurması gereken çok az nüfuslu İsveç (1620'de 1,25 milyon) evrensel zorunlu askerlik sistemi kurmaya çok yaklaşmıştı. Gustav Vasa (1523-1560) tarafından başlatılan ve Gustav Adolf (1611-1632) tarafından geliştirilen girişimlerin sonucunda on sekiz yaşının üstünde eli ayağı tutan erkeklerin listesi yıllık olarak hazırlanır ve gereken sayıda adamı seçecek asker toplama memurlarınca kullanılırdı. Toprak sahipleri, din adamları, bazı köylülerin yanı sıra kraliyet bahçelerinde çalışan çıraklar ve kilise orgcuları askerlikten muaftı. Ne var ki sistem önemli ölçüde geniş bir yelpazeye yayılmıştı. 1626 ve 1630 arasında yaklaşık 50.000 erkek zorunlu askerlik hizmetine alınmıştı, Kral XII. Karl (1697-1718) devrinde zorla toplamalar yılda bir kereden fazla yapılıyordu. Anlamlı bir biçimde, zorla askere alınanların, yaşadıkları toprakların dışında hizmet etmeleri gerekirdi.[2] Habsburg hâ-

2 Glete, *War and the State in Early Modern Europe*, s. 179, 189-191, 194-195, 201-206; Tallett, *War and Society in Early-Modern Europe*, s. 82-83.

kimiyetindeki İspanya ile Brandenburg-Prusya dahil diğer devletler de zorla askere alımı değerlendirmişlerdi, ancak devrimci savaşların ve Napolyon savaşlarının eşi benzeri görülmedik koşullarında Fransa'nın tam kapsamlı uygulamayı ortaya koymasına kadar hiçbiri benimsememişti.

İsveç zorunlu askerliği çok ileriye götürdü, ama şehirler ve ulusal hükümetler dahil diğer pek çok yönetim şekli de silah altına girme yükümlülüğünü milislere zorla adam toplamada kullanıyordu. Bavyera ve Brandenburg'un yerli toprak sahipleri kiralık köylüleri silahlandırmakta tereddüt ettikleri doğru, fakat diğer yerlerdeki toprak sahibi erkin ve hükümdarların böyle bir çekinceleri yoktu.[3] Örneğin, İngiltere'de milis sistemi Kral VIII. Henry döneminde yeniden hayat bulmuştu. On sterlinlik toprağa ve eşdeğer mala sahip herkes krala hizmet etmeye hazır bir halde silah ve zırh bulundurmalıydı. 1552'de yapılan bir tahkikat 128.250 adet müsait erkek bulunduğunu, ancak bunların askerî bilgisinin ve kendi başlarına silah kuşanma kabiliyetinin yarım yamalak olduğunu ortaya çıkarmıştı.[4] Venedik benzer biçimde 1528'de kıyıdan uzak topraklarını savunmak üzere 20.000 milis barındırmış, birkaç Alman devleti ve şehri Reform Hareketi ve Otuz Yıl Savaşları'nın krizi boyunca yerli savunma adına milislerini yeniden örgütlemişlerdi.[5] Pratikte milislerin askerî değerinin kuşkulu olduğu anlaşıldı. Yetersiz donatılmış, eğitim görmemiş bu adamların profesyonel kuvvetlerle çarpışma kabiliyetleri görülmüş, ayrıca yakın çevrelerinden uzakta hizmete isteksiz davranmaları onların yararlılığını daha da kısıtlamıştı. Bunun yanı sıra, göreceğimiz üzere, 1650 civarlarından sonra cin fikirli hükümdarlarca düzenli orduların sayısını şişirmek için milisler istihdam edilerek yeniden şekillendirilecekti.

Hükümetler topluma zararlı, öyle değilse bile yararsız gördükleri adamları zorla askere alırdı. Bu, pek yeni bir çare sayılmazdı: 1339 ile 1361 arasında İngiliz kuvvetlerinde hizmet edenlerin % 12'sinden fazlası muhtemelen mahkûmlardan meydana gelmişti.[6] İngiliz Tahtı 1585 ve 1602 arasında denizaşırı hizmete yollamak üzere her yıl ortalama 6.500 adam toplardı, bunların çoğu serseriydi.[7] İrlanda'daki Tudor yönetimi sakıncalı toplulukları salıvermek suretiyle sosyal ve ekonomik istikrarı özendirmeye bilhassa önem verirdi. Dönem dönem Ulster'daki hapishaneleri boşaltarak vilayette, 17. yüzyıldaki bir İngiliz idarecinin gözlemlerine göre, "Fetihten beri ilk kez tam hu-

3 Schnitter, *Volk und Landesdefensions*, s. 123-130.

4 Goring, "The Military Obligations of the English People," s. 112-137, "The General Proscription of 1552". Ayrıca bkz. Fissel, *English Warfare, 1511-1642*, s. 61-66.

5 Mallett ve Hale, *The Military Organization of a Renaissance State*, s. 353; Albert, "Staat und Gesellschaft, 1500-1745", s. 11, 591.

6 Hewitt, *The Organization of War under Edward III*, s. 29-30.

7 Hammer, *Elizabeth's Wars*, s. 245-247.

zur ve itaat" sağlardı.[8] Aynı yöntemi izleyen Ceneviz Cumhuriyeti her ne kadar hizmetlerinin bitiminde affedilecekleri sözü verse de Korsikalı eşkıyaları orduya alırdı.[9] Öte yandan muhtemelen tarihyazımında, gerçekte olduğundan daha geniş bir yer tutan, uçarı şahısların zorla alıkonmasını abartmamak gerekir.[10] Madrabazlar, berduşlar ve suçlular kötü asker oluyordu, komutanlar kendi birliklerinde sayılarının fazla olmasından hoşlanmazdı. Buna bağlı olarak, Sir Francis de Vere nereden geldiklerini öğrenince, Hollanda'da kendi komutası altındakileri İngiltere'ye "tekrar geri göndermekte dikkatli davranmıştı".[11] Bununla birlikte hükümetler 18. yüzyılda gelişmeye başlayan ordularına asker bulmaya çabalarken böyle adamları silah altına alarak giderek onlardan daha çok yararlanıyorlardı.

Askere gönüllü ve gönülsüz alma arasında bir yere konabilecek yöntemin en iyi tanımı yarı-feodal sistemdi. Toprak sahibi erkin sosyo-kültürel kimliği askerî çabalarla sıkı sıkıya bağlıydı, soyluların hükümdarları uğruna savaşmalarını gerektiren feodal yükümlülükleri olduğuna dair Ortaçağ'ın anlayışı bir ölçüde geçerliliğini koruyordu. Buna göre 16. yüzyılın hükümdarları, maiyetindekilerle birlikte savaşa katılmaları için soylu erkten asker toplamaları çağrısında bulundukları mutat yöntemlere hâlâ başvuruyorlardı. Dolayısıyla Fransa'da başlatılan *ban* ve *arrière ban** uygulaması bir ölçüye kadar başarılı olmuş, ancak kimi derebeyleri kendileri bizzat katılmak yerine mali katkıda bulunmayı tercih etmişlerdi.[12] Burada, süvarilerin temininde yüce soylular sınıfı önemli bir rol oynamayı sürdürüyordu.[13] İngiltere'de yüce soylular önceki yıllara göre daha az önem taşımaktaydılar, krallık yüksek tabakadan gelenlere eskisi kadar bel bağlamıyordu, fakat saray mensubu soylu erk üyeleri göz ardı edilse bile hâlâ önemliydiler.[14] Soylu erk, maiyetindekileri bir araya getirirken çeşitli yollara başvururdu: Gönüllüleri toplar; adam bulmak için kendi astlarıyla anlaşma yapar; ayrıca efendilerini takip etmekten başka pek az seçenekleri olan kendilerine tabi insanları, yakınları-

8 Alıntı O'Reilly, "The Irish Mercenary Tradition in the 1600s", s. 390.

9 Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, s. 749 [*II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası 2*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınları, Ankara, 1994].

10 Abartılı yoruma bir örnek için bkz. Motley, *A History of the United Netherlands*, cilt 4, s. 69.

11 Alıntı Trim, "Fighting 'Jacob's Wars'", s. 232.

(*) Feodal sistemde, vasalların veya beylik sahiplerinin, derebeyine, özellikle de krala askerî hizmet sunma zorunluluğu vardı, bu amaçla bir *ban* oluşturuyorlardı. Büyük bir tehdit olması durumunda derebeyleri tüm adamlarını ve hatta onların vasallarını ve köylülerini de kitlesel olarak harekete geçiriyordu; ismi *arrière ban* olan bu hizmet herhangi bir süreyle sınırlı değildi – e.n.

12 Lot, *Recherches sur les effectifs des armées françaises*, s. 258-261.

13 Potter, *Renaissance France at War*, s. 177-179.

14 Goring, "Military Obligations", s. 112-137; Grummit, "The Court, War and Noble Power in England", s. 145-155.

nı ve kiracı köylülerini çağırırlardı. Örneğin, 1585'te Kraliçe I. Elizabeth'in 500 piyade toplaması için yetkilendirdiği Leicester Kontu, kira sözleşmelerine göre "harp halinde" hizmet etmeleri gereken kiracılarının onunla cepheye gitmelerinde ısrar etmişti.[15] 16. yüzyıl boyunca soylular hükümdarlarının orduya katılma çağrısına itaat etmeyi bu yolla sürdürmüşlerdi, bunun nedeni asker toplama elçisi olarak oynadıkları rolden faydalanarak hem kraliyet de kendi tebaaları altındaki insanların *nezdinde* mevkilerini güçlendirmek istemeleriydi.[16] Böyle toplanan asker sayıları hiç de önemsiz değildi. 1549 Batı isyanı sırasında Pembroke Kontu'nun Galler'deki arazilerinden 2.000 adam getirdiği kayıtlara geçmişti, ancak bu örnekten de anlaşılacağı üzere yarı-feodal maiyettekilerden yararlanılması, genellikle anayurt topraklarında yerel hizmet gördürmekle sınırlıydı.[17] Fakat zamanla soylular sınıfından "feodal" yükümlülüklerini yerine getirmeye istekli olanların oranı azaldıkça sistem terk edilmişti. Soylu erk yine de kendi sosyal statüsünü ve getirdiği ayrıcalıkları savaşçılık erdemleri ve askerlik hizmetleriyle bağdaştırmayı sürdürüyordu. İleride göreceğimiz gibi 18. yüzyılın hükümdarları asker toplamada onları aracı sıfatıyla kullanmak için bu durumu koz olarak kullanacaklardı.

Zorla götürülenlere kıyasla gönüllülerden daha iyi asker çıktığı genel kabul görüyordu. Bir yüzbaşının da dediği gibi, "muhakkak ki... mecbur bırakmadan ikna etmek daha faydalı olacak ve en iyi askerleri çıkaracaktır".[18] Devletlerin gönüllü asker alma yöntemlerini tercih etmelerinin bir sebebi de buydu. Gönüllü asker toplamada başlıca üç sistemden söz edilebilir, ancak bunların bazı önemli karakteristikleri ortaktır. İlki muvazzaf subaylardan yararlanılmasıydı. Genellikle hükümdar bir yüzbaşıyı mektupla görevlendirerek ona, asker alabileceği belirlenen bölgeden kendi astsubay ve onbaşılarını tayin etmede serbest olduğunu bildirirdi. O da mümkünse eski muhariplerin de yer aldığı küçük bir grupla harekete geçer, asker ihtiyacını ilan ederek, davul çalıp bayrak açmak, askerde gösterilen kahramanlık hikâyelerini aktarmak gibi çeşitli duyuru araçlarıyla –aynı zamanda bol bol alkollü içecek ve ikramiye dağıtmak suretiyle– askerliği olabildiğince çekici göstererek gönüllüleri cezbetmeye çalışırdı. Görev emriyle asker kaydetmek hem yeni bölükler kurulduğu zamanlar hem de mevcut olanları tam tekmil tutmak için başvurulan, Batı Avrupa genelinde bir uygulamaydı. Eski asker bir yorumcu, "Davul sesiyle... askere adam toplamak... Hıristiyan âleminin nice

15 Adams "The Gentry of North Wales and the Earl of Leicester's Expedition to the Netherlands", s. 129-147, 133-134; "Military Obligations of Leasehold Tenants in Lancastrian Denbigh", s. 206.

16 Gunn, Grummit ve Cool, *War, State and Society in England and the Netherlands*, s. 51-60, 138-142, 144-148; Boynton, *The Elizabethan Militia*, s. 76-88.

17 *Dictionary of National Biography*, 63 cilt (Londra, 1885-1903), cilt 9, s. 671-672.

18 Alıntı Trim, "Fighting 'Jacob's Wars'", s. 229.

kesimlerinde ekseriyetle tatbik edilir" diyordu.[19] Uygulama monarşinin yılda ortalama 9.000, bazı yıllar 20.000'e varan asker topladığı 16. yüzyıl İspanyası'nda doruğa ulaşmış olsa da savaşın güçlükleri bu sisteme zarar vermiş ve Kral II. Felipe'nin halefleri daha geleneksel yollara yönelerek *administración* (askerî idare) yerini *asiento*ya (köle takasına) bırakırken, asker kaydetme sorumluluğu yerel şehirlerle soylulara devredilmişti.[20]

Gönüllü askere almanın ikinci yöntemi kararlaştırılan mekân ve zamanda belli sayıda askerî birliğin sevkiyatı için askerî aracılarla sözleşme yani *Bestallung* yapmaktan geçiyordu. Sözleşme aynı zamanda hizmet şartlarını da belirlerdi, buna ücret seviyesi, hizmet süresi ve birliklerin katılacağı savaş şekilleri de dahildi. En çok talep edilenler savaşta verdikleri güvenle, *Landsknecht* denilen meşhur paralı askerlerle İsviçreli mızrakçıların, Alman *Reiter* (atlılar) veya tüfekçilerin Arnavut ve Savoyard hafif süvarilerinin de aralarında bulunduğu özel kuvvetlerdi. Sözleşmeli askerler kendi haklarını savunmada iddialı olmakla, örneğin paralarını almadıkları zaman savaşmayı reddetmekle ve ucuza savaşmamakla ün yapmışlardı. Öte yandan aralarında çok sayıda eski muharip talimli ve teçhizatlı bir halde cephede canla başla savaşmaya öyle hazırdı ki onlarsız savaşa girmeyi göze alan pek az devlet vardı.

Sözleşmeli askerlerin bir dezavantajı, istihdam edilmeleri için paranın "peşin" ödenmesinin yanında, hizmetlerini güvence altına almak üzere düzenli gelir akışının sağlanmasının gerekmesiydi. Buysa para sıkıntısı yaşayan hükümetler için daima zor olacaktı. Savaşların en fazla iki ya da üç sefer mevsimi sürdüğü 16. yüzyıl boyunca bu durum zar zor atlatılmıştı, gelgelelim çarpışmaların süresi uzadıkça, özellikle Cateau-Cambrésis Barış Antlaşması'nın (1559) sağladığı geçici rehavet döneminden sonra devlet hazinesine yük olmaya başlamıştı. Bu da yepyeni bir sözleşme türünü, Fritz Redlich'in deyişiyle, "genel taşeron" sözleşmesini getirmişti.[21] Genel taşeronlar 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyıl başındaki geleneksel paralı asker aracılarından farklı olarak yalnızca hazırlık giderleri karşılığında asker toplamakla yetinmezlerdi. Onun yerine başlangıçtaki harcamalarla sefere kadar daimi bazı giderleri –askere alım, ücret, teçhizat ve levazım– kendileri karşılarlar, sonunda masrafları telafi ederek vergi hasılatını toplayıp aldıkları yüklü toplu ödemeler, dost ve düşman topraklardaki *katkıları* ve ganimetler üzerinden kâr elde ederlerdi. Birliğin "sahibi" onu bir araya getiren taşerondu, böylelikle hem maliklik hem de girişimcilik 16. yüzyıl sonuyla 17. yüzyılın ilk yarısında savaşta önem kazanmıştı.[22]

---

19 F. Markham, *Five Decades of Epistles of Warre*, (Londra, 1622), s. 30, alıntı Trim, "Fighting 'Jacob's Wars'", s. 236.

20 Thompson, *War and Government in Habsburg Spain*, s. 103-145.

21 Redlich, *The German Military Enterpriser and his Workforce*, klasik bir eserdir.

22 Parrott, "From Military Enterprise to Standing Armies", özellikle s. 79-83.

Genel taşeron sözleşmesi sistemi, Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) sırasında doruğa ulaşmıştı. Ağırlıklı olarak Alman topraklarında geçen ama neredeyse bütün Avrupa devletlerini ilgilendiren çarpışmalar eşi benzeri görülmedik boyutlarda askerî birliklere ihtiyaç duyuyordu. Hükümdarlar yeterli sayıda yerli kuvvetlerden, idari yapılardan yoksun oldukları gibi asker toplayacak, karınlarını doyurup donatacak paraları da yoktu, böylece bütün alayların, hatta orduların ikmal işlerini üstlenen genel taşeronların hizmetine başvurdular. En önemli işverenleri, arazi ve vergi gelirleri cinsinden geniş servet fırsatlarına sahip fakat emrindeki Avusturya topraklarında bütün bunları seferber edecek idari aygıtlardan yoksun Kutsal Roma İmparatoru oldu.[23] Fransa bu modaya uymamak için direniyordu, ancak o bile genel taşeronlardan sınırlı da olsa yararlanmak zorunda kaldı.[24] Aracıların başı Albrecht von Wallenstein'dı. Onun topladığı orduda 1625'te 61.900 belgeli asker bulunurken, bu sayı beş yıl sonra 150.900'e çıkmıştı.[25] Bu çapta muazzam bir birliği kaydedip ikmalini sağlamak ister istemez aracının "davul çalan" ve gönüllü toplayan albay ve yüzbaşılarla işbirliği yaptığı bir ağ kurmasını gerektiriyordu. Onunla da kalmaz, aracı aynı zamanda orduya gıda, cephane, teçhizat ve maaş sağlamak için sermayedar, bankacı, tüccar, *mühimmatçı*, silah imalatçısı ve diğerleriyle anlaşmalar yapardı. Böylece Ernst von Mansfeld, Saksonya-Weimarlı Bernhard, Albrecht von Wallenstein, Johan Banér ya da Lennart Torstensson gibi aracıların topladığı alaylar veya ordular büyük çapta girişimci sermaye birikimini temsil eder; yaptıkları yatırımlardan getiri sağlamayı bekleyen çıkar grubunun başında bir de komutan olurdu, çünkü yatırımlar ister mali olsun ister tamamen askerî, aşağıda da göreceğimiz gibi askerle işveren ilişkisi olumsuz sonuçlar doğurabilirdi.

Askere alma yöntemleri: 1650'ler-1790

17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren asker alma yöntemleri birçok önemli yönüyle değişmişti. İlk büyük gelişme devletlerin gönülsüz asker toplamaya daha çok başvurmaları oldu. Mahkûmlarla serserileri askere almaya devam ediyorlardı, ama sayıları iyice artıyordu. 1775'te Savaş Bakanı Comte de St. Germain, "Görünen o ki orduda halkın yüz karası, topluma hiçbir faydası olmayan adamların bulunması kaçınılmaz" diye belirtmişti.[26] Daha önemlisi

23 İş verdiği aracılar İsveç'tekilerin iki katıydı: Redlich, *The German Military Enterpriser and His Workforce*, I, s. 206.

24 Parrott, "French Military Organization in the 1630s", s. 160-163; *Richelieu's Army*.

25 Kollmann, *Documenta Bohemica Bellum Tricennale Illustrantia*, IV, s. 414-46. 1648'de Almanya'da istihdam edilen askerlerin sayısı 210.000 civarındaydı: Parker, *The Thirty Years War*, s. 191.

26 Alıntı Ducros, *French Society in the Eighteenth Century*, s. 294. Prusya hakkında bkz. Wilson, "Social Militarization in Eighteenth-Century Germany", s. 16-18.

devletler adamları milislere çekmek için askerlik hizmeti yapmalarını zorunlu kılmışlardı. Bu kuvvetler Huguenot (Protestan) bölgelerde zabıta görevinde, savaş zamanı yedek hizmette ya da erkekleri doğrudan düzenli birliklere toplama mekanizması olarak özel amaçlar için kullanılabilirdi. Bunun öncülüğünü büyük devletlerden Fransa, kralı XIV. Louis döneminde yapmıştı. Her idari birimin düzenli orduya alınabilecek zorunlu asker göndermesi zorunluydu. Böylelikle 1701 ile 1713 arasında 250.000'den fazla adam toplanmıştı, bu sayı İspanya Veraset Savaşı'nda çarpışan yerli askerlerin % 46'sı kadardı, ayrıca 1740'larda karargâha alınan eski muhariplerin yerine 120.000 kadar milis askere çağrılmıştı.[27] Pek sevilmese de milis hizmetinin savunulabilir bir yanı vardı, çünkü zengin ve nüfuzlu çevrelerle bağlantıları olanlar tazminat ödeyerek ayrılabilirlerdi. Alman devletlerinin çoğunda milislerden daha fazla yararlanılırdı. Friedrich Karl'ın naipliği (1677-1693) sırasında Bavyera, Mecklenburg ve Württemberg'de milis kuvvetler toplanmış, sonra ihtiyaç doğduğunda düzenli orduya alınmışlardı. Saksonya, Mainz ve Würzburg gibi yerlerde milis aşaması kaldırılmış, milis kuvvetlerine kaydolan erkekler hemen orduya yazılmıştı. 1733 yılında Prusya'da, 1762'de Hesse-Kassel'de ve 1771 ile 1780 arası yıllarda Avusturya'da asker alımına, her alaya bir bölge tayin edilerek, milislere yazılmak için mevcut zorunluluktan kaynaklanan mecburi hizmetin bir parçası olan düzenli yıllık asker temininin sağlandığı kanton sistemi (*Kantonverfassung*) getirildi.[28]

İkinci büyük gelişme sözleşmeli asker sistemiydi. 1650'den sonra tamamen ortadan kalkmamış ama belirgin değişikliklere uğramıştı. Otuz Yıl Savaşları'nda sık sık ortaya çıkan genel taşeronlar sahneden çekilmiş, klasik anlamda askerî sözleşme büyük ölçüde gözden geçirilmişti. Askerî sözleşme yöntemi her zaman prenslerin egemenliğini küçük düşüren bir uygulamayı temsil ediyordu. Stephen Gardiner 1545 yılında, "ziyadesiyle şeytanî adamların kapısında kulluk etmekten kaçma" arzusu diye yazarken bunu demek istiyordu.[29] Üstelik Otuz Yıl Savaşları'nda bazı aracılar tehlikeli boyutlarda başı buyruk davranışlar sergilemişlerdi. Saksonya-Weimarlı Bernhard hakkında Kardinal Richelieu'nün yorumu, "Mükemmel bir kumandan fakat öyle menfaatçi ki hiç kimse ona itimat edemez" şeklindeydi.[30] Bu doğrultu-

27 Corvisier, *L'armée française de la fin du XVIIe siècle au ministère de Choiseul*, I, tablolar s. 157, 248; Lynn, *Giant of the Grand Siècle*, s. 369-393. Ayrıca bkz. Girard, *Le service militaire en France à la fin du règne de Louis XIV*.

28 Özetleyen Wilson, *War, State and Society in Württemberg*, s. 79-81. Ayrıca bkz. Ingrao, *The Hessian Mercenary State* ve Duffy, *The Army of Frederick the Great*, s. 54-57.

29 Muller, *The Letters of Stephen Gardiner*, s. 180.

30 Alıntı Wedgwood, *The Thirty Years War*, s. 366. Ayrıca Wallenstein hakkında Parrott'ın yorumları için: "From Military Enterprise to Standing Armies", s. 85. İhanetine ilişkin geleneksel görüş, G. Martel (ed.), *Encyclopedia of War*, 5 cilt (Chichester, 2012), V, s. 2350-2352, "Wallenstein" maddesinde anlatılır.

da genel taşeronlardan yararlanılması kademeli olarak kaldırılmış, özel girişimcinin rolü sona erdirilmişti. Bir süreliğine sözleşmeli asker piyasası, ne kendine ait malvarlığı ne de kraliyet tahtına çıkma umudu bulunan Alman prenslerinin genç oğullarına bırakıldı.[31] Ancak 17. yüzyılın sonlarından itibaren 18. yüzyıl boyunca önemli sayıda hükümdar ordularını yabancı işverenlere kiralamaya başladı. Bu "asker ticareti" ile ilgilenenlerin çoğu Alman devletleriydi, fakat aralarında Savoy-Piemont ile Kral XI. Karl'ın naipliğindeki İsveç de vardı. Askerî kuvvetlerini kiralamanın karşılığında Fransa'dan "sübvansiyonlar" alan İsveç, parayı Pomeranya'da sağlam bir ordu bulundurmak için kullanıyordu.[32] 18. yüzyılda kiralık asker pazarına Hesse-Kassel, Hanover, Württemberg, Bavyera, Saksonya, Palatina ve Würzburg dahil Kutsal Roma İmparatoru içerisindeki devletler egemen olmuştu.[33] Önemli bir nokta da kiralık verilen birliklerinin çoğunun zorla orduya alınması, aşağıda da göreceğimiz gibi ordu örgütlenmelerinin bir taksonomisini oluşturmaya çalışan bilim insanları açısından bazı sonuçlar doğurmuştu.

Zorla alıkoydukları adamlar, milisler ve kiralık askerlerin yanı sıra devletler aynı zamanda gönüllü asker bulmak için kendi sistemlerini geliştirmişlerdi. Ağırlıklı olarak zorla alıkonma yönteminin uygulandığı Prusya'da bile ordunun yarısından fazlası gönüllülerden oluşuyordu.[34] Peki, onlar nasıl bulunurdu? Yukarıda da belirtildiği üzere askere almada yarı-feodal sistem 16. yüzyılda sona doğru çoktan tepetaklak aşağı gidiyordu. Buna rağmen soylu erk, savaşçı erdemleriyle askerlik hizmetlerini sosyal statüleriyle bağdaştırmaya devam ediyor, hükümdarlar da bunu fırsat bilerek silahlı kuvvetlerine asker alımında ve onları elde tutmada sosyal ve siyasal seçkinlerden yararlanıyorlardı.[35] Soylu sınıfının çoğu itibar elde etme beklentisiyle kendilerini de şahsi servetlerini de hükümdarların tasarrufuna bırakmaya hazırdı, çünkü kısaca kendilerinden beklenen buydu. Soyluları buna teşvik etmenin bir yolu subayların memuriyetlerini parayla satın alabildikleri sistemi resmen uygulamaya koymaktı, bunun en belirgin şekli Fransa'da görülmüştü.[36] Satın alınabilirlik her ne kadar kuramsal olarak subaylara adamlarına değil kendi

31 Barker, "Military Entrepreneurship and Absolutism".

32 Storrs, *War, Diplomacy and the Rise of Savoy*, Bölüm 2; Upton, *Charles XI and Swedish Absolutism*, s. 14-15, 94-97.

33 Asker ticareti hakkında bkz. Hartmann, *Geld als Instrument Europäischer Machtpolitik, Karl Albrecht-Karl VII*, s. 150-160; Wilson, *Württemberg*, bölüm 3; Ingrao, *The Hessian Mercenary State*; Atwood, *The Hessians*; Brauer, *Die Hannoversch-Englischen Subsidienverträge.*

34 Wilson, "Social Militarization in the Eighteenth Century Germany", s. 5.

35 Parrott, "From Military Enterprise to Standing Armies"; Glete, *War and the State in Early Modern Europe*, s. 52-66.

36 Rowlands, *The Dynastic State and the Army under Louis XIV*, "Louis XIV, Aristocratic Power and the Elite Units of the French Army". 18. yüzyılın ileriki yıllarında satın alınabilirlikle ilgili sorunlar için bkz. Félix ve Tallett, "The French Experience, 1661-1815", s. 158-159.

mevkilerine sahip olmayı sağlıyorsa da pratikte komuta edecekleri askerleri kendilerinin alması beklenirdi. Onlar da bunu gönüllülere kamuoyu ilanıyla, kendilerine muhtaç kimseler üzerinde nüfuzlarını kullanarak ve geçimlerini sağlamak koşuluyla maiyetlerinde özel hizmetkârlarını sevk ederek yerine getiriyorlardı. Aynı şekilde, hep olduğu gibi devlet fonu tükendiğinde soyluların teçhizat, ücret ve beslenme giderlerini kendi kaynaklarından karşılamaları gerekirdi. Satın alınabilirlik subaylara kendi kişisel kaynaklarını birimlerine asker almaya ve elde tutmaya yatırmaları için teşvik sağlardı, ne de olsa uzun vadede yatırımlarının karşılığını almaları yüksek bir ihtimaldi. Dahası, örneğin, adamlardan, terk etme hakları karşılığında tazminat alarak, gıda ve teçhizat deposundan malzeme temin ederek, astsubaylar ve onbaşılara mevki satarak kâr etmek de mümkündü. Satın alınabilirliğin işleme konulmadığı yerlerde bile *Kompaniewirtschaft* adı verilen, yüzbaşılara bir bölük askerin mali işlerini idare ederek para kazandıran bir sistem üzerinden, soylular kâr beklentisiyle bir görevi kabul etmek ve asker kayıt memuru olarak elçilik yapmak için kandırılabilirdi. Avusturyalı albaylar yılda 10.000 *gulden* kazanç beklentisindeydiler.[37] Prusya modaya direnmişti, ancak burada da başka istihdamdan yoksun olunması, soylu erki orduya katılmaya mecbur ediyordu. Dolayısıyla erken modern dönem boyunca *maliklik* ve *girişimcilik* ordular içerisinde önemini sürdürmüş, askerî kuvvetler toplama ve elde tutma sürecinin vazgeçilmez bir parçası olmuştu.

Bütün olarak 1500-1790 dönemine bakıldığında üç nokta öne çıkmaktadır. Birincisi, hükümetler kendi silahlı kuvvetlerine asker almada çeşitli sistemlere başvururlardı. Bu sistemler erken modern devletin yapısını, özellikle merkezî otoritenin görece mali ve idari zafiyetini yansıtırdı. Böylece hükümetler ordularına asker alma ve elde tutmak için bir süreliğine genel taşeronlar da dahil aracılara, aynı zamanda kendi sosyal ve siyasal seçkinlerine bel bağlamak zorunda kaldılar. Genel taşeronlardan yararlanılmasına 1650 civarlarından sonra kademeli olarak son verildiği zaman bile askerleri en başından itibaren yetiştirmektense kiralamak devletlerin işine geliyordu, dolayısıyla hükümdarların, hükümetin en yakın elçileri hizmetini gören kendi soylu sınıfıyla işbirliği yapması önemini korumuştu.

İkinci nokta, zorla alıkoyma yönteminin artmasına karşın, Fransız devrimci savaşlarından önce gönüllülerin askerî birliklerde çoğunluğu oluşturmasıydı, ondan sonra Avrupalı devletlerin ezici koalisyonuyla karşı karşıya kalan yeni kurulmuş cumhuriyet 1793'te genel seferberlik uygulamasını getirdi, 1799 yılında Jourdan-Delbrel kanunuyla zorunlu askerlik hizmetinin usullerini düzeltip düzenledi. Gönüllü askerlik hizmetine erkeklerin hazır olması emek pazarındaki aşırı adam sayısıyla açıklanabilir. Çoğu gönül-

37 Asch, "War and State-Building", s. 326; McKay, *Prince Eugene of Savoy*, s. 11.

lü açısından ordu çalınacak son istihdam kapısıydı, adlarını yazdırmalarının nedeni yapacak daha iyi işleri olmamasıydı. Kuşkusuz içlerinden bazıları sivil hayatın tekdüze günlük işlerinden kurtulmak amacıyla katılmış olabilirdi. Sydnam Poyntz askere yazılma kararını açıklarken, "Çırak olmaya mahkûm bir hayat, köpek gibi yaşamaktan biraz daha iyi ama beş para etmez" diye yazmıştı.[38] Kimileri de dünyayı görme şansına kavuşmak ya da Erasmus'un "askerlerin günahkâr hayatı"[39] diye tarif ettiği sınırsızca hovardalık yapma fırsatının keyfini sürmek istiyordu. Tabii başkaları için ordu şan ve şöhret fırsatı sunuyordu. Kutsal Roma İmparatoru I. Franz (1745-1765) "İrlandalılar prensipte haz etmedikleri her şeyi şan ve şöhret namına ekseriyetle yerine getireceklerdir"[40] diye belirtmişti. Ne var ki askere alınanların çoğunun hizmeti kabul etmesindeki sıradan gerekçe, en basitinden başka türlü geçim sağlayacak bir yolları olmamasıydı. Darlık ve muhtaç olma, erkekleri ordulara katılmaya iknada en başarılı teşviklerdi. Poyntz bile kaydolurken gerçek sebebini şöyle itiraf ediyordu: "İhtiyacım olduğu, param suyunu çektiği, özel asker parası alacağım için mecbur kaldım."[41] Oyun yazarı Caldéron de la Barca kurguladığı doğaçlama askere yazılma oyununda gönüllüler çoğunluğu açısından durumu özetlemişti: "Sadece çok muhtaç olmam beni savaşa sürükler, şayet kenarda param olsaydı asla yazılmazdım."[42] Askere alma modelleri de bu doğrultuda ekonomik dönemlerle yakından bağlantılıydı. Gönüllülerin en kolay bulunduğu zamanlar tarım emekçilerinin işten çıkarıldığı sonbahar aylarında ya da hasadın kesat gittiği mevsimlerden sonra olurdu. Edward Coss ekonominin geriye gittiği zamanlarda Britanya ordusuna yazılanların hızla yükseldiğini gözler önüne sermiştir.[43] Kuşkusuz akla şu soru gelebilir, acaba askere yazılmayı düşünenler açlıkla kaydolma arasında bir seçim yapmak zorunda kaldılarsa, gerçekten "gönüllü" mü olmuşlardı? Ancak sözde kendi kararlarını kendileri vermeleri ve yazılmaları için hiçbir yasal zorlama olmaması sebebiyle, çizdiğimiz grafiğin ekseninde "hür" olarak yer almaları gerekir.

Üçüncüsü, gönüllülerin incelediğimiz dönem boyunca hazırda beklemesi hükümetlerin, kuvvetlerinin sayısını artırmak için son çare olarak zorla alıkoyma ve milis hizmetini kullanabilecekleri, topluma pek fayda sağlamadığı ve herhangi bir siyasal güçten yoksun olarak görülen unsurlardan yararlana-

---

38 Goodrick, *The Relation of Sydnam Poyntz*, s. 45.

39 Alıntı Hale, *War and Society in Renaissance Europe*, s. 127.

40 Alıntı McGinn, "St Patrick's Day in Vienna, 1766", *Irish Roots Magazine*, 1 (1996), s. 10-11, aktaran O'Reilly, "The Irish Mercenary Tradition in the 1600s", s. 384.

41 Goodrick, *The Relation of Sydnam Poyntz*, s. 45.

42 Alıntı Stradling, *Europe and the Decline of Spain*, s. 124.

43 Coss, *All for the King's Shilling*.

bilecekleri anlamına geliyordu. 17. yüzyılın ileriki dönemleri ve 18. yüzyılda gönülsüz askere alma daha sık başvurulan bir uygulama oldu. Bunun nedeni silah tutan adamların sayısındaki artıştı. Tarihsel olarak nüfusun yaklaşık yüzde biri sürdürülebilir askere alımların üst sınırını temsil ediyordu, ancak bu rakam Kral XIV. Louis'nin hükümdarlığındaki Fransa'nın öncülüğünde düzenli artış kaydetmeye başlamıştı. Barış zamanı 10.000, 1650'den önceki büyük savaşlar için 60.000 ila 80.000 arasında seyreden mevcut, sonrasında 130.000'e, 1690'lara gelindiğindeyse 360.000'e çıkarak Fransız nüfusunun % 2'sine ulaşmıştı. Prusya, Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) boyunca nüfusunun % 5'ine denk gelen 250.000 adamı silah altında tutardı; barış zamanında ise ordusu 150.000 kişiden oluşurdu. Yedi Yıl Savaşları ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında Britanya'nın da ordusu nüfusun % 2'sine yakındı.[44] Savaş zamanındaki yüksek sayıları uzun vadede beslemeye imkân olmadığı anlaşılmıştı, yine de daha önceki dönemlere göre bir artış söz konusuydu, zaten 18. yüzyıla gelindiğinde Avrupa devletlerinin çoğu savaş zamanında, 200 yıl öncesine kıyasla dört-beş kat daha geniş askerî kurumlara sahip olmuşlardı.[45] Silah altına alınan adamların sayısındaki artışın bir sonucu da gönülsüz askere alma yöntemlerinin daha çok kullanılmasına ihtiyaç duyulmasıydı. Özellikle Prusya gibi nüfuslarıyla orantısız ölçüde geniş ordular barındıran ve sınırlı vergi tabanı ve yeterince ticarileşmemiş ekonomileri nedeniyle kaynaklarını seferber etmekte zorlanan devletler tarafından devreye sokulurdu.[46]

Askerliğin ödülleri

Askere alınmalarına yol açan süreç nasıl işlemiş olursa olsun, bütün askerler yaptıklarının karşılığını görme beklentisi içindeydi. Buna alacakları maaş ve sivil ücretli-emekçilere belirli durumlarda yapılan ödemeler dahildi. "Ortalama" askerlerin ücretleri –eğer böyle bir şey varsa– epey düşük seyrederdi ama sivil emek pazarındaki ücretlerle uyum içindeydi. İngiltere'de çıkarılan 1514 Uzman Asker Kanunu, vasıflı zanaatkârlara günlük 6 d. (eski peni), diğerlerine 4 d. ücret belirlemişti. Karşılaştırmak açısından yüzyılın ortasında sıradan piyadelere verilen para 6 d. kadardı. Enflasyon göz önüne alındığında bu hiç de cömert bir ücret sayılmazdı, fakat beklentinin çok da altında kalmıyordu.[47] Üstelik az bulunur özel vasıflı askerlere ek ikramiyeler verilir-

44 Gat, "What Constituted the Military Revolution of the Early Modern Period?", s. 36-38; Lynn, "Revisiting the Great Fact of War and Bourbon Absolutism"; Frost, *The Northern Wars*, s. 115.

45 Wilson, "Warfare in the Old Regime, tablo 3:1, s. 80.

46 Wilson, "Social Militarization in the Eighteenth Century Germany", s. 38-39; Scott, "The Fiscal-Military State and International Rivalry during the Long Eighteenth Century", s. 47-48.

47 *Statutes of the Realm*, 11 cilt (Londra, 1810-1828), III, s. 124-126; Tallett, *War and Society in Early-Modern Europe*, s. 94-95.

di, demek ki erken modern ordularda türlü ücret katsayıları söz konusuydu. Böylece 1567'de kraliyet hizmeti için Kont Brissac tarafından toplanan bölüğün üç muvazzaf subay, iki astsubay, bir levazımatçı, çalgıcılar, üç mızrakçı, baltacılar, üç değişik arkebüzcüden meydana gelen askerlerinin tamamının maaşı farklı seviyedeydi, dolayısıyla bu küçük birimde on dört değişik katsayı bulunuyordu.[48] Uzman birliklere, üstün savaş becerisine sahip oldukları kabul edilerek yerel düzeyde askere alınanlardan daha yüksek ikramiye ödenirdi. 16. yüzyılda Fransız kraliyet ordularında ödenen *Landsknecht* maaşı kendi yurttaşları olan piyadelerin aldığından % 20 daha fazlaydı, Alman ordu birimlerine de ek ödenek verilirdi. Fransızların istihdam ettiği İsviçreli mızrakçılar savaş halinde bir ay fazladan maaş alır, sonrasında sağ kalanlar da verdikleri kaybın tazminatını talep ederlerdi.[49]

Yüksek ücretler kuşkusuz yalnızca işgücü pazarının ve elverişli özel vasıflıların durumunu yansıtmazdı. Böylece konumuz olan dönem boyunca zırhlı süvarilere mutlaka iyi ikramiye verilirdi. Din Savaşları sırasında bu birliklerin subaylarına piyade sınıfında benzer rütbeye sahip olanların iki katı fazla ücret ödenirdi; ayda 17 *livre* ile en düşük ücreti alan okçu süvarilerin maaşı bile piyadelerinkinden yüksekti. Bu durum elbette savaş alanında gösterdikleri yararlılığın nasıl algılandığının bir yansımasıydı, ama yüksek ücret aynı zamanda süvarilerin at ve teçhizatın temininde ilk yatırım giderlerini kendilerinin karşılaması anlamına geliyordu. Bölgede bir okçu süvariyi donatmanın maliyeti 400 *livre*ydi; üç at ve önemli miktarda zırhla donatılan bir şövalye için 600-700 *livre* gerekirdi. Buysa zırhlı mızraklı için gereken teçhizatın maliyetinden on ila on beş kat daha fazla masraf demekti. Yüksek ücretler ayrıca yem giderlerinin ve sefer sırasında atların değiştirilme (ölümlerin çok olduğu hesaba katılınca, bu hatırı sayılır bir masraftı) maliyetinin karşılanması amacıyla ödenirdi.[50] Son ve en önemlisi, süvari sınıfındaki yüksek ücret oranları aynı zamanda ordunun bu birliklerine katılanların büyük ölçüde üstün sosyal statüde kimseler olmasına da bağlıydı.

Emek piyasası yasalarının en yalın haliyle işlerlik kazandığı yerler muhtemelen –soylu erkin dikkatini en az çeken ve en belirli işlevsel görev dağılımın göründüğü– topçu alaylarıydı. 1568'den kalma bir Fransızın anıların-

48 Wood, *The King's Army*, s. 88-89.

49 Potter, *Renaissance France at War*, s. 129-130, 137. Alay tarafından kiralanan sözleşmeli askerlerin maliyeti artardı, çünkü istihdam edenlerin, ekstra alay subaylarına da ödenek ayırmaları gerekirdi, Wood, *The King's Army*, s. 137.

50 Wood, *The King's Army*, s. 135-136; Robinson, "Horse Supply and the Development of the New Model Army", s. 122 ve muhtelif yerlerde. 1640'larda İngiltere'de bir süvarinin maliyeti 12£ iken, bir piyadeye günlük 8 d. ödenirdi. Bkz. British Library, Thomason Tracts, E300(5) *Ordinance... for the Raising of Five Hundred Horse*; Asquith, *The New Model Army*, s. 19. Bilhassa Maurice de Saxe'ın yorumları önemlidir: *Mes rêveries* (1732), aktaran Phillips, *Roots of Strategy*, s. 119-120, 137.

da kraliyet ordusunun topçu katarını hizmete sokmak için aralarında kâtipler, topçular, istihkâm erleri (lağımcılar), tombaz ustaları, çadırcılar, sürücüler ve diğer görevleri yerine getirenlerin de bulunduğu 2.620 adama ihtiyaç duyulduğu tahmini yapıyordu. En yüksek ücret olan aylık 500 *livre* büyük ustaya verilirken, en düşük maaş alanlar sıradan ameleler ya da lağımcılardı. James Wood'un işaret ettiği üzere topçu katarı personeline ödenen ücretler ve yerine getirdikleri vazifeler sanayi kuruluşlarının işleviyle yakından ilişkiliydi. Dolayısıyla kesin bir emek hiyerarşisi söz konusuydu; idare/teftiş işlerini üstlenenler en yüksek ücreti alır, onlardan sonra vasıflı unsurlar (birliğin toplam sayısının aşağı yukarı % 22'si), ardından da işgücünün % 75'ini oluşturan vasıfsız işçiler gelirdi. Vasıflı işçilerin tamamı ayda 10 *livre* alan topçulardan başlamak üzere ayda 8-9 *livre* alan vasat mızraklı ya da arkebüzcülerden daha fazla kazanırlardı.[51]

Sivil toplumdaki denkleri gibi askerler de işverenlerinden dolgun ikramiye koparmak için "sınai adalelerini" kullanmaktan çekinmezlerdi. Bu özellikle, İsviçreli mızraklılar ve *Landsknecht* gibi, her ikisi de kendilerini var eden iyi gelişmiş, özerk iç yapılanmaların pekiştiği, loncalar ya da sendikalarla eşdeğer güçlü bir ortak dayanışma duygusuna sahip gruplar için geçerliydi. Örneğin, *Landsknechte*, sıradan erlerin meydana getirdiği *gemeente* ya da cemaati kapsayan, subaylarını (*voerder, gemeene weyfel* ve *fourier*) kendi seçip adaleti uygulayarak kendi çalışma şartlarını da belirleyen kendi kendini yöneten bir gruptu.[52] Ücret oranlarını yukarıya çekmek ve bugünün deyimiyle iş yavaşlatma denilebilecek uygulamalara başvurmak için ortak dayanışma sergilerlerdi. Böylelikle İsviçreliler 1522'de kendi patronları Montmorency düküne tahkim edilmiş kasabalara hücum etmeyeceklerini bildirmişlerdi, çünkü "bu onların işi değildi".[53] Nasıl loncaların özerkliği ve iş yavaşlatıcı uygulamaları geç Aydınlanma yıllarında *münevver* insanları kızdırdıysa, her ne kadar askerî vasıfları onları vazgeçilmez kılıyorsa da *Landsknecht* grubunun aynı özellikleri işverenlerini rahatsız ediyordu. 17. ve 18. yüzyıllarda her iki durumun da çözümü benzer biçimde görülmüştü: Hem loncaların hem de *Landsknecht* grubunun özerkliğini ve kendi kendini yönetme haklarını azaltarak. İlki açısından bunun anlamı serbest piyasanın zorluklarıyla karşı karşıya bırakılmak, ikinciler içinse içişlerine saldırılmasıydı.

Askerlerle sivil toplumun ücretli emekçileri arasında paralellikler kurulabileceği su götürmez. Ne ki bizim bunları daha fazla ileriye götürmemize gerek yok. Aralarındaki bir fark askerlerin maaşlarının düzensiz ödenmesiydi. Sivil toplumun ücretli emekçilerine genellikle, kış aylarında rençper-

51 Wood, *The King's Army*, s. 161-8.

52 Baumann, *Landsknechte*; Burschel, *Söldner in Nordwestdeutschland des 16. und 17. Jahrhunderts*.

53 Du Bellay ve du Bellay, *Mémoires*, IV, s. 189.

lerin emeğine ihtiyaç azaldığında veya dönemsel durgunluk imalat sanayilerini vurduğu zamanlarda iş bıraktırılırdı. Askerlerse kış gelip de sefer sona erdiğinde sıklıkla terhis edilirdi. Askerlerin durumunun ayırt edilen özelliği istihdam edildiği sırada da sık sık ücretini kısmen alması ya da hiç almamasıydı. Böylece gecikmiş alacaklarının hatırı sayılır miktarlara ulaşmasıyla sonuçlanırdı. Şubat 1568'de Fransız kraliyet ordusundaki zırhlı süvari bölüklerin üçte birine önceki yılın ilk çeyreğinden beri maaşları ödenmemişti; ordunun geri kalanına yapılacak ödemelerse altı ay gecikmişti. 1542 yılında Landrecies dolaylarındaki sefer sırasında, o zaman imparatorluk hizmetinde olan İngiliz komutan Wallop adamları hakkında, "çok yoksul ve kenara pek para koyan çok az yahut yok, yiyecek mevcut, kıyafetler ince, havalar soğudu" diye rapor vermişti. Üç Krallık Savaşları (artık İngiliz İç Savaşlarına böyle denilmesi daha uygun) sırasında bir İskoç birliği adına İrlanda'da çarpışan eski muharip Sir James Turner "İrlanda'da kaldığım zaman zarfında üç ay hariç eline hiç para almadı" diye kaydetmişti.[54]

Askerlerin eksik maaş almaya veya hiç almamaya tepkisi isyan çıkarmaktı, bazı yönleriyle emirlere karşı gelmeleri sivil emek piyasasında yapılan grevlerle eşdeğer görülebilir. İsyanlar en çok Flandre İspanyol Ordusu'nda yaygın ve ileri düzeyde yaşanırdı, ama kesinlikle bu kuvvetlerle sınırlı kalmazdı. 1572 ve 1607 arasında bazıları bir yıldan fazla süren başlıca kırk beş isyan çıkmıştı (meydana geliş biçimlerinde had safhada ritüelleşmiş dram vardı). İsyancılar elebaşlarını ya da "yönetim komitelerini" seçer, hükümetle pazarlık yapar ve yerel çapta vergiler toplayarak kendi geçimlerini sağlarlardı.[55] Ne var ki askerlerin maaşlarını eksik almaya ya da hiç almamaya karşı ikinci tepkisi benzersiz ve asla sivil emekçiler için söz konusu olmayan bir biçimde sergilenirdi. Temel ihtiyaçlarını satın alacakları ücretleri ödenmeyen askerler yerel halkı yağmalar, diledikleri ne varsa zorla elde ederlerdi. Thomas Stockdale da 1640'larda Yorkshire'da üslenmiş askerlerin sergiledikleri zulümden şikâyet ederken, keşke askerlere maaşları verilseydi, "tahammül ve zulüm o kadar hissedilir olmazdı"[56] diye itiraf etmişti. Böyle rahat, neredeyse rastgele şiddete başvurulan eylemlere çoğu zaman aşırı gaddarlığın da karışması birkaç yolla açıklanabilir. Robert Muchembled askerî birliklerle kırsal toplulukta yaşayanlar arasındaki çatışmanın sabit ve sistematik modeline işaret etmektedir.[57] Böyle olumsuz ilişkiler bir ölçüde erken modern toplu-

54 Wood, *The King's Army*, s. 275; Brewer, Gairdner ve Brodie, *Letters and Papers, Foreign and Domestic, of the Reign of Henry VIII*, XVIII, ii, s. 267; Turner, *Memoirs of His Own Life and Times*, s. 24.

55 Parker, *The Army of Flanders and the Spanish Road*, s. 185-206; "Mutiny and Discontent in the Spanish Army of Flanders"; Wymans, "Les Mutineries militaires de 1596 à 1606".

56 Johnson, *The Fairfax Correspondence*, I, s. 203.

57 Muchembled, *La violence au village*, s. 107-118.

mun öne çıkmış yönü olan bitmez tükenmez kentli-köylü husumetini yansıtıyordu; ağırlıklı olarak şehirlerden toplanan askerlerin, geri kalmış, aptal ve kolay av olarak gördükleri kırsal kesim insanına pek saygıları yoktu.[58]

Öte yandan askerleri bütün sivillerden ayıran derin kültürel uçurumu kent-köy ilişkilerinin ötesinde değerlendirmemiz gerekebilir. Wood'un belirttiği üzere, "Askerlik, şiddeti ve yıkıcılığı güç bela denetim altına alma aracıydı, askerlerin vazifesi ve değerleri, hukuk kuralları ve mülkiyet haklarına ilişkin tamamen farklı varsayımlara dayanıyordu, herhangi başka bir bağlamda zor kullanma ve zorlama düpedüz suç sayılırdı."[59] Askerlerle siviller arasında, örneğin etnik, dinî ya da kültürel farklılıklar öne çıkarılarak ne zaman "öteki" duygusu kabarsa şiddetin düzeyi de artardı.[60] Yabancı birlikler özellikle kendilerini yerli sivil halktan ayrı tutarlardı. 1513 yılında aylardır maaşları ödenmeyen askerlerin kasabayı talan ettikleri Caen'deki uğursuz "*Landsknecht* Günü", 1527'de paralarını alamayan İmparator V. Karl'ın* emrindeki Alman birliklerinin Roma'yı yağmalaması ve Antwerp'teki 1576 "İspanyol Hiddeti" yerli olmayan askerî birliklerin sergilediği uzun zulüm listesinin sadece en iyi bilinenleridir.[61] Benzer biçimde İngiliz askerlerinin 1640'lı yıllarda İrlandalı sivillere yönelik dehşet verici muamelesi İrlandalı Katoliklerin din ve kültür bakımından "geri" oldukları yollu geniş kabul gören inanışa dayanıyordu. Barnaby Rich bu insanları "âdetleriyle, hal ve hareketleriyle dünyada bilinen diğer herhangi bir toplumdan daha kaba, daha pis, daha barbar ve daha yabani" olarak tarif etmişti.[62] Dahası, madem askerler sivil halkın müttefikiydi; bunun pek bir önemi olmazdı. Buna örnek olarak, birinci iç savaş sırasında İngiltere'de hem de dost bir halkın evlerinde misafir edilen, paralarını eksik almış İskoç birliklerinin erzak peşinde nice zulüm işleyerek sergiledikleri davranışlar gösterilebilir.[63]

Maaşlarını düzensiz almaları ve hiç alamadıklarında şiddete başvurmaya hazır olmaları askerleri ücretli sivil emekçilerden ayıran tek şey değildi. Ücret ödenmesi savaşa katılmanın başlıca, hatta tek sebebi değildi. Askerlerin hepsi ekonomik bir ödül beklentisi içindeydiler, fakat bunun kaynağı, hele 1650 öncesi civarında, ücret kadar fidye de olabilirdi, ganimet de. Bou-

58 Hale, *War and Society in Renaissance Europe*, s. 190-191.

59 Wood, *The King's Army*, s. 236.

60 Hale, "On the Concept of the 'Other' and the 'Enemy'".

(*) Osmanlı kayıtlarında Şarlken – ç.n.

61 De Bourdeille de Brantôme, *Oeuvres complètes*, VI, s. 220-227; Tracy, *Emperor Charles V, Impresario of War*, s. 32-36; Parker, *The Dutch Revolt*, s. 178.

62 Rich, *A Short Survey of Ireland*, s. 2.

63 British Library, Thomason Tracts, E365(9), *A Remonstrance Concerning the Misdemeanours of some of the Scots Souldiers in the County of Yorke*, 1646. Asker-sivil şiddet modelleri için bkz. Tallett, "Soldats et actes de violence à l'encontre des civils dans les îles britanniques".

logne'da hizmet eden Kral VIII. Henry'nin İspanyol yüzbaşıları, generallerine "Siz bizim kralın hizmetine sadece ayda kazandığımız dört duka uğruna girdiğimizi mi zannedersiniz?" diye sormuşlardı. "Öyle değil efendim, bilakis esir alıp onların karşılığında fidye koparma ümidiyle hizmet ediyoruz."[64] Kimileri de savaş alanındaki ölü ve yaralıların üstündekileri toplayarak, saldırıdan sonra zaptedilen bir kasabayı yağmalayarak para kazanmayı beklerdi. Savaş kanunları boş yere teslim olmaya yanaşmayan bir kasabaya zorla girildikten sonra askerlere orayı ölçüsüzce talan etmeleri için üç gün izin veriyordu. Bu kısmen, aksi takdirde askerleri baskınla güvenliği kırmak gibi tehlikeli bir harekâta girişmeye ikna etmenin mümkün olmayacağı gerekçesine dayandırılırdı. Bu örneklerin dışında para ödülü köylülerle diğer insanların düzenli talan edilmesi sayesinde gelebilirdi. Erhard Schön'ün 16. yüzyıldan kalma ahşap gravür çalışmasında bir *Landsknecht* askeriyle ona eşlik eden kadın tasvir edilirken, yanında bir de şiire yer verilmiştir. Eski bir kunduracı olan *Landsknecht* mümkün olduğunca çok para kazanmak için ayakkabıcılığı bırakıp askere yazılacağını, çünkü kundura işinin ona pek bir getirisi olmadığını, oysa "nice savaşlar var/büyük servet getirdi ve katbekat itibar/Hem talihin kime güleceğini kim bilir?" der. Kadın şöyle karşılık verir: "Belki ben [talandan] de bol kazanç sağlarım/Ömür boyu harcayacağımdan fazlasını kazanırım."[65] Askerlerin fidye ve talanla ödül elde etme beklentisine şaşmamak gerekir, çünkü savaş ganimetlerinin belirgin olarak meşru tazminat şeklini alması Ortaçağ'ın sonlarına doğru olmuş ve eskiden beri süregelen yasal talan, erken modern dönemin askerî uygulamalarında önde gitmişti. Savaş ganimeti almak haklı ya da genel savaşın belirleyici özelliğiydi.[66]

Askerlerine ücretlerini tam ya da hiç veremeyen, para sıkıntısı içindeki hükümetlerin talanın rutin doğasını kabullenmekten başka pek bir seçenekleri yoktu. *Mercure François* gazetesi açık açık dile getirmişti: "Askerlere geçimlerini topraktan kazanma hakkı tanıyan, ücret almadan yağmayla karın doyurmalarına müsaade eden kâfi sayıda asker bulur."[67] Öyle ki bu durum bazen avantaja bile çevrilebilirdi. Otuz Yıl Savaşları'nda doruğa çıkan ama pek de başarılı olmayan denetimli talan sistemi orduların düzenli katkılar (*Kontributions*) alarak geçimlerini halktan sağlamalarına olanak tanıyordu. Yüklü olmasına rağmen katkılar, bölge ordu yararına tırtıklanırken, üretme kapasitesini korunmasını amaçlıyordu.[68] Diğer zamanlarda yağmaya girişmek üzere askerleri başıboş bırakmak düşman kuvvetlerinin hareket-

64 Hume, *Chronicle of King Henry VIII... Written in Spanish by an unknown hand.*

65 Lynn, *Women, Armies, and Warfare in Early Modern Europe*, s. 16-17.

66 Keen, *The Laws of War in the Late Middle Ages.*

67 Alıntı Tilly, *The Contentious French*, s. 123.

68 Tallett, *War and Society in Early-Modern Europe*, s. 55-56, özet olarak.

lerini kösteklemeye ve dağılmalarını sağlamaya yönelik bilinçli bir stratejiydi. 1650 dolaylarından önce yağmalamanın vazgeçilmez bir parçası da geri hizmet ordusunun varlığıydı, aralarında aşıracak, talan edecek "mal" arama, onları tedarikçiler ile "çalıntı simsarlarına" vererek para veya yiyecekle takas etme işini yürüten kadınlar da bulunurdu. Bizim açımızdan bütün bunların anlamı askerlerin savaşmaları karşılığında fazla bir *ücret* yerine "kendi geçimlerini sağlamak için çoğu zaman yoldaşlarının ve yanlarındaki kadınların yardımıyla fiilen yağmalama ruhsatı" almaları, ayrıca bu şartlar altında askerlerin bir ücretliden çok "yağmaya dayalı bir aile ekonomisinde ufak tefek bir tür teşebbüs sahibi gibi kendini geçindirmeye yetkili alt taşeron"[69] sayılmalarıdır.

Genel taşeronlarla soylu subayların kendi "işverenleri" ile ilişkisi de eşit ölçüde belirsizdi. Yukarıda da belirttiğimiz üzere işveren açısından genel taşeron kullanmanın çekici yanı sadece ufak bir "avans" karşılığında taşeronla kendi ağında alt taşeronluk yapan albaylar ve yüzbaşılar, sermayedarlarla mühimmatçılar (*munitionnaires*) başlangıçtaki asker toplama giderlerini ödemeye, sonra da sefer ilerleyene kadar birliklerin maaş, teçhizat ve levazım harcamalarını karşılamaya hazırdılar. Taşeron ve işbirlikçileri böylelikle devlet kapısında memurlar olmaktan çok onun alacaklıları oluyordu. Otuz Yıl Savaşları bittikten sonra genel taşeronlardan faydalanılmasına kademeli olarak son verilmişti. Ancak gördüğümüz gibi hükümetler asker almaya, birliklerin ücret ve erzaklarının karşılanmasına yardım etmek için kişisel kaynaklarını kullanmaları beklenen soylu erke giderek daha çok dönerlerdi. Redlich'in belirttiği üzere askerî alayların artık Wallenstein'ın zamanındaki büyük ölçekli ticari girişimler olması son bulmuştu, buna rağmen albay/yüzbaşının koyduğu sermayeyi geri almayı umut ettiği ve mümkünse kâr etmeyi dilediği yatırımı temsil ediyordu.[70] Soylu erkin mutlaka kâr elde edip etmediği tartışmaya açıktır, Hervé Drévillon'un Fransa'dan örnek gösterdiği üzere orduya hizmet ederek itibar kazanırlardı ama maddi kazançları azdı.[71] Yine de soyluların krallığa para yardımı yapmaya hazır oldukları gerçeği değişmez, bu bakımdan onlar da devletin memurları kadar alacaklılardı.

Demek ki özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda askerleri maaş için savaşan ücretliler olarak görmenin gerçekte sorunlu yanları var. Öte yandan 18. yüzyılda durum daha açık görülüyordu. Pek çok örneğin de gözler önüne serdiği üzere askerî birliklerin maaş ve erzaklarının karşılanmasıyla düzenli ücretin yerini alacak üstü kapalı fidye ve talan anlaşmasının onaylanmasındaki bir ak-

69 Lynn, "Comments on Mercenary Military Service in Early Modern Europe", s. 7.

70 Redlich, *German Military Enterpriser and His Workforce*, II, s. 55-62.

71 Drévillon, *L'impôt du sang*. Yararlandığı arşiv kaynakları muhtemelen yapılan masrafları küçümsemesine neden oldu.

saklık durumunda sonuç isyan, disiplinsizlik, düzenin bozulması ya da firar olurdu. Bunlardan herhangi birinin yaşanmasıysa ordunun savaşma gücünün çökmesine yol açabilir ve seferi sarsabilirdi. Deneyimli bir taşeron olan Kont Rhingrave ileri görüşüyle şu uyarıda bulunmuştu: "Askerler havayla hayatta kalamaz... açlık ve ihtiyaç olan yerde, düzen mutlaka bozulur."[72] 17. yüzyılda bir gözlemci de aynı doğrultuda şunları kaydediyordu: "Bir ordunun en büyük zafiyeti düzenin bozulmasıdır. Düzenin bozulmasının en büyük sebebiyse ücret talebidir".[73] D'Estampes Dükü ise eğer adamlarının rahatını sağlayamazsa ya firar ederler ya da düşman saflarına katılırlar, derken bunun sebebini "çünkü böyle adamlar *écu*yu* takip ederler" diye açıklıyordu.[74] Dolayısıyla 17. yüzyıldan sonra hükümetler ağır aksak da olsa hükümdarın daha sıkı denetiminde ve devlet tarafından daha iyi desteklenen silahlı kuvvetler kurmak üzere bir dizi bağlantılı adımlar atmaya başladılar. Bu inisiyatiflerin amacı askerî randımanı iyileştirmek ve orduları devlet iktidarının daha etkili araçları haline getirmekti. "Askerin dirliğini güvence altına almak kralın zaferini sağlama almaktır" diyen Michel le Tellier bunu kısa ve öz bir dille ifade etmişti.[75]

Hükümetler ilk olarak askerlerine her zaman eksiksiz olmasa bile düzenli maaş ödemeyi hedeflediler. Bu konuda Felemenkler pek çok yönden başı çekmişlerdi, 17. yüzyılın sonlarında en iyi –en güvenilir anlamında– maaş ödeyenler olarak görülüyorlardı. Felemenk Devletlerinin yalnızca Cumhuriyet'in serpilen ticari işlerinden aldığı vergilerle sağlanan likit fonlar bulması yetmiyordu, aynı zamanda yeni bir anlayış olan *solliciteurs-militair*'den yararlanması gerekliydi; bunlar anlaştıkları belli bir aylık miktar karşılığında bir yüzbaşı ve bölüğüne para ödemeye hazır, dolayısıyla adamların maaşlarının ödeneceğinden emin olmalarını sağlayan işadamlarıydı. Sistemin biçimlenmesiyle *solliciteurs-militair*, sağladıkları bütün fonlardan, kabul edilen % 6,95 faiz karşılığında askerî birliklere maaş ödeme işini tekellerine almış oluyorlardı.[76] Felemenk ödeme sistemi bir ölçüye kadar başka yerlerde olacakların da habercisiydi. Örneğin, Avusturya Veraset Savaşı (1741-1749) sırasında Almanya'da görev yapan iki Fransız ordusu, Bavyera ve Vestfalya orduların-

---

72 Lublinskaya, *Documents pour server à l'histoire des guerres civiles en France*, s. 246.

73 British Library, Thomason Tracts, E116(36) *Observations Concerning Princes and States upon Peace and Warre*, 1642.

(*) Eski para – e.n.

74 Lublinskaya, *Documents pour server à l'histoire des guerres civiles en France*, s. 97. Ayrıca bkz. Donagan, *War in England, 1643-49*, s. 264-247.

75 Alıntı André, *Michel le Tellier et l'organisation de l'armée monarchique*, s. 64.

76 Van Nimwegen, "The Transformation of Army Organisation", s. 170-171, 174-175. 1715 sonrasında Felemenk mali sistemindeki çöküşler için bkz. Scott, "Fiscal-Military State and International Rivalry during the Long Eighteenth Century", s. 34-36.

daki birliklere yapılan ödemelerin çoğu giderek daha çok Mauvillain gibi özel finansör kuruluşlar tarafından yerine getiriliyordu.[77] Askerlere düzenli maaş ödemesi yapılsa bile hükümetler maaş seviyesi ve hizmetin şartları üzerinden pazarlık yapılmamasını sağlamak için harekete geçmekten geri kalmazlardı. Böylece *Landsknecht* alayları yeniden düzenlenerek bölüklere ayrıldı; seçtikleri subaylar görevden alındı; maaşlar aktif göreve bağlandı; dolayısıyla askerler kendilerini temsil etme hakkını kaybettiler. Aynı şekilde işverenler de İsviçreli mızraklıların özerkliğini sınırlayacak yollar aramaya koyulmuştu.[78]

İkincisi, askerlerin maaşlarının ödenmesi daha sert bir disiplini zorunlu kılıyordu. Everhard van Reyd'in "Parasını vermezse, kimse onları [askerleri] sallandıramaz" diye açıkça dile getirdiği nokta, "şayet [adamlar] paralarını vaktinde alsalardı [...] o zaman generalin onları ağır bir şekilde cezalandırmaya hakkı olurdu" diyen General Monck tarafından da doğrulanmıştı.[79] 17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde savaş idaresini belirleyen kuralların ve kararların çoğu çoktandır yürürlükteydi.[80] Sıradan askerlerle ilgili olarak bunlar her sefer öncesinde komutanlar tarafından savaş nizamnâmesi altında toplanırdı. Kuralların içeriğinde değişiklik yapılması söz konusu değildi, ancak kapsamları genişletilmiş, 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra daha sert bir şekilde zorla uygulanmaya başlamışlardı.[81] Bilhassa sivillere yönelik yağma, hırsızlık ve kötü muameleyi yasaklayan maddeler izinsiz talanı engellemek veya en azından önünü kesmek amacıyla uygulamaya konmuştu. Mareşal Claude Villars'ın talanla ilgili disiplin ihlaline karşı başvurduğu "son derece vahim" cezalar emsaldi.[82] Böylelikle 18. yüzyıldaki orduların tamamının tıpkı Fransızların *prévôts des maréchaux*'su gibi karargâhta ve harekâtta düzeni sağlamaktan sorumlu inzibat subayları vardı, ayrıca askerî mahkemeler daha sık kurulur olmuştu.

Talanı önlemenin yanı sıra daha sert disiplinin yürürlüğe konması komutanın elini güçlendiren bir uygulamaydı, böylece acemi birlikleri yürüyüşe, talime ve savaş tatbikatlarına sokabiliyorlardı. Ek olarak askerler artık hendek ve lağım kazmaya, kendi yüklerini taşımaya ve tahkimatı hazırlamaya zorlanabilirlerdi. Kendilerinden önceki askerlerin ekseriyetle direndiği ve

77 Félix, "Victualling Louis XV's Armies", s. 10.

78 Van Nimwegen, "Army Organisation", s. 168.

79 E. Van Reyd, *Histoire der Nederlantscher Oorlogen* (Leuwarden, 1650), s. 324, alıntı Nickle, *The Military Reforms of Prince Maurice of Orange*, s. 90-91; Monck'tan alıntı Lloyd, *A Review of the History of Infantry*, s. 182. Ayrıca bkz. Maurice de Saxe'ın yorumları, *Més rêveries*, alıntı Phillips, *Roots of Strategy*, s. 106.

80 Parker, "Early Modern Europe", s. 41.

81 Navereau, *Le logement et les ustensils des gens de guerres*; Tallett, *War and Society in Early-Modern Europe*, s. 123-126.

82 Villars, *Mémoires du Maréchal de Villars*, II, s. 230.

kadınlarla karargâhtaki diğer hizmetlilerin veya talihsizce baskı görerek hizmete alınmış sivillerin sırtına yıktıkları işlerdi bunlar.[83] James Wood'un belirttiği gibi bu imtiyazlar usta zanaatkârlara tanınanlara benzer; ayrıca orada bulunmaları incelediğimiz dönemin ilk yarısında askerî birliklerin "sanki daha vasıflı ve biraz da bağımsız taşeron işçiler gibi hareket ettikleri, ordunun tamamının da savaşçı toplumla özelleşmiş işgücü arasında bir köprü olduğu" anlamına gelir.[84] Önceki çağlarla çelişen ayrıntıları abartmamak ve uygulamanın ulusal farklılıklarını göz önünde bulundurmak önemli olsa da 18. yüzyıla girildiğinde askerler, aşırılığın en somut örneği olan robottan farksız Prusya kuvvetlerinde görülen katı disiplinin getirdiği baskılar karşısında giderek daha çok siniyor, boyun eğiyor, iki yüzyıl öncesinin caka satan yağmacılarından bambaşka bir görünüm sergiliyorlardı.[85]

Yağma fırsatlarını kısıtlayan hükümetler aynı zamanda askerlerin kazanç kapılarını da kapatarak esirler karşılığında fidye isteme işini kendileri üstlenmişlerdi. Hükümetler tarafından esirlerin devletin malı olduğunu, dolayısıyla serbest bırakılmaları talep edilen fidye için pazarlıkları da kendilerinin yürüteceğini ilan edildiği 18. yüzyılda Kral VIII. Henry'nin emrindeki İspanyol yüzbaşıların benzerlerinin esamesi okunmazdı. Buysa askerler açısından iki cephede birden maddi kayıp demekti. Öte yandan olumlu yanından bakıldığında, hükümetler artık askerlerinin refahını daha büyük bir özenle ele almaya, daha önceden askerlerin kendi maaşlarından karşılamasının beklendiği yiyecek, teçhizat, tütün, giysi ve barınma gibi ihtiyaçlarını doğrudan kendi sağlamaya başlamıştı. Burada amaç fedakârlık değil faydacılıktı: Hükümetler, ihtiyaçları tedarik edilmeyen orduların savaş kazanmadığının farkındaydı. Buna giden yolu 16. yüzyılda açan Flandre'nin İspanyol Ordusu'yduu, fakat orduya gıda ikmali amacıyla geniş çapta sivil taşeronlarla yapılan anlaşmaları yoluna koymak için 1700'lerde bu uygulama yaygınlaşmıştı.[86] Bunun bir de hesaplanmamış sonucu vardı: Askerlerin giysilerinin doğrudan tedarik edilmesi, kıyafetlerin giderek daha çok standartlaşmasını getirmişti; üniformaların geliştirilmesine varacak bu durum askerlerin talim ve disipline daha yatkın kılındığını gösteriyordu.[87]

---

83 McNeill, *The Pursuit of Power*, s. 117-143. Bkz. 6. levha ve onun yanında köylülerin muhtemelen ırgat olarak çalıştırılmak üzere götürülmesini tasvir eden Callot'nun "Les Misères...de la Guerre" (1633): Daniel, *Callot's Etchings*, madde 271.

84 Wood, *The King's Army*, s. 304.

85 Kunisch, *Fürst-Gesellschaft-Krieg*, s. 178-182; Büyük Friedrich'in "Prusya Orduları" hakkındaki yorumları için bkz. *Military Instructions*.

86 Félix, "Victualling Louis XV's Armies". Denizaşırı birliklerin tedariki için ayrıca bkz. Côté, *Joseph-Michel Cadet*.

87 16. yüzyıl Fransız kraliyet birliklerindeki emekçilere de firar etmelerini güçleştirmek amacıyla üniforma giydirilirdi: Wood, *The King's Army*, s. 166.

Kuşkusuz bu değişikliklerin ve geçmişte görülen hak ihlalleriyle çelişkilerin boyutunu abartmamak gerekir. Değişiklik devrim gibi değil kademeli yaşanmıştı. Devlet idaresinin mekanizmaları kuşkuluydu, sık sık aksaklıklar görülür, askerler maaştan, gıdadan ve uygun kıyafetlerden yoksun bırakılırdı. Sert disiplin uygulamalarına rağmen firar etme ve düzen bozma orduların ortak özelliği olarak kalmıştı, sivillere hâlâ eziyet çektirmeye devam ediyorlardı. 1650 dolaylarından sonra isyanların sayısında belli bir azalma olmuşsa da hâlâ devam ediyor, hatta John Prebble'ın Britanya ordusu hizmetindeki İskoç birliklerine ilişkin yaptığı çalışmanın da gözler önüne serdiği üzere büyük yankı uyandırabiliyorlardı.[88] Buna rağmen önemli gelişmeler kaydediliyordu: 16. ve 17. yüzyıldaki seleflerine kıyasla, 18. yüzyıl askeri, maaşı ve istihdam şartları için pazarlık hakkından yoksun, giderek yönetmeliklerin içine hapsedilen, standartlaşma ve tektipleşmenin kural haline geldiği askerî aygıtın bir parçası, işvereni tarafından sağlanan ücrete ve ayni ödemeye daha bağımlı biri olarak görülebilir.

Askerliğin sosyal ve kültürel kısıtlamaları, hizmetin süresi

Asker alımında etkili, soylu erkin askerî hizmetle özdeşleşmesi, hali vakti yerinde kimselerin zorla alıkonma ve milis hizmetinden kaçma kabiliyeti gibi bazı sosyal ve kültürel faktörlere yukarıda değinmiştik; şimdi geldiğimiz noktada yaşamak için savaşmanın sosyo-kültürel iki yönüne bakmak, aynı zamanda bir asker ne kadar süreyle hizmet edebilir sorusunu yöneltmek yerinde olacaktır. Askerler için işgücü pazarının dönemin başından sonuna dek uluslararası çapta işlediğini belirtmek gerek. Ordular içerisinde yabancı askerler önemli, hatta bazen çoğunluktaki unsurları oluştururlardı. Örneğin, 1542'de I. Franz'ın emrindeki kuvvetlerin yaklaşık % 70'i yerli değildi, ne var ki yabancı asker konusunda rekor kıran muhtemelen İsveç olmuştu, 1632'de silahlı kuvvetlerinin sadece % 12'si yerliydi.[89] Böyle örnekler ölçüt olmayabilir, yine de bir hükümdarın komutası altındaki kuvvetlerin yarısının yabancılardan meydana gelmesi yaygın olmaya devam ediyordu. 16. yüzyılda oranın bu denli yükselmesinin bir nedeni bölgesel temelde toplanan özel birlikleri istihdam etme ihtiyacıydı: at üstünde karmaşık manevralar sergileme kabiliyetine sahip Cenevizli süvari okçular, Arnavut *stradiot*lar, *caracole* ile özdeşleşen karmaşık manevraları yapabilen Alman *Reiter*; *Wagenburg* kullanan Bohemyalılar, Savoyard hafif süvarileri ve İsviçreli mızraklılar. 1562'deki bi-

88 Prebble, *Mutiny*.

89 Potter, *A History of France, 1460-1560*, s. 261; Nordmann, "L'armée suédoise au XVIIe siècle", s. 136.

rinci iç savaşın başlarında ana kraliçe Caterina de Medici için hazırlanan hatırat, bundan ötürü, yabancı sözleşmeli birliklerin kraliyet piyade güçlerine oranını % 53,8 (% 10,8 İsviçre, % 27 Alman ve % 8 İtalyan ve % 8 İspanyol) olarak öngörmekteydi; süvarilerde oran % 48,6'ydı (% 2 Flaman, % 25,6 Alman,% 2 Savoyard).[90] Genel askerî sözleşmelerin gelişmesi yerli ve yerli olmayan birlikler arasındaki ayrımı gölgeliyordu. Taşeronların çok dilli kuvvetlerinde her uyruktan askerler bulunurdu. Parrott kökenlerine bakılmaksızın yüksek vasıflı askerlere önem verildiğini belirtir.[91]

1650'lerden sonra askere alım yöntemlerine getirilen bir değişiklik sonucu zorla alıkonan askerlere, milislere ve kayıt işinin muvazzaf yüzbaşılarca yürütülmesine daha çok önem verilmesi, askerlerin kökenlerini tekrar ön plana çıkarmıştı, çünkü yüzbaşıların çoğu hizmet ettikleri hükümdarın tebaasıydılar. Yine de yabancıların devletin silahları kuvvetlerindeki oranı hatırı sayılır ölçüde kalıyordu; bu, Britanya, Fransa, İspanya ve Prusya ordularında % 14 ila 60 arasında değişirken Prusya'da sözde "yabancı" olanlar aslında Hohenzollern hanedanlığının topraklarından askere alınmışlardı.[92] Büyük devletlerin ortaya koyduğu model küçüklere de yarıyordu. Böylece 1734 yılında Piedmont cepheye, toplam sayının % 35'ini yerli olmayanların oluşturduğu, 14.000'i yabancı, 26.000'i yerli asker sürmüştü.[93] Orduların giderek büyüdüğü bir bağlamda, yerli olmayan askerlerin alımı göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir kaynak olmaya devam ediyordu. Askerî işgücü pazarının uluslararası bir yapıya sahip olmasının doğurduğu önemsiz bir sonuç, başta 16. yüzyıl İtalyası ve dönem boyunca İrlanda olmak üzere, askeri bol ülkelerden başlayan göçün yüksek seviyelerde seyretmesiydi.[94]

Eğer ulusal kökenler ordu hizmetinde az engel teşkil ettiyse, cinsiyete ne demeli? Muharip askerlerin erkek oldukları düşünüldüğünde bu tuhaf bir soru gibi gelebilir. Oysa John Lynn'in "sefer topluluğu" çok sayıda sivillerden oluşuyordu, örneğin zanaatkârlar, uşaklar, satıcılar, tedarikçiler, arabacılar ve rehinciler vardı. Ordunun "kuyruğunda" çok sayıda kadın da vardı, ancak içtima listelerinde yer almazlardı.[95] Onların orduda bulunmaları elzemdi. Erkekleri orduya yazılmaya ikna eden hovarda hayat tarzının parçası

90 Wood, *The King's Army*, tablo 2.8'den alınmıştır, s. 56.

91 Parrott, "From Military Enterprise to Standing Armies", s. 82.

92 Thomson, *Mercenaries, Pirates and Sovereigns*, s. 29, tablo 2.1, s. 26-32; Fann, "Foreigners in the Prussian Army"; Duffy, *The Army of Maria Theresa*, s. 55.

93 Loriga, *Soldats - Un laboratoire disciplinaire*, s. 36-37 ve tablolar 1/1 ve 1/3, s. 237-239.

94 Dubost, *La France italienne au XVIe et XVIIe siècles*, özellikle s. 60-65; Arfaioli, *The Black Bands of Giovanni*; Henry, "Wild Geese in Spanish Flanders", s. 193; Rouffiac ve Murphy, *Franco-Irish Military Connections, 1590-1945*.

95 Lynn, *Women, Armies, and Warfare in Early Modern Europe*; Wilson, "German Women and War, 1500-1800".

oldukları kadar, orduların bakımı ve işleyişinde de vazgeçilmezlerdi. Cinsiyete dayalı görevlerin yerleri doldurulamazdı: çamaşır, dikiş, hemşirelik, fahişelik. 16. ve 17. yüzyıllarda kuşatma hazırlıklarında, lağım kazma, yiyecek toplama ve talan işlerinde yardım etmeleri de bekleniyordu. Hükümetler talanı azaltmak için harekete geçtikçe, 18. yüzyılda devletin, orduların maaşını ödeme ve ihtiyaçlarını karşılama kapasitesi arttıkça, kadınların da yiyecek teminini sağlama rolleri geri planda kalmıştı. Kadınların orduda bulunmalarını potansiyel baş belası ve doyurulacak bir boğaz daha olarak gören hükümetler şimdi de onların sayılarını kısıtlamak üzere kolları sıvamıştı. Artık ordularla birlikte uygun adım yürüyen kadınlar eskisinden daha azdı, kadın sayıları düştükçe askerlerin baş döndüren hovarda hayat tarzı da sekteye uğramıştı.

Ya hizmet süresi ve şartları? 16. yüzyılın sözleşmeli askerlerine bu açıdan fazlasıyla imtiyaz tanınmıştı. Hizmet süreleri *Bestallung* ile belirlenmişti ve genellikle belli bir seferle sınırlı olurdu. Sözleşme aynı zamanda hizmet şartlarını da içerirdi. Böylece Friuli'de hizmet etmek üzere sözleşme imzalayan Alman askerleri, sözleşmelerinde denize açılmak yer almadığında kendilerini donanmaya sevk eden Venedikli işverenlerinin emirlerini yerine getirmeyi reddetmişlerdi.[96] Bunun yanı sıra her ne kadar pratikte sınırlı seçeneklere sahip olsalar da kendi işverenlerini seçmekte özgür bırakılırlardı, çünkü 16. yüzyılda hükümetler savaş halinde hizmete ilk çağrılacakları sağlama almak için taşeronlara verilecek avansın buna değdiğini düşünürlerdi.[97] I. Franz'ın İsviçrelilere karşı Marignano'da zar zor kazandığı zafer (Eylül 1515) tuhaf bir şekilde Fransızları, göze çarpan mızraklıları tekellerine almak için İsviçre kantonlarıyla kalıcı anlaşmalar yapmaya itmişti.[98] Üstelik sözleşmeli kuvvetlerin liderleri bazen taraf değiştirmelerini zorlaştıran toprak bağışları ve unvanlar alırlardı; mevcut işverenlerinden gelecek gecikmiş ödemeleri ve vergileri kaybetme korkusuyla bir sefer sırasında saf değiştirmeye yanaşmazlardı; ayrıca muhtemel bir işverenle herhangi bir sözleşme imzalamadan önce coğrafi mesafeyi ve siyasal ilişkileri de dikkate almak zorundaydılar.

16. yüzyılın sözleşmeli askerlerinin tersine, bir yüzbaşı aracılığıyla orduya yazılan gönüllüler seferin ya da savaşın sonunda, ne zaman olursa olsun, terhis edilene dek hizmeti gerektiren ucu açık bir anlaşmaya imza atarlardı. Pratikte askerler ekseriyetle sonbaharda serbest bırakılırdı, özellikle ele aldığımız dönemin ilk yarısında böyleydi. Zorla askere alınanlara istihdamın süresi ve şartlarıyla ilgili hiçbir seçenek tanınmazdı; 18. yüzyılda, bilhassa ba-

96 Mallett ve Hale, *The Military Organization of a Renaissance State*, s. 319.

97 Bkz. *A.g.e.*, s. 322-323; örnekler için bkz. Parker, *The Army of Flanders and the Spanish Road*, s. 39.

98 Potter, *A History of France, 1460-1560*, s. 264-265.

zı Alman devletlerinde hizmet süresini olabildiğince uzatma eğilimi söz konusuydu. Örneğin, zorla orduya kaydedilenler için Prusya ordusunda hizmet teorik olarak sınırsız bir dönemi kapsıyordu, ancak 1792'de bu süre yirmi yıla indirilmişti. Pratikteyse askere alınanların epey bir bölümü erken terhis edilir, çoğuna, hasat zamanı evlerine dönme fırsatı buldukları uzun izinler verilirdi.[99] Hizmet sürelerinin uzatılması yıl boyunca bir asker topluluğunu barındırma eğilimini desteklerdi, böylece kalıcı birlikler ortaya çıktı. Bu yeni bir şey değildi elbette. Daimi ordular pek çok devlette 15. yüzyılda görülmeye başlamıştı, hükümdarlar kuvvetlerinin sürekli elverişli olmalarını (hazır orduyla pek aynı şey sayılmaz) sağlama çabasıyla askerî taşeronlara avans öder, daha önce de belirttiğimiz gibi İsviçre kantonlarıyla antlaşmalar yaparlardı. Fakat 17. yüzyılın sonlarından itibaren yıl boyunca devletin elinde tuttuğu askerlerin sayısı önemli ölçüde artmıştı.[100] "Hazırda bekleyen" ordu kiralamayı zorlaştıran geleneksel ve genel sözleşmelerin inişe geçmesiyle birlikte barış zamanı askerlerine daha çok ihtiyaç duyuluyordu. Kalıcı olarak tutulan birlikler, hele bir de eski muhariplerden meydana gelmişse, savaş zamanında ordunun, merkez alarak genişleyebileceği çekirdek kadroyu sağlardı.

Orduya yazıldıktan sonra bütün askerlerin firar etmesi yasaktı, ancak 16. yüzyılın sözleşmeli askerlerine, eğer halihazırdaki işverenleri uyması gereken şartları yerine getirmemişse, savaş sırasında taraf değiştirme fırsatı (en azından teorik olarak) tanınmıştı. Firar ve düşman saflarına geçiş bütün askerî kurallara göre suç kabul edilirdi. Ordu hayatının diğer pek çok alanında olduğu gibi 1650'lerden itibaren orduların savaşta yeterliğini güçlendirme çabasıyla bu iki madde, disiplin cezası gerektiren maddelere dahil edilmişti.

Toplu sözleşmeden devlet teşkilatı ordularına

Erken modern askerler incelememizde karşımıza çıkan gelişmeler John Lynn'in 1996'da orduların örgütlenme biçimlerinin evrimine ilişkin genişlettiği ana hatların geçerli olduğunu akla getirmektedir.[101] Toplu sözleşmeli ordu (1450-1650) gerçekten de çeşitli gönüllü ve gönülsüz askere alma yöntemleri birbirine eklenerek, ayrıca bu ikisinin karşımı olan yarı-feodal bir usul kullanılarak meydana getirilmişti. Bizim dönemimizin (1650-1790) ikinci yarısı hem devlet tarafından daha iyi desteklenen hem de hükümdarın daha sıkı denetimi altındaki devlet muvazzaf ordusunun gelişimine sah-

99 Wilson, "Social Militarization in Eighteenth Century Germany", s. 5, 16.

100 Tallett ve Trim, "Then Was Then and Now is Now", s. 22 ve Gunn, "War and the Emergence of the State", s. 54-58.

101 Lynn, "The Evolution of Army Style in the Modern West".

ne olmuştu. Tüzük, disiplin ve tektiplilik giderek gündeme oturmuştu, diğer yandan daha önce askerlerin ihtiyaçlarını kendilerinin karşılaması beklenirken bunların doğrudan devlet tarafından tedarik edilmesine doğru bir gidiş vardı; gerçi bu iş istihdam edilen özel finansörlerle tüccara devredilirdi. Asker sayısı artıyordu, dönem boyunca daimi kuvvetlerin geçimini karşılamaya yönelik bir gelişme yaşanıyordu. Flanders İspanyol Ordusu ve İsveçliler 1500-1650 arası yıllarda örnek teşkil etmişlerdi. O noktadan sonra ortaya birbiriyle rekabet halinde iki model çıkmıştı: Destek birliklerinden yararlanan Felemenk ordusu ve Kral XIV. Louis emrindeki Fransız ordusu – ikincisinin yerini, 18. yüzyıldan başlayarak Fransız Devrim Savaşları'nda yenilene ve 1806'da bozguna uğrayana dek Avrupalılara örnek olan Prusyalılar almıştı. Öte yandan, eğer Lynn'in tezinin ana hatları geçerliyse, kendisinin de kabul ettiği üzere üstünde bazı değişiklikler yapmak kaçınılmaz olacaktır.

Yalnızca 1500 ile 1650 arasında değil, dönemin tamamı boyunca ordulara asker alımında ve desteklenmesinde gerek girişimciliğin gerekse soylu erkin oynadığı rolün hâlâ önem taşıdığını vurgulamamız gerekiyor. Genel sözleşme yöntemi kadar geleneksel sözleşme biçimi de 17. yüzyılın ortasından sonra hızla inişe geçmişti. Ne var ki savaşın ticarileşmesi iki önemli yönüyle sürmekteydi. Biri, asker toplamada her zaman önemli bir görev üstlenmiş soylu erkin rolünün yeni gelişmeler kaydetmesiydi. Hükümdar seçkin sınıfı hem orduya katılmaya hem de yanlarında adamlarını da getirmeye ikna etmek için çoktandır askerlik hizmetiyle asalet statüsü ikilisinin birleşmesini koz olarak kullanmaya devam ediyordu. Yukarıda da gördük, başta Fransa'daki olmak üzere bazı ordularda satın alınabilirlik sisteminin getirilmesi onları özel servet edinmeye, aynı zamanda uzun vadeli kazanç kapısı olur umuduyla asker alımı ve bakımında nüfuzlu kimseler olmaya özendirmişti. Başka yerlerde yine bir bölüğün idaresinden kâr elde etme umudu soyluların monarşiye hizmet uğruna para ve itibarlarını ortaya koymaya itiyordu. 18. yüzyılda alaylar hiç kuşkusuz iyice devlet denetimi altına alınmıştı, buna rağmen girişimcilik direniyordu. Soylu erkten yararlanılmaya devam edilmesine şaşmamak gerekir, yakın tarihte yapılan araştırmaların çoğu, sözde "mutlak" devletlerde bile hükümdarların iş gördürmek için sosyal ve mali seçkinlerle –ister geleneksel soylu erkten meydana gelsin, ister saray adamlarından, taşralı ileri gelenlerden, idari ve hukuki personelden, tüccar veya başkalarından– yapılacak pazarlıklara ve uzlaşmaya ne kadar güvendiklerini vurgular niteliktedir. Bu durum özellikle bir ordunun kurulması ve idamesi söz konusu olduğunda geçerliydi, devletin içinde herhangi bir kurum bu çapta geniş ve maliyetli bir teşkilatla başa çıkamazdı. David Parrott, "Bir ordunun kurulması ya da dönüşümü, hükümdarın emri altında-

ki tebaaya dayatacağı cinsten bir hamle değildir" diye belirtir ve ekler: "Ordular ve askerî kurumlar hükümdarlarla siyasal seçkinler arasındaki ilişkiyi temsil ederler."[102]

Savaşın ticarileşmesinde ikinci bir yol daha vardı. Almanların ağırlıkta olduğu birkaç prensliğin yanı sıra kısa süreliğine Savoy ve İsveç de silahlı kuvvetlerini destek birliklerine ödenecek para karşılığında kendilerinden daha büyük ve daha zengin devletlere kiralamaya başlamışlardı. Askerlerin, kendi iyilikleri pek umursanmadan maddi kazanç uğruna en yüksek fiyatı verene kiralanması küçümsenircesine, bu *Soldatenhandel* –asker ticareti– olarak tanımlanmaya başladı; bilhassa Hesse-Kassel prensi, Britanyalıların çarpışmada yaralanan ya da esir düşenlerden çok ölenler için prim verdiği Trenton Savaşı'nda uyruğundaki askerlerden "sadece" 1.465'inin ölmesine hayıflandığı için yerilmişti.[103] Asker ticaretinin bu yönünü kuşkusuz fazla abartmamalıyız. Peter Wilson işin içinde paradan daha fazlasının olduğunu, uyruklarındaki askerleri kiralık veren hükümdarların en az bu konu kadar siyaset, hanedanlık ve diplomasi alanında da elde edecekleri kazanımlar üstünde durduklarını ortaya koymuştur. Aslında sadece nakit kazanç ekseriyetle küçük bir meblağ olurdu ya da olmazdı bile, alınan ödeneğin çoğu askere alım maliyetlerine giderdi. Maddi kazanç sağlamayı başaran birkaç talihli arasında Hanover ve 1797 yılında, ondan çok daha küçük Ansbach-Bayreuth Prensliği vardı. Hesse-Kassel da asker takasından büyük kârlar elde eden istisnalar arasında öne çıkıyordu. Üstelik Alman devletleri destek alacakları ortaklarını seçerken ayrımcılık yapar, her zaman en yüksek teklifi verene gitmezlerdi; sözleşmeler genellikle askerlerin haklarını koruyan maddeler de içerirdi, örneğin aynı birimde tutulmaları ve kendi subaylarının komutası altında görev yapmaları gerektiğinde ısrar edilirdi. Yine de bu uyarılar dikkate alındığında bile geriye bu "savaş esnafının" (*Kriegshandwerk*) önemli bir ticari yönü kalıyordu.[104]

Lynn'in ordu tipleri taksonomisi açısından *Soldatenhandel* daha önemli bir zorluk içermektedir, kendisinin de önerdiği gibi gereğince ayarlama yapılması gerekir.[105] Bu durum kiralık alayların, hem paralı askerlerin hem de zorunlu birliklerin özelliklerini sergilemelerinden kaynaklanmaktadır. Erken modern dönemde paralı askerliğin tanımı özenle yapılmalıdır. Modern tanımlar üç parçalı maaş uğruna savaşma, yabancı hizmet ve profesyonellik anlayışla-

102 Parrott, "From Military Enterprise to Standing Armies", s. 77.

103 Ingrao, *The Hessian Mercenary State*, s. 1; Wilson, *War, State and Society in Württemberg* literatürü gözden geçirir, s. 74-77.

104 Wilson, "The German 'Soldier-Trade' of the Seventeenth and Eighteenth Centuries", *War, State and Society in Württemberg*, s. 84, 89; Ingrao, *The Hessian Mercenary State*, s. 127.

105 Lynn, "Comments on Mercenary Military Service in Early Modern Europe", s. 1-3.

rına odaklanmaktadır, ancak bunlar sıklıkla erken modern döneme olur olmadık şekilde aktarılmıştır.[106] Oysa bu niteliklerin hiçbiri erken modern Avrupa'da paralı askerlik hizmetinin özünü tam anlamıyla karşılayamaz. Öncelikle 1650'li yıllar öncesinde bütün askerler paralarını almayı beklerlerdi, ama bu onların hepsini paralı asker yapmaz. 1650'den önce maaş, askerin hizmetini karşılamanın yegâne şekliydi. Ancak para ödülü kavramını, askerlerin fidye ve talandan elde etmeyi umut ettikleri kazançları da içine alacak şekilde maaşın ötesine taşısak bile daha fazla ilerlememiz mümkün olmaz, çünkü herkes bu yolla kazanç sağlama peşindeydi. İkincisi, yabancı hizmet anlayışının yanlış anlamalara yol açma potansiyelidir. Kuşkusuz paralı askerleri yabancılarla eş tutmak için bazı sebepler var, ne de olsa 16. yüzyılda bunların çoğu askere alınmayı geldikleri bölgeye borçlu olan vasıflı kimselerdi. Cenevizli okçu süvariler, Arnavut *stradiot*lar, Alman *Landsknecht* ve *Reiter*, Savoyard hafif süvarileriyle İsviçreli mızraklılar örneklerine yukarıda değinmiştik.[107] Ancak erken modern orduların hepsinde yüksek sayıda "yabancı" asker bulunurdu, bunların tamamı paralı askerler değildi, hatta paralı asker denecek ama hükümdarlarına hizmet etmeye gönüllü olmuş pek çok *yerli* asker vardı. Dolayısıyla Essex Kontu tarafından İrlanda'ya götürülen Thomas Churchyard'ın "paralı askerler" diye söz ettiği adamların çoğu Kraliçe Elizabeth'in hükümdarlığı altındaki topraklardan geliyordu.[108] Sonuncusu profesyonellik: Muhtemelen bu, uzmanlık ve hizmette aranan ölçütler ve geçen süreyle ilgilidir, ayrıca, örneğin *Landsknecht* ve *Reiter* gibi köklü paralı asker birimlerinin bu karakteristiklere sahip olması beklenmekle birlikte profesyonellik pekâlâ paralı olmayan birliklerin taşıdığı bir özellik de olabilir.[109]

Eğer erken modern dönemin paralı askerlerine özgü karakteristiklerin ne olduğunu belirlersek bu hususlar daha çok netlik kazanır. İlki 16. yüzyılda bir tarihçinin dediği gibi "kiralık erat" anlayışıydı.[110] İkinci ve ilkiyle bağ-

106 Yakın tarihte yapılan bir tanım için bkz. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, *Report of the Ad Hoc Committee on the Drafting of an International Convention against the Recruitment, Use and Training of Mercenaries* (1982). M. Mallett kâr için savaşmak ve yabancılık kavramlarının altını çizerken ("Mercenaries", s. 209), de Vries bu tanımı sorunlu bulur ("Medieval Mercenaries"). Ayrıca bkz. Aynı kitapta Fransızlar tarafından yapılan yorumlar (Giriş Bölümü). Erken modern dönemin paralı askerlerine ilişkin eşsiz bir değerlendirme için bkz. Sikora, "Söldner". Peter Hagendorf'un günlüğü 17. yüzyıl paralı askerlerinin hayatına ilk ağızdan tanıklık eder, Hagendorf ve Peters, *Ein Söldnerleben im Dreißigjährigen Krieg*.

107 Bu askerî birlikler genellikle sanıldığı kadar homojen değildi ve "Alman" ve İsviçreli" birliklerin geldikleri coğrafi kökenler çok çeşitli olabiliyordu. İsviçrelilerden söz ederken bazen "Alleman" dendiğine rastlanırken, *Landsknechte* askerleri Guelders, Vaud ve Savoy'dan toplanmış olabilirdi: Baumann, *Landsknecht*; Potter, *Renaissance France*, s. 131.

108 *The Fortunate Farewell to the Most Forward and Noble Earl of Essex* (Londra, 1599), Nichols, *The The Progresses and Public Progressions of Queen Elizabeth* içinde, s. 433.

109 Trim, *The Chivalric Ethos and the Development of Military Professionalism*, özellikle s. 3-30.

110 Alıntı Trim, "Fighting 'Jacob's Wars'", s. 80.

lantılı bir nokta da davranış özgürlüğü anlayışıydı. Paralı askerler feodal yükümlülük ya da zorla alıkonma sebebiyle savaşmaya mecbur değildi. Hizmet edip etmeme konusunda tercih yapabilirdi. Son olarak paralı askerlerin mücadele edilen davadan herhangi bir çıkarları yoktu, sadece kendi özel çıkarları uğruna savaşırlardı. 18. yüzyılın *Soldatenhandel* sınıflandırmasında sorun olan da bu özelliklerin iç içe geçtiği üç hususta ikincisidir. Bu kapsama dahil olan askerler kiralıktı, davadan doğrudan hiçbir çıkarları yoktu, ayrıca bunlar her iki yönüyle de paralı askerlerdi, ancak çoğu davranış özgürlüğünden yoksundu, çünkü hükümdarın ordusuna ya zorla alıkonma ya da milis sistemi aracılığıyla (veya benzeri bir yolla) kaydedilmişlerdi. Bu durum Lynn'in taksonomisinde yeni bir kategoriye gerek olduğunun altını çizmektedir. Lynn "zorunlu-paralı" gibi karma bir kategori önerir.[111]

Paralı askerler tartışması Lynn'in modelinde ayarlanması gereken son bir alana ulaşır. Lynn toplu sözleşmeli ordunun büyük ölçüde güvenilmez olduğuna, çünkü "çoğunluğun paralı çetelerden meydana geldiğine", bunun sonucunda askerlerin adına savaştıkları hükümdara bağlılık duymadıklarına, işverenlerine sırtlarını dönmeye, tebaasını yağmalamaya ve isyana hazır olduklarına dikkat çekmektedir.[112] Ancak paralı askerlere ilişkin böyle bir yargı haklı olabilir mi? Erken modern dönemin çağdaşları onlar hakkında pek olumlu bir kanıya sahip değillerdi, buysa savaşma kabiliyetlerini beğenmemekten değil vazifeden çok meslekleri için savaşan adamlardan hoşlanmamalarından ileri geliyordu.[113] Paralı askerler maaşlarını aldıkları sürece sadık kalırlardı, gerekirse ölümüne savaşmaya hazırdılar. Örneğin, Dreux muharebesinde (1562) Protestanlar için çarpışan *Landsknecht* alayının tamamı ölürken veya esir düşerken, kraliyet ordusunda savaşan İsviçreli piyade birlikleri arasında da kayıplar çok yüksek rakamlara ulaşmıştı.[114] Potter 16. yüzyıl paralı askerleri için istihdam edilmelerinin asıl nedenini "müsait olanlar içinde en iyileri onlardı... çoğu zaman işlerini başarıyla yaparlardı" diye açıklar; Parrott da ertesi yüzyılın genel sözleşmeli birliklerine ilişkin benzer sonuçlara varmıştır.[115] Demek ki paralı askerlerin istihdam edilmiş olması bir ordunun güvenilmez olmasını gerektirmez; tam tersine sadık ve etkili savaşçılar olduklarını kanıtlamışlardı. Maaşlarının aksatılması silah-

111 Lynn, "Comments on Mercenary Military Service in Early Modern Europe", s. 7-8.

112 Lynn, "The Evolution of Army Style in the Modern West", s. 517.

113 Machiavelli bunu önemli unsur olarak görüyordu, sadakatlerini ve savaşma kabiliyetlerini pek beğenmese de onlar için üzüldüğünü "vazifeye çağrıldıkları için savaşan adamlar..." sözleriyle dile getirmişti, Machiavelli, *Arte della Guerra*: Machiavelli, *The Art of War*, Wood (ed.), s. 20.

114 Wood, *The King's Army*, s. 120, 199.

115 Potter, *Renaissance France at War*, s. 151; Parrott, "From Military Enterprise to Standing Armies", s. 83-85. Ayrıca 15. yüzyılda İtalya'da paralı askerler hakkındaki olumlu yorumlar için bkz. Mallett, *Mercenaries and Their Masters*, s. 185, 195-198, 242.

ları bırakmaları, isyan çıkarmaları ve yağmalamaya girişmeleri anlamına gelirdi. Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi bu tepki aynı koşullar altında *bütün* askerler için geçerliyken en çok dikkat çekenler ve ayıplananlar paralı askerler olmuştu. Nasıl bir karışımdan meydana gelmiş olursa olsun, maaşı ve ihtiyaçları karşılanmayan her ordu firara, isyana, düzen bozmaya ve yağmaya yatkınlık gösterirdi.

Değişimin itici güçleri

John Lynn'in erken modern dönemde toplu sözleşmeden devlet örgütlenmesi içindeki orduya geçildiğini önerdiği taksonomisi genelde doğru görünmektedir. Ama bu değişimin sebepleri nelerdi? Teknolojik ilerleme geleneksel açıdan askerî meselelerde açıklayıcı bir unsur olarak ayrıcalık kazanmıştır. Bunun yanı sıra bütün olarak dönemin göze çarpan yanı, silah sistemleri ve sevkiyatlarının yavaş olması bakımından yenilikten görece yoksun kalmasıdır. Mızraklar giderek yerlerini taşınabilir ateşli silahlara bırakırken, ağır silahlar savaş alanında önemli bir yer edindi, fakat ilerlemenin hızı yavaş seyrediyordu, böylece teknolojik ilerleme ordu örgütlenmesinin değişiminde pek az rol alacaktı.

Değişimin itici gücü olarak çatışmanın "maddi teknolojisi" yerine savaş halinin "sosyal teknolojisi",[116] özellikle de disiplinin, ordunun büyüklüğünün ve kurumsal yapıların rolü üstünde yoğunlaşmamız daha iyi olacaktır. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi devlet teşkilatı ordularının niteliklerinden biri yüksek disiplin standartlarını dayatma çabasıydı. "Askerî devrim" yandaşlarının savunduğunun aksine, disiplin esasen askerlerin cephede silahlarını kullanmalarını ve etkili manevralar yapmalarını sağlama almanın yolu olarak dayatılmış değildi, bunlar kesinlikle onun doğurduğu yan sonuçlardı.[117] Disiplin daha çok 16. ve 17. yüzyıllarda orduları sık sık felce uğratan yağmalama, isyan ve düzen bozma eylemlerinden kaçınılması için gerekliydi. Bu nedenle disiplinin yürürlüğe konması bu sorunların çözümüne yönelik hazırlanmış yegâne önlem paketiydi, böylece asker maaşlarının daha düzenli ödenmesi, kıyafet, yemek, teçhizat ve barınma olanaklarının doğrudan sağlanması, fidye işinin sıradan askerlerden alınması, orduyla birlikte sefere çıkan kadınların ve "beleşçilerin" sayısına kısıtlama getirilmesi ve seçkin birliklerin ödeme ve hizmet koşulları üzerinden pazarlık yapma kabiliyetlerinin sınırlandırılması hedefleniyordu.

Tüm bu önlemlerin altında yatan mantık, devletin güç aygıtı olarak orduları ivedilikle daha etkili kılmanın gerekli olmasıydı. Silah altına alınan er-

116 Lynn, "Clio in Arms", s. 92.

117 Rogers, *The Military Revolution Debate* tartışmaya mükemmel bir giriş sunar.

keklerin sayısındaki artışın nedeni de buydu, ancak bu doğrusal bir artış değildi, çünkü nicelik de en az nitelik kadar önem taşıyordu. Geniş bir askerî kuruluşa sahip olmak devletlere yenilginin yaralarını sarma, bozgun yemiş sahra ordusunu yenileme, yıpratıcı savaş halinin gereklerini yerine getirme ve bir bölgeyi işgal edip denetim altına alma olanakları demekti. Elbette orduları merkezden denetlemenin zorunlu kılınmasının hükümetlere para tasarrufu sağladığı da savunulabilirdi, ayrıca kendi adamlarını ve kraliyet hazinesini dolandıran fırsatçı yüzbaşıların faaliyetlerine dur demeleri gerektiğinin farkında oldukları da doğru. Gelgelelim, toplu sözleşmeli ordulardan uzaklaşmaya iten neden tasarruf arayışı değildi, çünkü devletin örgütlediği birlikler kendilerinden önceki ordu türlerine göre aslında çok daha masraflıydı. Muhtemelen "adam bulmada ucuz"[118] olabilirlerdi, ancak bütüne bakıldığında çok daha pahalıya mal oluyorlardı. Maaşları düzenli ödeniyor, devletin ikmal ettiği mal ve hizmetlere daha çok ihtiyaç duyuluyordu, üstelik kendinden önce gelen ordulardan çok daha kalabalık, dolayısıyla daha maliyetliydiler. Joël Félix'in tahminine göre Veraset Savaşı ile Yedi Yıl Savaşları'nın Fransız hazinesine getirdiği ek maliyet iki ila iki buçuk milyar *livres tournois** gibi dudak uçuklatan bir rakama ulaşmıştı.[119] 18. yüzyılın hükümetleri seleflerine kıyasla her ne kadar çok daha geniş kaynaklara dayansalar da demografik büyümenin ve ekonominin serpilmesinin (ve giderek küreselleşmesinin) sonucunda askerî maliyetler bu kaynakları epey aşıyordu. Fon açığını kapatmak için 18. yüzyılın hükümdarları devletten devlete değişkenlik gösteren bir dizi önlemlere başvurdular, bunlara toplanan vergileri yükseltmek, krediler kullanmak ve kaynakları kamulaştırmak da dahildi, ne var ki başarı ölçüsü de değişkendi.[120] Öyleyse toplu sözleşmeli ordulardan devlet örgütü ordulara geçişte itici güç tasarruf arayışı olmak yerine, ordunun varlığını sürdürmesi açısından en basit düzeyde kalsa bile orduyu amaca uygun hale getirme çabasıydı.

Son olarak hükümetleri askerî randıman arayışına sürükleyen nedenin, Batı Avrupa devletleri arasında gerektiğinden fazla ortaya saçılıp açık çatışmaya dönüşerek yaşanan yoğun rekabetçi ilişkiler olduğunu görmemiz gerekir. Savaşın sebepleri çok ve değişkendi: taht kavgaları, din, ticari düşmanlıklar, bölgesel yayılmacılık ve *şanlı zafer* peşinde koşmak. Öte yandan çatışma konusu her ne olursa olsun, Batı Avrupa sürekli bir gerginlik hali yaşı-

118 Lynn, "Evolution of Army Style in the Modern West", s. 519.

(*) Livres tournois (Fr.): Fransa'da yüz yıllar boyunca kullanılmış para ölçü birimi. Fransız Devrimi'yle birlikte kullanımdan kalkmıştır – e.n.

119 Felix, "Victualling Louis XV's Armies", s. 1.

120 Scott, "The Fiscal-Military State and International Rivalry during the Long Eighteenth Century", özellikle s. 34-40, 42-43. Fransızların mali durumu hakkında bkz. Félix ve Tallett, "The French Experience, 1661-1815", s. 155-157, 160-162, 164-165.

yordu, aklı başında hükümetler bir sonraki tura hazırlanmak üzere barış molası alırlardı. O zaman da ordularının savaşma kapasitelerini artırmaya heves etmelerine şaşmamak gerekir, ne de olsa hükümdarların, hatta devletlerin kaderi kendi askerî kapasiteleriyle belirleniyordu. Portekiz, Siena ve İskoçya askerî seferlerdeki başarısızlıklarının sonucunda büyük komşuları tarafından ilhak edilmişti; askerî başarı Felemenk Cumhuriyeti örneğinde de bağımsız bir prenslik kurulmasında hayati önem taşıyordu. 1742'de Fransa ve diğer hükümetler Avusturya'yı parçalamayı planlıyorlardı, Yedi Yıl Savaşları'nın başlamasıyla Prusya aynı kaderden kıl payı kurtulmuştu, İsveç'in nice canlar pahasına kazandığı Baltık İmparatorluğu elinden alınmış, 1772'de Polonya, 1919'da haritadan silinmeye varacak ölçüdeki ilk bölünmelerini yaşıyordu. Seçkin hukuk alimi Emmerich de Vattel çok kudretli komşularına karşı devletlerin güçlerini birleştirerek kendini savunmada önleyici hamle yapma hakkını savunurken herhalde aklında Avrupa devlet sisteminin yoğun rekabetçi yapısı vardı.[121]

En iyi uygulanan model olarak algılanan orduları taklit etmek veya özelliklerini uyarlamak yoluyla askerî açıdan "ayakta kalma" baskıları yoğun olmalıydı. Bu rekabetçi baskıların hiç de basit olmadığını vurgulamak gerekir. Bütün devletler kendilerine özgü koşulları dikkate almak zorundaydı. Kimileri gönüllüleri askere almak yerine zorla alıkoyma ve milis hizmetinden yararlanır; kimi kiralık askerleri kimi de yardım parası almayı tercih ederdi; bazı devletler çok katı bir disiplin uygulardı, Avusturya gibi diğerleriyse askerlerinin geçimini karşılamayı önemli ölçüde ağırdan alır, yetersiz kalırlardı. Yine de gidişatın seyri belliydi: daha geniş ordular, daha sert disiplin, daha dolaysız devlet ikmali ve daha çok devlet denetimi. Buysa asker emekçiler açısından derin sonuçlar doğurmuştu.[122]

121 Vattel, *The Law of Nations or the Principles of Natural Law*, Kitap 3, 3. Bölüm.

122 Devlet içi rekabetin sözde mutlakiyetçi veya Weber anlayışına benzer modern bir devleti getirmesinin kaçınılmaz olmadığını vurgulamak gerekir. Çok farklı meşruti yapılara sahip prensliklerin yanında zorba sayılabilecek, mutlakiyetçi başka ulusal hedefleri olan devletler ortaya çıkabilmişti, ancak hepsi savaş halinin gereklerine karşılık vermişti. Bkz. James, "Warfare and the Rise of the State", s. 28-29.

6

AVRUPA'DA GÖÇMEN EMEKÇİ İSKOÇ PARALI ASKERLER, 1550-1650[1]

JAMES MILLER

1550 ve 1650 arası yıllarda, ister kraliyet adına hareket eden hükümdar ister danışma meclisi olsun, İskoçya'daki hükümet kıta Avrupası'nda altmış toplama birlikten fazla askerin savaşmasına izin vermişti. İncelediğimiz dönem boyunca Çukur Ülkeler'de yapılan savaşlara denk gelen 1570'lerde ve sonradan Cermen topraklarında yaşanan Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) kapsamında 1620-40'lar arasında doruğuna ulaşmış bir süreçti bu. Tablo 1 bunu özetlemektedir. Denizaşırı diyarlarda savaşmak üzere asker toplamak bu tarihlerden önce ve sonra da görüldüğünden, ayrıca kargaşa ya da siyasal sıkıntı doğurur korkusuyla bütün engelleme çabalarına rağmen gayriresmî toplanan askerler söz konusu olduğu için denizaşırı savaşlarda çarpışan askere alınmış erkeklerin gerçek boyutlarını tam anlamıyla bilmek asla mümkün değildir. Lisanslı toplanan askerlerin sayısı epey değişkendi, Çukur Ülkeler'deki hizmet için Patrik Murray'e 25 Mart 1602'de ve Prusya'da İsveç hizmeti için Thomas Moffat'a 23 Temmuz 1635 tarihinde hak tanınan 60 asker gibi sınırlı bir sayıdan tutun da, Nithsdale Kontu Robert, Alexander Lord Spynie ve Murkle'dan James Sinclair'ın her birine 3 Nisan 1627 tarihinde Danimarka hizmeti için tanınan asker sayısı 3.000'e kadar çıkabiliyordu; ancak bu olayda iddialı hedeflere ulaşılmamıştı. Lisanslarda belirtilen daha alışıldık sayılar 200 ila 300 askerdir. Bu rakamların doğruluğu ve güvenirliği akılda tutulmak koşuluyla, denizaşırı hizmet için asker alımlarının dorukta olduğu Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) sıra-

1 Bu çalışmadaki yardım ve teşvikleri için Dornoch Highlands and Islands Üniversitesi Tarih Merkezi Başkanı Dr. David Worthington'a teşekkürü borç bilirim.

TABLO 1
1550 ve 1650 Arasında Kıta Ordularına Katılmak Üzere İskoçya'da Yapılan Bazı Asker Alımlarının İskoçya Kraliyet Danışma Meclisi Kayıtları'na (RPCS) ve Başka Kaynaklara Dayanan Özeti
(Bazen asker toplama başarısız olur ya da hedeflenen sayılara ulaşılamazdı.)

Yıl	İstikamet	Bazı örneklerde kıdemli subay veya alım memurunun adıyla birlikte, kaynakta belirtilen asker sayısı	Kaynak (aksi belirtilmedikçe RPCS*)
1552	Fransa	300 piyade, 400 süvari, "2 asteğmen" (Gilbert Kennedy, 3. Cassilis Kontu)	I, s. 131-136
1564	Danimarka	2.000	XIV, s.XLVII
1568	Danimarka	Bilinmiyor (Yüzbaşı Moncur)	I, s. 640
1573	İsveç	1.600 (Archibald Ruthven)	II, s. 235
1573	İsveç	300 (Yüzbaşı Campbell)	II, s. 238
1573	Çukur Ülkeler	900, üç ayrı lisans kapsamında. Çok daha fazlası lisanssız alınmış olabilir.	II, s. 237; s. 256.
1577	Çukur Ülkeler veya Flanders	13 lisans hazırlandı - adam sayısı belirtilmese de 3.500 olabilir.	II, s. 643
1577	Danzig	150 (Yüzbaşı Rentoun)	II, s. 621
1578	Çukur Ülkeler	200	III, s. 23
1578	"Yurtdışı Protestan hizmeti" (Çukur Ülkeler?)	100	III, s. 213
1602	Çukur Ülkeler	460 (Patrik Murray'in lisansı dahil)	VI, s. 721
1602	İsveç	Bilinmiyor (Albay Thomas Ogilvie)	Fischer, s. 70**
1605	İsveç	1.600 piyade ve 600 süvari (Sir James Spens)	Fischer, s. 71**
1607	İsveç	200 süvari (Robert Kinnaird)	Fischer, s. 71**
1610	İsveç	Bilinmiyor	VIII, s. 619
1612	İsveç	300 (Andrew Ramsay'in yasadışı asker toplaması)	IX, s. 430
1620	Bohemya	1.500 (Sir Andrew Gray)	XII, s. 255-259
1621	Bilinmiyor	100	XII, s. 412
1622	Çukur Ülkeler	Bilinmiyor (Archibald Campbell, 7. Argyle Kontu'nun İspanyol hizmetine asker alımı)	XIII, s. LVI
1623	Polonya	8.000 (Robert Stewart)	XIII, s. LVII
1624	İsveç	1.200 (James Spens)	XIII, s. 478
1625	Kont Mansfeld'in ordusu (Palatina)	300	2. seri, I, s. 49
1626	Danimarka (sonra İsveç)	Muhtemen 3.000 (Sir Donald Mackay, Lord Reay)	2. seri, I, s. 244.
1627	Danimarka	9.000 (askere alınanlar muhtemelen 5.000'in altında) (Nithsdale-Spynie-Murkle yoklamaları)	2. seri, I, s. 565

TABLO 1 (devamı)			
Yıl	**İstikamet**	**Bazı örneklerde kıdemli subay veya alım memurunun adıyla birlikte, kaynakta belirtilen asker sayısı**	**Kaynak (aksi belirtilmedikçe RPCS*)**
1628	İsveç	300 (James Spens)	2. seri, II, s. 397
1629	Çukur Ülkeler	Bilinmiyor (Kinfauns Baronu Hay)	2. seri, III, s. 99
1629	İsveç	1.200 (Alexander Hamilton), 1.200 (Sir George Cuninghame)	2. seri, III, s. 136; s. 208
1631	İsveç	2.000 (Sir Donald Mackay, Lord Reay)	2. seri, IV, s. 218
1631	İsveç	6.000 (Sir James Hamilton, Hamilton Markizi)	Burnet, s. 5***
1632	İsveç	1.400 (Sir James Lumsden)	2. seri, IV, s. 483
1632	İsveç	200 (Yarbay McDougall)	2. seri, IV, s. 525
1633	Fransa	1.200 (Sir John Hepburn)	2. seri, V, s. 65
1635	İsveç	60 (Thomas Moffat)	2. seri, VI, s. 65
1636	Çukur Ülkeler	300 (Lord Almond)	2. seri, VI, s. 225
1637	Fransa	1.120 (Yüzbaşı Robert Hume)	2. seri, VI, s. 401
1637	İsveç	1.200 (Cuninghame, Monro, Stuart)	2. seri, VI, s. 458, 484
1638	Fransa	1.000 (Andrew, Lord Gray)	2. seri, VII, s. 103
1639	Fransa	2.000 (Mar Albayı Alexander Erskine)	2. seri, VII, s. 106, 136
1642	Fransa	6.000 (James Campbell, Irvine Kontu ve diğerleri)	2. seri, VII, s. 247, 281, 302
1656	İsveç	2.500 (William, 3. Lord Cranstoun)	Fischer, s. 122**

(*) *Register of the Privy Council of Scotland (1545-1689)*
(**) Fischer, *The Scots in Sweden.*
(***) Burnet, *The Memoires of the Lives and Actions of James and William Dukes of Hamilton and Castleherald etc.*

sında Avrupa'daki çatışmalarda 50.000 kadar İskoç'un silah kuşandığı tahmin edilmektedir.[2]

"Paralı asker" teriminin bu adamları tanımlamada uygun olmadığı ileri sürülebilir. 16. ve 17. yüzyıllarda İskoçya'da geçerli terim, İskoç dilinde *wageit men of weare* ya da farklı şekillerde söylenen "savaşın ücretli adamları" ibaresiydi. Bununla birlikte, "paralı asker" bir komutan için ya da kendi doğum yerleri veya normal ikametleri dışında kendilerine ait olarak görebilecekleri siyasal bir devlet için savaşan askerleri tanımlamada elverişli bir sözcük olarak kalır, burada da bu anlamda kullanılmaktadır. *Askerlik "İşi"* projesinin çalıştaylarında yapılan tartışmalarda, bir "paralı" askerin sosyal bağlardan veya yükümlülüklerinden bağımsız olması, istihdam edilmeye müsa-

2 Murdoch, "Introduction", s. 19. Steve Murdoch ve Alexia Grosjean, İskoçların askerî aktiviteleri ve 1580-1707 arası Kuzey Avrupa'daki diğer sosyal durumları üzerine bir veritabanı ürettiler, şu adresten ulaşılabilir: http://www.st-andrews.ac.uk/history/ssne.

it olması ve ücretli biri olmaktan öte, bir çatışmadan hiçbir çıkarı olmaması gerektiği ortaya atılmıştı. Bu koşullar Avrupa kıtasında savaşmış İskoçların hepsine uymaz, ayrıca bu çalışmada görüleceği üzere asker kaydedilmelerine yol açan genellikle sosyal bağları ve yükümlülükleriydi. Yine sıkça görüldüğü gibi bir çatışmadaki çıkarları dinî eğilimlerden veya şeref anlayışından ileri gelirdi; yalnızca para için hizmet etmiyorlardı.

İskoç paralı askerlerinin, dönemin savaşlarında oynadığı askerî roller bu yazının kapsamını aşar, dolayısıyla sadece aşağıdaki özetle yetinilmiştir.[3] Burada odaklanılan nokta İskoç toplumundaki birçok insanı, yurdunda başka bir geçim sağlamaktan ziyade yurtdışında asker, ama aslında bir çeşit göçmen işgücü olmaya yönelten koşullar ya da baskılardır. Bu yazı kısaca onların kabul ettikleri çalışma koşullarını saptar. Başvurabileceğimiz bilgi kaynakları aynı döneme ait yasal ve idari kayıtlar, mektuplar ve diğer belgelerden oluşmaktadır. Sıradan askerler dönemin kayıtlarında çok az iz bırakırlar ve onların eylemlerinin ve güdülerinin kanıtı olarak geriye kalanlar sınırlı olduğu gibi zaman ve mekâna dengesizce dağılırlar. Diğer kaynaklarsa ailelerin ve kavimlerin binbir türlü hikâyeleridir: Genellikle tanımladıkları olaylardan çok sonra yazılmışlardır ve her zaman abartıya maruz kalırlar fakat zengin bir sözel kültüre ve geleneklere tek erişim kaynağımız onlardır, eğer özenle ele alınırlarsa değerli ek ayrıntılar sağlayabilirler.

Sosyo-ekonomik arka plan

Avrupa'nın periferisinde yer alan ve görece az gelişmiş ekonomiye sahip İskoçya ekonomik dış göçe maruz kalıyordu; bu 1550 ve 1650 yılları arasında nüfus artışı ve yüksek gıda fiyatlarını getiren ciddi kıtlığın sıklıkla yaşanmasıyla gelişen bir tabloydu.[4] 16. ve 17. yüzyıllarda ülkenin nüfusunu tahmin etmek üzere birkaç girişimde bulunulmuş ve toplamın 800.000 ila bir milyonun biraz üzerinde olması gerektiği kabul edilmişti. Buna göre, bunca askerin, bazen geçici ama çoğu zaman kalıcı olarak ülkeden göç etmesi, çalışabilecek güçteki genç erkeklerin önemli bir bölümünün kaybını temsil etmektedir; bu da akla, ülkenin refahına zarar vereceği apaçık ortadayken neden böyle olduğu sorusunu getirir.

Nüfusun büyük kısmı kırsal köylerle kasabalara dağılmıştı, kasabaların çoğu neredeyse herkesi, yetersiz hasada tehlikeli ölçüde elverişli, görece ilkel tarıma fena halde bağımlı kılacak kadar küçüktü. Çekilen sıkıntıya dair veriler,

3 Örneğin bkz. Murdoch, *Scotland and the Thirty Years' War*; Miller, *Swords for Hire*.

4 Sosyo-ekonomik koşullar genel tarih içinde irdelenir, örneğin Smout, *A History of the Scottish People*; Lynch (ed.), *The Oxford Companion to Scottish History*. David Worthington, *British and Irish Emigrants and Exiles in Europe* dış göçe ilişkin araştırmaları gözler önüne sermektedir.

tarihsel kayıtlarda sıklıkla görülürken, ayrıca tahıl ve canlı hayvan ihracatının yasaklanması ya da izne bağlanması, hatta öğünlerde yenecek yemek çeşidinin sınırlanması (elbette bu sosyal konuma göre değişirdi, örneğin bir piskopos sekiz çeşit yiyebilirken bir kasabalının hakkı sadece üçtü) gibi, yetkililerin sıkıntıları hafifletici önlemler dayatma girişimlerine birçok yerde rastlarız.[5] 21 Haziran 1572 tarihinde Kraliyet Danışma Meclisi halka geçimlerini "en iyi şekilde sağlayabilecekleri" (*best staikit*) kırsal kesimdeki dostlarının yanında kalmak üzere Edinburgh şehrinden ayrılmalarını emretti.[6] 1578 yılının *Chronicle of Aberdeen* kayıtlarına göre o sıralarda "İskoçya'nın dört bir tarafında emsali görülmemiş her türlü erzakın muazzam noksanlığı çekiliyordu. Yemeğin çeyrek kilesi altı şiline, biranın pinti on peniye, en iyi mahsul şarabın yarım pinti kırk peniye satılıyordu; balık ve et sınırlı ve pahalıydı."[7]

Veba ve diğer salgınlar genel nüfusun dertlerine dert katıyordu. Kraliyet Danışma Meclisi enfeksiyonun yayılmasına karşı koymak için seyahatlere kısıtlama getirmeye ve deniz gezginlerini karantinaya almaya çalıştı. Bu tip felaketlerden etkilenen kişilerin sayısı hakkında hiçbir bilgi bulunmamakla birlikte durumun ciddiyeti bugüne ulaşan belgelerde açıkça görülür. Ekim 1606'da Dunfermline Kontu tarafından krala yazılan mektupta "Air ve Striveling [Ayr ve Stirling] kazalarının hemen hemen harap" olduğu anlatılıyordu; 1603'ten 1609'a kadar süren bu veba salgını 1608-1609 kışında Perth'de 500 can almıştı.[8]

Dolayısıyla, gitmekte özgür olan İskoçlar açısından ülkeden göç etme güdüleri güçlüydü. Bazıları, iki komşu halk arasında uzun süredir devam eden husumete ve İngiltere yasalarının İskoçları düşman yabancılar olarak görmesine rağmen İngiltere'ye taşındı. Ekseriyetle erkek olan bu göçmenler çeşitli ticaret ve meslek dallarında faaliyet gösterseler de iki ülke arasında sıklıkla patlak veren savaş karşısında beklenildiği gibi hiçbiri asker kaydedilmedi.[9] Avrupa kıtasına geçiş yolları da ticaret aracılığıyla iyi kurulmuştu. 16. yüzyılın ileriki yıllarında İskoç göçmenlerin gözde istikameti, bugün Polonya ve komşularının bulunduğu Baltık bölgesiydi. Stettin [Szczecin] ve Danzig [Gdańsk] gibi limanlara gitmek üzere gemilere binip Orta ve Doğu Avrupa'ya yayılan İskoçların sayılarının binlerce olduğu tahmin edilmektedir.[10]

---

5 *Register of the Privy Council of Scotland (1545-1689),* 14 cilt (Edinburgh, 1877) [artık *RPCS* olarak geçecek], I, s. 94.

6 *A.g.e.*, II, s. 148.

7 Yazar İskoç dilinden İngilizceye kendi çevirmiştir: "The Chronicle of Aberdeen", *Miscellany of the Spalding Club* (Aberdeen, 1842), II, s. 47.

8 *Letters and State Papers During the Reign of King James the Sixth*, s. 91.

9 Galloway ve Murray, "Scottish emigration to England 1400-1560".

10 Örneğin bkz. Fischer, *The Scots in Eastern and Western Prussia* ve "Scotland and Poland, a Historical Relationship, 1500-2009", uluslararası konferansı, Edinburgh, 2009.

Çoğu saygıdeğer tacirler olurken diğerleri yoksul işportacılar olarak kalmışlardı. İskoçya aynı zamanda Scheldt Nehri'nin ağzındaki Veere kasabasında bir ticaret merkezine sahipti, üstelik Kuzey Denizi boyunca düzenli bir trafik vardı. Felemenkler de İskoçlar gibi Protestanlığın bir türü olan Kalvinizmi benimsedikleri için, İskoçların neden Avrupa'nın bu bölgesine çekildiklerini, çoğunun orada Hollanda'daki silahlı mücadeleye katıldıklarını anlamak zor olmaz. Kanada sahillerinde kendisine yeni bağışlanmış topraklara yerleşimci çekmek için Sir William Alexander tarafından 1624'te kaleme alınan tanıtım broşüründe "Nüfus kalabalığı ile zorlanan İskoçya, yükünü hafifletmek için her sene akın akın (arılar gibi) sürüler sevk ederken kalabalıklar birkaç kırıntıyı bir arada zor gören Lehistan'a (Polonya) fena halde yük oluyorlar ki yakın vakte kadar vasıfsız işlerini terk ederek (şayet kendileri angarya altında ezilip ölmedilerse), Ruslara, Türklere yahut İsveçlilere karşı harbe gitmeye mecbur bırakıldılar..." deniyordu.[11] Göçmenler yurtdışında ne bulmayı bekliyorlardı? Çoğunlukla istihdam ve fırsat elde etmek için aile bağlantılarından yararlanarak bir tür ticaret veya ticari faaliyet yoluyla geçimlerini kazanmaya çalışıyorlardı. Sir William Alexander'ın dile getirdiği – askerlik uğruna ticareti terk etmek–, ordu saflarını dolduracak adamlara her ihtiyaç duyulan yerde görülen ekonomik talihsizliğe tepki niteliğindeydi.

Asker olarak dışarıya göç

Erkekler özellikle asker olarak iş bulmak üzere göç ediyorlardı. Haziran 1573'te Kraliyet Danışma Meclisi "yabancı diyarlarda devam eden savaşlarda hizmet etme bahanesi altında" "bu memlekette... hatırı sayılır oranda" yurtdışına gitmeye hazır kişi bulunduğunun farkındaydı.[12] Meclis bunu aynı zamanda ülkedeki sosyal baskıyı rahatlatmak için bir fırsat olarak da görüyordu: "mevcut açlık, yokluk ve gıda kıtlığı" göz önüne alınarak, erkeklerin Felemenklerin bağımsızlığı uğruna savaşmak için Çukur Ülkelere özgürce seyahat etmesine izin verildi.[13] Asker alımı izni hükümet açısından yetkililerin istekleri dikkate alınmaksızın olan biteni denetim altında tutma, ama belki daha önemlisi, denizaşırı hizmet için askere alma kisvesi altında silahlı bir komplo girişimini örtbas etmeye karşı koyma çabasıydı. Eylül 1587'de Kraliyet Danışma Meclisi başlıca tüm kasabaların pazar yerlerinde okunmak üzere bir duyuru kaleme almış, buna göre, kraliyet ruhsatı olmadan "muharip gruplar" toplamak veya silahlanmak, herhangi bir kumandanın emrine girmek yahut asker olarak yurtdışına gitmek yasaklan-

11 "Prospectus of the Colony of New Scotland, 1624", aktaran Davidson, *The Davidsons*, s. 153.

12 *RPCS*, II, s. 235.

13 *A.g.e.*, II, s. 148.

mıştı.[14] Askerlerin kraliyet hizmetinden uzaklaşmaya yöneltilmesi ve genç Kral VI. James'in Stirling Kalesi'ndeki ikametgâhı içindeki yirmi beş kilometrelik alandan asker toplanmasına izin verilmiyordu. Asker kaydetmekle görevli komutanlar adamlarını en yakın limanda gemiye bindirmeye zorlanır, herhalde halk arasında heyecan ya da düşmanlık uyandırma korkusundan olsa gerek zaman zaman da davul çalmadan asker almaları emredilirdi. 1605 yılında Kraliyet Danışma Meclisi'nin kaygılarından biri de asker olacak ayaktakımının limanlara giderken sergiledikleri azgın davranışlarla başa çıkmaktı, ayrıca 1609'da İsveç yolundayken kötü hava koşulları yüzünden Peterhead'de karaya çıkmak zorunda kalan iki bölük İrlandalı paralı askerin ülkede bulunması da meclisi fazlasıyla endişelendiriyordu.[15]

Yasadışı ilan edilen gayriresmî asker alımına bir örnek de 1612'de Kraliyet Danışma Meclisi'nin Danimarka'ya karşı İsveç ordusunda hizmet edecek askerlerin alımını önlemeye çalışmasıdır. Meclis, adamların şiddetli baskıyla ve iradeleri dışında asker kaydedildikleri konusunda, o sıralarda artık Britanya kralı olarak Londra'da ikamet eden Kral VI. James'i bilgilendirmişti. Kraliyet Danışma Meclisi'nin asker alımını en başından beri köstekleme yönelik resmî çabaları arasında yelken açmaya hazır gemilerde arama yapmak, askere alınanların tahliyesini emretmek ve kıdemli subay Alexander Ramsay'i huzura çağırmak da vardı (ama o gitmemiş ve o günden sonra isyankâr damgasını yemişti).[16]

Yerli askerî uygulamalar

Askerliği yurtdışına giden genç erkekler için uygun bir seçenek yapan ve asker alımının geçerliliğini besleyen bir etmen de ülkede öteden beri süren silahlı kuvvetler geleneğiydi. Soylu sınıfın silahlı adamlar bulundurması âdetti. 1707'deki Birlik Antlaşması'na kadar monarşi ve asilzâdeler arasındaki gerilimin, asilzâdelerin sık sık isyan çıkarması veya ya tahta ya da birbirlerine karşı kendi çıkarları uğruna silaha sarılmasıyla sonuçlandığı yakın zamandaki tarihçiler tarafından sorgulanmaktadır ama kan davası gütme, baskın yapma, adam kiralamak için senetler imzalamanın yaygın olarak görüldüğü ve İskoçya'nın, farklılıkların şiddet yoluyla çözümüne açık bir ülke olduğu doğrudur.[17] John Major'ın (ya da Mair) yazılarındaki yorumlar bu konuyla bağlantılıdır. 1521'de *History of Great Britain* adlı eserinde, "Şayet müsavî rütbeden iki asilzâde birbirlerine mücavir iseler, aralarında kavga ve hatta

14 *A.g.e.*, IV, s. 211.

15 *A.g.e.*, VIII, s. 390.

16 *A.g.e*, IX, s. 430-461.

17 Wormald, *Lords and Men in Scotland;* Grant, *Independence and Nationhood.*

kan dökmek alelade bir hadisedir ve onların hizmetkârları da birbirlerine tesadüf ettiklerinde mutlaka arbede çıkar" diye belirtmişti. "Rençberler ... at ve harp silahlarına sahiptir ve şayet nüfuz sahibi bir efendileri mevcut ise ve şayet ondan memnun iseler, lüzum hasıl olduğunda, adil yahut değil [lord uğruna] kavgaya katılmaya, icabında onunla beraber ölümüne dövüşmeye hazırdırlar. Rençberler bir hata daha yaparlar: Oğullarını yetiştirirken herhangi bir zanaat öğretmezler. Kunduracıları, terzileri vesaire tüm zanaatkârları hor görür ve harbe kifayetsiz bulurlar..."[18] Major, eleştirilerini daha da ileri götürerek İskoçya Dağlıları (Highlander) hakkında şöyle der: "Karşılıklı nifak saçarlar, sulhtan ziyade harp onların olağan halidir. İskoç krallar bu adamların akınlarına güç bela mukavemet ederler."[19]

Ülkenin sosyal yapısını farklı bölgeler arasındaki büyük kültürel farklılıklar karıştırıyordu, en önemlisi üstünkörü ama kullanışlı isimlendirmeyle Lowlands (ovalık bölgeler) ve Highlands (dağlık bölgeler) arasında Highland Line (Highland Hattı) diye anılan kültürel sınırdı. John Major bunun farkındaydı ama 14. yüzyıl ortalarında İskoçya'nın tam kapsamlı ilk tarihini yazan din adamı olarak görülen John of Fordun da bu konuda yorum yapmıştı: "Sahil insanları ehli ve medeni, itimat edilir, sabırlı ve kibar, münasip kıyafetli, hatırşinas ve uysal, ibadette kusur etmeyen, ama düşmanlarının eline düştüklerinde daima yanlışa karşı çıkmaya meyilli kimselerdir. Diğer taraftan dağlılar ve adalılar vahşi ve ehlileşmemiş bir halktır, kaba ve başına buyruk, yağmaya hevesli..."[20] Fordun önyargılıydı fakat bu kültürel uçurum onun yaşadığı yıllarda giderek gerçeğe dönüştü. Onun "vahşi ve ehlileşmemiş bir halk" tanımı aslında 17. ve 18. yüzyılların Jacobite isyanlarında önemli rol oynamış Galce konuşan kavimlerden oluşan topluma yönelikti. Bu insanlar arazi sahibi akrabalar ve yandaşları olarak kümelenmiş, birbirine kan davası gütmeye fazlasıyla yatkın ve hızla askerî kılığa girmeyi beceren, sağlam bir savaşçı karakteri olan büyük ölçüde kırsal bir kültüre mensuptu. Kavim ya da soy içerisinde kan bağı önemliydi ve kavmin akıncılarına genellikle şefin kendisi veya onunla kan bağı olan akrabaları komuta ederdi. Kendisi de Highland'de doğmuş olan Piskopos John Leslie 1578'de bu savaşçı toplumun çok uzun zamandır varlığını sürdüregeldiğini göstermişti: "Bu adamlar arasında, şayet efendileri isyana ve fesada teşvik eder ise tabii ki memnuniyetle ve hararetle yerine getirecek ama refahlarına çok zarar veren tuhaf ve layığınca bir ahlâk bozukluğu mevcut: Fukara veya zengin, zirai ameleler yahut zanaatkâr olarak addedilmektense cengin asil ya da en azından cesur adamları sıfatına nail olmayı tercih ederler."[21]

18 Hume Brown, *Scotland before 1700 from Contemporary Documents*, s. 58-59.

19 *A.g.e.*, s. 60.

20 *A.g.e.*, s. 12.

21 Yazarın İngilizceye çevirdiği alıntının İskoçça kaynağı, *a.g.e.*, s. 165-6.

Yeri gelmişken Galler dağlık bölgesinden doğan özel paralı asker sınıfına değinmeden geçmeyelim. Bu sınıfa "yabancı savaşçı" anlamına gelen Galce *galloglaigh* sözcüğünün İngilizceleştirilmiş hali olan *galloglass* adı verilmişti. Bunlar 13. yüzyıldan 1600'lerin başlarına kadar İrlandalı kavim şeflerinin maiyetine girmiş Highlands'in batı kıyılarından gelen denetim altındaki profesyonel savaşçılar sınıfıydı. Otuz Yıl Savaşları sırasında bazıları İsveç'in hizmetine girdiyse de bu uzmanlaşmış grup yazımızın ana kapsamı dışına çıkmaktadır.[22]

Aynı dönemde İskoçya'nın güneyinde, ülkenin İngiltere ile sınırını belirleyen Borders (sınırlar) bölgesinde kırsal bir ekonomiye sahip olması ve yağmacılık ve kan davasını yeğlemesi bakımından bu kavimlere benzeyen bir toplum yaşıyordu. Burada kolaylıkla askerî kılığa bürünebilecek, bihassa arazi sahibi ailelere bağlı akrabalar yaşardı. 1578'de Piskopos Leslie'ye göre savaş korkusu, aralarındaki toprağın işlenmesine engel oluyordu. O tarihte Highlands ve Borders bölgelerinde yaşayan insanların benzerliği anlaşılmıştı: "Mülk sahiplerinin iradesine karşı kumandanları, şefleri ve kavim başlarına tabi Highlands ve Borders kavimlerinin kayıtları."[23]

İskoç monarşisinin, biraz olsun hâkim olmak için sürekli mücadele verdiği Highlands ve Borders bölgeleri arasında, en iyi tahminle, kırsal yerleşimlerle daha büyük kasabalara pay edilmiş nüfusun yaklaşık % 60'ının bulunduğu Lowlands yer alır. Bu bölge ülkenin merkezi boyunca bir kemer oluşturur ve doğu kıyısında Aberdeen dolaylarıyla Moray Firth'ün ötesine kadar uzanırdı. Burada yaşayan halk muhtemelen Fordun'un ehli ve medeni gördüğü insanlardı, ancak İskoçya'daki kan davası üstüne yaptığı çalışmada K.M. Brown 1573 ve 1625 arasında tespit ettiği 365 kan davasının % 40'ının Lowlands'de, % 23'ünün Borders'da meydana geldiğini kaydeder.[24]

Highlands ve Borders asker alımında iyi bir bölge olma potansiyeline sahip olsalar da, günümüze dek ulaşan ve söz konusu insanların isimlerini de içeren bulgular aracılığıyla, denizaşırı hizmet için askere alımda en önemli bölgenin, İskoçya'nın en yerleşik bölgesi olan Lowlands olduğunu söyleyebiliriz. Highlands'deki asker alımları, burada esas aldığım dönemin sonlarına doğru, 1626'da Mackay Alayı kurulana dek önem taşımıyordu. Mackay'in subaylarından Robert Monro 1632'de İsveç hizmetinde olan kıdemli İskoç subaylarını belirlemişti: Listesindeki otuz albaydan dokuzunun Lowlands veya Kuzeydoğu bölgesinden geldiği biliniyordu; soyadlarına bakıldığında diğer on altı kişi de muhtemelen aynı bölgelerdendi; sadece dört kişi Highlands'den gelmişti, bir tanesi de aslen Finlandiya'dan göçmüş İskoç göçmen-

22 Genel bir giriş Cannan, *Galloglass*'da bulunabilir.

23 Yazarın İngilizceye çevirdiği alıntının İskoçça kaynağı, *RPCS*, IV, s. 782.

24 Brown, *Bloodfeud in Scotland 1573-1625*, s. 5.

lerden birinin oğluydu. Monro'nun listesindeki elli iki yarbaydan sadece altısı Highlands'den, beşiyse Lowlands'in nüfuzu altındaki doğu kıyısındandı.[25]

Hollanda'daki İskoç Tugayı hakkındaki önemli çalışmasında James Ferguson, yurtdışındaki İskoç askerî hizmetiyle ilgili bu çarpıcı örneğe, Lowlands'den gelen katkıya ilişkin pek çok kanıt sunar.[26] Bir örnek vermek gerekirse, komutanları Archibald Arskin'in [Erskine] Aralık 1608'de Zwolle'de ölümünden sonra askerlere ödeme yapılmasından söz edilen bir belgedeki okunabilir kırk bir imzadan on beşinin İskoç olduğu su götürmez, hatta bunlara on İskoç daha eklenebilir, çünkü onların isimleri, Lowlands'den geldiklerini düşündürmektedir. Ferguson kitabın girişinde genel bir yorum olarak şöyle der: "En önemlileri Perthshire, Forfar, Aberdeenshire ve Highlands olmak üzere, öncelikle Fife ve ardından Forth boyundaki kontluklar, özellikle General Mackay [1640-1692] girdikten sonra tugayla çok yakın bir bağlantı içindeydi, İskoçya'nın diğer bölgelerinin de onun bayrağı altında kendi temsilcilikleri vardı."[27] Sözü edilen General Mackay'in daha önce adı geçen Mackay Alayı ile hiçbir ilişkisi yok, o Scourie'li Hugh Mackay'dir (yaklaşık 1640-1692). Doğu kıyısındaki limanlara yakınlığı ve seyahat kolaylığı nedeniyle Lowlands'de asker alımının ağırlık kazanmasında önemli rol oynadı, fakat daha önce gördüğümüz gibi Lowlands daha uzaklardaki Highlands'den görece daha huzurlu ve düzenliydi.

Soylular bir dış tehdit (her zaman İngiltere'den) söz konusu olduğunda kendi farklılıklarını en azından bir dereceye kadar kenara koyma becerisini gösterirlerdi. Örneğin, Borders'dan iki aileye, Cessfordlu ve Ferniehurstlü Kerrs ile Branxholmelu İskoç ailelerine, Şubat 1546'da Kraliyet Danışma Meclisi "İskoçya ve İngiltere memleketleri arasındaki bu harp zamanında" birbirlerine yönelik baskınları bir kenara bırakmaları ve yerine hukuk mahkemeleri yoluyla tazminat istemeleri için çağrıda bulunmuştu.[28] Kraliyet Danışma Meclisi belgelerindeki tutanaklar emir altına giren "hısımlarını, dostlarını, adamlarını, kiracılarını, yandaşlarını, müttefiklerini ve destekçilerini" ayrıntılarıyla anlatarak, bu münakaşalara karışan akrabalar hakkında net bir fikir vermektedir. Kral I. Robert (1274-1329) düşmanlarını şiddetle bastırmak suretiyle Bağımsızlık Savaşları sırasında ülkenin büyük bölümünün desteğini almayı başarmıştı. Ordusunda ülkenin farklı kesimlerinden, Lowlands ve Borders gibi Highlands'den de adamlar bulunuyordu; öte yandan birliğe ramak kalan böyle dönemlere rağmen, 1371'den itibaren Stuart döneminin büyük bölümünde de süren İngiltere ile patlak veren takip edilmesi

25 Monro, *Monro His Expedition with the Worthy Scots Regiment.*

26 Ferguson, *The Scots Brigade in the Service of the United Netherlands.*

27 *A.g.e.*, I, s. xxv.

28 *RPCS*, I, s. 22.

için asker toplamak, Highlands'in güney eteklerinden ve Borders'dan yalnızca görece küçük bir asker katkısıyla temelde Lowlands'in meselesiydi. Ancak ulusal ihtiyaç zamanlarında Borders halkının baskınlara ve kan davasına yatkınlıkları usta ve gezgin süvari sınıfının hızla oluşturulmasına olanak sağlardı. Kraliyet Danışma Meclisi'nin Ekim 1545 tarihli tutanaklarında bu durum şöyle belirtilir: "Eski hasmımız İngiltere'ye karşı krallığın müdafaası amacıyla üç ay boyunca Borders bölgesini aşmak ve orada kalmak üzere" bin atlının askere alınması için üç aracı görevlendirilir ve kendilerine toplam 18.000 İskoç sterlini tahsis edilir.[29]

16. yüzyıl boyunca farklı zamanlarda Kraliyet Danışma Meclisi piyade ve süvari birliklerinin toplanmasını emretmişti. Meclis'in 21 Ağustos 1546 tarihli kayıtlarında verilen örnek Saint Andrews Kalesi'nin kuşatılması ve ele geçirilmesi için adam toplamak üzere ülke Aberdeen üzerinden Moray Firth kıyılarına doğru, doğu yakasına kıvrılan toprakları da kapsayacak şekilde bölgeyi dört parçaya bölüyordu. Esasen dördü de Lowlands'e aitti, toplanan orduda zaman zaman Highlands'in unsurları da bulunmakla birlikte buralar fazla etkilenmemişti.[30] Bu tür duyurular kasabaların pazar yerlerinde yapılır, kırsal alanda ya da kasabalarda oturan on altı ila altmış yaş arasındaki erkekler yanlarında, silahlarıyla birlikte yirmi gün yetecek kumanyalarını alarak askerlik hizmetine çağrılırdı. Sonuçta ortaya çıkan ordu, yaygın adıyla İskoç piyadeleriydi. Sistemin önemli bir özelliği de askere alınan erata para ödenmediğinden, hükümdarın genellikle maddi olanağı kısıtlı kraliyet hazinesine en düşük maliyetle bir ordu kurmasına olanak vermesiydi.

Savaşa bir ölçüde hazır olmayı sağlamak amacıyla yerel kesimlerde düzenli aralıklarla *wappenschaws* –silah gösterisi– olarak bilinen bir talim sistemi uygulanırdı. 1424'te Kral I. James'in saltanatında, bununla ilgili ilk yasa on iki yaşına gelen tüm erkeklerin okçuluk eğitimi almaya başlamasını gerekli kılıyordu. Wappenschaw yasası yaklaşık on beş kere tekrar onaylanıp düzeltilerek 1600'e dek yürürlükte kaldı. Böylece kısmen, kusurlu görülen silahların iyileştirilmesine, kısmen de teknolojik değişime ayak uydurmaya yarıyordu. Ağır silahlardan bahsedildiğine ilk kez 1456'da rastlarız: "İlaveten, kralın harp arabaları yapmaya muktedir bazı arazi baronlarına ricada bulunması, her birinden takviye malzemeyle dolu iki hazneye sahip iki silah ve bunları ateşleme erbabı nişancı adamlar talep etmenin faydalı olacağına kanaat getirilmiştir. Şayet silah ehli değil iseler, o vakit lüzum hissedilmeden evvel talim etmeleri icap edebilir."[31] Arkebüz benzeri tabancalar ilk ola-

29 *A.g.e.*, I, s. 16.

30 *A.g.e.*, I, s. 38.

31 James II 1456/5. maddesi, *Records of the Parliaments of Scotland to 1707*, şu adresten ulaşılabilir: http://www.rps.ac.uk. (Son erişim tarihi: 3 Şubat 2011).

rak 1535'te hazırlanan Wappenschaw yasasında geçer. Yüz sterlin değerinde toprağı olan her erkeğin, bir silahı ve onu kullanacak eğitimi almış adamlara sahip olması gerekiyordu. Silah gösterilerine katılma gereğini yerine getirmeyerek suç işleyenlere kesilen cezalar canlı hayvan veya parayla ödenirdi. Okçuluk becerisi olmayanların mızrak ya da balta gibi el silahlarıyla katılmaları istenirdi. Kral II. James döneminden (1437-1460) kalma bu yasa wappenschaw sistemini açıkladığı gibi aynı zamanda sıradan insanlar arasında neden her zaman popüler olmayabileceğini gözler önüne sermektedir. "Senede dört defa manevi ve dünyevi lordlar ve baronlar tarafından wappenschaw düzenlenmesine, futbol ve golfün tamamen safdışı ve atıl kalmasına, her mahalle kilisesine nişangâh, bir çift hedef tahtası kurulmasına ve her pazar günü talim yapılmasına karar verilmiş ve emredilmiştir. Ayrıca etkinliğe katılmayan her adam ceza olarak en az altı atış yapacak; nişangâha içki içmeye gelenler de 2 d. (eski peni) ödeyeceklerdir. Bu, Noel'den Azizler Günü'ne dek geçerli olacaktır. [...] Futbol ve golf toplarına temas edenler baron tarafından para cezasına çaptırılır."[32] Ülkenin sıradan insanları, çalışmaktan arta kalan kısacık boş zamanlarını yurdun bekçileri olarak geçirmek yerine futbol veya golf oynamayı yeğleyebiliyorlardı. Kasabalar ve baronluklardan bugüne kalan mahkeme kayıtları, silah gösterilerine katılmayı ihmal ettiği için cezaya çarptırılan adamların davalarıyla doludur. Örneğin, Aberdeenshire arazilerindeki Leys Baronluğu mahkeme kaydına göre, 24 Ocak 1626 günü görülen duruşmada silah gösterisine katılmayan on dört adamın her birine 10 ila 40 şilin ceza ödetildiği belirtilir.[33]

Talime katılmaya direnenler olmasına rağmen, Avrupa'daki silahlı kuvvetlere asker alınan döneme kadar, en azından bazı temel askerlik deneyimlerine sahip insan gücü havuzundan yararlanılırdı. Aynı zamanda yurtdışına birliklerin gönderildiği bir teamül vardı. 15. yüzyılın başlarında binlerce kuvvetten oluşan askerî birlikler İngilizlere karşı Dauphin için savaşmaya Fransa'ya gönderilmişti. Bu dönemden önce bağımsız şövalyeler çeşitli çatışmalarda çarpışmak üzere İskoçya'dan yurtdışına giderlerdi, fakat bu Avrupalı bir müttefike yardım için ilk planlı asker ihracı ve Fransa ve İskoçya arasında Auld Alliance (Eski İttifak) olarak bilinen uzun süreli ilişkinin önemli bir aşamasıydı. Ayrıca ittifak sayesinde Fransız kraliyet korumalarının küçük seçkin bir kolu olan Garde Écossaise da (İskoç Muhafızları) kurulmuştu.[34] 16. yüzyılın ortalarında bu ittifakı tekrar canlandırma girişimi Fransa hizmetine daha fazla birlik toplanmasını getirdi. 1552'de Kraliyet Danışma Meclisi –her ne kadar Batı Highlands'e herhangi bir görevli atanmadıysa da–

32 Hume Brown, *Scotland before 1700 from Contemporary Documents*, s. 26.

33 "Court Book of the Barony of Leys", *Miscellany of the Spalding Club* (Aberdeen, 1852), V, s. 223.

34 Örneğin bkz. Macdougall, *"An Antidote to the English"*.

"memleketin tamamında" aracılara, "kasabalarda muktedir ve itimat edilir erkekler de dahil olmak üzere kontluk hudutlarındaki tüm erkekleri silah altına alma" ve Fransa'ya gönderme emrini vermişti. Aynı emir aynı hizmet için Borders ve Lowlands'den 400 atlının toplanmasını da kapsıyordu.[35]

"Takdire şayan askerlik"

16. yüzyılın ekonomik zorluklar ve dış göç ortamını kapsayan çalışmamızda önemli bir etmen öne çıkar: Bu, Robert Monro'nun, Otuz Yıl Savaşları sırasında Mackay Alayı'nda yaşadıklarına dair 1637'de yayımlanan raporuna attığı başlıkla özetlediği, soyluların ve toprak sahibi sınıfların savaşa karşı tutumudur.[36] Toplumun bu kesimi açısından asker olmak doğal bir görevdi. Bu sınıf hakkındaki *Noble Society in Scotland* adlı çalışmasında Keith Brown soyluların "kendi kimliklerinin ayrılmaz bir yönü" olarak nasıl bir savaşçı karaktere sahip olduklarını anlatır.[37] Ulusal savunma sisteminde soylular hükümdara kendi kurmay subaylarını yetiştirir, ayrıca marabalar vasıtasıyla insan gücü sağlardı. Karşılığında soylu olmayan toprak sahipleri sosyal tabakada kendilerinden üstün olanların eylemlerini taklit eder ve onlar gibi bir tavır takınırdı. Konumuz olan dönemde Çukur Ülkeler'de İspanyol hâkimiyetine karşı çıkan isyan ve 1618'den itibaren kıtanın diğer kısımlarında patlak veren küçük çaplı savaşların yanı sıra kızışan Otuz Yıl Savaşları bu önde gelen tabakaların silah aşkını göstermelerine nice fırsatlar sunuyor, onlar da bu süreçte zaferin yanında servet de kazanacaklarını umut ediyorlardı. Ailesinden yüklü bir miras kalması muhtemel olmayanlar –küçük oğullar, gayrimeşru oğullar– ile askerlik yeteneğine sahip fakat sınıf atlamaları için kendilerine yardım edecek hamisi olmayanların bilhassa aklını çelen bir fırsattı bu. Robert Monro kitabında silah arkadaşlarından "muhterem Şövalyeler... kimi sefil şartlardan ulvi şerefe, servete ve itibara nail olmuştur" diye bahseder.[38] Anakarada asker olarak istihdam edilmek birkaç büyük ailede neredeyse gelenekti: Forbes sülalesinde hepsi onuncu Lord Forbes'un oğulları olan üç erkek kardeşle bu kardeşlerden birinin gayrimeşru oğlu Otuz Yıl Savaşları sırasında ölmüştü.[39]

Ayrıca yurtdışındaki askerî hizmetin Aberdeenshire'da Cottslu Innes ailesi örneğinde görüldüğü gibi diğer fırsatlara kapı açacağı kabul ediliyordu. Cottslu Alexander Innes'in birçok oğlu vardı: En büyükleri John, 1634'te ba-

35 *RPCS*, I, s. 134.

36 Monro, *Monro His Expedition with the Worthy Scots Regiment*, sayfa başlığı.

37 Brown, *Noble Society in* Scotland, s. 3.

38 Monro, *Monro His Expedition with the Worthy Scots Regiment*, okurlara hitap.

39 Tayler ve Tayler, *The House of Forbes*, s. 168.

basının mirasına konmadan önce Fransız muhafız alayında hizmet etmişti; ikinci oğul Alexander babasına Londra'dan gönderdiği, 12 Aralık 1627 tarihli mektubunda şunları yazmıştı: "Kardeşim Robert [...] yakında Almanya'ya dönecek. Sizi temin ederim Efendim, kârlı bir seyahat yaptı. Londra'da istihdam edildi [2.000 merks mukabilinde]* yarım senede dört olacağını ümit ediyorum, Almanya'da da dört bin daha kazandı. Ecnebi diyarda bulunduğu zaman zarfında Alay'dan yevmiye bir *angel*** alıyor." Alexander'ın beşinci oğlu olan Robert Fransız muhafız alayında görev yaptıktan sonra o sıralarda İngiliz ordusunda yüzbaşıydı.[40]

Asker alımı

Soyluların ve toprak sahiplerinin kendilerini profesyonel asker olarak gören oğullarının, henüz silahlanmış olsun veya olmasınlar, eğer kendi adamlarından kurulu birliklerle katılabilirlerse, özellikle savaş zamanlarında, kıta ordusunda yer bulma şansları daha yüksekti. Ayrıca her zaman işe yaramasa da borç batağından kurtulamayan toprak sahiplerinin asker alımından maddi kazanç elde etmek gibi çekici bir fırsat umudu onları teşvik ederdi. Ağustos 1661'de Lord Forbes tarafından Kral II. Charles'a sunulan dilekçede 1626 yılında Mackay Alayı'nın bir unsuru olarak Danimarka Kralı'nın hizmetine girecek askerleri toplamamanın karşılığında ücretin ödenmediği belirtiliyordu; ödemenin zamanında yapılmaması ciddi bir borç yüküne girilmesiyle sonuçlanmıştı.[41] İklim koşullarından kaynaklanan zorluk yıllarında kıt kanaat geçinmeye çabalayan toprak sahipleri için askerî hizmetin ve asker toplama karşılığında yapılan ödemelerin cazibesi açıkça görülür; mirastan pay alma olasılığından yoksun küçük ya da gayrimeşru oğullar açısından bu daha da belirgindir. Ne yazık ki Kraliyet Danışma Meclisi'nin asker alımı ruhsatı verdiği kumandanlar hakkında pek az şey biliyoruz. Çoğu profesyonel askerler olabilirler ama kaç tanesinin halihazırda yabancı orduların hizmetine girdiği ve asker toplamak için yurda döndüğü açık değildir.

Profesyonel askerlerin yanı sıra serbest girişimci sıfatıyla ortaya çıkan bazı tacirler ihtiyacı olan her komutana asker sağlamayı teklif ediyorlardı. Bunlar arasında öne çıkan biri de Fife'ta toprak sahibi ve maceracı bir tacir olan, Wormiston'dan 1571 doğumlu Sir James Spens'di. Muhtemelen Baltık bölgesinde uzun zamandır ticaret yaparken 1605'te İsveç Kralı IX. Karl ona ve

(*) İskoç gümüş parası – ç.n.

(**) Angel adı verilen, 1465-1663 yılları arasında kullanılmış, mektubun yazıldığı tarihte yaklaşık 4,5 gram ağırlığında ve 10 şilin değerindeki İngiliz altın parası – ç.n.

40 Forbes, *Ane Account of the Familie of Innes*, s. 215.

41 Tayler ve Tayler, *The House of Forbes*, s. 185.

kardeşine yanaşarak Polonya'ya karşı savaşta İsveç hizmetine girecek 1.600 piyade ve 600 süvari toplamasını istemişti. Bu hizmet Britanya kralının izniyle yapılacak ve Spens'e her üç yüz adam karşılığında 1.600 daler ödenecek, kendisi de tahminen düzenli bir maaş güvencesiyle onlara komuta etmek üzere albay olarak atanacaktı.[42] Daler, rexdollar ya da riksdaler, o dönemde Avrupa para birimi olan Alman reichsthaler'ının İsveç'teki karşılığıydı. Fife'lı tacir açısından bu öneri, kazancı bol bir kariyerin başlangıcı olmuştu: Başka asker alımlarına da aracı olacak, Britanya ve İsveç hükümdarlarına büyükelçi olarak hizmet edecek ve sonunda ölmeden önce (1632) bir İsveç baronu olarak soylular sınıfına alınacaktı.

Asker alım sözleşmesinin şartlarını yerine getirmede başarısız olan memurlara örnek olarak Ardlogieli John Gordon'un kariyerini özetleyebiliriz. Aberdeenshire'dan toprak sahibi bir adamın ikinci oğlu olan Gordon'a asker toplamak ve Mart 1627'de Murkle'dan James Sinclair'in komutasında askere alınan geniş birlikleri Almanya'ya sevk etmek üzere maddi kaynak sağlanmıştı. Bunu başaramayınca suçlu ilan edilmiş – İskoçların hukuki tabiriyle hakkında "borazan çalınmıştı." Tutuklanmaktan kurtuldu ve sonunda Almanya'ya kaçtı, burada, anlaşıldığına göre 1638 yılında yine bir İskoç olan John Gordon'un komutasındaki askerler tarafından öldürüldü.[43]

Kral IX. Karl'ın oğlu Gustav Adolf döneminde asker alımları için yapılan sözleşmelerde İsveç hükümeti tarafından belirlenen ücretler temel alınırdı.[44] 21 Nisan 1629 tarihli bir mektupta Sir James Spens ile Yüzbaşı Alexander Hamilton arasında imzalanan 1.200 askerin alımına ilişkin sözleşmenin maddeleri yer almaktadır.[45] Hamilton'a 7.680 riksdaler karşılığı ya da her sterlin için 4,5 riksdaler olmak üzere toplam 1.696 sterlin "meşru İngiliz parası" ödenmişti. Yüzbaşının asker toplarken yaptığı masraflar adamlara verdiği yiyecek-içecek, giyecek ve Kuzey Denizi'ne seyahatlerinin yanı sıra harçlıkları da kapsıyordu. 1620'lerde İsveç'e gönderilen askerlere ilişkin çalışmasında J.A. Fallon, bir adamı İskoçya'dan Elbe'ye gemiyle göndermenin 6 şilin 8 eski peni, bir askerin iki haftalık yiyecek ve içeceğinin 9 şilin 4 eski peni olduğunu hesaplamıştı. Bu hesaba göre Fallon neredeyse bir riksdaler eden artan 4 şilinin yeni kaydolmuş askere verilmiş olabileceğini ileri sürüyordu.[46] Oysa bu fazlasıyla cömert görünmektedir, asker alım memurunun söz verdiği ya da gerektiği sayıda adam getiremediğinde karşılaşacağı

42 Tam biyografi için bkz. http://www.st-andrews.ac.uk/history/ssne (ID 1642) (Son erişim tarihi: 1 Şubat 2011).

43 Bulloch, *The House of Gordon*, s. 49.

44 Fallon, "Scottish Mercenaries in the Service of Denmark and Sweden 1626-1632", s. 43.

45 Aktaran Fraser, *Memorials of the Earls of Haddington*, s. 92.

46 Fallon, "Scottish Mercenaries in the Service of Denmark and Sweden", s. 183.

cezayı düşünürsek paranın bir kısmının onun cebine kaldığı ihtimalini göz ardı etmeyelim.

Diğer etmenler ve güdülemeler

1550-1650 döneminde asker alımlarında önemli bir etmen de dindi. Aynı dinî mezhebin diğer üyeleriyle dayanışma, çoğunun silahlanmasına yol açtı: 1570'lerde Habsburg Hanedanlığı'na karşı savaş için Çukur Ülkeler'de askere alımlarda; 1618 sonrasında Frederick ile kraliçe eşinin, Kral VI. James'in kızı Elizabeth Stuart'ı Renanya-Palatina'nın başına geri getirme çabalarında ve İsveç kralı Gustav Adolf döneminde Protestan davasının algılanan savunmasında bu hep söz konusuydu. Haarlem'in 1573'te İspanyolların eline geçmesi Felemenk davası uğruna gönüllü olmak isteyen Lowlands İskoçlarından çok sayıda adamı harekete geçirmiş ve Kraliyet Danışma Meclisi tarafından asker alımı için Yüzbaşı Thomas Robesoun'a verilen lisans "İlahi Takdir'in hakiki dininin müdafaası" yolunda ilerlemesi için gerekçelendirilmişti.[47]

Çukur ülkelerde İskoç tugayı

16. yüzyılın ortalarında İskoçya'dan, başta Fransa ve İskandinavya'ya olmak üzere geniş bir savaşçı hareketi olduğu Tablo 1'de görülebilir. Bunun ardından 1570'lerde Habsburg saltanatını kaldırmak için başlayan Felemenk ayaklanmasından sonra Çukur Ülkeler'de hizmet edecek önemli asker alımları yapılmıştı. Asker toplamalar bağımsız kumandanların komutasında bölükler kurma şeklinde başladı ama 1586'da bu bölükler iki alayda birleştirildiler. O günden itibaren Felemenk hizmetine giren İskoçların örgütlenmesine birkaç değişiklikten geçti ama topluca İskoç Tugayı olarak adlandırılan birimler 1782'ye dek Felemenk ordusunun bir unsuru olarak kaldı. Yukarıda da belirtildiği üzere Tugay ilkin ağırlıklı olarak Lowlands'den toplanan askerlerle kurulmuştu, oysa Highlands'den önemli sayıda asker alımına ancak 17. yüzyılın ortalarında rastlarız. Oğulların sıklıkla babalarıyla aynı uğraş içine girme eğiliminde oldukları, dahası bunu yapmalarının beklendiği bir çağda İskoç Tugayı hakkında şu söylenenler şaşırtıcı olmaz: "Muhtemelen aynı aile fertlerinin nesillerce böyle mütemadiyen istihdam edildiği hiçbir askerî zümre vücut bulmadı."[48] Tugayın kayıtlarında, adam toplamak için Kuzey Denizi'ne seyahat eden Felemenk yetkililerden de söz edilir, örneğin 1594'te bu görevle Veere'den Leith'e geçen büyükelçilerden ve

47 *RPCS*, II, s. 237.

48 Ferguson, *The Scots Brigade in the Service of the United Netherlands*, I, s. xxiv.

1632'de Felemenk Genel Meclisi tarafından, yine Felemenk hizmetinde yer alan dört İngiliz ve üç İskoç alayını güçlendirmenin amaçlandığı dönemden bahsedilir.

Otuz Yıl Savaşları'nda asker alımı

Denizaşırı hizmet için asker alımlarının ikinci büyük evresi Otuz Yıl Savaşları sırasında oldu. Bohemya'da Kutsal Roma İmparatorluğu'na karşı Kral VI. James'in damadı Bohemya Dükü Frederick'i desteklemek için çıkılan seferde paralı askerlerin komutanı Kont Ernst von Mansfeld'in ordusunu takviye etmek üzere ilk toplanan askerlerden yararlanılmıştı. Sonradan toplanan askerler de Gustav Adolf'un birliklerine katılmanın yanı sıra Yukarı ve Aşağı Palatina'da Frederick'in otoritesini yeniden sağlamak ve batıya doğru ilerleyen Habsburg güçlerine karşı Danimarka direnişini desteklemek üzere sevk edilmişti. Otuz Yıl Savaşları'nın son evrelerinde Kutsal Roma İmparatorluğu'na karşı İsveç ve diğerlerinin kurduğu ittifaka Fransa'nın da katıldığı 1630'ların sonları ve 1640'ların başlarında Fransız hizmeti için geniş askerî birlikler toplanacaktı.

Askerî hizmete yönelik tutumlar

İskoçya'da var olan sosyal hiyerarşiler askere alımları başka yerlerde olabileceğinden daha kolay hale getirmiştir. Kıta ordularına asker alımlarını güvence altına almak üzere kavim sistemi Highlands'e kolaylıkla uyarlanabilirdi. 1633'te Inverness yakınındaki Wardlaw'da köy kilisesi papazı yerel bir toprak sahibinin oğlu Thomas Fraser'ın asker toplarken kavim bağlantılarından ve kavim şefi Lord Lovat'in yardımlarından nasıl yararlandığını kaydediyordu.[49] Yine Fraser ailesini ilgilendiren bir başka olay da 1656'da kavim başkanlarının bir asker toplama memuruna üç gün içinde kırk üç adamı askere yazmasına yardım etmeleriydi. Bu tür sosyal ağlardan yararlanmanın standart olduğu görülmektedir. Strathnaver'dan Sir Donald Mackay komşu kavimlerdeki öne çıkmış gençleri kendi kuracağı alaya katmak üzere aracılar görevlendirirken hiç kuşkusuz en azından bazılarının seve seve gelmelerini ve aynı sancak altında birleşmek üzere yanlarında başka adamlar da getirmelerini bekliyordu, gerçekten de öyle oldu.

Lowlands'de alt tabakaların, soyluların ve toprak sahiplerinin savaş zaferine yönelik tutumlarını paylaşmadığı görülür. Geç 16. yüzyılın zayıf sosyo-ekonomik koşulları ve İskoçya'nın doğu kıyılarında yaygın görülen Çukur Ülkeler'e seyahat alışkanlığı Lowlands'deki erkeklerin Hollanda'daki

49 James Fraser, *Chronicles of the Frasers* (Edinburgh, 1905, ed. William Mackay), s. 255; s. 417.

mücadeleye katılmak için askere kaydolmalarına yardım etmiş olabilir; ancak sonradan 17. yüzyılda askere alınmaya yönelik edilgin ve hatta etkin direnişin kanıtları apaçık ortadadır. Örneğin, Nisan 1620'de Albay Andrew Gray ile birlikte Bohemya'ya gitmek üzere 1.500 erkeği bir araya getirecek askere alım işlemi yavaş ilerliyordu, aynı ayın sonuna doğru Kraliyet Danışma Meclisi hiçbir meşru ticari faaliyetleri veya geçim kaynakları olmayan tüm dilencilere, serserilere ve "sahipsiz" erkeklere askere yazılmalarını buyurdu. Bu emre itaatsizlik suçunu ilk kez işleyenler kırbaçlanmayla veya yüz kızartıcı şekilde cezalandırılacak, ikinci kere işleyenlerse idam edilecekti, ancak bu ilk bakışta pek bir sonuç vermeyeceği anlaşılan bir tehdide benziyordu.[50] Meclis aynı zamanda suçluları da orduya gönderiyordu, Borders bölgesindeki pazar yerlerinde kan gütme ve sığır hırsızlığı suçundan hüküm giymiş soyguncuların sevkiyatla azaltılacağını bildiren bir duyuru okunuyordu. Mayıs başlarında Albay Gray'in emrinde Hamburg'a yola çıkmaya yetecek kadar adam vardı fakat yelken açmalarına az bir süre kala toplanan askerler arasında firar edenler olmuş, bunlar da Edinburgh civarına gidip saklanmışlardı. 1620'den itibaren mahkemelerin suçlulara askerî hizmet için yurtdışına gitme fırsatı tanımaları ve asker alım memurlarının adam bulmak için hapishaneleri dolaşmaları yaygın bir uygulamaya benziyordu.

1627 baharında Kutsal Roma İmparatorluğu'nun Kuzeybatı Almanya'da ilerleyen kuvvetleriyle karşı karşıya kalan Danimarka Kralı'nın hizmetine girecek adam sağlamak amacıyla büyük bir asker alımı başlatıldı. Üç komutanın –Nithsdale kontu Robert, Alexander Lord Spynie ve Murkle'dan James Sinclair– her birine bu görev için 4.000 sterlin verildi. Her birine 3.000 adam düşecek şekilde hedeflenen 9.000 adam epey iddialı bir sayıydı. Asker toplama memurlarına hedefi tutturmada yardım etmek çabasıyla Kraliyet Danışma Meclisi serserilerle başıboş adamların yakalanmasını emreden bir bildiri daha yayımladı, ama bu defa meclis biraz daha ayrıntıya girmiş, "Mısırlıların tamamı" [çingeneler] ile diğer asker kaçaklarını açıkça belirtmişti.[51] Meclis aynı zamanda askere alınması hedeflenenlerin kendilerine "cemiyetler ve çeteler" kurduklarını ve askere alınmaya direnmek adına ateşli silahlar kullanmaya hazırlandıklarını belirten raporları dikkate almıştı. Şerifler ve kasaba yargıçları kendi yetki sınırları içindeki başıboş ve sahipsizler arasından tüm potansiyel askerleri tutuklamaları için uyarılmış ve kendilerinden "bu adamları sancak altına getirmek" adına asker alım memurlarına yardımcı olmaları istenmişti. Gemi kaptanlarının, kaçakları İrlanda'ya geçirmeleri yasaklandı. Asker toplama çabaları yaz boyunca sürdü ama çok geç-

50 *RPCS*, XII, s. 259.

51 *A.g.e.*, 2. seri, I, s. 565.

meden toplumun saygın kesimlerinden itirazlara da neden oldu. Asker alımı yürüten kumandanlar belli ki kotalarını doldurmada umutsuzdular ve kuşkulu taktiklere başvuruyorlardı. Haziran ayında meclis, saklanan ve firar eden adamlar olduğunu, aynı zamanda bazı adamların şiddet zoruyla götürüldüklerini haber almıştı.[52] Temmuz ayında Edinburgh'un önde gelen kasabaları yükseköğrenimde okuyan oğulları ve torunlarının "tatlı dille" askere yazılmak için kandırılmalarını kınıyordu, bazı aileler çocuklarını okuldan çekmiş, güvenlikleri için onları başka kasabalara göndermişti.[53] Eylül geldiğinde Fife'daki Burntisland kasabası yurtdışına gitmek için bekleyen askerlerin "nizamın fena halde"[54] bozulmasına sebep olduklarından şikâyet ediyordu. Forth dolaylarında yaşanan bu sıkıntılı dönemin ortasında Kral I. Charles tarafından Fransa'ya karşı yeni bir savaş başlatılmış ve La Rochelle kuşatmasını çözmek amacıyla çıkılacak sefere asker toplanması çağrısı yapılmıştı. Ekim ayında birlikle Danimarka'ya yelken açtıklarında Nithsdale-Spynie-Murkle üçlüsü muhtemelen sadece 5.000 adam toplayabilmişti. 1629'da Murkle hâlâ başlangıç hedefi olan 3.000'e ulaşmaya çalışırken aldığı ödeneği tüketmiş ve "kendi mal mülkünü bu nedenle ipotek etmişti."[55] İlginçtir, talihsiz vaziyetini Kraliyet Danışma Meclisi'ne anlattığı dilekçesinde Murkle'ın en büyük endişesinin Danimarka Kralı'na karşı küçük düşmek olduğu anlaşılıyor, bu nedenle Kopenhag'da kendisini savunacağını umut ettiği Britanya Kralı'ndan duruşmaya katılmasını rica ediyordu.

Dolayısıyla 1620'lerin sonlarında asker alma memurlarının yeterli sayıda adamı çekmede ve o tarihe dek denizaşırı hizmet için asker alımlarında ağırlıklı bir yer tutan Lowlands'de yükümlülüklerini yerine getirmede zorlandıkları apaçık görülüyor. Sir James Spens ile Yüzbaşı Alexander Hamilton arasında Nisan 1629'da İsveç için asker alımı anlaşmasının maddeleri "İskoçya'da adam kıtlığı" sorununa değinir.[56] Bu dönem boyunca Lowlands ticaret ve ekonomide iyileşmenin, tarım için daha iyi mevsimlerin ve salgın hastalıklarda azalmanın keyfini sürüyordu.[57] Ülkedeki beklentiler önceki yarım yüzyıla göre daha çok umut vaat ediyor olmalıydı. Lowlands'deki asker alımı ancak o zaman önem kazanmıştı. Kral I. Charles 1627'de çıkacağı La Rochelle seferi için Lowlands'den 200 okçu istemişti, ama bir önceki yıl ülkenin kuzey ucunda Strathnaver'dan Sir Donald Mackay (1628'de Lord Reay unvanıyla onurlandırılmıştı) bazı ailevi sıkıntılardan kaçmak için kral-

52 *A.g.e.*, 2. seri, VIII, s. 379.

53 *A.g.e.*, 2. seri, II, s. 7.

54 *A.g.e.*, 2. seri, II, s. 79.

55 *A.g.e.*, 2. seri, III, s. 147.

56 Aktaran W. Fraser, *Memorials of the Earls of Haddington*, s. 92.

57 Smout, *A History of the Scottish People*, s. 99-103.

dan lisans alarak kıta ordusuna çok daha geniş kapsamlı birlikler kurma işini üstlenmişti. Komşu arazinin sahibi ve muhtemelen Sir Donald'ın sıkıntılarına sebep olan Sir Robert Gordon olası sonucu şöyle anlatıyordu:

> 1626 senesinde Sir Donald Mackay (heyecanlı bir mizaca sahip beyefendi) hanesinde talihsizliğe düşmüş ve mesele hem şahsi arazisinde hem de komşularında arzuladığı gibi neticelenmeyince, çareyi kraliyeti terk etmekte bulmuştu; bu maksatla dostları vasıtasıyla kraldan Kumandan Mansfeld'in emrine Almanya'ya asker götürme lisansı talep etmişti.[58]

Kumandan Mansfeld'in ordusu, Mackay'in birlikleri henüz oraya ulaşamadan yenilgiye uğramış, daha sonradan alacağı isimle Mackay'in Alayı da Danimarka'nın hizmetine girmişti. Temmuz 1629'da imzalanan Lubeck Barış Antlaşması'ndan sonra alayın subayları İsveçli Gustav Adolf'a bağlılıklarını sunacak ve adamlarını da yanlarına alacaklardı. Nithsdale ve arkadaşlarının safları doldurmak için verdikleri mücadelenin aksine Kuzey Highlands'deki asker alımı görece hızla ilerliyordu. Mackay lisansını Mart 1626'da almıştı, Ekim itibariyle en az 2.000 adam Elbe Nehri'nin ağzına doğru gemiye binmeye hazırdı.[59] Bunun olası iki sebebi vardı: Ülkenin bu kesimi daha önceki asker alımlarında ciddi zarar görmemişti, buysa kavim toplumunun seferber edilebilme kolaylığının bir yansımasıydı. Mackay asker alma işiyle uğraşırken askerlerin bir kısmının toplandığı Aberdeenshire'daki Forbes ailesi ona ustalıkla yardım ediyordu.[60] Asker toplamanın görece hızlı ilerlemesine rağmen Mackay'in çabaları, tüm zorla asker alma işlemleri gibi firar edenler ve önce kaydolup ilk ödemeyi aldıktan sonra ortalıktan kaybolanlar yüzünden sıkıntıya düşmüştü. Kraliyet Danışma Meclisi'ne göre böyle yapanlar "ziyadesiyle fazlaydı", hem onların hem de adaletten kaçmalarına yardım edenlerin ağır cezaya çarptırılacakları bildirildi.[61] Uzun vadede kavim sistemi bile sıkıntıya girdi ve her zaman yeterli asker çıkaramaz hale geldi: Eylül 1636'da Mackay Alayı'ndan, bir arazi sahibinin oğlu olan Yüzbaşı Robert Innes oğullarının ya da hizmetlilerinin askere alınmasına izin vermeyi reddettikleri zaman Elgin yakınındaki Dunkinty hanedanından Gordon'ın kiracılarına saldıracak kadar öfkelenmişti. 1629'da Mackay'in bizzat kendisi tarafından yeni askerler bulma çabaları da kısmen Kuzey Highlands'deki düşük nüfus yoğunluğuna bağlı olarak zora girmişti. Kraliyet Danışma Meclisi de muhtemelen kıta ordusuna asker alımları üzerinden ortalığın karışmasından çekindiği için halihazırda İsveç hizmetinde olan alayların yerine geçecek üç yüz as-

58 Gordon, *A Genealogical History of the Earldom of Sutherland*, s. 401.

59 *RPCS*, 2. seri, I, s. 244-5.

60 Tayler ve Tayler, *House of Forbes*, s. 177.

61 *RPCS*, 2. seri, I, s. 311.

ker toplanması için verdiği ruhsata bu işin davullar çalınıp sancaklar dalgalandırılmadan yapılması talimatını ekledi.[62]

Temmuz ve Ağustos 1632'de Felemenk Genel Meclisi mevcut birliklerini güçlendirmek için İngiltere'de 2.000, İskoçya'da 1.500 asker almaya çalışıyordu.[63] Kral I. Charles hiç düşünmeden Felemenk büyükelçisine ve meslektaşlarına bunun için izin verdi ama sunulacak koşulların –her askere alma memuruna adam başı 8 gulden ve bölüğün komutasının verilmesi– kimseye çekici gelmeyeceği konusunda da uyarmayı ihmal etmedi. Çeşitli sebepler öne sürüldü: Hasat zamanı yüksek ücretler ödendiğinden yılın yanlış zamanıydı; İsveç ve Moskova Dükalığı için asker alımı günlük sürerken Moskova Dükalığı askerlere her kısa ay başına 15 gulden teklif ediyordu; her asker alım memuru hedefi fazla yüksek tutuyordu; subaylar asker kaydettikleri adamların komutasına geçmekten hoşlanmıyorlardı; 1629'daki asker toplama işleminden Morton Kontu'nun hâlâ alacağı kalmıştı. Bu bahaneler İngiltere'de ortaya atılmıştı; büyükelçi İskoçya'da başarı şansının daha iyi olup olmadığını öğrenmek için kimseyle iletişime geçmeyi başaramadı. Asker toplamadan sonuç çıkmamıştı. 1633'te İngiliz hükümeti mevcut alayları takviye etmeyecekleri sürece yurtdışı hizmeti için ülke dışına asker götürülmesini yasakladı.

1642'de Fransız hizmetine büyük çapta asker alımı da zorluklar içinde ilerliyordu, bu durum Kraliyet Danışma Meclisi kayıtlarına "aylak şahısları" zorlamak ve mahkûm edilmiş suçluları askere alma memurlarına teslim etmek gibi artık bildik usullere başvurulduğu şeklinde yansımıştı. Bunun yanında meclis kayıtları aynı zamanda yetkililerin ayrım gözetmediklerini gösterirler: Örneğin, on bir adam zorla alınıp "karıları ve çocukları sadaka dilenerek memleketi arşınlarken himayesiz aç biilaç" hapse atıldıklarından şikâyet edince, meclis durumu soruşturması için resmî görevliler göndermiş, sonuçta bunlardan beşi salıverilmiş, ama gönüllü oldukları için altısı alıkonmuştu.[64] Aynı zamanda toprak sahiplerinin gönüllü ya da kandırılmış, kendi emrindeki adamların serbest bırakılmasını istedikleri olaylar da yaşanmıştı; bu ilginç noktaya aşağıda değineceğiz.

Hizmet koşulları

Bu çalışma kapsamında araştırma yaparken erat alımlarına ilişkin hiçbir yazılı anlaşma ya da sözleşme bulunmamıştır, eğer kullanılmışlarsa bile bu yola muhtemelen nadiren başvurulmuştur. Mevcut güven ve hiyerarşi koşulla-

62 *A.g.e.*, 2. seri, II, s. 397.

63 Ferguson, *The Scots Brigade in the Service of Denmark and Sweden*, I, s. 411.

64 *RPCS*, 2. seri, VII, s. 450.

rını temel alan sözlü anlaşmalar güçlü sözel kültürlere sahip kavim toplumlarından beklenebilirdi, öte yandan bunlar ülkenin diğer kesimlerinde belki de olağan sayılıyorlardı. Bugüne kalan yazışmalar ve sözleşmeler resmî kaynaklar ve eğitimli seçkin sınıfla bağlantılıdır.

Yurtdışı hizmetine giden asker kendisine düzenli ödeme yapılacağını, yiyecek ve giyecek sağlanacağını umut edebilirdi. Bu koşullar o zamanlarda makul kabul edilmiş görünmekle birlikte ücretleri ve fiyatları o günün çeşitli para birimlerine göre karşılaştırmak zordur. Zaman zaman isyana kadar varan şikâyetlerin ve anlaşmazlıkların sadece beklenen ödemeler ve erzak dağıtımı yerine getirilmediğinde ortaya çıktığı görülür. 16. yüzyılın sonlarına doğru İskoçya'da çiftlik hizmetlisi bir erkek bölgesel farklılıkların yanı sıra becerisi ve deneyimine bağlı olarak yılda 1 sterlin 6 şilin 8 eski peni ila 6 sterlin arasında kazanç bekleyebilirdi. Kırsal ücretler eskeriyetle barınma ve bir miktar gıda yardımıyla takviye edilse de askerlerin umutlarının yanında çok düşük kaldığı görülür. Kraliyet Danışma Meclisi tarafından 1586'da Borders'da güvenliği sağlayacak silahlı adamlar için belirlenen ücret basamakları süvariler için ayda 20 sterlin, piyadeler için 6 sterlin, onların komutanları için de sırasıyla 70 ve 50 sterlin arasındaydı.[65]

1570'lerde Felemenk hizmetindeki İskoç askerlerin ücretlerine örnek olarak elimizdeki kayıtlar 1 Haziran 1573 ile 31 Temmuz 1574 arasındaki on dört ayda komuta eden subaylara yapılan toplam ödemeleri göstermektedir. En yüksek meblağ olarak Yüzbaşı Baulfour'a [Balfour] 8.015 sterlin ödenirken, Albay Ormeston'a ödenen 50 sterlinin en düşük ücret olduğu görülür, diğer subaylara da bu yelpaze içerisinde tahminen her birinin hizmet sürelerine ve komuta ettikleri adam sayısına, aynı zamanda Kuzey Denizi'ne getirdikleri askerler için yaptıkları harcamalara göre değişen ücretler ödenmiştir.[66] Ayrıca "tediye" adı altında Albay Ormeston 500 sterlin almıştı; anlaşılan o rütbeye gelmiş birine verilen yıllık miktar buydu. Ekim 1575'te o tarihte albay olan Henry Balfour'un maaşı Felemenk yetkililerince yılda 800 gulden olarak belirlenmişti. Mayıs 1577'de Albay Balfour hizmet döneminin bitiminde 6.000 Artois sterlinine denk gelen parasını toptan almış, ancak kısa süre sonra, aynı yılın ekim ayında savaş yeniden patlak verdiğinde Çukur Ülkeler'e geri dönmesi istenmişti.

1577'de Felemenkler şu şartları ortaya koydular: "Yüzbaşıların tamamı adamlarının her birine 45 stuiver (1 stuiver=1/6 şilin) yarım maaş tediye edecek, mamafih 100 adam için kendi şahıslarına ayda 1.100 gulden verilecektir."[67] O sıralarda Çukur Ülkeler'de bir köy işçisinin yıllık kazan-

65 *A.g.e.*, IV, s. 111.

66 Ferguson, *The Scots Brigade in the Service of Denmark and Sweden*, I, s. 36.

67 *A.g.e.*

cı yaklaşık 200 guldendi.[68] 1579'da Albay William Stewart komutasındaki bir bölük askerin ücret yelpazesi en düşük ücreti alan davulcuya ayda 12 liradan başlıyor, onbaşıya 16, çavuşa 24, asteğmene 40, teğmene 45, yüzbaşıya da 90'a kadar uzanıyorudu.[69] Eylül 1586'da Amsterdam'daki yetkililerden bölgeye yeni gelen 150 İskoç asker için yüzbaşıya günde bir florin (1 gulden), teğmene 10 patar (14 peni), asteğmenler, astsubay, çavuşlara, aday subaylara, onbaşı ve yazıcıya 6 patar, erata da 3 patar ödemeleri istenmişti.[70] Ekim 1577'de düşmanlıkların hortlamasıyla birlikte Felemenk Genel Meclisi adına savaşmak üzere geri dönmesi için Henry Balfour'a yapılan rica kapsamında belli ki ona ve adamlarına yıllık ödenecek ücret de vardı: Kendisine 500 sterlin, teğmenine 200 sterlin, başçavuşuna 100 sterlin, levazım ile inzibat subayına 40 sterlin, teberdarlarına 16 ve inzibat astsubaylarına 12 sterlin ödenmesi öngörülmekteydi.[71]

Felemenk mücadelesinde Çukur Ülkeler'de hizmetin bir başka çekici yönü de çarpışmada ölen subayların dul eşleriyle çocuklarına verilen devlet ikramiyesiydi, bu rakam Albay Balfour'un dul eşi ve oğluna Nisan 1581'de verilen 800 gulden ile 1610'da çıkarılmış bir talimat gereğince sağ kalan her akrabaya ödenen 50 ila 100 sterlin arasında değişen bir toplamdı.[72]

Maliyetler nedeniyle Çukur Ülkeler'in Birleşik Felemenk Cumhuriyeti hükümeti 1587'de ücret cetvelini gözden geçirmek zorunda kalmış, masraflarını karşılayamayacağı bölükleri tasfiye edip subaylardan, anlaşmanın ileriki tarihlerini de kapsayan nihai özelliğine aykırı bir şekilde, savaş devam ettiği sürece alacak bakiyelerini talep etmemelerini isteyerek askerleri 48 günü bir ay (subaylar için 32 gün bir ay) kabul edeceklerine ant içmeye zorlamış ve ilin ödeme gücüne göre farklı yerlere garnizonlar kurmuştu.[73] Albay Bartholomew Balfour'a verilen 26 Haziran 1588 tarihli görev emrinde, komuta ettiği 200 kişilik bölüğüne ödenecek tutarın "her 32 günde, bir sterlin 40 groat mukabili esasına göre 2.200 sterlin olması, lakin an itibariyle bu tediyelere her 48 gün kanaat etmesi şartı konmuştur. Buna göre memlekete hizmet eden sair kişiler gibi şahsı ve emrindeki subaylar ile eratı bununla iktifa etmeye mecburdur" deniyordu.[74] Yüz mızraklı süvari bölüğüne komuta eden Yüzbaşı Patrick Bruce'a 15 Nisan 1593 tarihinde verilen benzer görev emri atlı adamlara daha yüksek ücret getirmektedir: "32 günlük her ay için te-

68 Israel, *The Dutch Republic*, s. 353.

69 Ferguson, *The Scots Brigade in the Service of Denmark and Sweden*, I, s. 20.

70 *A.g.e.*, I, s. 77.

71 *RPCS*, II, s. 641.

72 Ferguson, *The Scots Brigade in the Service of Denmark and Sweden*, I, s. 226.

73 Grimeston, *A Generall Historie of the Netherlands*, s. 890.

74 Ferguson, *The Scots Brigade in the Service of Denmark and Sweden*, I, s. 85.

diye 3.000 sterlin, buna subay maaşları ve tedarik etmeye itina göstermeleri şartıyla at yemleri de dahildir [...] böyle tediyelerin tamamı Flandre diyarının kırsal mahallerinde icra edilen asker alımlarını ihtiva eder, bunları ihtimamla bizzat zapt ve talim etmeye mecburdur, aksi takdirde mevcut varidatından fazlası müsadere edilebilir; şahsı, yüzbaşı, astsubayları ve süvarileri de dahil olmak üzere geri kalanlar her 48 günde bir maaş almak suretiyle memnun edilecekler."[75]

32 gün ve 48 gün süreli ay dayatması İskoç subaylarına pek uymamıştı. Haziran 1588'de Meurrey, Nysbeth ve Waddel adlarında üç yüzbaşı Genel Meclis kuruluna hizmete istekli olduklarını, "lakin askerlerini teşvik ve memnun edecek vasıtaya ihtiyaçları olduğunu" söyledi.[76] Haftalarca süren pazarlıklar sırasında Albay Balfour adamları için en iyi anlaşmayı elde etmeye çalışmıştı ama ortaya çıkan sonuç bazı subayların tasfiyesi ve 48 günlük ayların devamı yönündeydi.

Sir Donald Mackay tarafından İsveç hizmetine alınacak askerlere yapılacak ödeme çizelgesi Haziran 1629 tarihli bir mektupta belirlenmişti:[77] 31 günlük her ay için albaya 300; bölük yüzbaşısına 100; teğmen ve asteğmene 50; çavuşa 16; davulcu yahut gaydacıya 8; alelade mızraklı veya tüfekçiye 6; keşif veya ihtiyat erine 5 riksdaler. Mektup aynı zamanda paralı askerlerden beklenenleri şöyle ortaya koyar:

> Maceralarımıza katılanlar [subay ve erat] talihsiz vakitlerde bizi terk etmeyecek ve şerefli ve cesur şövalyeler ve askerler olarak vücutlarını ve hayatlarını hevesle yorulmadan tehlikeye atmaya her an amade olacak...

Ardından paralı askerlerin neyle karşılaşacakları da sıralanır: Gece gündüz suda veya karada çatışma, çarpışma, nöbet, saldırı, kuşatma. İsveç kralı iki yılda bir hesabı kapatılmak üzere yeterli bir ödenek sağlamayı taahhüt etmişti. Ücretler düşürülmeyecekti fakat ihmalden kaynaklanan hasar ya da bozulma bedeli ödeme sırasında kesilecekti. Dönemin döviz kuru Nisan 1629'da Sir James Spens ile Alexander Hamilton arasında 1.200 askere alımına ilişkin yapılan anlaşmanın maddelerinde yer almaktadır. İskoçya'ya gönderilen askerlerin karşılığı çok yüksek olabiliyordu ve para olarak ödenebildiği gibi toprak bağışı ve babadan oğula geçecek asalet unvanları şeklinde de gelebilirdi, ancak bundan pek az kimse yararlanmıştı.

Askerlerin çoğu için ödemelerini, gıdalarını ve giysilerini düzenli almaları morallerini yüksek tutmada önemli bir etmendi, komutanların itibarı da onların başarılarına bağlıydı. Büyük mesafeler katettikleri uzun seferlerde er-

75 *A.g.e.*, I, s. 92.

76 *A.g.e.*, I, s. 98.

77 Fischer, *The Scots in Germany*, s. 280.

zak ve ödemelerin aksaması işten bile değildi; genellikle ödemeleri şaşmayan Gustav Adolf bile zaman zaman isyan tehditleriyle başa çıkmak zorunda kalmıştı. Bazı paralı asker komutanları kendi adamlarını desteklemek adına hiçbir özel düzenleme yapmaz, onların yağma ve talana başvurmasını beklerlerdi, bu da doğal olarak sivilleri perişan eder, asker de hırsız ya da tecavüzcü damgası yerdi.

Dönemin standartlarında maaşların düzenli ödenmesi konusunda Felemenkler titiz davranırlardı, ancak, yukarıda da gördüğümüz üzere, buna rağmen askerlerin şikâyet edecekleri bir neden mutlaka olurdu. Dikkatli mutemetler paralı askerin sadakatinin daima ödemedeki gecikmeyle sınanabileceğinin farkındaydılar, buysa ordu cephedeyken kolaylıkla karşılaşılabilecek bir durumdu. Giyecek dağıtımının askerler açısından çekici ve yeni oluşturulan birliklerin moralini yüksek tutmada çok önemli olduğu görülür. 1627'de Lord Ogilvie askere aldığı adamlar için "kıyafetlerini almaz iseler gemiye hevesle binmezler" diye gözlemiş ve bunun ne kadar önemli olduğunu fark etmişti: "Erata iyi muamele edildiğine şahit olmanın, bilhassa memleketten azametle geçtiklerine şahit olmanın faydası tesir gösterir ve ziyadesiyle teşvik eder."[78] Robert Monro verdiği bilgilerde Mackay Alayı'ndaki adamlara Danimarka kralının birliklerine katılmak üzere İskoçya'dan Holstein'a geldikten sonra giysi ve toplanma parası dağıtıldığından söz eder, ayrıca İskoç sancağı altında Danimarka haçını kuşanmayı nasıl reddettiklerini, bu kısa ömürlü etnik bağlılık gösterisinin ancak Kral VI. James'in memurları onlara parayı kim ödüyorsa, "kayıtsız şartsız" ona boyun eğmelerini söylediğinde durulduğunu anlatır.[79] Altı aylık eğitim sonrasında ve Monro'nun deyişiyle düzen kurulduktan sonra alay kral tarafından teftiş edilmiş, sadakat yemininin ardından savaş usulleri okunarak bildik paralı asker deneyiminden bambaşka bir şekilde iyi örgütlenmiş ve ölçülü bir kabul töreni tamamlanmıştı.

Eratla ilgili sözleşmelerden öğrendiklerimiz arasında eksik olduğu anlaşılan tek konu hizmet süresinden söz edilmemesiydi. Görüldüğü kadarıyla bir askerin, göreve uygun olduğu ve düşmanlıklar devam ettiği sürece hizmette kalması alışıldık bir uygulamadır, bu süre ancak başarılı barış görüşmeleri terhis getirdiğinde sona ermektedir.

Hizmet koşulları daha çok aktif askerlerle ilgiliydi. Çukur Ülkeler'deki Genel Meclis subayların dul eşleriyle çocuklarına maaş bağlardı ama bu her işveren için geçerli değildi. Gustav Adolf tarafından Sir Donald Mackay'e önerilen koşullar yaralı ve sakatların bakımını da içeriyordu: "Kendi hâkimiyet sahalarımız dahilinde onlara muvakkat mesken temin edeceğiz, ama

78 Fallon, "Scottish Mercenaries", s. 159.

79 Monro, *Monro His Expedition with the Worthy Scots Regiment*, s. 2.

şayet kraliyet hudutlarımızın haricine gitmek isterlerse her birine bir maaş tediye edilecektir."[80] Er ve erbaşlar hizmete devam edemeyecek kadar yaşlandıklarında veya yaralanıp aktif görevden çekilmek zorunda kaldıklarında başlarına neler geldiğine ilişkin bulguları ele geçirmemiz güç. Birkaçının geri hizmette aşçı ya da emir eri olma imkânını bulduğu görülürken, çoğu dilenmek ya da vasıfsız bir işte güç bela var olma yoluna zorlanmış olabilirler. Başka bağlamlarda eski tüfeklerden söz eden gözleme dayalı bulgulardan öğrendiğimiz kadarıyla bazı İskoçlar herhalde İsveçlilerin bir aylık maaş önerisinden yararlanarak Avrupa kıtasından yurtlarına dönmüşlerdi ancak elimizde buna ilişkin rakamlar yok. 1633'te İngiltere'ye dönen Robert Monro yaralı eski askerler için hastane kurma girişiminde bulunmuştu.[81]

Er ve erbaşın hizmet koşullarına tepkisinin genellikle kabullenme olduğu görülür, askere yazıldıkları anda önlerine açılan kapılar düşünüldüğünde bu hiç de şaşırtıcı değildir. Askerler gördükleri muamelenin adaletsizliğinin pekâlâ farkındaydılar. Sir Donald Mackay aynı ordudaki İngiliz birliklerine farklı ücretler ödenmesini protesto eden adamları için Danimarkalı yetkililerden daha çok para talep etmişti. Robert Monro bu durumu şöyle ortaya koyar: "Gayretkeş ve hamarat askerin ücreti sebebiyle hayal kırıklığına uğraması ve daha fazla liyakat gösterene halel gelmesi zor bir meseledir."[82] Otuz Yıl Savaşları sırasında çabalarını esirgemeyen askerlerin ücretlerini almalarına genellikle özen gösterilerek birliklerin morali yüksek tutulmaya çalışılırdı.

Haksızlığa uğrayan, son çare olarak askerlik hizmetinden her zaman geri çekilebilirdi. Ne kadar feci sonuçlar getirse de son çare olarak en basit yol emirlere uymayı reddetme ve isyan, söz konusu dönemde yenilgiye uğrayan askerlerin taraf değiştirebilecekleri ve zafer kazanan orduya katılabileceklerini kabul eden anlayışla kolayca gerçekleşebiliyordu. Paralı askerlikte ülkeden çok genellikle silah arkadaşına ve komutana sadakat gösterilirdi. 1630'larda Kuzey Almanya'da İsveç ordusuna hizmet eden James Turner anılarında şöyle anlatmıştı: "Cermen diyarında eratın takip etmesi şart olan ziyadesiyle tehlikeli bir kaideyi ihlal etmiştim; bu kaide efendimize şerefimizle itaati icap eder, hangi efendiye hizmet ettiğimizin ehemmiyeti yoktur."[83] Çukur Ülkeler'de kasabaların kuşatma altına alınmasının yaygın olduğu 1570-1580'lerde ücret ödemeleri gecikmiş kuşatma altındaki bir garnizon pazarlığına ve teslim olmaya her an açıktı.

---

80 Fischer, *The Scots in Germany*, s. 281.

81 *RPCS*, 2. seri, V, s. 353.

82 Monro, *Monro His Expedition with the Worthy Scots Regiment*, s. 196.

83 Turner, *Memoirs of His Own Life and Times*, s. 14.

Yurda dönüş

Bu konunun araştırılacak en zor noktalarından biri askerlerin yetiştiği toplum üzerinde paralı askerliğin etkileridir. Verimli çağında çok sayıda erkeğin toplumdan koparılması bazı olumsuz sonuçlar doğursa da anayurtlarındaki olağan sosyo-ekonomik hayatta insan gücü noksanlığına dair bir kanıt yoktur. Kıtlık zamanlarında böyle bir noksanlık nimetten sayılabilir, ancak bunun yararı kısa sürelidir. İnsan gücü kaybı pekâlâ askere alınmaya karşı direnmeyi artıran bir neden olabilir, örneğin Aberdeenshire'deki toprak sahiplerinin kiracıları, oğulları ve uşaklarını askere almaya çalışan Cotts'dan Robert Innes'e direnmişlerdi.

1635'te Kraliyet Danışma Meclisi, ülkede dolandırıcılığa ve devalüasyona yol açan yabancı "dolarların [*sic*]" dolaşımda olmasından endişe ederek ağustos ayında tüccarlarının alışverişlerinde sadece yerli para kullanmalarına izin veren bir yasa getirmiş, bunun ardından Şubat 1636'da 56 şilini geçen miktarlarda mal ithalatını yasaklamıştı.[84] Avrupa dövizi, geri dönen eski askerler tarafından getiriliyordu.

1650'ye gelindiğinde İskoçya'da yurtdışında hizmet etmiş ve tekrar yurda dönmüş askerlik deneyimine sahip bir erkekler havuzu birikmiş olmalıydı. En azından Alexander Lord Forbes tarafından Londra Parlamentosu'na verilen Kasım 1641 tarihli dilekçeden anlaşılan budur: "İstihdam edilmeyi arzulayan ziyadesiyle asker mevcut. [...] Sizden naçizane ricam daha evvel ecnebi harplerde hizmet etmiş biri sıfatıyla bundan böyle burada istihdam edilmeyecek ve herhangi bir yabancı hükümdarın hizmetine dahil olmaya gönüllü bu gibi subaylar ve askerlere müsaadeyi takdir etmenizdir."[85]

Britanya içindeki gelişmeler çok geçmeden askerlik eğitimi görmüş erkeklere fırsat kapılarını açacaktı. İskoçya'daki büyüyen siyasal gerilim Haziran 1639'da Birinci Piskoposlar Savaşı'nda askerî çatışmaya yol açtı. Bunun ardından 1640'ta düşmanlıkların artması ve ilişkilerin daha kötüye gitmesiyle 1642'de İngiltere'de topyekûn bir iç savaş patlak verdi. İskoç paralı askerlerinin çoğu savaşmak üzere Avrupa'dan yurtlarına geri dönmüşlerdi, deneyimleri burada çok işlerine yarayacaktı. Yüzyılın ortasından sonra her ne kadar bağımsız askerler ve subaylar kıta ordularında hâlâ kendilerine yer bulsalar da yabancı devletlerin hizmetine girecek asker toplamak artık hayal olmuştu.

---

84 *RPCS*, 2. seri, VI, s. xvii.

85 Tayler ve Tayler, *House of Forbes*, s. 195.

Geçiş döneminde askerlik hizmeti

Bu yazının ilk bölümünde 1550 ve 1650 arasında paralı askerlerin İskoçya'dan Avrupa kıtasına hareketini belirleyen birtakım etmenler ortaya konmuştur. Bu etmenler genel anlamda dış göç geleneği ve başta Fransa olmak üzere Avrupa kıtasında daha önceki silahlı kuvvetler deneyimi; yurtta yaşanan sosyo-ekonomik sıkıntı; yerli askerî alışkanlıklar; toplumun önde gelen üyelerinin askerliğe yönelik tutumları ve Reform Hareketi sonrasında Avrupa kıtasında silahlı kuvvetler için yeni doğan fırsatlardır. İskoç toplumunun bir özelliği olarak askerlik hizmetinin yurtdışına yayılması, işgücü açısından geçimini sağlamada başka fırsatların türlü yollarla kısıtlandığı bir toplumda belli bir beceriye yönelik talebin artışına karşılık gelebilir.

Temel savaş becerisine ve silah kullanma deneyimine sahip erkekler ülkenin dört bir yanında bulunabilirdi. Borders ve Highlands'de sığır hırsızlığı ve kan davaları engebeli coğrafyanın her tarafında operasyon yapma deneyimi sağlamıştı ama daha yerleşik Lowlands'de bile soylu kimseler kendi hizmetlerine silahlı adamlar alır, *wappenschaw* sistemiyle köylüler ve şehirlilerin silah kullanması olağan kılınırdı. Ulusal savunma ya da güvenlik için ne zaman silahlı kuvvete gerek duyulsa ordu toplama alışkanlığı, bilindik askerlik hizmeti uygulamalarını canlı tutuyordu.

Yurttaki ekonomik sıkıntı, silahlar ve silahlı kuvvetler deneyimi ve anakaraya doğru göç yolları erkekleri yurtdışına yönelmeye özendiren güçlü "itici" üç etmendi. Soylu ve toprak sahibi sınıfların askerlik hizmetine yönelik tutumu ve "cenk sahasında talihin peşine düşme" hevesleri gibi yine güçlü "çekme" etmeni bununla birleşmişti. Denizaşırı hizmete asker alımı da zaman zaman hükümet tarafından pek çok sebepten dolayı özendirilirdi: Gıda sıkıntısıyla başa çıkmanın, toplumda sakıncalı kimselerden kurtulmanın yolu ve bir dış politika aracıydı. İskoçların paralı askerlik faaliyetlerinin dış ilişkileri olumsuz etkileyebileceği durumlarda hükümet bunu azaltmak ya da önlemek için adımlar atar, örneğin asker alım lisanslarını düzenler veya 1612'de Ramsay olayında görüldüğü gibi tamamıyla bastırmaya çalışırdı.

Durumu, o tarihte gençlere açık olan iş seçenekleri açısından değerlendirmek de yararlı olacaktır. Geçimini sağlamak için genellikle babasının ayak izlerini takip eden tüccarın, esnafın veya emekçinin oğullarıyla istihdamın babadan oğula geçmesi yüksek oranlarda görülürdü. Bu sosyal sınıf atlanmasını engellemiyordu ancak yaygın, herkese açık eğitimin yokluğu sadece çok az sayıda genç erkeğe okumak ve aile dışında resmî öğrenimden yararlanma şansı anlamına geliyordu. Özellikle Reform Hareketi'nden sonra yeni ruhban sınıfa büyük ihtiyaç duyulduğu zaman muhtemelen yetenekli gençler tespit edilip özendirilirdi, fakat ilerlemenin bu yolu görece pek az kişiye

açıktı. Toprak sahibi sınıflar arasında yalnızca en büyük oğul kendisine bir mülkün miras kalmasını bekleyebilirdi. Dolayısıyla pek çok genç için askerlik hizmetinin bir türü, Major'ın da belirttiği gibi özellikle ticareti küçümseyen çiftçiler askerliğe olumlu yaklaştıkları zaman gerçek bir kariyer seçeneği haline gelmişti. Kırsal kesimin erkekleri bir dereceye kadar sosyal açıdan kendilerinden daha üstün olanların bu görüşünü paylaşmış ve muhtemelen kavim toplumunda yaygın bir tutumla isteyerek askere yazılmış olabilirler, bu da 1626'da Mackay Alayı'na asker toplanmasında epey hızla yol alınmasını sağlamış önemli bir etmendir.

İster kent kökenli olsun ister kırsal, bazı emekçilerin askere yazılmayı kendi ülkelerinde sunulan kısıtlı yaşam koşullarından bir kaçış yolu olarak görmeleri ve bezginlik ve aşinalığa yeğ tuttukları serüvenin çekiciliğine teslim olmaları da muhtemel. Adaletten kaçanlar içinse askere alım memurlarının çağrısına karşılık vermek düpedüz tutuklanmaktan ve zalim kaderden kurtulmanın bir yolu ve muhtemelen aynı zamanda göze almaya değer bir riskti, fakat herhangi bir suç işlememiş erkekler için bile askerlik bir fırsat olarak görülebilirdi. Reform Hareketi sonrası 1560'ta toplanan İskoçya Kilisesi Genel Kurulu yoksul kiracılara yönelik baskılara karşı çıksa da onların sıkıntılarını giderecek pek bir şey yapmayı başaramamıştı.[86] Kasabalarda sadece tüccar ve zanaatkârlar kasabalılık statüsünün getirdiği ayrıcalıklardan yararlanıyordu; çoğunluğunu hizmetçiler ve gündelik işçilerin, emekçilerin ve yoksulların oluşturduğu kasaba sakinlerinin geri kalanına "gayri hür" denir ve yerel meselelerde hiçbir söz hakları olmazdı. 17. yüzyılın sonlarına yaklaşılırken Firth of Forth dolaylarındaki küçük kömür madenleri ve tuzlalardaki emekçi sınıfa neredeyse köleliğe yakın şartlar dayatılıyordu.[87] Böyle koşullar altında sivil yaşamın getirdiği kısıtlamaları, en azından düzenli yemek, barınak ve yoldaşlık olasılığı sunan bir ordunun disipliniyle takas etmek görece kolay alınabilecek bir karar olabilirdi. Bazı efendiler, asker alım memurlarının uşaklarına el koyduğundan şikâyet ederek salıverilmeleri için uğraşırken, uşakları sivil köleliğe geri dönmeye her zaman pek hevesli olmayabilirdi. Askere yazılmanın bir askeri mutlaka bir tür aile yaşamından uzaklaştırması gerekmediği görülür, zaten Temmuz 1581'de Kraliyet Danışma Meclisi askerî birliklerin peşinden kadınların da yurtdışına gitmelerinin ülkenin şerefine leke sürdüğünden şikâyet etmiş ve kaptanlardan sadece askerlerin itibarlı meşru eşlerinin onlarla gemiye binmelerine izin vermelerini istemişti.[88]

İskoç paralı askerî birliklerin özgür/özgür olmayan emek ekseninin neresinde yer aldığını belirlerken hizmet koşulları açısından subaylarla erler ara-

86 Smout, *A History of the Scottish People*, s. 85.

87 *A.g.e.*, s. 168.

88 *RPCS*, III, s. 399.

sındaki kesin farklılıklar göz önünde bulundurulmalıdır. Subaylar profesyonel kabul edilirdi, istifa etmekte özgürdüler, bunun dışında kalan en bilindik örnek, Sir John Hepburn'ün 1632'de hakaret olarak algılanan bir tavır üstüne Gustav Adolf'la ettiği kavgadan sonra İsveç ordusundan istifasıdır.[89] Sir John elbette bir üst düzey komutandı; daha düşük rütbeli bir subay böyle bağımsız bir yol izlemek için kendini pek de özgür hissetmeyebilirdi. Er ve erbaş orduya yazıldıktan sonra bundan böyle hizmette kalacakları ve firar hukukuna bağlı oldukları düşünüldüğünden artık özgür değillerdi.

IISH (Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü) tarafından yapılan işgücü ilişkileri sınıflamasına göre İskoç paralı askeri kendi bireysel statüsüne bağlı olarak birden fazla kategoriye uygun görünmektedir. Lowlands'de askere zorla alınan ve baskı gören erkekler vergi gibi zorla ödenen işgücü tanımına uymaktadır. Ücretin yanı sıra askerlerin bir kısmına gıda ve giysi olarak ayni ödeme de yapılırdı. Gönüllü olan erlerle birlikte işgücü ilişkilerinin tanımı daha da karmaşıklaşır. Gerçi bir işgücü ilişkisi biçimini diğeriyle değiş-tokuş ediyorlardı. Toplumun "özgür olmayan" kesiminden gelenlerin esnaf olarak serbest mesleklerini ya da emekçi olarak çalıştıkları işleri asker olmak uğruna isteyerek bırakmaları bir bakıma vergi gibi zorla ödenen işgücü için kişisel bağımsızlıklarından feragat etmeleri anlamına gelirdi, ancak ekonomik sıkıntının yaşandığı zamanlarda bunun onlara getirisi sakıncalarından ağır basıyor olabilirdi pekâlâ. Kasabalılar veya toprak sahipleri arasından gelen bazı gönüllüler askerlik yaparak "çalışmayan" statülerini değiştirmişlerdi. Buna bir örnek, James Turner'ın anılarında anlattığı üzere tarih ve din felsefesi okuyan on sekiz yaşında bir öğrenci olarak o dönemde "o dönemde çok ses getiren savaşlarda, bir icraatçı olarak değilse bile izleyici olmanın bitmek tükenmek bilmeyen arzusu" ile 1632'de Rostock'a doğru yola çıkan Sir James Lumsden'ın alayına yazılmasıdır.[90] Easter Ross'ta Foulisli bir toprak sahibi olan Robert Monro kendi sıkıntılarından kaçmak için Mackay Alayı'na katılmaya gönüllü olmuş, borca batmış bir halde arazisinin gelirlerini on yıllığına alacaklılarına vererek orduda subay olmuştu.[91]

Bu yazı bağlamında genellikle subay rütbesi taşıyanlar anlamında kullanılan profesyonel askerler daha çok bir görevi kabul etmekte özgür serbest girişimci kimselerdi, koşullar elverdiğince bir işverenden diğerine giderlerdi. Orduya yazılmalarıyla birlikte kavim toplumunun yaygın görüldüğü Highlands'de paralı askerlerle Borders'daki akraba grupların, ister haneye ya da topluluğa dayalı olsun vergi gibi zorla ödenen işgücünden sözleşmeli işgücüne geçtikleri görülebilir. Mackay Alayı örneğinde Sir Donald Mackay'in

89 Grant, *Memoirs and Adventures of Sir John Hepburn*, s. 182.

90 Turner, *Memoirs of his own life and times*, s. 3.

91 Monro, *Expedition*, s. 3.

yurdunda çektiği kişisel sıkıntılarından onuruyla sıyrılmanın yolunu bulmak için kavim bağlarından yararlanma olasılığını görerek kendisini doğal lider kabul eden adamları başkalarının hizmetine "teklif" etmeye soyunduğu ileri sürülebilir. Bu yaptığıyla, 18. yüzyılın son yarısında Britanya devletinin ordusunu adamla donatmak için harekete geçirdiği kavim sistemi sömürüsüne öncülük etmiş oluyordu. Ulusal dava uğruna hükümet tarafından toplanan ve sayılı gün boyunca ücret almaksızın hizmet etmesi beklenen İskoç ordusu geçmiş yüzyılların feodal ordularından geliştirilmiş bir tür mükellef köle işgücüydü.

Dolayısıyla farklı geçmişlerden gelmiş İskoç paralı askerleri, üstünde çalıştığımız dönemde yukarıda da gördüğümüz gibi anayurtlarında, esasen Reform Hareketi sonrası Protestanlar ve Katolikler arasındaki düşmanlıkların körüklediği, ideolojik etmenlerin de yardımcı olduğu sosyo-ekonomik sıkıntı ortamında denizaşırı hizmette askerlere artan talebin etkisiyle çeşitli kademelerden geçerek ücretli asker statüsüne erişirlerdi. Bu dönem önceki kuşakta İskoç ordusunun feodalizm sonrası güçlerini oluşturmuş, ayrıca bölge ve kavim liderlerinin silahlı yandaşlarını sözleşmeli ordu altında toplamış askerlerin dönüşümüne sahne olmuştu. Avrupa'daki savaşta sağ kalan ve İskoçya'ya dönenlerden bazıları sonradan Britanya Adaları'ndaki iç savaşlarda çarpışmakla görevlendirilen ordulara katılmış, bu ordular çok geçmeden bir kez daha değişim geçirerek devlet kuvvetlerine ve ilk modern acemi ordu haline dönüşmüştü. Bu bağlamda Sir John Hepburn tarafından Fransa adına yapılan 1633'teki asker alımını Britanya piyade sınıfı, Kraliyet Piyade Alayı ya da 1684'ten itibaren yaygın adıyla Kraliyet İskoçlarına bağlayan bir silsile olarak izlemek önemlidir.

7

PARALI ORDULARDA DEĞİŞİM VE SÜREKLİLİK: ORTA AVRUPA (1650-1750)

MICHAEL SIKORA

17. yüzyılın ikinci yarısı Avrupa kıtasında, en önemli askerî örgütlenme yapılarındaki önemli değişikliklere tanık oldu. Toplu olarak bu değişiklikler daimi orduların başlangıcı olarak tanımlanır. Bu değişiklikler askerî işgücünün koşulları kadar terimlerini de derinden etkilemiştir. Ne var ki bu gelişmelerin, askerî işgücünü kendi tipolojik çerçevesine yerleştirerek kategorik dönüşüm olarak anlaşılıp anlaşılmayacağını veya sürekliliğin yönlerini vurgulamanın ve değişimin bu yönlerini daha evrimsel açıdan yorumlayıcı bir çerçeveye oturtmanın uygun olup olmayacağını tartışmak gerekir. Bu yazı epey kategorik öneme sahip belli başlı birkaç değişikliğin askerî işgücünün çehresini başkalaştırdığını, dolayısıyla 16. yüzyılda ve 17. yüzyılın başlarında paralı askerlerin klasik çağıyla kolay kolay özdeşleştirilemeyeceğini savunur. Yine de bileşenler çeşitli geleneklere bağlıydı, Fransız Devrimi'nin başlattığı daha sonraki dönüşümlerle karşılaştırılacak tamamen yenilikçi bir sistemi oluşturmuyordu, öte yandan devrimciler bile askerî kurumların var olan kalıplarıyla ilişkilendirilmekten geri kalmadılar.

Askerlik "İşi" projesinin amaçları doğrultusunda bu yazı önce araştırmanın şimdiki durumunu ana hatlarıyla belirleyecek. Yalnızca askerî işgücünün türünü sınıflandırmada can alıcı ölçüt olmakla kalmayıp aynı zamanda burada konu edilen dönem boyunca önemli çeşitlilik göstermiş askere alma biçimleri bilhassa mercek altına yatırılacak. Yazının ikinci bölümünde, askerî işgücünün tipolojisi ve dinamikleriyle ilişkili daha genel kategorilerin çerçevesine giren deneysel bulgular ele alınıp yeniden değerlendirilecek.

Bu değişikliklerin en gözle görülür dışavurumu, daimi orduların ilkeleriyle kaçınılmaz olarak bağlantılı değildi, pek çok ordunun ciddi ölçülerde büyü-

mesinden ibaretti. Söz konusu gelişmelerde Fransız ordusu öne çıkıyordu ki bu ordu Avrupa'da başı çeken ülkenin askerî gücünü yeni bir seviyeye getirmişti. Bazı rakamlar büyümenin boyutlarını gözler önüne serebilir. Kuşkusuz kesin rakamları belirlemeye olanak yok; kaynakların olmaması, belirlenmiş kurallar, bazı kayıtlar ve kabul edilen gerçeklik arasındaki tutarsızlıklar nedeniyle verilen rakamlar kaba tahminlere ve süregelen tartışmalara dayanmaktadır. Öyleyse orduların niceliğine ilişkin bir fikir vermekten öteye geçemezler.

Otuz Yıl Savaşları boyunca çaresizce bütün kaynaklarını kullanan Fransa en fazla 125.000 kadar asker seferber etmişti. Yıllar sonra 1695 dolaylarında Fransız ordusunun kuvvetleri 340.000 askere kadar çıkmıştı.[1] Barış dönemindeki istatistiklerin karşılaştırılması da daha fazla bir bilgi vermez. 17. yüzyılın başında Fransız kralının emrinde halihazırda birkaç bin silahlı adam bulunuyordu. Fakat Fransa'nın üstünlük kurma mücadelesinde sadece kısacık bir barış arası olarak kabul edilen 1680 dolaylarında muhtemelen 150.000 kadar olan ordudaki asker sayısı kırk yıl önceki Otuz Yıl Savaşları zamanına göre ciddi bir artış kaydetmişti.

Bu rakamlar dönemin en güçlü ordusunun kuvveti hakkında elbette bir fikir vermektedir. Bununla birlikte 18. yüzyıl içerisinde başı çeken güç konumuna gelmek ya da bunu korumak, barış zamanında 100.000'in üstünde askerin bakımını, savaş zamanındaysa en az 150.000 askerin seferber edilmesini gerektirir. 18. yüzyılın ortasında Silezya Savaşları sırasında Avusturya[2] ve Prusya[3] hükümdarlarının ulaştığı seferberlik seviyeleri 17. yüzyılın ilk yarısına kıyasla kuvvetlerinin önemli ölçüde artışını ifade etmektedir. Rakamlar belli bir aralıkta kararsız kalıp artış eğilimi gösterse de seferberlik seviyelerinde bir başka artışın göstergesi olan Fransız Devrimi'nin genel seferberliğine (*levée en masse*) dek kayda değer ölçütleri aşmamıştı.

Orta Avrupa genelinde askerî seferberliğin seviyesi hakkında bir fikir edinmek için Hollanda[4] ve İtalyan devletleri gibi bazı orta büyüklükteki devletlerin kuvvetlerinin yanında Kutsal Roma İmparatorluğu[5] içerisindeki Bav-

---

1 Lynn, *Giant of the Grand Siècle. The French Army*, s. 41-58, birkaç arşivden alınmış listeler ve cephedeki orduların gerçek kuvvetine ilişkin rakamlar arasındaki bağlantı üstüne bazı eleştirel düşünceleri içerir. Özen gösterilmeden elde edilmiş diğer rakamları karşılaştırırken burada kullanılan metodolojinin kesinliği dikkate alınmalıdır.

2 Bkz. Hochedlinger, *Austria's Wars of Emergence 1683-1797*, s. 98-104, 234-237, 297-303.

3 Muhtemelen en güvenilir verilerin bulunduğu çalışma: Jany, *Geschichte der Königlich Preußischen Armee bis zum Jahr 1807*, I, s. 8, 76, 83 ve devamı, 195/96, 387, III, s. 12-13, 160 ve devamı, 186 ve devamı, 370 ve devamı, 435 ve devamı.

4 Van Nimwegen, *The Dutch Army and the Military Revolutions*; bazı toplu rakamlar da içeren çok genel bir bakış için bkz. van Nimwegen, "The transformation of Army Organisation in Early-Modern Western Europe", s. 172-178.

5 Pek çok rakamın bulunduğu çalışma: Wilson, *German Armies*; çeşitli sayfalar, ancak bunlar çoğu zaman genel kuvvetlerle değil bileşik *Reichsarmee*'nin yedekleri ya da kolları olarak mevzi-

yera, Hesse-Kassel[6] ya da Saksonya[7] gibi birtakım prenslikleri de dahil etmek gerekir. Ancak ordunun kuvvetiyle toplam nüfus arasındaki "askerî katılım oranı" adı verilen ilişki de belirgin bir şekilde değişkenlik gösterirdi. Fransa gerek topraklarının uçsuz bucaksız olmasından gerekse de geniş nüfusundan yararlanırdı; bunun sonucunda o zaman aralığındaki tahminlere göre ordunun kuvvetinin bütün nüfusa oranı 140'a karşı 1 civarındaydı. Buna karşılık Prusya askerî kuvveti Fransa'dan çok daha düşük nüfus yoğunluklu, onun yarısı kadar bile sahip olmadığı toprağa dayanırdı, dolayısıyla oran 32'ye 1'di. 18. yüzyılın ikinci yarısında bu oran 15 sivile[8] bir askerin düştüğü Hesse-Kassel ordusu tarafından aşılmıştı. Elbette bu rakamları doğrulamak güçtür,[9] ayrıca burada tam anlamıyla irdeleyemeyeceğimiz yorumlama sorunlarına yol açarlar.

Gözlemler: Askere alma

Bu gelişmelerin sonucunda askere alma talebi büyük ölçüde artmıştı. Öyle ki mutlak sayılardaki artış, orduların daimi varlığını korumaları için yerlerine sürekli yenilerinin konması ihtiyacından dolayı giderek tırmanıyordu. Acemi er gereksinimi hep söz konusuydu kuşkusuz, fakat hükümdarlar silahlanma yarışını başlatmaya karar verdiklerinde, yeni orduların karşı karşıya gelmesi beklentisiyle yeni askerî birlikler yetiştirilirken iyice artan bu ihtiyaç, savaş sırasında verilen kayıpların yeri alelacele doldurulurken enikonu tavan yapardı. Dolayısıyla askere alma işi yeni boyutlarda sorunlarla karşı karşıya kalmıştı. Daha doğrusu askere alma yöntemleri önemli ölçüde değişmişti.

En önemli askere alma biçimi gönüllü yazılma olarak kaldı. Ortaçağ'ın sonlarına doğru paralı asker hizmeti ağırlık kazanıp soyluların feodal askerî

---

lendirilen kara birliklerinin savaş zamanındaki kuvvetiyle ilişkilidir. Sayılarının düşük kalması ve özel koşulları bakımından buraya dahil edilmeyecek, özerk sayılabilecek bazı imparatorluk şehirlerinin bile kendi ordularını kurduklarını belirtmek dikkate değer; bkz. Schwark, *Lübecks Stadtmilitär im 17. und 18. Jahrhundert*; Kraus, *Das Militärwesen der Reichsstadt Augsburg*; Ehlers, *Die Wehrverfassung der Stadt Hamburg im 17. und 18. Jahrhundert*.

6 Ingrao, *The Hessian Mercenary State*; bkz. Taylor, *Indentured to Liberty*; 17. yüzyıl başlarındaki milis kuvvetlere odaklanmakla birlikte geniş kapsamlı değerlendirmeler de içeren daha yakın tarihli bir bakış açısı için bkz. Gräf, "Landesdefension oder 'Fundamentalmilitarisierung'?"

7 Kroll, *Soldaten im 18. Jahrhundert zwishen Friedensalltag und Kriegserfahrung*; Saksonya ordusundaki daha önceki rakamların listesi için bkz. s. 70-73.

8 Ingrao, *The Hessian Mercenary State*, s. 132-135.

9 Sayılar 18. yüzyılın sonlarından kalma bir listeden alınmıştır, bkz. Johann Georg Krünitz, *Oeconomische Encyclopaedie*, L (Berlin, 1790) (http://www.kruenitz1.uni-trier.de/), s. 746-755; "Kriegs-Heer" maddesinin içerisinde yer alan liste Avrupa'nın tamamıyla birlikte Kutsal Roma İmparatorluğu'nun çok sayıdaki toprağını da kapsadığı gibi ordu kuvvetlerinin nüfusa oranını da verir.

hizmetini yerinden ettiğinden bu sağlam yapılandırılmış bir uygulamaydı.[10] Bu pratiğin önemli bir yönü de paralı askerlerin nereden geldiklerinin aslında önemli olmamasıydı. Bir kere 16. yüzyılın ilk yarısında en saygın askerler İsviçre'den[11] veya Kutsal Roma İmparatorluğu'nun[12] güneybatısında yer alan *Landsknechte* isimli bölgeden gelirdi. İrlandalılar[13] ve İskoçlar[14] gibi diğer paralı askerler Avrupa'nın çevresindeki çeşitli bölgelerdendi; fakat 16. yüzyılda ve 17. yüzyılın başlarında bile orduların diğer unsurları ya hükümdarlık topraklarından ya da savaş alanı civarından toplanırdı. Böylesi bir karışım orduyu önemli bir çokkültürlü kılığa sokardı.

Diğer taraftan orduların büyümesi, belki daha da önemlisi barış zamanındaki kalıcı kurumsallaşması devletin kendi nüfusuna daha çok önem vermesine işaret ediyordu. Birebir karşılaştırmaları ve farklılık gösteren yerel koşulları belirleyip dikkate almak güç olmakla birlikte yabancı topraklardan asker alımlarının önemi Fransa[15] ya da Avusturya[16] gibi, ordularda toplama göre oranları % 20'nin altına düşen yerlerde görünür bir azalma göstermişti. Devlet sınırlarının ötesinden asker toplama yaygın bir uygulama olmaya devam ediyordu. Bu bakımdan İsviçre'deki yerel yetkililerin karşı çıkmasına rağmen Fransa kendi ordusuna sabit sayıda İsviçreli asker kaydeden geleneksel antlaşmaların kapsamını genişleterek İsviçre kantonlarıyla özel ilişkisini sürdürmekteydi. Ayrı birimlerde toplanan bu güçler 18. yüzyılın tamamında korunmuştu, 10 Ağustos 1792 tarihinde Tuileries önlerinde Parisli devrimcilere karşı Fransız kralını savundukları güne dek sadakatlerinden ödün vermemişlerdi.

Yabancıların bireysel katılımı bile Fransız Ordusu'nda mümkündü. Avusturya ordusu, asker toplama memurlarının civarındaki ufak çaplı bölgelere kolay erişebildiği, Almanya'nın güneyine uzanan Habsburg nimetlerinden

10 Mallett, *Mercenaries and Their Masters*; Redlich, *The German Military Enterpriser and His Work Force*.

11 Ne var ki münhasıran imzalanan sözleşmeler İsviçre'deki asker alımlarını büyük ölçüde Fransız hizmetine bağlamıştı, bkz. Bodin, *Les Suisses au service de la France*; İsviçre'de paralı askerlik hakkında yapılan araştırma daha çok bunun İsviçre'nin kendi içindeki sosyal izdüşümüne odaklanır; bu konuda katkıda bulunanlar için bkz. Fuhrer ve diğerleri, *Schweizer in "Fremden Diesnten"*, ama bunların çoğu daha eski çalışmalara gönderme yapmaktadır, *Gente ferocissima*; Küng, *Glanz und Elend der Söldner*; Bührer, *Der Zürcher Solddienst des 18. Jahrhunderts*; Schaufelberger, "Von der Kriegsgeschichte zur Militärgeschichte"; Schaufelberger, *Der alte Schweizer und sein Krieg*. Pek çok yazar hâlâ Peyer'e başvurmaktadır, "Die wirtschaftliche Bedeutung der fremden Dienste für die Schweiz".

12 Baumann, *Landsknechte*.

13 Stradling, The *Spanish Monarchy and Irish Mercenaries*; Murtagh, "Irish Soldiers Abroad, 1600-1800"; O'Reilly, "The Irish Mercenary Tradition in the 1600s".

14 Miller, *Swords for* Hire; yapılan diğer katkılar için bkz. Murdoch, *Scotland and the Thirty Years War*.

15 Corvisier, *L'Armée française de la fin du XVIIe siècle au ministère de Choiseul*, I, s. 55, 157 ve devamı; Lynn, *Giant of the Grand Siècle*, s. 331 ve devamı.

16 Duffy, *The Army of Maria Theresia*, s. 47.

yararlanırdı.[17] İsviçre'nin yanı sıra Almanya'nın güneyindeki parçalanmış siyasal manzara *Landsknechte*'nin parlak dönemlerinden beri Avrupa'nın en önemli asker pazarlarından biri olagelmişti. 18. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'nın önde gelen devletler birliğine giren Prusya için bu daha da önemliydi. Görece az nüfusu nedeniyle Prusya'nın silahlanma yarışı büyük ölçüde yabancı askerlere dayanmaktaydı.[18] Prusya sınırları ötesinden toplanan askerlerin oranı ordunun üçte birine denk gelebiliyordu, hatta Büyük Friedrich sayıları artırmaya bile çalışmıştı.[19] Daimi ordular önceye göre, buna ilişkin kanıtların aşağıda ele alınacağı gibi daha benzeşik olma eğilimi gösterse de, farklı ordular farklı koşullarla başa çıkmak zorunda kalsa da asker toplama askerlerin kökenlerine bakılmaksızın yapılmaya devam ediliyordu. Askere alınanların sayısı, dikkate alınan diğer bütün hususlardan üstün tutulurdu.

Büyüyen ordular askere alma koşullarını mühim bir açıdan değiştirdikleri için bu hiç olmadığı kadar doğruydu artık. Bildiğimiz kadarıyla paralı askerlerin altın çağını yaşadığı 16. yüzyılda askere alma ciddi sorunlarla karşılaşmazdı.[20] Otuz Yıl Savaşları'ndan başlamak üzere 17. yüzyılda işler değişiyor, yukarıda ana hatlarını çizdiğimiz değişiklikler bunu zorluyordu. Anlaşılan, orduya katılacak gönüllüler bulmak giderek güçleşiyordu. En azından tarihçiler kayıtlarda asker alımında yapılan suiistimallere ilişkin şikâyetlerin durmadan arttığını ortaya çıkarmışlardır.[21] Aslında asker toplamada şiddet kullanımı veya tehdit ya da askerlik hizmetinden kaçanların cezaya çarptırılması gibi uygulamalar askerî tarihin bu dönemine damgasını vurmuş görünmektedir.

Bu manzarada bazı düzeltmeler ya da ayrıntılandırmalar yapmak elbette gerekir. Her şeyden önce birincil kaynaklardan gelen belli önyargılar bulundu-

17 Güney Alman İmparatorluğu şehirlerinden birinde yabancı asker alımının günlük işleyişine ilişkin renkli bir tablo için bkz. Schüssler, "Das Werbewesen in der Reichsstadt Heilbronn"; ne yazık ki bu çalışmanın sadece birkaç karbon kopyası bugüne kadar gelmiştir. Konuyu kökten ele alan bir çalışma için bkz. Wilson, "The Politics of Military Recruitment in Eighteenth-Century Germany". Daha hukuki bir bakış açısı için ayrıca bkz. von Rosenberg, *Soldatenwerbung und militärisches Durchzugsrecht im Zeitalter des Absolutismus*: daha somut örnekler için s. 104 ve devamı, 134 ve devamı; Heuel, *Werbungen in der Reichsstadt Köln 1700-1750*.

18 Gugger, *Preußische Werbungen in der Eidgenossenschaft im 18. Jahrhundert*; Sicken, "Die preußische Werbung in Franken"; Jany, *Geschichte der Königlich Preußischen Armee bis zum Jahr 1807*; von Schultz, *Die preußischen Werbungen unter Friedrich Wilhelm I. und Friedrich dem*.

19 Jany, *Geschichte der Königlich Preußischen Armee bis zum Jahr 1807*, II, s. 236 ve devamı, III, s. 50, 184 ve devamı, 435 ve devamı.

20 Burschel, *Söldner im Nordwestdeutschland des 16. und 17. Jahrhunderts*, s. 97 ve devamı.

21 Bkz. Sikora, *Disziplin und Desertion*, s. 221-226; Burschel, *Söldner im Nordwestdeutschland des 16. Und 17. Jahrhunderts*, s. 104-108; Redlich, *The German Military Enterpriser and His Work Force*, II. s. 173-181; von Schultz, *Die preußischen Werbungen unter Friedrich Wilhelm I. Und Friedrich dem Großen*. Prusya ordusuna asker alımları hakkında Vestfalya kaynaklarından yapılan özetler ve 1720'de zorunlu askere alma uygulamasına karşı *Märkischen Aufstand* adı verilen yerel ayaklanmaya ilişkin bkz. Kloosterhuis, *Bauern, Bürger und Soldaten*, I, s. 23-46.

ğu dikkate alınmalıdır. Suiistimallerin muhtemelen direnişe ve resmî şikâyetlere yol açması, dolayısıyla karşıt görüşlere yer vermeksizin arşiv kaynaklarının oluşturulması söz konusuyken, tarihçiler bunu görmezden gelmeyi yeğler. Buna göre gönüllü ve zorunlu askerlik arasındaki göreli ilişkinin kesin bir kaydını çıkarmak olanaksızdır.[22] Elbette orduların yüksek oranda zorunlu askerlere yer verdiği varsayımı gerçekçi görünmeyebilir, öte yandan, aşağıda da ele alacağımız üzere, gönüllü yazılmanın teşvik edilmesinin yanında askerleri disiplin altında tutmaya yönelik uygulamalar da azımsanmamalıdır.

İkincisi, gönülsüz katılım çeşitli biçimlere bürünmüştü. Zorunlu askere almada çok sayıda örnek vardır kuşkusuz. Örneğin, bunların pek çoğu 18. yüzyılın ilk yarısında Mecklenburg Dükalığı'ndaki Prusyalı askerlerin toplanmasıyla ilgilidir.[23] Kuşkusuz Prusya askerî kuvvetleri dükalıktaki iç çekişmelerden ve güçlenmiş komşusuna karşı dükalığın savunmasızlığından yararlanmıştı. Buna rağmen bu örneklerin çoğu Prusya'nın sözümona *Soldatenkönig* (asker-kral) Friedrich I. Wilhelm'in Prusyalı askerlerin sayısını ikiye katlayarak silahlanma yarışına girdiği döneme aittir, dolayısıyla daha kapsamlı bir araştırma yapılmaksızın 17. ve 18. yüzyıllarda Prusya'da asker toplanmasını temsil eden örnekler olamazlar. Aynısı, serserileri ve kaçakları orduya katılmaya zorlayarak sosyal disiplini sağlama aracı olarak askerlik hizmetinden yararlanılması için de doğru görünüyor. Her ne kadar kıta ordularında bunun örneklerine rastlansa[24] ve böyle örnekler kamusal söylemde ordunun itibarını fena halde sarssa da bu gibi uygulamalar askere alımların tamamını kapsamazdı.

Diğer yandan zorla askere yazılma her zaman şiddete başvurulması anlamına gelmiyordu. Genç erkeklerin hile ve tuzaklarla askerlik hizmetine girmeleri için kandırılmaları yaygın görülürdü.[25] Örneğin, bazıları tavernalar-

22 Bkz. Pröve, *Stehendes Heer und städtische Gesellschaft im 18. Jahrhundert*; s. 42 ve devamı; askere alımda suiistimaller hakkındaki birtakım raporlara ek olarak Pröve bir askerî alayla ilgili veriler ortaya koyarak iki barış dönemi boyunca askere alınanların sayısını, yerel kayıtlara geçmiş resmî şikâyetlerin sayısıyla karşılaştırırken düzensiz asker alımlarının sadece % 5 olduğu sonucuna varır; kuşkusuz bu örnek önemsiz ve tesadüfidir ve aynı zamanda şikâyetlerin sayısı eksik olabilir.

23 Bkz. von Schultz, *Die preußischen Werbungen unter Friedrich Wilhelm I. Und Friedrich dem Großen*.

24 Bkz. Kroll, *Soldaten im 18. Jahrhundert zwischen Friedensalltag und Kriegserfahrung*, s. 95-98; Burschel, *Söldner im Nordwestdeutschland des 16. Und 17. Jahrhunderts*, s. 94 ve devamı; Sikora, *Disziplin und Desertion*, s. 229-232, aynı zamanda böyle askerlerin askeriyenin disiplini ve itibarını olumsuz etkileyeceği kaygısıyla dönemi eleştiren bazı kimselerden de söz eder. Hukuki tartışmalara dair bazı fikirler için bkz. Fichte, *Die Begründung des Militärdienstverhältnisses*, s. 129-135. Kelimenin tam anlamıyla düşman ordudan kaçıp gelenler de suçlu olarak görülmelidir, kendi ülkelerinin ordusuna katılmaları epey yaygın bir uygulamaydı.

25 Sikora, *Disziplin und Desertion*, s. 226 ve devamı; Burschel, *Söldner im Nordwestdeutschland des 16. und 17. Jahrhunderts*, s. 65, 105 ve devamı; popüler edebiyata konu olan bu uygulamalar için bkz. Anonim yazar, *List- und lustige Begebenheiten deren Herren Officiers auf Werbungen*.

da içkiye boğulduktan sonra kaydedilir; kimileri yerine getirilmeyen vaatlerle kafaları karıştırılarak ya da bir kereye özgü dolgun ücretler karşılığında adını yazdırırdı, kimileri de önlerine konan armağanları kabul ettikten sonra bunların yazılma ücreti olduğunu ve artık asker olduklarını öğrenirlerdi. Dahası, herhangi bir hile dönmese bile çok sayıda erkeğin yoksulluktan kurtulmak veya ağır ekonomik sorunlardan kaçmak amacıyla orduya yazıldıklarını kabul etmeliyiz.[26] Onlara resmen gönüllü denmesine rağmen orduya gerçekten isteyerek katılmazlardı. Dolayısıyla zorla alıkoymanın kuralı temsil etmediğini hesaba katsak bile şiddet içermeyen asker kaydetmelerin de tamamen zorlamasız yapıldığını düşünmemek gerekir. Ne olursa olsun, devletlerin asker toplamak adına sarf ettiği büyük çabalar ve bunun getirdiği inkâr edilmez suiistimaller, askerî kurumların büyümesinin potansiyel er havuzuna zarar verdiğinin ve geleneksel askere alma yöntemlerinin sınırlarını zorladığının altını çizmektedir.

Buna tepki olarak hükümdarlar askere alım yollarını genişletmeye ya da başka yollar aramaya çalışıyorlardı. Ne var ki seçenekler de epey sınırlıydı. Geniş kaynaklara sahip önde gelen devletler sonradan adına asker ticareti denecek uygulamaya dahil olabilirlerdi.[27] İngiltere en önemli müşteriydi ama Fransa ve diğerleri de bu uygulamada yer almışlardı. Kısacası, çoğunlukla Kutsal Roma İmparatorluğu'ndan önemsiz prensler para ya da sübvansiyonlar karşılığında asker sağlarlardı. 18. yüzyılın sonunda Alman prensleri anlaşılan sadece maddi çıkar gözeterek kendi tebaalarını denizaşırı diyarlara gönderip belirsiz bir kadere terk ettikleri zaman bu uygulama kötü ünlenmişti. Üstelik gaddarca keyfiyetin kurbanı olarak görülen böyle askerler Amerikan Devrimi'nde savaşa katıldıklarında eleştiriler iyice arttı.

Doğrusu, askerî gücü bu yolla artırmak daha 17. yüzyılda yaygınlaşmıştı. Daha resmî bir görüş açısından böyle antlaşmalar pek eşit olmayan taraflar arasında bir tür ittifak sayılabilir. Büyük devletin bakış açısıyla asker toplama işi bir bakıma başkasının sırtına yüklenebilirken, küçük ortak onun desteğini kazanarak kendi çıkarlarını savunmayı umut edebilirdi. 17. yüzyılın sonlarında henüz büyük oyuncular arasında yer almayan Prusya bile sübvansiyonlar karşılığında kendi birliklerini yabancı komutasına sevk etmişti.[28] Friedrich I.

---

26 Kroll, *Soldaten im 18. Jahrhundert zwischen Friedensalltag und Kriegerserfahrung*, s. 92, 164; Pröve, *Stehendes Heer und städtische Gesellschaft im 18. Jahrhundert*, s. 37 ve Burschel, *Söldner im Nordwestdeutschland des 16. und 17. Jahrhunderts*, s. 54-87; nüfusun alt tabakalarından gelen askerlerin yüksek oranda olmasına dair tartışmalar yalnızca 18. yüzyılda söz konusu değildi.

27 Bu iki paragraf için yakın tarihli bir özetle uzun bir tartışma ve başka okumalar için bkz. Wilson, "The German 'Soldier Trade' of the Seventeenth and Eighteenth Centuries"; kiralık askerlerin günlük hayatına odaklanan en yakın tarihli katkı için bkz. Huck, *Soldaten gegen Nordamerika*.

28 Bkz. Jany, *Geschichte der Königlich Preußischen Armee bis zum Jahr 1807*, I, s. 388 ve devamı.

Wilhelm'in hükümdarlığında Prusya ordusunun muazzam büyümesini teşvik eden, ağırlıklı olarak bağımlılık deneyimi ve vaatlerin yerine getirilmemesiydi.

Burada tartışılacak konu bağlamında sözümona asker ticareti yabancı askerlerin orduya alınmasında önceden var olan mekanizmaları geliştirmişti, ama asker ihtiyacını aracılar belirliyordu. Bu seçenek sadece belirli bir süre işe yarayacağından, genellikle kriz ya da savaş halinde alıcılar açısından bile belli başlı bir çözüm olmazdı. Avrupa devletlerinden çok İngiltere'ye daha cazip geldiği belliydi, ne de olsa bu birlikler daimi ordunun kadrolu kuvvetlerine katkıda bulunamazlardı. Böylelikle asker ticareti yeni bir asker toplama ilkesi getirmiyordu, sadece mevcut sistemin kendi içindeki problemleri başkalarına yükleyerek onlara aktarmış oluyordu.

Hükümdarların tartışmasız seferber edebileceği yegâne insan kaynakları kendi topraklarında yaşayan nüfusun üyeleri olurdu. Yoğunlaşan asker alımları bundan ötürü kaçınılmaz olarak yerli nüfusa yönelmişti ve orduların giderek benzeşen bileşimine katkıda bulunmuştu. Yerli nüfusun seferber edilmesi genellikle iki yoldan yürütülürdü. Birinde yerel yetkililer kâh askere alma memurlarına destek olarak kâh askerleri bizzat teslim olmaya mecbur bırakarak gönüllü askere yazdırma mücadelesine dahil edilirdi.[29] Bu seçenekle edinilen deneyimlerin değiştiği görülür. Er sayısında hedef rakamlara ulaşılması gerektiğinde sivil yetkililer fiziksel koşullarına bakmaksızın serserilere, kaçaklara ya da dış kaynaklara odaklanarak yerel seçkinlerden gelebilecek itirazlardan kaçınma eğilimi gösterirlerdi. Gelgelelim bu her zaman orduya yetenekli askerler sağlamazdı; ekseriyetle bunu başarmanın daha iyi yolu asker kaydetme işini, sonradan onlarla başa çıkması gerekecek subaylara bırakmaktı.

Yerleşik asker toplama sisteminde yapılan bu değişikliklere ek olarak birkaç hükümdar askerlik hizmetini yerine getirmeleri için kendi uyrukları altındaki insanları borçlandırma yoluna giderdi. Tipolojik bakış açısından bu politikayı gönüllü askere yazılmadan tamamen farklı anlamak gerekir. Tarihsel açıdan bakıldığındaysa aynı politika daha eski ama oldukça belirsiz geleneklere bağlanabilir. Avrupa toplumlarında saldırganlara karşı toplu direnme görevinin derin kökleri vardı, fakat bu yalnızca olağanüstü zamanlara yontulmaz aynı zamanda yurdun tamamından çok daha küçük coğrafi birimlere dayandırılırdı, diğer bir deyişle yerel feodal yapılarla kentsel[30] ya da kırsal[31] be-

29 Avusturya hakkında bkz. Hochedlinger, "Rekrutierung - Militarisierung - Modernisierung", s. 342-345.

30 Alman kentlerinde silahlı kuvvetlerin önemi yakın tarihte vurgulanmış olmakla birlikte askerî işlevlerinden çok kamu düzeni ve sivil anlayışlar daha fazla öne çıkarılmaktadır, bkz. Tlusty, *The Martial Ethic in Early Modern Germany*.

31 Kırsal alanlarda yerel askerî gelenekler kapsamlı araştırılmadığından, Ortaçağ sonu yasalarını içeren buluntulara göz atmaya değer, bkz. Franz, *Quellen zur Geschichte des deutschen Bauernstandes im Mittelalter*, s. 592-596.

lediyelere bağlanırdı. Hükümdar tarafından yurdun tamamını savunmak adına genel askerlik çağrısı yapıldığında, bu yapıların içinden epey karışık bir askerî güç çıkabilirdi.[32] Feodal yükümlülüklerini yerine getiren asilzâdelerden başka hükümdarın kişisel arazilerinin yanı sıra kendi yerel savunma sistemlerine göre köyler ve idari bölgelerin denetlediği tahkim edilmiş kasabalardan askerî birliklerle beraber soyluların topraklarından toplanan kırsal askerler vardı. Çoğu belli ölçüde siyasal ve askerî özerkliğe sahip müstahkem kasabalara, duvarları nedeniyle özel bir önem verilirdi. Askerî açıdan pek önem taşımasalar da kendi belediyelerinin savunmasına katılan kasabalıları 17., hatta 18. yüzyılda da bulmak mümkündü.[33]

Böyle askerî örgütlenmeler genellikle milis adını alırlar. Milislerin rolüne ilişkin kapsamlı bir değerlendirme yapmamızı sağlayacak ayrıntılı çalışmalardan yoksun olmakla birlikte çeşitli askerî değerler taşıdıklarını tespit edecek kadar bilgi sahibiyiz. Yine de Machiavelli gibi askerî filozoflar tarafından cumhuriyetin ideal askerî gücü olarak övgülerle karşılandığından, özgür yurttaşların yerine getirdiği görev olması ve kökeninin görünüşte antik Roma Cumhuriyeti'ne uzanması bakımından erken-modern çağdaşları milis hizmeti fikrine özel bir önem verirler.[34] 17. ve 18. yüzyılların İngilizce tartışmalarında milis kavramı, eleştiri oklarını üzerine çeken daimi orduları dengelemek için kullanılırdı.[35] Aynı dönemde Almanca kaynaklarda "milis" terimi sıklıkla yanlış tanımlanır, hatta bütün militer güçleri bile betimleyebilirdi. Bu denli aykırı terminolojik kullanım ışığında, bu yazıdaki "milis" teriminin, analitik bir kategori içerisinde, profesyonel olmayan, ortak görevlere dayalı, sadece talep edildiğinde görevini yerine getiren, dolayısıyla analitik anlamda, ilkesel açıdan daimi profesyonel orduların karakteristiklerine karşı bir tür askerî hizmete verilen ad olarak kullanıldığını belirtmekte yarar var.

Öte yandan daimi orduların kurulmasından birkaç onyıl önce belirli bölgelerde profesyonel olmayan yeni bir tür askerî hizmetin ortaya çıktığına dikkat çekmek önem taşır. 1600 dolaylarında Seksen Yıl Savaşları'nın ve

32 Askerî yapıların böylesi karmaşıklığını, çok sayıda arşiv kaynaklarıyla birlikte gözler önüne seren eşsiz bir örnek için bkz. Schennach, *Ritter, Landsknecht, Aufgebot.*

33 Kuşkusuz erken modern savaşma yönteminin can alıcı bir parçası olarak kuşatmalar çoğunlukla kara ordusunun kolu olan daimi ya da geçici garnizon birlikleri tarafından yerine getirilirdi. Böylelikle yurttaşların yürüttüğü askerî faaliyetlere pek dikkat edilmezdi. Müstahkem bir şehrin sakinlerine düşen rol ve garnizon birlikleriyle ilişkileri hakkında bkz. Hohrath, "Der Bürger im Krieg der Fürsten", savunma çabalarına katılan yurttaşlar için özellikle s. 321-326. Ancak önemli örnekler bulmak kolay değildir; Schnitter, *Volkd und Landesdefension*, 1621 ve 1622 yıllarında İspanyol askerlerine karşı Palatina kenti Frankenthal'in savunulmasından söz eder. Ayrıca bkz. Egler, *Die Spanier in der linksrheinischen Pfalz*, s. 66-68 arasında *Theatrum Europaeum* kayıtlarından söz eder, ancak göründüğü kadarıyla savunmada asıl yük İngiliz paralı askerlerinin omuzundadır.

34 Bkz. Metzger, *Die Milizarmee im klassischen Republikanismus.*

35 Bkz. Schwoerer, *No Standing Armies.*

Kutsal Roma İmparatorluğu içerisindeki artan gerginliklerin tehdidi altında kalan imparatorluğun bazı ufak tefek prensleri ve kontları kendi topraklarını askerî savunmaya hazırlamak adına ihtiyati tedbirler almaya başlamışlardı. Önemli sayıda paralı asker kiralamak için gerekli kaynaklardan yoksun olmalarına rağmen önceden belirlenmiş oranlara göre kendi toplumlarında seçilmiş kalabalık tebaanın düzenli askerî eğitimini oluşturmaya çalışırlardı. Katılanlar sivil konumlarını koruyup kendi çevrelerinde kalsalar da başına belirli komutanların getirildiği birkaç bölüğe dağıtılarak gevşek bir örgüte dahil edilirlerdi. Zaman zaman, genellikle pazar günleri silahların da kullanıldığı temel askerî eğitime çağrılırlardı.

Yukarıdaki tanıma göre belli ki bu oluşumlar[36] hâlâ milisler için birtakım elzem ölçütleri karşılıyordu. Katılanlar profesyonel olmayan askerlerdi, ortak görevleri yerine getirir ve bir anlamda ara sıra hizmet ederlerdi. Öte yandan en az iki temel değişiklik daha az görünürdü. Bu yapılar içerisinde askerî hizmet artık olağanüstü durumlarla sınırlı değildi. Aslında daimi ordular ortaya çıkmadan birkaç onyıl önce böyle milisler barış zamanında bir tür dönemsel askerî hizmeti oluşturuyorlardı. İkincisi, yasal çerçeve yenilenmişti. Daha önce askerlik çağrılarının tersine, sıklıkla *Landesdefensionen* (kara savunma kuvvetleri) adıyla anılan yeni milisler farklı birliklerden meydana gelmezlerdi, en azından prensip olarak ve ayrıcalıklar ve muafiyetlerden uzak kalarak hükümdarın tebaası, soylu derebeylerinin tebaası ve kent sakinleri arasında sistematik bir fark gözetmeden homojen bir kurum oluştururlardı. En azından kuramsal olarak yurttaşların karşılıklı askerî yükümlülüklerine dayalı aşağı yukarı yerel özerklik ve askerî özsavunma fikrini koruyan daha önceki belediye milislerinin tersine, *Landesdefensionen* yalnızca hükümdarların politikalarına hizmet etmek zorundaydı. Dolayısıyla daha önce soylulara ve belediyelere tanınan ayrıcalıklar pahasına, hükümdarın tebaasının konumunu eşitleme eğilimini pekiştirdikleri, şiddetin tek elde toplanmasına yardım ettikleri için ortaya çıkışlarının devlet kurma sürecini[37] yerine getirdiği yönünde yorum yapılabilir. Kuşkusuz böyle kuramsal soyutlamaların ardındaki bölük pörçük gerçekliklerin farkında olmak gerek, ama aşağıda tartışacağımız başka değişiklikler gelişmelerin genel gidişatını doğrulayacaktır.

Saksonya[38] veya Palatina Elektörlüğü'nde,[39] Bavyera'da,[40] hatta Branden-

36 Genel bir görüş için bkz. Schnitter, *Volk und Landesdefension.*

37 Bkz. Schulze, "Die deutschen Landesdefensionen im 16. und 17. Jahrhúndert", bilhassa s. 133.

38 Naumann, *Das kursächsische Defensionswerk (1613 bis 1709)*; Kroll, *Soldaten im 18. Jahrhundert zwischen Friedensalltag und Kriegserfahrung*, s. 125-129.

39 Bezzel, *Geschichte des kurpfälzischen Heeres.*

40 Würdinger, "Die bayerischen Landfahnen vom Jahre 1651-1705"; Staudinger, *Geschichte des kurbayerischen Heeres unter Kurfürst Max II. Emanuel 1680-1705*, I, s. 648 ve devamı, II, s. 785

burg-Prusya'da[41] bulunan bu kuruluşlardan bazıları Otuz Yıl Savaşları sona erdikten sonra bile varlıklarını korumuş ya da yeniden ayağa kalkmışlardı, ama bir yandan da bu önemsiz arazilerde daimi kuvvetler de kurulmaya başlamıştı. Daimi orduların sistemi içerisinde milis güçlerinin uygun bulunmasına ilişkin daha çarpıcı bir örnek Fransa'da ortaya çıkmıştı. Buradaki yerel milisler, örneğin, kıyılarda ve sınırlarda nöbet tutan askerleri sağlamak suretiyle 18. yüzyıla dek varlıklarını korumuşlardı. Kraliyet Milisleri'nin kurulması ancak 1688 yılında karara bağlandı. Bu adım aslında yerel askerlik hizmeti ilkesini kralın emrinde ülke genelinde bir örgütlenmeye aktarmakla yeni bir milis türü yaratıyordu.[42] Her köyün sağlaması gereken kontenjanlar değiştirilerek çeşitli sayıda milis güçleri kurulur; komşu köylerin erkekleri bölükler halinde bir araya getirilir; pazarları ve tatil günlerinde düzenli eğitime nezaret etmek üzere subaylar görevlendirilirdi. Savaş halinde taşra alayları kurularak ordunun komutasına verilirdi. Sayıları düşük ama önemsiz olmayan on binlerce adama sahip bu birimlerden, orduyu farklı yollarla desteklemeleri beklenirdi. Ancak XIV. Louis'nin savaşa hevesli krallığı döneminde nüfusun zorla askere alınması direnişle karşılanmıştı; milis kuvvetlerinde hizmet etmek yoksul halktan "kan vergisi" almak olarak algılanırdı. 18. yüzyılda milislerin talihi dönmüş ve yıllarca ayağa kalkamamışlardı, buna rağmen kötü ünlerinden hiçbir şey eksilmedi. Yine de daha genel bir bakış açısıyla askere alımları birbirinden apayrı iki temele dayandırarak Fransız askerlik sistemine bir tür melez yapı (Lynn) kazandırmışlardı.

Elbette milis kuvvetlerinin askerî değeri sınırlıydı, hatta sürekli el altında tutulup beslenen birliklerin giderek daha iyi randıman vermesi karşısında değerleri düşüyordu. Yine de milisler ya da toplama askerler 18. yüzyılın ortasında lineer savaşın altın çağında bile hâlâ istihdam edilirlerdi.[43] En

ve devamı., *Geschichte des kurbayerischen Heeres unter Kurfürst Karl Albrecht - Kaiser Karl VII. - und Kurfürst Max III. Joseph 1726-1777*, I, s. 216 ve devamı.

41 Lampe, "Der Milizgedanke und seine Durchführung in Brandenburg-Preußen", s. 105-132 (yalnızca karbon kopya olarak mevcut); Göse, "Die brandenburgisch-preußische Landmiliz". Sonradan Doğu Prusya olacak Prusya Dükalığı hakkında bkz. Marwitz, *Staatsräson und Landesdefension*.

42 Örneğin bkz. Lynn, *Giant of the Grand Siècle*, s. 371-393; Corvisier, *L'Armée française de la fin du XVIIe siècle au ministère de Choiseul*, I, s. 111-119, 197-231; Girard, *Racolage et milice (1701-1715)*; Hennet, *Les Milices et les troupes provinciales*.

43 Sistematik bir araştırma yapılmamış olmasına rağmen Silezya Savaşları'nın yaşandığı başlıca coğrafya olan Moravya ve Silezya'da milis faaliyetleri rapor edilmiştir; resmî tarihyazımının hem Avusturya hem Prusya genelkurmayı tarafından yayımlanmış çok ciltli çalışmalarında bunlardan söz edilir, bkz. Großer Generalstab, *Die Kriege Friedrichs des Großen*, I.3, s. 98 ve devamı, 101, 108, 118, 140, 161, 178, 286 ve devamı, 313, II.1, 77 ve devamı, 101, 220 ve devamı, 222 ve devamı, II.2, 90 ve devamı, 139, II.3, 136, 143, 179, (Sakson milisleri), 194, 202, 220, III.8, 3, 34 ve devamı, 52, 85, 212; bunlarla uyumlu başka bilgiler için bkz. Kriegsgeschichtliche Abteilung des K. und k. Kriegs-Archivs, *Kriege unter der Regierung der Kaiserin-Königin Maria Theresia*. Kuşkusuz milislerin yeterince etkinlik gösteremediklerine dair epey ipucu bu-

azından müstahkem yerlerde veya yağmacılara karşı savunma birlikleri olarak yeterince etkili görünüyorlardı. Dolayısıyla daimi birliklerle karşılaştırıldığında milisler genellikle yedek rolünü oynarlardı. Örneğin, savaş sırasında nöbet tutarak ordunun görev yükünü biraz olsun azaltırlardı.

Anlaşıldığı üzere en önemli yedek rolü, şu ya da bu şekilde gönüllü askere kaydolma havuzu oluşturarak orduya destek sağlamaktı. Uygulamada bu iki tip askerî örgütlenme arasındaki farklılıklar birbirine girebilirdi.[44] Bazen cephede orduya destek vermek üzere milis birliklerinden derhal yararlanılır ve neredeyse onlarla bütünleşirlerdi, bazen de hükümdarlar daimi ordularının saflarını doldurmak için doğrudan asker toplama çağrısı yaparlardı. Daha önce ihtiyaç halleriyle sınırlı tutulan geleneksel görev yerel bağlamlara dayandırılmış, böylelikle daimi askerî çabalar için adım adım hükümdarın emrine her an amade bir kaynağa dönüştürülmüştü. Kuşkusuz böyle önlemlere karşı direniş öykülerini de görmezlikten gelemeyiz.

Kutsal Roma İmparatorluğu'nda bu gelişmeler aynı zamanda 18. yüzyılın kamu hukukunda yer alan söyleme de yansımıştı.[45] Can alıcı nokta, acil ihtiyaç duyulduğu zamanlar dışında tebaanın askerlik hizmetine zorlanıp zorlanamayacağıydı. Kabinenin nezdinde gönüllü askere yazılmayla zorlanma arasındaki farklılıklar teorik olmaktan çok pratikti. Belli ki askerî güçleri daha etkili olan daimi birlikler milislere tercih ediliyordu. Diğer yandan tebaanın askerlik zorunluluğu asker toplamanın yalnızca kolay olmakla kalmayıp aynı zamanda ucuz yoluydu, bu da çok önemliydi. Milisler daimi ordular kadar maliyetli olmazdı; tebaa daimi orduya katılmaya zorlanıp düzenli maaş almaya başladığında bile bu değişmezdi, buna rağmen asker toplamanın başlangıç masraflarından ve özellikle (hatırı sayılır miktarları bulan) kaydolma teşviklerinden tasarruf edilirdi.

Öte yandan ekseriyetle 18. yüzyılın ikinci onyılında Prusya'da askere alıma ilişkin belirli sorunların nasıl çözüme ulaştırıldığını, en azından bazı çağdaşların bu çözüm yolunu örnek olarak gördükleri için tartışmak gerekir. Yukarıda ana hatları çizilen uygulamalarla karşılaştırıldığında Prusya ordularının görünürde aksi bir hareketle silahlanmaya başladıklarını fark etmek şaşırtıcı olabilir. 18. yüzyılın başında Prusya kendi emrinde bir milis kuvve-

---

lunur. En çarpıcısı 1758 Sandershausen Muharebesi sırasında savaş düzeninin ortasında mevzilenip yönlerini kaybederek panik halinde düşman ya da dost herkese ateş açan Hessia milislerinin yol açtığı karmaşadır, bkz. Savory, *His Britannic Majesty's Army in Germany during the Seven Years War*, s. 96 ve devamı.

44 Genel bir görüş için bkz. Sikora, *Disziplin und Desertion*, s. 238-243.

45 Fichte, *Die Begründung des Militärdienstverhältnisses*, s. 136-182; Sikora, *Disziplin und Desertion*, s. 236-238; her ne kadar o duruma özgü olduğu belliyse de çok yönlü katkılardan biri Württemberg'deki asker alımlarına karşı takınılan tutumdur; Moser, *Abhandlung von Noethigung derer Unterthanen zu regulairen Kriegs-Diensten.*

tine sahipti, ancak I. Frederick Wilhelm tahta çıktıktan kısa bir süre sonra bunları dağıtmıştı.[46] Onun bu hareketi asker alımlarıyla ilgili tipik bir sorunun, yani rekabetin varlığının yansımasıydı. Milis üyeleri subayların asker kaydetme işlemlerinden muaf tutulma ayrıcalığından faydalandıkları için milis kuvvetleri daimi orduya asker alınmasını zora sokardı. Bu açıdan bakıldığında, kral daimi ordunun genişlemesinden yana olduğuna göre milislerin lağvedilmesinin gönüllü askere yazılmayı kolaylaştırması gerekiyordu.

Ne ki artık milislerle ordu arasında olmasa da hükümdarın topraklarında asker bulmak için rekabet eden ordunun farklı alayları arasında sürtüşmeler ve çekişmeler devam ediyordu. Prusya askere alım sisteminin ayırt edici karakteristiğini oluşturacak olan yöntem belli bir planın sonucunda ortaya çıkmadı ama belirli sorunların çözümü için parça parça geliştirildi.[47] Bunlar üç başlık altında toplanabilir. İlki, başka alaylar onları almasın diye alayların geleceğin potansiyel askerlerini ellerinin altında tutmaya çalışmasıydı. Garnizonlarının bulunduğu civardaki küçük çocukların isimlerini, yerel alay içerisinde hizmet edecek kişileri ayırmaya yönelik hazırladıkları listeye erkenden yazarlardı. İkincisi, başka anlaşmazlıklardan kaçınmak için merkezî hükümet alayları sınırlarla ayırmaya başlamış, askere kaydetme bölgeleri sonunda *kanton* haline gelmiş, böylece *kanton sistemi* kurulmuştu. Sistem iyice oturduktan sonra her alayın asker alımında benzer fırsatlara sahip olmasını güvence altına almak için bu kantonlara belli sayıda haneler tayin edildi. Bu kantonlarda geleceğin erleri daha çocukluk yıllarında ordu tarafından sistematik olarak kaydedilirlerdi, sonradan bu görev yerel sivil yetkililerin yardımıyla yürütülecekti.

Ordunun genişlemesi çok sayıda yerli askeri içine aldığından, yine bu sayede bunlar sistematik bir şekilde toplandıklarından, ekonomik avantajlar tepetaklak olmaya yüz tuttu. Bunun bedeli sivil işgücünün ve vergi gelirlerinin kaybolmasıydı. Bu kısmen yabancı asker alımlarını artırarak telafi edilebilirdi, ama bu da epey masraflı olurdu. Hafifletilmesi ancak bölgesel ve ekonomik özelliklere göre belli meslekleri yapanların askere alınmamasıyla mümkün olabilirdi.[48] Bu ikilemden kurtulmanın en önemli yoluysa *Kantonisten* de-

---

46 Aslında bunu yaptığında babası öleli iki hafta bile olmamıştı. 1718'de Frederick Wilhelm "milis" sözcüğünün kullanılmasını bile yasaklamış, onun yerine birliklerine "alaylar" ya da "askerler" denmesi gerekiyordu. Anlaşılan kral aradaki farkı öne çıkarmaya çok dikkat ediyordu: Frauenholz, *Das Heerwesen in der Zeit des Absolutismus*, s. 194, 231 ve devamı.

47 *Kanton sistemi*nin gelişimi için bkz. Jany, "Die Kantonverfassung Friedrich Wilhelms I."; konunun incelenmesine en yakın tarihli katkı için bkz. Winter, *Untertanengeist durch Militärpflicht?*, ortaya çıkışı için bilhassa s. 39-97. Kanton sisteminin topluma etkisi ve Alman topraklarında yerli asker alımıyla ilgili diğer uygulamalarla karşılaştırmalar için bkz. Wilson, "Social Militarization in Eighteenth-Century Germany". Frauenholz'un *Das Heerwesen in der Zeit des Absolutismus* çalışması da bazı belgeler içermektedir.

48 Kloosterhuis, "Zwischen Aufruhr und Akzeptanz", *Bauern, Bürger und Soldaten*; Winter, *Untertanengeist durch Militärpflichtg?*, bilhassa s. 263-275.

nen yerli askerleri yılın büyük bölümünde izne göndermekten geçiyordu. Hatta yalnızca barış zamanı iki aylığına baharda talim ve tatbikat için birliğe katılmak zorundaydılar. Kanton sisteminin belli başlı üçüncü karakteristiği buydu.

Daimi birliklerle milislerin paralel varlığı karma bir askerî örgütlenme biçimi olarak değerlendirilecekse, kanton sistemini askere alımın çok daha yozlaşmış bir biçimi olarak görmek gerekir. *Kantonisten*ler, son evresinde milis kuvvetlerine çok benzerdi. *Landesdefensione*nin tersine düzenli idmanları akşamüstü egzersizleri şeklinde sivil ortamda gerçekleşmez, birkaç hafta içine sıkıştırılarak garnizonların tatbikat alanlarında yapılırdı, böylelikle askerler barış zamanı yılın büyük bölümünü (ayrıntılarda gizli birkaç pürüzü saymazsak) sivil hayatta geçirirlerdi. Bununla birlikte ordudan ayrı bir kurumda örgütlenmez, paralı askerlerle karıştırılarak hem sayıları bakımından hem de saptanması her ne kadar güç olsa da herhalde zihniyet açısından daimi ordunun belkemiğini oluştururlardı.

Kanton sisteminin altında yatan niyet, potansiyel *Kantonisten* olan herkesi askerlik hizmetine zorlamak olmayıp daha çok mevcut ihtiyaçlara göre er açığını doldurarak alaylara yararlı olmaktı. Ne de olsa sistem önceki milislerin iyileştirilmiş hali olarak değil, özünde bireysel gönüllülüğe dayalı alaya asker alımının etkin işleyişini sağlamak için ortaya çıkmıştı. Öyleyse kanton sistemi daha doğru bir analizle "zorunlu yerli asker alımını yasallaştıran bir sistem" ("rechtliche Fixierung der inländischen Zwangswerbung")[49] oluyordu; bu tanımlama I. Frederick Wilhelm'in hükümdarlığında Prusya ordusu ikiye katlanırken gönüllü asker yazılmanın artık gerçekten zorunlu bir uygulamaya dönüştüğünü de anlatmaktadır. Ancak bunun sonucunda sistem, şiddeti öngörülebilir bir yükümlülüğe, bir başka deyişle fiziksel gücü yasal güce çevirerek orduya sürekli takviye sağlamıştı. Buna göre zamana özgü yapısal sorunlara örnek alınacak çözümler getirdiği ve Hesse-Kassel ile Avusturya gibi başka topraklarda benzer çabalara esin kaynağı olduğu anlaşılıyordu.[50]

Başta kanton sistemi olmak üzere genel olarak milis uygulamasının yerel iktidar dağıtımını da göz önünde bulundurmamız gerekir, çünkü Orta Avrupa'nın kimi kesimlerinde feodal yapılar hâlâ büyük önem taşıyordu. Bu özel-

49 Von Schmoller, *Umrisse und Untersuchungen zur Verfassungs-, Verwaltungs- und Wirtschaftsgeschichte besonders des Preußischen Staates*, s. 278.

50 Ingrao, *The Hessian Mercenary State*, s. 132-135; kırsal toplum üzerindeki etkisinin analizi için bkz. Taylor, *Indentured to Liberty*, tartışmaya yol açan sonuçlarla ilgili bkz. Charles Ingrao, *Central European History* 27 (1994), s. 509-512 ve Taylor'un yanıtı: "Disagreement over the Hessian Military State of the Eighteenth Century". Gräf yaşlı Hessen milislerinin etkilerini tartışır: "Landesdefension oder 'Fundamentalmilitarisierung'?". Hessen'de 1762'de karara bağlanan kantonların kurulma kuralları için bkz. Auerbach ve Fröhlich, *Hessische Truppen im Amerikanischen Unabhängigkeitskrieg*, III, s. 29 ve devamı. Avusturya için bkz. Szabo, *Kaunitz and Enlightened Absolutism 1753-1780*, s. 258-295; Hochedlinger, "Rekrutierung - Militarisierung - Mondernisierung", s. 345-353.

likle Brandenburg'un *Gutsherrschaft* denilen, köylülerin katı bir serflik düzenine bağlı kılındıkları toprakları için geçerliydi. Ancak bu insanları *Kantonisten* yapmak aynı zamanda onların toprak sahiplerinin emrinden çıkarılıp ordunun emrine (en azından kısmen) verildikleri anlamına geliyordu. İki misli özgür olmadıkları söylenebilir, fakat bir yandan da iki otorite arasındaki rekabetin efendileriyle anlaşmazlıklarında ellerini güçlendirdiğine dair ipuçları vardır. Dolayısıyla modern-öncesi toplumlarda zorunlu askerliğin getirdiği sonuçlar burada ele alınamayacak kadar karmaşık olabilir.

Bu dönüşümler süresince orduların bileşimine bakmak, bir yandan da bütün olarak erken modern dönemi dikkate almak en az iki noktanın daha vurgulanmasını gerektirir. Birincisi, yukarıda belirlenenler de dahil olmak üzere çoğu gözlemlerin ordunun piyade sınıfını oluşturan ana gövdesini ele aldığıdır. Oysa cephede süvari sınıfı önemli bir rol üstlendiği gibi kuvvetlerin hiç de önemsiz bir unsuru olarak kalmazdı. Tarih araştırmaları görmezlikten gelse de süvarileri askere almanın genellikle gönüllülük esasına göre yapıldığı, sistemin piyadeleri alırken yaşadığı sorunlarla karşılaşmadığı anlaşılır. Bu durum muhtemelen süvari sınıfının daha çok itibar görmesinden ve hizmetin daha az yorucu olmasından ileri geliyordu. Her ne olursa olsun, süvarilerin alımında yaşanan deneyim herhangi bir yeni yönteme başvurulması ihtiyacını doğurmuyordu.

Gerekçeleri farklı olmakla birlikte bu ayrıca topçu sınıfı gibi daha teknik işlevi olan özel birlikler için de doğrudur. Bunların cephedeki önemi artsa da hâlâ uzun süreli hizmet gören askerlerden oluşmuş küçük birliklerdi, dolayısıyla topçu asker alımına duyulan ihtiyaç sınırlı kalır ve askerî örgütlenme ilkelerinde kayda değer bir etkileri olmazdı.[51]

Oysa aynısı soylu sınıfın rolü için söz konusu değildi. Askerlik hizmeti asilzâdelerin ortak kimliği ve meşruiyetinin vazgeçilmez bir parçasıydı. Ancak bunun 17. yüzyılın sonundaki savaşta üstün gayretler göstererek övgüler alma geleneğiyle ya da şövalyelikle bağdaştırılan askerî uygulamalarla ilgisi yoktu. Her asilzâdenin bizzat orduya katılması anlamına da gelmiyordu. Hatta bir daha tekrarlayalım, Prusya kralı I. Frederick William uyruğundaki insanları askerlik hizmetine zorlamakla kalmamış, aynı zamanda kendi topraklarındaki asil hanelerden en az bir oğullarını orduya göndermelerini beklemiş, dahası bu beklentiyi elindeki bütün imkânları zorlayarak gerçekleştirdiği de olmuştu.[52] Yerli asillerin askerlik hizmeti ya orduyu ya da bizzat soylu sınıfı denetlemeyi kolaylaştırmış olmalı. Çünkü başka yerlerde olduğu gibi Prusya'da da çoğu asilzâdenin gözünde askerlik hizmeti sınırlı birkaç yıl-

51 Örneğin bkz. Duffy, *The Army of Maria Theresa*, s. 108.

52 Büsch, *Militärsystem und Sozialleben im alten Preußen*, s. 79-83; Göse, "Zwischen Garnison und Rittergut".

lık süre için olsa bile özgeçmişlerinin anlamlı ve tartışılmaz bir parçası oluyordu, subayların geliri görünümlerini sağlamaya yetmediğinden, asilzâde kıyafetleri ailenin servetinden karşılanıyordu; bu da, en azından sembolik açıdan geçimini kazanmanın saygın bir yoluydu.

Ordunun bileşimi açısından soylu sınıfın askerlik hizmeti, gönüllü yazılanlarla zorunlu kaydolan tebaadan sonra üçüncü sırada yer alıyordu. Soyluların hizmeti sıradan askerlerin hariç bırakıldığı kültürel değer ve gelenekler esasına dayanırdı,[53] ayrıca ordunun soylu üyeleri personel içinde azınlıkta kalsa da taşıdıkları önem neredeyse yalnızca subay rütbesinde olmalarından ileri gelirdi. Bu da onların hiyerarşi sırasında ayrıcalıklı bir konumda olmalarını yansıtıyordu ve bu ilkelerin orduya aktarılması kaçınılmaz olarak itibar, rütbe ve zihniyet bakımından subaylarla sıradan erler arasındaki kökten ayrıma yol açmıştı. Bu, aynı zamanda erlerin sivil hayattaki günlük deneyimleriyle de örtüşüyordu.

Tabii her subayın soylu sınıftan gelmediğini kabul etmek gerekir. Bilhassa ordunun teknik kolları için bu daha geçerlidir; bir kere uzmanlık bilgisine gerek duyulan topçu sınıfı soylulara cazip gelmezdi. Üstelik piyade ve süvari sınıflarında bile kendini gösteren soylu olmayan askerler için askerî kariyer yapma fırsatı vardı. Öte yandan devrim ve reform çağına kadar zamanla iniş çıkışlar olmasına rağmen bu örnekler bireysel istisnalar olarak kalmıştı. Başta Otuz Yıl Savaşları olmak üzere uzatmalı savaş dönemleri böyle kariyerlerden yana işlerken[54] askerî kurumun kalıcılığı sosyal ve askerî hiyerarşi arasındaki bağlantıyı bile istikrarlı kılma eğilimi taşırdı. Ek olarak alt rütbelerden yukarı çıkanların askerî hiyerarşi içinde yükseldikçe soylulaştırıldıklarını unutmamak gerekir. Bir bakıma, süregelen sosyo-kültürel kurallara uygun hale getirilirlerdi.

Sıradan askerlerin aksine daimi ordunun kurulmasının sonucunda orduya girmiş soylular için herhangi bir yapısal değişiklik yapıldığı tespit edilmemiştir. Prusya kralının uyguladığı baskının örnek teşkil etmediği görülür. Ne var ki askerî kurumun kalıcılığı askerlik hizmetinin bütün kademelerinde esasları değiştirmişti. Bütün sürecin ana hatlarını tamamlamak için asker alımıyla ilişkili tartışmaya bu boyutu da eklemekte yarar var. Potansiyel askerlerin teşvik edilmesinde kesinlikle etkili olmuştu.

Gözlemler: Koşullar

İlk olarak askerî kurumun kalıcılığı askerlik hizmeti süresinin önemli ölçüde uzatılmasına olanak sağlamıştı. Bir savaşın sonunda toplu terhisler gide-

53 Bazı genel gözlemler için bkz. Sikora, *Disziplin und Desertion*, s. 343-350.

54 Bkz. Kaiser, "Ist er vom Adel?"

rek azaltılırken,[55] 18. yüzyılda bile devletlerin tamamı hâlâ kısa süreli oluşuma başvurmaya ve birlikleri dağıtmaya devam ediyordu.[56] Fakat bütüne bakıldığında, ordular ömür boyu kariyerler ya da en azından geçim kaynağı için seçenekler sunmaya başlamışlardı, buna rağmen değişiklikler abartılmamalıdır. Fransız-İspanyol Savaşı'yla Fransa'da uzayan özellikle Otuz Yıl Savaşları gibi uzun süreli silahlı çatışmalar uzun vadeli askerlik hizmetini zaten istenmedik bir çerçeveye getirmişti. Oysa daimi orduların kurulmasıyla sadece uzun vadeli hizmet kurumsallaşmadı, aynı zamanda binlerce askerî personel için müşterek bir uygulama olarak barış zamanı askerlik hizmetini doğurdu.[57]

Yine de bunun ömür boyu askerlik mesleğini kural haline getirdiği anlamına gelmediğini vurgulamak gerekir. Askerî yetkililer elbette askerlerini mümkün olduğunca hizmette tutmaya çalışıyorlardı. Bu da komutanlarla erler arasındaki geleneksel bir sürtüşme kaynağıydı, çünkü[58] savaş zamanında yetkililer çarpışmalar sona erene dek onları mutlaka hizmete zorlamaya gayret ederlerdi. Barış zamanının daimi ordularındaysa koşullar biraz daha rahattı, ama uzun vadeli hizmet yine de yetkililerin çıkarınaydı, çünkü askerlik deneyimi ve becerisi olanları orduda tutar, bu da onların asker alımı çabalarından ve maliyetinden kurtulmalarını sağlardı. Dolayısıyla uzun süreli hizmeti tek seçenek olarak dayatmaya çalışırlardı; örneğin Prusya ve Bavyera'da gönüllü askere yazılanların sayısı prensipte sınırsızdı. 18. yüzyıla ait bazı bulgular askerlerin bütün profesyonel hayatlarını bir orduya hizmet ederek geçirme eğiliminin giderek arttığını göstermektedir.

Diğer yandan bu durum potansiyel erlerin yararına değildi. Çoğunun sınırlı süreli hizmeti yeğlediğine ve kimi koşullarda hizmetin uzunluğunun pazarlık konusu edildiğine dair bulgular vardır.[59] Askere alımın barış mı yoksa savaş zamanında mı yapıldığı farkı belirliyordu. Silezya Savaşları ve Yedi Yıl Savaşları sırasında Bavyera, askerlerin katılmalarını sağlamak adına askerlik hizmetini en fazla üç yılla sınırlayan sözleşmeler hazırlamakta gecikmemişti.[60] Sözleşmeyle ve terhis günüyle ilgili sonradan doğan anlaşmazlıklar, sürtüşmeler ve firarlarla sonuçlanacaktı.

55 Ordunun 1648'den sonra bile devam eden uygulamaları Bernhard R. Kroener tarafından vurgulanmıştır: "'Der Krieg hat ein Loch...'"

56 Yakın tarihli bir örnek için bkz. Nowosadtko, *Stehendes Heer im Ständestaat*, s. 159-178.

57 *A.g.e.*, s. 180-185; Pröve, *Stehendes Heer und städtische Gesellschaft im 18. Jahrhundert*, s. 88-94; Fann, "On the Infantryman's Age in Eighteenth Century Prussia".

58 Redlich, *The German Military Enterpriser and His Work Force*, s. 218; Sikora, *Disziplin und Desertion*, s. 193-196.

59 Bir kez daha, bkz. Nowosadtko, *Stehendes Heer im Ständestaat*, s. 180-185; Pröve, *Stehendes Heer und städtische Gesellschaft im 18. Jahrhundert*, s. 88-94.

60 Staudinger, *Geschichte des kurbayerischen Heeres unter Kurfürst Karl Albrecht-Kaiser Karl VII. - und Kurfürst Max III. Joseph 1726-1777*, I, s. 240 ve devamı.

Askerlik hizmetinin kalıcılığının yanı sıra sürekli sağlanması gereken ödemeler ve erzak da devlet bürokrasileri ve bilhassa hazineleri için büyük sıkıntı olduğu gibi askerlerin çalışma koşullarının niteliğini değiştiren önemli etmenlerdendi. Yetkililer yaşandığı zamana ve coğrafyaya göre değişen ama tipik olarak hepsi bir dizi bileşenden oluşan karışık sistemler geliştirerek aslında bu sorunu kolaylıkla çözmüşlerdi. Böyle çareler düzenli ödemeye olanak vermeyen koşullar gereğince Otuz Yıl Savaşları sırasında bir dereceye kadar önceden hazırlanmıştı.

Kuşkusuz maaş ödemesi hizmet karşılığının esasını oluşturmaya devam ediyordu. Paralı askerlerin ücretleri 16. yüzyıl boyunca, en azından kâğıt üstünde, görece sabit kalırken, 17. yüzyılın ikinci yarısında, muhtemelen askere alma piyasasındaki koşullar nedeniyle, bazı dalgalanmalar görülmüştü. Kesin karşılaştırmalar yapmak güç olmakla birlikte genel olarak aylık ücretler % 50'ye varan oranlarda düşme eğilimi göstermişti.[61]

Askerlerin hizmetinin parasal karşılıklarından biri de gönüllü yazılanlara ödül olarak verilen prim ya da kaydolma ikramiyesiydi, bu taşıdıkları öneme göre artardı. Uygulamanın başlarında askere alınanlara kaydoldukları yerden toplanacakları yere yapacakları yolculuğun masrafını karşılayacak belli bir meblağ ödenirdi. Sonradan bu ödemenin işlevi değişerek askere yazılacakların birbirleriyle rekabet etmede kullandıkları çok esnek bir araca dönüştü.[62] Hiç kuşku yok ki prim getirilmesinin amacı potansiyel askerin anlık kaygılarını alt etmeye ve uzun süreli hizmetin koşullarını örtbas etmeye yönelikti, asker açısından değeriyse askerliğin uzatmalı dönemi bağlamında önemsiz kalırdı. Yine de primin miktarı hizmete kaydolmanın yararlarını ve sakıncalarını tartmaya yatkın birtakım potansiyel erlerden yana yükselirdi. Bütüne bakıldığında askerî yetkililerin çabalarını asker kaydetme işlemine topladıkları açıkça görülür. Bir kere kaydolmaya görsünler erler imzaladıkları kontratın ve ettikleri yeminin yasal sonuçları[63] ile kurumun kısıtlamalarına tabi olurlardı. Bu bakımdan zorla askere almalar gibi primler de daimi orduların maliyetinin sonucunda kısmen düşük kalan maaşların yol açtığı talep yetersizliğini telafi ederdi.

Ödenen paralar askerlerin bütün ihtiyaçlarını karşılamazdı. Bu ihtiyaçlar giysi, silah, yiyecek, barınak ve günlük eşyalardı. Daha önceki pratiğin tersine giysilerle silahlar genellikle yetkililer tarafından veriliyordu. Kıyafetin giderek "tektip" olmasının sebebi de buydu, çünkü büyük miktarlarda ve en

61 Burschel, *Söldner im Nordwestdeutschland des 16. und 17. Jahrhunderts*, s. 188, 191 ve devamı; Redlich, *The German Enterpriser and His Work Force*, II, s. 27, 29.

62 Burschel, *Söldner im Nordwestdeutschland des 16. und 17. Jahrhunderts*, s. 102-104; Redlich, *The German Enterpriser and His Work Force*, II, s. 15-18.

63 Sikora, *Disziplin und Desertion*, s. 129; Fichte, *Die Begründung des Militärdienstverhältnisses*, s. 88-118.

ince ayrıntısı belirtilerek sipariş edilirdi.[64] Öte yandan bazı dönemlerde ve bazı ordularda teçhizat maliyeti askerlerin maaşından kesilirdi. Askerlerin beslenmesi için de benzer yollar mevcuttu. Kimi zaman askerler kendi paralarıyla pazardan yiyecek satın almak zorunda kalır, bazen de yiyecek malzemeleri orduya teslim edilirdi. Bu durumda yiyecek bazen ücretsiz dağıtılır, bazen de askerin maaşından düşülürdü. Son olarak pek çok toprakta lojmanlar hâlâ sivil nüfus tarafından karşılanıyordu, çünkü kışlaların inşa edilmesi Fransa'da olduğu gibi henüz kural değil, istisnai bir uygulamaydı ve askerler özel konutlarda barındırılırdı. Çoğu kez askerlerin talep ettiği malzemeler tahta, mum, tuz, biber ve sirkeydi. Göründüğü kadarıyla bir tür vergi olarak görülen bu malzemelerin ev sahiplerine teslim edilmesi yaygındı. Bazı bölgelerde ev sahipleri askerlerin yemeğini hazırlamakla da yükümlüydüler.

Böylelikle askerlerin geliri parayla ayni menfaatlerin karışımıydı.[65] Toplam konusunda bir değerlendirme yapmak güç olmakla birlikte asker maaşlarının işçi yevmiyelerinin ya da en alt kademedeki memurların kazançlarıyla eşdeğer tutulduğu anlaşılmaktadır. Bu da mütevazı ama en iyi ihtimalle istikrarlı bir yaşantı sağlardı, ne var ki bazı belgeler koşulların kötü olduğuna dair şikâyetleri ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bunlar askerin evlenme hakkını sınırlayan yönetmeliklere de yansıyordu. Böyle kısıtlamalar orduların içerisinde bağımlı kadınlarla çocukların sayısını sınırlı tutmak üzere geliştirilmişti.[66] Sayıları azınlıkta kalan askerler açısından durum iyiye gidiyor olabilirdi, ne de olsa onlar hiyerarşinin basamaklarını tırmanırken ücretleri de önemli ölçüde artıyordu. Erler alacakları parayı askerlik hizmetinde ek nöbetler tutarak takviye edebilirlerdi, ayrıca emeklerini sivil pazarda satanlar veya kendi yeteneklerine göre basit ürünler yapıp satanlar da vardı.[67] Örneğin bunların çoğu eskiden yevmiyeli işçi olarak çalışmıştı. Dolayısıyla, askerlerin geçimlerini güvence altına alacak çeşitli gelir kaynakları ve menfaatlere askerlik dışı bileşenler de eklenebilir.

Askerlerin uğraşının askerî olmayan yönü, dikkati bizzat askerlik hizmetinin biçimine yöneltir. Barış zamanında yerine getirilen alışılageldik işler nöbet tutmaktan, bazen de yetkililer sivil hukuku yürürlükte tutmak için henüz çok sayıda personel almadıklarından kamu düzenini korumak adı-

---

64 Daniel Hohrath, "Uniform"; çok sayıda görsel malzemeyle birlikte 18. yüzyıl ordusunun maddi kültürünün gerçek yüzü: Hohrath, *Friedrich der Große und die Uniformierung der preußischen Armee*.

65 Bu paragraflar Burschel'in bulduklarının özetidir, *Söldner*, s. 188-192; Redlich, *Enterpriser*, II, s. 236-258.

66 Konuya daha derin bakış için Beate Engelen, *Soldatenfrauen in Preußen* (Münster, 2005), yönetmelikle ilgili s. 41-68.

67 Nowosadtko, *Stehendes Heer*, s. 234-241; Kroll, *Soldaten*, s. 286-289; Pröve, *Heer*, s. 252-266, yasadışı gelirler de ele alınır.

na ufak tefek görevler yürütmekten ibaretti. Ancak bu işler yeni yeni serpilen daimi ordulara alınan askerlerin küçük bir bölümü tarafından yerine getirilebilirdi. Aslında ek kazançlarından da anlaşılacağı üzere bu orduların askerleri, askerlik görevlerinden arta kalan[68] bolca boş zaman bulmanın tadını çıkarıyorlardı. Yalnızca hazır ve el altında bulunmak, kısmen de olsa askerliğin gereğini yapmak demekti. Kuşkusuz savaşma becerilerini geliştirmeleri de günlük hayatlarının bir parçasıydı.

Askerî eğitim, nihai şekline ancak 17. yüzyılın sonlarına doğru kavuşmuş lineer denilen savaş türünün ilkeleriyle örtüşüyordu.[69] Askerlerin ortak oluşumları onlarca yıl içerisinde geniş dörtgenlerden çıkıp sadece üç-dört adam derinliğinde geniş ama ince çizgilere dönüşmüştü. Böyle bir anlayışla cepheye sevk edilen eğitimli piyadeler güçlü bir savunma yaptıklarından, ordulara fazladan alınmış erlerden, düşmanın sayısını geride bırakacak oluşumu genişletmek için yararlanılabilirdi. Askerlerin çoğunluğu açısından askerlik eğitiminin amaçları bu oluşumdan çıkardı, ancak süvari sınıfının devam eden, topçu sınıfının da artan önemini inkâr etmemek gerekir.

Bu kısacık tanımla bile böyle bir savaş türünün askerlerin ustalığını ya da esnekliğini gerektirmediğini görüp anlamak pekâlâ mümkündür. Asıl mesele onların itaatkâr olmalarını ve derli toplu hareket etmelerini sağlamaktı. Gerekli görülen başlıca beceriler misket tüfeğinin kullanılmasından ve birliklerin tamamının ortak hareket edebilmesinden ibaretti. Tüfek kullanımı belirlenmiş komutlara göre birbirinden ayrı belli sayıdaki hareketlere dağıtılmıştı. Dönemin askerî yazarları bu tekniği peş peşe görüntülerle canlandırmaya bayılırdı, bu da bir anlamda standartlaşmış operasyonlarla kullanımı tasvir eden modern kılavuzların habercisiydi.[70] Gerekli hareketlerin böyle parçalarına ayrılmasının, tek atışlık namludan dolma silahlar olduklarından bir dizi karmaşık manevralar gerektiren misket tüfeklerini erlerin kullanmayı öğrenmelerini kolaylaştırdığı anlaşılıyordu. Bundan başka bu parçalanma birliklerin eşgüdümlü hareketinde ilerleme sağlardı. Tek bir işlemi bir dizi ayrık harekete bölerek işlem ortak bir eyleme dönüştürülüyordu. Ordunun ön saflarının birkaç kilometreye kadar uzanabildiği cephede binlerce adamı hareket ettirme sorunuysa daha hassas bir konuydu. Askerleri hizada tutmak için katı disiplin gerekirdi, ama ondan önce muharebe düzenine geçmiş uzun sütunlar halinde yürüyen askerler, ideal şekilde aralarında fazla boşluk bırakmadan ve cephedeki koşullara ve düşmanların hareketlerine göre üst üste binmeye hazır olarak bir hizaya sokulmalıydı.

---

68 Pröve, *Heer*, s. 155-159; Burschel, *Söldner*, s. 214-217.

69 John A. Lynn, *Battle. A History of Combat and Culture* (Boulder, Co., 2003), s. 111-125.

70 Sikora, "Die Mechanisierung des Kriegers", ayrıca bkz. Wellmann, "Hand und Leib, Arbeiten und Üben".

Bu prensiplere ve üstelik böyle koşullara göre birliklerin denetim altında tutulması için barış zamanında eğitilmeleri kaçınılmazdı, dolayısıyla lineer savaşın olmazsa olmaz ön şartı olarak görülürdü. Kuşkusuz kronolojik dönemler ve ordular arasında eğitim yoğunluğu bakımından bazı farklılıklar vardı, bu farklılıklar Prusya ordusunda haftada bir veya ikiden, sonradan sabah saatleriyle sınırlı tutulsa da günlük yapılan talimlere kadar çeşitlilik gösterirdi.[71] Ortak hareket etme eğitimi küçük birimler halinde verilirdi, çünkü büyük çaplı tatbikatlar önemli ölçüde çaba gerektirirdi ve bunlar en iyi ihtimalle saray mensuplarıyla yabancı gözlemcilerin dikkatini çeken görülmeye değer sahnelere dönüşebilecek yıllık olaylara indirgenirdi.[72] Kabul etmek gerek, kitaplarda yazan teori, tören alayındaki pratik, asla savaş alanının gerçekliğini tam olarak temsil etmezdi, ama bunu burada ele almayacağız. Ama diğer yandan düzenli eğitim yalnızca askerlerin istihdam planı ve geleceğin savaşlarını denetim altında tutma girişimini değil, aynı zamanda belli bir askerî zihniyeti de anlatıyordu.

Askerî eğitimin özenle hazırlanmış tatbikat adıyla bilinen bu yönteminin izini 16. yüzyılın sonunda Felemenk ayaklanmasındaki askerî liderlerin kendilerinden üstün İspanyol ordusuna karşı mücadelede askerî güçlerinin etkisini artırmaya çalıştıkları döneme dek geri götürmek mümkündür. Yaptıkları reformlar yalnızca askerî deneyimlerden değil aynı zamanda günün felsefesinden ve geç Antik dönemin askerî yazarlarından esinlenmiştir.[73] Dolayısıyla tek başına askerî taktik ve talimlerin belli ayrıntılarını çoğaltmıyor, bir yandan da askerî disiplinin yenilenen kavramlarının içine katılmış mükemmel askerin ahlâkî ideallerini yayıyorlardı. Çokyönlülüğünün bir kısmını kaybederken, disiplin fikri askerî yazarların tartışmalarında kilit kavram olarak yer alıyordu. Sadece yukarıda sözü edilen sıralı görüntülerle desteklenmez, aynı zamanda askerlerin yerine getirmeleri beklenen hareketler ve itaat etmeleri gereken komutları artırmaya yönelik, sayıları giderek çoğalan askerî kılavuzlarla silahın nasıl kullanılacağı çeşitli yollarla gösterilirdi.[74] Askerler ideal eğitim ve dövüşün mekaniğine tabi olarak şekillendirilirdi. Askerlerden muharebeye yeterlilikte saf mantığın ötesinde, bütün varlıklarına işlemiş disiplin ve itaat niteliklerini görünümleriyle tepeden tırnağa yansıtmaları beklenirdi.

---

71 Prusya askerî eğitiminin bütün ayrıntıları, en azından yerine getirilmeye niyet edildiği kadarı askerî görevlerin bütün yelpazesini kapsayan yönetmeliklerden çıkarılabilir, bunların büyük bölümü yeniden basımlarda mevcuttur; en önemlileri *Reglement vor die Königl. Preußische Infanterie* [...] (Potsdam, 1726, yeniden basım Onsbarück, 1968) ve *Reglement vor die Königl. Preußische Infanterie* [...] (Berlin, 1943, yeniden basım Osnabrück, 1976).

72 Luh, *Kriegskunst in Europa 1650-1800*, s. 194-208.

73 Sikora, "Die Mechanisierung des Kriegers"; Sicken, "Die oranische Heeresreform"; Hahlweg, *Die Heeresreformer der Oranier und die Antike*.

74 Kleinschmidt, *Tyrocinium Militare*.

Bir kere daha altını çizmekte yarar var, tören alaylarının gerçekliği kuramlarla kılavuzların akla getirdiğinden çok daha yavan olabilir, ancak daimi orduların kurulmasının askerler üzerinde çok daha yüksek seviyelerde denetim kurma koşullarını getirdiği de su götürmez. Bu denetim kendini bir tek düzenli tatbikatlarla belli etmiyordu. Asker haklarında bazı zayıflamalar da bunun göstergesiydi. 16. yüzyıl ordularında yer almış, sözleşme ortakları olarak benlik algısına dayalı tüzel özerklik ve temsilin tohumlarını atmış paralı askerlerin tersine,[75] daimi orduların üyeleri ettikleri yeminler gereği giderek tek taraflı görevlere maruz kalır ve hükümdarların çıkarları ve talimatları doğrultusunda hareket eden akademik eğitim almış hukukçuların uyguladığı askerî adalete boyun eğdirilirlerdi. Bir örnek verelim, Felemenk reformcularla başlamak üzere askerlerin hendek ve istihkâm inşaatı işlerinde çalıştırıldıkları gözlenmiştir.[76] Böyle bir işin ne ölçülere vardığı tespit edilemese de önemli bir değişime işaret ettikleri kesin, çünkü paralı askerlerin altın çağında böyle vazifeler savaşçıların onuruna yakışmayacağı gerekçesiyle şiddetle reddedilirdi. 17. yüzyılda denetimin artması aynı zamanda sicil ve envanterde yazılı araçların kullanılmasındaki artıştan belliydi.[77] Eski paralı askerlerin geleneğinde sıklıkla görülen kendini bireysel ifade etme, hatta aykırı olma fırsatını azaltması bakımından üniformanın dağıtılması bile denetim altına alınmadaki artışın sembolik ifadesi olarak değerlendirilebilir.[78]

Anlaşıldığına göre ordu, mahkûmlar hariç nüfusun yetkililerce en iyi kontrol ve disiplin altında tutulan bir unsuruna dönüşmüştü. Ancak daha katı disiplin uygulamasına doğru gidişin itici gücü olan o etmenler listesine bakıp ordunun sürtüşmesiz aygıtlara (gelişigüzel bir metafor değil en azından 18. yüzyılda yaygın bir görüş)[79] dönüştüğüne inanmayalım. Zamanla ve değişen koşullarda itaatsizliğin ve reddetmenin, suiistimalin ve düzensizliğin seviyesini karşılaştırmak neredeyse imkânsız olsa da en azından reddin gösterilmesi, tutum ve eğilimlerini değiştirmişe benzer. İsyanlar fazla dikkat çekip klasik paralı ordulara özgü yapılanmaları yansıtırken,[80] 17. yüzyılın or-

75 Baumann, *Landsknechte*, s. 92-130; Möller, *Das Regiment der Landsknechte*, s. 52-112.

76 Burschel, *Söldner in Nordwestdeutschland des 16. und 17. Jahrhunderts*, s. 137-38.

77 Fransız kayıtları Fransa'daki uygulamanın iç yüzünü gösteren muazzam veriler sunarlar, bkz. Corvisier, *Les contrôles des troupes de l'Ancien Régime*. Prusya listelerinin neredeyse tamamı İkinci Dünya Savaşı'nda kaybolmuştur, bir tek örnek bile, belgelemenin ne yoğunlukta yapıldığı hakkında fikir vermeye yeter, bkz. (listelerin fotografik reprodüksiyonlarıyla birlikte) Hanne (Giriş Bölümü), *Rangirrolle, Listen und Extracte ... von Saldern Infanterie Regiment Anno 1771*.

78 Rogg, "Zerhauen und zerschnitten, nachadelichen Sitten"; askerî kıyafetler, sivil giysiler ve askerî disiplinde ilerleme arasındaki karşılıklı bağımlılık üzerine düşüncelere de yer verilmiştir. Daha görsel örnekler için bkz. Rogg, *Landsknechte und Reisläufer*.

79 Bkz. Sikora, *Disziplin und Desertion*, s. 45 ve devamı; askerî ve devlet politikalarına ilişkin söylem arasındaki benzerlikler için bkz. Stollberg-Rilinger, *Der Staat als Maschine*.

80 Parker, "Mutiny and Discontent in the Spanish Army of Flanders"; Baumann, "Protest und

talarında çoğu ortadan kalkmış ya da en azından ufak tefek istisnai olaylara indirgenmişti. Buysa birkaç etmenin bir araya gelmesinin sonucu olabilirdi: Denetimdeki artış, ortak çıkarların topluca savunulmasındaki azalışın yanı sıra destekleme ve ücretlerde meblağlar hâlâ küçük olsa da hoşnutsuzluk ve direnişi önlemeye yaradığı anlaşılan istikrarın sağlanması.

Diğer taraftan firar çok daha fazla ilgi çeker ve çaba gerektirirdi.[81] Askerler bir önceki dönemde de, üstelik kayda değer rakamlarla firar ederlerdi elbette, ama bu olgu bir ölçüde tarihçilerin gözünden kaçmıştı, ne de olsa günün yetkilileri bu konu üstünde durmuyor ya da duramıyorlardı. 17. yüzyılın ikinci yarısından sonraysa firar giderek daha çok ferman ve hükümde bilhassa ele alınıyordu. Bu fermanlarda ve hukuk tartışmalarında daha kesin bir dille tanımlanmış, ayrıca sözcük Almanya'da teknik bir terim olarak yerleşmişti.[82] Yetkililerin sınıflandırma, listeleme ve arşivlemeye daha çok eğilim göstermeleri sayesinde tarihçilerin, çoğu bölük pörçük de olsa bu olguya ilişkin daha çok belge bulmaları önceki dönemlere kıyasla daha eksiksiz bir tablo çizilmesini sağlamaktadır.

Firarı teşvik eden güdüler çok çeşitli olmakla birlikte zorunlu askerlik, eğitim ve disiplinde şiddete başvurulması ve hizmet koşullarında uyuşmazlıklar barış zamanında başrolü oynardı. Kuşkusuz firarın sebepleriyle güdüleri savaş sırasında hatırı sayılır fiziksel çaba, kötü hava koşulları, destekten yoksun kalma ve askerî yenilgilerin yol açtığı ayrışma yüzünden çok daha varoluşçu bir şekle bürünürdü. Ancak o zaman bile isyanlar istisna olarak kalırdı.

Böylece bütünüyle firara odaklanmak yalnızca ideal disiplin ve denetim, garnizon hayatıyla seferlerin gerçeklikleri arasındaki sürtüşmeleri ve kayda değer farklılıkları göstermez. Bundan başka firar, denetim ve baskının artışına kısmen tepki ve bunun istenmeyen sonucu olarak yorumlanabilir. Üçüncü olarak, firarı kayda alma ve önleme çabaları bizzat denetimin etkisindeki artışı yansıtmaktadır. Bu bakımdan isyanlardan firarlara geçiş bireyselleşme, reddin tecrit edilmesi ve dışlanması olarak da tanımlanabilir.

Özetle daimi orduların kurulması askerlik hizmetinin koşullarını ve askerlerin dış görünüşlerini büyük ölçüde değiştirmişti. Barış zamanında bile kurumun kalıcılığı, askerlik hizmetini ömür boyu olmasa da uzun süreli güvenilir bir mesleğe dönüştürmesi, çelişkili bir biçimde savaşın askerler tarafından

---

Verweigerung in der Zeit der klasischen Söldnerheere"; Burschel, *Söldner im Nordwestdeutschland des 16. und 17. Jahrhunderts*, s. 195-198.

81 Bkz. Sikora, *Disziplin und Desertion*, daimi ordular çağı öncesinde görülen firar hakkında bkz. Reinhard Baumann, Michael Kaiser ve Peter Burschel tarafından yapılan katkılar, Bröckling ve Sikora, *Armeen und ihre Deserteure*; farklı bir görüş açısı için bkz. Muth, *Flucht aus dem militärischen Alltag*.

82 Sikora, *Disziplin und Desertion*, s. 54 ve devamı.

üstlenilen tek iş olmadığı anlamına geliyordu. Sürekli eğitim savaş becerilerinin en üst seviyeye çıkmasını sağlıyordu, bu beceriler oldukça basit, mekanik kullanma kılavuzu işlemlerinden ibaretti, o başka. Burada cebir ve iç şiddetin daha fazla kullanılmasının yanı sıra düzenleme, denetim ve disiplinin yüksek seviyelerde seyrettiğini belirtmek gerekir. 1650-1750 dönemiyle Orta Avrupa deneyimini askerî işgücünün daha geniş çerçevesine oturtmak için temel meseleler, özellikle de asker alımı biraz daha tartışılmalıdır. Çünkü askere alma yöntemi ordunun temel oluşumunu derinden etkilemişti.

Genel tartışma: Asker alımı düzeni

Yukarıda belirtildiği gibi askere alımın da şekli değişiyordu. Paralı askerlik kavramının serbest sözleşme ilkesine bağlanması kaçınılmaz göründüğünden, gerek zorunlu askerlik gerekse milisler veya kantonistler gibi yarı zamanlı askerlerin giderek artan önemi olası bir tutarsızlığa işaret eder ve tipolojik sınıflandırmamızı yeniden değerlendirme ihtiyacımızı doğurur. Bir yandan, gelişmenin bu evresinin belirgin özelliği olarak askere alım işlemlerinin giderek daha karma hale gelen yapısını vurgulamamız gerekir. Yukarıda tanımlanan alışılageldik askere alma biçimlerinde doğan krizleri göstermesi bakımından karakteristik bir özelliktir.

Diğer yandan, sözleşmeye dayalı hizmet eden askerler hâlâ orduların belkemiğini oluşturuyorlardı. Kuşkusuz, sözleşme yapmaya zorlanan askerlerin sayılarındaki artış askerlik hizmetinin çehresini kısmen değiştiriyor ve gönüllü yazılma ilkelerini ihlal ediyordu. Ancak zorunlu askerleri hizmetin yeni ve ayrık bir türü olarak tanımlamak pek mümkün değildir. Her şeyden önce hangi nedenle olursa olsun, gerçekten gönüllü katılmış askerlerin kesin oranını, kaçının hileyle kandırıldığını ve kaçının başka yollarla askere yazılmaya zorlandığını ölçmenin olanağı yoktur. Nasıl tanımlarsanız tanımlayın gönülsüz askerlerin sayısı muhtemelen yüksekti, yine de baskın olduklarını varsaymamız için hiçbir dayanak yok. Onun yerine ve daha önemlisi gönüllü ve fiziksel zorlamayla yazılmanın ideal tiplerinin ötesinde gönüllü ve gönülsüzler arasındaki fark epey akışkandı.

En azından askerî yetkililer herhangi bir fark görmez ve sözleşmeli askerlerin tamamına sözleşme şartlarına göre, daha doğrusu o maddeleri nasıl yorumladıklarına göre muamele ederdi. Yetkililerin dayattığı askerî vazifelerin tek taraflı yorumu, hizmetin koşullarına, bütün askerlerin aynı şekilde acısını çektiği baskının bir başka yönünü bile ekleyebilirdi. Diğer yandan yetkililer zorla askere alımları ne emreder ne de yasal olarak onaylarlardı. Gelgelelim bunlara büyük ölçüde müsamaha gösterilirdi. Yetkililer olsa olsa zorunlu askere alımların fazla çekişmeye yol açtığı istisnai durumlarda müdahale

ederlerdi. Bu meseleyi ele alan hukukçular çok temkinli davranırlardı. Neyse ki zorla yapılmış bir sözleşmenin geçerliliğini eleştiren bilim insanlarının sayısı giderek artıyordu.[83] Can alıcı nokta, yetkililerin işgücü pazarındaki gerçek arzı dikkate almaksızın yüksek sayılarda ısrar etmesiydi.

Buna göre fazla talep dönemlerinde askere alma memurları aşağı yukarı kaçınılmaz olarak cebir ve şiddete başvururlardı. Onlar için bu, düşük arzla başa çıkmanın, asker kaydeden diğer kimselerle rekabet etmenin ve üstlerinin taleplerini yerine getirmenin aracıydı. Bunlar ülke sınırları içerisinde veya dışında yaşanabilirdi, dolayısıyla tebaanın genellikle yerine getirdiği görevlerin herhangi biri dikkate alınmaksızın yapılan bireysel sözleşmeler ortaya çıkardı. Belli ki bu uygulamalar askerî kurumlara yeni bir güç getirmiş oluyordu, işte bu bakımdan askerî tatbikatların artan önemiyle benzer görülebilir. Bunlar orduların büyümesinin öngörülmedik sonuçları olarak yavaş yavaş ortaya çıkmıştı, ama biçimsel, hatta kurgusal anlamda hâlâ bireysel sözleşmeyle sonuçlanan gönüllü askere yazılma şeklini işaret ediyorlardı. Buna göre bireysel katılım çerçevesinde bu pratikleri aşırı, belki de sapkın, en azından gönüllü olmaya çalışan yöntem olarak ele almak mantıklı görünmektedir. Sistematik olarak kurulmadıkları, yasal temele dayanmadıkları ve belirli karakteristiklere sahip olmadıkları için farklı ve ayrıksı seçenek ilkesi olarak çözümlenmeleri zordur.

Oysa milisler konusunda bu kesinlikle böyledir. Askerlikte zorunluluk uygulamasının muhtemel öncüsü olarak taşıdıkları önem daha geniş bir bağlamda tartışılabilir. Örneğin, André Corvisier hiç tereddüt etmeksizin Fransa'daki askerlik zorunluluğunun başlamasını 1688'de Kraliyet Milisleri'nin kuruluşuna bağlar.[84] Elbette Prusya'daki kanton sistemi de askerlik zorunluluğunun ortaya çıkışı bakımından tartışılabilir. Arada belirli bir süreklilik olduğu –19. yüzyılın başında Prusyalı reformcular tarafından da vurgulandığı üzere–[85] inkâr edilemese de sistemin ülke çapında askerî hizmeti dayatmayı değil alayların seçici takviyesine hizmet etmeyi hedeflediğinin farkına varmak önemlidir. Dahası, diğer milis kurumlar gibi modern-öncesi bir toplumun içine yerleşmişti ve bu doğrultuda ortak ayrıcalıklar ya da ekonomik sebepler bakımından kantonist olarak hizmetten muaf tutulanların uzun bir listesini içeriyordu. Öyleyse bu kurumlar olası bütün sosyo-politik göstergeleriyle birlikte genel ve eşit görev dağılımı uygulamaktan çok uzaktılar.

---

83 Fichte, Die *Begründung des Militärdienstverhältnisses*, s. 123-136, Sikora, *Disziplin und Desertion*, s. 222.

84 Corvisier, "Les transformations de l'armée au XVIIe siècle", s. 90. Bu tartışmaya yakın tarihte yapılan bir katkı için bkz. Hippler, *Citizen, Soldiers and National Armies*, Kraliyet Milisleri'ne ilişkin değerlendirmeler de içerir, s. 18-23.

85 Prusya askerî reformları açısından gelenek ve yenilik tartışması için bkz. Sikora, "Militarisierung und Zivilisierung", s. 172-178; Winter, "Kontinuität oder Neuanfang?".

Daha faydacı bir bakış açısından bile akılda tutulması gereken nokta, daimi orduların çerçevesi içerisinde milis kuvvetlerin işlevlerinin, uzun süreli profesyonel askerlerden kurulu birliklerle ilişkili olarak ekseriyetle tamamlayıcı düzeyde kalmasıydı. Çoğu ülkelerde milis kuvvetleri sayısal açıdan askeriyenin sadece küçük ya da en azından düşük bir oranını oluştururlardı. Her ne kadar milis kuvvetlerinden askere alımda bir havuz olarak yararlanılsa da daimi orduların güçlendirilmesi için iyi bir seçeneğe dönüştüler.

Prusya'nın kanton sistemi örneğinde çağrılan köylülerden kurulu yarıprofesyonel –veya yılın büyük bölümünde orduda olmadıkları için bir tür "çeyrek"-profesyonel denebilecek– yapı, devletin askerî kuvvetlerinin payandası olarak öne çıkar. Ancak kuruluşundan itibaren bu sistemde, gönüllü asker yazılanlara yönelik suiistimallerden kaçınan faydacı çözümler izlenebilir, aynı zamanda bu sistemin milislerin içinden çıkmadığı görülebilir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Prusya'nın milisleri, askere alım memurları açısından olası erlerin sayısı azaldığı için kanton sisteminin kuruluşundan çok daha önce dağıtılmıştı. Ayrıca acil ihtiyaç halinde Prusyalı devlet yetkililerinin sırtını hâlâ milislere dayaması da çarpıcıdır. Özellikle Yedi Yıl Savaşları sırasında bölgesel milisler toplanmıştı.[86] Yerel ve bölgesel savunma güçleri olarak milislerin geleneksel işlevini görmekten başka bir şey yapmazlardı. Daimi ordularla ilişkili olarak askerî birliklerin bulunmadığı yerlerde acil çözüm olarak hizmet eder ve bu konuda orduya destek verdikleri zar zor anlaşılırdı. Stratejik savaşmanın yükü tek başına, aralarında kantonistlerin de bulunduğu daimi birlikler tarafından omuzlanırdı.

Toparlarsak, dönemin daimi ordularında gönüllü olması istenen bireysel askere yazılma ilkesinin hâlâ ağırlıklı olduğunu görmek gerekir. Eğer bu sav kabul edilirse, bu dönemdeki askerlik hizmetinin tanımı ekseriyetle işgücünün özgür ve ticari şekilleri olabilir. Aslında paralı hizmet askerî işgücünün ticarileşmesinin başlıca dışavurumu olduğundan bu daha önceki şekilleriyle temel benzerliklere işaret eder. Yukarıda belirtildiği gibi bütün askerlik hizmeti böyle değildir, ayrıca özgür ve ticari işgücü ilkesi bir ölçüye kadar zor kullanımının artması, milislerin profesyonel kuvvetlere dahil edilmesi ve kantonistlerin karma yapısıyla değerini kaybetmişti.

Yine de paralı askerliğin özü hâlâ tamamen kazınmış değildi. Bu kuvvetleri hâlâ paralı ordular diye adlandırmak veya adlandırmamak görüş açısına göre değişir; 1500'lerde ve 1800'lerde yaşanan değişikliklerin 1700'lerdeki değişikliklerden çok daha derinlere uzandığını ve daha kategorik olduğunu vurgulamayı da seçebilirsiniz, daha önceki sayfalarda ana hatları çizilen farklılıkları öne çıkarmayı da; bu size bağlı. Bu satırların yazarı paralı hizmetin

86 Lampe, "Der Milizgedanke und seine Durchführung in Brandenburg-Preußen", s. 138-148; Schwartz, *Organisation und Verpflegung der preussischen Lanmilizen im Siebenjährigen Krieg.*

sürekliliğini vurgulamaktan yana;[87] fakat, sözünü ettiğimiz dönemde askerî kurumlarda önemli ve derin değişiklikler gerçekleşmiş olması bu paralı askerlik yapılarının ortadan kalktığı anlamına gelmez. Değişim paralı askerlik hizmetinin baskın olduğu bir çerçeve içerisinde ortaya çıkmış ve ilerlemişti.

Paralı askerlik teriminin ortak ve bilimsel dile iyice yerleşmiş olmasına karşın kavram olarak bazı sorunlara yol açtığını da belirtmeden geçemeyiz. Erken modern dönemde başlamak üzere Machiavelli'nin zamanından itibaren paralı askerler yalnızca askerî söylemin nesnesi değildi, aynı zamanda siyasal ve ahlâki anlamlar da yüklenmişlerdi. Buysa 19. yüzyılın bakış açışıyla değerlendirirken ulus-devletin temel değerleriyle kökten çeliştiği gerekçesiyle paralı askerlik hizmetini lanetleyen gözlemciler için abartılıydı. Bugünlerde bile paralı askerlere ilişkin tartışma hem nesnel analizlere hem de siyasal görüşlere bağlıdır. Örneğin, paralı askerlerin modern hukuktaki tanımları yaygın anlayışa göre paralı askerî birliklerin tipik örnekleri olarak algılanan Fransız ve İspanyol Yabancı Lejyonları gibi kurumları dışlamaktadır; zaten bu tanımların ölçütleri özel askerî bölüklerin dolaysız sınıflandırılmasına kolay uyarlanmaz.[88] Demek ki paralı hizmet terimini temkinli ve düşünerek kullanmamız gerekir.

Paralı askerlik tanımlarının ideolojik bileşenleri, kavramın analitik kullanımını içinden çıkılmaz hale getirdiğinden tanımın kendi can alıcı biçimsel özelliğiyle sınırlı tutulması gerekir, bu da özgür ve ticari askerî işgücünün –en azından bilinçli olarak– dayandığı bireysel sözleşmedir. Paralı askerlik kavramı bu bakımdan 18. yüzyılda askerî hizmetin baskın yapısının özelliklerini belirleyecek ve çözümleyecek en uygun kategori gibi görünmektedir. Buna göre paralı orduların geçiş süreçlerini tartışmak için biraz daha nitelikli savlara ulaşmak adına yapısal karakteristiklerin alt kademesine geri dönmek gerekir. Bunlar genellikle paralı askerlik kavramıyla ilişkilendirilen ortak noktalara göre belirlenebilir.

Genel tartışma: Birlik unsurları

Paralı askerlerin yabancı olmaları temeline dayanan genel anlayış bu ortak noktalardan biridir. Erken modern dönem bağlamında kullanıldığında ya-

87 Paralı hizmetin karakteristikleri ve erken modern askerî yapıların önemi üstüne daha kapsamlı bir tartışma için bkz. Sikora, "Söldner".

88 Örneğin bkz. Major, "Mercenaries and International Law"; paralı askerlikle ilgili hukuki sorunlar hakkında yakın tarihli yayınlardan biri, Bakker ve Sossai, *Multilevel Regulation of Military and Security Contractors*; Francioni ve Ronzitti, *War by Contract*; tarihsel bağlamda, Sikora, "Söldner", s. 211 ve devamı; hukuki çerçeveyi belirleyen, Uluslararası Sözleşme'de Paralı Asker Alma, Kullanma, Finanse Etme ve Eğitmeye karşı Birleşmiş Milletler Genel Kurul kararıdır, A/Res/44/34, 4 Aralık 1989, http://www.un.org/ga/documents/gadocs.htm.

bancı kategorisi sorunlara yol açar. Örneğin, burada ele aldığımız çağdan birkaç on yıl önce Felemenk İsyanı'na karşı savaşan İspanyol ordusunun önemli bir bölümü Hollandalı askerlerden oluşuyordu,[89] bunlar anayurtlarında kendi meşru iktidarları için savaşmışlardı. Diğer taraftan yabancı bir ordunun yabancı mensupları olarak görüldüklerinden durumları oldukça belirsizdi. Otuz Yıl Savaşları'ndan gelişigüzel seçilmiş başka örnekler askere alımın nerede yapıldığına bağlı olarak gönüllü askere yazılmanın veya paralı askerliğin ağırlıklı bölgesel karakterini su yüzüne çıkarmaktadır.[90] Bu ise, hükümdar ya da emrindeki ordu komutanı hükümdarlık altındaki topraklar içerisinde veya yakınında asker alımlarına başlamaya karar verdiğinde uyruklarından çok sayıda kimsenin katıldığı anlamına gelir.

1650 yılından önce orduların oluşumunda her ne kadar paralı asker tanımlarının işaret ettiği gibi yalnızca yabancı kökenliler yer almazken daimi orduların kurulmasının sonucunda, daha önemlisi hükümdarın kendi topraklarından gelen askerlerin sayısını artırma çabalarının sonucuna bağlı olarak anayurttan katılanların yüzdesi yükseliyordu. Oranların değiştiği doğru, ancak yabancı askerlerin orduların önemli bir unsuru olarak kaldığı da bir o kadar doğrudur. Bu bakımdan, değişim paralı askerlerle daimi ordular arasında keskin bir karşıtlık çizenlerin ileri sürdüğünden çok daha yavaş ilerlemişti. Öyle ki yerli askerlerin yüzdesinin önemli ölçüde büyüdüğü savunulabilir, ancak onlarla aynı saflarda yer alan yabancı sayısı yüksek seyretmeye devam ettiğine göre bu artış daimi orduların karakteristiğini belirlemekten uzaktır. Başka türlü söylersek, bu durum prensip olarak askerlerin kökeninin hâlâ büyük ölçüde konu dışı olduğunu vurgulamaktadır. Paralı hizmetin tanımını bu denli açık ortaya koymak bile analitik amaçlara yeterince yardımcı olacaktır, ancak burada tartıştığımız sorunlar açısından bunun pek ehemmiyeti yoktur.

Daha kayda değer bir değişim de askerî işgücü çerçevesinde saptanabilir. Bazı yönlerine yukarıda zaten değindiğimiz bu hususlar tektiplilik anlayışı kapsamında özetlenebilir. Bu anlayış askerî kıyafete tamamen egemendi. Aynı durum programlanmak istenen dövüş biçimleriyle askerlerin toplu hareketleri için de neredeyse tamamen geçerliydi. Kuşkusuz yönetmelikler savaş alanının gerçeklikleriyle karıştırılmamalıdır, ama askerî tatbikatın vurucu etkisini de azımsamamak gerekir. Önceki yıllardaki paralı askerlerin homojen bölüğün bir parçası olarak savaşması gerekirken, kişisel talimler denetim ve disiplini yeni seviyeye getirmişti.

Daha kapsamlı olarak askerlerle komutanlar arasındaki ilişki konusunda

89 Parker, *The Army of Flanders and the Spanish Road 1567-1659*, s. 27 ve devamı, 271 ve devamı.

90 Burschel, *Söldner im Nordwestdeutschland des 16. und 17. Jahrhunderts*, s. 145-150; Kapser, *Die bayerische Kriegsorganisation in der zweiten Hälfte des Dreißigjährigen Krieges*, s. 250-261.

benzer bir sav da ileri sürülebilir, çünkü her ne kadar fazla önemsememek gerekse de askerlerin eskiden önlerinde duran kendi kaderini tayin ve protesto seçenekleri talimi yaptıran üstlerinin disiplin verme gücüne ve komutanlarının çıkarlarına göre işleyen askerî adalete tamamen boyun eğmeleriyle sarsılmıştı. Barış zamanı hizmeti bile daha geniş tektip uygulamaları geliştirmeye yönelik bir etmen olarak yorumlanabilir. Geçmişte paralı askerlerin eylemleri tek başına savaşın idaresiyle bağlantılı olduğundan, öyle ya da böyle verdikleri izlenimde dövüşmek ve cesaret, şiddetle zulüm, serüvenle gizem çağrışımları ağır basardı. Daimi ordunun barış zamanındaki üyeleri hem daha göz önündeydi hem de geniş kitlelerin karşısındaydı, ama kamu onları nöbetçiler, komutanlarının elindeki iplere bağlı kuklalar ve yalnızca asker olarak istihdam edilmiş kişiler olarak değil şehirdeki diğer pek çok kişi gibi, geçimlerini sağlamak için kol gücüyle çalışanlar olarak algılardı. Silah arkadaşlarıyla bir akşam şehre inip hovardalık yapmaları askerlerin hayatının en fevkalade yönü olduğu anlaşılıyordu, ne var ki böyle etkinliklerin toplumdaki kabulü büyük ölçüde bakış açısına bağlıydı.

Askerlerin rolüyle ilgili görüşler açısından bunun birtakım sonuçları olmuştur elbet. Çok sayıda ağaç baskı çalışmaya idealize edilerek yansıtılmalarına ek olarak giysilerde, şarkılarda, şiirlerde ve en önemlisi de antlaşmalarda somutlaşmış kamu algısı ve 16. yüzyıldaki altın çağlarında paralı askerlerin kendi algılarına dair yakın tarihte yapılan yeni araştırmalar anlayışımıza epey katkıda bulunmaktadır.[91] Dışarıdan gelen ve aylaklıkları, şiddete düşkünlükleriyle birlikte, biraz hayranlıkla karışık olsa da ahlâksızlıklarına yönelik eleştiriler belli ki paralı askerlerin özalgılarını beslemiş, dolayısıyla dışarıdan birilerinin emrinde bambaşka bir onur, özerklik ve ölçüsüzlüğün yanında üstünlük ve sivil hayatı küçümseme iddialarına dayanan konumlarını pekiştirmeye yaramıştı. Çok fazla belirsizlikler taşısa da paralı askerler çok dikkat çeker, itibar değilse de korkuya dayalı bir tür saygınlık getirirdi.

Daimi orduların üyeleri için bunu ileri süremeyiz. Açıkçası, bu askerler en azından tek başlarına göründüklerinde sanatçılara fazla cazip gelmiyorlardı. Çoğu talimli kuklalar ya da üniformalı güruh olarak tasvir edilirdi. Ahlâki eleştirilerin nesnesi olmayı sürdürseler de bunun altında yatan en belirgin tutumun, kötü yaşam koşulları ve talepkâr bir disipline bağlı olma karşısında ortaya çıkan acıma hissi olduğu anlaşılır. Yazılmış birkaç hatıra en iyisinden serserice bir yaşam tarzını aktarır, öte yandan belli bir saygı kazandıklarına dair herhangi bir ipucu bulunmaz.[92]

---

91 Huntebrinker, *"Fromme Knechte" und "Garteteufel"*, s. 87-173; Rogg, *Landsknechte und Reisläufer*; Burschel, *Söldner im Nordwestdeutschland des 16. und 17. Jahrhunderts*, s. 27-38.

92 Bu tür alıntılara en çok yer veren kaynaklardan bazıları Bräker, *Lebensgeschichte und Natürliche Ebentheuer des Armen Mannes im Tockenburg*; Seume, *Mein Leben*; Kerler, *Aus dem siebenjähri-*

Analitik bakış açısından değişiklikleri en iyi kavrama yolu profesyonelleşmede yaptıkları büyük atılım olabilir. Ömür boyu hizmet ya da en azından barış zamanı açığa alınmaksızın sürekli hizmet olasılığı, tıpkı yeni düzenlemenin niteliği gibi askerî disiplin çerçevesinde görülmekle kalmayıp aynı zamanda bir dizi görevle özel uzmanlıkları kapsayan iş tanımları da günlük çalışma rutininin şekillenmesine katkıda bulunmuştu. Öyleyse kamunun dikkati ve ilgisinin düşüşü ayrıca normalleşmenin ve sivil toplumla bütünleşmesinin bir yönü olarak da anlaşılabilir. Sonuçta daimi ordulardaki paralı askerler kendilerinden önce gelen ve yaygın olarak çoktan profesyonel ilan edilmiş paralı askerlerden çok daha üstün profesyonel standartlara ulaşmıştı. Aynı zamanda bu, yukarıda geliştirdiğim savlardan başka kategorik açıdan "paralı asker" olmaktan çıkıp "nefer" olma dönüşümünde yaşanan değişiklikleri değerlendirecek bir fikir tartışması olarak görülebilir.[93] Askerlerin kendilerini görme ve kavrama biçimleri açısından, bu yeni standartlar kendilerine duydukları profesyonel bir tür saygıyı da mümkün kılıyordu; ancak bunun hakiki ehemmiyetine ilişkin pek az kanıt vardır. Yüzyılın sonlarına doğru askerî yetkililer bunun gerçekleşmesini övgüler ve ödüllerle teşvik ediyorlardı.[94]

Genel tartışma: Geçimini sağlamak

Yukarıda belirtildiği gibi askerlerin geliri, cazibesini büyük ölçüde kaybetmişti. Kişisel kazanım arzusunun paralı hizmetin başlıca teşvik aracı olarak görülmesi yaygın olduğundan bu bilhassa önemlidir. Anlaşılan, daimi ordunun bir üyesi olarak hizmet etmek pek zenginleşme umudu vermiyordu. Paralı askerlerin ganimet sayesinde servet edinme rüyalarının çoğu gerçekleşmemişti kuşkusuz. Askerî ödüllere ilişkin olarak daha önce de işaret etmiştik, askerlik hizmeti en azından sosyal piramidin alt basamaklarındaki diğer uğraşlar arasında bir seçenek sunuyordu. Ek olarak ganimete ortak olmanın cazibesi ve uzun vadeli getirileri göz önüne alınırsa, yoksul ama en azından uzun süreli geçim kaynağı bulma fikrinin hizmete girmeyi düşünenlerin gö-

---

gen Krieg; F[riedrich] C[hristian] Laukhards, vorzeiten Magisters der Philosophie, und jetzt Musketiers.

93 Bkz. Burschel, "Krieg, Staat, Disziplin", dayandırılan kaynak Burschel, *Söldner im Nordwestdeutschland des 16. und 17. Jahrhunderts.*

94 Elli yıl hizmet etmiş Saksonyalı bir astsubaya övgüler düzülen toplu bir kutlama, imzasız bir yazıyla duyurulur, "Schilderung einer Nationalscene", *Bellona* (1781), s. 89-96. Kaleme alınmış bazı anılar da profesyonel özsaygının gururunun ifadesi olarak anlaşılabilir, örnek olarak 52 yıl hizmet eden Prusyalı eski bir astsubayın yazdıkları için bkz. *Leben und Thaten eines Preußischen Regiments-Tambours.* Aşırı olmakla birlikte çarpıcı bir örnek de Prusya ordusundaki eğitim ilkelerini açıklamayı kendine görev bilmiş Prusyalı eski bir silahşörün bilimsel incelemesidir, bkz. Müller, *Der wohl exercirte Preußische Soldat.*

zünde ağır bastığını inkâr edecek hiçbir sebep yok. Askerlerin nispeten istikrarlı varlığı daima hasattaki dalgalanmaların tehdidi altında olan kırsal alanlardaki yoksun koşullarla karşılaştırıldığında böyle değerlendirmeler giderek daha ağır basardı. Bu durumda özel kazanç elde etme, askerleri teşvik etmede belli ki geçerli bir etmendi.

Elbette askerleri güdüleyen etmenleri tamamen anlamanın olanağı yok, dahası daha az görünür varsayımları ve soruları ele alırken daimi orduların kurulmasıyla yeni ortak güdüler bulup bulmadıklarını da anlayamayız. Belli bir takım ruhuna önem verildiğine dair ipuçları olmakla birlikte bunlar genelde orduyla değil görev yaptıkları alayla bağlantılıydı.[95] Tabii bunun sonuçları ancak askere alındıktan sonra görülebilirdi. Birliklerin kalıcı varlığı emsal grup yapılarını istikrara kavuşturarak bu etkileri ufak çapta pekiştirirken, zafer ve gelenek simgelerini bir araya getirip alay içerisinde anma kültürüne dönüştürmek suretiyle daha geniş çaplı bir etki yaratıyorlardı. Aslında bu türlü ortaklaşa kimliği askerî yetkililerin de desteklediği anlaşılır ve haysiyet değerleriyle mevki ve itibarın sosyal mantığına denk düştüğü için en bilindik teşvik edici etmen olabilirdi pekâlâ. Daha genel anlamıyla profesyonel özgüveni yüceltmenin özel bir yoluydu.

Yerli askerlerin yüzdesindeki artışın ışığında bir tür vatanseverliğe veya hükümdara, en azından belli anlamda vazife duygusuna yönelik önemin de arttığını varsaymak akla yatkın gelebilir. Belki de Prusya sistemi aynı bölgeden gelen kantonistleri bir arada tutarak orduya bir bakıma taşralı, hatta yerli kimliği vermekten yanaydı.[96] Öte yandan sıradan askerlerin düşüncelerine ilişkin pek az bulgu olması nedeniyle askerleri neyin güdülediği konusunda genelleşmiş varsayımlarda bulunmak daha çok kurguya dayalı olacaktır.[97] En azından askerlik hizmetine yönelik yaygın bir coşkuya ya da vatansever sadakat açısından sıradan insanları çekecek sistematik çabalara işaret eden bulgular olmadığı söylenebilir. Böyle çabaların 18. yüzyıl söyleminde öne çıktığı, çok daha sonra, o da ekseriyetle seçkin tabaka arasında yapılan tartışmalar şeklinde görülür. Özetle, askerlik hizmetinin çerçevesindeki değişikliğin askerlerin güdülerini etkilediği su götürmese de bunların içyüzüne inandırıcı ölçülerde ulaşmamız olanaksızdır. Kuşkusuz güdülerin belli bir karışımından söz edilebilir, belki de orduların değişen terkibi çeşitliliğin artmasına sebep olmuştu.

---

95 Nowosadtko, *Stehendes Heer im Ständestaat*, s. 90-97; Kroll, *Soldaten im 18. Jahrhundert zwischen Friedensalltag und Kriegserfahrung*, s. 205-220; Sikora, *Disziplin und Desertion*, s. 268-281.

96 Kral II. Frederick 1768 tarihli siyasal vasiyetinde Kanton sisteminin cesaret açısından belli bir rekabeti teşvik edeceğini, birlikte savaşan dost ve akrabaların birbirlerini terk etmeyeceğini belirtmişti, Dietrich, *Die politischen Testamente der Hohenzollern*, s. 516 ve devamı.

97 Bu konuda bazı görüşler için bkz. Kroll, *Soldaten im 18. Jahrhundert zwischen Friedensalltag und Kriegserfahrung*, s. 133-179; Sikora, *Disziplin und Desertion*, s. 305-325.

Genel tartışma: Askerî işgücü ve devlet inşası

Daimi orduların kuruluşu çok daha önemli bir sürecin bir yönünü oluşturduğundan bu konu daha kapsamlı tartışılabilir. Devletin inşası açısından daimi ordular devlet yapılarının can alıcı noktalarının dışavurumuydu. Buna karşın askerî güç, Fritz Redlich'in eserinde belirttiği üzere askerî girişimciler ya da Fransa'da üst düzey soylular olarak bilinen Wallenstein ya da Saxe-Weimar Dükü Bernhard gibi bir tür özerkliğe ve bağımsızlığa kavuşmuş bağımsız komutanların elinde olduğu sürece bu yapılar devlet otoritesinin tam gelişmiş karakterinden kesinlikle yoksun kalmışlardı.[98] Ancak burada Wallenstein ve Condé gibi kimseler arasındaki benzerlikleri ya da farklılıkları tartışacak değiliz. Askerlik konusunda devletin inşasında karşılaşılan başlıca zorluk aşağı yukarı özerk askerî yapıların birleşmesi ve muhalif herhangi bir askerî örgütlenmenin dışlanmasıydı. Aslında daimi orduların kuruluşu şiddet tekelinin kurulmasının yansımasıydı.

Askerî örgütlenme konusunda karşıtlığı çok fazla vurgulamamak gerekir. 1650 öncesinde askeriye tamamen özel bir iş değildi. Normalde, o aşamada hükümdarın idaresi tarafından yerine getirilemeyecek örgütleme çalışmaları yürütmek üzere kendi tasarruflarına bırakılmış sermaye ve şebekeye sahip ruhsatlı albaylar askerleri toplayıp alaylar kurarlardı. Ancak onlara verilen ruhsatın içeriğinde temel düzenlemelerin ötesinde meşru yegâne güç kaynağı olarak hükümdara bağlılık da vardı.[99] Eğer askerlik mesleği meşru iktidardan tamamen bağımsız görülürse, bizim anladığımız gibi askerî girişimci kavramı yanıltıcı olacaktır. Prensler tam denetim uygulamaktan uzaktılar. Diğer yandan, daimi orduların yapıları bile bağımsız ekonomi için belli ölçüde potansiyel oluşturuyor, Alman ordularında bölük seviyesinden alay seviyesine geçmiş *Kompaniewirtschaft*[100] adı verilen birimler kuruluyordu. Albaylarla yüzbaşılar artık hükümdara karşı gelemiyorlardı elbet, üstelik daha ayrıntılı kurallara göre hareket etmek zorundaydılar, fakat alaylar ve bölükler özerk olmasa bile hepsi baştaki subayların elinde olan eğitim, ekonomi, adalet ve komutayı birleştirmiş, hâlâ kendi kendini yöneten birimlerdi. Alaylarla bölükler onlar için hatırı sayılır gelir kaynakları olmaya devam ediyordu. Askerlerin ücretleri, teçhizatı ve beslenmesi için ge-

98 Lynn, *Giant of the Grand Siècle*, s. 284-286; askerî girişimcilerle Fransız ordusu arasındaki şiddetli karşıtlığı vurgularken aynı zamanda asaletin ve emrindeki şebekelerin can alıcı rolünden örnekler veren Parrott, *Richelieu's Army*, s. 313-365.

99 Bu nokta yakın zamanda Baumann tarafından vurgulandı, "Die deutschen Condottieri". Otuz Yıl Savaşları sırasında Wallenstein veya Saxe-Weimar Dükü Bernhard gibi savaş lordlarının aksine, hükümdarı Bavyera Dükü Maximilian'a olağanüstü sadakat ve güvenle bağlı, çok önemli bir Katolik general olan Tilly Kontu Johann Tserclaes örneğini akılda tutmak gerekir, bkz. Kaiser, *Politik und Kriegführung*, özellikle s. 16-23.

100 Redlich, *The German Enterpriser and His Work Force*, s. 77-88.

reken hükümet tarafından ödenen sabit meblağ onların elinden geçtiğinden albaylar ve yüzbaşılar kendi maaşlarını almakla kalmayıp ister yasal olsun, ister yasa dışı kendi birimlerini idare etmenin getirisinden de yararlanırlardı.[101] Örneğin, en yaygın dolandırıcılık türü orada hiç olmamış veya firar ya da ölüm sonucunda artık o birimde bulunmayan askerlere ödenecek ücreti almaktı.

Erat ise yukarıda ele aldığımız ve devlet inşasının sonucu olarak yorumlanabilecek yoğunlaşan denetimlerin, daha çok takip ve gözetimin ve askerî disiplinin altında çok daha fazla ezilirdi. Elbette çalışanlar olarak onların gündeminde şiddetin tek elde toplanmasından çok istihdam tekeli vardı. Diğer yandan daha önceki yıllarda iş rekabetinden kazançlı çıkıp çıkmadıkları belli değildir, ama yine belirtelim, askere alınacaklar arasındaki rekabet bazı bölgelerde hâlâ sürmekte ve muhtemelen eskisine göre daha çok pazarlık fırsatı sunmaktaydı. Buysa asker kayıt memurlarının artık girişimciler olmaktan çıkıp devlet memurları olmasından kaynaklanmıyordu, arz ve talebin sonucuydu. Ayrıca egemen seçkinlerle askerî kuruluşların artan etki gücünün bir sonucu da zorunlu askerlik aracılığıyla işletilen piyasa mekanizmalarının askıya alınmasıydı, çünkü zorla alınmış askerlerin çoğu sadece uygulanan cebirden değil savaş yaralarından ve ölümden de çekerek tek taraflı, varoluşsal bedel ödüyorlardı. Yüksek otorite sahibi kimseler belli ki bu yolla asker kaydetme yöntemleriyle disiplin altına almaya daha az meraklıydılar. Dolayısıyla askerler açısından komutanlar üzerindeki denetimin artırılmasından ileri gelen değişiklikler o kadar önem taşımıyordu.

Sonuçta, gözlemlerin çoğu değişikliklerin kategorik olmaktan çok kademeli olduklarını ortaya koyar. Ancak özetle, kademeli değişiklikler her ne kadar aynı ilkelere dayansa da önceki dönemden büyük ölçüde farklı olan askerlik hizmeti çerçevesinde meydana gelmişti. Genel ve yüzeysel olması kaçınılmaz ortak payda olarak değişimin farklı seviyeleri devletin inşası temelinde askeriyenin süregelen kurumsallaşması ve bütünleşmesi kapsamında kavramsallaştırılabilir. Bu açıdan bakıldığında komutanların azalan bağımsızlığı ve kamu hizmetlileri olarak askeriyeyle kaynaşmaları eratı disiplin altına alıp tektipleştirme çabalarının yoğunlaşmasına ve garnizon şehirlerindeki günlük hayatın içinde yer almalarına benzetilebilir.

Bütün sürekliliklere rağmen daimi orduların kuruluşunda görülen gelişmeler Avrupa askerî tarihinde can alıcı bir evreye işaret ediyordu. Tasarlanması birkaç onyıl öncesine dayansa da tatbikatların uygulamaya konması ve

101 John Lynn yine de 18. yüzyıldaki Fransız ordusunun yapısını "yarı-girişimci sistem" olarak adlandırır, bkz. Lynn, *Battle*, s. 137-139, 361; terimi ilk ortaya atan, ama sonradan Fransız uygulamalarıyla Alman askerî girişimcileri arasındaki farkı vurgulayan çalışmalarında onu kullanmaktan kaçınan David Parrott olmuştu.

Avrupa'daki ordularda ortak bir unsur haline gelmesi, onu bir bütün olarak modern askerî örgütlenmelerin şaşmaz bir niteliği kıldı. Anlaşılan, uyruklara dayatılan askerî yükümlülükler giderek daha çok önem kazanıyordu, ancak henüz baskın olmadıkları gibi hâlâ, ekseriyetle asker kaydetmenin maliyetinden kaçınacak yardımcı hedef işlevi görüyorlardı. Yine de bu uygulamaların askere çağırma sisteminin geliştirilmesine zemin hazırladığı ve farklı ilkeleri birleştiren geçiş evresi olarak bu dönemi karakterize ettiği anlaşılmaktadır. Öte yandan bu çağı henüz belirlenmemiş bir girizgâh olarak azımsamak yerine, devlet gücünün ortaya çıkış sürecinde kendini gösteren seçenekler olarak görmek daha uygun olabilir. Doğal olarak bu dinamik sürecin sebepleriyle güdüleri bilimsel açıdan epey ilgi çekmektedir. Tartışma önemli ölçüde Michael Robert'ın "Askerî Devrim" kavramıyla şekillenmişti.[102] Ancak burası ne çekişmeli tartışmayı özetleyecek ne de yeniden yanıtlar üretilecek bir yer. Buna rağmen tartışmanın bazı yönleri, değişiklikleri evrimsel bağlama oturtmaya yarayacaktır.

İlk görüş, askerî devrimin daimi orduların yayılmasından hemen önce tamamlandığı yönündeydi, fakat gerekli kaynakları sağlamak için siyasal iktidarın kuvvetlenmesi ve merkezîleşmesiyle desteklenen bu orduların hâlâ devrimle geldiği algısı vardı. Sürecin kökleri 16. yüzyılın sonundaki taktik reformlara kadar uzanıyordu. Dolayısıyla ortaya atılan asıl sav sadece askerî değişikliklerin değil, aynı zamanda başlıca sosyal ve siyasal gelişmelerin de gerçek askerî yeniliklerle başladığı varsayımını hedeflemekteydi. Bu gelişmeler yeni bir taktikle başlamış ve ek olarak uzun menzilli seferlerle çok sayıda işgal birliklerine duyulan ihtiyacın damgasını vurduğu Otuz Yıl Savaşları sırasında uygulanan stratejik savaşın yeni ölçeğiyle körüklenmişti. Bu da gereken asker sayısının artmasına yol açmış olabilirdi.

Başlıca örneklerden biri olan Gustav Adolf'un seferlerinin İsveçliler açısından savaş alanının yarı-denizaşırı olmasından kaynaklanan sıkıntılar nedeniyle dikkate değer olduğuna ve sonrasındaki savaşlarda gösterilen stratejik çabaların onların yanına bile yaklaşmadığına itiraz edilebilir. Daha genel düzeyde askerlerin sayılarını yükseltme arzusu çok daha basit gerekçelerle artmış olmalı; teknolojik araçların yaptıkları etki epey sınırlı kaldığından askerî üstünlüğün büyük orduların eline geçmesi doğaldı. Bu görüş bağlamında düşünüldüğünde feodal orduların yerine paralı askerlerin getirilmesi sa-

102 Roberts, *The Military Revolution, 1560-1660*; o tarihten beri "Askerî Devrim" kavramı akademik çevrelerde yerini sağlamlaştırıp aynı zamanda geniş çapta ve enikonu tartışılırken, diğer yandan başka dönemlere ve dünyanın başka yerlerine yayılmış, dolayısıyla anlamını epey yitirmiştir. Klasikleşen eleştiriler için bkz. Parker, *The Military Revolution* ve Black, *A Military Revolution?* Ayrıca bkz. Black, *Beyond the Military Revolution.* Terimin yer aldığı yakın tarihli çalışmalardan biri de Knox ve Murray, *The Dynamics of Military Revolution, 1300-2050* ve Nimwegen, *Dutch Army and the Military Revolution 1588-1688.*

vaşın yükünü sınırlı sayıdaki asil savaşçılardan alırken, paralı orduların genişlemesi sadece kaynak ihtiyacıyla sınırlı kalıyordu.

Hiç kuşkusuz Felemenk reformları önemli bir hususu daha hayata geçirmişti. İlk olarak Felemenk kuvvetlerinin sayıca eksikliğini gidermek için başlatılan reformların sonradan askerî etki gücünü önemli ölçüde artırdığı görüldü. Bu tarihten sonra askerlerin değeri artık yalnızca sayılarıyla değil aynı zamanda aldıkları eğitimin niteliğiyle ölçülebilirdi. Bu durumda savaş başlamadan önce askerî kuvvetleri hazırlamak etkili olmanın kaçınılmaz ön koşuluydu, bunun sonucunda daimi orduların yolu açılmıştı. O zaman bile sayıca düpedüz üstünlük savaş alanında başarının güvencesi olmuyordu, 1757 Leuthen Muharebesi'nde Prusyalıların daha az sayıda olmalarına rağmen çarpıcı bir zafer elde etmeleri de bunu gösterir.[103] Öte yandan böyle olaylar ne Prusya Kralı'nı ne de başka hükümdarları kuvvetlerinin sayısını azaltarak niceliğin yerine niteliği koymaya yöneltmişti.

Teknolojik yeniliğin daha az önem taşıdığı tezini kısa bir açıklamayla desteklemek gerekir: 17. yüzyıl iki büyük değişikliğe sahne olmuştu. Biri, fitilli tüfeklerin yerini taşınması çok daha kolay çakmaklı tüfeklerin alması, diğeri de yalnızca ateşli silahlar kullanılarak mızrakların tamamen bırakılması, bunun da yeni icat edilen süngüler sayesinde göğüs göğüse çarpışmalara uyarlanması. Mızrakların ortadan kalkması barutlu silahların zaferini taçlandırması açısından sembolik bir dönüm noktasıydı. Fakat bu hikâye en az iki yüzyıla yayılır, adım adım ilerleyerek ancak 18. yüzyılın başında tamamlanacaktır.[104] Hatta 18. yüzyılda süngü çarpışmalarının, dolayısıyla sayıları azaltılmış mızrakların daha kolay kullanılır cinslerinin savaş alanında önemli belirleyici rol üstlendiğini belirtmeye değer.[105] Taktik değişiklikleriyle el ele gitse de mızrakların hepten terk edilmesi ne teknolojik devrim anlamına gelir ne de 17. yüzyılın sonunda yaşanan silahlanma yarışına açıklık getirir.

Bu aynı zamanda 18. yüzyılda ağır silahların artan önemi için de geçerlidir. Topları savaş alanında hareketli kılan teknik değişiklikler ve onlarla uyumlu taktik değişiklikleri nedeniyle ağır silahlar da artık salt yardımcı rol değil, henüz belirleyici olmamakla birlikte kendine göre önem taşıyan hayati rol oynamaya başlamışlardı.[106] Yoğun ağır silah kullanımı ciddi kayıplara ve acılara sebep olurken hâlâ yüksek sayıda askerlerin çabasını karşılamakta yetersiz kalıyor, askerlik hizmetinin temel yapısal özelliklerini etkilemiyordu.

---

103 Epey kafa karıştıran bir olaya kuşkulu bir yaklaşım için bkz. Kroener, "Die Geburt eines Mythos - die 'schiefe Schlachtordnung'".

104 Bkz. Black, *European Warfare 1660-1815*, s. 39; Luh, *Ancien Régime Warfare and the Military Revolution*, s. 139.

105 Luh, *a.g.e.*, s. 156-160.

106 Luh, *a.g.e.*, s. 167-178.

Ordunun kuvvetinde önemli bir sıçrama kaydetmenin başlıca ön koşulu merkezî siyasal iktidarın kuvvetlenmesi ve kaynakların bir araya toplanmasıydı. Askerî gelişme Otuz Yıl Savaşları'nda edinilen deneyimler ve alınan sonuçlarla ateşlenen yönetimin yeniden yapılandırılmasıyla, ayrıca devletlerarası rekabetin yeni bir çerçeveye oturmasıyla yakından ilgili olduğu gibi aynı zamanda onun bir yansımasıydı. Birkaç onyıl içerisinde hükümdarlar farklı yollarla, farklı anlarda ve farklı derecelerde başarıyla düşmanlarını yenilgiye uğratmanın, muhalefeti dağıtmanın, katılımcı seçkinleri zayıflatmanın dış rekabet uğruna anlaşmalı politikalar kurmanın ve en önemlisi mezhep ayrılıklarını yatıştırmanın faydasını görüyorlardı. Bu yönüyle Otuz Yıl Savaşları'nın, devleti inşa mücadelesinde gerçek bir öneme sahip olduğu ileri sürülmektedir.[107]

İç hiyerarşi ve idari yapıların istikrara kavuşması hükümetlerin savaş sırasında askerî kuvvet, taktik ilerlemeler, ordunun denetimi ve etkisiyle eratın disiplini dahil neredeyse doğaçlama yollarla idare edip kendilerini savunmaya geçtikleri savaş yönetme biçiminden sonuç çıkarmalarını sağladı. Avrupa kıtasıyla Baltık ve Balkanlar üzerinde hâkimiyet kurmak adına süren çatışmalar, katılanların tamamını operasyona hazırlıkta benzer seviyelere erişmek zorunda bırakmış ve daimi orduların yayılmasını hızlandırmıştı. Buna göre hem iç düşmanlıkların yavaşlamasını hem de dış düşmanlıkların belli ölçülere tırmanışını temsil ediyorlardı. Kaynakların çoğunun ordunun ihtiyaçlarını karşılamaya harcanması askerleri bu sürecin odak noktasına getirmişti. Aslında nüfusun en yoğun yönetilen kesimi oldukları ileri sürülebilir. Aynı zamanda hükümdarın iktidarını ve hâkimiyetini ifade eden sembole dönüşmelerine (ve bir anlamda tören alaylarında toplanan namus bekçileri olarak bugün bile anlamını korumalarına) şaşmamak gerekir. Siyasal çerçeve açısından değişimin niteliği bazı yönlerden bu çerçevenin esas kolu olan askerî kuruluşlarda yaşanan değişikliklerle benzerlikler taşımaktadır.

Ne var ki hükümet iktidarının kurumsallaşmasıyla etki alanı ve istikrar yeni boyutlara ulaşırken, birtakım temel unsurları aynı kalmıştı. Devrim henüz oraya girmemişti. İnsanların çoğu hâlâ askerî güçlere yönelik tutumları eski monarşilerden pek de farklı olmayan yüce asaletin hanedanlıklarıyla yönetiliyordu. Ordunun kuvvetinin büyümesi ve zorunlu askerlik hizmetinin

107 Bu nokta Black'in siyasal oluşum alanındaki değişikliklerin yönleriyle seçkinlerin sosyo-politik rolüne de yer vererek ortaya attığı savların izinden gider, Black, *A Military Revolution?*, s. 67-77. Devlet inşa savaşları kategorisi bu geniş açıyla Johannes Burkhardt tarafından ayrıntılandırılmıştır, Burkhardt, *Der Dreißigjährige Krieg*, kısa ve öz anlatımı, s. 27. Aynı bakış açısına mali-askerî devlet hakkındaki tartışmada da değinilmektedir, bkz. Brewer, The *Sinews of Power*. Ayrıca bkz. Storrs, *The Fiscal-Military State in Eighteenth Century Europe* ve Glete, *War and the State in Early Modern Europe*; ne var ki bu yaklaşımın karmaşık yönüne bu aşamada yer verilmesi ve tartışılması mümkün değildir.

yayılmasıyla hükümetin gücünün artması yurttaşların hayatlarına müdahaleyle sonuçlanırken bu olup bitenler devletle tebaa arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanıp sağlamlaştırılmasıyla uyumlu değildi.

Dolayısıyla hükmetmenin ve savaşmanın şiarı halen askerin rolünün ücret ve cebre dayalı oldukça işlevsel bir rol olduğu şeklinde kaldı. Bununla yakından bağlantılı siyasal bir çıkarım da bu orduların tamamen monarşilerin ve papazların tasarrufunda, onların hırs ve çıkarlarının araçları olarak prens savaşları dahilinde ileri sürüldükleriydi. Metafor çerçevesinde kalırsak devletin inşasında askerler ya kiralık ya da zorunlu ameleler olarak çalışıyorlardı, en iyi ihtimalle haklardan yoksun ahaliydiler; hiçbir şekilde mülkün ortağı değillerdi.

8

Kuzey Hindistan'ın Erken Modern Döneminde Geçim Uğruna Savaşan Köylüler

Dirk H. A. Kolff

Tarihçiler Ortaçağ ve erken modern dönem Hindistan'ın devasa ama ekonomik açıdan kendi kendine yeten ve siyasal özerkliğe sahip köy birimlerinin durağan bütünlüğe sahip olduğu fikrini birkaç yıldır bırakmış haldeler. Hindistan'ın geniş kesimlerindeyse bambaşka bir görüntü, bir yanda yağmurla beslenen düzenli tarımın yerleşik kılınmış kesimiyle, diğer yanda Hint alt kıtasının kurak yarısında göçebe hayvancılıktan meydana gelmiş ikili dünya, bu fikrin yerini almıştır. Bu dünyalar arasındaki sınır alt kıta boyunca uzanır, ancak bu fenomende tek bir sınır hattı değil, karmaşık sınırlar, sınır bölgeleri ve değişim gösteren, birbirinin içine geçen ve pazarlık konusu edilen, onlara komşu uçsuz bucaksız bölgeleri bağlayarak bir arada tutan hareketli "iç sınırlar" bulunur. Bu modeli kabul etmenin, bir yandan büyükbaş hayvana dayalı ekonomilerin asla kasaba ve köy pazarlarından bağımsız var olmadığını, diğer yandan da yerleşik tarımın siyasal yönetiminin kırsal savaşçılarla ittifak kurmadan veya onlara taviz vererek istihdam etmeden mümkün olmadığını kabul etmek anlamına geldiğini belirtmek gerekir. Daha yerel düzeyde köy yönetimi, genellikle ya mevsimlik işçilerle sığırtmaçların hasat sonrasında otlaklara doğru her yıl dağılmalarına ya da yılın en yoğun aylarında dışarıdan sınır bölgelerindeki gezgin insan gücünün getirilmesine dayanırdı. Demek ki gezici işgücü bir tür tarımsal dayanaktan yoksun sayılmazdı; ister dokumacı olarak gitsin, ister sığırtmaç, asker ya da tarım işçisi, köy halkı da uzak diyarlarda çalışmaya gitmeye yabancı değildi. Ayrıca bir köydeki geçici diyaspora, uygun görürse, yakın ya da uzak bölgelere ailecek kalıcı olarak yerleşmeyi seçebilirdi. Toprak sahibi topluluklar ya kırsal alanlardan ya da yerleşilmiş dünyalardan (bir çift öküzün çektiği) saban-

larıyla gelen görece yabancı aileleri iyi karşılar ve onları ürün değişimi ve iş bölümüne dayalı kendi sistemlerine dahil ederlerdi. Savaş ağalarının askerî girişimciliği çoğu zaman kendileriyle savaşan adamlarına hibe edilmiş genellikle kendi bölgelerinde veya yakınında pek çok köyün (*watan/vatan*: bağışlanmış toprak – ç.n.) tarımı yönetme haklarını elde etmelerini sağlamıştı. Askerlik şu veya bu şekilde doğrudan ya da dolaylı olarak çiftçilik mesleğini destekleyen bir faaliyetti.[1]

Robert Johnson makalesinde Güney Hindistan üstüne yoğunlaştığı gibi, benim de bu kitaba katkımın sınırlı kaldığı Hint alt kıtasının özellikle kuzey kesiminde durum böyledir. Kuzey Hindistan'ı yaygın tarım ve hayvancılığı bağlayan sınır bölgesinin dinamikleri ve ağırlıklı olarak evde tüketilmek üzere üretime odaklanan kapitalist olmayan köy ekonomilerindeki demokrafik döngüler sayesinde neredeyse özerk bir olgu olarak varlık gösteren diyasporik ya da gezici işgücü piyasası koşullarında düşünmek akla yatkın olacaktır.[2] En az o işgücü pazarı kadar ürün ve hayvan yetiştiriciliğindeki ekolojik alışverişler de hasat ya da besin bulmanın öngörülmez olması nedeniyle daima güvenceli çalışma koşulları arayan köylülerin ve büyükbaş hayvan sahiplerinin hayatta kalma stratejilerinde hayati rol oynamıştı. Himaye ağlarıyla siyasal girişimciliğin ya da bölgesel ve yerel düzeyde "devletlerin" oluşumunda güçlü bir etkiye sahipti. Hindistan'ın köyleriyle coğrafi bölgelerinin göçebe ve sınır kültürleri alt kıtanın sosyal tarihinin büyük bölümünde itici güç olmuşlardır. Onların dinamiklerini göz önünde bulundurmadan ülkenin siyasal tarihini iyi anlamak mümkün değildir. İnsanlar her yıl göç alanları içerisinde yer alan tarım ve hayvan bakıcılığı kolunun her iki tarafında kendilerine yeni işgücü pazarları ararlar, böylece mevsimlik alışkanlıklara göre dev sınır aygıtının çark dişlilerinin hız değiştirmesine yol açarlardı. Sürecin şiddeti farklı zamanlarda ve farklı yerlerde değişim gösterirdi. Tarım, sanayi, ticaret ya da askerî alandaki profesyonel kategorileri kendi içlerinde kapalı değillerdi. Örneğin, dokumacılar köylülere dönüşebiliyordu ya da tam tersi; bunun için de gezici olmaları ve silah kullanmayı bilmeleri gerekiyordu. Askerî işgücü mevsimlik olabilir ve yurttaki tarım işçileri fazlasına ya da eksikliğine bağımlı olabilirdi. Öte yandan pek çok erkek onyıllarını profesyonel askerlikte geçiriyordu, bunların çoğunun bir gün evlerindeki tarlalarına dönme ya da toprağı ekerek yaşama umutları asla tükenmezdi. Böyle seçenekleri açık tutmak, dolayısıyla kendi köyünün ya da aşiretinin çevresinde ekonomiye katkıda bulunabilmek bir göçebenin hayatta kalma kültürünün esas kısmıydı.

---

1 Gommans, *Mughal Warfare*; başlıca ekolojik sınır alanlarının haritası için bkz. s. 11. *Watan* kavramının önemi için bkz. Gordon, "Symbolic and Structural Constraints".

2 Böyle ekonomiler için bkz. Thorner ve diğerleri, *A.V. Chayanov on the Theory of Peasant Economy*.

Modernite öncesi Hindistan tarihinde devletlerle bölgesel kimliklerin nasıl "ince ince işlendiği" dikkate alındığı zaman iç sınırların ve Hindistan'ın askerî işgücü pazarının da dahil olduğu işgücü pazarlarının yönetilmesi sorunu daima analizin odak noktasında yer alacaktır. Hindistan'ın tarım/hayvancılık düzeninden yola çıkan Jos Gommans jeopolitik, ekolojik ve Babür İmparatorluğu'nun insan kaynakları temeline dair anlayışımızı alaşağı etmiştir. Aynı şekilde Gucerat'ın Ortaçağ dönemi üstüne yakın tarihte yazdığı enfes kitapta Samira Sheikh sulak, büyük ölçüde hayvancılıkla geçinen Saurashtra yarımadasıyla doğudaki anakaranın verimli tarım ve ticaret alanları arasındaki "sürekli çekişmeli ilişki" üzerinde yoğunlaşmasının açıklayıcı gücünü gözler önüne sermektedir.[3]

Dolayısıyla, Hindistan'da bölgesel ve merkezî devlet oluşumu büyük ölçüde (Bengal'de belki daha az olsa bile) alt kıtanın, iklimsel ve ekolojik sınırların meydana getirdiği dinamikler üzerinde denetim sağlama çabasıydı. Ne var ki tarihsel deneyimler bu bölgesel çapta bölünmüş askerî işgücü pazarının, kendi içinde daha geniş bir imparatorluğun kurulmasında belirleyici bir dayanak işlevi görmediğini kanıtlamıştır. Kaushik Roy bu kitaba yaptığı katkıda, böyle imparatorlukların meydana gelmiş olmasıyla birlikte ilk adımın çoğu zaman köylüler dünyasının ve bölgeye dayalı askerliğin dışından atıldığını göstermektedir. Buradaki zaman dilimimize denk gelen Hint imparatorluklarının inşa edildiği iki dönem, diğer bir deyişle Babür ve Britanya imparatorlukları boyunca Hindistan'da askerî işgücünün başlıca pazarını oluşturan köylülerin askerlik alışkanlıkları bozulmamış olsa da bambaşka işlevler yerine getiriyorlardı. Babürlülerin egemenliğinde geçici bir süre baskı görmüş ve önem sırasındaki yerini, çoğu aşiretten gelme Hintli olmayan profesyonellere kaybetmişti. Bu da Stewart Gordon'un tartıştığı üzere, tarihçilerin çok uzun süredir imparatorluğun *mansabdâri* sistemini (aristokratların hizmeti) ilgi odağına alırken köye dayalı veya bölgenin köklü işgücü pazarlarına dayanan "Hindistan'daki askerî hizmetin olağan, süregelen süreçleri"ni neden göz ardı ettiklerini açıklamaktadır.[4] 17. ve 18. yüzyıllarda çok yavaş olmakla birlikte Britanyalıların, sistemi baştan sona yeniden düzenleyerek de olsa profesyonel hizmet geleneğini benimseyip Hindistan'daki imparatorluklarını bunun üstüne inşa etmelerinden sonra sistemin yeniden ortaya çıkması bu süreçlerin yaşamsal önemini bir kez daha göstermişti.

---

3 Gommans, *Mughal Warfare*; Sheikh, *Forging a Region*, s. 19. Daha da küçük ölçekte bir sınır alanına örnek, Yukarı (Ganj-Yamuna) Doab arasında *khâdar* adı verilen sel almaya yatkın çukurluklar ve *bangar* denen yüksek arazilerin yönetiminin o yörede 18. yüzyılda kurulan Gujar devletlerinin temelini oluşturmasıydı. Bkz. Kolff, *Grass in their Mouths*, s. 471-477.

4 Gordon, "Symbolic and Structural Constraints", s. 159.

16. yüzyıl süresince Babür İmparatorluğu'nun askerî sistemi bir bakıma Orta Asya fatihi Babür (Delhi yılları 1526-1530) ile torunu Ekber (etkili olduğu dönem 1568-1605) tarafından getirilmiş bu geleneğin üzerine kurulmuştu. Sistemin kalbinde, at yetiştiricileri olarak doğup büyümüş ve ilk çocukluk yıllarından itibaren Orta Asya'da atlı okçuluk ve akıncılık eğitimi almış bozkırlardaki eski Türki ve Moğol göçebe savaşçılarının torunları yer alıyordu.[5] Top, misket tüfeği ve zırhlı süvariyle desteklenmeleri koşuluyla hafif süvarilerin bu kolu, eyerin üstünde atılan bileşik yayları ve hayranlık uyandıracak ölçüde çevik binicilik yetenekleriyle Kuzey Hindistan'ın savaş meydanlarının vazgeçilmez, o dönemde imparatorluk adına mücadele edenlerin olmazsa olmazdı.[6]

Demografi, teknoloji ve istila, kısaca 1500 sonrası Hindistan'da askerî işgücünün rolünü belirleyen başlıca etkenlerdi. İmparatorluğun değişkenliği, sınırdaki köylülerin askere alınması ve hizmetinin askerî etkisinde ve karakterinde bir duruş sergilemeye devam ediyordu. 16. yüzyıl boyunca atlı okçular Kuzey Hindistan'da Babür fetihlerine hâlâ kararlı bir şekilde katkıda bulunuyorlardı. Bazı seleflerinden biraz daha fazla başarı gösteren Ekber bu sistemi Kuzey Hindistan'ın geniş alüvyon ovasının orta bölgesi Hindustan'ın köylü asker geleneğinin üzerine kurmuştu. Yazdığım denemeler bu gelenek üstünde yoğunlaşır, şimdi de bunun Hindistan tarihinin Ortaçağ ve erken modern döneminde farklı kisveler altında nasıl sabit bir kuvvet olarak kaldığını gözler önüne sereceğim. Dinamikleri Yengeç Dönencesi'nin kuzeyinde ortaya çıkan musonun beklenmedik aşırılıklarıyla başa çıkmak zorunda olan köylülerin hayatta kalma stratejileriyle önemli ölçüde körüklenmeye devam ediyordu. Her zaman olduğu gibi köylülerin hasat istikrarsızlığına tepkisi askerlik yapmak gibi tarım dışı işlere yönelmek oldu. Diğer bir deyişle, kişinin risklerini farklı alanlara bölmesini sağlayacak ve doğası gereği istikrarsız aile çiftliklerine destek olacak tarım dışı gelir kaynaklarına yönelik taleple birlikte tabandan tavana canlanmış bu tür askerlik gönüllü yapılırdı. Tam da Hindistan'a özgü bir yaklaşımla, ister aşiret reisleri olsun, ister bağımsız faaliyet gösteren *jamadar* adı verilen taşeron-kumandanlar uzak yerlerdeki savaş ağaları ve hükümdarlarla pazarlık eden bu aracıların girişimciliği sürecin önemli bir ayağını oluşturuyordu.[7]

Dolayısıyla Babür sistemi karmaşık bir yapıya sahipti. Üstelik bu yapı aynı kalmıyordu, sadece daha az gelişmiş atlı okçuluk bile olsa imparatorluğun

5 At binme ve yay kullanma teknikleriyle savaştaki etkileri için bkz. Hildinger, *Warriors of the Steppe*, s. 15-32; Moğol sisteminin tutarlılığı için bkz. May, *The Mongol Art of War*.

6 Hindistan'da Babür askerî üstünlüğü için bkz. Streusand, *The Formation of the Mughal Empire*, s. 51-69.

7 *Jamadar*lar Hindistan'a özgü *dalali* (tellal) işini yürüten kimseler olarak kabul edilirler.

Hintli düşmanlarının onun bazı yöntemlerine başvurarak yarattığı tehlikelere çözüm bulmaları için yeterli bir sebepti. Bu arada Orta Asya bozkırlarındaki başarılı okçu kaynakları neredeyse kurumuştu. Başka silahlar gündeme geldi. 16. yüzyılda Babür topçu sınıfının cephaneleri gelişip büyüdü. Silahşorlar savaşlarda ün kazanırken nişancılıkta da ustalaşmışlardı; merkezî devletin biricik araçları haline geldiler. Henüz Ekber döneminde piyade tüfekçilerden kurulu usta birimleri sıkı merkezî denetim altına alma ve asilzâdelerden uzak tutma çabaları söz konusuydu. Daha sonra demografik kaynakları bozkırlardan çok daha zengin olan Kuzey Hindistan'ın geniş tabanlı askerî işgücü pazarı kendini yeniden göstererek devletin, hatta imparatorluğun can alıcı kaynağı olarak yeniden ortaya çıktı. Cihangir'in hükümdarlığı (1605-1627) sırasında Hindustanî köylü piyadeler kaynaklarda tekrar çarpıcı hale gelmişlerdi.

O sırada alt kıtanın askerî işgücü pazarlarında piyade asker olarak kısa ya da uzun dönemler için ister Hindistan genelinde, ister bölgesel ya da yerel düzeyde olsun istihdam edilmeye elverişli olanlar yetişkin erkek nüfusun yüzde onundan daha azını temsil edemezdi. İmparatorluğun, bu birliklerden yeterli sayıda istihdam etmeye, geri kalanı da silahsızlandırmaya olanağı olmadığı açıktı.[8] Bunda kritik nokta profesyonel piyade okçu grupları ve başka silahlı köylü toplulukları arasında görece daha ekonomik fitilli tüfeklerin giderek yayılmasıydı. Bu olgu imparatorluğun Kuzey Hindistan, özellikle de onun orta bölgesi Hindustan üzerindeki denetimini ister istemez zayıflatmıştı. Kılıç ve kalkanlar kuşanmış erkekler her ne kadar kendilerini kiralık asker olarak sunmaya başarıyla devam etseler de köylerden pek çok kimsenin ateşli silahlarla donanması sonucunda ortaya köy kökenli piyadeler için yepyeni canlı bir işgücü pazarı çıkmıştı. İmparatorluk karşısına çıkan zorluklara asla bir çözüm bulamadı. Babür askerî örgütünün farklı kollara bölünmüş yapısıyla yetkiyi *mansabdâr* adı verilen işveren-asilzâde sınıfına verme politikasının "tüfekçilerle topçulara haklarının verildiği orduların kurulmasını" engellediği ve çakmaklı tüfeğin büyük ölçekli uyarlamasının –fitilli tüfekler gibi köylerdeki demir atölyelerinde imal edilemedikleri için– ancak imparatorluğun üst düzey ateşli silahların üretimini bizzat üstlenmesiyle mümkün olduğu ileri sürülmektedir. Öte yandan Babür sarayının, yerel nalbantların misket tüfekleri yapmasını önleme çabalarının geç kalması ve başarısız olmasıyla teknoloji yerinde sayıyordu.[9] Köylerde çok sayıda ateşli si-

8 Kolff, *Naukar, Racput & Sepoy*, s. 3.

9 M. Athar Ali, *The Mughal Nobility Under Aurangzeb*, gözden geçirilmiş baskı, Delhi, 1997, s. xx, aktaran Khan, *Gunpowder and Firearms*, s. 155. Hindistan'da "komuta ve denetim bakımından askerî birimleri disiplinli bir ordudan çok savaş çetelerine yaklaştıran siyasal denetimin bölünmüş yapısı" ve önemi için bkz. Wickremesekera, *"Best Black Troops in the World"*, s. 34.

lah bulunması 17. yüzyılın ikinci yarısında görülen tarım krizlerini imparatorluğun karşısına şiddetli sorunlar olarak çıkarmıştı.

Böylece Ekber'in hükümdarlığından sonra olduğu gibi fitilli tüfekler kırsal alanlarda yaygınlaşmış, Babürlüleri denetim altında tutacak çakmaklı tüfekler ve dökme demir toplarla donatılmış bir imparatorluk ordusu geliştirmenin koşulları sağlanmamıştı. Dökme demir silahlar üretebilecek dökümevleri ancak 18. yüzyılın ikinci yarısında birkaç Hintli yerel hükümdar tarafından kurulacaktı. Kimileri çakmaklı tüfekler kullanmaya ve taburlara komuta edecek Avrupalı subaylar kiralamaya başlamış, dolayısıyla teçhizatlanıp eğitilmişti; bu gelişmenin "Hint Askerî Devrimi" anlamına geldiği söylenir.[10] Ne var ki Iqtidar Alam Khan'ın yazdığına göre bu yeterli değildi: "Ordu teşkilatını tamamen modernize edecek ortak bir çaba olmaması" İngiliz Doğu Hindistan Şirketi gibi dışarıdan gelen başka bir güç tarafından başka bir Hint imparatorluğu kurulmasını önleyememişti. Öte yandan Babür İmparatorluğu'nun tersine, bu yeni imparatorluk ağırlıklı olarak Kuzey Hindistan'ın yerli tarım işgücü pazarına ve Şirket'in örgütlenme, teknolojik ilerleme ve disiplin konusunda Babürlülerin başaramadığı ölçüde gösterdiği çabalara dayanmaktaydı.[11]

Demek ki Britanyalılar tarafından ele geçirilmesinden uzun süre önce askerî konularda söz söyleme hakkı Babürlü *mansabdâr*lardan imparatorluğun merkez vilayetlerindeki köylü işgücüyle yakın ve etkili bağları bulunan efendilere, siyasal girişimcilerle taşeron-kumandanlara geçmişti. Daha önceden yerel köklere sahip ve imparatorla güçlü bağları olan aşiret reisleri tarafından yürütülmüş Hindustan'ın orta bölgesinden köylülerin askere alımı ve önemli simsarlık işleri, zaman içerisinde güçlü yerel bağlantılar kurmuş ve hizmet koşullarının pazarlığını yapmada geniş serbestlik tanınmış bağımsız faaliyet gösteren nice taşeronların (*jamadar*) eline geçmişti. Ekonominin giderek parasallaşması süreç içerisinde belli bir rol oynamış olabilirdi, ancak gümüşün dolaşımı Ekber'in döneminde bile epey yayılmıştı.

Başta Hindustan'da olmak üzere dinamiklerin demografik etmeni ve silahlı köylülerin neredeyse sınırsız ölçüde, Ekber'in 16. yüzyılın sonunda yaptırdığı askerî nüfus sayımının da gösterdiği gibi ürkütücü rakamlara varan mevcudiyeti Babürlülerin denetimi ve söz hakkını yavaşça elinden kaçırmasında belirleyici bir rol oynuyordu. Ama bununla sınırlı kalmamıştı. Stewart Gordon'un işaret ettiği üzere, 17. ve 18. yüzyıllarda Malva ve Dekken gibi daha güneydeki köylerden ve bölgeden toplanan süvari birliklerinin himaye arayışında *vatan* kavramı ve ücret, askerî hizmetin yüksek itibarlı, yüksek ücretli kolu olarak benzer şekilde süregelen, Babür ve Türki süvari gele-

10 Wickremesekera, *a.g.e.*, s. 66.

11 Önceki üç paragrafta ileri sürülen fikirler için bkz. Khan, *Gunpowder and Firearms*, s. 143-199.

neğinden tamamen bağımsız savaşma geleneğini temsil ediyordu. Bütünüyle tarım kökenli askerî hizmetin asla piyade askerliğine dönüşmediğini bu durum fazlasıyla kanıtlar.[12] Kuzey Hindistan'da bile bu söz konusu olmamıştı. Ne var ki bu yazıda kısmen öyküyü Britanyalı imparatorluğun dönemine de taşıyacağı için Kuzey Hindistan ve daha dar kapsamda Hindustanî piyade sınıfı üzerinde duracağım.

(Yarı) kırsal Hindistan'dan gelme aileler, belirtildiği üzere başka yerlerdeki göçebeler gibi esnek hayatta kalma stratejileri benimsemekte zorlanıyordu. Örneğin, Belucî devecileri Gucerat'tan Hindustan'a uzanan anayollardaki kervan reislerinin yanında silahlı muhafızlar olarak iş bulurlardı. Çoğu okçuydu, ama bazılarının kılıçları vardı, ayrıca daha erken yaşlarda ateşli silahlar edinmişlerdi. 17. yüzyılda Avrupalı bir gözlemci onları başa çıkılmaz bir sürü olarak görmüş, koruyucu olarak hem Belucileri hem Catları işe alma konusunda, birlikte çalışmak yerine birbirlerine saldırmalarının pek de ihtimal dışı olmadığı hususunda uyarmıştı. Başka bir gözlemci de Gucerat diyasporasında ve Agra yakınlarında çok sayıda dürüst adamın bulunduğu görüşündeydi. Yolculukta yerleri doldurulamazdı. Ayda üç buçuk rupi ödersiniz; *mukaddem* (köy emirleri için de kullanılan bir terim) ya da *mirdeh* denilen kendinden menkul reisleri dört rupi alır ve adamlarıyla birlikte seyahat ederlerdi. Sadece kervanlara rehberlik etmezlerdi. Gucerat ile Hindustan arasında hemen hiçbir yolculuk onlarsız düşünülemezdi. Bu adamları kasabalarda ya da *kasba*ların (pazar kasabaları) yollarında kolayca kiralamak mümkündü. Oralarda, onların dürüstlüklerine kefil olan ve sözleşme imzalayan her adam karşılığında bir rupi alan aracıları vardı. Kırsaldan gelme diğerleri gibi çoğu, Gucerat'taki bölgesel askerî işgücü pazarına *kasabalı* adıyla yazılır ve görüldüğü kadarıyla bir miktar toprak elde ederdi. *Mirat-i Ahmadi* 18. yüzyılda Gucerat vilayetine hizmet ettiklerinde yürüttükleri faaliyetler hakkında şunları söyler:

> Köylere saldırır, sığırları kovalar, Babür yetkililerine eşlik eder, küçük bir maaş karşılığında arazi sahiplerinden haraç toplama sorumluluğunu üstlenir, acemi er olarak birkaç günlüğüne orduya yazılır, yerel kolluk kuvveti şefleri ve müfettişleri olarak hizmet ederlerdi.

Genelde Gucerat dışında hizmete isteksiz duran bazıları şanslarını başka vilayetlerde dener ve "cesareti meslek haline getirirlerdi."[13] İmparatorluk tarafından doğrudan istihdam edilmek toprak bağışlanmasıyla sonuçlanabilirdi. Örneğin, Evrengzib böyle Belucilerden bazılarına ülkenin o kesiminde kol gezen çok sayıda yol eşkıyasını yok etmeleri koşuluyla Delhi'nin kuze-

12 Gordon, "Symbolic and Structural Constraints".

13 Kolff, *Naukar, Racput & Sepoy*, s. 4-6.

yindeki eski Saharanpur bölgesinde dokuz köy vermişti. Mantıklıydı elbet. Yolların güvenliği ne zamandır onlardan sorulurdu. Onlar da burada, Saharanpur'da 18. yüzyıl boyunca seslerini duyurmaya devam etmiş, Yukarı Doab bölgesi Doğu Hindistan Şirketi tarafından Maratalılardan devralındığı zaman oradaki köylerin toprak gelirleri Beluci reisleriyle paylaşılmıştı.[14] Bu yaygın bir uygulamaydı. Samira Sheikh, aşiretlerin "değişen uğraşları açısından" görülmeleri gerektiğini yazar. "Gucerat'a hayvancı olarak girmiş topluluklar ekici olarak yerleşik hayata geçerken, ormanda yaşayan küçük ekici grupları askerî başarılar elde ederek reis olabilirlerdi."[15]

Belli ki emeklerini tamamen özgür ve ticari bir biçimde sunmuş olan Beluciler için yukarıda verilen örnek, askerî işgücü pazarının dinamik bir rol oynadığı erken modern dönemde, Kuzey Hindistan'a özgü sosyal ve uzamsal geçişkenliğe emsal olabilir. Seyahat muhafızları, sonra kasaba savaşçıları, bölgenin ve imparatorluğun profesyonel askerleri, arazi sahibi-zabitler ve en sonunda Britanyalıların hâkimiyetindeki Hindistan'da köy muhtarları olan Belucilerin askerî girişimciliği Sheikh'in dikkat çektiği esnek mesleki soyağacının bir biçimini örneklemekten ibarettir. *Mirat-i Ahmadi*'den yapılan alıntının da gösterdiği gibi, bu adamların askerî kültürünün her zaman pazarlığı ve ekonomik hayatı sürdürmenin birkaç seçeneğini korumayı içerdiğini görmek önemlidir. Bu özellik yüzyıllar boyunca iklimin yani musonun ve hasatların Batı Avrupa'da olduğundan çok daha değişken ve beklenmedik olduğu Kuzey Hindistan'da siyasal kültürün ayırt edici yanı olarak kalmıştır. Yine de bu hayvancıları, en iyi hizmet ve istihdam koşullarını sağlayacak *watan/vatan* peşinde sürekli koşmuş "paralı-askerler" olarak yaftalarken iki kere düşünmek gerekir; bu terim milliyetçi politikalar ve "anavatan" sevgisinin doruğa ulaştığı çağdan önce fazla bir anlam ifade etmezdi.

Bilhassa yerleşik tarım dünyasında, her ne kadar ömür boyu askerlik yapanlarla eşit ölçüde silah kullanma becerisine sahip, dolayısıyla Hindistan genelindeki işgücü pazarına girmeye ve orada ilerlemeye uygun olsalar bile köylülerin evlerinden uzun süreli ayrılmalarına ya da yerel sorunlar dışında savaşmalarına gerek görülmediği pek çok olay yaşanmıştı. Var olan yerel sorunlar çoktu. Silahlı seyyahların, düşman komşuların ya da bizzat hükümet temsilcilerinin saygısını kazanmak ve onlarla görüşmeleri sürdürmek silahlı bir çatışmayı göze almaya hazır olmadan mümkün görünmüyordu. 1717 yılında Hollanda Doğu Hindistan Şirketi kervanı Malva'da misket tüfekleri kuşanmış 2.000 adamın ve sonra da 3.000 kişinin saldırısına uğrayın-

14 F.C. Smith, Mag. Saharanpur, to Sadr Nizamat Adalat4.3.1824; Bengal Criminal Judicial Proceedings, Western Provinces, (Bengal Ceza Mahkemeleri, Batı Vilayetleri) 13.10.1825 no. 13, cevap parag: 569-94.

15 Sheikh, *Forging a Region*, s. 104.

ca kafilenin başındaki Felemenk tacir bu adamları "köylü" olarak nitelendirmişti. Tüccarın kiraladığı askerler çoğu zaman yol boyunca geçtikleri yerleri talan ederlerdi. Anlaşıldığına göre bu durumdan zarar gören köy halkı da böyle şiddet eylemlerine yağmacı karşı saldırılar yaparak tepki koyarlardı. 1632'de Hindistan bölgesinde Kanpur yakınlarında tarlalarda çalışan adamlar yanı başlarında duran tüfekleri, kılıç ve kalkanlarıyla böyle karşılık vermişlerdi, çünkü yaklaşık bir kilometre ötedeki kasaba halkıyla ihtilaf içindeydiler. Ayrıca 1650 dolaylarında her köyün tahkimatla çevrildiği Agra yakınlarında yarı-isyan yaygın bir uygulamaydı. Rençberler sırtlarından misket tüfeğini, bellerinden barut torbasını eksik etmezlerdi. İmparatorluk altın çağını yaşıyordu. Ne var ki toprak sahipleri savaşmadan kimseye ücretini ödemezdi. Yerel valiyle pazarlık güçlerinin olması, kötü hasat döneminden sonra ondan aldıkları kurtarma borçları (*tekavî*) sayesinde kurşun ve barut stoklarını artırabilmelerini mümkün kılıyordu. Zaten yabancı düşmanların tehditleri olmasa bile dozu özenle ayarlanmış şiddet, tarım yönetiminin gerekli bir parçasıydı. Kırsal çıkar gruplarının silahlı çeteleri kırlık alanların ayrılmaz bir olgusuydu.

Bu adamların savaşma becerileri kesinlikle yerel koşullar dışında başlıca hayatta kalma araçlarıydı. Küçük ölçekli göç şekilleriyle bir arada güç kullanımı çoğu zaman yıllık tarım döngüsünün ayrılmaz bir parçasıydı. Mevsimlik askerlik ya da yağma kasaba ve kırlarda epey sayıda insanın kesat geçen zirai mevsimi atlatmasını sağlardı. Ağustos 1636'da muson mevsimi başladıktan kısa bir süre sonra, kısmen yağmurlardan yolları su bastığı için Gucerat yollarında yağma durmuş; köylüler tarlalarına geri dönmüşlerdi. 1620'lerde de benzer şekilde yağmur mevsiminde daha çok evlerinde kalan Baroda (bugün Vadodara) kasabasındaki dokumacılar yılın kurak aylarında taşra ordusunda hizmet etmeye giderlerdi. Yokluk ve kıtlık dönemlerinde bu meslek ve mekân hareketliliği istisna olmaktan çok kural haline gelmişti ve pek çok insanın canını kurtarmış olmalıydı. Hiç kuşkusuz bu adamların çoğu bölgesel veya Hindistan genelindeki askerî işgücü pazarlarına girmeye uygun kimselerdi. Ancak bunu yapanların sayısı sınırlıydı.[16]

Çoğu zaman kendi bölgelerindeki devletlerden birine hizmetlerini sunmak yerine onlarla zıtlaşırlardı. Köy askerlerinin devletin askerlerine saldırdığını sık sık duymamız çarpıcıdır. Ne zaman riski göze almaya değer bulsalar köylüler direnir ve onlara göre sadece paralı asker olan davetsiz misafirlerin üstüne çullanırdı, oysa kendi yakınlarındakiler gibi uzak diyarlardan gelmiş ekiciler de olabilirlerdi pekâlâ. Kışlalarından çok uzaklarda sefere çıkmış ordu birliklerine ve savaş alanından kaçan firari askerlere saldırırlardı.

16 Kolff, *Naukar, Rajput & Sepoy*, s. 4 ve devamı, 16. Daha fazla örnek için bkz. Khan, *Gunpowder and Firearms*, s. 178-180.

İkinciler söz konusu olduğunda büyük ganimet genellikle köylülerin eline geçerdi. Nitekim 16. yüzyılın başında ulu hükümdar Rana Sanga'nın kampı Agra civarındaki köylüler tarafından bir kere yağmalanmıştı. Daha sonra Ekber'in oğlu Sultan Hüsrev 1606 yılında Pencap'ta yenilgiye uğrayınca köylüler yakalayabildikleri başsız kalmış askerlerin çoğunu öldürmüş, şehzadenin atlarını, develerini ve diğer hayvanlarını ele geçirmişlerdi. Bazı köylülerin imparatorluk ordusunun birlikleri için pazarlarını kapattıkları ya da valilerin kötü muamele ettiği yerel tüccarı savundukları görülür. Kaynaklar buna benzer onlarca olaydan söz eder. Savaş alanında köylüler tarafların herhangi birinin hizmetine alınmadan bile önemli rol üstlenirlerdi. 19. yüzyıl boyunca Hindistan'da kaldığı yıllarda Arthur Wellesley, eğer düşmanın peşinden "sürat" ile hareket eder ve onu yeterince sıkıntıya sokarsan, silahlı köylülerin sana fazlasıyla yardım edebileceğini öğrenmişti. "En geniş ve en sağlam [çapulcu] toplulukları ne zaman bizim askerlerimiz tarafından zorlansa, köy halkı geriden ve kanatlardan üzerlerine saldırır, sürüden ayrılanların kafasını koparır ve tek bir adamın bile köylere girmesine göz yummazlardı."[17]

Elbette prensip olarak bu adamlar savaşmayı tam bir yaşam biçimine dönüştürecek kadar dövüş ustası ve gezgindiler. Ebü'l-Fazl'ın yazdığına göre Ekber 1568'de Racastan'daki Çitor'u kuşatması sırasında kale, "gayet azimli ve faal" 8.000 Rajput savaşçısı ve 40.000 kadar köylü tarafından korunmaktaydı. Yine aynı kaynağa göre Ekber, taarruzuna karşı direnişe bu denli geniş çaplı katılım olması nedeniyle kale düştüğü gün muhafızların neredeyse 30.000'ini öldürmeye karar vermişti, eğer onların askerî varlığını önemsemeseydi, bunu herhalde yapmazdı.[18] Bu adamlar hemen her yerde hizmete uygundular. Yağmurlar ve hasatlar yetersiz kaldığında, sel veya savaş dayanılmaz yıkımlara yol açtığında, pek çokları evlerinden ayrılır, ekmek bulacakları ve hizmetlerine talep olan her alanda iş aramaya giderlerdi – ister dokumacılık olsun, ister rençberlik ya da askerlik. Diğer yandan normal denebilecek yıllarda, genç erkeklerden bazıları uzak diyarlarda başkalarının kazandıkları büyük ödülleri duyunca gidip şanslarını deneme hevesine kapılsa da halkın yerleşik kesiminin hareketlilik ölçüsü pratikte sınırlı kalıyordu. Yine de çoğu için kendi yerel ya da bölgesel aşiretinden başka reislere hizmet etmek söz konusu olmazdı. İyi ama niye?

Çünkü aracı kimse olmazsa, silahlı köylülerin çoğunun büyük bölgesel devletler ya da imparatorluklar düzeyinde askerî hizmete girme olanakları yoktu. Üstelik başarılı aracılık nadir bulunuyordu. İster Babürlüler için olsun, ister onların düşmanları veya selefleri için devletin ve köylü sınıfının hayatta kalma stratejileri birbirine karşı gelişirdi. Çatışma kuraldı. O çatışmanın

17 James, *Wellington at War 1794-1815*, s. 103.

18 Bkz. Kolff, "Chittor".

bir tür göçe ya da kendiliğinden diyasporaya neden olduğu örnekler vardır. Hindustan'da Pencap ile Bengal arasında Ganj ve Yamuna nehirlerinin suladığı, Hindistan'ın köylü askerî işgücü pazarının belkemiğini oluşturan geniş verimli bölgede köylü sınıfıyla devletin çarpışması 1620'li ve 1630'lu yıllarda iyice şiddetlenerek köleleştirme, sınırdışı etme ve imha olaylarını düzenli hale getirmişti. O tarihlerde Kalbi-Kannevc bölgesini yöneten Abdullah Han Firûz Ceng'in boyun eğmemiş bütün bu Çahan racalarıyla asilerini alt ettiği, elebaşılarının kellelerini keserek köylülerin sayıları 200.000'i bulan eşlerini, kızlarını ve çocuklarını İran'a sürerek orada sattığı söylenir. Abdullah Han'ın kendisi yarım milyon kadınla erkeği satmakla böbürlenirdi. Başka yörelerden gelen çok sayıda insan İndus'un karşı yakasına sürülürken, Afganlar köle edilmeseler bile ters yönde ovalara gönderilmişlerdi. Huzuru sağlamada Abdullah Han'ın kendi çağdaşlarının çoğundan daha gaddar yöntemlere başvurduğu su götürmezdi. Ne var ki devletin inşasında stratejik veya kilit öneme sahip alanlarda yaşayan nice köylü topluluklarının vergilendirilmeye karşı direnme şevkinin, sadece aman tanımayan önlemlerin işe yarayacağı konusunda ikna etmediği birkaç hükümdar kalmıştı. Bunun bir başka yönü de İran ve Orta Asya'daki köylü ve zanaatkârların acil istihdam talebiydi, oysa devletin sınırdışı edip sürdüğü insanların birçoğu orada iş bulmuşa benziyorlardı, çünkü 15. yüzyılın sonlarına doğru Buhara yakınlarındaki bir arazide "babadan oğula ve torunlara kadar... tamamı Hindustânî" 120 köle buğday ekicileri, sulama kanalı açıcıları, bronz ve maden işçileri olarak çalışıyordu, aralarında bir çömlekçi, bir aşçı, bir lehimci ve bir çanakçı da vardı.[19]

Yarı-kırsal tarımsal Hindustan bölgesinin askerî enerjilerini bastırmaya yönelik böyle girişimler alüvyon ovalarındaki imparatorluğun hükümdarlarını ancak geçici olarak rahatlatabilirdi. Eğer Babür İmparatorluğu aslında bir dereceye kadar yaptığı gibi kendini "erken modern" askerî-mali ilkeler doğrultusunda değiştirmeyi hedefleseydi, potansiyel vergi mükelleflerinin sistematik sınırdışı edilmesi mantıksız bir politika olurdu. Oysa kırlık alanları tam olarak silahsızlandırma adına yapılacak başka herhangi bir girişim de gördüğümüz üzere eşit ölçüde elverişsiz olacaktı. Yalnızca Britanya Şirketi 1798-1818 döneminde kendi egemenliğindeki Hint topraklarında silahsızlandırma değil sivilleştirmeye yaklaşan bir uygulamayı başaracaktı. Diğer bir deyişle, Babür İmparatorluğu karşı karşıya kaldığı sorunla hiçbir zaman yeterli düzeyde baş edememişti, ne başına buyruk bireysel toprak sahipleri ne de toplumun omurgasını temsil eden silahlı köylü sınıfı rejimin hayatta kalmak için bel bağladığı tarımsal üretimde ciddi sonuçlar doğurmadan yok edilebilirdi.

19 Chekhovich, *Samarkandskie Dokumenti, XV-XVI vv*, s. 172, 233-234; Kolff, *Naukar, Rajput & Sepoy*, s. 12 ve devamı.

Devleti kuranların önündeki bir başka yol da hayvancılıkla uğraşan savaş ağalarının gelişen dünyasında ittifak kurma arayışları ve yerleşik tarımın hudutlarında daima görülen himaye ve hısımlık peşindeki göçebe savaşçı çetelerden bazılarını askerlik hizmetine davet etmekti.[20] Yerel gelirler karşılığında çalkantılı bölgenin huzurunu sağlamak için bu insanlara güvenilebilirdi, eğer başarırlarsa, böylece yerleşik yaşam biçiminden yana karar kılma seçenekleri olacaktı. 1684'te Gucerat'ta işbirliği göstermeyen vergi mükelleflerine karşı Babür askerlerinden taşralı bir birlik gönderilmişti, bunların arasında "Grasiyalılar ve Koliler gibi aslında toprağı eken ama yiyecek hiçbir şeyleri olmadığından daha çok hırsızlıkla geçinen ve haraç kesme özgürlüğüne karşılık davet üzerine ordunun emir komutasına giren kırlık alanlardan gelme çok sayıda adam" da vardı. Devlet açısından böyle adamların yöre hakkındaki bilgisi çok değerliydi; üstelik ucuza kiralanıyorlardı. Fakat yaşamak için çalıp çırpmaları yarardan çok zarar getirebilirdi. Askerî bakış açısıyla marjinal kimselerin genellikle sahip olduğu nitelikte insanlardı. Yarı-kırsal soyguncularla dağlardan ve ormanlardan gelme adamların türdeşlerine karşı mükemmel avcılar oldukları su götürmezdi. Böyle gruplarla kurulan ittifaklar her ne kadar devletin oluşumunun, başlıca ekolojik sınırların dinamiklerini tesis etme çabasının ana yönlerinden biri olsa da bu adamları büyük savaş meydanında yeterince güvenilebilir birimlere dönüştürmek hiç kolay olmayabilirdi. Buna rağmen bu adamlar ekseriyetle askere alınır ve yarar gösterirlerdi.

Yukarıda da değinildiği gibi erken modern dönemde bölgesel yönetim kurmayı amaçlayanlara açık başka stratejiler de vardı. Aslında, özellikle köylü savaşçı birimlerine ulaşabilen Hintli reislerle hamilerin yardımı olmaksızın Babür hükümetinin eli kolu bağlıydı. Asker alımını sağlayacak doğru aracıyı bulmak da can alıcı öneme sahipti, çünkü köylü sınıflarından özenle seçilecek piyadeler başka türlü denetim altına alınmazdı. Bu politika bir ölçüye kadar başarılı oluyordu. Büyük ölçüde devletin artan baskısı ve tarımda aşırı vergilendirmenin yol açtığı ve kısmen de olsa Babür hanedanlığının, Irfan Habib'in sözleriyle, "kendi sonunu" getirecek Kuzey Hindistan'da 17. yüzyılda yaşanan "tarım krizi" öncesi ve sırasında imparatorluk, silahlı köylü sınıfının en iyi yönetilen kaynaklarından bazılarını kendi yanına çekmeyi başarmıştı.[21]

İlk zamanlardan beri ekseriyetle kendi *zemindâr*larının (tarım topraklarını idare edenler) komutasındaki yarı-göçer profesyonel köylü askerler Babür

20 Ziegler, "Marvari Historical Chronicles".

21 Habib, *The Agrarian System of Mughal India*, s. 364-405. Habib burada imparatorluğun tarım kolunun çöküşünün nasıl bir dereceye kadar merkezden yönetilen resmî seçkinlere, Babür liderliğinin büyük kazanımlarından biri olan örgütlenmenin ta kendisi imparatorluğun *mansabdâri* "aygıtlarına" tanınan toprakları kullanma hakkına yol açtığını gözler önüne koymaktadır.

ordularında önemli rol oynamışlardı.[22] Ekber'in 1590'lardan itibaren imparatorluğun topraklarında yaptırdığı ünlü askerî sayımın sonucu, *zemindâr*ların dört milyon gibi şaşırtıcı sayıdaki piyadelerinin orduya kaydolmasıydı. Kuzey Hindistan'ın askerî işgücü pazarının bu envanteri imparatorluğun kendi köylülerini denetim altına almanın ya da küçük bir bölümünden fazlasını istihdam etmenin imkânsızlığını endişeyle fark etmesini sağlamıştı.[23] Kendi topraklarındaki zor kullanma araçları üzerinde tekelleşmeye yönelen devlet olgusu Hint tarihine yabancıdır. Köyden gelme piyade erlerinin bazı liderlerinin pazarlık gücü çoğu zaman Avrupa'daki akranlarından çok daha üstündü. Öte yandan imparatorluğun subayları dilediklerini askere almakta tamamen özgür değillerdi. Sonunda aşiret başlarının hayati aracılığı sayesinde çoğu istihdam edilmiş, böylece ileride *jamadar* adında bir kategori ortaya çıkmıştı. Rütbesiz erler bu adamlara sözleşme yaptıkları devletten çok daha fazla bağlılık gösterirlerdi.

Eldeki en çarpıcı örnekten yararlanarak bu temayı biraz inceleyelim: Abdullah Han tarafından polis mezaliminin uygulandığı Kuzey Hindistan'ın biraz doğusuna doğru Hindustan (bugün Uttar Pradeş'in doğusu ve Bitar'ın batısı) bölgesinin kimi yerlerinde kullanılan Hindi lehçelerinden Avazi/Avadi (Oude) ve Bocpuri dillerini konuşanların askere alınma tarihi. Yüzyıllardır bu bölge köylülerinin Kuzey Hindistan'daki askerlik mesleğine sarılmaya devam etmeleri ve askerlik yapmayı hayatta kalmanın başlıca aracı haline getirmeleri erken modern dönemde Hindistan'ın askerî tarihinin tek olmasa da bir faslıdır. O tarihin başka nitelikleri, özellikle Babürlüler tarafından Kuzey Hindistan'ın askerî işgücü pazarında bir denetim ölçüsü sağlamak için kurulan aygıtlar bu kitapta Kaushik Roy'un kaleme aldığı bölümde ele alınmaktadır.

Hindustan'ın askerlik geleneği köylüler tarafından yaklaşık dört yüzyıl boyunca canlı tutuldu, köy başkanları ısrarla Kuzey Hindistan'ın en iyi piyade birliklerinin askere alındığı yer olma özelliğini korudular. Bu bir köylü asker geleneği olarak en az 15. yüzyılın Şarkî hanedanlığının Caunpur sultanlığına kadar uzanır. Bu krallığın pek çok Rajput, yani cengâver aşiret mensubu vasalları kendi köylü savaş çeteleriyle Şarkî sultanlara hizmet ederdi. Bu dönemin sultanlarının, örneğin Şarkî ve diğerleriyle onların Rajput savaş ağalarının yakın ittifak içinde bulunduklarına dair belgeler vardır. Böyle ittifaklar ille de eşit olmayan koşullarda yapılmazdı. Buradaki projemizin sınıflandırılması göz önüne alındığında söz konusu olan işgücü tipi çift-taraflıdır. Nasıl Rajput kadınlar sultanların saraylarında baş köşeye oturtulursa, Rajputlarla Müslüman kadınların dayanışması ve Rajput hanedanlığından kimsele-

22 *Zemindâr* teriminin tanımı için bkz. Habib, *The Agrarian System of Mughal India*, s. 384-89.

23 Allâmî, *The Ain-i-Akbari*, II, s. 141-367. Ayrıca bkz. not 7.

rin evlerine girmesi alışıldık bir durumdu. Kadınlar dostluğun yanı sıra Hindu-Müslüman ittifakının kutsallığını perçinleme ve kanıtlama görevini üstlenirlerdi. Sultanlar 1480'lerde Caunpur'u Delhi'deki Ludi Afganlara kaybedince onlara karşı yerli Rajputlardan bir grup "karşılıklı" ve "toplumlararası" ittifak geleneğini desteklemek üzere bir ayaklanma başlatmıştı. Kalkışmaya 200.000 hatta 300.000 Hindustanî yaya askerin katıldığı bildirilir: Rakamların abartıldığına kuşku yok, ancak kaynaklarda geçen 15.000 süvariyle karşılaştırıldığında bölgenin toprak sahipleri ve köylülerinin muazzam bir insan gücü yarattığı izlenimi uyandırdığı apaçık ortada.[24]

Belki kalkışmanın başarısızlıkla sonuçlanması ve devamında Hindustan'ın Ludiler tarafından fethi nedeniyle kendi bölgelerinde askerî istihdam şanslarının azaldığı ve muhtemelen Ludilerin Caunpur saltanatına son vermesinden bile önce[25] bu toplama askerlerin çoğu batıya ve güneye göçerek *naukari* aramaya başlamışlardı – terim hem o tarihte hem sonradan gezgin savaşçıların şerefli hizmeti karşılığında kullanıldı. Bu göçebe profesyonel askerlere büyük talep vardı. Malva'da ve Orta Hindistan'ın başka yerlerinde bulunan Müslüman saraylarında olduğu gibi, Gevaliyar'daki Tomar Rajput kraliyet sarayının yeniden parlak günlerine kavuşmasını kolaylaştırmışlardı. Bu askerler için kullanılan genel terim olan Purbiya sadece etnik olmayan, doğuya doğru (Purab, yani Hindustan, Delhi'nin doğusu), aynı zamanda kendi başına hareket eden göçebe askerliği de tanımlar; bu kimliği temsil etmeye kabiliyetli kimselerin kendi bölgelerinin çok ötesine uzanan işgücü pazarında kraliyet himayesi sözleşmesi yapabileceğini gösterir.

Tomarların hükümdarlığında şanslarının dönmesinden sonra Purbiyaların *naukari* geleneği, deyim yerindeyse, kendini başka bir kılıkta veya askerlerin kimliğinde pazarlamaya koyuldu. Kuzey Hindistan askerî işgücü pazarında Purbiya'dan daha seçkin olan Ücceyniye, bir marka adıyla tanıtılmıştı. Ücceyni aşiretinin reisleri Bihar'ın güneybatısında Bocpur *zemindâr*larıydı. Şimdi de gösterişli bir biçimde asker alımında komutan rolünü üstlenmiş ve kendi savaş çeteleriyle birlikte usta dövüşçü birlikleri uğruna bölgeler üstü pazarda rekabete girişmişlerdi. Batı Hindistan'ın Rajputları, bilhassa Rajputana denilen bölgede yaşayanlar Hindustan'daki diğer aşiretlerin çoğunun yanı sıra Ücceyniyeleri de kalıtımsal olarak "bozuk" görürlerdi, bunun anlamı soylarının safkan olmaması, dolayısıyla evlilikte uygun eş olmamalarıydı. Yanlış da değildi, onların gücü başka bir yerden geliyordu. 16. yüzyılın ilk onyıllarında asker almada uzman aracılar ve Purbiyaların komutanları olarak vazgeçilmezdiler. Yalnızca kendi adamlarının değil askere almada

24 Saeed, *The Sharqi Sultanate of Jaunpur*, s. 101-107; Niamatullah, *Niamatullah's History of the Afghans*, Kısım I, s. 72-73, 136-140.

25 Bu tartışma için bkz. Khan, *Gunpowder and Firearms*, s. 218-226.

eski Purbiya geleneğine bağlı herkesin hizmetini pazarlamada, onların istihdam edilme koşullarını görüşmede ve sahada onlara öncülük etmede oynadıkları rol büyük önem taşırdı. Bu da Üçceyniye adının nasıl markalaştığını ve komuta ettikleri adamların kimliği haline geldiğini açıklar. Bu birliklerin Kuzey Hindistan'da hak iddia edenler, savaş ağaları ve hükümdarlar arasında kazandığı büyük itibar Üçceyniye simsarlığıyla kurulan yakın bağlantı sayesinde, ilkin Bocpur yakınlarındaki Baksar hac merkezinde, ikinci olarak Suri Afganları arasında, daha sonra 1530'larda kuyrukluyıldız misali Kuzey Hindistan'da ortaya çıkan hanedanlıkta [Suri İmparatorluğu] daha da artmıştı.

Baksar'da Kaplan Tankı adı verilen kutsal havuzda banyo yapmak hangi kasta ait olursa olsun genç bir köylüyü hem korkusuz bir savaşçı –kaplan adı buradan gelmektedir– olarak kutsar, hem de, daha önemlisi, uzun yıllar gösterdiği hizmet (*naukari*) sonrasında kişinin kaplan tabiatından sıyrıldığı kutsallıktan acısız arınmasını sağlayarak köydeki çiftliğine dönme şansını kazandırırdı. Geleceğin Delhi sultanı Şîr Şah olan Afgan Ferid Han büyük ölçüde Üçceyniye Rajputlarının binlerce –elbette hepsi kendi aşiretinden değil ama Hindustan'ın tükenmez insan gücünden gelen– adamı toplama kabiliyetine ve onların liderleriyle kurduğu kişisel ilişkilere güvenirdi. Hindustanî köylü savaşçı açısından, Üçceyniye bir efendinin hizmetine girme kararı kendinin de Üçceyni Rajput kimliğini benimsemesi ve aşirete üye alınması yolunda attığı ilk adım olabilirdi. Yukarıda da belirtildiği üzere askeriyeye alınma çoğu kez kimlik değişiminde büyük itici güçtü. Fakat her zaman böyle olması gerekmiyordu. Askerî işgücü pazarı bütün kimliklere açık, çok yönlü, esnek ve geçiciydi, çünkü önemli olan Hindustan'ın tarım ekonomisinin bir yüzü olarak askerlik mesleğinin işlevini yerine getirmesiydi.

Bengal ordusunu yenilgiye uğrattığı Surajgarh meydan savaşında Şîr Şah 3.000 toplama Afganla 2.000 "Üçceyni" adamı, liderleri Gajpat Üçceynî'nin komutasında ön saflara yerleştirmişti. Savaşta elde edilen galibiyetin ardından,

> filler, atlar ve bazı teçhizat dahil [Gajpat'ın] ele geçirdiği bütün savaş ganimetinin onda kalmasına izin verilmişti. [Gajpat] oradan ayrılırken [Şîr Şah] onun beline kendi elleriyle mücevherlerle donatılmış bir kılıç bağlamış, koluna taşlarla bezeli bir pazubent dolamış, boynuna bir sıra inci kolye takmış, başlığını bir mücevherle süslemiş, bir atla bir kaftan ve Bayrişal [Gajpat'ın erkek kardeşi] için bir kılıç hediye etmiş, ayrıca Baksar'ı ikta olarak kendisine vermişti.[26]

Bu alıntıyı buraya aktarmamın nedeni büyük güç dağıtımı aracıları sıfatıyla Suri Afganlarla Üçceyni liderliğinin ününü dile getirmesi ve tanıtmasıdır: Gajpat gibi bir askerî aracının altında *naukari* ve dolaylı olarak Şîr gi-

26 Ambashthya, "The Accounts of the Ujjainiyas in Bihar", s. 438.

bi bir hükümdara hizmet etmek elde edilecek ganimetlerin muazzam olabileceği anlamına gelirdi. Vakayinameler 16. yüzyıl başlarında yaşamış Silhadi gibi Malva'nın Purbiyalı büyük savaş ağalarının başından geçenleri, aynı şekilde servetleriyle cömertliklerini güçlü ve açık vurgularla anlatır.[27] Büyük ölçekli savaşta örgütlenen yağma, sürüden ayrılmış gezginlerle küçük asker birimlerinin gelişigüzel talandan geçirilmesinden çok daha kârlıydı. O yıllarda Ücceyni bir simsar tarafından askere yazılmak gerçekten de kazanç ve ayrıcalık demekti.

Öyleyse birinin *naukar* rüyasının gerçekleşme derecesi insan kaynaklarını dağıtmada diplomatik ve girişimci beceriye veya kişinin yanında durduğu ve kaderini teslim ettiği asker istihdam eden savaş ağasına bağlıydı. Tabii büyük siyasetin önceden kestirilmeyen etmeni de söz konusuydu. Şîr Şah örneğine bakarsak, onun Babürlü Hümayun'la olan amansız mücadelesi Ücceyni aracıları, *naukari* seçeneklerini birçok yönde açık tutmak için bölünmek zorunda bırakmıştı. Daha önce gördüğümüz gibi bu strateji Kuzey Hindistan'daki köylülerin hayatta kalma mücadelesinin esasını oluşturuyordu. Nasıl yerel Rajput sülaleleri büyük seferlerin vaat ettiği hazine ve ganimete çaresizce muhtaçsa, Şîr Şah ile Hümayun da Ücceyni aşiretiyle bağlantı kurmak zorundaydılar.

Böyle durumlarda pozisyonlar kolaylıkla yer değiştirirdi. Köylü askerlerin Ücceyni *naukar* olarak geçici kimliklerini yeniden gözden geçirmeleri ve sofrasında tuz/nimet (*nemek*) yedikleri ağanın veya hükümdarın konumunu yeniden değerlendirmeleri sürekli bir gereklilikti. Geçici veya amaca özel hizmetin bu belirleyici özelliği simsarın ya da efendinin asker kullarıyla (karşılıklılık ilkesine dayanırdı) ilişkisinden çok simsar-devlet ilişkisine (ticarileşmiş işgücü ve toplu sözleşmeler yönünden tanımlanabilir) daha iyi uyarlanmıştı.

Simsarın aracı olduğu iki düzeyli model, kanımca, Britanyalılar öncesi dönemin tamamında geçerlidir. Köy emeğini devlet işgücüne çeviren ticarileştirme aracı, köylüyü özgürlüğünü adil bir ölçüde koruyacak şekilde devlet düzeyinde hizmete sokmada yeri doldurulamaz yerel simsarlar tarafından sağlanırdı.

Ne var ki bütün seçenekler her zaman açık olmazdı. Babürlüler 1570'lerde Kuzey Hindistan'a iyice yerleştikten sonra devletin himayesine girmek eskisine göre daha değerli bir armağana dönüştü. Ücceyniler bundan aldıkları önemsiz payı korumuşlardı. Bihar'ın batısındaki geniş tarım arazilerinin yönetimi onlarda kalmıştı, bölge çapında nam salmış kavgacı liderler olmaya devam ediyorlardı; ancak Cihan Şah'ın hükümdarlığı zamanında (1628-1658) asker alımında oynadıkları ana rolü ve orta Hindustan'daki büyük as-

27 Kolff, *Naukar*, s. 85 ve devamı.

kerî işgücü kaynağının arabuluculuğu kimliğini kaybetmişlerdi. Kısmen de olsa en azından Babürlülerin dağıttığı lütuf artık önce Racastan'da Amber/Amer Kachhwaha aşiretine, sonra da aşağı yukarı Gevaliyar Tomarlarının ve Ücceynilerin anayurtlarının arasında kalan bölgede *zemindârlık* yapan Bundela Rajputlarına geçmişti.

Hiçbir Bundela reisi imparatorluğun mali ve diğer kaynaklarını kendine, kendi aşiretinin üyelerine ve Hindustan'ın askerlerine kaydırmada Babür İmparatoru Cihangir'in gözdesi Raja Bir Singh Deo (ö. 1627) kadar çarpıcı bir başarı elde etmemişti. Müthiş yetenekli bir asker toplama memuru ve askerî idareci olarak başta piyade birlikleri olmak üzere sayısız askeri, onlara bizzat komuta etme hakkını elinde tutarak, Cihangir'in hizmetine vermişti. Yüksek *mansabdâri* (hizmet soyluluğu) rütbesine gelmeyi başarmıştı: 1615'te ulaştığı 4.700 çok yüksek bir rakamdı. İmparatorluk içerisinde Hindustan askerî işgücü pazarının denetimini tekeline almada ve genellikle aralarında epey mesafe olan işveren (*mansabdâr*) ile köylü piyadeleri toplayan aracıların işlevlerini birleştirmede Raja Bir Singh Deo'ya yaklaşabilen pek az kimse vardı. Raja Bir Singh Deo'ya verdiği mihrace unvanı için Cihangir "Rajput kastında ondan daha büyük bir asil yok" diye yazmıştı. Tomar ve Ücceyni selefleri gibi Raja Bir Singh Deo'nun yatırım yapabildiği ve Babür devletinden yonttuğu mali araçlar muazzamdı. 1624 yılında gelecekte imparatoru Cihan Şah olacak asi Şehzade Hürrem'e karşı Hindustan'ın doğusunda çıkılacak büyük sefere 200 ila 300.000 rupi katkıda bulunmuş, sonunda onun kampını talan ederek nice altın para, mücevher, 3.000 at ve kırk file el koymuştu. Ya da bu değerli malların Hürrem'in düşmanları tarafından gasp edilmesine engel olduğunu söylemek daha doğru olabilir, çünkü bir Felemenk tarihçinin de belirttiği gibi Bir Singh Deo şehzadenin büyük dostudur. Doğal bir biçimde, insan kaynakları simsarı olarak imparatorluğun aşırı girişimci ortağı sıfatıyla yerini korumak için her iki tarafta da dostları olmak zorundaydı.

Bir Singh Deo'nun para harcama alışkanlıkları tıpkı selefleri gibi muazzamdı. Agra'da nehir kıyısında, Man Singh Kachhwaha'nın ünlü malikânesinin yanında bir saray yaptırmıştı. Doğup büyüdüğü Bundelkhand'da yürüttüğü inşaat faaliyetleri mali kudretiyle dindar ve güvenilir liderliğini cümle âleme duyuruyordu: Üç buçuk milyon rupiye malolan Datiya'daki kale-saray bunlardan sadece biriydi; yaptırdığı diğer yapılar da Bir Sagar ve Barva Sagar'ın ünlü havuzları ile bir kısmı bugün hâlâ ayakta duran Orchha'daki Chaturbhuj (dört kollu – ç.n.) Vişnu tapınağıydı. Bunlardan daha muhteşem olan eseri de, Fransız gezgin Jean-Baptiste Tavernier'e göre bütün Hindistan'ın en şatafatlı binalarından biri olan ve çok sayıda hacının ziyaret ettiği Krişna'ya adadığı Mathura'daki Kesava Deo tapınağıydı. Bir Singh Deo oradaki altını

tartıp kendi ağırlığıyla karşılaştırmak için yanına, muhtemelen krallığındaki (ikta da diyebiliriz) seksen bir idari bölgeyi (*pargana*) temsil eden 81 altın *adam* daha alıp hacı olarak bizzat Mathura'ya gitmiş, sonra o altınları hibe etmişti. Bu onun bir yandan Hindustan'daki askerî işgücü pazarındaki gücünü, büyüdüğü Bundelkhand'ın ötesine duyurmasının, diğer yandan da kariyerindeki fiziksel ve siyasal kanı temizlemesinin –kendisi Ekber'in seçkin adamlarından Ebü'l Fazl'ın katiliydi– ve dharma düzeninin ilkelerine geri dönmesinin yoluydu.[28] Fakat bu hareket aynı zamanda askerî girişimciliğin doğurduğu muazzam paylaşma enerjisini göstermektedir. O ve onun gibiler sayesinde, belki her zaman vergi olarak bu meblağları ödemiş köylülerin ellerine geçmese de, büyük miktarlarda para köy ekonomisine geri dönmüştü.

Böylelikle Bir Singh Deo Bundela aşiretinin taşeron-kumandanlarının emrinde Purbiya/Hindustanî köylü askerlerinin imparatorluk hizmetine (*naukari*) girme geleneğini canlandırmış oluyordu. Tarım gelirlerinin kırlık bölgelere akışı bakımından ekonomik öneminden başka yüce askerlik hizmeti ya da *naukari* olgusunun köylü toplumu üstünde derin kültürel etkisi vardı. Bir Singh Deo ve haleflerinin izinden giden –tabii tamamı Bundela soyundan gelmeyen– askerlerin saygısı ulu Bundela'nın öz oğullarından biri Hardaul'a yönelmişti. Hardaul, kardeşlerinden biri tarafından katledildikten sonra askere alım merkezinin, diğer bir deyişle ölümünden sonra Bir Singh Deo'nun işini devralan Bundela ve diğer taşeron-kumandanlarına genç yiğitler (*civan*) temin eden Purbiya bölgesinde kök salan askerler kültünün sadakat nesnesine dönüşmüştü. Hikâye buraya sığmayacak kadar uzundur. Fakat bu kült yine de köylü çocukların belirli ve el üstünde tutulan kimliğinin bir parçası olma aracıdır.[29] Eski sosyal ve ritüel ayrımları yeniden biçimlendirme, bir tarikatın veya aşiretin, ister geçici olsun, ister kalıcı ikinci veya paralel bir kimliğini benimseme benim *naukari* dediğim ve Kuzey Hindistan'daki askerî işgücü mekanizmasının işleyişinin ayrılmaz parçası olarak tanımladığım gelişmenin doğal sonucuydu.

Üçceyni aşiretinin çökmesi ve Bir Singh Deo'nun ölümünün ardından, her iki aşiretten küçük aile reisleri asker alımı, simsarlık ve devlet hizmetinde faaliyet yürütmeyi sürdürüyorlardı. Öte yandan imparatorluğun parlak günlerinde Babür sistemi önemli sayıda aşireti ve kalabalık *zemindâr* ailesini, savaş çetelerini kendi başlarına geniş çapta istihdam etmeyi bırakmaya mecbur kılmıştı. Bazıları imparatorlukla sözleşme imzalamaya çalışırken, bir yandan da imparatorluğun onların topraklarına müdahale etmesine karşı çıkıyor, kimileri de yaşadıkları köylerin yönetimine girmek için başvururken, aynı za-

28 Kolff ve van Santen, *De Geschriften van Francisco Pelsaert over Mughal Indië*, s. 187, 191-192, 225, 249; Kolff, *Naukar, Rajput & Sepoy*, s. 128-130.

29 Kolff, *Naukar, Rajput & Sepoy*, 145 ve devamı.

manda asayişi kollama işleri ve yerel düzeyde siyasal himaye görmekten kendine gelir koparma çabası içindeydi.

Böylece piyade sınıfı için askerî işgücü pazarı uzun soluklu bir olgu olarak bir kez daha yeni bir evreye girmiş, bu defa Rajput aşireti simsarlığının yerelleşmiş eski tekelinden kısmen kurtularak daha bölgesel bir kimlik kazanmıştı. Batı Bihar'ın Bocpur yöresinde eski Purbiya ve Ücceyniye'nin askere alım alanlarının tam ortasında yer alan, yukarıda sözünü ettiğimiz Baksar'daki hac merkezinde sergilediği simsarlık ve brahma ibadetinde bir bakıma rüştünü ispat etmişti. Daha 1580 yılında orada, daha doğrusu aynı adla anılan kutsal havuzda asker toplamaya çalışan Babürlü bir brahma subayı olduğunu; hâlâ başkalarının işlerine karışmasına tahammül gösteremeyecek kadar güçlü olan Ücceyni baskı gruplarından biri tarafından Ganj kıyısında öldürüldüğünü öğreniyoruz. Oysa yarım asır sonra Babür müdahalesi istisna olmaktan çıkıp kural olmuştu. Çok geçmeden askerlerin kimliğini, Rajput aşiretlerinden birinin temsilcisi yerine Baksar'la olan gerçek ya da sözde bağlantısı belirlemeye başladı. 18. yüzyılın sonuna dek Baksariyeler adıyla anılmaları önemliydi, karşımıza bazı Baksariye süvarileri çıksa bile bu isim neredeyse Hindustanî silahşorları veya fitilli tüfekçileriyle eşanlamlı sayılırdı. 1690'dan kalma Babür kaynaklarından birinde Baksariye ve Bundela isimleri imparatorluk ordusunda rütbesiz fitilli tüfekçilerin bulunduğunu belirten kategoriler olarak geçmektedir. Fakat çok geçmeden karşımıza sadece ilk kimlikleri çıkar. 1720'lere gelindiğinde Britanya Doğu Hindistan Şirketi bu "sepoy" (sipahi) askerlerden bazılarını maaşa bağlamıştı. 1757 yılında "Baksariye" silahşorları ertesi yıl Bocpur civarında üçüncü Bengal sipahi taburunu kuran Clive'ın komutasında hizmet ediyorlardı.[30]

Baksariyeler kendilerini asker yazmış, etnik açıdan tanımlanmış bir kimliğe sahip olmayan *jamadar*ların komutasındaydılar. 18. yüzyılda bu subaylar giderek belirleyici bir tarım kökenli tabandan yoksun kalınca asker alım memuru-subay karışımından meydana gelen, tamamen kendilerine özel bir kategori oluşturdular. Askerî işgücü pazarının can alıcı öneme sahip insan kaynağı bağlantısını kuruyorlardı. Eski aşiret simsarlarının yokluğunda ve muhtemelen köylü piyade birimlerinin hedefi şaşırmayan fitilli tüfekleri benimsemesi sayesinde, eratın arasında sivrilen adamlar bağımsız simsarlar olarak ortaya çıkmışlardı. Hindistan'ın işgücü tarihinde iyi bilinen taşeronluk görevini *jamadar* sıfatıyla, bu durumda taşeron-kumandan olarak yerine getiriyorlardı. Onların asker toplamadaki uzmanlığı ve pazarlık becerileri olmasaydı Purbiya askerlik geleneği Kuzey Hindistan'da piyade sınıfı için yarı tekelleşmiş çarpıcı bir pazarı sürdüremezdi. Sıradan sipahi, işgücünü pazarlayan aracıya bir bakıma bağımlı, yalnızca "tüfeğini ateşleyen" biriydi.

30 Wickremesekera, *"Best Black Troops in the Wolrd"*, s. 100.

*Jamadar*ların sadakati çoğu zaman Babürlülerin, Babür İmparatorluğu'nun yerine gelen devletlerin ve İngiliz Şirketi'nin siyasi talihine bağlıydı. Bengal sultanı ve 1757 yılında Plassey'de Clive'ın savaştığı Siraj ud-Daula'nın kaderi büyük ölçüde başlıca sipahi *jamadar*larına dayanıyordu.[31] Ancak simsarlık mesleğindeki devrimler Hindustan'ın bazı seçkin grupları açısından ne kadar kapsamlı olursa olsun, köylü hizmetinde koşullar ekseriyetle aynı kalmış olmalıydı. İşgücü pazarının yarı-tekeli hiçbir zaman aşiret reisleri veya *jamadar*ların onlar adına pazarlık ettiği belli bir nişana ya da sınıfa dayanmaz, ya vilayet idarecileri olan *mansabdâr*lara ya da Britanyalılara hizmet ederlerdi. Dahası, tıpkı daha önce Üçceyni ve Bundela askerlerinin yaptığı gibi, onların Şirket sipahileri olarak yeniden vücut bulmuş halefleri Baksariyeler de daima henüz on yedi yaşlarında çocukken ayrıldıkları Hindustan'daki aile topraklarına dönmeye bakarlardı. *Civan* hizmeti görürlerdi; bu terim Hindistan'da bugün hâlâ rütbesiz askerlere sevgiyle söylenen bir sözcüktür. Kırk yaşına gelip de geleneğe göre artık *civan* olmaktan çıkınca köydeki evine dönme vakti gelmiş olurdu.[32] En azından bir süreliğine değişmeyen başka bir şey de Britanyalı subaylar ve disiplin ve talime yeni getirilen kurallar nedeniyle özgürlükleri sınırlanmış da olsa fırsat bulduklarında başka seçenekler arama, özellikle maaş ve kast içerisindeki statüleri gibi sözleşme şartlarını yeniden görüşme gayretleriydi.

Hindustanî işgücü pazarının asırlardır süregelen bir diğer eski niteliği Şirket yönetimi altında daha da öne çıkmıştı. Şimdiye dek tartıştığımız köylü ordularında kendiliğinden askere yazılma tutumundan söz ediyorum burada. 18. yüzyıl boyunca asker alım memurlarının Şirket topraklarındaki köylere gönderildiği bilinir. Ne var ki çoğu zaman adamlar askerlik şubelerine kendi istekleriyle gelirlerdi. Birlikler arkadaşlarıyla akrabalarını askere getirmek için kendi sipahilerini teşvik ederlerdi. 1773'te köy delikanlılarının "istihdam edilmek için her gün merasim alanında boy gösterdikleri" ancak acil bir ihtiyaç doğduğunda *jamadar* ve *havildar* (çavuş seviyesinde kale kumandanı – ç.n.) rütbesindeki güvenilir Hint subaylar Şirket'in askerî kuvvetleri tarafından yeni erler bulup getirmeleri için görevlendirilirdi. 1857 İsyanı diye anılan ayaklanmaya kadar buna benzer askere kaydolma usulleri olağan uygulamalar olarak kalmıştı.[33] Silahlı birliklerin içerisinden Hintli aracılar ve ayrıcalıklı kimseler, galip gelmiş sömürgeci devletin askerî istihdam ihti-

31 Yang, *The Limited Raj*, s. 191-194; Kolff, *Naukar, Rajput & Sepoy*, s. 171, 174, 177, 179.

32 Günümüz Hindistanı'nda savaş anıtlarının adandığı köylü ve asker ("Jaý kisân, jay jawân" - "Yaşasın köylü, yaşasın asker") bu iki kesime ilişkin genel kanının sürdüğünün güçlü bir göstergesidir.

33 Barat, *The Bengal Native Infantry*, s. 49. Alavi, *The Sepoys and the Company*, s. 47-48. Wickremesekera da "asker alımında *jamadar* sisteminin" 18. yüzyıl başlarında yaygınlaştığından söz etmektedir, "*Best Black Troops in the World*", s. 40.

yaçlarını tekellerine alır ve karşılarlardı. Köy toplumundan apayrı bir dünyayı temsil eden Şirket'in ordusu yerine, bir bakıma, sayısız köy idarecisi için düzenli nakit akışının güvencesi olan Hindustan'ın tarım ekonomisinin askerî kanadı olarak hizmet sunarlardı.

Aralarında çok sayıda düşük ve "bozuk" kastların da bulunduğu pek çok farklı kast mensubu geleneksel olarak askerî istihdamda iyi bir yere sahipti.[34] Kuzey Hindistan'ı fethettikten sonra Şirket her ne kadar bölgesel reislerle beylerin sayısını azaltmış olsa da onlar işgücü pazarında benzersiz konumlarını koruyorlardı. Eldeki kaynaklar işverenlerin askerî işgücü talebini karşılamaktan epey uzaktı. İstihdam fırsatları azalırken tam maaşlı askerî işlerde rekabet şiddetleniyordu. Doğal olarak Hindustan'ın geleneksel asker toplama alanlarını tutan arazi sahibi, esasen yüksek kast mensubu, ordu yetkilileri tarafından dilediklerini askere alma izni verilmiş seçkinler istihdam açıklarını doldururken tercihlerine göre seçici davranabilirlerdi. Böylece askerî birlikleri kendi kastlarını koruyacak unsurlar haline getirmişlerdi. Her asker artık aile bağları ve köydeki ilişkilerinden fazlasıyla yararlanabilir, erkek kardeşlerini, yeğenlerini veya kendi köyünden başkalarının askere alınmaları için komutanına salık verebilirdi. Bu süreç henüz Şirket'e kadar uzanmadan Varanasi (bugün Benares) ordusundaki mihracesi için çoktan başlamıştı. Böylece Hindustan'ın baskın kastlarından Bhumihar Brahmanları ve birçok Rajput aşireti Şirket'in sipahi ordusunda, yalnızca kültürel açıdan değil sayısal olarak da ağır basan kastlar olmuşlardı. Bunun sonucunda daha önce hiç olmadığı kadar kendini yenileyen kurumlara sahip Şirket'in silahlı kuvvetleri, Hindustanî seçkinlerinin içe dönük koruyucularına dönüşmüştü. Şirket bu süreci durduramazdı. Aslında askerî alaylar sosyal kaynaşma içindeyken subaylar da buna uyar ve özendirirdi; hatta sömürgeci gaflet, süreci devam ettirmenin daha saf kastların tercihi olduğunu bile düşündürmüştü.[35]

Dolayısıyla Doğu Hindistan Şirketi'nin gelişi Kuzey Hindistan'ın işgücü pazarında geleneğin kırılması demekti. Şirket en azından devlet düzeyinde askerlerin işvereni olarak bir tekel kurmak durumundaydı. Bu büyük ölçüde simsarların askerlerin hizmet koşulları konusunda çıkardıkları yaygaralara son vermişti. Artık pazarlık edilecek pek az şey vardı. Köyün ileri gelenleri Hindustan'ın geniş kesimlerinde asker toplamayı tekellerine almış olabilirdi, ama devletin diğer işverenlerinin tekelci Şirket tarafından dışlanması, sıra hizmet koşullarını resmiyete dökmeye geldiğinde sipahilerin pazarlık gücünü zayıflatmıştı.

---

34 Örnekler için bkz. Kölff, *Naukar, Rajput & Sepoy*, s. 117 ve devamı.

35 Benzer bir süreçte, dokunulamayanlar gitgide Madras Ordusu'nun saflarından uzaklaştırılmışlardı, Wickremesekera, "*Best Black Troops in the World*", s. 103.

Kalıtımsal olarak Şirket'in sipahi ordusu Hindustanî köylülerinin askerliğinde Purbiya-Tomar-Üçceyniye-Bundela-Baksariye geleneğinin doğrudan ürünü ve yeniden canlanmasıdır. Ayrıca sipahilerin köydeki evlerine büyük miktarlarda para göndermeye devam ettiği de doğrudur. Emekliye ayrılan askerlere toprak bağışlamak suretiyle –*watan/vatan* sisteminin daha sonraki uygulaması sayılabilir– Şirket'in çürük birliği Bengal ordusu bile Hindustan'ın geleneksel asker toplama alanlarıyla ve sipahileriyle bağlarını güçlendirmişti. Ancak ortada tek bir işveren kalınca işçi aracıları ve taşeron-kumandanlar (*jamadar*) için simsarın rolü neredeyse sıfırlanmış oluyordu. Firar ve başka bir savaş ağasının yanına ya da devletin saflarına kaçmak artık söz konusu değildi. Sömürgeci devletin hukuka yeni kavuşmuş ortamında, kişinin hizmet koşullarını yeniden pazarlık konusu etmeye yönelik hırslı çabaları asilikle eşdeğer görülürdü.

İçe dönük dedim. Tekelci Şirket'te istihdam edilen şanslı sipahiler, pazarlık güçlerini kaybetmenin boşluğunu, dürüst Brahmanlar ve saygn Rajputlar olarak kendi kültlerini yaratarak doldurdular. Gördüğümüz gibi Şirket de buna uymuştu. Alt kastlardan gelme sipahiler, örneğin eski Purbiya'nın yüzlerce yıllık gezgin işgücü geleneğine katkıda bulunmuş ve Clive'ın savaşlarında çarpışmış Pasiler "yüksek sınıfları iyice yatıştırmak için saf dışı edilmişlerdi".[36]

Buna rağmen vazifelerinde kalmayı başarmış "militer Brahmanların" yeni kimliği olan Bhumiharlarla Rajputlar bile Britanyalıların uygun gördüğü dışındaki hizmet seçeneklerinden yoksun bir sözleşmeye hiçbir zaman alışamayacaklardı. Kadim yasalara göre *naukari* ya da hareket serbestliğini el üstünde tutan pazarlıkta eski özgürlüklerine geri kavuşmak için son umutları 1857 ayaklanmasıyla suya düşmüştü.

Bundan böyle Hindustan'da gezgin işgücü pazarının fırsatları önceye göre çok daha yetersiz olacaktı. Kökten bir kural değişikliğiyle Britanyalılar askere alınacaklar için batıya, özellikle de Pencap bölgesine yöneldiler. Köy ekonomisi düzeyinde iki kademeli olarak tanımladığım, tarım işgücü fazlası ve yerel simsarlar arasında görece özgür ve karşılıklı ilişkiye, simsar-devlet ilişkisindeyse toplu, ticarileşmiş işgücünün özgür koşullarda anlaşılmış hizmet sözleşmesine dayalı eski sistem tamamen çökmüştü. Hindustan'da eskiden asker toplama alanları olan eski köylerdeki erkeklerin aile tarlalarındaki paylarına tutunmaktan, ayrıca, eğer kârlı görürlerse, iki veya üç kuşak önce kazançlı askerlik hizmetinden yoksun bıraktıkları alt tabaka kastın erkek-

36 Chattopadhyaya, *The Sepoy Mutiny, 1857*, s. 72. Singh, *Indian Army under the East India Company*, s. 157. Kolff, *Naukar, Rajput & Sepoy*, s. 28, 117 ve devamı. Britanyalı bir subayın 1830'da yayımlanmış hatıralarından yapılan alıntı için bkz. Peers, "The Habitual Nobility of Being", s. 550. Ayrıca bkz. Gordon, "Symbolic and Structural Constraints", s. 173.

lerini tarım işgücü pazarından çıkmaya zorlamaktan başka seçenekleri kalmamıştı. Bu kaybı telafi edecek yeni istihdam fırsatları Assam'ın çay bahçeleri, gücü kuvveti yerinde erkekler olarak Bengal'deki büyük arazi sahiplerinin silahlı çeteleri ya da geçici işçi sıfatıyla imparatorluğun denizaşırı toprakları gibi seçeneklerle sınırlıydı. Bu işler için simsarlık da Kalküta'daki kolonyal yetkililer tarafından atanmış, artık uzun soluklu, çoğu yerde ağır yoksulluk sürecine giren Hindustan'ın tarım arazilerinde ne kökleri ne çıkarları olan adamların elindeydi.

9

"Nimetin Kıymetini Bilenler"
Hindistan'daki Karnatik Savaşları Sırasında Doğu Hindistan Şirketi Ordusunda Askerî İşgücünün Alımı ve Yönetimine İlişkin İşleyiş

Robert Johnson

Karnatik Savaşları'nda (1746-1748; 1749-1754; 1757-1763) Britanyalıların askerî gücü bakımından Güney Asyalı personelin hayati önemi vardı. Avrupalı personelin sayısı görece az olduğundan, eğitilmiş yerli kadrolarla güçlerini artırmak zorunda kalmışlardı.[1] 1746-1763 döneminde yaşanan diğer savaş sahnelerinde görüldüğü üzere askerî işgücünün ordulara ana devletin dışından alınması yaygındı. Kuzey Amerika, Avrupa ve Güney Asya'da yerli ya da paralı birliklerin nitelikleri her ne kadar yerine getirdikleri görevlere bağlı olsa da verimliliklerini düzenli artırmaları ve uygun maliyetli olmalarına önem verilerek istihdam edilirlerdi.

Karnatik Savaşları'nın arka planına yakından bakan bu bölümde, o dönemde yapılan değerlendirmelere de yer vererek Avrupa'dan ve Hint alt kıtasından alınmış askerî işgücü tiplerini, alınma kalıplarını ve kullanımlarını karşılaştıran bir çözümleme yapılmaktadır. Güney Asyalı işgücünün kullanımına ilişkin ideolojik yargıları öne çıkarmayı amaçlayan son tarihyazımı eğilimlerin aksine, arşiv kayıtları Britanyalıların insangücü hakkında verdikleri kararlarda epey faydacı davrandıklarını akla getirmektedir. Hindistan'daki şartları kendi deneyimleri ışığında yorumlayarak belirli "tipleri" aramış, ama aynı zamanda, özellikle 1750'lerde eğitimli insangücü talebi ideolojik kaygılardan ağır bastığında yerel uygulamalara da başvurmuşlardı. Buna rağmen Britanyalılar kültürel duyarlılıkları kabullenmeleri gerektiğinin farkındaydılar, dolayısıyla Şirket ordusu tamamen "Avrupalı" bir modele dönüştürülmedi.

1 Avrupa ordularının saflarını doldurmak Güney Asyalı işgücüyle sınırlı kalmazdı, çünkü lojistik zincirin çalışması açısından yerel sivillerle geri hizmettekilerin hayati önemi vardı. Ancak istihdamın bu yönü bu bölümün kapsamını aşar.

Bu dönemde askerî işgücüne ilişkin daha geniş karşılaştırmalı değerlendirmeler yapmaya yardımcı olması bakımından küresel işgücü tarihi araştırmasıyla ortak belirli sınıflandırmaları ve gelişim süreçlerindeki eğilimleri burada saptamak mümkündür. 1746-1763 döneminde Doğu Hindistan Şirketi'nin ordusu, niteliğine bakılmaksızın, subayların komutasında bir avuç "etnik asker" ve "etnik paralı" ile Avrupalı "zorunlu profesyoneller"den kurulu bir gücün dönüşümünü temsil eder. Üçüncü Karnatik Savaşı'nın sonuna gelindiğinde, Doğu Hindistan Şirketi'nin askerleri hâlâ "etnik paralılar" olarak sınıflandırılabilecek, yardımcılarla desteklenmiş, böylelikle işgücü tiplerinden bir "karışık kuvvet" meydana getiren "etnik profesyonelleri" andırıyordu. Gönüllülük ve "kancacılık" (zorla alıkoyma) yöntemleri birlikte uygulanmak suretiyle toplanan Avrupalı birlik ya "profesyonel paralı" ya da "profesyonel zorunlu" askerler olarak kaldı. Bu bölüm kendi muazzam işgücü sistemleri içerisinde önemli bir dönüşümün eşiğindeki bir orduyu bu değişiklikler ve sürekliliklerle gözler önüne sererek inceler.

Kıymet bilmek: Tarihyazımı bağlamı

Son otuz yıl boyunca sömürgecilik sonrası çalışmaların ışığında Güney Asya'da yaşanan Britanya sömürgeciliğine ilişkin yorumlar büyük dikkat çekmiştir.[2] İdeolojik varsayımlarla sömürgecilerin oluşumları ve bunların ardından sömürgeleştirilenlerin verdikleri tepkiler kapsamlı bir şekilde araştırma konusu olmaktadır. Yaklaşım bizzat mercek altına alınıp eleştirilmiş, küçük görenler sömürgeleştirilenlerin sadece sömürgeleştirici "söylemler" ile güç ilişkilerinin edilgin kurbanları olmayıp işleyen dinamik süreçlerin etkin temsilcileri de oldukları savunulmuştur. Bundan başka bazı bilim insanları Britanya İmparatorluğu'nun ve onun kolonyal öznelerinin güç "diyalogları" ile meşgul olduklarını, Britanya sisteminin esnek ve geçirgen olduğunu, tartışmanın sınıf ve ırk analizinde cinsiyete yeterince yer verilmediğini göstermeye çalışmaktadırlar.[3] Bununla birlikte "imparatorluğun" doğası gereği şiddet içerdiği, insanların gücünü ve bağımsızlığını elinden aldığı, zaman zaman insan davranışlarını, bağımsızlık sonrasında bile sömürgeci sınıflandırmalarda ısrar edecek kadar değişikliğe uğrattığı evrensel bir biçimde kabul görmüşe benzer. 20. yüzyılın sosyal adalet ve eşitlik fikirleri doğrultusunda derin bir ahlâk dersi veren gündemiyle Hindistan'daki Britanya dönemi, temelinde adaletsiz, sıklıkla zalim ve geri dönüşü olmayacak ölçüde yozlaşmış olmaya mahkûmdu. Bu tartışma-

2 Edward Said, *Orientalism*; Guha ve Spivak, *Selected Subaltern Studies*; Spivak, "Can the Subaltern Speak?".

3 Washbrook, "Orients and Occidents".

lar 18. yüzyılda Güney Asya'daki askerî işgücü dikkate alındığında özellikle önemlidir.

Öte yandan sadece bir şiddet sistemi olmanın ötesinde Doğu Hindistan Şirketi 18. yüzyıl ortasındaki devlet ve kamu düzenine ilişkin fikirlere uyum sağlayarak ticarete daha uygun olan barışın sağlandığı bölgeler kurmak için ordusundan yararlanırdı. Ortaklıklar, ittifaklar kurmuşlardı. Etkili, eğitimli ve disiplinli bir ordunun toplanması bu sürecin çok önemli bir unsuruydu ve askerî işgücü pazarının sömürülmesinin esası olarak görülmekteydi.

Yönetim ağının, askere almanın, askerî örgütlenmenin ve barışçıllığın bu faydacı karakterini başından itibaren taşıdığını vurgulamak önemlidir. Hindistan'da Şirket egemenliğinin yayılması, subaylarının tutumu, orduların toplanması veya kullanılması, ideolojik nedenleri saptamaya yönelik sayısız girişime rağmen Britanyalılar karşılaştıkları sorunlara pratik bir yaklaşımla eğilirlerdi. Dayanak noktalarının tümüyle Avrupalı bakış açısı olması pek de şaşırtıcı olmamakla birlikte katı bir sistem uygulamazlar ve kendi yerel üstünlüklerini, serbest ticaret akışını tesis etmek, maliyetleri en düşük düzeyde tutacak ama en yüksek kâr elde edecek bir sistem kurmak için yerel koşulları bir yönüyle göz önünde bulundururlardı. Dahası, Doğu Hindistan Şirketi'nin gelişmesi açısından ordu çok önemliydi. Fransız güçlerinin ve yerel istikrarsızlığın büyük tehdidi karşısında Şirket daha yüksek oranda eğitimli Hint personel istihdam etmiş ve bir dizi önemli askerî operasyona girişmişti. Britanyalılar eleme, eğitme ve taktik belirlemede Avrupa standartlarını benimserken, aynı zamanda sağlık, nitelik ve bulunabilirlik açısından Britanyalı personelin sınırlı olduğunun da farkındaydı.

Britanyalıların 1740'lardaki Karnatik Savaşları sırasında Fransız modelinden dersler çıkardıkları, açıkçası Avrupa'daki savaş anlayışıyla eğitilmiş Hint insangücünün alt kıtadaki seferlerin kazanılmasında hayati önem taşıdığını öğrendikleri genellikle kabul edilir. Philip Mason, Britanyalıların Hint sepoyların [sipahiler] değerini anladıkları zaman alt kıtayı fethetme olanaklarına kavuştukları görüşünü ortaya attı.[4] Ancak Channa Wickremesekera bunu kabul etmeyerek Hint askerlere ve seferlerde yardımcı rol üstlendiklerine duyulan nefretin yaygın olduğunu belirtti.[5] Avrupalıların gözünde Hintlerin etkili önderlik veya önayak olma niteliklerinden yoksun olduklarını tartışıyordu. Hintler öncelikle fabrika bekçileri ya da garnizon askerleri olarak kullanılırlardı. Birimler kurulurken Avrupalılaştırıldılar, diğer bir deyişle Britanyalı subayların gözetiminde askerî eğitim ve talim görmüş, hatta Avrupalı kıyafetler kuşanmışlardı. Fransız askerlerine karşı Hint askerlerden nadi-

4 Mason, *A Matter of Honour*, s. 29-38.

5 Wickremesekera, *European Success and Indian Failure in the SEC.* Ayrıca bkz. Wickremesekera, *"Best Black Troops in the World".*

ren yararlanıldığını ve sadece ordunun yükünü ve ulaşım hatlarını korumak amacıyla sevk edildiklerini ileri sürdü. Eğer görevlerini iyi yaparlarsa, Britanyalılar bunu kendi subaylarına ya da onlara eşlik eden Britanyalı askerlerin kıdemlisine dayandırırlardı. Yedi Yıl Savaşları'nın (1756-1763 Üçüncü Karnatik Savaşı ile eşzamanlı) kilit çarpışmalarında ön saflarda Avrupalı askerler vardı. Önemi tek değişikliğin (uzun süreli sadakatin sonucunda) gerçekten istihdam edilenlerin sayılarıyla Britanyalı ve Hint askerlerin silahlarının eşitlenmesi olduğunu ortaya koyuyordu (çünkü 1760'tan sonra her ikisi de çakmaklı tüfeklerle donatılmıştı).

19. yüzyılda iyice öne çıkan ırk stereotiplerinin bu dönemde fikirleri belirlediğini varsaymak kolaydır. Oysa askerî işgücü ihtiyacı ve maliyetleri açısından yapılan hesaplamalar daha önemliydi. Doğu Hindistan Şirketi bunları karşılayacak kimseleri bulmak istiyordu, dolayısıyla barış zamanında işgücü maliyetlerini en düşük düzeyde tutmak için elinden geleni yaptı. Üstelik savaş zamanındaki insangücü talebi, barış zamanındaki önyargıları çok hızlıca başaşağı edebilirdi. Buna ek olarak Avrupalı subayların yönlendirmesi olmadan Hintlerin bağımsız muhakemeler yapacaklarına güvenilmediği örnekler kolaylıkla bulunurken, aynısı Avrupalı piyade erleri için de pekâlâ söz konusuydu. Kırsal geçmişten gelen, eğitimden yoksun erkekler hem Avrupalı hem de Hint piyade erleri tanımlayan unsurlardı. Her iki gruba da katı disiplin uygulanırken, yakın menzil çatışmasında kendi canlarını kurtarma içgüdüsünü yenebilsinler diye hepsine tatbikat yaptırılması gerektiği defalarca kanıtlanmıştı. Daha çok alayın adı veya belli bir liderin peşinden gitme istekliliği kullanılarak ortak dayanışmayı ve amaç birliğini geliştirmek için Britanyalı ve Hint askerlere eşit ölçüde yaptırılırdı. Çevre ve insan sağlığı da rol oynardı. Gerald Bryant bilhassa Avrupalıları elden ayaktan düşüren, hatta ölümcül olabilen, ama Hint askerlerinin daha kolay uyum sağladığı Hindistan gibi bir iklimde garnizon kurma ve iç güvenliği sağlama ihtiyacının Hintlerin tercih edilmesi anlamına geldiğini savunmuştu.[6] Hatta sepoylarla karşılaştırıldıklarında düşük nitelikli Avrupalı askerlerin kötü performans sergilemelerinden bazı Avrupalı subaylar şikâyetçiydiler.

1740'larda Britanyalılar karavanlarını, eşyalarını ve yaşam alanlarının korunması için gelişigüzel istihdam edilmiş yerel silahlı adamları kullanmaktan memnunlardı.[7] Daha en başından toprakların denetim altına alınmasıyla birlikte nüfusun güvenliğini sağlama zorunluluğu da kendini göstermişti, öte yandan önceliği ticari faaliyete veren Şirket böyle bir yükümlülük altına girmekten kaçınıyordu. Başlangıçta tek güvenilir askerî güçler Britanya Adaları'ndan gönderilen Avrupalı askerlerdi. İlk gelenler kra-

6 Bryant, *The East India Company and Its Army*.

7 Mason, *A Matter of Honour*, s. 30.

lın askerleriydi, 1662'de Bombay'a inen dört bölükle 1668'de Doğu Hindistan Şirketi'nin "paralı profesyoneller" olarak silah altına aldığı askerler. 1664'te iki "Rajput" bölüğü de askere yazılmıştı ama başlarında ne Britanyalı subaylar vardı ne de eğitilmişlerdi. Kendi silahlarını kullanıyorlardı, üniformaları yoktu, ücretleriniyse geç alıyorlardı. Bombay valisi bundan dolayı onları "asker olmaktan çok orman haydutlarına benziyorlar" diye tanımlamıştı. Bunun üzerine tamamı azat erkeklerden ve toprak sahiplerinden oluşan bir milis kuvveti kurdu. Subay olarak Britanyalılar alınmış, fakat erat büyük oranda din değiştirip Hıristiyan olmuş Hintlerden oluşuyordu. Ne var ki 1706'da, altı *Gentoo* (Hindu) bölüğü asla güvenilmez oldukları gerekçesiyle dağıtıldı. 1740'larda garnizonların sorumluluğu Avrupalılar ile yaşlı ya da hasta *meste*lere (Portekizli ve Hint karışımı melezler, bazen "Portekizli" anlamında da kullanılır), *Topas*lar ile *peon*lara (Hıristiyan Hintler, ikincisi Madras'da kullanılan bir terimdi) ve *sepoy*lara (kendi silahlarını kuşanmış sadece muhafızlık yapmaya uygun askerler) verilmişti.[8] Şubat 1747'de Madras 3.000 *peon* tarafından korunuyordu, ancak sadece 900'ünde tüfek vardı ve bunların tamamı fitilli tüfeklerdi. Buradan varılacak sonuç 1750'den önce Şirket'in istihdam ettiği Hint askerlerin ucuz olduğu, parasal ödüllerle akıllarının çelinebileceği ama aslında vasıflarının çok düşük seyrettiği; bunların hepsinin barış zamanında sergilenen pintiliğin sonucu olduğudur.

Şirket'e hizmet eden Britanyalı Hint kuvvetleri Fransızlarla karşı karşıya gelmelerinin sonucunda değişime uğramışlardı. Bertrand de la Bourdonnais komutasındaki donanma 1746'da Madras'ı alırken, Karnatik Nevvabı Yüzbaşı Paradis'in komuta ettiği Avrupalılarla sepoylardan kurulu Fransız kuvvetlerine yenik düşmüştü. Buna karşılık Britanyalılar güçlü bir donanmaya sahip olmalarına rağmen kara harekâtı için yeterli kaynaklardan ve insangücünden yoksun olduklarından Pondiçeri'yi ele geçirmede başarısız oldular. Madras iki yıl sonra gelen barış sonucunda geri verildiyse bile tehdidin ciddiyeti ve yerel yöneticilerle yapılan Fransız ittifakları Doğu Hindistan Şirketi'nin alt kıtadaki istikrarsız konumunu su yüzüne çıkarmıştı. Her ikisi de Hindistan'ın doğu kıyısı açıklarında donanmalarını barındıramayan, hastalıktan ölen Avrupalı askerlerini gitgide kaybeden Britanyalılar ve Fransız kuvvetleri arasındaki "gayriresmî savaş" aslında devam ediyordu. Fransızlar, özellikle de Britanyalılar kendi hâkim oldukları ya da müttefiklerine ait toprakları arasında kalan istihkâm tepelerini zaptedip ellerinde tutmak için pek az Avrupalı askere sahiptiler. Ele geçirilen yerleşimlerin garnizona dönüştürülmesi az bulunur insangücünü tüketmişti. Bulunan çözüm bundan ötürü tamamen faydacıydı: İklimle daha iyi başa çıkabilecek daha fazla Hint perso-

8 Lenman, *Britain's Colonial Wars*, s. 88.

nel işe alarak yerel hastalıkları atlatmak ve giderek azalan eğitimli Avrupalıların sayısını artırmak.

Hindistan'daki Fransız mülklerinin genel valisi Marki Joseph François Dupleix Dekken'in yeni nizamülmülküyle ittifak kurup imparator tarafından Babür unvanı "Yedi Bin Kumandanı" almaya layık görülünce Britanyalılar iyice zayıflamıştı. Arkat'ta Fransızlar bir başka müttefik kazandılar: Yeni Karnataka Nevvabı Chanda Sahib. Bu sayede birkaç bin Hint birliği Fransa'nın hizmetine girdi. Britanyalılar da Chanda Sahib'in rakibi Muhammed Ali'ye destek olmuşlardı, Triçinapali'de 600 kişilik bir garnizon kurdular, buna rağmen şehir 1751'de kuşatıldı. Madras'ta inşa edilen St. George Kalesi'yle St. David Kalesi'nde yalnızca 350 Britanyalı personel bulunuyordu, buysa bir yardım kuvveti olarak çok azdı. Buna rağmen aslında ikmal subayı olarak atanmış Robert Clive'ın, 200 Avrupalı ve 300 Hint askerle üç sahra topu eşliğinde Chanda Sahib'in başkenti Arkat'a cesur bir saldırı düzenlemesine izin verildi. Şehrin beklenmedik bir şekilde ele geçirilmesinden sonra Clive, çevresi yaklaşık bir buçuk kilometre uzunluğundaki yerleşime savunma hattı kurdu. Kuşatmanın başındaki Clive'ın emrinde göreve uygun sadece 120 Britanyalı ve 200 Hint vardı. Top atışının ardından peş peşe gelen hücumlarla kale duvarında açılan bir gediğe büyük bir saldırıdan sonra bu garnizondaki kuvvetlerin sayısı 80 Britanyalı ve 120 sepoya kadar düşmüştü. Yine de Arkat'ta yerli askerlerle takviye edilip rahatlayan Clive bu kez Fransız ve Hint ordularının peşine düştü ve Arni'de onları büyük bir yenilgiye uğrattı.

Clive'ın başarıları savaşın seyrini değiştirmeye yaramıştı. Chanda Sahib'in kuvvetleri Triçinapali'den çekildiler, Meysur ile Marata'nın bir kısmı Muhammed Ali'ye katıldı. Dupleix, emrindeki 400 Fransız ve 2.000 sepoyla Madras'a ilerleyerek durumu kurtarmaya çalışıyordu. Britanyalılar onlardan önce yetişip yollarını kesmek için hızla harekete geçerek Kaveripak'ta Clive'ı pusuya düşürdüler (1752). Clive az sayıdaki adamıyla pusudan çıkmayı başarmıştı. Şirket'in istihdam ettiği Hintler Fransızlarla müttefiklerine karşı savaşmaya devam ediyordu, sadece 120 kişinin hayatta kaldığı ve yeni gelen takviye kuvvetin 600 kişiden oluştuğu göz önüne alınınca, kendilerini "Arkat eski muharipleri" diye tanıtan bu adamların Fransızların eğittiği ama taraf değiştirmiş sepoylar oldukları düşünülebilir.[9] Başka açıklamalar da olası. Belki de artık iyileşmiş hastalanan askerlerdi ya da eski oluşuma yeni katılmış acemilerdi, öte yandan Güney Hindistan'ın işgücü pazarmda taraf değiştirmek pek de alışılmadık bir durum sayılmazdı.

Fransızların 1750'den sonra alt kıtada Doğu Hindistan Şirketi'ne daha önemli bir rakip olarak ortaya çıkışları, Britanyalıların eğitimli insangücü

9 Mason, *A Matter of Honour*, s. 30.

açısından yetersiz kaldıklarının göstergesiydi. Bu nedenle Hint personel Clive ve diğerleri tarafından Fransız modeline göre eğitildiler, böylece 1753'teki savaşın sonuna gelindiğinde organizasyon, iyileşen disiplin ve pekişen sefer deneyimi Britanya'nın Hint kuvvetlerinin niteliklerini de iyileştirmişti. Aslında Hindistan'daki Avrupalı personelin sayısı yeterli değildi. Sorunun bir parçası da arzdan kaynaklanıyordu. Britanya'da düzenli orduya alınacak acemi erler için yüksek bir rekabet vardı. Avrupa'da Yedi Yıl Savaşları'nın patlak vermesi düzenli alayların Hindistan'a gönderilmesini gerektirdi. Bu da komuta ve yetkiyi Şirket mi, yoksa ordu mu almalı sorusunu gündeme getirmekte gecikmedi, ancak Şirket'in kuvvetlerinin % 63'ü düzenli birimlerden oluştuğundan, insangücü sorunu ve bunu kimin sağlayacağı can alıcı ve en ateşli tartışma konusuydu.[10] Britanya'da potansiyel erler ölüm tuzağı olarak gördükleri tropikal iklimlere gitmekten kaçınıyorlardı, bunlar arasında Hindistan da vardı.[11] Erat kadrolarını doldurması gereken düzenli ordu, parlamentodaki dostlarına Şirket'in asker alma kotasının sınırlanması için baskı yapıyorlardı. Bu baskılar, Şirket'in yerel personel toplamak için kesenin ağzını açmak zorunda kalması anlamına geliyordu.

Şirket ordusunun toplanması

Robert Clive 1757 yılında Britanyalı subayların komutasında hizmet veren seçilmiş 515 adamla ilk Bengal yerli alayı Lal Paltan'ı (kelime anlamı kızıl ordu – ç.n.) kurdu, böylece Madras'ta bulunan bölükler ve Bombay'daki garnizonla sınırlı olan Şirket ordusu yayılmış oluyordu. Bengal askerlerine ilişkin hazırlanan 10 Nisan 1757 tarihli bir rapora göre, Clive'ın komuta ettiği 1914 sipahiden 1.400'ü aslında Madraslıydı. Raporda buna ek olarak 157'si Bombay'dan, geri kalanı Madras'tan olmak üzere 257 *topas* belirtilmişti, ancak bunların tamamına verilen görevler garnizonda ve muhafız alayında olmak üzere sınırlıydı.

Yeni Bengal sepoyları günün standart Britanya ölçütleri doğrultusunda seçilirlerdi. Kırsal alanda çalışacak işçilerin tercih edilmesi yüzünden pek çok Britanyalı asker İngiliz kırlıkları kadar İskoçya'nın kırsal kesiminde de orduya yazılırdı. Askerlik hizmeti dayanıklılık gerektirdiğinden uzun ve gücü kuvveti yerinde erkekler seçilirdi. Tarım emekçileri kentteki insanlardan

10 Gilbert, "Recruitment and Reform in the East India Company Army, 1760-1800", s. 91.

11 Clive'ın 1757 istatistiklerinde hasta sayısını incelerken Britanyalılar arasında 70 subaydan 16'sının hastalandığını, bunun da kuvvetlerin % 22'sini temsil ettiğini görürüz. Ayrıca 1.219 adamın % 14'üne denk gelen 176 adet Sair Rütbeliler (OR) de vardı (257 *topas*tan 25'i de buna dahildir). Sepoylar arasından hasta olanlar sadece % 3, yani 1.914 adamdan 53'üydü. 1790'larda Şirket ordusundaki ortalama hastalık oranı toplamın % 17'sine, ölüm oranıysa % 5'ine denk geliyordu. National Archives, Kew.

daha çetin, açık havaya daha alışkın, uzun mesafeler yürüyebilecek ve daha yumuşak başlı olarak görülürlerdi. Hint acemiler 1,70 m boyunda olmalı ve asker yazılan Britanyalılarla aynı fiziksel ölçütleri karşılamalıydı. Bunun fazla ideolojik bir yanı yoktu, evrensel bir yaklaşımdı.

Bununla birlikte bazı başka kaygılar söz konusuydu. 1750'de Robert Orme alt kıtanın beslenme alışkanlıkları ve iklim kuşakları temelinde "savaşçı ırkları" sınıflandırmıştı.[12] "Savaşçı ırklar" konusu 19. yüzyılın ırk konusundaki ideolojik tartışmalarda çamura saplansa da bu dönemde ölçütler ve bağlantılar çok daha faydacıydı.[13] Orme'ye göre buğday yetişen alanlarda insanlar fiziksel olarak daha iyi ve dolayısıyla daha "savaşçı" olurken, pirinç yetiştirilen alanlarda insanlar daha kısa boylu oluyordu. Dolayısıyla Şirket asker alımını buğday kuşaklarındaki köylerle, dolayısıyla kendi denetimi altındaki topraklarla sınırlamıştı.[14] 1757'de Plassey'in hemen arkasından Bengal nevvabının emrindeki askerlerin standartlarından memnun olmayan Şirket tarafından Bengal Başkanlığı'nda asker alımları yürütmeye koyulacak, ancak aranan boyda çok az adam bulunacaktı.[15] Kırsal bölgeden gelen erkeklerin "normalden ufak" oldukları düşünülürdü. Sonuç olarak 1770'lerde asker alımı Kuzey Hindistan'a, bir kez daha ağırlıklı buğday yetiştiren topraklara genişletildi. Britanyalılar genellikle "en üst kasttaki Brahmanlar" olarak kabul ettiklerini seçerlerdi. Bu sadece fiziksel özelliklerine değil, kendilerini "savaşçı gelenekten" gördükleri ve diğer "metanetli" köylülerin askere alınmasında söz sahibi olmayı başarmalarına bağlıydı. Kendilerini etnik profesyonel sosyal grup olarak böyle bir algılamaları, bu dönemde Güney Asya dışındaki başka coğrafyalarda da kendini belli ediyordu.

John Pebble'a göre, Britanyalı askerler orduya alınırken İskoçya'da uygulanan bir başka ölçüt de bela çıkarabilecek vasıfsız adamlara istihdam bulma ihtiyacıydı.[16] 18. yüzyıl ortalarından sonlarına kadar Britanya'daki önemli demografik kayma kısmen kentlere doğal göçle, kısmen de silahlı kuvvetlerde istihdam alanı açmakla yönetilebiliyordu. Daha 1745'te ciddi bir ayaklanmayla karşı karşıya kalmış Britanya'da yetkililerin hükümet biçimi ve nüfusların yönetimi meselelerine odaklanmak zorunda olmaları anlaşılabilirdi. Bengal'in Terai topraklarında seçme bayır eşkıyalarını denetim altında tutacak ve kendi anayurtlarında sağlanmış asayiş koşullarında istihdam edecek bir alay kurmak üzere Robert Brooke görevlendirilmişti. Warren Hastings

12 Orme, *Historical Fragments of the Mughal Empire*.

13 Bu tartışma ve çıkış nedenleri Kaushnik Roy tarafından bütün çıplaklığıyla ortaya konmuştur, bkz. *Brown Warriors of the Raj*.

14 Örneğin bkz. Binbaşı Stainford'dan K. Kyd'e, 9 Mart ve 17 Mart 1779, P/18/47, India Office Records (bundan böyle IOR).

15 Khan, *Seir Mutaquerin*.

16 Prebble, *Mutiny*; Galloway, *White People, Indians and Highlanders*.

uyarılarda bulunarak, Hindistan'daki kast sistemini korumanın "Sih örneğinden ilham alarak birleşip silahlı bir ülke altında toplanma tehlikesini" önleyeceğini belirtiyordu.[17] Onu kaygılandıran "hükümdarları için başa çıkamayacağı kadar zorlu hale gelme" ihtimalleriydi. Bundan ötürü Şirket gelecek yetmiş yıl boyunca, Bengal alayları hariç potansiyel ve hatta gerçek düşmanlarını kendi bünyesine almaya devam edecek, bilhassa kenarda kalmış ya da merkezden uzak nüfusun çoğunluğuna pek az sempati duyan kırsal topluluklara yönelecekti.

İsyan ve Hint alayların kurulmasına yönelik Britanyalıların besledikleri kaygıların etkisi, Hint birimlerine tanınan kast ayrıcalıklarını daha da abartarak onlara özel statü tanımak, *Kala Pani* (siyah deniz) aşırı seyahat etmeme, sadece belli gıdaları yeme ve dinî ibadetlere saygı gösterme gibi tercihlerini korumak şeklinde kendini gösterdi. Bu sayede askerlerin özsaygıları pekişirken, benzer kastın sivilleri gücendirilmiş oluyordu. Böyle adımlar asker alımlarını çoğaltmaya, sepoylarla halk arasında herhangi bir bağ kurulmasını önlemeye ve Şirket'e gösterilen sadakatin yerel nüfusa gösterilenden daha yüksek olmasına yönelik tasarlanmıştı. Sonraki genelkurmay başkanı Charles Cornwallis'in sözleriyle, "şimdiye dek vicdanları ve batıl itikatları zedelenmesin diye itinayla sadakatlerini ve muhabbetlerini temin ettiğimiz üst kasta mensup adamlardan meydana gelmiş yerli ordudan temel desteğini alan bir hükümeti tehlikeye atması muhtemel"[18] Hıristiyan misyonerlerin gelişine Şirket'in askerî yetkilileri işte bundan dolayı karşı çıkıyorlardı.

Öte yandan Britanya yöntemlerini uygulayan asker alımı uygulamaları tamamen tektip sayılmazdı. Britanya'da asker alma çavuşları muhalifleri arar, efendilerinin adaletsiz, ücretlerinin çok düşük olduğunu veya hayatlarının kadınlar tarafından fazla sınırlandığını düşünenleri soruştururlardı. Ücret ve istihdam, hele seçenekler sınırlıyken, askere yazılmayı teşvik eden unsurlardı. Toprak veya aile işinin vârislerinin önünü kapatacağından bazıları için ailenin kalabalıklığı fark eder görünmektedir. Aile içerisinde bir tür kamu hizmeti, daha çok askerlik geleneği başvuruyu daha çekici kılabilirdi. Delikanlılar, hangi uyruktan olurlarsa olsunlar, kendi akranları, aileleri ya da aşiretleri arasında itibarlarını yükseltecek erkekliğe geçiş töreni ya da serüven deneyimi edinme arzusunu ifade ederlerdi. Bazı erkekler kızları gebe bırakmak, angaryalar ve ufak tefek suçlar dahil evdeki sorunlardan kaçmaya çalışırken (itici etmenler), diğerlerine göre ordunun başka cazip yanları vardı, örneğin üniformanın fiyakası ya da askerden izne geldiklerinde semirmiş, boyu uza-

17 Warren Hastings, Collections of Essays, Add. 29234, Hastings Papers.

18 Cornwallis'ten Salisbury Piskoposu'na, 1788, Cornwallis Papers, PRO 30/11/187, National Archives, Kew.

mış ve güçlü kuvvetli gördükleri delikanlılar (çekici etmenler) onları askere yazılmaya teşvik ederdi.[19]

Britanya'da aynı zamanda bazı hileli uygulamalar da vardı. Hükümet için alay toplayarak ilerleme kaydetmeyi umut eden hali vakti yerinde kimseler 1778'de Athole Dükü'nün yaptığı gibi yerel iş sahibi aracıları kullanmaktan ve "insan avcısı tazılar" kiralamaktan daha az aşağılık değildi.[20] Asker alım çavuşlarının "davul sesiyle", onların dikkatini çekmek için kelimenin tam anlamıyla trampet çalarak, sonra nakit, cömert ücretler, macera ve kişisel zafer hikâyeleriyle onları kandırarak adam toplamalarına resmen izin verilmişti. Taşra panayırlarıyla tavernalarda alkol ve coşkulu askerî müzik bazen erkekleri daha da cesaretlendirirdi. Asker alım çavuşlarının da fark ettiği üzere böyle dalavereler düşük nitelikli gençleri cezbederdi. Pek çok kimse orduyu ciddiye almazdı, zanaatkâr aileler askere gitmenin çaresizlere göre olduğunu düşünürlerdi. Öte yandan nice delikanlının gözünde ordu kadınları baştan çıkaracak şatafatlı üniformalarla erkekçe bir meslek sunuyordu.

Avrupalı personel ararken Şirket "kanca" denen tuzakları kiralamak zorunda kalırdı, bunlar kapana düşürdükleri acemi sayısına göre ücret alırlardı.[21] Adam kaçırma yaygındı, kurbanlar gemiye bindirilip Hindistan'a gönderilene dek kilit altında tutulurlardı. Ortaya çıkan gönüllüler sadece hapisten ya da darağacından kaçmaya çalışanlardı. Britanya'da ne onlara refakat edecek subaylar ne de depolar vardı, dolayısıyla disiplin aşılama ya da eğitim vermek için hiçbir çaba gösterilmezdi. Çoğu borçlular, ayyaşlar ve suçlulardı, dahası "Hindistan'daki ordularına küstahlık, isyan, hovardalık, ayyaşlık ve hastalık" taşımakla suçlanırlardı.[22] İşin kötüsü henüz Britanya'dalarken Şirket, zorunlu askere alınanlara yaptırım uygulayacak sıkıyönetim yetkilerinden yoksundu. Asker alma sürecinin gaddarca yürütülmesinin bir sebebi de adamların sivil hayata rahatça kaçışlarını önlemekti.

Ülkenin asker havuzunun büyük kısmını emen Yedi Yıl Savaşları başladığında Şirket için askere alınanların sayısı düşmüştü. 1754-1755 yılında Şirket 1.001 adam toplamıştı, fakat bir yıl sonra ancak 488 kişi bulabildi. 1759-1760 yılında sadece 202 adam sağlayabildi, derken 1761-1762'de bu sayı 197'ye düşmüştü.[23] Şirket ordusu alaylarını sürdürebilmek için çok az adam gönderildiğinden, etkili olabilmek için Bengal'e bulabildikleri kadar çok Avrupalı

19 Laver, *British Military Uniforms*; Samuel Hutton, "The Life of an Old Soldier", aktaran Roy Palmer, *The Rambling Soldier*, s. 15-17.

20 Penny, *The Traditions of Perth*, s. 60-61.

21 1770'lere ait elimizdeki rakamlar en düşük ücretin adam başı bir çeyrek altın olduğu (1776), ancak savaş zamanı (1777) bunun beş veya altı çeyrek altına yükseldiği akla gelir. India Office Records, Committee of Shipping Report B92, 3 Aralık 1776. IOR.

22 "A.B." imzalı mektup, *The Public Advertiser*, 12 Mart 1771.

23 A. J. Farrington. L/Mil/9/85, IOR.

getirmek zorunda olduklarından şikâyetçiydi.[24] Yönetim Kurulu, 1759 yılında Hindistan'daki ordunun ihtiyacı olan iki bin adamı bulmanın "imkânsız" olduğunu, çünkü "asker toplamada büyük zorluklar" çekildiğini itiraf etmişti. Operasyonların eldeki insangücüyle sınırlı tutulmasını emrediyorlardı.[25]

Savaştan sonra sistemde ağır aksak değişiklikler oldu. 1769'da Şirket'e "davul çalarak" yani adam kaçırmak yerine resmen ilan ederek asker toplama izni verildi, aynı zamanda kadrolu subaylara Britanya'da da alay kurma yetkisi tanındı. Gelişleri "damla damla" olmayacak, eksiksiz birimler gönderilecekti. Alayın üçte birinden fazla olmamak koşuluyla "yabancı Protestanlar" alınabilirdi, fakat Katolikler ya da Almanlar konusunda tereddütler vardı.[26] Doğrusu istenirse, Şirket yöneticilerini daha çok endişelendiren, alayın sadece Britanya hükümetine hesap vermekten sorumlu olmasıydı, bu nedenle Şirket'in bağımsızlığını büsbütün tehdit edebilirlerdi. Bir diğer konu da maliyetti. Bütün hatalarına rağmen kanca atmak düzenli orduya asker alma işlemlerinden ya da yüksek ikramiyeler ödemekten daha ucuzdu, üstelik Yedi Yıl Savaşları sırasında Şirket'e bir servete mal olmuştu.

Britanya'daki muvazzaf subaylar yeni düzenlemeler konusunda tuttukları tarafta eşit önyargılara sahiplerdi. Britanya'nın savunmasında görevlendirilmesi gereken adamları yutan Hindistan'ın, insangücüne yük olduğunu savunuyorlardı. Parlamentonun bir üyesine göre Hindistan "bir lavabo" gibiydi.[27] Sonuç olarak reformlar başarısızlığa uğramış ve sistem yeniden kanca atmaya dönmüştü, ancak bu Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında, İrlandalıların 1781'den itibaren askere alınabilecekleri karara bağlanıncaya kadar sürecekti. Öte yandan acemilerin standartları çok düşük kalmış, bazıları gerçekten de Britanya'ya geri gönderilmişti. Yüzyılın başlarında bile tipik gibi görünen rakamlar 1790'lar için ıskarta oranının % 10 olduğunu akla getirmektedir.[28] Bazılarının, "silah, mühimmat, malzeme ve levazım yükünün hamaliyesinde, askerlerin faydalı [?] olması lazım gelen angarya ve külfete tahammülde bilhassa aciz olduklarının kamuoyuna ilanı icap eder."[29] Kanca atma uygulamasının sonlandırılması ve asker alımlarının düzenli ordunun yetkisine verilmesi ancak 1799'da gerçekleşti.[30] Şirket yine de Avrupalı asker açısından eksik kaldı, kendi kotalarını doldurmayı başaramadı.

---

24 Bengal Sevkiyatları, 25 Mart 1757, IOR.

25 Bengal Sevkiyatları, 1759, IOR.

26 Gilbert, "Recruitment and Reform in the East Indian Company Army", s. 98.

27 *Londra Evening Post*, 16-18 Nisan 1771.

28 Bkz. *Colonel Brownrigg's Inspection Records*, 1792, WO 113/15. National Archives, Kew.

29 Yönetim Kurulu'ndan Bengal'e, Cornwallis'ten Kurul'a Mektuplar, 15 Aralık 1790, L/Mil/Misc./127, IOR.

30 Kraliyet Donanması'nın 18. yüzyıl sonlarında uyguladığı askere alma kalıplarıyla karşılaştırıldığında büyük bir tezat görülür. Jeremiah Dancy yeni araştırmasında "cebren götürülen erkek-

Şirket ordusunun organizasyonu, yönetimi ve performansı

Kalküta'nın 1756'da Bengal Nevvabı Siraj ud-Daula tarafından ele geçirilmesini anlatırken John Holwell, savunmanın 145 piyadeyle bir avuç topçudan oluştuğuna, bunların sadece toplam altmış kadarının Avrupalı olduğuna işaret etmişti. Milislerde "tamamen faydasız" yüz "Ermeni" ve ayrıca "bir tüfek tutmaktan aciz çocuk ve köle" yüz Hint vardı.[31] Limandaki gemilerden toplanan askerlerle bile garnizondakilerin sayısının sadece 250 olduğunu tahmin ediyordu, üstelik buna subaylar da dahildi. Beklendiği üzere Siraj ud-Daula'nın kuvvetleri görünür görünmez milisler firar etmiş, Şirket'in bazı subaylarıysa gemilere kaçmıştı. Savaşın standart yorumu, disiplin ve Avrupa'daki gibi tatbikatların dayatılması yoluyla Hint askerlerin kalitesinde büyük iyileştirme sağlanmasıdır. İnsangücünü ve kaliteyi artırmak yoluyla Britanyalılar olayları tersine döndürebilmişlerdi. Ancak Hint askerlerinin iyileşmesi çözümün sadece bir ayağıydı: Stringer Lawrence'ın lojistik uzmanlığı, Koramiral Watson tarafından Hooghly Nehri'ne düzenlenen amfibi harekâtıyla Robert Clive'ın liderliği, entrikaları ve kişisel cesareti kadar çatışmaya kaynak sağlamak için Fransız Şirketi'ne karşı Şirket'in kapasitesini artırmak da can alıcı öneme sahipti.

İyileştirmeler 1748 yılında Stringer Lawrence tarafından Cuddalore'da başlatılmıştı. Madras'ın etkili Fransız güçleri karşısında tutunamayıp düştüğünü hiç aklından çıkarmadan, St. David Kalesi'ndeki *topas*larla Avrupalı askerlere benzer bir sıkı disiplin uyguluyordu. Aralık 1758'de bu yeni kuvvet Madras'taki bir kuşatmada sınanmıştı, iki ay top atışına dayanmış, binden fazla zayiat vermesine rağmen ayakta kalmıştı. Ama asıl fark, Şirket askerlerinin Karnatik Savaşları boyunca edindikleri sefer-muharebe deneyiminden geliyordu. Yeni birimler eski muhariplerin, özellikle düşük rütbeli komutanların uzmanlığından yararlanabilmiş, bunu doğrudan kendi eğitimlerine yansıtabilmişlerdi. Clive'ın sepoyları kuşatma altında, sefer yürüyüşlerinde ve muharebede dikkate değer bir dayanıklılık sergiliyorlardı. Örneğin Arkat kuşatmasında sayılarının sürekli azalmasına rağmen morallerini bozmamış, 1752'de yolunu kesmek için Dupleix'e karşı yürüyüşte sepoylar yirmi saat içinde 80 km yol kat etmiş, 36 saat içinde yüz kilometreden fazla ilerleyerek bütün imkânsızlıklara rağmen Kaveripak'ta yapılan gece muharebesini kazanmışlardı. Golkonda'da tamamı Britanya'nın hizmetindeki Hint per-

lerin" toplam mürettebatın en fazla ortalama % 10'unu oluşturduğunu, çünkü gemilerde vasıflı emek gerektiğini ortaya koymaktadır. Kancalamanın düşüşü Donanma Hizmeti'nde zorla alıkoymanın gözden düşmesiyle aynı zamana denk gelir. Jeremiah Dancy, "British Naval Manpower During the French Revolutionay Wars".

31 Aktaran Lenman, *Britain's Colonial Wars*, s. 106.

sonelden oluşan kuvvet bir Fransız bataryasına ve onları destekleyen piyadelere saldırdı. Ağır kayıplar vermelerine rağmen, sepoylar süngüleriyle ileri atılarak Fransızları ya öldürdüler ya da esir aldılar, böylece gördükleri disiplin ve eğitimin, düşük rütbeli komutanlarına güvenlerinin sağlam olduğunu göstermiş oluyorlardı. Ertesi yıl Sûbedar Şeyh İbrahim, Britanya'dan herhangi bir destek almaksızın kendi bataryasının mevzilerini Fransız-Hint bir kuvvete karşı savunmuş ve göreve bağlılıkları nedeniyle Şirket tarafından ödüllendirilmişti.[32] Geride bıraktıkları altı yıllık savaş, disiplin artışı ve Lawrence, Watson ve Clive'ın kişisel karizmatik liderlikleri sayesinde Şirket artık donanmadan da destek alarak Fransızlarla boy ölçüşecek bir sepoy ordusuna sahipti.

Karnatik/Yedi Yıl Savaşları'ndan sonra Asya'daki askerî birimlerin muazzam bir etkinliğe ulaşması kendini başka yollarla da belli ediyordu. Hindistan'a gelen Britanyalı erlerin standartlarında herhangi bir iyileşme belirtisi görülmeyince, genel vali şunları yazmak durumunda kalmıştı: "Şirket'in Avrupalı [askerleri]... için ne diyebilirim? Şirket'in altı taburu yerine 73. [Yerli] Alayı yanıma almayı kesinlikle tercih ederdim."[33] Ancak böyle yorumları kendi bağlamı içinde görmek gerekir: Bezginlikle duygular abartılmış olabilir. Öte yandan Avrupalı subaylar Hint erlerin daha ucuz olduklarının, Güney Asya'nın sıcağına, rutubetine ve seferin gerektirdiklerine daha iyi uyum sağladıklarının ve Avrupa tarzında eğitildiklerinde aynı başarıları elde edebilecek yeteneğe sahip olduklarının farkındaydılar.

1740'larda sadece bölükler varken, 1759'da Fransız tehdidiyle eşit duruma gelebilmek için Hint erlerden kurulu taburlar oluşturulmasına karar verildi. İkisi halihazırda kurulmuştu, ek olarak beş tabur daha seferber edildi. Savaşın sonunda Şirket ordusunda on tabur bulunuyordu. Her taburda dokuz bölük, bunların her birinde 120 adam, ayrıca bir de humbaracı bölüğü vardı.

Clive'ın "1757 Raporu" Hint askerlerin çeşitli rütbeleri sûbedar; *jamadar*; havildar (çavuş) ve naik (onbaşı); sancaktar; tamtamcılar (davulcular), borazancılar ve sepoylar olarak kaydeder. 1740'larda Hintlerin usulleri çok acayip görüldüğünden bölük seviyesindeki Asyalı askerlere sadece Hint subayların komuta edebileceği düşünülürdü. İlk Hint subaylar aslında adam toplamaya hizmet eden taşeronlardı. Onlara gösterilecek sadakat ilk alınan acemiler için Şirket'e olan bağlılıklarından daha önemliydi. Fakat 1750'lerin yeni sözleşmeleriyle bu durum değişmişti. Her adama Şirket için çalıştığı ve ücretinin Şirket tarafından ödendiği bildirildi. Kasım 1755'te yönetmelikler gereği bir sûbedar, dört *jamadar*, sekiz havildar ve sekiz naik bulundurmak zorunlu tutuldu. Savaşın sonunda bu Hint komuta seviyesi indirilmiş (her

32 Mason, *Matter of Honour*, s. 38.

33 Cornwallis'ten Dundas'a, 16 Kasım 1787, Home Misc. Series, cilt 85, IOR.

bölüğe bir sûbedar, iki *jamadar*, altı havildar), her tabura iki subay, üç kıdemli başçavuş (Avrupalılar) ve bir "Siyahi Kumandan" tayin edilmişti. Ancak Mason'a göre bu Avrupalılar gözetim yetkisinden biraz daha fazlasına sahiplerdi ya da sayıyı sağlamak için orada bulunuyorlardı. Bir Hint taburunda komutan olarak terfi etme şansı azdı, sadece Avrupa birimlerinde ilerlenebilirdi. "Sepoyların iyi kumanda edilmelerini sağlamak ve onlara destek olmak" için oradaydılar.[34] Kıdemli başçavuşlar "bölüklerin üçünü de doğrudan idare etmek" ve "onların disiplinine dikkat" etmekle yükümlüydüler. Mason astsubayların Hint birimlerin belkemiği olduğunu ve centilmence subaylık kavramının henüz kendini göstermediğini de belirtiyordu. Ayrıca "siyahi kumandanlığın" devamı eski "mütekabil" kabile reisliği sistemine verilen önemin göstergesiydi. Aslında kumandanın Avrupalılara kültürel danışmanlık yaptığı ve taburun dayandığı asker alma tabanıyla bağlantı kurduğu anlaşılmaktadır.

Hint erkekleri Şirket ordusunda hizmete çeken neydi? 19. yüzyılın ortalarından itibaren Britanyalıların oluşumunda Rajputların damgasını vurduğu güçlü bir hizmet geleneği muhtemelen yoktu. Britanyalıların verdiği ücret ayda altı rupiden fazlası değildi.[35] Hint hükümdarların çoğu adamlarına yılda sekiz aydan daha fazla ödeme yapmazlardı, bu da eşkıyalığın yayılmasına yol açardı, öte yandan bu maaş bile genellikle gecikir, üstelik orta kademedeki kumandanlar tarafından hayalet bordrolarla tırtıklanırdı. Avrupalıların küçük oluşumlarının faydası yolsuzluğu zorlaştırmalarıydı. Şirket de kendi düzenlemelerinde esnek davranırdı. Güney Asya'nın sepoylarına, ailelerini de karargâhlara, garnizonlara, hatta sefere getirmeleri için izin verilmişti. Ücretlerinden avans çekebilirlerdi, ayrıca daha 1762 yılında denizaşırı hizmete gidecek sepoylar ücretlerinin bir kısmını önceden alıp ailelerine vermeyi de tercih edebilirlerdi. Hintler 1763'ten itibaren rütbe satın alabilecek hale gelmişlerdi, üstelik bunlar görece düşük (1763'te bir haftalık ücret karşılığı) miktarlardı, Şirket ordusu içerisinde kişisel terfileri mümkün kılabiliyordu.

Askere ya gönüllü ya da zorunlu yazılmış Avrupalıların çoğu battaniye, bot, temizlik malzemesi, ek veya fazladan azık gibi 2 d. oraya, 2 d. buraya ödeyerek karşılamaları gereken masraflar yüzünden aldıkları ücretin düşük kaldığından yakınıyorlardı. Bazıları borçları yüzünden hizmeti bırakamadıkları için şikâyetlerini yazarak dile getirirlerdi. Ancak sorun her zaman mali değil, çoğu zaman onur meselesiydi. Hint deyişiyle "nimetin kıymetini bilmek" sadece onurlu Doğu Hindistan Şirketi'nin sepoyları arasında değil, kimi durumlarda Britanyalı personel arasında da yayılmış görünmekte-

34 Mason, *A Matter of Honour*, s. 63.

35 Lenman, *Britain's Colonial Wars*, s. 100.

dir. Böyle anlayışların gelişmesi için zaman gerekir, ancak Hindistan'daki ortak tecrit duygusu, düzenli maaş ve sürekli istihdamla erler arasında yoldaşlık, aksi takdirde yabancılaştırıcı olabilecek bir deneyimi olumlu kılıyordu. Diğer bir deyişle, zorunlu erler birlik ruhu taşıyan düzenli askerlere dönüşmüş ve kendileri dışındakilere yönelik profesyonel aldırmazlık takınmışlardı. 1766'ya kadar bağlılık yeminleri edilmezdi, fakat Şirket ordusunda hizmet etmeye ve bunun kişisel onur kavramıyla nasıl bağlantılı olduğuna ilişkin birtakım anlayışlar geliştirilmişe benziyordu.[36] Taburların kurulmasıyla sancaklar benimsenmiş, bunlarsa bir sadakat ve aidiyet yaratmak üzere Avrupa ve Güney Asya ritüellerinin birbirine harmanlandığı bir anlam kazanmıştı. Örneğin, Güney Hindistanlı askerler, liderleriyle sancaklarını özel ve yalnız *kendilerinin* olarak kabul ederlerdi.

Şirket hizmetindeki Hint piyade sınıfı Güney Asya'daki Karnatik Savaşları'nın sonucunu belirlemede rol oynamış mıydı? Etkileri konusunda nasıl bir değerlendirme yapılabilir? Bir zamanlar Britanyalıların sahip oldukları teknolojik üstünlüğün Hint eyaletlerinde ellerini güçlendirdiği sanılırdı. Her ne kadar usta ellerde fitilli tüfeklerle süratli ateş etmek mümkün olsa da Hint kuvvetlerinin kuşandığı fitilli tüfeklerin atış hızı daha yüksekti ve menzilleri çakmaklı tüfeklerden daha uzundu. Dahası Hindistan'da bulunan Fransız kuvvetleri de Britanyalıların kullandıklarıyla aynı silahlara sahiptiler. Doğrusunu söylemek gerekirse birkaç yıl içinde Hindistan'daki bütün orduların çakmaklı tüfekleri olacaktı.

Hiç kuşkusuz Britanyalılar hafif, seri ateş edebilen seyyar topları yaygın olarak kullanırlardı. Britanyalılar tarafından Mayıs 1754'te Triçinapali'de kullanılmış kısa menzilden şarapnel atan üç adet altı kalibrelik top Fransız piyade sınıfını perişan etmişti. Yoğun süvari birliği arasından gülle sektirerek yapılan atışlar da atlıları, toplu halde yaklaşmalarına izin vermeden uzaklaştırmıştı. Güney Asya'da toplar yaygın görülürdü, ancak Hint hükümdarlarının sahip olduğu silahların çoğu ya sabitti ya da hareket ettirilmeleri zordu, üstelik cephaneye ya da kalibrelerine sınırlı standartlar getirilmişti. Bununla birlikte Hint kuvvetleri her ne kadar kolay manevra edebilecekleri silahlı toplar çıkaramasalar da, güneydeki hükümdarların bataryalarının çoğuna Avrupalı topçular alınmıştı. Örneğin Plassey'de, Siraj ud-Daulah'nın toplarını Fransız topçular idare ediyordu.

Avrupalı ve Hint kuvvetler arasındaki fark aslında daha düzenli organizasyon ve daha iyi disiplinden kaynaklanırdı, bu da savaş meydanında sepoylarla Avrupalı askerlerin yüksek ateş hızını sürdürebilmeleri ve dağılmadan zayiata göğüs gerebilmeleri anlamına geliyordu. Bu da belli bir tür askerî işgücü örgütlenmesini yansıtıyordu. Disiplinsiz ya da yarım yamalak silahlı köy-

36 Mason, *A Matter of Honour*, s. 66.

lü kitleleri, tek amaçları kendi kişisel cesaretlerini sergilemek olan bireylerin idaresinde Avrupalıların aman vermez savaş araçlarına karşı başarısız oldular. Burada önemli olan kuvvetlerin Avrupalı olup olmaması değil, onların eğitim, moral ve disiplin seviyeleriydi.[37] Marataların disiplinli ve birbirine tutunan, yüksek rütbeli Avrupalılar dahil paralı askerlerin yer aldığı bir ordu kurmak için Avrupa yöntemlerini benimsemeleri, sonra da Britanyalılara karşı elde ettikleri başarının birkaç yıl keyfini çıkarmaları ilginçtir.[38]

R.O. Cambridge'in 1772'de yayımlanmış, Hindistan'daki savaş yıllarını anlatan *Account of the War in India* adlı anılarında, Hint ordularının Avrupalılar ve sepoyları karşısında yenilmesinin başlıca sebebi olarak bunlardan ilk grubun piyade sınıfını ihmal etmesi gösterilir. Hint süvari sınıfı her ne kadar öteki atlılarla çarpışmalarda mükemmel yetenek sergilese de varlarını yoklarını yatırdıkları atlarını kaybetme korkusuyla Şirket'in deneyimli piyade sınıfından uzak durmaya özen gösterirdi. Şirket açısından piyade sınıfını toplamak ve eğitmek süvarilerden daha ucuz olduğu gibi limanlar, kaleler ve garnizonlar piyadeler tarafından zapt edilebilirdi, üstelik akıncı olarak yarar gösterebilirlerdi.[39] Dahası eğer hafif toplarla desteklenirse, piyadeler Güney Hindistan'daki tüm araziyi kat edebilirdi. Kuşkusuz 1757 Plassey Raporu'nda yer verilen işgücü kategorileri tüm askerlerin attan indirildiğine işaret eder.[40]

Süvarilerin yokluğu keşif kolu çıkarma ve dolayısıyla istihbarat toplama açısından Şirket'e zarar vermişti, ama her şeyden önce bu onları yerel güç kaynaklarına, Hint müttefiklerine ve düşmanlarına karşı entrikalara daha bağımlı hale getiriyordu.

Karşılaştırmalı analiz

Bu bölümün ikinci kısmında Doğu Hindistan Şirketi ordusunda askerliğin hizmet koşulları, işgücü çeşidi, ordu tipiyle yükselişin, egemenliğin ya da düşüşün nedensel etmenleri Doğu Hindistan Şirketi ordusunun ilk yıllarındaki öğelerle karşılaştırılmaktadır.

Doğu Hindistan Şirketi ordusunda askerî işgücünün değişkenlerini ele alırken Britanyalıların Hindistan'da, bilhassa ticaretle ve fabrikalarıyla, mağazalarının ve antrepolarının güvenliğiyle ilgili vasıfsız işler için mutlaka yerel işgücü istihdam ettiklerini belirtmek gerekir. Daha kalabalık Hint kuvvetlerine karşı savunma büyük ölçüde ittifak ve müzakerelere dayanırdı.

37 *A.g.e.*, s. 46.

38 Gordon, *The Marathas: 1600-1818*.

39 Lenman, *Britain's Colonial Wars*, s. 96.

40 Clive'ın Mektupları, 6 Şubat 1757 ve sonrası, 1962-10-142, National Army Museum, Londra.

Herhangi bir taarruzda disiplinli Fransız sepoylarla kıyaslandığında *peon*lar ya da *topas*ların yetersizliği henüz Yedi Yıl Savaşları patlak vermeden önce de belliydi, bundan dolayı Fransız tehdidiyle baş etmek için Britanyalıların kendi sistemlerini güçlendirmeleri şaşırtıcı olmaz. Sonuçta ortaya daha pahalı olmakla birlikte daha geniş ve daha etkili, ayrıca bu proje açısından daha önemlisi, askerî işgücünün karakterinde dönüşümün göstergesi bir Şirket ordusu çıkmıştı.

Sunulan hizmet koşulları açısından Doğu Hindistan Şirketi'ne alınan Britanyalı ve Hint askerler arasında pek fark gözetilmezdi. Askerlere hizmetleri karşılığında ücretleri düzenli ödenirdi. Ücret baremleri düşük olmasına rağmen Hint neferlerinin gerçek ücretlerine kıyasla daha iyiydiler. *Topas*lar ve *peon*ların garnizona alınırken önerilen ücreti, bazıları için cezbedici olabilecek kadar yüksek gözükürken, çoğu zanaatkâr için düşük kalırdı. Avrupalılar için Britanya'daki asker alım görevlileri kazandıklarını çok yetersiz gören adamları hedefler, onlara nakit ve ikramiye önerirlerdi. Buna karşın Şirket savaş zamanında alaylarını idame ettirmek için yeterli adamı cezbetmekte başarısız kalmış ve insangücünü zorla alıkoymak için "kancalar" kiralamak zorunda kalmıştı. Rağbet edilmese de kanca takmanın işgücü pazarında sivil zanaatkâr ücretleriyle rekabete girmekten daha ucuza mal olduğu görülmüştü. Britanyalı askerler azıkları, üniformaları ve teçhizat için Şirket'e borçlandırıldıklarından yakınarak esaret altında tutulduklarını iddia ederlerdi. Buna karşılık Hint neferlerine düzenli ücret ödenirdi, çünkü Hint hükümdarlarının ya da rüşvetçi komutanların standart uygulamalarıyla karşılaştırılınca bu yöntemin daha cazip olduğu anlaşılmıştı. Britanya hizmetindeki Hintler maaşlarını ailelerine gönderebilir, rütbe satın alabilir ve avanslar çekebilirlerdi.

Askerlerin hizmet süresi ücret meselesiyle yakından ilintiliydi. 1740'larda Bombay'daki garnizonda yer alan *topas*lar için belirlenmiş bir yaş sınırı yoktu, dolayısıyla bazıları oldukça yaşlıydı. Avrupalı askerlerin hepsi "uzun hizmet" için düşünülürdü, oysa çoğu hastalanarak hizmet sürelerini tamamlamadan önce ölüp gideceklerinden endişe duyarlardı (ordudaki ölüm oranı % 5'ti). Öte yandan Hint ve Britanyalı personelin hepsi kadrolu istihdama geçme arzusunu paylaşır, bu nedenle uzun hizmeti, iş ve ücretin teminatı olarak kabul ederdi.

Şirket hizmetindeki Britanyalı askerler istihdam parametreleri açısından Hint personele göre daha fazla yasal kısıtlamaya tabi tutulurdu. Şirket'in rekabet gücü Britanya ordusu hizmeti için Birleşik Krallık'ta yapılan asker alımlarıyla baş etmede yetersizdi, böylece karşısına çıkacak insangücü darlığının doğrudan sonucu olarak kancalama uygulamasına yöneldi. Uygulamanın yasadışı olması Britanyalı yetkililerce göz ardı edilirdi, ne de olsa toplumun "arzu edilmeyen" unsurlarının elenmesi söz konusuydu. Acemilerin

Hindistan'a gönderilmeden önce hapse atılması asker alımında yasal destek yokluğunu telafi edecek bir önlemdi: Acemiler askerlik kanununa tabi değillerdi, bu nedenle ilk fırsatta firar etmeleri mümkündü. Bu koşullar aynı zamanda Doğu Hindistan Şirketi ordusundaki Britanyalı askerlerin çoğunun "zorunlu köle" olarak sınıflanabileceğini akla getirmektedir.

Hint askerlerin istihdamına kısıtlamalar yasal olmaktan ziyade kültüreldi. Kast tercihleri ve etnik önyargılar asker alımlarını ve yerine getirmeleri beklenen görevleri sınırlayabilirdi. Alınacak erlerin sayısı ve fiziksel özellikleri, fayda ve ihtiyaçla belirlense de Britanyalılar kendi kültürel tercihlerini benimsemişlerdi. Avrupalı askerler için ek kısıtlamalar vardı, örneğin Katoliklerin ve Almanların çok fazla istihdam edilmemesi, buna karşılık suçluların kabul edilmesi söz konusuydu. Bu ölçütler ve istihdam edilebilecek acemi seçenekleri Şirket'in geniş kalabalıklar, verimlilik ve etki gücü arayan subaylarını çileden çıkarırdı.

Doğu Hindistan Şirketi ordusunda askerî işgücü sınıflandırmasını değerlendirirken bunların türlerini ve sapmalarını kategorilere ayırmak gereklidir. Güney Asya boyunca görülen bütün askerî işgücü şekilleri çok karışıkken, askerî istihdamın olgusal çeşitleri burada karşılaştırma açısından özgür/özgür olmayan ile ticarileşmiş/ticarileşmiş olmayan işgücü olarak iki ölçüt altında toplanmıştır: Onun altsınıfları da etnik (çift-taraflı emek); köleleştirilmiş (mükellef); zorunlu (mükellef); paralı (ticari) ve profesyonel (ticari) diye sıralanır. Ek olarak Doğu Hindistan Şirketi ordusundaki askerî işgücü feodal, toptan sözleşmeli, devlet emrindeki, zorunlu ya da modern gönüllü şeklindeki ordu kategorileriyle karşılaştırılarak değerlendirilir. Bu bölüm bir bakıma John Lynn'in değişimi ve dönüşümü kabul eden modelini izlerken, aynı zamanda bu kitabın bütününde ele alınan askerî işgücü tarihinde Doğu Hindistan Şirketi örneğinin yerini saptayarak tipolojisini ve egemenlik kuruşunu irdeler.

Doğu Hindistan Şirketi tarafından yerel işgücünün kullandığı ilk denemeler başarılı olmamıştı, sınıflandırma açısından ilk "Rajput" garnizon askerlerinin "paralı etnik" olduklarını tespit edebiliriz, ancak Hıristiyanlıktan ayrılanlar ve mesteler Bombay'da parya olarak görülmekle birlikte "zorunlu etnik" olarak tanımlanabilirler. 17. yüzyılın son on yılında Şirket tarafından Bombay'da askere alınan Britanyalı personel ve azat erkekle toprak sahiplerinden kurulu yerel milis kuvvetlerin "paralı" ve "paralı etnik" kategorisine girdiği görülmektedir. 1740'larda Madras'ta istihdam edilen 3.000 *peon* da "paralı etnik" kategorisine uygun düşer. Madras'ın Fransızların eline geçtiği 1746'daki aksaklıklardan sonra insangücüne talep artmıştı, ancak Güney Asyalı askerî işgücü türünde herhangi bir değişiklik olmadı; yeni, genişletilmiş kuvvet, yapısı itibariyle hâlâ "paralı etnik" olarak kalmıştı. Yeni birlikle-

re ihtiyaç duyulan garnizon görevleri, iletişim hatları ve depoların korunması, işgücü tipinde herhangi bir değişiklik gerektirmiyordu. Ucuz ve neredeyse eğitilmemiş bir birlik olma temeline göre kurulmuşlardı, bunun sonucunda bu kuvvetlerin kalitesi düşüktü.

Oysa 1753'te işgücü tipi "profesyonel-etnik" olarak evrilen bir sürece girdi. Robert Clive organizasyon standardı, yoğun eğitim ve düzenli ücretler getirmişti. Seferde pekişen deneyimler askerlerin kalitesini artırırken onlar da Güney Asyalı diğer birliklere veya nüfuslara karşı profesyonel kayıtsızlık gösteren yeni bir kimlik geliştirmeye başladılar. Yine de bu değişimi abartmamaya dikkat etmeliyiz. Clive'ın kuvvetlerine ilişkin 1757'deki yoklama raporları Şirket'in ordusunun çok karışık olduğunu gözler önüne sermektedir, eğitimli "seapoy" kategorisinde görünenlerin sayısı yüksek olmakla birlikte garnizon grupları ve milisler hâlâ vardı. 1750'lerde Şirket'in kuvvetleri "paralı etnik" ve "profesyonel etnik" karışımı olarak kalmıştı.

Şirket ordusunun Hint personeli açısından bir başka kafa karıştıran yönü de 18. yüzyılın ikinci yarısı boyunca acemilerin bazen aile reisleri tarafından seçilmesiydi, bu askerlerin de geleneğe göre hizmete yazılmaları beklenirdi. Bu adamlar "paralı" ve "ticari" olarak görünen sistem içerisinde "borçla köleleştirilmiş" işgücü olarak addedilebilirdi. Bununla birlikte 1751'in Arkat başarısının ardından, düzenli ücretin cazibesine kapılan bazı personelin gönüllü olarak ortaya çıktığı açıktır. Bazı acemiler kast veya etnik köken temelinde kendi kendilerini seçseler de Şirket ordusu kapsayıcı özelliğini sürdürmekteydi. "Profesyonel etnik" özalgısı 18. yüzyılın ikinci yarısında gelişmişti, fakat bu bakış açısı Güney Asya çapında bir özellik olarak Şirket'in kuvvetleriyle sınırlı değildi. Profesyonellik anlayışının güçlenmesini ve yerli nüfuslarla kardeşlik kurulmamasını güvence altına almak için Şirket çevre bölgelerden asker alımını daha da sıklaştırıyordu. Bengal'in Terai bölgesinden eski bayır eşkıyalarının seçilmesi "profesyonel etnik" kuvvet kurma planına uymaktadır, fakat Terai örneğinde suça yönelmiş işgücü fazlasını denetim altında tutmak üzere askere alınanlar "etnik köle" kategorisinde sayılabilir.

Şirket ordusunun sınıflandırılması Britanyalı personel tarafından iyiden iyiye sorunsallaştırıldı. Her ne kadar bazıları askere yazılmayı Güney Asya'nın sivil ticaretteki fırsatlarına erişmenin bir yolu olarak kullansa ve bundan dolayı kendilerini "özgür" ve "ticari olmayan" işgücü olarak görseler de subayların istihdam şekli genellikle "profesyonel paralı" olurdu. Neferlerin durumu daha karmaşıktı. Aristokrat toprak sahipleri tarafından kâh yerel işadamları kâh başka aracılar kanalıyla hizmete zorlanmış olanlar temelde kendi iradeleri dışında askere yazılmaya kandırılmış, dolayısıyla "köleleştirilmiş" olurlardı. Kancalama ve adam kaçırma da bu sınıflandırma dahilinde yer almaktadır. Diğerleri daha iyi ücret ya da fırsat şansı bulmak umu-

duyla ayartıldıklarından "paralı" sınıfına girebilirler. Personelin üçte bir kadarının yabancılar, yani Avrupalılar ve mezhepler arasından alınması ordunun bir bölümünü "paralı etnik" olarak sınıflandırmak gerektiğini düşündürür. İklim ve hastalıkların yıkıcı etkilerinden kurtulan ya da sağ kalanlar için uzun süreli denizaşırı hizmet askerlerin istikrarlı bir şekilde profesyonelleşmesini sağlıyordu. Bu uzun süreli "profesyonel" kimselerin yeniden askere yazılmasını ya da hizmetini, bu dönemde Şirket ordusunun diğer unsurları olarak dikkate almak gerekir.

Böylece ortaya Asyalılar ve Avrupalılardan kurulu, dönüşüm sürecinde bir ordu çıkmıştır. Hint askerler "paralı etnik" olmaktan "profesyonel etnik" olmaya doğru evrilirken, Britanyalı askerler "köleleşmiş" kategorisinden çıkıp hizmette "profesyonel" olmuşlardı, ancak yüzyılın büyük bölümünde askere alınma tipleri bakımından "köleleşmiş" ya da "paralı" olarak kaldılar. Gerçi, Şirket ordusu karışık bir kuvvet olmayı sürdürüyordu, görev yaptığı yere göre bazen saha ordusu ya da garnizon birlikleri olarak hizmet ediyordu. Ordu tamamen Britanya'da kısıtlı fakat Hindistan'da bol işgücü havuzuna dayanmakta ve Britanya açısından kötü, Güney Asya'ya göre ise cazip hizmet koşulları sunmaktaydı.

Son olarak Doğu Hindistan Şirketi ordusundaki askerî işgücü kalıplarının ortaya çıkışıyla baskın olmasını değerlendirmemiz gerekmektedir. Bu dönemde askerî işgücü biçiminde değişimin nedenleri askerî işgücü pazarında arz ve talep değişiklikleri; (Britanya tarafında) ideolojik etmenler; mali ve iktisadi baskılar ile Güney Asya'da askerî-stratejik koşulların değişmesi olarak özetlenebilir. Bu unsurların her birine daha fazla ya da daha az önem verme girişimi biraz yapay kalır, hepsi birbirine bağlı olduğundan Doğu Hindistan Şirketi'nde askerî işgücünün şekli ve yapısındaki değişiklikleri harekete geçiren askerî-stratejik koşullardı.

Şirket'in, kısmen Babür İmparatorluğu'nun zayıflaması, kısmen de Avrupalı ve Asyalı aracıların düşman ve rakip olmasından kaynaklanan Güney Asya'daki durumunun temelde sağlam olmaması daha etkili bir güvenlik kuvveti gerektiriyordu. Avrupa'da "Belalar" süredursun, Fransız veya Britanyalı şirketlerin birbirleriyle savaşa tutuşmalarını önleyecek pakt kurma çabaları 1755'e gelindiğinde duvara toslamıştı. Dahası Doğu Hindistan Şirketi yerel hükümdarlarla yapılan iki taraflı anlaşmalara tamamen güvenemezdi, zaten Siraj ud-Daula 1756 yılında bunu doğrulamıştı. Şirket'in kaleleri ve yeni askerlerin sonradan sağladığı güvenlik Bombay ve Madras civarındaki tacirlerle köylüleri mıknatıs gibi çekmişti, bazı olaylarda bu nüfuslar hizmetli, Şirket memuru ve asker olarak görev yaparlardı. Yine de 1741'de yaşanan Marata yağmaları ve Madras kuşatması Britanya fabrikalarının zafiyetini ve denizcilikten gelecek desteğe bağımlılığını gözler önüne sermişti.

Şirket'i kendi güvenliğini iyileştirmeye ve buna gereken sermayeyi serbest bırakmaya yöneltense, 1.100 Avrupalı ve 800 Fransız sepoyla 200 kişilik neredeyse eğitimsiz bir garnizona karşı Fransızların 1746'da başlattığı Madras saldırısıydı. St. David Kalesi 1748'de Kraliyet Donanması'nın müdahalesiyle zar zor kurtarılabilmiş, Şirket'in kendi mülklerini dişiyle tırnağıyla ancak elinde tutabildiği görülmüştü. Lawrence'ın çabucak eğittiği bir sepoy gücü Cuddalore'da ona küçük fakat önemli bir zafer getirdi. Pondişeri komutasındaki Dupleix, şehri Amiral Edward Boscawan'ın idaresindeki Britanya amfibi harekâtına karşı savunmak için 1748 yılında 3.000 sipahi kullanıyordu, ancak Britanyalıların elinde kendi görece küçük Avrupalı birliklerini artıracak halihazırda 3.500 sepoy vardı. Lawrence 1752'de Sriringam Adası'nda Fransızların etrafını sardığı zaman Şirket'in emrinde eşit ölçüde yetişmiş subayların komuta ettiği Hint askerlerinden oluşan geniş ve deneyimli bir kuvvet bekliyordu. Savaşın sonunda sadece Madras'ta 10.000 adama yakın bir kuvveti temsil eden on Hint taburu bulunuyordu. Piyadeler de gelirken yanlarında süratle ateş edebilen ve Asya'da bulunan benzerlerinden çok daha güvenilir, seyyar Britanya yapımı toplar getirmişlerdi.

Bu teçhizatı karşılamak için Şirket harcamalarına dikkat ederken, Compagnie des Indes adlı Fransız şirketinin serveti giderek suyunu çekiyordu. Buna rağmen savaşın talepleri nedeniyle Şirket maliyetleri karşılamak, Meysur, Arkat, Triçinapali ve Tencaur'daki servetten yararlanmak için subaylarını başka fetihlere göndermek zorunda kalıyordu. Clive bu toprakların denetiminin ve kendi arazilerinin gelirinin savaşta "uğruna çekiştiğimiz şey" olduğunun farkındaydı, daha ileride bu durum "askerî maliye politikası" (*military fiscalism*) olarak adlandırılacaktı. Savaş yüzünden Madras'taki Şirket "militarize" olmuş, Bengal'de de uygulanacak bir model kurmuştu.

Kalküta'nın düşüşüyle Şirket'in güvenlik güçlerinin daha da genişlemesi gerekti. Watson ve Clive şehri geri almak, sonra da savaşı Bengal'in içlerine taşımak üzere saldırgan bir sefer başlatmışlardı. Bir kez daha donanmanın desteği can alıcı öneme sahipti, ama belirleyici unsur Siraj ud-Daulah'nın kendi başkomutanı Mir Cafer'e karşı, daha sonra da Plassey'de yenilgiye uğramasına duyduğu hiddetin Clive tarafından kullanılması oldu.

Mali kaygılar Şirket'in askerî işgücünün boyutunu, şeklini ve kalitesini daha önce sınırlamıştı, fakat 1750'lerde operasyonlar için daha fazla insangücü ve daha yüksek verimlilik ihtiyacı tasarruf arzusundan ağır basıyordu. Avrupalı personel söz konusu olduğunda, yeterli sayıda adam toplamanın zorluklarına bir de hastalıkların yayılmasıyla verilen fireler eklenince işler daha kötüleşerek o dönem boyunca sabit kalmıştı, ama Asyalıları büyük kalabalıklar halinde askere almanın çok daha kolay ve daha uygun maliyetli olduğu da kanıtlanmıştı. Asyalı personel arasında fireler de düşüktü. Üstelik hizme-

tin hüküm ve koşulları Britanyalı gruplarca tatmin edici bulunmazken, yerli personel düzenli ücret fırsatını kucaklamıştı.

Britanyalıların askerî işgücüne yaklaşımının "ideolojik" unsuru sorunludur. 18. yüzyılda Büyük Britanya ve Hindistan'daki durumun karşılaştırmalı çalışması Britanyalıların asker alımına ve insangücünün işe yarar taleplerine ilişkinken, beraberlerinde getirdikleri evrensel varsayımları su yüzüne çıkararak alt kıtanın özellikle "oryantalist" yaklaşıma özgü anlayışlarını azaltır. Aynı zamanda Britanyalılar karşılarına çıkan bölgelerin çeşitliliği, onlardan çok farklı kültürler ve geleneklerle ayrılmaları yüzünden onların uygulamalarını benimsemek zorunda kaldılar. Bunu tamamen faydacı bir anlayışla üstünlüklerini sergilemek ve düzeni korumak şeklindeki öncelikli amaçlarına ulaşmak için yapıyorlardı. Britanyalılar her zaman kırsal kesimin boyu posu yerinde, güçlü kuvvetli insanlarını tercih ederken, mutlaka disiplin, talim ve dayanıklılık üstünde dururlardı. Deneyimli subaylar ve astsubaylar tercih edilirdi, fakat bu sadece Avrupalılarla sınırlı kalmazdı. Şirket ordusu yalnızca Fransızlara karşı harekete geçirilmese de 1740'lı ve 1750'li yıllarda öncelikleri buydu. Ordu iç güvenliği sağlamak için hassas iletişim hatlarını ve garnizonun fethettiği alanları korumak zorundaydı. İskoçya'da ordunun kıdemli subaylarının asker alımlarını istihdam, dolayısıyla iç karışıklığı önlemek adına merkezden uzak bölgelerin insangücünün fazlasını denetim alma aracı olarak gördükleri anlaşılıyordu. Hindistan'dakiler de bu uygulamadan etkilenmiş olabilirler. Öte yandan sadakati gündemlerinin en tepesine koydukları ve hükümetlerin ayaklanma, isyan ya da yağmayı caydırmak üzere kendi topraklarında varlıklarını hissettirmek zorunda olduklarına inandıkları açıkça görülür. Hindistan'da bu çerçeveden uzaklaşmamışlardı, ancak adam kayırmada yerel sistemlere daha çok dikkat ederler ve asker alımlarını bu doğrultuda yaparlardı. Madras Başkanlık Ordusu'nun komutanı, alt bir Hindu kastından gelme, İslâm dinini kabul etmiş Yusuf Han'ın Şirket'i sahiplenmesi ve hızla yükselmesi önemli olabilir.

Her ne kadar yerel toplumların yapısı yanlış anlaşılıp yanlış yorumlanmışsa da Şirket'in sahiplendiği ve kendi ordusuna kattığı Hint acemiler askere yazılırken bir dizi kültürel normları da yanlarında getirirlerdi. Yaptıkları talimlerin ve dış görünüşlerini "Avrupalılaştırma" yönünde bazı girişimleri bir yana, Şirket "savaşçı kastlar" fikrini kabul ederek, yerel beklentilerle ritüelleri Britanyalıların kültürel normlarıyla şekillenmiş beklentiler süzgecinden geçirerek benimsemişti. Kendi ideolojik parametrelerini aşma ve kendi askerî personelleri arasında yeni bir kimlik sentezi yaratma kabiliyeti sayesinde Şirket ordusu kalıcı gücünü kanıtlarken, ihmalkâr davranması ve yıpranması 1857 isyanının patlak vermesine yol açan öfke ve hüsranı doğurmuştu.

Karnatik Savaşları'nda sepoy ordusunun karakteri üzerine çıkarılabilecek sonuç, askerlerin ihtiyaçtan ve aciliyetten istihdam edildikleri, elbette Fransız sistemi örnek alınarak eğitildikleri, ama aslında artan stratejik bir tehdide, maliyetleri düşük tutmaya ve insangücü havuzunun kullanılabilirliğine yönelik faydacı bir tepki olduğudur. Hint askerlerin önemi belki de abartılıyordur, yazarların bu konu üstünde durmalarının nedeni daha sonraki mağrur tarihleri ya da emperyal bir baskının aracı haline gelmiş gibi görünmeleri olabilir. Doğrusu, Şirket'in serveti, yerel hükümdarların girişimleri ve Kraliyet Donanması'nın hazır bulunmasının yanı sıra Avrupalı ve Asyalı rakipleri etkisizleştirmeye yardım eden araçlardan biri de buydu. Ordunun amacı Doğu Hindistan Şirketi'nin görevlerini yerine getirmek, diğer bir deyişle ticareti ve arazi gelirlerini ele geçirmekti.

10

"ÜLKELERİN YÜZKARASI, İŞE YARAMAZ İNSANLAR"

18. Yüzyılda Britanya Ordusu'na Asker Alımı

PETER WAY

Campbell Dalrymple 1761 tarihli askerlik el kitabında "Britanya ordusunda askere alımın iki yolu vardır" diye yazmıştı:

> İlki ve en makbulü gönüllü alım, ikincisi ve en kötüsü de cebren alımdır. İlk yöntemde muteber adamlar kitleler halinde askere yazılırlar, fakat ordu ciddiyetsiz, rastgele alımlara ve askere alım memurlarının hünerine fena halde mecburdur; ikinci planda ülke eşkıyalardan temizlenir, erat her ülkenin yüzkarası, işe yaramaz insanlarla doldurulur. Ahlâksızlık, alçaklık ruhuna işlemiş bu adamlar zincirlere bağlanarak sevk edildikleri birliklere yürütülürler, oraya vardıklarında yaklaştıkları her şeyi çürütürler, sonra hevesleri geçer veya bir ay içinde çekip giderler.[1]

Savaş zamanlarında, mali-askerî devletin askerlere olan iştahı doymak bilmez.[2] Yedi Yıl Savaşları sırasında Britanya ordusu asker sayısını 1755'ten 1762'ye geçen dönemde yaklaşık 31.000'den 117.000'e (kâğıt üzerinde veya fiilî kuvvet olarak 93.000) artırıp şişirirken, Amerika'daki ordu gücü doruğuna çıktığında asker sayısı 30.000'di.[3] Kolonilerdeki pek çok taşra birli-

1 Dalrymple, *A Military Essay*, s. 8.

2 Askerî seferberlik bu dönemde Avrupa toplumlarının en büyük girişimlerindendi. Kıta Avrupası'ndaki başlıca askerî kuvvetler olan Fransa, İspanya, Habsburg İmparatorluğu, Prusya ve Rusya ordularında asker sayısı savaş zamanlarında çoğunlukla yüz binlere ulaşırdı. John Childs'ın tahminine göre, örneğin 1756 yılında bu sayı Avusturya ordusu için 201.000, Fransa için 330.000, Rusya'da 330.000, Prusya'da 143.000 ve Britanya ordusunda 91.179'du. Görece küçük devletler bile geniş ordular çıkarabiliyorlardı, örneğin Hesse-Kassel (16.500), Hanover (29.000) ve Württemberg (12.000). 14 devletin, üstelik Yedi Yıl Savaşları için genel seferberlik ilan edilmeden önce toplamda 1.300.000 kişilik kuvveti vardı. Childs, *Armies and Warfare in Europe*, s. 42.

3 Conway, *War, State, and Society*, s. 56-59; Pargellis, "The Four Independent Companies of New

ğinin savaşın herhangi bir aşamasında 10.000 ila 20.000'in üstünde bir sayıyı bulan askerleri bu rakama dahil değildi.[4] Savaş zayiatını, hastalık veya kaza kurbanlarını, firarları ve hizmet süresi bitenleri de hesaba katarsak toplam savaşçıların sayısına ulaşmak için 40.000 ila 50.000 arasındaki karma sayıyı ikiye katlamak gerekir. Bu sayılar özellikle acemi erlerin ezici çoğunluğunun Britanya'dan geldiği göz önüne alındığı zaman herhangi bir toplum için hiç de önemsiz bir konu değildir.[5]

18. yüzyılın Britanya ordusu birçok niteliğe sahip gönüllü bir modern kuvvet haline gelmişti. Zorla alıkonma (bir başka deyişle zorunlu askerlik) her ne kadar askerlerin gözle görülür bir azınlığını oluştursa da en önemli farktı. Britanya ayrıca, Atlantik ötesindeki Amerikan Devrimi'nde büyük ölçüde bağımsız Alman prensliklerinden kiralanmış, anakaradaki çıkarları uğruna savaşacak paralı askerlere güveniyordu. Ordu bu özel düzenlemeye başta doğası gereği siyasal olan birtakım uzun soluklu tarihsel süreçler sonucunda ulaşmıştı. 17. yüzyıl boyunca İngiltere kendi iç çatışmaları ve rejim değişikliğiyle fazla meşguldü – iç savaş, kralın öldürülmesi, cumhuriyetin ihyası, monarşinin yeniden yürürlüğe konması ve devrim. Ancak Stuart hanedanlığının yenilmesi, İrlanda'da asayişin sağlanması, İskoçya ile birleşme ve en sonunda Hanover rejiminin intikali ile birlikte ülke içeride (Kral II. James yanlısı birkaç ayaklanma hariç) güvenliği sağladı ve saban sürmeyi bırakıp kılıç sallayacak insan kaynaklarını genişletti. İkinci olarak askerî taktik, teknoloji ve askerî devrime bağlı ücret değişiklikleriyle mali-askerî devletin yükselişi Avrupa savaşlarına canlılık getirmişti. İvme kazanan silahlı çatışmalara katılmakta geciken Britanya, 18. yüzyılda giderek büyüyen ordularını savaş alanına sürüp kıtâ kuvvetleriyle savaşma yeteneğine sahip bir devlet oluşturarak başrolü kapmıştı.

En çok da kapitalizme geçişle ilişkili ekonomik ve sosyal dönüşümler Britanya'yı savaş konusunda modernitenin en önüne taşıdı. Tarımın ve toprak sahipliği modellerinin ticari üretime dönüşmesi, üretimin yeniden düzenlenmesiyle el sanatları endüstrilerinin yayılması, ticari alım-satım şirketleri ve ticaret filoları kurularak küresel ticaretin başlatılması ve hammadde zengini sömürgeler edinilmesi sayesinde Britanya, ekonomisinin üretkenliği artmış, müthiş pahalı savaşlara para aktarmasına olanak sağlamıştı. Bu gelişmeler aynı zamanda haklarını kısıtlamak ve tarımsal uygulamalara maruz bırakmak suretiyle pek çok tarım emekçisinin topraksız kalmasına, zanaatları

York"; Selesky, *War and Society in Colonial Connecticut*, s. 111. Ayrıca bkz. Lucassen ve Lucassen, "The Mobility Transition in Europe Revisited", s. 76.

4 1759 ve 1762 arasında taşra birliklerinin istediği er sayısıyla savaşa katılanların sayısı için bkz. *The Journal of Jeffery Amherst*, s. 327-331.

5 Conway'in tahminine göre Yedi Yıl Savaşları sırasında Britanya ve İrlanda'dan 147.000 asker düzenli orduda hizmet ediyordu. *War, State, and Society*, s. 65.

acımasızca niteliksiz kılarak nice zanaatkârın esnaflıktan uzaklaşmasına yol açarak emeğinden başka satacak bir şeyi olmayan bir proletarya yaratmış, ordunun da savaş zamanı işgücünün doymaz tüketicisi olduğunu kanıtlamıştı. Dahası devletler yerli sanayilerini savunmak, ticareti korumak, sömürgelerine, oradaki kaynaklara ve insanlara el koymak suretiyle ulusal servetlerini en üst seviyeye çıkarmak için giderek daha da ticarileşen savaşlar yapıyorlardı. Gelişen kapitalizm ve asker alımıyla iyice iç içe geçen savaş hali, işgücünü sermayenin çıkarları doğrultusunda çalışmak üzere özgürleştirmede kilit rol oynadı. Seferberlik, emekçileri geleneksel ekonomik ilişkilerden "özgürleştirmek", onları üretim araçlarının denetimine yabancılaştırmak ve emeklerini başkalarına yarar sağlayan ticari faaliyete adamak için harekete geçiren sermayenin (Marx'ın terimiyle) "ilkel birikimi" sürecinde bileşen işlevi görüyordu.

Askerlerin hikâyesi daha geniş bir proleter masalın parçası olmakla birlikte aynı zamanda askerî emekçilere özgüdür. Britanya Ordusu örneğinde bu tek bir masal değil, güç, ikna ya da başka seçenek tanımayarak Britanya dominyonlarından çeşitli insanların toplandığı, içinde birçok olayın örgüsünü barındıran bir masaldır. Askerler belirli ekonomik ve sosyal ilişkilerle tanımlanmış tarihsel koşullardan geliyorlardı, ancak asker alımları yalnızca askere kaydedilen birey açısından değil, aynı zamanda ordunun onu çekip aldığı topluluk açısından da bu koşulları kaçınılmaz olarak bozmuştu. Yedi Yıl Savaşları'na kadar İngiltere ve Galler, İskoçya ve İrlanda'da oluşmuş piyasa güçleri, farklılık gösteren düzenlemelere rağmen kendi nüfuslarını asker alımına açık hale getirerek Britanya ordusuna modern yüzünü kazandırmışlardı. Öte yandan devrimin eli kulağında olduğu Amerikan kolonilerinde ekonomi aynı ölçüde gelişmiş değildi, işgücü sıkıntısı vardı; bunun anlamı düzenli orduda uzun süre hizmet etmeye elverişli daha az adam olması ve asker alımına düpedüz direnilmesiydi, buna rağmen pek çokları kendi ekonomik refahları için para biriktirmek üzere yıllık asker alımlarında koloni kuvvetlerine yazıldılar. Birey ile kurum arasında yapılan basit bir sözleşme olmanın ötesinde devletler, toplumlar, kültürler ve topluluklar askerî işgücü için pazarlık ederlerdi. Mali-askerî devlet böylelikle ticari ekonomik faaliyetlerin çıkarları uğruna yapılan ulusal savaşa adamak suretiyle İngiltere ile uydularının ekonomik dönüşümünde önemli bir rol oynamış oluyordu.

Seferberlik

Erken modern çağda askerî seferberlik ilan etmenin üç yolu vardı. Devletler ya şart koşulan sayıda asker toplamak için asilzâdeleri görevlendirir ya da yabancı askerî girişimcilerden savaşçı birimlerle sözleşme yapardı. So-

nuncusunda da devlet belli bir yerde istihdam edilmemiş kimselere, suçlulara ve mahkûmlara ya baskı yaparak ya da gönüllülük esasına dayanmadığından direnişle karşılaşan bir işlem olarak bölgelere veya şehirlere tayin edilen sayıda asker toplamalarını dayatarak savaşmaya zorlardı. Oysa 17. yüzyılın sonunda seferberlik modern bir şekil aldı, bizzat ulus-devlet tarafından daimi bir ordu yetiştirilip yönetiliyordu. Başta Prusya olmak üzere Orta ve Doğu Avrupa'da esasen savaş zamanında askerî işgücünü baskı altında tutan merkezileşmiş zorunlu askerlik sistemleri gelişiyordu, öte yandan Habsburg toprakları, Fransa ve İspanya ordularına asker yığarken geniş ölçüde gönüllülere bel bağlıyordu.[6]

Britanyalılar mantığa aykırı olarak, rağbet görmemesinden ötürü daha çok gönüllülere bel bağlar hale gelmişti. İç savaş ve İngiliz Devrimi sırasında ordunun rolü, askeriyenin sivil güce ve İngiliz insanının haklarına, denetim altında tutulması gereken potansiyel bir tehdit oluşturduğu yönünde bir korku yaratmıştı. Düzenli askere alma heyetlerinin ekseriyetle vicdansız faaliyetleri ve savaş zamanında düzenli olarak baskının benimsenmesi pek çoklarını yabancılaştırdı. Bu korkuları hafifletmek için düzenli ordu parlamentonun her yıl çıkardığı İsyan Yasası'na güvenirken sivil güç asker alımını düzenler ve zorunlu askerlik hizmetini sadece ihtiyaç duyulduğu zamanlarda uygulardı.[7]

Acemi erler çoğunlukla bir gömlek ve ayakkabı almak için nakit ödenek alırlardı. Savaş kanunlarına aşinaydılar, ayrıca İsyan Yasası'na göre orduya katılmak istediklerini beyan etmek üzere askere alınmalarından yirmi dört saatten sonra ancak mutlaka dört gün içinde sulh yargıcı veya komiserin karşısına çıkarılmak zorundaydılar. Eğer acemi bir er hizmete istekli olmadığını beyan ederse askere kaydolduğu anda aldığı parayı iade ederken, ayrıca askere alma heyetinin yaptığı masraflara karşılık 20 şilin ceza ödemek zorundaydı. Heyet bir grup acemi eri toplar toplamaz onları toplanma merkezine ya da alaya götürürdü. Alaylar arasında askerler için yürütülen rekabet ve alaya esaslı asker almanın eşgüdümsüz yapısı İngiltere'de asker toplamayı zorlaştırmıştı. Ölüm, firar, diğer alaylara asker toplama ve terhisler sürekli yeni askerler almanın gerekliliğine işaret ediyordu. J. A. Houlding'in hesapladığı üzere Britanya Adaları'nda üslenmiş alayların barış zamanında alması gereken askerler mevcut kuvvetlerinin % 1,5'i, savaş zamanındaysa % 2,1'i olmalıydı. Dolayısıyla alaylar sıklıkla kendi kuvvetlerini korumak için yeterli adam bulmakta zorlanıyorlardı. Bazıları yıl boyunca asker alımını sürdü-

6 Redlich, *The German Military Enterpriser and His Work Force*; Parker, *The Army of Flanders and the Spanish Road*, s. 29-39; Childs, *Armies and Warfare in Europe*, s. 49-54; Anderson, *War and Society in the Old Regime*, s. 16-32; Wilson, *German Armies*, s. 277; Black, *European Warfare 1660-1815*, s. 218-224.

7 Childs, "The Restoration of the Army 1660-1702", s. 53; Steppler, "The Common Soldier in the Reign of George III, 1760-1793", s. 1-3.

rür, toplanma merkezleri kurarak erlere kalıcı görevler verirlerdi. Kimileri de "kancacılar" denen alayların resmî askerî heyetleri yerine asker toplasınlar diye maaşa bağladıkları bireylere başvururlardı. Askere alma memurları, özellikle de erat toplamaktan ekonomik çıkarı olan kancacılar erat bulmak uğruna adam kaçırmakta ya da kaldırmakta tereddüt etmezlerdi.[8]

Britanya devleti de 18. yüzyılın her büyük savaşı sırasında zorla alıkoymak suretiyle orduya katılmaları için erkeklere baskı yapardı, yine de bunun ölçüsü donanmadaki baskı çetelerinin uyguladığı kadar sert değildi. Sivil yargıçlar ve komiserler (1756'daki ilk Baskı Kanunu'ndaki sözlerle [Press Act of 1756]) "böyle eli ayağı sağlam adamlar herhangi bir meşru meslek yahut istihdam peşinde koşmayan veya icra etmeyen yahut hiç meşru ve kâfi derecede maişet temin etmeyen" kimseleri hedef alan zorla alıkoyma işlemlerine nezaret ederlerdi. Böyle adamlar zorla alıkonmaya elverişli olup olmadıklarına karar verilmesi için aracıların karşısına getirilir, zorla alıkonan her adama karşılık resmî görevlilere ücret ödenirdi. Yerine başka birini bulmak kadar mal sahibi olmak veya oy verme hakkına sahip olmak kişiyi zorla alıkonmaktan kurtarırdı. Geniş bir aile sahibi olmak, fazla yaşlı ya da sakat olmak, iyi bir karakteri olmak ya da yüksek mevkilerde dostları olmak birinin salıverilmesini sağlayabilirdi; adı kötüye çıkmış veya işsiz biri orduya girmeye mahkûmdu.[9]

1755 sonlarında Yedi Yıl Savaşları ufukta belirince Newcastle hükümeti on yeni alay toplamaya karar vermişti, 1756'da Fransız istilası korkusu tırmanırken bu ek güçlere daha da acil ihtiyaç duyuluyordu. Gönüllülerin sayısında belirgin bir azalma görülürken Mart 1756'da parlamento tarafından Baskı Kanunu kabul edildi, ancak istila tehdidi nedeniyle yeterli sayıda gönüllü bulununca Kraliyet Danışma Meclisi yasayı bir ay için askıya almıştı. Gelgelelim ağustos ayına gelindiğinde ordu daha da genişlerken gönüllü sayısının epey azaldığı açıkça görülüyordu, işte o zaman hükümet yeni bir Baskı Kanunu çıkardı. Bu yasanın pek işe yaramadığı kanıtlanınca William Pitt siyasal baskılar yüzünden 1757'de yasadan vazgeçmek zorunda kaldı.[10] Ger-

8 Steppler, "The Common Soldier in the Reign of George III", s. 8-18; Frey, *The British Soldier in America*, s. 3-4; Childs, *The British Army of William III*, s. 118-14; Middleton, "The Recruitment of the British Army", s. 228; Brewer, *Sinews of Power*, s. 49-50; Houlding, *Fit for Service*, s. 125-26.

9 Baskı Kanunu'ndan söz eden Middleton, "The Recruitment of the British Army", s. 229; Brewer, *The Sinews of Power*, s. 49-50; Henry Moore, "A return of men inlisted at Guil[d]ford in the County of Surr[e]y by the Commissioners and Justices", 10 Nisan 1756, sayı 1035, kutu 23 Loudoun Belgeleri, Kuzey Amerika Elyazmaları Bölümü, Henry E. Huntington Kütüphanesi, San Marino, California [bundan böyle LO1035/23 diye anılacak]; Gilbert, "Charles Jenksinon and the Last Army Press", s. 7, "Army Impressment during the War of the Spanish Succession".

10 Middleton, "The Recruitment of the British Army", s. 228-230; Gilbert, "Charles Jenkinson and the Last Army Press", s. 7; Gilbert, "An Analysis of Some Eighteenth Century Army Recruiting Records", s. 39.

çi, örneğin, Londra 1756'da sadece 35. Alay'a hizmet için zorla alıkonmuş 500 adam vermişti. Baskı görmüş eratın askerlik için daha az hevesli olma eğilimi göstermeleri, gemiler yelken açmadan önce dağıtım merkezlerinden ve Amerika'ya ayak basar basmaz genellikle firar etmeleri hiç şaşırtıcı değildi. Lord Loudoun tarafından 35. Alay'ın "toy" askerleri hakkında hazırlanan raporda, "cebren getirilmiş adamları düşmana fazla yaklaştırmaya itimat etmem" diyordu, çünkü altı adamı firar edip Fransızlara katılmış, ikisi ormanlık alanda açlıktan ölmek üzereyken bulunmuş ve oracıkta asılmıştı.[11] İsteksiz erleri toplamak için ordunun başvurduğu başka yollar da vardı. Bir suçtan hüküm giymiş kimseler orduya yazılmaları şartıyla affa uğrarlardı. Böylece koyun hırsızlığından Kasım 1760'ta mahkûm edilen ve Huntingdon'da ölüm cezasına çarptırılan William Desborough piyade alayına yazılarak affedilmişti. Aynı ay içerisinde Maidstone'da yol kesip soygun yaptıkları için onun gibi ölüm cezasına çarptırılan John Baker, Jeremiah Smith, Charles Dailey ve Thomas Elliott da Jamaika'daki 49. Alay'a katılmayı kabul ederek affedildiler, bu bir bakıma idam cezasının ertelenmesiyle eşanlamlıydı, çünkü tropik hastalıklar sonucunda Batı Hint Adaları'nda ölüm oranı yüksekti.[12]

Napolyon Savaşları'nda askerî kahramanlık göstermiş olan Wellington Dükü'nün emrindeki askerlerden "yeryüzünün yüz karası" diye söz ettiği bilinir.[13] Bu olumsuz bakış açısı sadece İngiliz askerlerine yönelik o zamanlar yaygın olan bakış açısını yansıtmaz, ne de olsa bazı askerî tarihçiler bugün bile aynı yargıyı sürdürmektedir.[14] Böyle sınıfçı bir dil yalnızca öznesini aşağılamakla kalmaz, askerlerin sosyal geçmişleri ya da orduya hizmet için gelirken geçtikleri tarihsel süreçlerle herhangi bir ciddi bağ kurulmasını da önler. Toplumun dibindeki tortuymuşçasına hepsini aynı kefeye koymak askerî tarihçilerin bu adamları güç odaklarının tarihsel temsilcileri ya da kurbanları olarak kavramsallaştırmalarına bahane olur; sadece askerdirler, daha önemli bir bütünün birimleri olarak milliyetçilik taslayan söylemlerle ordunun tarihleri içerisine dahil edilmişlerdir. Dalrymple en azından gönüllü olmuş "iyi adamlar" ile zorla alıkonmuş "ülkelerin yüz karası" arasındaki farkı kavramıştı, buna rağmen bir ordu subayının sınıfçı yaklaşımı su yüzüne çıkıyordu. Öte yandan erlerin sosyal geçmişlerine daha yakından bakmak, döne-

11 Hâkim Henry Fletcher, "A Return of a Detachment; Impressed Men; and Recruits of His Majesties [sic] Thirty Fifth regiment of Foot", 4 Eylül 1756, LO2774/44; Loudoun'dan Daniel Webb'e, 27 Mart 1756, Londra, LO974/21; [Loudoun'dan] Albay Burton'a, 17 Eylül 1756, LO1828/41; [Loudoun'dan] Cumberland Dükü'ne, 3 Ekim 1756, LO1968/44.

12 *Calendar of Home Office Papers of the Reign of George III,* s. 13.

13 Henry, *Notes of Conversations with the Duke of Wellington*, s. 14.

14 Örneğin, *The Oxford History of the British Army* başlıklı çalışmanın editörleri David G. Chandler ile Ian Beckett şunu ileri sürerler: "Askerlerin toplumun posasından alınmaları kaçınılmazdı... Ta 19. yüzyılın sonuna dek süren askerlik hizmetinin sevimsiz yanları toplumun daha saygın unsurlarını askere almaya uygun değildi" (s. xvi).

min emekçi sınıflarının aynası olan askerî işgücünü yansıtarak bu erleri yeryüzünün yüz karası olmaktan çok yeryüzünün tuzu yapar.

Askerlere ilişkin yaygın anlayış, kendi iradeleriyle aylak ve verimsiz yaşamlar süren, tam da devletin kabul ettiği baskı yasaları gibi avarelik ve fakirlik kanunlarının öznesi köksüz yığından geldiklerini varsayıyordu. Ahlâki içeriği çıkarılmış böyle bir bakış açısının doğruluk payı vardır. Proletarya ilkel birikimle sıkıştırılmıştı, alın teri dökerek hayatlarını sürdüren ve geçimlerini zar zor sağlayan insanlar kuşkusuz askerî hizmeti bir tür istihdam yolu olarak görürlerdi. Oysa savaş zamanı, özellikle de asker alımlarının Britanya halkını derinden sarstığı Yedi Yıl Savaşları sırasında ordunun insan gücü talebini tek başlarına karşılamaları mümkün değildi. Aynı zamanda ekonomik alandaki değişim vasıfsız emekçiler kadar zanaatkârları da sürüklüyordu. El sanatları üretiminin yapısındaki değişiklikler bazı zanaatkârların geçimini sağlama yetisini baltalayıp, kimini de ustalarının ihtiyacının fazlası kılarken, dönemsel gerilemeler, yüksek işsizlik ve onlarla birlikte ödenen bedeller emekçi sınıflara darbe indiriyordu. Başka bir yerde Yedi Yıl Savaşları'nda Britanya'nın askerlerinin ekonomik geçmişlerini araştırırken Royal Chelsea Hastanesi'nin Günlük Gelen Emekliler Kayıtları'ndan derlenen verilerden yararlanmıştım, beklenmedik ölçüde nitelikli bu çalışmaya konu olanların neredeyse yarısı esnaf, yüzde kırktan fazlası de vasıfsız ağır işlerde çalışanlardı. Tekstil işçileri, kunduracılar ve terziler olmak üzere üç tür zanaatkâr ağır basıyordu, bunlar ilkel birikime eşlik eden üretimin yeniden yapılandırılması deneyimini ilk yaşayanlardı.[15]

Britanya ordusu emekçi sınıfların daha genelinden asker toplamayı hedeflerken aynı zamanda erat sınıfını doldurmak için kapsamı genişletmişti. *İngiliz* kudreti ifadesi kullanılırken, sosyal bileşimi itibariyle ordu tam olarak o kudretin eriştiği emperyal boyutun yansımasıydı. Yedi Yıl Savaşları'nda William Pitt'in amaçladığı ölçekte savaşmak, tek başına İngiltere'nin, hatta Büyük Britanya'nın imkânlarını aşan bir ordu gerektiriyordu. İngiltere ordusuna asker bulmak için kendi sömürgelerinden başka yerlere, İngiliz emperyalizmiyle çoktan uzlaşmış İskoçya ve İrlanda gibi nüfuz alanlarına ve ötesine bakıyordu. 18. yüzyıla gelindiğinde en *Britanyalı* kurumun Britanya ordusu olduğu savunulabilirdi. 1757 yılında Amerika'da ordu için hazırlanan alay istatistikleri askerler arasında etnik yapının ayrışık olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Doğuştan İngiliz olanların toplamdaki oranı % 29,8, İskoçların % 27,4, İrlandalıların yine % 27,4 ve kıta Avrupası'nda doğanların % 4,3 olarak saptanmıştı. Sömürgelerde gelenlerin oranı orduda % 5,3'ken, yaban-

15 Royal Hospital, Chelsea: Disability and Royal Artillery Out-Pensions, Admission Books, Series 116, War Office Papers, PRO, Birleşik Krallık; Way, "Rebellion of the Regulars"; Marx, *Capital*, s. 784-848.

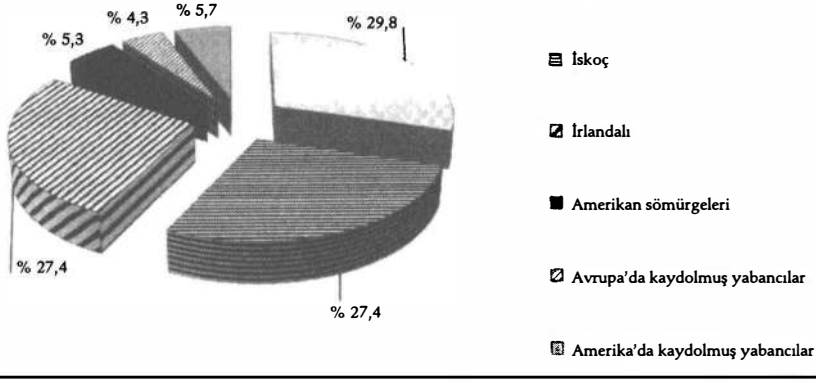
cı ülkelerde doğup Amerika'da ikamet edenler % 5,7'ye denk geliyordu (bkz. Tablo 10.1 ve Şema 10.1).

TABLO 10.1
Amerika'daki Astsubay ve Eratın Doğum Yerleri, 1757

İngiliz		İskoç		İrlandalı		Amerika sömürgeleri		Avrupa'da kaydolmuş yabancılar		Amerika'da kaydolmuş yabancılar		
Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Toplam
4.212	29,8	3.873	27,4	3.874	27,4	755	5,3	607	4,3	803	5,7	14.124

Kaynaklar: LO4011/no. 1/90; LO6695/99; LO2533/no. 4/90; LO2529/no. 1/90; LO4012/no. 1/90; LO1944 no. 5/90; LO 6616/88; LO1683/no. 1/90; LO5661/85; LO 1391/no. 1/90; LO1384/no. 2/90; LO3936/no. 1/90; LO6639/89; LO1345/ no. 5/90; LO6616/88; LO4068/no. 2/90; Dört Bağımsız Bölüğün İstatistikleri, 15 Temmuz 1757, LO6616/88. İstatistikler Amerika'nın silahlı kuvvetlerinde yaklaşık 20.000 personel arasından 14.124 rütbesiz er ve astsubayı temsil etmektedir. Bkz. Brumwell, *Redcoats*, s. 20.

ŞEMA 10.1

Büyük Britanya'nın bu unsurlarının görece nüfusları göz önüne alındığında İskoçya ve İrlanda'nın orduyu orantısızca çok yüksek sayıda askerle doldurduğu apaçık ortadadır. İlintili her ulus için verilen nüfus tahminlerine göre (bkz. Tablo 10.2), 1757 yılında Amerika'da düzenli orduda hizmet etmiş İngiltere veya Galler doğumlu her asker, kendi anayurtlarında yaşayan 1.599 kişiyi temsil ediyordu (Galli askerler istatistiklerde kural olarak İngilizler ile birlikte sınıflanır). Karşılaştırma yaparsak her İrlandalı asker 824 İrlandalı yurttaşına hizmet ederken, bir İskoç asker ülkesinde orantılı olarak 327 yurttaşını bırakmış oluyordu. Demek ki İngiliz veya Galli bir erkeğin Amerikan ordusunda hizmet etmesi olasılığına karşı bir İrlandalınınki aşağı yukarı iki kat, İskoç askerinkiyse beş kat daha yüksekti. Dahası askerlik

hizmeti görenlerin gerçek oranına ulaşmak için kadınlar ve erkekler bir arada toplam nüfusu hesaplarken kullanılan verilerdeki rakamları ikiye bölmek gerekir, buna göre İngiliz ve Galli erkeklerin Amerikan ordusunda hizmet etme olasılığı 800'de 1, İrlandalıların 442'de 1 ve İskoçların 164'te 1 demektir. Ayrıca İskoçların oranı rakamları şişirmektedir, çünkü askere alınanların çoğunluğu Lowlands'den daha seyrek nüfus yapısına sahip Highlands'den geliyordu. Son olarak bu hesaplamalar Büyük Britanya içerisinde, Avrupa kıtasında, Batı Hint Adaları'nda ya da Britanya İmparatorluğu'nun diğer herhangi bir yerinde hizmet eden askerleri dikkate almaz. Besbelli İrlanda ve İskoçya'nın erkek nüfusları, özgün tarihsel gelişmelerin sonucunda Britanya savaş aygıtına adandıklarından orantısız ölçüde katkıda bulunurlardı. Böylelikle seferberlik, her yörede farklı işleyen ve etkileri farklılık gösteren birbirinden bağımsız ortamlarda gerçekleşirdi. Başlıca seferberlik bölgelerinin incelenmesi bunu açıkça gösterir, ama aynı zamanda süreçte ana mantığı ortaya çıkarır: Bu toplumlarda orduların kurulmasıyla kapitalizmin doğuşuna ilişkin ekonomik dönüşümler birbirine bağlıdır.

TABLO 10.2
Amerika'daki Britanyalı Astsubay ve Eratın Doğum Yerine Göre Nüfusa Oranları, 1757

	Nüfus*	Yıl	Asker sayıları	Nüfusa oranı
İngiltere ve Galler	6.736.000	1760/61	4.212	1:1.599
İskoçya	1.265.000	1755	3.873	1:327
Galler	3.191.000	1754	3.874	1:824

(*) Mitchell, *British Historical Statistics*, s. 8.

Askerlerin emekçi sınıfın bütün kademelerinden ve imparatorluğun dört bir yanından gelmesi sosyo-ekonomik bir kurum olarak askeriyeye katılmanın farklı tarihsel sınıf deneyimlerinin koşullarını göz önünde bulundurmak demektir. Aynı zamanda insan ilişkilerinin ticarileşmesi bu farklı tarihlerde yinelenen bir tema ortaya koyar. Böyle bir değişiklik insanların toprakta çalışarak ya da ticaretle uğraşarak geçimini sağlayan insanları ya zayıflatmış ya da denetimi elden kaçırmalarına yol açmış, bunun sonucunda onları, ordu da hizmet etmek dahil, ücretli işçi olmaya hazırlamıştı.

Askerî metropol olarak İngiltere

Linda Colley Britanya ile Fransa arasında 1689'da başlayıp 1815'e dek süren bir dizi savaş sayesinde büyük ölçüde Protestanlık temeline dayanan ve savaş ortamında kotarılmış, Büyük Britanya dışında yaşayan insanlardan fark-

lılaşmış ama farklı kısımlarını birbirine bağlayan bir anlayışla Britanyalı kimliğin oluştuğunu ileri sürmüştü.[16] Colley'in modeli, Protestanlığın bütünleştiren güçlerini abartan yönüyle, Büyük Britanya içerisinde ulusal çıkarların gerçek birleşmesinin zamanlaması bakımından ve en çarpıcısı da Anglomerkezciliği nedeniyle eleştirilmektedir. Birçok yönden Britanya'yı düpedüz İngiltere olarak anlamak gerekir. İngiliz dominyonlarının kalbi Britanya'da atıyordu. İngiltere'nin parlamentosu 1707'den itibaren Galler ve İskoçya'yı denetim altına almış ve İrlanda Parlamentosu üzerinde nihai otorite kurmuştu. Mali-askerî devlet bütün mallarının vergi ve harçlarını toplarken esasen İngiltere'nin çıkarlarına hizmet eder, askerî politikasını geliştirirken İngiltere'nin savunmasına öncelik verirdi. İngiliz diplomatlar yerleşik Protestan dinini güvence altına almak için dış politikayı ince ince işler, öncelikle İngiltere'nin yararına olacak ticareti destekler ve Hanover rejiminin çıkarlarını korurlardı. Fakat diplomasi başarısızlığa uğradığında İngiltere'nin politikacıları ülkeyi savaşa hazırlar, Galler, İskoçya, İrlanda ve diğer sömürgelerini de sürüklerlerdi. Öte yandan savaş, İngilizlerin çabalarıyla sonuçlarını isteyerek paylaştıkları bir alandı.

Yedi Yıl Savaşları'nda Fransızlar ile düşmanlıkların açığa çıkması ve seferberlik ölçeğinde hızla tırmanması neticesinde, askerî insan gücü ihtiyacını karşılamak üzere askere alma heyetleri İngiltere'nin dört bir köşesine gönderilmişlerdi. Baskının rolü olsa da seferberliğin harekete geçirilmesi gönüllülük esasına dayanıyordu. Erkeklerin savaşlarda çarpışmak için neden askere yazıldıkları askerî tarihçilerin epeydir merakını uyandıran bir sorudur. İlk önce yurtseverlik akla gelir, hem onun etkisini Britanya kültüründe güçlü milliyetçi ve emperyalist akımların ortaya çıkışına tanıklık eden bir çağda hafife almamak gerekir.[17] Tarihçiler sıklıkla erkeklerin serüven uğruna veya sıkıcı ve yorucu hayattan, buyurgan ebeveynlerden, müşkülpesent bir ustabaşıdan, sürüncemede kalmış bir aşk ilişkisinden ya da kanundan kaçmak için asker yazıldıklarını belirtirler. Erlerin çoğunun ergenlik çağlarının sonunda veya yirmili yaşların başında gençler olması seyahat tutkusu açıklamasını destekler. Ayrıca erken modern orduların tarihçilerine göre ekonomik ihtiyaç da askere yazılmayı kışkırtıyordu. Hasatların kesat fiyatların yüksek olduğu zamanlarda er maaşı, aşı ve kıyafeti, geçimlerini sağlama araçlarından yoksun işsiz ya da gizli işsiz bireyleri çekerdi.[18]

Ancak burada kısa süren ekonomik bunalımla askere alma arasında bir kamçı etkisi algılamaktan sakınmak gerekir. Asker alımlarını fiyat endeksiy-

16 Colley, *Britons*, s. 3-6, 9, 11-19, 38-46, 55-57.

17 Wilson, "Empire of Virtue".

18 Anderson, *War and Society in the Old Regime*, s. 46, 121-23; Steppler, "The Common Soldier in the Reign of George III", s. 32-35; Guy, "The Army of the Georges", s. 95.

le ölçemeyiz. Uzun süreli ekonomik güçler başrolü oynuyordu, üretkenliği artırıp işgücü fazlası yaratacak yollarla ekonomileri yeniden yapılandırır, bir yandan savaşların faturasını ödemeye, diğer yandan savaşmak için gerekli insan gücünü üretmeye yardımcı olurlardı. Böylece İngiliz çiftçi ekonomisi öyle üretkenlik gösterdi ki toprağı çalıştıracak daha az insana ihtiyaç duyarak diğerlerini endüstride, daha doğrusu orduda çalışmak üzere serbest bıraktı.[19] Avrupa'nın önde gelen ticari ulusu olarak İngiltere, toplumun kapitalist doğrultuda yeniden düzenlenmesine öncülük etti. Kamu arazilerinin çevrilmesi ve piyasa üretimine sokulması da içinde olmak üzere tarımdaki ilerleme, belirli meslekler içerisinde üretimin yeniden yapılandırılması ve bunun sonucunda topraksız, alım satım olanaklarından yoksun bir proletarya yaratılması orduya, ister kendi iradeleriyle olsun ister olmasın, hazır bir acemi er havuzu sağlamıştı. Dahası, 1756'dan itibaren İngiltere'de baş gösteren ekonomik bunalım işsizliğe, grevlere, ekmek isyanlarına ve tam da Yedi Yıl Savaşları için hızlandırılan asker alımlarından duyulan genel hoşnutsuzluğa yol açmıştı.[20] 1756 sonlarında askerleriyle birlikte, Gloucester dokumacıları arasında patlak veren kargaşayı bastırmak için görevlendirilen James Wolfe onların vaziyetini biraz olsun anladığını annesine yazdığı mektuplarda şöyle dile getiriyordu: "Bu müstesna memleketin sakinleri fukara; açlık sınırındaki çuhacıların itaatsizliği hayret verir. Diyar diyar aş dilenirler, zira dediklerine göre, efendilerinin düşürdükleri ücretlerle karınlarını doyuramaz haldedirler, bence bu sadece bir şikâyet." Aynı zamanda çaresizliklerinin ordu açısından nimet olabileceğinin farkındaydı. "Ümit ederim askere alma heyeti bundan faydalanacaktır, insanlar öyle ezilmiş, öyle fakir ve öyle perişanlar ki yemek ve kıyafet uğruna kelleyi koltuğa almaya ve tamamen ihtiyaçtan asker olmaya muhtemelen ziyadesiyle hazırlar."[21]

Açlık çekerken durumundan yakındığında kelleni koparsınlar diye İngiltere'de kalmak mı, yoksa orduya katılmak mı? Yedi Yıl Savaşları'nda pek çok insan bu açmazla karşı karşıyaydı. Ticaret sermayesi kendi çıkarlarını güvence altına almak ve savunmak için silahlı kuvvetlere ihtiyaç duyuyordu, ayrıca gerek işgücünü özgürleştiren uzun vadeli yapısal yenilenmeler, gerekse geçim yollarını baltalayan kısa süreli ekonomik krizlerin getirdiği sermaye birikimiyle başlayan değişiklikler kendi askerî işgücünü yaratmıştı. Britanya'nın 18. yüzyılda en gelişmiş ekonomik güç ve egemen askerî güç statüsüne yükselmesi sadece tesadüf değildi. Marx'ı ve Britanyalı diğer büyük

19 Wrigley, "Society and the Economy in the Eighteenth Century", s. 72-73, 76-81, 89-91.

20 Rule, *The Vital Century*, s. 102-104, 110, 147-148, *The Labouring Classes in Early Industrial England*, s. 256-259; Malcolmson, *Life and Labour in England*, s. 113, 125; Hayter, *The Army and the Crowd*, s. 84-87; Brewer, *The Sinews of Power*, s. 52-53.

21 Wolfe'un annesine 24 Ekim 1756, sonra Kasım 1756'da yazdığı mektup, aktaran Willson, *The Life and Letters of James Wolfe*, s. 304-306.

Marksist tarihçileri okuyarak öğrendiğimiz çok bildik bu hikâye[22] göründüğünden daha karmaşıktır, unutmayın Amerika'daki Britanya Ordusu'ndaki on askerden sadece üçü İngiltere'den gelmişti. *Britanya* ordusunu sadece içerideki *İngiliz* ekonomik gelişmelerinin ürünü olarak görmek kurumun kendi ayrışık yapısına ve savaşa girmek için harekete geçirdiği, her biri belirli bir tarihsel gücün ürünü olan çok çeşitli insan kaynaklarına gölge düşürür.

İskoçya: Asker yetiştirme çiftliği

1751'de Avam Kamarası'na hitaben, "Ordumuza mümkün olduğu kadar fazla sayıda İskoç asker alınması taraftarıyım" diye seslenen sınır şehri Berwick-upon Tweed'den parlamento üyesi Lord Barrington, namıdiğer William Wildman, bunun sebebini şöyle açıklamıştı: "Asker alabildiğimiz sair memleketlerin erkeklerinden daha cesur olduklarını zannettiğim için değil, ekseriyetle daha mukavim ve daha az isyankâr oldukları için. İskoç askerlerinin tamamı arasından da Highland erkeklerini daha ziyade tercih ederim." Bu sözler Linda Colley tarafından İskoçya'nın başarılı bir şekilde Büyük Britanya'yla bütünleşmesi olarak yorumlanırken, Andrew Mackillop'a göre Barrington'ın bu görüşü Britanya'nın "yenilir lokma politikası"nı yansıtıyordu. Dolayısıyla Kral II. James yanlılarının fiyaskoyla sonuçlanan 1745-1746 isyanı sonrası denizaşırı imparatorluğunun çıkarları uğruna Gal militarizmi Britanya'ya adanmış, ancak Yedi Yıl Savaşları'na kadar Britanya'nın savaşa girmek adına Highland bölgesini soyma politikası tam olarak gerçekleşmemişti.[23]

İngiliz askerî politikasının genelde İskoçya'daki hükümet, özel olarak da Highland bölgesi üzerindeki doğrudan etkisi, Birleşme Yasası ve İskoç Parlamentosu'nun kaldırılmasının bir sonucuydu. Britanya Ordusu 1725'te bölgede asayişi sağlamak ve Britanya yönetimiyle ticaretinin ulaşabilmesini kolaylaştırmak için "yabani" Highland bölgesine yollar inşa etmek üzere altı bağımsız Highland bölüğü kurmak suretiyle bölgede önemli bir rol oynuyordu. 1739'da dört bölük daha kuruldu, sonra bu on bölük birleştirilerek Kara Gözcü adıyla, Highland askerlerinin düzenli ordu içine alınmış ilk alayı oldular. 1745 yılında 4. Loudoun Kontu (Amerika'da başkomutan, 1756-1758) John Campbell ikinci bir alay kurmuştu.[24] Kısa sürede Britanya Ordusu'nun Highland bölgesindeki asker alımı Kral II. James yanlılarından gelen tehdit baskılarının ayrılamaz bir parçası oldu, sonunda 1746'da Cullo-

22 Burada yalnızca E.P. Thompson ile emek tarihinin "kutsal" kitabına değineceğim: *The Making of the English Working Class*.

23 Barrington'dan alıntı için bkz. Colley, *Britons*, s. 125; Mackillop, *"More Fruitful than the Soil"*, s. 58.

24 Plank, *Rebellion and Savagery*, s. 18-21; Mackillop, *"More Fruitful than the Soil"*, s. 13-20, 22, 29.

den savaş alanına gönderildi. Ordu daha sonra isyancıların bölgelerine baskınlar yaptı, esirler aldı, şüpheli isyancıları silahsızlandırdı, telef olan hasadı topladı ve canlı hayvanlara el koydu. Duruşmalar yapıldı, 100'ün üzerinde esir ihanet suçundan idam edildi, daha fazlası da senetli uşaklar olarak kolonilere ya da yurtdışında üslenmiş alaylarda hizmete gönderildi. Britanya hükümeti asilerin topraklarına el koymak, yerel halkı silahsızlandırmak, ekose kumaşların giyilmesini yasaklamak, ibadeti düzenlemek ve hukuk sistemi getirmek suretiyle Highland bölgesini kendine bağımlı kılmak için bir dizi yasal önleme başvuruyordu. İsyanlarla nam salmış Highland bölgesinin ıslahında ordu önemli rol oynamış, bu bölgeyi Britanya devletinin en güçlü dışavurumu haline getirmişti.[25] Kral II. James'i tahta geri getirmeyi amaçlayan hareketin (Jacobitism) tehdidi hükümet politikasını askerî bir alana yönlendirmiş ve kökünü kazımayı amaçladığı bir kültürel yapının, klan sisteminin devamını sağlamıştı. Bu süreçte İngiltere "imparatorluğun askerî havuzu" olarak Highland bölgesini gettolaştırmış oluyordu.[26]

Britanya bunun ardından bölge ekonomisini İngiltere'de gelişen ticari tarımsal üretim modeline göre yeniden düzenlemeye koyarak, krallık topraklarına katılmış on üç araziyi idare etmesi için Mülhak Mülkler Kurulu'nu kurdu (ilhak edilmiş diğer mülkler borçları karşılanmak için açık arttırmayla satılmıştı). Kurul aynı zamanda arazi yönetiminde klan modellerini daha ticari bir temele dayanacak şekilde değiştirerek Highland'in tarım ekonomisini "iyileştirme" görevini de üstlenmişti.[27] Çok geçmeden hazırlanan program gereğince toprak kiralamalarında süre kısaltıldı, piyasa fazlası üretmeye yetecek boyutlarda tek icarlı çiftliklere önem verilerek kiracının kullanım hakkı güvence altına alındı, emek fazlası kaldırılıp kira hakkının devredilmesi kısıtlanarak istenmeyen kiracılar tahliye edildi, hayvancılık daha iyi idare edilerek yeni köyler kuruldu. Bu faaliyetler kimi yerlerde geniş çaplı tahliyelere varırken nüfusun azalacağı yönündeki korkuları körüklüyordu. Komisyon üyeleri 1760'ta "harp halinde kamuya hizmet etmeye münasip mukavim ve gayretkeş bir ırkı çoğaltmaya" önem verilmesini önerdiler.[28] Bu duruş, Highland ekonomisindeki değişikliklerden doğan emek fazlasının büyük bölümünün askerlik hizmetine verildiği halihazırdaki sürecin kabul edilmesinden ibaretti.

---

25 Youngson, *After the Forty-Five*, s. 25-26; Houlding, *Fit for Service*, s. 13; Plank, *Rebellion and Savagery*, s. 1-3, 6.

26 Mackillop, *"More Fruitful than the Soil"*, s. 39-40. İskoçların da başta Fransa olmak üzere kıta ordularında hizmetinin bir tarihçesi vardır. Bkz. McCorry, "Rats, Lice and Scotchmen".

27 Bkz. Plank, *Rebellion and Savagery*, s. 12; Youngson, *After the Forty-Five*, s. 26-27; Macinnes, "Scottish Gaeldom", s. 71.

28 Mackillop, *"More Fruitful than the Soil"*, s. 77-83; *Hints Towards a Plan for Managing the Forfeited Estates* kayıtlarından yapılan alıntının yeri s. 89-90.

Fransa'yla düşmanlıkların baş göstermesiyle birlikte Highland askerlerinden yararlanmakla ilgili kaygılar dağılmıştı ve Kasım 1756'da William Pitt iktidara gelince Stuart hanedanlığının soyundan gelen klanlardan iki yeni Highland taburu toplamaya karar verdi. Rastlantı bu ya, İngiltere'deki ekonomik bunalım gibi 1757'de İskoçya'da yaşanan kıtlık da seferberliği kolaylaştırmıştı. 1758'de bir Highland taburu, 1759'da iki tane daha kurulmuş, savaşın sonuna gelinirken on yeni Highland taburu toplanmış, böylece Lowland bölgesine nazaran Highland bölgesine enikonu askerî bir kimlik yüklemişti.[29] Baskı Kanunu da Highland'de yaşayanları orduya katılmaya zorluyordu. Yasanın yürürlüğe girmek üzere olduğu Nisan 1756'da Inverness şehrindeki yerel idarecilerle sulh yargıçları çeşitli alanlardan Kuzey Amerika hizmetine gitmeye zorlanacak "zinde ve münasip" erkekleri tespit etmek üzere soylu kimselerin fikrini almaya karar verdi. New York'un Schenectady bölgesinde bulunan 42. Alay'daki birliklerin ertesi yıl dönmesi bazı yönlerden Highland yargıçlarının son yönteme başvurmak zorunda kaldıklarını gösterir, çünkü kayıtlara göre otuz beş adam baskı altında altı yıllık hizmetteydiler.[30]

İskoç tarzı askere almayı anlamak için onun sosyo-ekonomik ortamını belirlemek gerekir. Ülkenin nüfusu özünde durağandı, 1750-1800 arasında sadece % 0,6 (İngiltere'deki oranın yarısı kadar) büyüme kaydetmişti, demek ki asker alımı demografik açıdan kesin kayıp anlamına geliyordu.[31] Yedi Yıl Savaşları için asker alımı sırasında İskoçya'nın tamamı arazi sahipleri, kiracılar ve topraksız emekçilerden oluşan üç sıralı sosyal yapıya sahipti. İngiltere'den çok Kıta Avrupası'yla büyük benzerlikler taşıyan özünde hâlâ köylü bir toplumda toprak, geçimin başlıca kaynağıydı.[32] Kırsal Lowland bölgesinde sosyal yapının temelinde *ferm-taun* denilen yirmi ya da daha az aileden kurulu küçük birimlerden köy ölçeğine kadar değişen bir yelpazede çiftlik kasabaları vardı. Kiracılar genellikle ortada olmayan bir toprak sahibinden, kimi yerlerde ise az çok sahipleri tarafından kullanılan araziler kiralarlardı. Bir kasaba çeşitli boyutlarda, ya bir tek ya da birkaç kiracının denetimine verilirdi, bunlar güneydoğuda daha geniş olurdu, kuzeydoğudaysa daha küçük çaplı arazi parçaları daha yaygın görülürdü. *Cottar* adı verilen ikinci kiracılık yoluyla küçük tarlaları süren köylü aileler kiracı veya toprak sahibine borçlu oldukları vazife gereği çoğunlukla toprağı işlerlerdi. Altı aydan bir yıla ka-

29 Middleton, "Recruitment of the British Army", s. 226-231, 234, 237; Mackillop, *"More Fruitful than the Soil"*, s. 46-50, 229; Middleton, "A Reinforcement for North America".

30 Yerel idareciler ve sulh yargıçları toplantı tutanakları, 5-6 Nisan 1756, LO1017/22; Francis Grant, Baskı Kanunu gereğince belirli sürelerle askere alınmış 42. Alay'daki adamların listesi, 16 Nisan 1757, LO4214/74.

31 Houston, "The Demographic Regime", s. 12-13, 20-21.

32 Devine, "Introduction", s. 2.

dar tam hizmet veren ve sonunda buraya yerleşen, çoğu bu köylü çiftçilerden gelme uşaklar da tarlalarda çalışırlardı. 18. yüzyıldaki değişiklikler kiracılarla topraklarını kendi kullanan sahiplerinin yararınaydı, toprak üzerinde artık onları yalnızca kira sözleşmeleri kısıtlıyordu, sıradan insanların araziye girişi sınırlandırılmıştı. Tek bir kiracıya bağlı kasaba sayısı arttı. Sadece kendi kullanımları için meralara dönüştürmek üzere kiralık toprakları ve çevrilmiş arazileri bir araya getirdiler. Ortak hakların böyle tahrif edilmesi sonucunda köylü çiftçilerle ikinci kiracılar topraktan yoksun kalarak ya toprak sahiplerinin ya da kiracıların çalışanı haline gelmişlerdi. Yine de küçük çiftlikler her yerde ayakta kalmıştı, bazı bölgelerde eski ayrışık arazilerle ortak haklar modeli de görülmekteydi. Kuzeydoğuda Banff, Kincardine ve Aberdeen gibi bölgelerde küçük gıda üreticilerinin yükselişi insanların küçük arazi şeritlerini işledikleri ama aynı zamanda ekonomik ihtiyaç nedeniyle çiftçilerin yanında yarı-zamanlı çalıştıkları anlamına geliyordu. Küçük gıda üreticileri (*crofter*) köylü çiftçilerin (*cottar*) yerine geçmişti.[33]

Elverişli arazilerin azalması insanların küçük arazilerdeki yetiştiricilikle, vasıflı işçiler olarak çalıştıkları çiftliklerde ya da inşaat işlerinde emek karşılığı kazandıkları ücretleri birleştirmesi anlamına geliyordu. Kırsal bölgelerdeki gizli işsizlik özellikle çiftlikte yoğun geçen mevsimler dışında yaygındı, bu da insanları ücret karşılığı çalışmaya itiyordu, başta kumaş imalatı olmak üzere esnafla rekabete giriyorlardı. Dokumacılar sık sık durgun dönemler yaşar, başka yerlerde iş bulmak zorunda kalırlardı. Kasabaların dışında madencilik ve tuz endüstrileri hariç ufak tefek tam gün imalat işleri olurdu. 1730 ile 1800 arasında yaklaşık her yirmi, yirmi beş yılda bir üretimini ikiye katlayan, ucuz ve sömürülebilir işgücü bulmaya bağlı keten endüstrisi ham materyalin kırsal işçilere eğrilmek üzere gönderildiği, dışarıda üretim modelini geliştirmişti. 1730-1740'lı yıllarda eğirmecilik kuzeyde ve Highland bölgesinde giderek ilerliyordu. Esnaflık bozulmuş, çıraklar ömür boyu ücretli işçiler haline gelmişlerdi. 18. yüzyılın başlarında çırak dernekleri ortaya çıktı, daha sonra terziler ve kunduracılar gibi zanaatkârlar arasında daimi örgütlenmeler oluştu. Yükselen fiyatlar çekişmelere yol açarak yüksek ücretlerin talep edilmesine sebep olurken devlet alışıldığı üzere kapitalistlere arka çıkıyordu.[34]

Highland bölgesinde *bàle* ya da *clachan* adı verilen geleneksel kasabalı, yerleşim ve yönetime dayalı esas, özünde klan şeflerinden toprak kiralayarak onu parça parça klan üyelerine alt kiraya verenlerin idare ettiği çok-kiracılı ortak mülkiyetçi (komünalist) bir yapıydı. 1730'lardan itibaren geleneksel klan uygulamalarını ilerlemenin önünde engel olarak gören toprak

33 Gray, "The Social Impact of Agrarian Change in the Rural Lowlands", s. 53-61.

34 Whatley, "The Experience of Work", s. 228-230, 233-234; Fraser, "Patterns of Protest", s. 278.

sahipleri, tek-kiracılı çiftliklere yönelirken, bireysel küçük arazileri ve ortak meraları işleyen toplulukları, alt kiracılığı ve *bàle* düzenini ortadan kaldırmaya başladılar. Culloden'daki uğranılan yenilgi, ilerlemenin peşine takılmak ve klanların ortak mülkiyetçi değerler sistemini yıkmak, süreç içerisinde İskoçya'nın Gaeldom bölgelerini piyasaya ve Britanya emperyalizmine boyun eğdirmek üzere klan şeflerini serbest bırakmıştı.[35] Asker alımları süreçte önemli rol oynadı. Highland bölgesinin seçkinleri için askere alma memurları Britanya mali-askerî devletinin kaynaklarını "sömürgeleştirmenin" başlıca araçlarıydı. Asker almanın hedefinde yerleşik kiracılar ya da kiralarını düzenli ödeyenler değil, Highland bölgesinin ekonomisinin sınırlarında kalanlar vardı. Asker alma ödeneklerinin yükseldiğini gören toprak sahipleri asker alımın maliyetlerini omuzlarından atmak için ana kiracılarından kotaları doldurmalarını, olmazsa yerine para ödemelerini istiyorlardı. Ancak onlar buna itiraz etmişti, çünkü arazilerini ticarileştirmek için gerek duydukları insan gücü asker alımları yüzünden azalıyor, ücretleri yükseltiyor ve ikinci kiracılarla köylü çiftçileri tahliye etmek ve toprağı iyileştirmek yerine toprak sahibinin harçlarını karşılamak için onları orada tutmak zorunda bırakıyordu.[36] Ayrıca acemi erlere yönelik ihtiyaç Highland toplumunun en altında yer alanlar açısından askere yazılma koşulları üzerinde bir ölçüde denetim kurmaları anlamına geliyordu. Adam bulamamakla karşı karşıya gelen toprak sahipleri acemi erlere daha iyi koşullar sunmak zorunda olduklarını anlamışlardı. 1750'lerin sonunda askere yazılma ödenekleri hükümetin izin verilen rakamlarını aşmıştı. Yeterince döner sermayesi olmayanlar, parasal ödenekler yerine ya mevcut kiralık toprakların güvencesini sağlamak ya da askerlik hizmetinden dönüşte yeni toprak bağışları yapacaklarına söz vermek zorundaydı. Askerî sisteme erat sağlamanın karşılığında ikinci kiracılar araziyi doğrudan toprak sahibinden kiralamayı talep ediyorlardı, bu sayede aracıları saf dışı bırakacaklardı. Böylece bir bakıma toprak sahibine dayatılan asker alımının alt kiracılık açısından sosyal sıçrama aracı olduğu görüldü.[37] Asker alımı topraksız ve alt kiracı grupların beklentilerini yükseltirken bu beklentiler arazi parsellere bölünerek karşılanıyordu. Mackillop, "asker alımının en önemli sosyal etkilerinden biri Highland çiftliklerindeki hiyerarşik yapıyı sarsması ve küçük gıda üreticilerinin ortaya çıkışını çabuklaştırmasıydı" sonucuna varmıştır.[38] Kısa vadede dağlık toplumun en alt ta-

35 Dodgshon, "West Highland and Hebridean Settlement Prior to Crofting and the Clearances"; Macinnes, "Scottish Gaeldom", s. 70-72, 75-76.

36 Mackillop, *"More Fruitful than the Soil"*, s. 84-88, 101, 103, 107-109, 132-133, 139-140, 144, 155-156, 169-173.

37 *A.g.e.*, s. 84-88, 107-108, 157-60.

38 *A.g.e.*, s. 129, 162-163, 166.

bakalarına toprağa erişim olanağı kazandırmış, uzun vadedeyse savaş sonrası dönemde doğrudan Highland bölgesi tasfiyelerine yol açmıştı.

1745-1746 arasında II. James yandaşlarının ayaklanmasıyla Britanya mali-askerî devleti Highland bölgesini ekonomik iyileşmeye açacak kaldıracı bulmuş oluyordu. Asker toplama bu iyileşmede kilit rol oynayarak, Highland ekonomisinin ticarileşmesiyle köklerinden sökülen eski asilerle sıradan insanları kazançlarından etmişti. Toprak sahipleriyle acemi erler benzer şekilde askerî canavar tarafından üretilen sermayeyi sömürdüler, sonunda ordunun ihtiyaçları bölgeyi dönüştürürken bunu tasfiyeler izlemişti. Aynı sıralarda Britanya Ordusu'nda İskoçlar başrole çıkmış, Highland insanları benzersiz bir askerî karaktere bürününce ekose en az kırmızı ceket kadar Britanya militarizminin sembolü haline gelmişti.[39]

Ada garnizonu İrlanda

İrlanda'nın mali-askerî devletle ilişkisi, öncelikle Britanya'nın denizaşırı askerî girişimleri için askerler yetiştiren, askerî bir çiftlik görevini yerine getiren İskoçya'nın ilişkisinden ayrılıyordu. Kayda değer sayıda İrlandalı orduya girmiş olsa da savaş zamanında ordu İrlandalı Katolikleri askere almaz, yalnızca İrlandalı Protestanları asker olarak kaydederdi. Hepsinden önemlisi İrlanda adası, Britanya militarizmini besleyecek askerî bir havuz ve fon kaynağı işlevi görüyordu. Barış zamanında ordunun üçte birinden fazlasına denk gelen 12.000 askerini orada konuşlandırmak suretiyle İngiltere kendi topraklarını tehlikeye atmadan ama gerektiğinde hemen ulaşılabilecek kadar yakın kuvvetlerinin geniş bölümünü orada barındırabiliyordu.[40] Dahası, İngiltere bu alayları, parası İrlanda Parlamentosu'nun belirlediği vergilerle ödenen İrlanda yerleşimine konuşlandırarak kaynaklarını sömürgeleştirmiş ve varlıklarına el koymuştu. Sonunda İngilizler ve İrlandalılar arasında yaşanan sorunlu tarih ışığında, 12.000 askerin adada garnizon kurması onları, İrlandalı Katoliklere baskı yaparken İrlandalı Protestanları yücelten ama her iki kesimi de Britanya'ya bağımlı kılan fiilî işgalciler haline getirmişti. İrlanda'nın üstlendiği benzersiz rolü, İngiltere tarafından sömürgeleştirilme, ona karşı ayaklanma ve din çatışmalarıyla dolu özel tarihinin bir sonucuydu.

İskoçya ya da Galler'den farklı olarak İngiltere'nin gözünde İrlanda, bir sömürgeydi. Ancak İrlanda'nın tarihi diğer Britanya sömürgelerinde görül-

39 Allan Macinnes'in hesaplamalarına göre Yedi Yıl Savaşları'nın başlamasından Napolyon Savaşları'nın sonuna dek ordunun Highland bölgesinden topladığı asker sayısı 48.000 dolaylarındadır. Bkz. "Scottish Gaeldom", s. 83.

40 Houlding, *Fit for Service*, s. 45.

düğünden çok daha fazla peş peşe istilalara ve fetihlere sahne olmuştu. İlk önce Anglo-Norman istilacılar dalgası gelmiş, 1560-1660 döneminde bunu İrlanda'nın "Yeni İngiliz" sömürgecileri izlemişti. 1641 isyanı Cromwell komutasındaki birliklerin yeniden fethine ve Protestan üstünlüğünün dayatılmasına yol açmıştı. İngiliz Devrimi ve Orange Prensi William'ın Protestan ordularının kralları II. ve VII. James'i yenmesi, taşradaki gücün ve toprakların denetimini 1692 Limerick Antlaşması'yla onaylandığı üzere Anglo-İrlandalılara bırakmış, çok geçmeden Katoliklerin politik, ekonomik ve sosyal haklarını sınırlayan bir dizi ceza yasaları çıkarılmıştı.[41] Öte yandan önce Katolikler sonra Presbiteryenler oy kullanma haklarını kaybetmiş olsalar da İskoçya'nın tersine İrlanda kendi parlamentosunu koruyarak onu Anglo-İrlandalı iradenin bir ifadesi haline getirmişti. Daha sonra bu, Britanya Ordusu'nun İrlanda yerleşiminde gözü kulağı olan bir kuruma dönüştü.

1699 İngiliz Terhis Yasası'yla 12.000 olarak belirlenen İrlanda yerleşimindeki asker sayısı (belirli zamanlarda bazı alayların imparatorluğun başka yerlerinde görevlendirilmesine rağmen) 1769'a kadar öyle kaldı. Barış zamanında firar, ölüm ve yaşlı ve sakatların hizmete alınması etkili askerlerin sayısını dörtte bir oranında düşürerek yerleşimdeki kuvvetlerin sayısal gücünü zayıflatmıştı. Bunun tersine savaş zamanında yerleşim genişledi, örneğin 1756-1757 döneminde 17.000'e, 1761'den 1763'teki barış anlaşmasına kadar 24.000'e ulaşmıştı.[42] Limerick Antlaşması öncesinde olduğu gibi Anglo-İrlandalıların egemenlik kurduğu İrlanda Parlamentosu ordunun masraflarını kendi gelirlerinden karşılıyordu, ancak ne asker sayısı ne de harcamalar üzerinde herhangi bir denetimi vardı, çünkü kraliyetin ilanıyla yasa İrlanda'ya uyarlanmıştı. Burada İrlanda'nın askerî meselelerdeki sömürge niteliği apaçık ortadadır. İrlanda'da Kraliyet Özel Temsilcisi aslında sivil bir memur olmasına rağmen askerî bir vali gibi davranırdı, ancak bu kuvvetler üzerinde sınırlı bir denetim yetkisi bulunuyordu. Britanya İsyan Yasası'na tabi olan alayların başlıca işlevleri İngiltere'nin savunmasıyla ve yedek askerî kuvvetlerin İrlandalılar hesabına başka yerlerde üslenmesini sağlamakla ilgiliydi. Britanya sadece 1740'larda İrlanda'dan gönderilen alayları İngiliz Yerleşimi'ne yerleştirmiş ve masraflarını üstlenmişti. Anglo-İrlandalılar bunu fırsata çevirmiş, komisyon ödülleri ve tedarikçi sözleşmeleri koparmıştı. İskoç örneğinin aksine, Britanya mali-askerî devletinin kaynakları doğrudan Anglo-İrlandalıların eline geçmezdi, onun yerine ek vergiler yoluyla genel ola-

41 James, *Ireland in the Empire 1688-1770*, s. 22-25, 52, 234-236, 289-291; Linebaugh ve Rediker, *The Many-Headed Hydra*, s. 57; Canny, "Identity Formation in Ireland", s. 159-160; Pittock, *Inventing and Resisting Britain*, s. 49; S. J. Connolly, *Divided Kingdom*, s. 197-203.

42 Houlding, *Fit for Service*, s. 24.

rak İrlandalıları sömürgeleştirirlerdi.[43] Britanya hükümeti büyük ölçüde kâr elde ediyordu, ancak İrlandalıların gözünde ordu dev bir parazit olmalıydı.

"İrlanda" ordusu sadece ismen İrlandalıydı. Britanya 1701 yılında Katolikleri ordu hizmetinden menetmişti. Katolikler orduya gayriresmî olarak katılıyorlardı, fakat askere yazılırken tövbe ederek inançlarından vazgeçmek zorundaydılar.[44] Aslında birçok İrlandalı Katolik gerçek sadakatlerini Britanya'nın düşmanları tarafında askere yazılarak göstermişti.[45] Britanya normalde İrlandalı Protestanların da ordu hizmetini reddediyordu: İlkin Katoliklerin Protestan gibi davranarak orduya girmediklerini güvence altına almak için, ikinci olarak da Protestanların üçte ikisini Presbiteryenlerin oluşturması nedeniyle şüpheli ayrılıkçıları saf dışı bırakmak için. Ancak savaş zamanında insan gücü bu kaygılardan daha ağır basınca orduya İrlandalı Protestanlar da alındı.[46] O sırada İrlanda ordusu İrlanda'daki garnizonda toplanmış 12.000 İngiliz ve İskoç askerinden oluşuyordu, bunların masrafları İrlanda Parlamentosu'nun belirlediği vergilerle İrlandalılar tarafından karşılanıyordu. Bazı tarihçiler ceza yasaları ve daimi ordunun bir araya gelmesinin İrlanda'yı polis devlet yapmadığını ileri sürmektedir,[47] oysa bu kadar çok asker bulununca orduyu işgal gücü olarak görmemek elde değildir.

18. yüzyılda İrlanda'nın ekonomisi ticari tarımın yayılması, yeni imalat faaliyetlerinin gelişmesi ve başka yerlerde orduların kısmen emdiği işgücü fazlasını sağlayan el sanatları üretiminde geleneksel biçimlerin yeniden örgütlenmesiyle İskoçya ve İngiltere'dekilere benzer deneyimler yaşadı. Ancak siyasi ve dinî sebepler topraktan ve ticaretten kopan pek çokları açısından bir seçenek olan ücretli askerî işgücünü engelliyordu. İrlanda'nın ekonomik gelişimine hızlı bir bakış, savaşın pek çokları için askerî hizmet kapılarını açtığında askere yazılmanın ardında yatan etmenleri saptamaya yarar. İrlandalı sosyal yapı toprak sahibi aristokrasi, kentli ve kırsal orta sınıflarla köylü ve emekçilerin alt sınıflarından oluşmuştu. 1700'lere gelindiğinde ceza yasaları Katoliklerin türlü yollardan toprak sahibi olmasına kısıtlama getirdiği için toprak sahiplerinin çoğu Anglikan Anglo-İrlandalı kökenden gelirken, orta sınıf daha ayrışık bir yapıdaydı.[48] Katolikler, özellikle toprağı işleyen ve kır-

43 Guy, "The Irish Military Establishment", s. 212-214, 216-217; Childs, "The Restoration of the Army", s. 51; Connolly, *Divided Kingdom*, s. 322-323; Mackillop, *"More Fruitful than the Soil"*, s. 23-24; James, *Ireland in the Empire*, s. 174-178, 181-182, 210-211.

44 James, *Ireland in the Empire*, s. 264-265; Guy, "The Irish Military Establishment", s. 217, 229.

45 Pittock, *Inventing and Resisting Britain*, s. 49-50; Murtagh, "Irish Soldiers Abroad", s. 294-314; Connolly, *Divided Kingdom*, s. 89-90, 286-290, 375-376.

46 Guy, "The Irish Military Establishment", s. 217-219; James, *Ireland in the Empire*, s. 178-180; Mackillop, *"More Fruitful than the Soil"*, s. 23-24; Houlding, *Fit for Service*, s. 46.

47 James, *Ireland in the Empire*, s. 289-291; Guy, "The Irish Military Establishment", s. 219; Houlding, *Fit for Service*, s. 46-47.

48 James, *Ireland in the Empire*, s. 219-225.

sal bölgelere hâkim olanlar, alt sınıfların çoğunluğunu oluşturuyordu. Köylü toplumu İskoçya'dakine benzer bir kalıp olan *clachan* şeklinde örgütlenmişti. Aileler grubu araziyi toplu olarak kiralardı ve her bir ailenin *rundale* denen sistemde sürmek ve otlak olarak kullanmak üzere toprağa eşit erişim hakkı vardı. 17. yüzyıldan itibaren bu düzenleme, toprak yönetiminde süregelen, ticari amaçlar uğruna toprağı ekmek isteyenlerin, en çok da koyunlar, daha sonra da besi hayvanlarının otlakları için işlenmiş toprakları çevirerek kotardıkları kapsamlı değişimlerin artan baskısı altında yapılmaktaydı. Ticari baskılar köylü sınıfını parçalamaya başlamıştı. Kimileri kendi başlarına çiftçilik yapmaya ve nakit kira ödemeye yetecek düzeyde toprak ve hayvan sahibi küçük kiracılara dönüşebileceklerini kanıtladılar. Çoğunluğu emekçi oldu, ekseriyet sadece kendi alın terleriyle kiraladıkları küçük tarlaları ellerinde tutabilirken, diğerleri *conacre* sistemi içinde (mısır ya da patates yetiştirmek üzere) küçük parsellere nakit kira ödemek üzere emeklerini satıyordu. "Bununla birlikte", Sean Connolly'ye göre "her iki durumda da gerçek duruşları kendi işgüçlerini geçim yolları için takas eden kır proletaryasının duruşuydu."[49] Toprak sahibiyle kiracı arasındaki ilişki de toprağın kullanımının ticarileşmesinin sonucu olarak değişim geçiriyordu. Toprak sahipleri kendi topraklarını blok halinde aracılara kiralama eğilimindeydi, onlar da buraları kâr için köylülere kiralar, genellikle toprağı işleyenler bu insanlardan fazla para sızdırmak suretiyle onları İrlanda ekonomisini etkileyen ufak tefek sorunlar karşısında bile korunmasız bırakırlardı.[50]

İrlanda 1720-1721 ve 1728-1729 yıllarında yaşanan kıtlıklar yüzünden tekrar tekrar geçim sıkıntısıyla karşı karşıya kalmıştı, ancak en yıkıcı olanı 1740-1741'de yaşanan, 1840'lardaki Büyük Kıtlık'la karşılaştırılacak kadar ölümlere yol açan kıtlıktı. 1756-1757'nin kesat geçen hasat mevsimi de ordunun asker alımında bir rol oynamış olsa gerek.[51] Dönemin yorumcuları ticari amaçlarla toprağın işlenmesinden otlakçılığa geçişin İrlanda'da yoksulluğun ve toplumsal düzenin bozulmasının temel sebebi olduğuna işaret etmektedir.[52] Toprak sahipleri köylülerle toprak arasındaki bağı zayıflatmak; toprağın etrafını çevirip güçlendirmek; küçük çiftlik sahiplerini biraz daha sömürmek üzere aracı kiracılar atamak; kira sözleşmelerini kısaltıp yıllık yapmak; başka taktiklerin yanı sıra aşırı ya da "fahiş" kiralar almak suretiyle büyük ölçüde üretkenliği artırıyordu. Bunun kesin sonucu, insanları geçici

49 Connolly, *Divided Kingdom*, s. 349, 350, 358, 359, 361-362 ("kırsal proletarya"), s. 358-359; Miller, *Emigrants and Exiles*, s. 27-28.

50 Connolly bu görüşe karşı çıkarak geçiş sürecinin epeydir devam ettiğini ve aslında İrlanda'nın büyük bölümünün meralara uygun olduğunu savunur. Bkz. Connolly, *Divided Kingdom*, s. 347-348, 350-351.

51 *A.g.e.*, s. 344-346, 359; Linebaugh ve Rediker, *The Many-Headed Hydra*, s. 187.

52 Connolly, *Religion, Law, and Power*, s. 49-50.

ya da kalıcı ücretli istihdam bulmak üzere ellerindeki tek varlıkları olan toprağı ekmek için daha da küçük parçalarla yetinmeye zorlamak oldu. Yüzyıl boyunca bu *cottier* sınıfı büyüdü. Bazılarının toprakla bağları koptu ve büyük çiftliklerde, kent merkezlerine veya İrlanda Denizi'ni aşan yerlerde, aslında, şu ya da bu gücün ötekine karşı ordusunda, kısaca nerede iş bulurlarsa orada çalışmaya bakan ve gitgide kabaran proletaryaya katıldılar.[53] Köylüler bu boyunduruk altında çok acı çekiyorlardı, ama değişikliği eski haline geri getirmek amacıyla gizliden gizliye ortak şiddete başvuran toprak sahiplerine ve düzenleyicilere zaman zaman başkaldırırlardı, bunların başında da Houghers'ın 1711-1712 tarihli tarımsal terör kampanyası ve 1761'de ortaya çıkan Whiteboys hareketi geliyordu.[54]

İrlanda'nın küçük fakat gelişen imalat sektörü, zanaatkârlar kadar yerinden edilmiş çiftçi sınıflara da başlıca istihdam kaynağı sağlıyordu. İrlanda'nın ürünlerinin çoğu tarım ürünleriydi. İyileştirilmiş çiftliklerde kent tüketimi, daha önemlisi (orduya erzak tedariki dahil) uluslararası kumanya ticareti için et, tereyağı, tahıl ve (dolaylı olarak) bira ve un üretilirdi. İmalat sektörü biraz daha yavaş gelişiyordu, bunun sebebi olarak Britanya'nın ticaret kısıtlamaları, özellikle de yün ve yünlü kumaşların ihracını İngiltere hariç her yere yasaklayan 1699 Woolens Yasası görülmekteydi. Bu durum şüphesiz dokuma ticaretine zarar veriyor, dönem dönem yasaya karşı protestolar meydana geliyordu. Yine de iç pazar için yün üretimi önemli bir sanayi olarak yerini korumuştu. Kumaş dokumacılığı büyük ölçüde kırsal alanda, kadınların ipliği kendi evlerinde eğirdiği fason sistemle yapılırdı. 1739'da İngiliz ithalat vergisinin kaldırılmasıyla üretim hızla artacaktı.[55]

Ulster'da yoğunlaşmış keten imalatı, ekonominin önde gelen sektörüydü. İrlanda keten imalatı İngiliz ve İskoçların ülkeye göçmesiyle kalkışa geçmiş, 1670'lerde büyük ölçekli ticari üretim çoktan kendini belli eder hale gelmişti. İngiltere 1696'da İrlanda keteninden alınan ithal vergisini kaldırdı, 1705'te diğer sömürgelere doğrudan ihracata izin verdi. Ekonomik büyüme Kuzeydoğu İrlanda'ya değişiklikler getiriyordu. Ulster'ın doğu bölgeleri gıda ithalatçısı haline gelecek kadar keten imalatına bel bağlamışlardı. Evlerde çalışan küçük üreticiler kendi ipliklerini ya da pazardan aldıklarını kullanarak bazen de çırakları işe alarak dokumacılığa devam ediyorlardı. İpliği eğirmek ve kaba keten dokumak Ulster'in batı ve güneyine yayılırken, başka yerlerde çiftçiler sanayi kasabalarını desteklemek için canlı hayvan ve ekin yetişti-

53 James, *Ireland in the Empire*, s. 217; Miller, *Emigrants and Exiles*, s. 27-28, 34, 217-218; Beames, *Peasants and Power*, s. 6-13; Mokyr, *Why Ireland Starved*, s. 144-147.

54 Connolly, *Religion, Law, and Power*, s. 52, 201, 219, "The Houghers", *Divided Kingdom*, s. 300-302; Smyth, *The Men of No Property*, s. 33-35, 44; Beames, *Peasants and Power*, s. 155.

55 Connolly, *Religion, Law, and Power*, s. 50-52, *Divided Kingdom*, s. 346; James, *Ireland in the Empire*, s. 201-203.

riyorlardı. Ulster ekonomisi tarımın büyük ölçüde terk edildiği doğuda daha fazla olmak üzere artık ketene aşırı bağımlıydı, dolayısıyla ticaret kötüye gittiğinde sarsılmaya açık hale gelmişti.[56] Ulster'da ekonomi gerileme dönemine girince, 1718-1729 arasında kesat hasatlar, kıtlık, ondalık vergilerinde artış ve keten ticaretindeki sorunların sonucu olarak ülkeyi terk eden binlerce kişi gibi kimileri Atlantik ötesine kaçmayı seçiyordu.[57] 1730'larda keten ticareti büyüdükçe İrlanda ekonomisi de gelişti. Dokumacıların geçim ihtiyaçlarını karşılamalarına yarayacak küçük tarlalar oluşturmak üzere toprak parsellere ayrıldıkça *conacre* sistemi yayıldı. Bu sistem onları aynı zamanda, tıpkı yetersiz mahsulle gelen gıda fiyatları ve kira artışı, baş gösteren kıtlık ve keten ticaretinin çöküşünün yaşandığı 1740 yılındaki gibi tarımdaki aksaklıkların etkilerine açık hale getirmişti. Böyle bir krizin patlak vermesi pek çok insanın kolonilere gitmek üzere kendini sözleşmelerle bağladığı yeni bir göç dalgasına yol açtı.[58] Keten sanayi ilerledikçe kendilerini bağımsız üreticiler olarak tanımlayamayan dokumacıların sayısı artıyordu. Keten ipliği eğiren kadınlar, keten işçilerinin karnını doyurmak için gıda üreten çiftçiler gibi bu sanayiye bağımlı onca insan ticaretin kötüye gitmesiyle birlikte mağdur olmuştu. Çaresizlik bazılarını 1763'te ekonomik şartları protesto etmek için kurulan Oakboys ya da Hearts of Oak hareketine katılmaya yöneltti.[59]

18. yüzyılda İrlanda'nın ekonomik gelişmesi pek çoklarını olumsuz etkiliyordu. Ulusal servet ve tüketim 1700-1760 arasında önemli ölçüde büyürken, bundan yararlananlar hali vakti zaten yerinde olanlardı. Çoğunluk yaşamını asgari geçim düzeyinde sürdürürken yoksulluk toplumu sarmıştı. Kentli yoksullar büyük şehirlerdeki varoşları doldururken köylü çiftçiler (*cottier*) kendilerini toprak sahiplerine karşı daha savunmasız durumda buldular.[60] Ticari tarım ve imalatın yaygınlaşması pek çoklarını ortada bırakmıştı. Kesat hasatların yaşandığı ve fiyatların yükseldiği, tesadüfen Yedi Yıl Savaşları için asker alımının da ilk kez zirve yaptığı 1756-1757 yıllarındaki gibi bilhassa ekonomik düzenin bozulduğu zamanlarda görülen bir durumdu.[61]

Yedi Yıl Savaşları daha öncesinde İrlanda'da orduyu etkilemişti. 1755'te General Edward Braddock komutasında Kuzey Amerika'ya gönderilen 44. ve 48. alaylar barış zamanında 310 er ve erbaşın barındığı İrlanda yerleşiminden geliyorlardı. Britanya ve İrlanda'daki alaylardan 420 eratın çağrılma-

56 Connolly, *Religion, Law, and Power*, s. 51-52, *Divided Kingdom*, s. 351-352, 354-356; Griffin, *The People with No Name*, s. 25-32.

57 Griffin, *The People with No Name*, s. 65-79, 88-89, 90-94, 97.

58 *A.g.e.*, s. 159-160.

59 Connolly, *Divided Kingdom*, s. 302-303.

60 James, genelde İrlandalıların yaşadığı koşulların İngiltere'dekine göre daha kötü olduğunu düşünür. Bkz. James, *Ireland in the Empire*, s. 212, 222-224.

61 Connolly, *Religion, Law, and Power*, s. 137.

sıyla iki birliğin de sayısı Cork'tan ayrılmadan önce 520'ye ulaşmıştı.[62] Savaş boyunca hükümet ne zaman Kuzey Amerika'da takviye yapılmasını emretse böyle celpler kural olmuştu; ister Atlantik'in iki yakasında dönüşümlü görev yapan mevcut alaylar için olsun, ister yeni kurulan birimler için, geride kalan bu kuvvetlerden askere çağrılanlar onların gücüne güç katıyordu.[63] Savaşçı asker talebinin artması İrlanda yerleşiminden giderek daha çok asker sevk edilmesine yol açmış, Eylül 1756'da 22. Alay'la birlikte on iki İrlanda taburuna; 1757'de 27, 28, 43 ve 46. alaylarına ve daha birçok erata celp gönderilmişti.[64] Böylece İrlanda'da kalan birimler eski güçlerine kavuşmak için asker alımına gerek duyuyorlardı. Bu ek insan gücü taleplerini karşılamak için Whitehall hükümeti, anlaşılan daha 1756'da, İrlandalı Protestanların askere alınma yasağını kaldırmaya karar vermişti. Aynı yılın nisan ayında Kraliyet Amerikan Alayı'nda bir teğmen İrlanda'daki yeni birime asker almanın zorluğundan yakınıyordu, çünkü hizmet için 24 bölük oluşturulmalıydı ama 1.600 adam çoktan askere yazılmıştı, bu da seçenekleri daraltıyordu. Derken ağustos ayında Halifax Kontu tarafından Amerika'daki alayları doldurmak için 1.100 adamın askere alındığı bildirildi.[65] 1757 yazında Amerikan ordusundaki İrlandalıların yükselen sayıları, yasak kaldırıldığından beri kısa zamanda Protestanların hızla askere alındığını göstermektedir. İrlanda yerleşiminden 1756-1757'de gönderilen alaylara ilişkin bugüne kalan istatistiklerde İrlandalıların oranı yüksek görünüyordu: 17. Alay (% 39,8), 22. Alay (% 41,4), 27. Alay (% 45,8) ve 28. Alay (% 56,3). İrlandalılar aynı zamanda New York Bağımsız Alayı'nda dört bölüğün % 33,9'una denk geliyorlardı, buysa Amerikan kolonilerinde doğuştan İrlandalıların askere alındığının açık bir göstergesiydi.[66]

Çoğu zaman imparatorluk politikasının bir parçası olarak askerlik hizmetine kaynak sağlamalarının önüne set konulan İrlandalı Protestanlar (ve gizli Katolikler) savaşla gelen adam ihtiyacı tırmanıp da bent kapakları açılınca ordunun her kademesinde eşit sayılabilecek kadar rahat rahat görev almışlardı. Ancak İrlandalılar orduda Highland bölgesinden gelenler gi-

62 T[homas] Robinson [1. Grantham Baronu], Kuzey Amerika'daki Valilere Genelge, 26 Ekim 1754, LO503/11 ve T. Robinson'dan Vali Shirley ile Sir Wm. Pepperell'a, 26 Ekim 1754, LO504/11; Tümgeneraller Abercromby ve Webb'den Loudoun'a, [26 Ekim 1756], 5832/47.

63 Celplerle ilgili bkz. örneğin, Henry Fox'tan Vali Lawrence'a, 14 Ağustos 1756, LO1486/34. Firar hakkında bkz. örneğin, Barrington'dan Loudoun'a, 15 Haziran 1757, LO3837/85; D. McDonald, İrlanda'daki 62. Alay'la Dönen Adamlar, 19 Aralık 1757, LO5042 no. 1/111]; D. McDonald, Irlanda'daki 62. Alay mensubu erat sayısı, 18 Aralık 1757, LO5042 no. 5/111.

64 Brumwell, *Redcoats*, s. 19-20.

65 George Brereton'dan [Loudoun'a], 8 Nisan 1756, LO1026/23; Dunk [George Montagu, 2. Halifax Kontu], 13 Ağustos 1756, LO1478/33; Hiasinte de Bonneville, 28 Mart 1757, LO3192/70.

66 13 Temmuz 1757, LO2533 no. 4/90; [Temmuz 1757], LO2529 no. 1/90; 13 Temmuz 1757, LO4012 no. 1/90; 14 Temmuz 1757, LO1944 no. 5/90; 15 Temmuz 1757, LO6616/88.

bi seçkin bir kesim olamadılar. Koşullar gereği askere yazılmaları son çare olarak görülmelerine neden olurken, Katoliklik öcüsü yüzünden Britanyalılarla ilişkileri çetrefil seyrediyordu. Yine de Yedi Yıl Savaşları'nda ordunun önemli bir bileşeniydiler, ancak düzenleyiciler, toprak sahipleri ve patronlarıyla yaşadıkları deneyimler elbette ordu içindeki ilişkilerine gölge düşürüyordu.

Alman askerî göçmenler

Yedi Yıl Savaşları'ndaki çatışmanın ölçeği insan gücü kaynaklarını öyle zorluyordu ki Britanya savaş işçileri bulmak için kendi dominyonlarından başka yerlere bakmak zorunda kalıyordu. Aradığını Manş Denizi'nin karşı yakasında iki şekilde buldu: Kendi askerî güçlerini kiralamaya istekli yabancı prensler ve Britanya ordusuna yönlendirilip askere alınabilecek bireyler. Tam anlamıyla Britanya İmparatorluğu'nun parçası olmasalar da Avrupa'nın Alman halkları hem Britanyalıların çıkarları için çarpışan diğer devletlere paralı birlikler sağlayan anakarada Prusya'nın önemli bir müttefik olduğunu kanıtlayarak hem de Amerikan sahnesine sevk edilen düzenli Britanya ordusuna alınan acemi erler olarak Yedi Yıl Savaşları'nda önemli bir rol oynadılar. Britanya en nihayetinde Kuzey Amerika'da kendi ordusuyla savaşmaya ve Avrupa'da öncelikle vekâleten savaşa karar verdi. Fransa'nın tarafına geçmesini önlemek için Britanya 1756 Ocak ayında Prusya ile Westminster Konvansiyonu'nu imzaladı. Büyük Friedrich bütün kaynakları ve sivilleri kullandığı topyekûn savaşa soyundu, uyguladığı politikalarla 1714'ten beri büyük ölçüde çatışmasızlığın sürdüğü Batı ve Doğu Almanya'ya büyük darbe indirdi. Prusya yalnızca insanları zorla savaş aygıtına sürmekle kalmamıştı, aynı zamanda anakaradaki çatışmanın vahşeti birçok kişiyi canından bezdirmiş, hepsini çeşitli orduların asker alım memurları için olgun lokmalar haline getirmişti. Friedrich'in askerî desteğinin Britanya için bir bedeli vardı, 1758'de savaş çabasına mali destek sağlamak için Prusya'ya yılda 670.000 sterlin ödemeye söz vermişti. Britanya aynı zamanda Hannover ordusunun tamamının yıllık 1,2 milyon sterlin tutarındaki masrafını da üstlendi.[67]

Britanya ayrıca paralı askerler de kiralamıştı. Bağımsız askerî girişimcilerin, diğer bir deyişle başkaları için savaşmak üzere kendi bölüklerini kiralayan paralı yüzbaşıların azalmasıyla büyük devletler kendi topraklarında yeterli sayıda ordular kurmakta zorlanıyorlardı. Ya yabancı nüfuz alanlarından asker toplayacaklardı ya da sözleşmeli birimleri kendi ordularını desteklemek üzere kiralayacaklardı. Giderek yabancı bir devletin, bilhassa Kutsal Roma İmparatorluğu'ndaki daha küçük devletlerin kurup yetiştirdiği bel-

67 Wilson, *German Armies*, s. 263, 275, 277-278; Anderson, *A People's Army*, s. 298-299.

li sayıda askeri para karşılığı kiralamaya başladılar. Yurtdışından kuvvetler sübvanse etmek yurtta yeni alaylar toplamaktan daha hızlı ve daha kolay görünüyordu. Birlikler kısa süreli kiralanabilip gerek duyulmadığında dağıtılabildiği için sübvansiyon anlaşmaları da daha esnek oluyordu. Öte yandan bu anlaşmalar karşılıklı sorumluluk gerektiren bir tür siyasal ittifak olduğu için siyasal konular da dikkate alınırdı.[68] Şanlı Devrim'den beri Britanya büyük ölçüde gönüllü bir orduya güveniyordu ama bunu sadece yabancı askerlerden geniş ölçüde yararlanarak yapabiliyordu. Peter Taylor daimi ordu korkusunun İngilizleri "kendi hürriyetlerini ve imtiyazlarını Almanlara, Yerli Amerikalılara ve Afrikalılara taşeron sözleşmesiyle devretmeye" ittiğini ileri sürer. "Alman bölgesel devletlerinin vassal derebeyleri" Avrupa içerisinde asker temininde çoğu bağımsız askerî taşeronları piyasanın dışına iterek ağırlıklı İngiliz iş dünyasını güvence altına aldılar. Kendi tebaaları onlara askerlik hizmeti borçlu olduğuna göre kiralık asker talebini kendileri karşılayabilirdi, ancak bunu yerine getirmek için devletlerinde siyasal ekonomileri değiştirmek zorundaydılar.[69] William Pitt dahil pek çok kimse o tarihte Britanya'nın Hannover rejiminin aslında Britanya dünyasının savunucusu olmaktan çok Hannover Protektoratları olarak kendi mevkilerine önem verdiklerini düşünüyordu. Ancak 1754'te Fransa'yla düşmanlıkların sömürgelerde patlak vermesi Britanya'yı bir kez daha Alman bölgeleri Hesse-Kassel, Ansbach ve Wurzburg'la sözleşme yaparak Hannover'ı koruyacak yedek güçler barındırmaya yöneltmişti. Hannover da 8.000 adam daha ekleyerek ordusunu büyütmek için yıllık 50.000 sterlin ödenek aldı. 1756'daki işgal paniği sırasında Britanya on iki Hannover ve sekiz Hesse taburunun İngiltere'nin güneyinde üslenmesi için ödeme yapacaktı.[70]

İngiltere ile Hesse-Kassel arasındaki "askerlik-sübvansiyon ilişkisi" bu olguya ışık tutmaktadır. Sübvansiyon anlaşmaları genellikle verilen her adam başına ödeme yapılmasını içeren düzenlemelerle birlikte karşılıklı savunma paktları şeklinde yapılırdı. Askerin yiyeceği, kendi "harcırahı" (ya da ücretinden) ödenirdi. Britanyalılar bunun karşılığında eğitimli ve donanımlı askerler alıyorlardı. Yedi Yıl Savaşları sırasında Britanya, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olan Hesse-Kassel ile 1755'te 12.000, 1757'de yaklaşık 19.000, iki yıl sonra 12.000 ve 1760'ta 15.000'in üzerinde asker için sözleşme yaptı. 1751-1760 arasında Britanya sübvansiyonları Hesse-Kassel için tüm devlet gelirinin % 40'ına denkti. Prensliğin nüfuz alanındaki 14.000 kişilik daimi ordunun idamesi için ayrılan ödenek her 19 Hesseli sivile karşı-

68 Childs, *Armies and Warfare in Europe*, s. 85-86.

69 Taylor, *Indentured to Liberty*, s. 9, 11, 21.

70 Anderson, *Crucible of War*, s. 127; Wilson, *German Armies*, s. 263; Houlding, *Fit for Service*, s. 323, n. 1.

lık bir askere denk gelirken bu oran hem İngiltere'de hem Prusya'da otuz altıda birdi.[71]

Hesse devleti askerlerin eğitimi, donatımı ve ödeneği için *Kontribution* denilen askerî vergi uygulaması getirerek ödenekli ordular topluyordu, fakat artan askerî beklentiler Alman Prensleri açısından ideolojik bir sorundu. Yeniliklerle talepleri savuşturmak için sahipsiz, tembel, en çok da harcanabilir olan "marjinal" insanlar hedeflenirdi.[72] 1740'larda devlet giderek hanelere müdahale etmeye başlamış, yerel tarımsal ekonominin emeklerine ihtiyaç duyduğu gösterilemeyince marjinalliğin tanımını biraz daha gevşeterek uşaklar, gündelikçiler ve çırakları da dahil etmişti. Yedi Yıl Savaşları'ndan hemen önce Alman prensi hane halkına zarar vermesi önlenemeyecekse halkı askerlik hizmetine zorlamayacağına söz vermişti. Fakat 1762'de devlet, milislerle ödenekli ordu arasındaki ayrımı kaldırdı ve çağrılmaları halinde uygun tüm erkeklerin hizmete koşması beklendi. Bu durum köylü hane halkına derinden etki etmişti, hane reisini aile ekonomisi ve ailevi ilişkiler konularında belli başlı kararları almaktan alıkoyuyordu.[73] Hesse-Kassel'de devlet, toplum ve ekonominin durumu, Büyük Britanya ve sömürgelerindeki kadar dolaylı olmasa da Britanya mali-askerî devletinin emirlerine bağlanmıştı. Londra'dan bakıldığında Hesse toplumu daha çok askerî işgücü olarak görülüyordu; devletin talihi nüfusunun asker olarak satışına bağlı olan Hesse-Kassel'den görünense halkın asker rolüne soyunması gerektiğiydi.

Britanya Ordusu aynı zamanda askerî işgücü açısından Avrupa pazarını doğrudan sömürmeye de çalışıyordu. 17. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar süren savaş hali Avrupa'nın büyük bölümünü kasıp kavurarak toplumsal ve ekonomik bozulmaya yol açmıştı. Aaron Fogelman'ın o dönemin Alman göçmenleri üzerine yaptığı çalışma, bazı bölgelerde yayılmacı devletler, kâr peşindeki asilzâdeler ve kafası ticarete işleyen köylülerle yıkımın geleneksel kültürel uygulamalarını altüst edecek kadar ağır olduğunu, toplumsal ilişkilerin ve ekonomik üretimin yeni biçimlerini ortaya çıkaracak kapıları açtığını gözler önüne serer. Kenara itilip dışlanmış insanlar açısından ülkeden göç etmek, bilhassa Almanya'nın güneybatısıyla İsviçre'nin bazı bölgelerinde çekici bir seçenek olmuştu. 17. yüzyılda savaşın nüfusu azaltmasıyla bölgede toplum ağır yara almış ve ardından barış yıllarında önemli değişiklikler yaşanmıştı. Devletler büyüdü, köy hayatına daha çok müdahale eder hale geldi. Tarımda ortak toprak kullanımı da içeren üçlü-tarla sisteminden daha ticari tarıma geçiş söz konusuydu. Savaşın yol açtığı nüfus azalması geleneksel sosyal ve ekonomik uygulamaları sekteye uğratmıştı ama sonunda belir-

71 Taylor, *Indentured to Liberty*, s. 1, 21-25, 36-37.

72 *A.g.e.*, s. 49-51.

73 *A.g.e.*, s. 68-70.

gin demografik büyümeyi ve sosyo-ekonomik değişimi getirdi. Toprak bulmak kolaylaşınca insanlar daha erken evlenmeye ve bağımsız hane halkları oluşturmaya, toprağı daha yoğun işlemeye ve bölünebilir miras uygulamaya başladı. Aynı zamanda hem yerel soylular hem de devlet kendi nüfuz alanlarını denetim altına almaya ve gelirlerini artırmaya bakıyordu. Köylüler arazilerinin çevrilmesine, miras paylaşım kalıplarının değiştirilmesine ve erken evliliği engelleme çabalarına, onları imalata sokma girişimlerine karşı kimi zaman doğrudan harekete geçerek direniyorlardı. Öte yandan 18. yüzyıl ortalarına gelindiğinde nüfus artışı tırmanmış ve toprak sahipliği bir aileyi geçindirmeye yetmemeye başlamıştı. Bu süreçler dış göç dalgasına yol açtı.[74]

Kuzey Amerika'ya topyekûn taarruzun işgücü ihtiyacı o kadar çoktu ki ordu er, erbaş saflarını doldurmak için anakaraya yöneldi. Britanya'nın, Hannover hanedanlığı ve Protestan inancı nedeniyle başvurulacak kaynakların Almanlar olması kaçınılmazdı. Dolayısıyla Şubat 1756'da hükümet Amerika'da ikamet eden Alman ve İsviçreliler arasından Kraliyet Amerikalıları (önce 62., sonra 60. Alay) kurmaya karar verince, bu acemi askerleri takviye etmeleri için Hollanda, Almanya ve İsviçre'de yetişmiş astsubaylarla erlerin de askere alınması gerekiyordu. Asker alma emrinde "sadece Protestanlardan sıhhatli kararlı adamlar ve halihazırda hizmette olanlardan temin edilebildiği kadar fazla" olmaları şart koşulmuştu. Acemi erlerin yaşları on sekiz ila otuz beş arasında, boyları 1,58 ya da daha uzun olmalı, aralarında hiç Fransız bulunmamalıydı. Olabildiğince çok acemi er almayı sağlamak için ordu albaya "Meselenin Muvaffakiyeti adına ve Adap Erkân bilen Adamların İktisabında mecburen beraberlerinde nakledeceği az sayıda Kadınlarla Çocukların seyahati için" ödenek vermişti.[75] Frankfurt ve Köln'de Britanyalılar kendilerini Prusya imparatorluk kuvvetleriyle Danimarka ordularından gelen askere alma memurlarıyla rekabet içinde bulmuştu, ayrıca onların şartlarını yerine getirmekte zorlanıyorlardı. Seçenekler öyle azdı ki subaylardan biri adamların Amerika'ya senetli işçiler olarak getirilmesini, daha sonra, muhtemelen kendi iradeleri dışında, asker yapılmalarını önermişti.[76] Derken nisan ayında askere alma memurlarından biri Almanya'da 100 iyi adam toplamayı beklediğini rapor etti. Ağustos ayındaysa acemilerin gayet iyi görünmekle birlikte daha deneyimli erler veya vasıflı adamlar umduğunu, fakat asker alımı için mevsimin geciktiğini bildiriyordu. New York'ta bir subay Kraliyet Amerikalıları için askere alınan Alman erlerini değerlendi-

74 Fogelman, *Hopeful Journeys*, s. 6, 16, 18-28, 48-65.

75 Almanya'da asker alma planı [Şubat 1756], LO2576/19. Ordu ayrıca Portsmouth'da tutulan Fransız ordusunun savaş esirleri arasındaki Alman Protestanları da toplamıştı. Bkz. Earl Loudoun, Memorandum Books. HM 1717, cilt 10, 11 Mart 1756, Elyazmaları Bölümü, Henry E. Huntington Kütüphanesi, San Marino, California.

76 Joseph Yorke'dan Tümgeneral Napier'a, 23 Mart 1756, LO959/21.

rirken, çoğunluğun "acemi adamlar" olduğundan yakınmış, ayrıca "Madenci dedikleri 12 ufak garip Delikanlı" ve davulcu olarak 10 erkek çocuk bulunduğunu keşfetmişti.[77]

Almanların orduya akın etmesinin iç yüzü Kraliyet Amerikalıları için Avrupa'da Herbert, Munster Baronu tarafından toplananların askere alım belgelerinden birinde görülebilir.[78] Verilere bakılınca askere alınan 152 adamdan 94'ü er ve astsubayın (% 61,8) önceden kendi mesleklerinde çalıştıklarını, bahçıvanlıktan peruk imalatına kadar değişen belli vasıflara sahip oldukları, ama sadece bira imalatçıları, madenciler ve terzilerin sayısının ikili hanelere ulaştığı görülür. Kimse çiftçi ya da emekçi olarak kaydolmamıştı, öte yandan herhangi bir meslek bildirmeyen elli sekiz kişiden bazılarının ya vasıfsız ağır işlerde ya da aile çiftliklerinde çalıştıklarını varsaymak yanlış olmaz. Ordunun tamamında acemi erlerin yaş ortalaması yirmi dörttü, bazıları henüz kendi bağımsız hanelerini bile kurmamışlardı herhalde. Çoğunun Alman prensliklerinden geldiği görülür, onların ardından on iki erin geldiği İsviçre doğum yeri sıralamasında ikinciydi, ama diğerleri de İskoçya (iki astsubay), Polonya ve Bohemya gibi daha uzaklardan gelenlere de rastlanırdı. Çeşitli yerlerden gelmiş erler de vardı: Dördü İsviçre'nin Basel şehrindendi, Hesse'de Darmstadt ve Frankfurt şehirlerinden onar, Palatina'nın Freinsheim kasabasından beş ve doğum yerini Saksonya olarak vermiş dokuz kişi bulunuyordu. Bu erlerin karışık mesleki geçmişleri vardı, ancak aynı kasabadan gelenlerin belli bir meslekten oldukları görülmektedir. Saksonya'nın Harz Dağları'nda 16. yüzyıldan itibaren Brunswick düklerinin desteklediği demir madenciliği endüstrisiyle ilişkilendirilen Clausthal kasabasından on üç madenci yazılmıştı. Clausthal'daki madenden toplu halde çıkmalarına neyin yol açtığı belli değildir, ancak New York'a varışlarında Kraliyet Amerikan subayının sözünü ettiği "Madenci dedikleri 12 ufak garip Delikanlı" onlar olmalıydı.

1757'den kalma alay istatistiklerinde Amerika'daki ordu için 607 ya da tamamının % 4,3'ü oranında yabancının Avrupa'da askere yazıldığı görülür. Kraliyet Amerikalıları da Amerika'da yabancıları askere almakta etkindiler. İstatistikler 1757 yılında bu şekilde 807 er alındığına işaret eder fakat bu sayının sömürgelerde askere alınmış İskoçlarla İrlandalılar kadar Almanları da içerip içermediği açık değildir, ayrıca ordu Almanca konuşan asker alma memurlarını Pennsylvania'ya göndermiş ve orada askere alımları "Felemenkçe" ilan etmişti.[79] Bütün olarak Alman varlığının daha açık bir örneği alaylara

77 James Prevost'tan [Loudoun'a], 7 Nisan 1756, LO1024/23; Prevost'tan [Loudoun'a], 14 Ağustos 1756, LO1491/34; John Young'dan [Loudoun'a], 2 Eylül 1756, LO1681/38.

78 Herbert, Baron de Munster Komutasındaki Erlerin Listesi ... New York'a geliş tarihi 27 Ağustos 1756, LO1607/37.

79 Samuel Kemble'dan Yüzbaşı William Skinner'a, 22 Temmuz 1756, LO1324/30.

yabancıların dağılımıdır. On yedi birimden yedisi Amerika'da askere alınmış hiçbir yabancı bildirmezken, 803 adamdan 507'si (% 63,1) kendilerini Kraliyet Amerikanları Alayı'nın, özellikle kolonilerdeki Almanlar arasından toplanan dört taburunda bulmuşlardı.[80] Bu alayda Avrupa'dan gelmiş Almanca konuşan subaylar da görev yapıyordu.

Savaşlar geçip giderken yaşanan hızlı sosyo-ekonomik değişim Yedi Yıl Savaşları'nda Britanya'nın kırmızı ceketli birliklerinde savaşmak için Alman Avrupa'dan adam getirilmesine yol açmıştı. Aynı zamanda bazı küçük devletlerin başında bulunanların kendi askerî işgüçlerini Britanya'ya takas ederek kâr elde etme arzusu halklarını kendi istekleriyle başlatmadıkları bir savaşa mahkûm ediyordu. Ordu saflarına er, erbaş bulmak söz konusu olduğunda Britanya'nın savaş endüstrisi ulusal ya da etnik sınırları tanımadığını kanıtlamıştı.

Gönülsüz asker alma zemini: Amerika

Amerikan ordusunun başkomutanı Lord Loudoun 23 Haziran 1756'da New York'a gelmiş, çok geçmeden koloniler hakkındaki fikirlerini dile getirmeye başlamıştı. General ağustos sonlarında kaleme aldığı mektupta kolonilerden "hizmet beklemek nafile, onlardan istifade etmemizi engellemek için Anavatanlarında Tamamen yabancı oldukları Hakları ve İmtiyazları kendilerine addediyorlar ve bunları paravan olarak kullanıyorlar" diye yazmıştı.[81] Orduyla koloni sakinleri arasındaki ilişkiler kısa zamanda donarak düşmanlığa dönüşmüş ve Loudoun'un genel valilik yönetiminde daha da kızışmıştı. Orduyla koloniler arasında kumanya, barınma ve ticaret sorunlarından kaynaklanan sürtüşmeler yaşanıyordu, ancak anlaşmazlıkların ana kaynağı askerî insan gücünün seferberliğinden ileri geliyordu. Amerika'da ordu toplamak mali-askerî devleti Atlantik ötesine ve askerî devrim alanında pek az deneyime sahip kolonilere taşımıştı. Britanya Ordusu'nun küçük bir bölümünü bile kolonilerden çekip alma girişimi yerel ekonomileri darmadağın ediyor, İngiliz-Amerikan ilişkisini, tıpkı Pennsylvania'nın Chester bölgesinde bir bar sahibinin açıkça ifade ettiği gibi hem de sıklıkla husumete dönüştürüyordu. John Baldwin 12 Aralık 1757 günü New York Bağımsız Bölükleri'nden Çavuş James Jobb'ın iki genci askere almaya çalıştığını görmüş ve kendi meyhanesinden adam toplayan "herhangi bir Alçak Askerin beynini dağıtacağına Tanrı huzurunda Yemin" etmişti. Çavuş yanıt olarak "bunun için Lord Loudoun'dan Emir aldığını" söylemiş, Baldwin de buna karşılık, "Lord Loudoun'un da ordusunun da canı cehenneme, hepsi alçak, Mem-

80 Tablo 10.1'de verilen istatistiklerin analizinden alınmıştır.

81 [Loudoun'dan] Cumberland'e, 29 Ağustos 1756, LO1626/52.

leket'i külfete sokuyorlar. Geldiklerinden beri kendisi yahut ordusu insanları tayfalarından [senetli uşaklar ve kiralık işçiler] mahrum etmekten başka ne yaptılar, şayet Memleket onlara hakkını verecek olsaydı hepsini alçaklar sürüsü olarak defederdi, zira Memlekete hiç faydaları dokunmaz." Baldwin daha sonra Jobb'ın üstüne çullanıp onu yaralarken, arkadaşları da askere alma heyetine saldırarak hepsini kaçırırlar. İki gün sonra Baldwin ve arkadaşları Jobb ve ekibinin Delaware'in Wilmington şehrinde başka bir barda asker toplamalarına engel olurken isyana ve birçok askerin yaralanmasına yol açarlar.[82] Baldwin sadece asker toplamakla görevli zavallı çavuşun işine taş koymakla kalmamış, aynı zamanda asker alımıyla ilgili sürtüşmelere de el atmıştı: Amerika'nın işgücünü kim denetleyecekti, ordu subayları ya da koloni efendileri mi, hem de kimin yararına, devletin mi, yoksa özel kişilerin mi?

Askerî işgücü temin edilmesi hem kolonilerde kurulan taşra birlikleri hem de ordunun kolonilerde askere aldığı düzenli birlikler açısından öldürücü bir patlama noktasıydı. Başkomutan her yıl kolonilerin sefer için toplamalarını beklediği taşra birliklerinin sayısını koloni valilerine bildirirdi. Britanyalılar tarafından talep edilen seferberlik ölçeği geçmişteki savaş çabalarını ve kolonilerden istenen ekonomik araçları gölgede bırakmıştı, dolayısıyla ağırdan alıp oyalama taktiğine başvurulması doğaldı. Koloni hükümetlerinin yönetme ve yasama kolları arasında sık sık gerilen ilişkiler, kesenin ağzının meclislerin denetiminde olması ve belirli durumlarda ayrımcılık güdülen iç politikaların yaygınlığı, savaş alanına sürülen taşralı askerlerin gerçek sayısının talep edilenden oldukça eksik kaldığı anlamına geliyordu. Örneğin, ordu Crown Point Kalesi'ne karşı açılacak 1756 seferi için 9.000 taşra askeri talep etmişti ama bölgelerden gelenler 6.434 er ve astsubaydan ibaretti. General James Abercromby 1758 seferi için toplamda 20.000 taşra askeri gönderilmesini istiyordu, ancak Pitt tarafından her ne kadar koloni hükümetlerine destek sözü verilmiş olsa da nisan ayında seferber edilenlerin sayısının 18.000'in altında kaldığı rapor edildi.[83]

İmparatorluk kuvvetlerinin icraatlarına ilişkin yasal kaygılar kolonilerden beklenen ölçüde seferberliğe isteksiz olmalarını sadece kısmen açıklar. Sivil ekonomiden bu denli çok adamın çekip alınmasının olumsuz etkisinin yanı sıra kapsamlı seferberliğin normalde erat olarak askerlik yapması beklenme-

82 James Jobb hakkında bilgi, 14 Aralık 1757, LO5011/111.

83 James Abercromby, Crown Point kalesinin bertaraf edilmesinde Bazı Kolonilerin Taşra Kuvvetleri'ne ait İstatistikler, 26 Haziran 1756, LO1254/28; W[illiam] Shirley'den Sir Thomas Robinson'a, 11 Ağustos 1755, LO622/13; Massachusetts Mahkemesi, Crown Point hakkında Kararlar, 14 Ocak 1756, LO759/17; Connecticut Genel Meclisi, 1756 harekâtı için adam ve para toplanmasına ilişkin karar, 21 Ocak 1756, LO763/17; [Abercromby'den] Maryland, Pennsylvania ve Virginia valilerine Genelge, 15 Mart 1758, no. 45, kutu 1, Abercromby Belgeleri, Huntington Kütüphanesi [bundan böyle AB45/1]; [Abercromby'den] Wm. Pitt'e, 28 Nisan 1758, AB215/5.

yenleri de içine alması yetkilileri kaygılandırıyordu. Vali Thomas Pownall'ın açıkladığı üzere Abercromby'nin 1758'de talep ettiği taşra birliklerinin Massachusetts tarafından karşılanamaması Britanya'da olduğu gibi kolonilerde de aynı sınıf politikalarının işlediğini su yüzüne çıkarmıştı.

> Kanaatimce asıl Hakikat, 7.000 adamı askere alma gayretinde kendi Kadrolarımızı aşmış bulunmamızdır, kendi Vaziyet ve Şartları sebebiyle son binin kendi Paylarına düşmeyeceğini farz ediyorlar... Kanunlar yalnızca belli bir kademedeki insana doğru genişlediğinde uygulanabilir, ama daha yukarıda bir Rütbeye hücum etmeye başladıkları zaman ne kadar eziyet verdiklerini ve mani olduklarını hissedersiniz.[84]

Sınıf statüsü savaş boyunca taşra seferberliklerinde kilit rol oynuyordu. Koloni meclisleri, erkekleri kendi alaylarında hizmete zorlarken, başkasının yerine geçen birinin masraflarının karşılanması için hazırlanan bilindik ödenek, askere çağrılanların çoğunun emekçi sınıflardan gelmesini güvence altına almıştı.[85] Koloni liderleri böylece kendi yurttaşlarının çoğunu taşra alaylarına katılmaları için zorlamakta tereddüt etmiyorlardı, oysa kendi sınıflarından birileri ön saflarda hizmet etme olasılığıyla karşı karşıya kaldığında ayak dirediler.

Koloniler seferberliğin etkisini sınırlandırmak için taşra birliklerinin toplanması ve donatılması üzerinde kurdukları denetimden yararlanıyorlardı; ancak ordu kolonicilerin düzenli ordu için asker alımında doğrudan kendi yetkisini kullanırdı ve bu Britanya-Amerikan ilişkilerinde epey tartışma konusu oldu. Britanyalıların silahlı kuvvetlere asker alımına, bilhassa Kraliyet Donanması'nda uygulanan baskılara karşı kolonilerdeki direnişin uzun bir geleneği vardı.[86] Bunun yanı sıra Yedi Yıl Savaşları'nda gönüllülerin orduya yazılması anlaşmazlıkları ateşlemişti, görünürde bunun nedeni askere almada kullanılan taktiklerdi, oysa bunların kökünde toplu seferberliğin kolonilerin ekonomilerin işgücü gereksinimlerine vurduğu darbeydi.

Her ne kadar İsyan Yasası'nın asker alımına ilişkin kısmı 1756'ya kadar uygulamaya geçmediyse de Amerika'da askere almalar özünde Britanya'dakiyle aynı seyrediyordu. Askere alma memurlarına her adam için toplama parası tahsis edilir, onlar da ihtiyaçları, kumanyaları ve sevkiyatı buradan karşılar, aynı zamanda adamları hizmete ikna etmek için ikramiye sunarlardı. Oysa komuta eden subaylar onları "olabildiğince ucuz yoldan acemi bir-

84 Pownall'dan Abercromby'ye, 19 Haziran 1758, AB366/8.

85 Anderson, *A People's Army*, s. 41-42; Cress, *Citizens in Arms*, s. 5-7; Selesky, *War and Society in Colonial Connecticut*, s. 155-162; Titus, *The Old Dominion at War*, s. 59, 63-65, 79-80, 98-100, 145-148; Ferling, "Soldiers for Virginia", s. 316.

86 En çok dikkat çeken Kasım 1747'de Boston'daki baskılara karşı ayaklanmadır. Bkz. Rogers, *Empire and Liberty*, s. 38-40; Brunsman, "The Knowles Atlantic Impressment Riots of the 1740s".

liğine girmeye" zorlardı.[87] Askere alım memurları orduya adam bulma telaşıyla bazen hileli yollara tenezzül ederlerdi, bu da kamuoyunu öfkelendirirdi. James McDonell'ın iddiasına göre bir arkadaşıyla içki içerken New York Bağımsız Bölükleri'nin askere alma heyetlerinden birinin içine düştüğünü sezmişti, "ertesi Sabah kendisine o Gece o kadar Sarhoş olmuştu ki evde bir Kırmızı Ceketli gördüğünü hatırlamadığı ve o Onbaşı kendisine Sabahleyin askere yazıldığını beyan ettiği zaman çok şaşırdığı anlatıldı." Firar etmiş ve ceza olarak 200 kırbaç yemişti.[88] Diğer adaylar daha fazla kurnazlık gerektirebilirdi. Kraliyet Amerikanları alayından askere alma heyeti, Joshua Boud'a içki ve konaklama parası borçlanmışlardı. Adam onlardan bir dolar aldı, hesabı ödediklerini düşünürken, askere yazıldığını söyleyerek onu bir sulh yargıcının karşısına çıkardılar, askere yazılmayı reddetmesine rağmen yargıç onu itaat edene kadar aç susuz hapse tıktı.[89]

Asker alımında Britanya'da bir dereceye kadar kabul edilip hoş görülen katı uygulamalar kolonilerde sürtüşmelere yol açıyor ve düzenli orduya yapılan bütün asker alımlarına leke sürüyordu. Maryland'in valisi Horatio Sharpe 44. ve 48. Alaylar için askere alma heyetlerinin nehirdeki bir gemiye saldırdıklarını ve kendi evinde bir kasaba şerifi dahil birçok insanı tartakladıklarını Loudoun'a bildirmişti.[90] Bazı vatandaşlar görevlerini yaptıkları için askere alma memurlarına karşı mahkemelerde "zarar verme maksatlı" davalar açarlardı.[91] Acemi adaylar orduya katılmayıp hapse atılsınlar diye borçlar uydurur ya da şişirirlerdi.[92] Eğer engellemeler işe yaramazsa sömürgecilere karşı şiddete başvurulduğuna da rastlanmıştı. Philadelphia'da bir grup serseri 1756'da askere alım memurlarına saldırmış, bir çavuşu döve döve öldürmüşlerdi, diğerlerini kodese tıkarak zorla askere alınan adamları serbest bırakmışlardı.[93] 1757 sonbaharında Wilmington, Delaware'de çıkan üç isyanda askere alım memurları dayak yemişlerdi. Başlarındaki subay elebaşının kim olduğunu bilse de yerel yetkililerin yargılayacaklarına güvenmiyordu.[94]

---

87 Yarbay Gage'in Asker Alım Talimatları, [3 Ocak 1758], LO5328/115. Kraliyet Amerikan alayına asker toplamanın bedeli 1756'da adam başına 5 sterlin gerektiriyordu. Bkz. Amerikan Hizmeti'nde Harcamalara ilişkin Tahminler, [Mart 1756], LO6738/22.

88 WO/71/65/361-66, 14 Temmuz 1757.

89 Joshua Boude, Loudoun'a Dilekçe [1756], LO2456/57.

90 Horatio Sharpe'tan Loudoun'a, 18 Mayıs 1757, LO6353/80.

91 Bir vakada 44. Alay asker alım memurlarını böyle davalarda savunması için Jersies Savcısı'na 12 sterlin 6 şilin ödemek zorunda kalmıştı. John Duncan, 44. Piyade Alayı 1757 Senesinde Asker Alımlarına Ait Hesaplar, 24 Haziran 1757, LO6600/86.

92 Asker Alım Memurları Yüzbaşı Mackay, Teğmen Cottnam ve Asteğmen Archbold'un Haftalık Raporları, Ocak 1758, LO6919/118; Samuel Mackay'den Albay Forbes'a, 6 Şubat 1758, LO5549/119.

93 Pargellis, *Lord Loudoun in North America*, s. 107; Rogers, *Empire and Liberty*, s. 42.

94 Yüzbaşı Charles Cruickshank'ten Loudoun'a, 14 Aralık 1757, LO5012/111.

Aralık 1757'de Yüzbaşı Mackay'in Portsmouth, Maine'den bildirdiğine göre, "Tayfam bölgedeydi lakin etrafları sarıldı. Bir tanesi geçen akşam sokakta beş denizciden dayak yedi, henüz bundan Mesul olanları keşfedemedim ama tehdit etmeye cüret eden birine tutuklama emri çıkarttım."[95] Boston'da 3 Şubat 1758 günü Massachusetts Valisi Thomas Pownall, bir "Ağız dalaşı... Serseriler ile Asker Toplama Tayfasından bazıları arasında..." meydana gelmiş diye aktarıyordu. İddia edildiği üzere astsubaylar askerlik "Hizmetine halel getirecek tedbirsizlikler icra etmekteymiş. Ayyaş bir adamın Sokaklarda derdest edilip diğerlerinin nezaretinde bir Askerin sırtına bindirildiğini görmek, yemin etmek üzere Mahkemeye götürülsün yahut götürülmesin askere alım biçimi hakkında esaslı bir fikir verir" derken, "hele öfkeli serseri güruhu üzerinde kötü bir etkisi olur" diye uyarıyordu. Ancak Bostonlu yargıçlar kopan "Gürültü Patırtı"yı soruşturmuş ve bunu "birtakım Genç ve Kötü Maksatlı olmayan şahıslar arasındaki bazı yanlış anlaşılmalara" dayandırmıştı.[96] Tartışmalı askere alma uygulamaları insan gücünün seferber edilmesinde kolonilerdeki muhalefeti açıklamaya kısmen yardım edebilir, ancak derin sosyal ve ekonomik etmenlerin de rolü vardı.

İşgücü için süren mücadele ordunun senetli uşakları askere almasında kendini açıkça ortaya koyuyordu. Askeriyenin bakış açısından savaşacak adam ihtiyacı savaş zamanında diğer bütün kaygıların ötesine geçerdi, hizmetlilerini emtia olarak gören efendiler için asker alımı hırsızlık demekti. 1755 seferi için alayları toplama talimatları efendilerinin onayı alınmadan senetli uşakların askere yazılmamaları gerektiğini gösteriyordu,[97] ancak Braddock yenilgisinin ardından alayları güçlendirme ihtiyacının doğması üzerine vekâleten başkomutanlık görevini de yürüten Massachusetts Valisi William Shirley bu istisnai durumu kaldırmaya karar vermişti. Şubat 1756 itibariyle kriz patlamak üzereydi. Horatio Sharpe bu uygulamanın, "servetlerinin büyük kısmını Uşaklarına yatırmış" efendileri öfkelendirdiğine dikkat çekerek "bunun peşinden muhtemelen Halk Ayaklanması gelebileceği" yönündeki korkularını dile getirmişti."[98] Maryland'de senetli işçilerin çalıştığı bir demir ocağını yöneten Corbin Lee yalnızca işgücü kaybından değil, askere alım memurlarının başvurdukları taktiklerden de şikâyetçiydi. "Bu askere alım memurlarının ekseriyetinin, gözü korkutularak Mülkünden koparılmayacak ve herhangi bir Tazminat talep etmeden Uşağını uslu uslu teslim etmeyecek bir şahsa rast geldiği takdirde onu derhal Majestelerine Hizmet'te

95 Samuel Mackay'den Albay Forbes'a, 16 Aralık 1757, LO5023/111.

96 T. Pownall'dan Loudoun'a, 6, 13 Şubat 1758, LO5547/119, LO5569/120; Boston Mahkemesi'nden Pownall'a, 7 Şubat 1758, LO5550/119.

97 Askere Alım Talimatları [1755], LO727/15.

98 Horatio Sharpe'tan William Shirley'ye, 2 Şubat 1756, LO793/186.

kusurlu bir Düşman addetmeleri kaçınılmazdır." Lee aynı zamanda asker alım subayının icraatlarının "gayri nizami hatta kasıtlı olduğunu, zira Çiftliklerimize gecenin köründe hırsız kılığında girmekte ve Uşaklarımızı Sarhoş edip askere yazılmaya zorlayarak götürmekte" olduklarını düşünüyordu.[99] Pennsylvania Genel Meclisi, vali yardımcısını, "çok sayıda uşağın yakın zamanda askere alım subayları tarafından bu bölgede askere yazıldıkları ve gizliden yahut aşikâr bir biçimde zor kullanılarak kaldırıldıkları" konusunda bilgilendirmiş, ancak bağlı oldukları yasalar gereğince "daha evvel para ifa etmek suretiyle satın aldıkları Uşakların hakiki ve haklı sahipleri olarak Mülkiyet'in efendilere ait" olduğunu belirtmişti.[100]

Şikâyetler karşısında kısa zamanda yasal yollardan harekete geçilmişti. William Shirley hayıflanıyordu: "Subaylar bu uşakları müsadere etmekten tevkif edildiler", Pennsylvania ve Maryland'de "Ahali adamları subayların elinden kurtarmak için şiddete müracaat ediyordu, Uşaklar askere yazıldıkları için hapse atıldılar." Bir kural getirmesi ve "mevcut münakaşa ve nefretleri" yatıştırması için çareyi kraldan bekliyordu. New York'ta askere yazılan iki uşağın efendileri 1756'da 48. Alay'ın askere almakla görevli teğmenine dava açmışlardı, teğmen ya kefaleti ödeyerek serbest kalacak ya da hapse atılacaktı. Aynı yıl Pennsylvania'da birkaç efendi askere alma görevlilerine karşı yasal işlemler başlattılar. Koloni avukatları açıkça mal olan uşakların özgür iradeleri olmadığını, dolayısıyla kendi efendilerinin isteklerine aykırı olarak götürülemeyeceklerini savunuyorlardı.[101] Ayrıca askere alım subaylarına karşı doğrudan eyleme geçildiği de oluyordu. Kraliyet Amerikalıları Alayı'ndan Pieter Van Ingen tarafından Samuel Henry'nin bir uşağı Ağustos 1756'da Trenton, New Jersey'de askere kaydedilmişti. Henry daha sonra onunla bir tavernada karşılaşmış, ya adamını geri vermesini ya da tazminat ödemesini talep etmişti, reddedince de ucu demirli bir bastonla kafasına vurmuştu. Van Ingen onu kılıçla kovaladı, fakat Henry uşağını geri almak için arkadaşlarıyla birlikte geri döndü. Askere alım ekibi onları yine savuşturdu. Tam oradan ayrılacaklardı ki Henry bu kez Van Ingen'e yabayla saldırdı, o da kılıcıyla karşı koydu. İçeriye girdi, adamlarına sopaların ucuna bıçak takmalarını söyledi. Dışarıya fırlayarak Henry'nin tayfasını bozguna uğrattılar, onlar da hem mekânı hem de uşağı terk ettiler. Ancak ayaktakımı kuralları

99 Corbin Lee'den Vali Horatio Sharp'a, 30 Nisan 1757, LO3506/76.

100 Pennsylvania Genel Meclisi, Temsilciler Kurulu, Robert Hunter Morris'e hitaben, 11 Şubat 1756, LO819/18.

101 William Shirley'den [Henry Fox'a], 8 Mart 1756, LO890/20; Shirley'den Robert Hunter Morris'e, 20 Şubat 1756, aktaran Lincoln, *Correspondence of William Shirley*, cilt 2, s. 391-392, n. 1; Robert Sterling'den Loudoun'a, 23 Ağustos 1756, LO1548/35; Binbaşı Rutherford'dan [Loudoun'a], 23 Ağustos 1756, LO1549/35; Charles Hardy'den Lord Halifax'e, 7 Mayıs 1756, aktaran Pargellis, *Military Affairs in North America 1748-1765*, s. 174-175.

işlemeyince Henry bu defa hukuk yoluna başvurdu, yargıcın Van Ingen'e bir polis memuru göndererek ya adamını ya da tazminatını talep etmesini sağladı, aksi takdirde hapse girecekti. Van Ingen kabul etmeyince hakkında yakalama emri çıkarıldı ve albayı her ne kadar hapsedilmesinin yasadışı olduğu yönünde itiraz etse de "leş kokan" bir hücreye atıldı.[102]

Asker alımları konusunda süregelen kızgınlıklar devlet müdahalesini gerekli kılmıştı. İsyan Yasası kolonileri de kapsayacak şekilde parlamento tarafından genişletilerek Mart 1756'da hem özgür bireylerin hem de senetli uşakların askere alınmasına ilişkin düzenleme kabul edildi.[103] Özgür insanların askere kaydedilmesinde üçkâğıda getirildiklerine dair şikâyetleri dindirmek için yasaya göre askere alınan birinin yirmi dört saatle dört güne kadar sulh mahkemesine çıkarılması gönüllü olduğuna yemin etmesi gerekecekti. Eğer tereddüt ediyorsa, o zaman asker toplama parasını iade etmek ve masraflar için 20 şilin ödemek zorundaydı, aksi takdirde askere alınmış kabul edilecekti. Yasa aynı zamanda çetrefil bir sorun olan senetli uşakların askere alınması konusuna da el atmış, gönüllü olan senetli uşakların askere alınmasını yasallaştırmıştı. Ancak, eğer sahibi altı ay içinde itiraz ederse, askere alım subayı ya ödediği yazılma parasını geri alınca uşaktan vazgeçecek ya da ilk satın alma fiyatına ve uşağın hizmet etmek zorunda olduğu süreye dayanarak iki sulh yargıcının belirleyeceği meblağı sahibine ödeyecekti.[104] Parlamento böylelikle mali-askerî devletin koşulları gereğince, askere yazılan bireylerin özgürlüğü ister toplumda ister ailede ya da bireysel kazancı için insan emeğini kendine mülk edinmiş efendilerde kaygı uyandırsın, ordunun insan gücü ihtiyacının özel çıkarlardan üstün geldiğini yasalara bağlamış oluyordu. Bu duruşu sergileyen yasa etkili bir tutumla orduyu kolonilerde rakipsiz işveren haline getirmişti, efendilerin emekçileri derhal serbest bırakmaları ve senetli uşakların isteksiz de olsalar sahiplerinden satın alınması gerekiyordu.

Gelgelelim, asker alım mevzuatı kolonilerde seferberlik yüzünden meydana gelen sürtüşmeleri önleyemedi, çünkü çalışan kesim üzerinde denetim kurulması sorununu kökünden çözmekten uzaktı. Bir subay, "Alayımıza asker almada büyük zorluk çekeceğiz" diye itiraf ediyordu. "Bu memleketin insanları kırmızı ceketlilere büyük bir muhabbet duymaz, zaten aske-

---

102 Pieter Van Ingen, Yeminli İfade, 18 Nisan 1757, LO3376/74; James Prevost'tan [Loudoun'a], 5 Nisan 1757, LO3294/72; John Smyth, belge, 6 Nisan 1757, LO3300/73.

103 Büyük Britanya Parlamentosu [Majestelerinin Amerika Kıtasındaki Kuvvetleri'ne asker alımını iyileştirme yasası; Ordu Yönetmeliği...], 25 Mart 1756, LO2583/21.

104 Buna karşılık Benjamin Franklin tarafından Pennsylvania'daki efendilerin adına verilen dilekçede askere yazılan 612 uşak için Pennsylvania parasıyla 3.652 sterlin ve yarım peni talep ediliyordu. Pennsylvania Sakinlerine Ait Olup Majestelerinin Hizmetine Alınmış Uşakların Listesi, 21 Nisan 1757, LO341/74.

re yazıldıktan sonra bir fırsat bulduklarında bizim yanımızda da uzun zaman kalmıyorlar." Bir başkasının şikâyeti de, "bu taşra diyarında ahali Kral'ın hizmetine girmek konusunda gönülsüz, bu da umumiyetle her nevi insan tarafından teşvik ediliyor, zira askere aldığımız her adamı Bölge için sahiden kayıp olarak gördükleri anlaşılıyor" şeklindeydi.[105] Böylece Halifax'deki alaylar 1756'da daha şanslı oldukları Maryland'e kadar olabildiğince güneye gitmeyi gerekli gördüler, oysa iki yıl sonra South Carolina'dakiler 480 km daha kuzeye yönelmek zorunda kalacaktı.[106] Ayrıca herhangi bir adamdan beklenen fiziksel şartlar da azaltılmıştı; "Fıtık, havale ve bulaşıcı hastalıkları olmayan ve hizmete münasip" olmak yeterli görülüyordu. 1758'de Loudoun eğer ordu "savaşacak adam" bulmak istiyorsa, "şimdiki vaziyette ebat yahut güzellik hususunda ısrar edemeyiz" diye belirtmişti. Herhalde bu da "kambur, çarpık bacaklı ve 1,37 m boyunda" tarif edilen John Rainsdown'ın Kraliyet Amerikalıları Alayı'na nasıl katıldığını açıklar.[107] Buna rağmen ordu faaliyetini yürütürken kâğıt üstündeki kuvvetinin çok altında kalıyordu. Düzenli hizmete yönelik bu denli isteksizlik Pitt'in daha çok düzenli alayı Amerika'ya gönderme kararında rol oynamıştı.

Ordu işgücü istihdam eden başka kimselerle doğrudan rekabete girmişti ancak hükümet politikası gereği acemi erlere sunabilecekleri sınırlıydı. Özellikle kolonilerdeki taşra alayları askerlik yaşı gelenlere daha iyi istihdam şartları sağlayarak onları kendi tekellerine alıyorlardı. Bölgeler düzenli hizmete yazılacaklara verilen bildik 3 sterlinlik teşvikten daha yüksek primler öderlerdi.[108] Düzenli ordunun hizmet süresi de etkili oluyordu. Kural olarak erkekler barış zamanında hayat boyu asker kaydedilirlerdi. Öte yandan savaş zamanında daha fazla adama ihtiyaç duyulması orduyu bazen, genellikle üç ila beş yıl arasında, hatta daha da az tutulabilen kısa süreli hizmet önermek zorunda bırakırdı. Yine de ömür boyu askerlik Yedi Yıl Savaşları'nda düzenli askerlerin yaşadıkları başlıca deneyim olmuştu.[109] Karşılaştırırsak,

105 William Eyre'dan Albay Napier'a, 23 Ocak 1756, LO766/17; John Cosnan'dan Albay Forbes'a, 9 Ocak 1758, LO5377/116.

106 Charles Lawrence'dan Loudoun'a, 19 Ekim 1756, LO2042/46; Nova Scotia'da Asker Alımında Vazifelendirilen Alayların Subayları, [9 Kasım 1756], LO2186/50; John Tulleken'dan [Loudoun'a], 29 Ocak 1758, LO5486/118.

107 Pargellis, *Lord Loudoun in North America*, s. 110-111; [Loudoun'dan] Tümgeneral Hopson'a, 23 Ocak 1758, LO5451/117; Arthur Nicholson, Hizmete Uygun Görülmeyen Askerlere ilişkin Rapor, 23 Nisan 1757, LO3433, kutu 74.

108 Örneğin, 1755'te 3-4 sterlin arasında seyreden Massachusetts ikramiyeleri 1760'ta 26 sterline çıkmıştı, bkz. Anderson, *A People's Army*, s. 225.

109 Örneğin, son savaştan beri Halifax'de karargâh kurmuş ve daha çok Kuzey Amerika'dan asker almış olan 45. Alay 1757'de 955 askerinden 819'unun (% 85,8) ömür boyu, bir tanesinin 20 yıl (% 1), birinin yedi yıl (% 1), beşinin altı yıl (% 5,2), ikisinin dört yıl (% 2,1) ve 127 askerinin de üç yıl (% 13,3) için yazıldığını bildirmişti, bkz. 45. Alay Personel Listesi, Nisan 1757, LO6987/76.

taşra askerleri alışıldık olarak sefer için bahardan güze kadar kaydolurlardı. Ayrıca taşra hizmetinde ücretler daha yüksekti. Düzenli ordudaysa erat günde sekiz peni ücret alır, ancak bundan iki peni çeşitli daireler (Hazine, Haznedar, Chelsea Hastanesi, alay temsilcisi) için "levazımat" gideri olarak düşülürdü. Bununla askerlerin yıllık alay kıyafetleri, ihtiyaç ve teçhizatları karşılanırdı (ek olarak haftada yedi peni de alay doktoruyla mutemede ve ayakkabı, tozluk, silah tamiri ve berberlik gibi adam başına "ihtiyaçlar" için bölüğün yaptığı harcamalara kesilirdi).[110] Fred Anderson, örneğin, Massachusetts'te bir askerin net günlük gelirini (ücret, gıda ve konaklama) bölgesel para birimiyle 2 şilin ya da aşağı yukarı düzenli ordudaki bir askerin iki katı olarak hesaplamıştı.[111] Buna karşılık Virginia kolonisindekiler yerel para birimiyle günde sadece 8 d. (sterlinin % 40 ila 70'i değerinde) alırlardı, buysa vasıfsız bir işçinin yetersiz gelen 2-3 şilin yevmiyesine ya da komşu kolonilerdeki askerlerin kazançlarına denk geliyordu. Böylece savaşın ilk yıllarında koloninin zorunlu asker alma ihtiyacına katkıda bulundukları su götürmezdi, ama sonradan bu durum yüksek ikramiyelerle telafi edildi.[112] Çarpışmaların çoğunun geçtiği daha kuzeydeki kolonilerde askerlerin aldıkları ortalama ücretlerse silahlı kuvvetlerdeki kırmızı ceketlilere ödenenden büyük ölçüde daha fazlaydı.

Koloni ahalisinden pek çoğu özellikle savaşın ilk iki yılında asker alımlarına ilişkin sürüp giden bütün tartışmalara rağmen düzenli ordulara katılmıştı. 1757'de doğum yeri araştırması yapılan alaylarda Amerikan kolonilerinde doğanlar 14.166 kişi arasından 755 asker (% 5,3), kolonilerde askere yazılan Avrupa'da doğmuş olanlar 803 (% 5,7) kişiydi, demek ki her on askerin birden fazlası "Amerikan" acemi eriydi (Tablo 10.11).[113] Bu denli yüksek sayılarda asker alırken Britanya Ordusu'nun hedefinde sadece marjinaller yoktu, koloni üretiminin merkezine de el atmıştı. Çoğu Boston bölgesinden gelen 66 muvazzaf erin 41'i (% 62,1) zanaatkâr (en çok da ayakkabıcı ve terzi), 11'i (% 16,7) tarım işçisi, yine 11'i (% 16,7) vasıfsız ağır işçi ve 3'ü (% 4,5) büro çalışanı veya profesyoneldiler.[114]

Amerika'da asker alımına ilişkin bir değerlendirme ordunun koloni ekonomileri üzerindeki etkisini su yüzüne çıkarır. Bölgeler arasında büyük fark-

110 Steppler, "The Common Soldier in the Reign of George III", s. 95-105.

111 Anderson, *A People's Army*, s. 38-39.

112 Titus, *Old Dominion at War*, s. 4-45, 163, n. 87; Robert Dinwiddie'den Loudoun'a, 24 Mayıs 1756, LO1175/26.

113 Stanley Pargellis 1755-1757 arasında Britanya ordusuna 7.500 koloni askerinin kaydolduğunu tahmin eder; Dan Higgonbotham'in bütün savaş boyunca tahmini 11.000 askerdir. Bkz. Pargellis, *Lord Loudoun in North America*, s. 108-109; Higgonbotham, "The Early American Way of War", s. 235.

114 Bu verilerin tam sunumu için bkz. Way, "Rebellion of the Regulars", s. 768-769.

lılıklar vardı, en çarpıcısı da kuzey ve güney arasında görülmekteydi, çünkü bunlardan ikincisinin köleliğe bağımlılığı giderek artıyordu. Ancak orduya asker alımlarının başlıca iki alanı olan Orta-Atlantik bölgesi ve New England'da tarım ve el sanatları sektörlerinde hane halklarına bağlı, aile içi işgücünün önemli rol oynadığı küçük üretim olağanken, özellikle Orta-Atlantik'te işgücüne önemli katkıda bulunurdu.[115] Aynı zamanda işgücü azlığı kolonilerin dört bir yanında yaygındı. Orduya asker alımları bu durumu daha da kötüye götürmüştü, Atlantik genelinde hane halkı üretimiyle devlet destekli işletmeler arasındaki çatışma seferberliğin gergin geçmesini kısmen açıklamaktadır. Senetli kölelik üzerindeki etkisi büyüktü. Önce herhangi bir belli politika olmadan, sonra Britanya Parlamentosu'nun çıkardığı yasanın desteğiyle ordu pek çok uşağı kölelikten "azat ederek" onları ücretli askerî işgücüyle tanıştırmıştı. Her ne kadar sözleşme kaybının giderileceğine söz verilmiş olsa da nakit paranın işgücü kıtlığını doldurması hemen gerçekleşemedi. Benzer şekilde özgür adamların askere alınması ordunun hedefindeki genç erkeklerin aile bireyi, çırak, gündelik işçi veya uşak olarak önemli işler yerine getirdikleri çiftlik ve zanaat alanındaki hane halklarını da vurmuştu. Onların silah altına çağrılması işgücü kaybı anlamına geldiğinden kaygıyla karşılanırdı, zaten yıllık hizmet süresi ve kazanılan paranın yerel olarak harcanacağı düşünüldüğünde koloni ahalisinin taşralı alaylara yazılmaya daha sıcak bakmasının bir nedeni de buydu. Düzenli ordunun (hükümetin desteğiyle) böyle adamların askere alınmasını ve aileden, köyden uzun sürelerle uzak kalmayı kolaylaştırdığı ölçüde ev ekonomileri darbe alıyordu. Yedi Yıl Savaşları'nda Britanyalıların destek taleplerine Amerikalılar inat edip insan gücünü seferber etme çabasına peşinen direnerek karşılık verdiler. Toplu ortak girişim sürecinde farklılık duyguları bilenmişti; Britanya mali-askerî devletinden gelen fon akışı ve ileriki savaş yıllarında paylaşılan askerî başarı bunları yatıştırdı, ancak kılıçlar bir kere çekilmişti, Britanyalılar ile Amerikalılar arasındaki ayrımın keskinleşmesi için imparatorlukta başka bir krizin patlak vermesi yeterliydi.

Sonuç

18. yüzyılda savaşlar askerî devrim ilkelerine göre işlerdi, temel koşulu mümkün olduğunca çok adamı savaş alanına getirmeye odaklanmıştı. Her ulus-devlet için seferberlik belli bir politik ekonomi içerisinde tarihin bel-

115 Koloni ekonomisine ilişkin bol miktarda kitap yazılmıştır, örneğin bkz. James Henretta, "Families and Farms"; Salinger, *"To Serve Well and Faithfully"*; Kulikoff, *The Agrarian Origins of American Capitalism*; Schultz, *Republic of Labor*; Vickers, *Farmers and Fishermen*; Kulikoff, *From British Peasants to Colonial American Farmers.*

li bir anında gerçekleşti. Yedi Yıl Savaşları çağında hızla ticarileşen ekonomi, Britanya dominyonlarına yayılmış ve ordu kurmayı kolaylaştıran bir işgücü fazlalığı yaratmıştı. İngiltere'nin diğer siyasal devletleri üzerindeki denetimi, İrlanda'nın sömürgeleştirilmesi, İskoçya'yla birleşmesi sayesinde başarılmış, Kral II. James yanlılarından gelen tehdidin bastırılmasıyla perçinlenerek askerî çabalara fon sağlanmasını ve askerî işgücü kaynağı olarak servetlerinin sömürülmesini sağlarken İngiliz anlayışı doğrultusunda ekonomilerinin ticarileştirilmesi bireyleri toprak ve ticaretle olan bağlarından koparmıştı. İşgücü kıtlığı çekilen Amerikan kolonilerinde benzer bir baskı uygulama girişimi Britanya boyunduruğuna çok alışmamış, ekonomik faaliyetleri askerlik için iyice kollanan işgücünün denetim altında tutulmasına bağlı insanların direnişiyle karşılaşmıştı. Ancak Britanya'nın mali gücü, özellikle kolonilerdeki alaylara fon sağlayarak Amerika'nın rızasını parayla satın almış ve on binlerce koloni ahalisi Fransa'ya karşı kâh muvazzaf kâh taşralı askerler olarak savaşa katılmışlardı. Böylece Britanya için savaş hali sadece devlet çıkarıyla askerî zekânın basit bir birleşmesini gerektirmekle kalmıyor, aynı zamanda sermayenin tarihsel gelişimi ve süregelen sınıf oluşumuna dayanıyordu, bu da mali-askerî devletin kaynaklarını ve bağımlı devletlerin işgücünün sömürgeleştirmesini sağladı. Sonuç olarak savaş sanatını kendi çıkarlarına göre uygulamak için ülke, gönüllülere güvenebilirdi.

11

Osmanlı Bağlamında Savaşçı Nüfusların Seferberliği, 1750-1850

Virginia H. Aksan

Kabudlu Mustafa Vasfi Efendi, Tokat yakınlarındaki bir köyde doğmuş, 1801-1833 yıllarında önce Erzurum'da, Dramalı Mahmud Paşa'nın komutasındaki kuvvetlerde, sonra Çarhacı (Öncü Süvari) Ali Paşa'nın birliklerine katıldığı Eğriboz'da (Euboia), ardından Yunan Devrimi sırasında Viriyon Ömer Paşa'nın emrinde Osmanlı ordusunda hizmet etmişti. Onun muharebeleri, kuşatmaları, yağma ve talanı anlatırken yaptığı basit, yarı-edebi tanımlar Birinci Dünya Savaşı öncesi yazılmış birkaç Osmanlı askerî hatıratından biridir. Aşağıdaki parça bu eser hakkında bilgi verirken, aynı zamanda Osmanlı başıbozuk askerlerinden birinin hayatını düşündürür. Vasfi Efendi'nin buradaki macerası özel bir girişime benzer ama komutanından azar işitmek dışında herhangi bir disiplin cezası almamıştır.

"Yeniçeriler yaya oldukları için kısa sürede geriye düşmüşlerdi" diye başlar. "Bizim altımızda iyi atlarımız vardı, ilerliyorduk. Toplam on sekiz süvariydik. Her neyse, yola devam ettik ve bir gâvur köyüne vardık." İki dut ağacının altına çökmüşlerdi, köyün sakinlerinden bazıları yanlarına yaklaşıp şöyle dediler: "Sizden çekiniyoruz. Şurada, dağlarda karılarımız, kızlarımız var. Eğer bizi korursanız, aşağı ineriz. Cevabımız şu oldu: 'Bizi paşa gönderdi, sizi korumak için emir aldık.' Gâvurlar çok sevinmişlerdi, gidip bize kuzu eti ve ekmek getirdiler. Yanlarında yirmi, otuz kadar kadınla kız vardı." Sayıca onlardan üstün olacaklar diye süvarilerin ödü kopmuştu, geceyi o ıssız yerde geçireceklerdi, gâvurlar onları katledecek sandılar, böylece biz de "gâvurları götürdük, kellelerini uçurduk, otuz kadınla kızı esir alıp oradan ayrıldık." Karşılarına bir kilise çıkmıştı, içerideki gâvurları tutsak almış, kafalarını keserek geceyi kilisede saklanarak geçirmişlerdi. Ertesi gün kilisenin

yan tarafında 5.000 koyun bulmuş, sonra koyunlarla tutsakları alarak karargâhlarına geri gitmişlerdi. Dönüş yolunda yeniçeri birlikleriyle karşılaşınca silah zoruyla hem tutsaklarını hem de ganimetlerini kaybetmişlerdi. "Yanımda bir kızla kadın ve iki katır vardı. [Yeniçeriler] geldiler, bütün eşyamı yağmaladılar. Ben de geride basit bir piyade gibi kalmıştım." Daha sonra başka yeniçerilerle karşılaşan Vasfi onlardan yana gibi davranmış, silah arkadaşlarından gördüğü muameleden şikâyet etmişti. Yeniçerilerin Kürt hizmetkârı ona kötü davrananlara hitaben konuşuyordu: "Bu adamın mallarını aldınız, kızları köle yaptınız, gâvurların kellesini vurdunuz. Böyle şeyler bizim kuvvetlerimize yakışmaz. Şimdi bu adamın eşyalarını verin." Vasfi Efendi böylece ganimetini geri almış, karargâhına dönmüştü. Kumandanı, vurduğu kelleler için onu iki parayla ödüllendirdi ama *deli* süvarilerin (muhtemelen bağlı olduğu alaydan söz ediyordu) ne işi vardı da kolordunun önünde ilerlediler diye ona dayak attı.[1]

İster başıbozuk olsun, ister paralı, Osmanlı askerî sisteminde kiralık asker olarak istihdam edilmek nasıldı? Mustafa'nın tanımında gizli olan sorun, ne zaman Osmanlı bağlamında askerî işgücünü incelemeye çalışsak karşımıza çıkar. Hizmet içi düşmanlıklar, özendirme, bağlılık ve disiplinle bütün orduların tarihçilerinin önündeki ortak sorunlar askerî girişimciliğin ağır bastığı bir hikâye olan bu anlatılarında açıkça görülür. İmparatorluğun uzun tarihinde ne yapacağı kestirilemeyen ve genellikle aman vermez savaşçı çeteleri veya yarı özerk birlikler için kullanılan *deli, başıbozuk, sekban, sarıca, levend* sözcükleri 1650 sonrasında Osmanlı "klasik" askerlik düzeninin parçalanmasını özetlemektedir. 19. yüzyılda kötü nam salmış Osmanlı düzensiz birlikleri olan *başıbozuk*lar ("başına buyruk" veya "başsız") başta 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı'na yol açan Bulgar mezalimi olmak üzere hemen her çıkan kargaşada suçlanırlardı. Başıbozukların Osmanlı sonrası ulusal tarihlerin genel tasavvurunda ne ölçüde yer aldığı Osmanlılarla buradaki ortak projemizin konusu diğer bölgeler arasındaki başlıca farklılıklardan biridir.

Bu bölümde Osmanlıların 1750-1850 dönemi başta olmak üzere zaman içinde gönüllü ve sözleşmeli askerleri kavramsallaştırıp onlardan nasıl yararlandığı irdelenecektir; benim tezimin odak noktası imparatorluğun ayakta durması açısından en zor dönemlerden birinde Osmanlıların geniş muvazzaf ordusunun (yeniçeriler ve tımarlı sipahilerin) evrilerek yarı özerk savaşçıların önce geleneksel yeniçeri/sipahi örgütünün yedekleri, sonra da girişimci etnik topluluklar olarak ağırlık kazandığı federatif askerî sisteme dönüştü-

1 Schmidt, "The Adventure of an Ottoman Horseman: the Autobiography of Kabudlı Vasfî Efendi, 1800-1825", Jan Schmidt, *The Joys of Philology: Studies in Ottoman Literature, History and Orientalism (1500-1923)*, (Istanbul, 2002), cilt 1, s. 284-285, aktaran Virginia Aksan, *Ottoman Wars 1700-1870: An Empire Besieged*, (Harlow, 2007), s. 298.

güdür. Bu da John Lynn'in "toplu sözleşme ordusu" adını verdiği az sayıda devlet birlikleri, paralı asker toplulukları ve taşralı seçkinlerin kurduğu özel ordulardan meydana gelmiştir. Yerel yetkililer aslında askerî taşeron olmuşlardı, bu, taşralı hanelere yetki veren ve 20. yüzyılda da devam etmiş askerlik hayatının tarzı ve değerlerini dayatan bir sistemdi. Daha sonra 1700 öncesinde sultanların emrinde nasıl kuvvetler bulunduğunu ve kuzey sınırında Ruslarla savaş sürecinde personel ihtiyacının daha da ortaya çıktığı 1750'den sonra gözle görülen değişikliklerden önce sistemin maliyetini nasıl karşıladıklarını gözler önüne sereceğim. Klasik Osmanlı askerî oluşumları parçalanırken Osmanlı nüfusunun geniş bölümü bunun sorumluluğuna ortaktı ve vergi imtiyazlarıyla imparatorluğun savaş alanlarına malzeme temin etmek suretiyle Osmanlı merkezine tabiydi.

1700 öncesi Osmanlı sisteminin çeşitli yönleri

1700 öncesinde Osmanlı askerî sistemi üç bileşen üstüne kurulmuştu: 14. yüzyılda kurulmuş ve Muhteşem Süleyman'ın zamanında (1520-1566) sayıları 20.000 kadar olan yeniçeri daimi piyade sınıfı; imparatorluğun seferleri için 80.000 asker toplayabilen süvari sınıfı olan tımar sahibi sipahiler; iyi belirlenmiş öncü rolüyle dağ geçitlerini bekleyen ve Osmanlı'nın özellikle Avrupa sınırında genişlemesine destek sağlayan yerel yedek birlikler.[2] Yeni fethedilmiş topraklardaki nüfuslar için Osmanlı stratejisi onların potansiyel muharebe ve istihbarat ustalıklarına göre vergi muafiyetlerini pazarlık etmekten geçiyordu.[3]

Osmanlı İmparatorluğu 1830'lara kadar bunun gibi merkez-çevre ilişkilerini sözleşme kapsamında pazarlık edilen girişim olarak korudu, yeni kazanılan topraklar eklendikçe eğirilip bükülebilen bir sistemdi. Fethin başlangıcında zor kullanılmakla birlikte Osmanlı Devleti genişlerken çok çeşitli yerel durumlara uyum sağlayabildiğini, şeriat hukuku ve vergiler dışında tam bir bütünleşme çabasına girmediğini kanıtlıyordu. Yerel savunma sistemle-

2 1770 öncesi Osmanlı ordusuna ilişkin en yeni değerlendirmeler için bkz. Ágoston, "Empires and Warfare in East-Central Europe", ayrıca Murphey, "Ottoman Military Organisation in South-Eastern Europe".

3 Palmira Brummett, Nicholas Vatin, Giles Veinstein, Hasan Karateke ve Maurus Reinkowski sayesinde Osmanlı hanedanlığının özalgısı ve öngörülerine ilişkin bilgilerimiz artmıştır, öte yandan egemenlik, büyük tasarımlar ve askerî insan gücü bakımından Osmanlı hanedanını karşılaştırmalı bir bağlama oturtmak için daha çok yol kat edilmesi gerekir. Yakın tarihte boşluğu doldurma konusunda epey mesafe alındı: Burbank ve Cooper, *Empires in World History*. Doğu imparatorlukları hakkında yeni çalışmaların bir örneği de Birdal, *The Holy Roman Empire and the Ottomans*'dır. Brummett'in, "Imagining the Early Modern Ottoman Space" ve Vatin ile Veinstein'ın, *Le Sérail ébranlé* çalışmaları da önemlidir. Ayrıca Karateke ve Reinkowski, *Legitimizing the Order*.

rinden yararlanmak ve vergi ayrıcalıkları tanımak başlangıçta sınır nüfusları açısından cazibeli bir araçtı, imparatorluğun ilk yıllarında Müslümanlar gibi Hıristiyan yedekler de askerlik sisteminde gördükleri hizmete göre ayrıcalıklar kazanmışlardı. Zaman geçtikçe "Türkleşmek" (din değiştirerek Müslüman olmak) ister Arnavut olsun, ister Bulgar ya da Sırp, kişiye güç kazandıran bir yoldu. O zaman bile devşirme, yani yeniçerilere katılmak üzere haraç yerine geçen köle alınan çocuklar dışındaki din değiştirmeler büyük ölçüde gönüllü yapılırdı.[4]

Bu insanları teşvik eden neydi? Önceki yüzyıllarda tamamen ideolojik bir istek uyandıran *gazi* savaşçıların, yani Müslüman savaşçıların Osmanlı'nın *Dârülislâm* topraklarını yayma dürtüsünde araçsal rol oynadığı epey tartışılmıştı. İlk yıllarında Osmanlı hanedanıyla işbirliği yapmış etnik ve dinî nüfusların çeşitliliğine ilişkin kapsamlı yeni görüşler meydan okusa da bağnaz Müslüman savaşçı fikri kaynakların çoğunda yaygın kullanılmaya devam etmektedir.[5] Tartışılan nokta 1750 öncesinde Osmanlı'da başlıca hiyerarşileri ve vergi kategorilerinin Müslümanlar ve gayrimüslimler olarak din etrafında şekillendiğidir. Cizye (kelle vergisi) ödeyen gayrimüslimler ikinci sınıf yurttaşlar olarak hoş görülür ama askerlik hizmetine girmelerine izin verilmezdi. Savaşlarda çarpışan ve vergi muafiyeti tanınan askerî sınıf kâğıt üzerinde Müslüman savaşçı nüfuslardı. Öte yandan aynı kişisel çıkarlarla ve askerî çevrelere özgü sosyal ağlarla özendirildiği su götürmeyen adamların Müslümanlığında ısrar etmek safdillik olurdu. Kişisel çıkarlar bilhassa 18. yüzyılda, devlet, vilayetlerin yerel âyanın emrindeki düzensiz birliklere giderek daha çok bel bağladığı zaman kendini belli etmişti. Avrupa ve İran sınırlarındaki savaş karargâhları elbette Osmanlı devlet geçit töreni işlevini görürken, orduda istihdam edilmek doğal olarak boyun eğme töreni, Osmanlı egemenlik gösterisinin önemli bir parçasıydı, ancak Mustafa'nın öyküsünde de görüldüğü gibi para ödülleri en azından 1820'lere kadar Osmanlı sistemine katılmada teşvik edici bir unsur olmayı sürdürüyordu.

Kısaca, Müslüman ve Hıristiyan yedek veya gezgin savaşçılar, imparatorluğun seferlerine katılma ya da stratejik kale garnizonlarında vazifelendirilme konusunda makul ölçüde özgürdüler. 18. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı kuvvetlerini "gâvurlardan" arındırma uygulaması Osmanlı politikasının

4 Bu konu ilgili alanda çokça tartışılmaya devam eder. 17. yüzyılda devşirmeler için bkz. Krstić, *Contested Conversions to Islam*; David ve Fodor, *Ransom Slavery along the Ottoman Borders*; Anscombe, "Albanians and Mountain Bandits"; Baer, *Honored by the Glory of Islam*; Minkov, *Conversion to Islam in the Balkans*.

5 Finkel, *Osman's Dream*; Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1650*, 2. baskı; Barkey, *Empire of Difference*. Ayrıca bkz. Aksan, "Locating the Ottomans among Early Modern Empires". Barkey'in çalışmasının ve diğer iki kitabın değerlendirmesi için bkz. Aksan, "Turks and Ottomans among the Empires".

bir parçası değildi. Başka bir ifadeyle, hem yeniçeriler hem sipahi süvarileri hem de çok sayıda yedek kuvvet arasında Osmanlı er ve erbaşının "Müslümanlığı" konusunda biraz sistematik bir teftiş yapıldığı anlaşılmaktadır. Yeniçeri ocağındaki *esâme* (maaş kuponu) ya da paralı asker birimlerinde vazifeli sıfatıyla altı aylık sözleşme gibi hanedanlığa bağlı olduğunu güvence altına alan tasdik belgesine hak kazanması için çoğu zaman kişinin kendini Müslüman ilan etmesi yeterli görülürdü. 17. yüzyılın ortalarında başlamak üzere askerî girişimcilik ağlarının vergi gelirleriyle, tarım etrafında kaynaşmış önemli sayıda yerli nüfusu kendine çeken taşra garnizonlarında bu bilhassa geçerliydi.

Adına ister Osmanlı pragmatizmi deyin ister Osmanlı laikliği bu askerî çevrelerde kavramsal Müslümanlığa yönelik bir hoşgörü olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık Osmanlı hanedanlığının büyük cilvelerinden biri 1820'lerden sonra yaşanan toprak kayıplarıyla birlikte adam eksikliği ufukta bir sorun olarak belirince kendini en "Müslüman" olarak tanımlayarak Orta Anadolu'daki Müslüman erkekler üzerinde baskı kurmasıdır. Osmanlılar için gönüllü savaşçıları seferber etme ihtiyacı 19. yüzyılda imparatorluk genelinde zorunlu askerlik ya da genel seferberlik girişiminde bulunulmasıyla iyice önem kazanmıştı, ancak Hıristiyanların dahil edilmesine karşı çıkılması hizmete elverişli nüfusun Müslümanlarla sınırlı kalmasına neden olmuş ve *cihat* (kutsal savaş) çağrısına kayda değer sayıda cevap verildiği nadiren görülmüştü.[6]

1700 sonrası koşullar

1700'den sonra hanedanlığın başlıca saplantısı amansız baş düşmanları Rusların akınlarına karşı Tuna, Karadeniz ve Kafkas sınırlarını korumak olmuştu. Hayat memat meselesi haline gelen sınırları koruma ihtiyacı merkezle savaşçı nüfuslar arasındaki farklı ilişkileri tehlikeye atmıştı, bunun iki yönü dikkat çekmeye değer: Etnik-dinî çeşitli göçebe ve savaşçı nüfusların seferberliği ve kullanılmaları ile devlet servetinin yeniden dağıtımıyla askerî nüfusun genişletilmesi. Bu bağlamda daha geç dönemin Avrupalı ordularının tersine, kimi devletin maaşlı yedek birliklerinde kimi de etnik gruplardan derlenmiş savaşçı çetelerde yer alan hanedanlığın elindeki süvarilerin oranı, savaşın çok sayıda disiplinli piyadeyle silahlı çatışmaya dönüştüğü ve süvari birliklerinin çok özel, giderek sınırlı işlevler gördüğü Avrupa meydan savaşlarıyla karşılaştırıldığında çarpıcıydı. Kuzey sınırları cephesine saplantının

6 Hakan Erdem bu konuyu iyi bilir: "Recruitment of 'Victorious Soldiers of Muhammad'". 1908 din ya da etnik köken gözetmeksizin "yurttaş" seferberliğinin yapıldığı ilk yıldı. Ayrıca bkz. Aksan, "Ottoman Military and Social Transformations".

artması aynı zamanda Osmanlı'nın güney kuşağını ihmal etmesine yol açmış, böylece Osmanlı tahakkümüne ilk boyun eğenlerden olmaları ve devlet hazinesine yıllık haraçlarını ödemeleri nedeniyle özerkliklerini koruyan Bedevi ve Kürt aşiretleri gibi göçebe ve gezgin nüfusların yayılmasına fırsat tanımıştı.

Reşat Kasaba yakın tarihte gezgin nüfusların 18. yüzyıl başlarında Hac kervanı yollarını korumak ve Nadir Şah'a karşı İran sınırını savunmak gibi önemli roller oynamaları sebebiyle varlıklarını sürdürmelerinin kolaylaştığı kuramını ortaya atmıştır. Gel gör ki böyle aşiretlere yerleşik hayata geçmelerini dayatma yanılgısına düşülmesi 19. yüzyılda hanedanlığın karşısına, özellikle bu nüfuslardan modern, askere çağrılmış ve disiplinli bir askerî kuvvet kurma çabaları sırasında sonu gelmez sorunlar çıkarmıştı.[7]

Buna karşın hem Avusturya hem de Rusya bağlamında sınırların çizilmesi bir zamanlar savaşçı çetelerin üstün olduğu ekonomik ve kültürel alışveriş bölgelerine yerleşme çabalarını içermekteydi. Gunther E. Rothenberg ile Carol B. Stevens tarafından yapılan çalışmada da gözler önüne serildiği gibi, gerek Habsburglar gerekse Romanovlar özerk savaşçı nüfusları iskân etmeye çalışırdı; ilki Sırplarla Hırvatları askerî koridor olarak kullanırken, ikincisi Rusların topraklarını güneye doğru genişletmesini gözetecek askerî koloniler kurarak Kazaklar gibi sınır nüfuslarını evcilleştirmekle uğraşırdı.[8] Osmanlıların karşısında bambaşka bir sorun duruyordu. Osmanlı İmparatorluğu 1700'den sonra küçülürken terhis edilen askerler, üstünde yeni uzlaşılmış sınırların ötesine akın etmiş ama hepsi askerî çevrelere kabul edilmemiş ya da edilememişti. 1699'dan itibaren Habsburg-Osmanlı antlaşmalarının tamamında her iki tarafın sınır ihlalleri yapan askerlerle başa çıkması gerektiğine ilişkin özel maddeler bulunması hiç de önemsiz değildir.[9] Yeniçeriler gibi iskân edilemeyip terhis edilmiş nüfusların 1700'ten sonra Avrupa'dan anayurda geçmeleri büyük önem taşır fakat araştırmalarda neredeyse hiç ele alınmamıştır, tek istisna Rossitsa Gradeva ve arkadaşlarının, Osmanlı taşrasıyken 1699'dan sonra Osmanlı sınır garnizonuna dönüşmüş bir şehir olarak tanımladığı Vidin'dir.[10] Demek ki Osmanlılar askerî sistemde yeniliklere

---

7 Kasaba, *A Moveable Empire*; Aharoni, *The Pasha's Bedouin* Osmanlı (Mehmed Ali) ve Fransızların Bedevi aşiretlerine tutumu arasındaki karşıtlığa ilişkin ilginç gözlemler içermektedir.

8 Rothenberg, *The Military Border in Croatia*; Stevens, *Soldiers on the Steppes*; ayrıca bkz. *Russia's Wars of Emergence 1460-1730*.

9 Smiley, "The Rules of War on the Ottoman Frontiers"; Aksan, "Whose Territory and Whose Peasants?"

10 Gradeva, "Between Hinterland and Frontier". Géza Dávid ve Pál Fodor da Macar-Osmanlı askerî işleri üstüne iki kitap hazırladılar: *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent* ile *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe*. Tolga Esmer'in doktora tezi "A Culture of Rebellion" da 1699'dan itibaren, özellikle III. Selim ve Vidinli Osman Pazvantoğlu arasındaki uzun mücadele sırasında *askerî-reaya* kategorilerinin parçalanmasına ilişkin önemli bulgular içermektedir.

giderlerken hem yerli göçebe nüfuslarla hem de işsiz kalmış, terhis edilmiş askerlerle uğraşmak zorundaydı.

İnsan gücü ihtiyacı sebebiyle ve özellikle Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın 1821-1841 yıllarında büyük Suriye üzerinde yürüttüğü uzun mücadelede Arap ve Kürt aşiretlerinin gelirlerinin eksilmesi üzerine Osmanlılar aşiret/devlet ilişkilerini değiştirme çabasına girmişlerdi. Tarihçiler şimdi Osmanlıların ancak toparlanmaya ya da kaybedilen veya Arnavutluk ile Kafkasya'nın dağ sınırları gibi zar zor ellerinde tutabildikleri toprakları birleştirmeye çalıştıkları sırada böyle savaşçı nüfusları sivilleştirmek suretiyle ilk kez iç sömürgeci devlet gibi hareket ettiklerinin genel olarak söylenebileceği görüşündedirler. Buna aykırı doğrultuda aşiret topluluklarının gücünün, merkezileşme ve yeniden düzenlenme yoluna gidilerek devletin sağlayacağı çıkarlarla doğru orantılı biçimde arttığı söylenir.[11] Stefan Winter'ın 19. yüzyılda Osmanlı Suriyesi'nin kırsal tarihi üzerine çalışması, bilhassa şimdiye dek ayırt edilmemiş aşiret gruplarının Osmanlı (yeniden) merkezileşme çalışmalarının bir yönü olarak etnografik açıdan Osmanlılarca nasıl sınıflandırıldığına ışık tutmaktadır. Bu nüfuslar sadece Kürtlerle Bedevilerden değil aynı zamanda 1900'lerin ilk yıllarına kadar Osmanlı hanedanlığının askerî işgücü olarak güvenebileceği azılı savaşçılar olarak kalan ve özerkliklerini gururla koruyan Arnavutlar ve Çerkeslerden de meydana gelmişti.[12]

Askerî nüfusun genişlemesi

18. yüzyıla girerken askerî sınıfın Osmanlı tebaasını nasıl tanımlarız? Osmanlılarda siyasal aileler fikri ve iltizamlarla birlikte devletin servetinin başkalarının eline geçmesine ilişkin yakın zamanda yapılan sistematik çalışmanın bize anlatacağı çok şey vardır.[13] Haraçgüzâr, tabi ve hami ilişkileri Osmanlı'nın ilk fetih yıllarında olduğu kadar sonradan ayakta kalması açısından da önem taşıyordu. 17. yüzyılda vilayetlerdeki paralı asker nüfuslarının oluşmasına yol açan karmaşık ve kapsamlı ocak sistemlerinin yaygınlaştığını

11 Kasaba, *A Moveable Empire*, özellikle 4. Bölüm.

12 Makdisi, "Ottoman Orientalism" makalesinde Osmanlıların 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra neden sömürgeci devlet olarak görülmeleri gerektiğini tartışır; Winter, "The Province of Raqqa under Ottoman Rule" kapsamlı bir çalışmanın parçasıdır: "*Tribes and Voivodes of Ottoman Syria: A Rural History of the Early Modern Period.*" *Ayrıca* bkz. Kühn, "Borderlands of the Ottoman Empire in the 19th and Early 20th Century" içinde Thomas Kühn, Isa Blumi, Ryan Gingeras ve Charles Herzog imzalı makaleler de yer alır. Geç Osmanlı kolonyal sınırını oluşturan Yemen bağlamı için bkz. Willis, "Making Yemen Indian".

13 Araştırmada gelinen noktanın en yakın tarihte yazılmış özeti Faroqhi, *The Cambridge History of Turkey* III, *The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, aynı zamanda siyasal ocaklar ve Osmanlılaşma konusunda Bruce Masters, Christoph Neumann, Virginia Aksan, Carter Findley, Dina Khoury ve Fikret Adanır imzalı makaleler içermektedir.

görürüz. "Siyasi" ocaklar olarak kavramsallaştırılan, vilayet gelirlerinin büyük kısmını ele geçirmiş ya da zorla el koymuş ve zaman içinde İstanbul'da haberleşme ağları kuracak ve nüfuz sahibi olacak karizmatik ailelerin başını çektiği böyle ilişkiler asker ve kul koalisyonlarına komuta etme kabiliyetine göre kurulmuştu. Bu adamların çoğunun geniş ailelerin değerli üyeleri haline getirilen esir alınmış kölelerden seçilmesi Osmanlı bağlamının benzersiz bir yönü olabilir.

İlk zamanlarda köle/siyaset ocaklarının en büyüğü sultan ve "oğulları" yeniçerilerinkiler ile haremdi. Osmanlı merkezindeki o ocağa öykünenler nüfuz sahibi "yerli" ocaklar da benzer bir düzen kurarak ulema sınıfı ve merkezî idare daireleri için rekabete girişmişlerdi. Bunlar kendilerine ait ocaklar bile kurmuş kölelerden (*kul*) meydana gelmiş olabilirdi. II. Mahmud'un kötü nam salmış veziri Hüsrev Paşa'nın 19. yüzyıl Osmanlı idaresinde ağırlıklı rol alan Çerkes köle ocağı da bunlardan biriydi.[14] Egemen sınıfın bütün üyeleri bu ortaklıklara üye olmakla birtakım ayrıcalıklar elde etmişlerdi, bunların en başında askerî sınıf geliyordu, bu da devletin kaynaklarına erişimde rekabetin şiddetlenmesi demekti.

Böyle siyasal ocaklar küçük ölçekte vilayetlerde taklit edilmiş ve kul/tebaa üyeleri dahil 17. yüzyılın başlarından sonra her yerde görülmeye başlamıştı. Daha çok sayıda bölgesel arşiv yayımlandıkça bunun nasıl olduğu iyice gözler önüne serilmektedir. Tımardan iltizama kadar devlet gelirlerinin önce yıllık, sonra ömür boyu (*malikâne*) vergileri olarak yeniden dağılımının yanı sıra uzun süreli askerî seferleri destekleyecek yeni, olağanüstü vergilerin (*avarız*) konması da İstanbul'da belli bir siyasal ocağın çıkarlarını kollayan temsilcilikler açmış bu tarz yerel ocakları güçlendirmişti. Bu eğilim 17. yüzyılda, merkezileşen devletin mali-askerî yapısının ve müfettişler olarak bilinen vilayet idarecileri sınıfının temsil ettiği Bourbon hanedanlığının egemenliğindeki Fransa'da, devletin servetinin benzer bir biçimde başkalarının eline geçmesine çok benzemektedir. Osmanlı özelinde yeni sistemden yararlananların yeniçeriler olduğu görülür. Diğer bir deyişle padişahlar 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyılda gerek duyulan kalabalık ordulara adam temin etmek için imparatorluğun vergi gelirlerini toplama hakkını yeniden düzenlemek zorunda kalmıştı.

Bu gelişmenin Yeniçeri Birlikleri'nin vilayet âyanıyla bütünleşmesini ve/veya savaşa hazır insan gücü olarak sipahi sınıfının çöküşüne yol açmasını ne ölçüde hızlandırdığı hâlâ tartışmalıdır.[15] Kesin olan sipahi sınıfına gölge düşmesi ve eşzamanlı olarak yeniçeri bölüklerinin sayısı ve disiplini üzerinde denetimin kaybedilmesiyle Osmanlı merkezinin savaşa etkili bir şekilde hazırlan-

14 Özellikle bkz. C.A. Bayly'nin karşılaştırmalı denemeler çalışmasına yazdığı giriş makalesi, "Distorted Development".

15 Ustalıkla tartışan Ágoston, "Military Transformation in the Ottoman Empire and Russia".

ma becerisini azalttığıdır. Bu durum asker toplamada başka yöntemlere başvurulmasını gerektirmiş, bu da yukarıda anlatıldığı gibi giderek etnik/bölgesel özerk topluluklardan daha çok yararlanılmasına yol açmıştı. Bu adamlar hamilerine, ocaklarına ve etnik kardeşlerine sadakat gösterirlerdi, ancak servetlerinin kaynağı önünde sonunda hanedanlığın devamına bağlıydı. Nitekim pek çok yazar artık bu dönemden vilayetlerin Osmanlılaşması veya Osmanlı yerel sınıfının yaratılması, hatta yeniçerilerin *reaya*laşması olarak söz etmektedir. Osmanlı'nın 17. yüzyılda, dönemin Avrupası'nda görülen eğilimlerine ilişkin olarak Hülya Canbakal, "Modern devletin kurulmasının artık merkeziyetçiliğin birbiri ardına gelen aşamalarını ve egemen sınıfın gençleşmesiyle sonuçlanan, devletin daha geniş ekonomik ve politik kaynaklardan beslenmesini sağlayan vilayete yerleşmeyi de kapsadığı anlaşılır" der. Devamında şunu ekler: "Osmanlı özelinde, akçelerin, mevkilerin ve iltizam sözleşmelerinin iktisabı kişiyi aynı zamanda Muhammed peygamberin soyundan (*seyyid*) olanlara ya da silahlı kuvvetlere girenlere tanınan haklara sahip askerî sınıfa ait kılardı. Başka bir deyişle, Osmanlılaşma diye nitelendirilen sürecin bir boyutu biçimsel dönüşümle çakışıyordu: Askerî sınıfın genişlemesiyle."[16]

Canbakal'ın askerî sınıf tanımı 1697'de yapılmış bir sicil çalışmasına dayanmakla birlikte kökleri epey önceden gelen, akçe bağlanmış herkesi (vaizler, imamlar, kâtipler, hayır vakıflarının mütevelli kimseleri, mültezimler ve kayyumları, derviş tarikatlarını, hatipler ve benzeri), yarı-profesyonel yedek birlikleri, seyyidleri; özel hizmetlileri (doğancılar, derbendciler, köprücüler, ulaklar, devlet mahsulünden pay alan ortakçılar, çeltikçiler, koyun yetiştiriciler, celepler, bakır madencileri, dânişmendler ve şehir bekçileri) ve son olarak da bütün ocakların % 36'sını oluşturan ya da 1.053 üyesi bulunan yeniçerilerle sipahileri kapsıyordu.[17] Bu liste bize iki hususu hatırlatmaktadır: Askerî sınıfa dahil olanların sadece "askerler" olmadıkları ve devlet merkezinden, kimi durumlarda her yıl yeniden başvuru yapılması gereken onay belgesini almada yürütülen yoğun rekabetin bazen, Barkey'in ortaya koyduğu üzere ocaklar ve hamilerin örümcek ağı gibi iç içe geçmiş ilişkilerini gerektirmesi.

Ne olmuştu da sicil kayıtlarında yer alan askerler anlatıldığı gibi yerel gelirler için rekabet edecek mali duruma gelmişlerdi? Kısaca özetlersek, Osmanlı hanedanlığının başarısının olmazsa olmaz özgür Türk savaşçı unsurları olan tımarlı/ sipahi süvarilere, miras yoluyla çocuklarına geçmeyen, askerleri ve maiyetindekileri seferlerde desteklesin diye topraklar (*dirlik*) bağışlanırdı. 17. yüzyılın ortalarında böyle tahsislerin getirisi/vergi gelirleri ken-

16 Canbakal, *Society and Politics in an Ottoman Town*, s. 62-63; Toledano, "The Emergence of Ottoman-Local Elites"; Raduschev, "Peasant Janissaries?"

17 Canbakal, *a.g.e*, s. 68-70.

di arazilerini korumalarına fırsat tanımadıkça sipahileri emre boyun eğerek cephede boy gösterip sefere gitmek üzere uzaklaşmaya ya da haklarını kaybetmeye artık ikna edemez olmuştu. 17. yüzyılın büyük bölümünde ve 18. yüzyıl başlarında seferin büyüklüğüne göre sayıları 50.000 ila 80.000 arasında değişirdi ama apaçık düşme eğilimindeydi. 1768 yılına gelindiğinde sipahilerin sayısı levend adı verilen elinde devletin hazine tahvilleri olan taşralı ailelerin ya da yetkililerin harekete geçirdiği geçici kiralık birliklerin sayısının yanında önemsiz kalırdı. 1769 Tuna seferi için sayıları 80.000'i bulan böyle birliklerin seferberlik emri vilayet yetkililerine gönderilmişti. Cephede bulunan Ahmed Resmî Efendi o sefere tımarlı olduklarını iddia eden sadece birkaç yaşlı adamın katıldığını ve yeniçerilerin çarpışmadan önce tımar tahsisinde ısrar ettiklerini, ama daha çok yerel kaynaklar uğruna sürdürülen rekabetin bulgularını kaydetmişti.[18]

Sipahi süvarilerin gönüllü katılımının tersine yeniçeri piyade sistemi 14. yüzyılda tamamen Osmanlı hanedanının emniyetine ve ebediliğine adanmış bir kuvvet oluşturmaya yönelik bir stratejiydi. Osmanlı cephaneliğine yeniçerilerin katkısı fitilli/çakmaklı tüfekle ateş gücü eklemek olmuştu. Ne var ki 1650 dolaylarında doruğa çıktıktan sonra gerek piyade gerek süvari sistemlerinin etki gücü hızla inişe geçmişti. 1560'larda yeniçerilerin sayısı 12.800 civarındaydı; 1609 yılında 37.000'e çıkan sayı uzun bir süre sabit kalmış, 1683-1699 arasında Habsburglarla uzatmalı savaşta 70.000'e yaklaşmış, yüz yıl sonra Ruslarla 1768-1774 savaşında 61.000'e düşmüştü.[19] Yeniçeri personel listelerinin en az iki kere teftişten geçtiğini biliyoruz: 1688'de 20.000 kayıt silinmişti; 1771'deyse 30.000 kadar isim çıkarılmıştı.[20]

18. yüzyılın sonunda padişahın bordrosunda 400.000 civarında yeniçeri yer alıyor olabilirdi ama bu abartılı sayının ancak yüzde onunun sefere hazır olduğu söylenebilirdi. Sultan III. Selim'in (1789-1807) abartılı kayıtlarla karşılaşmasına Ahmet Cevdet tarihinde yer verilmiştir: Akıl hocalarından, acemilerin irat ve masrafını saptamak üzere hak sahiplerinin belirlenip kayıtların düzenlenmesi için üstünde yirmi yıl çalışmak gerektiğini duyduğu zaman padişah hiddetlenmişti: "Allahım! Bu ne hal! Tıraş için huzuruma gelen berberlerden ikisi topçu birliğindeniz diye naklettiler. Asker istesek ne yapalım sefere gidecek vazifeli askerimiz yok cevabı verilir, tahrir olunsun denilse beytulmâlde akça yok denilir. Buna bir çare denilse, şimdi vakti değildir, ocaklara taarruz durmaz denir."[21] III. Selim'in hayra-

18 Aksan, *Ottoman Wars, 1700-1870*, s. 53-57.

19 Ágoston, "Empires and Warfare in East-Central Europe", s. 128-129.

20 Aksan, *Ottoman Wars, 1700-1870*, s. 52.

21 III. Selim tarafından yakın zamanda "ordudan gelen icmal defterine bakılınca 1.059 topçu neferinden 33 neferi şerhli ve 90 neferi top dökümü hizmetine mahsus 90 süratçilere ve 76 nefe-

nı olan Cevdet'in bu hikâyede padişahı apaçık işlenen yolsuzluk suçundan akladığı, ama aynısının etrafındakiler için söz konusu olmadığı bellidir. Yeniçerilere tanınmış ayrıcalık ve hakların yükü kaldırılamayacak kadar ağırlaşmıştı fakat iktidardaki sınıfın tamamı padişahın nimetlerinden yararlandığından III. Selim'in bütün tasalarına rağmen yeniden düzenlemeye gitmeye karşı direniyorlardı.

III. Selim cülus bahşişi vermemişti çünkü ödeyecek parası yoktu. Kuşkusuz bunun bir nedeni yeniçeri maaşlarının çoğunun padişahın hazinesinden ödenmesiydi. 18. yüzyıl sonlarında yıllık bütçesinin 15.000.000 kuruş civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bir kere 1768-1774 savaşı sırasında sırf kapıkulu yeniçerilerine (sadece yaya, topçu, zırhlı birliklere) dağıtılan maaşı hesaplamaya çalışmış ve 1769'dan 1771 sonlarına kadar savaş yıllarında 6.005.453 kuruş gibi bir meblağ bulmuştum.[22] Bu da bize büyük ölçüde işlevini yitirmiş muharip kuvvetlere ödenen ücretlerin, savaş sırasında hanedanlığa maliyeti hakkında en azından bir fikir verir, üstelik bunda aynı savaş için toplanmış, sayıları 100.000'i bulan askerlerin yalnızca bir bölümünü oluşturan yine aynı kuvvetlerin erzak giderleri hesaba katılmamıştı.[23]

Böyle rakamlar genelde imparatorluk topraklarına yayılmış garnizonlarda görev yapan yeniçerileri içermez. Burada tartışmamızın konusu da bu zaten, çünkü onlar en az görünen, reaya ile tüccar sınıfına karışıp gitmiş ve artık muharip kuvvet olarak sayılamayacak kimselerdi. Böyle birliklerin boyutu ve dağılımına ilişkin elimizdeki bilgiler bölük pörçük ama sorun hakkında son yapılan bir tartışma karşımıza 55.731 kişilik (1761-1762) merkezî birlikler ve garnizonlardaki 141.116 askerle birlikte toplam 196.847 gibi epey şaşırtıcı rakamlar koyar.[24]

Garnizon yeniçerileri normal olarak ücretlerini cizye vergisi üzerinden alırlardı, ama her bir garnizondaki birliklerin kendi maaşlarının toplanması ve yönetilmesinde bir dereceye kadar özerktiler. Ocaklık sistemi (yeniçerilere ve yerel kuvvetlere tahsis edilen iltizamlar) genelde uygulanmasa da 17. ve 18. yüzyıllarda ana garnizonlarda kesinlikle yürürlükteydi. Cizye gibi vergi gelirleri belli bir garnizon için iltizam olarak düzenlenirdi. Baş-

---

ri tulumbacılara bağlı olup geri kalan 770 neferi alil, ihtiyar ve zabitlikten çıkma ve kulluk muhafazasında görevli idiler." Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 1983, cilt 3, s. 1098. Hiç kuşkusuz kusurlu personel listelerinden yararlananlar padişahın akıl hocalarıydı. (Üçdal Neşriyat baskısından alınmıştır – ç.n.)

22 İstanbul Başbakanlık Arşivleri'nde bulunan Maliyeden Müdevver MM5970 ve MM11786. Maaş (nakit) paraları Tuna cephesine öküz arabalarından meydana gelmiş büyük kervanlarla taşınmış ve oraya vardığında sayılmıştı.

23 Aksan, *Ottoman Wars, 1700-1870*, 4. Bölüm.

24 Ágoston, "Military Transformation in the Ottoman Empire and Russia", s. 304.

langıçta gelirlerin merkez yetkilileri tarafından denetlendiği ve hasılatın garnizonlarda birliklere dağıtıldığı görülür. Sonradan gelirlerin toplanması ve dağıtılması garnizon subaylarının veya başka askerî yetkililerin ellerinde olduğu fark edilir. Yeniçeriler ve garnizon birlikleri kendi kendilerini yönetirlerdi, dolayısıyla belli ölçüde mali özerklik elde etmeleri de doğaldı, zaten bu da askerî sınıfın günümüze ulaşan miras kayıtlarında fazlasıyla belgelenir. 18. yüzyılın sonunda Tuna'nın güney kıyılarındaki Osmanlı toprakları Rus-Osmanlı cephesi haline gelirken böyle kaynaklar önemli ölçüde yayılmış ve garnizonlar genişlemişti. Örneğin, 1771 yılında Belgrad'da bulunan 4.917 yeniçerinin ücret ve erzak gideri 189.544,50 kuruştu. O sırada cizye vergileri, aralarında Edirne, Sofya ve Selanik'in de aralarında olduğu on dört farklı bölgeden geliyordu; 1779'a gelindiğinde yeniçerilerin sayıları 6.036'a çıktığı zaman 240.821,50 kuruşu bulan ücret ve erzak maliyeti yine Rumeli'den gelen cizyelerden sağlanıyordu. Tuna kıyısında gerçek bir sınır kalesi olan Vidin'de 1700 yılındaki yeniçeri sayısı 7.863, on dokuz ayrı kaynaktan gelen cizye vergileriyle karşılanan maliyetleri de 344.240 kuruştu. 1779'a gelindiğinde garnizonda 9.229 yeniçeri 416.813 kuruşa mal olurken, sayısı yirmi beşe çıkmış cizye kaynaklarının listesinde pek çok yerin savaş koşulları nedeniyle hiç kuşkusuz yok hükmünde olduğu görülmektedir.[25] Öte yandan eğer başka kayıtlarda yer aldığı gibi 1750 yılında Vidin'deki yeniçeri sayısının 5.440 olduğunu kabul edersek, sipahi kökenli tımarlı birliğinden askerileşmiş yeniçeri nüfusuna giden süreç çarpıcıdır.[26]

17. yüzyılın sonunda, örneğin Halep şehrinde bulunan çok sayıda erat (*beşe*) küçük miktarlarda borç para verme, vergi toplama gibi her türlü piyasa işi ve işlemleriyle haşır neşirdi. Charles Wilkins'in analiz ettiği garnizon üyelerinin ocaklık sözleşmelerinin içinde, Halep'e uzak bir mesafede, Kars ve Ardahan kalelerinde üslenmiş askerî birliğin maaşını karşılamak üzere hazırlanmış bir sözleşme de bulunuyordu. Çoğu kale muhafızı olan Kars askerleri azalan gelirleri artırmak üzere, kendilerine tahsis edilen arazilere, iltizam sözleşmesi yaptıkları, aralarında yeniçeriler ve ulemanın da yer aldığı Halep sakinlerini tayin ederdi.

Wilkins saray kayıtlarına mal sahibi ve murabahacı olarak geçmiş bu askerlerin orta halli tacirlere benzetilebileceği sonucuna varır. Ali bin Şebib (ö. 1678) adında bir adamın kariyerinden çok şey öğrenebiliriz. Onun adı karşımıza önce 1640 saray kayıtlarında Halep bölgesindeki yerel garnizonun ikinci kumandanı olarak çıkar, muhtemelen Arap kökenlidir, daha o zaman su değirmeni işletmeciliği (kiralama) yapan, ayrıca bulunduğu birliğin şe-

25 Başbakanlık Arşivleri D.BŞM 4274, 1185-93 (1771-1779).

26 Gradeva, "Between Hinterland and Frontier", s. 340-341.

hirdeki yetkililere borçlu olduğu belli haraçları toplamakla sorumlu biriydi. 1657'de onu hâlâ garnizon ikinci kumandanı, aynı zamanda ağa gibi yüksek bir mevkiye sahip bir mültezim olarak görürüz, diğer yandan şehirdeki değirmenciler loncasının seçkin bir üyesi olmuştu. Wilkins'in işaret ettiği üzere, "olasılıkla askerler bir yandan esnaf ve zanaatkârlık yaparken askerlik dışındaki meslektaşlarının kültürel kurallarını benimsemiş, böylelikle emir komuta zincirinden çıkmış ya da o kavramı zayıflatmışlardı. Bu süreç belki de tersine işleyerek tüccar ve zanaatkârların askerî kuralları benimsediği süreçten çok daha önemliydi, çünkü çoğu askerlik eğitimi almadığını gizlemez, sefer emri geldiğinde kendi yerine vekillerini gönderirlerdi."[27]

Şam'daysa askerî çeşitlilik ve yayılmanın başka bir haliyle karşılaşırız. 1708'de Şam valisinin, yukarıda anlatıldığı gibi hac kervanlarında muhafızlık eden yerel askerî kuvvetlere ücret ödenmesi, ayrıca devletin vilayetlerden askerî katılım (ya da katılmama) için gelirlerini artırmanın bir yolu olarak paranın bir kısmının bedel olarak gönderilmesi karşılığında imparatorluk seferlerine emrindeki daimi yeniçeri birliğini (500 asker) tahsis etme yükümlülüğü son bulmuştu. Dönemin Şam askerî nüfusu arasında 17. yüzyıl ortalarında yaşanan büyük bir isyanın ardından Şam'a tayin edilmiş yerliler (başka yerlerde muhafızlar denilen yerel yeniçeriler); kapıkulu (veya saraydaki yeniçeriler); çeşitli yerlerde Anadolu leventleri olarak tanımlanan valinin maiyetindeki yerel paralı askerler, Kürt silahşorlarla Kuzey Afrikalı paralı askerler ve nihayet, 18. yüzyıla girerken varlıklarına son verilip arazileri muhtemelen yerel âyana (savaş ağaları, taşra ileri gelenleri ya da seçkinleri) tahsis edilmiş tımarlı süvariler ya da yeniçeriler vardı. Tımarlı/sipahi nüfus inişe geçerken paralı asker nüfusunun yükseldiğini varsaymak akla yatkın gelebilir.[28]

Savaşçı nüfusların asıl sefer birliklerinin geniş bir parçasını oluşturur hale gelmeleri Osmanlıların askerî bütçeleri ayarlamada, şiddet tekelini yeniden ellerine geçirmede ya da gezgin, savaşçı unsurlarla etkili pazarlıklar yürütmede çektikleri zorlukları doğrular. Yukarıda da görmüştük, literatürde soruna ilişkin anıştırmalar boldur, taşralı aileler ve 1650 sonrasında yükselmelerine katkı sağlayan ekonomik etmenlere ilişkin önemli çalışmalar yapılmıştır. Ancak 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başlarında cephelere yeterince insan kaynağı seferber etmede kullanılan yeni araçların boyutu, kapsamı ve etkisi üstüne yayımlanmış pek az deneysel çalışma bulunur. Yeniçeriler durmadan büyük seferlerden uzak duruyor, geldiklerinde de geçim aracı olarak sipahilerin boşalttığı topraklar için yaygara koparıyorlardı; bölgesel ve ufak

27 Wilkins, *Forging Urban Solidarities*, s. 197.

28 Uyar ve Erickson, *A Military History of the Ottomans*, s. 108, Abdul-Karim Rafeq'in çalışmasına dayanmaktadır.

teferk etnik bağlılıklar sergileyen savaşçı çeteleri askerî kuvvetler olarak giderek onların yerini aldılar. Bugüne kadar ulaşan bilgilerden elde edilen, 1700-1750 arasında çok çeşitli, derleme yedek birliklerin evrim geçirdiği ve örneğin, 1768-1774 Birinci Rus-Osmanlı Savaşı sırasında Arnavutlara güvenilmesi gibi etnik savaşçı çetelere daha çok bel bağlandığı noktasıdır. Ocak sistemleri (yeniçeriler ve leventler sipahilerin kademeli olarak ortadan kalkmasıyla) en azından 1826 yılına dek üst üste ve iç içe geçmişlerdi. Osmanlılar 19. yüzyıl ortalarında düzenli orduya geçtiler ancak başıbozuk birlikler o zaman bile yedek güçlere dâhil edilirlerdi.

Yedek süvari ve piyade birlikleri 1700-1750

17. yüzyılın sonlarında bir taşra valisinin, maiyetindeki 200 adam ve 1.000 ila 2.000 piyade ve atlı acemi levent eşliğinde sefere gelmesi bekleniyordu. 1720'lerde bu ikinci gruba ya taşra valisi veya kapı halkı denilen yerel yetkililer için vergi imtiyazı (*imdad-i seferiyye* adı verilen özel sefer vergileri ve/veya nakit para); ya da doğrudan padişahın hazinesinden karşılanan iltizam (*mîrî levendat*) üzerinden ödeme yapılırdı. Diğer bir deyişle, yerel yetkililer askerî taşeron işlevini üstlenmişlerdi. Eğer istatistiklere bakarsak, bu sistem 1683 Viyana kuşatmasından 1768-1774 Birinci Rus-Osmanlı seferine kadar yüz kat genişlemişti. Bir tahmine göre böyle askerlerden 97.000'i 1769 seferine katılmıştı, bunun anlamı Tuna ve Karadeniz seferleri için seferber edilen leventlerin sayısının 100.000-150.000 civarlarında olmasıydı.[29] İster piyade olsun ister süvari, bunların seferberlik emirleri istihdamın süresi ve maaşın yanı sıra böyle birliklerin nereden geldikleri ve denetlenme sorunlarına ilişkin devletin anlayışını su yüzüne çıkarır.

Örneğin, Anadolu vilayeti valisine gönderilen emir çok açıktır. Kötü davranışlarının sebebi, özellikle sefere çıkılmaması nedeniyle hizmet ve istihkak yüzü görmedikleri için kırlık bölgelerin zarar görmesidir, diye başlayan emir Rusya'ya sefere çıkılacağını ve acil adam ihtiyacını ilan eder. Devamında zalimlere af getirerek bahar savunması için onları bir araya toplamak gerektiğini belirtir. Emir aynı zamanda taşra birliklerinin düzenlenmesinde sorumluluğun mutasarrıf denilen sancak beylerinde olduğundan söz eder.

Böyle emirler genellikle elli levent bulunan bölükler içindi. Maaşlar ayrıntılarla açıklanırdı; cepheye geçiş, kale vazifesi vb. için altı aylık toplamlarla ya da iki aylık ek sürelerle ifade edilenler giriş ikramiyesi (bahşiş adı verilen bir tür teşvik); subaylara onda bir komisyon ve yevmiye hesaplarıydı. Geçici görevler dışında kâğıt üzerinde kalan bu askerlerin gördüğü muame-

29 Aksan, "Whatever Happened to the Janissaries?", s. 29 ve "Ottoman Military Recruitment Strategies in the Late Eighteenth Century".

le yeniçerilerinkine yakındı. Askerlerin dik durmaları, yakışıklı Müslümanlar olmaları ve firar etmeleri durumunda onların teminatlarını ödeyecek yerel toplulukların kefil olmaları salık verilirdi. Yerel yetkililer subayların seçiminden sorumluydu (kendileri de genellikle aynı yetkiyle hizmet ederlerdi). Bu belgelerde silahlardan hiç söz edilmez, dolayısıyla bu acemilerin kendi silahlarını da yanlarına getirdikleri akla gelir, galiba bu da her piyadeye on iki kuruş gibi yüklü bir başlangıç ikramiyesi verilmesini açıklamaktadır; her süvariye yirmi beş kuruş verilmesi muhtemelen at sahibi olmanın karşılığıdır. Maaşlar 2,5 kuruş dolaylarındaydı. Bir o kadar ilginç olan da bu belgelerde istihkak beklentilerinin de yer almasıdır. Levent piyadelerinin savaşta günde iki somun ekmek (100 dirhem ya da aşağı yukarı 320 gram) veya 50 dirhem bisküvi (160 gram peksimet) tüketmeleri beklenir, ek olarak yarım okka et (641 gram); 50 adamın beygirleri için yarım kile (12-13 kg) arpa tayın verilirdi. Süvarilerin ekmek hakkı da aynı miktardaydı ama yalnızca 100 dirhem (320 gram) et, ayrıca 100 dirhem (320 gram) pirinç, 25 dirhem (80 gram) yemeklik yağ ve her adam için aşağı yukarı 6,5 kg arpa yem alırlardı.

Aslında bunların çoğu büyük ölçüde kâğıt üstünde kalmış olabilir, çünkü 1769 için kumanya sistemi tamamen çökmüştü. Devlet memuru sıfatıyla böyle birlikleri askere alma çabalarını belgeleyen bir örnek bize beklentilerle gerçeklik arasındaki farkı göstermektedir. 1771 yılında Tokat'ta kadılık yapan tarihçi Şemidanizade'nin (yeniçeri dediği ama levent olması gereken) Karadeniz'deki Özi'ye gönderilmek üzere 1.500 asker toplaması gerekiyordu. 6.000 gönüllü arasından genç ve yaşlıları eleyerek 1.500 adamı seçip cepheye hazırlamıştı. Daha sonra Sinop'ta bu birliklerden bazılarıyla karşılaşmış ve elli adamlık her bölüğün Tokat valisi tarafından, aralarında paylaşıp cebe attıkları 25 kuruş (onlara verilen ikramiye miydi?) verilip hizmetten azledilerek on bir askerle bir kumandana indirgendiğini öğrenmişti.[30]

Ahmed Resmî 1769'da cephedeyken Anadolu'dan gelen birlikleri gözlemişti. Belli ki, diyordu, taşra valileri hırsızlarla evsizleri askere alır, sonra da onların eline esir düşerlerdi – her köyde ya da köprü başında adamlar haraç keser ve bahşiş diye tutturur, karargâhta sonu gelmeyen belalar açarlardı. Bağımsız komutanlar bir tabura yetecek kadar adamla gelseler de üç güne kalmaz 100 adamı bile bir araya getiremezlerdi. Gerekli 500 ya da 1.000 adamı toplasalar bile savaştaki çarpışmalara katılmak için ücret ve kumanya talep etmeyi sürdürürlerdi, başıboş kaldıklarında, bilhassa yem ve yemek azaldığında köyleri kasıp kavurmaya yatkındılar.[31]

Böyle birliklerin güvenilirliği ve bağlılığı hissedilir ölçüde ağır bir sorundu, zaten bu, devletin mali istikrarı ve disiplin denetiminden ve taşra gelir-

30 Aksan, "Whatever Happened to the Janissaries?", s. 31-33.

31 *A.g.e.*, s. 34-35.

lerini yerel yetkililerin yararına yeniden dağıtma kabiliyeti (veya isteği) göstermesinden de belliydi. 1775'e gelindiğinde levent terimi o kadar gözden düşmüştü ki Osmanlı belgelerinde geçen resmî sözcüklerden çıkarıldı, fakat benzerleri gibi bu terim de 19. yüzyılın ortalarına dek ısrarla kullanıldı. Bu arada başka terimler ortaya çıkıyordu, *sekban, deli* ve *başıbozuk* gibi çoğu etnik savaşçı çeteleri belirtiyordu.

Etnik savaşçı çeteler, 1750-1850

Bütün bunlar levent topluluklarının yerel, etnik ya da bölgesel bölükler kadar iyi düzenlenemediği anlamına gelmez. Ancak yukarıda ele alınan gezgin nüfuslar 1770'lerden sonrasına ait belgelerde Kürtler, Arnavutlar, Çerkesler gibi savaşçı etnik gruplar olarak kalabalıklar halinde görünürler. Gönüllü askerî işgücü olan leventler yine de, tıpkı bu makalenin başında sözü edilen Kabudlu Mustafa Vasfi misali mecbur bırakılmışlar gibi bir izlenim uyandırsalar da bu savaşçı çeteler tamamen bağımsız kiralık katiller olarak ortaya çıkarlar ve bölgesel kimliklerin parçası olarak milliyetçiliğin henüz doğmaya başladığı bir çağda etnik kökenleriyle anılırlar.

Böyle savaşçı çetelerden kayda değer anlamda ilk yararlanılan yer, süregelen savaşın gerektirdiklerinin yanı sıra huzursuzluk ve Rus tahriklerinin körüklemesiyle Mora'daki Rum Ortodoks nüfusunun şiddetle isyan ettiği 1770 Mora Ayaklanması'ydı. Mora yarımadası, özellikle 1715 yılında Osmanlılar tarafından geri kazanıldığından itibaren, yukarıda değindiğim askerileşmiş sınırlardan biriydi. Vlachopoulou, kocabaşılar denilen, yeni hükümet yetkilileriyle ve giderek daha çok varlık gösteren askerî sınıfla hem işbirliği yapan hem de çekişen Hıristiyan ileri gelenler sınıfının ortaya çıkışını anlatır.[32] Bu döneme ait devlet kayıtları başka yerlerde de gördüğümüz gibi kaynaklar ve vergilerin toplanmasına ilişkin önemli ölçüde huzursuzluğa ve istikrarsızlığa işaret etmektedir. 1770'te Rum isyanını bastırmakla görevlendirilen dönemin Mora Seraskeri Muhsinzâde Mehmed çoğu daha önce Tuna cephesine gönderilmiş Arnavutlar oldukları anlaşılan leventler kiralamıştı. Sayıları 10.000-20.000 arasında olan birlikler belli ki yarımadanın demografisini bozuyordu, ama aynı zamanda ayaklanmayı şiddetle bastırdıktan sonra oradan ayrılmayı reddetmeleri ve ahalinin malları ve başka kaynaklar için aralarında mücadeleye girişmeleri felakete yol açtı. Muhsinzâde Mehmed'in kargaşanın önünü kesmek için 75.000 civarında, Nagata'nın deyişiyle mahalli kuvvetler topladığı ve bunu yaparken âyan olarak kabul ettiği bölgenin ileri gelenlerinden borç aldığı söylenir.[33]

32 Vlachopoulou, "Like the Mafia?"

33 Nagata, *Muhsinzade Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi*. Burada sözü edilen Arnavutlar (Şikiptar) büyük olasılıkla Arnavutluk'un dağlık bölgesindeki Toskalardı.

1787-92 Rus-Osmanlı Savaşı artık merkezî Yeniçeri birlikleri savaşa hazır olmadıklarından, benzeri bölgesel, sözleşmeli birliklerden daha çok yararlanılmasına tanıklık etmiştir. Örneğin, 1790-1791 döneminde III. Selim'in şehirde nam salmış 30.000 yeniçeriden sadece 6.000 tanesini savaşa hazır bulduğu, bunlardan cepheye gidenlerinse 1.000'le sınırlı kaldığı söylenir. Geri kalanlar bir günlük yürüme mesafesindeki İstanbul'a kaçmışlardı. Maaş bordroları emekli ve geri hizmetlilerle doluydu, III. Selim'in yeni birlikler kurma çabalarında yaşadıklarından sonra bile sayıları 50.000'den fazlaydı, 1807'de tahttan indirilmesiyle sonuçlanan ayaklanma öncesinde 10.000 civarındaydılar. Çarpık kayıtların yanı sıra yeniçeriler haklı olarak maaşlarının geciktirilmesinden, yeni birliklere daha yüksek maaş verilmesinden, kışlaların halinden, kumanyalarının yetmediğinden ve bilhassa askerî kuvvetler için özel olarak pişirilen ekmeğin kalitesinden şikâyetçiydiler.[34]

Bu arada Tuna'da köy ve askerlerin kaynaşması özellikle 1787-1792 sırasında son hızla devam ediyordu. Habsburg-Osmanlı-Rus sınırlarında süregelen uzun soluklu çarpışmalar boyunca pek çok kez yaşanan demografik sarsıntılar Osmanlı sınırının manzarasını büyük ölçüde değişikliğe uğratmış ve daha önce anlatıldığı gibi kalabalık bir topraksız ve sahipsiz grup yaratmıştı. Sırp Ortodoks köylüler yeni tanımlanmış Habsburg topraklarına geçmişlerdi. Kırım'dan kovulan Tatarlar ve Çerkesler 1780'lerde Rusların eski Osmanlı topraklarını tek taraflı işgalinin ardından Romanya ve Bulgaristan'a göçmüş, daha önce belirtildiği üzere yüz yıllık Macaristan hizmetinden sonra "yurda dönen" yeniçerilere katılıyorlardı.

III. Selim'in önünde 1787-1793 cepheleri için eldeki hazır güçten yararlanmaktan başka bir seçenek kalmamışa benziyordu. Yanyalı Ali Paşa; Pazvantoğlu Osman Paşa (Vidinli) ve Alemdar Mustafa Paşa (Rusçuk, Bulgaristan) gibi taşrada siyasal ağırlığı olan kimseleri çağırarak, artık levent teriminin yerini almış sekbanlarla sınırları korumalarını emretti. Rusya ve Avusturya ile barış sağlandıktan sonra bu toplama yerel ordular bu defa Pazvantoğlu'nun üçü de başarısız kalan Vidin'de kendi yönetimini kurma girişimlerini engellemekle görevlendirildiler. Pazvantoğlu 1807 yılında son nefesini yatağında verdi.

Tolga Esmer sekbanların Kırcalı (belli eşkıya çetelerinin geldikleri yeri anlatan bir yer adı) olmalarına, sonra yeniden sekbanlara dönmelerine ortam hazırlamış 1750'lerden itibaren sınır bölgesinde egemen olan anarşi ve eşkıyalık kültürünü canlı bir dille anlatır. "Sınır bölgeleri geçimini sağlamada bulaşıcı hastalık gibi yayılan yeni, başka seçenekler sunuyordu, sonunda en mütevazı Rumeli Hıristiyanlarından İstanbul ve Anado-

34 Sunar, "Ocak-ı Amire'den Ocak-ı Mulga'ya Doğru".

lu'daki en yüksek vezire kadar herkesi Rumeli'ye, şiddet ağının içine çekiyordu, [...]"[35]

Öte yandan bu askerlerin etnik kökeni ve kökenlerinin tarihi nasıl yorumlanıp saptanırsa saptansın, bunların önemli yönü hepsinin yaygın olarak Yunan İsyanı (1821-31) döneminde başlamasıdır. Öncelikle Kavalalı Mehmed Ali Paşa o koşullardan gelmiştir, Napoléon'la savaşmak üzere Kahire'ye gönderilen Osmanlı ordusu, oradaki Memlûk egemenliğine son vererek iktidara gelmesine yardım eden bizzat onun Arnavut birliklerinden kuruluydu. Akka kalesinin kumandanı, Bosna doğumlu, Memlûk (Kahire) deneyimine sahip Cezzar Ahmed Paşa sadece yabancı askerleri istihdam etmekle ün salmıştı, pek çok sefer için düzenli olarak Kürtler veya Türkmenler olarak nitelendirilen *deli*ler kadar Mağrib'den paralı askerler, Arnavut süvariler, Bosnalı piyadeler kiralardı. Onlara iyi de para öderdi ve ordusuyla (karışık kökenlerden gelme 4-5 bin kadar askerden kuruluydu) birlikte Britanya'nın müttefik sıfatıyla Napoléon saldırısını Akka'dan başarıyla püskürtmüştü. 1799-1801 yıllarında İstanbul'dan Kahire'ye yürüyen imparatorluk ordusuyla işbirliği yapan Cezzar, zaman zaman Yafa'daki imparatorluk kampına beş yüz kişilik müfreze gönderirdi. Napoléon'un geride kalan birliklerini Mısır'dan çıkarmak için Britanyalılarla Osmanlıların ortak düzenledikleri sefere tanıklık eden William Wittmann geliş gidişleri gözlerken sadrazam onları asker yazmaya kalkıştığında Arnavutların nasıl başkaldırdıklarını ve nasıl firar ettiklerini yorumlamıştı. Daha çok Arnavutlarla yeniçeriler arasında geçen kavgalara, diğer yandan çok sayıda olan III. Selim'in yeniden düzenlenmiş kuvvetleri olarak tanımlanması pek de mümkün olmayan ihtiyar askerlere değinir.[36]

Arnavutların daha sonraki büyük çaplı başkaldırıları, yukarıda da öne sürüldüğü gibi onları yeniden merkezileşmiş devlete çekmek ve II. Mahmud ile Kavalalı Mehmed Ali Paşa arasındaki çarpışmalara asker olarak yazılmak için sürdürülen eşzamanlı çabalardan kaynaklanmıştı. Etnik çete anlayışında ısrara ve gönüllülüğe son bir örnek 1828-1829 yıllarında Rus-Osmanlı Savaşı'nda askerî planlamacıların özellikle Arnavut Toskaları asker yazmada, onlara üniforma giydirmede, düzenli orduya ya da başıbozuk olarak kaydetmede yaşanan güçlüklere işaret ettikleri belgelerde yer alır. O dönemde çıkmış nice Arnavut isyanı sadece Osmanlıların onları "sömürgeleştirme" çabalarına değil, aynı zamanda disiplinli bir askerî ortama zorla sokmalarına karşı direnişin göstergesidir. Ne ölçüde ulusal kalkışmalar çıkabildiği konu-

35 Esmer, "A Culture of Rebellion," s. 75.

36 William Wittman, *Travels in Turkey, Asia Minor, Syria and Across the Desert into Egypt During the years 1799, 1800 and 1801, in Company with The Turkish Army, and the British Military Mission,* (New York, 1971; Londra, 1803), s. 141-149.

su başka bir makaleye ait olmakla birlikte kuşatma altındaki devletin ve Osmanlı sınırlarındaki son savaşkan nüfusların yapmaları gerekenlerin zararlı olabileceğini görmek kolaydır.[37]

Askerlik "işi" için savaşma modeli

Osmanlılar görünürde kul/daimi ordu/muvazzaf ordudan toplu sözleşmeli, oradan zorunlu askerlerin ordusuna evrilmişti. Osmanlıların ekonomik kapasitesi zayıflayıp savaşı yaygınlaştırmasının cepheye gitmeyi tehlikeli ve kazançsız kılana dek bütün kırsal kesimin savaş çabalarına (sözcüğün erken modern toplumlarda geçerli anlamının elverdiği ölçülerde) istekle katıldığını varsayabilir miyiz? Öyleyse bu toplulukları askere yazılmaya devam ettiren neydi?

Bu çalışma için muhtemel değişik sıralamalar içerisinde bu bağlamda katılımı artıran unsurun 17. yüzyılda dünya pazar ekonomisinin doğuşuyla gelen girişimcilik olduğunu düşünüyorum. Kanımca, görebildiğimiz bazı politikalarla davranışları belirleyici etmenler Osmanlı'nın insan gücü talebi ve imparatorluk içine kapandıkça erişilebilir (ve istekli) işgücü pazarıdır. Kayıtlara bakıldığında bunlara ücretlerinin ya nakit ödendiği ya da devletin vergi gelirlerinden pay verildiği, ayrıca düşmanlarını ve hatta dostlarını talan etmekten caydırıcı pek bir karşılık alamadıkları görülür.

1650-1850 döneminde devlet destekli milisler ve savaşçı çetelerin ortaya çıkışıyla ağır basmasına ilişkin varsayımlarımıza bir tane daha eklemem gerekiyor: Çünkü 17. yüzyıl sonları ve 18. yüzyılın başlarında nüfusların yer değiştirmesi ve ekonomik koşulların kötüleşmesiyle birlikte *çoktandır* giderek yaygınlaşan yaşam biçimi buydu. Ortaya çıkan siyasal ocaklar sistem sayesinde güç kazanmışlardı ve askerî "mukaveleler" ile gelen hiçbir geçim desteğini (iltizam, avarız ve diğer imtiyazlar) teslim etmeye niyetleri yoktu. Diğer bir deyişle, Osmanlı'nın insan gücü ihtiyacı yalnızca nüfuz sahibi taşralı ileri gelenlerin ortaya çıkmasını kolaylaştırmakla kalmamış, aynı zamanda 20. yüzyılda da varlığını sürdüren bağımsız savaşçı/askerin yaşam biçiminin gelişmesine ortam sunmuştu.

Bitirirken, 19. yüzyıl başları Yunan/Arnavut bağlamında yapılan yakın tarihli bir çalışmadan alıntı yapacağım. O bölgede Osmanlı'nın sistemli denetiminin olmayışı güçlü bir paramiliter kültür doğurmuştu, ne de olsa "güçlü koruyan-kollanan ilişkilerinin gelişmesi hayatta kalmak için yegâne sosyo-

37 Aksan, *Ottoman Wars, 1700-1870*, s. 352-356; Fred Anscombe, "Islam and the Age of Ottoman Reform"; Hakan Erdem, "Perfidious Albanians" (Kahpe Arnavutlar) ve "Zealous Governors" (Hevesli Valiler) başlıklı yazılarında Osmanlı komutanların Arnavut elebaşılarla onların adamlarını kaydederken düşüncelerini tartışır.

politik mekanizmaya benziyordu. Dolayısıyla, Yunan köylülerine çektirilen eziyet kadar onların kusurlarına da rağmen zor zamanlarda silah taşıyan erkekler tarım nüfusundan epey saygı görürdü."[38]

Toparlamak gerekirse, 1650 sonrası Osmanlıların askerî başarısızlıkları genelde teknolojik değil idari hataların sonucuydu, örgütlenmeden çok ekonomiyle ilgiliydi. Avrupa nasıl askerî kuvvetlerini sosyal disiplin ve tektipleşme altına almaya giderek "yerli" askerleri alay düzenine soktuysa, Osmanlılar da yerlileşerek Tuna ve Büyük Suriye'de son kalan topraklarını ellerinde tutmak için federatif, paralı ya da paramiliter kuvvetlere güvenmişlerdi.

38 Karabelias, "From National Heroes to National Villains", s. 266.

12

ÇİN'İN QUİNG HANEDANLIĞINDA ASKERÎ İSTİHDAM

CHRISTINE MOLL-MURATA - ULRICH THEOBALD

Bu bölümde 1650 ile 1900 yılları arasında Çin'in askerî yapıları Global Collaboratory on the History of Labour Relations 1500-2000 (Emek İlişkileri Tarihi Üzerine Küresel Ortak Araştırma Projesi 1500-2000) kapsamında mercek altına yatırılmaktadır. İlk olarak Qing ordularının temel yapıları ortaya konmuştur. Ardından araştırmalarda bugün varılan gelişme düzeyi ve bu alandaki başlıca sorunlarla tartışmalar ele alınır. Sonunda da yazarlar *Askerlik "İşi"* için bir araya gelen araştırma grubu içerisinde geliştirilen hipotezler matrisinin bakış açısından yönelimler ve eğilimlerin bir değerlendirmesini yaparlar.

Qing ordularına kısa bir bakış, 1600-1911

1644 ile 1911 arasında Çin'de Mançu Qing hanedanlığı hüküm sürmüştü. Bugün Çin'in kuzeydoğusuna uzanan Liaoning, Jilin ve Heilongjiang eyaletlerinde yaşamış Curçen konfederasyonuna bağlı yarı göçebe topluluklarından çıkmış bir hanedanlıktı. Bu topluluklar, etnik ve kültürel açıdan kendilerini güneybatıdaki kudretli, kalabalık ve refah içinde yaşayan komşuları Çinli ya da "Han" grupların dışında görüyorlardı ve kendilerinden "Man" ya da "Mançular" diye söz etmeye başladılar.[1] 1600'den sonra onları birleştiren Nurhaci, (1559-1626) yandaşlarını sosyo-militer birimler ya da bölükler altında örgütlemişti. Aile üyeleriyle onlara bağımlı kimseler askerî ocaklara kaydoldular. Bildiğimiz kadarıyla "yandaşlar" Nurhaci'ye ya isteyerek ya da zorla bağlılık yemini etmiş nüfusun tamamını kapsamaktadır. 1615'te bu

1 Akışkan ve "özünde geçişken" etnik köken kavramına ilişkin bkz. Elliott, *The Manchu Way*, s. 17.

bölükler resmen Sekiz Sancak denilen kollara ayrıldılar. Bu kollar yalnızca Mançulardan meydana gelmiyordu, Büyük Çin Seddi'nin kuzeyinde kalan bölgelerde yaşayan veya Mançular 1644'te bizzat Çin topraklarını fethetmeye başlamadan önce onlara teslim olmuş Moğol, Koreli ve Çinliler de vardı. 1635 yılında Nurhaci'nin oğlu ve halefi Hong Taiji (h. 1626-1643) bu sancakları Mançu, Moğol ve Çinli diye (son gruba "Çin-cenkçileri" de denirdi) etnik kökenlerine göre ayırdı. Gerçek sayısı yirmi dört olan bu sancaklar sekiz kolda toplandı. Sancaklara savaşta taşıdıkları bayraklara, giydikleri üniformalara göre farklı renkler verilmişti. Bu örgütlenme ancak 1912 yılında Qing hanedanlığının devrilmesinden sonra dağılacaktı.

Elimizde kesin ve fiilî rakamlar mevcut olmadığı için tartışmaya tabi tutulurlar. Kabaca söylemek gerekirse, erkek, kadın, çocuk ve yaşlılarla bağımlılar (senetli hizmetliler ve köleler)[2] dâhil bütün sancak nüfusu 1648'de 1,3 ila 2,4 milyon, 1720 yılındaysa 2,6 ila 4,9 milyon arasında seyreder. Potansiyel muharip kuvvetler, yani on ve altmış yaş arasında erkek nüfusunun tamamı 1648'de 300.000 ila 500.000, 1720'deyse 850.000 ile 1,6 milyon arasındaydı. Öte yandan bir başka kaynağa göre askerî bölükteki erkeklerin sadece üçte biri gerçek muharebeye katılmışlardı.[3] Bölük sayılarının giderek arttığı 1614 yılında iki yüz dolaylarındayken, fetih tamamlanıp önceki Ming İmparatorluğu'nun (1368-1644) egemenliğine son verildiği tarihte beş yüz civarına ulaştığı, 1735'te de 1.155 olduğu tahmin edilmektedir.[4] Buna karşı bir başka tahmin, Qing tüzüklerinde verilen daha yüksek sayılara dayanarak 1644 yılında 320 Mançu, 131 Moğol ve 171 Çinli sancak bölükleri olduğundan hareketle toplam 168.600 asker bulunduğu sonucuna varır, bunla-

2 Bağımlı hizmetliler (Mançu dilinde *booi*) sancaklar kapsamında özel, babadan oğula geçen hizmetli bölükleri kurmalarına izin verilmesi bakımından kölelerden (*aha*) ayrılırlardı. Bazıları Hanedanlık Faaliyetleri Bakanlığı'nın yönetiminde önemli rol üstlenmişlerdi. Bunların çoğu Mançulardan (kölelerin büyük bölümü de Çinlilerden) oluşuyordu ve sosyal statüleri daha yüksek diğer Mançu haneleriyle bağlantılıydı. Mançu fetih grubunun parçası olmalarına rağmen statüleri gereği tahta tamamen bağımlı marjinal bir topluluktular. Köleler tarlalarda çalışırken, *booi* ağırlıklı olarak ev (ve askerlik) hizmetinde kullanılırdı. Evelyn Rawski ve Susan Naquin bu bağımlı hizmetlilerin etnik açıdan çoğunlukta Mançu değil, fetih döneminden kalma Çinli tutsaklar olduklarını düşünürler. Bkz. Elliott, *The Manchu Way*, s. 81-84, 462, n.95. Ayrıca bkz. Rawski, *The Last Emperors*, s. 167 ile Naquin ve Rawski, *Chinese Society in the Eighteenth Century*, s. 7.

3 Fang, "A Technique for Estimating the Numerical Strength of the Early Manchu Military Forces", s. 204, istastistikler *Baqi tongzhi* (Sekiz Sancak hakkında kapsamlı kayıtlar) içinde verilen bilgilere dayanır. 19. yüzyıl sonlarında gözlemciler tamamı 400.000 askerlik bütün sancak kuvvetlerinden 157.000 adamın eyaletlerde garnizon kurduğundan söz eder. Bkz. Heath, *Armies of the Nineteenth Century: Asia*, II, *China*, s. 28.

4 Fang, "A Technique for Estimating the Numerical Strength of the Early Manchu Military Forces", s. 208-209. Fang burada 1735 sonrasında başka yeni bölükler kurulmadığını belirtir (s. 204). Dönemin başlarında bölüklerin sayısına ilişkin çeşitli tahminler vardır; bilim insanlarının çoğu 1644 öncesindeki dönem için bölük başına yaklaşık üç yüz asker olduğunda mutabık kalmışlardır; buna göre bir bölük askerlik çağında yüz ila iki yüz erkekten oluşmaktadır.

rın dağılımı 96.000 Mançu, 39.300 Moğol ve 51.300 Çinli olarak verilmektedir.[5] Sancaklarda aynı zamanda Albazin kalesinden gelme az sayıda Rus, Solon (Evenki), Dağur, Sibo ya da Ölöd (eski Çungarlar) ve Çahar veya Bargut toplulukları gibi başka belli Moğol askerleri de bulunuyordu. Sancak askerleri ağırlıklı olarak süvarilerden oluşurdu, ama aynı zamanda piyade müfrezeler, özel silahşorlarla topçuların yanı sıra hem denizde hem nehirde birkaç donanma garnizonu da vardı.[6]

Sancak askerleri daha önce Ming hanedanlığının hüküm sürdüğü Büyük Çin Seddi'nin güneyindeki toprakların fethinin ilk evrelerinde muharip askerler olarak çok etkili çarpışmışlardı.

Ming orduları, David Robinson'ın da bu kitapta anlattığı gibi şeklen babadan oğula hizmete bağlıydı ama başka paralı istihdam şekilleri de görülürdü. Askerlik mesleğinde her iki tür işgücü ilişkisinin görece önemini belirlemek zor olmakla birlikte böyle yasal düzenlemelerin tamamen yerinden edilmediğini varsayabiliriz.[7] Her halükârda Ming hanedanlığının Qing ile iç isyanlardan gelen askerî tehditlere karşı durma çabaları için, işgücü ilişkileri ister mükellef ister ticarileşmiş olsun, yüksek askerî ücretler ödenmesi elzemdi ya da daha doğrusu, böyle çabalar büyük harcamalar gerektiriyordu. Mali tarihçi Ray Huang'e bakılırsa, askerî bakış açısıyla 1618 sonrasında tekrarlanan vergi artışları ile isyancı köylü çetelere[8] ve nihayetinde Mançulara firar edilmesine yol açan "imparatorluğun mali kaynaklarını seferber etmek" bile "ağır ve aciz" kalmıştı. Başkent Pekin'deki garnizonlar 1644 yılında şehir düştüğünde beş ay ücretlerini alamamışlardı.[9]

Qing fethinin başlangıç evresi aşağı yukarı 1600 ile 1680 arasındaki döneme denk gelmektedir. Fethin "ikinci dalgası" sırasında Qing kuzeye, batıya ve güneybatıya yayılırken (1680-1820)[10] diğer ordular, yani Han Çinlileri de muharip güçler olarak onlar kadar önem kazanmışlardı. Bu da Kangxi imparatorun (h. 1662-1722) Albazin'deki Ruslara (1685-1686), Orta Asya'daki Batı Moğolistan konfederasyonlarından biri olan Çungarlara (1696) ve Tibet'teki Çungar nüfuzuna (1705-1706, 1720) karşı sefere çıkmasıyla başlamıştı. 18. yüzyıl ortası ve sonunda Kangxi'nin torunu, Qianlong imparator (h. 1736-1796) Qing nüfuzu altındaki toprakları İç Asya'ya kadar genişletti. Ay-

5 Luo, *Luying bingzhi*, s. 1.

6 *Huangchao tongdian*, s. 70.

7 Huang, "The Ming Fiscal Administration", s. 153'te şuna işaret eder: "16. yüzyılın başında paralı askerlerin sayısı kuzey sınır karakollarından birkaçındaki *wei-so* garnizonlarında düzenli görev yapanları çoktan geride bırakmıştı. Paralı asker olarak yeni personel ücretini düzenli olarak almayı bekliyordu."

8 *A.g.e.*, s. 167-168.

9 *A.g.e.*, s. 168.

10 Crossley, "The Conquest Elite of the Ch'ing Empire", s. 313.

rıca iç isyanlar olarak görülen (1683'te Qing egemenliğine girmiş) Tayvan'daki Fujian göçmenlerinin 1787-1788 ayaklanmasına, 1795'te de iç kısımlarda yer alan Hunan, Guizhou ve Yunnan eyaletlerindeki Miao[11] etnik gruplarına karşı askerî seferlere komuta etti. İmparator her ne kadar kendine "on sefer tamamlamış ihtiyar adam" lakabını yakıştırmış ve "tamamlama" burada "zafer"i ima etse de, Burma'ya (1766-1769) ve Vietnam'a (1788-1791) karşı açılmış seferler gibi bazı dik başlı sınır boylarıyla komşu vassal devletlere karşı çıkılan bazı seferler ya felaketle sonuçlanmış ya da sonuçsuz kalmıştı.[12]

1644'ten sonra Sekiz Sancak bölükleri Pekin'de ve kuzeyle batı sınırlarında daha yoğun, doğuda ve güneyde daha seyrek olmak üzere Çin eyaletlerinin çoğunda garnizon kuvvetleri olarak istihdam edildiler.[13] İç eyaletler Jiangxi, Anhui, Yunnan, Guizhou ve Guangxi'de sancak garnizonları yoktu.[14] Sancaktakiler daima ağırlıklı olarak Han Çinlilerinden oluşmuştu, 1644'te sayıları en fazla 4,8 milyonu bulan bütün etnik gruplara karşı onlar 100 ve 150 milyon, 1776'ya gelindiğindeyse 260 milyondular.[15]

Çin'in iç kesimlerinin savunması için Qing hanedanlığı, üst yapısı Mançu egemenliğinde olan bölgesel yönetime bağlı Han Çinlisi subayların komutasındaki Han Çinlisi askerlerden kurulu orduya bel bağlıyordu.[16] "Yeşil Sancak Ordusu" ya da "Yeşil Taburlar" (*luying bing*) diye anılırdı.[17] Sayıları genellikle Sekiz Sancak içerisindeki askerlerin üç katı olarak hesaplanır.[18] Ye-

---

11 "Miao" Çin'in güneybatısında daha çok Çinli olmayan bütün etnik grupları kapsayan genel bir terimdir.

12 Woodside, "The Ch'ien-lung Reign", s. 251 ve devamı, 1747 ve 1792 arasında yaşanan savaşların "on sefer" diye adlandırıldığına işaret eder, tarihdizinine göre bunlar: 1747-1749 Batı Sichuan'da Altın Irmak Vadisi'nde (Jinchuan) Tibet asilerine; 1756-1757 Orta Asya'da Çungarlara, 1758'de Doğu Türkistan'da Türki Müslümanlara; 1766-1770 Burma'daki Konbaung hanedanlığına; 1771-1776 Altın Irmak Vadisi'nde bir daha; 1787-1788 Tayvan'daki ayaklanmaya; 1788-1789 Vietnam'daki taht kavgalarına; ayrıca 1790-1792'de Tibet'i istila eden Nepalli Gurkalara karşı yapılan iki asker sevkiyatı. 1795 yılında Miaolara karşı Yunan ve Hunan'a yapılan sevkiyatlar bunlara dahil değildir.

13 Powell, *The Rise of Chinese Military Power*, s. 9'da garnizon yapısının Pekin'i merkez alarak yarım daire şeklinde konuşlandığı belirtilir; Elliott, *The Manchu Way*, s. 94-96, Pekin'i ve çevresindeki metropol alanını, Mançurya'yla kuzeybatı sınırını ve Çin eyaletlerini muhafaza eden dört garnizon ağını "müdafaa zinciri" olarak tanımlar.

14 Elliott, *The Manchu Way*, s. 369, Ek C.

15 Shepherd, *Statecraft and Political Economy on the Taiwan Frontier*, s. 430, Ek D3: *Qingchao wenxian tongkao* içerisinde verilen 1776 rakamlarına dayanan "Area and Population of the Eighteen Provinces in the Late Eighteenth Century", Bölüm 19 (1936 Commercial Press baskısı).

16 Powell, *The Rise of Chinese Military Power*, s. 12.

17 *Luying* bu terimin özel bir okunuşudur. Alternatif kullanımı *lüying*'dir. Bkz. *Hanyu da cidian, haiwaiban* (Hong Kong, 1993), IX, s. 924 ve Xing, "'Lü/luying' de duyin", s. 88.

18 Luo, *Luying bingzhi*, s. 1; Elliott, *The Manchu Way*, s. 128; Crossley, *Orphan Warriors*, s. 117'deki alıntıda Sancak askerlerinin sayısı 200.000, Yeşil Sancak askerlerininkiyse 600.000 olarak gösterilir. Elliott'ın daha yakın tarihli tahminlerinin ışığında bu 1:3 oranı pek de inandırıcı görünmemektedir. Öte yandan her üç sancak askerinden yalnızca birinin aktif hizmete çağrılması

şil Sancak Ordusu'nun rolüne ilişkin belgeler Sekiz Sancak üstüne yapılan araştırmalardan daha azdır. Personelin teslim olmuş Ming ordularından,[19] gönüllülerden ve yerel kolordulardan alındığı kabul edilir.[20] Yeşil Sancak askerleri arasında hem deniz hem kara kuvvetleri vardı. Savaşta çarpışmak dışında başlıca işlevleri karada ve suda devriye gezerek, tahıl ambarları benzeri devlet kurumlarında nöbet tutarak, suçlularla asileri yakalayarak, gerilla karşıtı faaliyetler yürüterek, eyalet ve başkent darphanelerinde kullanılacak bakırı ya da başkente tahıl cinsinden haracı taşıyan önemli ve değerli kervanlara eşlik ederek ve resmî evrak ve muhaberatın ulaşımına katılarak karakolluk görevini yerine getirmekti.[21]

Bu ordunun çöküşü 19. yüzyıl başlarında başlamış ve Birinci Afyon Savaşı (1839-1842) sırasında uğranılan yenilgide fena halde görülür olmuştu. Bu yüzyıl ortasında gelen dönüm noktası önde gelenleri Beyaz Lotus, Taiping, Nian ve Müslüman gerillalar olan iç düşmanlara karşı mücadelelerle geçen Qing hanedanlığının son evresinin başlangıcıdır. Ayrıca Birinci Afyon Savaşı'nda başlayıp İkinci Savaş (1856-1860) sonrasında şiddetlenen dış müdahaleler ABD, Japonya ve Rusya kadar Batı Avrupa'nın büyük ulus-devletleriyle peş peşe silahlı çatışmalara yol açmış ve Qing İmparatorluğu'nun gerek iç gerek dış sorunlarının çakıştığı Boksör ayaklanmasıyla (1900-1901) doruğuna ulaşmıştı.

18. yüzyıldan itibaren köy milislerinin (*xiangyong* "kasabanın cesurları") bazı bölgelerin yerel yargıçları tarafından asker olarak kaydedilmelerine zaman zaman rastlanırdı. Yeşil Sancak askerlerinin sınır bölgelerindeki seferlere daimi sevki bu kasabaları karakol güçlerinden yoksun bırakmıştı. Kamu güvenliğini ayakta tutmak için geçici ek personel almak gerekmişti. 1800'ler dolaylarındaki onyıllarda bu milis kuvvetlerine yapılan ödemelerin yöntemleri ve miktarına ilişkin elde fazla bilgi bulunmaz. Taiping İsyanı (1850-1864) sırasında yerel bölgelerde güvenliği sağlama almak adına bu yöntem geçici bir çözüm olmaktan çıkarılıp standart bir uygulama haline gelmiş ve yeni bir ordu kurulmuştu. Bu bölgesel ordular ya da *yongying* "Cesur Taburlar", nüfuzlu bağımsız komutanların emrindeki Hunan ordusu veya Anhui ordusu gibi birkaç eyalet ordusundan gelen askerlerden oluşuyordu (tahminen 300.000 kadar mensubu vardı).[22] Batılı ve Çinli akademisyenler bu as-

---

gibi önemli bir nokta göz önüne alınınca bu sayısal bağıntı gerçeklikle örtüşmektedir. 19. yüzyıl sonunda Batılı gözlemciler Yeşil Sancak askerlerinin sayısını 400.000 olarak aktarırlar, Prince Ronglu: Heath, *Armies of the Nineteenth Century* de buna işaret eder, s. 28.

19 Luo, *Luying bingzhi*, s. 13.

20 Powell, *The rise of Chinese Military Power*, s. 11.

21 Luo, *Luying bingzhi*, s. 115-272.

22 Liu ve Smith, "The Military Challenge", s. 202. Heath, *Armies of the Nineteenth Century: Asia, II, China*, s. 28.

kerî örgütlenmelerin Qing hanedanlığını daha erken çökmekten kurtardıkları konusunda genel olarak hemfikirdiler – kuşkusuz burada "Daimi Muzaffer Ordu" denen Avrupa ve ABD'den gelmiş 3.000 paralı askerle kurulmuş küçük birliğin desteğini de unutmamak gerekir.[23] Qing ordusunu yeniden canlandırmak için türlü türlü girişimler Yeşil Sancak mensubu er ve subaylarıyla Cesur Taburlara alınma ve istihdam edilme yöntemlerini birleştirerek Batılı silahlar ve eğitim yöntemlerine ayak uydurulmuştu. Sekiz Sancak ve Yeşil Sancak kapsamındaki geleneksel profesyonel orduların yerine geçecek askerî olmayan personel alımının artışı, bazı akademisyenlerin gözünde yerel hükümetin ustalıkla askerileşmesine yol açmıştı.[24]

Sonunda, Ming hanedanlığı örneğinde de yaşandığı üzere Qing imparatorlarının hükmünü kabul etmiş sınır bölgelerindeki Han olmayan müttefik beylerle (*tusi* "yerel idareciler") düzenlemeler gereğince onların askerleri de gerekirse Qing adına savaşacaktı. Oysa çoğu zaman çok kudretli görülen ve Mançuların dengi oldukları düşünülen Batı Moğolları ve Kırgızlar için aynısı pek söylenemezdi. Buna karşın Çin'in güneybatısındaki yerli boyların (Miao), Tibet ve Tayvan beyliklerinin, Tarım Havzası'ndaki Müslüman şehir devletlerinin hakkından gelmek için "barbarlara karşı barbarlar kullanılarak" (*böl ve yönet* ilkesine benzer) zaman içinde sınanmış bir yönteme başvurulmuştu. Bunun anlamı ("vadesi dolmuş barbarlardan") itaat eden yerli bey veya hakanın kendi yerli askerlerini komşusuna ya da hasmına ("toy barbarlara") karşı savaşa sevk etmesiydi. Pek çok örnekte bu tercih edilirdi, çünkü sınır bölgelerinde yola gelmez boyları yatıştırmanın daha ucuz yolu buydu. Diğer yandan işbirlikçi yerli bey topraklarını genişletebilir ve muhtemelen imparator tarafından kendisine itibarlı bir unvan bahşedilirdi. Ancak yerli boylara böyle dolaylı yoldan hükmetmenin etkisi olmadığı anlaşıldığından 18. yüzyıl içerisinde giderek tercih edilmemeye başladı. Qing'in fethettiği sınır bölgelerinin idaresi imparatorluğun memurlarına geçti. Güneybatı bölgesindeki fetih savaşları böylelikle üç farklı birlik tarafından yürütüldü, Sancak askerleri, Yeşil Sancak askerleri ve yerli veya "etnik" askerler. Sancak birlikleri, Yeşil Sancak birlikleri ve yerli takviye kuvvetler arasındaki tipik bağıntı 18. yüzyılda yaklaşık 1:10:3 oranındaydı.[25]

Araştırma alanının durumu ve başlıca tartışmalar

Çin askerî tarihi çalışmaları diğer ülkeler kadar Çin'de de yayılırken, Qing hanedanlığı boyunca askerî işgücünün araştırma konusu olduğuna görece

23 Liu ve Smith, "The Military Challenge", s. 202; Kuhn, "The Taiping Rebellion", s. 305.

24 Bkz. Kuhn, *Rebellion and its Enemies in Late Imperial China*, s. 211-225.

25 Theobald, "The Second Jinchuan Campaign", s. 108.

daha az rastlanır. Başka araştırma alanlarına da uzanan aşağıdaki bakış açıları Qing hanedanlığının başı ve ortalarında ordulardaki askerî işgücüne ilişkin önemli bilgiler ve olası sapma noktalarını ortaya koymaktadırlar.

Mançu tarihi araştırmaları Qing merkezî hükümetinin toplu belgelerini bir araya getiren Pekin'deki İlk Tarih Arşivleri yeniden açıldığından beri canlanmıştır. Sosyal örgütlenme olarak Sekiz Sancak bu alanda öne çıkar. Önemli İngilizce çalışmaları Pamela Kyle Crossley imzalı *Orphan Warriors,* (bilhassa "The Conquest Elite of the Ch'ing Empire" – Ch'ing İmparatorluğu'nun Fetih Seçkinleri başlıklı bölüm), Mark Elliott'ın *The Manchu Way: The Eight Banners and Ethnic Identity in Late Imperial China* (*Geç Çin İmparatorluğu'nda Sekiz Sancak ve Etnik Kimlik*) ile Joanna Waley-Cohen'in *The Culture of War in China: Empire and the Military under the Qing*'i (*Çin'de Savaş Kültürü: Qing Döneminde İmparatorluk ve Askeriye*) olarak sıralayabiliriz. Bu akademisyenler Mançuları büyük ölçüde Çin kültürüne, özellikle Çinlilerin sivil idare yöntemlerine uyum sağlamış olarak gören Qing hanedanlığı hakkında önceki kanaatleri yeniden ele alırlar. Qing tarihine bu yeni yaklaşımın başlıca amacı Qing egemenliği boyunca karşılıklı etkilenmelerin karmaşık sürecini gözler önüne sermektir. Sancaklarda etnik kökenin rolüne ilişkin analizlerde bu yaklaşım Mançuların Sancaklar içerisinde (bilhassa bazı Sancak garnizonlarında) çoğunluğu oluşturmadıklarını, dolayısıyla kestirmeden "Sancaklar eşittir Mançular" denkleminin uygun düşmediğini açıklığa kavuştururlar. Crossley'in fetih seçkinlerine ilişkin çalışması, Han Çinlilerinin ya da Sancak içerisindeki Çin-cenkçilerinin kaderini bağlayıcı bir şekilde çözümlemektedir.[26] Yeni (bazıları Curçen veya Koreli kökenden gelme) hükümdarlarla özdeşleşmeyi seçen Çin-cenkçileri[27] eşit muamele görmezlerdi. Çin-cenkçilerinin Wu Sangui, Geng Jingzhong ve Shang Kexi adlarındaki üç güçlü generali Güney Çin'deki geniş toprakların fethinde Ming İmparatorluğu'na yardım etmiş ama sonradan kendi bağımsız hanedanlıklarını kurmak uğruna ihanet ederek Qing ile ittifak yapınca Sancaklarda itibarlarını ve güvenilirliklerini kaybetmişlerdi. Üç general, Üç Derebeyi Savaşı'nda (1673-1681) yenildiler.

Mançulara karşı silahlı direnişin diğer unsurları kısa ömürlü Güney Ming hanedanlığını (1644-1662) kurmuş Ming hanedanlığının soyundan gelenlerle İç ve Güney Çin'de iktidarı ele geçirmiş sadık Ming generalleriydi. Zheng boyunun yönetimindeki Ming hanedanlığına bağlı son beylik 1683'te Tayvan'da bozguna uğratıldı. Adanın anakıtadaki Fujian eyaletine bağlanması Çin'deki Qing egemenliğini pekiştiren son noktaydı.

The Manchu Way adlı çalışmasında Mark Elliott imparatorlar ve merkezî

26 Crossley, "The Conquest Elite of the Ch'ing Empire", s. 321-326, 339-345.

27 *A.g.e.*, s. 321.

hükümet tarafından "cenkçi seçkinler" olarak yetiştirilmelerine rağmen Sancak askerlerinin hanedanlık süresince yoksullaşmalarının nedenine ilişkin önemli saptamalarda bulunur. Bu iki nedene bağlıydı: Sancak nüfusu artmış, bazı Han Çinlileri devletin desteğini kazanmak için yalan söyleyerek Sancaklara ait olduklarını ileri sürmüşlerdi.[28] Böylelikle Qianlong imparator Çincenkçisi Sancak hanelerini yavaş yavaş Sancak yapısından çıkarınca 19. yüzyılda Sancak askerleriyle Mançu eşitliği gerçeğe uyduruldu.[29] Devlet bu savaşçıların ve onlara muhtaç insanların geçimini sağlamak için giderek artan büyük bir yük sırtlamıştı. Qing hanedanlığının askerî harcamalarına ilişkin bir çalışmada Chen Feng'in aktardığı 1735 yılında Xi'an garnizonundaki rakamlar Sancak aileleriyle atlarına yapılan harcamaların askerlerle subayların ödeneklerinden çok daha yüksek olduğunu ortaya koyar.[30] Elliott'ın tahminlerine göre devlet gelirlerinin dörtte bir ila beşte biri nüfusun yüzde ikisinin altında kalan kesimin geçimine harcanıyordu.[31] Buna karşılık Sancak Ordusu'na göre üç kat daha fazla personele sahip Yeşil Sancak Ordusu'nun harcamaları kesinlikle daha yüksekti, devlet gelirlerinin % 27 ila 32 arasında olduğundan (eğer 3:1 oranı doğruysa) bağıntı daha düşük kalıyordu.[32]

Sekiz Sancağı beslemenin daha tasarruflu yolları olmalıydı. Seçenekler arasında, örneğin, Sancak mensuplarına konmuş devlete hizmet yerine başka uğraşlarda bulunma yasağının gevşetilmesi veya onlara askerî kolonilerde kendi geçim kaynaklarını düzenleyebilecekleri toprak tahsis edilmesi de vardı. Gelgelelim, Qing devletinin başka öncelikleri gözetmesi gerekiyordu, böylece Sancakların oynadığı rol ağırlıklı olarak savaşmaktan çıkarak başkentte ve eyalet garnizonlarında egemen sınıfın varlığının vitrini olmaya doğru değişmiştir.[33]

Bir kurum olarak Yeşil Sancak Ordusu'na ilişkin yürütülen monograflar ve çalışmalar Sekiz Sancak hakkındakilerden daha seyrek görülür. Taiping İsyanı konusunda önde gelen uzmanlardan biri olan Luo Ergang (1901-1997) tarafından 1945 yılında yayımlanmış monograf bugün akademik çevrelerde hâlâ kaynak ve söz sahibi olarak gösterilmektedir. Qing hanedanlığında yaşanmış en büyük ayaklanma olan Taiping İsyanı'na odaklandığı için daha

28 18. yüzyılın başında Sancak soyundan daha sağlam kanıtlar istendiğinde meydana gelen "kalıtımsal sapma" için bkz. Elliott, *The Manchu Way*, s. 326-333.

29 *A.g.e.*, s. 342-344.

30 Chen Feng, *Qingdai junfei yanjiu* (Wuhan, 1992), s. 47, tablo 2-12, aktaran Elliott, The Manchu Way, s. 310-311'de gümüş cinsinden harcamaları, % 42 asker ve subaylara ödenen ücretler, % 20,5 hane halkı ve % 37,5 atlar için olarak hesaplar; tahıldan % 7,4 subaylarla askerlere, % 90,5 hane halklarına ve % 2,1 atlara dağıtılırdı.

31 Elliott, *The Manchu Way*, s. 311.

32 *A.g.e.*, s. 310.

33 *A.g.e.*, s. 311.

çok 1850'lere gelindiğinde epey etkisiz kaldığı anlaşılan bu orduların dağılmasına ve yerlerini yeni eyalet kuvvetlerinin almasına yer verir.

Yeşil Sancak Ordusu ile Sekiz Sancak arasındaki farklılıklara ve nihayetinde Qing hanedanlığının neden bağımsız iki silahlı kuvvet bulundurmayı tercih ettiği sorusuna askerî tarihçiler epey kafa yormuşlardır. Akademik çevreler Taiping İsyanı sırasında her ikisinin de kötü durumda, teçhizatının yetersiz ve moralinin düşük olduğu konusunda görüş birliğine varmışlardır – Crossley, *Orphan Warriors* adlı çalışmasında Birinci Afyon Savaşı sırasında Şangay yakınlarındaki Zhapu garnizonuna yapılan saldırıda Mançuların savaşçı ruhu karşısında Britanyalıların afalladıklarını belirtir.[34] Mançular ve köylü nüfusu, ellerinde demode ama hâlâ işleyen çakmaklı tüfekler olan Britanyalılara karşı "sopalarla, taşlarla, paslı kılıçlar ve fitilli tüfeklerle" savaşıyorlardı; dolayısıyla direnişleri başarısız kalmaya mahkûmdu.[35]

İki tip ordu arasındaki farklılıklardan biri, Luo Ergang'in işaret ettiği üzere, Sekiz Sancak Ordusu'nun birkaç garnizonda yoğunlaştığı ve onların aksine her eyalette bulunan Yeşil Sancakların ülke geneline yayıldıklarıdır. Yeşil Sancakların yürüttükleri görevler daha çeşitli ve daha vasıfsızdı, demek ki ikisinin arasında bilhassa ücret bareminde kesin bir hiyerarşi vardı.[36] Luo, buna rağmen Sancak askerlerine göre Yeşil Sancakların daha önemli işlevler yerine getirdiklerinin altını çizer: Sayıca daha kalabalık[37] ve daha iyi savaşçılardı.[38] Bu değerlendirmede belli bir kasıt bulunmaktadır. Qing hanedanlığı ve onun egemen seçkinleri olan Mançuların itibarının çok düştüğü bir dönemde yapılmıştı. Aynı zamanda, göründüğü kadarıyla bunun aksine, bugün Çin'de Sekiz Sancak Ordusu'na yönelik özür dilercesine romantize eden ince ayrıntılar da böylece aydınlığa kavuşur. Qianlong imparator halihazırda Mançuların hayatlarını avlanmaya, spora ve savaşa adadıkları iddiasıyla okçuluk yarışmalarında hedefi vurma ve Mançu dilinde konuşma kabiliyeti gösteren Mançuların sayısının giderek azaldığı gerçeği arasındaki boşlukların farkındaydı. Ancak savaşta önemli bir kayıp söz konusu olduğunda kabahat çoğu zaman, düşmanla savaşmak yerine firar etmiş "tabansız" Yeşil Sancak birimlerine atılırdı.[39]

34 Crossley, *Orphan Warriors*, s. 117.

35 *A.g.e.*, s. 118.

36 Luo, *Luying bingzhi*, s. 6.

37 *A.g.e.*, s. 7.

38 *A.g.e.*, s. 9.

39 Bkz. örneğin, 1773'te büyük bir ordugâhın ansızın ortaya çıkan düşman tarafından ele geçirildiği Mugom felaketine ilişkin ilk değerlenme. Burada suçu "ödlek" Yeşil Sancak askerlerine atmışlardı. İmparator (sayıları binlerce olan) bu adamların hepsini idam etmeyip canlarını bağışladı, çünkü Sancak askerlerinden kurulu başka birliklerle takviye edilip savaşmaya ikna edilmeleri gerektiğini idrak etmişti. *Pingding Liang Jinchuan fanglüe* (Siku quanshu, Wenyuange baskısı, dijital sürüm *Zhongguo jiben guji ku*, 65, Qianlong 38/7 buyruğu [s. l. 6]/*dingyou*=9 [bu-

Yerli askerler daha da güvenilmezdiler, ne de olsa savaşmak zorunda oldukları insanlarla genellikle akraba ilişkisi içindeydiler. 18. yüzyılda Qing ordularının askerî başarılarının çoğu ancak Pekin'deki seçkin Sancak askerlerin (Ateşçi ve İzci tugaylar) ile Mançu toprakları olan kuzeydoğudaki garnizonların toplu sevkiyatıyla mümkün olmuştu. Ayrıca seçkin askerler arasında Çungar fetihleri sırasında veya sonrasında Qing hâkimiyetine boyun eğmiş Ölöd Moğolları da bulunuyordu. Dolayısıyla en batıdaki İli'den kuzeybatıda Amur Nehri kıyılarındaki Aygun'dan yürüyüşe geçen askerler Siçuan, Burma, Tayvan ve hatta Nepal'deki savaş alanlarına ulaşmak için binlerce kilometre yol kat ederlerdi. Çungarya'daki fetih savaşlarını başlatanlar daha çok Sancak askerleriydi. Yeşil Sancak askerleri "kolay lokma" rolünü oynarken Sancak askerlerinin sadece geride kalmakla yetinmediklerini akla getirir. Savaşta hizmet eden Sancak askerlerinin Yeşil Sancak askerlerine oranı tipik olarak 1:10 seyrederken, bazı örnekler Sancaklardaki subaylar arasında ölüm oranını 3:10, hatta 7:10 olarak göstermektedir.[40] Eğer bu bir temsilî örnekse, orantıya vurduğumuzda Yeşil Sancak Ordusu'ndaki akranlarına kıyasla çok daha fazla Sancak subayının imparatorları uğruna şan ve şeref için öldüklerini görürüz.

Arşiv belgelerine erişim kolaylaştıkça gün ışığına kavuşan askerî maliye ve lojistik meseleler Qing askerî tarihinin derinlerine doğru yeni bir araştırma alanı yaratır. Chen Feng'in çığır açan çalışmasından söz etmiştik. Son zamanlarda Dai Yingcong önemli İngilizce eserler vermiştir.[41] Etnik gruplara ilişkin çalışmalar kadar işin bu parasal yönü de pek çok açıdan askerî işgücüyle ilişki kurar. Dai Yingcong'un Altın Irmak (Jinchuan) seferleri üstüne yaptığı çalışma özellikle işgücü koşulları bakımından açıklayıcıdır. Onun yaptığı çalışmalar işgücü koşullarıyla işgücü ilişkileri arasında yakın bağlantılı apayrı iki yönelime ışık tutmaktadır: Qing devleti şeklen de olsa angaryaya son vermişse de, bu durum genel vergi vazifesi kılıfı altına gizlenerek devam ediyordu. Altın Irmak seferlerinde askerî istihdamın geniş çaplı kiralık işgücü olarak ilk defa tam anlamıyla düzenlendiği görülür. Dai Yingcong altı yıllık ikinci sefer (1771-1776) boyunca 129.500 cenkçiye karşı askere alınmış emekçi sayısının 462.000 olduğunu aktarır. Qing orduları bütün levazımı ve askerlerle subaylara ödenecek ücretlerin karşılığı olan gümüşü yanlarında taşıdıklarından işçilerin çoğu hamallardı.

İkinci yönelim tüccarın giderek daha çok müdahil olmasıydı; bir başka

---

rada tarih Qianlong imparatorun iktidara gelişinin 38. yılında yedinci ay takviminin dokuzuncu günü ya da 28 Temmuz 1773'tür]).

40 Theobald, "The Second Jinchuan Campaign", s. 137.

41 Dai, *The Sichuan Frontier and Tibet*, özellikle 6. Bölüm ve "The Qing State, Merchants, and the Military Labor Force in the Jinchuan Campaigns."

deyişle, askerî finans alanında piyasanın temsilcileri haline gelmişlerdi. Qianlong imparatoru "büyük tüccarın imparatoru" diye tanımlayan Alexander Woodside bu noktayı çok daha genel bir seviyeye taşır.[42] Altın Irmak seferlerine ve daha ileride Gurkalara karşı yapılan savaşlara milyonlarca tael katkıda bulunarak maddi destek sağlamış (bir bakıma ticari teşebbüslerde eksik kalmış düzenli vergilendirme yönünü karşılayan vergi sayılırdı)[43] ve Altın Irmak seferinin lojistiği imparatorluk bürokrasisinden çok bu sosyal grup tarafından örgütlenmişti. Her iki yönelim başa baş yürürdü. Bu durum cenkçileri ilgilendirmemekle birlikte ücretleri ödenen Sancak ve Yeşil Sancak askerlerinin ücretleriyle erzakını askerler gibi alacak askerî emekçilerin orduya alınmalarını teşvik eden bir örnek olabilir. Levazımın getirilmesinde özel kiralanmış hamalların büyük yardımı olmasına rağmen imparator Altın Irmak seferinde uygulanan yöntemleri gelecekteki savaşlara emsal olarak kullanmaktan yana değildi. Resmî açıdan sorun işgücünün bedeli değildi, çünkü lojistik yöneticileri çok geçmeden pirincin nakliyesinin özel teşebbüsçülerle yerel yargıçlarca yapılmasından daha pahalı olduğunu öğrenmişlerdi. Sorunun özünde daha çok ordunun tedariklerinin tanımı gereği yerel yöneticilerin görevi olduğuna inanmış merkezî hükümetin özel teşebbüsçülüğe belli bir güvensizlik duymakta ısrar etmesi vardı. Öte yandan imparatorun çıkardığı böyle talimatların kaç tanesinin sadece sözden ibaret kaldığını ya da imparatorun güvensizliğinin ne kadarının, lojistik yöneticilerinin iddia ettiği gibi, "pahalı" özel girişimcilere yapılacak ödemeler için fonların er geç zimmete geçirilmesine yönelik olduğunu saptamak kolay değildir.

Eğer Altın Irmak seferleri gibi ortada çok sayıda resmî evrak varsa, belirli olayların ayrıntılı okunması askerî işgücünün örgütlenme süreçlerine ışık tutabilir. Eğer askerî örgütlenmeye ilişkin yalnızca normatif tüzük ve yönetmelikler üstünde çalışılırsa, bu noktalar gün ışığına çıkmadan gizli kalacaktır. Qianlong imparatorun çıktığı seferlerin çoğu iyi belgelenmiş ve askerî işgücü ve hizmet dâhil, ileriki araştırmalara uyarlanabilecek bilgiler de bırakılmıştır. Örneğin, bunlardan biri, Birinci Altın Irmak seferinin (1747-1749) kiralık işgücünden gerçekten de ilk kez yararlanılıp yararlanılmadığını konu eder.[44]

---

42 Woodside, "The Ch'ien-lung Reign": "the salt merchants' emperor" (s. 240), "the big merchants' emperor" (s. 241), "Merchant-loving emperor" (s. 267) ya da Qianlong dönemi için "reign of plutocracy" (s. 239).

43 *A.g.e.*, s. 273. Bir *tael* gümüş 950 ayar ve yaklaşık 37,5 gramdır.

44 *Junxu zeli*'de (Xuxuiu siku quanshu baskısı) *Hubu junxu zeli* başlıklı beşinci bölümde asker sağlamak ve askerlere tahıl sevk etmek üzere tacirlerin yalnızca Altın Irmak'a yapılan iki sefere özgü olarak kiralandığı ileri sürülmektedir. Oysa tüccarın ordugâhlara tahıl sevkiyatı için görevlendirildiğine dair daha 1735 yılından kalma bazı kanıtlar vardır, örneğin bkz. *Pingding Junggar fanglüe* (*Siku quanshu*, Wenyuange baskısı, dijital sürüm *Zhongguo jiben guji ku*), *Qianbian* (birinci kısım) 39 (YZ 13/10/jiashen=19 [2 Aralık 1735], 12/wuzi=23 [4 Şubat 1735]), *Qianbian*

Yakın zamanlarda Çin uygarlığının bakış açısı itibariyle sivil ve savaş karşıtı olduğuna dair genelgeçer yargılar Harriet Zurndorfer, Rui Magone ve Hans van de Ven gibi birkaç yazar tarafından tekrar gözden geçirilmektedir.[45] Bununla birlikte uzun zaman dilimleri boyunca Avrupa'da olduğu gibi küçük devletler ve beyliklerle askerî rekabetten çok Çin'e merkezî imparatorluk devletinin hükmettiği doğrudur. Bu yine de Çin tarihinin herhangi bir döneminde askerî örgütlenmenin önemsiz olduğu anlamına gelmez.[46] Çinlilerin kesin zaferi ve düşman kuvvetlerinin imhasını hedefleyen savaştan çok savaşı önlemek ve "savaşsız zafere" ulaşmakla meşgul oldukları görüşüne artık kuşkuyla bakılmaktadır.[47] Aynı zamanda sık sık dile getirilen "has adam asker olmaz, has demirden çivi yapılmaz" diyen Çin atasözü yüzlerce yıl sürmüş sivil cephe tercihine işaret eder. Sivil meslekler ve liderlik işlevlerine nazaran askerliğe daha az itibar edilmesiyle bağlantılıdır. Böyle fikirler hanedanlık dönemlerinde ya da 20. yüzyıldaki gibi sistematik değişikliklerden geçirilerek alt edilmişlerdir. Ancak bugün yenilenen askerî imaj ışığında, 20. yüzyıla dek sivil memuriyete öncelik verildiği noktasına dikkat etmek gerekli görünmektedir.

Qing hanedanlığında askerî mesleklerin işgücü bağıntıları

Askerî işgücü, Global Collaboratory on the History of Labour Relations (Emek İlişkileri Tarihinde Global Ortaklık) içerisinde yapılan sınıflandırmalarda tanımlanmış üç büyük kategorinin hepsinde yer alabilir. Bunlar çift-taraflı, mükellef (vergi gibi zorla ifa edilen) ve ticarileşmiş kategorilerdi. Çift taraflı işgücü, hane ve topluluk içerisinde emeğini sunan işçileri ifade eder. 1650'den 1800'e kadar dünyanın çoğu yerinde bunun anlamı tarım işgücü ve genellikle ödenmeyen ev hizmetiydi. Ama aynı zamanda savunma ve avlanma işlerinin (çoğunlukla) erkeklerin ömür döngüsünde bir yer tuttuğu bazı avcı-toplayıcı toplumlara da uygun düşerdi. Qing egemenliğindeki Çin'in sınırlarında böyle düzenlemeler, altı yaşla altmış yaş arasındaki erkeklerden bu tür bir meslekte hizmet etmeleri beklenen Tayvan yerli nüfusunda görülürdü.

Geniş ailenin parçası olarak görülemeyecek büyük beyliklerde iş, ekseriyetle devletin ya da feodal yetkililerle din adamlarının malı olarak kabul edi-

42 (QL 1/6/dinghai=28 [28 Ocak 1737]) ya da *Qianbian* 44 (QL 4/4/yiyou=9 [16 Mayıs 1739]). Belli ki tüccar veya deve kervanı sahiplerinin aldığı tahıl nakliyatı ücreti devletin "resmî develeri" (*guantuo*) ile yapılandan daha düşük kalıyordu.

45 Zurndorfer, "What is the Meaning of 'War' in an Age of Cultural Efflorescence?"; Magone, "Die Dichotomie von Zivilem und Militärischem in der Qing-Dynastie", s. 18-23; van de Ven,"Introduction".

46 Van de Ven, "Introduction", s. 11.

47 *A.g.e.*, s. 2, Geoffrey Parker'dan söz eder.

lir. Bu iş ticarileşmemiştir, dolayısıyla ilgili emek ilişkileri "emek mükellefiyeti" adını alır. Askerî işgücü açısından bu tür işgücü ilişkisi zorunlu askerlik, askerî angarya ve her çeşit bağlayıcı ikmal hizmetlerinde görülebilir. Üçüncü kategori ticarileşmiş işgücünden meydana gelir. Bir işverenin emek gücü edinmesi ve bunun ücretini ödemesi durumunda olan budur. Askerî işgücü örneğinde paralı askerler ve rütbeli ordular bu kategoriye dahildir.

Qing hanedanlık ordularına uyarlandığında belirli koşulların Sekiz Sancak için, Ming-Qing geçiş sürecinde Sancak ordularının rakipleri için, Yeşil Sancak Ordusu ikmal hizmetleri, uzmanlar, sivil memurlar, milisler için, Taiping ordusuyla bölgesel ordular ve 1865'ten sonra kurulan yeni ordular için ayrı ayrı değerlendirmeler yapılması gerekir.

Sekiz Sancak zahmetli bir yükümlülükten çok "babadan oğula imtiyaz"[48] olan çok etnik yapılı, tabi işgücüne bir örnek olabilir. Askerlik veya sivil hizmette etkin olmamalarına rağmen saray bu "fetih seçkinlerini" nakdi ve ayni açıdan desteklemek için siyasal bir karar almıştı.[49] Sancak nüfusunun devlete hizmet dışında başka meslekler edinmesine izin verilmezdi. Ya askerî muharebede ya da garnizonda görev yapabilirlerdi ama sivil de olabilirlerdi.[50] Piyasaya yönelik mesleklerle ilgili bu yasak ancak 1863 yılında Qing egemenliğinin sonuna yaklaşılırken resmen kaldırıldı.[51] Diğer bir deyişle işgücü tipi tamamen özgürce seçilmezdi, çünkü gelinen soyla bağlantılıydı ve devlet hizmetinden başka seçeneklere şeklen kapalıydı.

Yeşil Sancak askerleri aynı zamanda posta hizmetine nezaret etmek, şehirlerde ve stratejik öneme sahip yerlerde devriye gezmek, haydutları yakalayıp isyanları bastırmak gibi görevlerde kullanılırken, Sancak askerlerinden ağırlıklı olarak savaşlarda yararlanılırdı. Ancak başkentteki Muhafız Tugayı gibi imparatorluk sarayının korunmasına personel sağlamak zorunda olan istisnalar da vardı. Yukarıdaki bilgiler ışığında Sancak askerlerinin çoğu zaman kriz patlak verdiğinde kullanılmadığını görebiliriz. Savaşların çoğu yerel ayaklanma sorunu veya belli bir bölgeye muhtemel tehdit yüzünden çıkardı. Bu durumda ilk sevk edilenler Sancak askerleri değil Yeşil Sancak birimleri olurdu. Yerel bir kriz savaşa dönüşecek olsa bile bu, ilgili bölgede genel valinin sorumluluk alanına giren yerel bir mesele olarak düşünülürdü. Böyle durumlarda yerel Sancak garnizonu veya garnizonlarındaki askerler Yeşil Sancak birimlerine destek olmaya gönderilirlerdi. Öte yandan Sancak

48 Elliott, *The Manchu Way*, s. 308.

49 Karşılaştırmak için bkz. *a.g.e.*, s. 201: Eğer sancak mensupları kendileri iş bulamazlarsa, "maaş ödeme bahanesi" olarak onlara mutlaka iş bulmak gerektiğine işaret eder.

50 Crossley, "Conquest Elite of the Ch'ing Empire", s. 318'de Sancak nüfusuna özgü bildik işlerin listesini "şehirlerde tecrit edilmiş garnizon topluluklarında maaşlı polis, piyade asker, yazman, öğretmen, hamal ve muhasebeci" olarak sıralar.

51 Elliott, *The Manchu Way*, s. 311.

garnizonları epey küçük olduklarından sadece çok az sayıda asker seferber edebilirlerdi. Yeterli olmazsa, yardıma başka eyaletlerin Yeşil Sancak askerleri gönderilirdi. Buna karşılık başkentin ve kuzeydoğunun seçkin Sancak askerleri ancak gerçekten gerek duyulduğunda savaş alanına sevk edilirdi. Sancak neferleri her ne kadar Yeşil Sancak askerlerinden daha pahalı olsalar da daha etkili olabildiklerini de göstermişlerdi. Qing yasal düzenlemelerinde belli Sancak müfrezelerine verilen (*huoqiying* "ateşli silahlar tugayı", *pao xiaoji* "topçu sınıfı" ya da *niaoqiang canling* "tüfekçiler alayı kumandanı" gibi) isimler 18. yüzyıl başlarından kalmadır. Bundan dolayı kaç askerî birlikte tüfek, top ve obüs vardı, kaçı ok ve yayla çarpışmak zorunda kalırdı açık değildir. İkinci gruptakiler gerçek Mançuryalılar olarak görülürdü; Çungarlara karşı savaşlarda büyük yararları olurdu. Qing zaferlerini tasvir eden bakır levha gravürlerde[52] çok sayıda atlı okçunun yanı sıra silahşorlar, topçular ve kılıç savaşçıları vardı. Göründüğüne göre toplar başkentteki Topçu Tugayı'nın tekelinde değildi. Toplarla obüsler çoğu zaman hemen yerinde dökülür, bunun için ustalar hazır bulundurulurdu.

Savaş alanına sevk edilirken Sancak askerlerine rütbelerine göre farklı miktarlarda yük parası (*xingzhuangyin*) ödenirdi. Kuzeydoğudan gelen Sancak askerlerine eyalet garnizonlarından gelenlere göre daha yüksek bir rakam ödenirdi ama aldıkları yük parası başkenttekilerden daha azdı. Muharebe alanına giderken yolda ve oraya vardıktan sonra, askerlere tuz ve sebze ya da "tuzlu sebze" (*yancaiyin*) denen yemek parası verilirdi. Yük parasıyla tuz ve sebze parasına, subaylarla sıradan bir neferin kullanabileceği hizmetkârlarla atların sayısına ilişkin epey karmaşık yönetmelikler vardı. Başlangıçta yönetmelikler eyaletten eyalete değişiklikler gösterirdi ve öyle dengesizlikler vardı ki 1770'lerin sonunda imparator tarafından askerî harcamalar için ülke çapındaki düzenlemelerin derlenerek kanun haline getirilmesi emredildi: *Junxu zeli*. Bu kanuna göre ödeme miktarı öncekinden daha yüksek sayılırdı. Yük ücreti epey fazla tutulmuştu, neredeyse bir yıllık maaşa denkti. Bu para yurt garnizonunda kalan aileye de ödenebilirdi, gidilecek istikamette ödenmek üzere ordugâha da gönderilebilirdi. Askerin bu parayla silahlar, giyecek, çadır ve at edinmesi gerekiyordu, ama geriye borçlarını kapamaya yeterli para da kalırdı.[53] Savaşların para kazanma fırsatı olarak görülmesine şaşmamalı. Tuz ve sebze parası pek yüksek olmazdı. Karnını doyurmaya ve güç toplamaya yetecek kadardı. Bunun yanında herkese sabit miktarda (yaklaşık bir kilo) günlük pirinç verilirdi. Pirinç dağıtılmasının ama-

52 Monokrom savaş resimlerinden örnekler için bkz. "The Battle Copper Prints", Staatsbibliothek zu Berlin, elektronik yayım: http://ead.staatsbibliothek-berlin.de/digital/qianlong-schlachtenbilder/. Son erişim tarihi: 2 Eylül 2011.

53 Sancak mensuplarının mali durumu için bkz. Elliott, *The Manchu Way*, s. 313-322.

cı parayı yiyeceğe harcamak yerine biriktirme eğilimini önlemekti. Öte yandan askerlerin ellerine biraz para geçsin diye pirinçlerini sattıklarının bildirildiği de oluyordu.[54] Hizmetin süresini tamamlamak kolay değildi. Sancak askerleri ömür boyu hizmet etmekle yükümlüydüler, savaştaki asıl hizmetleri garnizonun konumuna ve seferin süresine bağlıydı. Kıyı eyaletlerinden gelen askerler savaşa nadiren katılırlardı, o da Burma, Tayvan ve Vietnam'a karşı yapılan savaşlar sırasındaydı. Sefere gönderilmeye en hazır garnizonlar Shaanxi, Gansu, Sichuan, Hubei, Hunan ("imparatorluğun karnı"), başkent Pekin ve kuzeydoğu bölgesindeydiler. 18. yüzyılın uzun soluklu tek seferi Altın Irmak bölgesinde elli ay süren ikinci seferdi. Asker yaralanmadıkça ev izni nedir asla bilmezdi. O zaman da üç ay izne çıkarılır ve yurt garnizonuna gönderilirdi. Sancak askerlerinin hizmet süresi ortalama 31, Yeşil Sancakların 38, yerli askerlerinse 40 ay olurdu.[55]

Diğer yükümlülüklerinin yanında Sekiz Sancak neferleriyle subaylarının ikmal kuvvetleri görevini de gören serfler, yani senetli hizmetliler asla cenkçiler kadar özgür değillerdi ama aralarından kimileri nüfuz ve servet sahibi olabilirlerdi. Örneğin, Nankin'de İmparatorluk İpek Dokumacıları başkanı ve aynı zamanda merkez Çin'de tuz üretim ve dağıtım müfettişi olan Cao Yin (1658-1712) bu önemli sivil mevkilere Kangxi imparatorla yakın dostluğu sayesinde gelmişti.[56] Ne var ki sadece bazı serfler böyle yükselebilirlerdi. Çoğu ömrü boyunca atandıkları sancaklarla hanelere bağımlı kalırdı. Elliott istihdam edilen her sancak neferi başına bağımlıların oranını iş fırsatlarının daha az olduğu yerlerde 10:1, Pekin için ise yaklaşık 5:1 olarak vermiştir.[57]

Bağımlıların hepsi serf değildi. Hiyerarşinin daha da alt basamaklarında duran bir grup da belli Sancak hanelerinden ayrılamayan kölelerdi. Bununla birlikte sınıf atlamaları mümkün oluyordu. Bu durumda kölelerin çoğu serf konumuna gelebilirlerdi.[58] Sancak neferlerine bağımlı kimselerin savaş sırasında yürüttükleri belli görevlerin daha araştırılması gerekmektedir. Buna rağmen her cenkçinin (ister subay olsun, ister nefer, savaşta yararlandığı) özel erkek hizmetlisi ("takipçi uşak" anlamında *genyi*)[59] vardı. Erkek uşaklar seferdeki bir ordunun günlük işlerini görmede büyük önem taşırlardı. Çadırların kurulması, yemek pişirilmesi, kıyafet ve teçhizatın temizlenmesi, yük katırlarına yol gösterilmesi, atlar için otların kesilmesi, mektupların ta-

54 *Pingding Liang Jinchuan fanglüe*, 57, dos. 25b-26b (QL 38/r3/dinghai=28).

55 Theobald, "The Second Jinchuan Campaign", s. 130-132.

56 Hummel, *Eminent Chinese of the Ch'ing Period*, s. 740-742.

57 Elliott, *The Manchu Way*, s. 117.

58 *A.g.e.*, s. 51.

59 *yi* eski çağlarda, doğru olmamakla birlikte, ücretsiz angarya terimiyle eşanlamlı kullanılarak bir tür köle işgücü manasına gelirdi. Mançu dilinde *dahaltu* da "takipçi uşak" anlamına gelir.

şınması ya da muhaberatın aktarılması gibi işlerde efendilerine hizmet ederlerdi, aralarında tercüman olarak kullanılanlar da vardı. Yeşil Sancak askerler erkek hizmetkârları nefer olarak bile kullanılabildiğinden, bazı eyaletlerde "takviye birlikler" (*yuding*) adını alırlardı. Çoğu kaynaklar erkek hizmetkârlardan seferler bağlamında söz ederken bu insanların barış zamanında sivil amaçlar için kullanıldığına ilişkin bulgular da mevcuttur. Bu koşullar ve Yeşil Sancak askerlerinin erkek hizmetkârlarının, kolorduların doğal bir parçası gibi görülmesi sebebiyle, onların açıkça savaş için orduya alınmak yerine daima askerî ocaklara bağlı oldukları sonucu çıkarılabilir. Sancak hanelerine bakıldığında bu rolü serflerle kölelerin üstlendiğini kabul etmek gerekirken, Yeşil Sancaklar açısından bu işlevi oğullar, gençler ve zorunlu acemiler (*xinmubing*) yürütmüş olabilir. Yerli subayların bile erkek hizmetkârlar barındırmalarına izin verilirdi.

Erkek hizmetkârlar efendileri çarpışmak zorunda olduğu sürece savaş alanında kalırlardı. Efendileri ölürse, tabutlarını geri götürmekle yükümlüydüler. Ancak bu sadece Sancak subayları için geçerliydi, sıradan askerlere uygulanmadığı gibi Yeşil Sancak subayları için de söz konusu değildi. Erkek hizmetkârlara tuz ve sebze parası ile günlük tayın olarak pirinç verilirdi. Ayrıca Sancak askerlerinin erkek hizmetkârlarının eşyaları, çadır ve teçhizatı taşımalarında kullandıkları kendi yük beygirleri de olurdu. Eyaletlerdeki Sancak garnizonlarında iki nefere bir erkek hizmetkâr tahsis edilirdi. Yeşil Sancak birimlerinde on neferin üç erkek hizmetkâr tutabilecek kadar ücret almaya hakkı vardı.[60] Bunun anlamı muharip kolorduların 1/12 kadarının erkek hizmetkârlardan meydana geldiğiydi ve vazifelerine bakılırsa emekçiler ve geçici cenkçiler arasında bir mevkiye sahiptiler. Askerî harcamalar kanununda yer alan yönetmeliklerde yalnızca hükümetin ödeyeceği ücret belirtilirdi. Eğer asker, hizmetkârını silah arkadaşlarıyla paylaşmak istemezse, kendi erkek hizmetkârının ücretini yine kendi cebinden karşılamak zorundaydı. Bunun tersine, teğmenler fazladan para almak için tuttukları erkek hizmetkâr sayısını üç olarak bildirir ama yalnızca iki tanesiyle yetinirlerdi.

Ming-Qing geçiş sürecinin bu zaman dilimi, bu projenin kapsamındaki 1650 yılıyla kesişmektedir.[61] Bu geçiş görece kısa süreliydi. Askerî işgücü ilişkilerinde pek çok düzenlemeler yapılıyordu. Genel olarak bunlar Ming ve Qing hanedanlıkları kadar iyi belgelenmemiştir, çünkü Güney Ming, Ming kulları ve Üç Derebeyi'nin çarpışan ordularına ilişkin askerî nizamname ya da mevzuat bulunmamaktadır. En uzun ömürlü beylik, Koxinga adıyla da bilinen Zheng Chenggong (1624-1662) tarafından kurulmuş Zheng boyunun (1647-1683) beyliğiydi. Zheng Chenggong'un ordusu ve donanması

60 *Junxu zeli*, Bölüm 3 ve 4 ile karşılaştırın.

61 Bu terimin açıklaması için bkz. aşağıdaki 100 numaralı not.

farklı yollarla alınmış askerlerden meydana gelmişti. Zheng hükümeti hakkında dağınık kaynaklardan gelen yazılı metinler ışığında Tayvanlı tarihçi Shi Wanshou'nun işaret ettiği üzere kuruluş aşamalarında Zheng'in ticarileşmiş işgücü anlayışıyla silahlı kuvvetlere aldığı adamlarla hiç yoktan var ettiği ordusu sadece üç yüz kişiden ibaretti. Ming'in davasını savunmak adına kendi istekleriyle katılan başkaları da olmuştu.[62] Zheng'in babası Zhilong çoktan kendine bir ordu ve donanma kurarak ilkin Mançulara karşı savaşa öncülük etmiş yağmacı bir tacirdi. Güneydoğuda önemli iki eyaletin valiliği kendisine söz verilince Zheng Zhilong 1655 yılında saf değiştirerek Qing'e katılmıştı fakat verilen sözler tutulmamış, yakın takip altında tutulduğu Pekin'e götürülmüştü.[63] Geride kalan askerleri ailesinin komutanları arasında bölünerek yavaş yavaş Zheng Chenggong'un kuvvetlerine katıldılar.

Bu üç askere alma yöntemi "özgür alım", "kendini takdim" ve "dost askerlerin katılması" şeklinde sıralanabilir.[64] Zheng Chenggong Güneydoğu Çin'de nüfuz alanını genişletmeyi başarmış, dönemin kaynaklarına göre bunun doruğuna çıktığı 1658'de 170.000 zırhlı, 8.000 demirli [silahlı?] askerle (*tieren*, sözlük anlamı "demir adam") 8.000 savaş gemisine sahip olmakla övünür hale gelmişti.[65] Ne var ki Zheng 1661'de Nankin'e yapılan ağır bir saldırı sırasında Tayvan'a sığınmak zorunda kaldı ve ertesi yıl hayatını kaybetti. 1655 ve 1659 arasında geçen yayılma evresinde askerler önce ya Qing tarafına sığınan döneklerle savaşmak ya da Zheng'in ordusuna teslim olmak zorunda kalmışlardı. Bu durum asker alımlarında, "şartlı teslim sonrası düşman askerlerinin dâhil edilmesi" denilen başka bir anlayışı getiriyordu. Doğu Asya Felemenk Şirketi'nden bir askerî birliğin hizmetindeki Felemenk kolonistlerin nihayet defedildiği kuşatmanın ardından Tayvan'a doğru geniş çaplı geri çekilmeden sonra başlayan görece barış dönemi 1670'lerin ortalarına dek sürdü. Askerî sömürgeleştirme hem genel olarak Zheng rejimi hem de tek tek askerler açısından ölüm-kalım meselesiydi. Zheng hükümetinin Tayvan'da ekilebilir topraklar için düzenlediği birkaç seferde askerlerin beklentisi kiracılığa benzer bir işgücü düzenlemesiyle toprak kapmaktı.[66] Zheng boyunun askerî insangücünün giderek azalması nedeniyle zorunlu askerlik ve angarya işgücü son çare olarak uygulanmaya başladı. İkinci grup daha çok askerî alanda malzemelerin taşınması ve kale inşaatlarında kullanılırdı.[67]

62 Shi, "Lun Ming Zheng de bingyuan", s. 188-189.

63 Struve, "The Southern Ming, 1644-1662", s. 676.

64 Shi, "Lun Ming Zheng de bingyuan", s. 196.

65 *A.g.e.*, s. 193, 1658 tarihli *Minhai jiyao*'dan alınma.

66 Shepherd, *Statecraft and Political Economy on the Taiwan Frontier*, s. 94-96'da, hasadın % 30'unun ilk üç yıl için kamu hazinesine ödenmesi gerektiğini, ondan sonra düzenli vergilendirildiğini belirtir. Saban ve tohum hükümet tarafından sağlanırdı.

67 *A.g.e.*, s. 103.

Demek ki kısa ömürlü hükümdarlığın sonunda işgücü darlığı ve mali yetersizlikler yüzünden Zheng dönemi iyice ticarileşmiş işgücünden bedelsiz işgücüne doğru gidişin tipik bir örneğidir.

Luo Ergang'a göre Yeşil Sancak Ordusu'nda istihdam gönüllülüğe dayanırdı ama ömür boyu sürmesi beklenirdi. Askerlerin on altı yaşına gelmiş oğullarının zorunlu olmasa da kendiliğinden askerlik yoklamasına katılmaları bakımından babadan oğula geçer, eğer kabul edilirlerse, "çırak" ya da "müstakbel" (*yubing*, sözlük anlamı "ihtiyaç fazlası" ya da "yedek") askerler[68] olarak orduya alınırlardı. Bu çırak askerler ihtiyat hizmeti görürlerdi; belli ki her bölükte yeterli sayıda bulunmazlardı. Altın Irmak seferine ilişkin belgeler her yüz askere belli sayıda kiralık işgücü tahsis edildiğini, hiç "çırak asker" olmaması halinde bu sayının daha çok (seksen), ama eğer varsa daha düşük (elli) tutulduğunu ortaya koymaktadır.[69]

Yeşil Sancak Ordusu'nun askerlerine savaş zamanında Sancak askerleriyle aynı malzemeler verilirdi ama bunların maddi değeri daha düşüktü. Yük parasını ele alalım, örneğin Yeşil Sancak süvarisine bunun için on *tael* ödenirken piyadelere 6 *tael* verilirdi, oysa eyaletin Sancak süvarisinde bu rakam yirmi *tael*, yine eyaletin Sancak piyadesi ya da topçusu için on beş *tael* olurdu. Başkentten gelen seçkin Sancak askerlerine otuz *tael* ödenir, ama yerli askerler sadece üç *tael* ile yetinirlerdi. Bunun bir nedeni yerli neferlerin doğal olarak yörenin insanları olması ve muharebe alanına ulaşmak için uzun mesafeler kat etmemeleriydi. Tuz ve sebze parasıyla günlük pirinç hangi rütbede olduğuna bakılmaksızın her türlü birliğin askerlerine eşit dağıtılırdı. Albay rütbesine verilen yemek sıradan bir askerin yediğinden daha fazla olmazdı.[70] Eğer daha iyi yemek isterse, bunu kendi maaşından karşılaması gerekiyordu.

Bir başka önemli mesele de Yeşil Sancak askerlerine ödenen yük parasının koşulsuz verilen bir bağış olmasıydı; askerler bunu geri ödemek zorunda değildi. Sancak askerlerininse bazı eyaletlerde seferden sonra yük parasını geri ödemeleri, en azından kâğıt üstünde, söz konusuydu. Başlangıçta bunun yaygın uygulama olduğu görülürken zaman içerisinde muzaffer bir sefer sonrasında borcun silinerek yük parasının *geriye dönük* armağan olarak bağışlanması alışkanlık haline gelmişti. Savaş harcamalarına yönelik ilk yerel düzenlemelere ve ülke genelini kapsayan yönetmeliklere göre bu aslında geleneklere aykırıydı, buna rağmen daha önceki savaşlarda da benzer uygulamanın örneklerine rastlanmıştı. Ancak sefere çıkmak için askerleri sürekli tetikte tutmak ihtiyacı ve Qianlong imparatorun en güvenilir, en etki-

68 Luo, *Luying bingzhi*, s. 231.

69 Dai, "The Qing State, Merchants and the Military Labour Force in the Jinchuan Campaigns", s. 45.

70 Karşılaştırın *Junxu zeli*, *Hubu junxu zeli*, Bölüm 1-3.

li askerî birimleri Mançu Sancaklarını besleme arzusu sonunda yük parasının yasal duruma bakılmaksızın karşılıksız verilmesi âdet oldu. Diğer bir deyişle Qing döneminin başlarında teçhizatını hazırlayıp askerî harekât alanına götürmek bir askerin vazifesiyken, Qing döneminin ortalarında profesyonel askerlere aktif hizmetlerinin karşılığında çok yüksek meblağlar ödenirdi (yük parası bir yıllık ücretlerine denkti).

Dai Yingcong'un işaret ettiği üzere Qing devleti birinci ve ikinci Altın Irmak savaşlarında ücretli emekçilerden kurulu geniş bir birliği denemişti. Bazen aralarında kadınlarla çocukların da olduğu bu hamallar, ameleler ve milisler önceleri ya tamamen özgür iradeleriyle ya da yerel yöneticilere veya (yerli etnik topluluklar söz konusu olduğunda) beylere borçları nedeniyle angarya gereği Qing devletine bağlılık yemini etmiş yerel nüfustan alınırdı. İkincisi, bir tür dolambaçlı ama ücretli zorla çalıştırmadan söz edilebilir. Antik Çin'de vergiler üç türlü ödenirdi: Tahılla (erkeklerin payı), dokumayla (kadınların işi) ve baraj, su yolu, resmî binalar, höyükler ya da en ünlüsü Çin Seddi'nin inşaatlarında angaryaya koşulmak suretiyle. 16. yüzyılda angarya sistemi nihayet kaldırıldı. Öte yandan hane ve vergi kayıtları nüfusun potansiyel işgücü havuzu hakkında hükümeti bilgilendirmek için önemli bir bilgi kaynağıydı. İhtiyaç halinde ameleler vergi kayıtlarına dayanılarak askere alınabilirdi, ama öncekinin tersine, yaptıkları iş karşılığında hiç olmazsa piyasa değerine göre tanzim edilmiş ücretler ödenirdi. Örneğin, baraj tamirlerinde çalışanlar hâlâ köylü nüfusundaki amelelerdi, fakat onlar da savaş alanındaki ordugâhlara pirinç taşıyanlar gibi ücretlerini alırlardı. Bu ikinci grup köylerden toplanır, önceden belirlenmiş lojistik merkezlerine yürütülerek bir tür dağıtım sistemi içerisinde bir merkezden diğerine pirinç taşıtılırdı. Altın Irmak seferiyle diğer savaşlar arasındaki fark, hem birinci hem ikinci seferin askerlere uzun süre pirinç temin edilmesi gereken durağan bir savaşla sonuçlanmasıydı. Zorunlu askere alınan köylüler her ne kadar ücretlerini alsalar da sonunda tarlalarına geri dönmek zorundaydılar, aksi takdirde tahıl hasadı ve buna bağlı olarak bölgeden gelecek olan vergi düşerdi. Amelelere önce üç, sonra beş ay hizmet etme izni verildiğinde bile sürüler halinde firar ediyorlardı. Onları işbaşında tutmanın tek yolu kâğıt üstünde belirlenen 2,4 *tael* ücretten daha fazlasını ve günlük tayın olarak bedava pirinç vermekti. Altın Irmak bölgesinin sarp dağ yollarında hamallık için işgücü maliyeti tavan yapmış, beş katına çıkmıştı.

Lojistik aygıtın yöneticileri bu ücretlerin pirinç nakliyesini özel bir girişimciye yaptırmaya eşdeğer olduğunu anlamışlardı. Üstelik o zaman işe alımlarını yürütmek ve firar edenlerin yerine çalıştıracak işgücünü bulmak girişimciye kalacaktı. Girişimciler vergi kayıtlarına erişemezdi, ameleleri işgücü piyasasından bulurdu. Sichuan eyaletinin göç alması ve yerel nüfus ar-

tışı 18. yüzyılda işgücü fazlasını doğurdu. Savaş lojistiği sürecinde biraz kazanma şansı halkı bile o bölgelere göç etmeye kışkırtıyordu. Savaş sona erdiğinde hamallar yeniden özgür bırakılır, yaygın işsizliğin sebebi sosyal karışıklıklara yol açardı.[71] Hükümetin işe aldığı hamallar tıpkı özel nakliyecilerin kiraladıkları gibi, bazıları hükümetle sözleşme imzalayarak, diğerleri özel tüccar olarak kısa süreli istihdam edilirlerdi. İkinci gruptakiler için ne etnik köken ne de cinsiyet sınırlaması olurdu, fakat birinci gruptakiler sadece devletin işe aldığı erkeklerden meydana geliyordu. Yine de pirinç taşıma işini başka birinin üstlenmesi olasılığı vardı. Yerli boylardan gelmiş, ekseriyetle yüksek yayla patikalarında yararlanılan pirinç hamalları da vardı. Eğer Qing yönetimi tarafından istihdam edilmişlerse, onlara da düzenli ücret ödenir, günlük tayın olarak arpa dağıtılırdı, fakat eğer yerine getirdikleri iş angarya (vergi yükümlülüğü anlamında) gereğiyse, ücret almadıkları anlaşılmaktadır.

Sancak garnizonlarında belli sayıda kadrolu istihdam edilmiş ok ve yay ustaları, nalbantlar, tüfek imalatçıları, eyerciler ve gemi marangozları gibi profesyonel zanaatkârlar bulundurulurdu. Erkek hizmetkârlara benzeyen bu insanlara "el işçileri" anlamında *jiangyi* adı verilirdi.[72] "Resmî işçiler" anlamında *guanyi* denen ordunun ayrılmaz bir parçası olan bu insanlara özellikle kazıklı çitlerin, tahta köprülerle tombaz köprülerin inşasında ya da cephedeki dökümhanelerde gerçekleşen top imalatında güveniliyordu; bu durumda onları uzman askerler diye tanımlayabiliriz. Çoğu özel alet ve edevatla çalışmak zorunda olduğundan, yük parası olarak en az 10 *tael* alırlardı. Sıhhiyecilere bile belirli sayıda erkek hizmetkâr bulundurma hakkı tanınmıştı.

Yeşil Sancak ordularının kendi garnizonlarında "resmî zanaatkârlar" yoktu. Silah üretimi özel piyasadaki zanaatkârlar tarafından yerine getirilirdi. Savaş sırasında yeni kılıçlar, hançerler, teber ve savaşta Çinlilerin kullandıkları binbir türlü mızraklar gerektiğinde bunların üretilmesi için nalbantlar kiralanırdı. Silah üretiminin maliyeti yerel çapta sabit olur, silahların ömrüne ve bakımına ilişkin belirli kurallar ölçüsünde geri alınabilirdi.[73] Malzeme maliyetlerinin yanı sıra emek maliyetine de listelerde yer verilirdi. Bir sefer sırasında orduya hizmet etmek üzere kiralanmış her türlü zanaatkâra cömert davranılırdı. Muharebe alanına kadar kat edilecek mesafeye bağlı yük parası (beş ve altı *tael* arasında) tahsis edilirdi. Böyle zanaatkârlar eğer uzaklara gitmişlerse, aile ödeneği (*anjiayin* sözlük anlamı "aileyi rahatlatacak para")

71 Dai, "The Qing State, Merchants, and the Military Labour Force in the Jinchuan Campaigns", s. 58-59.

72 Yukarıda da belirtildiği gibi tıpkı *genyi* sözcüğündeki gibi *yi* de eski, bedelsiz angarya tanımından çıkmıştır.

73 *Junqi zeli* (1971 basımı), *Gugong zhenben congkan* içinde, s. 293 (Haikou, 2000), bkz. belli başlı garnizonun silahlarına ilişkin yönetmelikler.

alırlardı. Gidecekleri istikamete doğru yola koyulduklarında 0,06 *tael* kadar yiyecek harcırahı ödenir, sınır dışına çıktıkları zaman bir kilo pirinç verilirdi. Zanaatkârların çalışacakları yerde işte harcayacakları çabaya göre iki ve üç *tael* arasında aylık alırlardı. Terziler, haritacılar, oduncular, tekne marangozlarıyla nalbantların ücretleri top dökenlerden daha azdı. Hem bu adamlar hem de evdeki ailelerine günlük bir kilo pirinç dağıtılırdı. Ne var ki bu düzenlemeler ancak 1770'lerin sonlarında ülke genelinde uygulanır olmuştu. Daha önce aldıkları ücrete ilişkin düzenlemeler eyaletten eyalete büyük farklılıklar gösterirdi. Uzmanların çoğu en az birkaç ay olmak üzere uzun süreyle kiralanırdı. Aksi takdirde sevkiyat maliyetleri çok yüksek rakamlara varırdı. Sıhhiyecilerden söz edildiği çok nadir de olsa kiminin halktan kiminin de İmparatorluk Tıp Akademisi'nden geldiği bilinir. Akademi mensupları muhtemelen subayları ya da neferleri değil, sadece savaş alanına çıkan imparator ya da prensleri tedavi ederlerdi.[74]

Sivil yetkililer savaşın gerisinde lojistik düzenlemelerde önemli rol üstlenirlerdi. Tıpkı profesyonel askerler gibi doğal olarak onlara da normal maaş ödenir, aynı zamanda yük parası, tuz ve sebze parasıyla günlük erzak pirinç verilirdi. Cephedeki askerler gibi görevde sergiledikleri üstün başarılar onların da ödüllendirilmesi ya da terfi ettirilmeleriyle sonuçlanabilirdi. Ancak lojistik alanında görülen hizmet normalde başkent bölgesindeki malikânesinde yaşayan, örneğin bölge yargıcı olan birisi için pek rağbet edilecek bir görev değildi. Savaş sırasında tayin edildikleri şehirden ayrılıp savaş alanına giden yol üstünde bir yerde bulunan lojistik merkezine taşınmak zorundaydı. Sivil yetkililerin lojistik merkezleri kollamaları gerekiyordu, sorumlu oldukları merkezlerin sayısı resmî rütbelerine göre değişirdi. Pek rağbet görmeyen bir iş olduğundan lojistik hatlar genellikle devlet sınavlarını geçmiş ama henüz bir makama getirilmemiş beklenti içindeki yetkililerin sorumluluğuna verilirdi. O süre boyunca maaş almazlar, sadece bekleme listesinde ilerleme ve ortalama süreden daha önce atanma umuduyla işlerini yaparlardı. Lojistik alanında para almadan hizmet eden başka bir grup yetkili de birtakım suçlar işledikleri için tenzili rütbeye uğramış olanlardı. Neredeyse köleleştirilip suçlarının (*shuzui*) bedelini rağbet görmeyen bir mevkide parasız çalıştırılarak öderlerdi. En üst rütbeli yetkililerin bile rütbeleri düşürülüp askerî malzeme tedarikinde parasız hizmete gönderilebilirdi, örneğin İkinci Altın Irmak Seferi sırasında önceki Sichuan valisi Artai'ın başına gelen buydu. Sivil yetkililerin askerlere oranı yaklaşık 7:1.000'di.[75]

Sefere kimin komuta ettiğine bağlı olarak merkezî hükümetin maiyetinde sıhhiyeci, astronom, saltanat mensubu, yazman, kâtip, tercüman, ferman ya-

74 *Junxu zeli*, *Hubu junxu zeli*, Bölüm 6.

75 Theobald, "The Second Jinchuan Campaign", s. 136, 142.

zıcısı, bakanlık görevlisi, sansür kurulu üyesi, İmparatorluk Sunakları Sarayı, İmparatorluk Eğlenceleri Dairesi, Yüksek Mahkeme görevlileri gibi tüm devlet memurları katılabilirdi. Hepsine yük parası, tuz ve sebze parası, günlük tayın ve sabit sayıda yük hayvanı verilirdi.

Seferlere katılanlar merkezî hükümetin en üst kademesindeki memurlar, generaller ve mareşallerdi. Bu cümlenin altını çizmek gerekir, çünkü Sancak mensuplarının "amfibi"[76] karakterinin önemine işaret eder. Sancak mensupları olarak Devlet Konseyi ya da Genel Sekreterlik mensupları ya tanımı ya da doğası gereği askerdi. Öte yandan savaş olmadığı zamanlarda sivil makamlara gelir ve tuz denetçileri, İmparatorluk Kanalı yöneticileri, sansür memurları, bölgesel yargıçlık ya da valilik gibi sivil görevlerin başına geçerlerdi. Cepheye sevk edilen askerî kuvvetlerin tamamı bir genel valinin emrinde olurdu. Ama büyük bir sefer söz konusuysa, diğer eyaletlerden askerler de dâhil edilir, o zaman da komutaya, ulu kumandan (*jinglüe dachen*) ya da ulu danışman (*jinglüe dachen*) gibi merkezî hükümetin bir üyesi geçer ve ilgili kişiler tekrar gerçek askerlere dönüşürlerdi.

Böylece Qing İmparatorluğu'nda bürokrasi nüfusun çoğu kesimini kendi bünyesine dâhil ederek savaş hizmeti için istihdam etmişti. Bu yönüyle savaş da herhangi bir günlük işten daha farklı idare edilmesi gereken bir durum olarak görülmezdi. 18. yüzyılın sonunda profesyonel askerlerle amele birliklerinin savaş harcırahları dahil savaşın bütün mali yönleri bürokratik açıdan düzenlendi. Devletin yük parası, erzak, özel birliklere özel kıyafet, aile ödenekleri, işgücü parası ve amelelere çalışmadıkları günlerde ayrılacak ödeneğe ne kadar harcama yapacağı kurala bağlanmıştı. Ne ki düzenlemelerde listesi verilen tutarların amelelerin aldıkları gerçek ücretleri gösterdiği bilinmemektedir. Pek çok durumda onları işbaşında tutmak için bu rakam daha fazla olabiliyor, fakat yüksek işsizlik oranının askerî amelelerı daha düşük ücretlere razı gelmek zorunda bıraktığı durumlarda azalabiliyordu. İlkinde, lojistiği denetleyen yetkililerin amelelere ödeme yapmak üzere fazla parayı nereden bulacaklarına bakmaları gerekmekteydi. İkinci durumdaysa amele birliklerine ayrılmış ödeneğin bir kısmını zimmetlerine geçirirlerdi.

1790'lar hanedanlığın iç isyanları bastırmada artık sadece Sancak askerleri ve Yeşil Sancak birlikleriyle baş edemediği yıllardı. Mançulara karşı güçlü duygular besleyen,[77] çıkış noktası dine dayalı ama sonradan apaçık siyasal bir gruba dönüşmüş Beyaz Lotus örgütünün ayaklanması (yaklaşık 1790-1805) sırasında asileri köylerden uzak tutmak ve köylülerin onlara katılmasını önlemek amacıyla yerel seçkinlerin temsilcileri milisleri ya da "yerel or-

76 Dai Yingcong, savaşta sivil yetkililerin işlevlerine ilişkin yayımlanmamış elyazması.

77 Kuhn, *Rebellion and its Enemies in Late Imperial China*, s. 38.

duyu" (*tuanlian*) sahaya sürmüştü. Philip Kuhn'un analizine göre 19. yüzyılın ortasında milis sistemi amaç ve güdü bakımından iki eğilimi harmanlamıştı: Kırsal alanı denetim altında tutmada bürokratik çabalarla kendi mülkiyetlerini ve topluluklarını savunmaya çalışan yerel seçkinlerin uyguladığı, bir bakıma "doğal" ve daha kendiliğinden gelişen askerileşme.[78] Dolayısıyla milislerin yapısı daha karmaşıktı, ayrıca ortada merkezileşmiş bir hanedanlık ordusu olmadığından, bölgesel ve yerel idarecilerin koyduğu kuralların *kendi yerinde* hayata geçmesinde genellikle farklılıklar görülürdü. Liderlik ve malî kaynak bulmaya bağlı olarak silahlanma, tahkimat ve profesyonelleşme seviyeleri büyük ölçüde çeşitlilik göstermekteydi. Tek tek milis kuvvetleri arasında işbirliği kurulabilirdi, kolordular ne kadar karmaşık olursa, para toplama ve profesyonelleşme seçenekleri de o oranda artardı. Yerel bürokrasi açısından en düşük seviyede askerlik hizmetinin bir unsuru için zorunluluk ya da yükümlülük yaygın bir uygulamayken, daha geniş kolordular "cesur" anlamında *yong* adı verilen paralı askerler tutabilirlerdi. Eğer maddi kaynaklar elverişliyse, bu profesyonellere çoğu zaman daha iyi silahlar verilirdi.[79] Kuhn'un aktardığı bir örnek Kanton şehri yakınlarında on bini aşkın kiralık askerden kurulu ve ihtiyaç halinde seferber edilebilecek köylerde bulunan on binlerce "ihtiyat" kuvvete sahip karmaşık bir milis ordusundan söz eder.[80] Bu ordu 1840'larda Birinci Afyon Savaşı sürecinde Britanyalılara karşı ilk kez harekete geçmişti.

Beyaz Lotus ayaklanması Sancak Orduları, Yeşil Sancak birlikleri ve milisler tarafından bastırılırken, önceden başlatılmış daha profesyonel seviyede askerileşme, ondan sonra yaşanan bir başka büyük zorluk, Taiping İsyanı sırasında kurumsallaştı. Bu paralel yapılar şeklinde yürürlüğe konmuştu, hem Taiping ordusu hem de profesyonel ordular benzer doğrultuda, Kuhn'un kavramsallaştırdığı gibi askerileşme ölçüsüne göre düzenlenmişti.

TABLO 12.1
Güney ve Orta Çin'de Askerileşme Ölçüsünde Azalan Sırayla Paralel Askerî Hiyerarşiler

Ortodoks	Heterodoks
Bölgesel ordu	Silahlı topluluklar
Yong (paralı askerler)	*Gu* (eşkıyalar)
Tuanlian (yerel milisler)	*Tang* (gizli dernek locaları)

Kaynak: Kuhn, *Rebellion and its Enemies in Late Imperial China*, s. 166.

78 *A.g.e.*, s. 64.
79 *A.g.e.*, s. 69.
80 *A.g.e.*, s. 70.

Daha sonra gelen büyük ayaklanma 1838-1842 Birinci Afyon Savaşı başlarken kendini gösteren bir hareketti. İlk önce Taipingler, milislere benzer askerî oluşumlar halinde örgütlenmişti. Sancak garnizonunun tamamının silip süpürüldüğü Nankin'de bütün liderleri için birer ordu kurdular ama bir komuta altında birleşmiş tek bir Taiping kolordusu yoktu.[81] Başlangıçtaki sekiz Taiping birliği ve alaylarda 30.000 nefer bulunuyordu.[82] Taiping asileri 1853'te Nankin'e ulaştıkları zaman sayılarının iki milyon olduğu tahmin ediliyordu.[83] Temelinde, bütün Taiping nüfusu askerî birimler şeklinde örgütlenmişti, aralarında kadın savaşçılar da vardı.[84]

Önce Nankin, sonra Pekin yürüyüşlerinde nereden geçtilerse yerel seçkinlerin çıkarlarını tehdit eden Mançu ve Konfüçyüs karşıtı Taiping ayaklanmasının doğurduğu büyük tehlikeye tepki olarak bölgenin ileri gelenleri geniş ordular oluşturmak üzere bağımsız milisleri bir araya getirmişlerdi. Bunların yapıları Taiping ordularına çok benzerdi.[85] Askerlere düşen tıpkı milislerde olduğu gibi kendi geldikleri toprakları ya da yakın çevreyi savunmakla sınırlı değildi. Üstelik elde hazır bulunanlar değil, yerel köylüler arasından bilhassa yetkin kimseler alınırdı. Ücretin "düzenli ordu" mensuplarından dört kat fazla olduğu ve daimi ordudakilerin tersine bunun askerlerin eline geçtiği söylenirdi.[86] Mali destek merkezî hükümetten değil büyük ölçüde eyalet kaynaklarından gelirdi. Bu orduların hususiyeti, belirleyici bir rol oynuyordu. Komuta kademesindeki subayların kendi yurtlarında çalışmaması gerektiği, Yeşil Sancak ordularından farklı olarak[87] tabur seviyesinde (500 kişilik) askerlerin komutanlarından kişisel sadakatlerini esirgememeleri beklenirdi. Taburlara komutanlarının özel isimleri verilebilirdi, bu subay ölür ya da emekli olup komutanlığı son bulursa kendi konumuna birini seçmek yerine birimi dağıtır, onun yerini doldurmak üzere yeni alınan askerlerden bir birim kurulması gerekirdi.[88] Aynı şekilde ordular özdeşleştikleri kurucularına sadakat borçluydular, örneğin, Hunan orduları Zeng Guofan ile Zuo Zongtang, Anhui ordusu Li Hongzhang, Beiyang ordusu Yuan Shikai ile anılırdı. Bu öyle yaygındı ki Luo Ergang bu durumu *bing wei jiang you* (askerler generale aittir) deyişiyle dile getirmişti.[89]

81 Michael, "Military Organization and Power Structure of China", s. 477.

82 A.g.m., s. 476. Kuhn, "The Taiping Rebellion", s. 273'te yaklaşık 1850'de sayının 20.000 kadar olduğunu aktarır.

83 Kuhn, "The Taiping Rebellion", s. 275.

84 A.g.m., s. 276.

85 Michael, "Military Organization and Power Structure", s. 478.

86 A.g.m.

87 A.g.m., s. 472.

88 Kuhn, *Rebellion and its Enemies in Late Imperial China*, s. 148.

89 Luo, "Qingji bing wei jiang you de qiyuan".

1864'te Taiping isyanının bastırılmasından sonra Qing hanedanlığının son evresine yabancı saldırıları savuşturma ve imparatorluk genelinde mantar gibi biten iç isyanları bastırma çabaları damgasını vurmuştu. İsyanlar için eyalet orduları sevk ediliyordu. Ancak ilkine merkezî komuta altında taze bir ordu ve donanma gerekli görünüyordu. Bu nedenle 1865 yılında Pekin dolaylarında üslenmiş Yeşil Sancak askerlerinin bir bölümünü Çinli ve Batılı eğitmenlerce Batı'nın askerî yöntemlerle eğitilip modern ve tektip silahlar ve üniformalarla donatılarak "disiplinli kuvvetler" (*lianjun*) haline getirme girişimleri görüldü. Bunların tıpkı Anhui ve Hunan orduları gibi örgütlenmesi ve ücretlendirilmesi gerekiyordu. Eğer Batılı gözlemcilere güvenirsek, ordu reformuna doğru atılan bu adımın büyük bir etkisi olmadı. Onun yerine özellikle silah, cephane ve askerî yöntemlerin modernleşmesinde kalıcı sonuçları görülen eyalet ordularının gerçekleştirdiği askerî reformlar oldu. 1894-1895 Çin-Japon Savaşı askerî modernleşmede bir dizi başka girişimler doğurdu, bunların arasında en başarılıları Hubei'de Zhang Zhidong ile başkenti çevreleyen kuzey eyaletlerinde Yuan Shikai tarafından yapılanlardı, 20. yüzyılda cumhuriyetçi savaş ağalarının kurduğu özel orduların çekirdekleri oldular.[90]

Her iki ordu da dolgun ve düzenli ücret ödemeleriyle bilinir.[91] 1895 yılında Kuzey Çin ordusunun kurulması merkezî orduya doğru ilk adım olarak düşünülmüştü. Qing hanedanlığının tahttan indirilmeye hiç bu kadar yaklaşmadığı Boksör ayaklanması sürecinde (1900-1901) duraklamalar ve engellerle birlikle sistematik bir ordu reformu 1905'te yürürlüğe kondu. Yeni sahra ordusu (*Lujun*) tamamen Japon ordusu örnek alınarak tasarlanmıştı, yalnızca subayların eğitimine değil aynı zamanda sıradan askerlerin niteliklerine de önem veriliyordu. İlginç olan bir tür "gönüllü askerlik" ya da "seçmeli hizmet" sunmasıydı, böylece hem zorunlu ordu fikri benimsenmiş, hem de devletin en yetkin adayları seçme hakkı korunmuştu. Koşullar konmuştu, örneğin, askere yazılanların beşte biri okuryazar olmalıydı.[92] Öte yandan askerlik mesleğini seçme özgürlüğünün ölçüsü belirsizliğini korumaktadır. Amerikan askerî ataşesinin bildirdiği üzere yerleşimlere belli sayıda adam bulunması emredilir, kimi seçecekleri kararıysa yerel yetkililere bırakılırdı.[93] Dahası, ordu reformu sayesinde kesin komuta yapıları, silah ve kıyafette tektiplilik sağlanmış, ücret baremi kolordu komutanına verilen aylık 1.600 *tael* ile erlerin 4,2 *tael* aylık ücretleri arasında açık bir yelpazede ayarlanmıştı (bir kolorduda 1.595 subay, 23.760 erat, 4.469 katır ve at, 108

90 Powell, *The Rise of Chinese Military Power*, s. 56.

91 *A.g.e.*, s. 78.

92 *A.g.e.*, s. 176.

93 *A.g.e.*, s. 235.

top bulunurdu).[94] Muvazzaf birlikleri, birinci ve ikinci sınıf yedekleriyle ordu tıpkı Avrupa'da olduğu gibi yedek ordu olarak örgütlenmişti. Muvazzafların hizmet süresi üç yıldı, birinci sınıf yedekler de üç yıllık hizmet verir, ikinci sınıf yedekler için bu süre dört yıl olurdu. Aktif görev dışında birinci sınıf yedeklere ayda bir *tael*, ikinci sınıf erlere yarım *tael* ödenirdi.[95] Plan çerçevesinde on yedi yıl içerisinde (1922 itibariyle) Çin Sahra Ordusu'nda otuz altı tümen olacaktı, buysa 400.000'den fazla adam demekti.

Ancak bastıran bir soruna çözüm getirilmemişti, merkezî hükümete göre eyaletler sahra ordusu kapsamındaki kendi tümenleri üzerinde hâlâ daha çok denetime sahipti, çünkü kendi bölgelerinde üslenmiş tümenlere mali kaynağı onlar sağlıyorlardı.[96] Bir başka sorun da Sekiz Sancak ve Yeşil Sancak ordularının sayılarının azaltılmakla birlikte hâlâ korunuyor olmasıydı. Onları eğitime ve Batı'nın yöntemleriyle geleneksel orduların bir parçası olmaya alıştırma yönünde çaba gösterilse de ağır ilerleme kaydediliyordu, üstelik Mançu merkezî hükümeti Sancak sınıfından tamamen vazgeçmeye hazır değildi.

Muhtelif orduların sayısını kesin olarak bilen olmadığı gibi sadece istihdam edilen askerlerin kesin sayısına dair değil, aynı zamanda savaş halinde kimlerin ülke savunmasında fiilen yer alabileceğine ilişkin tahminler çoktur. Ordunun başkaldırıp iki bin yılı aşkın imparatorluk hâkimiyetine son noktayı koyduğu 1911 devriminin arifesinde çeşitli ordulara ait rakamlar aşağıda verilmektedir:

TABLO 12.2
1900 Yıllarında Qing Ordularında Kuvvet Sayıları

Ordu	Asker sayısı (yuvarlak resmî rakamlar)*	Çeşitli tahminler (yuvarlak rakam)**
Devriye ve Savunma birlikleri *Fangying* (eyalet ordularına işaret eder)	334.000	Fransız Genelkurmayı 1908: 216.000; ABD Askerî Ataşeliği 1909: 157.000; Çin Yıllığı 1912: 277.000
Sancak Ordusu, *Qiying*	263.000	1911: 255.000 asker, bundan 38.000 eğitimli *Lujun*; 37.000 eğitimli devriye ve savunma birliklerinde veya benzer birimlerde; geri kalan üçte iki eğitimsiz veya askerî değeri yok.
Yeşil Sancaklar, *Luying*	133.000	50.000'den fazla adam toplayabildikleri kuşkuludur.
Yeni Ordu, *Lujun*	286.000	
Toplam	1.016.000	807.000 ila 748.000 arasında.

Kaynaklar:
(*) Shen Jian, "Xinhai geming qianxi woguo zhi lujun ji qi junfei", s. 140.
(**) Powell, *The Rise of Chinese Military Power in China*, s. 295.

94 *A.g.e.*, s. 178.

95 *A.g.e.*

96 *A.g.e.*, s. 268.

Zaman içinde eğilimler

Askerlik "İşi" projesi bağlamında[97] zaman içinde gelişen eğilimlerin altı katmanlı bir matrisle yorumlanması gerekmektedir. Bu matriste işgücü koşullarını ve ilişkilerini belirleyen altı etmenin zamanla geçirdiği değişim tanımlanarak birbirleriyle ilişkilendirilir. Bu belirleyici etmenlerin ilki teknoloji (silah ve düzenek teknolojisi gibi donanım ve yazılım becerileri, işe alım teknikleri ya da ordunun iç yapısı); ikincisi siyasal ve sosyo-ekonomik aksaklıklar (çoğunlukla savaş sebebiyle); üçüncüsü ekonomik ve finansal etmenler (kaynak bulunurluğu ya da parasallaşmış piyasa ekonomisinin yükselişi); dördüncüsü demografik etmenler (yeni nüfusların birdenbire bulunur olması ya da nüfus artışında düşüş); beşincisi arz koşulları ve işgücü talebi ve sonuncusu ideolojik etmenler (askerî işgücünün uygunluğuna ilişkin fikirler ya da ortak dava olarak ulus kurma ideali gibi) olarak sıralanabilir. Belirleyici etmenlerin "kronolojik vektörler" olarak tanımlandığı nicel, ikili (evet/hayır) öğeleriyle bir matris ortaya koymak yerine belli sayısal ölçülerde yapılan nitel bir tanımlamayı yeğleriz, bu sayede zamanla geçirdiği değişimler daha iyi saptanabilir. Çin askeriyesi içindeki işgücü ilişkilerinde birbirini izleyen büyük değişiklikler 1650, 1800 ve 1900 yıllarına denk düşmektedir. Bu yıllar Global Collaboratory on the History of Labour Relations tarafından dünya çapındaki işgücü ilişkilerinin karşılaştırmalı analizi için seçilmiş örneklerdir.[98]

Mançuların imparatorluk saltanatını ele geçirmesinin sonucu Ming döneminin zorla askerlik hizmetinden paralı Yeşil Sancak Ordusu ya da kabaca mükellef işgücünden ticarileşmiş olana geçiş, bu kitaba katkı olarak David M. Robinson'ın kaleme aldığı "Çin'de Askerî İşgücü, 1500'ler" başlıklı makalede bütün ara evreleriyle açıklanmıştır. Vergi gibi zorla ödenen işgücünden ticarileşmiş paralı askerî işgücüne geçişin 1500 ila 1650 arasında yaşanmış bir süreç mi, yoksa 1600 yılında paralı işgücünün zorunlu askerliğe yer bırakmamak üzere çoktan yerleşip yerleşmediği hâlâ tartışma konusudur.

Fethin ileri gelenlerinin etnik bileşimi Sekiz Sancak ordularının yeni oluşumunu gerekli kılmıştı. Mançuları ilgi odağına koyarak 18. yüzyıl sonunda tek etnik (sadece Mançular) grup modeline dönecek olan etnik-bedelsiz işgücünden, çok etnik yapılı bedelsize geçiş olarak analiz edilebilir.

---

97 Erik-Jan Zürcher, "Fighting for a Living: Origins, Practices and Consequences of Different Forms of Military Employment in Europe, the Middle East and Asia (1500-2000)", Ortaklaşa gerçekleştirilen "Fighting for a Living" (*Askerlik "İşi"*) çalışması için gözden geçirilmiş anımsatıcı not, s. 2. https://projects.iisg.nl/web/fighting-for-living/results (son erişim tarihi: 10 Temmuz 2013).

98 Bkz. a.g.m. ve "Global Collaboratory on the History of Labour Relations: Results," https://collab.iisg.nl/web/labourrelations/results (son erişim tarihi: 10 Temmuz 2013).

Gerek Sekiz Sancak gerekse Yeşil Sancak ordularının ikmal hizmetlerinde büyük ölçüde piyasanın düzenlediği nakliye ve uzmanlık isteyen işler için özgür ücretli emekte artış söz konusuydu. Bu da (ayni vergi yükümlülüğü veya angarya olarak) bedelsizden parasal ücretlerle karşılanan ticarileşmiş işgücüne değişimi sağlar. Başta isyancılara karşı olmak üzere savaşları düzenleyenler giderek daha çok bölgelerdeki yerel hükümetler oluyordu. Amele birliklerinin örgütsel karmaşıklığı kısa mesafeler nedeniyle azalmış ve amele hizmetlerine duyulan ihtiyacı hafifletmişti.

Milislerden ve paralı askerlerden kurulu ilk eyalet orduları savunma görevini Sekiz Sancak ordularından ve özellikle Yeşil Sancaklardan devralmışlardı. Eğer Yeşil Sancak ordularından yerel milislere geçiş dikkate alınırsa, bu aslında ticarileşmiş işgücünden bedelsiz olana doğru değişimi temsil ediyordu, çünkü yerel milisler esasen köylü nüfustan seçilip kuvvetlere alınırlardı. Bunu izleyen yerel milislerden eyalet ordularına 19. yüzyılın ikinci yarısındaki geçişse, askerlerin ilk savaş ağaları tarafından parayla kiralanması sebebiyle bedelsizden ticarileşmiş işgücüne değişmenin yansımasıdır. Burada değişim işgücü ilişkisinden çok istihdam kurumunda değişimden, daha açıkçası merkezî hükümetten alıp önce yerleşimlerin, sonra da eyaletlerin eline doğru iki aşamalı geçişten geliyordu.

19. yüzyılın sonunda ömür boyu paralı askerlerden kurulu Yeşil Sancakların ticarileşmiş işgücünden ve Sekiz Sancakların bedelsiz işgücünden, aslında zorunlu askerlik hizmetini getirmek amacıyla kurulmuş olmalarına bakılmaksızın *fiilî* profesyonel ordulara doğru bir geçiş daha gerçekleşti. Gerçekte zorunlu askerlik öngörüldüğünden bambaşka biçimlerde yürütülüyordu. Yerleşimler gücü kuvveti yerinde bütün erkek yurttaşları göreve çağırmak yerine kotalarını nasıl dolduracaklarına karar verirlerdi, acil durumlardaysa zorunlu askerliğe başvururlardı. Yeni kurulmuş Savaş Bakanlığı'nın umutlarının aksine eyalet istihdamından imparatorluk istihdamına geri dönüş gerçekleşmemişti.

Hipotez matrislerinde geçişlerin açıklanması

Ortaklaşa *Askerlik "İşi"* projesi kapsamında geliştirilen askerî işgücü ilişkilerindeki değişikliklerin açıklamasına yönelik hipotez matrisleri altı seçenek sunar. Aşağıda bu etmenlerden hangisinin kesişen belirli yıllarda ağırlık kazandığını tartışıyoruz. Ayrıntılara girmeden önce 1500 ila 1900 yılları arasında Çin'de parasallaşma artışında çok uzun süreli eğilimi vurgulamak gerekir. David Robinson'ın katkıda bulunduğu, "bedelsiz" işgücünün düzenli iaşelerle, ilaveten hediye ve bağışlarla karşılanabildiğini ortaya koyan makalede tartışılmaya başlamıştır. Zorunlu işgücüne karşı kiralık işgücünün yük-

selişinde parasallaşma başlıca rol oynuyordu. Bunun yanı sıra Çin'deki bedelsiz askerî işgücü zorunlu hizmetle sınırlı değildi, 16. ve 17. yüzyıllar arasında nüfusun daha da arttığı göz önüne alındığında askeriyenin elindeki özgür işgücü oranının yükselmesi zorunlu hizmete başvurulmasına gerek duyulmamasına neden olmuştu.

Askerî işlerde işgücü ilişkileri neden değişti?

Askerî teknoloji gerek "donanım" (yani silah ve zırh) gerekse "yazılım" (askerî beceriler anlamında) açısından 1650 dolaylarında bedelsizden profesyonel işgücü ilişkilerine geçişte, dolayısıyla Ming'in babadan oğula aktarılan askerî ocaklarından tutun da Yeşil Sancak ordularına veya Sancak ordularında yeni bedelsiz işgücü ilişkilerinin yükselişine kadar önemli bir değişim yaşanmamıştı. Misket tüfekleri ve toplar önceki gibi kullanılıyordu, ancak Mançular atlı okçuluk becerilerine pek değer veriyor, oklarla yayları gerçek Mançu silahları olarak kabul ediyorlardı. Sancak orduları (öyleyse paralı askerlik mesleğinden çok bedelsiz işgücü) daha çok sınır bölgelerindeki büyük fetih savaşları için sevk edilen seçkin askerler olarak görülürdü. Ming ya da Ming sadıklarıyla Qing arasında geçen deniz seferlerinin başlangıç aşamasında ilk grubun ikincisine göre belirleyici teknolojik üstünlüğü vardı. Öte yandan bu açıdan deniz subaylarıyla askerlerinin "yabancı" Mançulardan çok Han Çinlileriyle özdeşleştirilmesi halkın Zheng donanmasına mı yoksa Qing donanmasına mı katılacağını belirlemişti.

1800'e gelindiğinde ikmal hizmetleri bedelsizden, vergi gibi zorla yerine getirilen ve ticarileşmiş işgücüne, oradan parayla istihdam türlerine doğru yavaş yavaş değişim geçiriyordu. Beceriler söz konusu olduğu sürece kiralık işgücünün özellikleri daha iyi uzmanlaşma olanağı da getirmişti, ne de olsa artık fetih savaşları için top dökümcüleri ya da çadır dikiciler istihdam edilebiliyordu. Yeşil Sancak ordularında ticarileşmiş, paralı işgücünden erken yerel milislerin örgütlenmesinde bedelsiz türlere kayış askerî teknolojide yaşananlar sayesinde değil, yine beceri ve örgütlenme alanındaki değişiklikler nedeniyle meydana gelmişti. İçeride patlak veren isyanlara yoğunlaşan bu savaş türü uzman ve seçkin birliklerin önemini azalttı. 19. yüzyıl boyunca askerlerin teknolojik düzeyleri, kendini güçlendirme ve askeriyenin modernleştirilmesi dönemine dek, genel olarak düşüyordu.

1900 yılında paralı Yeşil Sancak askerlerden profesyonel, bölgesel ordulara (işgücü ilişkilerine değişiklik getirmeyen) ve Sancak ordularından profesyonel ordulara (işgücü ilişkilerinin bedelsizden ticarileşmişe geçmesini kesinlikle etkileyen) geçiş tam yol ilerliyordu. Modern, Batı tarzı silahlar, askerî tatbikatlar ve komuta yapıların gelmesi, birimlerin askere alımda aracı-

larla ilişkilerini başka bir kılığa sokmuştu. 19. yüzyılın ikinci yarısında yeni teknolojinin satın alınmasıyla birlikte nüfus içindeki zanaatkârlar ya silahhanelere alınır ya da bilhassa gemi inşaatına ikmal memuru verilirlerdi. Genel eğilim, silahlanma ve cephanede teknik uzmanlığı, modernleşen paralı ordularla giderek daha çok bütünleştirmekti.

Savaş ve onu izleyen siyasal ve sosyo-ekonomik bozulma da askerî işgücü ilişkilerinin değişmesinde rol oynuyordu. Özellikle daha önceki hükümdarların ordusunun ve ticarileşmiş işgücü ilişkisi türünü temsil eden Yeşil Sancaklar olarak yeni tanımının bütünleşmesinde durum açıkça buydu. Bir yandan bu, insan gücünü yeni hükümdarlara bağlamak için gerekliyken, diğer yandan Çin'in Mançular tarafından fethi yüzünden kendi yurttaşlarına ve komşu halklara karşı savaşan Çinlilerden kurulu askerî birimlerin belli bir türünü de gerektiriyordu. Mançu nüfusu bu görevi üstlenemeyecek kadar küçüktü, Mançu askerleri süvari birlikleriyle Çin'in pek çok bölgesinde çarpışmaya uygun değillerdi. Buna göre Mançular tarafından Çin'i fethetmek üzere düzenlenmiş savaş Ming hanedanlığıyla diğer rakiplerin daha önceki askerî birliklerini yeniden örgütlemek ve yeniden kurmak için bir fırsattı.

Mançular 17. yüzyıl içerisinde Çinli çoğunluk üzerinde üstünlük kurmuş fetih seçkinleriydi. "Yerleşik yabancıların"[99] sürekli tetikte olma ihtiyacı onları kendi insanlarını garnizona almak, kuramsal açıdan sivil işler aramalarını yasaklanmış profesyoneller olarak koruyup beslemek zorunda bırakmıştı. Böylece garnizonlarda 1630'larla 1683 arasında nihayet elde edilen zafer, burada çalışanların ve yaşayanların işgücü ilişkilerinden çok, koşullarını değişikliğe uğratmıştı.

17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyılda sınır bölgelerinde büyük fetih savaşları etkili lojistik operasyonları sürdürmek için askere alımda çabukluk gerektirdiğinden işgücü ilişkilerine değişiklik getirmişti. Askeriyeye işgücü, ustalık ve malzeme tedarik edecek uzmanlara gerek duyuluyordu. Bedelsiz işgücü, ordunun taleplerini karşılamaya yetmiyordu, dolayısıyla işgücünün vergi kayıtlarında yer alan nüfus içinden değil piyasadan toplanması gerekliydi.

Savaşın yer değiştirip imparatorluğun iç bölgelerine kayması bu durumu da değiştirdi. Askerî operasyonlar eskisi kadar profesyonelce yürütülmüyordu. 19. yüzyılın ilk yarısında her an her yerde hâlâ savaş olgusu görülmekteydi, buna rağmen düşmanlarla çarpışanlar onlarla aynı savaş becerilerine sahip seçkin birlikler olmak şöyle dursun, düşük seviyedeki asilerdi. Çin'in büyüyen nüfusunun toplumsal sorunları çoğunlukla binyıllık dinî fikirlerden ilham alan iç isyanların artışına da sebep oluyordu.

1900'de giderek değeri düşen Yeşil Sancak ve Sancak ordularından profesyonel ordulara geçiş emperyalist güçlerin daha yetkin savaşma becerilerin-

99 Elliott, *The Manchu Way*, s. 268-271.

den esinlenmişti. Bu değişim, 18. yüzyılda Mançular tarafından önemi azaltılmış harekât alanı olan deniz savaşının indirdiği darbenin daha etkili olmasıyla aynı döneme rastlar. Afyon savaşlarından beri Mançular kendi topraklarının bazı kısımlarında egemenliklerini kaybetmişlerdi. Bunlar arasında, örneğin, Hong Kong 1842/1898; 1842'den itibaren serbest limanlara tanınan uluslararası imtiyazlar; Tayvan 1895, Jiaozhou Körfezi (Shandong eyaletinde) 1897; Lüshunkou/Port Arthur 1898 ya da Kuzey Vietnam'daki tabiyetleri (1884) ile 1871'de Rusya tarafından ilhak edilip 1881'de Qing İmparatorluğu'nun kısmen geri aldığı, bugün Sincan bölgesinde yer alan İli Nehri Havzası bulunmaktadır. Merkezî hükümetin askerî alandaki zafiyeti hem silahlanma hem de askerî beceriler açısından modernleşmenin ivedilikle gerçekleştirilmesi gerektiğinin anlaşılmasını sağlamıştı. Savaşta yenilgiye uğramak askerî örgütlenmede değişimi körükler, aynı zamanda işgücü ilişkilerini de etkilerdi.

İktisadi ve mali etmenlerin derinlemesine incelenmesi, iç içe geçmiş bir dizi soruyu gündeme getirir. Maddi kaynağın bulunur olması savaş haline girmenin ya da sonucunun sebebi miydi? Yakın tarihte yaptığı bir çalışmada,[100] Kuroda Akinobu, 1783 yılında Qing ve Britanya imparatorlukları karşılaştırıldığında ortaya çıkan rakamlara göre Çin hazinesinin o yıl vergi gelirlerinden altı kat fazlasını elde ederken aynı yıl Britanya İmparatorluğu'nun kamu borcunun yıllık vergi gelirinin yirmi katına ulaştığını aktarır. Kuroda'nın hesapları Britanyalıların toplam borcunun Çin devletinin yıllık harcamalarının yirmi katına eşit olduğunu gözler önüne sermektedir.

Bu da Çin imparatorlarının ve merkezî hükümetin yetkililerinin, savaşların ancak kaynaklar yeterli olduğunda çıkarılabileceği fikrini benimsediklerini gösterir. Qianlong imparator devlet hazinesinde yeterli kaynak bulunduğu ve savaş çıkacak olursa kemer sıkmaya gerek olmadığı konusunda Gelirler Bakanlığı (*hubu*) bünyesindeki hesap uzmanlarını tekrar tekrar ikna etmişti. Öte yandan herhangi bir hükümet harcamasının gelirlere göre ölçülmesi zorunluydu.[101] John Brewer'ın ikna edici tartışmasının izinden gidersek, aynı dönemde Britanya İmparatorluğu serbest girişimcilerin kâr etmesi amacıyla Yedi Yıl Savaşları ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı gibi savaşlar açmıştı. Bu savaşların açılması için gereken kaynaklar kredilerden geliyordu.[102]

Kuroda kâr odaklı savaş türünü, temelde bambaşka bir gelişim yolu izleyen krediye bağımlı toplumlara karşı nakde bağımlı olanlara atfeder.[103]

100 Kuroda, "The Eurasian Silver Century", s. 269.

101 Theobald, "The Second Jinchuan Campaign", s. 333, 381-382, 386-388.

102 Brewer, *The Sinews of Power*, s. 30, 39, 114-126.

103 Kuroda, "The Eurasia Silver Century", s. 268.

işgücü ilişkileri açısından mesele, Çin kamu hazinesindeki servetin nasıl olup da askerî işgücünde en yüksek riski taşıyan emekçilerin eline geçtiği ve nakdin daha az ya da daha çok akışkan olmasının askerlerin hizmete alınması ve istihdam edilme şekline etki edip etmediğiydi. Belli hanelere dayatılan veya hak tanınan bedelsiz işgücü hizmetinden paralıya, gönüllü düzenlemelere geçiş askerlerle destek hizmetlerinin karşılığını ödemek için gereken parasal araçların daha fazla bulunur olmasıyla aynı zamana mı denk düşüyordu? Diğer bir deyişle, askerî ücretleri ödemeye yetecek miktarda para bulunduğu zaman, çoğunlukla parasal olmayan bedelsiz işgücü azalmış ya da ticarileşmiş işgücü düzenlemeleri uğruna tamamen kaldırılmış mıydı?

Burada mercek altına yatırılan örnekler bu sorulara bazı bakış açıları getirir. Ming döneminden Qing dönemine geçiş sürecinde her iki hanedanlığın da başlıca iki tip askerî işgücüne sahip olduğunu görmekteyiz. Ming hâkimiyetinde bu askerî hane olarak babadan oğula aktarılan kayıttı, bu askerlere toprak ve aynı zamanda ücret sağlamak gibi basit bir düzenlemeyle hukuken bağlı ve zorla çalıştırılan işgücüydü. Paralı askerlere (başka sözlerle, bağımsız komutanlar tarafından kiralanmış, "kapıkulları" denilen) yönelik düzenlemeler fiilen olmasa bile, en azından yasal olarak daha kolay değiştirilebilir ya da tamamen iptal edilebilirdi.[104] Bu bakımdan özgür olmayanların çalışma fırsatları daha iyi olabiliyordu, ne de olsa ücret ödemelerindeki zaman aralığı babadan oğula askerî hanelere göre daha kısaydı.[105] Qing hâkimiyetinde işgücü ilişkilerinin bedelsiz türü Sancak nüfusunun omuzlarına ağır yükümlülük olarak bindirilmezdi; onlar da gerek ödeme koşulları gerek sosyal açıdan ve onunla elde ettikleri mevki itibariyle bunu bir ayrıcalık olarak görürlerdi. Yeşil Sancak ordularında daha fazla ticarileşmiş askerî işgücü ne aynı saygınlığı getiriyordu ne de karşılığı Sancak ordularındaki kadar yüksekti. Gördüğümüz gibi Yeşil Sancakların sayısı Sancak nüfusunun yaklaşık üç katı olabilirdi. Buysa neferler açısından işgücünün daha fazla ticarileşmesinin daha çok tercih edilen ve daha iyi ödüllendirilen istihdamı yaratmasını gerektirmezdi. Devletin açısından bakıldığında da Sancakların örgütlenme yapısındaki mevkilerin babadan oğula aktarılma özelliği profesyonel askerler havuzunu sürekli kılardı. Bir tür ataerkil ilişki içerisinde devlet, seçkin askerleri olan Sancak mensuplarını kolluyordu. Elde daima çarpışmaya

104 Bkz. Robinson'ın bu kitaba katkı olarak yazdığı "Çin'de Askerî İşgücü, 1500'ler", özellikle de kapıkullarının işverenlerinin soyadlarını alabildiğine ve statülerinin kiralık işçiyle aile üyeleri arasında belirsiz bir yerde durduğuna işaret eden paragraf. Aynısı geç Ming döneminde Yangzi deltasının geniş hanelerinde çalışan serfler için de söz konusuydu. Bkz. McDermott, "Bondservants in the T'ai-hu Basin During the Late Ming", s. 679.

105 Robinson'ın işaret ettiği üzere düzenli garnizon askerlerine göre kapıkullarına aldıkları ücret ve diğer imtiyazlar bakımından ayrıcalık tanınırdı.

hazır askerlerin bulunması bu denli yüksek maliyetli özel birliklere maddi kaynak aktarmaya yetecek kadar önem taşırdı.

18. yüzyılda askerî maliye alanında danışmanlar, ikmal hizmetleri açısından, işgücü piyasasından kiralanan insangücünün örgütlenmesinin vergi kayıtlarına göre askerî hizmet için köylü toplamaktan ne daha pahalı ne de daha güç olduğunu nihayet anlamışlardı. Bu da gönülsüz işçilerin kaçmasının ve yerlerine başkalarının bulunmak zorunda kaldığının sebebiydi. Benzer bir şekilde 1800'den sonra eşkıyalara karşı kurulan milisler için köylü askerlik hizmeti toplamak aynı görev için profesyonel orduyu beslemekten yüzeysel olarak daha ucuz gibi görünüyordu. Ancak buradaki sorun milislerin iyi eğitilmemesi, teçhizatlarının yetersiz olması ve en nihayetinde eşkıyalara ve asilere karşı savaşan eyalet ordularına kıyasla pek şevk göstermemeleriydi. Uzmanlık becerileri, iç ve dış düşmanlara karşı savunmada silah elde etmek için 19. ve 20. yüzyılın askerî reformları bütçeyi artırma çabasındaydı. Çin'in 19. yüzyılda çeşitli emperyalist zorluklar karşısında uğradığı yenilgiler büyük ölçüde askerî modernleşme için mali kaynaktan yoksun olmasına bağlanır. Buna karşın, 1945'te milliyetçi ve komünist ordular arasındaki mücadeleyle 1949 iç savaşında askerlerin şevkinin ve komutanların güvenirliğinin olmaması, Milliyetçi (Kuomintang) ordudaki askerî modernleşmenin yeterli olmadığını gösterir.

Demografik etmenler askerî işgücü ilişkilerini başlıca iki yoldan etkiliyordu. Birincisi, Mançularla birlikte savaşçılar ve garnizon askerleri olarak yeni bir nüfusun ortaya çıkmasıydı. Etnik açıdan kendini tanımlama onlara el üstünde tutulan bedelsiz ve seçkin bir statü vermişti. İkinci olarak 1650 ile Qing döneminin sonu arasında geçen yıllarda, sadece 19. yüzyıl ortasıyla sonlarına doğru hafif ama geçici bir düşüş gösteren nüfusa, büyümenin damga vurmasıydı. Gerek askeriye gerekse destek hizmetler Çin'deki genel nüfus artışı sayesinde işgücü bolluğu kazanmıştı. Bu da zorunlu askerliği büyük ölçüde gereksiz kılmıştı. Babadan oğula Sancak hanelerinin bedelsiz işgücü bakımından bu artışla yalnızca yetişkin erkek azınlığın askerlik hizmetine dahil edilebildiği bir durum belirdi. Sancakları desteklemede ekonomik sorunun çözümü, askerlik dışında kalan işlere getirilen yasağın kaldırılması ve 19. yüzyıl sonlarında da Sancakların toptan dağıtılmasıyla bulundu.

Daimi devlet ordusu ve diğer "işverenler" arasında askerî işgücü uğruna süren çekişme kendini en çok, basit köylü ayaklanmalarının ciddi tehditler oluşturmadan kolayca bastırılabileceği ele alınamadığından, fiilî rekabetin yükseldiği Ming ve Qing hanedanlıklarının son evrelerinde belli etmişti. 1650'de Ming sadık orduları, yerel isyanların elebaşları ve Qing sancakları arasında yaşanan bu rekabet, kuzeyden güneye doğru giderek ülkeyi sardı.

Qing önde gelenlerinin tebaalarına Ming hanedanlığından daha iyi bir ge-

çim yolu sağlamayı amaçladıklarını açıkça ortaya koymaları nedeniyle işgücü ilişkileri değişerek Ming tarafından uygulanan bedelsiz hane kayıt sisteminden Qing'in daha ticarileşmiş Yeşil Sancak ordularına geçildi. Aslında angarya yükümlülükleri devlet açısından inşaat ya da dokumacılık gibi pek çok sivil meslek alanında azar azar terk ediliyor, işçiler parayla kiralanıyordu. 18. yüzyılda destek askerî işgücü söz konusu olduğunda da sınır bölgelerine doğru uzun mesafeli seferlere çıkılması için artan nüfus arasından sağlanan geniş amele birliklerine ihtiyaç vardı. 1800 dolaylarında askerî işgücüne yönelik talebin düşmesi, Sichuan gibi sınır eyaletlerinde işsizliğin yükselmesine sebep oldu. Daha çok milis kuvveti kurulurken, Yeşil Sancaklar ve Sancaklar gibi düzenli orduların daha az sefere çıkması onların savaşma şevkinin düşmesine, iyi eğitilmemesine ve yük parası ve zaferle gelecek para ödülleri sayesinde ek gelir kazanma fırsatlarının azalmasına yol açmıştı. Milis kuvvetleri için askerlik hizmetine köylülerin alınması, geçimini tarımdan sağlayanlara ek gelir kapısı açmış olabilirdi, ancak asıl mesleklerini yerine getirmelerini de engelliyordu. İşsizlerin askere alınarak ticarileşmiş işgücüne geçilmesiyle gelen değişim içerideki isyanlarla başa çıkmak amacıyla angarya sistemini uyarlamaya yönelik ilk girişimlerin kaçınılmaz sonucu olarak görülebilir.

Son olarak ideoloji etmeni, özellikle de askerî işgücünün kullanışlılığına ilişkin fikirler ve ulus kurma ideali kökten değişimin yaşandığı dönemlerde fark edilmeye başladı. 1650 dolaylarında bu, kendilerini "Tanrının Emri"ni miras alan savaşçılar olarak tanımlayan Mançuların iktidara gelmesi, dolayısıyla Han soyundan gelmeseler de Çinliler üzerinde egemenlik kurmalarının meşruiyet kazanmasıydı. Yukarıdaki paragraflarda da işaret edildiği üzere bunun için işgücü ilişkilerinin bağımlı bir şekil alması gerekiyordu. Diğer yandan onlara karşı Han Çinlilerinin Ming hanedanlığını savunanlar, kendi silahlı kuvvetlerinin bir kısmını seferber edebilmişlerdi, çünkü önceki hükümdarlara sadakat Konfüçyüs'ten gelen devlet ideolojisinin önemli bir unsuruydu. Qing karşıtı savaşçıların saikinin aslında Büyük Seddin arkasından gelen hükümdarları reddetmek mi yoksa Ming hanedanlığına gerçekten duydukları bağlılık mı olduğunu değerlendirmemiz güç. En azından başlangıç aşamalarında bu düzenlemenin gönüllülüğe dayalı olması muhtemelen Zheng ailesinin görece uzun süreli hükümdarlığında önemli bir rol oynamıştı. Qing hanedanlığının sonunda ulus kurma fikri, hem yabancı saldırıları hem de içerideki zorlukları savuşturmakta yetersiz kalmış Mançuları reddederek ırkçı tınılarla yükselen milliyetçilikle birleşti. Mançuların doğuştan savaşçılar olarak özsaygısı 19. yüzyıl ortasındaki savaşla sarsılmıştı; milliyetçi modernizasyon için çaba gösterilen bir ortamda artık çağdışı kalmışa benziyordu.

Sonuç

Askerî işgücü ilişkilerinde değişimin olası sebeplerin tartışılmasının sonucu olarak, 1650 ve 1900 arasındaki yıllarda askerlikle ilgili mesleklerde, askerî teknoloji, savaş, mali ve iktisadi unsurlar, demografi, işgücü arzı ve talebinin derin bir etkisi olduğunu görmüş bulunuyoruz. Ancak masaya yatırdığımız işgücü ilişkilerinin bedelsiz ya da ticarileşmiş türüne bunların etkisini ölçmemiz kolay değil. Bedelsiz olan Ming askerî hane kayıt sistemi; 1670'lerle 1680'lerin başları arasında Zheng boyunun Ming'e sadık ara döneminde zorunlu askere alma girişimleri, Qing Sancakları, Qianlong imparatorun yayılmacı savaşlarından önceki angarya yükümlülüğü sırasında destek hizmetleri, 19. yüzyıl başlarındaki milisler ve aynı zamanda genel zorunlu askerliği getirmek üzere yapılan 1905 reformları ile örtüşmektedir. Ticarileşmiş işgücüyse Koxinga'nın getirdiği askere alım uygulamalarının başlangıç aşamasını, Yeşil Sancak ordularını, 19. yüzyıldaki eyalet ordularıyla Yeni Ordu'yu kapsar. Listeden de anlaşıldığı üzere, bedelsiz düzenlemelerin ticarileşmiş işgücü ilişkilerinden mutlaka önce geldiğini gösteren tek doğrultulu bir çizgi bulunmaz. Onun yerine, Çin tarihinde çok uzun dönemler boyunca her ikisinin de bir arada var olduğunu görürüz. Zorunlu askere alma girişimleri farklı saiklerle ortaya çıkmıştı. İlki, Çin'i tamamen saran çetin husumetten her an doğabilecek tehlike nedeniyle Zheng boyu tarafından uygulamaya konmuştu. Demografik etmenler Tayvan'dan Kıta Çini'ne iltica edenlerle çelişiyordu; daha basit bir dille söylersek, Zheng boyunun davasına hizmet etmeye gönüllü olanların sayısı yetersizdi. İkincisi, paraları ödendiği sürece orduya katılmaya istekli yeteri kadar gönüllü bulunduğundan zorunlu askerliğin genele yayılmasına gerek olmamasıydı. Hem Çin Cumhuriyeti (Tayvan'a göçün ardından) hem de Çin Halk Cumhuriyeti ancak 20. yüzyılın ortasından itibaren zorunlu askerlik sistemlerini uygulamaya koydu. Kıta Çini'nde bu uygulama seçmeli hizmet sistemiyle hayata geçirilirdi, Tayvan'da askerlik yoklaması daha geneldi ancak halihazırda kaldırılma sürecine girmiştir.

Bugünkü koşullar ışığında askerî işgücü ilişkilerinde değişimin karmaşık olduğu, bunun nice etmenlere dayanan çok nedensel bir şekilde geliştiği vurgulanabilir. Yukarıda ele aldığımız etmenlerin yanı sıra Qing egemenliğindeki Çin'in, özellikle 19. yüzyıldaki ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşuna dek içinde bulunduğu durumun merkezileşme ve ademimerkezileşme arasındaki gerilimi yansıttığını göz önünde tutmamız gerekir. İlk bakışta, işgücü ilişkilerinde bir değişim görülmeyip ticarileşmiş özelliğin sürdüğü düşünülse de cumhuriyetçi dönemin eşitliği bozan siyasal yönleri vardır. İşverenin merkezî hükümet mi, yoksa ordusunun da yardımıyla bütün ül-

kede egemenlik kurabilecek eyalet beyi mi olduğu hususu ordular içerisinde komuta yapıları, askerlerin sadakati ve ödemelerin düzenliliği açısından çok fark ederdi. Baskıcı bir rakip –devlete karşı dışarıdan gelecek bir rekabet ya da Tayvan örneğindeki gibi yabancı güçlerin savaş tehdidi– de 1650'lerden bugüne değişikliklerle sürekliliklerin bileşiminde başlıca unsurlardan biri olagelmiştir.

13

ASKERÎ HİZMET VE RUS SOSYAL DÜZENİ, 1649-1861

ELISE KIMERLING WIRTSCHAFTER

Aşağı yukarı 15. yüzyılın ortalarından itibaren Rus topraklarının Moskova bölgesinde merkezî bir monarşi gelişmiş ve Rus hizmet devletinin yolculuğu başlamıştı. Monarşinin güçler birikiminin can alıcı noktası, toprak ve serf mülkiyeti dahil asaleti hükümdarı hizmetle bağdaştırmasıydı. Büyük soylu ailelerin ana kolu ata topraklarını miras kapsamında ellerinde tutsa da soylu çoğunluğun mülkiyeti hizmet şartına bağlıydı. 16. yüzyıl ortalarında ata topraklarına sahip olanlar dahil soyluların tamamı zorunlu hizmette bulunuyordu; Kazan, Astrakhan ve Sibirya hanlıklarının fethinden sonra Muscovy* de dünyanın çok etnili, çok dinli imparatorlukları kervanına katılmıştı.

Siyasal merkezileşme, askerî güçlerin birleştirilmesi ve imparatorluğun genişlemesi, Çar IV. İvan'ın korku saltanatı (1565-1572'nin *opriçnina* adıyla nam salmış polis devleti) ve 1598'de hanedanlığın biyolojik ölümü nedeniyle geçici bir durma noktasına gelmişti. Bunun ardından "Zor Zamanlar" olarak bilinen iç savaş, toplumsal isyan ve yabancı işgalinin yaşandığı bir dönem geçti. 1613'ten sonra düzen yeniden sağlanmış, yeni çar Mihail Romanov'un (h. 1613-1645) "seçilmesi" ile sorunlar son bulmuş, kurumsal yenilenme ve modern devleti inşa etme dönemi başlamıştı. Çar Aleksey Mihayloviç'in hükümdarlığı (h. 1645-1676) sırasında 1649 Kanunu (*Ulozheniye*) ile serflik, Muscovy toplumundaki sosyal statüler ve çarlığın hukuki-idari aygıtı, yasaya bağlandı. 1861'de kaldırılana dek Rusya'nın serflik çağı boyunca kanun sosyal statüyle askerlik hizmeti arasındaki ilişkiyi tanımlayan mevzuatın büyük kısmı için başlangıç noktasıydı.

(*) Muscovy: 1280-1500 arasında orta-batı Rusya'da yer alan prenslik ve tarihî bir bölge – e.n.

Merkezî bürokrasi ve hukuken tanımlanmış sosyal grupların yanı sıra Muscovy 17. yüzyılda Avrupa tarzı bir askeriye çıkarmıştı. Reform 1630'lu ve 1660'lı yıllar arasında yeni model piyade ve süvari alaylarının, geniş çapta zorunlu asker toplama uygulamaları ve ömür boyu hizmetin getirilmesiyle başlamıştı.[1] 1654-1667 döneminde Ukrayna'nın Sol Yakası ve Kiev şehrinin ele geçirilmesi Muscovy'nin gerçekten askerî kabiliyetini artırmasına yaramıştı. Yine de reform süreci denemeden öteye geçememiş, monarşinin askerî kapasitesi sınırlı kalmıştı. 1687 ve 1689'daki başarısız Kırım seferlerinin gözler önüne serdiği gibi uzak diyarlarda harekât sürdürmede yetersiz kalınması Çar I. Petro (h. 1682/1689-1725) döneminde yığınla yenilik getirilmesine yol açtı.[2] Petro yönetiminde yıllık zorunlu asker toplama, soylu subaylarla zorunlu hizmet köylülerine yaşam boyu tam yıl hizmet, eşi benzeri görülmedik vergi oranları, daha sıkı idari denetimler ve Avrupa teknolojisiyle kültürel modellerin toplu ithali, Rusya'nın büyük devlet statüsüne yükselmesine zemin hazırlamıştı.[3] Baltık Denizi ve Karadeniz'de Rus gücünün pekiştirilmesi, Polonya'nın parçalanması, Napoléon'un yenilmesi ve I. Alexander'ın (h. 1801-1825) Viyana Düzeni içerisindeki liderliği, gelecek yüz elli yıl boyunca imparatorluğun uluslararası itibarını örneklerle açıklayacak askerî ve diplomatik başarılardan yalnızca birkaçıydı.

20. yüzyılın ortalarına kadar toplumun ezici çoğunluğunun köylü kaldığını, ekonominin büyük ölçüde tarıma dayalı olduğunu göz önüne aldıklarında Rusya'nın askerî gücünü korumuş olması tarihçiler için epeydir merak konusudur. Rus gücünün etkili olmasının en önemli nedeni birbirini izleyen hükümetlerin ve hükümet biçimlerinin uzun süre boyunca insani ve maddi kaynakları seferber etme yeterliği olmuştur. Daha 1630/1631 yılında, Çar I. Petro'nun reformlarından on yıllar önce, düzenli toplanan acemiler ve yaşam boyu hizmet uygulanmaya başlamıştı. Polonya ile süren On Üç Yıl Savaşları (1654-1667) sırasında yaklaşık 100.000 kişiyi askere alan ordu ortalığı silip süpürmüştü, bu her ne kadar küçük bir rakam değilse de 18. yüzyılın başındaki sayılarla karşılaştırıldığında epey azdı.[4] Tarihçilerin tahmini, Petro'nun ordusundaki celp erlerinin sayısının 1700-1711 yılları arasında 205.000, 1713-1724 döneminde de en az 140.000 olduğu yönündeydi. 1725'te Petro öldüğünde Rus ordusunda bulunan düzenli askerlerin sayısı 130.000; gar-

1 Keep, *Soldiers of the Tsar*; Stevens, *Russia's Wars of Emergence*; Fuller, *Strategy and Power in Russia*.

2 I. Petro ve Çar V. İvan 1682 ve 1689 arasında Petro'nun üvey kardeşi, İvan'ın ablası Sofia'nın naipliğinde tahtı paylaşmışlardı. 1689'da Petro ve onu destekleyenler manastıra kapanan Sofia'yla bağlarını kopardılar. Petro'nun gerçek saltanatı 1694'te annesinin öldüğü yıl başladı ama 1696'da İvan ölene dek tek başına hükümdar olamadı.

3 Cracraft, *The Revolution of Peter the Great*.

4 Moon, *The Russian Peasantry*, s. 82-83; Keep, *Soldiers of the Tsar*, s. 50-62, 80-92; Fuller, *Strategy and Power in Russia*, s. 7.

nizon askerleri 75.000-80.000, düzensiz Kazaklarsa 20.000'di.[5] Petro sonrası dönemde askeriye büyümeye devam ederken imparatorluğun nüfusu ve toprakları da genişliyordu. 18. yüzyılın ortasına gelindiğinde 23.230.000 kişilik nüfustan orduda yer alan askerlerin sayısı 292.000'di; 1800'de nüfus 37.414.000 olduğunda 446.000 asker toplanmıştı. 1705 ve 1801 arasında askere çağrılanların sayısı aşağı yukarı 2,25 milyon; 1796'dan 1815'e kadar 1.616.199; 1816-1855 döneminde de 3.158.199 olmuştu. Kırım Savaşı'nın patlak vermesinden sadece birkaç yıl önce imparatorluğun görece barış döneminde ordunun büyüklüğü 859.000'e ulaştı.[6]

Rus toplumuna dayatılan fiilî "savunma yükü" zor hesaplanır, mevcut rakamları sadece yaklaşık tahminler olarak görmek gerekir.[7] Döneme ait Rus verileri kapsamlı istatistiksel bir analiz için genellikle yeterli değildir. Zaten tarihçilerin hangi askerleri saydıkları da açıkça bilinmemektedir. İmparatorluğun düzenli ordusuna ek olarak askerî örgütlenme garnizon birliklerini, gazi birimlerini, askerî kolonileri, Kazakları ve etnik azınlıkların yer aldığı çeşitli düzensiz birlikleri kapsıyordu. Burada amaç, ne kadar önemli bir konu olsa da Rus halkının taşıdığı yükü ölçmek değil, bu denli geniş bir askerî kuvveti zorunlu askerler olarak alıp eğitmek ve onları korumak için gereken örgütsel çabayı vurgulamaktır. Bazen ne kadar verimsiz ve keyfî görünse de bu çaba, maliyeti yüksek askerî zaferleri ve imparatorluğun süregelen genişlemesini devam ettirmede etkiliydi.

Devrimci Fransa'nın yurttaş ordusu kurulmadan on yıllar önce, Rusya serfliğe dayalı zorunlu askerlik sistemi geliştirmişti, bununla ilgili sosyal düzenlemeler 1649 Kanunu'nda ve Çar I. Petro'nun reformlarında yer alıyordu. Hem Muscovy Kanunu hem de Petro dönemi mevzuatı bireyleri, kendilerine tanınan imtiyazlar ve devlete yükümlülükleriyle belirlenmiş yerel topluluklarla sosyal kategorilere sokmuştu. 1719-1728'den itibaren düzenli nüfus sayımlarında zorunlu hizmet yükümlülüğü ve kelle vergisi için erkek vergi mükellefleri tespit ediliyordu. Nüfus sayımı kayıtları, zorunlu yoklama ve kelle vergisinin toplanması birleşince kaynakların seferber edilmesini kolaylaştırmış ve devlet gelirlerini büyük ölçüde artırmıştı. Nüfus sayımlarına dahil edilen gruplar arasında tüccar statüsüne girecek sermayeden yoksun her kategoriden köylü ve şehirli vardı. Ruhban sınıfı ve kilise hiyerarşisinden gelen ama din kurumlarına atanmamış oğulları, her ne kadar nüfus kaydına yazılmayıp kelle vergisi ödemeseler de zorunlu olarak özel yoklamaya tabi tutulurlardı. Asilzâdeler de aynı şekilde nüfus yoklamasından ve kelle vergi-

5 Fuller, *Strategy and Power in Russia*, s. 45-46.

6 Hartley, *Russia, 1762-1825*, s. 10-11; Wirtschafter, *From Serf to Russian Soldier*, s. 3; Curtiss, *The Russian Army under Nicholas I*, s. 108.

7 Pintner, "The Burden of Defense in Imperial Russia".

sinden muaftılar, ancak 1762'de azat edilip gönüllülük esasına göre hizmet etme hakkına sahip olana dek askeriyede veya sivil idarede hizmete devam etmişlerdi. Belirli sosyo-ekonomik ayrıcalıklar karşılığında yıllık ücret ödeyen seçkin tüccar dışında vergi mükellefi olsun veya olmasın, bütün bu sosyal statüler babadan oğula geçerdi. Statü değişiklikleri hizmet, evlilik (sadece kadınlar için) veya monarşik kararname yoluyla yapılabilirdi; öte yandan bu gibi değişiklikler sayımlarda genel nüfusun % 80 ila 90'ını oluşturan köylüleri pek etkilemezdi. Köylüler ister derebeyine, ister kilise/iktisadi koşullar gereği devlete veya kraliyet topraklarına bağlı olsunlar, kendi köylerinde kalmak, kelle vergisi ödemek ve on yedi yaşından sonra askerlik yapmakla yükümlüydüler.[8]

Askerlik hizmeti ve köylü komünü

Çar I. Petro döneminden 1853-1856 Kırım Savaşı'na kadar Rusların elde ettiği askerî başarılar, serfliğin tarihinden ayrı anlaşılamaz; bu hem bir kurumdur hem de uçsuz bucaksız seyrek nüfuslu topraklara yayılan insan ve madde kaynaklarının etkin bir seferberliğini mümkün kılan sosyal mekanizma. Köylü hareketine getirilen yasal kısıtlamalar daha 15. yüzyıl sonlarında, Muscovy monarşisi Rus topraklarının iç bölgesinde otoritesini güçlendirdiği zaman başlamıştı. Sonraki iki asır boyunca serfliğin gelişmesi Moskova büyük knezine hizmet eden soylu sınıfların gelişmesiyle paralel ilerlemişti. Basit bir denklem kurulmuştu, Rus köylüler Muscovy seçkinlerinin ihtiyaçlarını giderecek, buna karşılık seçkinler de knezlerine hizmet edebileceklerdi. Başlangıçtan itibaren serflik, askerî hizmetlileri destekleme ve hükümdar için kaynakları seferber etme aracı işlevini görmekteydi. Rus toplumunda ve knezliğinde serfliğin ne kadar rol oynayacağını soylu toprak sahiplerinin mülkiyet kültüründen çok devletçi hedefler belirlerdi.[9]

Köylü toplumunun temel birimi komündü, üyeleri hane reislerinden oluşan bir köy meclisi tarafından yönetilirdi. Komünün kökenleri belirsizliğini korumakla birlikte kurum, büyük olasılıkla 9. yüzyılda Kiev knezliği kurulmadan önce, ileride Rus toprakları olacak yerleri işgal eden Doğu Slav kavimlerinin tarımsal uygulamalarından gelişmişti. 15. yüzyılda Muscovy devletinin inşası başladığı zaman komün çoktandır köy ilişkilerini ve kaynaklara erişimi yönetmekteydi. Bu noktadan itibaren peş peşe Rus hükümetleri tarafından kaynakları çıkartma ve köylü işgücünü sömürmede monarşi ve derebeyliğin yetkileri komüne bağlanacaktı. Köyün ihtiyarları ve seçilmiş köylü memurlarının denetiminde komün ekonomik, sosyal ve hukuki yetki kul-

8 1766 Asker Alımı Nizamnamesi askerlik yaşını on yediyle otuz beş arasında belirlemişti.

9 Hellie, *Enserfment and Military Change in Muscovy*.

lanıyor, aynı zamanda köylü topluluğuyla toprak sahibi veya hükümet arabuluculuk yapıyordu.

Köylüler açısından komünün en önemli işlevleri açık arazilerdeki üretimi düzenlemek ve her hane halkının su, orman ve mera gibi ortak kaynaklara erişimini güvence altına almaktı. Çevresel koşullar ve tarımsal düzenlemeler imparatorluk genelinde farklı olsa da Avrupa Rusyası'nın merkez ve bozkır bölgelerinde gelişen komünal yapılar Rus sosyal ve siyasal düzenlemelerinin temelini oluşturmuşlardı.[10] Başta komünal arazi mülkiyeti olmak üzere komünal yapıların içinden çıkan kilit mekanizmalardan biri de ekilebilir alanların hane halkında çalışan üyeler arasında karı/koca sayısına bakılarak dönem dönem yeniden paylaştırılması veya yeniden dağıtılmasıydı. Bu mekanizmanın amacı, her hane halkına kendi üyelerini geçindirecek, topluluğa, toprak sahibine ve devlete olan yükümlülüklerini yerine getirmesine yetecek kadar arazi verilmesini sağlamaktı. Hem Muscovy ve imparatorluk dönemlerinde işgücü, para ve hizmete ilişkin yükümlülüklerin yerine getirilmesini zorlayan da komündü. Toplu sorumluluk (*krugovaya poruka*) ilkesi temelinde köylü topluluğunun tamamı, üyelerin bireysel yükümlülüklerinin sorumluluğunu üstlenirlerdi. Söz konusu görev, ister acemi askerlerin sevki, işgücünün performansı ister vergilerin ve feodal harçların ödenmesiyle ilgili olsun, hükümetle derebeylik sisteminin taleplerinin karşılandığı, komün tarafından güvence altına alınırdı. Eğer bir hane halkı yükümlülüklerini karşılayamıyorsa, diğer köylüler açığı kapatırdı.

Kaynakların çıkarılmasının yanı sıra komün yetkilileri soylu toprak sahipleriyle birlikte kırsal bölgelerde kolluk görevini de yerine getirirlerdi. Komün yetkilileri kural tanımaz köylüleri disiplin altında tutar, köy topluluğu hastalık, ölüm veya doğal afetlerde yardım sağlardı. Sosyal düzen bozulduğu zaman, köylü memurlar bela çıkaranları ya cezalandırır ya da bunu yapması için toprak sahibiyle işbirliği yaparlardı. Toplu itaatsizlik veya düpedüz isyan çıktığında, askerlerin gelmesi genellikle ortalığı yatıştırmaya yeterdi. Köylü komünü 19. yüzyıl Rus sosyalistlerinin tahayyül ettiği olağan komünizmin kesinlikle timsali değildi, ancak yüzyıllar boyunca Rus köylülerinin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayan güçlü ve iyice yerleşik bir kurumdu. Nihayetinde komün hem monarşiden hem de asaletten daha dirençli olduğunu kanıtlamıştı. Siyasal merkezileşme, yabancı işgali, kapitalist sanayileşme, sosyal devrim ve savaş krizine göğüs geren komün, Rus toplumu ve ekonomisindeki değişikliklere uyum sağladı. Birinci Dünya Savaşı, Şubat ve Bolşevik devrimleriyle 1918-1921 iç savaşı boyunca komün köylü yaşantısını devam ettirirken, sadece İlk Beş Yıllık Plan sırasında Sovyet rejimi, kolektivizasyonu dayatmak için şiddet ve zorbaca baskı uyguladığında gözden kayboldu.

10 Moon, *Russian Peasantry*.

İmparatorluk Rusyası'nda köy seviyesinde başlayan yoklama süreci, askerlik hizmeti ve köylü komününün kesişmesinin sonucu olan sosyal gelişmenin kilit sorunlarına ışık tutuyordu. Devletin dayattığı sosyal düzenlemeler yoklamayı her ne kadar hizmet yükümlülüğü olarak tanımlasa da sahadaki gerçekler resmî düzenlemeleri de etkilemişti. Yoklamanın parametrelerini devletin talepleri mi yoksa köylü yaşantısının örgütlenmesi mi belirliyordu, orası her zaman belli değildir. Yoklamayla asker toplanması için emir St. Petersburg'dan gelirdi, memurlar 100 ila 500 adamlık birimlere göre acemileri seçerlerdi. Genellikle birim başına bir adam alınırdı ama yoğun savaş halinde bu sayı artardı.[11] Asker alımı emirleri kırsal bölgelere ulaşır ulaşmaz, yerel memurlar, toprak sahipleri ve köylü toplulukları belirli sayıda bireylerin teslim edilmesi sorumluluğunu üstlenirlerdi. Bu noktada köy yaşantısının komünal örgütlenmesi hayati rol oynardı. Çünkü 19. yüzyılın başlangıcından önce zorunlu yoklamaya ilişkin çok az yasa olduğundan –asker toplanmasına ilişkin kuralların tam olarak kanunlaşması ancak 1831'de gerçekleşti– asker alımı süreçlerini köylülerin uygulamaları belirlerdi. Dolayısıyla bu uygulamalar muhtemelen sonradan devlet hukukunun öngördüğü belirli mekanizmaların temelini atmıştı.

Arazi tahsisleri, feodal haklar, işgücü yükümlülükleri ve kelle vergisi ödemelerinin dağıtılması gibi yoklamanın yükü de bir köylü hanesindeki sağlam erkeklerin sayısına bağlıydı. Genellikle geniş köylü ailelerinden oluşan 100 ila 500 adamlık her asker alım birimi, erişkin erkek emekçilerin sayısı ve yaşlarıyla belirlenmiş dönüşümlü bir düzende çalışırlardı. Köylüler, toprak sahipleri ve devlet elbirliğiyle her hane halkının üyelerini geçindirme, mali ve işgücü yükümlülüklerini yerine getirme kabiliyetini koruyacak şekilde hizmet yükünü eşit olarak dağıtmaya çabalardı. Bir başka deyişle erkek emekçinin orduya gönderilmesiyle hane halkının ekonomik yeteneğinin ille de sarsılması gerekmiyordu. Bundan dolayı geniş hane halkları acemi temin edenlerin ön sıralarında yer alırken, bir tek işgücüne sahip aileler bundan muaf tutulurdu. 1831 tarihli asker alım yönetmeliği bu muafiyeti bir baba ve sadece bir oğuldan oluşan aileleri kapsayacak şekilde genişletmişti. Yönetmelik aynı zamanda bekârların evli erkeklerden, çocuksuz kocaların da çocuklu kocalardan önce tercih edilmesini öngörüyordu. Hem yasal haklar hem de topluluğun adalet anlayışının eşitlikçi ilkeleri gereği, askerlik hizmetinin sebep olduğu sosyal ve ekonomik aksaklıkları en aza indirmeyi amaçlardı.

Hizmetin yükünü adil dağıtma çabalarına rağmen köylüler yoklamayı felaket olarak görürlerdi. Köylünün bakış açısından yoklamanın gerçekliği "sı-

11 Napoléon'un Rusya'yı istila edip Moskova'yı işgal ettiği 1812 yılında her 500 askere karşılık 20 acemilik üç yoklama yapılırdı. Hartley, *Russia, 1762-1825*, s. 26.

ra düzeninin" eşitlikçi güzelliğine meydan okumaktı. Bundan türeyen özdeyişe göre, "Tek oğul bir oğul etmez. İki oğul yarım oğul eder. Üç oğul bir oğuldur."[12] Aslında, resmî yönetmeliklerin yasal incelikleri gerçek yaşamda her zaman gözlenmezdi. Köylü uygulamaları önemli ölçüde çeşitlilik gösterirdi, nice toprak sahipleri ve komünler geniş hane halklarının acemi temininde ön sırada olmaları için ısrar etseler de diğerleri topraksız veya harç ve vergilerini geciktiren ekonomik açıdan güçsüz köylülerden oluşan topluluğu kurtarmayı tercih ederlerdi. Topluluklar ve toprak sahipleri zorunlu askerliği aynı zamanda suçluları, bela çıkaranları, ayyaşları, itaatsiz, azılı ya da sadece tembel görülen adamları uzaklaştıracak disiplin aracı olarak da kullanırlardı. Rüşvetçi memurların ve istismarcı toprak sahiplerinin idari keyfiliğinden korunmanın yolu da neredeyse yoktu. Çarlık idaresinin işlerinde rüşvet kapısı hep açık kalmıştı; hali vakti yerinde olan köylüler yerlerine ikame veya muafiyet makbuzları satın alma imkânına sahiptiler. Fiziksel elverişlilik şartları da aynı şekilde sıra düzeninde eşitliği bozuyordu. Örneğin, 1850'de askeriyeye teslim edilen 139.002 acemiden sadece 66.544'ü hizmete kabul edildi. Geri kalanlar boy, yaş, fiziksel engeller ya da kronik hastalıklar nedeniyle reddedilmişti.[13] Fiziksel yetersizlikler ve kronik hastalık belirtileri varmış gibi gösterilebilir veya kendi kendine yapılabilirdi, ancak reddedilme gerekçesine bakılmaksızın, geldikleri topluluk elverişsiz acemilerin yerine yenisini koymak zorundaydı.

Toplumdaki askerler

Serflik kurumu ve bireylerin yerel topluluklarla ilişkisi Rus zorunlu hizmetine ve tüm askerlik sistemine ayırt edici özellikler veren koşulları yaratmıştı. Yukarıda belirtildiği gibi 1649 Kanunu asalet ve ruhban dışında, Rus uyruğundaki herkesi kendi ikamet yerlerine bağlıyordu. I. Petro'nun hükümeti sosyo-ekonomik imtiyazlarla devlete karşı hizmet yükümlülüklerini tanımlarken bu bağımlı durumu temel aldı. Öte yandan bir köylü (hangi kategoriden olursa olsun) ya da bir şehirli yoklamaya alınır alınmaz, daha doğrusu çara sadakat yemini eder etmez, yasal olarak kelle vergisinden, alt sınıf statüsünden ve yerel topluluğa yönelik yükümlülüklerinden muaf olurdu. 1793'e kadar ömür boyu, sonrasında yirmi beş yıl ve 1834'ten itibaren yirmi yıla ek olarak beş yıl yedek olmak üzere uzun hizmet süresi dikkate alındığında, özünde sınıf atlama anlamına gelen yasal özgürlük günlük yaşantıya yansıtılamazdı. Bir asker ancak uzun hizmet süresini sağ atlattıktan veya askerlik görevleri için elverişsiz hale geldikten sonra daha üst bir sosyal statüye at-

12 Wirtschafter, *From Serf to Russian Soldier*, s. 3.

13 *A.g.e.*, s. 24.

layarak veya mesleğini değiştirerek yasal özgürlüğünü hayata geçirebilirdi.

Askerin toplumda ilerlemesinin belirsizliği eşi açısından da eşit şekilde çarpıcıydı. Bir kadının sosyal statüsü babasına, evlendikten sonra da kocasına bağlı olduğundan asker eşleri de kocaları askerî hizmete girdiği anda yasal açıdan özgür olurlardı. Buna rağmen yine de yasal özgürlüğün (azat) temsil ettiği sınıf atlama acımasız sosyal gerçeklikle keskin bir biçimde çelişiyordu. Artık yasalarla köy topluluğuna yükümlü değillerdi ama asker eşleri akrabalarıyla komünlerin ve toprak sahiplerinin bonkörlüğüne bağımlıydılar. Pek çok köyde asker eşlerine ve başta, büyüyünce köylü topluluğunun güçlü kuvvetli üyeleri olacak oğulları olmak üzere çocuklarına toprak bağışlanır ve yardım edilirdi. Öte yandan askerlerin ömür boyu veya yirmi beş yıl hizmet ettikleri, bir kadının eşinin ölümü kanıtlanmadan yeniden evlenemeyeceği dikkate alınırsa, asker eşleri aynı zamanda gayrimeşru çocuklar da doğurur, iffetsiz damgası yerlerdi. Gayrimeşru çocuklarla evli olmayan kadınların ataerkil köy topluluklarında her zaman hoş karşılanmadıklarını söylemeye gerek yok.

Bununla birlikte asker eşlerinin önlerinde seçenekler de vardı. Çoğu köyde kalırdı ama eğer evlerinden ayrılmayı tercih eder ya da buna zorlanırlarsa, yasal özgürlükleri onlara imkânlar yaratırdı.[14] Asker eşleri mümkün olduğunda askerlerin arasında yaşayabilir veya eşlerinin izniyle kasabalarda yerleşmelerine izin veren pasaportları olurdu. Askerî komutanlar onları çadır imalatında; kıyafetleri dikme, yıkama ve tamir etme; hastanelerde çalışma gibi "kadın işleri" için istihdam ederlerdi. Asker eşleri özgür sosyal kategorilerin ayrıcalıklarından yararlandıkları için şehir ticaretine de dahil olabilir, yani şehirlerin yasal sakinlerine ayrılan mesleklerde ve ticari girişimlerde yer alabilirlerdi. Kasaba sakini olan kadınlar resmen şehirli topluluğun dışında tutulur, böylelikle kelle vergisi ve çeşitli işgücü yükümlülüklerinden muaf olurlardı. Asker eşlerinin ne gibi mesleklerde faaliyet gösterdiklerine ilişkin eldeki bilgiler sınırlıdır, ancak seks işçiliğinin ve kırsal kesimle Moskova ve St. Petersburg yetimhaneleri arasında istenmeyen çocukların ticaretinin faal katılımcıları oldukları bilinir. 19. yüzyıl ortaları itibariyle bazıları artık Rusya'nın iç bölgelerine serpiştirilmeye başlayan fabrikalarda iş bulmuşlardı. Resmen tanınan bir topluluğa üye olma hakkını kaybetmeleri asker eşlerine sınıf atlama olanağı vermişti ama sağlam sosyo-ekonomik dayanaklardan yoksun bırakmıştı. Hem edebi hem de resmî kaynaklar asker eşlerinin toplumda bir yer bulmak için çabaladıkları izlenimini uyandırır. Çoğu köylü yaşantısına devam ederdi, bazıları şehirde kendilerine iş kurarak bağımsızlıklarını elde etmeyi başarırken, diğerleri sonu gelmez sömürü ve istismar altında sürünürlerdi.

14 Shcherbinin, *Voennyi factor v povsednevnoi zhizni russkoi zhenshchiny*.

Asker eşlerinin savunmasızlığı hem meşru hem gayrimeşru çocuklarını da etkilerdi. Rus ordusunda aile hayatı, özellikle garnizon kasabalarının dışında, karmaşık olabiliyordu. Genel olarak emekli askerlerle asker ailelerinin varlığı, hükümetin göz ardı edemeyeceği yasal belirsizlikler, toplumun refahında sorunlar yaratırdı. Buna tepki olarak farklı fakat yasal bir sosyal kategori meydana geldi: "Asker çocukları" (*soldatskie deti*).[15] Bu kategoriye 1719'dan 1856'ya kadar varlığını sürdürerek aktif askerlik hizmetine girdikten sonra doğan bütün çocukları dâhildi. Asker eşlerinin, kız arkadaşlarının ve kızlarının gayrimeşru çocukları da "asker çocukları" kapsamına alınırdı. Nereden geldiğine bakılmaksızın, bu çocukların hepsi askeriyenin otoritesi (*voennoe vedomstvo*) altındaydı, aralarındaki erkekler ömür boyu askerlik hizmetine mahkûmdu. Askerlerin oğulları aktif hizmete girdikleri on sekiz yaşına kadar ebeveynleriyle veya akrabalarıyla yaşayabilir ya da yedi yaşında özel askerî okullara kaydolabilirlerdi. 1797 yılında 12.000 asker oğlu askerî okullara yazılmıştı, 1856'da kategori kaldırıldığında bu sayı 378.000'di. Çoğu sıradan asker ya da astsubay olurken bazıları zanaat öğrenir, müstensih olarak çalışır ya da askeriyede ihtiyaç duyulan teknik ve idari beceriler kazanırlardı.

Askerlik hizmetine en alttaki vasıfsız rütbelerden başlayan zorla askere alınmış köylülerle şehirlilerin aksine, asker çocukları, önlerinde anlamlı bir biçimde sınıf atlama fırsatı açacak bir nebze eğitim görmüşlerdi. Astsubay havuzu olarak özellikle önemliydiler. 1836-1856 yıllarında asker oğullarına özel fakat aynı zamanda başka sosyal kategorilerden öğrencilerin de alındığı okullar orduya 15.634 astsubay ve 6.771 müzisyen yetiştirmişti. 1863'ten gelme verilerde soylu olmayan sosyal gruplardan terfi eden subayların oranı % 56'ydı ya da 654'ünden 356'sı asker çocuklarıydı.[16] Gerçek bir sınıf atlama şansına rağmen asker çocuklarının ebeveynleri öz çocuklarını askerî yetkililerden gizlemek için ellerinden geleni yaparlardı. Nasıl yasal özgürleşme (azat) köylüler arasında askerlik hizmetini arzulanır hale getirmediyse, eğitim görme ve sosyal hiyerarşide yükselme fırsatı da asker eşlerini, oğullarını evde tutma arzusundan vazgeçirmezdi. Toprak sahipleri de kendi mülklerindeki nüfusun çoğalması için asker çocuklarının köylü olarak kalmasını isterlerdi. Aralıkçılar İsyanı'nın (Dekabristov) lideri P. I. Pestel'in asker çocuklarını devlet esareti ya da kölelik (*kabal*) statüsünde görmesine şaşmamak gerekir. Belli ki çoğu ebeveyn de aynı fikirdeydi. Küçük yaşta aile ocağından ayrılmış, yeterince kaynak aktarılmayan, kötü idare edilen okullarda katı disipline ve mahrumiyete katlanmak zorunda kalmış asker oğulları buna rağmen on sekiz yaşından itibaren yirmi beş yıllık aktif hizmetle karşı karşıya kalırlardı.

15 [Wirtschafter], "Soldiers' Children, 1719-1856".

16 Wirtschafter, *Russian Soldier*, s. 38-39, n. 166.

Yasadışı serfleştirilmiş bir askerin serf oğlu olarak itibar peşinde koşan Makey Aleksandrov'un hikâyesi asker ailelerinin karşılaştığı zorluklara ışık tutmaktadır.[17] 1843'te Moskova vilayetinde Bronnitsy bölge mahkemesine çıkarılan Aleksandrov'a yöneltilen suçlama köy ihtiyar meclisinin bir üyesine (*starosta*) yumruk atmak ve çıkan bir yangını söndürmeyi başaramamaktı. Aleksandrov yapılan kimlik teşhisini reddetmiş, bir asker eşinin gayrimeşru oğlu Makey Filipov olduğunu, dolayısıyla yasal özgürlük statüsüne sahip olduğunu iddia etmişti. Birkaç köylü verdikleri ifadede Aleksandrov'un başıbozuk ve umursamaz hal ve hareketlerinden söz edince, mahkeme elli kamçı cezaya çarptırarak onu efendisine geri teslim etti. Aleksandrov karara itiraz etmiş, dava Moskova ceza mahkemesine gönderilmiş, ama o da alt mahkemenin kararını onamıştı. Aleksandrov yılmadı, Eylül 1844'te Moskova askerî genel valisine dilekçe verdi, o da derhal serfin kerameti kendinden menkul özgür statüsünü onaylamak üzere gereken adımları attı. Belki de çarlık ordusu her zaman askerlere ihtiyaç duyduğu için vilayet seviyesindeki yetkililer Aleksandrov'un iddialarını ciddiye almışlardı. Kökenlerinin araştırılması için astlarına emir verirken, efendisi olan Vilayet Sekreteri Isakov'dan da ilgili belgeleri getirmesini istediler.

Aleksandrov genel valiye verdiği dilekçede, asker eşi Nastas'ia Nikiforova'dan doğduğunun Bronnitsy bölgesindeki köy kilisesi kayıtlarından doğrulanabileceğini ileri sürüyordu. Aleksandrov hikâyesini desteklemek için vaftiz ebeveynini, başka bir mülk arazisinde yaşayan ablasını (o da gayrimeşru) ve zorla yapılan bir evlilikten olma bir oğul dâhil birçok akrabasını teşhis etmişti. Sekizinci nüfus sayımında asil Isakov'un hanesinde kayıtlı görüldüğünü kabul ediyordu, ayrıca duruşmalar süresince muafiyet ödemeyi sürdürüyordu. Ne var ki özgür olduktan sonra da kabahat işlemeyi bırakmadı, özgürlük (azat) uğruna dava açtıktan sonra ona isnat edilen suçlardan yargılandı. Aleksandrov cesaretine rağmen yerel yetkililerin kendisine adil davranmalarını beklemiyordu. Aleksandrov ifadesinde, kendi de memur olan efendisinin bölge mahkemesinin üyeleriyle yakın dost olduğunu belirtti. Böyle bir adaletsizlik karşısında, davasının başka bir bölgede görülmesini ve yetkililer nihai karara varana dek bağımsız yaşamak için yazılı izin talep etti. Bu talepler reddedildi; ancak üstlerinin baskısıyla yerel yetkililer Aleksandrov'un kayıtlı sahibinden ek bilgi alma çabalarına devam ediyorlardı.

Bu noktada arşiv kayıtları kesilir, davanın sonunda ne karar verildiği bilinmez. Muhtemelen genel valinin davayla ilgisi, hükümlü serfin hikâyesini destekleyecek belgeleri üretmişti. Eğer Makey Aleksandrov gerçekten bir asker eşinin gayrimeşru oğluysa, o zaman hayatının daha erken yıllarında an-

17 Tsentral'nyi gosudarstvennyi istoricheskii arkhiv goroda Moskvy, f. 16, (Kantseliariia Moskovskogo general-gubernatora), op. 13, d. 449.

nesi veya sahibi, belki de kendisi kimliğini askerî yetkililerden başarıyla saklamış olmalı. Ama 1843 yılında askerlik hizmetine girerse, artık cephede görevlendirilmeyecek kadar yaşlı olduğunu düşünüyordu herhalde. Davanın nasıl sonuçlandığına bakılmaksızın, hatta hiçbir sonuca ulaşılmamış bile olabilir, kendini Filipov olarak tanıtan Makey Aleksandrov'un çektiği çileler ve çevirdiği entrikalar, askerlerle ailelerinin yasal özgürlüğünün hem zafiyet sebebi hem de imparatorluğun en alt tebaası arasında hayatta kalma aracı olduğunu gözler önüne sermektedir. Burada çarpıcı nokta, bir serfin askerin oğlu statüsüyle yasal özgürlüğü ilişkisini veya bir asker oğlunun kendi serfliğinin gayrimeşruluğunu anlamasıdır. Her iki durumda da serflik koşullarından kaçma imkânı dâhil yasal özgürlüğün faydalarına inanmak bir bireyi harekete geçmeye yöneltmişti.

Asker çocuklarının özel durumu serfliğin yasal ve sosyoekonomik gerçekliklerin ve babadan oğula geçen statülere dayalı Rusya'nın daha kapsamlı sosyal düzenlemelerinin sonucuydu. Serflik ve askerlik hizmetinin kesişmesi köylülükle daha yaygın diğer sosyal kategorilerin dışında kalan özgür bireyler sınıfı yaratmıştı. Rus toplumunda belirsiz bir yer kaplayan tek grup asker çocukları değildi. Emekli askerler ve asker eşleri de tıpkı çeşitli hizmet dalları, profesyonellik öncüsü, ekonomik ve eğitimli kesimler gibi benzer bir yere konurdu. Serflik kurumunun etrafında kurulu Rus sosyal düzeni tıpkı daha büyük "tabakalar" (*sosloviia* veya *sostoianiia*) gibi belli ayrıcalıklar, yükümlülükler ve işlevlerle tanımlanan sayısız küçük kategoriler üretmişti. Topluca "çeşitli kesimlerden insanlar" için kullanılan bu kategoriler imparatorluk Rusyası'nın yaygın özelliği olan sosyal statünün belirsizliklerini göstermektedir.[18] Ayrıca bunların gelişimi, bireylerin, toplulukların ve toplumdaki grupların resmî kategorilerle yasal hakları kullanabildiklerine işaret etmektedir, bunun tek nedeni de hayatta kalma, refaha ulaşma, otoriteye direnme ve sosyal düzen çerçevesi içerisinde mevki uğruna pazarlık etme gibi amaçları doğrultusunda anlam karmaşası üretmeleridir.

Hizmetteki askerler

Bir köylü veya şehirli askerlik hizmetine girdikten sonra bir alaya gönderilip temel eğitimden geçer ve çara hizmet eden bir asker olurdu, fakat günlük yaşantısında sivil topluma yakın dururdu. Çar I. Petro tarafından kurulan ve haleflerinin defalarca reformlardan geçirdiği modern daimi ordu aslında düzenli olmaktan çok uzak ve sadece kısmen daimiydi. Ama aynı ordu Baltık Denizi ve Karadeniz'de Rus egemenliğini tesis etmiş, Rusya'nın güneybatı sınırlarını İsveç ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı emniyet altına almış, Kı-

18 Wirtschafter, *Structures of Society*; "Legal Identity and the Possession of Serfs in Imperial Russia".

rım Tatarları tarafından oluşturulan tehdidi ortadan kaldırmış, Pers devletine rağmen Transkafkasya'daki Rusların yerini korumuş ve Napoléon'un Büyük Ordusu'nu dağıtmıştı. Rus askerî tarihinde önemli bir rol oynamış Kazaklar gibi gözle görülecek kadar düzensiz birlikler dikkate alınmadan sadece düzenli muharip kuvvetlere bakılsa bile en iyi tanımıyla Rus ordusu yarı-daimidir. Daha çok köylü kulübelerine ve kentlerdeki evlere yerleştirilen Rus birlikleri çeşitli koşullarda, ekonomik açıdan yerel, genellikle sivil kaynaklara bağımlı yaşardı. Bahar ve yaz aylarında kamplarda toplanan askerî birimler talim yapar, devlet işlerini (örneğin, yol, köprü ve kale inşaatı ve bakımı) yerine getirirlerdi, fakat yılın altı ila sekiz ayında, elbette barış zamanında, askerler özel hanelere dağılır, orada kalırlardı. 1860'lara gelindiğinde bile çarın askerlerinin sadece % 28'ine kışlalarda ve diğer devlet binalarında barınma sağlanabiliyordu.[19] Devlet işleri ve dağınık karargâhları yüzünden askerî eğitime sınırlı ölçüde önem verilebiliyor, askerler uzun dönemler boyunca sivil ortamda kalıyordu.

Askerî ve sivil toplumun birbirine karışması alay ekonomisinin işleyişine kadar girmişti, dolayısıyla sıradan askerlerin günlük yaşantısını derinden etkiliyordu. Ordunun barış zamanında ikmal sistemi, askerlerin giyim, barınma, erzak ve teçhizat ihtiyacını karşılama sorumluluğunu merkezî hükümetin üstlenmeye başladığı Çar I. Petro dönemine kadar uzanıyordu. Bununla birlikte Rus İmparatorluğu'nun az kurumsallaşmış idari çevrelerinde kaynak aktarımını merkezileştirme arzusu bu kadarla kalmıştı. Bürokratik düzenlemenin sınırları mutlak monarşi koşullarında bile kolaylıkla görülüyordu. Askerî birimlerin komutanları astlarının iyiliği için doğrudan sorumluluğu ellerinde tutuyor, genellikle erzakı yerel düzeyde temin etmek zorunda kalıyorlardı. 19. yüzyılın ortalarında bile devlet kaynakları yetersizdi, askerler sık sık gıda, giyim ve teçhizat sıkıntısı çekerlerdi. Bu ikilemin çözümü tedarikleri yerel çevrede yapmak ve askerî birlikleri ekonomik olarak kendine yeterli hale getirmekti. Hükümet her ne kadar birey olarak askerlerin ve bağlı olduğu alayın ücret, erzak ve ikmal normlarını düzenlemeye çalıştıysa da resmî standartları yürürlüğe koymak, özellikle askerler köylü kulübelerine dağılmış ve ekonomik açıdan sivil ev sahiplerine bağımlıyken zor oluyordu. Birlikleri sınır bölgeleriyle garnizonlarda yoğunlaştırma ihtiyacı aynı zamanda askerleri ikmal etmek yükünün sivil nüfus arasında eşit veya adil dağıtılamaması anlamına gelirdi. Rus insanları ortalama olarak askerlere erzak sağlama yükümlülüğünü kabul etseler de askerlerle yerel ahali arasında çatışmalar kaçınılmazdı.

Rus ordusundan beklenen ekonomik önlemler, maddi belirsizlik, idari keyfiyet, sosyal dalgalanma *ve* etkili çözümler doğurmuştu. Ordunun iş-

19 Wirtschafter, *From Serf to Russian Soldier*, s. 81.

levini nasıl yerine getirdiğini anlamak için her bireysel birimin karşılaştığı somut koşullarla nasıl başa çıktığına bakmak önemlidir. Örneğin, Eylül 1822'de 32. Jäger Alayı İkinci Taburu'nda vazifeli askerler 1818'deki sevk ücretlerini ve sekiz aylık muhafız nöbetleri sırasında et ve içki almadıklarından şikâyetçi olmuşlardı. Ayrıca İkinci Karabina Bölüğü'ndekiler 1818-1819'da muhtemelen dışarıda yaptıkları işler sayesinde 560 ruble kazandıklarını iddia etmişlerdi, fakat paranın nereden geldiğini de, nereye gittiğini de bilmiyorlardı. Ayrıca *artel* adı verilen ortak asker fonundaki 800 rublenin de kendi izinleri olmadan hazineye gönderildiğinden yakınıyorlardı. Askerlerin şikâyetleri ekonomik hakları ve kaynaklarına ilişkin ayrıntılı bilgileri olduğu kadar komutanlarının iyi niyetlerinden duydukları kuşkuları da ele verirken, tabur komutanının bunlara verdiği cevap, ikmal sisteminde bu ve benzeri aksaklıkları sık sık doğuran kusurlara ışık tutuyordu.

İkinci Ordu'nun başkomutanının talimatıyla yapılan soruşturma 1818'de alay emriyle nakil için tahsis edilmiş fonların teçhizat tamirine aktarıldığını ortaya koymuştu. Askerler aslında üç aylık mayıs döneminde iki ay yetecek kadar et ve içki kumanyaları için paralarını almışlardı. Ne var ki üç aylık eylül dönemi için alaya herhangi bir fon aktarılmadığı için komutanlar önceki üçlü döneme ait iki aylık ödeneği alıkoymuşlardı. Söz konusu birimlere ocak erzakları da verilmemişti, çünkü Besarabya'da bulunan Kiliia deposu boştu. Sonuç olarak askerlerin hasım yerel ahali tarafından doyurulmasında ısrar etmek gerekli görüldü. Nihayetinde, kolordu komutanı askerlerin *artel*ine ait 800 rubleyi faiz karşılığında bir kredi bankasına koymasını tabur komutanına emretti. Başkomutan sonunda tabur ve kolordu komutanlarının açıklamalarını kabul etmiş, ancak sadece askerlerin şikâyetlerini soruşturmakla görevlendirilen üç memurun masraflarının ödenmesi için talimat vermişti.[20]

İkinci Ordu'nun koşullarıyla gözler önüne serildiği gibi komutanlar sık sık ödenekleri yeniden düzenleyip gıdanın siviller tarafından tedarik edilmesini isteyerek astlarının geçimini sağlarlardı. Devletin malzemelerinin ve parasının yetersiz kaldığı durumlarda bir başka çözüm de alay fonları kullanılarak özel taşeronlardan mal satın almaktı. Askerler de bazen ellerinde gerekli malzeme olduğunu düşünerek kendi üniformalarıyla ayakkabılarını kendileri imal ederlerdi. Böyle durumlarda devlet ikmalinin eksikliklerini gidermek için resmî olmayan dış işler yaşamsal öneme sahip ek gelir kaynağı olabilirdi. 19. yüzyılın ilk yarısından kalma arşiv belgelerde dışarıda yapılan dört çeşit iş tanımlanmıştır. Birincisi, askerlerin doğrudan üstleri için çalışmaları ve kâğıt üstünde emeklerinin karşılığında ücret almalarıydı. İkincisi, beş ila on adamlık ekiplerin bölük komutanlarıyla üçüncü taraflar arasında yapılan sözleşmelere göre çalışmalarıydı. Üçüncüsü, özel yeteneklere sa-

20 *A.g.e.*, s. 94.

hip, örneğin zanaatkâr ve terzi olan askerlerin boş zamanlarında satacak mal üretmeleri, dördüncüsü de kalelerde ve garnizon kasabalarında yerleşik sabit alayların bazen kendi aralarında bahçe ve dükkân gibi ekonomik işletmeler kurarak askerî birliklere malzeme ve kazanç sağlamalarıydı.

Böyle faaliyetler askerî verimi ya da etkiyi artırmada pek işe yaramasa da askerler arasındaki özel işletmeler karşılıklı olarak hem komutanlara hem askerlere faydalı olabiliyordu.[21] I. Nikolay'ın (h. 1825-55) hükümdarlığında Kinburn Topçu Garnizonu'nun koşulları bu noktayı işaret etmektedir. Kinburn Kalesi komutanının Ağustos 1850 raporuna göre 1 No.'lu Topçu Yarım Bölük Komutanı Yarbay Loman yirmi baş sığır, domuz ve kaz yetiştiren bir çiftlik yönetiyordu. Çiftlik kendi içinde yasadışı olmasa da Loman'ın işletmesi kapsamı itibariyle endişe uyandırmıştı. Çiftlikten yayılan koku ve pisliğin askerlerin sağlığını tehdit ettiği düşünülüyordu. Komutanın raporuyla soruşturma açılırken, Aralık 1851'de üç topçu asker ifadelerinde, erlerin Loman için kendi istekleriyle çalıştıklarını ve karşılığında günlük 75 kâğıt kapik aldıklarını belirtmişlerdi. Bu tutardan 25 kapik askerlerin erzak *artel*ine yatırılır, geri kalan da askerin olurdu. Sonuçta, Loman ile astları arasında karşılıklı tatminkâr bir ilişki yürüyordu.

Kinburn Garnizonu'nun diğer görevlileri farklı bir hikâye anlatmışlardı. Loman'ı eleştirirken ücretsiz çalışmaları karşılığında askerleri hizmet yükümlülüklerinden ve talimden muaf tuttuğundan şikâyet ediyorlardı. Dahası, subaylar askerlere iş emri verdiğinde, askerlerden saygısız, kaba ve düpedüz itaatsiz karşılık görürlerdi. Askerî yargı yetkilileri Loman'ın gayriresmî işletmesinde hizmet sorumluluklarının yerine getirilmesini engelleyecek tavırlar sergilediği noktasında görüş birliğine varmışlardı, ancak arşiv kayıtları ne ceza aldığından ne de çiftliğin kapatıldığından söz eder. Askerî performans bir yana Loman'ın faaliyetleri adamların geçimini sağlama ihtiyacıyla iyice hızlanmış olabilir. Devlet ikmali yetersiz kaldıkça yetkililer ekonomik yolsuzluk ve istismara karşı etkili bir mücadele yürütemiyorlardı. Pek çok durumda yolsuzluk, gereksinimden doğmuştu.

Kinburn soruşturmasından sadece birkaç yıl önce 9 Mart 1846 tarihinde Güney Topçu Bölgesi komutanı, tüm garnizon komutanlarına, eğer devlet parası kendi askerlerine mühimmat sağlamaya yetmiyorsa, her yarım bölükten üç eri dış işlerde çalışmak üzere serbest bırakmaları talimatı göndermişti. İşgücü olarak gönderilen adamlar kazandıklarının dörtte birini kendileri alacak, geri kalanı üniforma ve diğer teçhizat gibi devletin kaynak sağlamakla yükümlü olduğu malzemelerin satın alınması için kullanılan ekonomik kaynaklara kalacaktı. 1838 Askerî Kanunu'ndan alıntı (cilt 1, kısım 3, madde 438) yapan bölge komutanı, 1809 tarihli tabloya dayanarak Komiser-

21 *A.g.e.*, s. 89-90.

lik tarafından topçu sınıfı için mühimmat parası ayrılmaya devam edildiğine işaret ederek emri savunuyordu. Ayrılan ödeneğin artık yeterli olmadığı göz önüne alınırsa, garnizonların askerleri dış işlerde çalışmaları için serbest bırakmaktan başka çareleri yoktu. Askerî eğitim önemliydi, fakat sağ kalma mücadelesi önde geliyordu. Rusya'nın askerlerini yasal olarak ayrı tutmak gerekmesine rağmen, askerler sivil ekonomiye bağımlı kalıyorlardı, herhangi bir köylü de sıradan faaliyetlerin çoğuna yabancı değildi.

Rusya'nın sosyo-ekonomik ve hukuki-idari yapılarının esnekliği kuşkusuz ordunun işini kolaylaştırıyordu; bununla birlikte askerî ekonominin kırılganlıkları sosyal patlamaya da açıktı. Åland kalesinde görevli 21 askerin, komutanlarına itaatsizlik suçundan 1857'de askerî mahkemede yargılanması bunun canlı bir örneğiydi.[22] 28 Eylül 1856'da Teğmen Shchetinin adamlarına kumanyanın azaldığını, ikmalin Åbo'dan (Turku) geleceğini bildirmişti. İkmal gelinceye kadar kendi geçimlerini devlet ödeneğinden karşılamayı uygun bulan adamlar 8 Ekim'e kadar yetecek gıda parası almışlardı. İlaveten, 7-14 Ekim dönemi için askerlerin 21 Ekim'e kadar yetmesi gereken miktarda et satın alabildikleri söyleniyordu. Sanıklar her ne kadar etin yarısının bozulduğunu iddia etseler de ayrıca öğün ve patates parası da almışlardı.

14 Ekim'de beklenen ikmal yapılmayınca Åland'daki durum giderek kötüleşmeye başladı. Askerler 14'ünde bir kere daha para aldılar, fakat 15'inde ek ödenek talep ettiklerinde Shchetinin onlara beklemeleri gerektiğini söyledi. 15'inde ve 16'sında görevlerini yerine getirmeye devam ettiler, fakat 17'sinde bir astsubay Shchetinin'e 4 No.'lu bölüğün adamlarının para talep ettiklerini bildirdi. Shchetinin devlet ödeneğinin tamamını tüketmişti, bu nedenle ayın 15'i ve 16'sı için kendi cebindeki parayı dağıttı. Aynı zamanda 4 No.'lu bölüktekileri sorguya çekti, yiyecek hiçbir şeyleri kalmadığından ve yerel ahaliye son iki gün için borçlandıklarından yakınıyorlardı. Anlattıklarına inanmamıştı, askerlerin yeterli erzakı olduğunu düşünüyordu. Ayrıca yerel ahalinin de mallarını tazmin etmek için ikmal yapılana dek bekleyebileceklerinde ısrarlıydı. Teğmen Shchetinin böylece adamlarına işbaşına dönmelerini emretti.

Bu aşamada diğer bölüklerin askerleri de sızlanmaya başlamışlardı. 5, 6 ve 7 No.'lu bölüklerden birkaç adam iş emrini yerine getirirken 4 No.'lu bölükteki on sekiz adam itiraz edip kendi karargâhlarına döndüler. Shchetinin buna cevaben 17 Ekim için onlara kendi cebinden biraz daha para verdi. Bu arada başka bölüklerde de itiraz sesleri yükselmişti. Madem 4. bölük çalışmıyor, biz neden işbaşı yapalım diyorlardı. "Neden [sadece] onlar suçlu

22 Rossiiskii gosudartsvennyi voenno-istoricheskii arkhiv, f. 801 (Auditoriatskii departament voennogo ministerstva), os. 73, d. 32. Dava için bkz. Wirtschafter, *From Serf to Russian Soldier*, s. 145-147.

olsun?" Sonunda 17 Ekim'de yalnız 7 ve 6 No.'lu bölüklerden birkaç adam emirlere uydu. Bundan kısa bir süre sonra ikmal yapıldı, Shchetinin tekrar otorite kurmaya çalışıyordu. Disiplinin tamamen çökmesi önlenmişti. Derken 18 Ekim günü Shchetinin üç "fitneci" adamı cezalandırmaya çalışırken, 4 No.'lu bölük buna izin vermeyi reddetti. "Bir şey çalmadılar ki" diyorlardı. Bir nişancı, çar bize "açlıktan ölmeyi emretmedi" diye ısrar ediyordu. Bütün bölük çekip gidince Shchetinin yargısal süreci başlattı.

Askerî yetkililerin gözünde Åland'daki olaylar tam bir emre itaatsizlik örneğiydi. Askerî yargı görevlileri 4 No.'lu bölükteki adamları iki gerekçeyle mahkûm ettiler. İlki, bazı askerlerin verdikleri ifade adamların yeterince gıdaları olduğunu ortaya koymuştu. Ancak arşiv kayıtları Shchetinin'in biraz uzak mesafedeki 4. bölüğü teftiş ettiğinden söz etmez, dolayısıyla bu birimin yeterli yiyeceği olmayabilirdi. Ayrıca; madem Shchetinin adamların yeterince erzakı olduğu kanısındaydı, neden kendi cebinden para dağıtmaya devam ediyordu sorusu akla gelebilir. Askerî yargı yetkililerinin gündeme getirdikleri ikinci gerekçeyse, 4 No.'lu bölüğün adamlarının yerel ahaliden, hesaba yazdırarak gıda temin edebilmeleriydi. Devlet ikmali yapılmadığı zamanlarda komutanlar genel olarak askerî birimlerin yerel sakinlerden erzak bulabildiklerini varsayarlardı. Üstelik bunun olanaksız olduğu anlaşıldığında bile gıda ve kaynak yokluğu itaatsizliği meşrulaştırmazdı. Belli ki Åland'da yaşananlar Shchetinin'in denetiminden çıkmış koşulların sonucuydu.

Askerlerin ifadesi farklı bir hikâye anlatır. Onların gözünde, 4 No.'lu bölüğün işlediği "suç" kendilerine kanun gereği tahsis edilen parayı talep etmekten ibaretti. Karınlarını doyurma sorumluluğunun komutanlarında olduğunu biliyorlardı, bundan dolayı günlük harçlıklarını almadıkları zaman çalışmayı reddederlerdi. Yoldaşlarının cezalandırılmasına da göz yumamazlardı: Askerler paralarını alma hakkına sahiptiler, bu da hiç kimsenin suçlu olmadığı ve cezayı hak etmediği anlamına geliyordu. Rus askerleri 19. yüzyılın ilk yarısında hakları çiğnendiği, örneğin komutanları onları istismar ettiği, geçimlerini sağlamadığı ya da haksız yere onları cezalandırdığı zamanlarda defalarca itaatsiz davranışlarda bulunmuşlardı. Hükümetin gözünde itaatsizlik asla meşru görülmese de eğer itaatsizliğe yol açan bir komutanın ihmali ya da istismarıysa, astlarıyla beraber o da cezalandırılırdı. Bu olayda Teğmen Shchetinin birimine erzak sağlamada "yetersiz" kaldığı gerekçesiyle iki hafta hapis cezasına çarptırıldı. 4 No.'lu bölüğün on sekiz adamı "alenen itaatsizlik" suçundan hüküm giydi ve günde iki ila dört kez 100 adam tarafından kırbaçlanmaya, arkasından da görev yaptıkları bölükte üç ila beş yıl hizmete mahkûm edildiler. Adamlardan dördü fiziksel cezaya tıbbi olarak uygun değildi, böylece o hükümden sıyrıldılar. 5 ve 6 No.'lu bölüklerden gelenler daha hafif cezalar alırken, astlarını işbaşı yapmaya ikna edemedikle-

ri için iki astsubay tenzilirütbeye uğrayarak tayin edildi. Gerek bu, gerekse daha pek çok dava askerî adalet sisteminin askerlere bir ölçüde koruma sağladığını göstermektedir. Teori ve pratikte askerî adalet, dürüst muamele ve ekonomik güvence beklentilerini onaylıyordu.

Åland kalesindeki huzursuzluk yerel koşulların ordudaki askerleri birlikleri geçindirme kabiliyetini ne ölçüde belirlediğine ışık tutmaktadır. Somut örneklerin ayrıntıları farklılık gösterse de yerel komutanlar adamlarının geçimini sağlamak için sık sık önlemler almak zorunda kalıyorlardı. Tıpkı yakındaki askerî birimlere "bağışlar" yapan siviller gibi askerler de bu çabayla işbirliğine giriyorlardı. Bağış peşinde koşmanın yanında ki bunun alternatifi silahlı askerlerin gıda isyanları olabilirdi, komutanlar adamlarını yerel ekonomideki işlere gönderiyorlardı. Önlemler ve askerlik dışı işler ölüm kalım savaşının temel araçlarını temsil ediyordu. Kuşkusuz yerel düzeyde kendi kendine yetmek aynı zamanda önemli farklılıklar ve müzmin düzensizlikler getirdi. Açıkça yolsuzluk da aynı şekilde rol oynuyordu, bu noktada subayları askerî mahkemelere çıkmak zorunda bırakan en yaygın gerekçe ekonomik suçlardı. Bazı subaylar tıpkı serf sahibi asiller gibi kendi adamlarının emeğini sömürüyor veya astlarını ciddi ölçüde ihmal ediyorlardı. Askerlerle komutanları ekonomik güvence sağlamak üzere işbirliği yaptıkları veya devletin gözünden bakıldığında, hazineyi soymak için tezgâh hazırladıkları zaman bile ikmal sisteminin tuhaflıkları hem subaylarla askerler hem de askerî ve sivil nüfus arasında bitmek bilmeyen çekişmelere gebeydi. Bu çekişmeler kargaşa yaratırdı, ancak Rus askerî sisteminin genel etkisini sarsmamıştı. Bu etkiyi anlamak için monarşinin meşruiyetini nasıl sürdürdüğünü, hükümetin sosyal denetimi nasıl ustalıkla kullandığını ve askerlerle komutanlarının neden sadık askerler olarak kaldıklarını dikkate almak önemlidir.

Siyasal kültür ve sosyal bütünleşme

Askerî ve sivil hayatın karşılıklı bağımlılığı göz önüne alındığında Rus monarşisinin orduyu da toplumun genelini yönettiği gibi astlar ve yetkili kimseler arasında doğrudan kişisel ilişkiler yoluyla yönetmesine şaşmamalı. Bu ilişkiler köyden, kasabadan veya askerî birimden topluma ve yerel yetkililere, toprak sahiplerine, taşra valilerine ve askerî komutanlara; oradan yüksek mevkideki memurlara, subaylara ve en önemlisi monarşiye uzanırdı. "İman, Çar ve Anavatan" belki resmî bir tekerlemeydi, ama Rusya'nın dayanıklı siyasal kültürünün önemli niteliklerini doğru temsil ediyordu. Rusya'daki serflik çağı boyunca sosyal hiyerarşinin yaygın kabulü, mutlak monarşi ve kilise otoritesi toplumda tutkal görevi görmüştü. Baskı tehdidi devamlı havada asılı duruyordu fakat kiliseye, monarşiye ve ülkeye olan inancı

göz önüne almadan insan esareti üstüne inşa edilmiş Rus İmparatorluğu'nun 1860'lara dek Avrupa ve Asya'da büyük devlet statüsünü nasıl sürdürdüğü açıklanamaz. Ancak motivasyon ve moral açısından irdelenirse, Rus hükümetinin askerlik hizmeti için maddi ve insan kaynaklarını nasıl istikrarlı bir biçimde seferber ettiği anlaşılabilir.

Rus İmparatorluğu topraklarında sıradan insanlar kendilerini hukuk mahkemelerinde ifade ederlerdi, şimdi de tarihçilere konuşuyorlar. Her ne kadar adli ifadeler akademisyenleri sosyal bilincin derinlerine götürmese de bireylerin sosyal düzenle nasıl pazarlık ettiklerine, toplumla ve devletle nasıl bütünleştiklerine ışık tutarlar. Adli ifadenin samimi bir kanaat mi, yoksa belirli bir amaca ulaşmak için tasarlanmış zekice gerçeği gizleme çabası mı olduğuna karar vermek çoğu zaman olanaksızdır. 19. yüzyıl başlarındaki askerî yargı kayıtlarında gerçeğin gizlendiği sayısız örnek yer almaktadır. Yukarıda ele aldığımız örneklerin gösterdiği gibi itaatsiz askerler, firariler ve isteksiz acemiler yargılama sırasında yetkililere hoş görünmek için neler söylemeleri gerektiğini bilirlerdi. Bu nedenle itimat ve hakikat konusundaki endişelere rağmen adli kayıtlar siyasal kültür ve otoriteyle ilişkilerin işleyişi hakkında pek çok şeyi açığa çıkarır. Adli tanıklıkta çoğu zaman Rus tebaa kendi hayatında geçirdiği deneyimlerle koşulları, sadece izin verilebilir değil aynı zamanda hoş görülebilir ve olumlu sonuç sağlayacak şekilde ifade ederdi. Anlaşılan, resmî adalet insanlara istismar ve suistimale karşı bir ölçüde korunma fırsatı sunmuştu. En az onun kadar önemli bir başka nokta da bireylere ve topluluklara kişisel ve ortak çıkarları için yasal hakları yönlendirme izni tanımasıydı.[23]

19. yüzyıl başlarında Rus ordusunda askerler haklı olarak gıda, giyecek ve adaleti hak ettiklerini varsayar ve buna içtenlikle inanırlardı. Ayrıca askerî komutanların zulüm ve ihmalinin ceza gerektiren suçları temsil ettiğinin farkındaydılar. Bundan dolayı itaatsizlik ve firarı haklı göstermek için istismar suçlamasına başvururlardı. İhmal ya da zulüm böyle davranmayı mazur göstermese bile yüksek otorite karşısında askerlere anlayışlı bir yargılama şansı verebilirdi. Ancak askerlerin zulüm anlayışında bir sorun vardı. Komutanlarının işlediği, görece daha kolay tespit edilebilecek ekonomik suçların tersine, zulmün anlamı şekilden yoksun ve değişkendi. Resmî yetkililerin ve halkın gözünde zulmün anlamları her zaman örtüşmezdi.

Zulüm suçlamalarıyla ilgili belirsizliğin izleri, Astrakhan Humbaracı Alayı'ndan askerlerin, eski komutanları Binbaşı Kridner'den gördükleri kötü muameleden şikâyetçi oldukları 1818'deki bir soruşturmada görülebilir.[24] Birinci Ordu Ana Karargâhı komutanı Tümgeneral Baron İ. İ. Dibiç bizzat yü-

23 Wirtschafter, *Structures of Society*; "Legal Identity and the Possessions of Serfs in Imperial Russia."

24 Wirtschafter, *From Serf to Russian Soldier*, s. 132-136.

rüttüğü sorgularda bazı askerlerin gerçekten haklı iddialarda bulunduklarını ortaya çıkarmıştı. Kridner madalya almış askerleri fiziksel cezalara çarptırmıştı, aşırı olmamakla birlikte yasakları çiğnemiş oluyordu. Ayrıca ifadelerinde 500'ü sopayla, 100 ila 150'si de palayla dayağa maruz kaldıklarını anlatanlar da vardı. Bu cezalar yasal olmayabilirdi, ancak Dibiç biraz da abarttıklarını düşünüyordu, çünkü adamlar her sorguda yedikleri darbe sayısını daha fazla vermişlerdi. Askerlerin çoğunun şikâyeti, görevi ihmalden yirmi beş ile elli dayak ceza gerektirirdi. Bu cezaların ayda birin üstünde verildiği nadirdi, zaten sık ve daha şiddetli olanlar bile Dibiç'e göre yasal sınırları aşmamıştı. Aksine, Astrakhan alayındaki askerler tembel ve itaatsizdiler, ayrıca diğer birimlere kıyasla alayın başarısı düşük kaldığı için sıkı önlemler alınırdı. Baron Dibiç bu nedenle Binbaşı Kridner'ı kötü muameleden suçlu bulmadı.

Diğer adli davalarda subaylar zulüm uygulamaktan suçlu bulunmuş ve gereğince cezalandırılmışlardı, ancak zulmün tanımı özensiz ve koşullara bağlı olarak yapılmıştı. Böylece bir yerde zulüm diye görülen, başka bir yerde haklı sertlik olabiliyordu. Bu düzenlemede kaybedenler elbette askerlerdi, neyin zulüm, neyin haksız ceza olduğu yollu anlayışlarını geliştirmek onlara bırakılmıştı. Askerlerin adli duruşmalarda diledikleri ortamı genellikle sağlayamamaları şaşırtıcı olmasa gerek. Rusya, monarşik yönetim, hiyerarşik toplum ve saldırganlık imparatorluğu olarak kaldı. Yüksek mevkideki pek çok memur ve komutan her ne kadar kanunu uygulamaya çalıştıysa da düzenin korunması her zaman yasal hakların önünde geliyordu. Yine de sıradan insanlara tanınmış tazminatın sınırlarının kesin ama her zaman açık olmamasına karşın, Rus hükümet sisteminde ancak çar efsanesini kalıcı kılmaya yetecek kadar adalet vardı. Köylüler gibi askerler de bireysel toprak sahiplerinin, devlet memurlarının ve askerî komutanların yolsuzluk ve istismarın sorumlusu olduklarına, eğer hükümdar istismarlardan haberdar olsaydı, sıkıntıları dikkate alacağına ve adil düzeltmeler yapacağına inanmayı sürdürüyorlardı.

Rusya'da mutlak monarşi, imparatorluğun Avrupa devlet sistemiyle bütünleşmesinden ve sarayın, soylu ve eğitimli sınıfların kültürel açıdan Avrupalılaşmasından sonra da devam ediyordu. Monarşinin kudretine ilişkin bir açıklama, bugünkü kavram yanılgısının tersine, Rusya'da (ve Avrupa'nın herhangi bir yerinde) mutlakiyetçiliğin asla devletin, toplumun veya ekonominin ve hatta yerel toplulukların ya da bireysel yaşamların mutlak denetimi anlamına gelmediğini söyler. Bununla birlikte monarşinin en yüksek yargı ve yasama otoritesini temsil ettiği ve neredeyse dilediği her an idari makamların ve mahkemelerin kararlarını bozabileceği anlamına geliyordu. Kutsanmış ve sadece Tanrı'ya hesap veren monarşi kanuna uymak zorunday-

dı, ancak istediği zaman kanunu değiştirebilirdi. Eşit ölçüde önemli bir başka noktaysa, Rusya'da bireyler, topluluklar ve toplumdaki gruplarla monarşi arasında ilişkide arabulucu eskiden kalma kurumlar ya da hukuken kurulmuş tüzel kişilikler olmamasıydı. Köylü komünü kolektif bir "kurum" sayılabilirdi, ancak komünde ne yasal ne de sözleşmeye bağlı bir dizi köylü uygulaması görülürdü. Komünün, aynı şekilde askerî birimlerin kendi kendine yetmesi, çarın mutlak siyasal gücüne rağmen, imparatorluğun az yönetilmiş ve az kurumsallaşmış olduğu gerçeğine ışık tutuyordu. Etkili devlet gücünden uzak olmak ve bunun getirdiği fiilî özgürlükle, otorite ilişkileri kişisel ve istismarlar da bireysel düzeyde kalmıştı. Bu koşullar altında çarlık efsanesi sürdürülebildi, ama halk kanunlarla kurumları kendi ihtiyaçlarını karşılamak için eğip bükebiliyordu.

Monarşinin, asalet dâhil, Rusya'daki hizmet sınıflarıyla ilişkisi siyasal meşruiyet hesabında bir başka yaşamsal öğeyi temsil ediyordu. 15. yüzyılın sonlarından itibaren Rus seçkinler içerisinde ve seçkinlerle çar arasındaki ilişkileri "mevki sistemi" veya soylu ailelerin makam hiyerarşisi (*mestniçestvo*) düzenlemekteydi. Mevki sistemi hizmet ve saraya yapılan tayinlerde öncelikleri belirlerdi, hiçbir bireyin, asalet hiyerarşisinde daha yüksekte olan bir aileden gelen bir başkasından daha üst makama atanmamasının veya öyle bir makamı işgal etmemesinin güvencesiydi. *Mestniçestvo* anlaşmazlıkları Muscovy'nin yüksek zümrelerinin tüzel gücünü sarsardı ve pek çok aileyi ve memuru bitmek bilmeyen hukuk davalarıyla meşgul ederdi. Ama *mestniçestvo* aynı zamanda aile şerefi gibi ortak anlayışa dayalı sosyal dayanışmayı da özendirir ve çarın gücüne şeklen bir sınır getirirdi. Ancak bu biçimsel sınır sözleşmede veya anayasada düzenlemeler yapılmasını sağlamazdı. 17. yüzyıl boyunca *mestniçestvo* yıpranmış, hatta kaldırıldığı 1682 yılının çok öncesinde, hükümdar, başta askeriye olmak üzere yüksek makamlara kendi gözdelerini ve orta halli zümrelerden gelen adamları tayin edecek güce erişmişti. Modern devleti inşa süreci, yalnızca gözde kimselerin değil, aynı zamanda Rusya'nın soylu zümrelerinin genelde, bürokrasinin ve ordunun giderek büyümesiyle açılan hizmet ve eğitim fırsatlarından yararlanması demek oluyordu. Yeni soyluların yükselmesiyle bile hizmet sınıfında yeterli yer kalmıştı, hizmet hiyerarşisinde köklü ailelere yeterli talebin olması, güçlerini ve ayrıcalıklarını korumalarını sağlıyordu. Bunun sonucunda *mestnişestvo* ile güvence altına alınmış geleneksel aile sıralamasının kaldırılmasına ve hizmetlinin bireysel olarak çara bağımlılığının artmasına muhalefet eden olmadı.

18. yüzyıl başlarında soylu hizmet sınıflarını ve onların monarşiyle ilişkilerini düzenleyen bir dizi yeni kurumlar getirilmişti. Yeni düzenlemeler Muscovy'nin soylu zümrelerini babadan oğula asalet altında toplayan Petro reformlarının ürünüydü. Prensipte bunun anlamı bütün soyluların (sil-

sile ve hizmet sayesinde) aynı haklara, ayrıcalıklara ve yükümlülüklere sahip olmasıydı, oysa pratikte ekonomik katmanlaşma ve aile bağları eğitim olanaklarıyla hizmetin ödüllerini belirlemeye devam ediyordu. Açık bir sınıf olarak Rus asaletinin karakteri de ayakta kalmış, 1722'den itibaren silsile, hizmet ve soylu statüsü arasındaki ilişkiyi düzenleyerek bürokratikleştirilmiş Rütbe Çizelgesi kapsamında yasalaşmıştı. Bu çizelge on dört sınıf veya kıdemden oluşuyordu, her biri hizmet hiyerarşisindeki belli unvan ve makama karşılık gelirdi. Askerlik hizmetinde en düşük muvazzaf subay rütbesi olan on dördüncü rütbeye hak kazanmak soylu statüsüydü, sivil hizmetteyse sekizinci rütbe soylular sınıfına yükselmek demekti. Sağlam bağlantıları olan ve eğitim düzeyleri giderek artan kimseler hizmet tayinleri ve terfilerde avantajlardan yararlanmaya devam ederdi, fakat silsile ve çarın kayırmasının yanı sıra sosyal açıdan ilerlemenin yasal mekanizması için bir ölçüde liyakat da gerekirdi.

Rütbeler Çizelgesi'yle birlikte Petro'nun hizmet devleti meritokrasiye dönüşmemişti, ama terfileri düzenleme getirip kurumsal kılarak eğitim, yetenek ve çabalamaya dayalı bir biçime sokmuştu. 17. yüzyılda olduğu gibi askeriyenin ve bürokratik kuruluşların süregelen büyümesi, eğitimli askerlere ve teknik uzmanlara yönelik taleple birleşince alt tabakada doğmuş kimselere de fırsatlar sunuyordu. Uzun sürecin sonunda sosyal köken, hizmet kariyerlerini tanımlamada önemini gitgide yitirirken seçkin ailede doğmak ve yüksek mevkide bulunmak hâlâ etkisini sürdürme eğilimi gösteriyordu. Açılan fırsat tamamen eğitime bağlı olduğunda bile soylular ve daha sınırlı ölçüde soylu olmayan memurların oğulları eğitim olanaklarına daha kolay eriştiği için yetenekli olarak tanınmaları da kolaylaşıyordu. Petro ve haleflerinin amacı Rus asilzâdelerini sosyal ve siyasal nüfuzu olan makamlardan atmak değildi, bilakis modern Avrupa dünyasıyla rekabet etmek için gereken eğitim ve yetenekleri soyluların edinmelerini sağlamaktı. Tıpkı köylüler ve kasabalılar için olduğu gibi soylular açısından da hizmet yükü Petro döneminde büyük ölçüde artmıştı. Nasıl *mestniçestvo*'nun kaldırılmasını kabul ettilerse Rus soyluları bu yükü de şaşırtıcı derecede az bir dirençle karşıladılar. Devletin gücü arttıkça, onların da hem Rusya'da hem daha geniş Avrupa sahnesinde güçleri, ayrıcalıkları ve statüleri artıyordu.[25]

17. yüzyılın sonlarından itibaren en başından beri hizmet soyluluğu olan Rus asaleti Rus devlet projesini benimsemişti. 18. yüzyıl boyunca Rus seçkinlerinin hâlâ siyasal bir dilden ya da hizmetlinin monarşiyle veya üstleriyle kişisel ilişkileri dışında siyasal düzenlemeleri kavramsallaştıracak ortak fikirlerden yoksun olması da aynı ölçüde önemliydi. Rusya'nın serflik çağı boyunca hiçbir zaman soylu toprak sahiplerinin otoritesi kendi babadan kal-

25 Wirtschafter, *Russia's Age of Serfdom*, s. 19, 27.

ma mülklerinin sınırlarını aşmamıştı. Rus soylularının elinde ne bir makam vardı ne de askerî komuta, tüzel kuruluşların yönetiminde de yoklardı, çünkü soylu meclisleri ancak II. Katerina'nın hükümdarlığında (h. 1762-1796) monarşik kararnameyle kurulacaktı. İmparatorluk sisteminde bütün mevkiler ve komuta, monarşi veya çarlık temsilcileri tarafından yapılan atamaları temsil ediyordu. Kuşkusuz siyasal ekonomide kayırmacılık, kulluk ve aile bağları da rol oynardı, ancak bu etmenler çarın iradesine göre her zaman geçersiz olabilirdi. 1785 Asalet Sözleşmesi soylu statüsünden mahrum bırakılmanın ancak mahkeme kararlarıyla mümkün olduğunu güvence altına aldıysa da devlet makamları ve askerî komuta söz konusuysa, hükümdar ailesinin mevkiine bakılmaksızın herhangi bir bireyi her an itibarsızlaştırılabilir veya yüceltilebilirdi. Subaylarla yüksek rütbeli sivil memurlar dahil Rusya'nın soyluları hizmet sınıfını oluşturuyorlardı, özerk bir kuruluş değildiler. Monarşi onlara hangi "tüzel" hakları veya ayrıcalıkları bağışlamış olursa olsun, imparatorluk kararnamesiyle bunlar ellerinden alınabilirdi.

Kuşkusuz pratikte, 1861 dolaylarında II. Aleksandr'ın (h. 1855-1881) serfleri azat ederek soyluları insan mülkiyeti haklarından yoksun bırakması dışında, bu yaşanmamıştı. Çoğu zaman hükümdarın gözünden düşenler fesat çıkaran bireyler veya küçük gruplar olurdu, 1825'teki Dekabrist Ayaklanması'na kadar monarşi açıkça siyasal muhalefetle karşılaşmamıştı. 18. yüzyıl ve 19. yüzyıl başlarında Rusya'da sosyal ve siyasal idealler; eşitlik, akılcılık ve özgürlükle köklü siyasal ve dinî otoriteyi uzlaştırmaya çabalayan ılımlı Aydınlanma görüşünün sınırları içinde kaldı. Radikal Aydınlanmanın demokratik ilkeleri 1820'lerden önce Rus düşüncesini etkilemeye başlamamış, güncel sosyal ve siyasal düzenlemelerden de henüz uzaktı. 18. yüzyılda muhalif sesler yükseliyordu ama radikal sosyal veya siyasal değişim çağrısı yapanlar birkaç kişiyi geçmiyordu. Onun yerine, aydınlanmış düşünürler bireylerin ahlâki dönüşümüne ve mükemmelleşmesine odaklanmışlardı, ayrıca demokratik ilkelerin kurumsal olarak gerçekleşmesi karşısında Aydınlanmanın bireyselleşme arayışına verilen önem yüzünden Avrupa Aydınlanmasının Rus çeşitlemesi mutlak monarşi ve Ortodoks öğretilerle tamamen uyumlu görünüyordu.[26]

Rusya'nın serflik çağı boyunca monarşinin kudreti Ortodoks geleneğinin kuvvetiyle iç içe geçmeyi sürdürmüştü. Rus Ortodoks Kilisesi otorite ve itaate dayalı ahlâk ve sevgi telkiniyle Hıristiyan hükümdarlık anlayışını öğütlüyordu. 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde devleti inşa edenler, vaizler ve şairler Rus monarşisiyle onun tebaası arasındaki kişiselleşmiş otorite ilişkilerini kavramsallaştırarak bunları erdem sahibi hükümdarların sadakate layık olduğu açıkça manevi bir ilişkiye dönüştürmüşlerdi. Monarşinin başlıca en-

26 Israel, *Revolution of the Mind*; Wirtschafter, *Russia's Age of Serfdom*, s. 144-165.

dişesi devlet gücü, kiliseninkiyse insanların kurtuluşu olsa bile bu amaçlar örtüşüyordu. Aydınlanmış, yurttaş ve Hıristiyan erdemleriyle dolu bir yaşantı süren tebaa hem monarşiye hizmet etmiş hem de Tanrı'nın emirlerine uymuş oluyordu. Eşitsizlik, adaletsizlik ve istismara rağmen, aralarında eğitimli ve aydın bireylerin de olduğu Rus tebaanın serfliğe dayalı sosyal ve siyasal düzenlemeleri nasıl kabul ettiklerini açıklamakta güçlük çeken tarihçiler imparatorluğun din öğretmenlerine dikkatle kulak vermelidir. 1820'lere kadar kilise, monarşi ve eğitimli hizmet sınıfları ile benzerleri, sosyal düzeni doğal veya Tanrı'nın lütfu olarak görürlerdi, birkaçı ataerkillik ve hiyerarşi üzerine inşa edilmiş geleneksel ilişkilerin modern ilerlemeyle bağdaşmayabileceğini düşünürdü. Monarşi yanlıları Hıristiyan sevgisinin gücüne inandıkları için Aydınlanma evrenselliğiyle Tanrı'nın yarattıklarının birliğine yönelik inancı birleştirdiler. Sonuç, ortaya çıkan toplum, yönetim ve kilise arasındaki ilişkinin bütüncül (holistik) anlayışıydı. Hepsi bütünün bir parçasıydı, hepsinin bir rolü vardı ve hepsi Aydınlanmanın özlemlerinin ve modern ilerlemenin, insanlığın durumu düzeltilebilir ve düzeltilmelidir fikrinin temelindeki uyumlu evrensel düzene aitti.

Rus entelektüelleri kendi toplumlarına karşı epey eleştirel olabilirlerdi, ancak 1820'ler öncesinde bu eleştiri ayaklanmadan çok uzlaşma sağlama eğilimi gösterirdi. Yasama projeleriyle kilise öğretilerini yansıtan edebiyat eserleri ve kişisel yazışmalar, bedelinin ne olacağı bilinmesine rağmen var olan kurumlar içerisinde yaşama arzusunu ortaya koyuyordu. Rusya'nın emekçileri ve sıradan askerleri kendilerini yazıyla nadiren ifade ettiklerinden ve neredeyse hiçbir zaman hayatlarını tanımlayan sosyal ilişkilere ilişkin düşünce veya duygularını açığa vurmadıklarından, tarihçiler onların dinî, hukuki ve edebi kaynaklarda ifade edilen fikirlere ve ideallere katılıp katılmadıklarını asla bilemezler. 1861'de serfliğin kaldırılmasından önce köylüler ve şehirliler zorunlu askerliği, vergilendirmeyi ve bir sürü işgücü yükümlülüğünü kabul eder görünürken, askerler de itaat ederek cepheye gitmeye istekli görünürlerdi. Rus tarihinin sayfaları katı baskılarla dolu olabilir, ancak toplumla yönetimin bütünleşmesinin, bundan dolayı Rus askerlerinin itaatinin de daha çok cezalandırılma korkusuna dayandığını gösteren dikkate değer belgeler bulunmaktadır.

20. yüzyılın başına kadar Rus tebaasının çoğu ya mutlak monarşiyi kabul ediyordu ya da onun değiştirilemeyeceğine inanmayı sürdürüyordu. Ortalama olarak çarın iyiliği ve adalet arzusuna inananlar geri adım atmıyorlardı. Bir hükümdar ne zaman zorba davransa ya da adil düzeni ihlal etse alaşağı edileceği varsayılırdı, bunun nedeni kimsenin monarşinin meşruiyetini sorgulaması değil tahtta oturan kişinin sahte yıldız olduğunun ortaya çıkması olurdu. Zorunlu asker seçilen köylülerin itaat göstererek hizmet ettik-

leri, köylü askerlerin cesurca cepheye yürüdükleri, soylu ve eğitimli seçkinlerin 19. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar monarşiye başkaldırmadıkları koşullar, Batı ve Orta Avrupa'da laiklik, materyalizm, deizm ve ateizmin iyice kökleşmesinden uzun süre sonra bile Rusların çoğunun Tanrı'ya, çara ve kiliseye inanmaya devam ettiklerini akla getirmektedir.

Sonuç

İmparatorluk Rusyası'nın serf ordusunun öne çıkan niteliği ekonomik, sosyal ve kültürel esneklikti, Rus hizmet devletini toplumun yapılarına doğrudan bağlayan mekanizmaların bağrından gelen bir esneklikti bu. Özgür olmayan işgücüne dayalı sosyal düzen ve kökleri mutlak monarşiye uzanan siyasal sistem içerisinde Rus İmparatorluğu, Avrupa ve Asya'nın geneline yayılan askerî ve diplomatik arenalarda etkili rekabet ediyordu. Avrupa, Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Çin'le ortak sınırları olan imparatorluk göçebe, köylü ve "modern" Avrupalı insanların yaşadığı çok etnik ve çok dinli topraklara sahipti. Rus ordusu varlığını sürdürmek için yerel kaynaklara ve topluluklara bağlı olduğundan çeşitli ihtiyaçları karşılayabilecek ve zorluklara göğüs gerebilecek durumdaydı. Askerî kurumlar dâhil Rusya'nın sosyal ve siyasal kurumlarının uyum kabiliyeti, otokratik monarşi ve merkezî devlet aygıtına ilişkin tartışmalarda genellikle gözden kaçmıştır. Siyasal düzenlemeler mutlak ve kutsal olabilirdi, ancak sosyal düzenlemeler şekilden yoksun ve değişkendi. Dolayısıyla Rus askerî sistemini belirli değişkenlerin tipolojisine başvurarak tanımlamak zor olabilir.

İşgücü sistemi olarak Rus ordusu serflikle kitlesel zorunlu askerliği birleştirmişti, 1762'ye kadar subay sınıfının büyük kısmını oluşturan babadan oğula soylu kimseler için bile hizmet zorunluydu. Alay ekonomisi içerisinde nakdi ödemelerin bir rolü vardı ama yetersiz kalırdı, böylece alınan önlemler özgür, mükellef, ticarileşmiş ve ticarileşmemiş işgücü biçimlerini doğurdu. Zorunlu askerliğe eşlik eden uzun dönem hizmet ve yasal statü değişikliği sıradan askerlerle soylu olmayan uzmanları işgücünden yararlanılabilen ama sosyal refahları ele alınmaya muhtaç ayrı bir rütbeli ve aile sınıfına sokmuştu. Bu kitapta araştırılan dönemde, teknolojik ilerleme ve nüfus artışına rağmen temel sosyo-ekonomik ve kurumsal değişim gerçekleşmemişti. Zorunlu askerliğin toplum geneline yayılması, hizmet süresinin kısalması ve etkili yedek muharip kuvvetlerin kurulması ancak 1860'ların Büyük Reformları sayesinde serflerin genel özgürleşmesinden sonra gerçekleşti. Daha Muscovy günlerinden itibaren ve I. Petro döneminde daha kesin ve kapsamlı olmak üzere, Rus monarşisi 1861'de serflerin özgürleşmesine kadar içinde her sosyal grubun belli işlevler gördüğü bir hizmet devletini idare etmiş-

ti. Soylular, ruhban sınıfı, tüccar, elbette köylüler, daha önemsiz şehir ahalisi ve soylu olmayan memurlar kendilerine bir çırpıda ayrıcalıklar tanıyan ve yükümlülükler dayatan yasal çerçevelerle belirlenmiş sosyal statüleri meydana getiriyorlardı. En seçkin sosyal gruplar arasında bile ayrıcalıkların kazanımı ve korunması hizmete bağlıydı. 1762'de soylular için uygulandığı gibi, ayrıcalıklar babadan oğula dayandırılıp hizmetten bağımsız kılındığı zaman onlar hâlâ devletin kanununda tanımlanmış monarşiden gelen ama her an iptal edilebilecek bağışı temsil ediyorlardı. Eğer serflik çağında askerlik hizmeti işgücü sistemini oluşturduysa, aynısı diğer sosyal tabakalar ve meslekler için de geçerliydi.

14

Fransız Ordusu, 1789-1914: Gönüllüler, Zorla Alikonulanlar ve Zorunlu Askerlik

Thomas Hippler

Ortak inanışa göre modern askerlik hizmeti Fransız Devrimi sırasında icat edilmişti. Daha sonra Fransız muhayyilesinde cumhuriyetçiliğin mihenk taşı oldu. Hiç kuşku yok ki bu görüşte biraz doğruluk payı vardır; öte yandan tartışmalar açısından ortada epey kafa karışıklığı olduğu da doğrudur. 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl boyunca Fransa'da gerçekleşmiş askere alım uygulamalarına yakından bakarsak bunları tarihin başka dönemlerinde ya da coğrafi bağlamlarda görülen diğer uygulamalarla karşılaştırdığımızda aralarındaki ayrımın giderek azaldığı ortaya çıkar. İlk ele alınması gereken, köleleştirilme yoluyla, profesyonel, paralı askerlik ve zorunlu hizmet gibi farklı askerî işgücü tiplerinin tarihsel açıdan inandırıcı biçimde birbirinden nasıl ayırt edileceği sorusudur. Gerçekten de bu ayrımları sosyal temsil sistemlerine bağlamak gerektiği, ayrıca bunların sosyal adalet ve meşru sosyal düzenlerin temsilcilerinden olduğu kadar sosyal normlar ve değerlerden de ayrılmaz oldukları görülecektir. Eğer tarihsel bilginin kendi içinde daima ve muhakkak bu normatif ve sembolik düzenlerin yapılanmasına bağlandığını ve aslında bunlara dâhil olduğunu akılda tutarsak, işler daha da karışır. Fransız örneğine bakarsak, 19. yüzyılın son otuz yılı boyunca kadrolu/zorunlu sistemin kuruluşunu Fransız Devrimi'ne, daha özelde de özgürlük için savaşan "ulusal gönüllüler" kategorisine bağlama eğilimiyle karşılaşırız. Bu hayalî tarihçenin ışığında eski rejimin asker alım uygulamaları zalim devlet yönetimi tarafından başvurulan askerî "köleleştirme" olarak dışlanmıştır. Sonuçta belli ki ortaya asker alımının meşru ve gayrimeşru formları arasında kurala bağlı (normatif) ikili bir çatı çıktı. Eğer askere alım uygulamaları açısından aslında neler olup bittiğini yakın mercek altına yatırırsak, önceki ve son-

raki uygulamalar arasında pek çok yönden ortaya çıkan farklılıkların yaygın olarak inanıldığı kadar önemli olmadığı belli olur. Tam tersine, eski rejim ve modern cumhuriyet arasında ciddi bir süreklilik söz konusudur.

Yine de analizi burada durdurmamak gerekir. Elbette orduda zorla alıkonan bir asker olarak hizmet vermek veya yurttaşlık görevini askerlikte hizmet ederek yerine getirmek aynı olmaz, öte yandan başka bir görüş açısından, örneğin askerî tatbikat gibi somut uygulamalar kesinlikle aynıdır.[1] Bu örnek söz konusu uygulamalara yüklenen anlamın tarihsel yapılışını hesaba katmamanın olanaksız olduğunu açıkça göstermektedir. Diğer bir deyişle, tarihçi gözüyle farklı askere alım biçimlerine bakmanın anlamı bu biçimleri tanımlamak ve birbirlerinden ayırt etmek için başvurduğumuz sınıflandırma kategorilerine ilişkin tarihsel bakış açısını benimsemenin gerekliliğidir.

Fransız Devrimi ve Prusya reformları döneminde askerî tarih ve seferberlik çabaları üstüne yapılan pek çok çalışma var, ancak karşılaştırmalı ya da uluslarötesi yaklaşımlara hâlâ nadiren rastlanıyor. Yakın zamanda yapılmış çalışmaların getirdiği son yeniliklerle ilgili ve kuram tartışmalarına katkıda bulunduğu görülen tartışmaya odaklanacağım. Genel anlamda, Fransız tarihyazımı genelde askerî tarih, özelde de devrime asker toplama alanını hiçbir zaman terk etmemiştir. Daha geniş kapsamda, Eugen Weber'in 1871 ile 1914 arasındaki döneme yalnızca Fransız kırsalındaki iç sömürgeleştirilme açısından bakan ve olumlu yönde merkezî iktidarın bakış açısından ele alan *Köylülerden Fransızlara* adlı çalışması söz edilmeyi hak eder.

Demokraside askerlik hizmetinin rolünü nasıl anlamak gerektiğine ilişkin genel sorunsal başta Torsten Holm[2] ve Eliot Cohen[3] tarafından, sonuca ulaşmayacak şekilde de olsa[4] Margaret Levi'nin[5] öncülük ettiği demokrasinin rasyonel tercih kuramı açısından, Richard Challener[6] ile Maurice Faivre'in[7] askerî bakış açısından ve Michael Walzer'in[8] asker felsefesi açısından gündeme getirilmiştir. Ancak tarihsel incelemede bu çalışmaların fazla yardımcı olmadığı düşünülmektedir.

---

1 Hippler, *Citizens, Soldiers, and National Armies*, s. 6.

2 Holm, *Allgemeine Wehrpflicht*.

3 Cohen, *Citizens and Soldiers*.

4 Cohen'in ifadesini şu yorumlama ikileminin belirtisi olarak görmek mümkün: Eğer "askerlik hizmeti bir yönetim biçiminin tam da özüne temas ediyorsa" bunun nedeni "liberal demokratik toplumun bazı en yüce değerlerini ve bunlarla tamamen zıt bazı değerlerini kapsamasıdır", *a.g.e.*, s. 33 ve 35.

5 Levi, *Consent, Dissent, and Patriotism*.

6 Challener, *The French Theory of the Nation in Arms*.

7 Faivre, *Les nations armées*.

8 Walzer, *Obligations*, özellikle "The Obligation to Die for the State", s. 77-98.

Metodolojik düzeyde Fransız sosyolog Alain Ehrenberg imzalı *Le corps militaire* çalışmasıysa, tam tersine, askerlik hizmetini başlı başına bir kurum olarak ele almasa bile çok yararlıdır. Ehrenberg'in eserine yönelik ilgi bilhassa askerî tatbikatla demokratik yurttaşlık arasında karşılıklı ilişki kurmaya çalışmasından, dolayısıyla özerklik ve iktidar, özgürlük ve kısıtlanma, özyönetim ve itaat gibi geleneksel ikiliklerin geçerliliğini sorgulamasından ileri gelir. Ehrenberg'e göre demokrasi, komuta edenler ve boyun eğip yerine getirenler arasında gelenekler ayrılıkların ötesine geçen, "iktidarı ve herkesin itaatini hedef alan taktik" doğrultusunda bir tür siyasal ilişki kurmaktadır. Bireyin özerkliği salt güç kullanımının önünde bir engel değil, aynı zamanda onun "aracısı" (*relais*) olarak görülmelidir:

> Özerklikle onun çift ifadesi (aracı ve engel), iktidar mekanizmalarına, otorite uygulamasına dahil edilmek üzere yeniden yazılmalıdır. Ortak matrislerine bakıp Öteki figürü açısından görmeye son vermek gerekir, çünkü iktidara mutlaka ve tarafsızca zarar verecek olan dışarıdan gelmez, bu insan varlığının kendini yönetmeye kışkırtıldığı, insanlardan kurulu bir hükümet biçimdir. Doğası gereği ne ıslah etmeyi ne de özgürleştirmeyi amaçlayan ilişkiler sisteminin bir öğesidir.[9]

Fransız devrim ordularına dair en mühim tarihi çalışma bugün hâlâ Jean-Paul Bertaud'nun *La revolution armée* eseridir. Bu temel eserden esinlenerek Bertaud'nun izinden giden Annie Crépin,[10] Jean-Michel Lévy,[11] Pierre Jacquot[12] ya da daha yakın tarihte Bruno Ciotti[13] bölgesel düzeyde devrime asker toplamaları yakından araştırarak bakış açısının önünde sonunda coğrafi olarak genişletilebileceği esas temeli ortaya koymuşlardır. Dahası, firar etmeninin ağırlıklı olarak Alan Forrest[14] ile Frédéric Rousseau'nun[15] çalışmaları sayesinde ayrıntılarla desteklendiği söylenebilir. Askerî tarih alanında Alman ve Fransız büroları zorunlu askerlik tarihi hakkında ortaklaşa yayımladıkları kitaplarda konuya ilişkin çok daha geniş bir kronolojik bakış sunarlar. Maurice Vaïsse'in yayına hazırladığı Fransızca çalışmaya 19. yüzyılda askerlik hizmeti yükümlülüğü ve kura çekmeye ilişkin yararlı bilgiler sunan özetiyle Jean Delmas da katkıda bulunmuştur.[16]

---

9 Ehrenberg, *Le corps militaire*, s. 173.

10 Crépin, "Levées d'hommes et esprit public en Seine-et-Marne".

11 Lévy, "La formation de la première armée de la Révolution française".

12 Jacquot, "Les Bataillons de volontaires en Haute-Marne".

13 Ciotti, *Du volontaire au conscrit.*

14 Forrest, *Conscripts and Deserters.*

15 Rousseau, *Service militaire au XIXe siècle.*

16 Delmas, "L'armée française au XIXe siècle".

Yakın tarihli birkaç yayın daha yakından ele alınmayı hak eder. Bilimsel açıdan tarihsel bir çalışma olmayan, yalnızca ikincil kaynaklara dayanan bir deneme olarak Michel Auvray'in *L'âge des casernes* başlıklı kitabı askerlik hizmetini devlete yönelik çok daha eski yükümlülükleriyle tarihsel süreklilik içinde yer aldığını, devrimci kökeninse sadece bir "mit" olduğunu değerlendirir. Annie Crépin'in *La conscription en débat* çalışması ise parlamenter tartışmalar, yasa önerileri ve gazete makaleleri gibi esasen "makro kaynaklara" dayanmaktadır. Aynı yazar yayımladığı, askerî yükümlülükler karşısında sivil toplumun tepkilerini ve tutumlarını göz önüne aldığı *Défendre la France* ile bu bakış açısının ufkunu genişletirken, *Histoire de la conscription* yazarın on yıllardır yaptığı çalışmaları özetleyerek 20. yüzyıla uzanan kronolojik yelpazeyi daha da yayar. Annie Crépin alanındaFransa'nın en başarılı uzmanlarından biridir ve dönemin siyasal tartışmalarını çok yararlı bir çerçeveye oturtur. Buna rağmen Fransız cumhuriyetçi ve "Jakoben" tarihyazımı geleneğinde saplanıp kaldığı, dolayısıyla bu geleneğin kavramsal temellerini kabul etme eğilimi gösterdiği ölçüde analizlerinin belirleyici eksik yönleri vardır. Tarihsel antropolojinin yöntemlerini kullanan Odile Roynette 19. yüzyılın sonunda Fransa'daki "kışla deneyimini", zorunlu askere alınanların ordudaki sosyal mikrokozmoslara uyum süreçleriyle kurumun ulusal ve cinsiyet tutumlarının şekillenmesindeki etkisi üstünde durarak, kaynak metinlerden büyük bir ustalıkla yararlanıp ilginç bir sorunsal çerçevesinde masaya yatırmıştır.[17]

Eski rejimin asker alımı uygulamaları

En azından 1583 yılından beri asker toplama hakkı kraliyetin imtiyazı olarak yasalaşmıştı.[18] Fransa'da merkezî devlet yönetiminin yapılanması silahlı kuvvetlerin ulusallaştırılmasıyla el ele gitti; özel ordular ve kişisel silahlar giderek merkezî hükümetin yararına ortadan kalktı. 18. yüzyılın Fransa örneğinde askere alımın kurumsal işlevi epey karmaşıktı; uzun bir süre farklı, hatta birbiriyle çelişen uygulamalar bir arada görülmüştü. Yine de devrim öncesi Fransa'nın asker alımı politikasının üç farklı aşaması kabaca şu şekilde ayırt edilebilir: (1) Feodal usulde askere alma, (2) "Simsarlık", (3) milisler kurmak ve "ulusal askerlik". Öte yandan bu aşamalar arasındaki kronolojik sınırlar hiçbir şekilde kesin değildir, ama burada konuya açıklık getirmek açısından birbirlerinden ayırt edilmiştir.

1583 yasasına karşın kral doğrudan asker toplamazdı. Karakteristik olarak önce aristokrasiyi asker barındırma hakkından yoksun bırakan merkezî hü-

17 Roynette, *"Bons pour le Service"*.

18 Aşağıdaki paragrafların büyük bölümü Hippler, *Citizens*'den alıntıdır, s. 13-27 ve 46-76.

kümet asker toplama işini aristokrasiye geri havale etti.[19] Askerî idare, alaylara asker toplamak ve onları beslemekten sorumlu, ekseriyetle soylu tabakadan olan albayları seçerdi. Prensip olarak merkezî iktidar alaylara asker temin etmezdi, asker yazma görevi, aslında birliklerin "işletmecisi" olan subaylara düşerdi. Dolayısıyla asker alımları neferle subay arasında mevcut feodal bağlara dayanan "özel" bir sözleşmeydi, diğer bir deyişle askerler genellikle subayın tebaa köylülerinden gelirdi. Askerlerin böyle bizzat alınmasının belirli avantajları olurdu. Askerî hiyerarşi ve sosyal yapı tamı tamına yerel derebeylerle köylüleri arasındaki sosyal ilişkileri yansıtır. Birbirlerini tanırlardı ve karşılıklı yükümlülükler sistemiyle bağlanmışlardı. Son ama bir o kadar önemli nokta da bu askere alım sisteminde firar oranının diğerlerine göre düşük olmasıydı.[20] Yine de bu feodal asker alımının belli sınırları da vardı. Bilhassa savaş zamanlarında diğer askere yazma yöntemlerine başvurmaksızın orduyu önemli ölçüde takviye etmenin imkânsız olduğu görülmektedir.

Askere alımda kişisel kaynakları tüketen subaylar bizzat tanımadıkları ve sivil toplumda hiçbir ilişkide bulunmadıkları kimseleri asker olarak yazılmaya zorluyorlardı. Bu türlü askere alıma genellikle "simsarlık" (*racolage*) denir. Feodal alımla "simsarlık" arasındaki fark şöyle ortaya konabilir: Feodal usule göre alımda insanları askere yazan bir subay olurdu, oysa simsarlık yönteminde kişi asker olarak kiralanırdı. Ancak bu işlem şeklen farklı değildi, çünkü askere hazırlamak yine birlik komutanının işi olmaya devam ediyordu. Feodal yolla askere alım işleminin tersine subaylar çoğu zaman kendi memleketlerinden ya da bölgelerinden uzaklarda simsarlık yaparlardı. Kişisel ve feodal usulde personel bulmanın aksine "simsarlık" sayesinde askere yazılmalar büyük ölçüde artış gösterebiliyordu; gelgelelim bu pratiğin de sorunlar taşıdığı görüldü. Asker alım görevlileri adam bulmada zorlandıkça birbirleriyle rekabete girmek, şiddete veya hileye başvurmak zorunda kalıyorlardı.

Öte yandan tamamen merkezî hükümetin denetimi altında bir başka askerlik kurumu daha vardı, o da Kraliyet Milisleriydi. Milis kuvvetleri Kasım 1688'de Louvois Markisi yönetiminde düzenli bir kurum olarak tesis edilmişlerdi. Aslında milis sistemleri çeşitli isimler altında Ortaçağ'dan itibaren varlık göstermekteydi; savaş zamanında derebeyinin komutasında köylüleri seferber etmek üzere kurulmuşlardı.[21] Böylece geleneksel anlamda milisler tehlike halinde topluluğu savunmak adına savaşma görevini üstlenmişlerdi; fakat bu düzenli askerlik hizmetini kapsamıyordu. Feodal milisler savaş biter bitmez tasfiye edilirdi. Öte yandan belirli sayıda milis kuvvetleri 18.

19 Bkz. André, *Michel Le Tellier et l'organisation de l'armée monarchique*.

20 Corvisier, *L'armée française de la fin du XVIIe siècle au ministère de Choiseul*, I, s. 736.

21 Corvisier, *Armées et sociétés en Europe*, s. 36-57.

yüzyılın sonuna dek varlığını sürdürdü. İlk olarak şehir sakinlerinin kurduğu *milices bourgeoises* vardı. Başlıca amaçları kamu düzenini sağlamaktı, diğer bir deyişle belediye zabıta güçleriydiler. Ancak zaman zaman bunlardan düzenli ordu için yedek güç olarak da yararlanılırdı. Yüzyılın sonuna gelindiğinde kent halkı gitgide milislerde kendisi hizmet etmek yerine parayla yerlerine birilerini tutma yoluna gidiyordu ama diğer yandan şehirlerin siyasal özgürlüğünün ifadesi olarak gördükleri kurumun kaldırılması girişimlerine de karşıydılar. 1688'de Kraliyet Milisleri kurulduğunda örgütün yapısı seleflerinde görülenden epey farklıydı. Birincisi, bu derebeyleri tarafından değil kral adına kurulmuştu. İkinci olarak barış zamanında bile bir araya gelen daimi yedek ordu gibi algılanıyor, savaşlarda sadece belirli kritik zamanlarda değil düzenli istihdam ediliyordu. Kraliyet Milislerine pek sevilmeyen bir yolla, zorunlu hizmet sistemi içerisinde asker alınırdı. Kamuoyunun muhalefeti sonucunda 1697 yılında milislerde askerlik yapma yükümlülüğüne son verildi, 1701'de yeniden kondu ama 1712 yılında bir kez daha kaldırıldıktan sonra 1726'da kesinkes kurumsallaştırıldı.[22]

Potansiyel olarak milislere tabi olacakların yalnızca küçük bir bölümü asker yapılır, zorunlu hizmete seçilmek ciddi münakaşalara yol açardı. Çoğu durumda kura sistemi devreye sokulurdu, fakat toplumun geniş katmanları hem şahsi hem resmî olarak yasal muafiyetlerden yararlanıyordu. Dahası, 18. yüzyıl boyunca muafiyetlerle ilgili mevzuat giderek karmaşıklaşmıştı. Milis kuvvetlerde hizmet etmek kişiye özgü değil ortak görev olunca, kura çekilişinden önce kilise cemaatinden para toplamak olağanlaşmıştı, bu para milislere seçilen erlere veriliyordu. Bir bakıma topluluğa hizmetin karşılığı olarak kabul edilen bu para, diğer yönüyle üniforma ve teçhizat maliyetlerine katkıda bulunmayı amaçlıyordu. Böyle bir uygulamanın hayata geçirilmesi üzerine hükümet katkı payını bir yükümlülük haline getirdi.

Bir başka gelişmenin daha altını çizmek gerekir. Geleneksel olarak milisler ve muharip sınıflar kesinlikle birbirinden ayrı kuruluşlardı. Ne var ki milis kuvvetlerde askerlik hizmeti şartının yeniden getirildiği 1701'den sonra hükümet askerî politikasını giderek değiştirerek milislerle muharipler arasında benzerlik kurmaya yöneldi. O tarihten itibaren her milis taburu muharip ordunun bir alayına eklendi. Artık "ikinci tabur" adını alan milis birimleri taktik konularda "birinci tabura" yardımcı olmak üzere şekillendirildi. Böylelikle Kraliyet Milisleri giderek düzenli ordunun insangücü havuzuna dönüştü. Bu türlü asker alma yolu bakımından muharip orduya "gönüllü" yazılmakla milislerin "zorunlu hizmet" kapsamına alınması arasındaki fark fiiliyatta ortadan kalkardı, çünkü daimi ordunun hem milisleri hem askerleri baskı altında tutulurdu. Bir taraftan muharip orduya ağırlıklı olarak zorun-

22 Gébelin, *Histoire des milices provinciales (1688-1791)*.

lu hizmete alınanlardan asker gönderilirken, diğer taraftan da yeni toplanan milis birimleri yalnızca "simsarlık" yoluyla toplanılan gönüllülerden oluşurdu. Bu yolla yedek askerî kuvvetler olarak zorunlu alınmış milislerle askerlerin gönüllü katıldığı düzenli ordu arasındaki benzemez yönler yavaş yavaş giderildi.[23] Eşzamanlı olarak devletin askerî idaresinin işlevleri de artmıştı, demek ki asker alımları görece özerk ordu subaylarının elinden çıkmış, doğrudan devlet yetkililerinin denetimine girmişti.

Fransız Devrimi'nden önce askerlik hizmetine alımlarda merkezî bir sisteme doğru atılan nihai adım 10 Aralık 1762 tarihinde verilen, "kral asker alımlarının sorumluluğunu üstlenir" talimatına uzanmaktadır. Bu "ulusal" alımların ya da "kraliyet" alımlarının temel özelliği belirli bir askerî birim için ya da belirli bir subay tarafından asker kaydedilmek yerine genel ordu için alınmalarıydı. Merkezî devlet aygıtı tıpkı vilayet *müfettişleri* gibi asker alımlarından sorumluydu, geniş çaplı alımları eşgüdümlü hale getirmek üzere bürokratik denetim sistemi iyileştirildi.

Fransız Devrimi ve Napoléon dönemi

18. yüzyılın bu gelişmeleri karşısında Fransız Devrimi'nin ilk yıllarında asker alımlarında yapılan yenilikler oldukça önemsiz görünüyordu. Temmuz 1789'dan beri burjuvazi kendi milis kuvvetlerini Ulusal Muhafızlar adıyla, kısmen monarşiye karşı kendi siyasal gündemini kabul ettirme mücadelesi veren ulusal meclise destek, kısmen de yurtiçinde güvenliği sürdürmek için yeniden örgütlemişti.[24] Ne var ki oynadığı bu ikinci rol biraz belirsizdi, çünkü Ulusal Muhafızlar halk ayaklanmalarına ve yağmalamalara katılıyorlardı.[25] Teoride yalnızca "aktif yurttaşlar" ve onların oğullarının, bir başka deyişle kamu işlerinden maddi çıkarı olanların Ulusal Muhafız üyesi sıfatıyla silahlanmalarına izin verilirdi, oysa pratik o kadar kesin sınırlar çizmezdi.[26] Kimi bölgelerde muhafızların sosyal bileşiminde yasal düzenlemelerin gerektirdiğinden daha az burjuva yer alırdı.[27] Başka örneklerde yasal düzenlemeye, 1789'da Ulusal Muhafızlarda hizmet etmenin evrensel bir insan hakkı olduğu iddiasını ileri süren Parisli uşaklar[28] veya 1792'de Ulusal Meclis'e başvura-

23 Corvisier, *L'armée française de la fin du XVIIe siècle au ministère de Choiseul*, I, s. 247.

24 Soboul, *La Révolution française*, s. 152.

25 Devenne, "La garde nationale", s. 49.

26 Arches, "Aspects sociaux de quelques gardes nationales", s. 255-266.

27 Daha ayrıntılı bölgesel analizler için bkz. üçüncü tarafların katkıları Bianchi ve Dupuy (ed.), *La Garde nationale entre nation et people en armes*.

28 *Petition des Personnes en état de Domesticité du District de l'Isle-Saint-Louis à messieurs les Représentans de la Commune*, Paris, 1789. Ayrıca bkz. Genty, "Controverses autour de la garde nationale parisienne", s. 65.

rak "kadın Ulusal Muhafızlar" kurulmasını talep eden feminist *Société des citoyennes républicaines révolutionnaires*[29] gibi dışlanmış sosyal gruplar meydan okurdu. Kısaca, Ulusal Muhafızlık hizmeti yurttaşlık hakları meselesiyle derinlemesine bağlantılıydı ve siyasal çekişmelerin nesnesi olmuştu.

Aralık 1789'da cumhuriyetçilerin genel zorunlu askerlik sistemi getirilmesi talebi Ulusal Meclis tarafından reddedilmişti. Bir hafta süren hararetli tartışmaların ardından 16 Aralık 1789 tarihinde Meclis, "Ulusal Muhafızlar ve Milisler dışında bilumum Fransız askerinin gönüllülük esasına göre hizmete alınmasını" karara bağladı.[30] Zorunlu hizmet gönüllülük lehine kabul görmemişti. Düzenli ordunun genel yapısı aşağı yukarı aynı kalacaktı: Ordu üzerindeki yetki gücü krala aitti, askerlik hizmeti reddedildi ve hizmet süresi, uzatılma olasılığıyla, sekiz yıla çıkarıldı. Daha özelde silah altına alınma yaşı on altıya sabitlenmişti. Yanı sıra asker toplama uygulaması gözden geçirilerek askere alınanlar sadece kendi bölgelerinde çalışacak, böylece geleneksel asker alımı konusunda dillere düşmüş kargaşaları önlemek üzere hemşerilerinin denetimi altında tutulacaklardı. Başka bir önemli nokta da ordunun ulusallaşmasıydı; Fransız birliklerine yalnızca Fransızlar alınmalıydı.[31] Ancak bu ilke ordunun yabancı birliklerini kapsamıyordu, sadece Fransız ve yabancı birlikler birbirinden ayrılacaktı. Son olarak askerler hizmet boyunca yurttaşlık haklarından yoksun kalacaklardı.

Tartışmaların sonucunda ortaya çıkan, yapısını ya da genel personel düzenine dokunmadan orduya personel alımlarını manevi açıdan kabul edilir kılma girişimiydi. Uzun hizmet süresi, on altı yaşında orduya katılma olanağı, yabancı birliklerin varlığının sürdürülmesi ve askerlerin yurttaşlık haklarını kaybetmesi silahlı kuvvetlerle sivil toplum arasına belli bir mesafe koymuştu. Dahası, üçüncü tabaka kralın devlet ve ordu üstündeki yüce gücünü yıkmaya çalışmıyor, siyasal konulara burjuvazinin katılmasının ifadesi ve teminatı olarak Ulusal Muhafızların tanınması ona yetiyordu.

Personel modellerinde değişikliğe gidilmesine yol açan savaş ya da savaşın yaklaşması oldu. 100.000 gönüllüyü düzenli orduya yazdırma çabasının boşa çıkmasının ardından Haziran 1791'de toplanan Meclis Ulusal Muhafızlardan "ulusal gönüllü" taburlar örgütlenmesi için karar aldı. Kararnamede bu önlemlerin "devletin, şartları müstesna hizmete ihtiyaç" doğurduğu süreyle sınırlı olacağı açıkça belirtiliyordu.[32] Böyle bir olağandışı askerî kuvvet belli ki

29 Léon, *Adresse individuelle à l'Assemblée nationale*. Ayrıca bkz. Godineau, *Citoyennes Tricoteuses*, s. 119.

30 *Le Moniteur*, sayı 116, cilt 2, s. 400.

31 Bouthillier, *Rapport sur le recrutement, les engagements, les rengagements et les conges*, s. 10-15.

32 "Décret relatif à une conscription libre de gardes nationales de bonne volonté dans la proportion de un sur vingt", Déprez, *Les volontaires nationaux (1791-1793)* içinde, s. 101.

örgütlenme ve askerî disiplinin, muharip orduda yararlanılarak uygulanandan büyük ölçüde farklı olması anlamına geliyordu. Bu bakımdan en önemli yönü subaylar sorunuydu. Subayların seçilmesinde izlenen yöntem Ulusal Muhafızlarda uygulananla aynıydı, diğer bir deyişle askerlere kendi komutanlarını seçme hakkı tanınırdı. Ertesi yıllarda hükümet tarafından gönüllülere çeşitli çağrılar yapılmış ve bunların hepsi 1793 yılında, Fransız ulusal tarihyazımında efsaneleşen toplu asker alımıyla (*levée en masse*) sonuçlandı.[33] Kâğıt üzerinde her yurttaşın yükümlülüğü vardı, fakat istisnalar öyle çoktu ki toplu askere alım, genel zorunlu askerlik hizmeti tesis etmekten tamamen uzaktı.[34] Dahası, bayrak altında toplanmak üzere yurttaşlara yapılan çağrı kalıcı kurumsal gerçekliğe dönüşmesi gerekmeyen düpedüz olağandışı bir olay olarak sunulmuştu. *Toplama* (*levée*) sözcüğü birkaç anlama gelir: Hem "toplama" hem de "kalkışma"yı ifade eder. Merkezî iktidarın başlıca imtiyazlarından biri asker alımlarıdır, ayaklanma da aynı düzeyde algılanır. Bu iki karşıtlığın bir olması devletin gücünü hem doğrular hem de inkâr eder. Toplu asker alımı fikri 1793 baharında Parisli *sans-culotte*[35] grubunun epey siyasallaşmış ortamında ortaya atılmıştı, siyasal terör planlarının bir parçasıydı.[36] Toplu asker alımının önde gelen ideologlarından biri olan Sébastien Lacroix kapsamlı bir siyasal program çerçevesinde Paris'e yiyecek stoklamayı, yiyecek malzemelerinin fiyatını sabitlemeyi, kamuoyu görüşünü gözleyip denetlemeyi ve büyük bir propaganda çalışması yürütmeyi önermişti. "Dünyanın kaderini belirleyecek" bu vaziyet çok kısa süren bir genel seferberliği getirdi: "Anavatan için sekiz sene harpten daha tesirli sekiz günlük heves."[37]

Toplu asker alımı (*levée en masse*) fikri ve terör siyaseti halkın baskısıyla Jakoben hükümet tarafından gönülsüzce benimsenmişti, alınan somut önlemler, fikri savunanların niyetlerine göre büyük ölçüde farklılık gösterirdi. En önemlisi *levée en masse* bir talebe dönüşmüştü, egemen gücün asilerce anarşik yollarla ele geçirilmesi yerine, orduda hizmet için bireyleri "alıkoyan" devlet olacaktı. Bu yönüyle efsanevi *levée en masse* aslında cumhuriyetçi askerlik hizmetinin temel paradokslarından bazılarının göstergesiydi.

"Ulusal gönüllüler" çok genç erkeklerden oluşuyordu.[38] Çoğunluk şehirlerden gelmeydi.[39] Sosyal köken açısından küçük burjuvazi ve alt tabakala-

33 "Ulusal gönüllüler" efsanesine ilişkin bkz. Hippler, "Volunteers of the French Revolutionary Wars".

34 Auvray, *L'âge des casernes*, s. 42 ve Jean-Paul Bertaud, *La révolution armée*, s. 100.

35 Soboul, *Les sans-culottes parisiens en l'an II*, s. 110.

36 Guérin, *La lutte de classes sous la Première République*.

37 Lacroix, *Pas un moment à perdre*, s. 12-13.

38 Rütbesiz erlerin % 79'u 25 yaşın altındaydı. Ain bölgesinde 1791'de alınmış 544 askerin 249'u 20 yaşına basmamıştı (Lévy, "La formation de la première armée de la Révolution française", s. 115).

39 Jacquot, "Les Bataillons de volontaires", s. 84-94.

rı temsil ederlerdi, aralarında zanaatkârlarla yevmiyeli işçiler fazlaydı.[40] Ertesi yıllar boyunca yaşanan, halihazırda askere yazılmış olanların, ekseriyetle iradelerinin dışında yıllarca orduda kalmaları oldu. Diğer yandan aynı yıllarda askerî personelin değişim oranı da epey yüksek seyrediyordu, örneğin 1792'de askerlerin üçte birinden çoğu hizmete gireli bir yıl olmamıştı. Bundan başka çoğu soylulardan oluşan subayların göçü, geride kalanların çok çabuk terfi etmesini olanaklı kılıyordu.[41] Toplumun alt tabakalarından gelen insanlar daha bir-iki yıl öncesine kadar neredeyse tamamen soylulara ayrılmış komuta kademesine gelebiliyorlardı, dolayısıyla Fransız Devrimi ve Napoléon'un imparatorluğu, sınıf atlamada çok etkili bir mekanizmaydı.

Bununla beraber 1798 yılında savaş çabalarının gerekleri hükümeti zorunlu askerlik hizmetini kapsayan bir yasa çıkarmaya itmişti.[42] Parlamentoda önergeden yana söz alan ikinci komutan (sonra Mareşal) Jourdan'a göre yasanın hedefi yeni siyasal biçimler oluşturmaktan daha çok devrim deneyimini kurumsallaştırmaktı.[43] Ancak proje aynı zamanda epey ılımlıydı, toplumun militarizasyonundan açıkça kaçınmaya çalışıyordu. Buna göre ulaşılması gereken birbiriyle çelişen iki amacın birinde Jourdan, tarafgirlik askerlik hizmetinin toplumda kabul edilebilirliğine olumsuz etki edeceği için esasen "genel hizmeti" savunurken, diğerinde sadece ordunun ihtiyaç duyduğu kadar ve bütün bireyleri kapsamayacak şekilde asker yazılması suretiyle zorunlu askerlik hizmeti yükünü sınırlamaya çalışıyordu.[44] Bu açmazın çözümü "zorunlu hizmet" ve "askerlik hizmeti" arasındaki ayrımda bulundu: Zorunlu hizmetin anlamı bireyin yoklama yoluyla kaydedilmesiydi, bunun anlamıysa tüm askere çağrılanların ille de askerlik hizmeti yapmak zorunda oldukları değildi. "Ekseriyeti hizmet etmeye mahkûm, lakin muhtemelen sadece bir kısmı fiilen hizmet edecek."[45] Askerlerin bütün çağrılanlar arasından nasıl seçileceğini belirleyen ölçüt yaşlarıydı, diğer bir deyişle bir sınıfın en gençleri en önce alınırdı. Öte yandan kanunda hizmet süreleri sabitlenmemiş, askerlerin terhis edilmesine ilişkin kararlar hükümetin sorumluluğuna verilmişti.

Muafiyet koşulları hakkında ve asker kaydedilenler şahsen askerlik hizmetini görmek yerine başkalarını kiralayabilirler mi sorusuna ilişkin fikir ayrılığı olması hiç şaşırtıcı değildi. 1789 kanunu aslında ikameye izin vermiyordu, çünkü amaç "kanunun servet sahiplerinin şatafatlı sarayları kadar

40 Bertaud, *La revolution armées*, s. 67-68.

41 *A.g.e.*, s. 77.

42 1798 mevzuatı için bkz. Crépin, *La conscription en débat*, s. 24-30.

43 Bkz. Laveaux, *Rapport fait par Et. Laveaux*, s. 12.

44 Jourdan, *Rapport fait par Jourdan*, s. 4.

45 *A.g.e.*, s. 6.

fukaranın sazdan kulübelerine dahi nüfuz etmesiydi."[46] Ancak iki yıl sonra konu tekrar tartışmaya açılmış ve varılan uzlaşma gereği ikame mümkün kılınmıştı. Bu tartışmanın ilginç yanı 1789 yılında askerlik yoklaması ve ikamenin kısıtlanmasına ilişkin yasayı haklı çıkarmak üzere öne sürülen benzer görüşlerin şimdi de ikameden yana tavır almasıydı. Dahası Jourdan'in projesinde yer alan askerî görevlerin "sanat, ticaret ve ziraat" alanlarında duyulan ihtiyaca göre ayarlanması önerisi "büyük bir ulusun bütün üyelerini aynı iş için alın teri dökmeye zorlamak" isteyen "hayalî bir müsavat hayranı" kimselere dönük eleştirilere yol açmıştı.[47] "Kamu menfaati" yalnızca herkesin eşit yükümlülüğü savunmasının değil aynı zamanda toplumsal görevlerin farklılaşması gerektiği görüşünün de gerekçesi olabilirdi, bir başka deyişle zenginlere kendilerini ikame edecek birini bulup kiralama olanağı tanıyordu. Bu ayrıcalık aynı zamanda yoksullar için hayır işlemek olarak haklı gösterilmişti: "İkame şıkkı sayesinde fukaranın eline para geçecektir."[48] Fransız askere alım politikasının yasal temeli bir hayli esnekti, bir yandan askerlik yükümlülüğü yurttaşlığın gereği diye düşünülür, askere alma modeli de yoklama olarak tanımlanabilir, diğer yandan kanunu zenginlere ikame satın alma olanağı tanırken, seçilmiş birtakım bireylerin zorla askere alınmalarına yetki verdiği şeklinde yorumlanabilir.

1798 kanunu Napoléon'un ordusuna asker alımlarında yasal dayanaktı. Bölgesel çalışmaların gözler önüne serdiği üzere firar ve askerlik hizmetini reddetme (boyun eğmeme)[49] oranları çok yüksek seyrediyordu, kimi zaman % 90'a çıktığı olurdu.[50] Toplumsal açıdan, firariler ve *insoumis* ağırlıklı olarak kırsal bölgelerden gelir ve toplumla iyi kaynaşırlardı. Aileler ve kırsal topluluklar *insoumis* ve firarilerin askerlikten kaçmalarına yardım ederlerdi. Şehirlerde askerlik yoklamasını kabul ettirmek daha kolaydı, bu yönüyle personel alımında sosyal örüntü devrim ve Napoléon dönemi boyunca aynı kalmıştı. Askerî ihtiyaçları karşılamak üzere Napoléon döneminin yetkilileri tarafından kurulan özel askerî birlikler, kırlık alanları tarayıp firarilerin izini sürüyorlardı. Hatta o dönemde yapılan barış antlaşmalarının pek çoğu Napoléon'un "müttefiklerini" imparatorluğun savaş çabalarına katkıda bulunmaya mecbur kılardı. Bunun sonucunda Rus seferine çıkan askerlerin üçte bir kadarı Fransız değildi.[51] Son olarak 1808'den itibaren Napoléon'un ha-

46 Porte, *Opinion de Porte sur le projet de résolution*, s. 8.

47 Jaucourt, *Opinion de Jaucourt Sur le projet de loi*, s. 3.

48 Delpierre, *Opinion de Delpierre (jeune)*, s. 4.

49 Firar edenler asker olduktan sonra izin almadan orduyu terk etmiş olanlardır, oysa *insoumis* asker yoklaması dahi yaptırmayı reddedenleri karşılayan bir sözcüktür.

50 Bkz. Rousseau, *Service militaire au XIXe siècle*.

51 Napoléon ordusundaki Alman askerleri için bkz. Hippler, "Les soldats allemands dans l'armée napoléonienne d'après leurs autobiographies".

rekâtlarına gerekli muazzam insangücünü karşılamak üzere "müstesna toplamalar" düzenlenirdi. 1804 ile 1814 arasında geçen on yılda 2 milyon ila 2,4 milyon Fransız, yoklama yoluyla asker yazılmıştı,[52] bunların çoğu ya öldüler ya da yaralandılar.[53] Asker yazılanların sadece 52.000 kadarı gerçek gönüllülerdi.[54] Doğaldır ki devrimin ve imparatorluğun yirmi beş yıllık kitle savaşının toplum üzerinde müthiş yansımaları olmuştu.[55]

Anayasal (meşrutî) monarşiler ve İkinci İmparatorluk

Waterloo'dan ve onun ardından Napoléon'un nihai yenilgisiyle gelen toplu firarlardan sonra Kral XVIII. Louis ordudan geriye kalan ne varsa dağıtmış ve 3 Ağustos 1815 tarihinde her bölgede bir "lejyon" kurulmasını emretmişti. 1814 ile 1818 arasında kraliyet Fransız ordusuna alınan askerler ağırlıklı olarak gönüllülerden meydana gelmişti, aslında bunların çoğu eski imparatorluk ordusunun emektarlarıydı. Yenilenen Fransız monarşisine ait "Nizamname"de "zorunlu askerlik yoklaması" kaldırılmıştı. Ancak birkaç yıl sonra, 1818'de bir tür zorunlu askerlik hizmeti yeniden tesis edildi. Gerekçesi, askerî yetkililerin bir yıl içinde en fazla 3.500 erkeği askere kaydedebilmesiydi, oysa bu sayı insangücü ihtiyacını karşılamak için yetersiz kalıyordu.[56] Diğer taraftan işgücü piyasasından asker adayı bulmanın imkânsızlığı daha çok hükümetin yeterli maddi kaynak sağlama isteksizliğine yorulurdu.[57] Zorunlu askerlik hizmeti yoklaması personel bulmanın ucuz yolu olarak görülüyordu. 1818 mevzuatı 1824 ve 1832 yılında düzeltiden geçirilmekle birlikte Üçüncü Cumhuriyet'e dek Fransız asker alım politikalarının temelini oluşturdu.[58] Salt askerî kaygıların ötesinde askere alma sorunu, siyasal rejimin yapısı, siyasal kültür ve yeniden tesis edilen monarşinin devrimci geçmişler ilişkisi konularındaki bir dizi belirsizlikle bağlantılıydı. Geçmişle ilişki kurmak 1815-sonrasının Fransa koşullarında bilhassa zordu, bambaşka iki politikanın anıları karşı karşıyaydı: Devrimi ve imparatorluğu unutmak adına resmî

52 Girardet, *La société militaire de 1815 à nos jours*, s. 19. Ayrıca bkz. Smets, "Von der 'Dorfidylle' zur preußischen Nation", s. 717. Zorunlu yoklamaya sosyal tepkilerin nicel yönü için bkz. Antoine-Audet Hargenvilliers, "Compte general de la conscription", Vallée, *La conscription dans le department de la Charente (1798-1807)* içinde. Daha yakın tarihte akademisyenler, Hargenvilliers tarafından verilen rakamların bazen hatalı olduğunu göstermişlerdir, bkz. Rousseau, *Service militaire au XIXe siècle* ve Dufraisse, *Napoléon*, s. 69.

53 Bkz. Houdaille, "Le problème des pertes de guerre".

54 Girardet, *La société militaire*, s. 20.

55 19. yüzyıldaki sosyal tepkiler için bkz. Petiteau, *Lendemains d'Empire*.

56 Monteilhet, *Les institutions militaires de la France*, s. 5.

57 Vidalenc, "Engagés et conscrits sous la Restauration 1814-1830", s. 240. Ayrıca bkz. Vidalenc, "Les engagements volontaires dans l'armée de la Restauration".

58 Porch, "The French Army Law of 1832".

çabalar (resmî yayınlarda *unité et oubli*, "birlik ve unutuş" yazardı) ile Restorasyon "müfritleri" tarafından alkışlanan kefaret söylemi.[59] Genelde askeriye, özeldeyse zorunlu askerlik ülke çapında cumhuriyetin ve onun Napoléon İmparatorluğu'ndaki devamının temel taşı olarak görülmekteydi.[60]

Laurent de Gouvion-Saint-Cyr'in verdiği rakamlara göre gönüllü alım yoluyla yıllık 40.000 kontenjan doldurulur, yeterli sayıda gönüllü gelmezse, kura çekilirdi. Aktif hizmet süresi altı yıl olduğundan ordudaki kuvvetlerin sayısı 240.000 olurdu. Ancak bunlar sadece bütçe kısıtlamaları kapsamındaki azami rakamlardı; yani ordunun fiilî kuvveti ve yıllık toplamalar çok daha düşük düzeyde kalabilir, hizmetin süresiyse daha kısa olabilirdi. 1824'te aktif hizmetin süresi altı yıldan sekize uzatılmış, bu da yoklama sisteminin profesyonelleşmesine katkıda bulunmuştu, yıllar sonra orduya zorunlu yazılanların "gönüllü" asker kalmaktan başka bir mesleki tercihleri kalmazdı. Bu anlamda ve o dönemde pek çok kimsenin gözünde "askerlik hizmeti" profesyonel orduda zorla personel yazmaya yönelik yasal çerçeveden başka bir şey değildi. Üstelik sistem, ikame kiralamaya olanak tanımak suretiyle zenginlerin askerî yükümlülükten parayla kurtulmalarını sağlıyordu.

Askerlerin sosyal kökenlerine bakıldığında Restorasyon ordusunun iki farklı kesimden oluştuğu görülür. Epey bir bölümü Napoléon ordusunun emektarlarıydı, en çok da evlerinin bulunduğu topluluklarla bağlantıyı koparmış olanlar vardı. Buna karşılık 1815 sonrasında askere alınanların çok büyük bir bölümü yoksul kırsal çevrelerden gelmişti. Buysa alışılmadık ideolojik ittifaklara yol açmış, hem siyasal sağ hem de liberal burjuvazi, askeriyeye kuşkuyla bakarken, devrimi ve imparatorluğu özlemle ananlar Fransa'nın eski askerî zaferlerini göklere çıkarıyorlardı. Eski rejimin sosyal alışkanlıklarının aksine Restorasyon aristokrasisiyle Temmuz Monarşisi askerlik mesleğine sıcak bakmıyordu. 1818 kanununa ve 1832'deki benzer yaptırımlara göre subayların üçte ikisi Saint-Cyr ve Metz'deki askerî akademiler tarafından seçilmeliydi. Gelgelelim giriş sınavlarını kazananların ve hem okul hem teçhizat ücretini ödeyebilecek olanların sayısı ordunun ihtiyacının çok altında kalmıştı. Bunun sonucunda subayların yaklaşık üçte ikisi astsubay, dolayısıyla eski er ve erbaşlardandı.[61]

Bir başka deyişle ordu 19. yüzyılın ilk yarısında bir ölçüye kadar hâlâ sınıf atlama mekanizması işlevi görmekteydi.[62] Ancak devrim ve Napoléon dönemlerinin aksine bu sınıf atlama fena halde ağır ilerlediği gibi mali açıdan cazip bir getirisi de olmazdı. Teğmenlikten üsteğmenliğe, oradan da yüzba-

59 Bkz. Elster, *Closing the Books*, s. 24-47.

60 Bkz. Hippler, "Conscription in the French Restoration".

61 Serman, *Les Officiers français dans la nation.*

62 Aşağıda yazanlar Girardet'nin yazdıklarına dayanmaktadır, *La société militaire*, s. 13-63.

şılığa terfi etmek yedi ila sekiz yıl sürüyordu. Askerî mesleklerin çoğu yüzbaşı olarak geçirilen yirmi yılın ardından sona ererdi. Bu nedenle genç burjuvalardan pek azı askere yazılır, onun yerine sivil idarede, liberal mesleklerde veya iş dünyasında şanslarını denerlerdi. 19. yüzyılın ortasında astsubaylar günde 1 frank 75 santim kazanırken, sanayi işçilerinin ortalama günlüğü 2 franktı ki bu fena halde yetersiz bulunurdu. Teğmenlere gelince kazançları günde 4,5 ila 5,5 frank, emeklilikte de 2 ila 3,2 franktı. Diğer bir deyişle, askeriyenin burjuvazi için cazip hiçbir yanı yoktu, geliriyle ailesine düzgün bir hayat sunması neredeyse olanaksızdı. Üstüne üstlük askerliğin kültürel algısı da pek olumlu sayılmazdı.

Zamanın ruhu barışçıl ve ticarete yönelik anlaşılırken günün edebiyatında askerlik yaşantısı bir taşra garnizonunda bir türlü gelmek bilmeyen savaşı beklemenin sıkıcı süreci olarak tasvir edilir. 1830 sonrasının sömürgeci yayılımında askeriyenin başlıca görevi aslında yurtiçindeki ayaklanmayı bastırmaktı. Ordunun sosyal yapısı göz önüne alındığında askerlerle asiler arasında kardeşlik bağlarının kurulmasını engellemek elbette önemliydi. Erlerle potansiyel asiler arasında kültürel farklılıkları korumak bakımından asker alımlarını kırsal alanların en ücra köşelerinden yapmaya ve şehirli işçi sınıfları ordudan uzak tutmaya özen gösterilirdi. "Askerlik eğitimi" açısından orduyla sivil toplumu ayırmaya dikkat edildiği açıktı: Birimler arasında coğrafi yer değişimler çok yüksek seyrederdi, sivil toplumla temas kurmak kuşkuyla karşılanır ve meslek hayatına ciddi zararlar verebilirdi.

İşgücü ilişkileri açısından bu modelden iki sonuç çıkmıştı. Bir taraftan ordu gitgide kendi kuralları olan toplumun geri kalanından ayrılmış sosyal mikrokozmos oluyordu. Diğer taraftan bu kapalı mikrokozmos içerisinde dayanışma, dahası belli bir eşitlik anlayışı gelişiyordu. Bu, çoğunluk subayların eski er ve erbaşlar olması, hatta burjuvaziden ya da soylu çevrelerden gelenlerin bir bakıma eski sosyal statülerini kaybetmeleri sayesinde yaşanmıştı. Rütbeler arasındaki farklılıklar en düşük seviyeye inmiş ve askeriyenin değerleri kademeli olarak benimsenmişti. Bu yönüyle askerlik kendi kendine çoğalan bir sistemdi. Ne var ki neredeyse tamamen asker olmaya aday kimseleri çekemediğinden kura-celp yoluyla zorla asker yazmak gerekli görüldü. Altını çizmek gereken bir başka yönü de 19. yüzyılda askerî işgücü ilişkileri üzerinde belli bir "memur sınıfı" (*fonctionnariat*) modelinin baskın gelmesi ve önem kazanması oldu. Kariyer açısından askerin sonradan "devlet memuru" olarak devam edebileceği bir modeldi, devletin çalışanı olarak ömrü boyunca mesleğini değiştirmemesi idealdi, ne de olsa emekliliği devlet yardımlarıyla güvence altına alınmıştı. Kariyer çizgisi yavaş olmakla birlikte istikrarlı ve beklendiği gibi seyrederdi; ücretler yetersiz ama teminat altındaydı.

Bu anlamda devrim ve Napoléon dönemindeki Fransız ordusuyla 1815 sonrasının ordusu arasında önemli bir farklılık söz konusuydu. Devrim askerleri disiplinden yoksun ama isteklilik bakımından eski rejimin askerlerinden daha üstün görülürdü. Ayaktakımının disiplinsiz ve hayvani kuvvetine sahiptiler ama aynı zamanda anayurdun bekçileri olma özelliklerinden gelen görev aşkına kahramanca bağlıydılar. Burada kilit kavram "şevk" oluyordu: Devrim askerlerinin kendileriyle özdeşleşmesini istedikleri bir amaçları vardı, oysa eski rejimin askerleri savaşın sonucuna kayıtsız kalırlardı. Bu karakteristiklerinden bazısı Napoléon döneminde de kendini göstermişti, Napoléon komutasındaki yabancı askerlerin kaleme aldıkları kişisel anılarıysa subaylarla erler arasındaki ilişkilerin, zamanın diğer ordularında görülenden çok daha iyi olarak kabul edildiğini düşündürmektedir.[63] Ayrıca Napoléon devrimci savaşın temel özelliklerinden birini, lojistik olarak geçimini ülkeden sağlama ilkesini miras almıştı.[64] Pek çok durumda bunun anlamı yağmalamaydı, üstelik askerler açısından yetersiz ücretlerini takviye etme olanağı demekti. Zamanın kültürel imgeleminde devrim ve Napoléon dönemindeki Fransız askeri, "halkın" tam bir aynasıydı: Disiplinsiz, şiddete eğilimli ve kültürsüz, ama aynı zamanda ihtiraslı, hatta şevkli, hepsinden önemlisi de müthiş kuvvetli. Doğru dürüst üniforma giydikleri nadiren görülen Napoléon'un orduları düşmanlarının gözünde ayaktakımı sürüsünden başka bir şey değildi, yandaşlarıysa onların, ulusun kahramanlık gücünün bağrından doğduğunu düşünüyordu. 1815 sonrasındaki ordu bu imgenin tam bir antiteziydi. Kılı kırk yaran disiplin, itaat, dirayetli askerî işgücü ve ağır ilerleyen kariyer basamakları Napoléon sonrasındaki yeni ordunun ayırt edici özellikleriydi. Bu eski "askerlik ruhuna" geri dönüşün en belirgin kaynağı Mareşal Boniface de Castellane'ın günlüğü olabilir: "Bir asker aldığı emrin aksine hareket etme ihtimalini aklına dahi getirmemelidir."[65]

1848 Avrupa devrimleri Fransa'daki askerlerin kültürel temsilleri bakımından önemli bir dönüm noktasıydı. 1848 dolaylarında askeriye artık devrimci ayaklanmadan çok, artan bir şekilde sosyal düzenin devamını sağlamakla ilişkilendiriliyordu. Bu besbelli Avrupa'nın dört bir yanında ayaklanmaları ve isyanları bastırmada askeriyenin üstlendiği rolle bağlantılıydı. Askerliğin kültürel ve siyasal önemi bunun sonucunda tam ters yönde değişmişti. Askerlik giderek sosyal düzeni, uygarlığı ve dini savunmanın parçası olurken askerliğin gizemli yanları, dünyevi zevklerin terk edilmesi gereği yüceltiliyordu. Kısaca askeriye tasvir edilirken disiplinli, yeniden ayağa

63 Schehl, *Mit der großen Armee 1812 von Krefeld nach Moskau*, s. 35.

64 Bkz. Blanning, *The French Revolutionary Wars, 1787-1802* ve Lynn, *The Bayonets of the Republic*.

65 Aktaran Girardet, *La société militaire*, s. 75.

kalkmış ve sağlıklı olduğu vurgulanıyordu, buna göre yozlaşmış şehirli işçi sınıf yaşantısının mükemmel antiteziydi:

> Modern toplumlarımızın en görkemli, en güzel ve en takdire şayan yanlarını taşır o beraberinde. O, kanun gücüyle askeriyenin bir eri kılınmış köylüden başkası değildir. Fakirdir, zenginliği korur, cahildir, bilimi müdafaa eder. [...] Bu asker Hıristiyanlığın yarattığı medeniyetin en yekpare, en asil ve en saf ifadesidir, zira Hıristiyan düşüncesinin özünü, fedakârlığı, gündelik hayatının vazgeçilmez bir parçası kılmıştır.[66]

Askerliğin bu yenilenen imgesi III. Napoléon döneminde doruğuna çıktı. İkinci İmparatorluk yönetiminde, Fransız gözlemcilerin çoğunun gözünde Prusya'da hayata geçirilmiş "hakiki" askerlik hizmetine yaklaşma yollu çabalar vardı. III. Napoléon gerçekten de Prusyalıların askere alım sistemine çok yakın duruyordu. 1843 yılında, yani iktidara gelmeden önce, *Progrès du Pas-de-Calais* gazetesi için kaleme aldığı bir dizi makalede ikamenin kaldırılmasını ve güçlü bir yedek sisteminin düzenlenmesini savunmuştu. Ona göre, "Demokratik mizacımız, eşitlikçi tarafımız için yegâne teşkilat Prusyalılarınkiydi." Louis-Napoléon Bonaparte bunun devamında Prusya'da bütün ulusun savunma için silahlandığından, oysa Fransa'da "kendi hususi menfaatleri için sadece burjuvazinin" silaha sarıldığından söz ediyordu.[67] İmparator olunca dili o kadar demokratik değildi ama yurttaş ve askeri tanımlama açısından hâlâ Prusya anlayışına hayrandı. Ama daha önemlisi, özellikle savaş zamanlarında bir araya getirilmesi gereken güçlü bir yedek ordunun oluşumu sayesinde Prusya sisteminin Fransız ordusundaki kuvvetlerin sayısında belirgin bir artış vaat etmesiydi. Yeni askerlik hizmeti kanun tasarısı bizzat imparator tarafından 12 Aralık 1866 tarihli *Le moniteur universel* gazetesinde yayımlanmıştı. Gelgelelim, Napoléon'un yeğeni, kazanılması uzun yıllar süren bir askerî eğitim gerektiren "askerlik ruhunun seviyesini", celp erlerinin sayısından daha önemli gören subayların ciddi direnişiyle karşılaştı. Cumhuriyetçi partinin, zorunlu askerlik hizmeti kanununa karşı tutumu da çetrefildi, bir yandan genel askerlik hizmeti fikrini şiddetle onaylarken, diğer yandan rejime karşıydı, ayrıca kanun onlara göre yeterince esaslı değildi.[68] Bu siyasal koşullar altında imparator kendi iradesinin hayata geçirilmesini sağlayamadı, 4 Şubat 1868 kanunu daha sonra *Corps Législatif* ile önemli ölçüde değişikliğe uğradı, önde gelen başarısı özel ikame sözleşmelerinin yapılmasını yasaklayarak birini kiralamak yerine zenginlerin doğrudan tazminat ödemelerini getirmekti.[69]

---

66 *A.g.e.*, s. 31.

67 Napoléon III, *Projet de loi sur le recrutement de l'armée*, s. 23.

68 Bkz. Casevitz, *Une loi manquée*.

69 Bkz. Schnapper, *Le remplacement militaire en France*.

Üçüncü Cumhuriyet

1870-1871 arasında Fransızların yenilgisinin ardından gelen dönem Fransızların tarihyazımında "Fransız fikrinde Alman krizi" diye tanımlanmıştı.[70] Yenilgi bireylerin kendilerini ulusun ve devletin kaderine bağlılık duygusundan yoksun olmalarına yorulmuş, kısmen Alman modellerinin benimsenmesiyle çözüm aranmıştı. Bu hususi olarak olmasa da en çok asker alımını ilgilendiriyordu.

27 Temmuz 1872 tarihinde çıkarılan yeni asker alımı yasası çok farklı ve hatta birbirine zıt siyasal beklentiler arasında bir uzlaşmaydı. Bir yanda profesyonel askerler yıllarca emir-komuta ve itaat alışkanlığının aşılanmasını gerektiren "askerlik ruhunu" vurgularken, diğer yanda savaş zamanında bir araya getirilecek çok sayıda celp erinin eğitimini öne çıkarıyordu. Bunun yanı sıra en önemli gelişme zorunlu askerlik hizmetine yönelik siyasal sağın tutumuydu. "Medeniyet" ordu tarafından kurtarılınca muhafazakârlar 1848 yılında, daha sonra 1871 Paris Komünü sırasında askeriyenin rolünü hatırlatmışlardı: "Acaba orası vatana hizmeti öğrenmeyi ve sevmeyi unutmuş görünenleri gönderdiğimiz mektep mi diye sual ederiz. Çocuklarımızın tamamı gitsin, askerlik mecburiyeti istikbaldeki nesillerin muhteşem mektebi olsun."[71] Siyasal soldaysa zorunlu askerlik geleneksel olarak cumhuriyetçi mirasla ilişkilendirilirdi. Eğer ordu başkaldırılarla isyanları bastırmanın aracı olduysa, cumhuriyetçilere göre bunun nedeni ordunun neferlerinin genel zorunlu askerlik hizmeti uygulamasıyla alınmaması ve sivil toplumla arasına bir mesafe konmasıydı.

1872'de kura sistemi geri getirilmiş, "kötüler" beş yıllık aktif hizmete, ardından dört yıllık ihtiyat hizmetine mecbur tutulurken, "iyiler" sadece bir yıllık temel askerlik eğitimi görürlerdi. Hedef her erkeğe askerî talim yaptırmak ve azınlık bir gruba özellikle askerlik erdemlerini geliştirici düzgün askerî eğitim vermekti. Ancak bu yasada özel ve genel hizmet yükümlülüğü fikrinden esinlenilmişti. Bu tür askere alımın askerî açıdan gerekli olmasının ötesinde askerlik hizmetinin eğitici işlevi genel askerlik hizmetini haklı çıkarmak için çok fazla vurgulanırdı. Eğitim projesi olarak askerlik hizmeti aslında monarşinin yeniden inşası süreciyle birlikte geliştirilmiş bir programdı. Yüzbaşı Pagézy de Bourdéliac'a göre silah altında geçen süreyi en iyi şekilde değerlendirmenin yolu askerlere zekâ ve ahlâk eğitimi vermekti: Askerî gündemde okuma yazmanın yanında yurtseverlik, dürüstlük ve onur kültü de olmalıydı.[72] İkinci İmparatorluğun sonuna doğru, General Trochu

70 Digeon, *La crise allemande de la pensée française*.

71 Aktaran, Girard, *La société militaire*, s. 122.

72 Pagézy de Bourdéliac, *De l'emploi des loisirs du soldat français en temps de paix* ve Anonim, *Essai sur l'état militaire en 1825*.

kısa süreli askerlik hizmetini savunmuştu: Bu türlü zorunlu askerlik hizmetinde "mesuliyeti orduya vermenin tesiri üç şekilde görülmektedir, nüfusun maneviyatını yükseltir, orduda mevcut herkesin itiyatına ve zihnine nüfuz eder".[73] 1870'ten önce böyle bir düşünce aykırı olsa da Fransa-Prusya Savaşı'ndan sonra ağırlığı görülmüş ve besbelli askeriye içerisindeki işgücü ilişkilerinde etkisini göstermişti.

1871 sonrasında Fransız siyasetinde cumhuriyetçi duruşların giderek söz sahibi olması ister istemez daha sonra kabul edilen mevzuata etki edecekti, dolayısıyla 1889 kanunu askerlik hizmetiyle birey ve devlet arasındaki ilişkide cumhuriyetçi anlayışın kurumsallaşması olarak görülebilir. Bununla birlikte bireyin devlete karşı yükümlülüğünde gerçek bir eşitliğin hiçbir zaman kurulmadığı, papazlar gibi belli sınıflara tanınan istisnaları kaldıran, böylelikle kâğıt üzerinde hizmet eşitliği sağlayan 1905 mevzuatından sonra bile gerçekleşmediği doğrudur. Oysa uygulamaya baktığımızda burjuvazinin iyi eğitim görmüş oğulları istihdam, kariyer hedefleri ve hatta fiilî hizmet süreleri açısından hâlâ belirli avantajlardan yararlanıyorlardı. Fransa toplumun eğitimli kesimlerinin yalnızca bir yıl hizmet ettikten sonra yedek subay olarak terfi ederek terhis olmasına izin veren Prusya'nın "bir yıllık gönüllülük" (*Einjährig-Freiwillige*) modelini benimsenmişti.[74] İleriki yıllarda üniversite mezunları kâğıt üzerinde ordu mensubu olmalarına rağmen tamamen sivil görevlere atanıyorlardı.

Sosyal düzeyde personel alımı kalıplarında değişikliğe gidilmesinin büyük sonuçları oldu. İlk olarak askerlik mesleğini "soylulaştırma" eğilimi görülüyordu. İkinci İmparatorluk döneminde atılan bu adım Üçüncü Cumhuriyet'in gelmesiyle hızlandı. Askerî akademilere gittikten sonra subay olanların oranı astsubay ve er-erbaş sayısına göre önemli ölçüde artmıştı. Akademi mezunlarının sosyal kökeni ağırlıklı olarak orta burjuvaziydi, ama aralarında küçük burjuvalarla kıdemsiz devlet memurlarının oğulları, aristokrat delikanlılar ve yüksek burjuvaziden gelenler de bulunuyordu. Dahası astsubayların subay olmaları için tek yol akademiye kabul edilmeleriydi. Askerî personelin eğitim düzeyini yükseltmeyi hedefleyen bu önlemlerin aynı zamanda ordunun sosyal bileşimini önemli ölçüde değiştirmek gibi bir yan etkisi de olmuştu. Profesyonel kadrolarda iki ayrı sınıf ortaya çıktı, bir tarafta ekseriyetle üst sosyal tabakalardan gelme, akademilerden mezun olduktan sonra kısa sürede subay kadrosuna alınan yüksek rütbeli subaylar, diğer tarafta çoğu alt sosyal tabakalardan gelme astsubaylar ve düşük rütbeli subaylar vardı. Bir başka deyişle, askerî hiyerarşiler artık sivil toplum içerisinde-

73 Trochu, *L'armée française en 1867*, s. 278.

74 Bkz. Frevert, *Die kasernierte Nation*, içinde özellikle "Bürgerliche Arrangements: Einjährige und Reserveoffiziere" başlıklı bölüm.

ki hiyerarşilerin yansıması olmuş, sınıf atlama mekanizma olarak ordunun bir rolü kalmamıştı.

Ordudaki işgücü ilişkileri de askeriyenin eğitici rolüyle birlikte değişikliğe uğramıştı. Üçüncü Cumhuriyet öncesinde subaylarla er ve erbaşlar sosyal köken ve tavır açısından ortak bir geçmişi paylaşırlardı. 19. yüzyılın son otuz yılından itibaren subaylarla astsubaylara, acemileri zekâ ve ahlâk açısından "ıslah etme" görevi verildi. Bunlardan ikinci grup artık aynı "aile" mensubu değildi, çünkü silah altında kalma süreleri sınırlanmıştı. Genel zorunlu askerlik hizmetine daha eşit personel alımının çelişkili sonucu ordu içerisindeki sosyal ilişkilerin her düzeyinde eşitliğin azalmasıydı. Cumhuriyetin ilk yıllarında dinsel öğreti ahlâk kazandırma görevinin eksenine oturmuştu. Dahası, orduya alkoliklik gibi olumsuz davranışların kökünü kurutma sorumluluğu verilmişti, ancak bu sadece er ve erbaşlar için geçerliydi, profesyonel kadrolar arasında söz konusu değildi.[75] Ordunun bütün acemilere temel eğitim verme sorumluluğunu üstlenmesi sosyal eşitsizlikleri iyice vurguluyordu. Acemiler gelir gelmez okuma, yazma ve dört temel matematik işlemindeki becerilerinin sınandığı sınavlardan geçerlerdi. Bu sınavların sonucu gelecekte askeriye içerisinde işgücü ayrımı açısından önem taşıyordu. Üniversite diploması olanların fiilî görevde kısa süreli hizmetin ardından terhis edebilir olması biraz çelişkili bir durumdu, kısa süreli askerlikten yararlananların aksine düzenli celp erleri arasında pek azı astsubaylığa terfi etmek için gerekli becerilere sahipti. Astsubayların dillere destan aptallığı bunun sonucuydu. Öte yandan sosyal hiyerarşiler başka düzeylerde de fark ediliyordu. Üst sosyal tabakalardan gelen acemilerin orduya girişte genellikle uygulanan fiziksel şiddete daha az maruz kaldıklarını gösteren bulgular vardı.[76]

Değişkenler ve sınıflandırmalar

Asker alımı politikalarının evrimine bu kısa bakış askerî personel alımında "bitmek bilmeyen 19. yüzyıl" boyunca süren değişimin, her şeyden önce devletin ve ulusun inşasına farklı yaklaşımlar çerçevesinde okunması gerektiği ve asker alımında bir formdan diğerine geçişin olsa olsa siyasal ve kültürel süreçlerin sonucu olduğu gibi çarpıcı bir çıkarsamaya yol açar. Topluluk adına askerlik yükümlülüklerinin ulus-devlete karşı bir yükümlülük haline gelmesine, diğer bir deyişle askerliğin bir yurttaşlık görevi olmasına doğru gelişen süreç yavaş ilerliyordu. Bu sürece genelde askerlik yükümlülüğü, özeldeyse zorunlu askerlik eşlik etti. Bu anlamda projenin genel sınıflandı-

75 Roynette, "*Bons pour le service*", s. 93-106.

76 *A.g.e.*, s. 269.

rılmasında dört temel değişken (ücret, süre, yasal kısıtlama ve kültürel etmenler) dönemin başlıca tartışma konularıydı.

18. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın sonuna dek Fransızların asker alımı uygulamalarında yaşanan evrimin genel sonucu ücretlerin öneminin azalmasıdır. Geleneksel olarak askerler sözleşmeyi ilk imzaladıklarında "katılma primi" (*prime d'engagement*) adı altında büyük miktarda para alırlardı. Asker olduktan sonraysa onlara ödenen ücret düzgün bir hayat sürebilmeye yetmeyecek kadar düşüktü. İlk başlarda bu paranın alayın "işletmecisi" tarafından ödenmesi gerekiyordu, fakat yukarıda belirttiğimiz üzere 18. yüzyılın milis sisteminde bunun acemi askerin geldiği topluluk tarafından yapılacak maddi katkıya dönüştürülmesi yönünde bir eğilim vardı. Askerlik yükümlülüklerinin yerel topluluğun görevi olduğu anlamına gelen bu uygulama, aynı zamanda hem milislere hem de düzenli orduya personel alım yöntemlerinin ücret karşılığı askerlik hizmetine işaret eden "profesyonel" ordu yöntemlerini gerektiriyordu. Yine de iki yönlü bir engel söz konusuydu. Birinci engel, her kilise cemaatinin belirli sayıda askeri donatması nedeniyle asker alımlarının hem "profesyonel" hem de topluluğun ortak görevi olmasından ileri geliyordu. İkincisiyse, *katılma primi*nin bir kereliğine verilmesi ve bu parayı kabul etmekle geleceğin askeri olan aceminin, deyim yerindeyse, "kendini satmış" olmasıydı.

Aydınlanma döneminde "askerî kölelik" topa tutulmuş ve yurttaşların anayurtlarını savunurken "hür" oldukları bir sistemin getirilmesi talep edilmişti. Bu tartışma 19. yüzyıl boyunca sürdü. Hükümetin yeterli sayıda gönüllü bulamama gerekçesine karşılık zorunlu askerlik hizmetine muhalif olanlarsa, bunun asıl nedeninin yetkililerin insanları orduya çekmek için yeterli olan katılım primini ödemek istememeleri olduğunda ısrar ediyordu. Bu bakımdan zorunlu askerlik hizmeti belli ki kamu parasından tasarruf etmek anlamına geliyordu.

Fransız Devrimi ve Napoléon dönemi sırasında ücretin askere kaydolmada önde gelen bir rol oynamadığı görülür. Acemiler için toplulukların para toplamaları bir süre daha devam etmişti, ancak bu daha çok askerlerin diğer istihdam alanlarında kazanabilecekleriyle karşılaştırıldığında uğrayacakları maddi kaybı gidermeye yönelikti. Diğer yandan hükümetin yeterli mali kaynak sağlamada isteksiz davranması kısmen, uzatılmış askerlik yükümlülüğünün ideolojik desteğiyle karşılanıyordu. Belirtildiği gibi düşük ücret muhtemelen geri getirilen monarşinin 1818'de kura sistemine dayalı seçmeli askerlik uygulamasını yeniden başlatmaya karar vermesinin başlıca nedeniydi. Her halükârda bu dönemin tamamında ücret gereken sayıda acemiyi çekmeye yetecek seviyeye hiçbir zaman ulaşmadı. Tam tersine, ücret karşılığı askerî işgücünü gayrimeşrulaştırma eğilimi açıkça görülmektedir. Mese-

lenin mali yönünden başka ücret alınması, doğası gereği ahlâkdışı kabul edilirdi. Savaşmanın yegâne ahlâki saiki ulusuna ve anayurduna bağlılık duygusuydu.

Hizmetin süresi sorunu savaş dönemleriyle barış dönemlerinde çok başka türlü ele alınırdı. Fransız Devrimi ve Napoléon İmparatorluğu'na neredeyse kesintisiz savaş damgasını vurmuş, doğal olarak askerler savaş sırasında terhis edilmemişlerdi. Bu da hizmetten ayrılmanın tek yolunun firar olması anlamına geliyordu, zaten firar oranı da çok yüksekti.[77] Gerçekte hizmetin yasal süresinin sorun olması Restorasyon'la birlikte başlamış, 19. yüzyılın ilk yıllarıysa altı yıllık uzun hizmet süresinin sekiz yıla çıkarılması gibi devrim-öncesi uygulamalara sahne olmuştu. Her iki durumda da tartışma dönüp dolaşıp "askerlik ruhuna" odaklanıyordu. Profesyonel subaylarla muhafazakârlar "ast-üst kültü" ile askerî disiplin aşılanmasının uzun hizmet süresi gerektirdiğini –ve çok erken yaşta askere yazılmanın ideal olduğunu– savunuyorlardı. Diğer yanda, cumhuriyetçiler gereken askerî talimin çok kısa sürede verilebileceği görüşündeydiler. Fransız Devrimci orduları örneği etkili bir ordunun kısa sürede eğitilebileceğini kanıtlamıştı. Gelişmesi zaman alan, teknik becerilerden çok itaate alışkın disiplinli askerin kişisel yatkınlıklarıydı. Devrimciler ve cumhuriyetçilerin uzun süreli hizmete karşı çıkmalarının nedeni "askerlik ruhu" gerektiğine itiraz etmeleriydi. Tam tersine, asıl gerekli olanın, içinde askerlik görevi anlayışı da barındıran ve aynı zamanda sivil toplumun değerleriyle çelişmeyen "yurttaşlık ruhu" olduğunu düşünüyorlardı. İşte bundan dolayı personelin değişim oranını yüksek tutarak hizmet süresini kısıtlamayı gerekli görüyorlardı. Fransız cumhuriyetçiliğinde bunun adı "ulusal ordu" oluyordu, diğer bir deyişle, ulusun, yani sivil toplumun bağrından doğmuştu. Öte yandan hizmet süresinin kısalması ömür boyu askerlik yapan profesyonel askerlerin kısa dönem askere alınanlara komuta ettiği ve askerlik kültürünün esasen profesyonellerle tanımlandığı kadrolu/zorunlu sistemde birtakım çelişkilere yol açmıştı. Kısaca, zorunlu askerlik sistemi askeriyenin toplumsallaşmasından çok toplumun askerleşmesini getirdi.

Yasal kısıtlamalarsa daha çok mali kaygıların, toplumsal değişimin ve daha önemlisi siyasal kültürdeki değişikliklerin etkisi altında görünmektedir. Bu açıdan en önemlisi, millet (ulus) ve tabiiyet (uyruk) anlayışındaki değişikler olarak karşımıza çıkar. Etnik köken sorunları ekseriyetle tabiiyet meselesi olarak tartışılırdı, bizim de bu yıllar boyunca "millet" sözcüğünün anlam kaymasını dikkate almamız gerekir. 18. yüzyıl boyunca terimin "sivil toplum" anlamında kullanıldığı, hatta Abbé Sieyès'in ünlü 1789 kitapçığında yönelttiği *Que'est-ce que tiers-état?* (üçüncü tabaka nedir?) sorusu gi-

77 Bkz. Forrest, *Conscripts and Deserters.*

bi üçüncü tabakanın eşanlamlısı bile olabildiği görülür. Sorunun yanıtı bellidir: Üçüncü tabaka "ulusun hakkı" demektir ve nüfusun yararlı işler yapan ve servet üreten kesimini tanımlar. Çoğu Avrupa dillerinin tersine, İngiliz dilinde bu anlam korunmuştur. Ünlü örnekler Adam Smith'in "ulus" kavramını bugün "toplum" diyebileceğimiz şekilde tasarladığı *Ulusların Zenginliği* eserinde görülür. Disraeli'nin *Sybil or the Two Nations* eserinde veya 1980'lerin "Tek Milletli Muhafazakârlık" hareketinde "millet" belirli bir toprak parçasında yaşayan, daha doğrusu ulus-devleti meydana getiren nüfusun bir parçası olarak tasarlanmıştır. Fransız dili 19. yüzyılda bütün bu anlamları neredeyse tamamen kaybetmişti. Oysa devrim sırasında millet, *la patrie* – vatan gibi kavramlar (ve vatansever, vatanseverlik gibi benzerleri) modern anlamda "milliyetçi" bir anlayıştan çok apaçık sosyal ve siyasal geçmişe dayanmaktaydı.

Bunun açıkça canlandırıldığı yer askerlik âlemi olabilir: Çoğu İsviçreli olan yabancı birlikler, "despotizm uşakları", bir başka deyişle terimin her iki anlamında da milletin davasının düşmanları olarak benimsenmişlerdi. Yabancı birimler devrimci topluluğun bir parçası olmamaları bakımından, ayrıca Fransız topluluğundan gelmemeleri anlamında millete yabancıydılar. Ancak bunun sonucu, yabancı birliklerin tasfiye edilmelerinin yerine Fransız milletinden olanların ve olmayanların bulundukları birimler arasına kurumsal açıdan ayrım getirilmesiydi. Aynı mantık Fransa'nın müttefiklerinin Büyük Ordu'ya çok sayıda takviye birlik verdiği Napoléon'un seferleri sırasında ve 1831 yılında Fransız Lejyonu kurulduğu zaman da işliyordu. Gerilim elle tutulacak kadar somuttu, her ne kadar tanımı yapılmasa da millet meşruiyetin nihai kaynağı haline gelmişti. Napoléon ordusundaki yabancı birimler örneğinde, onların varlığının Birinci İmparatorluğun ideolojik yönelimini desteklediği, bunun da Fransızların önderliğinde Avrupa federasyonu kurulması fikri olduğu ileri sürülebilir. Yabancı lejyon örneğindeyse, Fransa uğruna uzun yıllar hizmet etmenin ödülü olarak lejyonerlerin millileştirilmesi, yani Fransız uyruğuna alınmaları rastlantı olamaz.

Bununla birlikte en önemli mesele elbette *liberté*, yani hürriyetti. Fransız dili özgürlük ve hürriyet arasında ayrım yapmaz, her ikisi de *liberté* terimi altında ele alınmaktadır. Koselleck'in kavramlar tarihi bakımından *liberté* aslında *Grundbegriff* olmuştur, bu da meşru toplumsal hakları savunmak için bütün tarafların kullanmak zorunda oldukları bir kavrama dönüştüğü anlamına gelir. Fakat kavramın anlamı sürekli mercek altında tutulur. Askerlik yükümlülüğüne yönelik Aydınlanmacı eleştiri, milis yükümlülüklerine veya köylülerin zorunlu askere alınmasına karşı çıkarken düzenli olarak "askerî kölelik" kavramını kullanırdı. Böylece hürriyet adına askerlik yükümlülüğü eleştiriliyordu.

Fransız Devrimi'yle birlikte kavram tersine dönmüştü. Zorunlu askerlik hizmeti açısından gerek onu savunanlar gerekse karşı olanların iddialarını hürriyet olgusuna dayandırmaları çarpıcıdır. 1789'da zorunlu askerliğe ilişkin yapılan bir tartışmada Laincourt Kontu'nun, "Köleliğin en katı ve en geniş halini müdafaa etmek için hürriyete sarıldıklarını görünce afalladım" diyerek devamında "böyle kanunlar icra edilen bir memlekette olmayı değil, İstanbul (*Constantinople/Bizans*) yahut Fas gibi bir diyarda yaşamak yüz kat daha iyi olurdu"[78] şeklindeki sözleri bu kavram kavgasını açıkça ortaya koymaktadır. Aslında zorunlu askerliğe muhalif olanlar açısından yapılacak şey çok basitti, çünkü hürriyetin insanların iradeleri dışında askerliğe zorlanamayacakları anlamına geldiğini savunabilirlerdi. Bu durumda zorunlu askerliğin yandaşları kavramı kendi istedikleri şekilde yeniden tanımlayabilirdi, hürriyet kişisel olmaktan çok siyasal bir konu, "halk gücünün" varlığıyla yakından ilişkiliydi, diğer bir deyişle güçlü bir devletin gözünde hürriyet, "kuvvetli olanın ceza almadan zayıf olanı ezebildiği bir vehimdi."[79] Cumhuriyet içinde olmadıkça gerçek hürriyet anlaşılamazdı, devletin gücünün olmaması zayıfların güçlü olanlar tarafından ezilmesine denkti, dolayısıyla "kölelik" olarak anlaşılırdı. Gerçek sorun insan haklarından yararlanmaktı, böylece cumhuriyetçi gelenek insan haklarını bütünüyle askerlik yükümlülüğüne bağlamıştı. Bu ideolojik bağ olmaksızın modern zorunlu askerlik hizmeti düşünülemez.

Restorasyon süresince hürriyet, özgürlük ve yurttaşlıkla askerlik yükümlülükleri arasındaki bağlantıya ilişkin tartışma devam etmekteydi. 1818 askerî mevzuatı ele alındığı sırada bu bağlantı bilhassa sorun çıkarmıştı.[80] Bunun nedeni bu kavramların anlamını devrimci mirastan ayırmanın zor olmasıydı. Sınırlı askerlik hizmetini savunanlar bu iddialarını yurttaşlığa gönderme yaparak destekliyorlardı: Hükümdarını savunmak her yurttaşın göreviydi. Muhafazakâr eleştirmenler de tıpkı 1789'da olduğu gibi aynı argümanlara başvurdular, örneğin Bonald zorunlu askerliği "herhangi bir kusurlu davranışa karşı şahsi hürriyetimi zapt eden kanun"[81] olarak tasvir etmişti. Diğer yandan liberaller zenginlere parayla yükümlülükten kurtulma olanağı tanınmasını savunurken hürriyeti gerekçe gösterdiler. Onlara göre askerî yükümlülükler mali katkıda bulunmaya benziyordu, yani vergi ödemek gibiydi. Herkese, devletin güvenliğine ister mali yollarla ister kişisel hizmet görerek katkıda bulunma olanağı sunulmalıydı. Vergilerle askerlik hizmeti arasındaki bu benzerlik halk arasında zorunlu askerliğe verilen isimde ifadesini bulmuştu: *l'impôt du sang*, yani kan vergisi.

78 Liancourt, *Opinion sur le mode de recrutement pour l'armée*, s. 7.

79 Dubois-Crancé, *Discours sur la force publique*, s. 8.

80 Aşağıda yazanlar için bkz. Hippler, "Conscription in the French Restoration".

81 Bonald, *Opinion de M. de Bonald, député de l'Aveyron*, s. 4.

Diğer taraftan para karşılığında yükümlülükten kurtulma olanağı hem muhafazakârlar hem de cumhuriyetçiler tarafından uygunsuz ticarileşme olarak topa tutuldu. Bu doğrultuda muhafazakâr vekil Cardonnel 1818'de "Fransız gençliğinin [...] aşağılayıcı ticaretin ve rezil bir alışverişin metası ve bütün hislerin ve tabiatın tüm kanunlarını mağlup eden menfur menfaat ve haysiyetsiz tamah haline gelen"[82] imgesini tasvir etmişti. Ekonominin kapitalist yapılarını geliştirmekle ikame olanağı arasındaki etkileşim askere çağrılma riskine karşı sigorta şirketlerinin kurulmasına yol açmış, bu 19. yüzyılın ilk yarısından daha uzun bir süre boyunca büyüyen bir işkolu olmuştu.[83] İkinci İmparatorluk sırasında "ikame" yerini "yer değiştirme" uygulamasına bıraktı, aradaki fark, parayla satın almanın artık özel bir işlem olmamasıydı, çünkü askere çağrılanlar muaf tutulmak için belli miktarda parayı doğrudan devlete ödeyebiliyorlardı. İkame için ortaya atılan başlıca iddia yer değiştirmeden daha "ahlâklı" bir işlem olduğu yönündeydi.[84] Yukarıda işaret edildiği gibi mali yönleri kendi içinde belirsizdi, devletin tazminat ödemeye biraz meşruiyet getirmek üzere arabuluculuk yaptığı kapitalist sivil toplum içerisinde gerçekleştiğinde bu belirsizlik iyice artardı. Bunun sebebini özel çıkarların piyasa ekonomisinde birbirlerini acımasızca kırıp geçirmesinin tersine, devletin ortak çıkar alanı olmasında aramak gerekir.

Tarihsel olarak anlaşılan, dolayısıyla kültürel ve siyasal açıdan meşru yükümlülükler olarak inşa edilen askerlik yükümlülüklerinde kilit kavramlara ilişkin yukarıdaki tartışmanın açıkça koyduğu üzere sınıflandırma işlemleri her zaman ve ister istemez nazik bir çaba olmuştur. Sınıflandırmalarda tarihsel malzemeyi anlamada daima tarih dışı kalma, dolayısıyla son kertede teleolojik olma riskiyle karşı karşıya kalınır. Bundan kaçınmanın tek yolu bizzat sınıflandırma kurallarını tarihselleştirmek gibi görünmektedir. *Liberté* – hürriyet kavramına ilişkin belirsizliklere değinen yukarıdaki tartışma, kilit kavramları tarihselleştirme çabasının bir parçasıdır.

Değişimi getirenlere gelince, devrimci savaşın can alıcı ama yalnızca geçici önem taşıdığı görülmektedir. Çağdaş askerî gözlemciler 18. yüzyıldaki geleneksel orduların çok ileri taktikleriyle büyük ölçüde farklılık gösteren Fransız devrimci ordularının uyguladığı taktiklerin "geri kalmış" olması karşısında şaşırmış veya afallamışlardı. Aynı durum silahlar için de geçerlidir, çünkü yabancı ordular en çok Fransızların uzun zaman önce işlevini yitirmiş mızraklar kullanmalarına şaşırmışlardı. Yabancı gözlemcilerin bu deneyimden çıkardıkları temel ders askerî başarı için askerlerin istekli olmalarının can

82 Cardonnel, *Opinion de M. le président de Cardonnel, député du Tarn*, s. 10.

83 Bkz. Schnapper, *Le remplacement militaire en France*.

84 Auvray, *L'âge des casernes*, s. 91.

alıcı önemiydi. İlk adım olarak bu ders "heves" açısından, ikinci adımsa milliyetçi güçlerin yasallaşması açısından kavramsallaştırılmasıydı.

Bu bakımdan değişimin en önemli işlevi ancak siyasal temsiller ve ideolojiler dünyasında bulunacaktır, diğer bir deyişle meşruiyet kaynağı olarak ulusun artık ezici öneminden gelmektedir. 19. yüzyıl Fransız tarihinin önemli dönemlerine damgasını vuran asker alımı koşullarındaki belirsizlikleri devrim sonrası ulusunun belirsiz yapısına bağlamak hiç de zor olmayacaktır.

Askerî politika açısından Fransız Devrimi'nin en önemli getirisi Fransız ordusunun feodalleşmeden uzaklaşmasıydı. Cumhuriyet ideolojisini ve ordunun komuta kademelerindeki sosyal değişimi arkasına alan devlet, kalıcı olarak üstünlük kurmayı başarmıştı. Soylular ancak Üçüncü Cumhuriyet döneminde kitlesel olarak askeriyede istihdam arayacak ama bunu cumhuriyetçi, nihayetinde burjuva seçim yöntemlerine teslim olmadan yapacaktı. İktisadi ve mali etmenler de çelişkili rol oynardı. Yukarıda değindiğimiz üzere mali kaygılar hiç kuşkusuz geri gelen monarşinin asker alımları için ideologlarının meşruti monarşiye uygun gördükleri yöntem, diğer bir deyişle kesinlikle gönüllü asker almayı yeniden getirmeme kararlarının başlıca nedenlerinden biriydi. Diğer yanda, mali kaygılar pek çok durumda zorunlu askerlik hizmetinin tam anlamıyla genele yayılmasını da engelliyordu, bunun en basit sebebi ordunun tüm kuvvetinin insangücü havuzundaki potansiyel sayıya değil mali sıkıntıların etkisine girmesiydi.

Fransızların asker alma politikalarına ilişkin varılan en genel sonuç hiç kuşkusuz askerlik yükümlülükleriyle yurttaşlık arasında kurulan ideolojik bağlantıyı ilgilendirmektedir. Bunun yanı sıra her yurttaşın anayurdu savunması gerektiğine dair kuramsal ilke genel olarak ne Fransız Devrimi sırasında ne de Üçüncü Cumhuriyet'te hayata geçmişti. Bir yandan mali sıkıntılarla başa çıkmak, diğer yandan da özellikle üst tabaka tarafından toplumsal kabul görmeye çalışmak gerekiyordu. İşte bundan ötürü celp erleriyle zorla alıkonan askerler arasına sınır çizmek her zaman kolay olmaz. Bu husus bilhassa potansiyel celp askerlerinden çok küçük bir oranın fiilen asker yazıldığı meşruti monarşi yönetimlerinde ve İkinci İmparatorluk döneminde gözle görülecek kadar belirgindir.

15

DÖNÜŞÜM HALİNDEKİ HOLLANDA ORDUSU: TAMAMEN GÖNÜLLÜ KUVVETLERDEN KADROLU MİLİSLERE, 1795-1830

HERMAN AMERSFOORT

1748'de Avusturya Veraset Savaşı'nın (1740-1748) son yılında Birleşik Eyaletler (Felemenk Cumhuriyeti – ç.n.) ordusunun kâğıt üzerindeki kuvveti 126.000 adamdan oluşuyordu, gerçek kuvvetiyse 90.000 kadardı.[1] Bu muazzam bir sayıydı, genel anlamda İspanya Veraset Savaşı (1701-1714) sırasındaki toplam asker sayısına eşitti.[2] 1748'den sonraki barış yılları boyunca gerileyerek 40.000'in biraz üzerinde kaldı. Yine de kayda değer bir kuvvetti. 18. yüzyılın siyasi-askerî liderliğinin kuralı olarak, barış zamanında devletin güvenliğini sağlamak için nüfusun yaklaşık % 1 ila 1,5 kadarının orduda olması kabul edilebilir bir orandı. 1750'lerde 1,9 milyon nüfusa sahip olduğu dikkate alınırsa, Birleşik Eyaletler nüfusun % 2,1'ini silah altına almıştı. Bununla birlikte Batavya Cumhuriyeti (1795-1806) ve Hollanda Krallığı (1806-1810) ordusunun fiilî kuvveti 22.000 ila 37.000 arasında değişen insangücüne sahipti. 18. yüzyılın ikinci yarısında nüfus artışındaki yavaşlamayla 1795'te 2 milyonun biraz üstüne çıktığı ve bu yıllar boyunca Hollanda'nın kendini tamamen devrimci ve Napoléon komutasındaki Fransa'nın savaş çabalarına adadığı göz önüne alındığında bu müthiş bir sayıydı.[3] Bu azalan sayılar Avusturya Veraset Savaşı'ndan sonra Birleşik Eyaletler'in finansal yıpranmışlığının devam ettiğini yansıtmaktadır. 1810'dan itibaren işler hiç de iyiye gitmiyordu. Hollanda'nın Fransız İmparatorluğu'nun egemenliğine girdiği dönemde (1810-1813) hepi topu 35.000 Fele-

1 Van Nimwegen, *De Republiek der Verenigde Nederlanden als grote mogendheid*, s. 103.

2 Van Nimwegen, "*Deser landen crijchsvolck*", s. 421.

3 Zwitzer, "*De militie van de staat*", s. 175-178; Gabriëls, "Tussen Groot-Brittannië en Frankrijk", s. 160.

menk askerinin Bonapart'ın bayrağı altında askerlik hizmetine girdiği tahmin ediliyordu.[4]

Rüzgârın yönü Felemenk bağımsızlığının geri kazanıldığı Kasım 1813'ten sonra değişti. Çünkü yeni kurulmuş I. William krallığı barış ordusu için Ocak 1814'ten itibaren toplam 52.000 adama celp göndermişti. Buna dayanarak savaş ordusundaki 145.000 asker beş yıllık dönemin ardından el altında olacaktı.[5] 1748'den beri Felemenk ordusu ilk kez, barış gücü ve savaş gücü olarak Avrupa'da en üstün görüldüğü eski cumhuriyet dönemindeki rakamları geride bırakmış bulunuyordu. Bu 145.000 asker kâğıt üstünde bir rakamdır, çünkü ordunun yapılanma biçimi Ocak 1814'te tasarlandığı şekliyle ertesi yıl çıkarılan yeni mevzuatla hükümsüz kılınmış ve Haziran 1815'te Kuzey ve Güney Hollanda'nın birleşmesinden sonra demografik kaynaklar büyük ölçüde artış göstererek 5,4 milyon nüfusa ulaşmıştı. Öte yandan 145.000 rakamının kuşkuya yer bırakmayacak şekilde I. William'ın ordusunun 18. yüzyılda kendinden önceki ordudan tamamen farklı bir özellik taşıdığını göstermektedir.[6]

Bu dönüşümün gerçekleşmesi için 1795-1820 arasında sadece yirmi beş yıl gerekmişti. En kasıp kavurucu değişiklik zorunlu askeri hizmetin getirilmesiydi. 1820'den sonra Kral I. William'ın ordusu kadrolu milis kuvvetlerdi. Savaş halinde tüm kuvvetlerin yaklaşık dörtte üçünü zorunlu askere alınmış olanlar, sadece dörtte birini gönüllüler oluşturuyordu. Birleşik Eyaletler ordusu, yani Devlet Ordusu (*Staatse Leger*) tam gönüllü bir kuvvetti. Zorunlu hizmetin getirilmesi aynı zamanda ordunun çok farklı bir ulusal yapılanmaya yol açmıştı. 18. yüzyılın ikinci yarısında Devlet Ordusu'ndaki askerlerin yaklaşık % 50'si o topraklarda doğmuş askerlerdi.[7] Felemenk işgücü pazarı daha yüksek oranda yurttaşı geçindirme gücünden yoksundu. Seksen Yıl Savaşları'ndan (1568-1648) beri Birleşik Eyaletler ordusu Almanya, İskoçya, İsviçre ve Liège prens-piskoposluğundan asker devşirmekteydi. Bununla birlikte 18. yüzyılın ikinci yarısında bu asker kaynakları giderek kuruyordu.[8] Prusya, Avusturya Hollandası ve Büyük Britanya'daki kısıtlayıcı ve korumacı hükümet önlemleri kadar tarım ve sanayide patlayan iç hacmin de etkisiyle devlet ordusu bölüklerine komuta eden yüzbaşılar askere alma çabalarında giderek daha fazla güçlüklerle karşılaşıyorlardı. Dahası, ikramiyeler ve askerlere ödenen para, ücret artışlarına ayak uyduramıyordu. Hollanda Tem-

4 Joor, *De Adelaar en het Lam*, s. 340-342.

5 Amersfoort, *Koning en Kanton*, s. 62-90.

6 *A.g.e.*, s. 88-90, 97-105.

7 Zwitzer, *"De militie van de staat"*, s. 39-61.

8 Suter, *Inner-Schweizerisches Militärunternehmertum im 18. Jahrhundert*; Bührer, *Der Zürcher Solddienst des 18. Jahrhunderts.*

silciler Meclisi (*Staten Generaal*) artık derebeyi yöntemi denilen yola başvurmak zorundaydı.[9] Küçük Alman prensliklerinin kendi devletlerindeki nüfus arasından askere aldıkları hazır kuvvetler için onlarla sözleşme imzaladılar.

I. William'ın Kraliyet Ordusu'nun oluşumu 1820'lerden itibaren ağırlıklı olarak ulusaldı. Başlangıçta 18. yüzyılın asker alım uygulamalarını çağrıştıracak şekilde Nassau prensliğinden gelen iki, İsviçre kantonlarından gelen dört alayla ordu takviye edilmişti. Ancak ilk ikisi sırasıyla 1815 ve 1820'de kendi ülkelerine dönecek, İsviçre alaylarıysa yeni ordunun milis benzeri yapısına artık uymadıkları için 1829'da dağıtılacaklardı. Bu yabancı alaylar 1815'te tam takım olsalardı, ordunun belkemiği piyade sınıfının er ve erbaşları % 25 oranında yabancı gönüllülerden oluşmuş olacaktı.[10] Bu rakamın anlamıysa saltanatının ilk yıllarında kralın, ordusuna hatırı sayılır yabancı unsurları kabul etmeye hazır olduğu ancak bu unsurların hızla azaldığıdır. 1820 itibariyle geride kalan yabancı alaylar çoktan önemini kaybetmişti. 1829'da ordu İsviçreli alaylarından yoksun kalınca artık yabancı unsurlar hiç noktasına gelmiş oluyordu.

18. yüzyılın tam gönüllü kuvvetlerinden 19. yüzyıl başlarında kadrolu milis kuvvetlerden kurulu orduya geçiş aynı zamanda devletin askerî gücünün temellerinde de bir değişikliğe yol açtı. 1795'e kadar Birleşik Eyaletler'in askerî gücü eski rejimin (*ancien régime*) çoğu devletleri gibi önünde sonunda devletin maliye etkinliğiyle kredi itibarına bağımlı olmuş, gerek ulusal gerekse uluslararası işgücü piyasasında askerî insangücü satışa çıkarılmış ve maliyeti aşırı yükselen savaş giderleri devletin yıllık gelirlerinden karşılanır olmuştu. İşte bu nedenle zengin ve çağın standartlarına göre finansal ve mali açıdan iyi hazırlanmış cumhuriyet, çok sınırlı nüfusuna rağmen, İntikal Savaşı'ndan (1667-1668) Avusturya Veraset Savaşı'na kadar Fransız karşıtı bütün koalisyonlarda kilit rol oynamak için ihtiyaç duyduğu ordunun (ve donanmanın) giderlerini karşılayabildi. Zaten bundan dolayı cumhuriyet bu son savaştan sonra ayağa kalkamayacak kadar tükendiğinden artık bu rolü oynayamazdı. 1814'ten itibaren I. William'ın krallığının askerî gücü hem ulusal demografinin hem de ulusal nüfusun katlanmaya istekli olduğu zorunlu askerlik yükünün bir işleviydi. Almanya'nın geniş kesimlerinde zorunlu hizmetin getirilmesi ve bunun devamında yabancı güçlerin askere alımına kısıtlamalar konulması 1814'ten sonra Almanya'da Felemenk asker alımını durma noktasına getirdi. Aslında Nassau'dan gelen iki alay, derebeylik asker alımı yönteminin sonuna damga vurmuştu.[11] Ulusal işgücü piyasa-

9 Zwitzer, "*De militie van de staat*", s. 50-52, 184-187.

10 Amersfoort, *Koning en Kanton,* s. 65-66.

11 *A.g.e.*, s. 97-105. Japikse, *De geschiedenis van het huis Oranje-Nassau*, II, s. 127-155; de Bas, *Prins Frederik der Nederlanden en zijn tijd*, III-1, s. 127 ve devamı, 409; Wüppermann, *De vorming van*

sının sınırları göz önüne alındığında ordu kuvvetlerini tamamlamak için zorunlu askerliğe gittikçe daha çok bel bağlamak, dolayısıyla Felemenk krallığı askeri gücünü artık Hollanda'nın daha mütevazı demografik kaynaklarıyla sınırlamak zorundaydı. Ancak Kuzey ve Güney Hollanda birleşmesi (1815-1830), aksi takdirde kaçınılmaz olacak bu sonucu şimdilik gölgede bırakmıştı.

Zorunlu askerliğin getirilmesinin diğer iki sonucu *Staatse Leger*'in başındaki dertlerden biri olan 1820'den sonra alayların kâğıt üzerindeki kuvvetiyle fiilî kuvveti arasındaki köklü uçurumun normal koşullar altında son bulması, diğeriyse kriz zamanlarında sadece yedekleri silah altına çağırıp barış zamanında mevcut bölüklerle birleştirmek suretiyle orduyu savaş haline getirebilmesiydi. Zorunlu hizmet gerek barış ordusunu gerekse savaş ordusunu işgücü piyasasındaki arz ve talep oynaklığından kurtarmış, zorunlu asker alacağı sabit ve düşük ücret karşılığında hizmeti yasayla kabul etmeye mecbur kalmıştı.

Bir diğer önemli değişiklik de Kraliyet Ordusu'nun, öncelikle devletin iç ve dış güvenliğini sağlamaya yönelik askerî araç haline gelmesiydi. Son genel vali (*Stadtholder*) Prens V. William'ın (1766-1795) hükümdarlığı sırasında subayların görevleri giderek daha çok Orange hanedanlığını destekleyen aristokrat ağırlıklı ailelere verilir olmuştu.[12] Genel valinin kendi velinimetlerine destek olma yatkınlığı nedeniyle subay sınıfının siyasal bağlılığı ve güvenilirliği çoğu kez profesyonel duruş, bilgi ve uzmanlıktan daha ağır basardı. Böyle yaparak son genel vali subayları iç siyasal istikrarın sağlanması için araçsallaştırmıştı. Kral I. William'ın pek çok kez orduya kendi kişisel hanedanlığının iktidar aracı olarak muamele ettiği, orduyu kanunlar çerçevesinde değil de daha çok kraliyet kararnamesiyle yönettiği doğru olmakla birlikte koşullar 1795'ten itibaren değişmişti. Krallık hukuk kurallarıyla yönetilen meşruti monarşiydi. 1815 Anayasası'nın 59. maddesi kralı, devletin ordusu ve donanması üzerinde en yüksek otorite olarak tanımış ama başkomutanlığı ona vermemişti. Ordu ve donanma artık hükümdarın şahsından ve saraydan ayrı, savaş bakanlığı ve donanma bakanlığı bünyesinde soyut bir kişiliğe, adlı adıyla hükümete ve devlete aitti. Burada yönetim ve denetim ulusal düzeyde merkezileşmiş, profesyonel devlet memurlarına teslim edilmişti: Hollanda Krallığı'nın ve imparatorluğun ilhak yıllarının idari mirasıydı bu. Artık varlık göstermeye başladığına göre devlet memurluğu devletin çıkarlarına hizmet etmek üzere tasarlanmış kendi politi-

---

het Nederlandsche leger na de omwenteling, s. 4; Hollanda Ulusal Arşivleri (bundan böyle NA), Alman Devlet Arşivleri 1813-1840 (bundan böyle ASS) no. 6564 içerisindeki yazışmalar.

12 Gabriëls, "Tussen Groot-Brittannië en Frankrijk", s. 153. Vasal devlet olarak 18. yüzyılın son on yıllarında Birleşik Eyaletler için bkz. Gabriëls, *De heren als dienaren en de dienaar als heer*.

kalarını geliştirmeye çalışacaktı elbet; üstelik böyle politikalar kralın çıkarlarıyla çatışabilirdi bile.[13]

Birleşik Eyaletler ordusu ve I. William'ın kraliyet ordusu arasındaki bir başka tezat da öncekiyle ilişkili olarak ordu üzerindeki siyasal denetimin değişmesiydi. Anayasa, kralı silahlı kuvvetler üzerinde yüce otorite ilan etmişti, krala sorarsan silahlı kuvvetler onun kraliyet imtiyazına aitti. Ne var ki anayasa güçler ayrılığını getirdiğinden kral yetkisini Temsilciler Meclisi'yle paylaşmak durumundaydı, ordu konusunda da aynısı geçerliydi. Meclis devletin bütçesini ve zorunlu askerlik hizmeti yükünün ağırlığını denetleyen mevzuatı oylama hakkına sahipti. Her iki konuda da karar yetkisi kralda olsa bile meclisin belli bir dengeleyici gücü vardı. Parlamentodaki liberaller çok geçmeden bu hakkı kraliyetin askerî imtiyazını kısıtlamak üzere kullanmayı öğrendiler.

Modern devletin oluşturulması er ve erbaş açısından kapsamlı sonuçlar doğurmuştu. Birleşik Eyaletler ordusu genel anlamda eski rejimin (*ancien régime*) bildik bir ürünüydü. Bölükler, süvari taburları ve alaylar onlara komuta eden yüzbaşılarla albayların mülkiyetindeydiler. Haznedarları, yani Temsilciler Meclisi tarafından onlara verilen görevlere dayanarak komuta ettikleri birimleri, özel malları sömürüyorlardı. Er ve erbaşlar meclise bağlılık yemini ederdi, onun dışında hizmet ettikleri egemen güçle hiçbir doğrudan ilişkileri yoktu. Yüzbaşıları tarafından askere alınır, kaydedilir, donatılır, silahlandırılır ve ücretleri ödenirdi, sadece onunla muhatap olurlardı. Bu sistem 1795'te yürürlükten kaldırıldı. Bölüklerle alayların özel mülkiyetine son verildi. Askere alma görevi artık devlete devredilmişti. Bundan böyle askerlerle astsubaylar devlet nezdinde alay tarafından kaydediliyor, sonra bölüklere dağıtılıyordu. Bu kapsamda gerekli faaliyetleri bu amaç için özel olarak atanmış yüzbaşı yürütürdü. İlgili tüm harcamalar Maliye Bakanlığı tarafından merkezden tahsis edilen ordu asker alımı fonundan karşılanırdı. Benzer bir düzenleme astsubaylarla askerlerin giyim, donanım ve silahları için de getirilmişti.[14] Bu yeni sistem kalıcıydı. 1795-1813 döneminde yaşanan siyasal değişikliklerin hiçbirinden etkilenmediği gibi 1814'te Kraliyet Ordusu tarafından fazla bir değişikliğe gerek görülmeden benimsendi.

Askerî alandaki tüm bu değişiklikler 18. yüzyıl sonlarının eski rejiminden 19. yüzyılın merkezî bürokratik ulusal devletiyle modern toplumuna doğru, yalnızca Hollanda'da değil Atlantik dünyasının büyük kısmında da yaşanan geçiş sürecine özgü devletin ve toplumun modernleşmesinin yansımasıdır. Hollanda'da 19. yüzyılın kadrolu milis kuvvetlerinin temelleri 1795-1813 yılları arasında atılmıştı.

13 Amersfoort, "De strijd om het leger (1813-1840)".

14 Hardenberg, *Overzigt der voornaamste bepalingen*, I, s. 182-209.

Batavya Cumhuriyeti ordusu ve Hollanda Krallığı

Batavya Cumhuriyeti ordusu tıpkı eski cumhuriyet ordusu gibi gönüllülerden kurulu bir kuvvetti. Yeni devletin kurucu babaları demokrat ve Vatansever Hareket'in doğrudan vârisleri oldukları için bu şaşırtıcı gelebilir. Bu siyasal muhalif hareketin kökenleri üçüncü kuvvet olan şehirli halka kadar uzanıyordu, genel vali rejimiyle onu destekleyen aristokrasiyi devirmek için kısa süren iç savaşta (1786-1787) çarpışmışlardı.[15] Düşmanlıkların patlak vermesinden önce gönüllü yurttaşlar kendi içlerinde Özgür Birlikler ve "talim dernekleri" olarak örgütlenmiş, Hollanda, Utrecht ve başka yerlerde birkaç kasabanın denetimini ele geçirmişlerdi. Genel vali ordusunu üzerlerine sürüp sürmemek konusunda kararsızdı ama sonunda ayaklanma Prusya kralından gelen müdahaleyle bastırıldı, ne de olsa vatansever silahlı yurttaşlar Prusyalı profesyonel alaylarla boy ölçüşemezdi.[16] En köktenci vatanseverler aileleriyle birlikte (toplamı yaklaşık 40.000 kişi) bunun üzerine ülkeden kaçarak Fransa ve Güney Hollanda'ya sığındılar. Ancak 1795'te muzaffer Fransız ordusu tarafından Birleşik Eyaletler fethedilince anayurtlarına geri döneceklerdi. Bu köktenci gruplar 1798'deki iki darbeden sonra güç kazanmışlardı. Madem öyle neden eski ordudan kalan profesyoneller, gönüllü asker yurttaşlardan (*soldat-citoyen*) oluşan karma bir Batavya ordusu ve devrimci Fransız Cumhuriyeti'nin yaptığı gibi Ulusal Muhafızlar kurmadılar? Aslında denemişlerdi ama başarısızlığa uğradılar.

Daha 1795 yılında Batavya Cumhuriyeti'nin siyasal önderliği orduyu yeniden örgütlemek üzere kolları sıvamış, siyasal güvenilirliği sağlamak için ordudaki tüm Oranjist yandaşları tasfiye etmişlerdi. Yeni ordu 35.000 kişilik tam gönüllü bir kuvvet olacaktı. Ne var ki kaldırılamayacak kadar ağır bir finansal yük getirdiği için bu kuvvet kısa zamanda azaltıldı. Batavya Cumhuriyeti aynı zamanda Hollanda'da garnizon kurmuş 25.000 adam gücündeki Fransız Destek Birlikleri'nin tüm harcamalarını karşılamakla da yükümlüydü. Batavya ordusu ve Fransız Destek Birlikleri birleşse bile sınırları savunacak, Prusya ve İngiltere'ye karşı iki cepheli bir savaş çıkarsa garnizonlara gönderecek adam bulacak güçte olmadıklarından Batavya siyasal önderliği orduyu gönüllü yurttaşlardan oluşan Ulusal Muhafızlar'la takviye etmeyi planlıyordu. Oysa nüfusun ve yerel seçkinlerin fazla hevesli olmadıkları anlaşılmıştı. 1786-1787 yıllarında yurttaşlar siyasal iktidar uğruna öldürücü bir mücadele içinde kendi siyasal ideallerini savunmak için Özgür Birlikler'e ve yerel milislere katılmaya istekli davranmışlardı. 1795'ten sonra alaylara ayrılan ve

15 Schama, *Patriots and Liberators*, s. 64-106. Roegiers ve Van Sas, "Revolutie in Noord en Zuid"; van der Capellen, *Aan het volk van Nederland*, s. 10-13.

16 Schama, *Patriots and Liberators*, s. 107-132.

yabancı güçlerin profesyonel ordularına karşı savaşmak üzere eğitilen Ulusal Muhafızlar'da hizmet etmeye hazır değillerdi. Böylelikle Ulusal Muhafızlar girişimi suya düşmüştü. Profesyonel orduyu silahlı yurttaş birimleriyle takviye etmek için 1798 Fransız *Jourdan-Delbrel Kanunu* örneğinden sonra silahlı kuvvetleri yasal çerçeveye oturtan tam gelişmiş zorunlu askerlik hizmet yasası gerekecekti, oysa Batavya önderliği o sırada bunu çok abartılı görüyordu.

1806 yılında Batavya Cumhuriyeti'nin sona ermesi ve Bonapart'ın erkek kardeşi Louis Napoléon idaresinde Hollanda Krallığı'nın kurulmasından sonra sahneye yeniden silahlı kuvvetlerin bir türü çıkmıştı. Bonapart, imparatorluğun savaş çabaları asla azalmasın diye gerektiği kadar asker toplamak üzere Fransız örneğini izlemesi ve Zorunlu Askerlik Hizmeti Yasası'nı yürürlüğe koyması konusunda kardeşine ağır baskı yapıyor, ama Louis Napoléon bundan ne pahasına olursa olsun kaçınmak istiyordu. Elindeki tam gönüllü kuvvete tutunmuş, Ulusal Muhafızları yeniden canlandırarak imparatoru hoşnut etmeyi umut ediyordu.[17] Nüfusu 2.500'ün üstündeki bütün şehirlere on sekizle elli yaş arasındaki tüm erkeklerin kaydolmak zorunda olduğu bölükler ve taburlar şeklinde örgütlenmiş yerel milisler kurmaları bildirildi. Bunların beşte biri aktif hizmetteydi, kalanlarsa yedeklerdi. Görevleri kargaşaya karşı toprakları korumak, muhafızlık yapmaktı, harekâtın komutasıysa yerel yetkililerin emrindeydi. Ancak en başından beri alayların seyyar sahra ordusu için oradan ayrılmaları durumunda tam zamanlı garnizon görevlerini de yerine getirmeleri beklenirdi. 1809'da Beşinci Koalisyon Savaşı'nın patlak vermesinin ardından Ulusal Muhafızlık hizmeti nerede ikamet ettiklerine bakılmaksızın bütün nüfusa yayılmış, kral kendisini Ulusal Muhafızlar'ın generali ve yüce komutanı ilan etmişti. Dahası alaylar şeklinde örgütlemek suretiyle Ulusal Muhafızları askerî kuvvete dönüştürmeye soyundu. Ne var ki bu plan nüfus içinde ciddi rahatsızlıklara neden olunca Ulusal Muhafızlar'ın durumunu epey belirsiz bırakacak şekilde geri çekildi. Bir yandan onlar, yerel harekât komutası altında zabıta görevlerini üstlenmiş yarı zamanlı milislerdi. Diğer yandan İçişleri Bakanlığı'nın gözetiminde, kralın göstermelik komutası altındaydılar, evlerinden uzakta tam zamanlı askerî görevlere bile gönderilebilirlerdi.

Gelgelelim bütün bunlar imparatorluğun bağımsız müttefiki olarak Hollanda Krallığı'nı kurtarmaya yetmedi. Bonapart'ın istediği askerlerin sayısı, Louis Napoléon'un toplayabileceğinden çok fazlaydı. Temmuz 1810'da Louis Napoléon oğlu lehine tahttan çekildi ve Hollanda böylece Fransız İmparatorluğu'na eklendi. Ordu derhal yeniden örgütlenerek tamamen Fransız kuvvetlerinin yapısıyla bütünleşti.[18] Fransız zorunlu askerliği *Jourdan-Delb-*

17 Joor, *Adelaar en Lam*, s. 283-298.

18 *A.g.e.*, s. 317-342. Geerts, *Samenwerking en Confrontatie*, s. 115-191. Sabron, *Geschiedenis van het 124ste Regiment Infanterie van Linie, Geschiedenis van het 33ste Regiment Lichte Infanterie*;

rel Kanunu Fransız hizmetindeki Felemenk alaylarının eksiklerini tamamlamak için getirilmiş, bu durumda gönüllülerin askere yazılması durma noktasına gelmişti. Felemenk kuvvet komutanlıklarına Fransız Ulusal Muhafızları getirildi, böylece Ulusal Muhafız birimleri bir kez daha orduya devredilerek Büyük Ordu bünyesine dâhil edilmiş oluyordu. 1811-1813 yılları boyunca yaklaşık 35.000 Felemenk celp eri ve Ulusal Muhafız askerleri Fransız ordusunda hizmet etti. Bunların çoğu ya öldü ya da kendi yaşadıkları yerlerle Moskova arasında gidip gelirken yollarda ortadan kayboldular.

Bu hazin sonuç aynı zamanda Felemenk ordusunun oluşumunda bir dönüm noktasıdır. 1786-1787 iç savaşında Vatansever Hareket silahlı kuvvetlere gönüllü katılan yurttaş birliklerinin, siyasal heveslerinin yeterince sağlam olması koşuluyla, profesyonel kuvvetlere somut bir alternatif olduğunu gözler önüne sermişti. Onlara göre askerlik ve yurttaşlar olarak siyasal katılım bir elmanın iki yarısından başka bir şey değildi. Aynı zamanda bu tabandan kurulan ordunun görmüş geçirmiş Prusya alayları karşısındaki acı kaderinin, silahlı yurttaşların profesyonel orduya galebe çalmalarının ancak ve ancak örgütlenmiş, başlarına bir önder geçmiş, silahlanmış ve profesyonel askerler gibi eğitilmiş olmaları koşuluna bağlı olduğunu kanıtladığı kabul edilmeliydi. Kuşkusuz bu hassas bir konuydu ve dirençle karşılaştı. Silahlı yurttaşların profesyonel askerlerin dengi olması için gereken finansal ve organizasyonel araçlara sadece devlet sahipti. Bu da kaçınılmaz olarak kökleri yerel toplumun derinlerine uzanan ve yurttaşın yerel seçkinler arasından seçilmiş subayların komutasında hizmet verdiği bu tabandan tavana ordu yapısı içinde silahlanma hakkının, özellikle yurttaşın siyasal hakları zamanla uçup gittikten sonra, devletin ona yukarıdan aşağıya verdiği bir göreve dönüşmesini gerektiriyordu. Batavya Cumhuriyeti'nin anayasal demokratik yapısının tersine, Fransız İmparatorluğu'nun yanı sıra, Hollanda Krallığı da demokratik olmayan otoriter monarşi rejimiydi. Bu da tıpkı Louis Napoléon gibi Batavya liderliğinin de Ulusal Muhafızları yerel düzeyden merkezî devlete ve orduya taşıma girişimlerinin nüfus içinde neden ciddi kargaşalara ve rahatsızlıklara yol açtığını açıklar. Fransa'da benzer kaygılar 1793'ün ünlü toplu asker alımının (*levée en masse)* da doğruladığı üzere gerici yabancı güçlerin müdahalesiyle karşı karşıya kaldıklarında cumhuriyeti ve devrimi koruma altına alma ihtiyacıyla silinip gitmişti. İzleyen yıllarda devrimci ateş söndükçe Fransız ordusunun gücü de düştü. Napoléon'un siyasal hırslarını gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğu kitle ordularına giden yolun açılması için 1798 zorunlu askerlik yasası gerekiyordu. Hollanda, açmazdan kurtulmak için Fransız İmpara-

---

ten Raa, *De uniformen van de Nederlandsche Zee- en Landmacht hier te lande en in de koloniën*, I, *Tekst*, s. 107-130; Homan, *Nederland in de Napoleontische Tijd*, s. 138-146; Colenbrander, *Inlijving en Opstand*, s. 8-9, 22-23, 46-51; de Moor ve Vogel, *Duizend miljoen maal vervloekt land.*

torluğu'na ilhak edilmeliydi. Her iki ülkede de devrim ve Napoléon savaşları eski rejimin profesyonel ordusunun ortadan kalkmasının ve celp askerlerinden kurulu kadrolu-milis kuvvetlerin doğmasının ardındaki itici güçlerdi.

Bu gelişmeler devletin ve toplumun daha kapsamlı modernleşme sürecinin ayrılmaz parçalarıydı. Bu sürecin kalbinde, sıradan erkeklerle kadınları daha büyük bir varlığın, diğer bir deyişle devletin ve onun ideolojik karşılığı olan ulusun parçası kılarak kendine yeten yerel topluluğun kırılması vardı. Hollanda'da 1795 Batavya Devrimi aristokrat ailelerin sınırlı çevresinde tahsis edilmiş ve hatta kişisel mülkü yönetme hakkı gibi birey ve devlet arasındaki aracılık yetkileri olarak ayni haklar da kaldırılmıştı. 1795-1813 dönemi siyasal gücün kişilik dışı soyut bir varlığa, merkezî bürokratik ulusal devlete aktarılmasına tanıklık etti. Bu sayede eski rejimin tebaası 19. yüzyılın hazırlık sürecinde yurttaşlarına dönüştü. En azından yasal olarak ve kâğıt üstünde her bekâr erkek ve kadın artık devletle doğrudan bireysel ilişki kurmuş oluyordu. Zorunlu askerlik hizmetinin gelmesi 19. yüzyıl ulus ve ulus-devlet inşasında başlıca rol oynadığı somut bir gerçektir. Zorunlu askerlik genç erkekleri hem ailelerinden hem de yerel topluluktan koparıyordu. Onları ülkenin diğer kesimlerinden gelen silah arkadaşlarıyla omuz omuza getirir, askerî dünyanın resmî ve gayriresmî kurallarıyla tanıştırır ve kendi kişisel yazgılarını kral ve devletin çıkarlarına bağlardı. Elbette bunun bir gecede gerçekleştiğini söylemek mümkün değil. Dahası böyle sonuçların, kısmen geç anlamanın ürünü olduğunu kabul etmek gerekir: Tarihçinin olayları yeniden kurgulaması, ona zamanında mutlaka anlaşılması ya da o dönemin çağdaşlarınca arzulanması gerekmeyen geleceğin anlamını kazandırır. Öyleyse bu olaylara dönelim ve Felemenklerin kadrolu milis ordusuyla 1813 ve 1820 arasındaki olaylı yedi yılın sonucunda ortaya çıkan zorunlu askerlik hizmetinin ardındaki itici güçleri araştıralım. Nefret edilen Fransız zorunlu askerlik hizmetinin bu ordunun temellerini atması tarihsel bir çelişkidir.

Bouchenröder'in ordusu

Kasım 1813'te Fransız idaresi ve Fransız ordusu Hollanda'yı büyük bir telaş içinde terk ettiği zaman geçici hükümet olarak triumvirlik iktidara gelmişti. O sırada Felemenk ordusu diye bir şey yoktu. Napoléon için çağrılan zorunlu Felemenk askerleri Fransız orduları geri çekilirken aralarına karışarak Avrupa'nın batısına dağılmışlardı. Bu arada bir ordunun yeniden inşası ivedilikle ele alınmalıydı. Fransız garnizon birliklerinin çoğu mahsur kalmamak için Fransa'ya çekilseler de bir kısmı geride kalmış ve ülke genelindeki garnizon kasabalarını işgal ederek Felemenk bağımsızlığına karşı tehdit oluşturmuşlardı. Aynı zamanda, eğer savaşın gidişatı tersine dönecek olursa,

Almanya'da bırakılan Fransız askerlerinin Britanya'ya karşı kıyıları işgal etmek için Hollanda'yı istila etmeleri tehlikesi söz konusuydu. Son olarak Napoléon'a karşı savaşa henüz karar verilmemişti. Müttefik savaş çabasına Felemenklerden gelecek katkı, Fransız imparatorunun yenilgisinden sonra yeni devletin müttefiklere karşı pazarlık gücünü kesinlikle artırmıştı.

Triumvirlik ordu konusunda iki şey yaptı. İlkin, gönüllülerden oluşan ve "askerî deneyime sahip", diğer bir deyişle eski Felemenk ordusunda veya kasaba milislerinde subay olan yerel adamların komutasında yerel milislerin kurulmasını teşvik etmeye başlamıştı.[19] Bu gönüllü kuvvetler Fransızların geri dönmesi halinde kendi kasabalarını savunacaklardı. İkincisi, triumvirlik bu yerel gönüllüleri hâlâ Fransızların elindeki kasabaları kuşatma altına almaya uygun ve Napoléon'a karşı süren savaşta yer almaya hazır ulusal ordu şeklinde örgütleme görevini, albay Friederich Baron von Bouchenröder'e vermişti. Birleşik Eyaletler ordusunda hizmet etmiş ve triumvirlik üyelerinden G. K. van Hogendorp'un yakın arkadaşı olan Bouchenröder, Mannheimlı bir Alman subaydı.[20]

Bouchenröder'in ortaya çıkardığı ordu 25.560 adam ve 6.462 attan meydana gelmişti.[21] Piyade, süvari ve topçu sınıfları vardı. Yerel milisler bu ordunun bölükleri, taburları ve alaylarında bir araya getirilerek örgütlenecek ve eğitilecekti. Planlarını hızlandırmak için Bouchenröder aynı zamanda 18. yüzyılın ikinci yarısında yaygın bir uygulama olan derebeylik asker alım sistemi gibi mevcut askerî birimleri geçici olarak Almanya'daki bir dizi küçük devlete yerleştirmeyi önerdi. Bouchenröder'in ordusunun ulusal unsuru gönüllü kuvvetler olsa da 18. yüzyıl ordusuna dönmeyi gerektirmiyordu. Barış zamanında bu ordu sadece kâğıt üzerinde var olacaktı, çünkü gönüllü yurttaşlar yerel hükümetin emrinde ve otoritesi altında yerleşik güç olarak kendi oturdukları kasabalarda kalırlardı. Sadece kriz veya savaşın kapıda olduğu zamanlarda yollara düşüp yüce komutan olarak devletin başı ve onun genelkurmay başkanının komutasındaki ulusal ordunun alaylarına katılırlardı. İşte o zaman gerçek savaşa uygun askerler olarak eğitilirlerdi. Oldukça bilinçli bir tutumla, barış zamanında bu orduda hizmet eden gönüllüler yalnızca kendi yerel beyleriyle, öteden beri şehre egemen olmuş saygın aristokrat ailelerle muhataptılar. İlk eğitimlerini de aldıkları, doğup büyüdükleri topraklar aynı zamanda onların garnizon üssü olacaktı. Aslında Bouchenröder'in planının hedefi, eski kasaba milislerini ulusal gönüllüler gücüne dönüştürürken, kriz zamanla-

19 *Staatsblad van het koninkrijk der Nederlanden* (Lahey: Van Stockum, 1813-bugüne) cilt *1813-1814* [bundan böyle *Staatsblad*+yıl], sayı 1.

20 NA Stamboek officieren van de Landmacht 1813-1924, s. 204-124; de Bas, *Prins Frederik*, III-1, s. 198.

21 Bu plan, General Staf van de Koninklijke Landmacht 1813-1918 NA Archives (1939) ve NA ASS 543 ile NA ASS 6591 içinde yer almaktadır.

rında kaçınılmaz olarak hükümdarla çıkacak tartışmalarda yerel seçkinlerin elini üstün tutmaktı. Doğrusu, bu da o zamanlar Van Hogendorp'un kafasındaki geleneksel sosyal kuvvetlerin krala ve yönetimin merkezileşmesine karşı yeterince denge sağlayıcı güce sahip olduğu devletle pek güzel örtüşüyordu.

Ne var ki Bouchenröder'in projesi kısa ömürlü oldu. Son genel valinin en büyük oğlu Prens William Frederick 30 Kasım 1813 tarihinde Hollanda'ya döndü ve egemen hükümdar olarak iktidara geldi. Elbette 7 Aralık 1813'te önüne getirilen bu epey karmaşık projeden hoşnut kalmadığını söylemeye gerek yok. Onun gözünde Bouchenröder'in ordusu Fransızlara karşı savaşamayacak kadar zayıftı. Ama hepsinden önemlisi, barış zamanında kendi emrinde doğru dürüst bir orduya sahip olmaması ve kriz zamanlarında böyle bir ordu kurmak için yerel toplumların işbirliğine bağımlı olması, prensin hesaba katmaya hazır olduğu sorunları katbekat aşıyordu. Bouchenröder'i görevden azledip idare işleri bürosunu tasfiye ederek onu başka bir görevle Almanya'ya gönderdi ve en sonunda da emekli etti. Bouchenröder'in ordusunun kızağa çekilmesiyle bir dönem kapanmış oluyordu, çünkü devlet ordusunun tabandan yukarıya doğru bir kuvvet olarak kurulduğu son örnekti bu. Yukarıdan aşağı zorunlu askerlik sistemine başvurmaksızın devlet ordusuna gönüllü yurttaşlar devşirmeyi hedefliyordu. Böylelikle Bouchenröder'in projesi Felemenk –veya Fransız stili– Ulusal Muhafızlar, Vatansever Özgür Birlikler ve talim dernekleri geleneğinde son olacaktı. Bundan sonra ordunun örgütlenmesi, şekillenmesi, eğitim ve komutası, hatta yurttaşları orduya çağırmak bile devletin işiydi.

Silahlı hizmetin yerel birimlerde varlığını sürdürdüğü tek yer *Schutterijen* adı verilen ordunun dışında kalan muhafızlardı. Bu şehir milisleri yerel yetkililerin emrinde bir polis kuvveti olarak yeniden ortaya çıkarılmışlardı, sadece savaş bakanlığının değil aynı zamanda içişleri bakanlığının da gözetimindeydiler. Beklendiği gibi *Schutterijen* Yasası kriz zamanlarında *Schutterijen* muhafızlarının son çare olarak ordunun yanında yurttaş kuvveti şeklinde hizmet etmelerine izin veren hükümler içeriyordu, ancak Belçika Ayrılık Savaşı'ndan (1830-1839) sonra askerî uzmanlar gitgide bunun yetersiz bir düzenleme olduğunu düşünmekteydiler.[22]

22 *Schutterij* Yasası, 27 Aralık 1815, *Staatsblad 1815* no. 20 ve *Recueil Militair, bevattende de wetten, besluiten en ordres betreffende de koninklijke Nederlandse landmagt 1813-1914* (Lahey: Van Cleef, 1815-1914) cilt *1815* [bundan böyle *Rrecuell*+yıl], I, s. 382-431; *Schutterij* Yasası, 11 Nisan 1827, *Staatsblad 1827* no. 17; Sickesz, *Schutterijen in Nederland*, s. 215-216; van Dam van Isselt, *De ontwikkeling van ons krijgswezen sedert 1813*, s. 10; Schoenmaker, *Burgerzin en soldatengeest*, s. 396-397. Tamamen amatör askerlerden oluşmuş, boş zamanlarında kışlalarda eğitilmiş ve yüzyılın dönümünde tekrar ortaya çıkan "polder gerillaları" için hazırlanmış ideal ordu pek çok şeyin yanı sıra İsviçre örneğiyle Anglo-Boer Savaşı'ndan esinlenmişti. Bu halk ordusu (*Volksleger*) kavramı solcu liberaller ve sosyal demokratlarca da destekleniyordu. Askeriye tarafından şiddetle karşı çıkılmış ve asla kadrolu milis ordusu kavramına ciddi bir tehdit olacak şekilde gelişmemişti. Bkz. Klinkert, *Het vaderland verdedigd*, s. 209-216; Amersfoort, "Lodewijk Thomson, militair waarnemer", *Dienstplicht, draagvlak en democratie*.

William Frederick'in kendisine istediği ordu 18. yüzyıl tarzı tam gönüllü profesyonellerden kurulu daimi orduydu. Onun görevlendirdiği subayların ve ona bağlı askerlerin olduğu bir kraliyet ordusu olmalıydı. Kendi itibarını simgeleyecek, tacını ve hanedanlığını kollayacak, garnizon kasabalarında merkezî devletin yerel düzeydeki temsilcisi olacak ve onun dış politikasına aracılık edecekti. Hem sınırların içinde hem dışında her an savaşmaya hazır olacaktı Askerler orduya yazılır yazılmaz, sivil toplumdan ve kendi yerel topluluklarından ayrılacaklardı. Kralın somut temsilcisi olduğu devletin ve ulusal çıkarların yer aldığı ayrı bir dünyaya gireceklerdi. Diğer taraftan William Frederick tam gönüllü bir kuvvetin öyle hemen kurulamayacağının gayet farkındaydı. O dönemde yaklaşık 2,2 milyon olan nüfusun sınırları ve kuruyan yabancı askerî işgücü kaynakları düşünülünce zorunlu askerlik hizmetinin de rol oynaması kaçınılmazdı. Fakat bu da parlamentodan zorunlu askerlik yasasının geçmesi gerektiği anlamına geliyordu, William Frederick bu sayede kendi imtiyazı olarak kabul ettiği alana el atmak için geniş olanaklara sahip olacaktı. 1813'ten itibaren orduya asker alımında biri gönüllü, diğeri zorunlu yazılmak şeklinde birbirine paralel iki yol izlenmesinin nedeni tam da budur. Ülkenin savunmasında her birinin kendine özgü işlevi olan daimi ordu ve ulusal milis kuvvetleri adı altında ordunun iki farklı ve hatta apayrı kollarına adam topluyorlardı.

William Frederick'in ordusu

1814 başlarında gönüllü seyyar ordunun kurulması William Frederick'in önceliğiydi. Fransa'ya karşı süren savaş ve müttefik savaş çabalarına katılmanın yanı sıra, William Frederick'in ordusunu olabildiğince kudretli kılmak istemesinin bir başka nedeni daha vardı. Britanya hem William Frederick'le hem krallığıyla "özel ilişki" kurmayı şiddetle arzuluyordu.[23] Britanya'nın stratejisinde Hollanda gelecekte olası Fransız yayılmacılığı karşısında Britanya ordusunun Avrupa kıtasında konuşlanacağı en ileri karakoldu. Buysa 1748'e kadar Fransa'ya karşı koalisyon savaşlarında Birleşik Eyaletler'in oynadığı rolün tekrar eski haline getirilmesiydi. Waterloo muharebesi öncesi ve sonrasında Wellington ısrarla Fransız istilasının ön aşamasına dayanacak güçte bir ordu kurma çabalarına ara vermemesi gerektiği konusunda William Frederick'i teşvik ediyordu. Bu ordu sayesinde Britanya seferî ordusu savaşa katılmak üzere zaman kazanacaktı.[24] Eylül 1815'ten itibaren Avustur-

23 Van Sas, *Onze natuurlijkste bondgenoot.*

24 Bkz. örneğin, Wellington'ın Castlereagh'a 29 Nisan 1816 tarihli mektubu, aktaran Colenbrander, *Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland*, VIII-1, s. 31. William Frederick'ten Clancarty'ye 4 Nisan 1814, *a.g.e.*, VII, s. 756.

ya Veraset Savaşı içerisinde Fransızların yerle bir ettiği eski *bariyerin* yeniden kurulmasını temsil eden Güney Hollanda'da ("Güney Sınırı") başlamış pek çok müstahkem kasabanın inşaatını Britanya hem gözetim altında tuttu hem de finansmanına ortak oldu.[25] William Frederick kendi namına Londra'nın ona biçtiği role hevesliydi. Bir süreliğine Rhineland'i kendi krallığına katmak suretiyle Hollanda'yla kendisine ait Almanya'nın Nassau bölgesindeki arazilerini birleştirmeye bile çalışmıştı. Böylelikle devletini orta çapta güçlü hale getirebilecek ve Avrupa güçler dengesinde Birleşik Eyaletler'i tekrar 1748 öncesi konumuna getirecekti.

Şimdi bütün her şey aynı yöne, kudretli, tam gönüllü bir sahra ordusunun kurulmasına işaret ediyordu. Bağımsız faaliyet göstermesini sağlamak için tüm muharip kuvvetler bu güce dahil edilerek daimi ordu meydana getirildi. Örgütlenmenin ilk aşamasında (Ocak 1814) altı tüfek taburu, on altı ileri muharip piyade taburu, dört süvari alayı, dört topçu piyade taburu, bir atlı süvari birliği, bir tabur dubacı (tombazcı), mayıncı ve lağımcı ve bir destek (tarama) taburu yer alıyordu. Toplam 30.241 kişilik kuvvette 21.884 piyade vardı.[26] Waterloo ve Paris Antlaşması'nın ardından savaş tehdidi gerileyince daimi orduya daha genel bir görev verildi. Ordunun daima silah altında tutulan harekâta hazır birimi olarak kabul edilirdi, bundan anında bir seyyar ordu çıkarılarak saldırıları savuşturmak üzere sınırlara sevk edilirlerdi. Dahası, kral (William Frederick 16 Mart 1815'te kendini Birleşik Kuzey ve Güney Hollanda kralı ilan etmişti) herhangi bir zamanda daimi ordunun bir birliğini sömürgelere gönderebilirdi, buysa 1830'ların başlarına kadar hiçbir sömürge ordusu olmadığından gerekli bir hükümdü. Bunun sonucunda daimi ordu, gönüllülerin askere yazılması, ülke sınırlarının ötesinde ve sömürgelerde harekâtlar yürütülmesi ve bütün muharip kuvvetleriyle kapsamlı bir şekilde örgütlenmesi gibi 18. yüzyılın asker alma ve örgütlenme geleneğini sürdürdü.

TABLO 15.1
Subayların Yıllık Maaşları

Rütbe	Yıllık maaş (Felemenk guldeni - FFL)
Albay	4.500
Yarbay	3.000
Binbaşı	2.200
Yüzbaşı	1.600
Üsteğmen	900
Teğmen	700

25 Uitterhoeve, *Cornelis Kraijenhoff 1758-1840*, s. 289-363.

26 Hardenberg, *Overzigt der voornaamste bepalingen*, II, s. 14; 9 Ocak 1814 tarihli Hükümdar Kararnamesi, *Recueil 1813-1814*, I, s. 74-83.

Daimi ordudaki subaylar hükümdar tarafından atanır ve belirsiz bir süreliğine orduda tutulurlardı.[27] Üstüne üstlük onların görevlerinin bittiğini, subayın isteğiyle ya da değil, yine kraliyet kararnamesi belirlerdi. Subayların istifadan sonra kraliyetin onlara bahşettikleri emekli maaşları hazineden karşılanır, görevleri süresince subaylara herhangi bir borç tahakkuk ettirilmezdi. Subayların maaşları kendilerine on iki eşit taksitte ödenecek yıllık toplam olarak hesaplanırdı. Tablo 15.1 piyade sınıfının maaşlarını göstermektedir; konaklama, giysi, gıda ve kişisel teçhizatı kendi ceplerinden karşılarlardı. Astsubaylar ve askerler sözleşmeyle hizmete katılır, eğer dilerlerse bunlar yenilenir, iki, dört veya altı yıllık sözleşmeler yapılırdı. Acemi asker için en düşük yaş on sekiz (veya ailesinin onayıyla on yedi), en yüksek yaş sınırıysa kırktı. Bekâr olmaları tercih edilirdi. En kısa boylusu 1,596 metre olmalıydı. İki yıllık sözleşme yapan bir asker 10 DFL ikramiye alırdı, ancak 1795'ten önce kırk ila altmış gulden olan meblağların normal karşılandığı düşünülünce bu epey düşüktü. Erlere ve astsubaylara bulundukları konuma bağlı olarak (kışlada, izinde, hastanede, gözaltında vb.) günlük hesaplanan bir meblağ ödenirdi. Bunun dışında her üç günde yarım kilo ekmek alırlardı. Konaklama, giysi, silahlar ve teçhizat alay tarafından karşılanırdı. Askerler ve astsubaylar yemeklerini yaşadıkları ve uyudukları odada (*chambrées*) birlikte yerlerdi.[28] Öğünlerini (sebze yahnisi, fasulye, pirinç ya da patates ve et, balık veya domuz pastırması) kendi keselerinden karşılarlardı. Bu amaçla bir bölükteki bütün askerlerin ücreti ortak bir fona konur ve yemekler için malzeme almada kullanılırdı, buna *ménage* sistemi (ev idaresi) denirdi. Her beş günde bir kalan para rütbelerine göre askerlere cep harçlığı olarak dağıtılırdı. Er ve erbaşı artan gıda fiyatlarından korumak için alay her beş gün için en az 0,25 FFL cep harçlığı güvencesi vermişti, bu da asker için yıllık 18,25 FFL demekti. Kışladayken astsubaylar ve askerlerin aldıkları ücretler aşağıdaki gibiydi:

TABLO 15.2
Astsubay, Er, Erbaş Yıllık Maaşları

Rütbe	Yıllık maaş (Felemenk guldeni - FFL)
Başçavuş	292
Çavuş	237,25
Onbaşı	127,75
Er	91,25

27 Hardenberg, *Overzigt der voornaamste bepalingen*, II, s. 7-27, 53-60, 63-73, 76-83, 100-104.

28 Garnizonun konaklaması yerel yetkililerce sağlanırdı. Hollanda'da özel amaçla inşa edilmiş eski okullar, fabrikalar vb. binaları kullanırlardı.

Yeni daimi ordunun başlamasıyla tam da aynı zamanda, askerleri zorunlu hizmet yoluyla toplamak için düzenlemeler getirilmişti. Bunlar ordunun milis birimleri olacaktı. Napoléon döneminin zorunlu askerlik hizmetini çağrıştırmasından kaçınmak amacıyla milisler her ne kadar ordunun ayrılmaz bir parçası olsalar da başlangıçta seyyar harekât kuvvetlerinden çok farklıydılar. Bir kere 1817'ye dek milisler neredeyse ağırlıklı olarak piyade sınıfından oluşuyordu. Ocak 1814'te milislerin piyade sınıfı, 18.840'ı yirmi piyade taburunda, 3.080'i dört destek topçu taburunda olmak üzere 21.920 kişiden meydana geliyordu.[29] 20 Aralık 1813 tarihli *Reglement van Algemene Volkswapening* adını taşıyan ilk yönetmelikte milisler (*Landmilitie*), 1795 öncesinin şehir milislerini (*Schutterijen*) çağrıştıran yurt muhafızlarından (*Landstorm*) devşirme bir kuvvet olarak kabul edilmişti.[30] Yönetmeliğe göre milisler ağırlıklı olarak gönüllülerden meydana gelecekti, yani gönüllü hizmet sunan yerel muhafızlardan. Ancak gönüllülerin sayısı gerekenin altında kalırsa, sivil kayıtlardan kurayla seçilecek kimselerle ihtiyaç duyulan ek adamları kurayla seçmek için sivil kayıtlar kullanılacaktı. Belirtmeye gerek yok ama gerçek bunun tam tersiydi, neredeyse hiçbir yurt muhafızı gönüllü hizmet etmeye istekli değildi (hatta bazıları sakıncalı tebaalarından kurtulmak isteyen ve diğerleri için zorunlu askerlikten kaçınmak isteyen yerel hükümet tarafından zorlanır veya para ödenirdi), dolayısıyla büyük çoğunluk zorla askere alınırdı.

Milislerin yurt muhafızlarından devşirilmesi ilk bakışta Bouchenröder'in kuvvetlerinin ardındaki düşünce zincirinin devamı olarak yorumlanabilir. Fakat Bouchenröder'in projesine uymayan yanı, milislerin yerel kökenlerinin kesin sonuçlarının olmamasıydı, çünkü Aralık 1813 Yönetmeliği kapsamındaki bu hüküm Felemenk zorunlu askerlik sisteminin ilk biçimini allayıp pullamak için kullanılan anlamsız bir ifadeydi. Bouchenröder'in kuvvetleri kesinlikle yerel kasaba topluluklarına dayanmaktaydı. Yalnızca kriz zamanlarında hükümdarın komutası altında ulusal ordu düzenine geçerdi. Zaten *Landmilitie* adındaki *Land* sözcüğü yerel topluluğa işaret ediyordu, bölgesel savunmayla görevlendirilmişlerdi, diğer bir deyişle kendi topraklarını koruyup savunurlardı. Öte yandan Bouchenröder'in kuvvetlerinin aksine, en başından *Landmilitie* hükümdar tarafından orduyla paralel ama ondan ayrı, kendi emrinde bir kuvvet olarak algılanırdı; daimi orduyu garnizon görevlerinden ve bölgesel savunmadan kurtarmak gerektiğine göre artık seyyar

29 21 Ocak 1814 tarihli Hükümdar Kararnamesi; Van Dam van Isselt, *De ontwikkeling van ons krijgswezen sedert 1813*, s. 2-3.

30 "Proclamatie tot aanmoediging der vrijwillige wapening", 6 Aralık 1813; Van Dam van Isselt, *De ontwikkeling van ons krijgswezen sedert 1813*, s. 2-3; Hardenberg, *Overzigt der voornaamste bepalingen*, II, s. 20-21, 25; *Reglement van Algemene Volkswapening* (20 Aralık 1813) için bkz. *Staatsblad 1813-1814*, sayı 14.

bir ordu kurulması lazımdı. Bu bakımdan Bouchenröder'in projesiyle zorunlu askerlik hizmeti arasında bir yerde kalan bir kuvvetti. Geriye dönüp bakıldığında, bu pek çok yönüyle geçici bir düzenleme ve Napoléon'a karşı savaşın çalkantılı son aylarının tipik ürünüydü.

Yönetmelik (*Reglement*), hükümdar prens tarafından Hollanda Temsilciler Meclisi'nin onayı alınmaksızın yürürlüğe konmuştu. Aslında o andaki acil insangücü ihtiyacını karşılamaya yönelik bir kerelik talepten başka bir şey değildi. Geleceğe dönük herhangi bir hüküm içermiyordu. Bu eksikliği 27 Şubat 1815 Zorunlu Hizmet Yasası ile düzeltildi.[31] Yönetmelik gibi yasa da artık Ulusal Milisler adını almış milisleri daimi ordudan bağımsız bir örgüt olarak görmekteydi. Hatta yasa daha da ileri giderek ulusal milisleri yurt muhafızlarından da ayrı tutuyordu. Devlet için askerlik hizmeti kavramının birtakım yerel kuvvetlerden kaynaklandığı anlayışı artık geçmişte kalmıştı. 1815'ten itibaren milisler 1798 *Jourdan-Delbrel* Kanunu kapsamındaki Fransız sistemine benzer zorunlu askerlik hizmetine dayandırıldı.

Böylece milisler artık daimi ordunun harekâtlarında görev alabileceklerdi. Gerek olduğunda milisler muharip kuvvetlere çağrılır ve seyyar olurlardı, başka bir ifadeyle, yerel bağlarından koparılarak daimi orduya sevk ediliyorlardı. Haziran 1815'te Quatre-Bras ve Waterloo'da bulunan Felemenk askerleri kısmen, hem Kuzey ve hem Güney Hollanda'dan gelen ileri muharip taburlardan, kısmen de Kuzey Hollanda'dan gelen milis taburlarından oluşuyordu. Ancak sınır ötesi harekâtlar mutlaka meclisin rızasıyla yapılabilirdi; dolayısıyla milislerin 1815 seferine katılabilmelerini sağlayacak özel bir yasal düzenleme gerekmekteydi. Milislerdeki zorunlu askerlerden gönüllü hizmet etmeleri istenebilecek tek yer donanmaydı, milis birimlerinin sömürgelere gönderilmesi asla söz konusu olamazdı.

İsteğe bağlı milislerin aksine, Ulusal Milisler artık gerçek zorunlu askerlik hizmetine bağlıydı, her yeni yıl yerel yetkililer tarafından bir grup kayıt altına alınırdı. Yılda nüfusun en fazla % 1'i alınır, böylelikle 22.000 erkek, milislere katılmaya hazır edilirdi. Bu sayede beş yıl boyunca toplanan askerler savaş zamanında on sekiz ila yirmi iki yaş aralığında 110.000 kişilik güce erişebilecekti. Asker alımları açısından krallık 100.000 nüfuslu yerlerde on milis bölgesine bölünmüştü. Milislerin yirmi dört taburunun tamamı kendi acemilerini devşirdikleri bir bölgeye bağlandı. Mart ayında on sekiz yaşındaki erkeklerin hepsi kendi bölgelerinde Milis Kuvvetleri Konseyi'nin karşısına çıkıp fiziksel muayenelerini yaptırmak ve kuraya katılmak zorundaydılar. En küçük numaralar (zorunlu askerlerin dilinde "kötü sayılar") bölge kontenjanını doldurmak üzere askere yazılır ve 1 Nisan tarihinden geç olmamak kaydıyla alaylarına gönderilirlerdi. Ücretliler ve ilahiyat öğrencileri zorunlu asker-

31 *Staatsblad 1815*, sayı 19. Ayrıca bkz. *Recueil 1815*, I, s. 382-431.

likten muaf tutulurdu. Sonradan ikameye ve kurada çıkan numaraların değiş tokuş edilmesine izin verilmesi zorunlu askerlik hizmetini daha da hafifletti. Bunlar iki koşula bağlıydı, bir kere ikame aynı eyalet içinde kalmalıydı, tıpkı hizmetin birinci gününden önceki on beş ay boyunca zorunlu askerin de orada yaşaması gerektiği gibi; ikincisi de numaraların değiş tokuşu sadece aynı asker alımından ve aynı belediye bölgesinden olmalıydı. İkame olmaya veya numaraları değiş tokuş etmeye istekli birini bulmak için gereken hatırı sayılı (sıradan bir erin bir yıllık ücretine denk 100 Felemenk guldeni alışıldık rakamdı) meblağların anlamı bu hafiflemenin yalnızca toplumun varlıklı ve iyi eğitimli kesimlerine sunulmasıydı. Zorunlu askerliğin getirilmesiyle birkaç yıl içinde piyasada ikame olmak ve şahsen hizmetten kaçmak isteyenlere kendi hizmetlerini sunan sigortacılar ve aracı şirketler belirmişti. 19. yüzyıl boyunca milislerin yaklaşık % 15 ila 20'si aslında ikamelerden oluşuyordu.[32]

Alay karargâhındaki ilk eğitimin ardından acemi celp erleri Mayıs ayında daha önceki yedeklere katılır ve 15 Haziran'a dek hem onlarla hem de daimi ordu taburlarıyla birlikte "yaz talimleri" yaparlardı. Yaz talimlerinden sonra toplam milislerin dörtte biri (yıllık alımın % 25'i) kış boyunca garnizon görevlerini yerine getirmek ve ertesi yılın nisan ayında yeni celpler geldiğinde taburların eğitimli çekirdeğini oluşturmak üzere kışlalara dönerlerdi. Diğerleri izinlerinin keyfini çıkarmak için evlerine gönderilirlerdi. Milis kuvvetlerinden tezkere bırakan kısım farklı celp erlerinden meydana geliyordu. İlk olarak Milis Konseyi'nin karşısına çıkmayarak zorunlu askerlikten kaçınmaya çalışanların peşine düşülerek beş yılın tamamını askerlik hizmetinde geçirmek üzere kendi alaylarına gönderildiler. Kaçınılmaz olarak tezkere bırakanlar arasında paylaştırıldı. İkincisi, celple gelen her askerin geçimini sağlamak üzere tezkere bırakmaya gönüllü olma hakkı vardı. Üçüncü gruba ikame olarak gelmiş olanlar tezkere bırakanlarla birleştirilirdi, ne de olsa zorunlu hizmetlerinde tam beş yılı dolduracaklardı. Daha sonra tezkere bırakanlarla önceki yıllarda katılmış olanlar dışında diğer bütün celp erleri arasında kura çekilerek grup tamamlanırdı.

Bu sistemin tuhaflıkları dikkate alınınca bir celp erinin kışlada geçirmek zorunda kaldığı süre epeyce değişkenlik gösterebilirdi.[33] Fiziksel açıdan uygun bulunmayanlar, kurada "iyi sayı" çekenler ve ailesinin maddi gücü numara değiş tokuş etmeye ya da ikame bulmaya yetenler kışlalara adım dahi atmazlardı. Kendi adlarına hizmete girenler kışlalarda ve eğitim tesislerinde iki buçuk ay geçirirken, tezkere bırakan zorunlular on dört buçuk ay orduda kalırlardı. Askerlikten kaçan zorunlular, ikameler ve gönüllüler tam beş yıl için askerlik hizmeti görürlerdi. 1820 yaz talimlerinden itibaren zorunlu as-

32 Bevaart, *De Nederlandse Defensie*, s. 197.

33 Amersfoort, *Koning en Kanton*, s. 78-79.

kerlik ağırlaşmıştı, çünkü o tarihten itibaren yıllık talim eylül ve ekim aylarında yapıldığından yukarıda sözü edilen sürelere dört aylık bir dönem daha eklenmiş oluyordu. Zorunlu askerlerin tamamı daimi ordudaki gönüllülerle aynı idari yönetmeliğe göre hizmet eder ve aynı günlük ücreti alırlardı. Milis taburlarına komuta eden subaylar ve astsubaylar teknik olarak daimi ordu mensuplarıydı. Aranan niteliklere (temel okuma-yazma becerisi ve temel matematik) sahip oldukları veya okuryazar olmasalar da bölüğün açtığı kurslara gitmeyi kabul ettikleri sürece, zorunlu askerlerin astsubaylığa terfi etme hakkı vardı.[34]

1815 sonrası yıllarda zorunlu askerlik hizmetiyle Ulusal Milislerin önemi artmıştı. Daimi orduya gelince, kurulmasından kısa bir süre sonra gönüllü asker alımında istenen sayıya ulaşmasının mümkün olmadığı anlaşıldı. Fransız ordusundan ya da Prusya, Avusturya, Rus ve İngiliz esaretinden geri dönenlerden devşirilenlerin sayısı talebi karşılamaktan uzaktı, hatta Eylül 1814'te altı tüfekli taburu ve on altı piyade ileri muharip taburu, sırasıyla dörde ve on ikiye indirildiği zaman bile bu değişmemişti. Nisan 1814'te daimi ordunun (Nassau'dan gelen iki alay dâhil) ve milislerin birleşik fiilî kuvveti, olsa olsa 28.232 adam ediyordu. Şubat 1815'teki tüm çabalara rağmen vaziyet sadece biraz daha iyiydi. Artık William Frederick'ten maaş alanların sayısı 34.094 olmuştu.[35]

Bir süreliğine, önemli miktarda fon ayrılmış olan yabancıların askere alınmasıyla personelin tamamlanacağı umudu belirdiyse de, gördüğümüz gibi bu bir hayalden başka bir şey olmadı. Doğal olarak zorunlu askerliğe iyice bel bağlanmıştı, bu da pek çok hususun yanı sıra Şubat 1815 Milis Kuvvetler Yasası'nın neden Yönetmeliği (*Reglement*) hükümsüz kılması gerektiğini açıklamaktadır. Yeniden işe alınırken süresi dolan daimi orduya ilk katılan gönüllülerin sözleşme sürelerinin 1817'den itibaren dolmasıyla ve eski gönüllülerin ikame olarak milis kuvvetlere katılmasıyla daimi ordu adamlarını giderek milis kuvvetlere kaybediyordu.[36] Yine aynı koşulların sonucu olarak daimi ordu saflarında önemli sayıda firarlar da bu etkiyi pekiştirmişti. Firariler için tekrar tekrar çıkarılan aflar özünde çözümsüz bir sorunun göstergesidir.[37] Kralın daimi ordu hizmetine verdiği 10 guldenlik ikramiye askerlik hizmetinden kaçmak isteyen celp erleri için çok düşük kalmıştı.

---

34 Snapper, "Het negentiende eeuwse Nederlandse leger".

35 Wüpperman, *De Vorming van het Nederlandsche leger na de omwenteling*, s. 4-6. NA ASS no. 6568, Exhibitum, 24 Mart 1815, sayı 12.

36 Keyzer'den d'Aubremé'ye, 28 Mayıs 1818, no. 10, Ministerie van Oorlog Arşivleri (bundan böyle MvO), Geheim Arşivi (GA) 11.

37 Mollerus'tan I. Hükümdara 15 Haziran 1814, aktaran Colenbrander, *Gedenkstukken der algemeene geschiedenis*, VII, s. 598-599; 25 Haziran 1814 tarihli Hükümdar Kararnamesi, no. 59A, *Staatsblad 1814*, no. 71; Mollerus'tan bütün ordu birliklerine 30 Haziran 1814, no. 13, *Recueil*

Henüz 1815'in sonlarına doğru ordunun insangücü eksikliğine çözüm bulunması gereği belirmişti. Tek yol ordunun milis unsurlarının genişlemesi olarak görünüyordu. Bu yönde ilk adım Ekim 1815'te, daha sonra Alaylar adını alacak, *Afdeelingen* adı verilen daha geniş on yedi yeni birimin kurulması oldu.[38] Her biri üç Ulusal Milis taburuyla bir daimi ordu ileri muharip taburundan meydana gelmişti. Savaş bakanlığının gönüllülerle zorunlu askerler arasında kurulacak daha yakın temasın, ikinci gruptakileri gönüllü hizmete özendireceği umudu kısa zamanda suya düştü. Bir sonraki adım milis örgütlenmesinde muhariplerin ve kolların sayılarını artırmaktı. 1817 yılında süvari ve lojistik destek (tarama) birlikleri milislerin piyade ve topçu sınıflarına eklendi. Son olarak 1819'da başlatılan yeniden örgütlenme daimi ordu ve Ulusal Milislerin tamamen birleşmesine (*amalgam*) kadar gitti.[39] Her bir *Afdeeling* içerisinde daimi ordunun taburları üç milis taburuna yayılıyordu. Bunun sonucunda o tarihten itibaren her bölüğün % 25'i düzenli personelden, % 75'i celp erlerinden oluştu. Piyade sınıfıyla başlayıp diğer muharip kuvvetlerle kolların takip ettiği bu yeniden örgütlenme 1828'de tamamlandı. Aynı dönemde yabancı alayların tamamı ordu teşkilatından uzaklaştırıldı. Ordunun kuvvetine ilişkin sonuçlar ve 1819 sonbaharında kışladaki mevcut sayılar Tablo 15.3'te gösterilmektedir.[40]

TABLO 15.3
Ordunun Toplam Gücü (1819)

1819	Toplam kuvvet	İzinli yedekler	Kışladaki mevcutlar
Sayılar	112.818	62.894	49.924
Oran (%)	100	55.7	44.3

Kaynak: Hardenberg, *Overzigt der voornaamste bepolingen*, II, s. 139-140.

Bu hızlı gelişmelerin önemi pek abartılamaz. İlk başta William Frederick 1813 yılında harekât sahra ordusunu kurarken kısmen yabancı, kısmen daimi ordunun düzenli Felemenk personeline dayanmaya niyetlenmişti. Milisler yerel düzeyde bölge savunması ve güvenlikle ilgileneceklerdi. Ayrıca gönüllü askere yazılanların milis kuvvetleri için gereken insangücünün bir kısmını karşılayacağı bekleniyordu. Nefret edilen zorunlu askerlik hizmeti böy-

1813-1814, I, s. 353-354. Janssens'dan bütün ordu birliklerine 4 Ağustos 1814, no. 105, *a.g.e.*, s. 461-465. Janssens'dan bütün ordu birliklerine 11 Ağustos 1814, no. 14, *a.g.e.*, s. 468-469; Mollerus'tan bütün yerel milislere 20 Aralık 1814, no. 1, *a.g.e.*, s. 678-680.

38 8 Ekim 1815 tarihli Kraliyet Kararnamesi, *Recueil 1815*, II, s. 93-98.

39 28 Kasım 1818 tarihli Kanun, aktaran Noordziek, *Handelingen van de Staten Generaal gedurende de vergaderingen van 1814-heden, 1818-1819*, s. 6-8, 29-47 ve Ekler, s. 18-23; *Recueil 1818*, II, s. 121-141; *Staatsblad 1818*, sayı 41.

40 Hardenberg, *Overzigt der voornaamste bepalingen*, II, s. 139-140.

lece mümkün olduğunca sınırlanabilecekti. Ne var ki birkaç yıl içinde zorunlu askerlik ordunun başlıca insangücü havuzu haline gelmiş ve savaş halinde sahra ordusunun gövdesine celp askerlerinin alınması zorunlu olurken, subaylarla astsubaylar daimi ordunun düzenli personelinden seçilmek zorundaydı. Dolayısıyla hızla gelişen peş peşe olayların ardından Felemenk nüfusu istemeye istemeye de olsa yerel topluluk arasında gönüllülüğe dayalı ordu hizmetinden tam anlamıyla zorunlu askerlik hizmetine geçilmesini kabul etti. Bu çarpıcı gelişmeye giden yolu açanlar Kral Louis Napoléon ve Fransız imparatoru gibi yabancı hükümdarlar olmuştu. 1813'ten sonra Felemenk nüfusu daha önce Fransız zorunlu askerlik hizmeti karşısında yaptığı gibi şimdi de ulusal zorunlu askerlik sistemine katlanıyordu, bu olağan sivil hayatın nahoş, hatta nefret edilen şekilde sekteye uğramasıydı ancak bu duygu, sistemin pürüzsüz işlemesini asla aksatmayacaktı. Sonunda her yılın mart ayında celp gönderilen askerler Milis Konseyi'nin karşısına çıkarak Zorunlu Askerlik Yasası'nın idari mantığından geçiyorlardı. Elbette zorunlu askere çağrılanlardan bazıları kâh Milis Konseyi'nin karşısına çıkmayarak, kâh hileye başvurarak, kendini sakatlayarak veya firar ederek yan çizmeye çalışıyordu; kimi de idari hatalar sayesinde zorunlu askerlikten kaçabilmişti. Bu noktada belirtmemiz gerekir, böyle direnme eylemleri ve onların altında yatan duygular kesinlikle bireysel ve kişisel düzeyde kalıyordu.[41] Bırakın siyasal ya da şiddet içeren direnişi, hiçbir zaman örgütlü düzeye ulaşmadılar. Orta ve üst tabakadan gelen zorunlu askerler kendi itirazlarını siyasal arenada dile getirebilirlerdi elbet, ama bunun dışında kışladan uzak durmanın numara değiş tokuşu ve ikame gibi başka yolları da vardı.

Öte yandan zorunlu askerlik hizmetinin getirilmesinin siyasal sonuçları olmadığı söylenemez. Tam aksine, daha 1813'te Bouchenröder ve önerdiği ordunun William Frederick tarafından reddedilerek tam gönüllü bir kraliyet kuvveti meydana getirme yönünde karar verilmesi önemli bir siyasi-askerî soruyu gündeme getirmişti. Ordu kime ait olacaktı? Eğer ordu yerel milislere bölünerek yalnızca kriz zamanlarında kraliyet komutasında ve yerel seçkinlerin rızasıyla bir araya getiriliyorsa, demek ki her açıdan yerel aristokrasiye aitti. Onlardan başka hiç kimse yerel askerî işgücü pazarını avucuna almamıştı. Bu durumda barış zamanı merkezî devlet ve kralın bir orduya toplanacak nüfusun içinde gizlenmiş insangücüne doğrudan erişim hakkı olamazdı. Yok, eğer ordu devlete ve krala aitse, bu gerçek bir ulusal ordu olurdu. O zaman bireysel yurttaşlara doğrudan ulaşma hakkı, ister askerî işgücü pazarında gönüllü askere yazılma yoluyla, ister kanun, yani Zorunlu As-

41 Fransızların zorunlu askerlik hizmeti bile Felemenk toplumunda hayatın nefret uyandıran ama kaçınılmaz gerçeği olarak kabul edilmişti: Joor, *De adelaar en het Lam*, s. 451-454; Welten, *In dienst voor Napoleons Europese droom.*

kerlik Yasası zoruyla, devlete verilirdi. William Frederick hiç duraksamadan ikinci seçeneği tercih ettiğinden, askeriye söz konusu olunca, yerel topluluğun aslında devletin lehine parçalanması gerekirdi. Yurttaşlık ve gönüllü askerlik hizmeti gibi tatlı sözlere bakılmaksızın, teknik olarak ayni vergi toplama anlamına gelen zorunlu askerlik hizmeti merkezî hükümetin koyduğu halihazırda mevcut vergiler listesine eklenmişti. Bu elbette aynı yerel seçkinlerin işbirliğini gerektiriyordu, ne de olsa Zorunlu Askerlik Yasası'nı kabul edecek olan Hollanda Temsilciler Meclisi'ne onlar egemendi. Ama bu noktada rızalarını vermeye hazırdılar, çünkü diğer her şeyin arasında ikame ve numara değiş tokuş koşulları dikkate alındığında en çok onlara yarıyordu.

Demek ki meselenin tam ortasında, bir yanda modern devletle onun zorunlu askerlerden kurulu ordusunun diğer yanda yerel topluluğun er geç karşılıklı birbirlerini dışladıkları gerçeği yer alıyordu. Bu yalnızca Ulusal Milislerde ve zorunlu askerliğin artan öneminde görülmüyordu. Aynı sorun kendini ordunun diğer kısmında, daimi orduda da gösterdi. Burada sorunun odak noktası 1814'ten 1829'a kadar ordu örgütlenmesinin bir parçası olan dört İsviçreli alaydı. Sorunun su yüzeyine çıkması biraz zaman almıştı, ama çok geçmeden çözümsüz olduğu anlaşıldı. Felemenk devleti kendi ülkesinde yaptığı şekilde İsviçre kantonlarındaki yerel toplulukları parçalayacak olanaklardan yoksundu. Zor geçen on beş yılın ardından 1814'te Felemenk toprağına geldiklerinde ve sonraki yıllarda, ordu için vazgeçilmez olan aynı alaylar uzaklaştırıldı. Böylece kaderleri yukarıda varılan sonuçları doğrulamaktadır.

İsviçre Alayları, 1814-1829

William Frederick tarafından Frankfurt'taki müttefik karargâhına gönderilen elçiler İsviçre kantonlarının 18. yüzyılda olduğu gibi Hollanda'da hizmet etmek üzere alayları tekrar toplamaya istekli oldukları konusunda Aralık 1813'te kendisini bilgilendirmişlerdi. Böylece hükümdar Rotterdamlı aristokrat bir aileden gelen Elie van der Hoeven'i görevlendirerek, mümkünse bütün İsviçre kantonlarının hükümetleriyle 12.000 askerden az ve Mayıs 1814'ten geç olmamak koşuluyla sözleşmeler (kapitülasyonlar) yapmasını emretti.[42] İsviçre'deki koşullar her ne kadar Lahey'in inandırıldığı gibi olum-

42 Van Hogendorp, *Brieven en gedenkschriften van Gijsbert Karel van Hogendorp*, IV, s. 206, 283-306, V, s. 46-49, 216-220, 227, 260-261, 267-278, 282-292, 472-474; Van Spaen'den Van Hogendorp'a, 28 Aralık 1813, Ministerie van Buitenlandse Zaken 1813-1870 NA Archives (bundan böyle BuZa) 4; Van Spaen'den Van Hogendorp'a, 29 Aralık 1813, no. 1, NA BuZa 4; Van Hogendorp'tan Van Spaen'e, 3 Ocak 1814, NA BuZa 24; Van Hogendorp'tan Van Spaen'e, 5 Ocak 1814, no. 3, NA BuZa 24; Van der Wijck'ın 7 Ocak 1814 tarihli genelgesi, NA MvO GA 1; Van Hogendorp'tan Van Spaen'e, 7 Ocak 1814, no. 4, NA BuZa 24; Van der Hoeven'e Talimat için bkz. Hükümdar Kararnamesi, 31 Ocak 1814, no. 216, NA ASS 5.

lu olmasa, ayrıca Van der Hoeven 1814-1816 yılları boyunca sıkı pazarlık etmek zorunda kaldıysa bile her biri yaklaşık 2.000 kişilik üç alay ve 3.000 kişilik dördüncüsünü (no. 32) de Orta İsviçre'deki Katolik kantonlarında bularak toplam 9.000 İsviçreli profesyonel askerin kralın hizmetine girmesini sağlayan imzaları atmayı başarmıştı.[43] Bunlar 29., 30., 31. ve 32. alaylar olarak Felemenk ordusuna dahil edildiler.[44] Ulusal alaylarla aynı finansal ve idari koşullar ve yönetmelikler altında hizmet ediyorlardı, tek göze çarpan istisna askere yazıldıklarında aldıkları ikramiye, seyahat masrafları ve düzenli izinlerle ilgili hükümlerdi. Asker alımındaki harcamaları karşılamak için hazine tarafından İsviçreli alayların fonlarına dört yıllık sözleşme imzalayan her asker için 67,20 FFL, altı yıllık sözleşme içinse 95,20 FFL ödendi. Ulusal birliklere altı yıllık sözleşme karşılığında 28 FFL verilirdi. İsviçre'de ödenen ikramiyeler ortalama 35 FFL ila 70 FFL arasında, dolayısıyla ulusal birliklere yazılan Felemenk askerlerine önerilen 10 FFL'in epey üstündeydi. Daimi ordunun bir parçası olan ve İsviçreli askerlere eskiden beri duyulan saygıdan yararlanan alaylara Kuzey, 1815'ten sonra da Güney Hollanda'nın sınır bölgelerindeki yaşamsal öneme sahip garnizonlar verilmişti. Van der Hoeven işini gerçekten de iyi yapmıştı.

Gelgelelim, 1816'dan sonraki yıllarda Felemenk askerî yetkilileri tarafından yapılan denetimlerde İsviçreli olmayan askerlerin sözleşmelere aykırı olarak alaylarda hizmet ettiklerini saptadılar. Diğer askerler hizmet için çok yaşlı ya da çok gençtiler. Belli bölüklerin, herhalde toplu firarlar ve izinlerinde kendi kantonlarına giderek sözümona asker alımı için uzun süreler geçiren subayların başlarında olmaması nedeniyle fena halde azaldıkları anlaşılmıştı. Savaş bakanlığı ilk başlarda Felemenk işgücü pazarından daimi orduya asker alımında, var olan güçlükleri göz önünde tutarak bu sorunları düpedüz görmezden gelme eğilimindeydi.[45] Fakat öne çıkan başka sorunlar da vardı. Yıllar içinde savaş bakanlığı kendisini İsviçre kanton hükümetlerinden ve bu hükümetlere seçilmiş aristokrat ailelerin üyelerinden gelen

43 Bern Kantonu ile yapılan 23 Eylül 1814 tarihli sözleşme diğerlerine örnek olmuştu; Ministerie van Buitenlandse Zaken 1813-1870 NA Archives, Eerste Supplement Ratificaties 1814-1900 (bundan böyle BuZa Ratificaties) 4. Ayrıca bkz. Amersfoort, *Koning en Kanton*, s. 312-321.

44 Amersfoort, *Koning en Kanton*, s. 109-141. 1814-1829 döneminde sözleşme imzalayan kantonlara dağılan bütün bölüklere genel bir bakış için bkz. NA BuZa Ratificaties 6; ayrıca Amersfoort, *Koning en Kanton*, s. 322-324.

45 Tindal'dan Von der Goltz'e, 28 Aralık 1816 no. 188 NA Archives of the Ministerie van Oorlog 1795-1844. Collectie Van Thielen. Archief van de eerste Inspecteur Generaal der Infanterie lt.gen. W.G. Tindal 1816-1818 (IGI) 8. Von der Goltz'den Tindal'a, 3 Şubat 1817 no. 4 NA IGI 2. Von der Goltz'den Van der Hoeven'a 23 Kasım 1816 no. 1942 NA Archives of the Ministerie van Buitenlandse Zaken. Inventaris van de Legatiearchieven in beheer bij de Tweede Afdeling. Legatie Zwitserland 1814-1918 (Leg Zw) 16. Von der Goltz'den Van der Hoeven'a, 20 Ocak 1817 no. 38 NA Leg Zw 16. Von der Goltz'den Tindal'a 15 Ocak 1817 no. 112 NA IGI 2.

hiç bitmeyecek yakınmalar ve isteklerle karşı karşıya buldu. Bunların çoğu Hollanda'da subay olarak hizmet ederken akrabalarının başına gelen uydurma adaletsizlikten kaynaklanan kaygılardı. Yazdıkları mektupların değişmez konuları terfi, ücret artışı, uzun izin talepleri, askerî akademi öğrencilerinin atanması, başka kişisel çıkarlar; oğullar, kuzenler, yeğenler ya da kantona hükmeden ailelerin akrabaları veya birlikte iş yaptıkları ailelerdi. Bazıları bütün alayı kapsardı. 1818'de Bern hükümeti kendi alayının Breda kasabasından alınıp Antwerp'e taşınmasını rica etmişti, çünkü Breda katlanılmayacak kadar dar kafalı –ve elbette Katolik– bir yerdi, sadece Antwerp gibi canlı bir şehir Bern'in oğullarının hak ettiği zevkleri ve kültürel çeşitliliği onlara sunabilirdi.[46]

En ciddi sorunlar 32. Alay içerisinde ortaya çıktı. Savaş bakanlığının gözünde, alaya komuta eden subay, Schwyz kantonundan gelme Tümgeneral Louis d'Auf der Maur besbelli sahtekâr bir adamdı. Auf der Maur daha en başından savaş bakanlığının yönetmeliklerine uyan sorumlu bir subay ya da kralın sadık hizmetkârı gibi davranmayıp 16. yüzyıl tarzında askerî taşeron gibi hareket etmişti.[47] En yüksek fiyatı vereni hizmete alıp en düşük ikramiyeyi ödemesi (yaklaşık 15 FFL) nedeniyle askere yazdıkları, serseriler, suçlular, işe yaramazlar, kısacası Avrupa'nın yüz karası adamlardı. Hem savaş bakanlığı hem de Albay A.L.W. Seyffardt (İsviçre'deki Felemenk içtima subayı) fazla sorup soruşturmadığından, zaten Auf der Maur de icraatlarını kendisine Schwyz hükümetinde yer alan suç ortağı tarafından sağlanan düzmece belgelerle örtbas ettiğinden iki icraatı da gözden kaçmış, dolayısıyla Auf der Maur büyük kazanç elde etmişti.[48] En kârlı gelir kapısı firarlardı. Kurallara göre alaya katılan her bireye miktarı sözleşmeyle sabitlenmiş bir ödeme yapılırdı. Bu rakam o sırada işgücü pazarındaki koşullara bağlı olarak asker alımının gerçek maliyetinin üstünde veya altında olabilirdi. Ayrıca hastalık, ölüm ya da firar sonucunda alayın kaybettiği her asker hazinenin de kaybıydı. Ordu alaylarının devletin mülkiyetinde olmasında modern devletin yürüttüğü mantık buydu. Auf der Maur gibi askerî taşeronun mantığına göre, bu kurallar firara

46 Amersfoort, *Koning en Kanton* 179-182, 201-204. D'Aubremé'den Krala, 17 Eylül 1824 La. E9 NA MvO GA 27.

47 Van der Hoeven onu "projeleri ve girişimleriyle tanıdığım bir adam" olarak betimlemişti. 1814'te bu bir övgü olarak değerlendirilirdi. Van der Hoeven'dan Van Nagell'e, 7 Nisan 1814 no. 15 NA BuZa 5. Van Liedekerke'den Von der Goltz'e, 28 Ağustos 1817 no. 17 NA Leg Zw 16. Van Liedekerke'den Von der Goltz'e, 1 Ocak 1818 no. 26 NA Leg Zw 16. Van Liedekerke'den Van Nagell'e 30 Ocak 1818 no. 44 NA ASS 6343. Wagenaar'dan D'Aubremé'ye, 25 Ağustos 1819 T4 NA MvO GA 16.

48 Suç ortağı *Landamman* F.X. Weber'di. Auf der Maur onu alayına asker alımı memuru olarak atamıştı, burada Auf der Maur'un teşebbüsünün kazancını da paylaşıyordu. Seyffardt sık sık Auf der Maur'un Schwyz, Strehlgasse'deki evine davet edilirdi. Günümüzde bu ev, Hedinger ailesi tarafından özel olarak alındıktan sonra, *Hotel Hediger* olarak bilinir.

göz yumuyor, dahası teşvik ediyordu. Üstelik alaydaki subayların çoğuna kâr payı vermeyi önererek bu işlere dâhil etmeyi de başarmıştı.[49]

Bütün bunlar Lahey'deki savaş bakanlığı tarafından ortaya çıkarıldıktan sonra Güney Hollandalı bir soylu ve Nisan 1817'den beri İsviçre Konfederasyonu daimi elçisi olan Liedekerke Kontu August, ilgili kantonlara resmi şikâyette bulunmak ve hükümetlerini sözleşme gereklerine uyma konusunda titiz davranmaya davet etmek için emir aldı. Ancak van Liedekerke pek istekli değildi. Bir taraftan emirleri yerine getirirken, diğer taraftan bakanlığın İsviçre Konfederasyonu hakkında çoktandır bilmesi gereken ya da 1795'ten beri unuttuğu anlaşılan hususları açıklayan uzun raporlar yazıp savaş bakanlığına göndermeye koyulmuştu.

Van Liedekerke ilk olarak İsviçre işgücü piyasasındaki tuhaflıkları sıraladı.[50] 18. yüzyılın ikinci yarısında İsviçre büyüyen tekstil endüstrisi ve tekstil ticaretini geliştirmişti. Bunun sonucunda ücretler önemli oranda yükselmişti. Henüz 18. yüzyılda bunun anlamı yurtdışı hizmeti için artan ikramiye ve ücretlerin ancak vasıfsız askerlere cazip gelmesiydi. Van Liedekerke arz ve talebin karşılıklı etkileşimiyle fiyatların olağan yollarla belirlenmesinin İsviçre kantonlarında yabancı asker alımına artık uymadığına işaret ediyordu. Egemen aristokrasinin davranışı nedeniyle kantonlardaki arz ve talep,

> sanayi şirketlerinde bu açıdan tersine çalışılır. Fiyatlar ekseriyetle düşük fiyatlar olup arzı artırır. Kantonlarda bu mukaveleler spekülasyon sahasına girdiğinden kalitesi daha düşük olmakla beraber hammadde sevk eden tarafın hak iddialarını katlayarak çoğaltmaktadır.[51]

Sıradan İsviçreli çiftçi ve emekçi kendisinden iğ makinesi, dokuma tezgâhı ya da yurtdışında hizmetin belirsizlikleri arasında bir tercih yapması istendiği zaman kendi vadisinde kalmayı seçerdi. Napoléon'un kıta ablukası geçici olarak İsviçre'nin denizaşırı pazarlarla ilişkisini kesmiş, 1816 ve 1817 yıllarında ürün kıtlığına bağlı olarak ciddi gıda sıkıntısı ve artan gıda fiyatlarıyla karşı karşıya kalınmıştı. Bunların ardından gelen işsizlik ve yoksulluk nice İsviçreli çiftçi ve emekçiyi Felemenklerin asker toplayan davullarına kulak vermeye zorlamıştı. Ancak 1817'den sonra bunu kışkırtan nedenler azalmıştı. Bundan böyle İsviçre'nin sözleşme pazarında askerî insangücü için Hollanda, Fransa ve Napoli Krallığı da yarışacaktı.[52] Bildik bir kanton hüküme-

---

49 Auf der Maur ile alayın Subaylar Kurulu arasında bu konuda yapılan sözleşme için bkz. Hauptarchiv Archiv 1 Akten bis 1848 B Kanton Schwyz, Staatsarchiv Schwyz, İsviçre (STASZ A1), s. 554.

50 Van Liedekerke'den Verstolk van Soelen'e, 25 Haziran 1826, no. 132 NA ASS 6344; Suter, *Inner-Schweizerisches Militärunternehmertum im 18. Jahrhundert*.

51 Van Liedekerke'den Verstolk van Soelen'e, 25 Haziran 1826 no. 132, NA ASS no. 6344.

52 Maag, *Geschichte der Schweizertruppen in neapolitanischen Diensten 1825-1861*, s. 1-22.

ti açısından yurtdışı hizmet ilk bakışta kendi yoksul ve muhtaç tebaasından kurtulmak fırsatı demekti. Madalyonun diğer yüzündeyse, Aydınlanma hareketinin de etkisiyle, İsviçre'nin yurtdışı askerlik hizmetine artık farklı bakması vardı. Geleneksel olarak onurlu, gurur duyulacak bir meslek olagelmişti. Oysa şimdi liberal politikacılar ve aydınlar tarafından sosyal şeytan ve ahlâk bozulması olduğu, yurttaşlarını koruyup kollamak yerine derilerini yabancı hükümdarlara satmak anlamına geldiği gerekçesiyle eleştirilmekteydi.[53] 32. Alay örneğinde, İtalya sınırındaki bu kantonun mevsimlik işgücü pazarının geleneksel merkezi olması nedeniyle Ticino'nun (Almanca: Tessin) asker alım bölgesini Auf der Maur'a yarayacak şekilde saklamaları Van Liedekerke'yi hiç şaşırtmamıştı.[54]

Bu durum karşısında elden pek bir şey gelmezdi, Van Liedekerke işgücü pazarının değişen yapısını kabullenmekten başka bir şey yapılamayacağını savunuyordu. Aynı tavsiye söz konusu kantonlara hâkim ailelerin bitmek bilmeyen menfaat ve avantaj beklentileri için de geçerliydi. 1814-1816'da bir kantonun hükümeti ve onu destekleyen ailelerin sözleşme yapmaya hazır olmalarının yegâne nedeni bu sözleşmeler kapsamına giren yakınlarının alacağı görevlerdi. Bırakın savaşma gücünü, askerî hizmetin kendisi veya birliğin kalitesi bile ikincil önemdeydi. Geleneksel değerlere sarılan bu aileler yurtdışı hizmetini çocuklarını subaylık gibi kazançlı mevkilere gelme, ailenin servetine katkıda bulunma ama hepsinden önemlisi kantonlarında geldikleri kendi kârlı mevkilerini, şeref ve itibarlarını destekleme aracı olarak görüyorlardı. Başlıca endişeleri hükmeden diğer ailelerle aşık atmak, kendi velinimetleriyle tebaalarının saygısını kazanmaktı. Onlara göre Hollanda'da hizmet eden gençler tıpkı kendi ailelerinin herhangi bir üyesi gibi kişisel güç ağlarının parçasıydı. Giderek bu maddi kazanımlar öne çıkarken, artık geçim sağlama yolu olmak yerine onlar açısından bulundukları makamın simgesine dönüşmüş yurtdışı hizmetin çoktandır azalan finansal getirilerini gölgede bırakmıştı.[55] Dahası, geleneksel bir devlet içerisinde devletin çıkarlarıyla aile çıkarları arasındaki çizgi eski zamanlardan beri silinmekteydi. Auf der Maur bunu iyice abartmıştı. Sağılacak inek olarak gördüğü 32. Alay onun için Schwyz'in en yüksek makamı *Landammann* olma yarışında gereksindiği para kaynağıydı.

---

53 Aellig, *Die Aufhebung der schweizerischen Söldnerdienste im Meinungskampf des neunzehten Jahrhunderts*; Dubler, *Der Kampf um den Solddienst der Schweizer im 18. Jahrhundert*.

54 Quadri ve Lotti'den Van Liedekerke'ye, 28 Aralık 1819, NA Leg Zw 19. Van Liedekerke'den Van Nagell'e, 13 Mart 1820, no. 180, NA Leg Zw 18.

55 Örneğin bkz. Van Liedekerke'den Van Nagell'e, 10 Nisan 1820, no. 184, NA Leg Zw 18; Van Liedekerke'den Van Nagell'e, 3 Ağustos 1820, no. 209, NA Leg Zw 18; D'Aubremé'den, Van Nagell'e 9 Eylül 1820, La C10 NA MvO GA 19; Van Liedekerke'den Van Nagell'e, 17 Ekim 1820, no. 223 NA MvO GA 19.

Van Liedekerke'nin de uyardığı gibi eğer savaş bakanlığı bu ailelere bekledikleri menfaatleri sağlamayı reddetseydi, bu aileler kaçınılmaz olarak kendi alaylarından elde ettikleri bütün menfaatleri kaybederlerdi. Bu da asker alımlarını derhal durma noktasına getirirdi, çünkü hiçbir İsviçreli çiftçi saygın bir ailenin mensubunu takip edemeyecekse askere yazılmaya razı olmazdı. Böylece kralla İsviçre kantonları arasındaki çekişme "savaşçı eksiğine" son verecekti.[56] Altı yıl sonra benzer sorunlar 31. Alay için tartışılırken, Van Liedekerke aynı noktayı, "gerçeklerin otoritesi" sözleriyle hatırlatmıştı.[57]

Van Liedekerke'nin analizinin sadece bu projede mercek altına yatırılan yıllar için değil, 18. yüzyılın ikinci yarısı için de doğruluğu modern tarih araştırmalarıyla ortaya konmuştur.[58] Buna rağmen Felemenk Savaş Bakanlığı'nın, İsviçre'deki değişen koşulların farkında olduğuna dair herhangi bir gösterge yoktur. Sonuç olarak Van Liedekerke'in raporları D'Aubremé'nin çevresinde pek rağbet görmemişti. Eski rejimin düşüşünden beri, özellikle de 1806-1813 yılları boyunca, merkezî, bürokratik devlete modern hükümet ilkelerinin getirilmesinden itibaren, bu bakanlık ister kralın idaresinde ister ona karşı olsun, kendi namına ulusal çıkarların bekçisi olarak harekete geçmeyi öğrenmişti. Diğer pek çok şeyin yanında devletin çıkarı, devlet güvenliğinin bağlı olduğu iyi eğitimli, güvenilir alaylardan yararlanmayı gerektiriyordu. Bu nedenle İsviçreli alayların sınır garnizonlarına yerleştirilmesine karar verildi. Bakanlığın gözünde sözleşmelerin kusursuz işlemesi İsviçrelilerin gördüğü hizmetin temel taşıydı. İsviçre aristokrasinin yaydığı ulusal sınırların ötesine geçmiş ailelerin güçler ağı modern, bölgesel bir devletin sınırları dâhilinde hiçbir işlevi olmayan bir idarenin umurunda değildi. İsviçreli subaylarla askerler kendi yurttaşları ve sözleşmenin yaptırımları dışında Felemenk mevkidaşlarından pek farklı değillerdi. Bir sözleşmenin yapılması pazarlık ve müzakereler sürecinin bittiği anlamına geliyordu. Van Liedekerke'in üstü kapalı olarak gösterdiği üzere, bakanlık pazarlıklarla müzakerelerin daha yeni baş-

56 Van Liedekerke'den Van Nagell'e, 17 Ekim 1820, no. 223, NA DvO GA no. 19. Aynı sonuca varan başka bir hesaplama için bkz. Koninklijke Huisarchief (KHA) Archives of Prins Frederik VII b41: Nota betrekkelijk het Regement Zwitsers no. 32. Belgenin tarihi olmamasına rağmen içeriğine bakılınca Ekim 1819'da kaleme alındığı görülür.

57 Van Liedekerke'den Verstolk van Soelen'e, 25 Haziran 1826, no. 132, NA ASS no. 6344. İsviçre toplumu ve siyasetini bir kere daha anlattıktan sonra Van Liedekerke şunları savunuyordu, "Vazifemizi değiştirmemiz icap etmez. Dolayısıyla bu mukavelelerin devam etmesi ve kendi mevcudiyetini muhafaza etmesi imkânsızı istemek manasına geliyorsa, o zaman mahalli şartları hesaba katmak ve buralarda nüfuz sahibi idarecilerin şahsî menfaatleriyle alakalı mevzuları hakikatin otoritesine bırakmak lazım gelir". Ayrıca bkz. D'Aubremé'den Kral'a, 16 Şubat 1822, NA Leg Zw 14.

58 Suter, *Inner-Schweizerisches Militärunternehmertum im 18. Jahrhundert*, s. 64-68; Aebersold, *Die Militärpolitik des Kantons Solothurn in der Restaurationszeit*, s. 296-297; Bührer, *Der Zürcher Solddienst des 18. Jahrhunderts*; Kälin, "Die fremden Dienste in gesellschaftsgeschichtlicher Perspektive."

ladığı gerekçesiyle sözleşmenin bir anlamda Hollanda'nın hizmetine giriş ücreti olduğunu kabul etmeye yanaşmıyordu. Ya Auf der Maur? Bakanlıkta kamu parasının ülke savunması için iyi askerler kiralamak yerine uzaklarda bir İsviçre kantonunda oy satın almaya harcandığına dair hakaret dolu rezil sözler duyuluyordu.[59] Herhalde generalin 1820'de yüz kızartıcı bir şekilde ordudan ihraç edildiğini ve sınıra kadar kovalandığını belirtmeye gerek yoktur.

Fakat bu yeterli değildi. Sözleşmeler bağlandığı için İsviçreli alayların siyasi ve idari denetimi rutin gereği olarak savaş bakanlığına geçmişti. Yukarıda sözü edilen sorunlarla karşı karşıya kalan bakanlık, kralı bilgilendirmeye ve daha etkili bir çözüm araması için onu etki altına alma çalışmalarına başladı. Savaş bakanlığı daha Mart 1819'da aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere ulusal bir askerin ortalama maliyetinin Nassau ve İsviçre'den gelenlerden çok daha düşük (sırasıyla % 17,5 ve 23) olduğunu hesaplamıştı.[60]

TABLO 15.4
Bir Askerin Yıllık Ortalama Maliyeti (1819)

Ortalama İsviçre askeri, yıllık	213,32 DFL
Ortalama Nassau askeri, yıllık	201,63 DFL
Ortalama ulusal asker, yıllık	164,77 DFL

Kaynak: D'Aubremé'den Kral'a, 29 Mart 1819, La Y2 NA MvO GA 15.

Eski Fransız rejiminin kalıntıları olarak bu birliklerin ne Felemenk devleti ne de onun ordusunun özelliklerine uygun düşmesi sebebiyle dört alayın tamamının tasfiye edilmeleri 1820'lerden itibaren gündemdeydi. İsviçreli alayların kantonlara uzanan yapısını değiştirmek savaş bakanlığının yetkilerini aşardı, dolayısıyla alayların gitmeleri gerekiyordu. Kral önce bakanlığın tavsiyesine kulak asmaya yanaşmadı. Ancak yıllar geçtikçe geri adım atacaktı. Bir kere İsviçreli alayların vazgeçilmez bir parçasını oluşturdukları daimi ordu bu birleşme (*amalgam*) yüzünden aslında fiilen yok sayılırdı. Artık ordu saflarını doldurmak için celp erlerine bel bağlıyordu. İkincisi, başta Güney Hollanda'dan gelenler olmak üzere parlamentodaki liberal temsilciler dört birliğin varlığına itiraz etmeye başlamıştı. Ayrıca bu birliklerin, zorunlu askerlerden oluşan normal Felemenk alaylarından çok daha pahalı olduklarının farkındaydılar. Dahası, onları liberallerin karşı çıktığı kraliyet imtiyazlarının sembolleri olarak görüyorlardı.[61] Nihayet kral çoktandır tehdit altın-

59 D'Aubremé'den Van Nagell'e, 4 Kasım 1820, La C14 NA MvO GA 19. Van Tengnagel'den D'Aubremé'ye, 11 Ağustos 1825, no. 20 NA MvO GA 30; Van Tengnagell'den D'Aubremé'ye, 11 Ağustos 1825, no. 19 NA MvO GA 30.

60 D'Aubremé'den Kral'a, 29 Mart 1819, La Y2 NA MvO GA no. 15.

61 Amersfoort, *Koning en Kanton*, s. 227-276.

daki krallığını kurtarmak adına pes etmek zorunda kalmıştı. 1829'da, İsviçrelilerin sıkı pazarlıkçı olmalarından ötürü zorlu müzakerelerden sonra sözleşmelerin geçersiz kılındığı duyuruldu, alaylar dağıtıldı, subaylar, astsubaylar ve askerler terhis edilerek evlerine gönderildi. Zor zamanlardan geçtiklerinin göstergesi olarak yerlerine üç ulusal alay getirilince yıllık 300.000 Felemenk guldeni tasarruf edilmiş oluyordu.[62]

Sonuç

İlk bakışta Felemenk kadrolu milis ordusunun doğuşu ve İsviçre alaylarının hazin kaderi tamamen farklı hikâyeler gibi görünmekle birlikte çarpıcı bir benzerlik taşır. Sonuçta her ikisi de 1795-1830 döneminde Hollanda'nın ordu konusunda geçtiği sistematik değişimin altını çizmektedir. Her iki hikâye de Fransız eski rejiminin gelenekselliğiyle merkezî, bürokratik, bölgesel devletin modernliği arasında, ilki kaybederken ikincisinin kazandığı bir çatışma olarak görülebilir. Devlet yurt içindeki kendi nüfusunda barınan insangücüne doğrudan erişmek isterken, artık yurt içinde veya dışında aristokrasinin elinde tuttuğu işgücü pazarıyla uğraşmak istemediği gibi özellikle yabancı seçkinlerin kendi himaye ettikleri ağları Hollanda sınırlarının dışına yaymaya çalışmalarını hiç arzu etmiyordu. Bu süreçte Fransız eski rejiminin asırlık tam gönüllü kuvveti sahneden inerken, onun yerine sahneye kadrolu milis ordu çıkmıştı.

Şimdi yanıtlanması gereken soru şu: Hollanda söz konusu olduğunda bu köklü dönüşümün itici güçleri nelerdi? En önemli itici güç 18. yüzyılın ikinci yarısında Felemenk, Alman ve İsviçreli işgücü pazarlarındaki değişen koşullardı. Felemenk işgücü pazarı ordunun ihtiyaç duyduğu gönüllü sayısını sağlamak için fazla küçüktü. Geleneksel olarak bu eksiklik yabancı askerlerle karşılanmıştı. Öte yandan tarım ve sanayinin fazla büyümesi, Prusyalı ve Avusturyalı yetkililerin aldıkları kısıtlayıcı önlemler ve pek çok Alman devletinde zorunlu askerlik hizmetinin getirilmesinin birleşik sonuçlarına bağlı olarak bu yabancı işgücü pazarları giderek kuruyordu. Bu da yetmezmiş gibi Hollanda, Almanya ve İsviçre'deki liberaller yabancı askerler alınmasına itiraz ediyor, tamamen gönüllü kuvvetse devletin güvenliğinin her yurttaş bireyi ilgilendirdiğini, zorunlu asker olarak hizmet etmenin ulusal bir görev olduğunu ileri sürüyordu. Onlara göre daimi ordu kraliyet gücünün baskı aracıydı ve milis kuvvetleriyle dengelenerek dizginlenmesi gerekirdi. Bütün bu etkili güçler önce Napoléon savaşlarının, ardından da or-

62 Bu hesaplama bana ait, bkz. *a.g.e.*, s. 262-265. Bu tasarruf, 1830'dan sonra Belçika'nın ayrılmasının ve 1839'a dek ordunun baştan sona yeniden örgütlenmesiyle seferberliğine bağlı olarak yapılan çok yüksek harcamaların gölgesinde kalacaktı.

du boyutlarına varan devrimci hareketin büyümesinin doğurduğu ihtiyaçlarla çakışmıştı. Yeni Felemenk hükümdarı William Frederick 1814'ten itibaren buna pek yatkındı. Britanya'yla olan özel ilişkisinin yanı sıra Hollanda'yı orta çapta, hatta büyük çapta bir devlet haline geri getirme hırsı da aynı yöne işaret ediyordu: Hatırı sayılır güce sahip bir ordusu olmalıydı. Yaşanan olaylar çok geçmeden bu orduda ağırlığın zorunlu askerlerde olması gerektiğini kanıtlayacaktı.

1813-1830 yılları boyunca bu itici güçler eşzamanlı üç çatışmada kendilerini gösterdiler. Kral ve İkinci Meclis arasında yaşanan ilk anlaşmazlıkta orduyu ve ordunun finansmanını kimin denetleyeceği söz konusuydu. Savaş bakanlığı ile İsviçre kantonları arasında geçen ikinci tartışmanın odak noktası, ordunun tam modern, bürokratik, teritoryal, üniter bir devletin aracı mı olduğu, yoksa yabancı aristokrat ailelerin özel çıkarlarıyla kendi aralarındaki rekabetin ordu yönetimi ve denetimine karışmasına izin verilip verilmeyeceğiydi. Üçüncü çatışmaysa, kral ve kendi savaş bakanlığı arasında, kamu hizmetinin kendini saraydan bağımsız, ulusal çıkarların özerk bekçisi olarak geliştirmesinin mümkün olup olmadığı sorununa kilitlenmişti. Bunlar bir araya getirildiğinde bu itici güçler ve çatışmalar Felemenk ordusunun 1795 ve 1830 arasındaki on yıllarda geçirdiği köklü dönüşümü açıklamaktadır.

16

İTALYA'DA ASKERE ÇAĞIRMA VE ÇAĞRILANLAR (1861-1914)

MARCO ROVINELLO

Oxford English sözlüğünde zorunlu askerlik "devlet hizmeti için genellikle silahlı kuvvetlere yazılma yükümlülüğü" şeklinde ifade edilirken, celp askeri ve gönüllü asker terimleri de, sırasıyla, "askerlik çağrısına katılmakla yükümlü kişi" ve "askerlik hizmetine çağrılmamasına rağmen kendi isteğiyle askere yazılan kişi" olarak tanımlanır.[1] Anlaşılan bunlara benzer dolambaçsız sözler, her yerde görünen sınıflandırma ve olguları tarihselleştirip karşılaştırma çabasındaki tarihçinin gözüne aldatıcı görünür.

Bu bölüm 19. yüzyıldan başlamak üzere İtalya'daki zorunlu askerlik deneyiminin yaşadığı her iki zorluğu ele alıyor. İlkin, birleşme öncesinde askere çağırma sistemi kısaca mercek altına yatırılacak, ardından İtalya'da asker alım yasaları ve uygulamalarının La Marmora celp kanunundan (1854) başlayıp Birinci Dünya Savaşı'nın eşiğine gelene kadar geçirdiği değişim yeniden kurgulanacak. Diğer yandan, doğrusallığını ve İtalyan zorunlu askerlik hizmetinin evrenselliğini doğrulamak amacıyla profesyonel hanedanlık milislerinden yoklama temelli orduya doğru varsayılan kaymaya dikkat çekilecek. Bu bölümde bilhassa güncel siyasal kaygılarla iç güvenlik gereksinimlerine göre yoklama usulünün ne kadar değiştiği gözler önüne serilmektedir. Aynı zamanda sistemin ayrımcı yapısı ve hükümetin askere çağrılanlara yönelik belirsiz tutumu gibi İtalyan tarzı askerlik hizmetinin bazı değişmezlerine ışık tutulacaktır. Bir yandan da bu bölümde askerlik hizmetine, ordu ve yeniden askere yazılanlar arasındaki işgücü ilişkileri açısından yaklaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında istihdam biçimi olarak askerliği yeğleyenlerin kimler olduğu irdelenirken, 19. yüzyılın İtalyan askerlerinin de-

1 http://oxforddictionaries.com, son erişim tarihi: 23 Mart 2011.

neyimlerinde zorla/gönüllü ve ticarileşmiş/ticarileşmemiş askerî işgücü saptanmaya çalışılacak.

Ulus-devlete giderken: Birleşmeye giden uzun yol (1814-1858)

Birleşme öncesinde İtalyan devletlerinin çoğu yarı-profesyonel hanedanlık milisleriyle paralı askerlere bel bağlamış olmakla birlikte birleşme sonrasında askere çağırma uygulaması sıfırdan başlamamıştı, ne de olsa tarihi, yarımadada yürürlükte olan daha önceki asker alım sistemlerine ayrılmaz bir şekilde bağlıdır.

1815'ten başlamak üzere her yıl Lombardia ve Veneto'dan İtalyanca konuşan aşağı yukarı 30.000 kişi Habsburg ordusuna (barış zamanında kuvvetlerin % 8,5 ila 10'u) alınır ve olağan koşullarda İtalyan garnizonlarında sekiz yıl hizmet ederlerdi.[2] Modena ve Parma dukalıklarında geçerli yasa gereği bu genç erkekler askerlik hizmetlerini bizzat yerine getirmekle yükümlüydüler. Oysa uygulamaya bakıldığında ordular ağırlıklı olarak gönüllüler ve ikame askerlerden, diğer bir deyişle hizmete çağrılanların yerine geçmek için para almış kimselerden oluşuyordu.[3]

II. Leopold tarafından Toskana'da uygulanan zorunlu askerlik hizmeti de kâğıt üstünde her erkek yurttaşı kapsardı ama uygulamada gençlerin çoğu muaf tutulur, ordunun sınırlı ihtiyacı gönüllülerle kolayca kapatılabilirdi.[4] Papalık Devleti'nde ordunun üçte birini İsviçreli paralı askerlerden iki alay meydana getirirken, askerlik hizmeti 1822'den beri sözümona zorunlu ve genel bir uygulama olmasına rağmen, yıllık kontenjanın geri kalanı (1816-1831'de yaklaşık 10.000, 1852-1859 için yaklaşık 7.500 erkek) gönüllülük esasına göre ve yeniden askere yazılanlarla toplanırdı.[5] Restorasyon döneminin ilk aşamalarında geçici olarak kaldırılsa da İki Sicilya Kraliyeti'nin anakara topraklarında asker celpleri işliyordu. Ne var ki her sınıftan elverişli erkeklerin sadece % 10-20 kadarı gerçekten askere alındığından yıllık kontenjan dardı (1848'e kadar 8.000, 1849 ve 1858 arasında 12.000, 1858'den sonra 18.000) ve çoğunlukla gönüllülerden oluşurdu, çünkü Bourbon hanedanının üyeleri dört alay İsviçreli paralı askeri (tamamı 6.000 ila 8.000 adam) kendileri istihdam ederdi, ayrıca 1834 zorunlu askerlik kanunu en az yirmi iki kategoriyi muaf tutuyordu.[6]

---

2 Sondhaus, *In the Service of the Emperor*.

3 Zannoni ve Fiorentino, *Le Reali Truppe Parmensi*.

4 Giorgetti, *Le armi toscane e le occupazioni militari in Toscana*.

5 Biagini, "La riorganizzazione dell'esercito pontificio e gli arruolamenti in Umbria".

6 Fiorentino ve Boeri, *L'esercito delle Due Sicilie*; Battaglini, *L'organizzazione militare del Regno delle Dite Sicilie*. Napoléon dönemi için bkz. Ilari, Crociani ve Boeri, *Storia militare del regno*

Dolayısıyla İtalya'da birleşme öncesi rejimlerin neredeyse tamamı kâğıt üstünde asker celplerini korurken, uygulamaya gelince, çoğu zaman tehlikeli sınıflar (*classes dangereuses*) arasından seçtikleriyle, asker alımlarını kendi nüfuslarının küçük bir yüzdesiyle sınırlı tutmayı tercih etmişlerdi. Bu, tıpkı Thomas Hippler'in Fransa örneği için araştırdığı sebeplere bağlıydı: Geri gelen hükümdarlar açısından genel zorunlu askerlik hem hâlâ tehlikeli ölçülerde devrimci mirası hatırlatıyordu, hem de milis kuvvetleri kurmanın çok pahalı bir yoluydu.[7] Üstelik hiçbir İtalyan devleti büyük çapta güç sahibi değildi ve dış politikasını destekleyecek kadar geniş bir orduya ihtiyaç duyuyordu; 1820-1821, 1830 ve 1848-1849 yıllarında yaşanan devrimler sırasında da açıkça görüldüğü üzere İtalyan devletleri içerideki belalarla bile baş edecek donanıma sahip değildi.

Devrim sonrası Avrupa'nın güç dengesi rolünü oynamaya ve İtalya'nın birleşmesine giden sürece öncülük etmeye istekli tek ülkesi Sardinya Krallığı'ydı. Böylece Piemonte tipi zorunlu askerlik tarihi diğer devletlerden çok farklı bir model izliyordu. 1814'te tahta yeniden çıktıktan hemen sonra Kral I. Vittorio Emanuele zorunlu askerliği kaldırmıştı. Ancak beklenmedik şekilde Yedinci Koalisyon Savaşı'nın patlak vermesi ve acil asker ihtiyacı yüzünden kral, Fransız ve Prusya modelleri karışımı ufak tefek değişikliklerle ve daha çok küçük bir celp kontenjanıyla bütünleşmiş profesyonel askerlere dayalı asker çağırma sistemini yeniden getirmişti. Bu karma çözüm 1831-1837 yıllarında, Lombard sınırında Habsburglara karşı koymak için 100.000 adama ihtiyaç duyulduğunda Carlo Alberto tarafından tamamen elden geçirilip değiştirilene dek uygulandı. Böylelikle, kısmen gönüllü ya da ikame askerlerle, kısmen de gelecek yedi yıl boyunca dönem dönem kurulacak talim kamplarından toplanan bir yıllık hizmetle yükümlü askerlerden meydana getirilmiş orduyla yeni sistemin "Prusya modelinin mükemmelleşmiş hali"[8] olması bekleniyordu.[9]

Yeni sistem her ne kadar teknik olarak elverişli olanların % 25'inden daha fazlasını kapsamasa da zorunlu askerlik, isteksiz zengin yurttaşların askere yazılmaktan kaçmak için türlü çareler türettiği ciddi bir direnişe yol açmıştı: Gönüllüler Napoléon dönemine göre daha azdı, ayrıca gençlerin çoğu, kâh firar ederek kâh hastalıklar uydurup kendilerini sakatlayarak, bazen de celp listelerini hazırlayan yerel sivil memurlarına rüşvet yedirerek askerlikten tüymeye çalışıyorlardı. "Altyapı gelişimi"[10] henüz yurttaşlarına vazifele-

murattiano. İsviçre paralı askerleri için bkz. Maag, *Geschichte der Schweizertuppen in neapolitanischen Diensten*.

7 Hippler, "Conscription in the French Restoration".

8 Pieri, *Storia militare del Risorgimento*, s. 171.

9 Ales, *L'armata sarda e le riforme albertine*.

10 Bu kavramı Weiss'den ödünç aldım, "Infrastructural Power, Economic Transformation, and Globalization".

rini yerine getirmelerini etkili bir şekilde dayatamayan Savoy hükümeti, yıllık kontenjanı büyük ölçüde düşürerek ödün vermek zorunda kalmıştı ama celpleri tamamen kaldırmaya yanaşmıyordu. Bu nedenle Carlo Alberto'nun ordusu zayıflayarak 1848'de Habsburg kuvvetleri karşısında yenilgiye uğrayacaktı ama önemli bir hedefe ulaşılmıştı: Gerek Piemonte tebaası gerekse askerî yetkililer zorunlu askerlikle tanışmış oluyordu.[11]

Piemonte-İtalyan örneği: Birleşme öncesi ve sonrasında zorunlu askerlik mevzuatı ve ordunun özelliklerine ilişkin bazı esaslar

1850'lerde yeni Savaş Bakanı General La Marmora'dan silahlı kuvvetleri yeniden örgütlemesi istendiği zaman askerlik reformuna ilişkin parlamentoda ciddi bir tartışma başlamıştı. Öte yandan "nitelikli bir ordu"ya arka çıkanlarla "nicelik sahibi bir ordu"yu destekleyenler arasındaki mesafe geçmişe göre epey kapanmıştı. Hem çoğunluk hem azınlık barış zamanı kontenjanı büyük ölçüde genişletme ihtiyacı üzerinde fikir birliğine varmıştı, her ikisi de hizmet süresinin en az üç yıla uzatılmasından yanaydı, ayrıca hiç kimsenin, hatta en gelenekselci hiziplerin bile zorunlu askerliğin kaldırılması ve devrim öncesinin tam gönüllü ordusunun geri getirilmesini istememeleri önemli bir noktaydı.[12] Kırk yıla yakın süredir devam eden yoklama uygulaması Piemonte egemen sınıfının ortak geçmişini temsil ediyordu.

La Marmora'nın 1854 yılında getirdiği yoklama sisteminin ana kuralları daha önce 1848'de Alman tarzı sistemin gözler önüne serdiği zayıf noktaları düzeltme amacıyla 1818 Fransız asker alım kanunundan uyarlanmıştı.[13] Teoride, Piemonte barış ordusu (50.000 asker) daha çok gönüllü başladıktan sonra askerliği meslek olarak seçmiş adamlardan meydana geliyordu. Eğer hükümet tarafından belirlenen yıllık kontenjanı (9.000 ila 10.000) doldurmaya yeterli kişi gönüllü olmazsa, yirmi yaşındaki erkekler kura yoluyla iki kademeli sisteme dahil edilirlerdi. "Kötü sayıları" çekenler birinci kategoriye alınır ve beş yıl fiilî hizmet etmek zorunda kalırlardı. Kurada "iyi sayılar" çıkanlarsa ikinci kategoride yer alır, düzenli olarak kırkla elli gün arasında değişen sürede temel eğitim görürlerdi, ama evlenmelerine izin vardı, aktif hizmete sadece savaş zamanı katılırlardı.

---

11 Pischedda, *Esercito e società in Piemonte*.

12 Tartışmayı yeniden kurgulayan, Pieri, *Le forze armate nella età della Destra* ve Del Negro, "Garibaldi tra esercito regio e nazione armata".

13 Fransız zorunlu askerlik kanunları için bkz. Crépin, *Défendre la France*. Bunun aksine, La Marmora'nın modelinin 1848 sonrasında Prusya sistemi olduğuna işaret eden, V. Ilari, *Storia del servizio militare in Italia*, I, s. 333. Prusya'nın askere alma uygulamaları için bkz. Craig, *The Politics of the Prussian Army*.

Uygulamada, gönüllüler olmadığından barış ordusunun % 75'ini celp erleri oluşturuyordu. Üstelik ailevi ve dinî muafiyet sisteminin yaygınlığı ve üst tabakaların yükümlülükten para karşılığı kurtulabilmeleri nedeniyle zorunlu askerlerin çoğu en yoksul sosyal tabakalardan geliyordu.[14] "Askere yazılanların hizmet külfetini nasıl kaldıracakları" en az kırk altı maddede ayrıntısıyla açıklanmıştı. Gerçekçi olmak gerekirse, burjuvazinin en varlıklı oğullarının önünde askere yazılmaktan kaçmak için yasal olarak iki yol vardı. Bunlardan birincisi ikame (*surrogazione*) yoluna gitmek, başka bir deyişle celp gelen askerin adına hizmeti yerine getirmeye gönüllü birini bulmaktı. İkincisi azat olmak (*liberazione/affrancamento*), yani muafiyet kazanmak için devlete doğrudan yüklü bir para ödemek, sonra da ikame bulma işini askerî yetkililere bırakmaktı.

İkame işlevini kardeşler (*surrogazione tra fratelli*) de görebilirdi, akraba olmayan rastgele kimseler (*surrogazione ordinaria*) de, ayrıca ikame koşulları herkes için aşağı yukarı aynı sayılırdı: İtalyan yurttaşı, temiz bir sicile sahip, 18 ila 26 yaşında, fiziksel açıdan uygun, evlenmemiş ya da çocuksuz dul olmak.[15] Yerine başkasını geçirmenin bu iki yolu arasındaki en önemli fark, ilki bedavayken, ikincisinin 1862'ye kadar 700 liret, daha sonra da 1.200 lirete mal olmasıydı. Bu fark Piemonte hükümetinin ailenin –bireyin değil– toplumun en küçük birimi olduğu şeklindeki Hegelci fikri benimsemesinden kaynaklanıyordu. Dolayısıyla, en azından kuramsal olarak her aile bir üyesini vatana sunmalıydı.

Azat olmaksa çok daha pahalıya patlardı. Kraliyet kararnamesiyle her yıl bir bedel belirlenirdi ama bu mutlaka ikame bedelinin üç katına yakın olurdu, 1861'de 3.100 liret, 1863'te 3.200, 1866 yılındaysa Habsburglarla savaş yüzünden 4.200 lirete çıkmıştı. 1860'larda İtalya'daki gelir ortalaması ve başka yerlerde ödenen azat parasıyla karşılaştırıldığında bunlar uçuk rakamlardı.[16] Buna rağmen pek çokları, Piemonte zorunlu askerlik hizmeti kanununun genişletilerek bütün ülkeye yayıldığı resmen birleşme öncesi, hatta son-

14 1860'ta eski Piemonte topraklarından toplanan askerî birliklerde ağırlık köylülerde (% 54) ve sığırtmaçlarda (% 16) iken, toprak sahiplerinin oranı sadece % 1'di. Bkz. Torre, *Relazione sulle leve eseguite in Italia*, s. 89-91.

15 Önemli bir fark da akraba dışındakilere getirilen 1,60 boyunda olma şartının, ikame olacak kardeşler için söz konusu olmamasıydı, üstelik zorunlu askere yazıldıktan sonra bile kardeşi onun yerine geçebilirdi. Bkz. 1676 sayılı Asker alım kanunu, 20 Mart 1854, maddeler 130 ila 145. İtalyan asker alım kanunlarının tamamı Torino'da Stamperia Reale tarafından her yıl yayımlanmış *Raccolta ufficiale delle leggi e dei decreti del Regno d'Italia* içinde bulunabilir.

16 1860'larda Italya'da ortalama yıllık gelir yaklaşık 300 liretti. Bkz. Rosselli, *Mazzini e Bakunin*, s. 10-18. III. Napoléon'un hükümdarlığında külfetten kurtulma ücreti 2.000 ila 2.500 frank arasında değişiyordu (Kovacs, "French Military Institutions before the Franco-Prussian War", s. 222), 1866 döviz kuruna göre bu ortalama 2.430 liret demekti, bkz. Frattianni ve Spinelli, "Italy in the Gold Standard Period".

TABLO 16.1
İtalyan Ordusunda AzEt edilenler (1860'lar)

Yıl	Yıllık kontenjan	Azatlar	%
1863	45.000	1.030	2,29
1864	55.000	2.254	4,10
1865	46.000	1.936	4,21
1866	51.000	2.592	5,08
1867*	40.000	1.009	2,52
1868**	–	–	–
1869***	40.000	1.500	3,75

(*) 1867'den sonraki verilere Veneto'dan gelen askerler de dahildir.
(**) 1847 doğumlu zorunlu askerler ekonomik nedenlerden ötürü bir yıl geç alınmışlardı.
(***) Bu durumda 1849 verileri 1847 ve 1848 doğumluları kapsamaktadır.
Kaynak: İkame ve azat verileri her yıl Torre raporlarında yayımlanırdı. Bkz. Torre, *Della leva sui giovani nati nell'anno* (1864-1870).

rasında daha çok (bkz. Tablo 16.1) özgürlüklerini satın almayı başarmıştı. Başvuru sayıları mevcut gönüllü sayısını açık arayla katladığında hükümet çoğunu reddetmek zorunda kaldı. Yoksa 1864'te birinci kategorideki zorunlu askerlerin yaklaşık % 20'si bir yolunu bulup yasal olarak askerlik hizmetinden kaçabilecekti. Askere çağrılanlardan azat edilenlerin yüzdesi, yeni yasayla zorunlu askerlerin yeterli sayıda gönüllü olmadığı zaman bile bedelini ödeyerek azat edilmesine izin verildiği 1866'dan sonra iyice yükseldi.

Üstelik hükümet bu uygulamayı hoş görmekle kalmaz, gerek ekonomi gerekse disiplin açısından azat edilmeyi özendirirdi. Aslında azat parası ordu bütçesi için çok değerli bir ek gelir kaynağıydı (bkz. Tablo 16.2).[17] Bu gelir sayesinde askerî yetkililer, subayların düşük vasıflarından sıklıkla yakındığı celp askerlerinden ikame bulmaktansa, halihazırda silah altına alınmış, güvenilir gedikli (*affidati anziani*) zorunlu askerler arasından en disiplinli, elverişli ve iyi talim görmüş adamlara fazladan aylık ikramiye (*soprassoldo*) vererek onları istihdam edebilirlerdi.[18]

Dahası, ikame ve azat kurumları 19. yüzyıl Avrupa ordularının ortak özellikleriydi.[19] Böylece hazırladığı reformu Piemonte parlamentosuna sundu-

17 Savaş bakanlığının yıllık harcamalarına ilişkin raporlar için bkz. Rochat ve Massobrio, *Breve storia dell'esercito Italiano dal 1861 al 1943*, s. 67-68. Muaf tutulma ve ikame ücretlerinin ordu dengesindeki rolü 19. yüzyılda Avrupa'nın asker alım sistemlerinde büyük ölçüde ortaktı, ayrıca hükümetlerin sosyal temelli ayrımcılıkları kaldırmasının önünde başlıca engeldi. Fransa için bkz. Schnapper, *Le remplacement militaire en France*; Osmanlı İmparatorluğu için bkz. Zürcher, "The Ottoman Conscription System in Theory and Practice".

18 La Marmora bile kendi celp sisteminin kusurundan yakınırdı. Bkz. Ilari, *Storia del servizio militare in Italia*, I, s. 345.

19 19. yüzyılın ilk yarısında yer değiştirme ve/veya azat edilme en azından III. Napoléon Fransası'nda, 1840 sonrası Belçika'da, Saksonya, Baden ve Württemberg'de, mutlak monarşi altında-

TABLO 16.2
Azat Parası ve Savaş Bakanlığı'nın Dengesi (milyon liret)

Yıl	Azat parası gelirleri	Savaş Bakanlığı harcamaları	%
1863	3.296	252.500	1,3
1864	9.110,4	256.000	3,6
1865	6.195,2	192.700	3,2
1866	8.294,4	510.800	1,6
1867*	3.228,8	145.000	2,2
1868**	–	–	–
1869***	6.889,6	149.500	4,6

(*) 1867'den sonraki verilere Veneto'dan gelen askerler de dahildir.
(**) 1847 doğumlu zorunlu askerler ekonomik nedenlerden ötürü bir yıl geç alınmışlardı.
(***) Bu durumda 1849 verileri 1847 ve 1848 doğumluları kapsamaktadır.
Kaynak: Torre, *Della leva sui giovani nati nell'anno* (1864-1870).

ğu zaman La Marmora pek az direnişle karşılaşmıştı. Eleştirilerin çoğu, pek çok subay ve sivil gözlemcinin, en elverişli ve en eğitimli yurttaşlarını "anavatana hizmet ve müdafaa gibi en kutsal vazifeden" dışladığı için hükümeti suçladığı birleşme sonrasında yükselmişti.[20] Pek çok siyasi bildiri azat olmayı burjuvazinin devletin veya ulusun kaderini umursamadığına dair belirgin bir işaret olarak tanımlıyordu. Bunun aksine, bazı subaylar "ordudaki noksanlıkların sadece en fakir sınıflara gönderilen celplerle doldurulduğu" gerçeğinin altını çizmişlerdi.[21] Gelgelelim, bu şikâyetler Piemonte/İtalyan askerî teşkilatının temel taşlarından birini sorgulaması için savaş bakanlığını harekete geçirmeye yeterli olmuyordu.

Asker alım kanununun devam etmesi birleşme öncesi milislerden ulusal orduya doğru yaşamsal geçişte ordu yapısında ve sosyal bileşiminde istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmuştu. Doğal olarak yeni İtalyan ordusu Savoy ordusundan çok daha genişti (yaklaşık 200.000), ancak askerileşme oranı aşağı yukarı aynı sayılırdı: Genel anlamda biraz düşüktü (yirmi yaşında her üç erkek arasından bir acemi) ama yalnızca birinci kategoriye yazılanları dikkate alırsak, daha yüksek sayılırdı (beş kişiden biri).[22] Ordunun genişlemesi sosyolojik bileşimini hiç etkilememişti, acemilerin çoğu yine köylülerle çobanlardı, oysa toprak sahipleri, öğrenciler, doktorlarla avu-

ki Osmanlı ve Habsburg imparatorluklarında, ayrıca birleşme öncesindeki İtalyan devletlerinde yürürlükteydi.

20 Errani, *Re e patria*, s. 47.

21 Miaglia, *Sull'ordinamento delle forze militari del Regno d'Italia*, s. 211. Ayrıca bkz. Marselli, *Gli avvenimenti del 1870* ve Monti, *Osservazioni sulla legge 7 luglio 1866*.

22 1861'de İtalyanların sayısı yaklaşık 25 milyondu, bu rakam 1859'daki mevcut Savoy tebaasının yaklaşık beş katıydı, Ilari, *Storia del servizio militare*, I, s. 368.

katlar 1863 ile 1868 arasında toplanan birliklerde toplam % 5,5 kadardılar (bkz. Tablo 16.3).

TABLO 16.3
İtalyan Celp Askerlerinin Meslekleri (1863-1869)

Meslek	Çağrılan asker sayısı	%
Köylüler/çobanlar	282.471	56,1
Sığırtmaçlar	33.867	6,7
Hamallar	28.677	5,1
Zanaatkârlar	25.864	5,1
Duvarcı	24.324	4,8
Sepici	17.340	3,4
Öğrenci/avukat/memur	14.938	3,0
Marangozlar	14.805	2,9
Tavernacılar/gıda satanlar/barmenler	13.537	2,7
Demirciler	11.384	2,3
Toprak sahipleri	10.942	2,2
Esnaf	8.622	1,7
Uşaklar	7.188	1,4
Balıkçılar	3.306	0,7
Sanatçılar	2.524	0,5
Kuyumcular	1.461	0,3
Veterinerler/nalbantlar	1.141	0,2
Doktorlar	1.062	0,2
Toplam	503.453	100

Kaynak: 1860'lardaki acemilerin meslek durumlarına ilişkin toplu yayımlanan veriler için bkz. Torre, *Della leva sui giovani nati nell'anno* 1870, s. 82-83.

Bruce Porter'ın işaret ettiği üzere savaşların sonucu ister galibiyet ister mağlubiyet olsun, askerî sistemleri etkilerdi.[23] Dolayısıyla 1866 yenilgisinin İtalya'nın zorunlu askerlik tarihinde bir dönüm noktasını temsil ediyor olması şaşırtıcı değildir. Muharebe alanında hayal kırıklığı uyandıran yetersizlikle birlikte askeriyenin millileştirilmesinde belirgin sınırlar yüzünden bazı gözlemciler askeriyenin tamamını topa tutuyordu.[24] Askerî uzmanların çoğu Habsburg kuvvetleri karşısında Prusya'nın ezici zaferiyle (1866) Fransız tarzı modası geçmiş yarı-profesyonel orduya göre "ordunun nicel" üstünlü-

23 Porter, *War and the Rise of the State*.

24 Örneğin bkz. Villari, "Di chi è la colpa?" Ordunun ulusallaştırılma çabasının somut sonucu hâlâ tartışmalıdır. Bunu hafife alma eğilimi gösterenler için bkz. Del Negro, "L'esercito Italiano da Napoleone a Vittorio Veneto". Daha iyimser bakış için bkz. Mondini "La nazione di Marte".

ğü gözler önüne serilmişti. Diğer yandan sivil eleştirmenler La Marmora'nın askerlerinin sağlam bir İtalyan ulusal kimliği yaratılmasına önemli katkıda bulunmadıklarını vurgulamışlardı.

Pek az kişi mevcut durumu açıkça savunma cesareti gösterirken süregelen tartışmalar hızla yeni bir düzenleme getirmemişti. Bunun nedeni iki büyük düşünce ekolünün çatışması ve hükümetin birleşme sürecini tamamlayarak bütün ülkeyi merkezî devletin denetimine sokmak için başa çıkılması gereken zorluklar olmasıydı. Parlamentoda zorunlu askerlik reformuyla ilgili tartışmaların Aralık 1870'te,[25] Roma düştükten ve Sedan'daki Prusya zaferiyle Alman modelinin etki gücüne ilişkin geri kalan bütün kuşkuları da silip süpürmesinden sonra başlaması tesadüf değildir. Aslında yeni savaş bakanı General Cesare Ricotti Magnani'nin[26] önerisi yalnızca teknik açıdan değil daha genel olarak ordunun yerine getirmesi beklenen görevler bakımından da büyük ölçüde Almanların celp sisteminden esinlenmişti.[27] Fransa güç kaybettikten sonra uluslararası düzeyde orta çapta bir devlet olduğunu kabul ettirmek istiyordu; bu nedenle yeni dış politikanın hedefi, en çok da yıllık kontenjan artışıyla ordu tarafından da desteklenmeliydi.

Yurtiçinde "İtalya icat edilir edilmez" ordu ulus inşasında yer alan öbür aracılarla daha etkin işbirliğine girerek "İtalyanları icat etmek" ve alt sınıfların siyasi taleplerini denetlemek zorundaydı.

Buna göre, Ricotti'nin (aslında 1870 ve 1875 yılları arasında yürürlüğe konan birkaç yasadan oluşan) reformunun sadece her yıl birinci kategoriye devşirilen erkeklerin sayısını (40.000'den 65.000'e) artırmakla kalmayıp aktif hizmet süresini de üç (süvarilerde dört) yıla indirmesi,[28] aynı zamanda askerlik hizmeti kavramını da kökten değiştirmesi şaşırtıcı değildir. Ne de olsa hizmet anlayışı yalnızca askere yazılmış[29] kimselerin yerine getirmesi gereken genel bir sorumluluk olmaktan çıkmış herkesin bizzat yerine getireceği "kişisel vazife" haline gelmişti.[30] Birinci kategoriye alınanların oranı % 17'yken (1870) 1870'lerin başında % 25'e yükselmişti, ikinci kate-

25 Parlamenter tartışmanın ayrıntısıyla yeniden kurgulanması için bkz. Ilari, *Storia del servizio militare in Italia*, II, s. 115-128.

26 Savaş bakanı olarak Ricotti hakkında bkz. Berger Waldenegg, "Il ministro della guerra Cesare Ricotti e la politica delle riforme militari" ve Labanca, *Il generale Cesare Ricotti e la politica militare italiana*.

27 Alman sistemine yönelik aynı tutuma 1872 Fransız asker alma kanunu damgasını vurmuştu. Fransız askerî örgütlenmesinin Alman sistemi karşısında duyduğu dehşetle ilgili bkz. Digeon, *La crise allemande de la pensée française*.

28 Sözümona hizmet süresi üç yıldı. Bununla birlikte bakan, eski sınıfları daha erken terhis etme yetkisine sahipti, zaten otuz ila otuz iki aylık hizmetten sonra genellikle terhis ederdi.

29 1676 sayılı Asker Alım Kanunu, 20 Mart 1854, 4. madde.

30 2532 sayılı Kanun, 7 Haziran 1875, 1. madde.

goriye girenlerse "iyi sayılar" sayesinde dönem dönem talim görmek zorunda kalıyordu.[31]

Bunun yanında, eğer yeni disiplin yönetmeliğinde ifade edildiği gibi ordu "Milletin hakiki mektebi"[32] olacaksa, seçkin kesimin oğullarını bunun dışında bırakmak, özellikle Paris Komünü'yle sosyal düzenin neredeyse tamamen proleterlerden kurulduğu bir orduya güvenmenin sakıncaları kanıtlandıktan sonra artık mantıklı olmazdı. Böylece Ricotti hem ikame hem azat uygulamalarına son vermişti.

Bu karar şiddetli protestolara yol açtı. Gerek burjuvazi gerekse Katolik güçler Ricotti aleyhinde sert bir basın kampanyası başlattı. Ek olarak eski kafalı pek çok subay askerlik kurumuna yüklenen pedagojik göreve ilişkin alaycı yorumlar yapıyor ve disiplinsiz ilahiyat öğrencileriyle burjuvaziyi er ve erbaş disiplinine sokmanın olumsuz etkilerini vurguluyorlardı.[33]

Öte yandan üst tabakalarla subayların korkularına rağmen İtalyan zorunlu askerlik sistemi eşitlikçi olmaktan çok uzaktı. Fransa'da olduğu gibi ikame ve azat yerine, Almanların "bir yıl gönüllülük" uygulamasından uyarlanan, öğrencilerle hak tanınan diğer bazı kesimlerin belli bir bedel ödeyerek (yaklaşık 1.500 liret) askerlik hizmetinin en nahoş yanlarından kaçınmalarına olanak tanıyan bir sistem getirilmişti. Aslında bir yıllık gönüllüler askere yazılmayı yirmi yedi yaşına dek erteleyebilir, kendi seçtikleri alayda bir tek yıl hizmetten sonra terhisin ardından kolay bir sınavla subaylığa terfi edebilirlerdi.

Resmî olarak bir yıl gönüllülüğün iki büyük amacı vardı. Bir kere burjuvaziyi, kızdırmadan işin içine katmanın en iyi yolu bu diye düşünülüyordu, böylelikle orduya yeterli sayıda vasıflı yedek subay kazandırabileceklerdi. İkinci olarak bir yıllık gönüllülerin ödedikleri paralar azat ve ikame harçlarının yerini alarak savaş bakanlığının boşalan kasasına girecekti. Oysa her iki çaba da çuvallamıştı. Yüksek bedeller ve başka etmenler çoğu gencin gözünü korkutuyor, bir yıllık gönüllü olarak başvurmaktan alıkoyuyordu. Bunun sonucunda 1875'ten itibaren bir yıllık gönüllülerin sayısı hükümetin beklentisinden % 70-80 daha düşük kalmış (5.000 yerine yılda 1.000-1.500 arası), devletin ortalama geliriyse 7.000.000'den 1.750.000 lirete düşmüştü.[34] Bir yandan da bir yıl gönüllülük, askerlik yaşantısını daha çekici kılmaya hiç yaramamış, tersine kısa zamanda en zenginlerin bu

31 Ilari, *Storia del servizio militare in Italia*, II, s. 213.

32 Ministero della Guerra, *Regolamento di disciplina militare del 1. dicembre*, madde 8, § 33. Yönetmelik reformun bir başka kilit meselesini temsil ediyordu. Bkz. Rovinello, "Giuro di essere fedele al Re ed a' suoi reali successori".

33 La Marmora, *Quattro discorsi del generale Alfonso La Marmora.*

34 Del Negro, "La leva militare in Italia dall'Unità alla Grande Guerra", bilhassa s. 193-195.

"eskiden kalma nefret uyandıran imtiyazı" sömürerek hizmetten kaçma yolu olmuştu.[35]

İtalyan burjuvazisi Alman burjuvazisinden çok farklıydı.[36] İyi ailelerden gelme eğitim görmüş gençlerin çoğu serbest meslek sahibi olmak arzusundaydı, askerlikte kariyer yapmak ilgilerini çekmiyordu. General De Bono'nun yazdığı gibi "Bir senelik gönüllülerin ilk tercihinin askerlik olmadığı [...] ve alaylarda geçirdikleri üç ayın ne onları mükemmelleştirmeye ne de orduya aşina olmaya kâfi geldiği pekâlâ malûmdur [...] zira nafile ve muvakkat kalabalık addedilmektedirler."[37]

Vatana hizmette İtalyanların genel ve çıkarsız vazife anlayışı hâlâ büyük ölçüde ayrımcılığa dayanmakla birlikte 1870-1875 reformu İtalyan zorunlu askerlik hizmetinin gelişmesinde kilometre taşıydı. Aslında Ricotti'nin askere çağırma sistemi mevcut teknik varsayımlarla siyasal çerçeveye göre Birinci Dünya Savaşı'nın arifesine kadar defalarca değişikliğe uğramıştı.[38] Yine de bu reformlar ne bir yıl gönüllülük gibi temel ilkelerden birini, ne de her yurttaşın ülkesinin geleceğine bizzat katkıda bulunmak zorunda olduğu temel ilkesini reddediyordu.[39]

Zor süreç: Birleşme öncesi milislerden İtalyan ordusuna geçiş (1859-1863)

İtalya'nın ilk zorunlu askerlik kanununun atası olan Piemonte askere çağırma sisteminin gelişini daha iyi anlamak için, hanedanlık dönemindeki Piemonte milislerinden İtalyan ulusal ordusunun ortaya çıkışına kadar siyasi ve askerî çerçeveyi anlamak gerekmektedir.

İtalya'nın birleşmesi epey uzun bir süreçti. 1848'de Habsburg İmparatorluğu'na karşı yapılan başarısız savaşla başlamış, ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Trento ve Trieste'nin ilhak edilmesiyle son bulmuştu.[40] Ne var

35 Ministero della Guerra, *Quarta relazione della Commissione d'inchiesta per l'esercito*, s. 95. Dahası, bir yıllığına her gönüllü, kendinden küçük erkek kardeşlerine muafiyet kazandırırdı. Bir yıllık gönüllülük için bkz. Del Negro, "La leva militare in Italia", s. 192-195.

36 Avrupa burjuvazisinin karşılaştırmalı klasik analizi için bkz. Kocka, *Bürgertum im 19. Jahrhundert.*

37 De Bono, *Nell'esercito nostro prima della guerra*, s. 48.

38 1870 sonrası İtalyan siyasal çerçevesinin toplu yeniden kurgulanması için bkz. Seton-Watson, *Italy from Liberalism to Fascism.*

39 19. yüzyılın sonunda İtalyan asker alım sistemlerinin daha ayrıntılı tablosu için bkz. Ilari, *Storia del servizio militare in Italia*, II, s. 128-194. 20. yüzyılın ilk on yılı için bkz. F. Botti, "Note sul pensiero militare Italiano da fine secolo XIX all'inizio della prima guerra mondiale. Parte I" ve "Note sul pensiero militare Italiano da fine secolo XIX all'inizio della prima guerra mondiale. Parte II".

40 İtalyan birleşme sürecinin en önemli adımları: Venetia'nın ele geçirildiği Üçüncü Bağımsızlık Savaşı (1866), Garibaldi'nin yandaşlarına Aspromonte (1862) ve Mentana'da (1867), güney

ki birleşmeye giden yol 1859 ile 1861 arasında (Lazio'nun yanı sıra) Lombardia, Mezzogiorno (Güney İtalya – ç.n.) ve eski Papalık topraklarının fethedilmesi gibi beklenmedik sonuçlar getiren aniden patlak veren olaylara gebeydi. Dolayısıyla 1861'de resmen birleşmesinin ardından yeni doğan İtalyan devleti hâlâ hükümetin en kısa zamanda parçaları bir araya getirmek zorunda olduğu bir bulmaca değil, aynı zamanda iç ve dış düşmanlara karşı mücadelesi devam eden bir ülkeydi.

İkinci Bağımsızlık Savaşı'ndan (Kasım 1859) sonra hükümet Fransa'yı en tehlikeli düşmanı görüyor, 1860'ların başında batıdan gelecek istila korkusu İtalyan askerî politikasını derinden etkiliyordu.[41] Oysa iç tehditlerin çok daha zorlayıcı olduğu anlaşılacaktı. Güneyde, yeni İtalyan ordusu, Mezzogiorno'daki *Brigantaggio* (eşkıya – ç.n.) karşısında uzun soluklu savaşı sürdürmek zorundaydı. Ayrıca güney bölgelerinin beklenmedik şekilde fethedilmesi ve Bourbonların yenilmesinde Garibaldi'nin tam gönüllü Güney Ordusu'nun başlıca rol oynaması o insanların siyasal beklentileri karşılanamayınca büyük sorun olmuştu. Roma'ya yürümek yerine Savoy bayrağı altında liberal-monarşi destekli planın yürürlüğe konması *Risorgimento* (Yeniden Doğuş – ç.n.) hareketinin geri kalan üyelerini hayal kırıklığına uğratmış, dahası gönüllülerle düzenli ordu arasındaki bölünmeleri iyice keskinleştirmişti. Liberal taraf Mazzini ve Garibaldi gibi yeni monarşi devletine yönelik eleştirel tutumları yüzünden cumhuriyetçilere iç düşman olarak bakmakta, Piemonte Genelkurmayı da monarşi karşıtı duyguların ifadesi olarak gördüğü kendiliğinden "tabandan askerileşme"[42] olgusundan gitgide kuşku duymaktaydı.

Hükümet cumhuriyetçi ve birleşme karşıtı tehditleri etkisiz kılmada yapılması gerekenlerle farklı kuvvetleri daha geniş, herhangi bir düşmandan gelecek meydan okumalara göğüs gerecek güçleri ulusal orduda ivedilikle toplayacak askerî ihtiyacı birbiriyle bağdaştırmak zorundaydı. Bu çifte gereksinim liberal görüştekilerin kısa süreli bir çözümden yana tutum takınmalarına, askerî kurumun sistematik ve etkili bir şekilde yenilenmesinin geciktirilmesine ve geçici önlemlerle sorunların teker teker üstesinden gelinmesine sebep oldu.

Bu yaklaşım doğrultusunda 1854 zorunlu askerlik kanunu Haziran 1859'da Lombardia'yı tamamıyla kapsayacak şekilde genişletildi. Kısa bir süre sonra Piemonte'de daha önceden kurulanı örnek alan geçici askere çağır-

bölgelerdeki eşkıyalara (1861-65), Palermo'da ayaklananlara (1866) karşı silahlı mücadeleler ve 1870'te Roma'nın fethi. İtalyan Yeniden Doğuş hareketine genel bakış için bkz. Riall, *The Italian Risorgimento*.

41 1860'larda Fransız tehdidinin İtalyan ordusunun bölgesel dağılımına etkisine ilişkin bir değerlendirme için bkz. Bertinara, "Lo stanziamento dell'esercito Italiano in età liberale".

42 Del Negro, "Introduzione: militarizzazione e nazionalizzazione nella storia d'Italia".

ma sistemi Toskana'da kuruldu. Gerek Lombardia gerekse Toskana'da zorunlu askerler gerekli sayıyı kolayca doldurdular. Güneyli gençleri askere çağırmak çok daha zordu ve siyasal açıdan kazanımı yoktu; böylece eski Bourbon muvazzaf subayların (3.600 kişi) sadece 2.311'ine ulusal orduya katılma izni verildi, dolayısıyla er ve erbaşların çoğu kendiliğinden terhis olmuştu. Yerel zorunlu askerlik hizmet yasasına göre yalnızca en genç ler (1837-1840 arasında doğanlar) yeniden askere yazıldılar, çünkü Piemonte'nin gözünde henüz "aldıkları eğitimle yozlaşmamış" eski Bourbon ordusunun yegâne parçasıydılar."[43] Bir başka deyişle, Savoy davasına sarılacak kadar gençtiler. Ancak bunun bir yanılsama olduğu anlaşıldı, çünkü eski Bourbon askerlerinin çoğu çağrıldıklarında birliklerine teslim olmayı reddederlerdi, bu durumda askerî yetkililer yaklaşık üç yılı aşkın bir zamanda 48.000'in altında asker yazmak için aşırı önlemlere başvurmak zorunda kalırlardı. Bu elbette "tatmin edici bir sonuç" değildi.[44]

Neresinden bakılırsa bakılsın, en hassas mesele Güney Ordusu'na yazılan yaklaşık 50.000 gönüllüyle nasıl başa çıkılacağıydı. 1860 güzünde savaş bakanı General Fanti gönüllülerin kısıtlı askerlik deneyimlerinden yakınıyordu, ama ordunun bütünlüğünü koruma meselesi belli ki bu askerî kaygıyı gölgede bırakmıştı. Gerçekte bu salt siyasal bir konuydu, çünkü Piemonte kurumu gönüllülerin teknik bilgisiyle veya deneyimsiz olmalarıyla ilgilenmezdi. Daha çok gönüllülerin cumhuriyetçilerle duygudaşlığı ve kraliyet otoritesinin yerine kendi karizmatik liderlerine körü körüne bağlı olmaları dert edilirdi.

Liberal-monarşist bakış açısından Garibaldi'nin kralın liderliğini ve Güney Ordusu askerlerinin keskin İtalyan milliyetçiliğini açıkça kabul etmesi belli ki yeterli gelmemişti. Üstelik bambaşka savaş naralarında ifadesini bulan bu denli farklı bağlılık duygularına sahip insanları aynı ordu içerisinde bütünleştirmek çok karmaşık bir işti. Garibaldi'nin gönüllüleri savaşa giderken *Viva l'Italia!* (Yaşasın İtalya!) diye haykırıp monarşiyi ağızlarına dahi almazken, Piemonte ordusunun geleneksel savaş narası *Avanti Savoia!* (İstikamet Savoy!) şeklindeydi. Çok daha önemlisi, askerlerin ellerine silah almadan önce "Kral'a ve onun haleflerine sadık kalacağım" diye ant içmeleri gerekirdi.[45]

Ilımlı hükümetin gönüllülüğün karmaşık yapısını, özellikle güneyli gönüllülerin saiklerini fena halde yanlış anladığını belirtmemiz gerekir. Aslında liberaller gönüllü kuvvetleri oluşturan pek çok farklı bileşenin yeni devlet hak-

43 Guarnieri, *Otto anni di storia militare in Italia*, s. 451.

44 Mazzetti, "Dagli eserciti pre-unitari all'esercito Italiano", s. 574.

45 Ministero della Guerra, *Regolamento di disciplina militare e di istruzione e servizio interno per la fanteria*, 1. madde.

kında neler hissettiklerini anlamaktan uzaktı; onlar daha çok askerî gönüllülüğü mekanik olarak cumhuriyetçilikle bağlarlardı. Yeni doğan krallığın içine oturtulduğu çerçeve çok kırılgan olduğundan tahtın binlerce potansiyel düşmanlarını silahlandırmak hükümetin göze almak istemediği bir riskti.

Bu durumda daha Kasım 1860'ta Bakan Fanti vereceği kararın Mezzogiorno'da yükselen eşkıya hareketi üzerinde yaratacağı sonuçları ve eski gönüllülerin yeni devlete yönelik tutumlarını hafife alarak Güney Ordusu'nu resmen tasfiye etti.[46] O kimseler büyük hayal kırıklığı yaşıyordu: Ulusu birleştirme mücadelesinde hayatlarını ortaya koymuşlardı ama şimdi de olmadık bir şekilde ayrımcılığa tabi tutuluyorlardı. Bu arada devlet silahlı kuvvetlere karşı savaşanları onun içine alma ve sonra da üniformalarıyla yeminlerini değiştirip onların "silah arkadaşları" olarak kabul edilmelerini sağlama mücadelesi vermekteydi.

Ayrıca askere yazılmada dayatılan aşağılayıcı koşullar nedeniyle pek çokları istifa etmek zorunda kalmıştı; üstüne üstlük yeniden yazılmak için bakanlığa yapılan başvuruların çoğu kısaca reddediliyordu.[47]

Toparlamak gerekirse, liberal taraf disiplini ve eski (bilhassa kuzey bölgelerdeki) ordulardan gelme düzenli askerlerin siyasal kayıtsızlığını samimi gönüllülerin yurtseverlik hevesine tercih ederdi. Bu seçimin kilit kavramları yurtseverlik ve ulusal topluluğa aidiyet duygusu değil siyasal güvenilirlik ve Piemonte ruhuydu. Bu ilkeler Garibaldi'nin parlamentoda polemiklere yol açan bir konuşma yapmasına sebep olarak parlamento dışında da liberallerle cumhuriyetçiler arasında şiddetli gerilim doğurmuştu. Buysa asker çağırmaya ilişkin yapıcı bir tartışmayı engellemiş, daimi ordu/ulus ordusu ikiliği, birleşme sonrasında hızla Yeniden Doğuş'un farklı hiziplerinin kendi aralarında çatışan İtalyan devleti anlayışlarını yerleştirmek için çarpıştıkları söze dayalı bir mücadele alanına dönüşmüştü.

Aslında İtalyan liberallerle cumhuriyetçiler, devrim ve devrim sonrası Fransa'da veya Prusya'da muhafazakârlarla siyasal sol ve sağ tarafından[48] yapılanın aksine zorunlu askerlik için sadece iki model önermemişlerdi. 1859-1860 askerî zaferlerinin kurumsal sonucu açıkça geçici olduğu ve yeni devletin kurumsal çerçevesinin çok yakında değiştirilmesi ciddi bir olasılık ola-

46 1860'larda yeni İtalyan devletinin güney eyaletleri siyasal, sosyal, ekonomik nedenlerle karışık ve salt suç işleme saikiyle (genellikle eşgüdümsüz olsa da) yayılan devleti karşıtı direnişin sahnesiydi. Dönemin çağdaşlarınca çoktandır *Brigantaggio* –eşkıyalık– olarak tanımlanan bu süreç adeta düşük yoğunluklu iç savaşa yol açmış ama "müstesna" kanunlar ve daha başka baskıcı önlemler sayesinde yeni devletin üstün gelmesiyle sonuçlanmıştı. Bu konuda bkz. Hobsbawm, *Primitive rebels* ile daha yakın tarihli bir çalışma, Lupo, "Il grande brigantaggio".

47 Yalnızca birkaçı ek harcırah verilerek terhis edilmişti. Molfese, "Lo scioglimento dell'esercito meridionale garibaldino".

48 Fransız örneği için bkz. Crépin, *La conscription en débat*. Prusya örneği için bkz. Militärgeschichtliches Forschungsamt, *Militärische Reformer in Deutschland im 19. und 20. Jahrhundert*.

rak görüldüğü için her iki taraf da özel bir ordu tipini destekleyerek bunu (üstü kapalı da olsa) belirli bir kurumsal çerçeveye oturtmuştu. Ilımlıların istediği monarşiyi güçlendirmek ve karşıtlarını kararlılıkla yenilgiye uğratmak için Garibaldi'nin ordusuna özenle seçilmiş askerleri Savoy daimi ordusuna dahil ederek geride kalan bütün gönüllü kuvvetleri tasfiye etmek yönündeydi; diğer yandan yeni kurulan İtalyan ordusunun geliştirilmesi cumhuriyetçileri pek ilgilendirmiyordu, onlara göre herhangi bir daimi ordu monarşik olmayan bir devletin önünde engel olacaktı. Bu bakımdan cumhuriyetçilerin çeşitli önerilerinin tek ortak yanı tam gönüllü kuvvetlerin yerine düzenli ordunun getirilmesiydi.[49]

Askerî tarihçiler bu kavgada belirleyici rolün birleşme sonrası askere çağırma sisteminin oluşumu olduğunu vurgulamışlardır,[50] ancak bu konuda gerçek bir tartışma yapılmamıştı. Bu daha çok ulus-devletin iki (veya daha fazla) uyuşmayan kavramıyla askere çağırmanın kendine özgü modelinin oynadığı rol arasındaki çekişmeydi. Ne biri ne öteki birleşme sonrasında zorunlu askerlik hizmetinin özelliklerini benimsemekten yanaydı, ne de bu yaşamsal öneme sahip konuda ödün vermek istiyorlardı. Zorunlu askerlik sisteminin belirli niteliklerine ilişkin büyük olasılıkla bir uzlaşma yapılabilirdi, ancak ılımlılarla cumhuriyetçilerin *celp* yoluyla ulaşmak istediği karşıt hedeflerin bağdaştırılması mümkün olmadı.

Kendilerine muhalif bazı kimselerin dünya çapında ün elde etmesine rağmen,[51] liberaller belli başlı somut meselelerle ilgili bu kavgayı kazandılar. Piemonte askere çağırma kanununun diğer kuzey bölgelerini de kapsayacak şekilde 1859-1861 döneminde genişletilmesi ve yeni İtalyan ordusunda hizmet etmek üzere Bourbon gönüllüleriyle askerlerinin titizlikle seçilmesi savundukları bu konuya bol bol destek sunmaktadır.

Ulus oluşturmak, devlet kurmak: 1860'larda zorunlu askerlik

Ulus ordusuna ilişkin polemikler birleşmenin ilk yıllarında veya 1860'ların ikinci yarısında İtalyan askerî politikasını kayda değer ölçüde etkilememişti.

---

49 İtalyan siyasal solu tarafından 19. yüzyılda ortaya atılan alternatif askerî modellerin toplu özeti için bkz. Ilari, *Storia del servizio militare in Italia*, I, 7. Bölüm. Ulusal Muhafızlar hakkında bkz. Francia, *Le baionette intelligenti*. Ulus ordusu projesi kapsamında atıcılık dernekleri için bkz. Pécout, "Les Sociétés de tir dans l'Italie unifiée de la seconde moitié du XIXe siècle".

50 Bkz. örneğin, Mola, Del Negro ve La Salvia'nın F. Mazzonis, *Garibaldi condottiero* içindeki denemeleri. Ulus ordusuna giden yolda İtalyan tarzının uzun soluklu analizi için bkz. Conti, "Il mito della 'nazione armata'".

51 Uluslararası efsane olarak Garibaldi'nin imgesi, bkz. Riall, *Garibaldi*. Mazzini için bkz. Smith, *Mazzini*.

Piemonte yoklama sistemini sonradan eklenen toprakları geçici olarak kapsayacak şekilde genişletmenin 1859-1861 döneminde getirdiği zorluklarla karşılaştıktan sonra hükümet 1870'lerin başına kadar La Marmora'nın sistemini temel alan zorunlu askerlik politikasını izlemeye devam ediyordu. Yeni asker alım yasası 1862 yılında yayımlandı. Kâğıt üstünde bu İtalya'nın ilk zorunlu askerlik yasasıydı. Öte yandan yasa önemli ölçüde 1854 tarihli yasaya dayanıyordu, yakın tarihte ilhak edilmiş toprakların gelenekleriyle gereksinimlerini bağdaştıracak şekilde ne somut yenilikler getirmişti ne de askere çağırma sistemini uyarlamıştı.[52] Bu tercih yeni bir askere çağırma sistemi şekillendirmede egemen sınıfın beceriksizliğine yorularak açıklanamayacağı gibi bunu siyasal fırsatlar ya da askerî insangücü arzında artış açısından değerlendirmek de mümkün değildir.

Eğer 1859-1861 önlemleriyle ani birleşmeden kaynaklanan en ivedi sorunlardan bazıları başarıyla çözüme ulaştırıldıysa, İtalyan devletinin kendisine yönelik geride kalan bütün tehditleri alt etmesini sağlayan La Marmora'nın celp sistemi her şeyden önce daha geniş kapsamlı, tutarlı ve en başarılı stratejinin ikinci aşaması doğrulanmış oluyordu. Aslında birleşme öncesindeki zorunlu askerlik sisteminin bazı yönleri yeni devletin hem siyasal hem teknik ihtiyaçlarıyla mükemmel örtüşmüştü. 1863-1865 arasında İtalya hâlâ güneyde gerçek bir iç savaş yaşıyordu, merkezî modern bürokrasi henüz kurulmamıştı. O bağlamda askere çağırmanın başlıca iki amacı vardı. Askerî bakış açısıyla zorunlu askerlik hizmeti düzenli orduya askerî çabalarında destek olacak insangücünü sağlamak zorundaydı. Siyasal açıdan bakıldığındaysa, devletin çevre eyaletlerde varlığını dayatmasının[53] ve uyruğuna İtalyan yurttaşı statüsünde[54] yeni insanları kazandırmasının önemli bir yoluydu.

Savaş Bakanlığı yeni ulusal ordunun asker alımı sistemini en uygun hale getirerek bu amaçlardan ilkine ulaşmaya çalışıyordu. Yukarıda da belirtildiği üzere Piemonte ordusu büyük ölçüde Fransız modeline dayanmaktaydı, İkinci İmparatorluk Ordusu 1860'ların başında hâlâ Avrupa'nın en çok korku uyandıran savaş aygıtıydı.[55] Dolayısıyla, La Marmora'nın celp kanunu-

52 Ilari, *Storia del servizio militare in Italia*, I, s. 367.

53 İtalyan toprakları her ne kadar çok daha küçük ve nüfusu etnik açıdan benzeşik yapıda olsa da 1860'larda İtalya'nın askere çağırma yoluyla ülke sınırlarını etkin bir şekilde denetim altında tutma çabası Rus ve Osmanlı imparatorlukları gibi çok etnili devletlerin yürütmüş olduğu çabalarla ortak nitelikler taşıyordu. Çar I. Nikolay Rusyası için bkz. Kagan, *The military Reforms of Nicholas I*. Osmanlı İmparatorluğu için bkz. Beşikçi'nin bu kitap projesine katkısı ve verdiği kaynakça.

54 Zorunlu askerlere ilişkin neredeyse bütün kitaplar temel yurttaşlık bilgisi içermekteydi. Bkz. Sacchi, *Primo libro di lettura ad uso del soldato*.

55 Aslında III. Napoléon daha 1850'lerde Fransız ordusunun etkinliği konusunda kuşkular beslemeye başlamıştı. Bkz. Kovacs, "French Military Institutions before the Franco-Prussian War".

nun korunması modası geçmiş askerî modelin benimsenmesi anlamına gelmediği gibi muhafazakâr bir politika da değildi; tam tersine, dönemin en çok taklit edilen Avrupa örneğinin izinden gitmek hem en göze görünür hem de en etkili seçeneğe benziyordu.[56]

Siyasaten, La Marmora'nın kanunu "devlet olma" yolunda acil talebe verilecek en iyi karşılıktı. Daha doğrusu, Piemonte askere çağrı mekanizmaları ulusal sivil ve askerî bürokrasinin en azından bir kısmına zaten yabancı sayılmazdı, üstelik Lombardia ve Toskana gibi diğer bazı bölgelerde çoktan denenmişti. Piemonte askere çağırma sisteminin ülkenin güney kesiminde dayatılması alışılmadık bir biçimde eski Bourbon ve Papalık memurlarında da yaramıştı. İki Sicilya Kraliyeti ve Papalık Devleti'nde gerçek anlamda bir askere çağırma uygulaması yürütülmediği için güneyli bürokratların çoğu asker alım işlemlerinde uzman değillerdi. Sonuç olarak bu yeni görevi yerine getirmek için sözümona *révolution identitaire*'in[57] (kimlik devrimi – ç.n.) temel araçlarını nasıl kullanacaklarını öğrenmek zorunda kalmışlardı. Buna göre yasal çerçevenin sürekliliği değerliydi, ne de olsa Piemonte, devlet memurlarıyla subaylarının deneyimsiz meslektaşlarına daha iyi yardımcı olmasına olanak veriyordu.

Başka bir deyişle, sil baştan zorunlu askerlik sistemi kurmak yerine, La Marmora kanununun kapsamının genişletilmesi yönünde yapılan tercih İtalyan yetkililerin yeni devletin yurttaşlarına dayattığı en sıkıntılı ve rağbet görmeyen yükümlülüklerden birine ilişkin kesin kuralları çabucak belirlemesini sağlamıştı. Hassas idari çerçeve dikkate alındığında ulusal zorunlu askerliğin derhal yürürlüğe konması doğal olarak imkânsızdı, ilk celp 1864 yılında yapıldı. Bunun yanı sıra ortak bir yasal çerçeve çizilmesi olmazsa olmaz bir gereksinim ve birinci hedefti. İtalyan uyrukluların birleşme öncesi kurallara göre askere yazılması bu çabada belirleyici rol oynamıştı. Dahası, Piemonte askere çağırma modelinin ihraç edilmesi yaşamsal başka alanlarda önceki İtalyan hükümetlerinin benimsediği stratejinin tutarlı şekilde sürdürülmesi anlamına geliyordu.

Aslında önceki kanunlarla kurumların yerine Piemonte tarzındakilerin getirilmesi liberal düzenin yeni ulusal devleti inşa edebilmesinin başlıca yo-

---

Fransız-Prusya Savaşı'ndan kısa süre önce Fransız ordusunun üstünlüğünü vurgulayan döneme ait İtalyan değerlendirmesi için bkz. Calà Ulloa, *Guerra tra Prussia e Francia*.

56 Avrupa devletlerinde askerlik biliminin uluslarüstü geleneksel yapısında görülen rekabetin yalnızca savaşma biçiminin değil, aynı zamanda barış zamanındaki ordunun da pek çok yönüyle standartlaşmasına katkıda bulunduğunu akılda tutmak gerekir. Bkz. Posen, "Nationalism, the Mass Army, and Military Power".

57 "Kimlikleme kültürü" konusunda bkz. G. Noiriel, *La tyrannie du national*. Deneyimsiz yerel yetkilileri yoklamayı doğru yapmaları için askerlik yoklaması kurullarını içeren kılavuzların bir örneği için bkz. Bernoni, *Manuale del Consiglio di leva*.

luydu.[58] Dahası, eğer ulusal hükümetler önceki yönetmelikleri zorla sürdürmeyi İtalyan yurttaşlarının içinde yaşadıkları yasal çerçevenin çabucak standartlaşmasında en iyi çözüm olarak gördülerse, La Marmora'nın celp sisteminin ülke çapında dayatılması ondan çok daha kazançlı görünüyordu, çünkü yine çok hassas üç diğer sorunu daha ele almaktaydı. Bunlar üst sınıfların ayrıcalıklarının askerlik vazifesi düşünülerek korunması, savaş ertesinde yürürlüğe konan bütçe kısıtlamalarına bağlı kalırken silahlı kuvvetlerin genişlemesine kaynak aktarılması ve her ne kadar askere çağrılanların üçte biri Mezzogiorno[59] bölgesinde toplanmış olsa da ordudaki en kilit mevkileri Piemonte askerî örgütlenmesinin denetiminde tutulmasıydı. La Marmora'nın celp sistemi bu gerekliliklerin hepsini karşılıyordu.

Öncelikle, 1854 yasası kapsamlı muafiyet sistemini ayrıntısıyla ortaya koymuş ve askere çağrılanlardan en zenginlerin kendilerine para karşılığı ikame kiralayarak veya bedelini ödeyerek yükümlülükten kurtulmalarına olanak tanımıştı. İkinci olarak yarı profesyonel küçük ordunun maliyeti görece daha ucuzdu, ne de olsa azat ve ikame harçlarıyla destekleniyordu. Üçüncüsü, uzun süreli hizmet sayesinde askerî yetkililer güneyli acemileri "Piemonteleştirme" imkânına kavuşmuşlardı. Belli ki İtalyan zorunlu askerlik hizmeti etnik boyuttan uzak[60] olduğu gibi Piemonte askerleri açısından da yenilgiye uğrayan eski düşmanlarını hedef alan salt cezai bir önlem olarak tercih edilmiyordu. Liberal anlayışın gözünde "Piemontelilik", kendinden menkul kültür temelli bir kategoriden çok "siyasal güvenirlilik" ile eşanlamlıydı. Bunun ötesinde eski Napoli ve Toskana ordularından pek çok yüksek rütbeli subay daha 1820-1821 ve 1848'in muharebe alanlarında Savoy davasına koşulsuz bağlılıklarını gözler önüne sererek bu niteliğe kavuşmuşlardı.[61] Askere çağrının Piemonte dışından olanları da kapsamak üzere genişletilmesinin ardından en sıradan askerler bile "Piemonteleşmeyi öğrenmek" zorunda kalmışlardı, fakat bu kültürel olmaktan çok siyasaldı. Eski Bourbon askerlerinden birkaçı bu süreci her ne kadar zorla asimilasyon gerçekliği olarak algıladıysa

58 Piemonte ceza yasası 1865'te biraz değiştirilerek bütün (Toskana'dakiler hariç) ulusal mahkemelerde 1889'a dek yürürlükte kalmıştı; Piemonte okul sisteminin yanı sıra mali sistemi de bütün İtalyan bölgelerinde uygulanıyordu. 1860'larda İtalyan devleti inşası için bkz. Romanelli, *L'Italia liberale*.

59 1861'den bugüne İtalyan nüfus sayımı verileri için bkz. http://www.istat.it (son erişim tarihi:15 Nisan 2011).

60 Etnik temelli celp politikaları 19. yüzyılın çok etnik yapılı bazı devletlerinde benimsenmişti. Rusya için bkz. Keep, *Soldiers of the Tsar*. Osmanlı İmparatorluğu için bkz. Aksan, "Ottoman Recruitment in the Late Eighteenth Century". Ayrıca bkz. Beşikçi'nin bu kitaba katkısı.

61 Kırım Savaşı sırasında beş Savoy tugayından üçüne Piemonteli olmayan daha önceden Piemonte ordusuna katılmış subaylar (Manfredo Fanti, Enrico Cialdini ve Rodolfo Gabrielli di Montevecchio) komuta ediyordu. Bkz. Mazzetti, "Dagli eserciti pre-unitari all'esercito Italiano", s. 564.

da[62] acemileri "Piemonteleştirmek" aslında eyaletlerin potansiyel olarak güvenilmez nüfusunu disiplinli ve sadık olmaya dönüştürmekten ibaretti. Acemiler çoğu eski Savoylar olan muvazzaf subayların komutasında beş yıl hizmet ettikten sonra hükümet bu dönüşümün gerçekleştiğinden emin olurdu.

Bu türden uzun süreli hizmet ulusal zorunlu askerliğin 1860'ların başında, en çok da celplerin daha önceden sadece birkaç genci kapsadığı bölgelerde İtalya'nın çok şiddetli direnişe göğüs germek zorunda kalmasının sebeplerinden biriydi.[63] Yerel topluluklar sıklıkla kendi aralarından firar edenleri saklayıp karınlarını doyurarak onlara yardım etseler bile firar ve direnme gerek Mezzogiorno gerekse kuzey bölgelerde genel olarak bireysel, kendiliğinden ve apolitik bir olaydı. Diğer bir deyişle yoklamadan kaçmak her zaman yeni ulus-devlete kayıtsızlıktan kaynaklanmaz, ille de askerlik hizmetinin reddedilmesi anlamına gelmezdi.

Askerî mahkeme hükümleriyle de doğrulandığı gibi yoklama kaçaklarının çoğu celbin gereklerini safça anlamazlıktan gelir ve iyi niyetli hareket edip göreve gitmezlerdi, çünkü bazıları mevsimlik işler için göç etmiş, bazıları askere yazılma işlemini yanlış anlamış, diğerleri de hâlâ kırsal alanlarda olurlardı. "Bu adamlar [...] zamanı kavrayamadıkları bir dünyada yaşarlardı"[64] ve hatta yirmi yaşında olduklarını dahi bilmezlerdi!

Öte yandan pek çok başka genç de bilinçli olarak yoklamadan kaçardı. Bazıları böyle bilinmeyen bir deneyimden korkarken, diğerleri de askerlik yaşamının zorluklarını eski celplerden duyarlardı;[65] çağrılanların çoğu kendilerini sadece köy topluluklarına ait hissettikleri[66] için değil, aynı zamanda beş yıllık yokluklarıyla ailelerini muhtaç oldukları emekleriyle gelirlerinden yoksun kalacakları için köylerini terk etmek istemezlerdi.[67]

---

62 Eski Bourbon askerlerinin yeni geleneksel orduya dahil olmasının olumsuz algısına bir örnek Fondazione Archivio Diaristico Nazionale'dir (bundan böyle ADN), bkz. Michele Musella, *Nacqui nella notte de'20 Febbraio*, MP/96. Rochat ve Massobrio da altını çizmişti, "Yeni bölünmez ordunun 'Piemonteleşmesi' çok sert yürürlüğe konmuştu, buysa küskünlüklerin, yanlış yorumlamaların ve krizlerin sebebiydi". Rochat ve Massobrio, *Breve storia dell'esercito Italiano dal 1861 al 1943*, s. 23.

63 Del Negro, "La leva militare in Italia", s. 183-187.

64 Bloch, *Feudal Society*, I, s. 73.

65 Corselli'nin, *Letture educative compilate pei soldati del 57° reggimento fanteria* eseri gibi acemiler hakkında yazılmış başka birkaç kitapta köydeşleriyle eski askerlerin askerlik hizmetiyle ilgili yaklaşımlarından olumsuz etkilendikleri ve askerliği toz pembe sözlerle tanımlayarak bunu dengelemeye çalıştıkları vurgulanmıştı, bunlardan biri de De Amicis, *La vita militare*'dir. Anti-militarist ve militarist edebiyat arasındaki çekişme için bkz. *Del Negro, "De Amicis Versus Tarchetti"*.

66 İtalya ve Almanya'da köy topluluğuyla ulusal topluluk arasındaki ilişki için bkz. Cavazza, *Piccole patrie*. İtalya'nın koşullarıyla Almanya'dakilerin karşılaştırmalı bir değerlendirmesi için bkz. Confino, *The National as Local Metaphor*.

67 İtalyan gençlerin askere çağrılmaya yönelik tutumu çok az araştırmaya konu olmuştur. Bazı bilgiler edebiyattan öğrenilmektedir. Örneğin bkz. Verga, *Cavalleria rusticana*. 19. yüzyıl İtalyası'nda direnmenin sebeplerine ilişkin bkz. Oliva, *Esercito, paese e movimento operaio*. İtalyanla-

Askerlik hizmeti İtalyan zorunlu askerlerin çoğunun hayatında uzun, tatsız bir parantez olsa da, bazı gençler bu deneyime daha olumlu bir tutumla yaklaşırlardı. Kültürel ve ekonomik etmenler o erkeklerin askerlik hizmetine anlam yüklemelerine yardım ederdi. Askere çağrılmanın yetişkinliğe geçiş olarak sembolik bir anlam taşıması da belirleyici bir rol oynuyordu, ne de olsa delikanlıların çoğu erkekliklerinin herkese ilanı için orduya katılmaya elverişli sağlam raporu almayı arzulardı.[68] Böylelikle İtalyan erkeklerinin askere yazılma konusunda takındıkları korku, teslimiyet ve merakla karışık belirsiz tutum Avrupa'nın dört bir tarafındaki diğer pek çok kırsal topluluğun tutumlarıyla ortaktı. Ekonomik açıdan askere kaydolma kârlı bir istihdam kapısını bile açabilirdi.

Hükümetin sık sık işaret ettiği gibi ikame ve azadın amacı yalnızca en zengin tabakalara mensup ailelerin oğullarının kurtulmak için para ödemelerine olanak sağlamak değil, aynı zamanda başka türlü verimsiz ve sosyal açıdan sakıncalı görülebilen kimselerin de istihdam edilmesiydi. Avrupa hükümetlerinden birkaçı sosyal açıdan ayrımcı sistemlerini haklı çıkarmak için muafiyetleri, ataerkil bir şekilde, alt tabakaları askeriyede istihdam etmenin önkoşulu olarak sunuyorlardı.[69] Ayrıca liberal görüşe göre İtalya'da uzun süreli hizmet ve ikamenin aynı madalyonun iki yüzü olarak görülmesi gerekiyordu, çünkü ikisi de her bir sınıfın kendi üstüne düşen rolü yerine getirdiği bir toplumun "genel çıkarı" doğrultusunda hareket ederdi.

Diğer yandan ikame, askerlik yükümlülüğünün gelecekteki egemen sınıfın üyelerinin meslek yaşantılarına zarar gelmesini önlediğinden sosyal dengeyi pekiştirirdi. La Marmora'nın belirttiği üzere kışlada beş yıl "[celp askerlerini] fazla katı bir tavır içinde ekseriyetle her zaman liberal kariyerlerle mesleklerden feragat etmeye mecbur bırakarak onları zanaatlarında yahut amellerinde askerlik hizmetinin tesirinde kalmamış sair vatandaşlardan daha talihsiz bir kadere kurban ederdi."[70] Öte yandan, azat alt-orta tabakadan gelme zorunlu askerler tarafından ne kadar nefret uyandıran bir ayrıcalık olarak algılansa da azat bedellerinin ek geliri tekrar kaydolanlar için ayrılan fona yönlendirilir, böylelikle istihdam artışının ve suç oranı ile toplum-

rın askere yazılmaya itirazının Fransa ve Mısır gibi diğer ülkelerdeki firarlarla pek çok ortak yönü vardı. Bkz. Rousseau, *Service militaire au XIXe siècle* ve Zürcher, "The Nation and its Deserters".

68 Oliva, "La coscrizione obbligatoria nell'Italia unita tra consenso e rifiuto". Bu da zorunlu askerliğin uluslararası karşılaştırma yapılmasını sağlayan bir başka yönüne benzer, çünkü böyle belirsiz bir tutum 19. yüzyılda neredeyse her Avrupa ülkesindeki manzaranın bir parçasıdır. Fransa hakkında bkz. Bozon, *Les conscrits* ile Hopkin, *Soldier and Peasant in French Popular Culture*. Almanya hakkında bkz. Frevert, *A Nation in Barracks* ve Pröve, *Militär, Staat und Gesellschaft im 19. Jahrhundert*.

69 Fransa için bkz. Hippler'in bu kitaba katkısı.

70 La Marmora'nın konuşmasından alıntı yapan Massobrio, *Bianco, rosso e grigioverde*, s. 42.

sal huzursuzluğun azalmasının döngüsünün devamını sağlardı. Sonuçta, ordu azat bedelleri olmadan gönüllüleri istihdam etmeye yetecek paraya sahip olmadığından, azat aynı zamanda işsiz gençlerin gözünde devletin kendilerine askeri istihdam fırsatı sunduğu başlıca yoldu. 19. yüzyılda İtalyan işgücü pazarında gönüllü askere yazılma ve hatta zorunlu askerlik profesyonel bir tercih de olabilirdi (veya ona dönüşebilirdi).

"İsteğe bağlı zorunlu askerler": 1860'larda ikameler, gönüllüler ve yeniden yazılan askerler

İkame yönteminin bir tür "burjuva direniş"i[71] ve istihdam aracı olmasına izin veren çifte rolüne rağmen yapılan çalışmalar daha çok muafiyetler sisteminin ilk yönüne odaklanırken, ikinci yönünü büyük ölçüde gözden kaçırmıştır. Bu bölümde yoklama kaçakları, onların yerine geçenler ve 19. yüzyıl İtalyası'nda (yeniden) askere yazılmanın özgür iradenin sonucu olduğunu düşünmek kaydıyla bazı gençlerin asker olmayı neden başka iş alanlarına tercih ettikleri kısaca değerlendirilmektedir.

Celp askerleriyle bağlantısı olmayan kimselerin[72] ikame olmasına baktığımızda, bir nokta bilhassa göze çarpar: Celp askerleriyle onların yerine geçenler aynı yerleşim alanında ikamet etmekle kalmayıp aynı topraklarda yer alan bölünmüş sosyal ağlara aittiler. Çoğu zaman bu insanları birbirine nasıl bir ilişkinin bağladığını kesin olarak tanımlamak mümkün olmadığı gibi zorunlu askerlerden kaçının kendi yerlerine geçenleri şahsen tanıdıklarını bilmek de imkânsızdır. Bununla birlikte başkasının yerine geçenlerin celp emrini alan kişinin adına askere yazılmadan önce onun ailesi için çalıştıklarına bakılırsa himaye ilişkileri bazen açıkça belli olurdu. Dolayısıyla onun yerine geçmek iş ilişkisinin devamı olarak da görülebilirdi, zaten, en azından daha kapsamlı Latince anlamında "aile" sözcüğüne göre büyük ölçüde aile meselesi olarak kalırdı.

Bazen de zorunlu asker-ikame ilişkisi açıkça görülmezdi. Yine de günlük yaşam alanıyla farklı sosyal statülerin örtüşmesi, ikamenin eski rejimdeki askere alım uygulamalarına çok benzer şekilde önceden var olan asimetrik ilişkiyi akla getirmektedir: Sosyo-ekonomik açıdan ast konumu nedeniyle buna razı gelen askerle, (artık ikame eden) şahsen hizmetten muaf tutulmasıyla kendi köylülerinin gözünde kadim yerel efendilerin hiyerarşik üstünlüğü-

71 Del Negro, "La leva militare in Italia", s. 175.

72 Eğer emek ilişkileri açısından incelenirse, kardeşler ve celp askerleriyle bağlantısı olmayan insanların ikame etmesini karıştırmamak gerekir, çünkü bunlar farklı yasal çerçevelerde yapılırdı. Dahası, kardeş ikamesine aracı olanlar muhtemelen çok daha sınırlıydı, çünkü bir aile üyesi yerine diğerinin gönüllü kaydolması askerliğin hane halkına getireceği zararı en aza indirgeme stratejisinin bir parçası olabilirdi.

nü aşağı yukarı yenileyen "hak sahibi" (ikame edilen) arasında özel bir sözleşmeyi onaylamakla devlet kendini sınırlamış oluyordu. Bazı hatırat ve beyanlar, gönüllü askere yazılmayı yerel ileri gelenlerden birine "iyilik" yapmayı reddetmenin imkânsızlığına boyun eğmek olarak değerlendirerek ikameyi haklı göstermektedir.

Başka örneklerde askere çağrılanla onu ikame eden arasında doğrudan bağlantı bulunmaz, seçkinlerle işsiz gençlerin ihtiyaçlarını eşleştiren bir simsar buna elçi olurdu. Kuramsal açıdan ele alındığında, "zorunlu ordu"[73] tanımında Lynn, işgücü ilişkilerinin kesinkes gönüllüler ve kamu yetkilileriyle sınırlı tutulduğu bir tür askerî örgütlenme olduğunu belirtmişti. Ancak uygulamada simsarın çoğu zaman dolaylı yoldan ordunun gönülsüz yerine gönüllü işgücü istihdam etmesine yardımcı olması, insangücü arzı ve talebindeki dengeyi temelinden sarsardı. Askerlik mesleği hakkında olumlu konuşmak ve hatta devlete hizmeti olabildiğince cazip göstererek öldürmeyi, Mezzogiorno veya başka yerlerde savaş alanında ölümü göze almayı da içeren bir meslek seçmek üzere ikna edici bazı temel kültürel özellikleri ve davranışsal beklentileri karşılayan potansiyel ikameler bulmak zorunda olduğu için simsarın, halkla merkezî iktidar arasındaki ilişki üzerinde de etkisi olurdu. Diğer bir deyişle simsarlar çift taraflı aracı işlevi görmekteydiler. Bir yandan, sosyal açıdan farklı iki dünyayı birbirine bağlarken, diğer yandan hem yerel hem de ulusal kültürün, hem askerî hem de sivil değerlerin gerçek kültürel arabuluculuğunu yaparlardı.

Simsarlar direnişle baş etmek zorunda kaldıklarında işlerini görmek için aşırı önlemlere başvurmakta hiç duraksamazlardı, en azından ceza mahkemesi kayıtlarına göre tehdit, şantaj ve rüşvet yaygındı. Aslında potansiyel ikamelere baskı yapmanın en yaygın yolu herhalde telkindi, ama resmî olmayan yöntemlerle yapıldığından geride pek iz bırakmazdı. Bu durumda birinin yerine geçmenin büyük ölçüde özgür iradeyle mi yapıldığı, yoksa dışarıdan gelen baskıların sonucu mu gerçekleştiğini söylemek kolay değildir.

Öte yandan yerine bir ikame kiralamak, özellikle birinci birleşme sonrası yıllarda hiç zor olmazdı. Yıllık ikame verileri buna yatkınlığın azalmakta olduğunu göstermekle birlikte 1870'lerin başlarına dek ikamenin epey yaygın uygulandığını doğrulamaktadır. 1863 yılında savaş bakanlığı rastgele ikame (*surrogazione ordinaria*) olarak 1.654, kardeşler arasında da 394 ikame işlemini onaylamıştı; 1864-1865 arasında 428 ikame askere yazılmıştı (bunlar arasında 188 rastgele kimseler, 240 da celp askerlerinin kardeşleri vardı). 1866-1868 yıllarında Avusturya'ya karşı süren savaş nedeniyle sayının düştüğü anlaşılıyor, savaş bakanlığı yalnızca 204 rastgele ikameyle 152 askerin yerine kardeşlerinin hizmet etmesine izin vermişti. 1868-1869 döne-

73 Lynn, "The Evolution of Army Style in Modern West".

minde ikame sayıları biraz artacaktı (rastgele ikame 142 ve kardeşler arası yer değiştirme 176).[74]

En varlıklı aileler açısından ikame bedeli karşılanabilir[75] ölçüdeydi, ayrıca en azından bazı durumlarda isteksiz köydeşlerini bile yerlerine geçmeye ve onların adına yükümlülüğü üstlenmeye zorlamak için yerel nüfuzlarından yararlanmalarına fırsat tanırdı. İkame söz konusu olduğunda, sabit bir maaş cezbedici oluyordu, zaten gerek sivil mahkemelerin gerekse askerî yetkililerin her yıl ele alması gereken onlarca sahte yeniden kaydolma davası olmasının başlıca sebeplerinden biri de buydu.[76]

İkame her ne kadar daha ucuz ve geniş ilişki ağları sayesinde kolay erişilebilir bir yol olsa da toplumun seçkin üyelerinin çoğu daha yüksek bir bedel ödeyerek ikame edecek kişiyi devletin bulmasını tercih ediyordu. Azat harcı öyle yüksekti ki bu yola başvurmuş bazıları karşılayamayacaklarını anlayınca vazgeçerlerdi.[77] Diğer yandan pek çoğu ilk ödemelerini aldıktan kısa bir süre sonra firar eden ikamelere karşı askere çağrılanlar için en güvenlisi azat edilmekti. En zengin İtalyan aileleri ne büyük miktarda para kaybetmeyi ne de çağrılan kişilerin yerine geçen ikameler firar edecek olursa, birkaç hafta içinde birliğe uygun bir ikame gönderemezlerse, celp yollananların bizzat askerlik yapmaya zorlanmasını göze alabilirlerdi.

Bunun sonucunda 1860'ların İtalyası'nda ikame daha çok orta ve yüksek burjuvaziyi ilgilendiren yerel bir olguya dönüşürken, azat tamamen seçkinlere özgüydü. Öyleyse azat verileri yüksek tabakanın askerlik yükümlülüğüne yönelik tutumunun güvenilir göstergesi olarak düşünülebilir.

İlk olarak başvuruların coğrafi dağılımı eski Bourbon tebaasının askerlik hizmeti görmeye en isteksiz kimseler olduklarını doğrularken, eski Piemonte yurttaşlarından sadece birkaçının askere çağrılmaktan kaçınmak için para verdiklerini gözler önüne sermektedir (bkz. Tablo 16.4).[78] Doğrusu bu hiç şaşırtıcı değildir, birkaç akademisyen eski Piemonte tebaalarının yeni dev-

74 Torre, *Della leva sui giovani nati nell'anno* (1864-1870).

75 Yerine birini geçirme karşılanabilir olduğu sürece eyaletlerdeki pek çok orta-küçük burjuva ailesi kendilerine ikame kiralamak için borca girer, sonra da iflas ederlerdi. Bkz. Briante, "L'esercito e le polizie". Kovacs aynısının Fransa'da da yaşandığını ileri sürer, bkz. "French Military Institutions before the Franco-Prussian War", s. 221.

76 Bazı örnekler için bkz. Archivio di Stato di Napoli (bundan böyle ASN), *Questura di Napoli, Gabinetto, I parte, reati comuni-camorra.*

77 Örneğin, 1863-1864 döneminde çağrılan 340 kişi başvurularını yaptıktan sonra azat edilmekten caymışlardı. Bkz. Torre, *Della leva sui giovani nati nell'anno 1843*, s. 55.

78 Daha ayrıntılı bilgi için Torre, *Della leva sui giovani nati nell'anno...* (yıllara göre). Yazar önyargılı olsa da Ağustos 1864'te Lord Rokeby tarafından general Callà Ulloa'ya yazılan mektupta "son dört senedir Napoli'den gönüllü yazılan sadece on dört şahıs" bulunduğunun altı çizilmiş ve Napolililerin askerlik yapma eğilimi göstermemeleri "halk direnişi" olarak tanımlanmıştı; ASN, *Questura di Napoli, Gabinetto, I parte*, f. 17.

letin geleceğiyle güçlü bağlar kurduklarını zaten vurgulamışlardı.[79] İkincisi, azat işlemi ağırlıklı olarak kentlerde görülen bir olguydu, örneğin 1867'de yıllık kontenjanın % 20'si, azat edilenlerinse % 40'ı Napoli, Palermo, Floransa, Milano ve Torino'dan geliyordu.[80]

TABLO 16.4
Azat Edilen ve Tekrar Yazılan Askerlerin Kökenleri (1867-1870)

Önceki uyruk	Azat olanlar (%)	Gönüllü yazılanlar (%)
İki Sicilya Krallığı	47,3	12,5
Lombardia-Venedik Krallığı	15,5	21,7
Papalık Devleti	13,1	10,8
Sardinya Krallığı	11,0	37,1
Toskana Büyük Dukalığı	10,2	14,5
Diğerleri	2,9	3,4
Toplam	100,0	100,0

Kaynak: Torre, *Della leva sui giovani nati nell'anno* (1864-1870).

Diğer yandan azat verileri ikamenin iki tarafındaki oyuncular olan ikameleri seçen askerî yetkililer ve zengin yurttaşların yerine geçenler hakkında akademisyenlere eşsiz bilgiler sağlar. Azat işleminde askerî yetkililer tekrar kaydolmayı özendirip zorunluların başvurularını gönüllü yazılanlarla eşleştirmek suretiyle simsar olarak hareket ettiklerinden celp eri-simsar-ikame üçgeni zorunlu asker ağlarından bağımsızdı. Bu durumda ikamelerin kökenleri yalnızca insanların değil hükümetin de yoklamaya yönelik tutumlarını yansıtırdı. Aslında egemen sınıfın kumpas kurabilirler diye Savoy karşıtlarına güven duymaması güneyli ikamelerin sayısının düşük tutulmasında belirleyici oluyordu. Sonuçta, gönüllü gruplar içerisinde kuzeyli yurttaşlar daha fazla temsil edilmişti.

İlk birleşme sonrası evrelerde yaptığı gibi hükümet gönüllülerin oranına bağlı olarak ordunun bileşimini de denetim altında tutmaya çalışıyordu. La Marmora kanunu, temiz bir sicilleri olması ve daha önce görev yaptıkları alaydan temiz hal kâğıdı getirmeleri, bekâr ve hizmete elverişli olmaları koşuluyla hizmetlerinin son yılında celple gelmiş bütün erata öncelik tanıyarak altı ay deneyimli gönüllülere orduya tekrar yazılma hakkı

79 Örneğin bkz. Ilari, *Storia del servizio militare in Italia*, I, s. 371.

80 Azat edilen celp askerlerinin kökenlerine ilişkin veriler İtalyan nüfusunun tamamına ait veriler ışığında okunmalıdır. 1861 nüfus sayımına göre İtalyan nüfusunun sadece % 14,2'si 15.000'in üstünde insanın yaşadığı şehirlerde bulunuyordu. Bkz. Malanima, *Italian Urban Population, 1300-1861*. Belge için http://www.paolomalanima.it/default_file/Page646.htm (son erişim tarihi: 28 Mayıs 2011).

tanımıştı.[81] Düzenli askerlerin tercih edilmesi askerî yetkilileri sıklıkla silah altına alınmış zorunlu askerleri kiralamaya iterdi. Doğrusu, ikamelerin çoğu *affidati anziani*,[82] yani terhisin ardından hizmet sürelerini uzatmış güvenilir gediklilerdi. Bir başka deyişle, o adamlar azat olmuş silah arkadaşlarının yerine geçtiklerinde ne gerçek gönüllü ne de zorunlu askerdiler. Önceden katılmaya zorlanırken, daha sonra orduya gönüllü sözleşme imzalarlardı. Kısaca, onlara "isteğe bağlı zorunlu askerler" diyebiliriz. Örneğin, 1870-1871 döneminde ikamelerin % 76,5'i 25-30 yaşlarında, % 81'i de halihazırda en az beş yıl hizmet deneyimine sahipken, 25 yaşın altındaki gönüllüler sadece % 10'du, % 19'u orduda beş yıl bile geçirmemişti. Önceki yıllarda da tablo aşağı yukarı aynıydı, 1869 yılında 1.131 kişiden 802'si (% 71) yirmi beşle otuz beş yaşında yazılmış, hepsi en az beş yıl hizmette kalmışlardı.[83]

Yine seçimin başlıca ölçütü başvuru yapanların yurtseverliği ve askerî kahramanlığı değil, disiplinli olmaları ve hiyerarşiye saygı duymalarıydı. 1870-1871 döneminde sadece yeniden yazılan 2.460 adamın 933'ü (% 38) en az bir kere İtalya uğruna çarpışmışken (798'i bir kere, 124'ü iki kere ve sadece 11 tanesi üç kere), 1.527 asker (% 62) hiç sefere katılmamış, sadece 23'ü (% 0,9) cesaret madalyasına layık görülmüştü.[84] 1869'da 1.131 (% 57) askerden 647'si eski tüfeklerdi, ancak 1859 ve 1868 yılları arasında İtalya birkaç savaşta yer almış olsa da 574'ü (% 89) yalnızca bir kere savaşa katılmıştı.

Titiz bir seçme sürecinden geçirilmeyen tekrar kaydolanların çoğu disiplin dışında başka niteliklere sahip olmasa da yeniden orduya yazılmak için başvurmak iddialı bir seçimdi, çünkü yeniden yazılan askerler beş yıl daha hizmet etmek zorunda oldukları gibi bu arada fikir değiştirseler bile ordudan ayrılamazlardı. Bunun yanında, tekrar yazılmak başta ekonomik olmak üzere pek çok nedenden ötürü iyi bir fırsat gibi görünebilirdi.[85] O açıdan bakıldığında Piemonte-İtalyan kanunu tekrar kaydolan adamların birliğe katılır katılmaz epey dolgun bir meblağ, arkasından azat edilmiş zorunlu askerin yatırdığı toplam miktarın (% 4-4,5) faiziyle birlikte ayda 12 liret almalarını sağlayan geleneksel modeli esas alıyordu.

Hem yeniden kaydolmuş askerler hem de akademisyenler maaşların say-

---

81 1676 sayılı Askere Alım Kanunu, 20 Mart 1854, 109-113.; 116-125.; 128., 129. maddeler.

82 Torre'ye göre 1864-1865 döneminde 1.466 kişiden 1.324'ü, 1865-1866 dönemindeyse 653 kişiden 587'si tekrar yazılmıştı.

83 Torre, *Della leva sui giovani nati nell'anno 1847 e delle vicende dell'esercito dal 1 ottobre 1868 al 30 settembre 1869*, s. 140.

84 Torre, *Della leva sui giovani nati nell'anno 1845 e delle vicende dell'esercito dal 1 ottobre 1870 al 30 settembre 1871*, s. 115.

85 Alan Ramsay Skelley'e göre 19. yüzyılın Britanya ordusunda da "ekonomik baskı asker alımında başlıca itici güç" olmuştu. Bkz. Skelley, *The Victorian Army at Home*, s. 248.

gın bir hayat sürmek için çok düşük olduğuna işaret etmişlerdi,[86] bu gerçekten de Avrupalı savaş profesyonelleri arasında yaygın bir şikâyetti. Buna rağmen İtalyan er ve erbaşları iki yakalarını bir araya getirebiliyorlardı, çünkü hükümet aylık geliri iki kat (12'den 25 lirete), emeklilik ikramiyesini de yıllık 300 lirete artırıp bütün gönüllülerin kardeşlerini hizmetten muaf tutmak suretiyle askerlik kariyerini giderek daha çekici hale getirerek mevcut başvurulardaki kademeli düşüşün üstesinden gelmişti.[87]

Toplu olarak profesyonel askerlerin maaşları aşağı yukarı diğer düşük rütbeli devlet memurlarının aylıklarına denkti ve işgücü piyasasında sunmak zorunda oldukları temelde mütevazı becerilerle, insan sermayesiyle orantılıydı.[88] Üstelik askerlik seçeneği onlara kesin ve öngörülebilir bir kariyer, gelir güvencesi ve çoğunun başka türlü asla edinemeyeceği düzgün barınma koşulları; giysi ve ayakkabı, denetimli bir beslenme kapsamında sınırlı alkol tüketimiyle günde üç öğün (biri etli) yemek, hatta sağlık yardımı, üstüne üstlük disiplin yönetmelikleri gereği birtakım temel temizlik kurallarına aşina olmanın yararlı sonuçları gibi başka rahatlıklar sunardı.[89] Diğer bir deyişle, orduya yazılmak epey çekici sayılırdı, çünkü en azından getirdiği menfaatler açısından alışılmadık bir şekilde bürokraside görev yapanlarınki gibi "rutin bir iş" olarak algılanırdı.[90]

Bazı uzun vadeli menfaatler kısa olanlarla bütünleşmişti. İlk olarak tekrar yazılanlara terhis olur olmaz devlet tarafından emeklilik maaşı bağlanırdı, çok düşüktü ama henüz sosyal yardım sistemi kurulmamış bir ülkede ayrıcalıktı. İkincisi, tekrar yazılan erkekler hizmet süresince evlenemediklerinden, bunu erteleyerek epey para biriktirir ve ileride doyuracakları boğazların sayısı da azalmış olurdu, ne de olsa bu tüketme eğilimi çok düşük ve temel ihtiyaç maddelerinden ibaret olan yoksul kırsal hanelerde önemsiz bir sorun sayılmazdı.[91]

---

86 Dönemin şikâyet konuları için bkz. ADN, Giuseppe Tiezzi, *Ricordi di come ho trascorso la mia vita*, MP/93; Giovanni Viarengo, *Memorie varie*, Mp/Adn. İtalyan subayların geliri hakkında bkz.Caciulli, "La paga di Marte".

87 3062 sayılı Orduya Tekrar Yazılma Kanunu, 7 Temmuz 1866, 9. ve 11. maddeler. Kanundan alıntı yapan ve yorumlayan Torre, *Della leva sui giovani nati nell'anno 1845 e delle vicende dell'esercito dal 1 ottobre 1865 al 30 settembre 1866*, s. 3-30. Torre 1866 yasasına orduyla diğer işverenler arasında doğrudan rekabet ışığında bakarken, akademisyenlerin bunu yalnızca örgütsel ve askere çağırma politikası açısından değerlendirmeleri ilginçtir. Örneğin bkz. Ilari, *Storia del servizio militare in Italia*, I, s. 282-283.

88 Sivil memurların gelirine ilişkin bkz. Melis, *La brocrazia*.

89 Bazı klasik refah endeksleri ordudaki hayatın dışarıdan daha iyi olduğunu ortaya koyardı. Örneğin, askerler hizmetleri sırasında ekseriyetle kilo alırlardı. Bkz. Livi, *Antropometria militare*. İtalyan askerlerin günlük yaşantısı için bkz. Quirico, *Naja*. İtalyan köylülerinin günlük yaşantısına ilişkin bkz. Revelli, *Il mondo dei vinti* içinde derlenen röportajlar.

90 Bu bakış açısından, İtalyanların orduya tekrar yazılmasının Fransız sistemiyle ortak yönleri bulunmaktadır. Bkz. Hippler'in bu kitaba katkısı.

91 Scarpellini, *L'Italia dei consumi*.

Üçüncü olarak tekrar asker yazılan erkeklerin tamamı astsubaylığa terfi etme şansına sahipti, hatta muvazzaf subaylığa yükselmeleri bile olasıydı. Maaşların düşük olmasına ve askeriye içerisinde görece düşük rütbede mütevazı sosyal statüde yer almalarına rağmen orduya tekrar yazılma eski köylülerle çobanlar açısından sınıf atlama mekanizması olabilir, bazıları dönemin durağan İtalyan toplumunda kendi koşullarını iyileştirmek için başka fırsatlar bulabilirdi.

Askerlik kariyerinin çekiciliği daha çok ekonomik avantajlardan ileri gelse de maddi olmayan bazı çıkarlar da erkekleri askere yazılmaya özendirirdi. Herhalde bunların başında gelen, bütün kardeşlerine askerlik hizmetinden muafiyet kazandırdıkları (1866'dan sonra) için ailelerinin kendilerine minnet duymasıydı, ikincisi yeni statülerini kendilerinin nasıl algıladığıyla ilgiliydi; üçüncüsü de yaptıkları işin, hiç olmazsa küçük kasabalarla kırsal alanlarda sağladığı toplumsal itibardan kaynaklanıyordu. Psikolojik açıdan bakıldığında kendine dönük erkek toplumunun parçası olmak, hem içeride hem dışarıda, kendi alışkanlıkları, giyinişleri ve argosuyla bu gençlerin çoğunun gözünde gurur kaynağıydı.[92] Dahası, okuryazar askerler kendilerini, Romantizm akımının dünya çapında ün kazandırdığı, okul kitaplarınınsa erdemlilik timsali diye anlattığı yurtsever savaşçı kahramanlar olarak görebilirlerdi.[93]

Toplumsal açıdan törenlerde üniforma giymek, sosyal geçmişlerine ve mevcut ekonomik koşullarına bakılmaksızın, meçhul gençlere hayranlık duyulmasını sağlardı.[94] Yanı sıra, liberal egemen sınıf demokratik askeriyenin birleşme sürecine katkısını en aza indirmek ve "ulusal topluluğun kuruluş efsanesinde ordunun oynadığı rolü, yani savaşı" vurgulamak üzere geniş bir basın kampanyası başlatmıştı.[95] Böylece üniformalara hayranlık alışkanlığı, tezkere bırakmış askerlerin bulundukları alayda yıllardır edindikleri deneyim sayesinde er ve erbaşların önünde gururla yürüdüğü düzenli törenlerle şişiriliyordu.

Hepsi bir arada düşünüldüğünde, gerek maddi olan gerekse olmayan çıkarlar uzun yürüyüşler, sıkı talimler, ayrıca eski zorunlu askerlerin "istikbal

---

92 İtalyan ordusuna odaklanan grup dinamiklerinin sosyolojik değerlendirmesi için bkz. Battistelli, Ammendola ve Greco, *Manuale di sociologia militare*.

93 Yurtsever askerlerle kahramanlıklarını dile getiren romanlar hem öğrencilere hem de askerlere yönelikti. Bkz. Rigotti Colin, *"L'âge d'or" de la littérature d'enfance et de jeunesse italienne*.

94 İtalyan askerlerinin resmigeçitleri, uluslaştırma ve meşrulaştırma yolu olarak Mosse'nin toplu törenlerden yararlanmak fikrini mükemmel yansıtıyordu. Bkz. Porciani, *La festa della nazione*. Bununla yaşıt bir fikir de askerlerin törenlere katılmaktan gurur duyduklarıydı, bkz. Repetto, *Rimpatrio*.

95 Mondini, "Esercito e Nazione", s. 106. Doğal olarak savaşmayla ulus inşa etmeyi bağdaştırmak salt İtalyanlara özgü bir tuhaflık değildir. Britanyalıların örneği için bkz. Colley, *Britons*; Almanlar için bkz. Ritter, *The Sword and the Scepter*, özellikle cilt I; *The Prussian Tradition, 1740-1890*. Karşılaştırmalı yaklaşım için bkz. Leonhard, *Bellizismus und Nation*.

için daha fazla avantaj ve emeklilik şartları" bulduğu gümrük ve orman muhafızları gibi paramiliter uğraşların çekici fırsatlar sunmasına rağmen bazı erkeklerin neden tekrar orduya yazıldıklarını açıklayabilir.[96] Yine de zorunlu askerleri tezkere bırakmaya özendirmede asıl rol oynayan etmen onların artık kıdemli askerler olmalarıydı. Yukarıda kısaca değindiğimiz gibi, bazıları yaşam tarzlarının birden ve kökten değişeceği korkusuyla gönüllü yazılmaya yanaşmazdı. Askere çağrılanların anılarından öğrendiğimize göre acemi olarak atılan ilk adımlar tam bir çileydi. Acemiler bir yandan kuralların kendi akranları arasında bile sosyalleşmeyi derinden sarstığı, dostça olmayan bir çevrede kendi ilişkilerini yeniden belirlemek zorunda kalırlardı. Diğer yandan da askerliğe girişin bilindik birtakım gerekleri (saçı usturaya vurmak, üniforma giymek, vb.) celp erinin dış görünüşünü tamamen değiştirir, önceki değer yargılarını sorgulamasına yol açardı. Sonuçta, acemilerin çoğu bir türlü bireysel kayba uğrar, kendi şivelerini (en azından resmî görüşmelerde) bırakmaya zorlanmak ve kıdemli askerlerin yeni gelenlere gayriresmî hiyerarşi dayatma çabaları durumu daha da kötüye götürürdü.

Celp askerleri tezkereden sonra gelecekleri hakkında karar vermeleri gerektiğinde bu zor evreyi çoktan geçmiş olurlardı. Aslında güvenilir gedikliler (*affidati anziani*) resmî olmayan kıdemli (*anziano*) rütbesini elde edebiliyorlardı. Kâğıt üstünde kurallar herkes için aynı ölçüde geçerli olsa da kıdemlilerin kışla hayatı çok daha rahat geçerdi. Silah arkadaşlarının saygısı ve disiplin kuralları, bazen rütbe ve mevkie rağmen kıdeme göre değişirdi. Böylelikle askerliğin ilk yılı herkes açısından en zoruydu, bunun tek nedeni astsubayların sıkı denetimleri değil, aynı zamanda kıdemli askerlerle yeni yetmeler arasındaki asimetrik ilişkiye damgasını vuran psikolojik baskı ve fiziksel şiddetti.

Hatıratlardan bazıları, hatta birtakım resmî araştırmalar hizmetin ilk yılında İtalyan kışlalarında ölüm oranının yüksek olduğuna işaret ediyordu.[97] Bunlardan biri ölüm oranını yenilerin canından bezdiren uygulamalara bağlarken, tanıkların çoğu subayların "disiplinle tartışılmaz saygıyı ve şeytana pabucu ters giydirmeyi iyi bilen kıdemli askerlere gösterilen özel muameleyi" bağdaştıran tutumlarından söz etmekle yetinmişti.[98] Böyle yazılı olmayan bir dokunulmazlığı askerî mahkemelerin istatistikleri de doğruluyordu, genç silah arkadaşlarına göre kıdemli askerler daha ender ve daha hafif ceza-

96 Torre, *Della leva sui giovani nati nell'anno 1845 e delle vicende dell'esercito dal 1 ottobre 1865 al 30 settembre 1866*, s. 9.

97 Sormani, *Mortalità dell'esercito Italiano*.

98 Lazzerini, *In caserma*, s. 125-126. Doğal olarak canından bezdirmenin tanımları anılarını kaleme alanın rütbesine göre değişirdi. De Rossi, *La vita di un ufficiale Italiano sino alla guerra*, subayların açısından tasvir ederken, sıradan eratın bakış açısı ADN, L.D.M., *Ragazzo, alpino, parà*, Mg/01 içindeki raporlarda görülmektedir.

lara çarptırılırlardı.[99] Öyleyse zorunlu askerlik yapanların tekrar yazılma sebeplerinden birinin askerlik hayatına intibak evresini çoktan geçmiş olmaları ve bunun sonucunda alayın gayriresmî hiyerarşisi içinde rütbelerine tanınan ayrıcalıklar kazanmaları olduğunu düşünmek en azından akla yatkındır.

Kıdemli askerlerin ilk bakışta yeniden yazılmak için birden çok sebebi görünse bile bazıları açısından işgücünü ticarileştirme özgür koşullarda belirlenmiş bir stratejinin sonucu olmaktan çok mecburi bir tercihe benziyordu. La Marmora kanununa göre genç erkekler yirmi yaşında askere alınır ve beş yıl fiilî hizmetin ardından terhis edilirlerdi. Dolayısıyla askerlik hizmeti hayatlarının yedide birini (hatta yoksul güney bölgelerde ortalama yaşam süresi daha düşük olduğundan daha fazlasını)[100] çalmakla kalmaz, aynı zamanda yaşam döngülerini tam ortasından kırardı. Askerlik hizmetinin acemilerin yaşam döngüleri üzerindeki etkilerinin bireysel koşullara göre değişiklik göstermesi doğaldı. Gelgelelim, askerlik hizmetinin ardından eve dönünce çoğu afallardı, çünkü dünyalarını tamamen değişmiş bulurlardı. Zorunlu askere gidenlerin yokluğunda ebeveynler veya akrabalar ölmüş, yavuklular başka köydeşlerle evlenmiş, arkadaşlar geri dönmemek üzere oradan taşınmış olurlardı.[101] Zaten askere çağrılanların köylerinden ayrılırken herkesle vedalaşmaları rastlantı değildi.

Celp nice gencin profesyonel yaşamını da etkilerdi. Aslında askerlik hizmetinin meslek alanında doğuracağı sonuçlar çağrılanların yaptıkları işe bağlıydı. Belli ki bundan en az etkilenenler köylülerdi, ne de olsa evlerine dönüp başka bir iş aramalarına gerek kalmadan toprağı işlemeye devam edebilirlerdi. Hem rençberlerin terhisten sonra iş bulması kolay olurdu. Köyden uzun süre uzak kalan zorunlu askerin sosyal sermayesi azalmış olsa bile celple askere gitmek köydeşleri tarafından gönüllü bir ayrılık olarak algılanmazdı. Bu nedenle celp askerlerinin çoğu geleneklere göre geri gelenlerin yerel topluluğa ve iş dünyasına dönmelerine yardım eden sosyal yardımlaşma sisteminin dışında bırakılmazlardı.[102]

Buna karşılık celp en çok zanaatkârlara zarar verirdi, çünkü bunların çoğu çağrıldıklarında hâlâ ustaların yanında çıraktılar. Gerçek mesleki eğitimin tanımı 19. yüzyılın İtalyası'nda henüz yapılmadığından, yaparak öğrenmek

99 Rovinello, "Tra Marte ed Atena". Tersi bir eğilim 1830'ların Fransız ikamelerinde görülürdü. Bkz. Humann, "Rapport au Roi présentant le compte général de l'administration de la justice militaire", s. 502.

100 1874'te 20 yaşındakilerin beklentisi 37,7 (doğduklarında 31,2) yıllık ömürdü. Corsini, "Per una storia della statura in Italia nell'ultimo secolo", s. 18.

101 Halk şarkıları ve masalları terhis olanların askerlik deneyimlerini nasıl algıladıklarını incelemek için ilginç kaynaklardır. Bkz. Ferraro, *Canti popolari monferrini* ve Nigra, *Canti popolari del Piemonte*.

102 19. yüzyılın İtalyan köylerinin çoğunda işleyen gayriresmî sosyal yardımlaşma sistemine ilişkin bkz. Lorenzetti ve Merzario, *Il fuoco acceso*.

çıraklığın özünü temsil ediyordu. Dolayısıyla çıraklıktan beş yıllığına ayrılmak uygulamada herhangi bir plana köstek olur ve zorunlu askere gitmiş olanların daha az kazançlı işlerle yetinmelerine yol açardı. Dükkân açmak için gereken beceriler çok karmaşık olmamakla birlikte bu genç erkekler henüz kendi başlarına çalışabilecek kadar usta değillerdi. Üstelik çoğu zorunlu olarak orduya katıldığında eğitim düzeyleri çok düşüktü, alay okullarıysa askerlik dışı alanlarda bilgilerini geliştirmelerine pek katkıda bulunmazdı, çünkü askeriyede talim ve öğrenim ağırlıklı olarak acemileri disiplinli askerlere dönüştürmeyi hedeflerdi. Terhis olduktan sonra bu teknik-askerlik bilgisi zorunlu askerlerin hizmet süresince kazandıkları yegâne beceriydi. Böyle bir uzmanlığın ordu dışında pek bir faydası olmazdı, zaten anılarını yazanların çoğu askere çağrılmış olanların "kariyerlerine" yeniden başlamaya çalışınca göğüs gerdikleri zorlukları vurguluyordu.[103]

Kısaca, daha önce celple askere giden İtalyanların çoğu, tıpkı Avusturyalı ve Fransız yoldaşları gibi terhis sonrasında aynı kaderi paylaşırdı, çünkü orduda geçen uzun yıllardan sonra "gönüllü" asker kalmaktan başka bir mesleki tercih yapamazlardı.[104] Elbette bu durum genelleştirilemez, çünkü eldeki kaynakların hiçbiri tekrar askere yazılmış kimselerin ne mesleki geçmişleri ne de bu gruba dahil olan zanaatkârların sayısı hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Öte yandan beş yıl askerlik hizmetinin ardından sivil alanda istihdam edilme şanslarının azalmasıyla tekrar askere yazılmak zorunda kaldıkları ihtimali yüksektir.

Hepsi bir arada, işgücü ilişkileri açısından orduya asker alımını değerlendirmekle hem tekrar askere yazılmaya ilişkin önceki bazı yorumların sınırlarını belirleyebiliriz, hem de sosyal oyuncuların profesyonel tercihlerini tanımlayan resmî sınıflandırmadan kaynaklanan sorunları saptayabiliriz. Bir yandan, tekrar asker yazılmayı eski askerin yurtseverliğinin göstergesi olarak düşünmemek gerekir. Yeniden orduya yazılmak için ister ekonomik olsun ister olmasın, başka belirleyici etmenler de özendirici olabilirdi. Diğer yandan, gönüllülük ve askerlik yükümlülüğü arasındaki sınır, tıpkı zorunlu ve ticarileşmiş askerî işgücü ayrımı gibi pek de belirgin değildi. Aslında güvenilir askerlerin çoğu hizmet sürelerini uzatmış olanlardı. Bir başka deyişle, hizmet yükümlülüğü ve gönüllülük, askerlik hayatına iki karşıt yaklaşım değil, birbirini izleyen aşamalardı. Aynı zamanda tekrar yazılanların gönüllü oldukları tartışmalıydı, çünkü terhisin ardından ordudaki işgüçlerini ticarileştirmeleri bu insanları zorunlu asker olmaya ve bu şekilde başka herhangi bir meslekten vazgeçmeye zorlayan yasal kısıtlamaların sonucu olarak yorumlanabilirdi.

103 Fambri, "La società e la Chiesa".

104 Bkz. Deák, *Beyond Nationalism* ve Hippler'in bu kitaba katkısı.

Genel olarak 1860'lardaki İtalyan ordusu "tipik" bir daimi zorunlu orduydu, gelişigüzel seçilmiş zorunlu, gönüllü ve isteyerek tezkere bırakmış askerlerden meydana gelmişti. Esasen, İtalyan askerî sistemi yüzünden ordu teoriye denk düşmezdi. Bir kere zorunlu askerlik hizmeti genel bir uygulama değildi, doğrusu elverişli genç nüfusun en yoksul kesimini kapsamıyordu. İkincisi, çoğu "hakiki gönüllü" (1859-1860 seferleri sırasında orduya katılmak için evlerinden ayrılanlar) savaşın sona ermesinden kısa bir süre sonra, monarşi karşıtı duygularından kuşku duyulduğu için terhis edilirdi. Dolayısıyla, gönüllülük büyük ölçüde düzenli ordunun bir parçası değil, ona alternatifti. Üçüncü olarak uzun süreli hizmet ve hükümetin Fransız tarzı yarı profesyonel milisleri tercih etmesi 1860'larda İtalyan ordusunun profesyonellik düzeyini yükseltmişti. Bu politika ordunun 19. yüzyıl İtalyan işgücü pazarında büyük bir işveren olmasını sağlamış, ama aynı zamanda zorunlu askerlerin tercih yapma özgürlüğünü azaltmak suretiyle, hem hizmet sırasında hem de terhisten sonra arz-talep dengesini etkilemişti.

Devlet inşa etmekten ulus inşa etmeye: 1870 sonrasında İtalya'da gönüllüler ve askere çağrılanlar

Akademisyenler hâlâ, Ricotti'nin reformu, *Destra Storica*'nın askerî politikalarının bir devamı[105] mıydı diye tartışadursunlar, "*kan vergisi* karşısında bütün yurttaşlar arasında kutsal eşitlik ilkesi adına"[106] ordunun sosyal bileşimini dengeleme çabası 1870 sonrası askeriye içerisindeki işgücü ilişkileri üstünde önemli sonuçları olan gerçek bir kültürel ve nesnel devrimi temsil ediyordu. Konuyla ilgili tek değişiklik ticarileşen askerî işgücüne yönelik genel bir tutumdu. 1860'larda askerlik hizmetinden kaynaklanan Katolik değerler[107] ve kişisel çıkarlar büyük ölçüde liberal egemen sınıf tarafından askerlik yükümlülüğünü ideolojik olarak haklı çıkarmak için kullanılırdı. Orduya tekrar yazılanlara ek harcırah verilmesi de besbelli en ikna edici silahlardan biri oluyordu.

Nasıl azat parası çoğunlukla kopmayacak bir bağla seçkin kesimle ilişkilendirilmişse, işgücünün ticarileşmesi daha çok meşru ekonomik bir dav-

105 Ricotti politikasının kendinden öncekilerin devamı olduğu fikrini ilk ortaya atan Corsi oldu: *Italia, 1870-1895*. Bunun karşısında duran bir görüş için bkz. Minniti, "Preparazione ed iniziativa".

106 Ricotti'nin kendi verdiği kanun önerisine ilişkin raporundan alıntı için bkz. Ilari, *Storia del servizio militare in Italia*, II, s. 285.

107 1848 anayasasında belirtilen din hoşgörüsü ve Papa'yla süren gerilim Katolik Kilisesi'nin celp uygulamasına resmen ideolojik onay vermesine engel olsa da Hıristiyan değerler İtalyan pedagojisinde zorunlu askerler için önemli rol oynuyordu. Bkz. Paiano, "Religiona a patria negli opuscoli cattolici per l'esercito italiano". Aynısı Çarlık Rusyası'nda da geçerliydi. Bkz. Wirtschafter, *From Serfs to Russian Soldiers*. Fransız örneği için bkz. Roynette, "*Bons pour le service*", 5-6 bölümler.

ranış olarak kabul edilirdi. Diğer bir deyişle, her iki uygulama da hem yasal, hem de ahlâki açıdan makbuldü. Askerlik yükümlülüğü fikri birkaç yıldır ağır basıyordu. Öte yandan daha 1860'ların ilk yarısında 1854/1862 asker alma sisteminin sınırları kendini göstermeye başlamıştı. Bir yandan, kültür karışımı (yurtseverlik heyecanının sonu), demografik (*Risorgimento* savaş gazilerinin çoğunun emekli olması) ve ekonomik (Kuzey İtalya'nın yakın tarihteki sanayileşmesi sayesinde artan iş arzı, yani geleneksel gönüllüler kaynağı)[108] etmenler yüzünden gönüllü sayısı azalıyordu. Sonuç olarak askerî idare sayısız başvuruyla başa çıkmak için kısa süre içerisinde oradan gelecek değerli gelirden feragat ederek yeterli ikame olmaksızın azat işlemlerini onaylamak zorunda kalmıştı. Uygulamada azat çok geçmeden bir tür muafiyet vergisine dönüşüvermişti.

Diğer yandan, liberal propaganda her ne kadar "İtalyanlar yapmak" için ordunun rolünün önemli olduğunu sürekli vurguladıysa da La Marmora'nın ayrımcılığa dayalı askere çağrı sisteminin orduyu iyi örgütlenmiş bir savaş aygıtına ve etkili bir uluslaşma aracına dönüştürmeye fazla katkısı olmadı. Bu bağlamda, Üçüncü Bağımsızlık Savaşı (1866) sırasında Avusturya'ya karşı Custoza ve Lissa'da uğranılan yenilgiler La Marmora'nın asker alım sorununa yaklaşımında doğacak krizin kesin sebebi değildi ama eskiden beri var olan düşünceyi pekiştirdi. Kötü askerî performans ordunun genel imajını kesinlikle sarsıp askerlik kariyerini çekici olmayan bir profesyonel tercih haline getirmiş, ayrıca askerî yenilgi askerlerin ulusa bağlılık duygusundan uzak olmalarına bağlanmıştı. Bunun sonucunda askerlik yükümlülüğü resmen kişisel bir vazife haline getirildi, para karşılığı bundan kurtulmak yasadışı sayıldı ve ordu ticarileşmiş işgücü istihdam etmeye son verdi, çünkü azat etmeye izin vermek ahlâki açıdan insanların kendi ülkelerine ihanet etmesine göz yummakla eşanlamlıydı.

Ek olarak 1870'lerden itibaren İtalyan gençlerin tekrar orduya yazılmak için sağlam gerekçeleri de azalmıştı. Ordu artık sınıf atlama mekanizması değildi. Bütçedeki kısıtlamalar nedeniyle askerlerin astsubaylığa terfileri korkunç boyutlarda azalmıştı. Zaten er ve erbaş seviyesinden gelmiş astsubayların akademide ders görmeden muvazzaf subay olma şansları çok düşüktü.[109] Özellikle İtalya gibi subayların, acemileri gerek ahlâki gerekse yurtseverlik açısından şekillendirecek yaşamsal bir görev üstlendikleri ülkelerde standartlaşmış iyi bir temel eğitimin avantajları artık belliydi. Doğrusu bu "ulusal kadroların" yeter düzeyde teknik bilgiye, yeterli eğitime sahip ol-

108 Olumsuz eğilimin tam tarifi için bkz. Del Negro, "La leva militare in Italia", s. 191.

109 Subayların profesyonelleşmesi 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da görülen bir eğilimdi. Alman subaylarının profesyonelleşmesi için bkz. Demeter, *The German Officer Corps in Society and State*. Fransızlar için bkz. Strieter, "An Army in Evolution".

ması, hükümetin doğal olarak yüksek sosyal tabakalarla ilişkilendirdiği belli ölçülerde monarşiden yana ve sosyalizm karşıtı eğilimler göstermesi beklenirdi.[110] Burjuva olmak kendi başına, birleşmeden sonra "Piemonteleşme" yolunda güvence diye görülmekteydi. Böylece subayların oğullarına ayrılan yüksek ücret ve burslar sıradan insanların çoğunu askerlik mesleğine atılmaktan alıkoymuş, ordudaki yüksek rütbeleri ısrarla salt seçkinlerin ayrıcalığı haline getirmişti.[111] Zorunlu askerler ekseriyetle bu mesajı alır ve hizmet sürelerinin bitiminde terhis edilmeyi yeğlerlerdi.[112] Kariyer beklentilerinin çok sınırlı olması ve alaydaki günlük yaşantılarında karşılaştıkları ayrımcılık[113] da profesyonel askerlerin "sermaye çağı" adı verilen yıllarda yayılmakta olan antimilitarist *Zeitgeist* (çağın ruhu) ile çoktan ateşlenmiş hoşnutsuzluklarının sebeplerinden biri haline gelmişti.

1870-1880 yıllarında askerlik celbi alanların çoğu ordu yaşantısını sadece basmakalıp, çağdışı ve acımasız[114] görmüyor, aynı zamanda bir an önce kapanması gereken kazançsız bir parantez olarak algılıyorlardı. Zorunlu gidenlerin çoğunun anılarında askerlik hizmeti zor ve uzun bir deneyim[115] olarak anlatılsa da artık köklerinden söken beş yıllık bir çile olmaktan çıkmıştı. Hem sürenin kısaltılması hem de Ricotti'nin ısrarıyla ordu ve sivil toplumun bütünleştirilmesi askere çağrılanların hizmetleri boyunca kendilerini hâlâ "sivil hissetmelerini" ve terhisin ardından köylerindeki toplulukla yeniden kaynaşmalarını sağlıyordu.

Acemiler silah altına alınır alınmaz, 1872 disiplin yönetmelikleri onları yerel halkla ilişki kurmaya özendirirdi. Dahası, zorunlu askerler yalnızca ilk öğrenim dersleri görmekle kalmaz, hijyen, tarım ve aile yönetimi gibi yararlı konularda düzenli olarak konferanslara katılırlardı. Görünen o ki bu derslerin özü siyasi ve ahlâki fikirler aşılanmasıydı, çünkü liberal hükümet eski askerlerin, özellikle "iyi sayılar" çekerek yoğun beyin yıkama sürecinden kaçmış olan gençler arasında "akıllıca yaşama ve bütün ülkenin kanunlarına itibar etme itiyatını yaymak suretiyle faydalı olmaya devam etmelerini"[116] istiyordu. Yanı sıra, Ricotti'nin 1872 alay okulları reformunda belirtilen et-

110 Muvazzaf subayların 1870-1880 yıllarında orduyu ulusallaştırma çabalarındaki öncü rolü için bkz. Del Negro, "La professione militare nel Piemonte costituzionale e nell'Italia liberale".

111 19. yüzyılda İtalya'nın askerî okulları ve akademileri için bkz. Caciulli, "Il sistema delle scuole militari in età liberale" ve Pecchioli, *Le accademie e le scuole militari italiane*.

112 Pek çok hatıratın yazarı orduya tekrar yazılmayı reddettiğinden söz etmektedir. Bkz. ADN, Serventi, *Epistolario*, E/89, s. 24.

113 General De Bono, muvazzaf subaylığa terfi ettirilen eski astsubayların, akademide ders görmüş kendi meslektaşları tarafından kışladaki günlük yaşantıdan genellikle dışlandıklarını belirtmişti. Bkz. De Bono, *Nell'esercito nostro prima della guerra*, s. 27.

114 19. yüzyıl ruhu için bkz. Hobsbawm, *The Age of Capital, 1848-1875*.

115 ADN, S. S., *La storia di famiglia*, Mp/91, s. 36-37.

116 Ministero della Guerra, *Regolamento di disciplina militare del 1. dicembre 1872*, madde 10, § 46.

kili ve düzenli eğitim programı asker çağrılanlara sosyal sermayeleriyle birlikte sivil işgücü pazarında başarıyla kullanabilecekleri askerlik dışı değerli beceriler de sunmaktaydı.[117] Zorunlu askere gidenler "sadece" otuz ay silah altında kaldıktan sonra evlerine döndükleri zaman hâlâ bıraktıkları ilişkiler ağına bel bağlayabilirlerdi, üstelik buna ek olarak önemli bir insan sermayesi kazanmış olurlardı. Bu okuma, yazma ve diğer kullanışlı becerilerle sınırlı değildi, aynı zamanda askerlik hizmeti sırasında elde ettikleri deneyim sayesinde kendi köy toplulukları içerisinde kazandıkları sosyal saygınlığı da kapsıyordu. Zorunlu askere gidenler çok seyahat ederler, büyük şehirlerde bulunur, görkemli törenlerde yer alır, hatta bazen şahsen kralla tanışırlardı, bir başka deyişle askerlik hizmeti onları köydeşlerinin çoğundan daha eğitimli ve daha açık fikirli kılardı. Yerel işgücü pazarında bu hatırı sayılır bir rekabet üstünlüğü getirir ve genç yaşlarına rağmen eski askerlerin kendi köylerinde saygıdeğer kimseler olmasını sağlardı. Demek ki terhis olan askerler ister askeriye içerisinde, ister sivil hayatta yapacakları işi seçme özgürlüğüne gerçekten sahiptiler, yeter ki iki seçenek de önlerinde olsun. Tabii eski askerlerin çoğu tercihlerini ikincisinden yana kullanırlardı.

Doğrusunu isterseniz, ikamelerden giderek yoksun kalmak hükümetin ticarileşmiş işgücünü ordudan uzaklaştırma kararında hiç de önemsiz bir etmen sayılmazdı. 1866 savaşındaki yenilgi, hem askerî hem etnik açıdan ticarileşme sorununu gündeme taşımış olsa da tekrar askere yazılmanın kaldırılmasını tek taraflı ve kesinkes siyasal bir tercih olarak yorumlamak yanlış yönlendirici olabilir. İtalyan zihniyetiyle işgücü pazarının gelişimi askeriye içerisinde de emek ilişkilerini etkilemişti.

Yarı profesyonel İtalyan ordusu yıllardır sivil işverenlere karşı insangücü uğruna verdiği mücadeleyi dört unsur sayesinde başarıyla sürdürmüştü. Bunlardan ilki, tekrar yazılan askerlere sunulan rekabet gücü yüksek menfaatlerdi; ikincisi, beklenmedik birleşmeye bağlı olarak gençlerin yurtseverlik heyecanı; üçüncüsü askere çağrılanın yerine geçilmesini ve ticarileşen işgücünü meşru ekonomik stratejiler olarak görme eğilimiydi; dördüncü de zanaatkârlar ve kâtipler başta olmak üzere eski askerler için alternatif iş fırsatları bulunmamasıydı. 1870'lerin ikinci yarısına gelindiğinde bütün bu koşullar değişmişti, askerlik kariyeri giderek cazibesini kaybediyordu. Sonuçta, hükümet 1870 sonrasında orduyu özgür olmayan işgücüne, yani ordu-

117 Alay okulları hakkında bkz. Manghi, "Scuola e caserma"; Mastrangelo, *Le "Scuole reggimentali" 1848-1913;* Della Torre, "Le scuole reggimentali di scrittura e lettura tra il Regno di Sardegna e il Regno d'Italia". İtalyan askerî pedagojisi için bkz. Labanca, "I programmi dell'educazione morale del soldato". İtalya'nın pedagojik çabaları Fransa, Almanya ve Birleşik Krallık gibi başka yerlerde görülenlerle pek çok ortak noktada buluşmuştu. Bkz. Roynette, "*Bons pour le service*", 5-6. bölümler; French, *Military Identities*, 3. Bölüm; Kirn, *Soldatenleben in Württemberg 1871-1914*, 16. Bölüm.

yu "ikinci aileleri" olarak görmek zorunda bırakılan ve meşru tek hedef olan Darwin anlayışındaki yaşam mücadelesini kazanmak için ulusa yardım etmek uğruna savaşan binlerce askere[118] dayandırma kararı aldı (yoksa mecbur mu kaldı?). Ricotti'nin reformuyla birliklerin askere çağrılan zenginler adına adam kiralamaları yasaklandıktan sonra İtalyan ordusunda gönüllülüğü sadece bir yıllık gönüllüler temsil ediyordu. Ne var ki yukarıda da belirtildiği üzere bir yıllık gönüllülerin çoğu "hakiki gönüllü" değildi, daha çok askerlik hizmetini daha kolay ve daha kısa yapmak adına gönüllü olarak yazılmış zorunlu askerlerdi.

Burada da İtalyan ordusuna yazılmış farklı tipte erkeklere, bilhassa gönüllülere mekanik olarak uygulanan standart sınıflandırma yanlış yönlendiricidir. Açıkçası, gönüllü ve zorla alıkonmuş işgücü Birinci Dünya Savaşı kapıya dayanana dek iç içe geçmişti.

Sonuç

İtalyan zorunlu askerlik deneyimine dair bu kısa değerlendirme "genel zorunlu askerlik", "gönüllü" ve "celp askeri" gibi alengirli kavramları kullanırken ihtiyatlı davranılması gerektiği fikrini verir.. Bir tarafta, farklı olguların karıştırılarak "zorunlu ordu" gibi belli belirsiz bir etiket altında yanlış yere toplanması, diğer taraftan da birleşme öncesinin profesyonel hanedanlık milislerinden ulusal zorunlu orduya gidişi yanlışlıkla doğrusal bir ilerleme olarak görme riski söz konusudur.

Aslında yarımadada (hem eşzamanlı hem artzamanlı) işleyen geniş çaplı celp sistemleri zorunlu askerlik hizmetinin askere çağrılanlarla devleti ilgilendiren değişmez ve diyalektik sürecin bir ürünü olduğunu göstermektedir. Bir yandan devlet siyasal ve askerî yetkililerin birbirine zıt gereksinimlerini uyumlu kılmaya çalışır. Diğer yandan da zorunlu askerler bu yükümlülüğe etkili bir şekilde tepkiliydiler. Askere çağrılanlar böyle yaparak zorunlu hizmet kanunlarıyla uygulamalarının şekillenmesine katkıda bulunuyorlardı, çünkü onların direnişi merkezî iktidarı hem reddedişin aşırıya kaçan ifadelerini baskı altına almaya hem de askerlik vazifesine razı gelen askerlere, maddi ya da değil, bazı haklar tanımak suretiyle uzlaşma yolları bulmaya zorlamıştı.

Tabii bu pazarlığın sonucu büyük ölçüde devletin sözleşmeden doğan gücüne bağlıdır. Uzun ve kısa süreli etmenler (finansal kaynakların, altyapı ve etkili bürokrasinin vb. olmayışı) devletin ülke çapında otoritesini dayatma ve zorunlu askerlik politikasını tam da planlandığı gibi uygulamaya koyma kabiliyetini baltalayabilir. Böyle dezavantajlı koşullarda zorunlu as-

118 Ministero della Guerra, *Regolamento di disciplina militare del 1. dicembre 1872*, madde 9, § 39.

kerlik egemen sınıfın uyrukları üstünde otorite sağlayabilecek merkezî bir devlet inşa etmesine yardım edebilir, ancak bu çok sakıncalı bir konudur. Aslında denetim altına alınmamış eyaletlerden asker almak modern "devlet" olmanın en önemli iki öğesi olan meşru şiddet tekelini ve topraklarını dış tehditlere karşı savunma hakkını gerek askerî gerek siyasi anlamda güvenilmez kimselere teslim etmeye benzer. Bu gibi durumlarda "zorunlu ordu" başlıca hedefi egemen sınıfın çıkarları doğrultusunda acemiler seçmek olan farklı askere alım şekillerinin yasal çerçevesine dönüşme eğilimi göstermektedir.

1860'larda İtalya bunun mükemmel bir örneğini sergiliyordu. Birleşmeden kısa süre sonra liberal hükümet yeni eyaletler üzerinde denetim kurmak ve bağımsızlığına karşı dış tehditlerin önünü kesmek adına ülkesine bağladığı bütün topraklara celp uygulamasını getirmişti. Buna rağmen egemen sınıf zorunlu askerliğin genele yayılmasını olabildiğince aza indirgeyerek güvenilmez adamların silahlanma riskini azaltıyordu. Bir başka deyişle, birleşmeden sonraki ilk on yılda hükümetin yurttaşlarına ihtiyacı vardı, fakat çoğuna güvenmiyordu. La Marmora'nın celp sistemi bu ikileme çözüm getirmişti. Doğrusu, İtalyan ulusunu Piemonte celp kanununa göre askere almak yeni doğan milislerin sadakatini denetlemede hükümetin uyguladığı stratejinin temel taşıydı.

Bir yandan ikame ve azat, askerî yetkililere sadakatsiz olabilecek askerler yerine güvenilir olanların –ücret karşılığı– yazılmalarını desteklemek suretiyle monarşi ve birleşme karşıtı duyguların monarşik devletin can damarına sızmasını engelleme olanağı sağlamıştı. Zaten 1860'ların Avrupası'nda askerlik vazifesinden parayla kurtulmak kamuoyu nezdinde hâlâ ahlâken geçerli bir yol olarak görülmekteydi. Benzer şekilde ticarileşmiş askerî işgücü kiralamak İtalya gibi orduda istihdam koşullarının düzgün olduğu ve resmî söylemin tekrar asker yazılmayı işsiz ve yoksul erkekler için kazançlı bir istihdam kapısı olarak tanımladığı ülkelerde geniş kabul görüyordu.

Diğer yandan uzun hizmet süresi subayların acemileri disiplinli askerler ve sadık Savoy tebaasına dönüştürmelerini sağlıyordu. Dahası, sivil yaşamdan beş yıl uzak kalmak zorunlu askerlerin pek çoğunu planlarını gözden geçirmeye ve başka seçenekleri olmadığından "gönüllü" olarak yeniden kaydolmaya götürmekteydi. Her yıl 1.000'i aşkın erkeğin neden tekrar asker yazıldığına bir açıklama getirmek zor olmakla birlikte çağrılanların bu nitelikleri ordunun bütçedeki kısıtlamalara rağmen vasıfsız işgücü uğruna verdiği mücadelede nasıl rekabet edebildiğini açıklamamıza yardım edebilir. Ayrıca özgür olan ve olmayan askerî işgücü arasındaki keskin ayrımın 19. yüzyıl İtalyası'nda ne ölçüde yanlış yönlendirici olabildiğini göstermektedir. Herhangi bir sınıflandırmadan yararlanırken titiz davranmak gerekir.

1870'ten sonra birleşme sürecinin tamamlanması hükümeti zorunlu askerliğin hedeflerinde değişiklik yaparak devlet inşasından ulus inşasına geçmeye yöneltmişti. Barış zamanı "İtalyanlar yapmak" askerlik hizmetinin birinci amacı olmuştu ve buna ulaşmak için Alman tarzı bir celp sistemi kuruldu. Aslında Ricotti'nin yeni asker alma kanunu Almanlarınkine çok benziyordu. Askerlik hizmeti kişisel bir yükümlülük olmuş, hizmet süresi yarıya inmiş, azat ve rastgele ikamenin yerini "bir yıl gönüllülük" almıştı. Doğal olarak bu reform 1875 sonrası askerî işgücünün birkaç değişkenini, en azından süre, gelir ve yasal kısıtlamaları etkiliyordu. Kısaca, gönüllü olarak tekrar orduya yazılmak artık ne kazançlı bir istihdamdı ne de bir sınıf atlama yolu.

Ne var ki yeni zorunlu askerlik kanununun askeriyedeki emek ilişkileri üzerindeki en önemli etkisi ideolojikti. Bilhassa, azat uygulamasının kaldırılması ordunun yalnızca eski askerleri ikame olarak istihdam etmesini önlememiş, aynı zamanda kendi içinde işgücünün ticarileşmesini gayrimeşru hale getirmişti. Vergi ödemek suretiyle askerlik hizmetinden kaçmak giderek askere çağrılanların anayurdun yazgısına kayıtsız kalma yanlışlığına düşmelerinin göstergesi oluyordu. Aynı zamanda azat olan erkeklerin ikame edilmesini, ulusal topluma karşı kendi yükümlülüklerini yerine getirmeye isteksiz "İtalyan kardeşlerine" yardım ederek para kazanmayı ahlâk dışı bir yol olarak görenler giderek artıyordu.

Bunun sonucunda, 1870'lerin başlarından itibaren düşük rütbelilerin askerî profesyoneller olması gerektiği fikri meşruiyetini kaybetmiş ve ordu ekseriyetle askere çağrılanların yerine özgür ve ticarileşmiş işgücünü istihdam etmeye son vermişti. Askeriyede hizmet etmek artık profesyonellerin yerine getirdiği bir iş olmaktan çıkmış, erkeklerin ülke insanlarıyla kardeşlikleri adına üstlenmesi gereken kişisel vazife haline gelmişti.

Nihayetinde, İtalyan durum çalışması celp sisteminin özelliklerinin çoğunlukla siyasal meselelere bağlı olduğunu ortaya koyar. Muafiyet sistemi, ikame, azat ve gönüllü yazılma egemen sınıfın sosyolojik bileşimi ve ordunun siyasal güvenirliğini denetim altında tutmak için başvurduğu en yaygın araçlardır. Teknik iddialar hükümet tarafından genellikle askerlik politikasını haklı çıkarmak için kullanılır, ancak bunlar askere çağrılanların tercihlerini derinden etkilemez.

Benzer şekilde ulus inşasını ilgilendirenler başta olmak üzere ideolojik meseleler askere çağrılanları etkiler. Orduya ulus inşa etme görevi yüklemek celp uygulamalarına yalnızca hizmet süresi, yıllık celbin kapsamı gibi teknik açıdan değil, aynı zamanda celbin resmî ideolojiyi haklı çıkarması, askerî yükümlülüğün anlamı ve askerî işgücünü ticarileştirmenin meşruiyeti bakımından da önemli değişiklikler getirir. Askerlik hizmeti, yurttaşlık ve

ulusal kimlik arasında güçlü bir ideolojik bağ kurulmuştur. 1870'ten sonra İtalyan celp sistemini bu ideolojik çerçeve dışında anlamak mümkün olmaz.

Ekonomik etmenler de önemli rol oynuyordu. Bilhassa bütçedeki kısıtlamalar İtalyan celp sistemini iki türlü etkilemişti. Biri, tekrar orduya yazılan zorunlu askerlerin sayısının sabitlenmesiydi. Diğeri de diğer işverenlere karşı verilen işgücü mücadelesinde ordunun rekabet gücünün sınırlanmasıydı.

Bunun tersine, demografik mesele çok daha az etkili olan bir etmendir, çünkü İtalyan nüfusu geniş çapta askere alma ihtiyacından daha ağır basar. Her şeyden önce birleşme sonrasında birdenbire ortaya çıkan eldeki yeni nüfus Piemonte askerî yetkilileri açısından bir sorun teşkil etmektedir, çünkü siyasal olarak güvenilir askerlerin yüzdesini düşürmüş ve yeni ulusal orduya çok az sayıda güvenilir gönüllü sunmuştu. Askerî işgücü pazarındaki arz sadece elverişli gönüllülerin niceliğiyle ölçülemez. Mevcut bazı "çalışanlar" karşısında işverenin siyasal ve bölgesel önyargıları gerçeklikle piyasadaki işgücü arzını azaltır.

Bu durum çalışmasının *Askerlik "İşi"* projesi gibi böyle artzamanlı ve küresel karşılaştırmalı çalışmaya dahil edilmesinin sebebi, 19. yüzyılda İtalyan zorunlu askerlik deneyiminin diğer celp sistemleriyle ortak yönlerinin ölçüsünü ortaya koymasıdır.

17

ULUS İNŞASI, SAVAŞ DENEYİMLERİ VE AVRUPA MODELLERİ

Britanya'da Zorunlu Askerliğin Reddi

JÖRN LEONHARD

Devlet inşası, ulus inşası ve savaş deneyimlerinin kesişme noktasında: Silahlanan ulus modelinin evrimi

Ulusların ve ulus-devletlerin evrimi savaş deneyimleriyle ilişkiliydi.[1] İçte ve dışta devlet inşasının uzun süreci savaşla onun vurucu darbelerinin tarihiydi. Erken modern dönemin nice teritoryal devletlerinin çoğu Avrupa'nın bu şiddetli yeniden yapılanmasını sağ atlatamadı. 18. yüzyılın son dört ayından 19. yüzyılın sonuna kadar geçen sürede azalarak, 1500 dolaylarında yaklaşık 500 olan sayıları 1900 yıllarına gelirken neredeyse 20'ye düşmüştü. 1794 ile 1815 arasında iyice yoğunlaşan devlet inşası doğrudan savaşlarda kazanılan deneyimle bağlantılı gelişiyordu, 18. yüzyılın Britanya savaş devleti modern tarihin bu temel yanının canlı örneğiydi.[2] Bu karmaşık sürecin parçası olarak siyasal ve sosyal meşruiyetin baskın paradigmaları, ulus ve ulus-devletin yeni anlamına işaret eden savaşın gerekçeleri değişmişti.[3]

Ancak savaş sadece devlet inşasının dışındaki süreçlerle el ele ilerlemiyordu. 1750'lerden itibaren siyasal özgürlük ve katılımın olası yollarını göstermiş, dolayısıyla içte ulus inşasının bir parçası haline gelmişti. İşte bu nedenle modern bir kavram olarak zorunlu askerlik böylesi güçlü bir analitik araç

1 Bkz. Leonhard, *Bellizismus und Nation*, "Nation-States and Wars"; Frevert, *Militär und Gesellschaft im 19. und 20. Jahrhundert* içinde, Frevert, Jaun, Strachan, Förster ve Beyrau imzalı bölümler, s. 17-142; Alman örneği için bkz. Langewiesche ve Schmidt, *Föderative Nation* içinde, Schmidt, Carl ve Buschmann imzalı bölümler, s. 33-111.

2 Bkz. Brewer, *The Sinews of Power*.

3 Bkz. Tilly, *The Formation of National States in Western Europe*, "Reflections on the History of European State-Making", s. 42; "States and Nationalism in Europe 1492-1992".

olmuştur. Savaşın karakteri değişiyordu, yalnızca hanedanlık meselesi ve soyut bir ulus kavramıyla özdeşleşmemiş farklı ülkelerin kiralık paralı askerlerle sürdürülen kabine savaşları olmaktan çıkmış, en azından teoride, bütün ulus adına ve silahlanmış tüm bir ulus ile yapılan bir savaşa dönüşmüştü. Bir yandan, 18. yüzyılın son dört ayından itibaren "ulusal savaşlar" ya da "halk savaşlarının" yeni biçimleri, özellikle 1792'den sonra Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve ardından Fransız devrimci savaşları, artık toplumda daha çok grubun doğrudan savaştan etkilenmesi anlamına geliyordu. Kitlesel ordulara ve toplu zorunlu askerliğe dayalı savaşlarla birlikte 17. yüzyılın ortalarından beri monarşi, hanedanlık ve bölgesel çıkarlar uğruna yapılan geleneksel kabine savaşlarında sivil nüfusu çatışmaların şiddetini doğrudan yaşamaktan ve aynı zamanda 17. yüzyıl mezhep savaşlarının doğurduğu iç savaş dehşetinden korumayı amaçlayan gelenek bozulmuştu.[4] Diğer yandan, ulusal savaşlarla birlikte devlet, savaşın finansal ve askerî araçlarını sağlayacak meşru tek kurum olarak güç kazanmıştı.

Bütün ulus adına yapılan bir savaş bundan önce siyasal ve sosyal katılımda bilinmeyen beklentiler uyandırırdı. Bu sonradan 18. yüzyıl boyunca daha belirgin hale gelerek zorunlu askerliğin de ideolojik esasını oluşturan yeni silahlı ulus kavramının temelini attı. Dışta toplu saldırı ve şiddet biçimi, içteyse katılım aracı olarak savaşın çelişen yönleri, çağın savaş söylemlerinde ve savaşın kesin anlamıyla akla yatkın gerekçesine ilişkin uyuşmazlıklarda büyük bir rol oynuyordu.[5] Dolayısıyla, çeşitli Avrupa toplumlarında din çatışmalarının yaşandığı 17. yüzyılın kritik dönemlerinde böylesine ağırlık kazanan iç savaş kavramı 1750'den sonra savaşın haklı gerekçeleri içinde yerini buldu. Öte yandan 17. yüzyılın aksine, bu artık mezhep çatışmalarının yol açtığı bir iç savaş değildi, artık insan hakları felsefesinden gelen laik kavramlar olarak özgürlük ve eşitlik uğruna savaşılıyordu. Daha 1760'lı yıllarda Fransız filozof Abbé de Mably 18. yüzyılın yayılmacı savaşlarını monarşik despotizmin doğal sonucu olarak tanımlamıştı. Bu da monarşi baskısı altında kalmış bütün ezilen halkların yeni ve uluslararası iç savaşını haklı kılıyordu. Mably böylesi uluslararası bir iç savaşı *bien* (iyi) görürken, *nation militaire* (askerî ulus) bu bağlamda meşrulaştı.[6]

Fransız Devrimi sırasında ve onun ardından 1792'den 1815'e kadar çarpışılan savaşlarda böyle fikirler yeni bir anlam kazandı. Ne var ki bu dönemin savaşları, zorba zalimlere karşı ezilen bütün halkların uluslararası ve dev-

4 Bkz. Münkler, *Über den Krieg*, s. 53-55, 75-77; araştırmanın Alman devletine ilişkin bölümü için bkz. Echternkamp ve Müller, *Die Politik der Nation*; Rösener, *Staat und Krieg*; Wolfrum, *Krieg und Frieden in der Neuzeit*, s. 49-51, 66-68, 95-97.

5 Forrest, "The Nation in Arms I"; French, "The Nation in Arms II"; ayrıca bkz. Kunisch, *Staatsverfassung und Heeresverfassung in der europäischen, Fürst - Gesellschaft - Krieg.*

6 Mably, *Des droits et des devoirs du citoyen*, s. 93-94.

rimci iç savaşındaki değerleri yerini çok geçmeden ayrı ayrı devletler arasındaki ulusal savaşlara bırakmıştı. 1790'lı yıllardan itibaren yaşanan çatışmalar, Otuz Yıl Savaşları'nın sona ermesiyle birlikte Avrupa tarihine damgasını vurmuş geleneksel kabine veya devlet savaşlarıyla, ulus değerlerinin öne çıktığı soyut ilkeler adına sürdürülen iç savaşın yeni ideolojik kavramı arasında bir yerde duruyordu.[7]

Savaş deneyimlerinin karmaşası 19. yüzyıl boyunca daha da belirginleşti. 1860'ların savaşları Clausewitz'in ortaya attığı "mutlak savaş" fikrinin "topyekûn savaş" kavramına dönüştüğüne dair açık işaretler taşırken, bir taraftan 19. yüzyılın savaşları pek çok yönüyle hâlâ geleneksel kabine savaşlarının kurallarına göre yapılıyordu.[8] Diğer taraftan, bu savaşlar en azından teoride, her bireysel savaşçının daha soyut bir milliyet ve millet anlayışıyla özdeşleştiğini yansıtmaktaydı. Savaşın böyle haklı gösterilmesi belli ki 18. yüzyılın son dört ayından itibaren Amerika ve Fransa'da edinilen deneyimlerle yeniden canlanan iç savaş değerlerinin mirasıydı. Eğer günümüzün "ulusal savaş" kavramı çoktandır yurttaşların anayurdu savunmasıyla siyasal katılımcı özneler olarak tanınması arasındaki bağlantıya işaret ediyorsa, demek ki "halk savaşı" bu çağrışımı daha ileriye taşımaktadır.[9] Daha 1760'lı ve 1770'li yıllarda pek çok Amerikalı yazar Britanyalılara karşı savaştan, bir halkın monarşik devlet yokluğunda askeriyesini örgütleme ve seferber etme kabiliyetini temsil eden, aynı zamanda geleneksel devletin silah tekeline meydan okuyan "halk savaşı" diye söz etmişti.[10] Fransa'da devrimci halk savaşı olasılığı 1792'den sonra gelen yeni devrimci rejimler tarafından potansiyel tehdit olarak algılanıyordu. Bundan ötürü yönetimler bu gelişmeyi denetim altına alıp yönlendirmek için planlı girişimlerde bulundular.

19. yüzyıl boyunca, yeni silahlı ulusun gelişi ayrı savaş biçimlerini doğurdu. Bunlardan üç ideal model ayırt edilebilir. İlki, ideal halk savaşı tipini temsil eden gerilla savaşıydı. Bir devletin otoritesinin çökmesiyle birlikte ülke nüfusunun askerî harekâtı örgütleyip yürütmesiydi, bunu geleneksel muharebeler yerine 1808'de Napoléon'un düzenli birliklerine karşı başlatılan İspanyol gerilla savaşı örneğinde görüldüğü gibi küçük, bireysel eylemler şeklinde yapıyorlardı. İkincisi, milis ordularının daha büyük muharebelerde çarpışmak ve silahlı ulusların topyekûn seferberliğinden yararlanmak üzere gönüllü hizmetin iki ilkesiyle devlet denetimi ve profesyonel askerî liderliği birleştirmesiydi. Bu halk savaşında örnek alınan model Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın yanı sıra 1792 sonrasında Fransız devrimci savaşlarının ilk

7 Bkz. Kunisch ve Münkler, *Die Wiedergeburt des Krieges aus dem Geist der Revolution.*

8 Clausewitz, "Vom Kriege (1832/34)", s. 318-319.

9 Wohlfeil, "Der Volkskrieg im Zeitalter Napoleons".

10 Ramsay, *The History of the American Revolution*, I, s. 325.

yıllarıydı. Üçüncüsü, kitlesel celple kurulan orduların savaş için halk seferberliğini tam denetleme ve düzenleme çabasını temsil etmeleriydi. Askerî ve mali devlete muazzam güç kaynakları sağlarlardı. Bütün ulus savunmasının aracı olarak zorunlu hizmet ilkesi aynı zamanda askerlik yükümlülüğünün cefasına karşı halk direncinin üstesinden gelmek için gerekli zor kullanımını da haklı kılıyordu. Fransa (Napoléon İmparatorluğu sırasında) ve Prusya (19. yüzyılın başından itibaren) bu modelin örnekleriydi.[11]

Bununla birlikte kitlesel celp, askerlik hizmeti yükünün eşit paylaşımı anlamına gelmiyordu. Devrimci yurttaş-asker efsanesine rağmen Fransız sistemi pek çok muafiyete olanak sağlamıştı, zaten Napoléon orduları da bütün silahlı ulusun bütünleştiği kitlesel celp ordularından epey uzaktı. Napoléon karşıtı savaşlar sırasında Prusya muafiyetsiz ideal kitlesel celple askerliğe daha da yaklaşmıştı. Yine de Fransa'nın aksine, Gerhard von Scharnhorst ve August Gneisenau'nun başını çektiği Prusya askerî reformları hiçbir zaman askerlik hizmetine karşılık siyasal katılımı gerçekçi bir şekilde vaat edecek şekilde sonuçlanmadı.[12] Napoléon Savaşları'nın sona ermesinden sonra Avrupa hükümetleri, devrimci salgın halinde halkın silahlanmasına karşı daha güvenli araçlar olarak gördükleri profesyonel ordulara geri dönmeye can atıyorlardı. 1815'ten sonra özellikle Fransa ve Alman devletleri bu gelişmeye örnek oldular. 1850'ler, 1860'lar ve 1870'lerin başlarında yaşanan Avrupa savaşlarının gözler önüne serdiği üzere, zorunlu askerliğin tekrar bir seçenek olarak gündeme gelmesi ancak 1850'den sonra başka askerî reformlar bağlamında ve sanayileşme ortamında olacaktı. Bunun yanı sıra 1859, 1866 ve 1870-1871 yıllarında görülen örnekler de toplumları silahlı ulusun tam seferberliğine zorlamayan ve devrimle savaşın birleşmesinden kaçınmaya çalışan kısa askerî operasyonların avantajlarını sergiliyordu. Bir tek 1861'den 1865'e kadar süren Amerikan İç Savaşı örneğinde kitlesel celp bütün korkunç sonuçlarıyla modern savaşın araçlarını gerçek anlamda geliştirmişti.[13]

19. yüzyılın sonlarında yaşanan bu savaşlarda topyekûn savaşın belli öğeleri görünür hale gelmişti, ancak topyekûn savaş, yeni endüstriyel karakteri ve şimdiye dek sayısı bilinmeyen kurbanlarıyla Avrupa'nın ortak bilincinde 1914'e kadar yerleşmeyecekti. Öte yandan Kırım Savaşı, bilhassa 1861-1865 Amerikan İç Savaşı ve 1864-1871 Almanya'nın Birleşme Savaşları gibi yüzyılın ikinci yarısında yaşanan savaşlar çoktandır savaşın anlamının başkalaş-

11 Förster, "Vom Volkskrieg zum totalen Krieg?", s. 78-79; zorunlu askerlik hakkında genel olarak bkz. Kiernan, "Conscription and Society in Europe before the War of 1914-18"; Foerster, *Die Wehrpflicht*; Förster, "Militär und staatsbürgerliche Partizipation"; Levi, "The Institution of Conscription"; Frevert, *Die kasernierte Nation*; Flynn, *Conscription and Democracy*; Moran ve Waldron, *The People in Arms*.

12 Frevert, "Das jakobinische Modell", s. 26.

13 Förster ve Nagler, *On the Road to Total War*.

tığına ve modern savaşın değişen karakterine işaret etmekteydi. Bunun asıl özelliği artan ateş gücüne ve demiryolu ulaşımına dayalı teknolojik ilerlemeyle milliyet ve ulus-devletin soyut ideali uğruna kitlesel seferberliğin yeni bileşimiydi. Bu hedeflere ulaşmak için devletin finansal, ekonomik ve askerî araçları doruğa çıkmıştı. Seferberliğin bu yeni boyutu aynı zamanda savaşın yeni ideolojik haklılığını da gerekli kılıyordu. Savaş artık toprak bütünlüğü ve hanedanlık çıkarları uğruna çatışma olmaktan çıkmış, ulusların ve halkların nihai varoluşu adına yapılır olmuştu. Buysa düşmanın karalanmasını ve devletin ordularıyla halkı arasındaki geleneksel ayrışmanın üstesinden gelinmesini gerekli kılıyordu. Gerek Amerikan İç Savaşı sırasında Kuzey Amerikan ordusunda General Sherman'ın Güney Konfedere Devletleri'nde yürüttüğü eylemlerin, gerekse, ortak şiddetin seviyesi daha düşük olsa bile, Eylül 1870'ten sonra Alman istilacılara karşı Fransız halk savaşında görüldüğü üzere askerî ve sivil alanın bu temel ayrımı sorgulanır oldu.

18. yüzyıldan itibaren savaş ve ulus inşası arasındaki yoğun etkileşim ideal bir silahlı ulus anlayışı yaratmıştı. Bu aynı zamanda anayurdun doğal savunucusu olarak siyasal katılımcı yeni bir yurttaş idealini ve buna göre askerî alanı sivil toplumdan ayırarak kabine savaşları fikrine karşı iç savaş paradigmasının yeniden canlanmasını da kapsıyordu. Öyle bakıldığında, 1792'den sonra çatışmaların ulusal karakter algısı yurttaşlığa ve siyasal beklentilere sivil çağrışımlar getirmişti, bunların en belirgini zorunlu askerlik yoluyla katılımdı. Eğer silahlı ulus modeli hem ulusal benlik hem de düşman imgelerinin radikalleştiği, böylelikle savaşçı efsanelerine ve askerî anılara odaklanan nice etnik çağrışımın bir araya geldiği uzun soluklu sürecin başlangıcına damga vurduysa, bu aynı zamanda tanımın ideal modeliydi. Sık sık alıntı yapılan 1860'lardaki Prusya, 1871 sonrasında Almanya veya 1871'den sonraki Fransa örnekleri bile tüm ulusu kapsayacak zorunlu askerlik uygulamasına hiçbir zaman geçmemişti.[14] Bu ancak, bugün bile kurban sayısını tam olarak bilmediğimiz Birinci Dünya Savaşı deneyimiyle oldu. Bu savaş "eline silah almış sadık bir ulus" kavramına bakışımızı temelinden oynattı.[15]

Bu bölüm 19. yüzyılın son dört ayından itibaren Avrupa'daki askerî modelleri Britanyalılar açısından ele alarak Britanya'ya özgü zorunlu askerliği yeniden kurgulamaya çalışır. Avrupa'daki karşılaştırmalar ışığında zorunlu askerliğin Britanya'da bu kadar uzun süre reddedilmesinin nedenlerini tespit etmek gerekir. Zorunlu askerlik mevzuatını getiren hem kıta ulus-devletleri hem de çarlık Rusyası, Habsburg monarşisi ve Osmanlı gibi imparatorluklara kıyasla, Britanya bu yola ancak 1916'da Birinci Dünya Savaşı sırasında sa-

14 Frevert, "Das Jakobinische Modell", s. 42-47; Krumeich, "Zur Entwicklung der 'nation armée' in Frankreich", "The Myth of Gambetta and the 'People's War' in Germany and France".

15 Chickering ve Förster, *Great War, Total War*.

nayileşmiş savaş bağlamında, gönüllülerin sayısı artık batı cephesinin askerî taleplerini karşılayamadığı zaman başvurmuştu. İlk kısımda, Britanya'daki silahlı kuvvetler, toplum ve imparatorluk arasındaki ilişkinin temel önermeleri tartışılır. İkinci kısım 1870'lerden itibaren Britanya silahlı kuvvetlerinin değişen imgesi, kıta savaşının çağdaş algısı ve silahlı ulus kavramı üstünde yoğunlaşır. Üçüncü olarak bu bağlamda Boer Savaşı'nın anlamına daha yakından bakacağım. Son olarak da kısa bir değerlendirme içinde 1914 öncesinde imparatorluk savunmasının karmaşık yanlarıyla Birinci Dünya Savaşı sırasında Britanya açısından imparatorluğun rolüne değiniyorum.

Silahlı kuvvetler, toplum ve imparatorluk: Britanya'ya özgü bazı gariplikler

Britanya İmparatorluğu'na ilişkin klasik liberal bir açıklama yapan Sir Henry Campbell-Bannerman 1903'te "savaşan bir imparatorluk olmamız söz konusu değil, hiçbir şey de bize bu kuvveti vermeyecek. Eski usul bir sulh imparatorluğu olmaya ise ziyadesiyle müsaitiz" demişti.[16] Boer Savaşı sırasında Britanya'nın yaşadığı sancılı deneyimler ortamında Britanya İmparatorluğu'nu etkileyen temel sorunu açıkça ortaya koymuş ve gelecekte yaşanacak zorlukları önceden görmüştü. Britanya'nın geleneksel askerî yapısı Britanya İmparatorluğu içerisindeki askerî çatışmaların gerçekleriyle nasıl uzlaşabilirdi? Ayrıca 1866 ve 1870-1871 Avrupa savaşlarının sonucunu belirlemiş ve artan uluslararası rekabet döneminde giderek büyük devletlerin siyasal ölüm kalımının önkoşulu olarak görülen yeni silahlı ulus kavramına Britanya'nın nasıl karşılık vermesi gerekiyordu?

Kıta Avrupası toplumlarının tam tezadı olan Britanya yüzyılın ikinci yarısında Almanya, Fransa, İtalya'da veya Amerikan İç Savaşı sırasında Birleşik Devletler'de gelişen ulusal ve halk savaşları tartışmasına sahne olmadı. Bu kavramlar ne zaman Britanyalıların söylemlerinde dile getirilse, Britanya dışındaki ülkeler kastedilirdi.[17] Bu belirti halihazırda savaş deneyimleriyle anakarada ve Manş Denizi'nin ötesinde silahlı kuvvetlerin anlamı arasındaki belli farklılıklara işaret eder. Tarihsel açıdan doğrudan komşusu olmayan Britanya'nın coğrafi konumu ona görece küçük bir profesyonel orduya bel bağlama olanağı tanımıştı. 1914 öncesinde bile planlanmış boyutu kıta ordularının çoğunun dörtte birini bulmuyordu.[18] Üstelik geniş daimi ordular her zaman mutlakiyetçi zorbalığın simgeleri olarak görülürdü. Öte yan-

16 Alıntı yapan Spender, *The Life of Sir Henry Campbell Bannerman*, II, s. 88; bkz. Holland, "The British Empire and the Great War", s. 114.

17 Strachan, "Militär, Empire und Civil Society"; Paris, *Warrior Nation*.

18 Spiers, *The Army and Society*.

dan, 17. yüzyılda yaşanan din savaşlarının sonucu olarak hükümdarlarla hanedanların daimi ordulara dayalı mutlakçı kural getirdiği Avrupa'nın tersine, 1688'de Stuart hanedanlığının son bulmasıyla mutlakiyetçilik deneyimi Britanya'da başarısızlığa uğramıştı. Whig partisinin bu çatışmalara ve 19. yüzyıl başlarında hâlâ süren etkilerine getirdiği yorum daimi orduların mutlakçı, potansiyel Katolik, dolayısıyla İngiliz-dışı ilkelerle özdeşleşmesine geniş bir zemin sağladı.

Artan yoğun silahlanma programları ve diğer Avrupa ulus-devletlerinin kitlesel celp uygulaması karşısında, 1870'ten sonra Britanya'da yapılan tartışmalarda öncelik celp ordusu değildi. Ulusal Hizmet İttifakı'nın sevilen başkanı Lord Roberts bile kitlesel celp ordusunu değil, istila edilmesi durumunda Britanya adasını savunma kabiliyetine sahip özel askerî birimler kurulmasını tercih ediyordu.[19] 1815 öncesinde Fransız devrimci ve Napoléon Savaşları'nda, sonradan 1850'lerin sonlarından 1870'lerin başlarına kadar ulus-devlet inşa etme sürecinde İtalya ve Almanya'da gelişen çatışmalar sırasında Britanya'nın Avrupa'da yaşanan deneyimden payını almaması savaşın değişen anlamı ve haklılığına ilişkin söylemleri ateşliyordu. Buna ek olarak Amerikan İç Savaşı'nın Britanya'da algılanma biçimi de Britanya toplumunun asker millete dönüşmeye hiç yaklaşmadığını vurgular gibiydi. Dolayısıyla silahlı ulus ve halk savaşı yabancı kavramlardı, o dönemin yorumcularına göre ne Britanya'nın mevcut durumuna ne de tarihine uyarlanabilirdi.

Üstelik Britanya ordusu, toplumun bütün gruplarının, en azından teoride, anayurdu savunmak üzere eğitilmesinden yana silahlı ulus idealinden ayrı olarak uzun zamandır kırsal toplumun en küçük birimi olarak görülmekteydi. Bu görüşe göre subaylar toprak sahibi aristokrasi ve asiller arasından alınırdı. Çağdaşların gözünde, kırsal kesimden gelen gönüllü askerlerle birlikte Britanya toplumunun sanayileşmeyen sektörlerinin bozulmamış erdemlerini temsil ediyorlardı. 19. yüzyıl başlarında Britanya ordusunun "çok etnili" olmasına yapılan gönderme Britanya kuvvetlerinde savaşan sayılmayacak kadar çok İskoç ve İrlandalı askerleri kastederdi.[20] İlk başlarda kraliyetin silahlı kuvvetlerinde sadece Protestan subaylar veya askerler hizmet edebilirlerdi. Ne var ki 18. yüzyıl boyunca imparatorluğun hızla yayılması kadar silahlı kuvvetlerin gelişmesi de genel olarak İrlandalı Katoliklerin askere alınmalarını gerekli kıldı. İrlandalı Katoliklerin askere kaydedilmesi daha 1770'lerde başlamıştı. Çok geçmeden deniz piyadeleri, özellikle de Doğu Hindistan Şirketi ordusu için çok sayıda asker devşirildi.[21] Hint

19 Adams ve Poirer, *The Conscription Controversy in Great Britain*, s. 16-18; Roberts, *Defence of the Empire*.

20 Henderson, *Highland Soldier*.

21 Bartlett, "Ireland, Empire, and Union, 1690-1801", s. 73-74.

İsyanı patlak verdiği sırada 14.000 asker barındıran Şirket ordusunun neredeyse yarısı İrlandalıydı, Hindistan'daki 26.000 Britanya askerinin % 40'ını da daha çok yoksul Katolik ailelerden askere alınmış İrlandalılar oluşturuyordu. Sepoy İsyanı'nın bastırılmasında İrlandalı alayların başlıca rol oynamaları Britanyalıların çoğuna Hindistan'daki İrlandalı varlığının boyutlarını göstermişti.[22] Ortaya çıkan Anglo-İrlandalı subay sınıfı 19. yüzyılın Britanya ordusunda ulaştıkları sayılarla orantısız bir rol üstlenmişti. Britanya silahlı kuvvetlerindeki bütün subayların yaklaşık % 17'sine ve Hindistan'da hizmetli subayların tamamının en az % 30'una denktiler. Britanya silahlı kuvvetlerinde hizmet eden İrlandalı askerler ağırlıklı Katolik olsalar da subaylar genelde oğullarına kariyer arayan daha düşük seviyedeki soylu Protestan ailelerden seçilirdi.[23]

19. yüzyılda Britanya ordusuna ilişkin geleneksel yorumlar centilmen subaylar ve köylü askerler gibi amatör bir ideale bağlı kalmak suretiyle bu gruplaşmanın askerî profesyonelleşmenin önünü kestiğine ışık tutar nitelikteydi.[24] Ancak daha yakın tarihli araştırmalar ışığında, bu görüşün yakından ele alınması gerekir. Fransa, Almanya ve İtalya'yla karşılaştırıldığında, Britanya'da dönemin savaş söylemlerinde baskın gelen 1859-1861, 1864, 1866 ve 1870-1871 yıllarının ulusal savaş ya da halk savaşı kavramları değil, Britanya İmparatorluğu'nun genişlemesine eşlik eden "küçük savaşlar" olmuştu.[25] 19. yüzyılın başından sonuna kadar Britanya kendi kolonilerinde aşağı yukarı kesintisiz askerî harekâtlarla uğraşıyordu, bu savaş deneyimleri kuşkusuz 1848 ve 1871 arasında anakarada yaşanan ulusal savaşlardan apayrıydı. Ordunun kırsal Britanya'nın en küçük birimi olduğu imgesine de yine bu bağlamda karşı çıkılmıştı. Boer Savaşı'nda Britanyalıların karşı karşıya kaldıkları askerî kriz, dönemin pek çok gözlemcisine bakılırsa, Britanya anayurdunun şehirleşmesi ve sanayileşmesine bağlı olarak subaylarla askerlerin sosyal yozlaşmasının sonucuydu.[26] Emperyal savaş deneyimi böylece endüstriyel İngiliz toplumunun modernliğinin ve bu modernliğin beraberinde getirdiği sonuçların yeni ve eleştirel bir bakışla değerlendirilmesinin ortaya çıkışına sebebiyet veriyordu.

Küçük sömürge savaşlarının sonucu, yalnızca ordunun siyasal rolünü değil, sosyal bileşimini de değiştirmişti; toprak sahibi soylularla aristokrasiden askere alınan subay sayısını azaltıyordu. Ordu bir bütün olarak daha şehirli;

22 Bartlett, "The Irish Soldier in India, 1750-1947"; Kenny, "The Irish in the Empire", s. 104-105.

23 Kenny, "The Irish in the Empire", s. 106-107; Bartlett, "The Irish Soldier in India", s. 20-21.

24 Strachan, "Militär, Empire und Civil Society", s. 79; ayrıca bkz. Beckett, *The Amateur Military Tradition*.

25 Callwell, *Small Wars*.

26 Cairnes, *The Absent-Minded War*; L. S. Amery, *The Times History of the War in South Africa*; Forster, *The Army in 1906*.

İrlandalı, İskoç ve Galli askerler idealine ters düşecek şekilde İngiliz ağırlıklı olmuştu.[27] Artık imparatorluk içerisindeki pek çok farklı etnik grubu bütünleştirmeyi amaçlayan çok etnili celp ordusu değildi. Bu bağlamda çok etnili olmak lisanla değil, tarihsel olarak Britanya Adaları'nın farklı bölgelerinde gelişmiş olan "ötekilik" anlayışıyla ilişkiliydi. İmparatorluğu bir arada tutmada ordunun temel rol üstleneceği beklentisi aslında, silahlı kuvvetlerle özdeşleşmiş farklı bir ortak imgenin ürünüydü. Buna göre ordu bizzat yüksek orandaki İrlandalı ve İskoç askerlerle subaylarını birleştiren bir semboldü. Bu birlik aynı zamanda Britanya İmparatorluğu'nun tam merkezi olarak görülürdü. Böylelikle ordunun birleşmedeki rolü imparatorluğun birliğinden ayrı tutulamazdı, İrlanda örneği bunu göstermişti.

Askeriyenin kamuoyundaki algısında görülen bu değişimi anlamak için liberallerin orduya ve savaşa yönelik tutumundaki değişikliği dikkate almak gerekir. Tarihçiler uzunca bir süre Gladstone liberalizmine ve onun üstünde durduğu İrlanda'ya özerk yönetim yetkisi tanınmasıyla, İngiliz egemenliği altında birleşmenin sembolü olarak ordu arasındaki düşmanlığa dikkat çekmişlerdi. Bu bağıntı 19. yüzyılın sonlarına doğru temelden değişti. Düzenli kolluk kuvvetlerinin kurumsallaşmasıyla ordu yurtiçinde kanun ve düzeni koruma işlevlerinden kurtulmuştu. Sömürgelerdeki çatışmalarda silahlı kuvvetlerin kahramanca ve Hıristiyan imgeleri birleşince, kara ordusuyla donanma Britanya İmparatorluğu'nun ve Britanyalı olma idealinin timsali olmuştu. Bu boyut, bir yanda silahlı kuvvetlerin sosyal bileşimi, diğer yanda kara ordusuyla donanmaya kamuoyunun bakışını özenle birbirinden ayırmanın gerekli olduğunun altını çiziyordu.

Emperyal-ulus ve yeni silahlı ulus modeli

1864-1871 arasında gerçekleşen Almanya'nın birleşme savaşları sırasında Britanya'daki gözlemciler büyük celp ordularının yeni anlamını ve silahlı kuvvetlerin yeni ulusal çağrışımını öngörememişlerdi. Bu nedenle kıta savaşı algısı ve imparatorluğun silahlı çatışma deneyimi, 1914 öncesinde Britanya toplumuyla silahlı kuvvetler arasındaki ilişkiyi belirleyen başlıca etmenler oldu.[28] Britanyalı olmak yeni bir anlam kazanmış, birliğin ötesine geçerek kıta ve im-

27 Strachan, "Militär, Empire und Civil Society", s. 86; Harries-Jenkins, *The Army in Victorian Society*; Skelley, *The Victorian Army at Home*; Hanham, "Religion and Nationality in the Mid-Victorian Army".

28 Preston, *Patriots in Arms*; Maurice, *War*; Henderson, *The Science of War*, "The British Army", "Foreign Citizens", "War"; Hart, *Reflections on the Art of War*, *Moral Force in War*, *A Vindication of War*; Oman, *A History of the Art of War*; Risley, *The Law of War*; Maude, "M. Bloch as a Prophet"; Browning, *Wars of the Century and the Development of Military Science*; Foster, *Organization*.

paratorluk savaşı algısıyla iyice pekişmişti.[29] 1870-1871 savaşlarında açığa çıkan kitlesel savaşma hali "savaş kahramanlığının düşüşü" ile başa baş gidiyordu.[30] Bütün ulusun silahlanması için görünür ihtiyacın simgeleştiği geniş celp orduları paralı askerlerden kurulu profesyonel ordu imgesini zora sokmuştu: "Paralı askerleri yaratmış sabırsız askerlik ruhu artık zayıflıyordu."[31]

Aynı zamanda Britanya silahlı kuvvetlerinin "Hıristiyan asker" nakaratı kamuoyunun ordu algısını da şekillendiriyordu. Aslında imparatorluk savaşları deneyiminden türemiş bir ifadeydi. Britanya'nın kendi içinde büyük daimi orduların bulunmayışı dikkate alındığında, ulusal ve Hıristiyan değerlerin timsali olarak "sapına kadar asker" imgesi gitgide popüler hale gelmiş ve anti-militarizmin geleneksel anlayışlarını gölgede bırakmaya başlamıştı.[32] Bu süreç 1815'ten önce Fransa'ya karşı savaşlarda çoktan başlamış ve Kırım Savaşı'yla 1857-1858 Hint İsyanı sırasında yeniden canlanmıştı. 17. yüzyılın çatışmalarının bağrından gelen ve İngilizlerin ulusal benliği açısından büyük önem taşıyan anti-militarizmin yurttaşlık öğesi yüce Britanya'nın emperyal-ulusun etnik ve ırkçı çağrışımlarıyla giderek iyice gölgede kalırken, aynı zamanda birliğin farklı kesimlerini bir araya getiriyordu. Kırım Savaşı ortamında, Lord Panmure ordunun değişen imgesini 1855'te şöyle vurgulamıştı: "Mevcut tecrübemizin, ordumuzun kolonyal muhafız yahut mahalli polisten daha fazlası olduğunu; yabancı memleketlerdeki şanımızın baki kılınmasına, harpte nasıl hayranlık ve dehşet salıyorsa, sulhta da itibar görmesine vesile olacağını vatandaşlarımıza ispatlayacağına itimat ediyorum."[33] *Times* gazetesi 1856'da ek olarak "mazide kalan günlerde ordu aleyhinde görülmüş muhtemel husumet çoktan kaybolmuş bulunuyor. Askerin kırmızı ceketi memlekette itibar görüyor" diye yazmıştı.[34] Hint İsyanı'nın 1858'de başarıyla bastırılması, Britanya'nın Hıristiyanlık vazifesi, uygarlık için öncü rolü ve barbarlara karşı üstünlüğüne işaret eden nice karşılık görmüştü. 1858 yılında *Baptist Magazine*'de belirtildiği gibi, "İsyan medceziri Hıristiyanların, bizim Lawrencelarımız, Edwardlarımız, Montgomerylerimiz, Frerelerimiz ve Havelocklarımızın hikmet ve cesaretiyle tersine dönmüş [bulunuyor]. Tanrı sanki onları bu maksatla bilhassa tercih etmiş."[35]

Bu görüş açısıyla Tanrı'nın verdiği görev en büyük fedakârlıkları bile haklı göstermeye hizmet ederdi: "[...] bir nefer Kraliçe'ye ve vatanına, aynı zaman-

29 Ely, *The Road to Armageddon*; MacDonald, "A Poetics of War"; Wilkinson, *Depictions and Images of War in Edwardian Newspapers*; Jahr, "British Prussianism".

30 Dalberg, *The War of 1870*, s. 41.

31 Grant, *British Heroes in Foreign Wars*, s. vi.

32 Anderson, "The Growth of Christian Militarism in Mid-Victorian Britain".

33 Alıntı Bartlett, *Defence and Diplomacy*, s. 126.

34 *The Times*, 22 Ekim 1856, s. 6.

35 *Baptist Magazine* l (1858), s. 323.

da Tanrı'ya ve nasihatlerine sadakat gösterirken, diğer taraftan Sulh Hükümdarı'nın kaidelerini ve düsturlarını, dünya sahnesinde beraber vazife yaptığı kimselerin huzurunda icra ettiğinde bu ameli hayata geçirmiş olur."[36] Dolayısıyla "İsa'nın askeri" teması akıl çelici bir benlik uyandırırdı: Britanya ulusu sanki tanrısal bir görev doğrultusunda hareket ediyordu. Subaylar da askerler de ya Hıristiyan kahramanlar gibi davranmalı ya da şehit olup ölmeliydi. Britanya'nın sanayi toplumu gerçekliklerine ters düşecek şekilde silahlı kuvvetlerin yücelik çağrışımı, koşulsuz varoluşun görülmedik karşı-imgesini yaratmıştı. Bu aynı zamanda Britanya İmparatorluğu'nu bıkıp usanmadan Britanya sanayi toplumunun karşı-dünyası olarak sunan dönemin savaş edebiyatının muazzam başarılarını da açıklamaktadır.[37] "Britanyalı mertliği" bu bağlamda kilit sözcük olmuştu. Hindistan örneğinin kanıtlarıyla gösterdiği üzere Britanyalıların ortak niteliğini tanımlamak için kullanılırdı: "Hindistan seferlerinin tarihinde her yaprak, şerefli Britanyalı mertliğiyle parlar. Tabiatın bütün kuvvetlerinin askerlerin ilerlemesine ekseriya mani koyduğu bir memlekette, bir an sertlikte emsalsiz iklim şartlarına, bir an tropik güneşin yakıcı şuasına karşı [...] İngiltere ve İngilizler birinci sınıf askerî talimde fazlasıyla cesur mahalli askerlere karşı zor kazanılmış zaferlerle iftihar edebilirler."[38]

Ordu algısındaki bu değişiklik dışında, 1870'ler boyunca imparatorluk Britanya'nın dünyadaki askerî pozisyonu açısından yeni bir anlam kazanmıştı. Rus birlikleri Osmanlı İmparatorluğu'na karşı saldırıya geçtiklerinde Başbakan Disraeli, Hindistan'daki yerli birliklerin müdahalesi için emir verdi. Bunlar artık Britanyalı sömürge askerleri değil, Britanya'nın statüsünün güvencesi ve imparatorluğun tamamının bütünleşmesine hizmet eden donanma, sömürge ordusu ve yerli silahlı kuvvetlerin bileşimiydi. Kuşkusuz bu idealleştirilmiş bir yorumdu, ama Avrupa kıtasında gelişmiş silahlı ulus modelinin Britanya İmparatorluğu'nda neden gerekli görülmediğini de açıklıyordu: "İngiltere kendine ait gemilerin Akdeniz'i kapladığını gururla görmüş olmalı; imparatorluğun dört bir tarafından gelmiş askerlerin tamamının ona ve onun hükümetine gösterdiği disiplin ve vefayı [...] gururla görmüş olmalı. Hindistan'dan gelen askerlerin teşhir ettiği imparatorluğun vatanperver ruhuna bizzat şahitlik etmeyi [...] şanlı dük efendimize bırakıyorum."[39]

---

36 Ballantyne, *In the Track of the Troops. A Tale of Modern War. With Illustrations* (Londra, 1878), alıntı kaynağı Hannabus, "Ballantyne's Message of Empire", s. 68; ayrıca bkz. Ballantyne, *The Settler and the Savage, Blue Lights; or Hot Work in the Soudan.*

37 Hodder, *Heroes of Britain in Peace and War*; Rhodes, *Khartoum. Khartoum has fallen, and Gordon a Prisoner*, s. 5; Howard, "Empire, Race and War in pre-1914 Britain"; Walls, "Carrying the White Man's Burden".

38 Armytage, *Wars of Queen Victoria's Reign*, s. 228.

39 Disraeli, "Berlin Treaty. Speech in the House of Lords, 18 Temmuz 1878".

Bu imge ve Britanya ile kıtadaki askerî gelenekler arasındaki farklara odaklanma 1860'lar ve 1870'lerin başında kıta savaşlarında edinilen deneyimlerle zora girmişti. Dönemin Britanyalıları artık küçük profesyonel ordu idealiyle büyük celp orduları arasındaki üstü kapalı karşılaştırmaya yanıt bulmak zorundaydılar. Bununla birlikte Avrupa'nın çok etnili imparatorluklarının aksine, bu tepkiler Birinci Dünya Savaşı deneyiminden önce Britanya ordusu teşkilatının tamamen alaşağı edilmesine yol açmadı, ama genel anlamda silahlı kuvvetler ve toplum, özel olarak da imparatorluk savunması arasındaki bağıntıya ilişkin giderek yoğunlaşan bir tartışmayı ateşledi. Bırakın Almanya veya Fransa'yı, Habsburg monarşisi, çarlık Rusya ya da Osmanlı İmparatorluğu örneklerini izlememenin nedeni, belki de Britanya tarafından yürütülen imparatorluk savaşlarının coğrafyadan yoksun olmasında görülebilir. Britanyalılar, en azından Boer Savaşı'ndan önce, Çarlık Rusyası'nın 1856'da, Habsburg monarşisinin 1859'da ve 1866'da veya Osmanlı İmparatorluğu'nun 1870'lerde, sonra tekrar Balkan Savaşları sırasında yaşadıkları doğrudan askerî krizlerle hiç karşılaşmamışlardı. Britanyalıları harekete geçirecek benzer bir baskı olmamıştı, bu da Kraliyet Donanması'nın asla gerçek anlamda meydan okunmayan üstünlüğüyle pekişen bir etmendi.

Yine de popüler bir fikriyat olan Sosyal Darwinizmin eşlik ettiği kıta modeli silahlı ulus algısı, Britanya askerî örgütlenmesi ve imparatorluğun gelecek beklentilerine ilişkin dinamik bir tartışmayı körüklemişti. Gelecekte yaşanacak savaşı tahayyül eden dönemin insanlarını, askeriyenin geleneksel görüşü üstünde ciddi ciddi düşünmeye ve sorgulamaya zorluyordu. James Ram 1878'de *Philosophy of War* adlı eserini yayımladığında İngiliz ulusunun Romalılara benzeyen savaşçı kökenleri üzerinde duruyordu: "Aslında İngiliz milleti [...] birbiriyle akraba muhtelif kavimlerin kendi aralarında fasılasız harp etmesinden vücut bulmuştu. Zamanla ziyadesiyle muharebe arzusuna sahip kavimler diğerleri üzerinde peş peşe hâkimiyet kurdu ve bu sayede büyük bir milletin ana hatları tayin edildi. Sırasıyla Roma ve Makedon krallığının başını çektiği antik İtalya ve Yunanistan'da da aynen böyle olmuştu." Ram, 1871 yenilgisinden önce ve sonraki Fransa'yla karşılaştırıldığında savaşın canlandırdığını anladığı savaşın etkilerini İngiliz ulusuna da uyarladı: "Mukaddes addedilen bir şeyin şevkle müdafaasında harbi fedakârlık görmeyen herhangi saf bir millet mevcut muydu? Hangi memlekette umumun hayatı İngiltere'deki kadar saftır? Hem de İngilizler cihanın bir tarafında sürekli harp halindeyken. Aşağı Fransız İmparatorluğu'nda sulh hâkimdi, lakin ne kahpe bir sulhtu bu, hem Franko-Alman harbinden beri Fransa ne kadar da saf olmuştur."[40] Ram aynı zamanda, eğer küçük profesyonel ordu için gönüllülere güvenmeye bel bağlamayı sürdürürse, Britanya'yı itibarını ve güç-

40 Ram, *The Philosophy of War*, s. 32-33, 40, 47.

lü statüsünü kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya görüyordu. Disiplinli ve etkili celp ordularının askerî başarıları silahlanan ulus modelinin üstünlüğünü açıkça gözler önüne sermişti. Buna karşılık Britanya, ulusun ve dolayısıyla imparatorluğun ayakta kalmasını güvence altına alacak araçları kaybetmek üzereydi: "Şayet İngiltere gönüllü askerleri vatanı müdafaa etmek yahut imparatorluğun bekası için kâfi derecede kumanda edemez ise, bir an evvel muktedir millet rolünden vazgeçmemiz daha münasiptir. Kendi bünyesinden gönüllü askerler bulamayan bir millet buna kifayetli başka bir millet tarafından fethedilmeye müstahaktır."[41] Ram'in savundukları Sosyal Darwinist seçilim modelinden çıkmıştı, bunları, zorunlu askerliği miadını doldurmuş ve tehlikeli olarak gören geleneksel savları eleştirmek için kullanırdı: "Tabiat ne zaman [...] tabii intihap listelerini meydana getirse [...] biz İngilizler meydanı sahiden bizden daha zayıf rakiplere mi terk etmeliyiz? [...] Bütün milletlerin birbirleriyle hâkimiyet mücadeleleri için silahlanması ve talimi, tabiatın onlara son davetidir, hangi ırklarda hakikaten faik olduğunun, hangilerinin arzı işgal ve ikmal etmeye daha münasip olduğunun tespitinde bundan gayri bir şey yapmayacaktır."[42]

Ram'e göre, hem Avrupa kıtasının hem de imparatorluğun ikili algısı Britanya'yı askerî açmaza sokmuştu. Bütün ulusların adına yürütülen Avrupa savaşları Britanya'yla anakara arasındaki farklılıkları su yüzüne çıkarıyordu.[43] Britanya deniz filosuna ve güçlü donanma imgesine odaklanırken, anakaradaki toplumların askerileşmesiyle karşı karşıya kalınca geleneksel askerî yapı giderek daha çok baskı altına girmişti: "Modern sistemin hususiyeti, her memlekette askerî teşkilatın, vasıtalarının ve usullerinin bütün zümreleri alakadar ettiğini bariz göstermesidir. Bilhassa umumi hizmetin tesis edildiği kıta devletlerinde bunu müşahede etmek mümkün. Almanya'da askerî sahalar dahiline giren işlere bütün zümreler aşinadır. Fransa'da ordu şevkle destek görür." Britanya'da, diyordu devamında, donanma "bizim birinci hattımız" olmuştu, ayrıca umumun ona gösterdiği ilgiden yakınmak için herhangi bir sebep bulamıyordu. Orduyla ilişkili Britanya yasama organını "herhangi bir kıta milletiyle aynı derecede mesul" olmasına karşın "murakabenin tatbiki için elzem" eleştirel bilgiyi edinmekte biraz yetersiz görmekteydi. Ram bunu "milli tarihimizin şartlarına" yormuştu. Ancak bütün ulusun silahlanması idealinin tersine, bütün ulusun kaynaklarını seferber etmeye hazır olan Britanya silahlı kuvvetleri, gerek Britanya'nın tarihsel deneyimle-

41 *A.g.e.*, s. 72; Hayes, *Conscription Conflict*; Adams ve Poirier, *Conscription Controversy in Great Britain.*

42 Ram, *The Philosophy of War*, s. 75.

43 Kinglake, *The Invasion of the Crimea,* VI; Barrington, *England on the Defensive;* "Imperial Defence", *Royal United Service Institution Journal* (1884); Hamley, *National Defence.*

ri, gerekse kuruluş benliğine denk görülen gönüllü sistemine bel bağlamayı sürdürdü. "Kâh düşmanla göğüs göğüse kâh denizde yahut yabancı bir garnizonda, gönüllü sistemin bahşettiği ruhun ve haletiruhiyenin vasfı hesaplanamayacak kadar kıymetlidir; hem bu sadece nizami orduda böyle olmaz, tahsisatını teminat altına almak için lüzumundan fazla tatbikat yapan ekseriyet gibi, kendi iradesiyle katılan gönüllü de aynı derecede kendi kıymetinin timsalidir."[44]

Ordunun 1815'ten önce ve sonra rağbet görmesine rağmen silahlı ulus İngiliz-dışı yabancı bir kavram olarak kaldı. Britanya'nın kendine doğrudan askerî darbe vurmayacak coğrafi açıdan uzak yerlerde gelişen küçük çaplı savaşlara imparatorluğun katılması, askerî yapıda kökten bir değişikliğe gidilmesinin ivedi bir gereklilik olmadığı kanısını artırıyordu. En azından 1890'lara kadar bu konuda ciddi bir baskı olmadı. Özellikle denizde Anglo-Alman rekabetinin yaşandığı ortamda, gelecekte bir savaş olasılığının Britanya'yı doğrudan etkileyecek olması giderek daha gerçekçi görünüyordu. Buysa yeterli bir askerî yapıya ilişkin tartışmaları körüklemiş ve imparatorluğun savunmasında kilit sözcük olarak tartışmalardaki yerini almıştı.[45] Deniz emperyal-ulusun statüsünü güvence altına alacak olan yine Kraliyet Donanması gibi görünüyordu: "Almanya için kara ordusu neyse, Britanya İmparatorluğu için Kraliyet Armadası ondan daha fazlası. [...] Deniz kuvvetlerinin faikıyeti [...] kudretli bir istikbal vaat ediyordu. Bugünün Britanya İmparatorluğu'nun nazarında milli mevcudiyetinin yegâne muhtemel teminatıdır."[46] Ancak gelecekte bir saldırıya uğrayacağı korkularıyla Almanya ve Britanya arasında denizde süren rekabet coğrafi olarak uzak imparatorluk savaşlarını zora sokuyordu. Gelecekte çıkacak bir savaşı ve Britanya Adaları'nın istilasını kurgulayan sayısız roman 1914 öncesinin ortak histerisinin artmasına yol açmıştı.[47] Almanya artık 16. yüzyılda İspanya, 17. ve 18. yüzyıllarda Fransa'nın oynadığı ulusal baş düşman rolünü devralmıştı.[48] Mezhep ve ideoloji düşmanı imgelerinin yerini artık rekabet eden sanayi toplumları yapısı

---

44 Dalton ve Goodenough, *The Army Book for the British Empire*, VI, s. 88-89.

45 "England's Unreadiness for War", *National Review* 9 (1887), s. 153-169; "Naval Warfare and National Defence", *Quarterly Review* 174 (1892), s. 534-566.

46 Clarke ve Thursfield, *The Navy and the Nation*, s. 3; Clarke, "The German Strategist at Sea"; Thursfield, "Captain Mahan's Writings", "The Jeune École Française"; bkz. Rüger, "Nation, Empire, and Navy".

47 "The Battle of Dorking", *Blackwood's Magazine* (Mayıs 1871); Colomb ve diğerleri, *The Great War of 189. [sic] A Forecast*; Cave ve Tebbutt, *The British Army and the Büsiness of War*; Le Queux, *Invasion of 1910, with a full Account of the Siege of London*; *A Second Franco-German War and Its Consequences for England*; Wells, *War in the Air*; Ford ve Home, *England Invaded*; Chesney, *The Battle of Dorking, being an Account of the German Invasion of England*; Doyle, *Great Britain and the Next War*.

48 Searle, *The Quest for National Efficiency*; Robbins, *Present and Past*.

almıştı. Askeri güç, sanayiden elde edilen verimlilikle görünür hale gelince ulusal kuvvetin doğrudan bir sonucu olarak görülmüştü.

Emperyal savaşta kırılma noktası olarak Boer Savaşı

1860'lar ve 1870'lerde yaşanan kıta savaşı algısından sonra Boer Savaşı deneyimi Britanyalıların söylemlerinde silahlı ulus kavramına dair büyük bir dönüm noktasına işaret ediyordu. Britanya'nın askerî operasyonlarda karşılaştığı ilk sorunların, Boerlerin başarılı seferlerinin ve küresel seyircinin önünde yaşanan modern medya savaşı olarak olayların karakterinin birleşimi, bu deneyimi Britanya İmparatorluğu içerisinde önceden yapılmış küçük savaşlardan ayrı kıldı.[49] 1870'lerin tersine, Britanya bu defa doğrudan etkilenmiş ve imparatorluğu etkili savunma kabiliyeti ciddi bir tehdit altına girmişti. Sonuç olarak başarılı bir emperyal-ulus algısı ağır sarsıntı geçiriyordu. Boer Savaşı aynı zamanda imparatorluk savaşının gerçekliklerinin gözler önüne serildiği bir dönüm noktasıydı. Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'dan binlerce gönüllü, iki küçük devleti fethetmek ve bunları Britanya İmparatorluğu topraklarına katmak için Britanya kuvvetlerine katılmışlardı. Boer tarafındaki bazı İrlandalı savaşçılara rağmen Britanya'da Boer yanlısı hareket 1900'deki "Haki" seçimlerinin de gösterdiği gibi başlangıçta savaşa rağbeti epey artırmıştı. İlk başlarda "beyaz adamın savaşı" olsun diye imparatorluğun diğer kesimlerinden "kara derili asker" alınmaması yönünde karar verilmişti. Ne var ki gerek Britanyalılar gerek Boerler çatışmalar sürerken Afrikalı nüfustan asker devşirmek zorunda kaldılar. Sonuçta, keşif eri ve işçi olarak hizmet eden Afrikalı sayısı 100.000'i geçmişti. 1900-1902 döneminde Britanya kuvvetlerinin başkomutanı Lord Kitchener 10.000'in üzerinde silahlı adamı olduğunu itiraf etmek zorunda kalırken, bu konuyu araştıran David Lloyd George'un bu sayının yaklaşık 30.000 olduğu tahmini daha gerçekçiydi.[50] Daha önemlisi, askerî çatışmanın çok geçmeden Britanya kolonyal kuvvetlerinin eksiklerini ortaya çıkarmasıydı. Nihai zafere ulaşmak için sayıca üstünlük ve savaş araçlarının keskinleştirilmesi, özellikle Boerlerin çiftliklerinin sistematik yıkımı ve kadınlarla çocukların yeni kurulmuş "toplama kamplarına" sürgün gönderilmesi gerekiyordu.[51]

Görünürdeki savaş coşkusunun altında Güney Afrika'daki olaylara kamu-

49 Hampton, "The Press, Patriotism, and Public Discussion"; Steinsieck, "Ein imperialistischer Medienkrieg."

50 Saunders ve Smith, "Southern Africa, 1795-1914", s. 618-619.

51 Price, *An Imperial War and the British Working Class*; Pakenham, *The Boer War*; Warwick ve Spies, *The South African War*; Friedberg, *The Weary Titan*; Grundlingh, "The Bitter Legacy of the Boer War"; Surridge, *Managing the South African War, 1899-1902*; Dennis ve Grey, *The Boer War*.

oyunun tepkileriyle bunların yeni kitle iletişim araçlarınca yorumlanması da emperyal-ulus benliğinde derin bir bunalımı yansıtıyordu. William Lecky, savaşın Britanya ulusu için büyük bir düş kırıklığı anlamına geldiğini ifade etmişti.[52] Ayrıca askerî operasyonlar geniş çaplı eleştiriye yol açmış, bu da geleneksel imparatorluk yurtseverliği karşıtlığına dönüşmüştü. Dönemin eleştirmenleri açısından savaş, imparatorluğun giderek barbar şiddete dayanması, bunun da Britanya'ya muazzam bir finansal yük getirmesi, böylelikle yurt içinde Alman modeli ilerici sosyal reformları engellemesi anlamına geliyordu.[53] Bu bağlamda, eğer uygulanacak olursa zorunlu askerlik Britanyalı işçiler için ek bir yük daha olacak gibi görünüyordu: "İmparatorluk ve Zorunlu Hizmet mi? [...] Sen ne dersin Meçhul Asker, kanınla, canınla bunun bedelini ödeyecek sensin? Bugün kimse ciddi ciddi Zorunlu Hizmet teklifine cüret edemez, lakin milletlerin tarihlerinde acil tehlike ve panik günleri olur; korkular hararetlenir, insanların aklı başından gider. Zorunlu Hizmet şayet İngiltere'de tatbik edilirse, böyle bir buhranla gelecektir."[54] Diğer gözlemciler Britanya toplumunun zorunlu askerliğe genel olarak sıcak bakmadığına ve bunun imparatorluğa uygulanmasındaki zorluklara işaret ediyorlardı: "Zorunlu Askerlik mevzubahis, fakat rağbet görmeyecektir, halkımız celple getirtilemez. Celbe binlercesi muhakkak cevap verecek, düşmanlarına süngüyü hissettirmek için her cepheye hücum edecektir, kimse cesaretten mahrum değil, ama askerleri talim etmek, ilaveten bu talimin zamanın şartlarına intibak edilmesi lazım gelir, en talimli olan muvaffakiyete ulaşır. Hindistan, sair Kolonilerimiz ve mesuliyetlerimiz ile beraber celp kanunu her biri farklı kaidelere tabi üç yahut dört ayrı ordu manasına gelir."[55]

Ancak, diğer yandan Britanya halkının bir bölümü ulus için gönüllü savaşan Britanyalı er "Tommy" ile seve seve özdeşleşmişti. Bu unvanı alınca, daha fazlası olmasa da en azından kıtadaki celp ordularında çarpışan silahlı kuvvetler kadar değer görmeye hak kazanırdı. Gönüllü olanın celp erinden daha üstün olması şöyle savunuluyordu: "Kahramanımız celp eri değildir. Orduya kendi hür iradesi ve tercihiyle girer. [...] Memleketin şanı ve şerefi namına en münasibini yaptıktan sonra kendisine 'hakaret' mi edilir, yahut Avusturya ve Almanya'daki kardeşleri gibi üniformasına hürmeten tatil ve temaşa mekânlarına girip çıkarken selam mı verilir, bu merak mevzuu-

52 Lecky, *Moral Aspects of the South African War*, s. 7; bkz. Ellam, "Capitalist Patriotism and its Effects in South Africa"; Warren, "Some Lessons from the South African War"; Robertson, *Patriotism and Empire*; Yate, "The Spirit of the Nation in War"; Mahan, "The Influence of the South African War upon the Prestige of the British Empire"; Kent, "Patriotism or Imperialism?"; Goltz, "The Military Lessons of the South African War"; Grey, *The Land We Love*.

53 Maude, *War and Patriotism*, s. 31.

54 Thompson, *Towards Conscription*, s. 16.

55 Godwin-Austin, *An Army without Conscription*, s. 1-2.

dur." Krallığın bir askeri ve kraliçenin üniformasını taşıyan biri olarak "nasıl imparatorun üniformasını giyen Alman İmparatorluğu'nun bir askeri, hem de Alman eri 'Tommy' hizmete mecbur ama hizmet etmek İngiliz kardeşinin kendi tercihiyken, Alman İmparatorluğu'nun her tarafında itibar görüyorsa" o da saygı beklerdi.[56]

Kenelm Digby Cotes 1900'de yayımlanan ve çokça okunan *Social and Imperial Life of Britain* eserinde son savaş deneyimleri ışığında Britanya ulusuyla silahlı kuvvetleri arasındaki yeni ilişkiyi değerlendirmeye çalışıyordu. O da çağdaşlarının çoğu gibi Boer Savaşı için ulusun bütün kaynaklarını seferber etmek gerektiğinin altını çizmişti. Savaş, hareketli uluslararası rekabet çağında ulusun ayakta kalma sınavı olmuştu, Britanya bu sınavı çekişen sınıflardan oluşan bir toplumu değil ancak yurttaş topluluğunu temel alarak geçebilirdi. Buna bağlı olarak siyasal katılım ve imparatorluk savunması ister istemez birbiriyle ilişkili olmuştu: "Harp ve milli seciye arasında, her zaman ehemmiyetli münasebet şimdi fevkalâde ehemmiyet arz etmektedir. [...] Madem vatandaş asker hemen hemen fülüs askerin yerini almıştır, harp evvela olduğundan daha fazla memleketin halinin emaresi olacaktır." Tarihin Whig yorumuna ilişkin klasik söylemlere bakarsak, askerlik hizmet ve siyasal katılım el ele ilerlemek zorundaydı. Kesintisiz anayasal ilerlemede doğrusal sürecin aşırı idealleşmiş anlamı bakımından hanedanlık savaşlarının ve insanları silahlandırmanın sonu eşzamanlı gelmiş görünüyordu. Bu da yine ulusun kendini olumlamaya hizmet eden evrimsel süreklilik benliğiydi: "İngiltere'de insanları silahlandırmanın her etabı bir sanayi ve kanunuesasî hamlesidir."[57]

Dönemin kitlesel medyasının Boer Savaşı'na ilgisi orduyu kamuoyunun kaygısının tam ortasına yerleştirmişti. Ama aynı zamanda gelecekte çıkacak bir savaşı yürütmede ve imparatorluğu sayıları artan Avrupalı rakiplere karşı savunmada Britanyalıların kabiliyetine ilişkin daha önce yöneltilen sorular yeniden gündeme geliyordu.[58] Zorunlu askerlik henüz bir seçenek olmasa da 1900 dolaylarının çağdaş savaş söylemleri yeni bir yön bulmuş, bununla yakın zamanda yaşanan savaş deneyimleri, 19. yüzyıl Britanyası'nda gelişmiş sanayi toplumuyla parlamenter hükümetin gelişmesiyle ilişkilendirilmişti. Dolayısıyla, 1900'den sonra zorunlu askerlikle ilgili uyuşmazlık, Britanya'da modernitenin, başta 1871 ikinci Alman İmparatorluğu olmak üzere anakaradaki ulus-devletlerle karşılaştırıldığında farklı ve tartışmalı yorumlarını yansıtıyordu.

Bu tartışmaya epey önemli bir katkıda bulunan Charles Ross 1903'te, Britanya ulusunun ekonomik başarıları sayesinde savaşların canlandırıcı et-

56 Corelli, *Patriotism or Self-Advertisement?*, s. 6-7.

57 Cotes, *Social and Imperial Life of Britain*, I, s. 427-428, 642.

58 [Cairnes], *The Army from Within*, s. 1, 148.

kilerine karşı haksız yere bağışık kılındığını belirtmişti. Geçmiş savaşların yaşamsal anlarını ancak silahlanmış uluslar olarak sağ atlatmış anakaradaki toplumlara kıyasla Britanya artık düşüşe geçme tehlikesiyle karşı karşıyaydı: "Millet [...] kendi mevcudiyetinin rahatlığı, memnuniyeti ve emniyeti için harbi aklına getirmeyecek kadar fazlasıyla medeni. [...] Böyle bir millet süratle yozlaşır; zira sadece harp sayesinde ve mütemadiyen harbi mütalaa eden bir milletin bu şartlar altında bekası muharebe edip düşmanlarına galip gelmesiyle mümkündür." Ross ve onun nice çağdaşlarının gözünde savaş insanın evriminde büyük bir sınavdı, modern celp orduları da bu sınavın sözümona doğal araçlarıydılar. Böyle bakınca, silahlanmış uluslar ve sanayi toplumlarının gelişimi insanın evriminde yeni bir döneme yol açmıştı. Boer Savaşı'nda başarılı bir emperyal-ulus olarak Britanya'nın çoktan düşüşe geçtiğini vurgulamışa benziyordu. Ross ayrıca bu sancılı deneyimin altında yatan yapısal nedenleri de saptamıştı. Ülkenin siyasete, idareye ve iktisadi refaha tek taraflı odaklanması kadar silahlı kuvvetlere de duyduğu geleneksel güvensizlik, epeydir savaşçı niteliklerini gölgede bırakmış ve modern bir toplumda gerekli olan silahlı kuvvetlerin özerkliğini engellemişti. Ross'a göre "askerlerle bahriyelilerin [...] aslında bütün dikkatlerini sivil meselelere vermesi icap eden sivil memurların emrinde vazifelere getirilmesi" temsilî hükümetin temel zayıflığıydı.[59]

Ross 1900'lerde Avrupalı toplumların başlıca sorunu olarak siyasetin önceliğine kafa yoruyordu: Demokratik sistemlerin gelecekte bir savaş yürütme yeteneği var mıydı, yoksa parlamenter hükümetlere dayalı ve sivillerin askerlere göre öncelikli olduğu karmaşık karar alma süreçleri onları savaş zamanında kendilerini etkili savunma yapmaktan alıkoyar mıydı? Buradaki tartışma profesyonel bir orduyu celp ordusuna dönüştürmenin uygulamadaki sorunlarının ötesine geçiyordu.[60] Ross'un bu savını Almanya'yla apaçık karşılaştırmaya dayalı ve uluslararası rekabetin iyice arttığı bir ortamda geliştirmesi şaşırtıcı olmasa gerek. Ona göre, Alman İmparatorluğu 1871'den sonra yeni bir ulus-devlet olarak askerî gereksinimlere yeterince cevap veren siyasal ve anayasal sistemi başarıyla kurmuştu. "Her ferdinin sulh zamanı, tamamen şahsi refahıyla alakalı meselelerde kendi namına despot, ama aynı zamanda harp halinde memleketin reisinin hükmettiği büyük kuvvetin disiplinli bir mensubu olduğu silahlı bir milletten meydana gelen askerî despotizm aslında göründüğü gibi despotizm değildir. Nasıl Romalıların muvaffak olamadığı hususta Alman milleti muvaffakiyet kazanmış görünürse, hem harbin galibiyetiyle hem de hakiki hürriyetle imtizaçsız olmayan bir hükümet şekli ku-

59 Ross, *Representative Government and War*, s. 7, 11, 162-163.

60 Wilson, "Democracy and the War", "The Anti-National Party in England"; Quelch, *Social-Democracy and the Armed Nation.*

rulmuş gibi görünür. Onu takip eden sair devletlerin tamamı da her an istilaya maruz kalabilirler." Almanya gibi yapılanmış silahlı bir ulusa karşı gelecekte olası bir savaşta Britanya'nın vasat kalması kaçınılmaz görünüyordu.[61]

Britanya İmparatorluğu'nun kendi etnik gruplarına ve ayrışık yapılarına karşı belli bir duruş sergilemesi durumu daha da kötüleştirmişti. Bu temel sorunlar ışığında, anakaradaki birleşmiş ve bütünleşmiş silahlı ulus kavramını belirlemiş birleştirici savaş deneyimlerinin eksikliğini gidermek için bütünleştirici kurumlara gerek vardı. Oysa Britanya İmparatorluğu ne dil ne aile bağlarıyla ne de ekonomik ilişkilerle bir arada tutulabilecek bir "milletler kalabalığı" sergiliyordu yalnızca. Ross askerî tutarlılığı savunurken, "silah kardeşliği" dediği, kraliyet askerî topluluğunu destekliyordu. Ona göre, böyle bir askerî topluluğun olmaması imparatorluğun sorunlarından pek çoğunu açıklamaktaydı. Onun gözünde Britanya Adaları'nın farklı etnik gruplarını bir araya getiren Britanya birliği içerisindeki askerlik hizmeti olmuştu. İskoç, Galli ve İrlandalı unsurların Büyük Britanya Birliği altında bütünleşmesini sonunda ortak askerlik hizmeti deneyimi sağlamıştı. Artık sıra, başarılı askerî topluluğun birlik modelini imparatorluk geneline uyarlamaktaydı. Birliğin askerî deneyimi tüm imparatorluğu bütünleştirici bir model işlevi görüyordu, bu da Ross'un aklına, Britanya silahlı kuvvetlerinde İrlandalı askerlerin oynadığı rolden söz ederken Güney Afrika'daki krizle İrlandalı sorunu arasında bağlantı kurmayı getirmişti: "Güney Afrika'nın temessülü hakeza İrlanda'daki isyanın bastırılmasından daha çetrefil bir mesele değildir. Yegâne zorluk hisleriyle hareket eden cahil bir millete ve halk hükümetine icraata geçme ihtiyacını idrak ettirmektir. Kanının son damlasına kadar İmparatorluğa sadık, lakin lisanı, ananeleri ve dini farklı bütün bir nesli imparatorluğun vazgeçilmez parçası haline getirmek şarttır. İrlandalı askerden daha sadık kimse mevcut değil; kendi ırkından diğer adamlarla omuz omuza cenk etmiş ve kendi kıymetini bildiği gibi onların kıymetini de takdir etmiştir. Pedagogların ve politikacı kurnazlıklarının aksini ispat eder. Sadece silah kardeşliği gibi adam adama olduğu kadar millet millete hızla dostluk kuran müthiş rabıta Güney Afrika'yı imparatorluğun geri kalanına bağlayabilir, İrlanda'nın güneyindeki entrika ve gizli isyan da keza onun sayesinde nihayet bulabilir."[62]

1914 öncesi ve sonrasında imparatorluk savunması

Dönemin gözlemcilerinin Güney Afrika'daki savaşla İrlanda krizi arasında kurduğu bağlantı 1914'ten önce Britanya İmparatorluğu'nun karmaşık yapısı için büyük önem taşır. Silahlı kuvvetler pek çok açıdan bu farklı senar-

61 Ross, *Representative Government and War*, s. 221-222, 292.

62 *A.g.e.*, s. 362-363, 365.

yolar arasındaki bağın ta kendisiydi. Engels'in bir zamanlar söylediği gibi İrlanda aslında İngiltere'nin ilk sömürgesiydi, ama aynı zamanda imparatorluğa asker, yerleşimci ve idari personel sağlayan, dolayısıyla ister sömürge yönetiminde olsun ister ticaret ve alım satımda, silahlı kuvvetler içerisindeki olası mesleklerin avantajlarından yararlanan metropolün merkezi olmuştu.[63] Fakat bu istisnai bir durum değildi, Hintler de Hindistan'ın yönetilmesine yardım ediyor, Fransız İmparatorluğu'nun sömürgelerinde yerli halk benzer işlevleri yerine getiriyordu.[64] Ancak hiçbir yerde ikili rol böylesi çelişkili bir gruplaşmaya yol açmamıştı. Boer Savaşı örneği bunu gözler önüne sermektedir: Boerler adına İrlandalılar iki Transvaal Tugayı kurmuşlardı, fakat karşı tarafta Britanya ordusunda hizmet eden yaklaşık 28.000 İrlandalı asker vardı. Savaş sırasında İrlanda'nın oynadığı hem sömürge hem krallık rolü belirginleşti, eğer Boer yanlısı tahrikler İrlandalı cumhuriyetçi harekete esin kaynağı olduysa, Güney Afrika'da Boerlere karşı imparatorluğun hizmetine girmek de Ulster Birlikçiliği'nin önemli bir yönü olmuştu. Ancak İrlandalı ve Boer ayrılıkçı milliyetçiliğin karşılaştırılmasında, Boerlerin siyahi Afrikalılara karşı tutumu görmezden geliniyordu. Boer yanlısı tahrikler 1914'ten önce İrlanda'daki milliyetçi duyguları elbette keskinleştirmişti, öyle ki parlamenter temsiliyet giderek anlamsız görünüyordu.[65]

Bu hem kolonyal hem de emperyal karmaşık kimlikle, 19. yüzyılın son dört ayında İrlanda Özerk Yönetimi'nin önde gelen kimselerinin yaşamöykülerinde karşılaşabiliriz; onlar Britanya kuvvetleri içerisinde İrlandalıların sergiledikleri kahramanlıklarla gurur duyarken, aynı zamanda Protestan Birlikçilerin elinde baskı gücü olarak gördükleri Britanya Kara Ordusu'na eleştiriler yöneltirler. İster sömürge kuvvetlerinde olsun ister imparatorluğun idaresinde, kendi çocuklarının bireysel kariyerini sevinçle karşılar, bir yandan da imparatorluğun hükümdarlarını eleştirmekten geri kalmazlardı. Yüzlerce İrlanda milliyetçisi bu çelişkili gruplaşmanın örneklerini kendi yaşamöyküleriyle kariyerlerinde göstermişti. Özerk Yönetim'e sıcak bakıyorlardı, ama 1914'ten sonra Britanya kuvvetlerinde savaştılar, sonra da İrlanda Cumhuriyet Ordusu'nun saflarına katıldılar.[66]

Emperyal ve kolonyal kimlik arasındaki karşılıklı ilişki 1914'ten sonra da devam etti, fakat gruplaşma artık değişmeye başlamıştı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Britanya kuvvetlerinde hizmet eden İrlanda'nın tüm kesimlerinden yaklaşık 200.000 adam olduğu tahmin ediliyordu. Böylece Britanya kara

63 Kenny, "The Irish in the Empire", s. 92-93; Holmes, "The Irish in India", s. 235; Jeffrey, "*An Irish Empire*"?

64 Kiernan, *Colonial Empires and Armies*.

65 Kenny, "Ireland and the British Empire", s. 19, 193.

66 Jackson, "Ireland, the Union, and the Empire", s. 137-139.

ordusundaki İrlandalıların oranı 1870'te % 20'yken, 1913'te bu oran yaklaşık % 10'du. Birinci Dünya Savaşı sırasında sömürge topraklarında askere yazılma oranı toplam beyaz nüfusun % 13 ila 19'u arasında seyrederken, İrlanda için rakamlar % 6'ya iniyordu. İrlanda'dan asker alma özellikle 1916'daki Paskalya Ayaklanması'nın ardından inişe geçmişti.[67] Aynı zamanda Transvaal Komitesi'nden emekli askerlerin de katıldığı çok etkili bir savaş karşıtı hareket doğuyordu. İmparatorluk ilişkilerinin karmaşıklığı, Britanya kuvvetlerine hizmet etmenin ayrılıkçı ve radikal milliyetçiliğin dışlandığı anlamına gelmiyordu. Askerlik hizmetiyle Londra'ya karşı devrimci tahriklerin çapraşık örtüşmesi hâlâ söz konusuydu.[68]

Son olarak Boer Savaşı deneyimini kabullenmek bağlamında, o dönemde İrlanda'ya yönelik göndermelerin, 1914'ten önce askerî seçkin çevrelerin bir bölümüyle Londra'daki hükümet arasında ciddi gerilimler yaratan özerk yönetim tartışmasını gölgede bıraktığı su götürmez. Curragh isyanının da gösterdiği üzere ordu hem birliğin hem de imparatorluğun en önemli birleştirici gücü olarak öne çıkmıştı. Mart 1914'te İrlanda'daki 6. Süvari Tugayı'nın subayları özerkliği yürürlüğe koymak üzere kuzeye yürümeye hazır olmadıklarını ilan ettikleri zaman Lord Roberts onların duruşunu açıkça destekleyerek genelkurmay başkanını istifaya çağırdı.[69] İmparatorluğun can damarı olarak Britanya birliğinin güvencesi olan ordunun benliği apaçık ortadaydı işte. Bu sürecin deneme alanı denizci olmayan imparatorluk değil İrlanda'ydı, ancak Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle 1918'e kadar ertelendi. Savaşın sona ermesiyle terhis edilen askerlerin İrlanda'da sergilediği şiddet eylemleri silahlı kuvvetlerin taşradaki rolünü öne çıkarıyordu.[70]

Gerek kolonilere gerek dominyonlara yeni bir rol ve Britanya'yla imparatorluk ilişkisine kökten değişiklik getiren Birinci Dünya Savaşı oldu. Boer Savaşı'nda daha önce edinilen deneyimiyle radikalleşen imparatorluk savaşın yaşandığı çeşitli bölgelere, ortak askerî harekâtlarla artık tek bir askerî varlık göndermeye başlamıştı.[71] Pan-Britanya duyarlılığı beyaz dominyonlarda baskındı, patlak veren savaş genellikle imparatorluk hiyerarşisi içinde elde edilen farklı mevkilere tutunmada kullanılırdı. Dolayısıyla Kanada veya Avustralya'dan ge-

---

67 Kenny, "The Irish in the Empire", s. 108-109; Jeffery, *Ireland and the Great War*, s. 39, 107-142, *The British Army and the Crisis of Empire*, s. 1.

68 Kenny, "Ireland and the British Empire", s. 20; Jackson, "Ireland, the Union and the Empire", s. 142.

69 Beckett, *The Army and the Curragh Incident*; Muenger, *The British Military Dilemma in Ireland*; bkz. *Speeches and Letters of Field-Marshall Earl Roberts on Imperial Defence, A Nation in Arms. Speeches on the Requirements of the British Army, delivered by Field-Marshall, The Earl Roberts, Lord Roberts' Campaign Speeches. A Continuation of "The Message to the Nation"*.

70 Gregory, "Peculiarities of the English?"

71 Jeffrey, *The British Army and the Crisis of Empire*, s. 1.

len tepkiler Hindistan'da gösterilenlerden farklı olurdu, Aralık 1914'te Madras'da toplanan yıllık Hint Ulusal Kongresi'ne katılım düşük kalmıştı.[72] Öte yandan, yurtdışına gönderilmiş ve can vermiş imparatorluk askerlerinin sayılarından da görüldüğü (Tablo 17.1) üzere, dünyanın dört bir yanındaki askerî bölgelerde imparatorluk birliklerinin öneminin arttığı açıkça belli oluyordu:

TABLO 17.1
Birinci Dünya Savaşı'nda Britanya İmparatorluğu Askerleri

	1914'te tahminî nüfus	Yurtdışına sevk edilen askerler	Nüfusa oranı (%)	Öldürülen, ölen ve kayıp	Yurtdışına sevk edilenlerin oranı (%)
Britanya Adaları	46.000.000	5.000.000	10,9	705.000	14,1
Kanada	8.000.000	458.000	5,7	57.000	12,4
Avustralya	5.000.000	332.000	6,6	59.000	17,8
Güney Afrika	1.400.000	136.000	9,7	7.000	5,1
Yeni Zelanda	1.100.000	112.000	10,2	17.000	15,2

Kaynak: Yüzdeler hariç bütün veriler Holland, "The British Empire and the Great War"dan alınmıştır, Tablo 5.1, s. 117.

Hint ordusu özel bir rol üstleniyordu. 1914 yazından 1918 sonuna kadar 826.868'i muharip olan, 445.592'si olmayan asker almıştı. Hint ordusunun resmî zayiatı 64.449 ölü, 69.214 yaralıydı. Toplamda, savaş sırasında askere alınan bütün Hint askerlerinin % 16,2'si çarpışmalarda ya ölmüş ya da yaralanmıştı. 1918'de büyük savaş meydanlarında hizmet eden toplam 943.344 Hint askerinden % 14.1'i Fransa'da, % 5'i Afrika'da, % 62,4'ü Mezopotamya'da, % 12,3'ü Mısır'da, % 1,0'i Selanik'te, % 5,2'si Aden ve Basra Körfezi'nde bulunuyordu. Hindistan'ı "Doğu denizlerinin kışlası" yapmak, aynı zamanda imparatorluk içerisindeki ağırlığını da değiştirmek anlamına geliyordu; ortaya çıkan sonuç, savaşın katkıları ve siyasal statü arasında yeni bir denge demekti. Gelecekteki gelişmeleri öngören yeni bir üstü kapalı ilkenin temeli atılmıştı: "Temsil edilmeden katkı olmaz."[73]

Sonuç: Karşılaştırmalı perspektiften Britanya

Fransız, Alman veya İtalyan toplumları savaş ideallerini ulusal savaşlarda yaşayıp silahlanan ulusla ortak hayalleri uğruna savaşırlarken, Britanyalılar ordunun pek çok etnik grubu ve ırkı kapsayan bir fikir olarak hayalî emperyal-ulus simgesine dönüştüğü küçük savaşlara başvurmuşlardı. Anakara

72 Holland, "The British Empire and the Great War", s. 114-117.

73 *A.g.e.*, s. 122-123; Brown, "War and the Colonial Relationship".

toplumlarının tersine, gelecekte Avrupa'da çıkacak büyük bir savaşın bütün ulusun varlığını tehlikeye sokacağını öngörme eğilimi Britanya'da daha geç görülen bir gelişmeydi. Ancak 1890'dan sonra ve Almanya'yla donanma yarışı bağlamında, olası bir Alman istilası Britanya kamuoyunun histerik tepki göstermesine neden olacaktı. Bu istila paniklerinin kökenleri 16., 17., ve 18. yüzyıllarda İspanya ve Fransa'nın başlıca siyasi ve dinî düşmanlar oldukları, 1815 öncesinde, ardından bir kez daha 1848, 1852 ve 1859'da Fransız karşıtı üç panik dalgası sırasında yenilenen bir algıya odaklandıkları dönemlere kadar uzanıyordu.[74] Almanya ancak 1890'lardan itibaren gelecekte istilacı olmasını öngördüğü gücün yerine Fransa'yı koymaya başlamıştı. Bu ortak algı 1914'ten önce hem kara ordusuna hem de donanmaya rağbeti artırdı. Yine de kıta ülkelerinin aksine, bu gelişmenin ayırt edici özelliği silahlı ulus kültü değil, onun yerine ordu ve donanmanın, çocuk tugaylarının paramiliter faaliyetleriyle izci hareketlerinin işaret ettiği gibi geç kalmış olsa da toplumun askerileştirilmesiydi.[75]

Britanyalıların din ve ulusal kimliğini şekillendiren ulusal savaşlar erken modern dönemle 18. yüzyıl boyunca ve 19. yüzyılın başlarında İspanya ve Fransa'yla yaşanan çatışmalara damgasını vurmuştu. 1859 ve 1871 arasında anakarada kısa ulusal savaşlar yaşanırken, Britanya kendi sömürgelerinde aşağı yukarı kesintisiz askerî harekâtlara tanık oluyordu. Britanya adasında geniş celp ordularının bulunmayışı ve sömürgelerdeki küçük savaşlar, artık Britanyalı ve Hıristiyan değerleri yurtdışında temsil ettiği düşünülen ordunun simgelediği emperyal-ulus hayâlini olanaklı kılmıştı. Anakaradaki örneklerin tersine, Britanya ulusunun savaşçı imgeleri mantığa aykırı biçimde onlardan hem daha önce hem daha sonra gelişmişti. Öncesi, 16. ila 18. yüzyıla kadar İspanya ve Fransa'ya karşı savaşlardı, sonrası da silahlanma yarışı bağlamında, 1914'ten önceki on yıl boyunca Almanya karşısındaki istila panikleriydi. Geleneksel anti-militarizmin ortadan kalkması neticesinde, Anglo-Sakson üstünlüğüyle Britanyalı-Hıristiyan uygarlığının etnik ve ırksal çağrışımları çağdaş savaş söylemlerinde giderek daha ağır basıyordu.

1914'ten önce Britanya örneğini belirleyen unsurlar büyük ölçüde modern savaşla ilişkiliydi.. Olumlu ve olumlayıcı veya eleştirel duruşların varlığı, imparatorluğun aşırı gergin olmasından ve uluslararası rekabetten kaynaklanan baskıların altında hissedilen modern sanayi toplumunun karmaşıklığını yansıtıyordu. Savaş artık devletin inşasının gerekli bir aracı ve mayası olarak kabul edilmekteydi.[76] Rekabet, seçme ve akılcı kılmada evrensel-

74 Colley, *Britons*.

75 Strachan, "Militär, Empire und Civil Society", s. 90; Cunningham, *The Volunteer Force*; Strachan, *History of the Cambridge University Officers Training Corps*; Beckett, *Riflemen Form*.

76 Holsti, "The Relation of War to the Origin of State".

leşmiş ilke olarak da görülebilirdi. "Kurumsallaşma bilimi bütün örgütlerin ister askerî savaşta, ister toplumun veya ulusun bütün olarak kalkıştığı ya da toplumun bir bölümünün sürdürdüğü savaşta kullanılıyor olsun, bütün kurumların beceri ve deneyimini artırmalı ve standart kılmalı, nasıl bir imparatorluğa uyarlanıyorsa, bir belediyeye, bir kamu dairesine olduğu kadar özel bir işletmeye de uyarlanmalıdır."[77] Britanya zorunlu askerliği getirerek silahlı ulus modelini denemediyse bile, toplumun askerileşmesi sürecini pekâlâ yaşamıştı. Jingoizmin (aşırı milliyetçilik) hoşa giden kavramları savaş öncesi kitle kültürünün öne çıkmış özelliğiydi. Eski askerlerin gönüllü ve askerî dernekleri, gençlik hareketleri ve öğrenciler 1914'ten önce Britanya toplumunun askerileşmesinde önemli rol oynamışlardı.[78]

Ancak aynı zamanda imparatorluk savunmasına ilişkin nice makaleler, deneme yazıları ve kitaplar Britanya İmparatorluğu'yla, silahlanmış savaşçı uluslar olarak algılanan anakara güçleri arasındaki üstü kapalı karşılaştırmaların etkisini gözler önüne sermektedir.[79] Zorunlu askerlik tartışmalı bir konu olarak kalmıştı. Britanyalı işçilerin silahlı kuvvetlere mesafeli bakmasının gelecekte yaşanacak bir savaşta potansiyel zafiyet olarak görülmesi ışığında bu karşılaştırma daha da zorlaştı: "Halk kitlesi belli ki somut askerî ilkelerden tamamen habersiz. [...] İngiltere'nin varlığını İngiltere olarak görmeyen işçi sınıfı milyonlar var. Görüp göreceklerinin hepimizin egemenliğini elinde tutan körleşmiş ticari güce karşı kıt kanaat geçinme şansından başka bir şey olmadığı bir ülkeye hiçbir bağlılık [...] duymuyorlardı."[80]

Avrupa karşılaştırmalarında da bu bir istisna değildi. Savaşın siyasi ve askerî denetiminin sürdürülmesine ilişkin görüşlerinin tam tersine, disiplinli celp ordusunun askerî gücünden fazlasıyla yararlanmış biri olan, Almanya'nın Birleşme Savaşları'nın kahramanı Helmut von Moltke, Mayıs 1890'da Alman Parlamentosu Reichstag huzurunda yaptığı son konuşmalarından birinde, geleneksel kabine savaşları kavramının artık geri dönülmez biçimde son bulduğundan söz etmişti. Silahlı uluslar açmazına baktığı zaman geleneksel kabine savaşlarının 1848'den beri gelişen yeni halk savaşlarıyla yer değiştirdiğini görüyordu. Savaşlar artık siyasi ve askerî öncelik temelinde yapılmadığı gibi giderek sosyal çıkarların, sosyal çatışmaların ve kamuoyunun et-

77 Williams, *Military and Industrial War and the Science of Organisation*, s. 14.

78 Price, "Society, Status and Jingoism"; Pryke, "The Popularity of Nationalism in the Early British Boy Scout Movement"; Ward, *Red Flag and Union Jack*; Levsen, *Elite, Männlichkeit und Krieg*, s. 123-125, 171-173.

79 Dilke ve Wilkinson, *Imperial Defence*; Wilkinson, *The Great Alternative*, "Preparation for War", *The Brain of an Army*, *Britain at Bay*, *War and Policy*; Horsfall, *National Service and the Welfare of the Community*; Underwood, *A Plea for National Military Training in Britain*; Arnold-Foster, *Military Needs and Military Policy*; James, "The Moral Equivalent of War"; Callwell, "Introduction".

80 Cornford, *The Defenceless Island*, s. 235-236.

kisinde gelişiyor gibi görünüyordu. Moltke barışın sürdürülmesini iyice zorlaştıran sebeplerin artık hükümdarlar veya hükümetler değil, halklar ve sınıflar olduğunu ileri sürerken, özellikle alt sınıfların sosyal çıkarlarına ve kendi sosyo-ekonomik durumlarını iyileştirmek için devrimci güce başvurma isteklerine işaret etmişti. Silahlı uluslar, doğuracağı bütün sosyal ve siyasal sonuçlarıyla birlikte önünde sonunda insanların silahlanması demekti. Bu koşullar altında kısa ve kararlı bir savaş artık mümkün görünmüyordu. Tüm Avrupalı güçlerin muazzam teçhizatları göz önüne alındığında, gelecekteki bir savaş büyük ihtimalle sonsuza kadar sürecekti. Bu beklenti için kesin bir neden, kitlesel zorunlu askerliğin, daha önceki orduların sınırlı boyutunu adeta sınırsız insangücüne sahip silahlanmış uluslara dönüştürmüş olması gerçeğiydi. Avrupalı güçlerin tamamının muazzam ölçülerde silahlanması göz önüne alındığında gelecekte bir savaşın sonunun gelmemesi ihtimali söz konusuydu. Bu olasılığın kesin sebebi kitlesel celple sınırlı boyuttaki önceki orduların artık sınırsız insan kaynaklarına sahip silahlı uluslara dönüşmüş olmasıydı. 1914-1918 sonrasında bütün Avrupa toplumlarının ortak bir deneyimi paylaşacağını öngören Moltke, hiçbir devletin tamamen yenilemeyeceğini, bunun sonucunda barış antlaşmalarının sadece geçici önem taşıyacağını savunuyordu. Geleceğin savaşının toprak kazanımları ya da güçlü konuma gelmek için değil, ulusların ve ulus-devletlerin varoluşu uğruna yapılacağına inanmıştı. Gelecek savaşlar bu nedenle var olan ulusların ve uygarlığın ta kendisinin sosyal ve siyasal temelini tamamen değiştirecekti.[81]

Devrimci ve Napoléon Fransası'na karşı savaşlara göğüs geren Prusya yüzyılın başında genel celp uygulaması getirmişti, ancak Fransız modelinin tersine, muafiyetlere izin yoktu. Bunun yanı sıra, yine Fransa'nın tersine, Prusya zorunlu askerliğin yurttaşlık haklarıyla birleştirilmesini kabul etmiyordu. Moltke 1860'lı ve 1870'li yılların çatışmalarından sonra geldiğini gördüğü silahlanan uluslara ve halk savaşlarına yönelen yeni eğilimlerin, toplumun bütün sınıflarının siyasal ve sosyal katılım hakkını en sonunda ne kadar kapsayacağını, böylece 1871'in yeni Alman İmparatorluğu'nun temellerini ne kadar sorgulayacağını önemsiyordu. 19. yüzyılın ileriki dönemlerinde savaş söylemleri ancak 1914 sonrasında gerçekleşecekleri öngörmüştü: Demokratik bir toplumda bütün sınıflarının eşit katılmayı talep edebileceği savaşın ortak özverilerine dayalı yeni bir ulusal hizmet kavramı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Britanya bu gelişmeye doğru farklı bir yol izlemişti, ancak ulusal savaşta hizmet etmeyi 1918'den sonraki siyasal katılımla ilişkilendirmenin sonuçları, Büyük Savaş'ı yaşayan bütün Batılı toplumlarda ortak olarak görüldü.

81 Moltke, "Speech in the Reichstag, 14 Mayıs 1890"; ayrıca bkz. Schlieffen, *Über die Millionenheere* (1911); Leonhard, "Nation-States and Wars".

18

TOPYEKÛN SAVAŞ ÇAĞINDA ASKERÎ İŞGÜCÜNÜ SEFERBER ETMEK

Birinci Dünya Savaşı Öncesinde ve Esnasında Osmanlı İmparatorluğu'nda Zorunlu Askerlik Hizmeti

MEHMET BEŞİKÇİ

Savaş olgusu 19. yüzyılın ortasından itibaren gitgide sanayileşip daha topyekûn hale geldikçe modern orduların insan gücü ihtiyacını karşılamak için zorunlu hizmet giderek daha gerekli hale gelmişti. Çok cepheli ve uzun bir yıpratma savaşı olarak Birinci Dünya Savaşı bu sürecin tepe noktasını temsil eder. Artık her erkek yurttaştan bir vatanî hizmet olarak yapılması istenen zorunlu askerlik biçimindeki askerî istihdam, aynı zamanda devletle toplum arasında, merkezileşen ve devlete yerel düzeyde yeni bir denetim mekanizması sağlayan (hem kapsayıcı hem dışlayıcı) yeni bir etkileşim alanı tanımlıyordu. Bunun bir neticesi olarak, zorunlu askerlik hizmeti yalnızca ulus-devletlerin değil, Osmanlı İmparatorluğu da dahil olmak üzere, birden çok etnik unsur barındıran imparatorlukların da gündemine girmişti. Bu bölümde Osmanlı zorunlu askerlik sistemi tecrübesi ele alınıyor. Önce 19. yüzyılda başlayan Osmanlı zorunlu askerlik hizmeti tartışılıyor, sonra ise Birinci Dünya Savaşı'ndaki uygulamasına odaklanılıyor. Bu bölüm Osmanlı zorunlu askerlik hizmetinin etraflıca bir dökümünü sunmak yerine onun başlıca karakteristiklerini ve kendine özgü taraflarını irdelemektedir. Askerî işgücü kullanımının temel kategorileri birbirlerine benzemekle birlikte, uygulamalar farklı ortamlarda farklı yollar izleyebiliyordu. Bu nedenle, "Osmanlı farklılığını" vurgulamak, Osmanlı tecrübesinin başka örneklerle olan benzerliklerinin altını çizmek kadar önemlidir. Osmanlı zorunlu askerlik sisteminin eleştirel bir çözümlemesini yapmanın yanı sıra, bu bölüm aynı zamanda, Osmanlı zorunlu askerlik sistemine ışık tutarak onu askerî istihdam sistemlerinin küresel tarihi içerisinde karşılaştırmalı bir bakış açısına yerleştirmeyi amaçlamaktadır.

Osmanlı zorunlu askerlik sisteminin evrimi

Fransız Devrimi'nde 1793 yılında harekete geçirilen toplu asker alımı (*levée en masse*), yabancı devletlerle çeşitli cephelerde savaş tehditlerini ve yurttaki isyanları göğüslemek için eli ayağı tutan bütün erkeklerin "ulus" savunmasında yer alma çağrısıydı. Asker toplama, Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'nde belirlediği, "her yurttaş mesleği değil vazifesi gereği asker olmalıdır" ilkesini hayata geçirecek bir hareket olarak görülmüştü.[1] Fransız Devrimi'nde toplu askere alım gelişigüzel koşullarda yapılırken, askerlik hizmeti Napoléon çağında sistematik bir şekil aldı.[2] Öte yandan, sistemin bağlayıcı özelliğinin iyice yerleşmesi ve çok sayıda adamın etkili bir biçimde toplanıp askerî bir yapıyı oluşturması ancak 19. yüzyılın ortasında Prusya modeli sayesinde gerçekleşti.[3] Zorunlu askerlik hizmeti savaşmanın sanayileştiği bir çağda yalnızca orduların etkisini artırmakla kalmadı, aynı zamanda, hatta daha önemlisi, devlet ve toplum arasında yeni ilişkiler kurulmasını sağladı. Zorunlu askerlik hizmeti ayrıca, "bir yanda şahıslar ve yerel cemaatlerle diğer yanda uzak ve gayrişahsi bir varlık olan devlet"[4] arasında ortaya çıkan bir mücadele alanı olarak da tanımlanabilir. 19. yüzyıl Avrupası'nda zorunlu askerlik hizmeti, hem devlete karşı yeni bir itaat biçimi, hem bir milliyetçi sosyalleştirme tarzı, hem de askerî etkinliği arttıracak yeni bir askerî talim ve terbiye sistemi olarak düşünülmüştü.[5]

Başta Prusya örneği olmak üzere Avrupa modelleri Osmanlı zorunlu askerlik sistemine esin kaynağı olmuş ve onu etkilemişti. Ama bu bakımdan daha dolaysız bir "rol modeli" [Kavalalı] Mehmed Ali Paşa'nın (h. 1805-1848) modernleşmiş Mısır ordusuydu.[6] Paşa'nın askere alınmış Mısırlı köylülerden kurulu iyi eğitimli ordusu, 1831-1833 yıllarında Mehmed Ali hâlâ Osmanlı valisi ve Mısır da Osmanlı İmparatorluğu'nun bir eyaletiyken, II. Mahmud'un (h. 1808-1839) ordusunu alt etmeyi becermişti. Öte yandan, Avrupa'nın etkisi önemli olmakla birlikte, Osmanlı zorunlu askerlik sisteminin evrimi büyük ölçüde kendi iç dinamikleri, kültürü, siyaseti ve aynı zamanda zorluklarıyla şekillenmiştir.

Osmanlı Devleti 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başında nüfusuyla bütün-

1 Woloch, *The New Regime*, s. 382.

2 Woloch, "Napoleonic Conscription".

3 Bilhassa 1806'da Prusya ordusunun Jena'da yenilgiye uğramasından sonra Prusya'da askerlik hizmetinin yeni baştan örgütlenmesine ilişkin bkz. Hippler, *Citizens, Soldiers and National Armies*, s. 163-189.

4 Woloch, *The New Regime*, s. 380; Forrest, *Conscripts and Deserters*, s. viii.

5 Mjoset ve Van Holde, "Killing for the State, Dying for the Nation", s. 9, 51.

6 Zürcher, "The Ottoman Conscription System in Theory and Practice", s. 81. Mehmed Ali Paşa döneminde Mısır askerlik sistemine ilişkin bkz. Fahmy, *All the Pasha's Men*.

leşmiş merkezî bir ordu tesis etmek üzere askerî reform süreci başlattığı zaman, hedeflerini hayata geçirmeyi mümkün kılabilecek en önemli asker toplama mekanizması olarak zorunlu askerliğin potansiyellerinin giderek daha fazla farkına varmıştı.[7] Zorunlu askerlik hizmeti yalnızca yeni kurulmuş düzenli ordunun insan gücü ihtiyacını karşılamanın etkili bir yolu olmayacak, aynı zamanda merkezileşmeye ve devlet gücünün taşraya ve yerel nüfuslara daha iyi işlemesini de kapsayan bir hareket olarak Osmanlı Devleti'nin daha genel reform çabalarına katkıda bulunacaktı. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin zorunlu askerlik hizmetini başlatmak istemesi sadece savaş yöntemlerinin değişen yapısının gerektirdiklerinden kaynaklanmıyordu;[8] devletin değişen siyasal-ideolojik tercihleriyle de yakından ilişkiliydi. Zorunlu askerlik sisteminin cazibesi yüksekti, çünkü iyi tesis edilmiş bir zorunlu askerlik mekanizması siyasal merkeze yerel düzeyde daha fazla denetim kurma yeteneği kazandırabilir ve 18. yüzyılda önemli ölçüde özerk güç elde etmiş ayanlar üzerinde daha etkili olma kapasitesi sağlayabilirdi.[9] Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nda modern bir merkezî muvazzaf ordu kurmaya yönelik atılan ilk adımlardan birinin, taşra vilayetlerinde konuşlu daimi bir silahlı güç olarak 1834 yılında kurulan redif birliklerinin olması hiç de şaşırtıcı değildir.[10] Bunu gerçekleştirirken II. Mahmud'un amacı iki yönlüydü. Redif birlikleriyle hedeflenen şey sadece savaş zamanında orduya dışarıdan destek versin diye harekete geçirilecek yedek bir güç oluşturmaktan ibaret değildi; bunların bir yandan da, başta isyankâr aşiretlerle göçebe topluluklar üzerinde olmak üzere Anadolu genelinde merkezî otoritenin tesisine katkıda bulunmaları öngörülmüştü.[11]

---

7 Reform sürecinin arka planı ve başlangıcı için bkz. Aksan, *Ottoman Wars, 1700:1870*. Ayrıca bkz. Erdem, "Recruitment for the 'Victorious Soldiers of Muhammad' in the Arab Provinces"; Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye*.

8 Bu değişim hem "donanım" (silah teknolojisi, altyapı, vb.) hem de "yazılım" (askerî talimli, taktik, strateji, vb.) alanında yaşanıyordu.

9 Bu sürecin kısa bir çözümlemesi için bkz. Khoury, "The Ottoman Centre versus Provincial Power-Holders".

10 Redif birlikleri başlangıçta gönüllülük esasına göre yerel nüfustan toplanıyordu, 1844'ten sonra da kura usulüyle alındılar. Redif askerler "yarı zamanlı asker" olarak görülebilir. Talim için yılda iki kez bir araya gelmeleri gerekiyordu ve savaş zamanında silah altına çağrılırlardı. Diğer zamanlarda sivil yaşantılarını sürdürürlerdi. Bu yönteme başvurulmasının başlıca sebebi tarımdaki kısıtlı işgücünü sekteye uğratmamaktı. Zorunlu askerlikle karşılaştırıldığında redif sistemi barış zamanı tarımda çalışan insan gücünün yerinde kalmasına imkân sağlıyordu. Redif sistemi için bkz. Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye*, s. 27-63. Osmanlı ihtiyat teşkilatı zamanla işlevini yerine getiremez oldu ve 1913 yılında lağvedildi; onların yerini düzenli ordu birlikleri almıştı.

11 Aksan, "Ottoman Recruitment in the Late Eighteenth Century", s. 33. Aslında daha genel seviyede Osmanlı askeriyesindeki yeniden düzenlemelerin başlıca itici gücü, hem içeride hem dışarıda depreşen şiddeti denetim altına almaktı. Aksan burada Charles Tilly'nin görüşüne yakın bir yol izleyerek, modern devletin askerileşmesi ve kendini müesses hale getirmesi arasında bağlantı kurar: "...içerideki şiddetin kontrolü ve daralan sınırların savunulması 18. yüzyılda-

Zorunlu askerlik hizmeti aynı zamanda merkezî modern bir bürokrasi, etkili bir modern mali sistem ve güçlü bir modern ordu kurma yolunda büyük idari reformlara kapı açan 1839 Tanzimat Fermanı'nın da gündemindeki başlıca konulardan biriydi. Bu tarihten itibaren resmî söylemde zorunlu askerlikten, hem askerî reformların temel taşlarından biri hem de milliyetçilik çağında çok-dinli ve çok-etnili imparatorluk nüfusundan bir "Osmanlı vatandaşlığı" yaratmanın yeni aracı olarak söz edildi.[12]

Ne var ki Osmanlı İmparatorluğu'nda zorunluk askerliğin uygulanması pürüzsüz bir süreç olmadı. Zorunlu askerlik kararı her ne kadar 1830'ların başında alınmış olsa da II. Mahmud'un modern düzenli ordusu bir süre daha profesyonel kalmıştı; ücretli askerler "gönüllü" istihdam edilerek toplanıyorlardı. Zorunlu askerliğe ilişkin ilk kapsamlı mevzuat ancak 1846 yılında çıkarılmıştı.[13] Osmanlı zorunlu askerliğinin daha yerleşik ve standartlaşmış bir sistem halini almasındaki itici etmen 19. yüzyılın ikinci yarısında Kırım Savaşı (1853-1856) ve Rus-Osmanlı Savaşı (1877-1878) gibi geniş çaplı modern savaşlardı. Bu çok-cepheli ve sanayileşmiş savaşlar geniş kitle orduları gerektiriyordu. Balkan Savaşları (1912-1913) ve Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte "topyekûn savaşlar" çağının gelişi geniş ölçekli ve daimi seferberlik sağlayabilecek daha verimli bir zorunlu askerlik sistemini gerekli kıldı.[14] Öte yandan Osmanlı zorunlu askerlik sistemi giderek sağlamlaşırken, eksik ve ayrımcı yanları da azımsanmayacak boyutlarda devam etmişti.

Eksikliklerin çoğu altyapıyı ilgilendiren sorunlardı. Osmanlı Devleti'nin "altyapısal gelişme" seviyesi 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında tatminkâr olmaktan çok uzaktı.[15] Örneğin, tüm nüfusu kapsamayı gerektiren zorunlu askerlik sistemi potansiyel insan gücünün nereden sağlanabileceği konusunda güvenilir bir nüfus sayımı yapılmasını gerekli kılmıştı. Böyle bir demografik mekanizmanın kendisi ise asker alımında etkili bir örgütlenmeyi, zorunlu askerlere erzak ve malzeme temin edecek ekonomik gücü, bakaya kalan ve fi-

---

ki seferberlik uygulamalarını ve askerî vergi düzenlemelerini (fiscalism) tetiklemiş, 19. yüzyıl ortasında ise Osmanlı Devleti'ni mutlakiyetçiliğe yöneltmiştir" (*a.g.e.*, s. 22). Ayrıca bkz. Tilly, *Coercion, Capital and European States*. II. Mahmud döneminde yeniçeriliğin kaldırılması ve zorunlu askerliğe dayalı modern düzenli ordunun gelişine ilişkin tartışmalar için bkz. Yıldız, *Neferin Adı Yok*.

12 Tanzimat döneminde Osmanlı'nın asker istihdamı sisteminin değişen yapısına ilişkin bkz. Heinzelmann, *Cihaddan Vatan Savunmasına*; Şimşek, "Ottoman Military Recruitment and the Recruit".

13 1869, 1886, 1909 ve 1914 yıllarında çeşitli yasal düzenlemeler yapılmıştı. Zorunlu askerliğe ilişkin Osmanlı kanunları için bkz. Ayın, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askere Alma Kanunları*.

14 Bu savaşların kısa öyküsü için bkz. Uyar ve Erickson, *A Military History of the Ottomans*.

15 "Altyapısal gelişim" terimini Michael Mann'ın kullandığı anlamda kullanıyorum, bkz. Mann, *The Sources of Social Power*, II, *The Rise of Classes and Nation-States*. Ayrıca bkz. Weiss, "Infrastructural Power, Economic Transformation, and Globalization".

rar edenlerle başa çıkacak etkili kolluk gücü önlemlerini kapsayacak şekilde, devlet bürokrasisinde epey büyüme gerektiriyordu.[16] 19. yüzyılda Osmanlı modernleşmesi bu açıdan belli bir ilerleme kaydetmişti ama bu asla çarpıcı bir başarı elde etme ölçüsüne ulaşmayacaktı. Keskin coğrafi farklılıklar söz konusuydu. Devletin altyapı alanında zayıf kaldığı Güneydoğu Anadolu'nun Kürt aşiretlerinin yaşadığı, ayrıca Ortadoğu'da göçebe yaşam biçiminin hâlâ ağırlıklı olarak görüldüğü Osmanlı topraklarının belli kesimleri gibi ekonomik olarak az gelişmiş bölgelerde sistem neredeyse hiç işlemiyordu.

Birey temelli zorunlu askerlik sistemini uygulamaya geçiremediği yerlerde ve zamanlarda Osmanlı Devleti önceden kullandığı yöntemlere başvuruyordu. Böylesi bölgelerde devlet, cemaat ya da aşiret liderleriyle temasa geçerek onları kendi yerel çevrelerinde kendilerinin liderlik edeceği "gönüllü" silahlı birlikler oluşturmak suretiyle Osmanlı silahlı kuvvetlerine katılmaya teşvik ediyor; karşılığında da onların devletten belli siyasi ve maddi kazançlar sağlamalarını öneriyordu. II. Abdülhamid (h. 1876-1909) döneminde kurulan ama Birinci Dünya Savaşı boyunca farklı kılıklarda devam eden Hamidiye Süvari Alayları bunun en iyi örneklerinden biriydi. Bu alay seçkin Kürt aşiretlerinden toplanmış başıbozuk milislerden oluşmuştu. Milislere katılmak en azından ilke olarak gönüllülük esasına dayanıyordu. Bölgede Osmanlı Devleti adına hareket eden yedek kuvvet olarak görev yapması düşünülen Hamidiye Alayları aynı zamanda merkezle Kürtler arasında özel bir bağ kurmayı hedefleyen daha geniş çaplı sosyo-politik projenin bir parçasıydı. Kurulmasının amacı "imparatorluğu Müslüman köklerine daha sıkı bağlamak ve 1878'den sonra giderek daha da saldırganlaşan Ruslarla Ermenilere karşı savunma oluşturmaktı; Kürtler eşrafla taşra hükümetleri arasında bir denge unsuru olabilirdi."[17] Diğer yandan, devletin denetim kapasitesinden yoksun kaldığı ve aynı zamanda yerel liderlerle "sağlam" bağlantılar kurmadığı Yemen gibi bazı bölgeler hem resmî hem de gayriresmî olarak tamamen Osmanlı zorunlu askerlik sisteminin dışında kalmıştı.

Osmanlı zorunlu askerlik sistemi ayrımcı bir yapıydı. Sistemin dinî karakteri dikkat çekiyordu, zaten pratikte hep Müslüman ağırlıklı kaldı. Prensipte zorunlu askerliğin nüfusun bütününü kapsadığı kabul edilmekle birlikte sistemin işleyişinde gayrimüslim Osmanlılar fiilen uzak tutuluyordu. Aslında Osmanlı askerî reformlarını "Müslüman bir ordunun yeniden yapılanması" olarak da tanımlayabiliriz.[18] Bu yönüyle Osmanlı bağlamında zorunlu askerlik seküler bir Osmanlı vatandaşlığı yaratmak yerine Osmanlı kimli-

16 Lucassen ve Zürcher, "Introduction", s. 10.

17 Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion*, s. 8. Ayrıca bkz. Van Bruinessen, *Agha, Shaikh and State*; Klein, "Power in the Periphery".

18 Aksan, "Ottoman Recruitment in the Late Eighteenth Century", s. 22.

ğinin yeniden İslâmlaşmasına hizmet etmişti. Ama bu, Osmanlı silahlı kuvvetlerinde gayrimüslim askerlerin hiç istihdam edilmediği anlamına gelmez. Müslümanların yetersiz olduğu, mesela askerî tabiplik gibi belli uzmanlık alanlarında Osmanlı Ermenileri, Rumları ve Yahudileri teğmen ve yüzbaşı rütbesinde orduya kabul ediliyordu.[19] Er statüsünde askere alınan erkekler arasında da, örneğin deniz kuvvetlerinde daha 1830'larda gayrimüslimler görülmektedir.[20] Fakat bu örnekler genellikle Osmanlı askeriyesinin belirli zamanlarda duyduğu uzman ve vasıflı işgücü ihtiyacıyla ilişkiliydi, dolayısıyla sistemle bütünleşmiş standart bir ortak uygulamaya dönüşmemişti. Öte yandan, gayrimüslimler zorunlu askerlik sisteminden hepten dışlanmamıştı; tam tersine, ayrımcılık yapılarak da olsa her zaman sistemin içerisinde tutuldular.[21] 1856 Islahat Fermanı askerlik yükümlülüğüne gayrimüslimleri de dahil ediyor ancak belli bir ücret (bedel) karşılığı muaf tutulma olanağı da sunuyordu. Bu yolla muafiyet satın almak neredeyse gayrimüslimler açısından kural olmuştu; pratikte bedel, İslâm hukuku gereği gayrimüslimlerin ödediği cizye vergisinin yerini almıştı.[22] Bedelin kapsamı 1909 ve 1914 mevzuatlarında sınırlansa da uygulama hiçbir zaman tamamen ortadan kalkmadı.

Bedel uygulaması gayrimüslimler için daha standart hale gelirken, muafiyet satın alma hakkı Müslüman olanlara da kapalı değildi. Ancak Müslüman kesime sunulan seçenek yeni nizamnamelerle sık sık gözden geçirilmekle kalmıyor, ödemeleri gereken bedel miktarı da yüksek tutuluyor (1870'ten sonra 50 altın lira olarak belirlenmişti); dolayısıyla bunu sadece zengin Müslümanlar karşılayabiliyordu.[23] Demek ki zorunlu askerliğin koşulları ekonomik bakımdan da eşit değildi. Orduda bizzat görev yapmanın yükünü genelde her zaman yoksullar, özellikle de köylüler taşıyordu.

Diğer yandan askerî hizmetin nüfusun bütününü kapsaması fikri pratikte askerlik çağına gelmiş eli ayağı tutan bütün Müslüman erkeklerin hizmet etmesi gerektiği anlamına da gelmiyordu. Çeşitli pragmatik sebeplerden ötürü Müslüman Osmanlılar için de yaygın bir muafiyet uygulaması vardı. 1909'da, 1914'te ve Birinci Dünya Savaşı sırasında muafiyetleri daha kısıtlayıcı kanunlar uygulamaya konana dek, imparatorluktaki pek çok Müslüman grup askerî hizmetten muaf tutulma hakkına sahipti. Bunların arasında din

19 Zürcher, "The Ottoman Conscription System in Theory and Practice", s. 89.

20 Heinzelmann, *Cihaddan Vatan Savunmasına*, s. 206.

21 Osmanlı gayrimüslimlerinin zorunlu askerlik tarihine ilişkin bkz. Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*.

22 Heinzelmann, *Cihaddan Vatan Savunmasına*, s. 250.

23 Zürcher, "The Ottoman Conscription System in Theory and Practice", s. 87. Aynı zamanda hizmetten kaçmak için, kendi yerine başkasını yollama seçeneği de vardı, ama bu uygulama diğerlerine göre daha erken ortadan kaldı.

görevlileri, medrese öğrencileri, İstanbul ve Hicaz vilayetinin (kutsal şehirler Mekke ve Medine) sakinleri, yüksek ve hatta orta kademe bürokratlar, çok ihtiyaç duyulan vasıflı işçiler ve ailelerinin geçimini tek başlarına sağlayan erkekler bulunuyordu.

Peki Osmanlı zorunlu askerlik sisteminin belli bir etnik kökene dayanarak ötekileri dışlayıcı etnik bir boyutu var mıydı? Belirli "etnik" grupların fiilen tercih edilmesi söz konusuydu ama Osmanlı zorunlu askerlik sisteminin başlangıçtan itibaren kesin bir etnik boyutu olduğunu söylemek zordur. Ayrımcılık etnik kökenden ziyade dine dayalıydı. Yine de Osmanlı askerlik hizmetinde belli bir etnik hiyerarşi olduğunu belirtmek gerekir. Genelde Anadolulu Müslüman nüfus (Türk, Kürt, Çerkes ve Laz), özel olarak da Türk unsurlar Osmanlı askeriyesinin belkemiğini oluşturuyorlardı. Türk unsurların "baskın" olduğu daha II. Mahmud dönemindeki askerî reformlarda da belliydi.[24] Türkler, daha merkezî bir devlet kurma ve ayrıca, örneğin "çemberin dışındaki" Arap vilayetlerini merkezileşme sürecine tabi kılma çabalarında en güvenilir unsur olarak görüldüğü için tercih ediliyordu. II. Mahmud tarafından kurulan yeni Osmanlı ordusunda etnik çekirdek, "Osmanlı komutanlarının giderek en güvenilir, en şekillendirilebilir ve harpte en kolay harcanabilir olarak gördükleri *Türk uşaklar* diye anılan 'Türklerden' meydana gelmişti."[25] Osmanlı Devleti daima Arap nüfusunu askerî insan gücüne dahil etmeye çalışırdı, fakat Araplara yönelik belli bir ikircikli tutum ve güvensizlik hep vardı, bu da Birinci Dünya Savaşı sırasında daha önce görülmedik seviyelere çıkmıştı.[26]

Osmanlı zorunlu askerlik sistemi kitleler nezdinde yaygın kabul görmüş müydü? Sistemin toplumun çeşitli katmanlarından zaman zaman yükselen önemli dirençlerle başa çıkmak zorunda kaldığı aşikârdır. Öncelikle, bir yandan sistem gayrimüslimlere karşı ayrımcılık yaparken, diğer yandan onların da Osmanlı silahlı kuvvetlerine şevkle hizmet etmediklerini belirtmek gerekir. Zorunlu askerlik sistemine dahil olmanın belli siyasi kazanımlar ve tam vatandaşlığa doğru ilerleme sağlayabileceği doğrudur; bu nedenle Rumların, Ermenilerin ve Yahudilerin siyasi ya da dinî temsilcileri, zorunlu askerlik hizmetinin kendi cemaatlerini de kapsamasını resmen onayladıklarını sık sık dile getirirlerdi. Örneğin, nüfuzlu bir Ermeni siyasetçi ve 1908'den sonra Osmanlı meclisinde İstanbul mebusu olan Krikor Zohrab, eşit askerlik hizmetini sağlam bir Osmanlı vatandaşlığına doğru önemli bir adım ola-

24 Burada Türk unsur etnik olmaktan çok sosyolojik bir kategoriyi belirtir. Bu kategorinin belirli ortak karakteristikleri vardı, bunlardan Müslüman (daha çok Sünni Müslüman) olmak, Türkçe konuşmak ve tercihen yerleşik hayat yaşamak (göçebe olmamak) en belirleyici özelliklerdi.

25 Aksan, *Ottoman Wars 1700-1870*, s. 357-358; Yıldız, *Neferin Adı Yok*, s. 181-183.

26 Jön Türk rejimiyle Araplar arasındaki ilişkiler için bkz. Kayalı, *Arabs and Young Turks*.

rak görmüş ve "bir kardeşlik meselesi" olarak tanımlamıştı.[27] Benzer bir yaklaşımla, 1908 Devrimi hazırlıklarından beri Jön Türklerle siyasal bağlar kurmuş Hahambaşı Haim Nahum Efendi, Osmanlı Yahudilerinin zorunlu askerlik hizmetine alınma fikrini açıkça desteklemiş ve bu konuda kendi cemaatini ikna etmeye çalışmıştı.[28] Ancak bu tür tepkiler büyük ölçüde resmî söylem düzeyinde kalıyordu. Bu cemaatlerin sıradan üyeleri ve potansiyel asker havuzundaki erkekleri, zorunlu askerlik hizmetine alınmaya ekseriyetle isteksizdiler. Osmanlı gayrimüslimleri arasında bakaya kalma ve firar yaygın bir sorundu.[29]

Bununla birlikte zorunlu askerliğe karşı çıkmak yalnızca gayrimüslim Osmanlılara özgü bir sorun değildi. Müslüman Osmanlılar arasında da benzer yönde direniş biçimlerinin görüldüğü olurdu. Müslümanlar arasında bakaya kalma ve firar etme özellikle pek çok Müslüman grubun muafiyetini sınırlayan 1909 yönetmeliklerinden sonra artış göstermişti. Örneğin, imtihanlarını zamanında geçemeyen medrese öğrencilerinin askere alınma kararı, medrese öğrencileriyle birlikte başka pek çok kişiyi de rahatsız etmişti, çünkü sahte medrese öğrencilerinin sayısı epey yüksekti, aralarında askerlik hizmetinden kaçmak için fırsatı değerlendirmiş okuma yazma bilmeyen köylüler bile vardı.[30] Dahası, daha önce asker havuzunun dışında tutulmuş bölgelerden asker alınması yönünde atılan adım da o bölgelerde direniş hareketlerinin doğmasına sebep oluyordu. Örneğin, 1909 düzenlemesinin ardından Osmanlı Devleti, askere alınmaya karşı Anadolu'daki Laz ve Kürtler ile Arap vilayetlerindeki Araplar arasında çeşitli grupların dönem dönem çıkardıkları isyanları bastırmak için harekete geçmek zorunda kalmıştı.[31] Çoğunlukla bakaya kalma ve firar etme şeklinde görülen benzeri direniş eylemleri bazen Osmanlı ordusunun belkemiği olan Anadolulu Müslüman Türk nüfus arasında da görülüyordu. Aşağıda göreceğimiz gibi böyle direniş biçimleri Birinci Dünya Savaşı sırasında ciddi bir sorun olacaktı.

Balkan yenilgisinin ardından gelen reformlar

1912-1913 Balkan Savaşları'nda Osmanlı ordusunun onur kırıcı bir yenilgiye uğramasıyla Osmanlı yöneticileri orduya acilen "yeni bir şevk ve heves" getirmek gerektiği sonucuna vardılar; bunun için orduda tepeden tır-

27 Koptaş, "Meşrutiyet Döneminin Umut ve Umutsuzluk Sarkacında Ermeni Devrimci Partileri ve Krikor Zohrab", s. 73-74.

28 Shaw, *The Ottoman Empire in World War I, I, Prelude to War*, s. 153-154.

29 Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, s. 145-146.

30 Osmanlı medrese öğrencilerinin askere alınmasına ilişkin bkz. Bein, "Politics, Military Conscription, and Religious Education in the Late Ottoman Empire".

31 Shaw, *Ottoman Empire in World War I*, I, s. 166-170.

nağa bir yenilenme ve yeniden örgütlenmeye ihtiyaç vardı.[32] Bu vaziyet 1905 Rus-Japon Savaşı'nda uğradığı yenilgiden sonra Rus silahlı kuvvetlerinde kapsamlı bir yeniden düzenlemeye gidilmesi tartışmalarına çok benziyordu.[33] Orduda reform 1913'te bir darbe ile tek-parti yönetimi kuran İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin öncelikli gündemindeydi. Bir aydan daha kısa bir sürede, orduyu ilgilendiren reformları uygulamaya geçirmek üzere Teşkilât-ı Umûmiye-i Askeriye Nizamnamesi hazırlanarak 14 Şubat 1913 günü yürürlüğe girdi.[34] Fakat asıl düzenlemeler İttihat ve Terakki'nin askerî alandaki lideri Enver Paşa 3 Ocak 1914 tarihinde harbiye nazırı olduktan sonra başlayacaktı.[35] Bu reform sürecine yabancı katkı da vardı. Osmanlı Devleti 14 Aralık 1913 tarihinde Alman silahlı kuvvetleriyle anlaşma imzaladıktan sonra Otto Liman von Sanders başkanlığındaki Alman Askerî Heyeti, askeriyede reform yapılmasına yardım etmek için Osmanlı İmparatorluğu'na geldi.[36] Alman Askerî Heyeti ordunun yeniden örgütlenmesine katkıda bulunurken aynı zamanda Prusya-Alman deneyimiyle uyum içinde zorunlu askerlik sisteminin ve seferberlik planlarının yeniden gözden geçirilmesinde de yararlı öğütler verdiler.[37] Osmanlı seferberliğine Almanların katkısı 2 Ağustos 1914 tarihinde imzalanan gizli ittifak antlaşmasından ve aynı zamanda Osmanlıların 2 Kasım 1914'te Almanların yanında savaşa girmesinden sonra da sürdü.[38]

Sürecin asıl amacı, gerektiğinde kolayca ve hızla cepheye sürülebilecek, etki gücü yüksek bir ordu yapısı kurmaktı. Ordunun yeni yapılanmasının kendini devam ettirebilmesi asker alım sistemine yakından ve önemli bir biçimde bağlıydı, ayrıca yeni sistem kısa sürede çok sayıda ek birlikler gerektiriyordu. Diğer bir deyişle yeni ordu yapısının etkili olması için etkili bir zorunlu askerlik sistemi lazımdı.

Yeni teşkilatta toplam 500.000 civarında askere ihtiyaç vardı, oysa ordudaki asker sayısı Balkan Savaşları sonrasında yapılan terhisler nedeniy-

---

32 *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, III, 6. Kısım *(1908-1920)*, s. 192.

33 Sanborn, *Drafting the Russian Nation*, s. 25-29.

34 Düzenlemenin tam metni için bkz. *Osmanlı Ordu Teşkilatı*, s. 147-161.

35 Enver 14 Ekim 1918 tarihine dek bu görevde kalmıştı. Bu dönemde aynı zamanda Osmanlı ordusunda başkumandan vekili (başkumandanlık unvanı padişaha aitti) ve genelkurmay başkanı olarak hizmet etmişti.

36 Benzer anlaşmalar aynı dönemde diğer Avrupalı ülkelerle de yapılmıştı. Osmanlılar donanmanın yenilenmesi için İngilizleri, jandarmayı iyileştirmek için de Fransızları yardıma çağırdılar. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İngiliz ve Fransız heyetler ülkeden ayrıldılar. Bkz. *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, I: Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, s. 179-180.

37 Heyette yer almış bir Alman subay-tarihçinin Alman Askerî Heyeti'ne ilişkin savaş sonrasındaki raporu için bkz. Mühlman, *İmparatorluğun Sonu, 1914*, s. 13-55.

38 Strachan, *The First World War*, s. 104.

le 1913 yılında 200.000'e kadar düşmüştü.[39] 1914'te yapılan hesaplamalara göre orduyu topyekûn savaş haline getirmek için toplam 477.868 er ve 12.469 subayın silah altına alınması gerekiyordu.[40] Bu ani artışı karşılayabilmek için, ta başından beri pek çok aksaklıkla boğuşmuş ve en son Balkan Savaşları'nda tatmin edici olmaktan çok uzak bir performans gösterebilmiş mevcut zorunlu askerlik sisteminin yeniden gözden geçirilip düzenlenmesi gerekliydi. Dahası, zorunlu askerlik hizmetinin revizyonu, Balkan Savaşları'ndan sonra imparatorluğun insan gücü havuzu önemli ölçüde yeniden şekillendiği için de gerekliydi. Harpteki 340.000 zayiata[41] ve akabinde Balkanlar'daki toprak kaybına ek olarak, o topraklardan imparatorluğa yaklaşık 400.000 Müslüman muhacirin[42] gelmesi de askeriyeyi besleyen havuzun demografik yapısını değiştirmişti.

Bu koşullar altında yeni bir askerlik hizmeti kanunu 12 Mayıs 1914'te yürürlüğe kondu.[43] Osmanlı yöneticilerinin öncelikli hedefi, muhtemel bir seferberliğin daha iyi koşullarda gerçekleşmesini sağlayacak etkin bir asker alım mekanizması kurmaktı. Yeni kanun muafiyet sorununu da çözmeyi hedefliyordu. 1909'daki kanuni değişiklik bu konuyu düzenlemeye çalışmış, ancak uygulamada başarı sağlanamamıştı. 1914 kanununun hedefinde muafiyetleri en aza indirmek, sadece gerçekten ihtiyaç duyulan kesimlerin askerlikten muaf tutulmasına izin vermek vardı. Kanun ayrıca, gayrimüslim Osmanlılar da dahil toplumun çok daha fazla katmanını aktif hizmete tabi tutarak, zorunlu askerliğin kapsayıcılığını arttırmayı hedefliyordu. Bu amacı destekler nitelikte, Osmanlı eşitliğini vurgulayan bir söylem de gelişmişti; ama asıl amaç askere alınacakların sayısını en üst seviyeye çıkarmak gibi daha faydacıydı. Askerlik yükümlülüğünü daha kapsayıcı hale getirme hedefiyle uyumlu olarak, bedel uygulamasını kaldırmaya ya da hiç olmazsa kısıtlamaya yönelik bir niyet de vardı.

Birinci Dünya Savaşı seferberliği

Genel bir seferberlik olasılığı kanunun kabulünden sadece üç ay sonra gerçek olmuştu ve yukarıda sözü edilen hedefleri bizzat sınama süreci tam da o zaman başladı. Birinci Dünya Savaşı için genel seferberlik 2 Ağustos 1914 tarihinde ilan edildi. Silah altına alınma çağrısının karşılık bulma oranının

39 Larcher, *La guerre turque dans la guerre mondiale*, s. 66.

40 Erickson, *Ordered to Die*, s. 7.

41 Erickson'ın tahminine göre Balkan Savaşları'nda Osmanlıların toplam zayiatı 340.000 civarındadır, bunlardan 50.000 kadarı muharebelerde, 75.000'i hastalıktan ölmüş, 100.000 kadarı yaralanmış, 115.000'i de savaşta esir düşmüştü. Bkz. Erickson, *Defeat in Detail*, s. 329.

42 MacCarthy, *Death and Exile*, s. 161.

43 Kanun metni için bkz. *Düstûr*, Tertip II, cilt 6, s. 662-704.

Balkan Savaşları'nda olduğundan çok daha yüksek olduğu açıkça görüldü. Ancak oran coğrafi açıdan eşit ölçüde dağılmıyordu. Batı ve Orta Anadolu'dan katılımlar fena sayılmazdı, ama Doğu Anadolu ve Arap vilayetlerinde düşük kalmıştı. Yemen ve Hicaz'daki (Arabistan Yarımadası'nın neredeyse tamamı) birlikler hiç seferber edilmemiş, sırasıyla Doğu Anadolu, Musul ve Bağdat'ta konuşlanmış 11., 12. ve 13. kolordular bakaya kalanlarla firar edenlerin çokluğu nedeniyle hiçbir zaman istenen etkiyi gösteremezmişlerdi.[44]

Seferberlik ilanından sonra 20 ila 45 yaşındaki ve askerliğe elverişli erkekler hizmete çağrılmıştı.[45] Fakat başlangıçta belirlenen yaş sınırlaması savaş devam ederken silahlı kuvvetlerdeki insan gücünü doldurmaya yetmez olmuş, izleyen yıllarda yeni ayarlamalar yapılmıştı. Örneğin, askere alınma yaşında alt sınır 29 Nisan 1915 itibariyle on sekize kadar düşürüldü.[46] Ardından 20 Mart 1916 tarihinde askerlik için üst yaş sınırı elli olarak belirlendi.[47] Ek olarak, barış zamanında iki yıl olan askerlik hizmetinin süresi de ne zaman sona ereceğine karar vermek üzere özel bir emir çıkarılana dek savaş süresince uzatıldı.[48] Pratikte bunun anlamı erlerin savaş sona erene dek hizmet edecek olmalarıydı.[49]

Osmanlı Harbiye Nezareti ve Genelkurmayı'nın tahminlerine göre seferberliğin başlangıcında imparatorluk tek bir yıl içerisinde iki milyon civarında erkeği seferber etme potansiyeline sahipti. Bu sayı savaşın hemen öncesinde 23 milyona yaklaşmış genel nüfusun yaklaşık % 10 kadarıydı.[50] Öte yandan, Osmanlı Devleti'nin asker alım başarısı seferberliğin başlarında yeterli görülebilirken, savaş boyunca bu tahmin uzak bir olasılık olmaktan öteye geçemedi. Seferberlik ilan edildiği sıralarda Osmanlı ordusundaki asker sayısı 726.692 (1913'te 295.000 dolaylarında) iken 25 Eylül 1914'e gelindiğinde 780.282 olmuştu.[51] Resmî istatistiklere göre askere alınanların toplam sayısı gitgide artarak Mart 1915'te 1.478.176'e, 14 Temmuz 1915 tarihindey-

44 *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, I, s. 182.

45 *Türk Silahlı Kuvvetleri*, III, 6. Kısım, s. 288; *Düstûr*, Tertip II, cilt 6, s. 913.

46 *Düstûr*, Tertip II, cilt 7, s. 589.

47 *A.g.e.*, Tertip II, cilt 8, s. 730.

48 Osmanlı Arşivleri, İstanbul [bundan böyle BOA], MV., 196/116, 24 Şubat 1915.

49 BOA, DH.MB.HPS.M., 15/24, 8 Temmuz 1914.

50 Bu 23 milyon nüfusun yaklaşık 17 milyonu bugünkü Türkiye sınırlarının içinde, 3 milyondan fazlasıysa Lübnan ve Ürdün dahil Suriye ve Filistin'de, 2,5 milyona yakın insan da bugünkü Irak topraklarında yaşıyordu. Ayrıca Yemen ve Hicaz'da yaşayan 5,5 milyon civarında insan vardı. Bkz. Pamuk, "The Ottoman Economy in World War I", s. 112. 1914'te Osmanlı nüfusu için bkz. Karpat, *Ottoman Population, 1830-1914*, s. 170-190.

51 *Türk Silahlı Kuvvetleri*, III, 6. Kısım, s. 290; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, X, *Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik*, s. 102; Shaw, *Ottoman Empire in World War I*, I, s. 148.

se 1.943.720'e ulaşmıştı. Mart 1916'da 2.493.000 olan bu sayı Mart 1917'de 2.855.000'di.[52] Eğer Kürt ve Bedevi gönüllü süvari askerlerini de içerecek şekilde 80.000 ila 100.000 arasında olduğu tahmin edilen "gönüllü" sayılarını da eklersek, dört yıllık savaş süresince seferber edilen toplam asker sayısının 3.000.000 civarında olduğunu buluruz.[53]

Osmanlıların savaş için insangücü seferber etme çabaları savaş uzadıkça giderek daha az netice veriyordu, ayrıca türlü sorunları ve yetersizlikleri barındırıyordu. Birincisi, askere alımı açısından bölgeler arasında standardizasyon yoktu. Zorunlu askerlik sistemi Osmanlı Ortadoğusu'nda pratikte neredeyse hiç işlemiyordu. Ağırlıklı olarak Anadolu'ya özgü bir uygulama olmasına rağmen Anadolu'da bile standart değildi. İkincisi, başlangıçtaki genel beklenti doğrultusunda kısa sürecek sanılan savaş uzadıkça Osmanlı Devleti geniş çaplı ve kalıcı bir seferberliği sürdürmekte güçlük çekmeye başlamıştı. Üçüncü olarak da bakaya kalmak ve firar etmek suretiyle zorunlu askerliğe direnmek özellikle savaşın ikinci yarısında büyük bir sorun olmuştu. Savaş giderek daha çok askerî işgücü gerektirdikçe, gerçek savaş koşulları zorunlu askerlik sisteminde durmadan değişiklik yapmayı zorunlu kılıyordu. Resmî tanımındaki şekliyle zorunlu askerlik sisteminin yeterince işlemediği yerlerde devlet asker toplamada eski yöntemlerle yenileri birbiriyle harmanlayıp alternatif asker alım kategorileri oluşturarak gerekli insangücünü sağlamaya çalışıyordu. Gönüllüler böylesi alternatif kategorilerden biriydi. Gönüllü istihdamı yalnızca altyapısal sorunlar nedeniyle sistem dahilinde askere alınamayan nüfus katmanlarının devlet tarafından seferber edilmesine yardım etmekle kalmıyor, aynı zamanda "özel" askerî görevlerde silahlı kuvvetlerin yararlanabileceği insan gücünü sağlıyordu.[54]

---

52 *Türk Silahlı Kuvvetleri,* X, s. 164-165; Shaw, *Ottoman Empire in World War I*, I, s. 148. Ayrıca bkz. Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Askerî Arşivleri, Ankara [bundan böyle ATASE], BDH, Klasör 62/Dosya 309A/Fihrist 005.

53 Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı silahlı kuvvetlerine alınmış toplam asker sayısına dair bilgiler ikincil kaynaklarda değişiklikler gösterir. Örneğin, Ahmed Emin Yalman dört yıl süren savaşta askere kaydedilenlerin sayısını 2.998.321 olarak vermiştir. Bkz. Yalman, *Turkey in the World War*, s. 252. Araştırmalarını resmî Osmanlı verilerine dayandırdığını ileri süren M. Larcher savaş sırasında seferber edilmiş asker sayısını 2.850.000 olarak gösterir. Bkz. Larcher, *La guerre turque dans la guerre mondiale,* s. 602. En son yapılan tahmine göre 2.873.000 rakamını veren Edward Erickson bu toplama ikincil kaynaklarda yayımlanmış mevcut istatistiksel verileri karşılaştırarak ulaştığını belirtir. Erickson ayrıca silahlı kuvvetlere alınmış toplam rakamı da dağıtır: 2.608.000 kara kuvvetleri, 250.000 jandarma ve 15.000 donanmada. Bkz. Erickson, *Ordered to Die,* s. 243.

54 Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı seferberliğinin ayrıntılı sosyal tarihi için bkz. Beşikçi, *Between Voluntarism and Resistance.*

Osmanlı ordusunda gönüllüler: Zorunlu askerliğin başıbozukları mı yoksa kiralık işgücü mü?

Osmanlı askeriyesinde daha önceki savaşlarda da başvurulan gönüllülerden yararlanma uygulaması, yapılan yeni kanuni ve pratik düzenlemelerle Birinci Dünya Savaşı sırasında daha sistematik bir yöntem haline geldi. Gönüllü kategorileri çeşitliydi, bunlardan her birinin ayrı bir amaca hizmet etmesi bekleniyordu. Başlıca kategorilerden biri aşiretlerden gelen gönüllülerdi. Resmî zorunlu askerlik sisteminin işlemediği yerde devlet insanları "gönüllü" olarak askere alma yöntemini uygulamaya çalışıyordu. Bu uygulama daha çok Anadolu'daki Kürt aşiretlerini hedef alıyordu. Kürt aşiretlerinden gönüllüler Birinci Dünya Savaşı'nda çoğunlukla kendi yaşadıkları bölgelere görece yakın Kafkas ve Irak-Mezopotamya gibi cephelerde yardımcı birlikler olarak hizmet eden müstakil süvari birliklerine alınırdı. Bu durumda gönüllülük, birey temelli değildi, yani gönüllü olup olmamaya aslında bireyin kendisi karar vermiyordu: Devlet yerel reisler, şeyhler veya ağalar gibi aşiret ya da cemaat liderleriyle diyalog kurardı. Cemaatleri adına karar verenler onlardı. Aşiret liderlerinin aldığı bu karar da aslında tamamen gönüllü sayılmazdı, zira merkezî devletten gelen siyasi baskılar söz konusuydu; ama bunun karşılığında siyasi ve maddi kazanımlar vaat edilirdi. Devletin gönüllü ol çağrısına riayet etmek siyasi açıdan belli bir aşiret topluluğunun pratikte merkezî otoriteyle uzlaşması anlamına geliyordu. Bu itaatin karşılığında ise merkezî otorite o aşireti taşrada fiili iktidar sahibi kabul ediyor ve ona kendi yerel biriminde iktidarını muhafaza etmesine imkân verecek belli bir özerklik tanıyordu. Öte yandan, bu şekilde askere alınan gönüllüler, her ne kadar kendilerine "gönüllü" dense de, aslında kendi iradeleriyle hareket etmiyordu.

Hem gerilla operasyonları hem de düzenli birliklerde istihdam edilen Müslüman muhacirler yine bir başka önemli gönüllü kategorisini meydana getiriyorlardı. Rusya ve Balkanlar'ın çeşitli topraklarından işgal ya da siyasi zulüm nedeniyle göçe zorlanan Müslümanlar 19. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun demografik yapısını yeniden şekillendirmekteydi. Bilhassa 1912-1913 Balkan Savaşları'ndan sonra Balkanlar'daki eski Osmanlı topraklarından ve sınır bölgelerinden binlerce Müslümanın Anadolu'ya göçü muhacir sayısını daha da artırmıştı. Askerlik hizmeti yükümlülüğü açısından, Osmanlı topraklarına gelen (ve daha önce Osmanlı tebaası olmayan) muhacirlerin tam Osmanlı vatandaşı statüsünü elde etmesi için Osmanlı zorunlu askerlik sisteminin gereklerini yerine getirmeleri gerekiyordu. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti bu yeni gelenlerin yerleşme ve uyum sağlama sürecini kolaylaştırmak için onlara belli bir ölçüde esneklik de ta-

nıyordu. Bu esneklik aynı zamanda daha önceden Osmanlı Devleti'nin tebaası olmuş, Balkanlar'daki eski Osmanlı topraklarından Anadolu'ya göç eden muhacirleri de kapsıyordu. 1914 tarihli askerlik kanununun 135. maddesi, gelmiş ve gelecek bütün muhacirlerin imparatorluğa geliş tarihlerinden itibaren altı yıl sonra askerlik hizmetine dahil edilmelerine hükmetmişti. Bunun sonucunda, imparatorluk genelinde askerliğe elverişli tüm erkek nüfusun askere alındığı Birinci Dünya Savaşı esnasında, bu muhacir nüfusundan erkekler Osmanlı silahlı kuvvetleri için dinamik ve cazip bir gönüllü savaşçı havuzu oluşturdular. Osmanlı Devleti onlardan gönüllü olmalarını beklediğinde onlar da birtakım sebeplerden dolayı buna olumlu yanıt verme eğiliminde oluyorlardı. Silahlı kuvvetlere gönüllü katılmak kendilerine hem Osmanlı topraklarından arazi bağışlanması hakkı getirebilir, hem daha yüksek bir statü kazandırabilir, hem de Osmanlı toplumuyla bütünleşmelerini hızlandırabilirdi. Gönüllülük muhacirlere Osmanlı Devleti'yle diyalog kurmak için yeni kanallar açabilirdi, bu da onların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki meşruiyetlerini sağlamlaştıracak ve statülerini yükseltmiş olacaktı.

Osmanlı Devleti'nin gönüllü seferber etmek için muhacir nüfusa başvurma isteğini, belli cephelerdeki askerî harekâtların kendine özgü koşulları ve amaçları da şekillendiriyordu. Örneğin, Kafkas cephesi söz konusu olduğunda en çok Kafkaslar'dan Anadolu'ya göç etmiş Müslüman ahaliyle Doğu Karadeniz bölgesinin Lazları tercih ediliyordu. Dolayısıyla Osmanlılar önceki yıllarda Anadolu vilayetlerine ve Suriye'ye yerleşmiş Çerkes muhacirleri seferber etmeye çalıştı.[55] Bu muhacirlerin iki türlü yararı olacaktı: Bir kere bölgenin dağlık coğrafi koşullarına aşinaydılar; ikincisi de "imparatorluğa geliş nedenleri Rusya'da evlerinden sürülmüş olmaları, bundan dolayı terk edilmeye zorlandıkları topraklarda denetimi yeniden ele geçirmeye çalışan Osmanlı kuvvetlerine katılmaya özellikle ilgi duymalarıydı."[56] İntikam duygusu onların seferber edilmesinde başlıca itici güçlerden biriydi.

Üçüncü önemli gönüllü kategorisi bireysel bazda toplanan gönüllüleri içeriyordu. Bunlar daha ziyade, Enver Paşa tarafından savaşın hemen öncesinde Balkanlar'daki paramiliter gruplar (başta Bulgar İMDÖ) model alınarak kurulmuş gizli bir paramiliter istihbarat yapılanması olan Teşkilât-ı Mahsusa'nın silahlı çetelerinde "gayrinizami" harp harekâtlarında kullanılıyordu.[57] Teşkilât-ı Mahsusa sadece Osmanlı cihat ilanı için Hindistan, Rusya, İran ve Mısır'daki Müslüman nüfusların desteğini almaya yönelik propagan-

55 BOA, DH.EUM.EMN., 89/14, 29 Temmuz 1914.

56 Shaw, *Ottoman Empire in World War I*, s. 157.

57 Stoddard, "The Ottoman Government and the Arabs". Teşkilât-ı Mahsusa hakkında ayrıca bkz. Cemil, *Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsusa*; Sencer, *Turkish Battle at Khaybar*; Shaw, *The Ottoman Empire in World War I*, I, s. 353-456.

da faaliyetleri yürütülmesinde başrolü oynamakla kalmadı, diğer yanda savaş boyunca belli başlı cephelerde gerilla savaşı da yürüttü. Teşkilât-ı Mahsusa ayrıca, başta Ermeniler olmak üzere, Anadolu'da yaşayan ve gayrimüslim grupların gözünü korkutmaya yönelik operasyonlar da yürütüyordu. Teşkilat bu operasyonların gerekçesi olarak bu grupların devlete olan sadakatlerinin sorgulanır hale gelmesini gösteriyor, özellikle de, Ermeniler içerisinden, bakaya kalarak ya da Osmanlı ordusundan firar ederek kendi silahlı çetelerini kuran ve gönüllü olarak Rus ordusuna katılan unsurlara karşı bir kontrgerilla harekâtı sürdürdüğünü belirtiyordu.[58] Ancak, Teşkilât-ı Mahsusa'nın bu tür operasyonları 1915'teki Tehcir sırasında sivil Ermenilere yönelik doğrudan taciz, saldırı ve katliam eylemleri şekline de bürünmüştü.[59] Kesin istatistiksel veriler mevcut değilse de, Teşkilât-ı Mahsusa'nın en aktif olduğu dönemde 30.000 kadar militan topladığı, bunların çoğunun da gönüllü mahkûmlar olduğu söylenmektedir.[60] Bu gönüllü havuzunun başlıca kaynağı, serbest kalma ya da çeşitli maddi kazanç elde etme karşılığında her türlü şiddet eyleminde kullanılmaya hazır olan mahkûmlardı. Gayrinizami harpte kullanılmak üzere mahkûmlardan gönüllü kabul edileceği resmen ilan edildiğinde Anadolu genelindeki çeşitli cezaevlerinden pek çok mahkûm Teşkilât-ı Mahsusa'nın silahlı çetelerinde çarpışmak için gönüllü olmak için başvurmuştu.[61] Milis birlikleri olarak da görülebilecek bu silahlı çetelerin Osmanlı askeriyesinin emir-komuta zincirine sıkı sıkıya bağlı oldukları söylenemezdi (sadece bazılarının komutanı ordu tarafından atanıyordu) ve fiiliyatta kendi başlarına hareket ediyorlardı.

Askerî işgücüne olan talebin yükseldiği zamanlarda, Osmanlı devlet yöneticilerinin, savaşa katkıda bulunabilecek mahkûm insan gücünden yararlanmayı meşru gördükleri söylenebilir. Gönüllülerin, teorik olarak, zorunlu askerlik sistemiyle askere alınan diğer personel gibi, silahlı kuvvetlere ka-

58 Shaw, *Ottoman Empire in World War I*, I, s. 354. Rus ordusundaki Ermeni gönüllüler için bkz. Gorganian, "Armenian Participation in World War I on the Caucasian Front". Bazı Osmanlı Yahudileri ve Rumların gönüllü olarak İtilaf ordularına katıldıklarını gösteren örnekler de vardır. Fransız ordusunda gönüllü hizmet etmiş Osmanlı Yahudileri için bkz. BOA, HR.SYS., 2403/7, 20 Eylül 1914. Britanya ve Yunan ordularına katılmış Rumlara ilişkin iki örnek için bkz. BOA, DH.EUM.3.Şb., 5/19, 29 Nisan 1915 ve BOA, DH.EUM., 3.Şb., 8/61, 13 Eylül 1915.

59 Yalman, *Turkey in the World War*, s. 220; Akçam, *"Ermeni Meselesi Hallolunmuştur"*, s. 168-180. Buna karşın Guenter Lewy eldeki belgelerin eksik tarafları nedeniyle Ermenilere yönelik suçların tamamını Teşkilât-ı Mahsusa'ya yüklemenin mümkün olmadığını savunur; ancak buna rağmen, silahlı çetelerde hüküm giymiş suçluların bulunduğunu inkâr etmediği gibi, tehcir edilen Ermenilere karşı "başıbozuk" ya da "gönüllü" adamların saldırılar düzenlediğini de teyit eder. Lewy ayrıca, Çerkes gönüllülerin yanı sıra başıbozuk ve gönüllü Kürt birliklerinin de sürgüne gönderilen Ermenilere yönelik katliamlarda önemli rol oynadıklarından söz eder. Bkz. Lewy, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: A Disputed Genocide*, s. 82-89, 221-228.

60 Shaw, *The Ottoman Empire in World War I*, s. 373; BOA, DH.ŞFR., 46/134, 1 Kasım 1914.

61 BOA, DH.ŞFR., 46/134, 1 Kasım 1914.

tıldıkları andan itibaren yürürlükteki askerlik hizmeti yönetmeliklerine uymaları gerekmekteydi. Hizmet süresi de buna dahildi. Seferberliği sona erdiren bir emir gelmedikçe savaş boyunca hiçbir gönüllü hizmetten ayrılamazdı; diğer bir deyişle, gönüllüler savaşın sonuna dek hizmet edeceklerdi. Oysa eldeki bulguların işaret ettiği üzere, gönüllüler, bilhassa genellikle müstakil birlikler olarak kullanılan aşiret gönüllüleri içerisinde disiplin sağlamak bazen ciddi bir sorun haline geliyordu. Başta Kafkas cephesindeki aşiret gönüllülerinde olmak üzere, gönüllüler arasında firar edenler de çoktu.[62]

Öte yandan, her ne kadar gönüllülerin teoride kanun gereği zorunlu askerler gibi hareket etmeleri gerekse de, aslında gönüllülüğün maddi bir boyutu da vardı. Birçok gönüllü açık ya da üstü kapalı olarak devletten para alıyordu, dolayısıyla da aslında bunlar bir nevi paralı asker olarak hizmet ediyordu. Teşkilât-ı Mahsusa'nın üstlendiği görevler için istihdam edilen gönüllülere ya Osmanlı askeriyesinin bütçesinin örtülü ödeneğinden nakit ödeme yapılıyor ya da hizmetlerinin karşılığında maddi kazançlar vaat ediliyordu; zaten bu maddi boyut gerçekten de Teşkilât-ı Mahsusa çetelerinde gönüllü savaşmayı isteyen pek çok adamı (özellikle de mahkûmları) motive eden bir sebepti.[63] Hiçbir şey olmasa bile böyle bir silahlı çeteye gönüllü katılmak savaş yıllarında bedava geçim sağlamayı güvence altına alabiliyordu, ne de olsa bu çetelere (en azından Kafkas cephesindekilere) dağıtılacak erzakın yerel nüfus tarafından "bağış" (iane) adı altında toplanmasına kanunen izin verilmişti.[64] Bu durum silahlı çetelere vergi memurları gibi hareket etme ve sivil halka baskı uygulama hakkını fiilen veriyordu. Bu gönüllü çetelerine ayrıca, düşman topraklarına yapılan akınlarda, çoğunlukla çiftlik hayvanı biçiminde olmak üzere, "ganimet" alma hakkı da tanınmıştı.[65] Para ödemeleri ve maddi hediyeler, Osmanlı Devleti'yle aşiret gönüllüleri arasındaki ilişkide de mevcuttu ve bu toplulukları gönüllü olmaya teşvik etme ve devlete sadık kalmalarını sağlama amacına yönelik bir araç olarak kullanılmıştı.[66]

Peki ücret ödenen veya maddi çıkar sağlayan gönüllüler bir tür profesyonel asker olarak görülebilir ve paralı işgücü kategorisine dahil edilebilir mi? Gönüllülerin bu kategoriye tam olarak uyduklarını söylemek zordur, çünkü hiçbiri Osmanlı askerî yetkilileriyle herhangi bir sözleşme yapmamıştı. Dahası, ödemeler belli bir plana göre değil, ordu komutanlarının ya da milis liderlerinin girişimiyle duruma göre (*ad hoc*) yapılıyordu, dolayısıyla bu ba-

62 Örneğin, Kasım 1914'te yaşanan Köprüköy savaşından sonra Üçüncü Ordu'da bulunan Kürt aşiret gönüllülerinin sayısı başlangıçta yirmi bin verilirken, firarlar nedeniyle bu sayının üç bine kadar gerilediği bildirilir. Bkz. Aytar, *Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna*, s. 140-141.

63 Cemil, *Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsusa*, s. 118.

64 *A.g.e.*, s. 85-86; BOA, DH.ŞFR., 61/88, 23 Şubat 1916.

65 Cemil, *Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsusa*, s. 48, 59.

66 *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, sayı 117 (Ocak 2004), Belge no. 43, s. 124.

kımdan ortada standart bir usulden söz etmek pek mümkün değildir. Aşiret gönüllüleri örneğinde durum daha da karmaşıktı, çünkü askerî yetkililerle pazarlığı yapan da, onlardan ödemeyi alan da bizzat aşiret reisiydi; aşiret gönüllü birliklerine mensup sıradan üyelerinin bu konuda herhangi bir söz söyleme hakkı yoktu, reislerine ödenen paradan pay alsalar bile onların durumu "özgür olmayan işgücü" (*unfree labor* - zorla ücretsiz çalıştırılan) kategorisine daha yakın düşüyordu. Ayrıca, yukarıda da belirtildiği üzere, kanun onları zorunlu askerlik kurallarına uymaya da zorlamayı amaçlıyordu. Ne var ki, bu kurallara uyma zorunluluğu tek başına onları tam anlamıyla zorunlu askerlik kategorisinde değerlendirmek için yeterli olmadığı gibi, kanunen yükümlü tutulan işgücü (*conscript labor*) kategorisine dahil edilmeleri de zordur. Aslında Osmanlı aşiret gönüllüleri için bu iki kategorinin bir karışımından söz edilebilir; sonuçta ortaya her iki kategoriyle ortak yanları olan pragmatik bir yol çıkmıştı.

Burada şu ilginç noktayı da not etmek gerekir ki, sayıları (istatistiksel açından göz ardı edilecek kadar) az olmasına rağmen, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusu da para karşılığı hizmet eden yabancı profesyonel askerler istihdam etmiştir. Venezuelalı subay Rafael de Nogales (1879-1936) bunlardan iyi bilinen bir örnektir. Çeşitli Avrupa ordularına (Fransa, Belçika) katılma girişimlerinden sonuç alamayan Rafael de Nogales 1915'te subay olarak Osmanlı ordusuna hizmet etmek için başvurmuştu. Önce yüzbaşı, sonra binbaşı rütbesiyle Kafkas ve Irak-Mezopotamya cephelerinde görev yaptı.[67]

Vasıfsız işgücüne karşı vasıflı işgücü mü? Muafiyetler meselesi

Osmanlı zorunlu askerlik sistemine hep uzun bir muafiyet listesi damgasını vurmuştu, ama Osmanlı idarecileri 1914 yılında "lüzumsuz" her muafiyeti sınırlamaya kararlıydı. Bu kararlılıktan savaş süresince hiç vazgeçilmedi, ancak gerek seferberliğin mevcut koşullarının neticesinde gerekse de devletin siyasi tercihleri, mali ihtiyaçları, iktisadi ve bürokratik kesimlerde ihtiyaç duyulan teknik nitelikli-vasıflı işgücü nedeniyle, bu kararlılığın yeniden şekillenmesi ve gözden geçirilmesi gerekti. Böylelikle bazı muafiyetler kaldırılırken, diğerleri yerinde kaldı, hatta zaman zaman var olanlara yenileri eklendi. Askerlik hizmetinin kanunen herkesi kapsayan bir uygulama olduğu ilan edilmesine rağmen, Osmanlı Birinci Dünya Savaşı deneyimi kimlerin askerî kimlerin asker-

67 1926'da yayınladığı anılarında Osmanlı ordusundaki gündelik hayata dair önemli ayrıntılar vermiş, hizmet ettiği yerlerdeki sosyal hayat hakkındaki gözlemlerini de anlatmıştı. Bkz. de Nogales, *Four Years beneath the Crescent*.

lik dışı alanlarda istihdam edileceğini düzenleyen genel bir işbölümünün varlığının, askerî işgücünü temin etmenin en öncelikli olduğu dönemde bile, hâlâ sürdüğünü göstermektedir. Sivil alandaki vasıfları savaş alanında verecekleri askerlik hizmetinden daha yararlı ve önemli görülenlere muafiyet hakkı tanınıyor, bunların savaş boyunca görevlerinde kalmalarına izin veriliyordu. Genel anlamda, askerlik hizmeti yükümlülüğü aslında ancak vasıfsız kol emeği sağlayabilen kitlenin omuzlarına yüklenmişti. Mali katkı sağlayabileceklerin sadece fiziksel katkı sağlayabilecek olanlardan daha önemli görülmesi nedeniyle, benzer bir iş bölümü zenginler ve yoksullar arasında da söz konusuydu.

Bazı askerî işgücü biçimleri (özellikle profesyonel ordular söz konusu olduğunda) asker emekçilere ücret ödenmesine dayanırken, zorunlu askerlik sistemi bazen tam tersini gerekli kılabiliyordu: Potansiyel asker emekçilerin hizmetten kaçınmak için devlete para ödemesi gerekiyordu. Devletin siyasal tercihleriyle mali ihtiyaçlarının kesiştiği noktada duran muafiyet ücreti (bedel-i nakdi) meselesi Osmanlı zorunlu askerlik sistemindeki muafiyetlerin önemli bir kısmını oluşturuyordu. 1914 askerlik hizmeti kanununun hedeflerinden biri tıpkı 1909 düzenlemelerinde olduğu gibi bedel-i nakdi uygulamasını kaldırmaktı. Ama bedel-i nakdi fiilen yürürlükte kalmış, devlet de bunu kaldırmak için koşulları çok fazla zorlamamıştı. Osmanlı Devleti, mali sıkıntılarını hafifletmeye yarayan böyle bir ek gelir kaynağından yoksun kalmaya cesaret edememişti. Üstelik, askerlik hizmeti pratiğinde uzun bir geçmişleri olmayan ve onları da aktif hizmet yükümlülüğüne dahil etmeyi hedefleyen 1909'daki düzenlemeleri öyle fazla bir coşkuyla karşılamayan Osmanlı gayrimüslimlerinin orta ve üst tabakaları, ödedikleri bu bedelin alınmaya devam etmesinden pek de rahatsız değillerdi.[68]

Birinci Dünya Savaşı boyunca birtakım önemli değişiklikler yapılmış olsa da, Osmanlı Devleti'nin bedel-i nakdi uygulamasına yönelik bu genel yaklaşımının sürdüğü söylenebilir. 1909'dan beri devam eden resmî söyleme pararel olarak, 1914 yılında zorunlu askerlik sistemine ilişkin yeni yasal ve örgütsel reformların başlıca hedeflerinden birinin bedel-i nakdi uygulamasını kaldırmak olduğu duyurulmuştu.[69] Ancak, bu söylemin kendini haklı göstermek için vurgulaması gereken noktalar seferberlik ilanından sonra farklı boyutlar kazanmıştı. Bir yandan, Müslüman ve gayrimüslim Osmanlıları aynı askerlik hizmeti yükümlülüğünü almak suretiyle aralarında eşitliği sağlamanın bir aracı olarak bedel-i nakdi uygulamasının kaldırılması gerektiğinin al-

68 1909'daki askerlik kanunu düzenlemesinin ardından gayrimüslim Osmanlıların zorunlu askerliğe yönelik isteksizliği hakkında bkz. Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, s. 141-148. Gayrimüslim Osmanlı askerlerinin 1912-1913 Balkan Savaşı sırasındaki isteksizliği için bkz. Adanır, "Non-Muslims in the Ottoman Army and the Ottoman Defeat in the Balkan War of 1913-1913".

69 Behic, *Mükellefiyet-i Askeriye Kanûn-ı Muvakkatinin İzahı*, s. 7.

tını çizen Osmanlıcılık dili belli bir ölçüde devam ediyordu; ama öte yandan, bu söylemin şimdi aynı zamanda, toplumdaki farklı ekonomik sınıflara yönelik eşitsiz muamele konusunda kamuoyundaki birtakım hoşnutsuzluklara da hitap etmesi gerekiyordu. İttihat ve Terakki hükümetinin "Milli İktisat" politikaları imparatorluğun Müslüman-Türk unsurlarına nice ekonomik fırsatlar ve ayrıcalıklar sunuyordu; açıkça belli ki, hali vakti yerinde birçok Müslüman 1914'ün sonunda bedel-i nakdi ödeme seçeneğinden yararlanmaya başlamıştı.[70] Bu durumun, zorunlu askerlik sisteminin zenginleri kolladığı ve vatanı savunma yükünü yoksulların omuzlarına yüklediği yollu söylentilere yol açtığı görülmektedir. Bu nedenle, bedel-i nakdi uygulamasını kaldırma niyetlerini ilan ederken Osmanlı idarecilerinin zenginlerin de en az yoksullar kadar silahlı kuvvetlerde hizmet etmekle yükümlü olduklarını vurgulamaları gerekmekteydi: "Biçare köylü Mehmedcikler yanında en kibar en zengin bir adam dahi aynı vecihle vatanını müdafaa edecek. Ne şeref!"[71]

Fakat ne yeni askerlik kanunu ne de seferberlik emirleri bedel-i nakdi uygulamasını tamamen ortadan kaldırmıştı. Üstelik zorunlu askerlik sisteminin sınıf boyutu, yani ekonomik eşitsizliğin askerlik hizmetinde yol açtığı eşitsizlik de sürüyordu. Yine de bedel-i nakdiye yönelik belli kısıtlamalar uygulamaya konmuştu.[72] Her şeyden önce, artık silahlı kuvvetlerde aktif hizmette bulunmak yerine muafiyet bedelini ödemek askerlikten tamamen muaf olunacağı anlamına gelmiyordu. Yeni kanunun 121. maddesine göre bir kimse muafiyet bedelini ödese bile en yakın piyade tümeninde altı ay boyunca temel askerlik eğitimi görmek zorundaydı. Kanun ayrıca, uygulamada muafiyet bedeli yürürlükte kalmakla birlikte bunun sadece barış zamanında geçerli olmasını, savaş zamanındaysa bu seçeneğin kimseye verilmemesini getiriyordu.[73]

Ne var ki, bedel-i nakdi seferberlik ilanından sonra da devam etmekle kalmamış, getirilmiş bazı kısıtlamalar da savaş esnasında gevşetilmişti. Başlangıçta uygulamayı kötüleyen beyanların gerçek savaş koşullarıyla karşılaşıldığında yumuşatılması ve duruma göre defalarca değiştirilmesi gerekecekti. Örneğin, bedel-i nakdi uygulamasına ilişkin 6 Mart 1915'te yürürlüğe konan yeni kanun, uygulamanın savaş koşullarında da süreceğini teyit etmişti.[74] Savaş sırasında uygulama hiçbir zaman tamamen ortadan kalkmadığı gibi, birtakım değişikliklerden geçirilerek kanuni olarak da yenilenmişti.[75]

---

70 Bu dönemin "Milli İktisat" politikaları hakkında bkz. Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat, 1908-1918*.

71 Behic, *Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatinin İzahı*, s. 14.

72 *A.g.e.*, s. 14.

73 *A.g.e.*, s. 149.

74 *Düstûr*, Tertip II, cilt 7, s. 434-435.

75 *Düstûr*, Tertip II, cilt 8, s. 380-381.

Birinci Dünya Savaşı'nda ilan edilen seferberlik askerî işgücü teminini en öncelikli işlerden biri kılarken, devlet bürokrasisinin ve ekonominin çeşitli alanlarında vasıflı işgücüne duyulan ihtiyaç da ondan aşağı kalmıyordu. Savaş boyunca dev bürokratik aygıtının işlerliğini sürdürmek için Osmanlı Devleti kilit görevlerdeki bürokratlarını zorunlu askerlikten muaf tutmak zorunda kalmıştı. Bu nedenle, askerlik hizmeti kanununun 90. maddesine göre askerlik çağında olsalar dahi, bakanlar, üst düzey yetkililer, büyükelçiler, valiler, kadılar ve müftüler gibi devlet personeli silahlı kuvvetlerde hizmet etme yükümlülüğüne tabi tutulmuyordu. Ancak, daha önemlisi, devlet aynı zamanda bürokrasinin orta ve alt kademelerindeki memurların ve teknik personelin de savaş esnasında görevlerine devam etmesine ihtiyaç duymaktaydı, çünkü artık bunların iş tanımlarına, olağan işlerini yerine getirmenin yanı sıra görev yaptıkları bölgelerde seferberlik sürecini denetleme de dahil edilmişti. Postane memurları ve telgrafçılar, banka memurları, demiryollarındaki teknik personel ve memurlar, muhasebeciler ve polis memurları gibi personel de savaş zamanında devlet bürokrasisi için vazgeçilemez elemanlardandı. Muafiyet açısından aynı kanunun 91. maddesinde çeşitli memuriyetlerde görev yapan orta ve alt kademedeki memurların uzun ve ayrıntılı bir listesi verilmişti.

Bununla birlikte, her ne kadar yerine getirdikleri işlev önemli olsa da, sivil devlet memurları savaş zamanında giderek askerî yetkililerin kontrolüne tabi olmuşlardı. Savaş boyunca süren örfi idare durumu yalnızca uygulamada değil resmî açıdan da yerel yönetimde askerî komutanlara son sözü söyleme yetkisi veriyordu. Seferberlik emri Dahiliye Nezareti'ne örfi idare ilan etme yetkisi verse de tüm askerî işleri asıl idare eden Harbiye Nezareti'ydi.[76] Bu durum vilayetlerde üst düzey yerel yöneticiler dahil devlet memurlarının, komutanların otoritesine itaat etmeleri sürecini ortaya çıkarmıştı. Harbiye Nezareti Dahiliye Nezareti ile olan yazışmalarında zaman zaman bu mecburiyeti hatırlatıyordu; Dahiliye Nezareti de komutanlardan gelen öneri ve önlemlere kulak verip bunları uygulamaları konusunda yerel idarecilerini uyarma gereği hissediyordu.[77] Askere alma işleri sivil idarecilerin savaş zamanında bilhassa özenle yerine getirmeleri beklenen en öncelikli meselelerden biri haline gelmişti. Taşradaki sivil idareciler kendi vilayetlerinde askere alma işlemlerinin etkili bir şekilde yürütülmesini sağlamanın başlıca görevleri olduğu konusunda merkez tarafından sık sık uyarılıyorlardı.[78]

Askerlik hizmeti kanunu her dinden din adamlarına da muafiyet tanımıştı. 91. maddeye göre muaf tutulanlara sadece imparatorlukta yaşayan bütün

76 Shaw, *The Ottoman Empire in World War I*, s. 175.

77 BOA, DH.ŞFR., 55/157, 22 Ağustos 1915.

78 BOA, DH.ŞFR., 42/155, 30 Haziran 1914.

dinî cemaatlerin yüksek ve orta düzeydeki temsilcileri değil alt kademelerde görev yapanlar, Hıristiyanlar adına (beratlı) papazlar, keşişler ve diyakozlar, Yahudiler adına da hahamlar ve vekil hahamlar da dahildi. Müslümanların alt kademe din görevlileri için hazırlanan muafiyet listesi daha ayrıntılıydı. Her camiden bir imam, bir hafız, bir müezzin ve bir kayyım askerlik hizmeti yükümlülüğünden muaf olacaktı.

Anlaşılan o ki Osmanlı Devleti din görevlilerini silahlı kuvvetlerde hizmete mecbur tutma konusunda çok katı kurallar koymamıştı. Devlet bu bakımdan muafiyet hakkı tanımada, özellikle Müslüman din adamları söz konusu olduğunda, görece esnek davranabiliyordu. Kuşkusuz bunun başka nedenleri de vardı. Bu esnekliğin tek nedeninin, savaş zamanında inananlara kesintisiz din hizmeti verme kaygısı olmadığı açıktı. Başta köy imamı olmak üzere alt kademedeki din görevlileri de askerleri savaşa seferber etmede hayati rol oynamaktaydılar. Yerel cemaat içerisinde muteber bir şahsiyet olan imam, vaazlarıyla ve telkinleriyle askerlik hizmetinin kutsal bir vazife olarak meşru kılınmasında kilit bir figürdü. Savaşta şehadetin yüceltilmesi konusunda yerel halkın en çok ciddiye aldığı kişiydi. İmam aynı zamanda bakaya ve firarileri silahlı kuvvetlere geri dönmeye ikna etmede etkili biriydi. Böylece imamlar, Osmanlı seferberliğini halk düzeyinde yayan ve teşvik edenlerin başında gelenlerden biri olduğu için, askerlikten muaf tutulmaları ve her bölgede yeterli sayıda olmaları sağlanıyordu.

Zorunlu askerlik yoluyla zorla çalıştırma: Amele taburları

1914 yılında muafiyetleri kısıtlamaya ve askerlik hizmeti yükümlülüğünü Osmanlı toplumunun bütün unsurlarına yaymaya yönelik yürütülen çabalar kimi gözlemciler tarafından (1876 Osmanlı Kânûn-ı Esasîsi ile ilan edilen) eşitliğe dayalı Osmanlı vatandaşlığı ilkesine doğru atılan bir adım olarak yorumlanmıştı.[79] Ne var ki, böyle bir eşitlikçi bakış açısı aslında sadece yasada değil, seferberlik uygulamasında da eksikti. İmparatorluğun farklı dinden ve etnik kökenden gelen unsurlarının Birinci Dünya Savaşı sırasında zorunlu askerlik sistemi kapsamına alınmalarına ve nasıl muamele göreceklerine yönelik Osmanlı bakış açısı, milliyetçi pragmatizm üzerine inşa edilmiş bir Osmanlı birliği anlayışına dayanıyordu. Milliyetçi İttihat ve Terakki hükümetinin yürüttüğü Osmanlı seferberlik çabaları hiç kuşkusuz imparatorluğun nüfusunun tamamını sürece dahil edip onlardan faydalanmak arzusundaydı. Ancak bu arzu aynı zamanda, o unsurların seferberliğe katılmaları karşı-

79 Örneğin bkz. *Türk Silahlı Kuvvetleri*, III, 6. Kısım, s. 232. Osmanlıcılık ilkesiyle ilişkisi bakımından Osmanlı zorunlu askerlik hizmeti hakkında bir tartışma için bkz. Hacısalihoğlu, "Inclusion and Exclusion".

lığında ileri sürebilecekleri siyasi beklentilerini ve devletle pazarlığa yönelik diyalog kurma taleplerini mümkün olduğunca engelleme eğilimi de taşıyordu. İttihat ve Terakki hükümeti en güvenilmez unsurların hizmetini bile kabul edebilirdi, yeter ki o hizmet bizzat İttihat ve Terakki hükümeti tarafından belirlenen şekilde yerine getirilsin ve hizmet edenlerin herhangi bir siyasi beklentide bulunmalarına yol açmasın.

1914 Askerlik Hizmeti Kanunu, uygulamada kolaylıkla ayrımcı bir şekilde yorumlanabilecek belirsizlikler içermekteydi. Yasanın 34. maddesi aktif askerlik hizmetini, biri "silahlı" diğeri "silahsız" hizmet olmak üzere iki kategoriye ayırmıştı. Başka bir deyişle, askere alınan bazı adamlar silah taşıyabilecek "normal" askerler olarak görülürken, ötekilere silah verilmeyecek ve bunlar cephe hatlarının arkasında daha ziyade kol kuvvetine dayalı işler gören birimlerde istihdam edileceklerdi. Öte yandan, her ne kadar böyle bir iş bölümü herhangi bir orduda rastlanabilecek standart bir uygulama gibi görülse de, Osmanlı zorunlu askerlik hizmeti kanunu iki hususu neredeyse kasten belirsiz bırakmıştı: İlki, kimlerin silahlı kategoriye, kimlerin silahsız kategoriye kaydedileceği kesinkes belirlenmemişti. Bu bakımdan herhangi belirgin bir ölçüte değinilmiyordu. Oysa kanun, asker adaylarını aktif hizmet görmekten alıkoyabilecek (34. ve 48. maddeler) durumlar olan sağlık sorunları ya da hastalıklar gibi elverişsiz koşulları olanlara yapılacaklar konusunda çok daha açıktı. Fakat silahsız hizmet kategorisi net bir tanımdan yoksundu. Askerlik kanununu genişçe izah eden yardımcı metinlerde ise, bu ayrımın esasen askere alınanların, savaş alanında aktif askerlik hizmetini köstekleyecek ama kol kuvvetini kullanmasına engel olmayacak ufak tefek bedensel sakatlıklar gibi fiziksel koşullar temelinde yapılmış olabileceğine dair birtakım belirtiler görülür. Ayrıca silahsız hizmette görevlendirmenin asker kaydedilenlerin mesleğine ve zanaat becerilerine göre yapıldığını, örneğin tıbbi personelin sıhhiye birliklerine, okuma yazma bilenlerin de muhaberata alındığını gösteren işaretler de mevcuttur.[80] İkinci belirsizlik olarak, kanun silahsız hizmetin tam olarak neleri içereceğini belirtmiyordu. Dolayısıyla, bu hizmet uygulamada ağır işlerle, spesifik olarak da amele taburlarıyla eşanlamlı hale gelmişti.

Kol emeğiyle çalışmaya dayalı askerî birlikler kurulması Osmanlı ordusunda tamamen yeni bir olgu sayılmazdı. Balkan Savaşları sırasında oluşturulmuş "Hizmet Taburları" adı verilen benzer taburlar vardı.[81] Aslında bunlar tamamen Osmanlı ordusuna özgü de değildi. Savaş işleri geniş çaplı işgücü gerektirdiğinden, Birinci Dünya Savaşı'nda çarpışan ülkelerin tamamı savaş çabalarını destekleyecek çalışma birlikleri kurmuşlardı. Pek çok örnekte böylesi ça-

80 Behic, *Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatinin İzahı*, s. 52, 188.

81 Özdemir, "I. Dünya Savaşı'nda Amele Taburları", s. 32.

lışma birliklerinde "muharip olmayan" askerler yer alıyordu; siyasi yetkililerce ırk, etnik köken, din, cinsiyet ya da yaşa göre ayrımcı bir şekilde tanımlanan bir kategoriydi bu. Bu emekçilerin askere alınma şekli ve gördükleri muamele yalnızca emek talebine göre çeşitlilik göstermiyor, aynı zamanda siyasi koşullarla da şekilleniyordu.[82] Birkaç örnek vermek gerekirse, Hindistan'dan getirilen çok sayıda asker Britanya ordusu tarafından Birinci Dünya Savaşı'nda, bölgenin işgalinde Irak'ta kullanılmak üzere amele ve hamal birliklerine verilmişlerdi. Aşağılayıcı bir tabirle "ırgat" (*coolie*) birlikleri adı verilen bu amele taburlarında mahkûmlar da vardı.[83] Benzeri emekçi birlikleri Kırgızlar gibi Rus olmayan askerler için Rusya'da da oluşturulmuştu.[84]

Başlangıçta Osmanlı ordusunda amele birlikleri orduda silahlı hizmet edemeyecek kadar yaşlı veya çok genç erkeklerle, cephedeki muharip vazifeler için elverişsiz olan yaralı ya da sakatlanmışlarla ve ayrıca ihtiyat veya müstahfız birimlerine verilmiş eski askerlerle doldurulurdu.[85] Fakat Birinci Dünya Savaşı sırasında amele taburlarına ağırlıklı olarak, yaşına ya da bedensel koşullarına bakılmaksızın, eline silah verilmeyecek kadar "güvenilmez" kabul edilen gayrimüslim Osmanlı erler verilmişti. Osmanlı askerî idarecilerinin bilinçli kararıyla, asker kaydedilen gayrimüslim erkeklerin çoğu, bedensel durumları silahlı hizmet kategorisine alınmaya elverişli olsa bile "silahsız hizmet" kategorisine dahil ediliyordu. 3 Ağustos 1914 tarihli Harbiye Nezareti emrinde, "amele taburlarının mümkün mertebe, en çok gayrimüslimlerden teşkil edileceği" açıkça belirtilmişti.[86] Silahsız hizmete kaydedilenlerin neredeyse tamamı amele taburlarında istihdam ediliyordu.

Bu yönüyle amele taburları sadece kol gücüne dayalı yararlı işleri yerine getirmekle kalmıyor, ordunun "şüphe çeken" askerlerini denetim altında tutma aracı olarak da kullanılıyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında İttihat ve Terakki'nin hükmettiği devlet otoritesinin gözünde güven telkin etmeyen, eğer üzerlerindeki denetim azıcık gevşetilirse düşmanı destekleyen yıkıcı bir grup haline geleceklerine inanılan zan altındaki bu unsurların neredeyse tamamı gayrimüslimlerden oluşuyordu. Örneğin, Ermeni askerlerden Rus tarafına firar vakalarının yaşandığı ve akabinde Osmanlı yetkililerinin de zaten yerel Ermeni halkın Ruslarla işbirliği içinde olduğunu iddia ettiği Kafkas cephesinde, sinirleri iyice geren Sarıkamış yenilgisinden sonra Başkomutan Vekili Enver Paşa 25 Şubat 1915 günü bütün askerî birimlere

82 Birinci Dünya Savaşı'nda amele taburlarıyla ilgili karşılaştırmalı bir anlatım için bkz. Proctor, *Civilians in a World at War, 1914-1918*, s. 40-75.

83 Bkz. Singha, "Finding Labor from India for the War in Iraq".

84 Sanborn, *Drafting the Russian Nation*, s. 79.

85 Shaw, *The Ottoman Empire in World War I*, I, s. 341.

86 Özdemir, "I. Dünya Savaşı'nda Amele Taburları", s. 31.

gönderdiği emirde, "Ermeniler seyyar ordularda, jandarma birliklerinde ve silahlı hizmetlerde kesinlikle kullanılmayacaktır" diyordu.[87]

Öte yandan, savaş sırasında Osmanlı yetkililerince verilen birçok emirde olduğu gibi, bu emrin de her zaman katı bir kural olarak uygulanmamış olduğunu belirtmek gerekir. Sadece bu talimat sonrasında değil Ermeni nüfus Anadolu'dan sürülüp bir etnik temizliğe maruz bırakıldıktan sonra da çeşitli yerlerde silahlı hizmette istihdam edilmiş Ermeni askerler hâlâ vardı. Örneğin, 1916 baharında bile Sina-Filistin cephesinde Osmanlı ordusunun silahlı birimlerinde çarpışan Ermeni askerler mevcuttu.[88] Aslına bakılırsa, bir yandan böyle istisnaların varlığı Osmanlı Devleti'nin kendi kararlarını uygularken karşılaştığı sınırlılıkları gösteriyordu, ama diğer yandan böylesi istisnalar aynı zamanda savaş sırasında Osmanlı pragmatizmine de gayet uygundu ve bu anlamda bizzat devletin kendisinin bu tür istisnaları arzulamış olabileceğini söylemek de mümkündür. Eğer etnik ya da dinî bir grubun mensupları seferberliğe Osmanlı Devleti'nin kendi belirlediği biçimde katılıp faydalı bir işgücü sunabilecek durumdaysalar, Osmanlı idarecileri, söz konusu bu gruba karşı genel olarak açıkça saldırgan bir tutum dile getirseler bile, onlardan faydalanmakta tereddüt etmezlerdi. Örneğin, Osmanlı ordusu tıbbi personelin yetersiz olmasının sıkıntısını çektiği için, gayrimüslim tabip askerler amele taburlarına atanmazdı; bunların görev yerleri mutlaka nizami muharip birlikler olurdu.[89] Öte yandan kendi personellerinde çoğunluğu gayrimüslimlerin oluşturmasına rağmen amele taburlarının çoğunda askerî tabip bulunmuyordu.[90]

Gayrimüslimlerin zorunlu askerlik yoluyla denetim altına alınması, daha açıklayıcı bir ifadeyle silahsız işgücünde istihdam edilerek denetim altında tutulması, Osmanlı idarecileri arasındaki yazışmalarda da görüldüğü üzere, Osmanlı sisteminde anlık değil planlanarak hayata geçirilmiş bir uygulamaydı. Bu yönteme daha doğrudan yapılan göndermeler savaşın ileriki evrelerinde, özellikle de Milli Mücadele'nin (1919-1922) başlarında görülebilir. Örneğin, Orta ve Doğu Karadeniz bölgelerinde, potansiyel olarak beşinci kol olarak görülen Rum nüfusu etkisiz kılmak için bu yöntem benimsenmişti. Örneğin Ankara hükümeti, sadece askerî işgücü temini için değil, zaman zaman sürgüne tabi tutulan Rum köylerinden gelebilecek muhtemel dirençleri kırma amacıyla da bu nüfusun dinamik erkek kesimini zorunlu askerlik sistemine almak istemişti.[91]

---

87 Gürün, *The Armenian File*, s. 206.

88 Zürcher, "Ottoman Labour Battalions in World War I", s. 192.

89 Mutlu, *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları*, s. 159.

90 Özdemir, "I. Dünya Savaşı'nda Amele Taburları", s. 120-121, 132, 135.

91 Balcıoğlu, *Belgelerle Milli Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu*, s. 79, 83, 87, 190.

Amele taburlarındaki eratın çoğunluğu Osmanlı Rumları ve Ermenilerinden oluşurken, Süryaniler gibi daha küçük gayrimüslim cemaatlerin üyeleri de vardı. Ayrıca, amele taburlarında yalnızca gayrimüslimler bulunmazdı. Zorunlu askerlik sistemiyle askere alınan Müslümanlar da vardı. Ancak bu Müslüman erler ekseriyetle ya çok yaşlılar ya da silahlı hizmet için bedensel durumu elverişsiz ya da yararsız görülenler oluyordu. Amele taburlarında ayrıca seferberlik kapsamında hapishanelerden salıverilmiş Müslümanlar da istihdam ediliyordu.[92] Hükümlülerin amele birliklerine alınması bazen alternatif bir cezalandırma yolu olarak kullanılıyordu; böylece onları kilit altında tutmak yerine işgüçlerinden yararlanılabiliyordu. Örneğin, 1915 yılında Kafkas cephesinin Üçüncü Ordu bölgesinde yakalanmış bakaya ve firarilerden oluşan yaklaşık 3.000 erin tarım ve nakliye alanında çalıştırılmak üzere Diyarbekir ve Mamuret-ül-Aziz vilayetlerine gönderilmesi ordu komutanı tarafından emredilmişti.[93]

Savaş zamanı "toplum dışı kimseleri" kullanarak tarımsal işgücünü takviye etmek için yaygın biçimde izlenen bir yol da savaş esirlerini insangücüne acil ihtiyaç duyulan geniş çiftliklere göndermekti. Bu bilhassa İstanbul, Hüdavendigâr/Bursa, Edirne ve bu kent merkezlerinin etrafındaki İzmit ile Çatalca gibi yerlerde başvurulan bir yöntemdi.[94] Belgelerden anlaşıldığına göre Rus savaş esirlerinin birçoğu bu yolla tarım alanında istihdam edilmişti.[95] Toprak sahiplerinin talebi üzerine çok sayıda savaş esiri, kendilerine barınma, erzak ve korunma sağlanması koşuluyla böylesi çiftliklere gönderilmişti. Toprak sahiplerinden ayrıca, kendilerine tahsis edilmiş savaş esirlerinin durumu hakkında yerel idareye ve menzil müfettişliğine haftalık rapor vermeleri bekleniyordu. Firar eden savaş esirleri olursa haklarında acilen, bedensel özelliklerini de içeren raporlar hazırlanması gerekirdi.[96]

Amele taburlarında hizmet süresinin savaş esnasında belli bir sınırlaması olmamakla birlikte, askere alınmış personel genellikle en az üç yıl boyunca

92 Shaw, *The Ottoman Empire in World War I*, I, s. 341.

93 Öğün, *Kafkas Cephesi'nin I. Dünya Savaşı'ndaki Lojistik Desteği*, s. 89.

94 BOA, DH.EUM.5.ŞB., 34/25, 12 Mart 1917; Toprak, *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi*, s. 227, not 14.

95 BOA, DH.EUM.5.ŞB., 37/21, 17 Mayıs 1917. Bu bakımdan bir başka ilginç uygulama da Almanların eline düşmüş Müslüman savaş esirlerinin zorla çalıştırılacak adam ihtiyacının olduğu tarım alanında ve fabrikalarda çalıştırılmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'na nakledilmesidir. Bkz. ATASE, BDH, 1835/30/1-37.

96 BOA, DH.EUM.5.ŞB., 31/36, 12 Haziran 1917. Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta da eğer herhangi bir çarpışma yaşanmıyorsa, nizami Osmanlı birliklerinin acil ihtiyaç halinde zirai işlerde de çalıştırılabildiğidir. Örneğin, Kasım 1916'da Harbiye Nezareti'nden gelen talimat nizami birliklerin görev yaptıkları mıntıkalarda imkân bulduklarında tarım işlerine yardım etmelerini emrediyordu. Bkz. Öğün, *Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşı'ndaki Lojistik Desteği*, s. 93. Benzer bir uygulama için ayrıca bkz. BOA, DH.ŞFR., 76/134, 16 Mayıs 1917.

amele taburlarında tutuluyordu.[97] Amele taburları savaş sırasında daha çok inşaat işlerinde, yol ve demiryollarının bakımında, istihkâm mevkilerinin inşaatında, cephelere asker ve malzeme sevkiyatında çalışmış, tarım işlerinin görülmesine yardım etmişlerdi.[98] İmparatorluğun her ordu bölgesinde farklı farklı amele taburları kurulmuştu. Ama bunlar sabit birimler olmayıp ihtiyaç duyulduğunda imparatorluk sınırları içerisindeki herhangi bir bölgeye nakledilebilirdi.[99] Seferberlik ilan edildiğinde mevcut amele taburu sayısı 90'dı ve her bir taburda yaklaşık 1.200 adam olması planlanmıştı. 1914'te bu taburlarda istihdam edilmiş personel sayısı toplamda 100.000'di.[100] Dört yıllık savaş süresince amele taburlarında istihdam edilmiş personelin toplam sayısına ilişkin elde kesin veri bulunmasa da, Harbiye Nezareti'nin 1915 yılında 50 amele taburu daha kurma kararı göz önüne alındığında, bu sayının 100.000'i epey aştığı tahmin edilebilir.[101]

Osmanlı ordusundaki amele taburları kötü yaşam ve çalışma koşullarıyla ün salmıştı. Savaş boyunca amele taburlarının sıkıntısını çektiği başlıca sorunlardan biri kötü barınma, iaşe ve teçhizat eksikliğiydi. Görgü tanıklarının anlattıkları, amele taburlarındaki pek çok askerin yetersiz beslendiğini ve hastalığa yakalandığını doğrulamaktadır.[102] Dahası bu taburlardaki asker-amelelere yönelik muamele de genellikle kötüydü. Bilhassa 1915'te başlayan sivil Ermeni nüfusun tehcire tabi tutulmasından sonra Ermeni erler için amele taburlarındaki koşullar daha da amansız olmuştu.[103] Daha önce askere kaydedilenlerin yaşadıkları deneyimlerle öğrenilen ve cemaatler arasında kulaktan kulağa yayılan amele taburlarının böyle kötü yönleri[104] potansiyel erlerin gözünü korkutmuş ve zaten isteksiz gayrimüslimlerin askerlik hizmetinden kaçmalarını daha fazla teşvik etmişti.[105] Böyle sorunlar yü-

97 Shaw, *The Ottoman Empire in World War I*, I, s. 342.

98 Özdemir, "I. Dünya Savaşı'nda Amele Taburları", s. 32.

99 Shaw, *The Ottoman Empire in World War I*, s. 345; Özdemir, "I. Dünya Savaşı'nda Amele Taburları", s. 31.

100 Özdemir, "I. Dünya Savaşı'nda Amele Taburları", s. 21-22, 33.

101 *A.g.e.*, s. 63.

102 Örneğin, Rafael de Nogales anılarını yazarken 1915 yılında Adana'dayken bölgede bulunan ve yol inşaatında çalışan dört amele taburundaki bazı Ermeni ve Rum erlerin fena halde açlık çektiklerinden ve bu yüzden öldüklerinden söz eder. De Nogales, *Four Years beneath the Crescent*, s. 176-177.

103 Bu tarihten sonra taburlardaki silahlı muhafızların sayısı artırılmış ve Ermeni erler daha sıkı denetlenir olmuştu. Benzer önlemlere ilişkin bir örnek için bkz. *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi* 81 (Aralık 1982), belge no. 1837, s. 181. Görgü tanıklarının anlattıkları aynı zamanda Doğu Anadolu'daki amele taburlarında Ermenilere doğrudan saldırılar yapıldığını kaydeder, hatta bazılarının cinayete kurban gittiğini söyleyenler bile vardır. Bkz. örneğin, Künzler, *In the Land of Blood and Tears*, s. 16-20.

104 Sotiriou, *Farewell to Anatolia*, s. 70-71.

105 Bir Rum anılarında bu noktayı açıklamaktadır. Bkz. Spataris, *"Biz İstanbullular Böyleyiz": Fener'den Anılar*, s. 147.

zünden amele taburlarından sık sık firar edenler oluyordu;[106] firar vakalarında her ne kadar gayrimüslimler başı çekseler de firar eden Türk asker-ameleler de vardı.[107]

Zorunlu askerliğe direnmek: Firar sorunu

Osmanlı zorunlu askerlik sisteminin, hedef aldığı kitleler arasında çok rağbet gördüğünü söylemek zordur; askere alınmaya karşı zaman zaman bakaya kalma ve firar etme şeklinde görülen direnmeler gerek barış gerek savaş zamanında sistemin ayrılmaz bir parçasıydı. Bununla birlikte, vardığı boyut ve yoğunluk bakımından, Birinci Dünya Savaşı esnasındaki firarlar başlı başına ele alınmayı gerektiren bir durum oluşturmuştur. Firar sorunu Osmanlı askeriyesinin savaştaki performansını düşüren başlıca etmenlerdendi. Osmanlı resmî zayiat istatistiklerinde yer alan toplam kategorilerde firarlar için ayrı bir sayı verilmemişti; ama "firariler, savaş esirleri, hastalar, kayıplar" başlıklarının hepsinin birden toplandığı tek bir genel kategori için verilen toplam sayı 1.565.000 idi.[108] Birinci Dünya Savaşı'nda görev yapmış çeşitli üst rütbeli askerlerin anlattıklarına göre, bu rakamın içerisinde firarların 500.000 kadar yüksek bir sayı oluşturduğu tahmin edilmektedir.[109] Çeşitli ikincil kaynaklar da bu tahmini doğrulamaktadır.[110] Bu tahminî sayı Birinci Dünya Savaşı boyunca seferber edilen bütün (3.000.000) erkeklerin yaklaşık % 17'sini teşkil etmektedir. Oysa Almanya'da aynı oran % 1,[111] Britanya silahlı kuvvetlerindeyse % 1'in biraz üstündeydi.[112]

İmparatorlukta yaşayan hemen her etnik veya dinî grup bu resimde yer alıyordu. Yukarıda da belirtildiği üzere, Ermeni erler arasında firar hiç de seyrek değildi ve bunların ekseriyetle savaşın ilk evrelerinde görülmesi[113] Osmanlı idarecilerinin onları amele taburlarında istihdam etme kararında etkili olmuştu. Rumlar Osmanlı asker alma yetkililerinden kaçmak için oturdukları evin tavan arasına saklanan kendi firarilerine "tavan taburları" adını

106 BOA, DH.EUM.6.ŞB., 44/32, 20 Haziran 1915; BOA, DH.EUM.KLU., 6/39, 10 Ocak 1915.

107 Özdemir, "I. Dünya Savaşı'nda Amele Taburları", s. 96.

108 ATASE, BDH, 62/309A/005; Larcher, *La guerre turque dans la guerre mondiale*, s. 602.

109 Bkz. örneğin, Liman von Sanders, *Five Years in Turkey*, s. 190; İnönü, *Hatıralar*, I, ikinci baskı, s. 126-127.

110 Bkz. örneğin, Yalman, *Turkey in the World War*, s. 261-262; Erickson, *Ordered to Die*, s. 243.

111 Zürcher, "Between Death and Desertion", s. 257. Burada Alman ordusundaki firarların savaşın son yılında nispeten arttığını ve belli cephelerdeki belli birliklerde çarpıcı boyutlara ulaştığını not etmemiz gerekir. Örneğin, 1918 bahar taarruzu Alman askerinin dayanma sınırlarını zorlamıştı. "Taarruzun hazırlık safhasında Doğu cephesinden yola çıkan askerlerin % 10 kadarı firar etmişti." Bkz. Englander, "Mutinies and Military Morale", s. 198.

112 *Statistics of the Military Effort of the British Empire during the Great War*, s. 741.

113 Shaw, *The Ottoman Empire in World War I*, s. 93-105.

takmışlardı.[114] Osmanlı Yahudileri de askerlik yapmaya pek hevesli değillerdi. Hizmetten kaçmak için başvurdukları çeşitli yöntemler arasında askerliğe elverişli olmadıklarını belgeleyen sahte sağlık raporu almak en rağbet ettikleri yoldu.[115] Benzer şekilde, özellikle savaşın ikinci yarısında Arap askerler de sık sık firar ediyorlardı.[116] Öte yandan, en fazla firar vakasına, Osmanlı nüfusunun olduğu kadar Osmanlı ordusuna alınan eratın da çoğunluğunu oluşturan Anadolu Müslümanları arasında (yani çoğunluk olarak Türkler, Kürtler ve daha düşük oranda Çerkes ve Laz unsurlar) rastlanıyordu.[117]

Firarların büyük bir sorun haline gelmesini ne güçlü olduğu varsayılan Osmanlı/Türk askerî kültürünün firar eylemini ayıplıyor olması, ne de askerlik hizmetinden kaçanları şiddetle kınayan İslâmi hükümler önleyebilmişti. Firarların gerekçeleri çeşitliydi. Gerek Osmanlı yetkililerinin yakaladığı, gerekse de Irak ve Sina-Filistin cephelerinde Britanya kuvvetleri tarafından ele geçirilen Osmanlı firarilerinin soruşturma raporlarında en sık zikrettikleri firar nedenleri cephedeki ağır koşullardan kaynaklanan bedensel ve zihinsel tükenmişlik, savaşın uzamasına bağlı çaresizlik ve hüsran, subaylardan gördükleri kötü muamele, sıla iznine çıkmanın olanaksızlığı ve askerlik süresinin neredeyse sınırsız uzatılmasına verdikleri tepkilerdi.[118] Yakalanan firarilerin hemen hemen tamamı yaptıklarından duydukları pişmanlığı dile getirmiş olsalar da, kâh üstü kapalı kâh açıkça, koşullar dayanılmaz ve katlanılmaz hale geldiğinde son çare olarak bu yola başvurduklarını ifade ediyorlardı. Bu durum, zorunlu askerlik her ne kadar askerlik hizmetinin kanuni bir yükümlülük olarak toplumun gündemine sokulması olsa da, bu sistem içerisinde askere alınanların gene de bunu bir tür "zımni" sözleşme olarak gördüğünü akla getirmektedir. Askerlik çağına gelen bir hizmet yükümlüsü yasal açıdan askere gitmek mecburiyetinde olsa da, bu yükümlülük ancak, askere alınacak kişinin belli başlı temel beklentilerinin (günlük temel ihti-

114 Spataris, *"Biz İstanbullular Böyleyiz": Fener'den Anılar*, s. 148.

115 Aaronsohn, *Türk Ordusuyla Filistin'de*, s. 45. Kendini hasta göstermek ve hasta numarası yapmak Müslüman erler arasında da yaygındı. Bkz. örneğin, *Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları*, s. 72-73.

116 Bkz. örneğin, BOA, DH.EUM.KLH., 5/56, 22 Aralık 1915. Arapların sık sık firar etme sorununa Osmanlı İmparatorluğu'nda görev yapmış Alman subayların anılarında da çokça rastlanır. Bkz. örneğin, Guhr, *Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuza*, s. 144, 211.

117 Örneğin Aydın vilayetinde seferberlik ilanından (2 Ağustos 1914) başlayıp Haziran 1916'ya kadar olan dönemi kapsayan firariler hakkındaki bir rapor, firar edenler arasında çoğunluğun (49.228 kişi arasından 28.950) Müslümanlar olduğunu göstermektedir. BOA, DH.EUM.6.ŞB., 9/8, 6 Eylül 1916. O tarihte Aydın vilayeti sınırları İzmir (vilayet merkezi), Aydın, Denizli ve Saruhan (Manisa) alt vilayetlerini de içine alıyordu.

118 Benzer raporlar için bkz. ATASE, BDH, 2322/71/1-1; ATASE, BDH, 2322/71/1-7. Britanya istihbaratından örnekler için bkz. The National Archives of the UK, Kew [bundan böyle TNA], PRO WO 157/703, Mart-Nisan 1916; TNA: PRO WO 157/800, Haziran 1917; TNA: PRO WO 157-727, Mayıs 1918.

yaçları, âdil muamele, makul hizmet süresi, hizmetin meşruiyetine inanmayı sürdürme, kendi evden uzaktayken ailesinin geçiminin sağlanması vb.) devlet otoritesi tarafından yerine getirildiği sürece kabul görüyordu.

Elbette, uzun süre hiç yakalanamayan binlerce firari de vardı. Bunların birçoğu hayatta kalmak için eşkıyaya dönüşmüş, eleman sayıları çok çeşitli büyüklükte olan çeteler kurmuşlardı. Genellikle ortak etnik köken ve din temelinde kurulan böylesi silahlı eşkıya çeteleri Anadolu'nun çeşitli yerlerinde büyük bir güvenlik tehdidi oluşturuyorlardı. Bunların yol açtığı belalar bilhassa savaşın son yıllarında katlanılmaz bir hale gelmişti. Dahiliye Nazırı Talat Paşa tarafından bütün yerel idare birimlerine 1 Haziran 1918 günü gönderilen bir telgrafta ülkenin hemen her köşesinde karşılaşılan firari-eşkıya çetelerince işlenen cinayetlerden şikâyet ediliyordu.[119] Cinayetin yanı sıra bu çetelerin sıkça işledikleri suçlar arasında köy ve şehirlerde yağmalama ve soygun olayları da vardı.[120] Böyle olunca firarlar sadece askerî bir sorun olmaktan çıkarak kamu güvenliğinde, devletin ancak jandarmayı harekete geçirerek başa çıkabileceği çok daha büyük bir sorun haline gelmişti. Diğer yandan, Osmanlı kırsalında kol gezen firarilerin yerel halk tarafından tamamen dışlanmadıklarını gösteren örnekler de mevcuttur; azımsanmayacak sayıda firari kendi köylerinde kolaylıkla saklanabiliyor, onlara barınak ve yiyecek sağlanıyordu.[121] Osmanlı askerî yetkilileri firarilerin yerel halktan destek gördüklerine işaret etmiş ve bunun başka firar olaylarını teşvik ettiğinden yakınmıştı.[122]

Aslında firarileri devletin de tamamen dışladığını söylemek zordur. Birinci Dünya Savaşı boyunca, askerî işgücüne şiddetle ihtiyaç duyulduğu ve firari sayısının da çok arttığı zamanlarda, Osmanlı yetkili makamları daima firar edenleri hizmete geri kazanmanın bir yolunu arıyordu. Askerî hukuk her ne kadar firariler için idam cezası öngörüyorsa da, yetkililer sadece suçu tekrarlayanları ve firarda oldukları sürede ciddi suçlar işlemiş olanları bu cezaya çarptırma eğilimindeydi. İlk firar girişimleri esnasında ya da firar ettikten kısa süre sonra yakalananlara uygulanansa genellikle dayak ya da hapse tıkmak gibi daha hafif cezalardı.[123] Daha önemlisi, bütün firariler için savaş

119 BOA, DH.ŞFR., 88/3, 1 Haziran 1918.

120 BOA, DH.ŞFR., 79/17, 2 Ağustos 1917.

121 Zürcher yerli ahalinin firarilere genellikle sıcak bakmasının Osmanlı örneğiyle Batı Avrupa ülkeleri arasındaki başlıca farklardan biri olduğunu söyler. Bkz. Zürcher, "Refusing to Serve by Other Means", s. 50.

122 Bkz. örneğin, ATASE, BDH, 2880/323/3. Kafkas Tümen komutanının 20 Haziran 1917 tarihinde II. Kafkas Kolordusu'na gönderdiği rapor.

123 Hollanda sefareti daha Mayıs 1916'da bunu gözlemlemiş ve raporunda "ordu kuvvetten daha çok kaybetmemek için hapis cezalarını dayakla ikame etmiştir" diye yazmıştı. Bkz. Zürcher, "Little Mehmet in the Desert", s. 234.

boyunca padişah tarafından üç kere genel af çıkarılmıştı. Bunların ilki daha seferberlik ilanının hemen ertesinde (6 Ağustos 1914), ikincisi 28 Haziran 1915'te, sonuncusu da savaşın son yılında (15 Temmuz 1918) ilan edilmişti.[124] Yetkili makamlara belli bir süre içerisinde teslim olacak firarilerin affa uğrayacağına söz verilmişti. Her üç affın da amacı firar eden askerî işgücünü tekrar hizmete almaktı, böylece kırsal bölgelerde güvenlik sorununun azalacağı da umut ediliyordu.

Firari insan gücünü geri kazanmaya yönelik, af çıkarılmadığı zamanlarda uygulamaya konan başka önlemler de tasarlanmıştı. Örneğin, Dahiliye Nezareti 21 Eylül 1918 tarihinde bütün yerel idare birimlerine gönderdiği bir genelgede kendi iradeleriyle teslim olacak firarilerin, eğer gerekli niteliklere sahiplerse jandarma yapılacağını duyurmuştu.[125] Böyle teslim olanlar ekseriyetle Osmanlı jandarma teşkilatının firarileri yakalamak ve Anadolu vilayetlerindeki silahlı çetelerle mücadele etmek için kurduğu takip müfrezelerine alınıyordu.

Bu tür tedbirler tamamen etkisiz kalmamakla birlikte, firar sorunu Osmanlı yetkili makamlarını savaşın sonuna kadar uğraştırmaya devam etti. Firar sorunu Birinci Dünya Savaşı cephelerinde Osmanlı askerî performansını aşındıran başlıca etmenlerden biri olmaya devam ettiği gibi, yurt cephesinde de devlet otoritesine kafa tuttu. Osmanlı resmî istatistiklerine göre Mondros Mütarekesi 30 Ekim 1918 tarihinde imzalandığında silah altındaki erat sayısı 560.000'di.[126] Yukarıda da belirtildiği gibi aynı tarihte firar edenlerin toplam sayısı neredeyse aynı düzeye gelmişti.

Karşılaştırmalı analiz sonuçları

Zorunlu askerlik hizmeti modern savaş çağında askerî işgücünü güvence altına almanın bir yolu olarak 18. yüzyılın sonlarından itibaren giderek daha çok ihtiyaç duyulan bir yöntemdi ve Osmanlı İmparatorluğu'nda da durum farklı değildi. Daimi ve geniş çaplı insan gücü seferberliği gerektiren topyekûn bir savaş olan Birinci Dünya Savaşı bu sürecin zirve noktasıydı ve bu durum savaşın bütün tarafları için zorunlu askerlik sistemini elzem hale getirmişti. Bununla birlikte, zorunlu askerlik sistemi hiçbir zaman salt askerî bir konu olmadı; siyasi kaygılarla ve iç güvenlikle de önemli ölçüde ilişkili bir mesele oldu. Uygulamanın ilk temellerinin atıldığı II. Mahmud döneminden itibaren, Osmanlı zorunlu askerlik sistemi devletin merkezileşme politi-

124 Çıkarılan bu afların metinleri için sırasıyla, bkz. *Düstûr*, Tertip II, cilt 6, s. 981; *Düstûr*, Tertip II, cilt 7, s. 630; *Düstûr*, Tertip II, cilt 10, s. 553.

125 BOA, DH.UMVM., 124/182, 21 Eylül 1918.

126 ATASE, BDH, 62/309A/005.

kalarıyla uyumluydu. İşleyen altyapısı olan bir zorunlu askerlik sistemi merkeziyetçi devlete yerel düzeyde daha yüksek denetleme becerisi kazandıracak ve devlet otoritesinin taşradaki ileri gelenlerin iktidarına karşı koymasına yardım edecekti. Bu anlamda, zorunlu askerliğin gelişi aynı zamanda devletin bakış açısından iç güvenlik yönüyle de önem taşıyordu. Sistemin evrimi daha çok devletin altyapı zayıflığı yüzünden pürüzsüz olmaktan uzaktı, ama zorunlu askerlik hizmetinin arkasındaki siyasi mantık Birinci Dünya Savaşı boyunca geçerliliğini korudu.

Osmanlı Devleti'nin ideolojik tercihleri de zorunlu askerlik sisteminin karakterini şekillendirmede belirleyici rol oynadı. Osmanlı Devleti'ndeki dine ve etnik kökene dayalı hiyerarşi bu sisteme yansımıştı. Yalnızca insan kompozisyonu açısından değil, aynı zamanda sistemin dayandığı sembolizm ve ideolojik meşrulaştırmalar açısından da bu sistem ağırlıklı olarak Müslüman bir kurumdu. Zorunlu askerlik sistemi Osmanlı bağlamında geneli tamamen kapsayıcı bir uygulama da olamadı. Fakat bu, Osmanlı gayrimüslimlerinin sistemden tamamen dışlandığı anlamına gelmez. Onlar sisteme, pragmatik bir bakış açısıyla şekillenen ayrımcı bir yaklaşımla içerilmişti. Gayrimüslimler uzun bir süre sisteme eğreti bir biçimde dahil edilmişti: Aktif askerlik hizmetine alınmamış, ama onun yerine bedel ödemeye mecbur tutulmuşlardı. 1909'da ve akabinde 1914'te hazırlanan yeni kanuni düzenlemeler Osmanlı zorunlu askerlik hizmetini daha kapsamlı hale getirmiş olmakla birlikte, pragmatik anlayış hâlâ varlığını sürdürmüştü. Birinci Dünya Savaşı'nda askerî işgücüne talep çok artınca, giderek daha çok sayda gayrimüslim silahlı kuvvetlere alındı. Ancak, askere kaydedilen gayrimüslimlerin ezici çoğunluğu silahsız amele taburlarında istihdam edildi. Bu taburlara alınmaları yalnızca kol gücü gerektiren işlerde onlardan yararlanmayı sağlamıyordu; bu uygulama aynı zamanda, milliyetçi İttihat ve Terakki hükümetinin onları giderek potansiyel beşinci kol olarak gördükleri bir dönemde dinamik gayrimüslim erkek nüfusu edilgin tutarak denetlemenin bir yoluydu. Bu bakımdan Osmanlı örneğinde zorunlu askerlik sistemi bir "ulus inşa etme" projesi olarak başarısız olmuştu. Hatta bunun imparatorluğun demografik bileşiminin dağılmasını hızlandırdığı bile ileri sürülebilir. Diğer yandan, Osmanlı zorunlu askerlik sisteminin Türk milliyetçiliğinin temelini oluşturan Türk-Müslüman kimliğinin öncüsü ve bu kimliğin oluşumunun bir tür hızlandırıcısı işlevini gördüğü savunulabilir.

Osmanlı zorunlu askerlik sistemi, askerliğe elverişli erkeklerin yasal yükümlülük gereği hizmet ettikleri, vergi gibi zorla ödenen (*tributary*) ve ticari olmayan (ticarileşmiş) bir işgücü biçimiydi. Bu hizmete karşılık herhangi bir ücret ödenmezdi, süresi yasayla belirlenirdi. Bununla birlikte, savaş koşullarında bu süre değişebilirdi. Aktif askerlik hizmeti Mayıs 1914'te iki yıl

olarak ilan edilirken,[127] savaş uzadıkça bu da sürekli uzatılmıştı. Sonuç olarak, askere alınanlar savaşın sonuna dek hizmet etmek zorunda kalmıştı. Bu süre uzatmanın zorunlu askerlik işgücünü, özgür/özgür olmayan emek (*free/unfree labor*) ekseninin özgür olmayan emek ucuna doğru kaydırdığı söylenebilir.

Fransız Devrimi'nden sonra Avrupa zorunlu askerlik sistemlerinde olduğu gibi askerlik yükümlülüğü kamuoyuna, yurttaşlık gerekliliği olarak bütün yurttaşların üstüne düşen bir vergi türü olarak tanıtılmıştı. Osmanlı örneğinde dinî haklılaştırma da önemli bir rol oynamaktaydı. Yurttaşlık görevi olarak askerlik hizmetini yerine getirme yükümlülüğü söylemi İslâm hukukundaki kutsal savaş (cihad) kavramına gönderme yapan din söylemiyle harmanlanmıştı.[128] Osmanlı Devleti resmen cihad ilan ettiği zaman bu dinî söylem Müslümanlar açısından "bağlayıcı" bir belgeye dönüşmüştü. 11 Kasım 1914 tarihinde Şeyhülislâmlık makamı tarafından verilen fetva bütün Osmanlı Müslümanlarını dinî görevlerini yerine getirmek üzere savaşmaya çağırırken aynı zamanda dünyanın dört bir yanındaki Müslümanlardan da destek talep ediyordu. Askerliği "tam erkekliğe geçiş" ile bir tutan erkeklik vurgusu da zorunlu askerlik hizmetini haklı çıkarmanın Osmanlı/Türk popüler kültüründe derin kökleri olan mekanizmalarından biriydi.[129]

Osmanlı zorunlu askerlik sistemi uygulamasının gösterdiği bir başka nokta da, askerî işgücünün en baskın biçiminin zorunlu askerlik hizmeti olduğunda bile, mevcut sosyal-ekonomik-politik koşullar ve savaş halinden doğan pek çok ihtiyacın askere alımda eşzamanlı olarak farklı yollara başvurulmasını gerektirdiğidir. Osmanlı Devleti'nin altyapı eksiklikleri ve belirli amaçlara yönelik insan gücü ihtiyacının genişliği nedeniyle, Osmanlı örneğinde zorunlu askerlik sistemi hiçbir zaman tek ve hâkim yöntem olmadı. Devletin pragmatik ihtiyaçları ve savaşın kendine özgü koşullarının gereklilikleri eşzamanlı olarak asker alımında melez (eski ve yeni) yöntemler üretmişti. Yukarıda ele alındığı üzere, zorunlu askerlik hizmetinin yanı sıra

---

127 1914 askerlik hizmeti kanunu uyarınca toplam askerlik süresinin üç ayağı vardı: Erat yazılma tarihinden başlamak üzere ilk iki yıl aktif ordu hizmetine (*nizam*) ayrılmıştı; ardından 16 yıllık aktif yedek hizmet (*ihtiyat*); son olarak 7 yıl daha bölgesel yedek hizmeti (*müstahfız*) geliyordu. Toplam hizmet süresi 25 yıldı. Öte yandan iki yıllık aktif hizmet sadece piyadeler içindi; jandarma ve donanma için farklı uygulama vardı; ilkinde süre 3, ikincisinde 5 yıldı. Ancak kanunun 6. maddesine göre bütün askerî sınıflarda aktif ordu hizmeti savaş zamanında uzatılabilirdi, Birinci Dünya Savaşı'nda yapılan da buydu. Bkz. "Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati", 29 Nisan 1330/12 Mayıs 1914, *Düstûr*, Tertip II, cilt 6, s. 662-704.

128 Heinzelmann, *Cihaddan Vatan Savunmasına*, s. 264.

129 Bu erkeklik vurgusu savaş sırasında Osmanlı propaganda edebiyatında sıkça kullanılmıştır. Genellikle kısa ve basit hikâyeler biçiminde üretilmiş olan bu edebiyatta, potansiyel erlerin anneleriyle sevgilileri onları mutlaka kâfir düşmana karşı namuslarını korumak için savaşmaya teşvik ederlerdi. Örneğin, bkz. Seyfi, "Oğlumu Hududa Gönderdikten Sonra", s. 103-104.

Osmanlı ordusu "gönüllüler" adını verdiği genel başlık altında çeşitli melez yöntemler geliştirmiş ve bunlardan istifade etmişti. Zorunlu askerlik işgücünden farklı olarak, gönüllüler belli bir ölçüde ticarileşmeyi (metalaşmayı) temsil ediyordu; ne de olsa çoğu hizmetlerinin karşılığında ya para alıyor ya da maddi kazanç sağlıyordu. Öte yandan, gönüllüler hâlâ zorunlu askerlik yükümlülüklerine tabiydiler ve orduya yazılır yazılmaz savaşın sonuna kadar hizmet etmek zorundaydılar. Osmanlı zorunlu askerlik sisteminin kendisi bile farklı bir düzeyde bir tür ticarileşme boyutu içeriyordu, zira bedeli nakdi ödeyerek hizmetten kaçınmayı sağlıyordu (hatta gayrimüslimler söz konusu olduğunda bunu dayatıyordu). Amele taburlarından da bu bağlamda söz edilebilir. Bunlar zorunlu askerlik sistemi içerisinde bir alt-kategori teşkil ediyordu: Bunlar yoluyla zorunlu askerlik hizmetinden gerek askerî ihtiyaçlarla ilişkili ağır fiziksel işlere, gerekse de tarım gibi diğer ekonomik sektörlere işgücü temin ediliyordu. Amele taburlarındaki eratın askerî yapı içerisinde "cebren harp işçisi" olarak istihdam edildiği söylenebilir.

Farklı askerî işgücü türlerinin bir arada bulunması kuşkusuz yalnızca Osmanlı örneğine özgü değildi. Modern Batı'daki askeralımı yöntemlerinin evrimine ilişkin yeni ufuklar açan makalesinde John Lynn, "eski" yöntemlerin varlıklarını muhafaza ettiğine ve farklı tiplerin bir arada bulunmasının mümkün olduğuna işaret etmiştir.[130]

Bu anlamda Osmanlı zorunlu askerlik sistemi uygulaması askerî işgücü tiplerinin pek de birbirini dışlayıcı olmadığını doğrular niteliktedir. Savaşın pragmatik ihtiyaçları, altyapısal sorunlar ve siyasi tercihler gibi çeşitli etmenler birbirini dışlayıcı kategorileri esnetmiş ve daha melez bir sistemi gerekli kılmıştı. Teleolojik bir geçiş çizgisi izlemek yerine, belli bir askere alma yönteminin belirli bir zaman ve mekânda egemen olurken, tıpkı Osmanlı Birinci Dünya Savaşı deneyiminde görüldüğü gibi, bünyesinde başka yöntemlere de belli bir alan bıraktığını savunmak daha makul bir yaklaşım olacaktır.

Son olarak, Birinci Dünya Savaşı sırasında doruğuna çıkan firar sorunu, zorunlu askerlik hizmetine yönelik dirençlerin de Osmanlı zorunlu askerlik sisteminin ayrılmaz bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Askerî işgücünü vergi gibi zorla ödenen (*tibutary*) bir biçimde toplamak o işgücü üzerinde mutlak bir denetim kurmayı garanti etmiyordu. Kanuni mecburiyete, ağır cezaya çarptırılma tehdidine, çevre baskısına ve askerlik hizmetini yücelten dinî-milli-kültürel söylemlere rağmen, Osmanlı örneği zorunlu askerliğe itaatin daima belli sınırları olduğunu göstermiştir. Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Devleti azami insan gücünü seferber etmek için gerçek ve söylemsel güçlerini sonuna kadar kullanmıştı, ama tarihin cilvesine bakın ki bu aynı zamanda askerlikten kaçmanın en yüksek seviyelere

130 Lynn, "The Evolution of Army Style in Modern West".

ulaştığı bir dönemdi. Sorunun boyutunun büyüklüğü askere alınan insanların pasif özneler olmadığını söylememize imkân tanımaktadır; bu insanlar bu yükümlülük karşısında tepkilerini ortaya koyabilecekleri bir failliğe sahiptiler – en azından, zorunlu askerlik kanununun üstü kapalı ya da açıkça taahhüt ettiği beklentilerin devlet tarafından karşılanmadığı zamanlarda. Devleti hem askerî alan içerisinde hem de yurt cephesi sathında tedbirler almak zorunda bırakan bu tepki, Osmanlı zorunlu askerlik uygulamasının sürekli olarak yeniden şekillenmesinde önemli bir rol oynayan başlıca faktörlerden biriydi.

19

ASKERLİK İŞİ
Amerika Birleşik Devletleri Tam Gönüllü Kuvvetleri

BETH BAILEY

30 Haziran 1973 tarihinde Amerikan ordusunda zorunlu hizmet eden son adam olan Dwight Elliot Stone temel eğitime başlamıştı. Ertesi gün Birleşik Devletler'in tam gönüllü kuvvet deneyimi de başladı.[1]

Eskiden beri devam eden celp sistemi artık olağan akışından saptıysa bile Amerikalıların çoğu bu adımı, radikal bir tür deney olmakla birlikte büyük ve eşi görülmedik bir dönüşüm olarak anlamışlardı. Soğuk Savaş'ın baskıları Amerikalıları geniş bir daimi ordunun gerekliliğine inandırana kadar ülke yalnızca savaş zamanında zorunlu hizmete dönüşen gönüllü bir güce dayanıyordu. Ne var ki bellek çabuk unutur. Celp sistemi sadece otuz üç yıldır yürürlükte olmasına rağmen 1940'tan itibaren otuz yılı aşkın bir süre savaş ve gergin barış süreci boyunca zorunlu askerlik olağan görülmeye başlamıştı, genç erkeklerin hayatlarının beklenen bir parçasıydı.

Çabuk unutan bellekler bir yana Tam Gönüllü Kuvvetleri (TGK) kökten bir deneyim olarak görenlerin haklı oldukları bir nokta vardı. 1973 yılında ülkeye her ay 20.000 ila 30.000 hiç hizmet görmemiş personel alımı yapılmalıydı, bu sayı gönüllü hizmetin bütün geçmişinde görülenden katbekat fazlaydı. Öte yandan bu alımı tam anlamıyla askerlik karşıtı genç nüfus arasından, üstelik onları zor ve istenmeyen bir savaşın ardından sorunlu bir kuruma katılmaya ikna ederek yapmak zorundaydılar. Silahlı Kuvvetler Kurul Dairesi başkanının şaka yollu sık sık dile getirdiği, Amerika'nın gönüllü kuvvetlere sahip olmasının tek yolu onlara çağrıda bulunmaktan geçer diyen sözleri hep alıntı konusu olurdu.[2]

1 Evans, "The All-Volunteer Army After Twenty Years", s. 40.

2 Aktaran O'Sullivan ve Meckler, *The Draft and Its Enemies*, s. 228.

Amerika'nın bir askerlik biçiminden diğerine geçişi bu kitapta ele alınan pek çok geçiş sürecinin tersine dağınık ve kademeli olmadı. Bilakis açık ve kesindi, bugünden yarına yaşanırken, hem zorunlu askerliğin sonu hem de yeni sistemin yapısı tartışıldı, yasallaştı, tasarlandı, gözlendi, incelendi ve değerlendirildi. Dolayısıyla yalnızca Birleşik Devletler'in modern gönüllü kuvvetleri yaratan kilit konumdaki sosyal, ekonomik, demografik ve teknolojik değişkenlerini ele almakla yetinmeyip o gücü şekillendirme ve Vietnam Savaşı sonrası Birleşik Devletler'de askerlik hizmeti deneyimine anlam kazandırma mücadelesini de tartışmak gerekir. Önemli olan tam gönüllü kuvvetlere geçişin ön saflarında yer alanların bilinçli ve maksatlı olarak askerlik hizmetini işgücü olarak yeniden tanımlamak üzere kolları sıvamalarıydı. Askerlik "hizmeti" yurttaşlık yükümlülüğüdür fikrini reddeden bu partizanlar toplumla devletten bireye ve piyasaya kadar kimin savaşacağına dair kararları değiştirmek için çalışıyorlardı.

Bu bölümün birinci yarısında Birleşik Devletler'de zorunlu askerlikten gönüllü kuvvetlere geçişin tarihçesini ele alarak bu dönüşümün başlıca sonuçlarından bazıları irdelenecek. Oluşum yılları es geçilerek askerliği iş olarak tanımlamanın ve kadroları doldurmak için ulusal işgücü pazarına bel bağlamanın neticeleri tartışılırken Birleşik Devletler'in tam gönüllü kuvvetlerin belirli bir tarihsel zaman ve mekânın ürünü olduğu okurlara sık sık hatırlatılacak. Daha sonra tam gönüllü kuvvetin işgücü olarak askerlik hizmetinin geniş sınıflandırmasında yeri belirlenip başka uluslarla ve kronolojik karşılaştırmalara olanak vermek için önerilen standart değişkenlerle ilişkisi değerlendirilecek.

Buradaki değerlendirmenin odak noktası Birleşik Devletler Ordusu. Silahlı kuvvetlerin her kolu –kara, hava, donanma, deniz piyadeleri ve sahil güvenlik– tamamen gönüllü kuvvetlere geçiş ve gelişme sürecinde kendine özgü ve farklı sayılabilecek deneyimlere sahip olduğundan bundan en çok etkilenen kara ordusu olmuştu. Birleşik Devletler silahlı kuvvetlerinin en geniş kolu (2010'da kendinden sonra gelen ikinci geniş kuvvet olan donanmadaki 324.239 sayısına karşılık aktif gücü 562.400 olan) kara ordusu diğerlerine göre en yüksek sayıda asker almak, eğitmek ve beslemek zorundaydı.[3] Ayrıca işgücü olarak askerlik hizmeti çalışmasında kara ordusunun en az uzmanlaşmış hizmet olması, askerî meslek ihtisası (MOS, TSK içinde AMİ), hatta ordunun diline de bazen yansıyan sözcükle "işler" açısından en geniş yelpazeye sahip olması önemli bir noktadır.[4]

3 1960-1970 yıllarındaki rakamlar için bkz. Steward, *American Military History*, s. 372-373. Savunma, Personel ve Hazırlık Müsteşarlığı'nın daha yakın tarihli istatistikleri "Population Representation in the Military Services" içerisinde bulunabilir: http://prhome.defense.gov/MPP/ACCESSION%20POLICY/PopRep2008/contents.html (son erişim tarihi: 10 Ocak 2011).

4 Kara ordusuna ağırlık vermemin ikinci sebebi kullanışlılık diyebilirim. AVF her ne kadar emek tarihçilerinin doğal ilgi alanı olsa da bu konuyu incelemeye henüz başlamış değiller. 1973 son-

Tarihsel arka plan

1973'ten 1980'lerin başına dek ABD ordusu kendini MGO diye tanımladı: Modern Gönüllü Ordu. Buradaki "modern" terimi bu gönüllüler ordusunu daha öncekilerden ayırmak amacıyla kullanılıyordu. Celp sistemi 1940'lardan beri sadece (kısa bir arayla) uygulanmış olmakla birlikte Birleşik Devletler tarihinin büyük kısmında gönüllü kuvvetlere dayanmıştı. Her kolonideki bütün sağlam yurttaşların kendi evlerini savunma sorumluluğunu ortaklaşa üstlenmiş sıradan milis üyeleri olarak tanımlandığı Kuzey Amerika'daki Britanya kolonileri başlangıçta Britanyalıların milis sistemini benimsemişlerdi. Kulağa her ne kadar genel askerlik yükümlülüğü gibi gelse de o anlayış "yurttaş" kavramının tarihsel yanılgıyla yorumlanmasından kaynaklanır. Yurttaşlık hakkı ve yükümlülükleri sadece özgür beyaz erkeklere tanınırdı. Aktif milisler, aralarından çok azı öne çıkmaya hazır gönüllülerden oluşsa da, kadrolar daha genele yayılmış sıradan milislerden alınma zorunlu hizmetlilerle doldurulabiliyordu. Böyle durumlarda bile muafiyet yaygın bir uygulamaydı. İki yüzden fazla yasa askerlik yükümlülüğünden kurtulma gerekçeleri içeriyordu, elbette bunların çoğunun ekonomik başarılar sergileyen ve toplumda iyi yerlerde bulunan kimselere yaraması şaşırtıcı değildi.[5]

Başkan George Washington'ın federal otoriteye tabi düzenli ordu arzusuna rağmen milis sistemi yeni devlete de aktarılmıştı. Zorunlu askerlikte federal sisteme geçilmesi ABD İç Savaşı'na (1861-1865) kadar gerçekleşmedi. Bu savaş kitle ordularıyla –Birlik kuvvetlerinde 2,2 milyon, Konfederasyon kuvvetlerinde 750.000'i aşkın asker– yapılmış, her iki hükümet de zorunlu askerlik uygulamıştı. Yine de Konfederasyon köle sahiplerini muaf tutmuş, kuzeyde de çağrılanların yerlerine "ikame" satın almalarına izin verilmişti. Zorunlu askerlik büyük bir direnişle karşılaştı, Birlik kuvvetlerine ilk çağrılanların listesi 5.500'den fazla askerin can verdiği Gettysburg muharebesinden sadece birkaç gün sonra New York'ta duyurulmuştu. Onun ardından patlak veren celp ayaklanmaları yüzden fazla insanın hayatını kaybetmesine yol açtı.[6]

rası gönüllü kuvvetler hakkında çok az şey yazılmıştır, var olanların çoğu da kara ordusu üstünedir. Bkz. Bailey, *America's Army* ve Robert K. Griffith'in titizlikle araştırdığı kurum tarihi, *The U.S. Army's Transition to the All-Volunteer Force*. Rostker, *I Want You!* çalışması CD formatında arşiv belgeleri eşliğinde ayrıntılı bir politika tarihi sunmaktadır. Kuvvetler arasında boyut, yapı, örgütlenme ve asker alım stratejilerinde görülen çoklu farklılıklar ışığında, zorunlu temelli ordudan tam gönüllü orduya geçişi getiren genel etmenleri tartışırken ABD ordusunun önerilerine ve eylemlerine odaklanıyorum.

5 Segal, *Recruiting for Uncle Sam*, s. 18-24. Segal'ın ortaya koyduğu insangücü politikası tarihi koloni dönemlerinden 1980'lere uzanır. 20. yüzyılda seçmeli hizmet sistemine ilişkin başka önemli çalışmalar: Flynn, *The Draft, 1940-1973* ve Chambers, *To Raise an Army*. Ayrıca bkz. Cohen, *Citizens and Soldiers*.

6 Segal, *Recruiting for Uncle Sam*, s. 25-26; Bernstein, *The New York City Draft Riots*, s. 5; Flynn, *The Draft, 1940-1973*, s. 167-168.

İç Savaş'tan 1940'a dek Birleşik Devletler savaş halinde zorunlu hizmete dönmek kaydıyla küçük, gönüllü bir daimi ordu barındırmıştı. 1940 yılında Birleşik Devletler'in Avrupa'da kızışan savaşın dışında kalamayacağının farkına varan Başkan Franklin Roosevelt ülkenin ilk barış gücünü kurdu. Uzun bir beş yıl sonra, ülkede üniformalı 12 milyonu aşkın kadın ve erkeğin seferberliğine son verme süreci başladığında Amerikalılar celp uygulamasının bir kez daha savaştan doğan istenmeyen ihtiyaç olduğunu sanıyorlardı. Ancak Soğuk Savaş'ın geniş bir daimi ordu gerektirdiği anlaşılmış, kısa süreli gönüllülük deneyimi kadro postallarının fazlasıyla boş kalmasına yol açmıştı. Derken Kuzey Kore ordusu 38. paraleli geçti.

Hâlâ dünya savaşının gölgesinin düştüğü, insanlarının hizmet ve fedakârlık diline aşina oldukları bir toplumda askerlik hizmetiyle yurttaşlık görevi el ele olmaya devam ediyordu.[7] Celple ilgili ortak kongre komitesi 1951 yılında "ülkenin savunmasında eline silah almak genel bir vazifedir" derken, İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'daki müttefik seferi kuvvetlerinin eski başkomutanı Dwight D. Eisenhower 1952'deki başkanlık kampanyası sırasında askerlik hizmetini "her yurttaşın ülkesine borçlu olduğu bir yükümlülüktür" diye tanımlayarak ısrarcı davranıyordu. İkinci Dünya Savaşı gazisinin, biri halen üniformalı asker olan oğullarına askerlik hizmetinin yurttaşlıkla gelen en önemli yükümlülük olduğunu anlattığı "Are You Ready for Service?" (Hizmete Hazır Mısın?) adlı, yapımcısı tarafından ülke çapında bütün okullara dağıtılan belgesel filmle lise öğrencileri bildik iddialarla karşı karşıya bırakılmıştı, aynı film şirketi "Are you Popular?" (Sevilen biri misin?) (1947) ve "What to do on a Date" (Flörtünle Randevuda Yapılacaklar) (1951) gibi öğretici filmler de çekmişti.[8]

Genç Amerikalı erkekler celp uygulamasına tabi tutulurken, ülkenin güvenliğini sağlama görevini üstlenmiş kimseler zaferin geçmişteki kitle ordularıyla değil, ancak bilimsel ve teknolojik gelişme sayesinde kazanılacağı yeni bir dünya görüyorlardı. (Zaten "Are You Ready for Service?" içerisinde verilen üst mesaj da okulda kalmanın önemiydi.) Scientific Manpower Commission başkanı epey duygusuz bir tutumla "devlet malı" askerlerin çabucak eğitildiğini, oysa bir fizikçinin kolay kolay yetişmediğini savunuyordu; böyle bir akıl yürütme yalnızca bilim ve teknoloji okuyan öğrencilerin hizmeti ertelemelerini değil, aynı zamanda derslerini geçmeyi başarmış pek çok yüksek okul öğrencisini de destekler nitelikteydi.[9] An-

7 Bu tartışmayı daha geniş kapsamda görmek için bkz. Bailey, *America's Army*, s. 1-33.

8 Flynn, *The Draft, 1940-1973*, s. 136, 164; "Are You Ready for Service?" belgeselinin 3. bölümü "Service and Citizenship" (Coronet Instructional Films, 1951), Prelinger Archives, www.archive.org, (son erişim tarihi: Aralık 2011).

9 Flynn, *The Draft*, s. 140, 148.

cak çok az kişinin askere çağrılması nedeniyle bu ertelemeler ille de tartışma yaratmazdı.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Amerika'nın savaş sonrası doğum patlamasında (*baby boom*) dünyaya gelen çocuk sayısı tıpkı dönemin Amerikan toplumu gibi şiştikçe şişiyordu. Nüfus patlaması nedeniyle 1950'lerin başında Amerikan topraklarında yerden bitercesine fışkıran ilköğretim okulları 1960'ların ilk yıllarında askerlik hizmetine elverişli genç erkekleri akın akın getiriyordu. 1958'de on dokuz ila yirmi beş yaş arasında 8 milyon erkek vardı; altı yıl sonra bu sayı 12 milyona çıkmıştı. Aynı zamanda (açık ara en kalabalık kuvvet olan) ordudaki aktif askerlerin sayısı 1950'ler boyunca 1,5 milyondan 860.000'e inmişti.[10] Bolluk kendine göre sıkıntılar da getiriyordu: Erteleme kategorileri genişletildi; aranan nitelikler yükseltildi, ama buna rağmen küçülen silahlı kuvvetler için eldeki adam sayısı aşırıydı, üstelik hazır insangücü fazlasıyla başa çıkabilecek yeterince meşru erteleme olanakları söz konusu değildi. Pentagon 1958 yılında celp uygulamasına son vermeyi tartışmıştı; 1960 başkanlık seçimleri sırasında Demokratlar mevcut sistemi eleştirirken mesele biraz olsun yeniden gündeme gelmiş, 1964'te liberteryen değerlere bağlı Cumhuriyetçi aday Barry Goldwater, eğer seçilirse, celbe son vereceğini ilan ederken, görevdeki Lyndon B. Johnson bir kere daha konunun araştırılması için emir vermişti. Ancak Johnson 1965 yılında Vietnam'daki piyade birliklerinin büyük çapta takviyesini onayladı, ayrıca ülkenin dikkatini gerginliğin arttığı gerçeğinden başka bir noktaya çekmek adına yedekleri seferber etmek yerine celp uygulamasına başvurmaya karar verdi.[11]

Tam gönüllü kuvvete geçiş

Başkanlık seçimlerine iki buçuk hafta kala Amerika'nın Vietnam Savaşı'na tamamen müdahil olduğu bir dönemde, 17 Ekim 1968 günü Cumhuriyetçi aday Richard M. Nixon celp uygulamasının sona erdirilmesini önermişti. Kulağa geldiği kadar abartılı bir öneri sayılmazdı; Birleşik Devletler'in Vietnam'daki rolünü çözüme ulaştırana kadar zorunlu askerliğin devam edeceği Nixon tarafından açıkça belirtilmişti. Buna rağmen, eğer başkan seçilecek olursa, bu hedefe doğru derhal harekete geçmeye söz vermişti.[12]

Nixon'ın saikleri kuşkusuz tamamen siyasaldı. Son günlerinde kampanyayı kızıştırmak, kendini cesur düşünebilen ve hareket edebilen biri olarak

10 Flynn, *The Draft*, s. 165, 169; Segal, *Recruiting for Uncle Sam*, s. 33.

11 Johnson'ın kararı için bkz. Olson ve Roberts, *Where the Domino Fell*, s. 127 ve Dallek, *Flawed Giant*, s. 271-277.

12 Richard Nixon, "The All-Volunteer Armed Force" başlıklı CBS radyo konuşması, 17 Ekim 1968, kaynak All-Volunteer Army-Misc., Center of Military History, Fort McNair, Washington DC.

göstermek istiyordu. Nixon pek çok Amerikalı açısından epey önemli olan bir konu seçmişti, çoğu Amerikalı Nixon'a oy vermek için tuttuğu partiden vazgeçmese bile bu planı destekliyordu. Aslına bakılırsa, 1960'ların sonunda zorunlu askerliğin sonunu getiren unsurların eşsiz bir tufanı söz konusuydu, bunlardan bazıları doğrudan askeriyeyle değil de askere çağırmanın adil olmadığı yönündeki güçlü ve yaygın duygular, yoklama çağına gelen nüfustaki demografik patlama, liberallerin girişimleri ve savaşa asker göndermeyi zorlaştıran sol, serbest piyasanın sorunlarının çoğuna en iyi çözüm olduğunu vurgulayan yeni iddialar ve Amerikan toplumunda kadınlarla etnik ve azınlık grupların değişen olasılıklarıyla ilgiliydi. Öte yandan celp uygulamasını sonlandıran Nixon idaresinin toplu çabaları oldu.[13]

1969 başlarında çoğu kimse Nixon'ın vaadinin son dakika siyasetinden daha fazlası olmadığına, müthiş siyasal öfke ve ulusal bölünme zamanında kararsız kalan yandaşların aklını çelmeye yönelik bir adım olduğuna inanıyordu. Çünkü Nixon bu önerisini ne Pentagon'la ne askerî liderlerle ne de Kongre'yle tartışmıştı. Buna rağmen başkan olarak ilk icraatlarından biri, Tam Gönüllü Kuvvetler için Başkanlık Komisyonu kurmak oldu, yer alan bir grup siville eski askerî liderlerin görevi TGK kurulmasının olanaklarını araştırmak değil kuruluş taslağını hazırlamaktı.

Başına eski Savunma Bakanı Thomas Gates getirildiği için genellikle Gates Komisyonu diye anılan bu grubun üyeleri arasında hem siviller hem de emekli askerler bulunuyordu.[14] İlk başlarda fikir ayrılığı vardı, Gates değişikliğe karşı olduğunu bizzat Başkan Nixon'a iletmişti. Birkaç ay içinde bu grup ilk ayrılıkları oybirliğine kadar götürdü. Bu, büyük ölçüde göz önüne aldıkları türlü kanıtlar sayesinde olmuştu. Tartışmanın çerçevesi daha komisyon üyeleri fikirleri dinlemeden ya da kanıtları dikkate almadan çok önce çizilmişti. Konuları gündeme getiren, araştırmayı yönlendiren, kanıtları bir araya getirip raporu hazırlayan komisyon üyeleri değil personeldi. Beş personelden dördü kendi çevrelerinde itibar gören zorunlu askerlik karşıtı serbest piyasa ekonomistleriydi. Komisyonun seçkin üyelerine fikirlerini dayatabilmeleri söz konusu değildi, belli tipte sorular sorar ve onlara yanıt bulmak için kanıtlar sunarlardı, yoksa dört yıldızlı generallerle eski savunma bakanı personel tarafından yönlendirilmeyecekti elbet. Kesin verilere ve nicel kanıtlara güvenirken, askerlik hizmetinin veya yurttaşlık yükümlülüğünün anlamına ilişkin nitel sorulara zaman ayırmaya sabırları yoktu. Özenle topladık-

13 Nixon'ın önerisi ve Gates Komisyonu hakkında daha geniş kapsamlı tartışma için bkz. Bailey, *America's Army*, s. 21-33.

14 Tam Gönüllü Kuvvetler Başkanlık Komisyonu (Gates Komisyonu) kayıtları için bkz. Lauris Norstad Papers ve Alfred M. Gruenther Papers, Dwight David Eisenhower Library, Abilene, Kansas (bundan böyle DDEL).

ları veriler "gizli vergi" tartışmalarını destekliyordu. Ekonomik değişkenlere ilişkin yaptıkları değerlendirmeler komisyona üye üç serbest piyasa ekonomisti Milton Friedman, Alan Greenspan ve W. Allen Wallis'in ileri sürdüğü fikirleri pekiştiriyordu. Böylece, celp uygulamasına muhalefet türlü kılıklara girerken, yeni Tam Gönüllü Kuvvetleri yapılandıracak rapor bir tek kilit önermeye dayandırılmıştı. O da ordunun ulusal işgücü pazarında daha etkili bir rekabet sürdürmesi gerektiğiydi. Gates Komisyonu buna karşılık rekabet edebilir ücretler sundu.

Her birim başarılı taslaklar hazırlamak üzere genelkurmaydan genel talimat almış olsa da en güçlü muhalefet yine silahlı kuvvetlerden gelmişti. Askeriyeden genel kamuoyuna kadar askerlik çağrısının sona ermesine karşı üç büyük itiraz vardı.

İlki felsefi gerekçelere dayanmaktaydı. Askerlik hizmetinin bir yurttaş yükümlülüğü olduğunu düşünenler bu yeni modelde paranın odak noktasına geçmesinden endişeleniyorlardı. Gates Komisyonu'nun üyelerinden biri ilk başlarda "ülkeleri uğruna ölsünler diye insanlara para ödemek konusunda felsefi çekinceleri" olduğunu belirtmiş, bunun karşısında Milton Friedman "insanlara standardın altında ücret ödemenin ahlâki yönünün verimliliği nasıl artırdığını görmem" mümkün değil çünkü "böyle bir yaklaşımın mantığı onlara hiçbir şey ödememek" olur diye yanıt vermişti.[15] Her ne kadar sonunda Komisyon raporu oybirliğiyle kabul edilmişse de bazı üyeler ahlâki meselelerin ekonomik koşullara indirgenemeyeceğine inanmaya devam ediyorlardı. Üstelik hem kamuoyu önündeki tartışmalarda hem de kongre oturumlarında paralı asker terimi sıklıkla dile getirilir olmuştu.

İkinci itiraz, askeriye mensupları tarafından daha da güçlü bir şekilde dillendirilen, askerlik hizmetinin ne basit bir iş ne de askeriyenin basit bir işveren olduğuydu. Sadece alınan riskler değil, yapılması gerekenler de farklıydı, çünkü silahlı kuvvetler otoriteye katıksız itaat gerektirir; bireylerin neredeyse yaşamlarının her yönünü denetim altına alır; üyelerini sivil yaşantının rahatlıklarıyla çılgınlıklarından koparmaya çalışırdı. Polis memurları, itfaiyeciler gibi bazı sivil işçiler yaptıkları iş gereğinde hayatlarını tehlikeye atsalar da hiçbirine ölmeleri emredilmezdi. Kimileri de farklı açıdan bakarak, maaş vaadi nedeniyle askerlik hizmetini öncelikle iş olarak görenlerin iyi asker olamayacaklarını savunmaktaydı.

Sonuncusu da nice yorumcu ve analistin askerliği piyasanın insafına bırakmanın düşüncesizlik olacağından kaygı duymalarıydı. Bazılarının askerliğin serbest piyasada iyi rekabet edemeyeceğini savunmaları, 1973'te başla-

15 Gates Commission, 13 Mayıs 1969 Toplantı Tutanakları, s. 9, dosya 1, kutu 1; 6 Eylül 1969 Toplantı Tutanakları, s. 23, dosya 5, kutu 1, ikisi de Gruenther Papers, DDEL içinde yer almaktadır.

yan ekonomik gerileme asker alım görevlileri açısından verimli bir alan yaratmış olsa bile istenmeyen bir savaşın sonunda mantıklı bir öngörüydü. Kimileriyse Tam Gönüllü Kuvvetlerin seçmeli (kurayla) hizmet sisteminin yerini "ekonomik yoklama" alacak ve yeni kurulan tam gönüllü kuvvetlere yoksul, dışlanmış Afrikalı-Amerikan erkekler dolacak diye çekiniyorlardı (kimileri böyle potansiyel sömürüye itiraz ederken, bazıları da öfkeli siyah adamların eline silah ve silahlı eğitim verilmesinden kaygı duyuyordu). Hatta bazıları Silahlı Kuvvetler Kurul Dairesi başkanının, gönüllü kuvvetlere sahip olmanın tek yolu çağrıda bulunmaktır, iddiasını aktarmışlardı. Bunun mümkün olamayacağına inanıyorlardı. Bununla birlikte TGK tartışmalarına katılan hemen herkes önünde sonunda gönüllü kuvvetlerin ABD askeriyesinin can damarı ve ülkenin barış gücü olarak hizmet edeceğine inandı. Büyük bir çatışma veya uzun süreli bir savaş halinde Birleşik Devletler'in bir kere daha celp uygulamasına döneceğini tahmin ediyorlardı.

İcra

Silahlı kuvvetler, en önemlisi de ordu aslında büyük bir zorlukla karşı karşıyaydı. Korkunç hatalarla dolu bir savaşın ardından, kendi içinde yaşadığı krizle sarsılan gözden düşmüş bu kurum (bunun aksine, 2010 yılında orduya alınacak hiç hizmet görmemiş personel sayısını yılda yaklaşık 65.000 olarak hedefliyordu), gençlerin ezici çoğunlukla askerliğe karşı olduğu ve robot gibi "baş üstüne" demek yerine "otoriteyi sorgulama" konusunda daha rahat davrandığı, ırk, kültür ve siyaset bakımından bölünmüş bir toplumda her ay 20.000 ila 30.000 arasında genç Amerikalı acemi devşirmek zorundaydı. Hemen bir örnek vermek gerekirse, Nisan 1971'de yapılan bir ankette genç erkeklerin % 88'inin "muhtemelen" ya da "asla" orduya katılmak istemedikleri sonucu çıkmıştı.[16]

Böyle tatsız ihtimallerle karşı karşıya kalan ordu birbiriyle bağlantılı iki girişimde bulundu, her ikisi de en azından kısmen sivil işgücü veya piyasa modellerine dayanmaktaydı. 1970'lerin başında itibarını yükseltme çabasıyla kamuoyuna duyurulan bir dizi reforma girişti. Bunların çoğu gençlerin hangi çalışma koşullarını kabul edilir gördükleriyle ilgili araştırma ve sivil işyerleriyle kurulan benzerlikler ışığında yapılıyordu. 1970'li yıllarda potansiyel gönüllülere haftada kırk saat çalışma ve ücretli izin vaat edilmekteydi. Orduda reformları yerine getirenler koğuş kalk borusu ve yatak içtimasına son verildiğini duyururken, sivil patronların, çalışanları akşam 10'da ya-

16 Rome Arnold & Company tarafından yürütülen "ABD Ordusuna Alınacak Askerlere Tanıtım Anketi" U.S. Army Recruiting and N.W. Ayer & Son, Inc. için yerine getirilmiştir, Eylül 1971, s. 3. All-Volunteer Army Collection, Military History Institute (AVA-MHI), Carlisle, PA.

tağa giriyor mu diye denetlemediklerinin altını çizmişlerdi.[17] Daha ileri düzeydeki savunmalarda iş dili kullanılırdı. West Point akademisindeyken layık görüldüğü Heisman Ödülü gibi çok sayıda madalya kazanmış genç bir binbaşı olan Pete Dawkins, kurulacak "Modern Gönüllü Ordu" hakkında Kongre'nin karşısında tanıklık yaparken, yaşam koşullarında reformu ve orduya yeni getirilen rekabetçi ücretleri önemsemeyerek onun yerine işgücünün farklı bir yönünü vurgulamıştı. Ona göre gönüllüleri çekmek için ordunun acemilere "kişiye kendi işinde ilerleme kabiliyeti, başarısını tanıtma kabiliyeti, işinde zorluklarla [...] karşılaşma fırsatı sunmak gerekiyordu." Dawkins'in tasavvur ettiği ordu kendine bir amaç edinmiş bir işgücünün getirdiği memnuniyeti sunmaktaydı.[18]

Silahlı kuvvetler aynı zamanda işgücü piyasasında daha etkili rekabet etme çabasıyla araştırma sonuçlarına göre aradıkları türden gönüllüleri çekecek menfaatler sunmaya başlamıştı: askere yazılma ikramiyesi, iş eğitimi, liderlik becerileri, seyahat, macera, (ilk başlarda kadınlar için) iyi evlilikler yapma olanakları. İleriyi gören reformcular bir yandan da tanıtıma odaklanıyorlardı.[19] Farklı bir anlamda olmakla birlikte bu, piyasaya yönelmek demekti, ancak bu piyasanın tanımında kapsam daha genişti. Zamanın ekonomistleri henüz akıldışı güçleri hesaplamalarına dahil etmeye başlamamıştı, ayrıca ileri sürdükleri iddialar Gates Komisyonu'nun kararlarını şekillendirmiş ekonomistler de arz, talep ve rekabet gücüne sahip ücretler gibi daha temel işgücü modellerini örnek almakla yetinmekteydiler. Genç insanlara düzgün bir maaş verirsen, yeterli sayıda insan askere yazılır görüşündeydiler. Bireyler kendi ekonomik çıkarlarına göre kararlarını akıllıca vereceklerdi.

Oysa bunlar Amerikan toplumunda ölçülü akılcılığın geçerli olduğu günler değildi. Ayrıca 1970'lerde Amerika akılcı ekonomik tercihlerin yapıldığı bir dünya olmaktan uzaktı. Tüketici istekleri ağır basıyordu; yeni gelişen ihtiyaçlar, umutlar ve korkuların kol gezdiği bir alandı. Bu askerî yetkililer anlaşılmaz bir şekilde bu "piyasanın" karmaşık yapısını Chicago okulu ekonomistlerinden daha iyi anlıyorlardı. Tüketici kapitalizminin en güçlü araçlarına sarılarak genç insanların ne istediklerini öğrenmek ve bunları askerlik kılığına sokarak onlara vermek adına günün en gelişkin pazarlama ve reklam şirketlerine yöneldiler. Kampanyanın açılış sloganı "Today's Army Wants to Join You" ("Bu-

17 Sivil işverenler hakkında bkz. Leavitt A. Knight, Jr., "What the Army Is Doing to Make Out without the Draft", *American Legion Magazine*, Nisan 1971, s. 4. Ordu reformlarına ilişkin daha ayrıntılı tartışma için bkz. Bailey, *America's Army*, s. 34-66.

18 Dawkins'in yorumlarının yer aldığı kaynak: Special Subcommittee on Recruiting and Retention of Military Personnel, House Committee on Armed Services, *Recruiting and Retention of Military Personnel*, 29 Eylül 1971, s. 59; AVA-MHI oturumlarının gözden geçirilmemiş tutanaklarından alınmıştır.

19 Bkz. Bailey, "The Army in the Marketplace".

günün Ordusu Size Katılmak İstiyor") gibi çeşitli sloganların hepsinin amacı gençleri askerlik hizmetinin yükümlülük değil fırsat olduğuna ikna etmekti.

O fırsat çeşitli şekillere girerdi. Bazen biraz yanlış anlaşılmış güvencelerdi, ilk tanıtımlarda orduya katılmanın bireysellikten hiçbir fedakârlık gerektirmediği, hatta 70'ler gençliği açısından önemli olan geleneksel "sıfır tıraş"ın bile istenmediği gibi olmadık savlar ortaya atılmıştı. Reklamlar aynı zamanda "zihnini ve bedenini geliştirme [...] öğrenimi ilerletme, bir konuda uzman olma, ilerleme, seyahat etme ve yılda 30 gün izin yapma fırsatları edinme" şansından söz ediyordu. Reklam dizilerinden birinde, olası gönüllülere "16 aylık Avrupa gezisi" önerilmesi ordunun, görev gezisiyle daha varlıklı gençlerin keyfini sürdüğü Avrupa seyahatini bağdaştıran farklı anlamları zekice kullanmasına örnekti. Fakat tanıtımların çoğu daha basit önerilerde bulunuyordu. *Readers Digest* dergisinde yayımlanan ilanın başlığı "300'den fazla sağlam, düzenli iş" hakkında daha ayrıntılı bilgi için 30.000'i aşkın gençten kartpostal göndermelerini istiyordu. Bir başka ilansa şöyle soruyordu: "Okul bitince ne yapıyorsun?"[20]

Tam gönüllü kuvvetlere geçişin ilk sonuçları: "Nitelik", ırk ve cinsiyet

İşgücü pazarına yönelmek ordunun bileşimini derinden etkilemişti. Seçmeli hizmet sistemine ilişkin yönetmelikler geçmiş yıllarda çok sayıda yüksekokul öğrencisine askerliği erteleme veya hizmetten kurtulma olanağı tanımış olsa da ve acemilerin farklı askerlik alanlarına nitelik seviyesi sınavlarına güvenilerek dağıtılmış olması her ne kadar daha ayrıcalıklı gençlerin kendilerini ön saflarda bulma olasılıklarının az olduğu anlamına gelse de gönüllülükle karşılaştırıldığında celp uygulaması Amerikan toplumuna daha geniş ve derin bir biçimde erişebiliyordu.

Tarihin o diliminde ordu ulusal iş pazarına büyük bir dezavantajla girmişti. Bir yandan aileleri askerî geleneğe yabancı olmayan veya yazılmak için başka kültürel gerekçeleri bulunan genç kadın ve erkekleri kendine çekmeye devam ederken, bunlardan bazılarının önünde, Vietnam Savaşı'nın hemen ardından gelen sarsıntılı yıllarda silahlı kuvvetlere girmekten başka seçenekler de vardı. Tam Gönüllü Kuvvetlerin ilk yıllarında ordu ağırlıklı olarak sivil işgücü pazarında rekabet gücü en düşük gençlere bel bağlamıştı.[21] 1973'te %

20 ABD Ordusu için N.W. Ayer tarafından hazırlanan ilanların toplandığı yer: N.W. Ayer Advertising Records, Archives Center, National Museum of American History, Smithsonian Institution, Washington, DC.

21 "Nitelik" ve piyasa güçlerine ilişkin daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. Bailey, *America's Army*, s. 88-129.

4,9'dan 1975'te % 8,5'e (veya 16-24 yaşındakiler arasında % 16,1'e) çıkarak işsizlik oranı 1970'lerin başında birden tavan yapınca, silahlı kuvvetlerin cazibesi artmıştı. Fakat ordu yine de her yıl çeyrek milyon hiç hizmet görmemiş personel bulma, aynı zamanda piyasanın sağladığı "en nitelikli" değil kolaylıkla bulunabilen kimseler olduğu gerçeğini kabullenme mücadelesi veriyordu.

"Nitelik", ABD silahlı kuvvetlerine göre, iki kilit ölçütü temel alan ölçülebilir bir terimdir. Yüksek niteliklere sahip bir aceminin lise diploması olur (bu, ortaöğretim olgunluk belgesi olan GED değildir), artık Silahlı Kuvvetler Mesleki Yeterlilik Ölçümleri (ASVAB) diye anılan Silahlı Kuvvetler Nitelik Testi (AFQT) sonuçlarında aldığı notlar ilk yarı diliminde yer alır. Çan eğrisine dizilen test sonuçları beş kategoriye ayrılmaktadır. Buna göre I-IIIA kategorisine giren notlar "yüksek nitelik" işaretidir. Askerî ve sivil yetkililerin neyin kavgasını yaptıklarını daha iyi açıklamak bakımından belirtmekte yarar var: Hiçbirinin IIIB, hatta IVB kategorisindeki acemilerle bir sorunu yoktu. Ancak 10-15 arasında AFQT notları olası acemileri IVB kategorisine yerleştirirdi, buysa ordu açısından 71-81 zekâ katsayısına eşitti. 1970'lerin başında ordunun yıllık devşirebileceği hiç hizmette bulunmamış personel oranı % 18'di; bugün bu oran % 2'dir.

Geçiş sürecinde rol oynayanlardan bazıları, en çok da ilk günlerde yer alanlar "nitelik" önemli değil diye ısrar ediyorlardı. Ne de olsa kadro kadrodur, önemli olan kadro postallarının doldurulmasıydı. Günü kurtaran diğerleriyse modern savaşın, ortalamanın üstünde zekâ kapasitesine sahip ve ortaöğretim diploması alarak günden güne bir tür disipline girme becerisi gösteren askerler gerektirdiğini savunuyorlardı. Silahlı kuvvetlerde yapılan çalışmalar zamanla IV kategorisinin en altında kalanların en temel teknik görevler için eğitim görmekte bile çok zorlandıklarını ortaya koymuştu; nihayetinde böyle acemilerin üçte biri modern orduda yerine getirilmesi beklenen temel görevlerin üstesinden gelebilecek yetenekteydi. Ancak böyle kaygılar siyasal tartışmaya da yansımıştı. Silahlı kuvvetlerin Tam Gönüllülere geçişi yürekten istemediğinin farkında olan Beyaz Saray yönetimi nitelik tartışmalarının, bu girişimleri kısa yoldan baltalamak olduğunu iddia ediyordu. Savunma Bakanlığı ordunun kaygılarını duymazlıktan gelerek biraz küçümser bir tutumla şöyle sormuştu: "Kaç Vietkong yüksek lisans yapmış ki?"[22]

Nitelikle ilgili kaygılar, Afro-Amerikanların beyazlara göre "düşük nitelikli" kategoriye girme olasılığının çok daha yüksek olmasıyla iyice karmaşık bir hale girdi. Tartışmaya katılan hemen herkes seviyesiz okullar, ezilmişlik gibi sosyo-ekonomik açıklamalara parmak basıyordu, ancak güçlü ırk ayrı-

22 Griffith, *The US Army's Transition to the All-Volunteer Force*, s. 186-188; George Doust röportajı, Robert K. Griffith, 30 Mart 1983, AVA-MHI.

mı çağında niteliğe ilişkin bütün tartışmalar patlayıcı etkisi olan ırk konusunun gölgesinde kalmıştı. 1970'lerin ortasında Nixon ile Gerald R. Ford'un Kara Kuvvetleri Komutanlığı Genel Sekreteri Bo Callaway ırklar arasında daha çok eleme yapılması koşulunu getirerek ordudaki acemilerin niteliğini artırmaya çalışınca muhalefet onu siyah askerlerin sayısını sınırlamaya çalışmakla suçladı. Ondan sonra göreve gelen Kara Kuvvetleri Genel Sekreteri Clifford Alexander da aynı fikirdeydi. Ordunun nitelik ölçümünün –lise diploması ve I-III A AFQT notu– gereksiz ve önyargılı olduğunda ısrar ederek "istismar" edilmelerini önlemek için 400.000 askerin dosyasından testlerden aldıkları notları çıkardı.[23] (Notlar gerçekten de askerin kariyerini şekillendirirdi; sadece başlangıçta askerî meslek ihtisaslarının belirlenmesinde değil aynı zamanda terfi ve ilerleme sürecinde de etkili olurdu.)

Alexander ordunun böyle notları temel almak yerine bireysel kazanım ve başarıyı ölçmesinden yanaydı, çünkü test sonuçları başarı ya da başarısızlığı toplamda yansıttığı için başarı potansiyeline sahip pek çok asker dışlanmış oluyordu. Orduda değişim isteyenler bu noktayı kabul ediyordu ama verimliliği savunuyordu. Lise diploması almış bin acemiden, altı ay sonra 940 asker çıkıyordu. Diploma almamış olanlar arasında aynı sayının çıkması için 1.400 acemi gerekliydi.[24]

Bu tartışmalar sürerken işgücü pazarı işini görüyordu: Bireyler kararlarını veriyor, orduya katılmakla diğer işgücü biçimlerini karşılaştırıyorlardı. Bazı kararlar ekonomik açıdan akılcıydı. Kongre her ne kadar 1973'te sivil alanda istihdam edilenlerin başlangıç seviyesinde aldıkları paraya göre asker maaşlarını artırmış olsa da ücretler ne enflasyona ne de sivil bareme yetişirdi, üstelik on yıl içerisinde giderek rekabetçi gücü de kalmadı. Kültürel ve ideolojik nedenlerin de rolü vardı elbet; Vietnam'daki savaş sona ermişti ama antimilitarizm hâlâ devam ediyordu.

1970'lerin sonunda tam gönüllü serbest piyasa ordusu krize yol açmıştı. Orduya yazılmış rütbeli askerlerin % 41'inin öğrenim durumu lise terkti. 1976'da temel askerlik eğitim alanı Fort Benning'de yapılan bir çalışmaya göre acemilerin % 53'ünün okuma becerisi beşinci sınıf düzeyinde veya altındaydı. Orduda eğitim kılavuzları yeniden yazılmaya başlanarak okuma on birinci sınıf seviyesinden yedinci sınıf seviyesine, sonra da çizgi roman seviyesine çekildi. Amerikan basınının ABD yurttaşlarına ve dünya genelinde ilgilenen diğer gözlemcilere duyurduğu üzere nükleer silah bakım uzmanlarının % 90'ı, karadan havaya Hawk füze mürettebatının % 82'si 1978 yılın-

23 "Doubts Mounting about All-Volunteer Force", *Science*, 5 Eylül 1980, s. 1095-1099.

24 Robert B. Pirie'nin Manpower and Personnel Subcommittee, Senate Armed Services Committee'deki ifadesi, "Department of Defense Authorization for Appropriations for FY81", kısım 3: "Manpower and Personnel," 10 Mart 1980, 96. Kongre, 2. oturum, s. 1290.

da girdikleri yeterlilik sınavlarından çakmıştı. *Time* dergisinin Haziran 1980 baskısında, silahların giderek karmaşıklaşmasına rağmen yetenek seviyesindeki düşüş kapak konusuydu. Örneğin, modern Blackhawk helikopterinde "257 düğme ve anahtar, 135 şalter, 62 gösterge ve aletlerle kontrol kollarının yer aldığı 1.10 m^2" bulunurdu. Bir yandan da sosyal sorunlar disiplin ve yeteneğin altını oyuyordu. Suç oranı tavan yapmıştı, uyuşturucu ve alkol kullanımı hastalıktan beter, firarlar da yaygındı. Tam Gönüllü Kuvvetlere olan zaten hiçbir zaman pekişmemiş güven tepetaklak yıkıldı. 1978'de Amerikan televizyon kanallarından birinde yayınlanan belgeselin başlığı şöyleydi: "The American Army: A Shocking Case of Incompetence" (Amerikan Ordusu: Acizlik Timsali).[25]

Tam Gönüllü Kuvvetlerin başarısı veya başarısızlığına ilişkin yurtiçi bir mesele gibi görünen tartışmalar, İranlı protestocuların Tahran'daki ABD büyükelçiliğini işgal ederek çalışanları rehin aldığı ve askerî kurtarma operasyonunun fiyaskoyla son bulması sonucunda sekiz askerin öldüğü 1979'da yeni bir boyut kazandı. Aynı yılın Noel arifesinde Sovyetler'in Afganistan'ı işgal etmesiyle baskılara yenileri eklendi. Uluslararası çalkantıların ortasında askerî müdahale olasılığı ufukta açık seçik görülürken silahlı kuvvetlerin krizli bir dönemden geçtiğine ilişkin haberler ses getirmişti. Başkan Jimmy Carter bu denli uluslararası istikrarsızlık ve ABD silahlı kuvvetleri için duyulan kaygılar karşısında Kongre'den askerlik yoklaması uygulamasının tekrar hayata geçirilmesini istedi. Önerdiği, silahlı kuvvetlerde gönüllülere son verilmesi değil, celp mekanizmasının da gerektiğinde devreye sokulmak üzere varlığını sürdürmesiydi.

İşgücü piyasasına yönelmek ilk başlarda orduyu nitelik kriziyle karşı karşıya bırakırken aynı zamanda bileşimini de kökünden değiştirmişti. Seçmeli hizmet sistemi kabaca da olsa ırkların orantılı temsiline olanak veren mekanizmalara sahipti, oysa Tam Gönüllü Kuvvetler'de bu yoktu. Göz açıp kapayıncaya kadar Afro-Amerikan sayısı artışa geçti. Siyah insanlar ırk ayrımcılığının damgasını vurduğu sivil işgücü pazarında sürünürken silahlı kuvvetler onlar için bir fırsat olmuştu, bu da kısmen işgücü pazarının işleyişine bağlıydı. Tam Gönüllü Kuvvetler'in ilk yıllarında ordu yeterli sayıda iyi niteliklileri çekemiyordu, Afro-Amerikanlar da (toplamda iyi eğitim görme olasılıkları düşük, dolayısıyla sivil işgücü pazarında rekabet güçleri azdı) arz ve talep eşitsizliğini kendi avantajlarına çevirdiler. Böylelikle ordu çeşitli yollarla siyahların askere yazılmasını özendirdi. Afro-Amerikan kitleye hitap eden *Ebony* dergisinde yayımlanan orduya asker alım ilanı şöyle der: "Çok geriden başlarsan ilerlemen zordur. Ne beceri. Ne deneyim. Ne açılacak bir iş kapısı,

25 "Who'll Fight for America" (kapak konusu), *Time*, 9 Haziran 1980, s. 24, 25; bkz. Bailey, *America's Army*, s. 120-122.

sadece herkesin yapabileceği işler."[26] 1974'te yeni katılanların % 30'u siyahtı, buysa ABD nüfusunun % 11'inin biraz fazlasına denkti. Bunların çoğu başka iş bulamamış kimselerdi, ayrıca siyah gönüllülerin yüksek bir oranı "düşük nitelikli" olarak belirlenmişti. O acemiler ne teknik uzmanlık ne de ileri düzeyde eğitim gerektiren başka bir alan için yeterliydiler. Dolayısıyla aşırı sayıda Afro-Amerikan gönüllü muharip sınıflara verildi.

Eleştirenlerin bu durumun sömürüldüğü iddialarına şaşırmamak gerekir. Vietnam Savaşı'nın ilk yıllarında ölen Afro-Amerikanların sayısı çok fazlaydı, hatta ön saflarda çarpışan siyah askerlerin aşırı sayıda olmaması için Pentagon'un giriştiği çabalara rağmen "kolay lokma" ve "soykırım" dili ısrarla sürüyordu. Bunlar aynı zamanda hem Birleşik Devletler'de hem de silahlı kuvvetlerde ırklar arası bölünme ve öfke günleriydi. 21. yüzyılın ilk on yılına kadar Tam Gönüllü Kuvvetler aleyhinde mücadele veren kongre üyesi Charlie Rangel Tam Gönüllü Kuvvetler'in tercih hakkı yapamayacak durumda olan yoksul ve siyahları devşiren, ismi değiştirilmiş zorunlu askerlikten başka bir şey olmadığını ısrarla savunuyordu.[27]

Daha şaşırtıcı olan, tam gönüllülüğe geçiş sürecinde ordunun kendini yeniden konumlandırma çabalarıyla yasallık kazanan karşı savdı. Bunun başlıca savunucusu Berkeley Üniversitesi'nde sosyal çalışmalar alanında yüksek lisans yapmış, eski bir deniz piyadesi olan Ron Dellums, 1970'te savaş karşıtı platformun temsilcisi olarak ABD Kongre üyeliğine seçilmiş biriydi. Ya ordu fırsattan başka bir şey olmasaydı diye soruyordu. Ya savaş olmasaydı? Ya ordu sağlam ve düzenli işler sunmasaydı? Afro-Amerikan insanlar o işlere eşit ölçüde girmeselerdi? Afro-Amerikan insanlara nihayet eşit fırsat tanınmasaydı?[28] Bunlar, özellikle nitelik kaygılarıyla ilişkilendirildiğinde çetrefil konulardı. 1980'ler ve 1990'lar boyunca toplu "nitelikli" sayısında büyük bir artış görülürken silahlı kuvvetlere yazılan Afro-Amerikan erkek ve kadınların sayısı hâlâ aşırıydı. Bununla birlikte 1990'lı yıllarda Afro-Amerikan acemilerin % 59'unun aldıkları sınav notları sonuçların üst diliminde (IIIA veya üstü kategorilerde) yer buluyordu. Bu "yüksek nitelikli" acemilerin önlerinde ister silahlı kuvvetler içinde ister dışında seçenekler vardı, muharip sınıfları seçenler orantısız denecek kadar az oldu.[29]

Bu geçiş döneminde ordudaki ırk dağılımının değişmesi pek çok Amerikalıyı endişelendirmişti. Ancak bu değişiklik kadın sayısındaki artışa göre daha

26 *Ebony* ilanı, Aralık 1972.

27 Charles B. Rangel, "Black Hessians in a White Man's Army", *New York Times*, 17 Nisan 1971, s. 29.

28 Dellums, *Lying Down with Lions*; Dellums'ın 1974 yazışmaları, aktaran Rostker, *I Want You!* ilişiğindeki CD (G0548.pdf).

29 Moskos ve Butler, *All That We Can Be*, s. 39-40.

kolay yönetilebildi. Zorunlu hizmetten tam gönüllü askerliğe geçişin ordudaki kadınlar üstünde hem sayıları hem işlevleri bakımından muazzam etkisi olmuştu. Kuşkusuz kadınlara askeriyede yeni fırsatlar açılmasında 1960'lı ve 70'li yıllarda kadın hareketinde yer almış eylemcilerin rolü büyüktü, çünkü kadınların eşit haklara ve fırsatlara layık olduklarında ısrar ederek bu taleplerini desteklemek için yasal mücadele başlatmışlardı. Ancak kadınların Birleşik Devletler silahlı kuvvetlerine tam katılımını hızlandıran, işgücü pazarına yönelişti.[30] Tam Gönüllü Kuvvetler ile ilgili Başkanlık Komisyonu müthiş bir öngörüsüzlük örneği sergileyerek kadroların doldurulması olasılığına ilişkin piyasa hesaplamalarına kadınları (tamamen yok saymak dışında) dahil etmemişti, ama ordudaki planlamacılar asker alımlarında belirlenen hedeflerin tutturulması için ordudaki kadınların yüzdesinin artırılması gerektiğini çok geçmeden anlamışlardı.[31]

Bu büyük bir dönüşümdü. 1948 yılında onaylanan mevzuata göre ülkenin silahlı kuvvetlerinde yer alan kadınlar % 2'nin üstünde olamazdı. Bu sınır 1967'de düşürülse de ruhu korunmuştu: 1971'de askere yazılmış kadrolu kadın oranı sadece % 1,3'tü. ABD ordusu 1973 yılında tam gönüllülük esasına geçtiğinde kadınlar hâlâ "Ordu Kadın Sınıfı" adı altında ayrı bir birimin üyeleriydi. Kadınlar yarbay rütbesinin üstüne çıkamazlardı. Gebe kalmak zorunlu terhis sebebiydi. Ne evli kadınlar ne de on sekiz yaşın altında çocuklu kadınlar orduya yazılabilirdi (öte yandan hizmetteyken evlenmelerine izin vardı). Askerî meslek ihtisası gerektiren alanlarda kadın sayısı üçte birle sınırlandırılmıştı, fakat orduda kadınlara açık olan gerçek *pozisyonlar* % 1,5'in de altındaydı.[32]

1971 yılından 1979'a kadar orduya yazılan kadınların oranı % 1,2'den % 8,4'e (bütün silahlı kuvvetlerde % 1,3'ten % 7,6'ya) çıktı. Bu artış Amerikan toplumunda yaşanan değişimi yansıtıyordu, ekonomik kriz daha çok kadını işgücüne katılmaya iterken, aynı zamanda güçlü kadın hareketi kadınların kamusal alanda ve işyerindeki rollerinde geleneksel sınırları zorluyordu. Gelgelelim silahlı kuvvetlerdeki kadın sayısındaki hızlı artış aynı zamanda

---

30 Kadınlarla ilgili tartışmanın alındığı kaynak, Bailey, *America's Army*, s. 130-171. Askeriyede kadınlara ilişkin başlıca çalışmalar arasında Morden, *The Women's Army Corps*; Binkin ve Bach, *Women and the Military*; Franke, *Ground Zero* ve Stiehm, *Arms and the Enlisted Woman* sayılabilir.

31 Gates Komisyonu, 12-13 Temmuz 1969 toplantı tutanakları, s. 20; Forrester'dan Rogers'a, "A Concept for Expanded Use of Women in the Army", 22 Şubat 1973. Bailey'in Araştırma Belgeleri, 1971-1975, WAC 99, kutu 14, Women's Army Corps, 1945-1978, RG 319, National Archives and Records Administration, College Park, MD; *Army 75 Personnel Concept Study*, Personnel Studies and Research, Office of the Deputy Chief of Staff for Personnel adına hazırlayan Battelle Institute, "Women and the AVF" dosya, AVA-MHI.

32 Binkin ve Bach, *Women and the Military*, s. 27-28; Morden, *The Women's Army Corps*, s. 265-269, 285.

askerlik hizmetindeki köklü kültürel geleneklerden işgücü-piyasa kapitalizminin yapısal zorunluluklarına geçişin yan ürünüydü.

Ordu giderek kadınlara daha çok bel bağlarken, kadınların hangi rolleri oynamalarına izin verileceğini gözden geçirmek zorundaydı. 1972'de ordu muharip sınıflar dışında askerî meslek ihtisas alanlarında var olan bütün kısıtlamaları kaldırdı. Ne var ki 1964 Medeni Haklar Yasası gereğince yasaklanana dek sivil işgücü pazarında da uygulandığı gibi ordu her pozisyona – yalnızca genel iş kategorilerinde değil bireysel olanlarda da– atamalar yaparken cinsiyeti dikkate almaya devam ediyordu: E (erkek), K (kadın) veya Ü (üniseks). 1973'te yapısal baskı altında kalan ordu her bireysel açıklık için cinsiyete dayalı atamaları yeniden değerlendirmeye başladı.[33] Ordunun kamyon tamir edecek kadınlara ihtiyacı olduğunda, ilanlarında "dişi" görünmek için titizlenen kadınlara yer vermemeleri gerektiğini anlayınca, asker alım sorumluları bu ilanlara da yeni bir tarz getirdiler. 1970'lerin sonlarında eşit fırsat vurgulanırdı; 1980'lerin başında ilanlar kadınları cinsiyete özgü hiçbir eğilimi olmayan takım üyeleri olarak resmederdi.

Kongre ilk kez 1976 yılında ABD askerî akademilerine kadınların alınmasına karar verdi, derken 1978'de de Ordu Kadın Sınıfı tasfiye edildi. Öte yandan 1979 sonunda Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgalinin ardından 1980'de ülkede askerlik yoklaması tekrar devreye sokulduğunda Kongre, kadınları bu uygulamanın dışında bırakmıştı, bu karar 1981'de ABD Yüksek Mahkemesi tarafından da onaylandı. Yüksek Mahkeme'ye göre yoklamanın amacı muharip sınıfları doldurmaktı, ayrıca kadınların muharipler arasında yer almasına izin verilmediğinden onların yoklamaya girmesine gerek yoktu.

Tam Gönüllü Kuvvetler'i dengelemek

Başlangıç günlerinde tam gönüllü kara ordusu etrafında dönen nice iddiaların nedeni işgücü pazarıyla pamuk ipliğine bağlı ilişkisiydi. Askeriye işverene, mensupları da işçilere mi benzemişti? Yoksa askeriye (ülkenin savunmasından sorumlu olduğu için) ne emek yasasına ne de piyasa kurallarına bağlı bir istisna mıydı? Belirsizliği yaratan bizzat kara ordusunun kendisiydi. Kara kuvvetlerine asker alımı ilanları "sağlam, düzenli iş" sunardı. Personel içerisinde yenilik yanlıları kara ordusundaki eratı sık sık sivil çalışanlarla karşılaştırır, tıpkı sivil işçiler, her sabah vaktinde işlerinin başında olanlar gibi ABD Kara Kuvvetleri mensuplarına sorumlu davranma özgürlüğü tanınmasında ısrar ederlerdi. Aynı zamanda astsubaylarla subayların beklentisi sivil çalışanlardan istenen otorite ve itaatin epey ötesine geçiyordu, acemiler de

33 Binkin ve Bach, *Women and the Military*, s. 27-28; Morden, *The Women's Army Corps*, s. 265-269, 285.

kendilerine iş (ya da "fırsat") diye sunulan şeyin aslında kara ordusundan başka bir şey olmamasından hiç hoşnut değillerdi.

Bu zorluklara –yeterli sayıda asker almak, başarılı askerlere dönüşecek gönüllüler bulmayı sağlamak, kuvvetlerin kurulmasında kökten bir değişimi yönetmek, askerlik hizmetinin "sağlam iş" diye adlandırılmasının oranın hâlâ askeriye olduğu gerçeğini değiştirmediğiyle başa çıkmak, uluslararası sıkıntıların üstesinden gelmek– rağmen Tam Gönüllü Kuvvetler nasıl ayakta kalmıştı? Peki yeni tüyleri biten Tam Gönüllü Kuvvetler'in çok sayıdaki hataları dikkate alındığında Birleşik Devletler neden celp uygulamasına dönmedi?

Kanımca, bunun nedeni ortada hiçbir siyasal irade ya da ciddi bir acil tehdit olmamasıydı. Kuşkusuz hiçbir şey tek nedenli olamaz, Reagan Amerikası'ndaki yeni yurtseverliği ve Vietnam'daki savaşın gölgesinin küçüldüğünü kabul etmek önemlidir. Silahlı kuvvetlere ayrılan kaynaklar 1980'lerde artmış, kara kuvvetleri kendi içinde yeni reformlar başlatmıştı, bunların arasında yeni ekonometrik, bilgisayara dayalı askere alım uygulaması da yer alıyordu. Ancak piyasa güçleri de rol almıştı: Hem işgücü pazarının arz ve talep güçleri hem de anlamlı kültürel tüketici pazarı. Belki de en önemli etmen talepteki değişiklikti. Kongre kara ordusuna yazılacakların sayısına ilişkin hedefi, en çok da 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra düşürdü, böylece artık daha az sayıda askere ihtiyaç duyan kara ordusunda personel standartları yükseldi. Kalite kaliteyi getirmişti. Kara kuvvetlerinde kabuk değişimine de önem veriliyordu, bu ordu Amerikan gençliğine yardım sunuyordu, "Gidebileceğin Yere Kadar Git" diyordu.

Hedeflenen faydalar da hayati öneme sahipti. Yüksekokulların faydası sadece yüksek nitelikli acemiler sağlamakla kalmıyor, kara ordusunun yeniden markalaşmasına da yardım ediyordu. Silahlı kuvvetlerdeki araştırmacılar 1980'lerin başında askere yazılmanın önündeki en büyük engelin potansiyel gönüllünün annesi olduğunu ortaya çıkarmışlardı. Anneler belli ki askere yazılmayı başarısızlıkla eşdeğer görmekteydiler, onlara göre başarı yüksekokula kaydolmaktı. Bu araştırma Kara Kuvvetleri Askerî Personel Başkan Yardımcısı'na (DCSPER) parlak bir fikir vermişti, orduyla yüksekokul ilişkilendirilecek; kara ordusuna yazılmanın yüksekokula kaydolma yolunu açması sağlanacak; annelerin kaygıları gurura dönüştürülecekti. Doğruyu söylemek gerekirse, 1980'lerin ortasında hayata geçirilen yeni G.I. Bill (Savaş Gazilerini Hayata Kazandırma Yasası), kara kuvvetleri tarafından hep desteklenmişti, 2010 yılındaysa aktif görevdeki askerlere yükseköğretim yardımı için kara kuvvetleri 220 milyon dolar harcadı. Öte yandan Kara Kuvvetleri Askerî Personel Başkan Yardımcısı, askerlerinin görebileceği gerçek eğitim yardımına önem verdiği kadar eğitim *vaadi* ile kara kuvvetlerinin imajı-

nı yenilemeyi de amaçlıyordu. Fakat silahlı kuvvetler genç kadın ve erkekler için yüksekokullarla rekabete girmek yerine, askerlik hizmetinde kazanılmış bir fayda olarak yükseköğrenim sunuyordu.[34]

Aynı dönemde kara kuvvetleri aileler için de geniş kapsamlı yeni bir program başlattı. Bunu yaparken ordunun amacı, geçindirecek ailesi olan daha çok askeri kendine çekmek değildi ama ortaya çıkan sonuç bu oldu. Oysa aile yardımları askerleri tutabilmek için gerekli görülmüştü. Mantık şöyle işliyordu: Zorunlulara dayanan kuvvette yeniden askere yazılma oranı % 10 civarındaydı; insangücü analistlerinin öngörüsüyse Tam Gönüllü Kuvvetler'deki personelin yaklaşık % 50'sinin yeniden yazılmasıydı. Araştırmacılarsa yeniden yazılma kararlarının nasıl verildiğini anlamaya çalışırken meselenin dönüp dolaşıp tek bir sorunun yanıtında kilitlendiğini buldular: Ailem mutlu mu?[35]

Tam Gönüllü Kuvvetler'e yönelmek kara ordusunun demografisini cinsiyet ve ırkın ötesine geçecek ölçüde başkalaştırmış; yeni gönüllüler daha yaşlı (yürürlükteki üst yaş sınırı 42; yaş ortalaması 21'dir), çoğu evli ve çocukluydu. Ancak silahlı kuvvetler geçindirilmek durumda olanlara fazla hazırlıklı değildi, "eğer kara kuvvetleri bir ailen olmasını isteseydi, bunu sana o sağlardı" derlerdi. Eşler (daha çok kadınlar) ve çocuklar genellikle yılgın ve mutsuzdular, bu da iyi askerleri aile ve kariyer arasında bir tercih yapmak zorunda bırakıyordu. Kara kuvvetlerinin getirdiği çözüm ailenin yararlanacağı yeni bir program hazırlamaktı: Mükemmel çocuk bakımı programları, diş bakımı ve eksiksiz sağlık sigortası; eğlence ve dinlence hizmetleri, psikolojik danışmanlık, hatta ev hayvanlarına yeni yuva bulunmasına yardım. Böyle programlar sayesinde aile ve kariyer arasında keskin seçimler yapılması ihtimali daha düşüktü. Ne var ki kara ordusunun demografisindeki değişimi hızlandırmışlardı. Eşsiz aile yardımları kara kuvvetlerine yazılan kadın ve erkeklerin sayısını giderek artırıyor; yine eşsiz aile yardımları sayesinde aile kurmuş askerlerin kara kuvvetlerinde kalma oranı da yükseliyordu. Artık kara ordusunun aktif görevdeki her üyesine geçindirmesi gereken 1,5 kişi düşmektedir. 2010 yılında askerlerden % 47'sinin bakmakla yükümlü oldukları çocukları vardı, bunlardan % 72'si on bir yaşın altındaydı.[36] Bu demografik değişim yapılan "iş" savaş alanına sevki gerektirdiği zaman başka önemli sonuçlar da doğurur ve işgücü pazarı, işyerleri ve silahlı kuvvetlerin istisnacılığına ilişkin tartışmaların önemli bir parçasıdır.

---

34 Yazarın Alan Ono'yla röportajı, 29 Temmuz 2005, Honolulu, HI.

35 "Army Celebrates 25th Anniversary of Army Family Action Plan", Bilgi belgesi, 12 Eylül 2008, Army OneSource, www.myarmylifetoo.com. İstatistikler için bkz. Army Posture Statements, www.army.mil ya da mevcut "Army Profile"; programın özgün hali için bkz. John A. Wickham, Jr. "White Paper 1983: The Army Family", Office of the Army Chief of Staff, Washington, DC, 15 Ağustos 1983.

36 İstatistikler için bkz. Army Posture Statements, www.army.mil.

1980'lerin sonunda silahlı kuvvetlere doğru inişe geçen yönelim belirgin bir şekilde tersine dönmüştü. Kara ordusu artık kriz yaşamıyordu; politikacılar, uzmanlar ve askerî yetkililer tam gönüllü kara ordusunun başarısını ilan ettiler. Donanma ve deniz piyadeleri de benzer başarı öyküleri anlatıyorlardı, oysa iki kuvvet de geçiş döneminde kara kuvvetleri kadar sıkıntı çekmemişti. (Tam Gönüllülük uygulamasının ilk on yılında diğer kuvvetlerin karşılaştığı sorunlardan hava kuvvetleri büyük ölçüde uzak kalmıştı, ne de olsa geçiş süreci boyunca rekabet gücünü korumuştu.) Sarsıntılı bir başlangıcın ardından silahlı kuvvetler piyasa sisteminde başarıyla yol almasını öğrendi. Yine de silahlı kuvvetlerin piyasadaki arz ve talep kurallarından korunmaya devam ettiğini görmek önemlidir. Piyasada rekabet edebilmesi Amerikalı vergi mükellefleri ve yurttaşları tarafından ödenen askerî bütçeyi genişleten devletin güvencesi sayesinde mümkün oluyordu.

Tam Gönüllü Kuvvetlerin başarısına rağmen işgücü ve askerî modeller arasındaki gerilim sürmekteydi. Bu gerilim Birleşik Devletler 2003'te Irak'la savaşa girdiğinde keskin bir çekişmeye dönüştü. 1990'larda kara kuvvetleri asker alım şubesi savaşla arasına mesafe koymaya çalışmıştı. *New York Times* gazetesinden bir muhabir 1990-1991 Basra Körfezi Savaşı'nda kara ordusunun gösterdiği başarının asker alımı açısından harika sonuçlar doğuracağı tahmininde bulununca, Personel Alım Dairesi tanıtım başkanı onunla aynı fikirde olmadığını belirtmişti. "Yanlış yönlendirilmek istemiyoruz" dedi, "çok fazla çatışma görüntüsü, kara ordusunda yansıtmak istediğimiz uzun vadeli özelliklerle çelişir: yüksekokul parası, beceri eğitimi ve sivil kariyere uyum."[37]

Kuşkusuz kara kuvvetleri komutası ABD ordusunun üstlendiği görevi daima barışın muhafazası olarak görüyordu, bu görevi önce silahlı şiddetin gözünü korkutmak, sonra da sivil liderler gerekli gördüğü zaman ülkenin girdiği savaşlarda çarpışmak ve zafer kazanmak olarak görürlerdi. Oysa Tam Gönüllü Ordu epeyce maksatlı bir tutumla savaş ve çarpışma olasılığını azımsıyordu. Kendini istihdam alanı, fırsat kapısı olarak tanıttı. Irak Savaşı'ndan önceki yıllarda kara ordusuna yazılan genç kadınlarla erkekler küresel koşulların değişebileceğini, kendilerinin de sevk edilebileceğini bir dereceye kadar biliyorlardı. Ne ki Yedek Kara Ordusu'na "Ayda bir Haftasonu" vaadiyle katılmış veya yüksekokul parası sözü verildiği için aktif kadrolara yazılmış olan bazılarının zokayı yutmak olarak gördükleri bu durumdan rahatsız olmaları anlaşılırdı.[38]

Irak'taki savaşın ilk aylarında Kara Kuvvetleri Komutanı General Shinseki "savaşçı ruh" tanımını yapması için Eğitim ve Doktrin Komutanlığı'na

37 "The War in Military Ads? What War?", *New York Times*, 8 Mart 1991, s. D1.

38 Bailey, *America's Army*, s. 245, 247.

(EDOK) talimat vermişti. Kısmen Irak'taki çatışma koşullarından, yakın tarihte on bir askerin ölümünden ve yirmi yaşındaki istihkâm onbaşısı Jessica Lynch'le beş arkadaşının bulundukları konvoyun saldırıya uğramasının ardından esir düşmelerinden etkilenen EDOK görev gücü, hangi askerlik mesleğinin hangi alanında uzman olduklarına veya cinsiyetlerine bakılmaksızın bütün askerlerin çatışmaya girmeye hazır edilmesi gerektiği sonucuna vardı. Kara ordusu Vietnam Savaşı'ndan sonraki yıllarda benimsediği Askerlik Yemini'nin yerine Savaşçı Ruhu vurgulayan bir metin koydu. Bu yeni ant "Birleşik Devletler Kara Ordusu üyesiyim" ve "Savaşçıyım ve takım arkadaşıyım" sözleriyle başlıyordu. 21. yüzyılda kilit konumdaki kara kuvvetleri komutanları askerliğin bir iş olduğu anlayışına karşı çıkmak üzere kolları sıvadılar.[39]

Kilit değişkenler: Amerika Birleşik Devletleri'nde Tam Gönüllü Kuvvetler

Birleşik Devletler geleneksel olarak bir tür gönüllülük esasına dayanır, yalnızca büyük savaşlar sırasında zorunlu askerliğe dönerdi. İkinci Dünya Savaşı sonuyla Vietnam Savaşı arasında silahlı kuvvetler, kadroları ağırlık olarak gönüllülerle doldurma beklentisiyle her bir kuvvet kolu için yalnızca hedeflenen sayıya ulaşmaya yetecek kadar ek celpler göndermişti. Kore Savaşı dışında bu yıllar boyunca hizmet edenlerin görece küçük bir yüzdesi askere çağrılanlardan oluşuyordu. Örneğin, 1949'da gönüllü sayısı kadroları doldurmaya yeterliydi, dolayısıyla bir tek kişi daha çağrılmadı. Yine de "gerçek" gönüllüler ve yoklamada yönlendirilenler veya celp gönderilecek beklentisiyle kendiliğinden yazılanlar ve eğer hizmete gönüllü olurlarsa görev alacakları yeri ve gelecekteki şanslarını daha kolay denetim altında tutabileceklerini bilenler arasında ayrım yapmak önemlidir. Kesin verileri toplamak zor olmakla birlikte kara kuvvetlerindeki araştırmacılar 1969'da Vietnam Savaşı sırasında gönüllü yazılanların % 49,7'sinin yoklamada yönlendirildikleri sonucunu çıkarmışlardı.[40]

Bireylere her ne kadar ABD silahlı kuvvetlerine katılma ya da hizmet yükümlülüğü dayatılmasa da askere yazılır yazılmaz hepsi belli yasal kısıtlamalara tabi tutulur. Öncelikle hizmete yazılmak acemiyi özgürce sözleşme imzalama hakkı olan bir birey olmaktan çıkarır, ABD silahlı kuvvetleri yönetmeliğine bağlı bir asker yapardı. 1890'da *In re Grimsley* kararıyla ABD Yüksek Mahkemesi "askere yazılmak bir mukavele yapmaktır, ancak bu statü-

39 *A.g.e.*, s. 248-249.

40 Griffith, *The US Army's Transition to the All-Volunteer Force*, s. 53; Flynn, *The Draft 1940-1973*, s. 88-113.

yü tadil eden mukavelelerden biridir, tadilatla beraber mukavelenin herhangi bir surette ihlali yeni statüye zarar vermediği gibi mevcudiyetiyle gelen mükellefiyeti de kaldırmaz" diye hükmetmişti. Daha açık söylemek gerekirse, yargıçlar evlilikle benzerlik kurmuşlardı. "Evlilik akdi mükellefiyeti" kapsamında "mütekabil sadakat" söz konusudur, "bu mükellefiyetin ihlali medeni hale zarar vermez yahut tarafların birbirleriyle münasebetlerini tadil etmez."[41]

Örneğin, 1978 yılında Yüzbaşı Leon T. Davis adlı bir radyolog Kore'de atandığı göreve gitmeyi reddedince firar gerekçesiyle askerî mahkemede yargılanmıştı. Yüzbaşı Davis savunmasında gönüllü kuvvetlerde askerlik hizmetinin iki taraflı bir sözleşmeye dayandığını belirtti. İfadesinde, kara kuvvetlerine katılmaya asker alım görevlileri ve ilanlarında vaat edilenler, bilhassa kara ordusu doktorlarına modern, en yeni tıbbi cihazlar verileceği sözü nedeniyle karar verdiğini söyledi. Bu gerçekleşmediği için kara kuvvetleri sözleşmeyi çiğnemişti, dolayısıyla kendisi sözleşme yükümlülüklerinden "hukuken ve ahlâken" sorumlu tutulamazdı. Yüzbaşı Davis askerî mahkemede yargılandı, sekiz buçuk yıllık ağır hapis cezasına çarptırıldı, ama bu daha sonra 2.000 dolarlık para cezasına çevrildi. Askerî mahkeme *In re Grimsley* çerçevesinde karar vermişti, diğer bir deyişle askere yazılırken yaptığı sözleşme gereği Leon David bir birey olmaktan çıkıp asker olmuştu, statüsü değişince de sözleşmenin herhangi bir şekilde çiğnenmesi onu ne bu statüden çıkarır ne de taşıdığı yükümlülüklerden kurtarırdı. Görülen o ki bu karar askerlik hizmetiyle sivil istihdam arasındaki farkı açığa çıkarmaktadır.[42]

Özgür işgücü olarak askerlik hizmetinde geçerli ikinci yasal kısıtlama da "zayiat giderme" uygulamasıydı. Bu, bireyin aktif görev hizmetini başlangıçta belirlenmiş sürenin dolmasına rağmen gönülsüz uzatmak anlamına geliyordu; bu süre zorunlu hizmetin (8 yıl) süresi kadar uzatılabilirdi. Vietnam'daki savaşa ABD'nin müdahalesinin sona ermesinin ardından Kongre tarafından getirilen bu kuralın dayanağı Birleşik Devletler Yasası Madde Başlığı 10, Kısım 12305(a) şöyle der: "Başkan Birleşik Devletler'in ulusal güvenliği için lüzumlu olduğuna karar verdiği silahlı kuvvetlerin herhangi bir mensubuna tatbik edilecek terfi, emeklilik veya terhisle alakalı kanun hükmünü tecil edebilir."[43] Kara kuvvetlerine standart yazılma sözleşmesinde şu cümle yer alır: "Savaş zamanında gönüllü yazılma sürem savaş

41 Tam karar metni için bkz. Justia.com.

42 George C. Wilson, "Verdict Due in Doctor's Court Martial", *Washington Post*, 4 Kasım 1978, "Army Lawyer: Recruiting Ads Simply Puffery", *Washington Post*, 3 Kasım 1978.

43 Bu yönetmelik için bkz. http://us-code.vlex.com/source/us-code-armed-forces-1009 (son erişim tarihi: Ocak 2012).

boyunca ve bittikten altı ay sonra rızam olmaksızın uzatılabilir (10 U.S.C. 506, 12103(c))."[44] Zayiat giderme yöntemine, askerin birimi ilk sözleşmenin bitmesine doğru doksan gün içerisinde sevk edileceği zaman süreyi uzatmak için Irak ve Afganistan'daki savaşlarda başvuruldu. Kara kuvvetlerine göre 2002 ve 2008 yılları arasında zayiat gidermeden 58.300 asker etkilenmişti.[45]

Zayiat giderme olmadık koşullarda uygulanırdı. Çoğu zaman bireyler sözleşmede belirtilen süre boyunca hizmet ederler. Silahlı kuvvetlerin kolları asker alımı piyasasıyla askeriyenin acil ve uzun vadeli ihtiyaçlarına göre farklı zamanlarda gönüllü yazılmanın farklı seçeneklerini sundukça hizmet süresi de değişkenlik gösterir. Tipik olarak celple dayatılan süreden (İkinci Dünya Savaşı sonrasında yirmi bir ila yirmi dört ay arası) çok daha uzun hizmet gerektiren gönüllü kuvvetleri desteklemek adına ileri sürüldüğü üzere gitgide ilerleyen askerî teknolojide uzmanlaşmak uzun eğitim ve deneyim gerektirir. En güncel şekliyle silahlı kuvvetlere gönüllü yazılmalar üç veya dört yıllığınadır, ancak daha önce hizmet etmiş olanların sözleşme gereği sekiz yıl boyunca "bireysel hazır yedek" statüleri devam eder, bu süre içerisinde herhangi bir askerî yükümlülüğü yerine getirmeseler de yukarıda anlatılan zayiat giderme yönteminde olduğu gibi o günkü dengelere göre çağrılabilirler.

Birleşik Devletler'de asker ücretleri sivillerinkine uyarlanır. 2006 yılına dek askerî ücretlerdeki artış sivillerin aldıkları İstihdam Maliyet Endeksi'ne göre hesaplanan zam oranının en az % 0,5 daha üstünde olurdu. 2007'den beri asker ücretleri bu endeks artışıyla eşitlenmek üzere otomatik zamlanır, ancak Kongre'nin onayıyla artış bu rakamın üstüne çıkabilir. Askerî maaşlar bütün kuvvet kollarıyla uyumlu şekilde rütbe ve kıdem esası da dikkate alınarak ücret baremlerinin hassas ayarlı sistemine göre hesaplanır. Kuvvetlerdeki rütbeler E-1 (acemi, havacı er ya da deniz eri) ile E-9 (astsubay onbaşı ve astsubay başçavuş dengi rütbeler) arasında; yalnızca bazı hizmetler için söz konusu olan ve birinci ila beşinci sınıf astsubay ve kıdemli çavuşlara (W-1 ve W-5 arası); muvazzaf subay (O-1 ve O-10) rütbelerine (teğmenden general/amirale) dek uzanan bir yelpazeye yayılır. 2011 yılında E-1 maaşı 1.467,60 dolardı. ABD silahlı kuvvetleri personeli kendileriyle geçimini sağladıkları kişiler için sağlık sigortası, konut yardımı (uygulanabildiği yerde), giyim ödeneği, aileden uzak hizmet harcırahı, düşük fiyatlı gıda sipariş etme olanaklarıyla hizmet riski ödemesi gibi çeşitli prim ve özel ücretler dahil ek yardımlar da alırlar.

---

44 Askere yazılma/yeniden yazılma sözleşmesi için bkz. www.dtic.mil/whs/directives/infomgt/forms/eforms/dd0004.pdf (son erişim tarihi: Ocak 2012).

45 Tom Vanden Brook, "DOD Data: More Forced To Stay in Army", *USA Today*, 23 Nisan 2008.

Tam Gönüllü Kuvvetler özgür işgücüne dayanır, ne var ki görüldüğü üzere askere yazılma kararı dış etkilerden kopuk düşünülemez, eleştirenler pek çok yerde Tam Gönüllü Kuvvetler'in seçmeli hizmet sisteminin ekonomik yoklamayla değiştirildiği suçlamasını yöneltirler. Amerikan tam gönüllü kuvvetlerini tasarlayan siviller, silahlı kuvvetlerin ulusal işgücü pazarında rekabete girmesini ve kuvvetlerin şeklini tartışırken özgür işgücü ilkelerine uyulmasını hedeflemişlerdi. İsteyerek veya istemeyerek silahlı kuvvetler o günden beri işgücü pazarında rekabete göre asker alımı stratejileri tasarlamaktadır, ancak böyle kampanyaları hazırlayanların çoğu, potansiyel acemilerin yazılma kararlarında akılcı ekonomik çıkarlardan daha fazlasının etkisinde kaldığını anlamışlardır. ABD silahlı kuvvetlerinde hizmet edenlerin çoğunun bu koşulları göz önünde bulundurduğundan kuşku duymakla birlikte ben yine de tam gönüllü kuvvetlerin "ticarileşmiş işgücü" ekseninde yer aldığı kanısındayım.

ABD Tam Gönüllü Kuvvetleri'nin doğuşuna ve devamına katkısı olan başlıca etmenler

Birleşik Devletler'in zorunlu hizmetten tam gönüllü kuvvete yönelme kararına önemli etmenlerin katkısı oldu. Klişeye dönersek 1960'ların sonunda celp uygulamasına karşı çıkma rüzgârında hem sağı hem solu celbe karşı muhalefette birleştiren tuhaf dostluklar kurulmuştu. Askerlik yoklamasının altını oyan çok çeşitli etmenlerin arasında en önemlileri demografik ve ideolojik olanlardı.

ABD nüfusunun demografik değişimi belki de zorunlu hizmetten tam gönüllü kuvvete yönelen adımın arkasındaki en önemli etmendi. 1964 ile 1973 arasında doğum patlamasında ilk doğanların yaşı gelmişti. Sayıları 27 milyona yaklaşan genç insanlar o yıllarda celp havuzuna girdiler, o güne dek ve o günden beri görülmüş yaşları 18 ve 25 arasında değişen en kalabalık gruptu. Bunların yalnızca 2,7 milyonu Vietnam'da hizmet edecek, daha azı muharebeye katılacaktı.

Vietnam'daki savaş boyunca Amerikalılar seçmeli hizmet sisteminin adil ve eşit olmadığına, maddi kaynaklara sahip kimselere kaçma olanağı verdiğine inanır hale gelmişlerdi, haksız değillerdi. Tarihçi Christian Appy'nin gözünde "işçi sınıfının savaşı" olan Vietnam, hangi gençlerin çağrılacağının belirlenmesinde sınıfın oynadığı rol inkâr edilemezdi. Görece varlıklı ailelerden gelenler askerlikten muaf olmalarını sağlayacak sağlık raporunu verecek anlayışlı bir doktoru ekseriyetle bulabiliyorlardı. Devletin değil öğrencinin kendisinin ya da ailesinin bedelini ödediği yükseköğrenim görüyor olmak erteleme için yeterliydi, böylece 1966 yılında Vietnam'da hizmet edenlerin

sadece % 6'sının yüksekokul diploması vardı. (Lisans öğrencileriyle öğretmenlere tanınan muafiyete son verilmesiyle birlikte 1970'te bu oran % 10'a yükselmişti.) Beyazlarla karşılaştırıldığında Afro-Amerikanların çağrılması, piyade sınıfına yerleştirilmesi, savaşın ilk yıllarında aşırı sayıda ölü vermeleri daha olasıydı. 1960'ların sonunda askerî politikalarla siyahların ölüm oranları her ne kadar düşürülmüş olsa da siyah Amerikalıların büyük bölümü savaşın ağır yükünün kendi oğullarının omuzlarına bindiğine inanıyordu.[46]

Ama daha önemli nokta, Vietnam Savaşı'nın en şiddetli döneminde bile silahlı kuvvetlerin havuzunda gerektiğinden katbekat fazla genç insan olması ve arz fazlasını yönetmek için ertelemelere güvenmesiydi. (1970 celplerinde ertelemeler daha sınırlı kalınca kura sistemine geçilmişti.) Bununla birlikte barış zamanında görece zararsız görülen ertelemeler celp kâğıdının Vietnam'a sevk anlamına geldiği dönemde büyük sakıncalar getirdi. Yoklamalar arttıkça ve yabancı topraklarda ölen genç Amerikalıların sayısı yükseldikçe, seçmeli hizmet sistemi adil olmaktan iyice çıktı.

Amerikalıların çoğu yoklamaya son verilmesini istiyordu, çünkü Amerika'nın seçmeli hizmet sistemini adil bulmuyorlardı. Buna inanmalarının sebebi demografik etmenlere bağlıydı. Özellikle Vietnam'da çarpışmak için yoklama çağına gelmiş gerekenden çok fazla genç insan vardı, ancak askerlik hizmetinin doğasında olan risk ve fedakârlık adilce paylaşılmıyordu. Gençlerin çoğu yoklamada yer almaktan kaygılıydı, fakat bunların görece küçük bir yüzdesine celp gönderildi, onların arasından da yine görece çok küçük bir oran Vietnam'da savaştı. Oysa eli ayağı tutan her erkeğin tam anlamıyla silahlı kuvvetlerin hizmetine girdiği veya "elzem" savunma çalışmalarına katıldığı İkinci Dünya Savaşı, ülkedeki bütün yurttaşların hayatını altüst etmişti. Birleşik Devletler başkanının çocukları, çok sayıda Harvard, Yale ve Princeton mezunu, saat başına düşük ücretlerle çalışan işçilerin, orta sınıf esnafın ve küçük çiftçilerin oğullarıyla omuz omuza askerlik hizmetindeydiler. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı boyunca çok daha fazla can kaybına rağmen Amerikalılar seçmeli hizmet sistemine güvenmişlerdi. 1942 yılında yoklama sisteminin adil işlediğine inananların oranı % 93, Mayıs 1945'teyse güven oranı % 79 olmuştu.[47] Aynı güven oranı Vietnam Savaşı sırasında söz konusu değildi.

Demografik olarak yaratılan eşitsizlikler ABD seçmeli hizmet sisteminin güven kaybetmesine yol açmıştı, ancak ideolojik ve politik muhalifler tam gönüllü kuvvetlerin kurulmasını da eleştiriyorlardı. Siyasal yelpazenin bütün kesimlerinden, yoklama yönteminin yerine gönüllü hizmeti getirme önerileri geliyordu. Bir kere Başkan Nixon'ın yoklamaya son verme önerisi

46 Appy, *Working Class War*, özellikle s. 21, 26.

47 Flynn, *The Draft, 1940-1973*, s. 121.

savaş karşıtı gösterileri çürütmeye yönelik siyasal bir adım olarak hesaplanmıştı. Savaş karşıtı hareketin liderleri savaşa karşı seferberlikte çoğu zaman celp uygulamasını odak noktasına koyarlardı, celp için duyulan öfke savaş karşıtı gösterileri körüklemişti. Gerek Johnson gerekse Nixon savaş karşıtı protestonun bir kısmının epey ateşli olduğunu anlamışlardı (yoklama konusuna fazla önem vererek savaş karşıtlığının derinliğiyle boyutunu gözden kaçırıyorlardı elbet), ayrıca Nixon yoklamayla bilhassa ilgilenen bazı üyelerini ayıklayarak savaş karşıtı hareketin altını oymaya çalışmıştı. Yoklama eyleme geçmek için fırsat yaratıyordu. Eğer yoklama konusu kapanırsa, belki de savaş karşıtı protestolar dinerdi.

Solcuların savunduğu başlıca iki nokta vardı. Siyaset merkezinin sol tarafındakilerin çoğu, Amerikan başkanları zorunlu hizmete güvenmeyip hayatlarını isteyerek tehlikeye atmaları için gençleri ikna etmek zorunda kalırlarsa, askerî maceralara girmelerinin daha zor olacağını savunuyordu. Her ne kadar sonradan yaşanan olaylarda kusurlu olduğu görülse de böyle düşünmelerinin belli bir mantığı vardı. Yoklama sayesinde kaç kişi gerekiyorsa temin edileceğini bilen başkan, askerleri savaşa gönül rahatlığıyla gönderemeyecekti. Genç Amerikalılar istenmeyen ya da meşru olmayan savaşlara gönüllü olmayacaktı. Bu mantığa göre tam gönüllü kuvvetler ülkenin savaşa girme kabiliyetini ölçmeye yarayacaktı.

Birleşik Devletler tarafından Vietnam'da sürdürülen savaşın meşru olmadığına inanan kadın ve erkekler aynı zamanda yoklamanın meşruluğunu da sorguluyorlardı. Hükümet nasıl olur da kendi yurttaşlarının çoğundan destek görmeyen bir savaşta iradeleri dışında insanları savaşmaya, öldürmeye ve ölümü göze almaya zorlayabilir diye soruyorlardı. ABD hükümetinin savaşı tırmandıran ilk sebeplerle ABD'nin işlediği savaş suçları konusunda Amerikan halkına yalan söylediğinin ortaya çıkması ve savaşın ilerlemesi, bu soruların daha çok gündeme getirilmesine neden olmuş, zorunlu askerliğin sürdürülmesinden yana olanların elini zayıflatmıştı. Savaş sırasında ABD muhariplerinin bombayla imha, alkol ve uyuşturucu kullanımı, savaşmayı reddetme, savaş mezalimi, firar ve başka itaatsiz davranışları da askerlik karşıtı duyguları besliyor, zorunlu askerlik hizmetine verilen desteği sarsıyordu. Demek ki söz konusu savaş büyük önem taşıyor, yoklamaya karşı siyasal ve ideolojik muhaliflere güç kazandırıyordu.

Muhafazakârlardan yoklamaya gelen itiraz Vietnam'daki savaşa daha az odaklanmıştı; muhafazakârlar liberal-sol çevrelere göre Amerikan savaş politikalarını daha çok destekliyorlardı. Yine de politikadan yana tutum takınan muhafazakârlar ve liberteryenler uzun zamandır zorunlu askerlik hizmetinin kaldırılmasını savunuyorlardı. Tam gönüllü kuvvetlerin kurulmasından yana olan bazı muhafazakârlar yoklamayı "kişisel özgürlüklerin bü-

yük ihlali" olarak tanımlarken, serbest piyasa ekonomistlerinden sözü geçen bir grup zorunlu askerliğin yoklamaya çağrılanlara "örtülü vergi" dayattığını ileri sürmekteydi, buysa demografi sorununa kadar uzanan bir iddiaydı. Buna göre yoklamaya alınanlar yasaların emrettiği hizmet boyunca yalnızca sivil maaşlarıyla düşük asker maaşı arasındaki farkı kaybetmekle kalmıyor, aynı zamanda eğitimde, stajda, kıdem almada, zamanla tanınan haklarda geri kalmalarına sebep oluyordu. Yoklamadan kaçanlarsa –ki bunlar nüfusun büyük bölümünü oluşturan ve akran kimselerdi– öyle ağır cezalara çarptırılmazlardı.[48]

Yoklama yöntemini eleştiren serbest piyasanın bu temsilcileri askerliğin ulusal işgücü pazarında rekabet etmesi gerektiğine inanıyor ve eğer askerlik tazminatı sivil bir işe giriş seviyesinde maaş ve ek yardımlarla eşitlenirse asker almada herhangi bir güçlük çekilmeyeceğinde ısrar ediyorlardı. Nixon'ı yoklamayı kaldırma sözü vermeye ikna eden Martin Anderson bu piyasada yeni bir oyuncuydu. Aslında Nixon'ın radyo konuşmasındaki sözleri, silahlı kuvvetler "bugün iş pazarında rekabet etmesi gerekmeyen tek işverendir. [...] Arz ve talep kurallarını görmezlikten gelebilmişlerdir" şeklindeydi. Nixon'a göre yüksek ücret ve artırılan ek yardımlar sayesinde askerî işleri "sivil dünyanın cazibeleri daha iyi rekabet eder" kılacaktı, tam gönüllü kuvvet de bir ihtimaldi.[49]

Nihayet askerî teknoloji ve doktrinler devreye girmişti. Eisenhower'ı hatırlatan Nixon, 1968'de ulusa seslenişinde, nükleer çağda "dört koldan gelen muazzam kara ordularının çok savunmasız kalacağını" dolayısıyla modern savaşın karmaşık silahlarını kullanmak için ülkenin "daha üst seviyede teknik ve profesyonel beceriye" sahip daha az sayıda ama "hevesli insan"a ihtiyacı olduğunu söyledi.[50] Nixon'ın iddiası samimi olmayabilirdi ama askerî teknoloji ve doktrindeki değişiklikler silahlı kuvvetlerin arzulanır ve de kabul edilebilir acemi tanımını başkalaştıracaktı.

Yoklamanın kaldırılmasını getiren ve Tam Gönüllü Kuvvetler'in kurulmasını hazırlayan etmenlerden bazıları onun ayakta kalması açısından yaşamsal önem taşırken, diğerleri baltalamakla tehdit ediyordu.

Demografi önemini korudu. Demografik kaymalar –yoklama çağında çok sayıda adam fazlası getiren doğum patlaması– Tam Gönüllü Kuvvet'e doğru atılan adımı akla yatkın kılarken, demografi daha yakın on yıllarda Tam Gönüllü Kuvvetler'e karşı işlerdi. Doğum patlamasının doruğuna çıktığı 1957'de ABD'de doğum oranı bin kişide 25,3'ken 1973'te 14,9'a düşmüştü. Kuşkusuz

48 Önde gelen belgelerle birlikte "örtülü vergi" konusunda daha ayrıntılı tartışma için bkz. Rostker, *I Want You!*, s. 113-120.

49 Nixon, "Tam Gönüllü Silahlı Kuvvetler", radyo konuşması.

50 *A.g.e.*

genel nüfus artıyordu, dolayısıyla doğum oranında % 40 azalmaya göre rakamlardaki düşüş öyle çok fazla sayılmaz. Her şeye rağmen yeni doğanların sayısı 1957'de 4.308.000'e çıkmışken, 1973 yılında 3.136.965'e, yaklaşık % 27 kadar inmişti. Başka bir deyişle, 1957'de % 3,8 ile 20. yüzyılın en yüksek doğurganlığına çıkan ABD'de oran 1976'da % 1,7'yi gördü. ABD'de yeni doğanların oranı ancak 2007'de bu rakama (2,0) yaklaştı. 1974'te ABD silahlı kuvvetlerinin genel asker alım hedefi 428.000'in hemen altındaydı. Bu rakam ertesi yıllarda düzenli bir şekilde, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde hızla düşüş kaydetti. 1989'da ABD silahlı kuvvetlerinde asker alım hedefi 292.000 civarındayken, 1992 yılında rakam 200.000'e inmiş, 2004 yılındaysa sadece 181.000'di. Kara ordusu için hedefler de paralel gidiyordu, 211.600 (1974); 119.875 (1989); 75.000 (1992); 77.000 (2004). (Bu hedeflerin yalnızca aktif göreve yazılan askerler içinde geçerli olduğunu ve hiç hizmet görmemişlerle yeniden yazılanları da kapsadığını belirtmek gerek.)[51] Belli ki kara ordusuna yılda 211.000 yerine 75.000 gönüllü devşirmek daha kolay gelmişti.

Bunca gönüllü ABD yurttaşı değildi. Son yıllarda ABD'de hem yasal hem kaçak göç oranı Amerikan nüfusunda doğum oranından daha hızlı artışa yol açmaktadır. 2006'dan itibaren her yıl aktif göreve yazılan yaklaşık 8.000 oturma izinli yabancıyla ABD silahlı kuvvetlerinde yurttaş olmadan hizmet edenlerin sayısı 40.000'i bulmuştu. Yasa gereği gönüllü yazılanların yasal olarak Birleşik Devletler'de oturmaları ve çalışma izinlerini belgeleyen yeşil kart sahibi olmaları gerekir. Başkan George W. Bush tarafından imzalanan kararnameyle yurttaş olmayanlara ABD silahlı kuvvetlerinde yalnız bir gün hizmet ettikten sonra yurttaşlık için başvuru yapma hakkı tanındı, 2006 itibariyle askerlik hizmeti sayesinde ABD yurttaşı olan kadın ve erkeklerin sayısı 25.000'i bulmuştu.[52] Kongredeki iki partinin de çabalarıyla yasalaşan "Dream Act" Birleşik Devletler'de her yıl Amerikan ortaöğretim kurumlarından mezun olan 65.000 civarındaki yasal statüden yoksun gence ya altı yılda yüksekokul diploması almak ya da dört yıl ABD silahlı kuvvetlerinde hizmet etmek suretiyle yurttaş olma fırsatı sunuyordu.

Yoklama çağına gelmişler arasından silahlı kuvvetlerin ihtiyacı görece düşük yüzde olsa da askere yazılma standartları işgücü pazarının baskılarıyla birlikte kadroları doldurma mücadelesinin sürmesini gerektirir. Günümüzün Birleşik Devletleri'nde silahlı kuvvetler kesinlikle son çare olarak başvurulacak bir işveren değildir. On Amerikan gencinden yedisi askere yazıl-

51 "Total Enlisted Accessions to Active Duty", "Numeric Goals and Achievement" içinde www.defenselink.mil/prhome/mpprecruiting.html (son erişim tarihi: 15 Mart 2005).

52 Savunma Bakanlığı (Personel ve Hazırlık) Müsteşarı David S. C. Chu'nun Senato Kara Kuvvetleri Komisyonu karşısında verdiği yazılı ifade, 109. Kongre, 2. oturum, 10 Temmuz 2006; armed-services.senate.gov/statemnt/2006/July/Chu%2007-10-06.pdf (son erişim tarihi: Ocak 2012).

mak için gereken standartları taşımazlar. On yedi ve yirmi dört yaş arasındaki 31,2 milyon Amerikalı arasından yalnızca 4,7 milyon kişi "mevcut asker nitelikli" görülür, kara kuvvetlerinin hedef kitlesiyse yalnızca 1,6 milyondur: On yedi ve yirmi dört yaş arasında, lise diploması olan, beden sağlıkları yerinde, askerî yeterlilik sınavında üst dilimde notlar alan ve sabıka kaydı bulunmayan genç kadınlar ve erkekler.[53]

ABD silahlı kuvvetleri daha yetenekli Amerikan gençleri için yüksekokullarla, üniversitelerle ve sivil işverenlerle rekabet halindedir. Ekim 2009'dan itibaren aynı yılın bahar döneminde liseyi bitirenlerin % 70,1'i yüksekokul veya üniversiteye gidiyordu.[54] Daha nice genç liseden mezun olmadığı için asker alımında hedef kitleye dahil edilmezdi. Örneğin, 2007 yılında istenmeyen iki savaş sırasında asker alımı baskılarına rağmen gönüllü yazılan acemiler arasında sadece % 1,4 lise mezunuydu veya ortaöğretim olgunluk belgesi vardı. Buysa 18-24 yaş arasındaki Amerikalıların % 20,8'iyle çelişir.[55]

Başka kriterlere göre daha fazla potansiyel gönüllü dışarıda kalmaktadır. 21. yüzyılın geride kalan ilk on yılının ardından hedef yaş kitlesindeki Amerikalıların yaklaşık % 17'si fazla kilolu veya obezdir. Önemli sayıda genç, hizmete elverişsiz bulunmalarına sebep olacak reçeteli ilaç kullanıcısıdır. Askerlik hizmetine gönüllü başvuran eşcinsel kadın veya erkeklerin katılması yasak olmayıp işlemler sırasında cinsel yönelimleri sorgulanmasa da 2011 yılına kadar göz önündeki hizmetlerde yer almalarına izin verilmezdi, ayrıca kimlikleri açığa çıkarsa ihraç edilme riski söz konusuydu. 1994 ve 2011 arası yıllarda yaklaşık 13.000 kadın ve erkek "Sorma, Söyleme" ("Don't Ask, Don't Tell") hükümleri çerçevesinde askerlikten ihraç edildi.[56] Buna göre toplam kuvvetin düşmesiyle birlikte on sekiz ila yirmi dört yaşındakilerin daralan havuzuna rağmen kadroları doldurmak mümkündür, ancak kabul edilme kriterlerinin yüksek tutulması tek başına sayıların ortaya koyduğundan daha başka zorluklar getirmektedir.

---

53 Elverişsizliğe ilişkin değerlendirme için bkz. William H. McMichael, "Most U.S. Youth Unfit to Serve, Data Show", *Army Times*, 3 Kasım 2009.

54 ABD İşgücü İstatistikleri Bürosu, "College Enrollment and Work Activity of 2009 High School Graduates", USDL-10-0533, 27 Nisan 2010, http://www/bls/gov/news.release/hsgec.nr0.htm, son erişim tarihi: 20 Şubat 2011.

55 Shanea Watkins ve James Sherk, Heritage Foundation, "Who Serves in the U.S. Military? The Demographics of Enlisted Troops and Officers", 21 Ağustos 2008 (http://www.heritage.org/Research?NationalSecurity/cda08-05.cfm, son erişim taihi: 16 Eylül 2008); McMichael, "Most U.S. Youth Unfit to Serve". ABD İşgücü İstatistikleri Bürosu ("Occupational Outlook Handbook, Kasım 2010 Baskısı: Job Opportunities in the Armed Forces," http://www.bls.gov/oco/ocos249.htm, son erişim tarihi: 20 Şubat 2011) verilerine göre, gönüllü yazılmış Amerikan askerlerinin % 92'si lise diplomalarını 2008'de almışlardı, eğer ortaöğretim olgunluk belgesi (GED) alanlar da eklenirse, bu oran % 98,5 olur.

56 Ed O'Keefe, "Fight for Gays in the Military Isn't Ending Any Time Soon", *Washington Post*, 10 Şubat 2011; McMichaels, "Most U.S. Youth Unfit to Serve".

Gönüllü kuvvetin öngörülen sakıncalarından biri de maliyetiydi, zaten asker almanın ve tam gönüllü bir kuvveti beslemenin yüksek maliyeti, ayakta kalmasının önünde engeldir. Tam Gönüllü Kuvvet son derece pahalıdır. Açıkçası, ABD askerî bütçesi yüksek maliyetli silah sistemlerine, ABD silahlı kuvvetlerinin küresel çapta varlığına ve Irak ile Afganistan'da süren savaşlara ağırlık vermektedir. Öte yandan işgücü pazarına girmek silahlı kuvvetlere olmadık yeni maliyetler getirmiştir. Kongre Bütçe Dairesi'ne göre Tam Gönüllü Kuvvetler'in kurulmasının iki yıl öncesi (1971) ve iki yıl sonrası (1975) arasında yazılan en düşük rütbeli askerlerin çıplak maaşları enflasyon oranıyla düzeltildiğinde ikiye katlanmıştı. ABD Genel Hesap Dairesi tarafından yapılan tahminler Tam Gönüllü Kuvvetler'in 1974 askerî bütçesine yılda yaklaşık 3 milyar dolar (2006'da 10 milyar dolardan fazla) ek yük bindirdiğini ortaya koymaktadır. Yoklama yönteminin çağrılan askerlere örtülü vergi dayattığını ileri sürmüş kimseler bu rakamları dayatılan vergilere kanıt olarak görmektedirler. Diğerleriyse bunun muhakkak tam gönüllü kuvvetlerin maliyeti olmadığını belirterek askere çağrılanlara da sivil işlerde uygulanan oranlarla rekabet edecek akla yatkın ücretler ödenmesi *gerektiğini* vurgularlar.[57]

İşgücü pazarında rekabet yalnızca yüksek maaşlar ve maaş dışı destekler gerektirmez, asker alımının ilk maliyetleri de yıllardır düzenli bir artış kaydetmiştir. Tahminler dikkate alınan kategorilere göre çeşitlidir, bununla birlikte kara kuvvetlerinin askere aldığı her hizmet görmemiş gönüllü için halen 25.000 dolara yakın bir para harcadığını söylemek yanlış olmaz. Irak'taki savaşın büyük bölümü boyunca yaklaşık hiç hizmet görmemiş yaklaşık 80.000 gönüllüyü kara kuvvetlerine katılmaya ikna etmek 7.500 asker alım görevlisi ve her yıl milyonlarca dolarlık bütçe gerektirdi. Kara kuvvetleri dolgun ikramiyeler sunuyordu, örneğin 2011 mali yılı bütçesinde yeni katılan acemilere verilecek ikramiye karşılığı 465 milyon dolardı.[58] Hiç hizmet görmemiş acemiler yazıldıktan sonraki otuz gün içinde görev yerine teslim olmaları halinde yirmi bin dolar "hızlı sevk" ikramiyesine hak kazanabilirler, talebi yüksek olan uzmanlara dört yıllık hizmete yazıldıklarında kırk bin dolara kadar ikramiye ödenebilirdi. Yeniden yazılma ikramiyeleri de yaygındı, özel güvenlik taşeronları özel harekât birliklerinde en başarılı olmuş kimselere yılda 200.000 dolara kadar ikramiye teklif edebiliyor, kara kuvvetleri (nadir de olsa) yeniden yazılanlara 150.000 dolara varan ikramiye verebiliyordu. Bu finansal primlere ayrıca yükseköğrenim yardımları ve öğrenci kre-

57 Kongre Bütçe Dairesi, "The All-Volunteer Military: Issues and Performance", Temmuz 2007 http://www.cbo.gov/doc.cfm?index=8313&type=0&sequence=1 (son erişim tarihi: 10 Ocak 2011).

58 Jim Tice, "2011 budget: Funds for pay hike, bonuses, surge", *Army Times*, 15 Şubat 2010 http://www.armytimes.com/news/2010/02/army_budget_021510w/ (son erişim tarihi: 10 Ocak 2011).

disi geri ödeme programları eklenirdi.[59] Hem yeniden yazılmayı özendirmek hem de kara kuvvetlerinin değişen demografisi için geliştirilen aile yardımları da olağandışı yük demekti. ABD silahlı kuvvetlerinin aktif görev yapan 1,4 milyon askeri vardır, ancak sağlık sigortası harcamaları 9,6 milyon insanı kapsar, çoğunluğu hem aktif görevdeki hem de emekli gazilerin geçindirmekle yükümlü oldukları kişilerdir. Pentagon'un 2001 yılında 19 milyar dolar olan sağlık giderleri 2011'de 50,7 milyar dolar olarak öngörülmektedir, bunun bir nedeni savaşta yaralananlar, bir başka nedeni de askerî planlamaların sivil sigorta kapsamlarından çok daha bonkör olmasıdır. Ek olarak aile destek programlarının yıllık maliyeti, 200.000 çocuğun bakımına yapılan harcamalarla birlikte 8,3 milyar doları bulur.[60]

Gönüllü yazılma oranlarında, dolayısıyla TGK'nin sürdürülmesinde ekonominin rol oynadığı su götürmez. 2009'da başlayan ekonomi daralma askere yazılanların sayısını giderek katlamıştı, bunlara yükseköğrenimini tamamlamış gençler de dahildi. Diğer yandan TGK'ya katılma kararı eğer ekonomik gerekçelerle verilmemişse, o zaman en yoksul, en dezavantajlı kesimlerden gelenlerin başvurularda yeterli görülmeleri daha düşük bir ihtimaldir, ne de olsa liseyi bitirme olasılıkları daha az, kanunla başlarının derde girme olasılıkları daha yüksek, obeziteden astıma kadar fiziksel hastalıkları çekmeye daha yatkındırlar ve seviyesi düşük okullara gitmiş olmaları, dolayısıyla askerlik giriş sınavlarında en az notları almaları daha olasıdır. Eğer orta sınıfın tanımı ülkedeki ortalama hane halkı gelirine (2007 yılında 50.428 dolar) göre yapılıyorsa, Amerikan silahlı kuvvetleri tam bir orta sınıf kurumudur. Aynı zamanda silahlı kuvvetlere asker alma ağırlıklı olarak genç insanların daha az istihdam fırsatları bulabildiği küçük şehirlerle kırsal alanlara yönelir, zaten gönüllülük oranlarının işsizlik oranlarıyla birlikte arttığı açıkça görülmektedir.[61]

Sonuncusu ama en önemlisi, ister askerlik doktrini ve planlama şeklinde, isterse fiilen çarpışılan savaşlar şeklinde olsun, savaş tam gönüllü kuvvetlerin sağlığına ve ayakta kalma gücüne büyük bir darbe vurur. Öte yandan "savaş" genel bir kategori değildir; her savaşın veya çarpışmanın kendine özgü koşulları yaşamsal önem taşır. Vietnam Savaşı, en çok da seçmeli hizmet sisteminden hoşnutsuz kalınmasına sebep olmuş ve askerlik karşıtı duyguları körüklemesiyle Tam Gönüllü Kuvvetler'e yönelimi mümkün kılmıştı. Öte yandan Vietnam'daki savaş sırasında kabaran askerlik karşıtı duygular

59 Phillip Carter ve Brad Flora, "I Want You ... Badly: A Complete Guide to Uncle Sam's Recruiting Incentives", *Slate* (web sayfası), 7 Kasım 2007.

60 Greg Zaroya, "Military's Health Care Costs Booming", *USA Today*, 25 Nisan 2010; ABD Savunma Bakanlığı, 2012 Mali Yılı Bütçe Talebi, Genel Bakış, Şubat 2011, pdf dosya http://comptroller.defense.gov/budget.html (son erişim tarihi: Ocak 2011).

61 Watkins ve Sherk, "Who Serves in the US Military?"

aynı zamanda nitelikli askerlerin alınmasını ve o savaşın verdiği hasarın etkisi altında başarılı bir gönüllü kuvvet kotarmayı zorlaştırıyordu. Seferberlikle ilgili birtakım sorunlara rağmen ABD silahlı kuvvetlerinin 1990-1991 Basra Körfezi Savaşı'ndaki performansı buna kuşkuyla bakan pek çoklarını TGK'nın liyakatli bir kuvvet olduğuna ikna etmiş ve neredeyse zorunlu askerlik hizmeti sonlandırılmadan önce başlamış yoklama yöntemine dönme çağrılarını susturmuştu. 1990'larda ABD silahlı kuvvetleri afet yardımı, ulus inşası veya istikrarı sağlama çabaları dahil pek çok savaş dışı askerî harekâtla sevk edildi. Benzer çabalar Irak ve Afganistan'da sürmekte, cinsiyet ayrımı olan toplumlarda kadınlarla iletişim kurulmasında kadın personelin önemi giderek artmaktadır. Gençlerin dinçliğinden çok deneyim ve erişkin olmayı gerektiren yeni teknolojilerle hizmete gireceklerin potansiyel yaş sınırının yükselmesi nüfusun yaşlandığı bir ülkede dikkate alınacak önemli bir noktadır.

Birleşik Devletler 2003 yılında Irak'ta önleyici savaşı başlattığı zaman yoklama yöntemini tartışan pek az kişi vardı. Bunun bir nedeni Bush yönetiminin Irak işgalini kısa ve kolay başarı sağlanacak bir görev olarak tanıtması, diğer nedeni de Tam Gönüllü Kuvvetler'in aslında savaş güçlerinin etrafında kurulacağı barış gücü çekirdeği olduğunu çoğu Amerikalının artık unutmuş olmasıydı. Sözleşmeli olarak ikinci, üçüncü, dördüncü kez Irak'a dönen kadın ve erkekler sözleşme süreleri sona ermiş olsa bile zayiat giderme hükümleri gereğince silahlı kuvvetlerde kalmaya zorlanırken, yoklama celbine dönmeyi ciddi ciddi düşünen askerî veya siyasi liderler birkaçı geçmez.

Sonuç

Tam gönüllü kuvvetin temelinde en başından beri bir gerginlik vardı. Zorunlu hizmetin sona ermesi kara kuvvetlerinin amacını değiştirmemişti, elbette ABD ordusunun başlıca görevi ülke adına katıldığı savaşlarda çarpışmak ve kazanmaktı. Ancak tam gönüllü ordu gayet maksatlı ve zamanla daha güçlü bir şekilde askerlik hizmetinin anlamını yeniden yoğurmaya çalışmıştı. Görev, hizmet ve yükümlülük kavramlarına yapılan vurguyu azaltarak, hem potansiyel acemilere hem de genel Amerikan kamuoyuna kendini fırsat kapısı ve "sağlam bir iş" olarak satıyordu. Görece barış yıllarında nice kadın ve erkek fırsat ve düzenli istihdam alanına kavuşmuş olsa da barış asla güvence altına alınmadı.

Eleştirenler dönem dönem soruyorlardı, sabık öğrenciler, yetenekli çalışanlar ya da ebeveyn olan ama aynı zamanda asker olacak, diğer yükümlülükleriyle rollerini gölgede bırakacak emirler altına girecek ve bunlardan dolayı can verebilecek kişilere kara kuvvetlerini, çocuklarının yükseköğretim

parası veya iş eğitimi kapısı ya da sağlık sigortası olarak satmak meşru bir yol muydu? Daha 1978 yılında bazı asker alım görevlilerinin sahte vaatleri haberlere yansıyıp Kongre'nin dikkatini çektiği zaman, görevlilere bütün başvuru yapanlara yazılı bir not vermeleri emredilmişti. "Kara ordusu askerî bir teşkilattır" diye başlayan cümlede, "mensubu olduğunuz süre içerisinde muharebe harekâtlarına (savaşmaya) katılmak vazifesi verilebilir" deniyordu.[62] Yıllar boyu asker alımında "Ayda bir Haftasonu" sloganına bel bağlamış, derken 2003 yılında Irak'ta kullandıkları kamyona "Ayda bir Haftasonu, Bok Yolu!" diye yazan Yedek Kara Ordusu üyelerinin kızgınlığını anlayabiliriz.

21. yüzyılın ilk on yılında küçük bir gönüllü kuvvet tekrar tekrar savaşa yollanırken, Amerikalıların büyük çoğunluğunun savaştan etkilenmemeleri, hatta yoklama ya da hizmet yükümlülüğünü paylaşma riskine bile maruz kalmamaları ne anlama gelmektedir? Tam gönüllü kuvvetlerin er geç ortaya koyduğu ama seyrek dile getirilen bir sorundur bu: TGK savaşın darbelerine karşı Amerikalıların çoğuna siper olur. Yurttaş yükümlülüğü anlayışının yerine piyasa mantığı konup askerliğin istihdam olarak tanımlanmasıyla yurttaşlar kendi namlarına neler yapıldığına dikkat etmek ve ABD askerî harekâtlarını destekleyici veya önleyici tutumlar sergilemek gibi temel bir sorumluluktan kurtulmuş olurlar.

Çözüm apaçık ortada olabilir, bu da yoklama yöntemine dönmektir, ne var ki kesin kanıtlar ve katı inanış bu önerinin karşısında durmaktadır. ABD askerî liderleri, en azından var olan ve gelecekteki çatışmaları düşündüklerinde, gönüllü kuvvetin ulusal savunmada en iyi yolları sunduğundan emindirler. Bugünün kara ordusunda asker olmak veya silahlı kuvvetlerin herhangi bir kolunda hizmet etmek hatırı sayılır ölçüde yetkin zekâ ve bol bol eğitim gerektirir. Tecilsiz yoklama kuşkusuz en yetkin Amerikan gençlerinin çoğuna erişmeyi sağlayacaktır, ama sayıları onlardan çok daha fazla yetkin olmayanları da getirecektir. İşin doğası gereği genç kadınlarla erkekleri yoklamaya almayı bir yıldan uzun bir süre boyunca haklı göstermek kolay olmaz. Ancak Kara Ordusu'nda bir yıl kısıtlamaya gitmek ne giderek daha da akıllı silahların eğitiminde süre kazandırır ne de yeni katılmış bir askere karmaşık ve hızla değişen harekât çevrelerinde işlevini gösterebilmesi için gereken deneyim ve sezgilerini geliştirmesi için zaman verir. Ek olarak zorunlu askerlik hizmetinin son yıllarında Kara Kuvvetleri kendi iradeleri dışında askere alınanların, gönüllülere kıyasla daha az şevkli olduklarını fazlasıyla öğrenmiştir.

Ek iki sorun, kavramı biraz daha karmaşık hale getiriyor. Yoklama kurumunu yeniden tesis etmek kadınların rolüne ilişkin siyasal fırtınalar kopara-

62 "Recruiting Scandals: Symptom of Trouble for Volunteer Forces", *U.S. News and World Report*, 16 Ekim 1978, s. 44.

caktır. Halihazırda kadınlar silahlı kuvvetlere yazılabilirler ama yoklamaya katılma gibi bir zorunlulukları yoktur. Bu politika kuşkusuz sorgulanacaktır, ayrıca bu mücadeleyle başa çıkacak politikacı sayısı birkaçı geçmez. Demografik sorun da yerli yerinde duruyor, silahlı kuvvetlerin ihtiyacı olan ülkenin gençlerinin yalnızca küçük bir bölümü, eğer yoklamaya yalnızca genç erkeklerin (veya genç kadın ve erkeklerin) küçük bir yüzdesi alınırsa, bu elbette hiç adil olmaz. Sözün özü, kabiliyeti az, eğitimi az, deneyimi az, şevki az askerlerin verilen görevlerde başarısız kalma olasılığı yüksek. Üstelik bunların hem kendilerinin hem de silah arkadaşlarının ölümüne yol açmaları da yüksek bir olasılık. 1970'lerin başında tam gönüllü kuvvetlere yönelme konusunda kara ordusunun büyük çekinceleri olduysa bile bugün yoklamalı celbe dönüşe daha şiddetli karşı çıkmaktadır. Demek ki tam gönüllü kuvvetlerin varlığını sürdürmesine karşı çeşitli etmenlerin devrede olmasına rağmen, topyekûn, kitlesel savaş olmadıkça Birleşik Devletler'in tam gönüllü kuvvetleri koruyacağına kesin gözüyle bakılabilir.

20

1990'LARDAN GÜNÜMÜZE SAVAŞTA ÖZEL TAŞERONLAR

Bir İnceleme Denemesi[1]

S. YELDA KAYA

Yakın tarihin askerlik işlerinde en önemli değişiklik özel taşeronların modern savaşta üstlendikleri eşi benzeri görülmedik rol olsa gerek. Bu gidiş 1990'lardan beri kendini belli etmekteydi. O günlerden bu yana pek çok şey değişmiş olmasına rağmen bu sadece rakamlarla ortaya konulacak bir gelişme değildir. Onunla aynı ölçüde önemli bir başka gerçek de bugün özel askerlik hizmetlerinin en büyük müşterilerinin dünyanın en zengin, en ilerlemiş devletleri olmasıdır. Dolayısıyla çatışma alanında taşeronların istihdamı, 1990'larda herhangi bir iç destekten ya da kendi topraklarını denetim altında tutmak için elle tutulu araçlardan yoksun oldukları için asilere karşı savaşacak paralı askerler kiralayan Afrika devletlerinin durumunun aksine artık "düşmüş devlet" olma meselesi değildir.

Savaşta taşeron kullanmak (belirli) askerî işlevlerin özel sektöre devredilmesi olarak görülebilir. Tam da bu sebeple, bu olgu, modern devletin temel özelliğinin meşru şiddet kullanımı tekeli olduğuna dair yaygın fikre meydan okumak için sıklıkla kullanılmaktadır. Akademisyenlerin çoğu bu tekelin hiçbir zaman tamamlanmadığını ve modern devletlerin aslında bu güç kullanımını şu ya da bu yolla özel aracılara devrettiklerini kabul ederler. Örneğin, bazıları ABD'de askerî sözleşmeler tarihinin İç Savaş'a dek gittiğini ile-

1 Bu bölümde, şu kitaplar incelenmektedir: Deborah D. Avant, *The Market for Force: The Consequences of Privatizing Security* (New York, 2005); James Jay Carafano, *Private Sector, Public Wars: Contractors in Combat - Afganistan, Iraq, and Future Conflicts* (Westport, CT, 2008); S. Chesterman ve Chia Lehnardt (ed.), *From Mercenaries to Market: The Rise and Regulation of Private Military Companies* (New York, 2007); Jeremy Scahill, *Blackwater: The Rise of the World's Most Powerful Mercenary Army* (New York, 2008) ve P.W. Singer, *Corporate Warriors: The Rise of the Privatized Military Industry* (New York, 2008).

ri sürmektedir. Yine de son yirmi yıldır tanık olduğumuz ne varsa, hepsinin geçmişten kopmak anlamına geldiğini görmemiz önemli. Askerî taşeronlar büyük ölçüde artmıştır:

> Vietnam'da her yüz asker için bir taşeron istihdam edilmişti. Körfez Savaşı (1991) sırasında savaş alanındaki her elli askere karşılık bir taşeron bulunurdu. Irak'ı Özgürleştirme Harekâtı sırasında her on personelden biri taşerondu. Yalnız sekiz yıl sonra Irak'ta yaklaşık her 1,5 asker için bir taşeron, devletin operasyonlarını destekliyordu. (Carafano, 2008: 38)[2]

Bugün artık Afganistan ve Irak'ta çok sayıda özel taşeronlar var. Bunlar yerel güvenlik güçlerini (ordu ve polis) eğitiyor, ABD silahlı kuvvetlerine lojistik destek sağlıyor, konvoylara eşlik ederek karargâhların güvenliğini sağlıyor ve üst düzey yetkililere korumalık yapıyorlar.

Metnin geri kalanında şu anda sahadaki durumu anlamamıza yardımcı olacağı umuduyla özel taşeronlara ilişkin önde gelen beş çalışma incelenecek. Kitaplar aşağıda kısaca tanıtılıyor, ardından bazı temel sorular etrafında geliştirilen beş kısım var, sıralarsak bunlar: Özel oyuncuların savaşa daha çok katılmasına doğru adım atılmasının sebepleri neler? Taşeronlara "paralı askerler" demek uygun mudur? Taşeronlar savaşta neler yaparlar ve firmaları nasıl sınıflandırabiliriz? Savaş alanında taşeron firmalar tarafından istihdam edilenler kimlerdir ve hangi "işler" onlara verilir? Belirli görevlerin doğası gereği hükümeti ilgilendirdiği, dolayısıyla özel sektöre devredilmesinin uygun olmaması anlamında askerî işlevlerin özel sektöre devredilmesinin sınırı var mıdır?

Peter Singer'in *Corporate Warriors* kitabı konuyla ilgili başlıca ilk çalışmadır. Kitabın yayımlanması Irak işgalinden önce 2003 yılında olduğu için Irak'taki ve hatta Afganistan'daki özel askerî faaliyetleri kapsamaz. Singer'ın ele aldığı örnekler daha çok 1990'larda yaşanmıştır. *Corporate Warriors* tartışmayı üç örnek üzerinde toplar. İlki 1989'da kurulmuş ama artık feshedilmiş olan Executive Outcomes'tır. Bu şirketin Afrika'da yürüttüğü muharip harekâtlar, özel askerlik firmalarına ilk kez dikkat çekmişti. Military Professional Resources Incorporated (MPRI) ikinci örnektir. MPRI 1987 yılında silahlı kuvvetlerin kıdemli subayları tarafından kurulmuş, özellikle danışmanlık ve eğitimle ilgili görevlerde ABD'nin gözde askerî şirketlerinden biridir. Son örnek, 1990'lardan itibaren ABD hükümeti tarafından acil harekâtlar sırasında yatırım destek ihaleleriyle ödüllendirilmiş Brown & Root Services'dir. Diğer yandan *Corporate Warriors*'ın güncellenmiş 2008 baskısına eklenen Irak'a ilişkin bölümde, Singer Irak'taki durumun en başta ortaya koy-

2 Carafano, *Private Sector, Public Wars*, s. 38. Jeremy Scahill'e göre oran çoktan bire bir (1:1) olmuştur (*Blackwater*, s. 460).

duğu savları güçlendirdiğini belirtir. Bu söze katılmayanlar olsa da *Corporate Warriors* sahada çalışan herkesi bir biçimde ilgilendiren bir eserdir. En çok dikkat çeken, özelleştirilen askerlik firmalarının tipolojisidir. Singer'ın önerdiği "namlunun ucundakiler" modeli taktik muharebe alanına görece yakınlıklarına bağlı olarak firmaları bileşenlerine ayırır. Namlunun ucundakiler sınıflandırması çok sayıda eleştiri almış ve hemen herkes Singer'ın yaptığı sınıflandırmaya alternatif tipolojiler ileri sürmüştür; ancak onunkinin diğerlerinden daha uygun olduğu pekâlâ savunulabilir.

Deborah Avant'ın *Market for Force* isimli çalışması önemli açılardan *Corporate Warriors* ile örtüşür. Bunun tek nedeni ele alınan örneklerin aşağı yukarı aynı olması değildir. Ayrıca iki analist de askerî işlevlerin özelleştirilmesiyle ilgili, özünde hesap verilmezliğe ve güç kullanımının demokratik denetimden yoksun kalmasına bağlı ortak kaygılar taşırlar. Diğer yandan, *Market for Force* daha dar kapsamlı bir çalışmadır: Askerî işlevlerin taşeronlara verilmesinin sonuçlarıyla sınırlı tutulmuştur. Avant bilhassa şiddetin özel sektöre devredilmesinin şiddetin denetimini nasıl etkilediğiyle ilgilenir. Avant güç denetiminin üç boyutunu inceler: işlevsel, siyasal ve toplumsal denetim. İşlevsel denetim "devletin çıkarlarını etkili bir biçimde savunmak için zor kullanma yetkinliğidir" (s. 40). Burada, işi en düşük maliyetle yerine getirmek söz konusudur. Siyasal denetim güç istihdamına ilişkin kararların alındığı siyasal süreçleri ifade eder. Avant özelleştirmenin var olan karar alma süreçlerini yıpratıp yıpratmadığına ve (eski ile yeni) kurumsal aktörler arasındaki güç dengesini değiştirip değiştirmediğine odaklanır. Son olarak toplumsal denetim gücün insan hakları, uluslararası hukuk, demokrasi vb.den gelen kabul edilebilir normlar içerisinde tutulmasıyla ilgilidir. Avant baskıcı kurumların bu normlarla bütünleşmesini özelleştirme destekler mi yoksa azaltır mı diye sorgular. Avant bu noktada analizine iki ara değişken katar. Bu değişkenlerden biri, taşeron kullanan devletin niteliğidir.. Buradaki ayrım kuvvetli devletlerle zayıf devletler arasındadır. İkinci değişken, hangi işlevlerin özel sektöre devredildiği ve bunun ne yollarla yapıldığı sorularıyla bağlantılıdır. Yazar daha sonra devlet kuvveti değişkeninin askerî işlevin doğası değişkeni ile nasıl bir etkileşime girdiğine bakarak çeşitli değişim modelleri üretir. Son nokta olarak *Market for Force* çalışmasının bilhassa müşterinin hükümet değil de sivil toplum (hükümet dışı) örgütü veya çokuluslu kuruluş olduğu özelleştirme örneklerini mercek altına alması bakımından değerli olduğunu belirtmeliyiz. Deyim yerindeyse, bulanık sularda faaliyet yürüten pek çok STK ve çokuluslu kuruluş ya kendi karargâhlarının/tesislerinin güvenliğini sağlamak için taşeronlar kiralarlar ya da özel güvenlik şirketlerinin ev sahibi hükümetler icin sağladığı güvenlik hizmetlerini finanse ederler. Özel sektörün kullanılmasında, Shell ve Chevron şirketlerinin pet-

rol faaliyetlerine karşı halk hareketi nedeniyle kamu güvenlik güçlerini finanse ederek faydalandıkları Nijerya önde gelen örneklerden biridir.

Alandaki diğer bir önemli çalışma *From Mercenaries to Market*'tır. Bu derleme kitap belli başlı iki konuyu masaya yatırır. İlki, askerî faaliyetlere girmiş yeni özel oyuncuları teşhis etmeyi amaçlıyor. Kısaca söylersek, kitaba katkıda bulunan yazarlar taşeronlarla paralı askerler arasında ayrım yapar. Diğer konu özel askerlik faaliyetlerinin düzenlenmesine ilişkindir. Kitabın büyük bölümü aslında bu ikincisine, yani düzenlemeye ayrılmıştır. Bu durum şaşırtıcı değildir; zira taşeronların kanuna aykırı eylemleri sebebiyle nasıl kovuşturulup cezalandırılacakları bunun hangi prosedürlerle yapılacağı önemli bir sorun olarak karsımızda durmaktadır. Hem özel taşeronlar askerî emir-komuta zincirinin parçası değillerdir hem de askerî ceza hukukunun dışında kalırlar. Dolayısıyla, eşlik ettikleri ABD askerlerinin tersine, ABD hükümeti için Irak'ta çalışan Amerikalı taşeronlar askerî mahkemeye çıkarılamazlar.[3] Bu sorunun bir başka boyutu da uluslararası hukukun ulusal askerî makamları hedef alması; özel aktörlerin onun yargı alanına girmemesidir. Ayrıca Geçici Koalisyon Yönetimi'nin 17 sayılı emri gereğince yabancı taşeronlar Irak hukukuna göre kovuşturma işleminden muaf tutulmuşlardı; taşeronlar Irak topraklarında işledikleri suçlar nedeniyle Irak mahkemelerine çıkarılamazlar. Bütün bunlar birleşince düzenleme el yakan bir konu haline gelmektedir. *From Mercenaries to Market* çalışmasına katkıda bulunan yazarlar gönüllülüğe dayalı kendi kendini düzenlemeden (*self-regulation*) devletler (Birleşik Devletler veya Birleşik Krallık gibi özel askerlik hizmetleri ihraç eden devletler) tarafından getirilen düzenlemelere kadar çok sayıda farklı senaryoyu ele alırlar.[4] Düzenleme sorunu bizim buradaki amacımız açısından can alıcı bir konu değil ama teşhis önemli, işte aşağıdaki sayfalarda bunu inceleyeceğim.[5]

---

3 Amerikan Askerî Ceza Kanunu'nda yakın tarihte bir değişiklik yapıldı. Kanuna göre sivil taşeronlar yalnızca ilan edilmiş savaşlarda askerî kanuna tabi tutulurlar, bu da çok nadirdir. Kanunun uygulanma alanı 2007'de genişletildi; artık taşeronlar hakkında acil harekâtlar sırasında görevi suistimal sebebiyle dava açılabilir. Bu değişikliğin etkisi henüz gözlenmedi.

4 Bu bakımdan en ilgi çekici katkı Chia Lehnardt'ın, geçersiz diye uluslararası hukukun üstünü çizmenin yanlış olduğunu savunduğu "Private Military Companies and State Responsibility" (Özel Askerî Şirketler ve Devletin Sorumluluğu) başlıklı makalesidir. Çünkü uluslararası hukuk her ne kadar devletlere yönelik tutumunda önyargılı davransa da özel şirketlerin suistimallerini onları kiralayan devletlere yüklemek suretiyle ondan yararlanmak mümkündür.

5 Bu makalede aşağıdaki katkılara gönderme yapılmaktadır: David Isenberg, "A Government in Search of Cover: Private Military Companies in Iraq", s. 82-93; Elke Krahmann, "Transitional States in Search of Support: Private Military Companies and Security Sector Reform", s. 94-112; Chia Lehnardt, "Private Military Companies and State Responsibility", s. 139-157; Kevin A. O'Brien, "What Should and What Should Not Be Regulated?", s. 29-48; Angela McIntyre ve Taya Weiss, "Weak Governments in Search of Strength: Africa'a Experience of Mercenaries and Private Military Companies", s. 67-81 ve Sarah Percy, "Morality and Regulation", s. 12-28.

James Jay Carafano'nun *Private Sector, Public Wars* kitabı, polemikçi üslubuyla öne çıkıyor. Emekli bir kara yarbayı, tarihçi ve köşe yazarı olan Carafano askerî işlerde kamu-özel dengesinin enikonu değiştiğini savunur. Ancak bu asla hayıflanılacak bir şey değildir. Meselenin özü, serbest piyasanın herhangi bir hükümete göre "hizmet sağlamada daha süratli, daha ucuz ve daha etkili" olabilmesi; askerlik hizmetlerinin de bunun dışında kalmamasıdır (s. 37). Carafano'ya göre özel askerî sanayi Amerika'nın "21. yüzyılda en büyük mukayeseli üstünlüklerinden biri" olma potansiyeline sahip bulunuyor (s. 12). Carafano eleştirilere yanıt vermek için sayfalarca yazmıştır. Kitabı, bazen askerî işlevlerin özel sektöre devredilmesine ilişkin (taşeronların kanun önünde hesap verebilir olmaması; çalışanların görevi suistimali; fahiş fiyat çıkarma türünden sözleşmeyle ilgili) sorunları küçümseme tehlikesine düşer. Carafano'ya göre, bu tip problemler taşeronlara iş yaptırmanın doğasından kaynaklanmaz, dolayısıyla pekâlâ çözülebilirler. ABD hükümeti şimdiye dek taşeronları doğru dürüst seçmeyi ya da yönetmeyi beceremeyen "müthiş berbat müşteri" olmuştur (s. 12). "İyi yönetişim" sorunları hafifletmenin çıkar yoludur. (s. 37). İyi yönetişim kurumsallaşmış eleştiri ve gözetim mekanizmalarını içine almaktadır. Bu mekanizmalardan kasıt, yürütme organının bir yandan yargı ve yasama organları diğer yandan da kitle iletişim araçlarıyla çıkar grupları tarafından denetim altında tutulmasıdır (s. 37-38). Fakat bu kitabın yaptığı askerî işlerin taşeronlara devredilmesini temize çıkarmaktan ibaret değildir.. Kitap, temelde sözleşmelerle ilgili düzenlemeler ve işlemlere odaklanarak 1990'lardan önce ABD'de askerî taşeronların tarihinin en ayrıntılı anlatımını ortaya koyuyor. Diğer taraftan burada Irak'taki özel askerlik faaliyetleri uygun şekilde belgelenirken, Afganistan göze çarpacak kadar eksik kalmıştır ve ne yazık ki aynısı bu yazıda mercek altına aldığımız diğer çalışmalar için de geçerlidir.

Jeremy Scahill'in *Blackwater - Vatanı Milleti Bayrağı Olmayan Ordu* başlıklı kitabı "ABD işgalinin önde gelen paralı asker şirketi" hakkında derinlemesine yapılmış bir gazeteci analizidir (s. 13). Bir tek Scahill'in kitabı askerî taşeronları "paralı askerler" olarak tanımlar. Söylemeye gerek yok, baştan sona askerî taşeron olgusuna en sert eleştirileri yönelten de Scahill'dir. Scahill yalnızca Irak işgali sonrasındaki beş yılda nice ölümlü olayla dolu Blackwater'ın defterini önümüze açmıyor, aynı zamanda firmanın Amerikan siyaseti ve yeni muhafazakâr (neo-con) ağ içerisindeki yerini de tespit ediyor. Üstelik diğer, daha akademik çalışmaların görmezlikten geldiği belirli meselelere dokunduğu için yazdığı kitabın hakkını teslim etmek gerekir. Bunlardan biri askerlik firmalarında istihdam edilen kimselerle ilgilidir. Onlarca soru yöneltilebilir, örneğin, kim bu insanlar? Neden Irak'ta çalışarak hayatlarını tehlikeye atıyorlar? Ne kadar kazanıyorlar? Irak'ta nasıl iş buluyorlar? Bu iş de diğer işler gibi mi? İsterlerse işi bırakabilirler mi? İşte Scahill'in kitabı

böyle sorulara biraz ışık tutar. Scahill ayrıca ana taşeron-alt taşeron bağlantısına da kısaca değinir. Hükümet ihaleleriyle ödüllendirilen büyük şirketler iş yükünü paylaşıp parçalayarak daha küçük/daha uzman şirketlere dağıtırlar, bu da bütün işi taşerona devretmenin önemli bir yönüdür. Son olarak, kitapta Blackwater'ın tek sahibi Erik Prince'in konuşmalarını ve Kongre'de verdiği ifadeleri inceleyerek paralı asker şirketlerinden birinin öz imgesine ilişkin bazı ipuçları bulabiliriz.

Değişimin sebepleri

Özel askerî şirketlerin yükselişinde altta yatan sebeplerin *Corporate Warriors* ve *Market for Force* içerisinde ayrıntılı ele alındığı görülecektir. Hem Singer hem de Avant'a göre mesele, tanımı gereği arz ve talebe dayalı bir pazarın kökenlerini açıklamaktır. Yürütülen mantık basittir aslında: Demek ki arz ve talepte birtakım belirgin değişiklikler olmuş, böylece 1990'larda önceden var olmayan bir pazar ortaya çıkmış. Soğuk Savaş'ın sona ermesi önünde sonunda özel askerî hizmetlere arz ve talebi getirdiği için yaşamsal önem taşıdığı konusunda Singer ile Avant hemfikirdirler.

Özel askerî hizmetlere talebin artması her şeyden önce Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından Batı'daki silahlı kuvvetlerin (bunlara eski doğu bloku devletleri de dahil) önemli ölçüde azaltılmasıydı; ancak hiçbiri bu küçülmeyi gidermek üzere yeniden örgütlenmemişti; dolayısıyla güvenlik alanında yeni zorluklar belirdiğinde devletlerin savunma güçlerinin ellerindeki kaynaklarla etkili bir biçimde karşılık verecek durumda olmadıkları ortaya çıktı.[6] Dünyanın geri kalanı da özel askerî hizmetlere yönelik talebin hızla artışına sahne oluyordu; çünkü iki kutuplu dünyanın sona ermesi aynı zamanda "gelişmekte olan" devletlerin bundan böyle ne süper güç himayesi altında olacakları ne de sırtlarını dayadıkları askerî yardımlar alacakları anlamına geliyordu.[7] Aslında iç ve dış çatışmalar süper güçlerin denetimi altında tutulduğundan iki kutupluluk böyle devletlerde istikrar sağlamıştı.[8] Ancak eskiden Soğuk Savaş'ta karşı karşıya gelinen alanlarda eski çekişmeler yeniden su yüzüne çıkınca, süper güçler artık "stratejik" önemini kaybetmiş sıcak bölgelere müdahale etmeye isteksiz davranıyorlardı.[9] "Gelişmekte olan" ülkelerin kendi sığ siyasal kurumları ve cılız ordularıyla, yeni askerî yardım türleri bulmaktan başka seçenekleri kalmamıştı.

---

6 Avant, *The Market for Force*, s. 30-31, 146; Singer, *Corporate Warriors*, s. 53.

7 Avant, *The Market for Force*, s. 36, 159; Chesterman ve Lehnardt, *From Mercenaries to Market*, s. 1; Singer, *Corporate Warriors*, s. 50-51, 55.

8 Isenberg, "A Government in Search of Cover", s. 82; Singer, *Corporate Warriors*, s. 50.

9 Singer, *Corporate Warriors*, s. 58.

Arz meselesine gelince, küçülmeyle birlikte büyük sayıda nitelikli askerî personel açıkta kalmış, böylece askerî şirketlerin yararlanabileceği uçsuz bucaksız bir işgücü havuzu oluşmuştu.[10] Bırakın dünyanın dört bir yanındaki özel harekât personelini, eski KGB ajanları bile kendilerine yeni istihdam alanları aramak üzere piyasaya çıkmıştı. En dikkat çekenler, apartheid rejiminin muazzam baskı aygıtı dağıtılınca kalabalıklar halinde pazara akın eden Güney Afrikalılardı.[11] Bu da özel şirketlerin kiralayabileceği nice insan demekti; bazıları kendi şirketlerini kurarak girişimci oldular, Executive Outcomes bunların en önde geleniydi.[12] Soğuk Savaş'ın bitmesi özel askerî şirketlerin çıkışını başka türlü de kolaylaştırmıştı. Varşova Paktı dağıldığında, ona üye devletlerin silahları da piyasaya sürülerek özel aktörler tarafından satın alınıp kullanılmaya hazır toplu bir envanter meydana getirdiler.[13] Örneğin, Almanya yeniden birleştiğinde Doğu Almanya'nın silah stokunda bulunan her parça açık artırmaya çıkarılarak kelepir fiyatlarla satıldı.[14] Piyasanın böyle her türlü silaha doyması şirketlerin kendi harekâtlarını düzenlemelerini ucuza mal etmelerini sağlıyordu. Örneğin, Executive Outcomes Afrika'da yürüttüğü operasyonlarında Sovyet silahlarını kullanıyordu.[15] Asker ve silah bolluğu sayesinde bu yeni türeyen sanayi alanında iş kurmak artık görece kolaylaşmıştı.

Bir sonuca bağlarsak, analistler askerî işlevlerin özel sektöre devredilmesine giden sürecin ardındaki ilk hamlenin küçülme olduğu noktasında birleşirler. Küçülmenin uzun vadeli sonuçları olmuştur, vurduğu darbe bugün hâlâ hissedilir. Bununla birlikte küçülmenin etkisini güçlendiren başka etmenlerden de söz edilebilir. Bunlardan birini Avant'ın analizinden çıkarabiliriz. Avant'a göre askerî şirketlerin istihdam edilmesinin yolunu açan temel öğe, uluslararası terörizm, uluslararası faaliyet gösteren uyuşturucu kartelleri gibi yeni olgularla karşı karşıya kalınmasına bağlı ortaya çıkan "küresel güvenlik kaygıları" olmuştur (s. 32-34). Problem, ulus-devletlerin güvenlik organlarının bugünün "küreselleşmiş" dünyasında "sıklet uyumsuzluğu" nedeniyle güvensizliğe yol açan bu yeni kaynakları başarılı bir şekilde alt edememelerinden ileri gelmektedir. Buna rağmen Avant küresel güvenlik kaygılarındaki yükselişin özelleşmeyi gerektirdiğinden söz edilemeyeceğini eklemeye özen gösterir. Neticede, çok taraflı kurumlar bu yeni gü-

10 Avant, *The Market for Force*, s. 30. Singer, *Corporate Warriors*, s. 49-50, 53.

11 Avant, *The Market for Force*, s. 138; Chesterman ve Lehnardt, *From Mercenaries to Market*, s. v.

12 Singer, *Corporate Warriors*, s. 53.

13 Chesterman ve Lehnardt, *From Mercenaries to Market*, s. v; Singer, *Corporate Warriors*, s. 53-54, 166-167.

14 Singer, *Corporate Warriors*, s. 54.

15 *A.g.e.*, s. 106.

venlik sıkıntılarını göğüslemeye uygun olmalıdır. Ne var ki BM ve NATO bu türlü güvenlik sorunlarıyla baş etmede etkisiz kaldığını kanıtlamış bulunuyor, çünkü üye devletler arasında siyasal bir anlaşmaya varılmadıkça harekete geçemezler (s. 34-38). Özel taşeronlar istihdam etmek kısaca daha kolay bir seçenek olur.

11 Eylül saldırılarının ardından yaşanan sarsıntıda küresel terörizme karşı ABD'nin mücadelesi tek başına savaş halinde özel taşeronlara yeni oluşan güveni açıklamaya yeter. Kuvvetlerin eğitiminden tutun da üst düzey yetkililerin kişisel güvenliğinin sağlanmasına kadar hemen her türlü askerî işlevin yaygın olarak taşerona devredilmesi Afganistan ve Irak'ta eşi görülmedik bir artış göstermiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere burada incelenen kitaplarda Afganistan sık geçmez, ama özel taşeronların Irak'taki operasyonlarda neden vazgeçilmez olduğuna ilişkin yapılan bazı açıklamalar yer alır. En göze çarpan ABD'nin düzenli kuvvetlerinin çoktandır Afganistan'da yoğun şekilde istihdam edildiği açıklamasıdır. İkincisi, ABD yönetiminin, işgalin ardından gerekli olacak askerlerin sayısını, kısmen birtakım yanlış hesaplamalar nedeniyle düşük tahmin ettiği için Irak'taki harekâta elinde yeterli kuvvetler olmadan başlamasıdır.[16] Oysa bunun nedenini salt askerî planlama hatasına bağlamamak gerekir, çünkü daha çok asker göndermek o sırada Amerikan kamuoyunu rahatsız edeceğinden siyasal açıdan istenmemişti.[17] Üçüncü olarak, Irak harekâtının tam anlamıyla tek taraflı, dolayısıyla dayanacak önemli müttefik destekten yoksun olduğu için özel taşeronlar bizzat müttefik kuvvetlere dönüşmüşlerdi.[18] Olmayan bir destek de BM barış gücüydü, oysa Balkanlar'da mevcuttular.[19] Son açıklama da Scahill'in işaret ettiği gibi "Baassızlaştırma" [de-Baathification] sürecinin bir parçası olarak Irak silahlı kuvvetlerini (aynı zamanda polis ve iç güvenlik birimlerini) tasfiye kararının da rol oynamasıydı, bunun tek nedeni muazzam bir güvenlik açığına değil, aynı zamanda işsiz kalan askerlerle diğer güvenlik personelinin direnişçi güçlere katılmasının Irak'taki vaziyetin iyice kötüye gitmesine sebep olmasıydı (s. 129, 182-183, 227). Tüm bunlar birleşince taşeronlar Irak'taki ABD silahlı kuvvetlerinin en büyük ortağı durumuna geldiler.

Afgan ve Irak operasyonları bir yana, burada söz konusu olan teröre karşı küresel savaşla birlikte Orta Asya ve Kafkaslar gibi bölgelerin dünyadaki stratejik önemini pekiştirmesiydi. Buralar ABD'nin terörizme karşı çarpıştığı bölgeler oldukları için aynı zamanda, kuvvetleri eğitme işinin özel askerî şirketlere devredildiği, güvenlik sektörü reformu için tayin edildiği alanlar-

16 Isenberg, "A Government in Search of Cover", s. 83; Singer, *Corporate Warriors*, s. 243-245.

17 Singer, *Corporate Warriors*, s. 244.

18 Scahill, *Blackwater*, s. 46,60; Singer, *Corporate Warriors*, s. 244-247.

19 Avant, *The Market for Force*, s. 239; Singer, *Corporate Warriors*, s. 244.

dı.[20] Buna en iyi örnek Hazar Denizi civarına duyulan ilgidir. Scahill'e göre zengin petrol ve doğalgaz yatakları, daha önemlisi İran'a yakınlığı, yerel güvenlik kuvvetlerini eğitmek üzere Blackwater ve Cubic şirketlerinin kiralandığı bölgenin stratejik açıdan öne çıkmasını açıklar.[21] Scahill, bölgeye yönelik ilginin teröre karşı savaşla ilişkili olduğunu yazar, çünkü ABD yönetimi olur da İran'a bir saldırı yapılırsa faydalanacağı "faaliyet sahaları" aramaktadır.[22]

Eğer 30 yıl önce olsaydı, üniformalı ABD askerleri, mesela Azerbaycan veya Gürcistan kuvvetlerine eğitim veriyor olurdu, bu da askerliğin alt alanların küçülme hızı hakkında bir fikir vermektedir. Diğer bir deyişle, ABD'de, örneğin Clinton hükümeti, silahlı kuvvetleri muharip işlevler gibi "kilit görevler" üzerinde odaklanmaya teşvik ediyordu; geri kalan işler özel firmalara devredilecekti.[23] Yukarıda belirtildiği gibi, küçülme yatırım destek birimlerine ağır bir darbe indirmişti, bu da lojistik dalında uzmanlaşan firmaların sayısındaki hızlı artışı açıklamaktadır. Tabii eğitim tesisleri ve programları da zarar görüyordu. Özellikle birbiri ardına gelen Base Realignment and Closure (BRAC) [Üslerin Gözden Geçirilmesi ve Kapatılması] yasaları silahlı kuvvetleri pek çok eğitim alanından yoksun bırakmıştı.[24] Bu da 1998 yılında Blackwater'ın bu işkoluna girmesine uygun ortam sağladı: Camden County, Missouri'de eğitim tesisi olarak faaliyete başlayan firmanın sahası aslında atış alanından biraz daha fazlasıydı.[25] Benzer biçimde, MPRI ülke topraklarında yeşermesini, başta ABD silahlı kuvvetlerinin, Yedek Subay Eğitim Teşkilatı programları olmak üzere öğretim ve eğitim programlarını taşeronlara devretmesine borçludur.[26] MPRI ve diğer ABD firmaları, Singer'ın sözleriyle faaliyet yürüttükleri danışmanlık sektöründe o günden beri süratle büyüyerek dünyanın dört bir yanında eğitim hizmetleri sunmaktadır.

Öte yandan küçülme tartışmasından herkes hoşnut olmamıştır. Carafano'nun gözünde (s. 43) küçülme tartışması efsaneden başka bir şey değildir. Ona göre ABD silahlı kuvvetlerinin sırtını özel taşeronlara dayamasını küçülmeyle ilişkilendirmek yanlış olur. Onun savunduğu, ABD silahlı kuvvetlerinin Soğuk Savaş'ın bitmesinden ve onun sonucunda gelen küçülmeden uzun zaman önce "koflaşmış" olduğudur, çünkü silahlı kuvvetlere Vietnam Savaşı'nın sonundan beri yeterli fon aktarılmıyordu. Bu nedenle takip eden

20 Krahmann, "Transitional States in Search of Support", s. 99.

21 Scahill, *Blackwater*, s. 231-243.

22 *A.g.e.*, s. 237, 239.

23 Krahmann, "Transitional States in Search of Support", s. 99, 111.

24 Scahill, *Blackwater*, s. 93.

25 *A.g.e.*, s. 96-100.

26 Avant, *The Market for Force*, s. 116-120.

yıllarda yaygın modernleşme ya da eğitim programları olmadan personel ve teçhizat yetersiz kalmıştı. Diğer yandan, Carafano taşeronlara yönelik güvenin artmasına yalnızca olumsuz bir açıklama getirmez. Olumlu açıklaması, ABD silahlı kuvvetlerinin Vietnam Savaşı sırasında inşaat işlerini taşeronlara vermekten hoşnut kalmasıdır. Pentagon'a göre taşeronları istihdam etmenin "büyük başarı" olduğunu yazar. Dolayısıyla Carafano, Soğuk Savaş bittikten sonra küçülmeye gidilmemiş olsaydı bile özelleşmenin zaten süreceği görüşündedir. Bu da kamu ve özel kuvvetler arasındaki dengeler açısından savaş koşullarındaki büyük değişime denk düşer.

Carafano'nun anlattıklarında ABD'de askerî taşeronlar kullanılmasının arkasındaki başlıca itici güç maliydi. Otuz yıldır giderek büyüyen federal borç yüzünden federal bütçeye binen büyük yük sebebiyle konu savunma harcamalarına gelince tasarrufa gitmek gerekli olmuştu (s. 53, 75). Böylece hükümet (taşeronlar sayesinde) askerî harcamaları kısıtlamak zorunda kalmıştı, Clinton yönetiminin daha ilk günlerinden beri olup biten buydu. Şu noktayı da belirtmek gerek, Carafano'nun gözünde, bütçe üzerindeki baskının sebebi askerî harcamalar değildi. Bilakis, mali sorunun kökeni aslında Sosyal Güvenlik, Sağlık Sigortası ve Yoksul Yardımları gibi sosyal haklar için yapılan, artık federal bütçenin yarısına yaklaşan zorunlu devlet harcamalarıydı (s. 55, 129). Başka sözlerle ifade edersek, sosyal yardım harcamaları askerî harcamalar pahasına tırmanıyordu; sosyal yardım programları bağlayıcı bir şekilde iyileştirilmedikçe bu elbette kolay kolay tersine döndürülemez bir eğilimdi: Eğer Birleşik Devletler vergi paralarını sağlık harcamalarıyla diğer sosyal yardımlara akıtmayı sürdürecekse, savunma giderlerini kısmak zorundadır. Sosyal haklara yapılan böyle harcamalar yazarın yeni muhafazakâr bakış açısından meselenin özünü oluşturmaktadır.

Fazla söze ne gerek, bu tartışmanın ana fikri, eğer geleneksel olarak ulusal silahlı kuvvetler tarafından yerine getirilen bazı işleri özelleştirirlerse, hükümetlerin tasarruf edebileceğidir (s. 43). Carafano, silahlı kuvvetlerin daha pahalı olmalarının başlıca sebebinin "kıvrılarak yükselen insangücü maliyetleri" ile ilişkilendiğini belirtir (s. 56). Çünkü askerlerin pahalıya mal olmasının nedeni taban maaşlarının yüksek olması değil, ek olarak hem kendileri hem de aileleri için büyük miktarda aynî yardımlar almalarıdır (s. 54, 100, 195). Bir askerin ve ailesinin hak ettiği yardımların değeri neredeyse taban maaşına denktir, öyleyse askerin maliyetinin toplam değerini bulmak için maaşını ikiyle çarpmamız gerekir (s. 100). Siviller için aynısı söz konusu olmaz, çünkü özel taşeronlara ek ödenek verilmez, kendi sigortasını ve vergisini kendi öder (oysa muharip görevle yurtdışına giden askerler vergiden muaf tutulurlar, s. 99-100). Sonuçta, bir taşeronun ücreti genellikle askerinden daha fazla olsa bile taşeronun daha ucuza mal olduğu doğrudur.

Üstelik, Carafano'nun da parmak bastığı gibi, silahlı kuvvetlerin örgütlenmeleri birbirine benzemez, buna bağlı olarak aynı işi yaptırmak için gereksindikleri çalışan sayısı da farklı olur (s. 96). Bu da demektir ki özel birimler geçici kadroyla, yani "sözleşmedeki görev emri ölçeğinde" işe alınırlar. Örneğin, Carafano kara ordusunun Irak'taki bir güvenlik görevi için 48.000 asker sevk etmesi gerektiğini, oysa aynı işi yerine getirmek için Blackwater şirketinin gereksindiği çalışan sayısının sadece 1.000 olduğunu hesaplamıştır.

Yine de hükümetlerin her koşulda işi taşerona devrederek tasarruf edip etmediklerini sorgulamak gerekir. Çoğu gözlemci, sözleşmelerin hiç rekabetsiz veya az rekabetle ödül gibi verilmesinden rahatsızdır; tek başvurulu (teklifsiz) ihalelerde böyle olur. Örneğin, Singer'a göre, tek başvurulu ihale uygulaması "rekabetin tasarruf avantajını" sıfırlamaktadır (s. 235-236). Bununla birlikte Irak ve Afganistan'da yapılması gereken ABD acil destek operasyonlarının gerekliliğini göz önünde bulundurarak Carafano ihaleler dağıtılırken rekabeti sınırlandırmanın pekâlâ kabul edilebilir olduğunu savunur, çünkü olağan süreç fazla uzun sürmektedir (s. 81). Ayrıca tek başvuru uygulamasının eleştirenlerin sandığının aksine çok da yaygın olmadığını, zaten bunun *askerî* ihalelerle sınırlı kalmadığını ekler (s. 78-79). Bir de maliyet artı kâr sözleşmeleri sorunu var. Bu türlü ihalede müşteri, şirketin görevi yerine getirirken üstlendiği harcamaları karşılama güvencesi verir, dahası kâr yüzdesine göre ölçülen teşvik primi ödenir (Singer, 2008: 140). Demek ki maliyet artı kâr sözleşmesinde şirket ne kadar çok harcarsa, o kadar kâr eder, bu da taşeronları maliyetlerini abartmaya yöneltir. Bunun anlamı fahiş fiyatlama gibi büyük bir problem oluşmasıdır.[27] Carafano yine de bu uygulamayı savunur. Ona göre, peşinen Irak'ta çalışan taşeronların hükümete fazla fatura kestiklerine hükmetmek yanlış olur, çünkü ülkede direnişin tırmanmasına bağlı olarak güvenlik maliyeti korkunç boyutlara varmıştır (s. 82). Öyleyse şirketler muazzam kârları ceplerine indirmez, sadece yükselen maliyetleri ABD hükümetine yansıtırlar.

Elbette fiilen askerî ihale uygulaması, düşük genel maliyetlerde daha iyi hizmetler sunma sözünü yerine getirmeyi başaramamış olabilir. Yine de bu hükümetlerin işi taşeronlara vermeye yöneltenin verimlilik kaygıları olduğu gerçeğini değiştirmez. Bunu en iyi, sağlık hizmetlerinden tutun da er geç savaşa kadar her alana sıçrayan özelleşmenin genel fikriyle açıklayabiliriz.[28]

Carafano'ya göre taşeronlara güvenin ABD bağlamında neredeyse kaçınılmaz olmasının bir başka sebebi daha var, o da askerî personel sıkıntısına ve savunma harcamalarının tepetaklak inişine rağmen, yoklama yöntemi-

27 Singer, *Corporate Warriors*, s. 155-157, 248, 252.

28 Chesterman ve Lehnardt, *From Mercenaries to Market*, s. 1; Avant, *The Market for Force*, s. 35; Singer, *Corporate Warriors*, s. 66-69.

nin yeniden getirilmesinin pek mümkün görünmemesidir (s. 56, 171-172). 1940 ile 1973 arasında yürürlükte olan yoklama sistemi ABD tarihinde bir istisnaydı, peş peşe gelen büyük çaplı savaşların emrettiği bir istisna. Politikalara karar verenler zorunlu askerliği asker toplamanın en ucuz yolu olarak görüyorlardı, bu da zorünlu hizmetin değerinin araçsal olması anlamına gelir, yoksa yurttaşlar ordusu kurmak asla kendi içinde amaç değildi (s. 56, 171). Birleşik Devletler'in otuz yıllık askerlik yoklaması siyasal açıdan memnun ediciydi, ne de olsa "hizmet edebilecek herkes tam manasıyla hizmet etmek zorunda" diye düşünülürdü (s. 56). Bugün, silahlı kuvvetlerin hacmi ve yoklama çağına gelen nüfus öyle değişti ki yoklama yöntemi geri getirilecek olsa, elverişli bulunan kimselerin yalnızca bir kesimi zorunlu askere alınırdı (s. 56, 171-2). Öyleyse günümüzde askerlik yoklaması adil olmayacağı gibi "toplumu bölecek" bir uygulama haline gelecektir (s. 56).

Her halükârda, der Carafano, zorunlu askerlik, tarihsel olarak "daimi ordu karşıtı ideolojinin" bağrından çıkmış ABD'nin gönüllülük geleneğine aykırıdır (s. 6). Anglo-Amerikan siyasal gelenekte geniş daimi ordu muazzam riskler taşır, çünkü pekâlâ despotizm ve tiranlığın aracına dönüşebilir; böyle olunca da bireysel özgürlüklerin önünü kesecek şekilde baskı kurabilir (s. 29, 31-32). Sonuçta, "barış zamanı zorunlu askerlik" Amerikan siyasal kültüründe "militarizm ve otoriterizm" ile ilişkilendirilmektedir (s. 32). Buna göre, genel anlayış, daimi ordunun, elbette güvenliği tehlikeye atmadan, olabildiğince küçük tutulması yönündedir (s. 31-32). İhtiyaç doğduğu zaman silahlı kuvvetler tercihan gönüllülerle takviye edilecek ve ancak o zaman, tıpkı İç Savaş veya İkinci Dünya Savaşı sırasında olduğu gibi mutlaka gerekirse, zorunlu askerler alınacaktır (s. 29, 32, 56).

Askerî şirketlerin nasıl önem kazandığının hikâyesi sadece ekonomi ve politikayı ilgilendirmez. Savaşma yolları kuşkusuz değişmiştir, bu da şu soruyu akla getirir: Askerî şirketler 21. yüzyılda savaş gerçekliğine uyum sağlamada ulusal silahlı kuvvetlerden daha mı iyiler? Ne yazık ki burada incelediğimiz çalışmalardan hiçbiri savaş teknolojisiyle askerî şirketlerin yükselişi arasındaki bağıntı üstünde pek durmaz. Bazı bölük pörçük yorumlar yapılsa da belirleyici bir sonuca varmaz. Avant'ın *Market for Force* çalışmasını ele alalım, bu konu orada iki kere ele alınır. Avant "silah sistemlerinin teknolojik ilerlemelerinin" arttığından söz ederek, "bu sistemleri dengelemek ve desteklemek için askerlerle birlikte çalışacak taşeronların sayısı giderek artmaktadır" (s. 19) diye belirtir. Sonra birkaç örnek verir, ancak bunlar özel sektöre devredilmiş savaşlara geçiş söz konusu olduğundan bu etmenin sahip olduğu görece ağırlık hakkında kapsamlı bir manzara vermekte yetersiz kalır. Daha sonra başka bir yerde, Avant çatışmaların karakterinde değişiklikler olduğunu, bunun sonucunda önceden asli olmayan belirli görevle-

rin artık güvenliğin ön sıralarını işgal ettiğini savunur; verdiği örnekler yine, özel şirketlerin genellikle sundukları hizmetler arasında yer alan akıllı silah sistemlerinin işletilmesi ve "kolluk" işleriyle ilgilidir (s. 3). Benzer şekilde Singer da akıllı teknolojilerin "askerî ilişkilerde devrim" yaptığına, bunun da "yüksek seviyeli askerî işlevlerde özel firmaların yaşamsal önemini pekiştirdiğine" çünkü devletlerin kendi başlarına böyle yüksek teknik hizmetler sağlayamadıklarına işaret eder (s. 231). Askerî ilişkilerde devrimin özü bilgi teknolojilerinin savaş koşullarıyla bütünleşmesidir (s. 62-63). "Bilgi savaşının" bu denli devrimci olması küçük, merkezden denetlenmeyen, devlet dışı birimlerin yeni teknolojilerden tam yararlanmak için daha uygun olmalarından gelir, bu da silahlı kuvvetlerin özel hizmet sağlayıcılara giderek daha çok bel bağlamasına sebep olur (s. 63). Singer'ın düşündüklerinden, modern tarihte ilk kez devletlerin/düzenli silahlı kuvvetlerin artık "savaşın sürdürülmesinde en etkili kurumlar" olmadıkları, yeni bir çağa doğru gittiğimiz anlamını çıkarmak hiç abartılı olmaz (s. 61).

Değişim sebeplerine ilişkin bu tartışmayı sonlandırmadan önce son bir kez daha Avant'ın gücün siyasal denetimi ve özelleşmenin onun üstündeki etkisi hakkındaki düşüncelerine dönelim; zaten *Market for Force* çalışmasının en ilgi çeken bölümü de budur. Yazar burada, çok çeşitli askerî işlevleri taşeronlara devreden "kudretli devlet" olarak verdiği örnekte Birleşik Devletler'i ele almıştır. Ancak altını çizdiği, Irak'a taşeronların sevk edilmesi ve bunun siyasal süreç üzerinde nasıl değişikliklere yol açtığı hususudur. Avant'ın anlattıklarından birkaç sonuç çıkar: (1) Özelleşmeyle yasamaya karşı yürütme organı güçlenmiştir; (2) özelleşme, hesap verilirliği baltalamış ve şeffaflığı azaltmıştır; (3) özelleşme girişiminin sonucu olarak karar mekanizmalarına yeni aktörler katılmıştır (s. 62, 68, 82, 128-130, 145, 258-259).[29]

29 Göründüğü kadarıyla bu üç yönelme, en açık biçimde yabancı silahlı kuvvetlerin özel şirketlerce eğitildiği örneklerde gözlenebilir. Böyle durumlarda askerî şirketin müşterisi yabancı bir hükümettir. Bu her ne kadar sağlayıcı ve alıcı arasındaki bir işlemin tamamen "özel" bir meselesi olsa da ABD lisans sistemi gereği bu işlem hükümet tarafından onaylanmalıdır (Avant, *Market for Force*, s. 149-150). Diğer bir deyişle, ABD askerî şirketleri, yaptıkları anlaşmanın ABD'nin ulusal çıkarlarına uygun düştüğü hükümet tarafından belirlenmedikçe yurtdışındaki müşterilerine hizmetlerini satamazlar. Devlet organları arasında gücün yeniden dağılımının bütün amacı taşeronlara görev devredilmesi ve lisans vermede son kararın yürütme organında olması ve bunun Kongre'nin gözetiminden biraz uzak kalmasıdır (s. 128). Hatta çoğu taşeron sözleşmelerinden Kongre'nin haberi bile olmaz, çünkü Kongre'nin bilgilendirilmesi ancak söz konusu sözleşme 50 milyon dolar tavanını aştığı zaman gerekmektedir (s. 151). Avant bununla birlikte, eğer yürütme organı yasamayı çiğnemeye kararlıysa, bunun aşılamayacak bir engel olmadığına işaret eder: Sözleşme 50 milyon doların üstüne çıktığında, Kongre'nin denetiminden sıyrılmak için bu pekâlâ küçük sözleşmelere bölünebilir (s. 151).

Askerî işlerin özelleşmesi yürütme *karşısında* yasamanın elini böyle zayıflatmış, karar mekanizmalarında şeffaflaşmanın azalmasına yol açmıştı, bu da hesap verebilirliğin ufalması anlamına gelir. Avant'ın karar mekanizmalarında üstünlüğü ele geçiren aktörlerle ilgili vardı-

Eğer Avant'ın teorisini tersine çevirirsek, bilhassa buradan çıkan sonuçlardan ikisi değişimin sebepleri tartışmasına denk düşebilir. Daha açıklayıcı olmak için, Avant'ın özelleşmenin etkileri diye tanımladığı sonuçlar askerî sözleşmelerden kazanılan işlevsel çıkarlar olarak yeniden dikkate alınabilir. Bir başka deyişle, düzenli silahlı kuvvetlerin yerine özel askerlik şirketlerini istihdam etmenin avantajı devletin yürütme organının, olağan karar alma mekanizmaları içerisinde bir dereceye kadar imkânsız olmasına rağmen, Kongre'nin denetiminden ve kamuya hesap vermekten kaçınmasını mümkün kılmasıdır. Bu özellikle operasyonların yurtiçinde kamuoyu desteğinden yoksun olduğu durumlarda yürütme organının imdadına yetişen bir fırsat olur. Kimi yerde Avant da böyle bir açıklama yapmayı tercih eder. Şöyle yazar:

> ÖGŞ'nden [özel güvenlik şirketleri] faydalanılması sık sık yurtdışındaki faaliyetlere kamuoyunun desteğini alma gereğini azaltan alçak bir siyasal sözleşmedir. Aslında Kongre liderleri ve kamuoyu ABD kuvvetleri yerine ÖGŞ'lerin gönderildiğinin ne çok farkındadırlar, ne ilgilenirler ne de bundan endişe duyarlar. ÖGŞ'lerin kullanılması [...] yurtdışında güç [...] kullanma kararlarını daha az görünür ve daha az şeffaf kılar. Dolayısıyla yürütme organındaki bireysel karar alıcıların otoritesini pekiştirir ve aracılar arası işbirliği ve kurumsal hesaplaşmaları azaltır.[30]

Demek ki taşeronların görevlendirilmesinin altında siyasal bir tür maliyetten kaçınma mantığı olabilir. *Corporate Warriors* çalışmasına eklediği bölümde, "özel çözüm olarak taşeronlara odaklanılmasındaki tuhaflık, maliyetten edilen tasarrufun siyasal olması" noktasına dikkat çekerken herhalde Singer'ın aklında bu vardı.[31] Öte yandan Scahill'in paralı askerlerin "saldır-

---

ğı üçüncü sonuca gelince, en çarpıcı gelişme askerî şirketlerin, ağırlığı olan oyuncular olarak ortaya çıkmalarıdır. Askerî şirketler, kuvvetlerin sevkine ilişkin teknik ayrıntılara karar verirken yürütmenin dayandığı bilginin tek kaynağı değildir (s. 62), aynı zamanda lobi faaliyetleri aracılığıyla alınacak kararı etkilemeye çalışırlar, zaten çoktandır hükümetin hesaba katmaya mecbur olduğu önemli bir çıkar grubu oluşturmuşlardır. MPRI şirketinin Ekvator Ginesi hükümetinden aldığı ihaleye lisans onayı vermesi için yürüttüğü lobi faaliyeti çıkar grupları olarak askerî şirketlerin nüfuzunu mükemmel sergileyen tipik bir örnektir (s. 154-155). Gine silahlı kuvvetlerini eğitmek için MPRI tarafından yapılan ilk lisans başvurusunu, ABD hükümeti, ülkenin insan hakları karnesi kötü olduğu gerekçesiyle reddetmişti. Fakat şirket pes etmedi, Ekvator Ginesi'yle uzlaşmaya varılmasının hükümetin çıkarına olduğuna, çünkü iç karartıcı insan hakları karnesine karşın, ülkedeki petrol yataklarından ABD'nin yararlanabileceğine dair karar mekanizmalarını ikna etmek üzere başarılı bir kampanya yürüttü. MPRI'ın lobi faaliyetleri semeresini verdiğine göre demek ki bu savlar ses getirmişti; Ekvator Ginesi ile yapılan sözleşme iki yıl gecikmeli de olsa onaylandı. Ancak gerçek değişmez; özel bir şirket ABD dış politikasının hedeflerindeki ince ayrıntıları belirleyebildiğini kanıtlamıştır!

30 Avant, *The Market for Force*, s. 133.

31 Singer, *Corporate Warriors*, s. 245.

gan, istenmeyen fetih savaşları" için gerekli olduğunu yazarken görüşü kesinlikle buydu.[32]

Kuşkusuz burada aynı zamanda dış politikanın yürütülmesi söz konusudur. İnandırıcı kanıtlar ışığında, (başka analistlerin yanı sıra)[33] Avant bu türlü özelleşmenin hükümetin eline yeni ve çok daha "esnek" bir dış politika aracı verdiğini ileri sürmüştür. Esnek bir araç olmasının nedeni yalnızca Kongre'yi devre dışı bırakması değil, aynı zamanda uluslararası toplumdan gelen eleştirilerin savuşturulmasında işe yaramasıdır. Balkanlar'daki çatışmalar sırasında Hırvat kuvvetlerini MPRI'ın eğitmesi, sahada çalışan hemen herkesin dile getirdiği model örneğidir. MPRI sözleşmesi Yugoslavya'nın ardından ortaya çıkan topluluklara getirilen BM silah ambargosu sırasında yapılmıştı (s. 101, 113). Bu bakımdan herhangi bir hukuk devletinin eğitim programı adı altında oradaki kuvvetlerin hiçbirine askerî yardım yapması mümkün değildi. MPRI ve Hırvatlar arasında nasıl bir uzlaşmaya varıldığı konusunda birtakım anlaşmazlıklar olsa bile MPRI'dan yardım isteme konusunda Hırvatlara akıl verenin ABD hükümeti olduğu tahmininde bulunmanın yeterince dayanağı bulunmaktadır (s. 104, n. 120). Bu müdahalenin sebebi ABD'nin Sırplara karşı Hırvat ve Bosnalıları (koalisyonunu) desteklemeyi kendi çıkarına görmesiydi (s. 104). Ne var ki silah ambargosu karşısında hükümet bunu doğrudan yapamaz, Hırvatlarlar Bosnalıları eğitmek için ABD kuvvetlerini gönderemezdi. MPRI bu garip vaziyetin dublörüydü. MPRI eğitim programına "Demokrasiye Geçiş Programı" adı verilmişti, en azından kâğıt üstünde Hırvat silahlı kuvvetlerini demokratikleştirip yeniden örgütleyerek NATO standartlarına yaklaştırmak üzere tasarlanmıştı (s. 102). Diğer yandan, söylentilere bakılırsa, MPRI sadece eğitmekle kalmıyor, aynı zamanda Sırplara karşı saldırıya geçmeleri için Hırvatlara yardım ediyordu (s. 103). Bekleneceği üzere MPRI bunu reddetmiştir; yine de pek çok gözlemci, saldırının MPRI tarafından planlandığı ihtimali noktasında hemfikirdir (s. 103). Her halükârda MPRI eğitim programı başarıya ulaşmıştı; onun ardından Hırvat kuvvetlerinin düzenlediği "Fırtına Harekâtı" Sırplara karşı büyük bir zafer ve yeni Balkan manzarasında kırılma noktasıydı (s. 103), Böylece Birleşik Devletler'in stratejik çıkarlarına hizmet edilmişti, hem de ABD hükümeti işin içine karışmadan!

Avant buna "vekâleten dış politika" der (s. 104-113, 152-153). Bu tür vekiller sayesinde ABD hükümeti (dolayısıyla diğer hükümetler) "açıkça destek ya da (bazen) para bile vermeden de yurtdışındaki koşulları etkileme kozuna sahiptir" (s. 68). Özel askerlik şirketlerinin vekâleten dış politika kurgulama fırsatları da özelleşmenin işlevsel yararı, dolayısıyla hükümetlere askerî taşeronları tercih etme sebebi olarak görülmelidir.

32 Scahill, *Blackwater*, s. 463.

33 Singer, *Corporate Warriors*, s. 125-133; Avant, *The Market for Force*, s. 144, 152-154.

Modern paralı askerler?

Scahill dışında, burada çalışmalarını incelediğim analistler, taşeronları paralı askerler olarak tanımlamakta kararlıdırlar. En azından bunun kısmen de olsa doğru olduğu söylenebilir, çünkü "paralı asker" tanımının uluslararası düzeyde kabul edilmiş tanımına dayanır. Afrika'da dekolonizasyon sürecine paralı askerlerin karışmasıyla peydahlanan sorunlar karşısında uluslararası tepki olarak ince ince işlenmiş bir tanımdı.[34] 1950'lerden 1970'lerin neredeyse sonlarına kadar kiralık yabancı askerler kolonilerin dağıtıldığı Afrika'da kol geziyordu, en iyi bilinen örnek 1960'larda Fransız, Britanyalı ve Güney Afrikalı paralı askerlerin ayrılıkçı hareketlere karşı savaşmak için devşirildiği Kongo'dur; kendi ticari çıkarlarını savunsunlar diye onları Anglo-Belçikalı maden karteli kiralamıştı.[35] Uluslararası topluma paralı askerlerin çatışmalara karışma sorunuyla başa çıkması ve bunun arkasından "kiralık katil" ticaretini yasaklamaya yönelik yasal düzenlemeler için baskı yapılıyordu.

Paralı askerlerin kullanılması böylece uluslararası anlaşmalar, yani Cenevre Konvansiyonları,[36] Paralı Askerlerin Askere Alınması, Kullanımı, Finansmanı ve Eğitimine karşı Uluslararası Konvansiyon[37] gereğince yasadışı ilan edildi. Uluslararası Konvansiyona göre paralı asker,

> bir hükümeti devirmeye veya devletin toprak bütünlüğüne zarar vermeye yönelik toplu şiddet eylemlerine katılması için bilhassa askere alınmış, kişisel kazanım ve maddi karşılık elde etme arzusuyla hareket eden, böyle bir eylemin hedefindeki devletin ne yurttaşı olan ne de orada yerleşik olup bir devlet tarafından resmî görevle gönderilen ve eylemin yapılacağı topraklardaki devletin silahlı kuvvetlerine mensup olmayan bir kimsedir.[38]

Belli ki bu çok sınırlı bir tanım. Ama bu tesadüf değil, çünkü imzacı devletler iç çatışmalarda paralı askerleri kullanabilmek için tanımı mümkün olduğunca dar tutmaktan yanaydılar.[39] Eğer bu yasal tanımı benimsersek, aynı şekilde özel taşeronlar da paralı askerler kapsamına girmez. Bir kere gü-

---

34 Chesterman ve Lehnardt, *From Mercenaries to Market*, s. 1; Percy, "Morality and Regulation", s. 12, 24; Singer, *Corporate Warriors*, s. 37.

35 McIntyre ve Weiss, "Weak Governments in Search of Strength", s. 67; Singer, *Corporate Warriors*, s. 37.

36 Paralı asker konusunu ele alan 1977 tarihli Birinci Ek Protokol, 47. madde.

37 Bu, 1989'da imzaya açılan ama sayısız görüşmelerden sonra ancak 2001'de yürürlüğe konabilmiş bir BM konvansiyonudur.

38 Avant, *Market for Force*, s. 231.

39 O'Brien, "What Should and What Should Not Be Regulated?", s. 34-35; Singer, *Corporate Warriors*, s. 41.

nümüz taşeronları *bireysel* paralı askerler değildirler, ticari girişimcilere dönüşmüşlerdir, dolayısıyla herhangi bir girişimci gibi icra kurulu başkanları, hissedarları vb. olur.[40] Analistler özel askerî şirketlerin "kurumsallaşması"[41] ile birlikte bugünün taşeronlarının yasal hükümetler[42] tarafından istihdam edildiğinin ve onların ebeveyn devletleri[43] tarafından onaylandığının da altını çizerler. Hepsi bir arada, ortadaki sav modern taşeronların "piyasa odaklı", "devlet destekli", dolayısıyla yasal oldukları yönündedir.

Öte yandan bazılarına göre, "paralı asker" terimiyle ilgili problem daha analitiktir. Örneğin, Avant bu tanımlamayı kullanmaktan sakınır, çünkü kaypak bir terimdir, Hesseli askerlerden Soğuk Savaş yıllarında ortalıkta kol gezen maceraperestlere kadar hemen her şeyi betimlemek için ifade edilir. Avant, bu durumun terimi analitik açıdan elverişsiz kıldığını söyler.[44]

Paralı asker yaftasının bırakılmasından yana başka bir argüman daha vardır. Buna göre günümüz özel şirketlerinin, önceki çağların "paralı askerleri" tarafından yapılanları yapmak istemedikleri ileri sürülür. Avant'ın yazdığı gibi, "bugünün özel güvenlik şirketleri (ÖGŞ) öyle çok piyade bulundurmazlar, daha çok yerel kuvvetlerin destekçisi, eğitimcisi ve kuvvet çarpanları olarak hareket ederler." Diğer bir deyişle, (çoğu) taşeronların muharip harekâtlara karışmamasının, geleneksel paralı askerlerle modern taşeronlar arasındaki ayrımı doğruladığı varsayılır. Ancak bu varsayımla ilgili en az iki problem bulunur. Bir yandan, sayıları az olsa da bazı özel askerlik şirketleri muharebeye katılır. Diğer yandan da muharip olmayan işlevler de en az diğerleri kadar askeridirler. Bunun tek nedeni (neredeyse) sadece ulusal silahlı kuvvetler tarafından yerine getirilecek askerî işlevlerde kullanılmaları değil, aynı zamanda hem lojistik desteğin hem eğitimin fiilî çatışmayı kolaylaştırmak için verilmesidir.

Endüstriyi parçalarına ayırmak

Akademik kaynaklarda aktif/silahlı/saldırı hizmetlerini pasif/silahsız/savunma hizmetlerinden, ayrıca onları sağlayan şirketleri birbirinden ayrı tutmaya

40 Chesterman ve Lehnardt, *From Mercenaries to Market*, s. 7; Singer, *Corporate Warriors*, s. 45-46.

41 Singer, *Corporate Warriors*, s. 40.

42 Ancak muhakkak böyle olması gerekmez. Singer özel askerî şirketlerin asiler, uyuşturucu kartelleri ve hatta cihatçı gruplar için çalıştıklarına işaret eder, bu sonuncusu 1990'ların sonunda Britanyalı bir askerî şirketten çarpışma teknikleri ve patlayıcılar konusunda askerî eğitim almışlardır: Singer, *Corporate Warriors*, s. 181, 220.

43 Bu da aşırı genellemedir. Güney Afrika hükümeti 1998'de mevzuat gereğince özel askerî şirketleri yasadışı kılma yoluna gitmişti, Lehnhardt, "Private Military Companies and State Responsibility", s. 139.

44 Avant, *The Market for Force*, s. 30.

yönelik güçlü bir eğilim olduğu hemen göze çarpar. Bu ayrım muharip olan ve olmayan hizmetlerle şirketler arasındaki karşıtlıktan ibarettir. O'Brien'ın *From Mercenaries to Market* çalışmasına katkısı tipik bir örnek sergiler. O'Brien burada "stratejik görünümü değiştirmeyi hedefleyen kısa operasyonlar ve sadece vurucu darbe indiren en dar anlamıyla yerel" operasyonlar arasında ayrım yapmaktadır (s. 40). İlk kategori "bir ayaklanmayı bastırma, savaşı sonlandırma, barış sağlayacak veya barışı uygulayacak operasyonlar yürütme, kuşatma altındaki bir hükümeti kurtarma" harekâtlarını içine alır (s. 38), oysa ikincisi "ulaşım, kuvvetleri profesyonelleştirme eğitimi, yardımcı sağlık hizmetleri, fiziksel güvenlik, insani yardım, konvoyların korunması, idare ve lojistik" gibi "cephe gerisi" hizmetleri kapsamaktadır (s. 40, n. 13). Bu da sırasıyla özel askerî şirketler (ÖAŞ'ler) ile özel güvenlik şirketleri (ÖGŞ'ler) arasında sık yapılan ayrıma denk düşer. O'Brien'a göre, stratejik manzarayı değiştirmeyi hedefleyen şirketler –ÖAŞ'ler– endüstri içerisinde atipik olarak görülürken, (s. 29), ÖGŞ'ler artık "norm" olarak kabul edilmektedir (s. 35). Endüstrinin muharebe dışı, güvenlik hizmeti sağlayıcılığına evrildiğinin ileri sürülmesi akademik kaynaklara özgüdür. Oysa problemin kaynağı, benzer bir tipolojiye başvurduğu anlaşılan Percy'nin yanı sıra O'Brian'ın da kabul ettiği gibi, Irak'ta sözleşme pratiğinin önerilen ayrım karşısında büyük sorunlar çıkarmasıdır. Bu da silahlanmış ve Irak'ta bazen çatışma benzeri operasyonlara dahil olan "güvenlik" firmalarının orada bulunmasının kategori altına alınmalarını sıkıntıya sokmasından ileri gelmektedir.[45]

Aynısı, özel askerî endüstriyi sınıflandırmaya çalışan Avant için de geçerlidir. Avant aynı firmanın farklı müşterilere farklı türde hizmetler sağladığına işaret ederek, böylece firmaya dayalı sınıflandırmanın inandırıcı olmadığını söyler. Onun yerine önerdiği, sözleşmelerin analiz birimi olarak ele alınmasıdır (s. 17). Daha sonra operasyon desteği, askerî eğitim ve lojistik destek gibi askerî hizmet ("dış güvenlik hizmetleri") içeren sözleşmeleri, saha güvenliği, istihbarat ve suç önleme gibi kolluk işlevleri ("iç güvenlik hizmetleri") sağlayanlardan ayrı tutar (s. 16-21). Buna rağmen iki işlev grubu arasında gri bir alan bulunduğunu da kabul etmektedir. Kontrgerilla hizmetlerini kapsayan sözleşmelerin böyle olduğunu yazmıştır. Bu tarz sözleşmelere göre faaliyet yürüten şirketler ayaklanan topluluklara silahla karşılık verirler. İlginç olan Avant'ın burada Blackwater'dan söz etmesidir. Blackwater'ın Irak'ta daha çok saha ve konvoy güvenliğini sağladığını göz önünde tutarsak, yaptığı sözleşmeler de doğal olarak kolluk işlevleri kategorisine girecektir. Oysa gerçekte, şirket Iraklı isyancılara yönelik "muharebeden ayrı tutulmayacak şekilde" saldırılara dahil olmuştur (s. 21-22). Bu nokta yoldan çıkma

45 O'Brien, "What Should and What Should Not Be Regulated?", s. 35; Percy, "Morality and Regulation", s. 12-14.

anlamına gelmez, tam tersine Irak'ta askerlik şirketlerinin varlığı "kolluk ve çatışma arasındaki çizginin bulandığını" gözler önüne sermektedir (s. 22).

Corporate Warriors çalışmasında önerilen sınıflandırmanın daha umut verici olduğu görülmektedir. Singer, askerlik şirketlerinin sağladığı hizmetleri aktif/pasif, silahlı/silahsız, saldırı/savunma gibi ikili karşıtlıklarla ayırt etmenin iki önemli sebepten ötürü iyi sonuç vermediğini düşünür: Bir kere zıt görünen ikilikler arasında genellikle geçişler ve bazen örtüşmeler olduğu gözden kaçar; ikincisi de köhnemiş bir "savaş" anlayışını temel alırlar, örneğin silahlanmış olmak ya da olmamak bugün artık pek fark etmez (s. 89-90). Aynı zamanda bu tür sınıflandırmalar, ikili karşıtlıklarda ikinci terimlerin nedense askerlik pratiğinde daha az önem taşıdığı fikrini uyandırmaktadır; oysa bu, Singer'a göre yanlış bir varsayım olur, sözde pasif veya silahsız faaliyet de eşit ölçüde "stratejik sonuçlar" doğurabilir (s. 89). Singer onun yerine askerî şirketler için üç ayaklı bir tipoloji önerir: silahlı kuvvet sağlayan firmalar, silahlı kuvvet danışmanlık firmaları ve silahlı kuvvet destek firmaları.

Silahlı kuvvet sağlayan firmalar ya yerine getirme ya da komuta etme şeklinde tam anlamıyla muharip hizmetler satarlar; ayrıca sözleşmeye ve mevcut vaziyete bağlı olarak "özerk taktik askerî birimler" veya müşteri ülkeye kamu güçlerini takviye edecek daha küçük, özel birimler sağlarlar (s. 92-93). Bunlara en iyi örnek, 1990'larda silahlı isyancıları geri püskürtmede Sierra Leone ve Angola hükümetlerine verdikleri destek sayesinde manşetlerden inmeyen (Güney Afrikalı) Executive Outcomes ile (Britanyalı) Sandline International şirketleridir. Singer çalışmasında, muhtemelen bugüne dek görülen en aykırı özelleşmiş askerî firma olan Executive Outcomes örneğini mercek altına yatırır, onun anlattıklarını okuyunca Sierra Leone ve Angola'da yürütülen operasyonların neden bu denli rahatsızlık yarattığını kolaylıkla görebiliriz. Bir kere, özel yabancı bir aktörün başkasının "savaşı" için vuruşan taraf olarak müdahalesi günümüz gözlemcilerini öfkelendirmişti. İkincisi de Executive Outcomes yalnızca apartheid rejiminin kanlı özel operasyon personelini işe alıyordu (s. 102-103). Üçüncü bir husus, finans sıkıntısı içindeki Sierra Leone ve Angola hükümetleri aslında firmanın hizmetlerinin karşılığında nakit veya taksitli ödeme yapamıyorlardı; onun yerine petrol ve maden ruhsatlarıyla Executive Outcomes şirketine dolaylı ödeme yapılırdı, dolaylı olmasının nedeni maden imtiyazlarının Branch-Heritage Group adındaki kardeş şirkete verilmesiydi (s. 104-105, 109, 117).

Analistlerin çoğunun Executive Outcomes vakasına yoldan çıkmışlık örneği olarak baktıklarını gözleriz; şirketin kapanmasından fazla anlam çıkarmaya çalışır gibidirler. Sanki şirketin kendini tasfiye etme kararını (1999) endüstrinin olgunlaştığının ve uluslararası sahnenin saygın (hepsinden önemlisi çatışma dışı) bir oyuncusuna dönüştüğünün işareti olarak görür-

ler. Diğer yandan, Singer konuya başka bir ışık tutuyor, çünkü diyor, firmanın kapanması hiçbir şekilde faaliyet gösteren bunca firma arasında hâlâ capcanlı ayakta duran silahlı kuvvet sağlayıcı sektörün sonu anlamına gelmez (s. 118). Üstelik bazı kimselerin aksine, Singer sağlayıcı firmaların artık Üçüncü Dünya'nın "devrik devletleri" tarafından kullanıldığını kastetmiyor. Bilakis, Irak'ta işbaşında olan ABD tarafından istihdam edilmiş sağlayıcı firmaların "konvoy eskortlarını, kilit üslerle işyerlerini ve tesisleri, isyancıların saldırılarından koruma" görevini yerine getirdiklerini yazarken, bu firmalar arasında Blackwater'ı da sayıyor (s. 248).

Singer'ın tipolojisine dönersek, ikinci tipteki danışmanlık firmaları ordulara askerî bilgi ve eğitim sağlamaktadır (s. 95-96). Singer danışmanlık firmalarının fiilen muharebeye katılmasalar bile sağladıkları hizmetlerin, Hırvat kuvvetlerinin ABD firması (MPRI) tarafından eğitilmesinin nihayetinde bölgedeki dengeleri değiştirdiği Balkanlar'da görüldüğü üzere, nice bölgesel düşmanlıklara stratejik darbe vurduğuna parmak basmıştır (s. 95). Singer, kadrolarını "ABD silahlı kuvvetler personelinden emekli olmuş yüksek rütbeli"lerle doldurmuş, kamuoyunca çok bilindik bir Amerikan şirketi olan MPRI üstünde yoğunlaşmıştı (s. 119). MPRI gerek ABD gerekse yabancı silahlı kuvvetleriyle çok sayıda (hem analiz hem yürütmeye ilişkin) sözleşme imzalamıştı. MPRI ile ilgili acayiplik hem hükümetle hem de silahlı kuvvetlerin halihazırdaki kadrolarıyla kurduğu yakın bağlardı, bu da firmayı "ABD silahlı kuvvetlerinin özel bir uzantısı" haline getiriyordu (s. 121). Bir de kendi koydukları şirket politikaları vardı elbet: ABD dış politikasının hedeflerine uygun düşmedikçe yabancı bir müşteri için asla çalışmama kuralı bile şirketi hükümete sevimli göstermeye yetmiş, karşılığında, iddia edildiğine göre, bazı yabancı müttefiklere tavsiye edilmişti (s. 119, 121).

Son olarak silahlı kuvvet destek firmaları "lojistik, istihbarat, teknik destek, malzeme ve ulaşım gibi ölümcül olmayan yardımlar" sağlayarak sahadaki askerlere destek sağlar (s. 97). Bunların çoğu işe inşaat mühendisliği firması olarak başlamıştı, sonradan faaliyetlerini çeşitlendirerek askerî hizmetler veriyorlardı (s. 136). Destek firmaları askerî hizmetlerin en geniş sektörünü oluştururlar (s. 97). Bu, ulusal silahlı kuvvetler lojistik birimlerinin küçülmesi ve neredeyse eşzamanlı olarak çokuluslu operasyonların ani artışının bir araya gelmesinin sonucudur (s. 97, 147). Özellikle, 1990'ların başında "kaynakları yetersiz" olan ve Afrika, Ortadoğu ve Balkanlar'a yapılan sevkiyatlarla "fazla yayılan" ABD silahlı kuvvetleri açısından böyle olmuştur (s. 147). Singer, özelleşmiş askerî hizmetler konusunda yapılan çalışmaların çoğunda bu üçüncü tip firmaların incelenmediğine, çünkü destek sektörünün sağladığı hizmeti "geleneksel taşeronlar" tarafından sağlanan alışıldık hizmetten farklı görmediklerine işaret ediyor (s. 97). Singer böyle bakmaz, des-

tek firmalarının yaptıkları "paralı askerlere daha az" benzer görünebilir, fakat sağladıkları hizmetler askerî görevlerin kaçınılmaz bir parçası olduğuna göre neresinden bakılırsa bakılsın "askerî" niteliktedir (s. 97, 145-146). Singer bu noktada, 1990'larda Ruanda'dan Kosova'ya kadar her yerde ABD kuvvetlerine eşlik eden Amerika'nın gözde lojistik destek firması Brown & Root Services'i (BRS) örnek gösterir. "Teröre karşı savaş" yaklaşımıyla birlikte BRS birtakım kazançlı ihaleler almıştı, bunlardan biri de Orta Asya'da bir askerî üs inşaatıydı, ama aynı zamanda Küba'daki Guantanamo toplama kampının kurulmasına da yardım etti (s. 146). Daha sonra şirket (bugünkü adıyla KBR) Irak'ta, toplam değerinin yaklaşık 20,1 milyar dolar olduğu tahmin edilen bir dizi lojistik ihale aldı (s. 246-247).

Bir sonraki başlığa geçmeden önce, Blackwater hakkında birkaç söz etmeye değer, ne de olsa sınıflandırmaya ilişkin tartışmalarda öne çıkar. Blackwater gerçekte atipik bir örnek, çünkü çatışmaya giren askerî şirketler, meşru ve saygın firmalar olarak tanınma arzusuyla genellikle bunu inkâr etmek için elinden geleni ardına koymazken, Blackwater oynadığı askerî rolle övünmektedir. Blackwater şirketinin Irak'taki tarihçesini, ilki 2003 yılında, şirket geçici koalisyon yönetimi başkanı Paul Bremer'in özel güvenliği için alınmış iyi bilindik birkaç güvenlik ihalesi aydınlatır.[46] Onun peşinden gelen diğer ihalelerin sonucunda Blackwater "bölgedeki en az beş ABD işgal karargâhı" için güvenlik sağlamayı üstlenmişti.[47] Bu sözleşmeler süresince Blackwater pek çok kuşkulu olaya karıştı, bunların hepsinde Irak halkı sivil kayıplar vermişti; böylece şirkete görevi kötüye kullandığı suçlamaları yöneltildi. Şirketin patronu Eric Prince ve avukatları defalarca Kongre komisyonlarının önünde ifade verdiler; savunmalarını Blackwater'ın ABD silahlı kuvvetlerinin parçası olduğu noktasına dayandırmışlardı. Onlara göre Blackwater çalışanları kovuşturmadan muaftılar, çünkü sorumlu tutulacak olurlarsa, bu sonuç "ülkenin savaşma kapasitesini" sakatlardı (s. 57, 300-301). Bununla birlikte şirket zedelenen imajını düzeltemedi ve 2009 yılında yeniden markalaşma çabasının bir parçası olarak adını değiştirdi (artık Xe Limited diye anılıyor).

Çalışanlar

Her bakımdan istihdam biçimi olarak askerî ihalelerin burada masaya yatırdığımız çalışmalarda fazla dikkat çektiğini söylemek güç. Tam tersine, bu konu büyük ölçüde ihmal edilmiş veya başka kaygıların gerisinde kalmıştır. Örneğin, Avant konuya kısaca birkaç kez ama çok sınırlı biçimde değinir. Özelleşmenin sosyal denetim üstündeki etkilerini belirlemede taşeronla-

46 Scahill, *Blackwater*, s. 133.

47 *A.g.e.*, s. 186

rın geçmişinin önem taşıdığını, çünkü eğer şirketler eski askerleri, dolayısıyla insan hakları, hukuk kuralları ve benzeri ilkelere aşina kimseleri istihdam ediyorsa, kuvvetlerin özelleşmesinde böyle değerlere bağlı kalınmasının çok daha yüksek bir ihtimal olduğunu ileri sürer (s. 60, 110-111, 130-131, 133). Onun dışında yaklaşık üç yüz sayfalık kitabında işgücünün bileşimi veya çalışma koşullarının başka herhangi bir boyutunu ele almamıştır.

Ancak bu, kitaplardan işin içyüzünü hiç öğrenemediğimiz anlamına gelmez. Örneğin, istihdam tiplerine ilişkin bazı bilgiler vardır. Singer, çok az sayıda devamlı, tam gün çalışanları olduğu için özelleşmiş askerî firmalara "sanal şirketler" adını vermiştir; sözleşmeler imzalanırken pozisyonlar, nitelikli personel veritabanlarından doldurulur; bu veritabanları da ilanlardan elde edilir.[48] Veritabanları kapalı değildir; eski bir özel operasyon görevlisi birçok şirketin veritabanında yer alabilir, sözleşmeli olarak Blackwater için, daha sonra da başka bir sözleşmeyle Triple Canopy için çalışabilir.

Veritabanları veya ait oldukları kimseler hakkında fazla bilgi bulunmaz. Scahill'in belirttiğine göre, Blackwater'ın veritabanında yer alanların sayısı 21.000 kadardır (s. 433). Singer ise MPRI'ın veritabanında beklemede olan 12.500 personelin % 95'inin ABD silahlı kuvvetlerinin eski subayları olduğundan söz eder (s. 120). Singer, daha genel anlamda, veritabanlarındaki nitelikli kişilerin ağırlıklı olarak dünyanın dört bir tarafından, kimi emekli olmuş kimi ordusundan ayrılmış ya da küçülme sonucunda açıkta kalmış, yirmili ya da otuzlu yaşlarında eski askerler olduklarını yazıyor (s. 76). Gençlerin silahlı kuvvetlerden ayrılma ve özel şirketlerde çalışma gerekçesini her ne kadar düşük ücretlere veya "azalan itibara" bağlasa (s. 77) da aynı zamanda bu yeni endüstrinin "geçmişteki uygunsuz davranışlarından ötürü devletin silahlı kuvvetlerinden atılmış [...] kişiler için istihdam fırsatı sunmakta" olduğundan da söz etmiştir (s. 221).

ABD, Birleşik Krallık ve Güney Afrika'dan gelen eski askerlerin öne çıktığını biliyoruz. Bu insanların çoğunun kendi ülkelerinin şirketleri için çalıştıklarını varsayacak gerekçelerimiz var. Fakat bir yandan da bu insanların gayriresmî yollarla eski silah arkadaşlarının sayesinde iş buldukları veya şirketin veritabanına girdikleri de ileri sürülebilir. Fijili, Ürdünlü, Kolombiyalı, Şilili gibi geri kalanlara gelince, onların bu şirketlerle nasıl bağ kurduklarını sormak gerekir. Göründüğü kadarıyla eski askerleri işe alıp onları özel askerî firmalarla tanıştıran birtakım aracılar var. En azından Irak'ta Blackwater için çalışan Şilili eski komandolar için durum böyle. Scahill de eski bir ordu subayının kurduğu Grupo Tactico adlı şirketin eski askerlerle Blackwater arasında teması sağladığını belirtmektedir (2008: 246-265).

Şimdiye dek konvoy, saha veya kişisel güvenliği sağlayan seçkin güven-

48 Avant, *The Market for Force*, s. 15-16; Singer, *Corporate Warriors*, s. 75.

lik personelinden söz ediyorduk. Bunlar bordrolu kimselerdir, ayrıca Singer'a kulak verirsek, "ordu veya polis teşkilatında görev yapanlardan iki ila on kat fazla maaş" alırlar (2008: 74). Scahill'in kitabı, milliyete bağlı olarak ücretler arasında büyük bir uçurum olduğu izlenimini uyandırır; örneğin Latin Amerikalılar arasında en pahalısının Şilili eski askerler oldukları görülür. Scahill'e göre bunun nedeni Pinochet'nin diktatörlüğünde deneyim kazanmış olmalarıdır.

Seçkin güvenlik personeli Irak'ta iş yapan taşeronların ancak küçük bir azınlığıdır. Bulaşık veya çamaşır yıkama işlerini gören düşük ücretli, vasıfsız pozisyonları dolduran binlerce insan var. Carafano, Irak'taki bu taşeronlar arasında ABD yurttaşı olanların % 20'nin altında kaldığına işaret etmektedir (s. 67). Geri kalanların çoğu Iraklı da değildir. Örneğin, 2005 yılında KBR çalışanlarının çoğunluğu Filipinliler başta olmak üzere "üçüncü tarafın uyruğu" olarak gösterilmişlerdi. Sözde üçüncü bir devletin uyruğundakiler "daha fazla istismar ve suistimal riski" taşıdıkları için yazarı daha çok kaygılandırmıştır (s. 109).

Bu konunun kamuoyunun dikkatini çekmesi, Irak'ta bulunan ABD askerî üslerinde çalışan Nepalli vasıfsız işçilerle ilgili *Chicago Tribune*'den Cam Simpson'ın 2005 yılındaki haberiyle oldu. İşçiler Ortadoğu firmalarıyla iş yapan simsarlar tarafından KBR'nin işlettiği üsler için Nepal'de işe alınmışlardı, aslında Ortadoğulu simsarlar KBR şirketinin alt taşeronlarıydı. Nepal'den gelenlerin çoğuna nereye gittikleri konusunda yanlış bilgi verilmişti: Irak'taki askerî üslerde çalışacaklarından habersizdiler. Gelgelelim, çekip gidemezlerdi, yalnızca Nepalli simsarlara borçlandırılmakla kalmamış, aynı zamanda pasaportlarını da Ortadoğulu simsarlara teslim etmişlerdi. Haberde, bunun insan kaçakçılığı olduğu (sadece Nepal hükümetinin yurttaşlarına Irak'ta çalışma yasağı koyduğu için değil) ve işe alımın alt taşeronlar tarafından yapıldığı gerekçesiyle KBR'nin de sorumluluğu üstlenmediği belirtiliyordu.

Irak'ta taşeron olarak çalışan üçüncü ülke uyruğundaki insanların içine düştüğü durum öyle acil bir sorundur ki, kötü nam salmış Blackwater'ın öncülüğünde kurulan endüstri derneği, Uluslararası Barış Operasyonları Derneği (IPOA), konuyu kendi iş ahlâkı tüzüğüne dahil etmiş, potansiyel çalışanlara yapacakları işin niteliği hakkında ayrıntılı bilgi verilmesi, "saygılı ve onurlu muamele görmeleri", sadece milliyetleri nedeniyle daha düşük ücret ödenmemesi ve diledikleri zaman işten çıkmakta serbest olmaları gerektiği kuralını getirmiştir.[49]

Son bir nokta: Sözleşmeli çalışanların sendikaya üye olmamaları hiç de şaşırtıcı değildir.[50]

49 Carafano, *Private Sector, Public Wars*, s. 110.

50 Singer, *Corporate Warriors*, s. 200, n. 20.

Özelleşen ne?

Özelleşmeye uygun olan ve olmayan askerî işlevleri birbirinden ayıran kesin bir çizgi var mı? Bu soruya birkaç adımda yanıt verilebilir. Öncelikle, doğası gereği hükümete ait, dolayısıyla taşerona devredilmemesi gereken işlevler olup olmadığını sormalıyız. Örneğin, muharip işlevleri pekâlâ bunlardan sayabiliriz. Irak'ta özel şirketlerin çatışmaya girdiklerine ilişkin basın, politikacılar ve analistler tarafından yöneltilen sayısız suçlamalar olmuştur. ABD Savunma Bakanlığı yanıt vermekte gecikmemiş, "ÖGŞ'lerden, *doğası gereği askerî işlevleri* yerine getirmek üzere yararlanılmadığı ve taşeronlardan, askerleri *saldırı eylemleri* gerçekleştirmek için serbest bırakmak üzere yararlanıldığı" açıklamasını yapmıştı.[51] Aynı şekilde Pentagon yönetmelikleri de özel taşeronların ancak özsavunmada veya "büyükelçilik personelini koruma gibi güvenlik görevlerini icra ederken sözleşmede yer alan görevleriyle uyumlu ihtiyaç" doğarsa "öldürücü güç" kullanabilecekleri koşulunu getirir; ne var ki "önleyici saldırı" böyle bir görev kapsamında görülmez, çünkü doğası gereği devlet faaliyetidir.[52] Bu bakımdan hemen her türlü –ama belli ki hepsi değil– saldırı eylemi taşeronların yetkisi dışında tutulmuştur. Fakat buradaki problem, Irak'ta personel ve saha güvenliğini sağlama gibi işlevlerin gerçekten özelleşmesi ve çoğu zaman saldırıyı, savunmadan ayırmanın güçlüğüdür, çünkü burası klasik anlamda bilinen bir savaş alanı değildir. Lehnardt'ın ileri sürdüğü gibi,[53] cephe hattının kesin çizgilerle belirlenmediği Irak gibi "düşük yoğunluklu çatışma" alanlarında "bireylerle binaları korurken "düşmanlıklara kapılmak çok kolay" olabilir. İşte bundan dolayı ÖAŞ'ler ve ÖGŞ'ler arasındaki karşıt mevzileri korumak zordur.

İkincisi, bazı işlevler ticari sektörün eline bırakılmayacak kadar yaşamsal veya stratejik olabilir. Ne de olsa ulusal silahlı kuvvetlerin belli bir ölçüye dek kendine yettiği ileri sürülebilir. Bunun, başlıca kaygılardan biri olduğu görülür, çünkü askerî öğreti gereğince,

> ABD silahlı kuvvetleri sadece "acil-elzem destek" işlevi görmeyen hizmetleri özel sektöre devredebilir; bu da söz konusu işlevlerin, eğer derhal yerine getirilemiyorlarsa, silahlı kuvvetlerin seferberliğine ve savaş harekâtlarını zedelememesi şartına bağlıdır.[54]

Singer yine de Pentagon'un belli yaşamsal işlevleri özel sektöre devrettiğini iddia eder. Silah tedarikini ele alırken, ordu her ne kadar "tanıtımından

51 Lehnhardt, "Private Military Companies and State Responsibility", s. 147, vurguyu biz ekledik.

52 Carafano, *Private Sector, Public Wars*, s. 48.

53 Lehnhardt, "Private Military Companies and State Responsibility", s. 148.

54 Singer, *Corporate Warriors*, s. 162.

sonraki 12 ay içerisinde yeni silah sistemlerinin bakımı ve çalıştırılmasında kendine yeter hale gelmek zorunda olsa" bile gerçekte, silahların kullanımı ve bakımı taşerona verilmektedir.[55] Böylece silahlı kuvvetler bu yaşamsal işlevde özel şirketlere bağımlı olurlar. Nihayetinde, belirli işlevlerin özel sektöre devrinin fazla riskli olduğu tahmin edilebilir, çünkü istismara açık olabilirler. Ebu Gureyb'i ele alalım. Olayı hatırlatırken Isenberg mahkûmların sorguya çekilmesi gibi görevlerin "taşerona teslim edilmeyecek derecede hassas" olduklarını iddia eder; bu nedenle devlete ait bir işlev olarak kalması gerekir.[56] Kuşkusuz gerçeklik bambaşkadır. Toparlarsak, askerî öğretide neyin taşerona devredilmeyeceğine ilişkin bir anlayış olsa bile bu çoktan çiğnenmiştir.

Silahlı kuvvet mensupları, akademisyenler ve gazeteciler sözleşme kapsamında yaşanan geçmiş deneyimlerin özel sektöre aşırı işlev devrinin büyük bir sorun yarattığından yakınırken, endüstri yeni ufuklara doğru ilerlemektedir. Blackwater'ı ele alalım, Scahill şirketin en büyük çıkarının göç ve sınır güvenliği olduğunu yazar. Hep olduğu gibi burada şirket sınır eğitimi programlarının özel sektöre devredilmesini isteyen yeni muhafazakâr siyasal gündemle uyum içinde çalışır (s. 401-5). Diğer yandan, Blackwater faaliyetlerini çeşitlendirerek barış gücü olmayı arzulayarak NATO veya BM tarafından kiralanmayı umut etmektedir; şirket Darfur'a sevk edilmesine ilişkin ayrıntılı dilekçesini Birleşmiş Milletler'e çoktan sunmuştu (s. 411-20). Bu arada büyük önem taşıyan bir gelişme yaşandı, Katrina Kasırgası'nın ardından, federal yeniden yapılanma projelerini koruması için İç Güvenlik Bakanlığı'yla imzaladığı sözleşme gereğince Blackwater ilk kez ABD topraklarına sevk edildi (s. 60-61, 392-400). Sadece Blackwater yoktu, New Orleans'ta başka askerlik şirketleri de bulunuyordu, bütün çalışanları tam silahlı ve tam teçhizatlıydı.

55 *A.g.e.*

56 Isenberg, "A Government in Search of Cover", s. 92.

KAYNAKÇA

Aaronsohn, Lexander, *Türk Ordusuyla Filistin'de: Bir Yahudi Askerin I. Dünya Savaşı Notları*, çev. Necmettin Alkan (Istanbul, *Selis Kitapevi*, 2003).

Adams, R. J. Q. ve P. P. Poirer, *The Conscription Controversy in Great Britain 1900-1918* (Basingstoke, 1987).

Adams, S., "The Gentry of North Wales and the Earl of Leicester's Expedition to the Netherlands, 1585-6", *Welsh History Review*, 7 (1974), s. 129-147.

Adams, S., "Military Obligations of Leasehold Tenants in Lancastrian Denbigh: A Footnote", *Transactions of Denbighshire Historical Society*, 24 (1975), s. 205-208.

Adamson, Lorne, "The Mughal Armies: A Re-appraisal", *Journal of the Bihar Research Society*, 59 (1973), s. 138-144.

Adanır, Fikret, "Non-Muslims in the Ottoman Army and the Ottoman Defeat in the Balkan War of 1913-1913", Ronald G. Suny, Fatma M. Göçek ve Norman M. Naimark (ed.), *A Question of Genocide: Armenians and Turks at the End of the Ottoman Empire* (Oxford, 2011), s. 113-125. [*Soykırım Meselesi - Osmanlı Imparatorluğu'nun Son Döneminde Ermeniler ve Türkler*, çev. Akın Emre Pilgir, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015].

Aebersold, R., *Die Militärpolitik des Kantons Solothurn in der Restaurationszeit 1814-1831* (Solothurn, 1975).

Aellig, J. J., *Die Aufhebung der schweizerischen Söldnerdienste im Meinungskampf des neunzehten Jahrhunderts* (Basel [vb.], 1954).

Ágoston, Gábor, "Empires and Warfare in East-Central Europe, 1550-1750: The Ottoman-Habsburg Rivalry and Military Transformation", Frank Tallett ve D. J. B. Trim (ed.), *European Warfare 1350-1750* (Cambridge, 2010), s. 110-134.

Ágoston, Gábor, "Military Transformation in the Ottoman Empire and Russia, 1500-1800", *Kritika*, 12, 2 (2011), s. 281-319.

Aharoni, Reuven, *The Pasha's Bedouin: Tribes and State in the Egypt of Mehemet Ali, 1805-1848* (Londra, 2007).

The Ain-i-Akbari (A Gazetteer and Administrative Manual of Akbar's Empire and part History of India) Abul Fazl, cilt 1, İngilizce'den çeviren H. Blochmann, düzenleyen Lieut.-Col. D. C. Phillott, 2 ve 3. Cilt, çev. Col. H. S. Jarrett, düzelten ve genişleten Jadunath Sarkar (yeniden basım, Kalkūta, 1993).

The Akbar-Nama, Abul Fazl, cilt 3, çev. H. Beveridge (1921, yeniden basım, New Delhi, 1989).

Akçam, Taner, *"Ermeni Meselesi Hallolunmuştur": Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar* (Istanbul, 2008).

Akgündüz, A., "Kavânîn-i yeniçeriyân-i dergâh-i âli", *Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri*, cilt IX (Istanbul, 1996), s. 127-367.

Aksan, Virginia H., "Locating the Ottomans among Early Modern Empires", *Journal of Early Modern History*, 3 (1999), s. 21-39.

Aksan, Virginia H., "Ottoman Military and Social Transformations, 1826-28: Engagement and Resistance in a Moment of Global Imperialism", Stephen M. Streeter, John C. Weaver ve William D. Coleman (ed.), *Empires and Autonomy: Moments in the History of Globalization* (Vancouver, 2009), s. 61-78.

Aksan, Virginia H., "Ottoman Military Recruitment Strategies in the Late Eighteenth Century", Erik-Jan Zürcher (ed.), *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia, 1775-1925* (Londra [vb.], 1999), s. 21-39, [*Devletin Silahlanması: Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik 1775-1925*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003].

Aksan, Virginia H., "Ottoman War and Warfare: 1453-1812", Jeremy Black (ed.), *War in the Early Modern World: 1450-1815* (1999, yeniden basım, Londra, 2004), s. 147-175.

Aksan, Virginia H., *Ottoman Wars, 1700-1870: An Empire Besieged* (Harlow, 2007). [*Osmanlı Harpleri 1700-1870 - Kuşatılmış Bir Imparatorluk*, çev. Gül Çağalı Güven, İş Bankası Kültür Yayınları, 2010].

Aksan, Virginia H., "Turks and Ottomans Among the Empires: Review Article", *International Journal of Turkish Studies*, 15, 1-2 (2009), s. 103-114.

Aksan, Virginia H., "Whatever Happened to the Janissaries? Mobilization for the 1768-1774 Russo-Ottoman War", *War in History*, 5, 1 (1998), s. 23-36.

Aksan, Virginia H., "Whose Territory and Whose Peasants? Ottoman Boundaries on the Danube in the 1760s", Fred Anscombe (ed.), *The Ottoman Balkans, 1750-1830* (Princeton, 2006), s. 61-86.

Alavi, Seema, *The Sepoys and the Company: Tradition and Transition in Northern Indian Military Culture 1770-1830* (Yeni Delhi, 1995).

Albert, D., "Staat und Gesellschaft, 1500-1745", in M. Spindler (ed.), Handbuch *der Bayerischen Geschichte*, cilt 2 (Münih, 1966), II.

Ales, S., *L'armata sarda e le riforme albertine, 1831-1842* (Roma, 1987).

Ali, M. Athar, "Causes of the Rathor Rebellion of 1679", M. Athar Ali, *Mughal India: Studies in Polity, Ideas, Society, and Culture* (Delhi, 2006), s. 253-261.

Ali, M. Athar, *Mughal India: Studies in Polity, Ideas, Society, and Culture* (Delhi, 2006).

Ali, M. Athar, "Organization of the Nobility: Mansab, Pay, Conditions of Service", Jos J. L. Gommans ve Dirk H. A. Kolff (ed.), *Warfare and Weaponry in South Asia: 1000-1800* (Delhi, 2001), s. 232-274.

Ali, M. Athar, "The Passing of the Empire: The Mughal Case", M. Athar Ali, *Mughal India: Studies in Polity, Ideas, Society, and Culture* (Delhi, 2006), s. 337-349.

Ali, M. Athar, "Political Structures of the Islamic Orient in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", M. Athar Ali, *Mughal India: Studies in Polity, Ideas, Society, and Culture* (Delhi, 2006), s. 94-105.

Ali, M. Athar, "Sulh-i Kul and the Religious Ideas of Akbar", M. Athar Ali, *Mughal India: Studies in Polity, Ideas, Society, and Culture* (Delhi, 2006), s. 158-172.

Ali, M. Athar, "Towards an Interpretation of the Mughal Empire", M. Athar Ali, *Mughal India: Studies in Polity, Ideas, Society, and Culture* (Delhi, 2006), s. 59-73.

'Allāmi, Abu'l Fazl, *The Ā'īn-i Akbarī*, çev. H. Blochmann ve H. S. Jarrett, 2. baskı düzeltisi D. C. Phillott ve Jadunath Sarkar, cilt 3 (1927-1949, yeni baskı, Yeni Delhi, 1977-1978).

Ambashthya, Brahmadeva Prasad, "The Accounts of the Ujjainiyas in Bihar", *Journal of the Bihar Research Society*, 47 (1961), s. 420-440.

Amersfoort, Herman, *Dienstplicht, draagvlak en democratie. Visies op de gewapende burgerdienst in Nederland en Europa sinds de achttiende eeuw* (Lahey, 1995).

Amersfoort, Herman, *Koning en Kanton. De Nederlandse staat en het einde van de Zwitserse krijgsdienst hier te lande 1814-1829* (Lahey, 1988).

Amersfoort, Herman, "Lodewijk Thomson, militair waarnemer", H. Beliën ve diğerleri. (ed.), *In de vaart der volken. Nederlanders rond 1900* (Amsterdam, 1998), s. 98-113.

Amersfoort, Herman, "De strijd om het leger (1813-1840)", C. A. Tamse ve E. Witte (ed.), Staats- *en Natievorming in Willem I's Koninkrijk (1815-1830)* (Brüksel, 1992), s. 186-206.

Amery, L. S., *The Times History of the War in South Africa 1899-1902*, cilt 7 (Londra, 1900-1909).

Anderson, Fred, *Crucible of War: The Seven Years War and the Fate of Empire in British North America, 1754-1766* (New York, 2000).

Anderson, Fred, *A People's Army: Massachusetts Soldiers and Society in the Seven Years' War* (Chapel Hill, NC, 1984).

Anderson, M. S., *War and Society in the Old Regime 1618-1789* (Leicester, 1988).

Anderson, O., "The Growth of Christian Militarism in Mid-Victorian Britain", *English Historical Review*, 84 (1971), s. 46-72.

André, Louis, *Michel Le Tellier et l'organisation de l'armée monarchique* (Paris, 1906).

Anonymous, *Essai sur l'état militaire en 1825. Observations sur le sort actuel des officiers, sousofficiers et soldats de l'armée* (Paris, 1825).

Anonymous, *Trattenimenti militari: della educazione morale e disciplinare del soldato* (Floransa, 1858).

Anscombe, Frederick F., "Albanians and Mountain Bandits", Frederick F. Anscombe (ed.), *The Ottoman Balkans, 1750-1830* (Princeton, 2006), s. 87-133.

Anscombe, Frederick F., "Islam and the Age of Ottoman Reform", *Past & Present*, 208 (Ağustos 2010), s. 159-189.

Appy, Christian G., *Working-Class War: American Combat Soldiers and Vietnam* (Chapel Hill, NC, 1993).

Aquil, Raziuddin, "On Islam and Kufr in the Delhi Sultanate: Towards a Re-interpretation of Ziya' al-Din Barani's Fatawa-i Jahandari", in Rajat Datta (ed.), *Rethinking a Millennium: Perspectives on Indian History from the Eighth to the Eighteenth Century, Essays for Harbans Mukhia* (Delhi, 2008), s. 168-197.

Aquil, Raziuddin, *Sufism, Culture, and Politics: Afghans and Islam in Medieval North India* (Delhi, 2007).

Arches, Pierre, "Aspects sociaux de quelques gardes nationales au début de la Révolution", *Actes du congrès national des sociétés savants* (Rouen-Caen, 1986), s. 255-266.

Arfaioli, M., *The Black Bands of Giovanni: Infantry and Diplomacy during the Italian Wars* (1526-1528) (Pisa, 2005).

Armytage, F. F., *Wars of Queen Victoria's Reign 1837 to 1887* (Londra, 1887).

Arnold-Forster, H. O., *The Army in 1906: A Policy and a Vindication* (Londra, 1906).

Arnold-Foster, H. O., *Military Needs and Military Policy. With an Introduction by Field-Marshall Earl Roberts* (Londra, 1909).

Asch, R. G., "War and State-Building", F. Tallett ve D. J. B. Trim (ed.), *European Warfare*, 1350-1750 (Cambridge, 2010), s. 322-337.

Asquith, S., *The New Model Army* (Londra, 1981).

Athar, Ali, *Military Technology and Warfare in the Sultanate of Delhi* (Delhi, 2006).

Atwell, William, "Ming China and the Emerging World Economy, c. 1470-1650", Denis Twitchett ve Frederick Mote (ed.), *The Cambridge History of China*, cilt VIII, *The Ming Dynasty, 1368-1644*, bölüm 2 (Cambridge, 1998), s. 376-416.

Atwood, R., *The Hessians: Mercenaries from Hessen-Kassel in the American Revolution* (Cambridge, 1980).

Auerbach, Inge, and Otto Fröhlich, Hessische Truppen im Amerikanischen Unabhängigkeitskrieg, vol. III (Marburg, 1976). Auvray, Michel, L'âge des casernes: histoire et mythes du service militaire (La Tour d'Aigues, 1998).

Avant, Deborah D., *The Market for Force: The Consequences of Privatizing Security* (New York, 2005).

Axworthy, Michael, *The Sword of Persia: Nader Shah from Tribal Warrior to Conquering Tyrant* (Londra [vb.], 2006).

Ayalon, D., "Preliminary Remarks on the Mamlûk Military Institution in Islam", V. J. Parry ve M. E. Yapp (ed.), *War, Technology and Society in the Middle East* (Londra, 1975), s. 44-58.

Ayın, Faruk, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askere Alma Kanunları (1839-1914)* (Ankara, 1994).

Aytar, Osman, *Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna* (Istanbul, 1992).

Babur-Nama (Memoirs of Babur), A. S. Beveridge (çev.), orijinal yazarı Zahirud-din Muhammad Babur, *Padshah Ghazi*, cilt 2 (1921, yeni baskı, Delhi, 1989) [*Babürname*, çev. Prof. Reşit Rahmeti Arat, Kabalcı Yayınları, 2006.].

Baer, Marc David, *Honored by the Glory of Islam* (Oxford, 2007) [*4. Mehmet Döneminde Osmanlı Avrupası'nda İhtida ve Fetih*, çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Hill Yayınları, 2010].

Bailey, Beth, *America's Army: Making the All-Volunteer Force* (Cambridge, MA, 2009).

Bailey, Beth, "The Army in the Marketplace: Recruiting the All-Volunteer Force", *Journal of American History*, Haziran 2007, s. 47-74.

Bakker, Christine ve Mirko Sossai (ed.), *Multilevel Regulation of Military and Security Contractors: The Interplay Between International, European and Domestic Norms* (Oxford, 2012).

Balasubramaniam, R., "A Catalogue of Massive Forge-Welded Iron Cannon in India: Part 1", *Journal of the Ordnance Society*, 17 (2005), s. 67-90.

Balcıoğlu, Mustafa, *Belgelerle Milli Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu* (Ankara, 1991).

Ballantyne, R. M., *Blue Lights; or Hot Work in the Soudan* (Londra, 1888).

Ballantyne, R. M., *The Settler and the Savage: A Tale of Peace and War in South Africa* (Londra, 1877).

Barat, Amiya, *The Bengal Native Infantry: Its Organisation and Discipline* (Kalkûta, 1962).

Barkan, Ö. L., "Edirne Askeri Kassamına ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, 3 (1968), s. 1-479.

Barkan, Ö. L., "H. 974-975 (M. 1567-1568) Malî bir Yılına ait bir Osmanlı Bütçesi", *Istanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (IÜİFM)*, 19 (1957-1958), s. 277-332.

Barker, T., "Military Entrepreneurship and Absolutism: Habsburg Models", *Journal of European Studies*, 4 (1974), s. 19-42.

Barkey, Karen| *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective* (Cambridge, MA, 2008) *[Farklılıklar İmparatorluğu Osmanlılar - Bir Karşılaştırmalı Tarih Perspektifi*, çev. Ebru Kılıç, Versus Kitap, 2016].

Barrington, J. T., *England on the Defensive* (Londra, 1881).

Bartlett, C. J., *Defence and Diplomacy: Britain and the Great Powers, 1815-1914* (Manchester, 1993).

Bartlett, T., "Ireland, Empire, and Union, 1690-1801", K. Kenny (ed.), *Ireland and the British Empire* (Oxford, 2004), s. 61-89.

Bartlett, T., "The Irish Soldier in India, 1750-1947", M. Holmes ve D. Holmes (ed.), *Ireland and India: Connections, Comparisons, Contrasts* (Dublin, 1997), s. 12-17.

Bas, F. de, *Prins Frederik der Nederlanden en zijn tijd*, cilt 4 (Schiedam, 1887-1913).

Battaglini, T., *L'organizzazione militare del Regno delle Dite Sicilie da Carlo III all'impresa garibaldina* (Modena, 1940).

Battistelli, F., *T. Ammendola, and L. Greco, Manuale di sociologia militare: con elementi di psicologia sociale* (Milano, 2008).

"The Battle Copper Prints", Berlin Eyalet Kütüphanesi, elektronik yayın, http:// crossasia.org/digital/schlachten-bilder/index/english-start (erişim tarihi: 20 Ekim 2013).

Baumann, Reinhard, "Die deutschen Condottieri. Kriegsunternehmertum zwischen eigenständigem Handeln und 'staatlicher' Bindung im 16. Jahrhundert", Stig Förster ve diğerleri (ed.), *Rückkehr der Condottieri? Krieg und Militär zwischen staatlichem Monopol und Privatisierung: Von der Antike bis zur Gegenwart* (Paderborn, 2010), s. 111-125.

Baumann, Reinhard, *Landsknechte: Ihre Geschichte und Kultur vom Späten mittelalter bis zum dreißigjährigen Krieg* (Münih, 1994).

Baumann, Reinhard, "Protest und Verweigerung in der Zeit der klassischen Söldnerheere", Ulrich Bröckling ve Michael Sikora (ed.), *Armeen und ihre Deserteure* (Göttingen, 1998), s. 16-48.

Bayly, C. A., "Distorted Development: The Ottoman Empire and British India circa 1780-1916", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 27, 2 (2007), s. 112-144.

Beames, Michael, *Peasants and Power: The Whiteboy Movements and Their Control in Pre-Famine Ireland* (New York, 1983).

Beckett, I. F. W., *The Amateur Military Tradition 1558-1945* (Manchester, 1991).

Beckett, I. F. W. (ed.), *The Army and the Curragh Incident 1914* (Londra, 1986).

Beckett, I. F. W., *Riflemen Form: A Study of the Rifle Volunteer Movement 1859-1908* (Aldershot, 1982).

Behic, *Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatinin Izahı* (Istanbul, 1915).

Bein, Amit, "Politics, Military Conscription, and Religious Education in the Late Ottoman Empire", *International Journal of Middle East Studies*, 38 (2006), s. 283-301.

Beldiceanu-Steinherr, I., "La conquête d'Andrinople par les turcs: la pénétration turque en Thrace et la valeur des chroniques ottomans", *Travaux et mémoires* (Paris, 1966), cilt 1, s. 439-461.

Beldiceanu-Steinherr, I., "En marge d'un acte concernant le pengyek et les aqıncı", *Revue des études islamiques*, 38, 1 (Paris, 1969), s. 21-47.

Berger Waldenegg, C. G., "Il ministro della guerra Cesare Ricotti e la politica delle riforme militari", *Ricerche storiche*, 1 (1991), s. 69-97.

Bernoni, D. G., *Manuale del Consiglio di leva: compilato all'appoggio delle leggi, regolamento, appendici, circolari, istruzioni emanate intorno al reclutamento dell'esercito* (Volterra, 1863).

Bernstein, Iver, *The New York City Draft Riots: Their Significance for American Society and Politics in the Age of the Civil War* (New York, 1990).

Bertaud, Jean-Paul, *La revolution armée. Les soldats-citoyens et la Révolution française* (Paris, 1979).

Bertinara, P., "Lo stanziamento dell'esercito italiano in età liberale, 1869-1910", Deputazione di storia patria per l'Umbria (ed.), *Esercito e città dall'unità agli anni Trenta. Convegno nazionale di studi, Spoleto, 11-14 maggio 1988* (Perugia, 1988), s. 5-19.

Beşikçi, Mehmet, *Between Voluntarism and Resistance: The Ottoman Mobilization of Manpower in the First World War* (Leiden, 2012). *[Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği, Mehmet Beşikçi, İş Bankası Kültür Yayınları, 2015].*

Bevaart, W., *De Nederlandse Defensie* (1839-1874) (Lahey, 1993).

Bezzel, Oskar, *Geschichte des kurpfälzischen Heeres von seinen Anfängen bis zur Vereinigung von Kurpfalz und Kurbayern 1777* (Münih, 1925).

Bhargava, M. L., *Hemu and His Times: Afghans versus Mughals* (Delhi, 1991).

Bhattasali, N. K., "Bengal Chiefs' Struggle for Independence in the Reigns of Akbar and Jahangir", *Bengal Past and Present*, 38 (1929), s. 19-47.

Biagini, A., "La riorganizzazione dell'esercito pontificio e gli arruolamenti in Umbria fra il 1815 e il 1848-49", *Rassegna storica del Risorgimento*, 61 (1974), s. 214-225.

Bianchi, Serge ve Roger Dupuy (ed.), *La Garde nationale entre nation et people en armes: mythes et réalités, 1789-1871* (Rennes, 2006).

Bilgrami, Fatima Zehra, "The Mughal Annexation of Sind: A Diplomatic and Military History", Irfan Habib (ed.), *Akbar and His India* (1997, yeniden basım, Delhi, 2002), s. 33-54.

Binkin, Martin ve Shirley J. Bach, *Women and the Military* (Washington, DC, 1977).

Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları (Dr. Mehmet Derviş Kuntman), Metin Özata (ed.) (Ankara, 2009).

Birdal, Mehmet Sinan, *The Holy Roman Empire and the Ottomans: From Global Imperial Power to Absolutist States* (Londra, 2011). [*Kutsal Roma İmparatorluğu ve Osmanlı - Küresel Emperyal İktidardan Mutlakıyetçi Devletlere*, çev. Barış Özkul, İletişim Yayınları, 2017].

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, cilt 1, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi* (Ankara, 1970).

Black, Jeremy, *Beyond the Military Revolution: War in the Seventeenth Century World* (Basingstoke, 2011).

Black, Jeremy, *European Warfare 1660-1815* (New Haven, CT, 1994). [*Top, Tüfek ve Süngü Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, çev. Yavuz Alogan, Kitap Yayınevi, 2003].

Black, Jeremy, *A Military Revolution? Military Change and European Society, 1550-1800* (Basingstoke, 1991).

Blanning, T. C. W., *The French Revolutionary Wars, 1787-1802* (Londra, 1996).

Bloch, M:, *Feudal Society*, cilt 1 (Londra [vb.], 1989). [*Feodal Toplum*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu Batı Yayınları, 2005].

Bodin, Jérôme, *Les Suisses au service de la France de Loius XI à la Légion étrangère* (Paris, 1988).

Bonald, Opinion de M. de Bonald, député de l'Aveyron, Sur le projet de loi relatif au recrutement de l'armée (Paris, 1818).

Bosworth, C. E., "Ghulâm, I: The Caliphate", *Encyclopedia of Islam*, 2. baskı (Leiden, 1978).

Bosworth, C. E., "Ghulâm, II: Persia", *Encyclopedia of Islam*, 2. baskı (Leiden, 1978).

Botti, F., "Note sul pensiero militare italiano da fine secolo XIX all'inizio della prima guerra mondiale. Parte I", *Studi storico-militari* (1985), s. 11-124.

Botti, F., "Note sul pensiero militare italiano da fine secolo XIX all'inizio della prima guerra mondiale. Parte II", *Studi storico-militari* (1986), s. 51-208.

Bourdeille de Brantôme, P. de, *Oeuvres complètes*, L. Lalanne (ed.), cilt 11 (Paris 1864-1882).

Bouthillier, *Rapport sur le recrutement, les engagements, les rengagements et les conges* (Paris, 1790).

Boynton, L., *The Elizabethan Militia*, 1558-1638 (Londra, 1967).

Bozon, M., *Les conscrits* (Paris, 1981).

Bräker, Ulrich, *Lebensgeschichte und Natürliche Ebentheuer des Armen Mannes im Tockenburg, in Ulrich Bräker, Lebensgeschichte und vermischte Schriften*, Andreas Bürgi ve diğerleri (ed.) (Münih, 2000).

Braudel, F., *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, 2 vols (Londra, 1972-1973). [*2. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası 2*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1994].

Brauer, G., *Die Hannoversch-Englischen Subsidienverträge, 1701-1748* (Aalen, 1962).

Brewer, John, *Sinews of Power: War, Money and the English State, 1688-1783* (Londra, 1989).

Brewer, J., J. Gairdner ve R. S. Brodie (ed.), *Letters and Papers, Foreign and Domestic, of the Reign of Henry VIII*, cilt 33 (Londra, 1862-1932).

Briante, P., "L'esercito e le polizie", U. Levra (ed.), *Il Piemonte alle soglie del 1848* (Turin, 1999), s. 223-240.

Bröckling, Ulrich ve Michael Sikora (ed.), *Armeen und ihre Deserteure* (Göttingen, 1998).

Brook, Timothy, *The Confusions of Pleasure: Commerce and Culture in Ming China* (Berkeley, CA, 1998).

Brown, J., "War and the Colonial Relationship: Britain, India, and the War of 1914-18", M. R. D. Foot (ed.), *War and Society* (Londra, 1973), s. 85-106.

Brown, Keith M., *Bloodfeud in Scotland 1573-1625: Violence, Justice and Politics in an Early Modern Society* (Edinburgh, 1986).

Brown, Keith, *Noble Society in Scotland: Wealth, Family and Culture from Reformation to Revolution* (Edinburgh, 2000).

Browning, O., *Wars of the Century and the Development of Military Science* (Londra, 1903).

Bruinessen, Martin van, *Agha, Shaikh and State: The Social and Political Structures of Kurdistan* (Londra, 1992). [*Ağa, Şeyh, Devlet*, çev. Banu Yalkut, İletişim Yayınları, 2015].

Brummett, Palmira, "Imagining the Early Modern Ottoman Space, From World History to Piri Reis", Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman (ed.), *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire* (Cambridge, MA, 2007), s. 15-58. [*Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden* Yazımı, çev. Onur Güneş Ayas, Timaş Tarih/Yayınları, 2011].

Brumwell, Stephen, *Redcoats: The British Soldier and War in the Americas*, 1755-1763 (Cambridge, 2002).

Brunsman, Denver, "The Knowles Atlantic Impressment Riots of the 1740s", *Early American Studies: An Interdisciplinary Journal*, 5, 2 (2007), s. 324-366.

Bryant, Gerald, *The East India Company and Its Army, 1600-1778* (Londra, 1975).

Bührer, Walter, *Der Zürcher Solddienst des 18. Jahrhunderts. Sozial- und wirtschaftliche Aspekte* (Bern [vb.], 1977).

Bulloch, J. M. (ed.), *The House of Gordon* (Aberdeen, 1903).

Burbank, Jane ve Frederick Cooper, *Empires in World History: Power and the Politics of Difference* (Princeton, 2010). [*İmparatorluklar Tarihi-Farklılıkların Yönetimi ve Egemenlik*, çev. Ahmet Aybars Çağlayan, İnkılap Kitabevi, 2012].

Burkhardt, Johannes, *Der Dreißigjährige Krieg* (Frankfurt, 1992).

Burnet, Gilbert, *The Memoires of the Lives and Actions of James and William Dukes of Hamilton and Castleherald etc.* (Londra, 1677).

Burschel, Peter, "Krieg, Staat, Disziplin", *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 48 (1997), s. 640-652.

Burschel, Peter, *Söldner im Nordwestdeutschland des 16. und 17. Jahrhunderts* (Göttingen, 1994).

Büsch, Otto, *Militärsystem und Sozialleben im alten Preußen 1713-1807* (Frankfurt [vb.], 1981, ilk basım yeri Berlin, 1962).

Caciulli, V., "La paga di Marte. Assegni, spese e genere di vita degli ufficiali italiani prima della Grande Guerra", *Rivista di Storia Contemporanea*, 22 (1993), s. 569-595.

Caciulli, V., "Il sistema delle scuole militari in età liberale (1860-1914)", *Ricerche storiche*, 23 (1993), s. 533-567.

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik* (Ankara, 2008).

Cairnes, W. E., *The Absent-Minded War* (Londra, 1900). [Cairnes, W. E.], *The Army from within: By the Author of "An absent-minded War"* (Londra, 1901).

Calà Ulloa, G., *Guerra tra Prussia e Francia. Considerazioni politico-strategiche* (Floransa, 1870).

Calendar of Home Office Papers of the Reign of George III preserved by her Majesty's Public Record Office, düzenleyen Joseph Redington (orijinal baskı, 1878, yeniden basım, Nendeln, Liechtenstein, 1967).

Callwell, C. E., "Introduction", Baron von Freytag-Loringhoven (ed.), *A Nation Trained in Arms or a Militia? Lessons in War from the Past and the Present* (New York, 1918), s. v-xxii.

Callwell, C. E., *Small Wars: A Tactical Textbook for Imperial Soldiers* (Londra, 1896).

Canbakal, Hülya, *Society and Politics in an Ottoman Town: 'Ayntab in the 17th Century* (Leiden, 2007). [*17. Yüzyılda Ayntab-Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, çev. Zeynep Yelçe, İletişim Yayınları, 2009].

Cannan, Fergus, *Galloglass: 1250-1600* (Oxford, 2010).

Canny, Nicholas, "Identity Formation in Ireland: The Emergence of the Anglo-Irish", Nicholas Canny ve Anthony Pagden (ed.), *Colonial Identity in the Atlantic World, 1500-1800* (Princeton, 1987), s. 159-212.

Capellen, Joan Derk van der, *Aan het volk van Nederland: het patriottisch program uit 1781*, düzenleyen ve genişleten H. L. Zwitzer (Amsterdam, 1987).

Capsali, E., *Seder Elyahu Zuta*, A. Schmuelewitz (ed.) (Jerusalem, 1975).

Carafano, James Jay, *Private Sector, Public Wars: Contractors in Combat - Afghanistan, Iraq, and Future Conflicts* (Westport, CT, 2008).

Cardonnel, *Opinion de M. le président de Cardonnel, député du Tarn, Sur le projet de loi relatif au recrutement de l'armée* (Paris, 1818).

Casevitz, Jean, *Une loi manquée: la loi Niel (1866-1868): L'armée française à la veille de la guerre de 1870* (Paris, 1960).

Cavazza, S., *Piccole patrie. Feste popolari tra regione e nazione durante il fascismo* (Bologna, 2003).

Cave, T. S. ve L. Tebbutt, *The British Army and the Business of War* (Londra, 1896).

Cemil, Arif, *Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsusa*, Metin Martı (ed.), ikinci baskı (Istanbul, tarih belirtilmemiş.).

Challener, Richard D., *The French Theory of the Nation in Arms, 1866-1939* (New York, 1965).

Chambers, John Whiteclay II, *To Raise an Army: The Draft Comes to Modern America* (New York, 1987).

Chandler, David G. ve Ian Beckett (ed.), *The Oxford History of the British Army* (Oxford, 1994).

Chandra, Satish, *Parties and Politics at the Mughal Court: 1707-1740* (1959, yeniden basım, Delhi, 1979).

Chattopadhyaya, Haraprasad, *The Sepoy Mutiny, 1857: A Social Study and Analysis* (Kalküta, 1957).

Chekhovich, O. D., *Samarkandskie dokumenti, xv-xvi vv* (Moskova, 1974).

Chesney, G. T., *The Battle of Dorking, being an Account of the German Invasion of England, with the Occupation of London and the Fall of the British Empire* (Londra, 1871, yeni baskı 1914).

Chesterman, Simon ve Chia Lehnardt (ed.), *From Mercenaries to Market: The Rise and Regulation of Private Military Companies* (New York, 2007).

Chickering, R. ve S. Förster, *Great War, Total War: Combat and Mobilization on the Western Front, 1914-1918* (Cambridge, 2000).

Childs, John, *Armies and Warfare in Europe 1648-1789* (New York, 1982).

Childs, John, *The British Army of William III, 1689-1702* (Manchester, 1987).

Childs, John, "The Restoration of the Army 1660-1702", David G. Chandler ve Ian Beckett (ed.), *The Oxford History of the British Army* (Oxford, 1994), s. 46-66.

Churchyard, Thomas, *The Fortunate Farewell to the Most Forward and Noble Earl of Essex* (Londra, 1599), J. Nichols (ed.), *The Progresses and Public Progressions of Queen Elizabeth*, cilt 3 (Londra, 1823), cilt III, s. 433-437.

Ciotti, Bruno, *Du volontaire au conscrit. Les levées d'hommes dans le Puy-de-Dôme pendant la Révolution française*, cilt 2 (Clermond-Ferrand, 2001).

Clarke, G. S., "The German Strategist at Sea", G. S. Clarke ve J. R. Thursfield, *The Navy and the Nation, or Naval Warfare and Imperial Defence* (Londra, 1897), s. 215-227.

Clarke, G. S. ve J. R. Thursfield, *The Navy and the Nation, or Naval Warfare and Imperial Defence* (Londra, 1897).

Clausewitz, C. von, "Vom Kriege (1832/34)", *Kriegstheorie und Kriegsgeschichte. Carl von Clausewitz und Helmuth von Moltke*, R. Stumpf (ed.) (Frankfurt am Main, 1993), s. 15-423.

Clunas, Craig, "Selected Prices for Works of Art and Antique Artifacts c. 1560-1620", Appendix II, Craig Clunas, *Superfluous Things: Material Culture and Social Status in Early Modern China* (Urbana, IL [vb.], 1991), s. 177-181.

Cohen, Eliot A., *Citizens and Soldiers: The Dilemmas of Military Service* (Ithaca, NY, 1985).

Colenbrander, H. T. (ed.), *Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840*, cilt 10 (Lahey, 1905-1922).

Colenbrander, H. T., *Inlijving en Opstand* (Amsterdam, 1941).

Colley, Linda, *Britons: Forging the Nation, 1707-1737* (orijinal baskı, 1992, Londra, 1996).

Colomb, P. H. ve diğerleri., *The Great War of 189* [sic]. *A Forecast. With numerous Illustrations from Sketches specifically made for 'Black and White' by Frederic Villiers* (Londra, 1893, ikinci baskı, 1895).

Confino, A., *The National as Local Metaphor: Württemberg, imperial Germany and National Memory 1871-1918* (Chapel Hill, NC, 1997).

Connolly, S. J., *Divided Kingdom: Ireland 1630-1800* (Oxford, 2008).

Connolly, S. J., "The Houghers: Agrarian Protest in Early Eighteeenth-Century Connacht", Charles H. E. Philpin (ed.), *Nationalism and Popular Protest in Ireland* (Cambridge, 1987), s. 139-162.

Connolly, S. J., *Religion, Law, and Power: The Making of Protestant Ireland, 1660-1760* (Oxford, 1992, yeniden basım, 2002).

Conti, G., "Il mito della 'nazione armata'", *Storia contemporanea*, 6 (1990), s. 1149-1195.

Conway, Stephen, *War, State, and Society in Mid-Eighteenth Century Britain and Ireland* (Oxford, 2006).

Corelli, M., *Patriotism or Self-Advertisement? A Social Note on the War* (6. baskı, Londra, 1900).

Cornford, L. C., *The Defenceless Island: A Study of the Social and Industrial Conditions of Great Britain and Ireland; and of the Effect upon Them of the Outbreak of a Maritime War* (Londra, 1906).

Corselli, R., *Letture educative compilate pei soldati del 57o reggimento fanteria* (Palermo, 1897).

Corsi, C., *Italia, 1870-1895* (Turin, 1896).

Corsini, C. A., "Per una storia della statura in Italia nell'ultimo secolo", C. A. Corsini (ed.), *Statura, salute e migrazioni: le leve militari italiane* (Udine, 2008), s. 9-28.

Corvisier, André, *L'armée française de la fin du XVIIe siècle au ministère de Choiseul: le soldat*, cilt 2 (Paris, 1964).

Corvisier, André, *Armées et sociétés en Europe de 1494 à 1789* (Paris, 1976).

Corvisier, André, *Les contrôles des troupes de l'Ancien Régime*, cilt 4 (Paris, 1968-1970).

Corvisier, André, "Les transformations de l'armée au XVIIe siècle", Maurice Vaïsse ve diğerleri (ed.), *Aux armes, citoyens! Conscription et armée de metier des Grecs à nos jours* (Paris, 1998), s. 78-90.

Coss, E. J., *All for the King's Shilling: The British Soldier under Wellington, 1808-1814* (Norman, OK, 2010).

Côté, A., *Joseph-Michel Cadet, 1719-1781: négociant et munitionnaire du roi en Nouvelle-France* (Paris, 1998).

Cotes, K. D., *Social and Imperial Life of Britain*, cilt I, *War and Empire* (Londra, 1900).

Cracraft, James, *The Revolution of Peter the Great* (Cambridge, MA, 2003).

Craig, G., *The Politics of the Prussian Army 1860-1945* (Oxford, 1955).

Crépin, Annie, *La conscription en débat ou le triple apprentissage de la nation, de la citoyenneté, de la République* (1798-1889) (Arras, 1998).

Crépin, Annie, *Défendre la France: les français, la guerre et le service militaire, de la guerre de Sept Ans à Verdun* (Rennes, 2005).

Crépin, Annie, *Histoire de la conscription* (Paris, 2009).

Crépin, Annie, "Levées d'hommes et esprit public en Seine-et-Marne de la Révolution à la fin de l'Empire (1791-1815)" (doktora tezi, Paris Üniversitesi I, 1989).

Cress, Lawrence Delbert, *Citizens in Arms: The Army and the Militia in American Society to the War of 1812* (Chapel Hill, NC, 1982).

Crone, P., *Slaves on Horses: The Evolution of the Islamic Polity* (Cambridge, 1980).

Crossley, Pamela Kyle, "The Conquest Elite of the Ch'ing Empire", *The Cambridge History of China*, cilt IX, *The Ch'ing Empire to 1800*, Willard J. Peterson (ed.) (Cambridge, 2002), s. 301-359.

Crossley, Pamela Kyle, *Orphan Warriors: Three Manchu Generations and the End of the Qing World* (Princeton, 1990).

Cunningham, H., *The Volunteer Force: A Social and Political History 1859-1908* (Londra, 1975).

Curtiss, John Shelton, *The Russian Army under Nicholas I, 1825-1855* (Durham, NC, 1965).

Dai Yingcong, "The Qing State, Merchants, and the Military Labor Force in the Jinchuan Campaigns", *Late Imperial China*, 22, 2 (2001), s. 35-90.

Dai Yingcong, *The Sichuan Frontier and Tibet: Imperial Strategy in the Early Qing* (Seattle [vb.], 2009).

Dalberg, J. E. E., Baron Acton, *The War 1870: A Lecture delivered at the Bridgnorth Literary and Scientific Institution on the 25th of April 1871* (Londra, 1871).

Dale, Stephen F., *The Garden Of The Eight Paradises: Babur And The Culture Of Empire In Central Asia, Afghanistan And India (1483-1530)* (Leiden, 2004).

Dallek, Robert, *Flawed Giant: Lyndon Johnson And His Times, 1961-1973* (New York, 1998).

Dalrymple, Campbell, *A Military Essay. Containing Reflections On The Raising, Arming, Cloathing, And Discipline Of The British Infantry And Cavalry;With Proposals For The Improvement Of The Same* (Londra, 1761).

Dalton, J. C. ve W. H. Goodenough, *The Army Book For The British Empire: A Record Of The Development And Present Composition Of The Military Forces And Their Duties In Peace And War* (Londra, 1893).

Dam Van Isselt, W. E. Van, *De Ontwikkeling Van Ons Krijgswezen Sedert 1813* (Haarlem, 1902).

Dancy, Jeremiah, "British Naval Manpower During The French Revolutionary Wars, 1793-1802" (doktora tezi, Oxford Üniversitesi, 2010).

Daniel, H. (ed.), *Callot's Etchings* (New York, 1974).

Darling, L., "Ottoman Salary Registers As A Source For Economic And Social History", *Turkish Studies Association Bulletin*, 4 (1990), s. 13-33.

Datta, Rajat, "Introduction, Indian History From Eighth To Eighteenth Centuries: Problems, Perspectives And Possibilities", Rajat Datta (ed.), *Rethinking A Millennium: Perspectives On Indian History From The Eighth To The Eighteenth Century, Essays For Harbans Mukhia* (Delhi, 2008), s. 1-47.

Dávid, Géza ve Pál Fodor, *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in The Age Of Süleyman The Magnificent* (Budapeşte, 1994).

Dávid, Géza ve Pál Fodor, *Ottomans, Hungarians And Habsburgs In Central Europe: The Military Confines In The Era Of Ottoman Conquest* (Leiden, 2000).

Dávid, Géza ve Pál Fodor (ed.), *Ransom Slavery Along The Ottoman Borders: Early Fifteenth Through Early Eighteenth Century* (Leiden, 2007).

Davidson, Ian (ed.), *The Davidsons* (Dingwall, 2004).

Davies, Brian, "The Foundations Of Muscovite Military Power, 1453-1616", Frederick W. Kagan ve Robin Higham (ed.), *The Military History Of Tsarist Russia* (Basingstoke [vb.], 2002), s. 11-45.

De Amicis, E., *La Vita Militare: Bozzetti* (Milano, 1868).

De Bono, E., *Nell'esercito Nostro Prima Della Guerra* (Milano, 1931).

De Rossi, E., *La Vita Di Un Ufficiale Italiano Sino Alla Guerra* (Milano, 1927).

De Vries, Kelly, "Medieval Mercenaries: Methodology, Definitions And Problems", J. France.

(ed.), *Mercenaries And Paid Men: The Mercenary Identity In The Middle Ages* (Leiden, 2008), s. 43-60.

Deák, İstván, *Beyond Nationalism: A Social And Political History Of The Habsburg Officer Corps, 1848-1918* (New York [vb.], 1990).

Del Negro, P., "*De Amicis Versus Tarchetti: Letteratura E Militari Al Tramonto Del Risorgimento*", P. Del Negro (ed.), *Esercito, Stato, Società: Saggi Di Storia Militare* (Bologna, 1979), s. 125-166.

Del Negro, P., "L'esercito Italiano Da Napoleone A Vittorio Veneto: Fattore Di Identità Nazionale?", s. Bertelli (ed.), *La Chioma Della Vittoria: Scritti Sull' Identità Degli Italiani Dall'unita Alta Seconda Repubblica* (Floransa, 1997), s. 53-85.

Del Negro, P., "Garibaldi Tra Esercito Regio E Nazione Armata: Il Problema Del Reclutamento", F. Mazzonis (ed.), *Garibaldi Condottiero. Storia, Teoria, Prassi* (Milano, 1984), s. 253-310.

Del Negro, P., "Introduzione. Militarizzazione E Nazionalizzazione Nella Storia D'italia", P. Del Negro, N. Labanca ve A. Staderini (ed.), *Militarizzazione E Nazionalizzazione Nella Storia D'italia* (Milano, 2006), s. 11-19.

Del Negro, P., "La Leva Militare In Italia Dall'unità Alla Grande Guerra", P. Del Negro (ed.), *Esercito, Stato, Società: Saggi Di Storia Militare* (Bologna, 1979), s. 167-267.

Del Negro, P., "La Professione Militare Nel Piemonte Costituzionale E Nell'italia Liberale", P. Del Negro ve G. Caforio (ed.). *Ufficiali E Società: Interpretazioni E Modelli* (Milano, 1988), s. 211-230.

Della Torre, G., "Le Scuole Reggimentali Di Scrittura E Lettura Tra Il Regna Di Sardegna E Il Regno d'Italia, 1847-1883", *Le Carte E La Storia*, 2 (2011), s. 84-97.

Dellums, Ronald V., *Lying Down With Lions* (Boston, 2000).

Delmas,. Jean, "L'armée Française Au Xixe Siécle: Entre Conscription Et Tirage Au Sort" Maurice Va'isse (ed.), *Aux Armes, Citoyens! Conscription Et Armée De Métier Des Grecs Á Nos Jours* (Paris, 1998).

Delpierre, *Opinion De Delpierre (Jeune), Sur La Question De Savoir S'il Est Plus Utile Á La République Française D'obliger Taus Les Citoyens Sans Exception Au Service Militaire, Que De Les Autoriser Á Se Faire Remplacer Dans Certains Cas* (Paris, Ventôse An VIII/Şubat-Mart 1800).

Demeter, K., *The German Officer Corps In Society And State 1650-1945* (New York, 1965).

Demetriades, V., "Some Thoughts On The Origins Of The Devşirme" E. Zachariadou (ed.), *The Ottoman Emirate (1300-1389)* (Resmo, 1993), s. 23-33. [*Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997].

Dennis, P. ve J. Grey (ed.), *The Boer War: Army, Nation And Empire* (Canberra, 2000).

Déprez, Eugéne, *Les Volontaires Nationaux (1791-1793): Étude Sur La Formation Et L'organisation Des Bataillons D'aprés Les Archives Communales Et Départementales* (Paris, 1908).

Devenne, Florence, "La Garde Nationale: Création Et Évolution, 1789 - Août 1792", *Annales Historiques De La Révolution Française*, 283 (1991), s. 49-66.

Devine, T. M., "Introduction", T. M. Devine ve Rosalind Mitchison (ed.), *People And Society In Scotland*, Cilt 1, 1760-1830 (Edinburgh, 1988), s. 1-8.

Dietrich, Richard (ed.), *Die Politischen Testamente Der Hohenzollern* (Kōln [vb.], 1986).

Digby, Simon, "Dreams And Reminiscences Of Dattu Sarvani: A Sixteenth Century Indo-Afghan Soldier", *Indian Economic And Social History Review*, 2 (1965), s. 52-80.

Digby, Simon, *Sufis And Soldiers In Aurangzeb's Deccan, Malfuzat-L Naqshbandiyya*, [Simon Digby'in sunuşuyla Farsça'dan çevrilmiştir.] (Delhi, 2001).

Digeon, Claude, *La Crise Allemande De La Pensée Française, 1870-1914* (Paris, 1959).

Dilke, C. ve H. S. Wilkinson, *Imperial Defence* (Londra, 1892).

Disraeli, Benjamin, Earl Of Beaconsfield, "Berlin Treaty. Speech In The House Of Lords, 18th July 1878" *Selected Speeches Of The Late Right Honourable The Earl Of Beaconsfield*, Cilt 2 (Londra, 1882), s. 201-202.

Dodgshon, Hobert A.,"West Highland And Hebridean Settlement Prior To Crofting And Clearances: A Study In Stability Or Change?", *Proceedings Of The Society Of Antiquaries Of Scotland*, 123 (1993), s. 419-438.

Donagan, B., *War In England, 1643-49* (Oxford, 2008).

Doyle, A. C., *Great Britain And The Next War* (Londra, 1914).

Drévillon, Hervé, *L'impôt Du Sang: Le Métier Des Armes Sous Louis XIV* (Paris, 2006).

Du Hellay, G. ve M. Du Bellay, *Mémoires*, V.-L. Bourrilly ve F. Vindry (Eds), Cilt 4 (Paris, 1908-1919).

Dubler, H., *Der Kampf Um Den Solddienst Der Schweizer Im 18. Jahrhundert* (Frauenfeld, 1939).

Dubois-Crancé, *Discours Sur La Force Publique Et Sur L'organisation Des Gardes Nationales Du Royaume* (Paris, 1790).

Dubost, J.-F., *La France Italienne Au Xvie Et Xvlle Siécles* (Paris, 1997).

Ducros, L., *French Society In The Eighteenth Century*, çev. W. De Geijer (Londra, 1926).

Duffy, Christopher, *The Army Of Frederick The Great* (Newton Abbot, 1974).

Duffy, Christopher, *The Army Of Maria Theresa* (Vancouver [vb.], 1977).

Dufraisse, Roger, *Napoléon* (Paris, 1987).

Eaton, Richard M., *A Social History of Deccan, 1300-1761: Eight Indian Lives, The New Cambridge History of India,* I.8 (2005, yeniden basım, Cambridge, 2008).

Echternkamp, J. ve S. O. Müller (ed.), *Die Politik der Nation. Deutscher. Nationalismus in Krieg und Krisen* (Münih, 2002).

Egler, Anna, *Die Spanier in der linksrheinischen Pfalz, 1620-1632* (Mainz, 1971).

Ehlers, Joachim, *Die Wehrverfassung der Stadt Hamburg im 17. und 18. Jahrhundert* (Boppard, 1966).

Ehrenberg, Alain, *Le corps militaire: politique et pédagogie en démocratie* (Paris, 1983).

Ellam, J. E., "Capitalist Patriotism and Its Effects in South Africa" *New Century Review*, 8 (1900), s. 281-292.

Elliott, Mark, *The Manchu Way: The Eight Banners and Ethnic Identity in Late Imperial China* (Stanford, 2001).

Elster, Jon, *Closing the Books: Transitional justice in Historical Perspective* (Cambridge, 2004).

Ely, C. D., *The Road to Armageddon: The Martial Spirit in English Popular Literature, 1870-1914* (Durham, NC, 1987).

Engelen, Beate, *Soldatenfrauen in Preußen* (Münster, 2005).

Englander, David, "Mutinies and Military Morale", Hew Strachan (ed.), *World War 1: A History* (Oxford, 1998), s. 191-203. [*Birinci Dünya Savaşı*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, 2014].

Erdem, Hakan, «'Perfidious Albanians' and 'Zealous Governors:'" Ottomans, Albanians and Turks in the Greek War of Independence", Antonis Anastasopoulos ve Elias Kolovos (ed.), *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850: Conflict, Tranformation, Adaptation* (Resmo, 2007), s. 213-240.

Erdem, Hakan, «Recruitment for the 'Victorious Soldiers of Muhammad' in the Arab Provinces, 1826-1828", Israel Gershoni, Hakan Erdem ve Ursula Woköck(ed.), *Histories of the Middle East: New Directions* (Londra, 2002), s. 189-206.

Erickson, Edward J., *Defeat in Detail: The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913* (Westport, CT, 2003). [*Büyük Hezimet - Balkan Harpleri'nde Osmanlı Ordusu,* çev. Gül Çağalı Güven, İş Bankası Kültür Yayınları, 2013].

Erickson, Edward J., *Ordered to Die: A History of the Ottoman Army in the First World War* (Westport, CT, 2001). [*Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, çev. Mehmet Tanju Akad, Kitap Yayınevi, 2011].

Errani, A., *Re e patria: libro di lettura ad uso delle scuole reggimentali dedicato al soldato italiano* (Treviso, 1892).

Esmer, Tolga, "A Culture of Rebellion: Networks of Violence and Competing Discourses of Justice in the Ottoman Empire, 1700-1808" (Doktora, Chicago Üniversitesi, 2009).

Evans, Thomas W., "The All-Volunteer Army After Twenty Years: Recruiting the Modern Era", *Army History*, 27 (Yaz 1993), s. 40-46.

Fahmy, Khaled, *All the Pasha's Men: Mehmed Ali, His Army, and the Making of Modern Egypt* (Cambridge, 1997). *[Paşanın Adamları: Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır*, çev. Cihan Deniz Zarakolu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010].

Faivre, Maurice, *Les nations armées: de la guerre des peuples á la guerre des étoiles* (Paris, 1988).

Fallon, J. A., "Scottish Mercenaries in the Service of Denmark and Sweden 1626-1632" (doktora tezi, Glasgow Üniversitesi, 1972).

Fambri, P., "La societá. e la Chiesa. A proposito della nuova legge di reclutamento, *Nuova Antologia*, 10 (1875), s. 141-153.

Fang Chao-ying, "A Technique for Estimating the Numerical Strength of the Early Manchu Military Forces", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 13, 1/2 (1950), s. 192-215.

Fann, Willerd R., "Foreigners in the Prussian Army, 1713-1756: Some Statistical and Interpretative problems", *Central European History*, 23 (1990), s. 76-85.

Fann, Willerd R., "On the Infantryman's Age in Eighteenth Century Prussia", *Military Affairs*, 41 (1977), s. 165-170.

Faroqhi, Suraiya (ed.), *The Cambridge History of Turkey*, cilt III, *The Later Ottoman Empire, 1603-1839* (Cambridge, 2006). [*Türkiye Tarihi 1603-1839: Geç Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011].

Faroqhi, Suraiya, "Conflict, Accommodation and Long-time Survival: The Bektashi Order and the Ottoman State (Sixteenth-Seventeenth Centuries)", A. Popovic ve G. Veinstein (ed.), *Bektachiya.Études sur l'ordre mystique des Bektachis et les groups relevant de Hadji Bektach* (Istanbul, 1995), s. 171-184.

Félix, J., "Victualling Louis XV's Armies: The Munitionnaires des Vivres de Flandres et d'Allemagne and the Military Supply System" (Yayımlanacak).

Félix, J. ve F. Tallett, "The French Experience, 1661-1815", C. Storrs (ed.), *The Fiscal-Military State in Eighteenth-Century Europe* (Farnham, 2009), s. 147-166.

Fenoaltea, Stefano, "Slavery and Supervision in Comparative Perspective: A Model", *Journal of Economic History*, 44 (1984), s. 635-668.

Ferguson, James, *The Scots Brigade in the Service of the United Netherlands 1572-1782*, Cilt 3 (Edinburgh, 1899).

Ferling, John, "Soldiers for Virginia: Who Served in the French and Indian War?", *Virginia Magazine of History and Biography*, 94, 3 (Temmuz 1986), s. 307-328.

Fermanel, G., *Le voyage d'Italie et du Levant* (Rouen, 1670).

Ferraro, G., *Canti popolari monferrini* (Torino [vb.]. 1870).

Fichte, Robby, *Die Begründung des Militärdienstverhältnisses* (1648-1806) (Baden-Baden, 2010).

Finkel, Caroline, *Osman's Dream: The History of the Ottoman Empire* (New York, 2005). [*Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı*, çev. Zülal Kılıç, Timaş Tarih Yayınları, 2007].

Fiorentino, M. ve G. Boeri, *L'esercito delle Due Sicilie* (1856-1859) (Roma, 1987).

Fischer, Th. A., *The Scots in Eastern and Western Prussia* (Edinburgh, 1903).

Fischer, Th. A., *The Scots in Germany* (Edinburgh, 1902).

Fischer, Th. A., *The Scots in Sweden* (Edinburgh, 1907).

Fissel, M. C., *English Warfare, 1511-1642* (Londra, 2001).

Flynn, George Q., *Conscription and Democracy: The Draft in France, Great Britain, and the United States* (Westport, CT, 2001).

Flynn, George Q., *The Draft, 1940-1973* (Lawrence, KS, 1993).

Fodor, P., "Bir Nasihatname olarak 'kavanin-i yeniçeriyan'", *Beşinci milletlerarası Türkoloji Kongresi, Bildiriler*, cilt 3, *Türk Tarihi* (Istanbul, 1985), s. 217-224.

Foerster, R. G. (ed.), *Die Wehrpflicht: Entstehung, Formen und politisch-militärische Wirkung* (Münih, 1994).

Fogelman, Aaron Spencer, *Hopeful Journeys: German Immigration, Settlement, and Political Culture in Colonial America* (Philadelphia, 1996).

Forbes, D., *Ane Account of the Familie of Innes* (Aberdeen, 1864).

Ford, E. ve G. C. Home, *England Invaded* (Londra, 1913).

Forrest, Alan, *Conscripts and Deserters: The Army and French Society during the Revolution and Empire* (Oxford, 1989).

Forrest, Alan, "The Nation in Arms I: The French Wars", C. Townshend (ed.), *The Oxford History of Modern War* (Oxford, 2000), s. 55-73.

Förster, S., "Militär und staatsbürgerliche Partizipation. Die allgemeine Wehrpflicht im Deutschen Kaiserreich, 1871-1914", R. G. Foerster (ed.), *Die Wehrpflicht: Entstehung, Formen und politisch-militärische Wirkung* (Münih, 1994), s. 55-70.

Förster, S., "Vom Volkskrieg zum totalen Krieg? Der Amerikanische Bürgerkrieg 1861-1865, der Deutsch-Französische Krieg 1870/71 und die Anfänge modernen Kriegsführung", W. L. Bernecker ve V. Dotterweich (ed.), *Deutschland in den internationalen Beziehungen des 19. und 20. Jahrhunderts. Festschrift für Josef Becker zum 65. Geburtstag* (Münih, 1996) s. 71-92.

Förster, S. ve J. Nagler (ed.), *On the Road to Total War: The American Civil War and the German Wars of Unification, 1861-1871* (Cambridge, 1997).

Foster, H. J., *Organization. How Armies Are Formed for War* (Londra, 1911).

France,. J., "Introduction: Warfare in the Middle Ages", J. France (ed.), *Mercenaries and Paid Men: The Mercenary Identity in the Middle Ages* (Leiden, 2008), s. 1-12.

Francia, E., *Le baionette intelligenti. Guardia nazionale nell'Italia liberate, 1848-1876* (Bologna, 1999).

Francioni, Francesco ve Natalino Ronzitti (ed.), *War by Contract: Human Rights, Humanitarian Law, and Private Contractors* (Oxford, 2011).

Franke, Linda Bird, *Ground Zero: The Gender Wars in the Military* (New York, 1997).

Franz, Günther (ed.), *Quellen zur Geschichte des deutschen Bauernstandes im Mittelalter* (Darmstadt, 1967).

Fraser, James, *Chronicles of the Frasers*, William Mackay (ed.) (Edinburgh, 1905).

Fraser, James, *The History of Nadir Shah* (1742, yeniden baskı, Delhi, 1973).

Fraser, W. Hamish, "Patterns of Protest", T. M. Devine ve Rosalind Mitchison (ed.), *People and Society in Scotland*, cilt 1, *1760-1830* (Edinburgh, 1988), s. 268-291.

Fraser, W., *Memorials of the Earls of Haddington* (Edinburgh, 1889).

Frattianni, M. ve F. Spinelli, "Italy in the Gold Standard Period, 1861-1914", M. D. Bordo ve AJ. Schwartz (ed.), *A Retrospective on the Classical Gold Standard*, 1821-1931 (Chicago, 1984), s. 405-454.

Frauenholz, Eugen von, *Das Heerwesen in der Zeit des Absolutismus* (Münih, 1940).

French, D., *Military Identities: The Regimental System, the British Army, and the British People* yaklaşık 1870-2000 (Oxford, 2000) s. 17-47.

French, D., "The Nation in Arms II: The Nineteenth Century, C. Townshend (ed.), *The Oxford History of Modern War* (Oxford, 2000), s. 74-93.

Fresne-Canaye, Ph. du, *Le voyage du Levant*, H. Hauser (ed.) (Paris, 1897).

Frevert, Ute, "Das jakobinische Modell", Ute Frevert (ed.), *Militär und Gesellschaft im 19. Und 2o. jahrhundert* (Stuttgart, 1997), s. 17-47.

Frevert, Ute, *Die kasernierte Nation. Militärdienst und Zivilgesellschaft in Deutschland* (Münih, 2001).

Frevert, Ute (ed.), *Militär und Gesellschaft im 19. und 20. Jahrhundert* (Stuttgart, 1997).

Frevert, Ute, *A Nation in Barrack: Modern Germany, Military Conscription and Civil Society* (New York, 2004).

Frey, Sylvia R., *The British Soldier in America: A Social History of Military Life in the Revolutionary Period* (Austin, TX, 1981).

Friedberg, A. L., *The Weary Titan: Britain and the Experience of Relative Decline, 1895-1905* (Princeton, 1988).

F[riedrich] C[hristian] Laukhards, vorzeiten Magister der Philosophie und jetzt Musketiers unter dem Thaddenschen Regiment zu Halle, Leben und Schicksale, von ihm selbst beschrieben und zur Warnung für Eltern und studierende Jünglinge herausgegeben. (2. Kısım) (Halle, 1792, tekrar baskı, Frankfurt, 1987).

Frost, R., *The Northern Wars: War, State and Society in Northeastern Europe, 1558-1721* (Harlow, 2000).

Fuhrer, Hans Rudolf ve diğerleri (ed.), *Schweizer in "Fremden Diensten". Verherrlicht und verurteilt* (Zürih, 2006).

Fuller, William C. Jr., *Strategy and Power in Russia, 1600-1914* (New York, 1992).

Furrer, Norbert ve diğerleri (ed.), *Gente ferocissima. Sofddienst und Geseffschaft in der Schweiz* (15.-*19. Jahrhundert*) (Zürih, 1997).

Gabriëls, A. J. C. M., *De heren als dienaren en de dienaar als heer. Het stadhouderlijk stelsel in de tweede helftvan de achttiende eeuw* (Lahey, 1990).

Gabriels, J., "Tussen Groot-Brittannië en Frankrijk. De landstrijdkrachten van een onmachtige mogendheid", J. R. Bruijn ve C. B. Wels (ed.), *Met man en macht. De militaire geschiedenis van Nederland 1550-2000* (Amsterdam, 2003), s. 143-178.

Galloway, Colin C., *White People, Indians and Highlanders: Tribal Peoples and Colonial Encounters in Scotland and America* (New York, 2008).

Galloway, J. A. ve I. Murray, "Scottish Emigration to England 1400-1560", *Scottish Geographical Magazine*, 112, 1 (1996), s. 29-38.

Gat, A., "What Constituted the Military Revolution of the Early Modern Period?", R. Chickering ve S. Förster(ed.), *War in an Age of Revolution, 1775-1815* (Cambridge, 2010), s. 21-48.

Gébelin, Jacques, *Histoire des milices provinciales (1688-1791): le tirage au sort sous l'ancien regime* (Paris, 1882).

Geerts, G. A., *Samenwerking en Confrontatie. De Frans-Nederlandse militaire betrekkingen, voornamelijk in de Franse tijd* (Amsterdam, 2002).

Geiss, James, "Peking under the Ming (1368-1644)" (Doktora tezi, Princeton Üniversitesi, 1979).

Genet Rouffiac, N. ve D. Murphy (ed.), *Franco-lrish Military Connections*, 1590-1945 (Dublin, 2009).

Genty, Maurice, "Controverses autour de la garde nationale parisienne", *Annales historiques de la Révolution française*, 291 (1993), s. 61-88.

Georgieva, C., "Le rôle des janissaires dans Ia politique ottomane en les terres bulgares (XVIemilieu du XVIIe)", *Études historiques*, 8 (1978), s. 179-190.

Giese, Friedrich (ed.), *Die altosmanische Chronik des Āšikpašazāde* (Leipzig, 1929).

Giese, Friedrich (ed.), *Die altosmanischen anonymen Chroniken Tevârîh-i Âl-i 'Osmân* cilt 2 (Breslau, 1922-1925).

Gilbert, Arthur N.,"An Analysis of Some Eighteenth Century Army Recruiting Records", *Journal of the Society of Army Historical Register*, 54, 217 (Ilkbahar, 1976), s. 39-47.

Gilbert, Arthur N., "Army Impressment during the War of the Spanish Succession", *The Historian*, 35 (Ağustos, 1976), s. 689-708.

Gilbert, Arthur N., "Charles Jenkinson and the Last Army Press, 1779", *Military Affairs*, 42 (1978), s. 7-11.

Gilbert, Arthur, "Recruitment and Reform in the East India Company Army, 176o-18oo", *Journal of British Studies*, 15, 1 (1975), 89-111.

Giorgetti, N., *Le armi toscane e le occupazioni militari in Toscana (1537-1860)* (Cittá di Castello, 1916).

Girard, Georges, *Racolage et milice* (1701-1715) (Paris, 1921).

Girard, Georges, *Le service militaire en France á la fin du régne de Louis XIV.. racolage et milice* (Paris, 1922).

Girardet, Raoul, *La société militaire de 1815 á nos jours* (Paris, 1998).

Glete, Jan, *War and the State in Early Modern Europe: Spain, the Dutch Republic and Sweden as Fiscal-Military States, 1500-166o* (Londra, 2002).

"Global Collaboratory on the History of Labour Relations: Results", https://collab.iisg.nl/web/labour-relations/results (erişim tarihi: 10 Temmuz 2013).

Godineau, Dominique, *Citoyennes Tricoteuses: les femmes du peuple á Paris pendant la Révolution française* (Aix-en-Provence, 1988).

Godwin-Austin, A., *An Army without Conscription* (Londra, 1900).

Goltz, C. Freiherr von der, "The Military Lessons of the South African War", *National Review*, 42 (1903), s. 371-394.

Gommans, Jos, *Mughal Warfare:: Indian Frontiers and High Roads to Empire, 1500-1700* (Londra, 2002).

Goodrick, A. T. S. (ed.), *The Relation of Sydnam Poyntz, 1624-1636* (Londra, 1908).

Gordon, Sir Robert, *A Genealogical History of the Earldom of Sutherland* (Edinburgh, 1813).

Gordon, Stewart, *The Marathas: 1600-1818* (1998, yeniden basım, Delhi, 2000).

Guarnieri, A., *Otto anni di storia militare in Italia: 1859-1866* (Floransa, 1868).

Guérin, Daniel, *La lutte de classes sous la Première République* (Paris, 1968).

Gordon, Stewart N., "Symbolic and Structural Constraints on the Adoption of European-Style Military Technologies in the Eighteenth Century", Richard B. Barnett (ed.), *Rethinking Early Modern India* (Delhi, 2002), s. 155-178.

Gordon, Stewart, "Zones of Military Entrepreneurship in India, 1500-1700", Stewart Gordon, *Marathas, Marauders, and State Formation in Eighteenth-Century India* (1994, yeniden baskı, Delhi, 1998), s. 182-208.

Gorganian, Gabriel, "Armenian Participation in World War I on the Caucasian Front", *Armenian Review, 20,* 3-79 (Sonbahar 1967), s. 3-21.

Goring, J., "The General Proscription of 1552", *English Historical Review*, 86 (1971), s. 681-705.

Goring, J., "The Military Obligations of the English People, 1511-58" (doktora tezi, Londra Üniversitesi, 1965).

Göse, Frank, "Die brandenburgisch-preußische Landmiliz: 'Reserve' des landesherrlichen Miles perpetuus oder Rudiment ständischen Selbstbewußtseins", Rüdiger Bergien ve Ralf Pröve (ed.), *Spießer, Patrioten, Revolutionäre. Militärische Mobilisierung und gesellschaftliche Ordnung in der Neuzeit* (Göttingen, 2010), s. 197-213.

Göse, Frank, "Zwischen Garnison und Rittergut. Aspekte der Verknüpfung von Adelsforschungund Militärgeschichte am Beispiel Brandenburg-Preußen", Ralf Pröve (ed.), *Klio in Uniform?Probleme und Perspektiven einer modernen Militärgeschichte der Frühen Neuzeit* (Köln, 1997), s. 109-142.

Gradeva, Rossitsa, "Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries", A. C. S. Peacock (ed.), *Frontiers of the Ottoman World* (Londra, 2009), s. 331-351.

Gräf, Holger Th., "Landesdefension oder 'Fundamentalmilitarisierung'? Das hessische Defensionswerk unter Landgraf Moritz (1592-1627), Rüdiger Bergien ve Ralf Pröve (ed.), *Spießer, Patrioten, Revolutionäre. Militärische Mobilisierung und gesellschaftliche Ordnung in der Neuzeit* (Göttingen, 2010), s. 29-48.

Grant, Alexander, *Independence and Nationhood: Scotland 1306-1469* (Edinburgh, 1984).

Grant, J., *British Heroes in Foreign Wars, or The Cavaliers of Fortune: A New Edition with Coloured Illustration* (Londra, 1873).

Grant, James, *Memoirs and Adventures of Sir John Hepburn* (Edinburgh, 1851).

Gray, Malcolm, "The Social Impact of Agrarian Change in the Rural Lowlands", T. M. Devine ve Rosalind Mitchison (ed.), *People and Society in Scotland*, cilt 1, 1760-1830 (Edinburgh, 1988), s. 53-69.

Gregory, A., "Peculiarities of the English? War, Violence and Politics: 1900-1939", *Journal of Modern European History*, cilt 1, 1 (2003), s. 44-59.

Grewal, J. S., "The Sikh Movement during the Reign of Akbar", Irfan Habib (ed.), *Akbar and His India* (1997, yeniden basım, Delhi, 2002), s. 243-255.

Grey, V., *The Land We Love: Our Military Wilderness and the Way out of It* (Londra, 1906).

Griffin, Patrick, *The People with No Name: Ireland's Ulster Scots, America's Scotch Irish, and the Creation of a British Atlantic World* (Princeton, 2001).

Griffith, Robert K., *The US Army's Transition to the All-Volunteer Force, 1968-1974* (Washington,.

DC, 1997).

Grimeston, Edward, *A Generall Historie of the Netherlands* (Londra, 1627).

Großer Generalstab (ed.), *Die Kriege Friedrichs des Großen*, cilt 18 (Berlin, 1893-1913).

Grummitt, D., "The Court, War and Noble Power in England, c.1475-1558", S. Gunn ve A. Janse (ed.), *The Court as a Stage: England and the Low Countries in the Later Middle Ages*(Woodbridge, 2006), s. 145-155.

Grundlingh, A., "The Bitter Legacy of the Boer War", *History Today,* 49, 11 (1999), s. 21-25.

Gugger, Rudolf, *Preußische Werbungen in der Eidgenossenschaft im 18. Jahrhundert* (Berlin, 1997).

Guha, Ranajit ve Gayatri Spivak (ed.), *Selected Subaltern Studies* (New York, 1989).

Guhr, Hans, *Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuza*, çev. Eşref Bengi Özbilen (Istanbul, 2007) (Orijinal adı: *Als Türkischer Divisionskommandeur In Kleinasien und Palastina*).

Gülsoy, Ufuk, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Seriiveni* (Istanbul, 2000).

Gunn, S., "War and the Emergence of the State: Western Europe, 1350-1600", F. Tallett ve D. J. B. Trim (ed.), *European Warfare, 1350-1750* (Cambridge, 2010), s. 50-95.

Gunn, S., D. Grummit ve H. Cool, War, *State and Society in England and the Netherlands, 1477-1559* (Oxford, 2008).

Gürün, Kamuran, *The Armenian File: The Myth of Innocence Exposed* (Lefkoşa, 2001). [*Ermeni Dosyası*, Bilgi Yayınevi, 2012].

Guy, Alan J., "The Army of the Georges, 1714-1783", David G. Chandler ve Ian Beckett (ed.), *The Oxford History of the British Army* (Oxford, 1994), s. 92-111.

Guy, Alan J., "The Irish Military Establishment, 1660-1776", Thomas Bartlett ve Kevin Jeffery (ed.), *A Military History of Ireland* (Cambridge, 1997), s. 211-230.

Habib, Irfan, *The Agrarian System of Mughal India: 1556-1707* (1963, 2000, ikinci düzenlenmiş baskı, Delhi, 2010).

Habib, Irfan (ed.), *Akbar and His India* (1997, yeniden basım, Delhi, 2002).

Habibullah, A. B. M., *The Foundation of Muslim Rule in India: A History of the Establishment and.*

Progress of the Turkish Sultanate of Delhi, 1206-90 (1961, yeniden basım, Allahabad, 1976).

Hacısalihoğlu, Mehmet,"Inclusion and Exclusion: Conscription in the Ottoman Empire", *Journal of Modern European History*, 5, 2 (2007), s. 264-286.

Hagendorf, Peter ve J. Peters (ed.), *Ein Söldnerleben im Dreßigjährigen Krieg* (Berlin, 1993).

Hagiwara Junpei, "Mindai Kaseiki no Daitō hanran to Mongoria", *Tōyōshi kenkyü,* 30, 4 (1972), s. 30-54 ve 31, 1 (1972), s. 46-81.

Hahlweg, Werner, *Die Heeresreformer der Oranier und die Antike* (Berlin, 1941).

Haidar, Najaf "Disappearance of Coin Minting in the 1580s? A Note on the Alf Coins",.

Irfan Habib (ed.), *Akbar and His India* (1997, yeniden basım, Delhi, 2002), s. 55-65.

Hale, J. R., *War and Society in Renaissance Europe, 1450-1620* (Londra, 1985).

Hamley, E., *National Defence* (Londra, 1889).

Hammer, P. E. J., *Elizabeth's Wars: War, Government and Society in Tudor England, 1544-1604* (Londra, 2003).

Hampton, M., "The Press, Patriotism, and Public Discussion: C. P. Scott, the Manchester Guardian and the Boer War, 1899-1902", *Historical Journey,* 44, 1 (2001), s. 177-197.

Hanham, H. J., "Religion and Nationality in the Mid-Victorian Army", M. R. D. Foot (ed.), *War and Society* (Londra, 1973), s. 159-181.

Hannabus, S., "Ballantyne's Message of Empire", Jeffrey Richards (ed.), *Imperialism and Juvenile Literature* (Manchester, 1989), s. 53-71.

Hanne, W. (giriş), *Rangirrolle, Listen und Extracte ... von Saldern Infanterie Regiment Anno 1771* (Osnabrück, 1986).

Hanyu da cidian, haiwaiban (Hong Kong, 1993).

Harden berg, H., *Overzigt der voornaamste bepalingen betreffende de sterkte, samenstelling, betaling, verzorging en verpleging van het Nederlandsche Leger sedert den vrede van Utrecht in 1713 tot den tegenwoordigen tijd, hoofdzakelijk op voet van vred*, cilt 2 (Den Haag, 1858-1861).

Harle, V., "On the Concept of the 'Other' and the 'Enemy'", *History of European Ideas*, 19 (1994), s. 27-34.

Harries-Jenkins, G., *The Army in Victorian Society* (Londra, 1977).

Hart, R. C., *Moral Force in War: Extracted from the 'Hibbert Journal'* (Londra, 1909).

Hart, R. C., *Reflections on the Art of War*(Londra, 1894).

Hart, R. C., *A Vindication of War* (Londra, 1911).

Hartley, Janet M., *Russia, 1762-1825: Military Power, the State, and the People* (Westport, CT, 2008).

Hartmann, P. C., *Geld als Instrument Europäischer Machtpolitik im Zeitalter des Merkantilismus* (Münih, 1978).

Hartmann, P. C., *Karl Albrecht-Karl VII* (Regensburg, 1985).

Hasan, S. Nurul, "Aspects State, and Society in Medieval India" S. Nurul Hasan, *Religion, State and Society in Medieval India: Collected Works of S. Nurul Hasan* (2005, yeniden basım, Delhi, 2009), s. 63-78.

Hasan, S. Nurul, "New Light on the Relations of the Early Mughal Rulers with their Nobility" S. Nurul Hasan, *Religion, State, and Society in Medieval India: Collected Works of S. Nurul Hasan* (2005, yeniden basım, Delhi, 2009), s. 111-119.

Hasan, S. Nurul, *Religion, State, and Society in Medieval India: Collected Works of S. Nurul Hasan*, Satish Chandra (ed. ve sunuş) (2005, yeniden basım, Delhi, 2009).

Hasan, s. Nurul, "The Theory of Nurjahan 'Junta': A Critical Examination", S. Nurul Hasan, *Religion, State, and Society in Medieval India: Collected Works of S. Nurul Hasan* (2005, yeniden basım, Delhi, 2009), s. 120-134.

Hasan, S. Nurul, "Zamindars under the Mughals" S. Nurul Hasan, *Religion, State, and Society in Medieval India: Collected Works of S. Nurul Hasan* (2005, yeniden basım, Delhi, 2009), s. 135-150.

Hayes, D., *Conscription Conflict: The Conflict of Ideas in the Struggle for and against Military Conscription between 1901 and 1939* (Londra, 1949).

Hayter, Tony, *The Army and the Crowd in Mid-Georgian England* (Londra, 1978).

Heath, Ian, *Armies of the Nineteenth Century: Asia*, cilt 2, *China* (St. Peter Port, 1998).

Heijdra, Martin, "The Socio-Economic Development of Rural China during the Ming", Denis Twitchett ve Frederick Mote (ed.), *The Cambridge History of China*, cilt 8, *The Ming Dynasty*, 1368-1644, 2. bölüm (Cambridge, 1998), s. 417-578.

Heinzelmann, Tobias, *Cihaddan Vatan Savunmasına: Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü, 1826-1856*, çev. Türkis Noyan (İstanbul, 2009) [*Cihaddan Vatan Savunmasına: Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü, 1826-1856*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, 2009].

Hellie, Richard, *Enserfment and Military Change in Muscovy* (Chicago, 1971).

Henderson, D. M., *Highland Soldier: A Social Study of the Highland Regiments 1820-1920* (Edinburgh, 1989).

Henderson, G. F., *The Science of War: A Collection of Essays and Lectures 1892-1903*, N. Malcolm (ed.), Field Marshal ve Earl Roberts'ın yazar ile ilgili anısı ile birlikte (Londra, 1905).

Hennet, Léon Clement, *Les milices et les troupes provinciales* (Paris, 1834).

Henretta, James, "Families and Farms: Mentalité in Pre-Industrial America", *William & Mary Quarterly*, 35,4 (Ocak, 1978) s. 3-32.

Henry, G., "Wild Geese in Spanish Flanders: The First Generation, 1586-1610", *Irish Sword*, 17 (1989), s. 189-201.

Henry, Phillip, *Notes of Conversations with the Duke of Wellington, 1831-1851* (New York, 1888).

Herman, John, *Amid the Clouds and Mists: China's Colonization of Guizhou, 1200-1700* (Cambridge, MA, 2007).

Heuel, Theodor, *Werbungen in der Reichsstadt Köln 1700-1750* (Bonn, 1911).

Hewitt, H. J., *The Organization of War under Edward III* (Manchester, 1966).

Higgonbotham, Don, "The Early American Way of War: Reconnaisannce and Appraisal", *William & Mary Quarterly*, 3. seri., 44, 2 (Nisan, 1987), s. 230-273.

Hildinger, Erik, *Warriors of the Steppe: A Military History of Central Asia, 500 BC to 1700 AD* (ikinci düzeltme, Cambridge, MA, 2001).

Hippler, Thomas, *Citizens, Soldiers and National Armies. Military Service in France and Germany, 1789-1830* (Londra, 2008, ilk baskı Fransa, 2006).

Hippler, Thomas, "Conscription in the French Restoration: The 1818 Debate on Military Service", *War in History*, 13,3 (2006), s. 218-298.

Hippler, Thomas, "Les soldats allemands dans l'armée napoléonienne d'aprés leurs autobiographies: micro-républicanisme et décivilisation", *Revue historique de la Révolution française*, 348 (2007), s. ll7-130.

Hippler, Thomas, "Volunteers of the French Revolutionary Wars: Myths and Reinterpretations", Christine Krüger ve Sonja Levsen (ed.), *War Volunteering in Modern Times: From the French Revolution to the Second World War* (Londra, 2011), s. 23-39.

The History of India as told by its own Historians, cilt 8, *The Posthumous Papers of the Late H. M. Elliot*, düzenleyen ve devam ettiren John Dawson (1867-1877, yeniden basım, Yeni Delhi, 2001).

Hobsbawm, E. J., *The Age of Capital, 1848-1875* (Londra, 1975) *[Sermaye Çağı, 1848-1875,* çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, 2009].

Hobsbawm, EJ., *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 2oth Centuries* (Manchester, 1971). *[İlkel Asiler-19. ve 20. Yüzyıllarda Toplumsal Hareketin Arkaik Biçimleri Üzerine Incelemeler,* çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, 2016].

Hochedlinger, Michael, *Austria's Wars of Emergence 1683-1797* (Londra, 2003).

Hochedlinger, Michael, "Rekrutierung- Militarisierung- Modernisierung. Militität und ländliche Gesellschaft in der Habsburgermonarchie im Zeitalter des Aufgeklärten Absolutismus", Stefan Kroll ve Kersten Krüger (ed.), *Militär und ländliche Gesellschaft in der frühen Neuzeit* (Hamburg, 2000), s. 327-375.

Hodder, E., *Heroes of Britain in Peace and War*, cilt 2 (Londra, 1878-1880).

Hoerder, Dirk, *Cultures in Contact: World Migrations in the Second Millennium* (Durham, NC, 2002).

Hogendorp, G. K. van, *Brieven en gedenkschriften van Gijsbert Karel van Hogendorp*, cilt 7 (Lahey/ Martinus Nijhoff Publishers, 1866-1903).

Hohrath, Daniel, "Der Bürger im Krieg der Fürsten", Bernhard R. Kroener ve Raif Pröve (ed.), *Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft in der Fürshen Neuzeit* (Paderborn, 1996), s. 305-332.

Hohrath, Daniel, *Friedrich der Große und die Uniformierung der preußischen Armee von 1740 bis 1786* (Viyana, 2011).

Hohrath, Daniel, "Uniform", *Enzyklopädie der Neuzeit*, cilt 13 (Stuttgart, 2011), süt. 978-980.

Holland, R., "The British Empire and the Great War, 1914-1918", *The Oxford History of the British Empire*, cilt 5, *The Twentieth Century*, J. M. Brown ve W. R. Louis (ed.) (Oxford, 1997), s. 114-137.

Holm, Torsten, *Allgemeine Wehrpflicht. Entstehung, Brauch und Mißbrauch* (Münih, 1953).

Holmes, M., "The Irish and India: Imperialism, Nationalism and Internationalism", A. Bielenberg (ed.), *The Irish Diaspora* (Londra, 2000), s. 235-250.

Holsti, R., The Relation of War to the Origin of State, Helsinki 1913" *Suomalaisen Toimituksia- Annales Academiae Scientiarum Fennicae*, B Serisi, 13 (1914), 1-313.

Homan, G. D., *Nederland in de Napoleontische Tijd 1795-1815* (Haarlem, 1978).

Hopkin, D. M., *Soldier and Peasant in French Popular Culture, 1766-1870 (Woodbridge, 2003). Horsfall, T. C., National Service and the Welfare of the Community* (Londra, 1906).

Houdaille, Jacques, "Le probléme des pertes de guerre", Revue d'histoire moderne et comtemporaine, 17 {1970), s. 411-423.

Houlding, J. A., *Fit for Service: The Training of the British Army, 1715-1795* (Oxford, 1981).

Houston, R. A., "The Demographic Regime", in T. M. Devine and Rosalind Mitchison (ed.), *People and Society in Scotland*, cilt 1, *1760-1830* (Edinburgh, 1988), s. 9-26.

Howard, M., "Empire, Race and War in Pre-1914 Britain", Hugh Lloyd-Jones (ed.), *History and Imagination, Essays in Honour of H. R. Trevor-Roper* (New York, 1982), s. 340-355.

Huang, Ray, *1587, A Year of No Signficance: The Ming Dynasty in Decline* (New Haven, 1981).

Huang, Ray, "Military Expenditures in Sixteenth-Century Ming China", *Oriens Extremus*, 17, 1-2 (1970) s. 39-62.

Huang, Ray, "The Ming Fiscal Administration", *The Cambridge History of China*, cilt 8, *The Ming Dynasty*, 1368-1644, 2. Kısım, Denis Twitchett ve Frederick W. Mote (ed.) (Cambridge, 1998) s. 106-171.

Huang, Ray, *Taxation and Government Finance in Sixteenth-Century China* (Cambridge, 1974).

Huangchao tongdian (Shitong düzeltmesiyle 1786'da yeniden basım, Hangzhou, 2000).

Huck, Stephan, *Soldaten gegen Nordamerika. Lebenswelten Braunschweiger Subsidientruppen im amerikanischen Unabhänigigkeitskrieg* (Münih, 2011).

Humann, G., "Rapport au Roi présentant le compte général de l'administration de la justice militaire en 1833", *Collection compléte des lois, décrets, ordonnances, réglemens avis du Conseil d'état, publiée sur les éditions officielles du Louvre*, 36 (1835), s. 496-505.

Hume, M. A. S. (ed.), *Chronicle of King Henry VIII... Written in Spanish by an unknown hand* (Londra, 1889).

Hume Brown, P. (ed.), *Scotland before 1700 from Contemporary Documents* (Edinburgh, 1893).

Hummel, Arthur W. (ed.), *Eminent Chinese of the Ch'ing Period* (Washington, DC, 1944).

Huntebrinker, Jan Willem, *"Fromme Knechte" und "Garteteufel". Söldner als soziale Gruppe im 16. und 17. Jahrhundert* (Konstanz, 2010).

Hussain, Syed Ejaz, "Glimpses of Silver Coins of the Patna Mint and the growing Trade of Bihar during the Mughal Period", Bhaskarjyoti Basu (ed.), *Explorations in Economic and Social History: 1200-1900* (Kalkūta, 2008), s. 183-194.

Ilari, V., *Storia del servizio militare in Italia*, cilt 3 (Roma, 1990-1992).

Ilari, V., P. Crociani ve G. Boeri, *Storia militare del regno murattiano* (1806-1815), cilt 3 (Invorio, 2007).

Imber, Colin, *The Ottoman Empire, 1300-1650*, ikinci baskı (Londra, 2009). *[Osmanlı Imparatorluğu 1300-1650,* çev. Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006].

İnalcık, H., "Ghulam. Ottoman Empire", *Encyclopedia of Islam*, ikinci baskı (Leiden, 1978).

İnalcık, H., "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-Arms in the Middle East", VJ. Parry ve M. E. Yapp (ed.), *War, Technology and Society in the Middle East* (Londra, 1975), s. 195-217.

Ingrao, Charles W., *The Hessian Mercenary State. Ideas, Institutions and Reform under Frederick II* (Cambridge, 1987).

İnönü, İsmet, *Hatıralar*, cilt 1, ikinci baskı (Istanbul, 1992).

Irvine, William, *The Army of the Indian Moghuls: Its Organization and Administration* (1903, yeniden basım, Delhi, 1994).

Israel, Jonathan I., *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness and Fall 1477-1806* (Oxford, 1995):.

Israel, Jonathan, *Revolution of the Mind: Radical Enlightenment and the Intellectual Origins of Modern Democracy* (Princeton, 2010).

Jackson, A., "Ireland, the Union and the Empire• 1800-1960", K. Kenny (ed.), *Ireland and the British Empire* (Oxford, 2004), s. 123-153.

Jackson, Peter, "The Mamluk Institution in Early Muslim India", Peter Jackson, *Studies on the Mongol Empire and Early Muslim India* (Farnham, 2009), s. 340-358.

Jackson, Peter, "The Mongols and the Delhi Sultanate in the Reign of Muhammad Tughluq (1325-51)", Peter Jackson, *Studies on the Mongol Empire and Early Muslim India* (Farnham, 2009), s. 118-157.

Jackson, Peter, "Turkish Slaves on Islam's Indian Frontier", Peter Jackson, *Studies on the Mongol Empire and Early Muslim India* (Farnham, 2009), s. 63-82.

Jacquot, Pierre G., "Les Bataillons de volontaires en Haute-Marne (1791-1799)" (Doktora tezi, Dijon Üniversitesi, 1980).

The Jahangirnama: Memoirs of Jahangir, Emperor of India, Wheeler M. Thackston (çeviren, düzenleyen ve dipnot ekleyen) (New York, 1999).

Jahr, C., "British Prussianism Überlegungen zu einem_europäischen Militarismus im 19. und friihen 20. Jahrhundert", *Jahrbuch für Historische Friedensforschung 8* (1999), s. 295-309.

James, A., "Warfare and the Rise of the State", M. Hughes ve W. Philpott, *Modern Military History* (Basingstoke, 2006), s. 23-41.

James, Antony Brett, *Wellington at War 1794-1815: A Selection of His Wartime Letters* (Londra, 1961).

James, Francis, *Ireland in the Empire 1688-1770: A History of 1reland from the Williamite Wars to the Eve of the American Revolution* (Cambridge, 1973).

James, W., "The Moral Equivalent of War", *McClure's Magazine 35* (1910), s. 463-468.

Jany, Curt, *Geschichte der Königlich Preußischen Armee bis zum Jahn 1807*, cilt 3 (Berlin, 1928/1929, genişletilmiş ikinci baskı Osnabrück, 1967).

Jany, Curt, "Die Kantonverfassung Friedrich Wilhelms I.", *Forschungen zur Brandenburgischen und Preußischen Geschichte,* 38 (1926), s. 235-272.

Japikse, N., *De geschiedenis van het huis Oranje-Nassau*, cilt 2 (Lahey, 1948).

Jaucourt, *Opinion de Jaucourt Sur le projet de loi qui met á la disposition du Gouvernement les citoyens qui ont atteint leur vingtiéme année depuis le premier vendémiaire an 8* (Paris, Ventôse an VIII) (Şubat-Mart 1799-1800).

Jauhri, R. C., *Firoz Tughluq: 1351-88* (tarihsiz, yeniden basım, Jalandhar, 1990).

Jeffery, K., *The British Army and the Crisis of Empire, 1918-22* (Manchester, 1984).

Jeffery, K., *lreland and the Great War* (Cambridge, 2000).

Jeffery, K. (ed.), "An Irish Empire"? *Aspects of Ireland and the British Empire* (Manchester, 1996).

Johnson, G. W. (ed.), *The Fairfax Correspondence: Memoirs of the Reign of Charles I*, cilt 2 (Londra, 1848).

Joor, J., *De Adelaar en het Lam. Onrust, opruiing en onwilligheid in Nederland ten tijde van het Koninkrijk Holland en de Inlijving bij het Franse Keizerrijk (1806-1813)* (Amsterdam, 2000).

Jourdan, *Rapport fait par Jourdan (de la Haute-Vienne), au nom de la commission militaire, sur le recrutement de l'armée de terre* (Paris, Thermidor an VI). (Temmuz-Ağustos 1789-1815).

The Journal of Jeffery Amherst: Recording the Military Career of General Amherst in America from 1758 to 1763, J. Clarence Webster (ed.) (Chicago, 1931).

Junqi zeli, basım 1791, *Gugong zhenhen congkan*, Cilt 293 (Haikou, 2000).

Junxu zeli (*Xuxiu siku quanshu*, yeniden basım, Shanghai, 2002).

Kafadar, C., "Yeniçeri-Esnaf Relations: Solidarity and Conflict" (Yayımlanmamış yüksek lisans tez çalışması, McGill Üniversitesi, Montreal, 1981).

Kagan, F. W., *The Military Reforms of Nicholas I: The Origins of the Modern Russian Army* (Basingstoke, 1999).

Kaiser, Michael, "Ist er vom Adel? Ja. Id satis videtur", Franz Boshach ve diğerleri (ed.), *Geburt oder Leistung?* (Münih, 2003), s. 73-90.

Kaiser, Michael, *Politik und Kriegführung. Maximilian von Bayern, Tilly und die Katholische Liga im Dreißigjährigen Krieg* (Münster, 1999).

Kaldy-Nagy, G., "The First Centuries of the Ottoman Military Organization", *Acta Orientalia Hungarica,* 31 (1977), s. 147-183.

Kaldy-Nagy, G., "The Strangers (ecnebiler) in the16th Century Ottoman Military Organization", G. Kara (ed.), *Between the Danube and the Caucasus* (Budapeşte, 1987), s. 165-169.

Kälin, U., "Die fremden Dienste in gesellschaftsgeschichtlicher Perspektivc. Das Innerschweizer Militärunternehmertum im 18. Jahrhundert", N. Furrer ve diğerleri (ed.), *Gente ferocissima. Mercenariat et société en Suisse (XVe-XIXe stiécle)* (Zürih, 1997), s. 279-287.

Kapser, Cordula, *Die bayerische Kriegsorganisation in der zweiten Hälfte des Dreißligjährigen Krieges 1635-1648/49* (Münster, 1997).

Karabelias, Gerassimos, "From National Heroes to National Villains: Bandits, Pirates and the Formation of Modern Greece", Stephanie Cronin (ed.), *Subalterns and Social Protest: History from Below in the Middle East and North Africa* (Londra, 2008).

Karateke, Hakan T. ve Maurus Reinkowski (ed.), *Legitimizing the Order: The Ottoman Rhetoric of State Power* (Leiden, 2005).

Karpat, Kemal H., *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics* (Madison, WI, 1985). [*Osmanlı Nüfusu, 1830-1914*, çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, 2010].

Kasaba, Reşat, *A Moveable Empire: Ottoman Nomads, Migrants and Refugees* (Seattle, 2009). [*Bir Konargöçer İmparatorluk - Osmanlıda Göçebeler Göçmenler ve Sığınmacılar*, çev. Ayla Ortaç, Kitap Yayınevi, 2012].

Kathasaritsagara of Somadeva Bhatta, cilt 5, çev. Hirendralal Biswas (1975, yeniden basım, Kalküta, 1983). [*Masal Irmaklarının Okyanusu: Kathasaritsagara*, çev. Korhan Kaya, İş Bankası Kültür Yayınları, 2011].

The Kautilya Arthasastra, 2. bölüm, düzenlenmiş ve genişletilmiş çev. R. P. Kangle (1972, yeniden basım, Delhi, 1992).

Kawagoe Yasuhiro, "Dai Min kai ten ni mieru Mindai eijokan no getsuryögaku o megutte", *Kyüko*, 15 (1989), s. 37-42.

Kawagoe Yasuhiro, "Sökökі no minsösei ni tsuite", *Shakai bunka shigaku*, 13 (1976), s. 20-33.

Kayalı, Hasan, *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism, and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918* (Berkeley, CA, 1997). [*Jön Türkler ve Araplar/Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, çev. Türkan Yöney, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003].

Keen, M. H., *The Laws of War in the Late Middle Ages* (Londra, 1965).

Keep, J. L. H., *Soldiers of the Tsar: Army and Society in Russia, 1462-1874* (Oxford, 1985).

Kenny, K., "Ireland and the British Empire", K. Kenny (ed.), *Ireland and the British Empire* (Oxford, 2004), s. 1-25.

Kenny, K., "The Irish in the Empire", K. Kenny (ed.), *Ireland and the British Empire* (Oxford, 2004), s. 90-122.

Kent, W. H., "Patriotism or Imperialism?", *Westminster Review* 157 (1902), s. 126-135.

Kerler, Dietrich (ed.), *Aus dem siebenjährigen Krieg. Tagebuch des preußischen Musketiers Dominicus*, ed. Dietrich Kerler (Münih, 1891, yeniden basım, Osnabrück, 1972).

Khan, Ahsan Raza, "Akbar's Initial Encounters with the Chiefs: Accident vs. Design in the Process of Subjugation", Irfan Habib (ed.), *Akbar and His India* (1997, yeniden basım, Delhi, 2002), s. 1-14.

Khan, Ghulam Hussein, *Seir Mutaquerin* (1763, yeniden basım, Kalküta, 1975).

Khan, Iqtidar Alam, "Akbar's Personality Traits and World Outlook: A Critical Reappraisal", Irfan Habib (ed.), *Akbar and His India* (1997, yeniden basım, Delhi, 2002), s. 79-96.

Khan, Iqtidar Alam, *Gunpowder and Firearms: Warfare in Medieval India* (Yeni Delhi, 2004).

Khoury, Dina Rizk, "The Ottoman Centre versus Provincial Power-Holders: An Analysis of the Historiography", Suraiya N. Faroqhi (ed.), *The Cambridge History of Turkey*, cilt 3, *The Later Ottoman Empire, 16031839* (Cambridge, 2006), s. 135-156.

Kiernan, V. G., *Colonial Empires and Armies* (yeni basım, Montreal, 1998).

Kiernan, V. G., "Conscription and Society in Europe before the War of 1914-18", M. R. D. Foot (ed.), *War and Society* (Londra, 1973), s. 141-158.

Kinglake, AW., *The Invasion of the Crimea*, cilt 6 (Londra, 1881).

Kim, D., *Sofdatenleben in Württemberg 1871-1914. Zur Sozialgeschichte des deutschen Militärs* (Paderborn, 2009).

Klein, Janet, "Power in the Periphery: The Hamidiye Light Cavalry and the Struggle over Ottoman.

Kurdistan, 1890-1914" (doktora tezi, Princeton Üniversitesi, 2002).

Kleinschmidt, Harald, *Tyrocinium Militare. Militäriche Körperhaltungen und-bewegungen im Wandel zwischen dem 14. und dem 18. Jahrhundert* (Stuttgart, 1989).

Klinkert, W., *Het vaderland verdedigd. Plannen en opvattingen over de verdediging van Nederland 1874-1914* (Lahey, 1992).

Kloosterhuis, Jürgen, *Bauern, Bürger und Soldaten. Quellen zur Sozialisation des Militärsystems im preußischen Westfalen 1713-1803*, cilt 2 (Münster, 1992).

Kloosterhuis, Jürgen, "Zwischen Aufruhr und Akzeptanz: Zur Ausformung und Einbettung des Kantonsystems in die Wirtschafts- und Sozialstrukturen des preußischen Westfalens", Bernhard R. Kroener ve Ralf Pröve (ed.), *Krieg und Frieden. Militär rund Gesellschaft in der Frühen Neuzeit* (Paderborn, 1996), s. 167-190.

Knox, Mac Gregor ve Williamson Murray (ed.), *The Dynamics of Military Revolution, 1300-2050* (Cambridge, 2001).

Kocka, J. (ed.), *Bürgertum im 19. Jahrhundert: Deutschland im europäischen Vergleich* (Göttingen, 1995).

Kolff, Dirk H. A., "Chittor", *Encyclopaedia of Islam*, 3. baskı, 2011-33 kısım (Leiden, 2011) s. 133-135.

Kolff, Dirk H. A., *Grass in Their Mouths: The Upper Doab of India under the Company's Magna Charta, 1793-1830* (Leiden, 2010).

Kolff, Dirk H. A., A Millennium of Stateless Indian History? Rajat Datta (ed.) *Rethinking a Millennium; Perspectives on Indian History From the Eighth to the Eighteenth Century - Essays for Harbans Mukhia* (Delhi, 2008), s. 51-67.

Kolff, Dirk H. A *Naukar, Rajput and Sepoy: The Ethnohistory of the military labour market in Hindustan, 1450-1850* (Cambridge, 1990).

Kolff, Dirk H. A. ve H. W. van Santen (ed.), *De Geschriften van Francisco Pelsaert over Muqhal Indië, 1627: Kroniek en Remonstrantie* (Lahey, 1979).

Kollmann, J., *Documenta Bohemica Bellum Tricennafe Illustrantia*, cilt 6 (Prague, 1974).

Koptaş, Rober, "Meşrutiyet Döneminin Umut ve Umutsuzluk Sarkacında Ermeni Devrimci Partileri ve Krikor Zohrab", *Toplumsal Tarih*, 182 (Şubat 2009), s. 70-75.

Kovacs, A. F., "French Military Institutions before the Franco-Prussian War", *American Historical Review*, 2 (1946), s. 217-23.

Kraus, Jürgen, *Das Militärwesen der Reichsstadt Augsburg (1548-1806) (Augsburg, 1980). Kriegsgeschichtliche Abteilung des K. und k. Kriegs-Archivs, Kriege unter der Regierung der Kaiserin-Königin Maria Theresia: Österreichischer Erbfolge-Krieg 1740-1748*, cilt 9 (Viyana 1896-1914).

Kroener, Bernhard R., "Die Geburt eines Mythos- die 'schiefe Schlachtordnung', Leuthen, 5 Dezember 1757", Stig Förster ve diğerleri. (ed.), *Schlachten der Weltgeschichte* (Münih, 2001), s. 169-183.

Kroener, Bernhard R., "'Der Krieg hat ein Loch...'. Oberlegungen zum Schicksal demobilisierter Söldner nach dem Dreißigjährigen Krieg", Heinz Duchhardt (ed.), *Der Westfälische Friede* (Münih, 1998), s. 599-630.

Kroll, Stefan, *Soldaten im 18. Jahrhundert zwishen Friedensalltag und Kriegserfahrung. Lebenswelten und·Kultur in der kursächsischen Armee 1728-1796* (Paderborn, 2006).

Krstić, Tijana, *Contested Conversions to Islam: Narratives of Religious Change in the Early Modern Ottoman Empire* (Palo Alto, CA, 2011).

Krumeich, G., "The Myth of Gambetta and the "People's War" in Germany and France, 1871-1914", S. Förster ve J. Nagler (ed.), *On the Road to Total War: The American Civil War and the German Wars of Unification, 1861-1871* (Cambridge, 1997), s. 641-655.

Krumeich, G., "Zur Entwicklung der 'nation armée' in Frankreich bis zum Ersten Weltkrieg", R. G. Foerster (ed.), *Die Wehrpflicht: Entstehung, Formen und politisch-militärische Wirkung* (Münih, 1994), s. 133-145.

Küçükyalçın, E., *Turna'nın Kalbi. Yeniçeri Yoldaşlığı ve Bektaşilik*, Istanbul, 2009.

Kuhn, Philip A., *Rebellion and its Enemies in Late Imperial China: Militarization and Social Structure, 1796-1864* (Cambridge, MA, 1970).

Kuhn, Philip A., "The Taiping Rebellion", *The Cambridge History of China,* cilt 10, *Late Ch'ing, 1800 to 1911* John K. Fairbank (ed.) (Cambridge, 1978), s. 264-317.

Kühn, Thomas (ed.), "Borderlands of the Ottoman Empire in the 19th and Early 20th Century", [özel konu] *MIT Electronic journal of Middle Eastern Studies* 3 (2003) http://weh.mit.edu/ cis/ www/mitejmes.

Kulikoff, Allan, *The Agrarian Origins of American Capitalism* (Charlottesville, VA, 1992).

Kulikoff, Allan, *From British Peasants to Colonial American Farmers* (Chapel Hill, NC, 2000).

Kumar, Sunil, "Politics, the Muslim Community and Hindu-Muslim Relations Reconsidered: North India in the Early Thirteenth Century", Rajat Datta (ed.), *Rethinking a Millennium: Perspectives on Indian History from the Eighth to the Eighteenth Century, Essays for Harbans Mukhia* (Delhi, 2008), s. 139-167.

Küng, Heribert, *Glanz und Elend der Söldner* (Disentis, 1993).

Kunisch, J., *Fürst- Gesellschaft- Krieg: Studien zur bellizistischen Disposition des absoluten Fürstenstaates* (Cologne, 1992).

Kunisch, J. (ed.), *Staatsverfassung und Heeresverfassung in der europäischen Geschichte der frühen Neuzeit* (Berlin, 1986).

Kunisch, J. ve H. Münkler (ed.), *Die Wiedergeburt des Krieges aus dem Geist der Revolution. Studien zum bellizistischen Diskurs des ausgehenden 18. und beginnenden 19. Jahrhunderts* (Berlin, 1999).

Künzler, Jacob, *In the Land of Blood and Tears: Experiences in Mesopotamia during the World War (1914-1918)* (Arlington, MA, 2007). *[Kan ve Gözyaşları Ülkesinde-Dünya Savaşı Sırasında Mezopotamya'daYaşananlar 1914-1918,* çev. Perim Ozan, Belge Yayınları, 2012].

Kuroda Akinobu, "The Eurasian Silver Century, 1276-1359: Commensurability and Multiplicity", *Journal of Global History*, 4 (2009), s. 245-269.

La Marmora, A. F., *Quattro discorsi del generale Alfonso La Marmora ai suoi colleghi della Camera sulle condizioni dell'esercito Italiano* (Floransa, 1871).

La Vaissiére, E. de, *Samarcande et Samarra: élites d'Asie centrale dans l'Empire abbasside* (Paris, 2007).

Labanca, N., *Il generate Cesare Ricotti e la politica militare italiana dal1884 al1887* (Roma, 1986).

Labanca, N., "I programmi dell'educazione morale del soldato. Per uno studio sulla pedagogia militare nell'Italia liberale", Deputazione di storia patria per l'Umbria (ed.), *Esercito e cittá dall'unitá agli anni Trenta. Convegno nazionale di studi, Spoleto, 11-14 maggio 1988* (Perugia, 1989), s. 521-536.

Lacroix, Sébastien, *Pas un moment à perdre ou Discours prononcé par le citoyen Lacroix à la section de l'Unité, dans la séance du 28 juillet* (Paris, tarih belirtilmemiş. [1793]).

Lampe, Albrecht, "Der Milizgedanke und seine Durchführung in Brandenburg-Preußen vom Ausgang des 16. Jahrhunderts bis zur Heeresreform nach 1807" (doktora tezi, Berlin Özgür Üniversitesi, 1951).

Lane-Poole, Stanley, *The Emperor Babar* (1899, yeniden basım, Delhi, 1988).

Langewiesche, D. ve G. Schmidt (ed.), *Föderative Nation: Deutschlandkonzepte von der Reformation bis zum Ersten Weltkrieg* (Münih, 2000).

Larcher, Maurice, *La guerre turque dans la guerre mondiale* (Paris, 1926).

Laveaux, Étienne, *Rapport fait par Et. Laveaux, Sur La résolution relative au recrutement de l'armée de terre* (Paris, Ağustos-Eylül 1797).

Laver, James, *British Military Uniforms* (Londra, 1948).

Lazzerini, L., *In caserma. Memorie d'un bersagliere* (Vercelli, 1890).

Le Queux, W., *Invasion of 1910, with a full Account of the Siege of London* (Londra, 1906).

Leben und Thaten eines Preußischen Regiments-Tambours (Wrocław, 1810, yeniden basım, Osnabrück, 1975).

Lecky, W. E., *Moral Aspects of the South African War* ([Londra], 1900).

Lenman, Bruce, *Britain's Colonial Wars, 1688-1783* (Londra, 2001).

Léon, Pauline, *Adresse individuelle à l'Assemblée nationale, par des citoyennes de la capitale* (Paris, 1792).

Leonhard, J., *Bellizismus und Nation. Kriegsdeutung und Nationsbestimmung in Europa und den Vereinigten Staaten 1750-1914* (Münih, 2008).

Leonhard, J., "Nation-States and Wars", T. Baycroft ve M. Hewitson (ed.), *What Is a Nation?Europe 1789-1914* (Oxford, 2006), s. 231-254.

Letters and State Papers During the Reign of King James the Sixth: Chiefe from the Manuscript Collections of Sir James Balfour of Denmyln (Edinburg, 1838) Abbotsford Club.

Levi, M., "The Institution of Conscription" *Social Science History*, 20, 1 (1996) s. 133-167.

Levi, Margaret, *Consent, Dissent, and Patriotism* (Cambridge, 1997).

Levsen, S., *Elite, Männlichkeit und Krieg. Tübinger und Cambridger Studenten 1900-1919* (Göttingen, 2006).

Lévy, Jean-Michel, "La formation de la première armée de la Révolution française: l'effort militaire et les levées d'hommes dans le department de l'Ain en 1791" (doktora tezi, École Pratique des Hautes Études, 4. Bölüm, 1979).

Lewis, Mark, *Sanctioned Violence in Early China* (Albany, NY, 1990).

Lewy, Guenter, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: A Disputed Genocide* (Salt Lake City, 2005). *[1915 Osmanlı Ermenilerine Ne oldu? Çarpıtılan-Değiştirilen Tarih*, çev. Ceren Elitez, Timaş Tarih Yayınları, 2011].

Li Dongyang, "Zou wei ci mian en ming shi", Li, *Li Dongyang ji* (Çangşa, 1984-1985), cilt 2, s. 518-519.

Li Du, *Mingdai huangquan zhengzhi yanjiu* (Pekin, 2004).

Li Du, "Mingdai mubingzhi jianlun", *Wen shi zhe*, 2 (1986), s. 62-68.

Liancourt, *Opinion sur le mode de recrutement pour l'armée Par M. le Duc de Liancourt, depute de Clermont en Beauvoisis* (Paris, 1789).

Liang Fangzhong, "Mingdai de minbing", *Zhongguo shehui jingjishi jikan*, 5,2 (1937), s. 200-234; Yeniden basım, Wu Zhihe (ed.), *Mingshi yanjiu luncong* (Taipei, 1982), cilt 1.

Liew Foon Ming, "Tuntian farming of the Ming Dynasty" (doktora tezi, Hamburg Üniversitesi, 1984).

Liman von Sanders, Otto, *Five Years in Turkey*, çev. Carl Reichmann (Baltimor6e, 1928). *[Türkiye'de Beş Yıl*, çev. Eşref Bengi Özbilen, İş Bankası Kültür Yayınları, 2010].

Lin Shiliang, "Mingdai caojunzhi chutan", Wenji bianweihui (ed.), *Gu Cheng xiansheng jinian ji Ming Qing shi yanjiu wenji* (Zhengzhou, 2005), s. 181-198.

Lincoln, Charles Henry (ed.), *Correspondence of William Shirley Governor of Massachusetts and Military Commander in America 1731-1760* (New York, 1912).

Linden, Marcel van der, "Who Are the Workers?", Marcel van der Linden, *Workers of the World: Essays toward a Global Labour History* (Leiden, 2008), s. 17-38.

Linden, Marcel van der, *Workers of the World: Essays toward a Global Labor History* (Leiden [vb.], 2008).

Linebaugh, Peter ve Marcus Rediker, *The Many-Headed Hydra: Sailors, Slaves, Commoners, and the Hidden History of the Revolutionary Atlantic* (Londra, 2000).

List- und lustige Begebenheiten deren Herren Officiers auf Werbungen (Rostock, 1741, yeniden basım, Osnabrück, 1971).

Liu Jinxiang, "Mingdai weisuo quewu de yuanyin tanxi", *Beifang luncong*, 5 (2003), s. 71-74.

Liu Kwang-ching ve Richard J. Smith, "The Military Challenge: The North-West and the Coast", The Cambridge History of China, cilt 14, *Late Ch'ing, 1800 to 1911*, Liu Kwang-ching ve John K. Fairbank (ed.) (Cambridge, 1980), s. 202-273.

Livi, R., *Antropometria militare. Risultati ottenuti dallo spoglio dei fogli sanitarii dei militari dello classi 1859-63, eseguito dall'Ispettorato di sanità militare per ordine del Ministero della guerra* (Roma, 1896).

Lloyd, E. M., *A Review of the History of Infantry* (Londra, 1908).

Lorenzetti, L. ve R. Merzario, *Il fuoco acceso* (Roma, 2005).

Lorge, Peter, *The Asian Military Revolution: From Gunpowder to the Bomb* (Cambridge, 2008).

Loriga, S., Soldats - *Un laboratoire disciplinaire: l'armée piémontaise au XVIIIe siècle* (Paris, 2007).

Lot, F., *Recherches sur les effectifs des armées françaises des guerres d'Italie aux guerres de religion*, 1494-1562 (Paris, 1962).

Lublinskaya, A., *Documents pour server à l'histoire des guerres civiles en France (1561-65)* (Moscova, 1962).

Lucassen, Jan, "The Other Proletarians: Seasonal Labourers, Mercenaries and Miners", in Catharina Lis, Jan Lucassen ve Hugo Soly (ed.), *Before the Unions: Wage Earners and Collective Action in Europe, 1300-1850*, "*International Review of Social History*"kitabına ek olarak, 39 (1994), s. 171-194.

Lucassen, Jan ve Leo Lucassen, "The Mobility Transition in Europe Revisited, 1500-1900: Sources and Methods", IISH/International Institute of Social History Research Papers (Uluslararası Toplumsal Tarih Kurumunun Araştırma Sonuçları), 46 (Amsterdam, 2010).

Lucassen, Jan, Lucassen, Leo ve Manning, Patrick, *Migration History in World History: Multidisciplinary Approaches* (Leiden [vb.], 2010).

Lucassen, Jan ve Erik-Jan Zürcher, "Conscription as Military Labour: The Historical Context", International *Review of Social History*, 43, 3 (1998), s. 405-419.

Lucassen, Jan ve Erik-Jan Zürcher, "Introduction: Conscription and Resistance. The Historical Context", Erik-Jan Zürcher (ed.), *Arming the State. Military Conscription in the Middle East and Central Asia, 1775-1925* (Londra [vb.], 1999), s. 1-20.

Lüdtke, Alf, "War as Work: Aspects of Soldiering in 20th Century Wars", Alf Lüdtke ve Bernd Weisbrod (ed.), *The No Man's Land of Violence: Extreme Wars in the 20th Century* (Göttingen, 2006), s. 127-151.

Luh, Jürgen, *Ancien Régime Warfare and the Military Revolution* (Groningen, 2000).

Luh, Jürgen, *Kriegskunst in Europa 1650-1800* (Köln [vb.], 2004).

Luo Ergang, *Luying bingzhi* (yeniden düzenleme Pekin, 1984; ilk baskı Çongçing, 1945).

Luo Ergang, "Qingji bing wei jiang you de qiyuan", *Zhongguo shehui jingji shi jikan*, 5, 2 (1937), s. 236-250.

Lupo, S., "Il grande brigantaggio: interpretazione e memoria di una guerra civile", W. Barberis (ed.), *Annali Storia d'Italia* (Torino, 2002), s. 463-502.

Lynch, Michael (ed.), *The Oxford Companion to Scottish History* (Oxford, 2001).

Lynn, John A., *Battle: A History of Combat and Culture* (Boulder, CO, 2003).

Lynn, John A., *The Bayonets of the Republic: Motivation and Tactics in the Army of Revolutionary France 1791-94* (Boulder, CO, 1996).

Lynn, John A., "Clio in Arms: The Role of the Military Variable in Shaping History", *Journal of Military History, 55* (1991), s. 83-95.

Lynn, John, "Comments on Mercenary Military Service in Early Modern Europe", (Mart 2010'da IISH Konferansına sunuldu.).

Lynn, John A., "The Evolution of Army Style in Modern West, 800-2000", *International History Review*, 18, 3 (1996), s. 505-545.

Lynn, John A., *Giant of the Grand Siècle. The French Army 1610-1715* (Cambridge, 1997).

Lynn, John A., "Revisiting the Great Fact of War and Bourbon Absolutism: the Growth of the French Army during the *Grand siècle*", E. G. Hernán ve D. Maffi (ed.), *Guerra y sociedad en la monarchia hispanica: Politica, estrategia y cultura en la Europa moderna (1500-1700)*, cilt 2 (Madrid, 2006), I, s. 49-74.

Lynn, John A., *Women, Armies, and Warfare in Early Modern Europe* (Cambridge, 2008).

Ma Chujian, "Mingdai de jiading", *Mingshi yanjiu zhuankan*, 8 (Aralık 1985), s. 191-252: yeniden basım Ma,.

Ming Qing bianzheng yu zhiluan (Tientsin, 1994), s. 124-162.

Maag, A., *Geschichte der Schweizertruppen in neapolitanischen Diensten 1825-1861* (Zürih, 1909).

The Maathir-ul-Umara being Biographies of the Muhammadan and Hindu Officers of the Timurid Sovereigns of India from 1500 to about 1780, çev. Nawab Samsam-ud-Daulah Shah Nawaz Khan ve oğlu Abdul Hayy, H. Beveridge, tamamlayan, genişleten ve düzenleyen Baini Prashad, cilt 2 (1941, yeniden basım, Delhi, 1999).

Mably, Abbé de (G. Bonnot), *Des droits et des devoirs du citoyen* (Kell, 1789).

MacCarthy, Justin, *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922* (Princeton, 1995). *[Ölüm ve Sürgün-Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, çev. Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995].

McCorry, Helen C., "Rats, Lice and Scotchmen: Scottish Infantry Regiments in the service of France, 1742-1762", *Journal of the Society for Army Historical Research*, cilt 74 (1996), s. 1-38.

McDermott, Joseph P., "Bondservants in the T'ai-hu Basin During the Late Ming: A Case of Mistaken Identities", *Journal of Asian Studies*, 40, 4 (Ağustos 1981), s. 675-701.

MacDonald, R. H., "A Poetics of War: Militarist Discourse in the British Empire, 1880-1918", *Mosaic*, 23, 3 (1990), s. 17-36.

Macdougall, Norman, *"An Antidote to the English": The Auld Alliance 1295-1560* (East Linton, 2001).

Machiavelli, N., *The Art of War*, N. Wood (ed.) (New York, 1965). [*Savaş Sanatı*, çev. Berna Hasan, Doruk Yayınları, 2007].

Macinnes, Allan, "Scottish Gaeldom: The First Phase of Clearance", T. M. Devine ve Rosalind Mitchison (ed.), *People and Society in Scotland*, cilt 1, 1760-1830 (Edinburgh, 1988), s. 70-90.

Mack Smith, D., *Mazzini* (New Haven, CT [vb.], 1996).

McKay, D., *Prince Eugene of Savoy* (Londra, 1977).

Mackillop, Andrew, *"More Fruitful than the Soil": Army, Empire and the Scottish Highlands, 1715-1815* (East Linton, 2000).

McNeill, W. H., *The Pursuit of Power* (Oxford, 1982).

Magone, Rui, "Die Dichotomie von Zivilem und Militärischem in der Qing-Dynastie", Herbert Butz ve diğerleri (ed.), *Bilder für die "Halle des Purpurglanzes": Chinesische Offiziersporträts und Schlachtenkupfer der Ära Qianlong (1736-1795), (Berlin, 2003)*, s. 18-23.

Mahan, A. T., "The Influence of the South African War upon the Prestige of the British Empire", *National Review*, 38 (1901/1902), s. 501-512.

Major, Marie-France, "Mercenaries and International Law", *Georgia Journal of International and Comparative Law*, 22 (1992), s. 103-150.

Makdisi, Ussama, "Ottoman Orientalism", *American Historical Review*, 102, 3 (1997), s. 786-796.

Malcolmson, Robert W., *Life and Labour in England 1700-1780* (Londra, 1981).

Mallett, Michael, "Mercenaries", M. Keen (ed.), *Medieval Warfare; A History* (Oxford, 1999), s. 209-219.

Mallett, Michael, *Mercenaries and Their Masters: Warfare in Renaissance Italy* (Londra, 1974, tekrar baskı, Barnsley, 2009).

Mallett, Michael E. ve J. R. Hale, *The Military Organization of a Renaissance State: Venice, 1400 to 1617* (Cambridge, 1984).

Manghi, G., "Scuola e caserma. L'alfabetismo dei coscritti in Italia dall'Unità alla prima guerra mondiale", *Annali di storia moderna e contemporanea*, 11 (2005), s. 141-167.

Mann, Michael, *The Sources of Social Power*, cilt 2, *The Rise of Classes and Nation-States* (Cambridge, 1993).. *[Iktidarın Tarihi-Sınıfların ve Ulus-Devletlerin Yükselişi 1760-1914*, çev. Elçin Deniz Ela, Gülben Şaş, Ali Rıza Güngen, Phoenix Yayınevi, 2013].

Marselli, N., *Gli avvenimenti del 1870. Studio politico e militare* (Torino [vb.], 1872).

Marwitz, Ulrich, *Staatsräson und Landesdefension. Untersuchungen zum Kriegswesen des Herzogtums Preußen 1640-1655* (Boppard, 1984).

Marx, Karl, *Capital: A Critique of Political Economy*, 3. düzeltmeden çev. Samuel Moore ve Edward Aveling (New York, 1906). [*Kapital Cilt: 1-Ekonomi Politiğin Eleştirisi*, çev. Mehmet Selik, Yordam Kitap, 2015.].

Mason, Philip, *A Matter of Honour: An Account of the Indian Army, Its Officers and Men* (Londra, 1974).

Massobrio, G., *Bianco, rosso e grigioverde: struttura e ideologia delle forze armate italiane* (Verona, 1974).

Mastrangelo, G., *Le "scuole reggimentali" 1848-1913. Cronaca di una forma di istruzione degli adulti nell'Italia liberale* (Roma, 2008).

Matta, Basheer Ahmad Khan, *Sher Shah Suri: A Fresh Perspective* (Karaçi, 2006).

Maude, A., *War and Patriotism* [John Bellows'un *The Truth about the Transvaal War and the Truth about War* kitabına cevap olarak] (Londra, 1900).

Maude, F. N., "M. Bloch as a Prophet", *National Review*, 37 (1901), s. 102-112.

Maurice, J. F., *War. Reproduced with Amendments from the Article in the last Edition of the Encyclopaedia Britannica, to which is added an Essay on military Literature and a List of Books with brief Comments* (Londra, 1891).

May, Timothy, *The Mongol Art of War: Chinggis Khan and the Mongol Military System* (Yardley, PA, 2007).

Mazzetti, M., "Dagli eserciti pre-unitari all'esercito italiano", *Rassegna Storica del Risorgimento*, 59 (1972), s. 563-592.

Mazzonis, F. (ed.), *Garibaldi condottiero. Storia, teoria, prassi* (Milano, 1984).

Melis, G., *La burocrazia* (Bologna, 2003).

Ménage, V. L., "Devshirme", *Encyclopedia of Islam*, ikinci baskı (Leiden, 1978).

Ménage, V. L., "Sidelights on the Devshirme", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 18 (1956), s. 181-183.

Metzger, Jan, *Die Milizarmee im klassischen Republikanismus* (Bern [vb.], 1999).

Miaglia, C. F., *Sull'ordinamento delle forze militari del Regno d'Italia: pensieri* (Ancona, 1868).

Michael, Franz, "Military Organization and Power Structure of China during the Taiping Rebellion", *Pacific Historical Review*, 18, 4 (1949), s. 469-483.

Middleton, Richard, "The Recruitment of the British Army, 1755-1762", *Journal of the Society for Army Historical Research*, 67 (1989), s. 226-238.

Middleton, Richard, "A Reinforcement for North America, Summer 1757", *Bulletin of the Institute of Historical Research, 41* (1968), s. 58-72.

Mihailović, K., *Memoirs of a Janissary*, S. Soucek (ed.), çev. B. Stolz (Ann Arbor, 1975) (Mémoires d'un janissaire. Chronique turque, M. Balivet (ed.), çev. Ch. Zaremba (Toulouse, 2012)). [*Bir Yeniçerinin Hatıraları*, çev. Behiç Anıl Ekim, Nuri Fudayl Kıcıroğlu, Ayrıntı Yayınları, 2017].

Militärgeschichtliches Forschungsamt, *Militärische Reformer in Deutschland im 19. und 20. Jahrhundert* (Potsdam, 2007).

Military Instructions... (Londra, 1762).

Miller, James, *Swords for Hire: The Scottish Mercenary* (Edinburgh, 2007).

Miller, Kerby, *Emigrants and Exiles: Ireland and the Irish Exodus to North America* (New York, 1985).

Ming Taizu shilu (*Guoli Beiping tushuguan cang hongge chaoben* kopyasının yeniden basımı) (Taipei, 1961-1966).

Ministero della Guerra, *Quarta relazione della Commissione d'inchiesta per l'esercito* (Legge 6 giugno 1907, n. 287) (Roma, 1909).

Ministero della *Guerra, Regolamento di disciplina militare del 1. dicembre 1872 con cenno delle varianti e degli schiarimenti emanati dal Ministero della Guerra a tutto agosto 1885* (Roma, 1885).

Ministero della Guerra, *Regolamento di disciplina militare e di istruzione e servizio interno per la fanteria* (Torino, 1859).

Minkov, Anton, *Conversion to Islam in the Balkan: Kisve Bahası Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730* (Leiden, 2004).

Minniti, F., "Preparazione ed iniziativa. Il programma di Luigi Mezzacapo (1878-1881)", F. Minniti (ed.), *Esercito e politica da porta Pia alla Triplice Alleanza* (Roma, 1984), s. 69-88.

Mitchell, B. R., *British Historical Statistics* (Cambridge, 1988).

Mittelstadt, Jennifer, "'The Army Is a Service, Not a Job': Unionization, Employment and the Meaning of Military Service in the Late Twentieth-Century United States", *International Labor and Working-Class History*, 80 (2011), s. 29-52.

Mjoset, Lars ve Stephen Van Holde, "Killing for the State, Dying for the Nation: An Introductory Essay on the Life Cycle of Conscription into Europe's Armed Forces", Lars Mjoset ve Stephen Van Holde (ed.), *The Comparative Study of Conscription in the Armed Forces* (Amsterdam, 2002), s. 3-94.

Mokyr, Joel, *Why Ireland Starved: A Quantitative and Analytical History of the Irish Economy*, 1800-1850 (Londra, 1983).

Molfese, F., "Lo scioglimento dell'esercito meridionale garibaldino (1860-1861)", *Nuova rivista storica*, 44 (1960), s. 1-53.

Möller, Hans-Michael, *Das Regiment der Landsknechte. Untersuchungen zu Verfassung, Recht und Selbstverständnis in deutschen Söldnerheeren des 16. Jahrhunderts* (Wiesbaden, 1976).

Moltke, Helmuth von, "Speech in the Reichstag, 14th May 1890", R. Stumpf (ed.), *Kriegstheorie und Kriegsgeschichte. Carl von Clausewitz und Helmuth von Moltke* (Frankfurt am Main, 1993), s. 504-506.

Mondini, M., "Esercito e Nazione. Il ruolo dei militari nel processo di nazionalizzazione fino alla Grande Guerra", *Quaderni della Società Italiana di Storia Militare* (1996-1997), s. 103-163.

Mondini, M., "La nazione di Marte. Esercito e nation building nell'Italia unita", *Storica*, 20-21 (2001), s. 209-246.

Monro, Robert, *Monro His Expedition with the Worthy Scots Regiment (Called Mac-Keyes Regiment) Levied in August 1626* (Londra, 1637).

Monteilhet, Joseph, *Les institutions militaires de la France (1814-1832)* (Paris, 1932).

Monti, F., *Osservazioni sulla legge 7 luglio 1866 relativa alla affrancazione dal militare servizio e riassoldamento con premio dei militari* (Turin, 1866).

Moon, David, *The Russian Peasantry 1600-1930: The World the Peasants Made* (Londra, 1999).

Moor, J. A. de ve H. Ph. Vogel, *Duizend miljoen maal vervloekt land. De Hollandse Brigade in Spanje 1808-1813* (Amsterdam, 1991).

Moosvi, Shireen, "Ecology, Population Distribution, and Settlement Pattern in Mughal India", Shireen Moosvi, *People, Taxation, and Trade in Mughal India* (2008, yeniden basım, Delhi, 2010), s. 89-102.

Moosvi, Shireen, "An Estimate of Revenues of the Deccan Kingdoms, 1591", Irfan Habib (ed.), *Akbar and His India* (1997, yeniden basım, Delhi, 2002), s. 288-293.

Moosvi, Shireen, "Expenditure on Buildings on under Shah Jahan: A Chapter of Imperial Financial History", Shireen Moosvi, *People, Taxation, and Trade in Mughal India* (2008, yeniden basım, Delhi, 2010), s. 199-212.

Moosvi, Shireen, "The Indian Economic Experience 1600-1900: A Quantitative Study", Shireen Moosvi, *People, Taxation, and Trade in Mughal India* (2008, yeniden basım, Delhi, 2010), s. 1-34.

Moosvi, Shireen, "The Mughal Empire and Deccan: Economic Factors and Consequences", Shireen Moosvi, *People, Taxation, and Trade in Mughal India* (2008, yeniden basım, Delhi, 2010), s. 213-228.

Moosvi, Shireen, "Scarcities, Prices, and Exploitation: 'The Agrarian Crisis' 1658-70", Shireen Moosvi, *People, Taxation, and Trade in Mughal India* (2008, yeniden basım, Delhi, 2010), s. 229-242.

Moosvi, Shireen, "The Silver Influx, Money Supply, Prices and Revenue-Extraction in Mughal India", Shireen Moosvi, *People, Taxation, and Trade in Mughal India* (2008, yeniden basım, Delhi, 2010), s. 35-80.

Moosvi, Shireen, "Urban Population in Pre-Colonial India", Shireen Moosvi, *People, Taxation, and Trade in Mughal India* (2008, yeniden basım, Delhi, 2010), s. 119-134.

Moran, D. ve A. Waldron (ed.), *The People in Arms: Military Myth and National Mobilization since the French Revolution* (Cambridge, 2003).

Morden, Bettie J., *The Women's Army Corps, 1945-1978* (Washington, DC, 1990).

Morohoshi Kenji, "Mindai Ryōtō no gunton ni kansuru ichi kōsatsu", Mindaishi ronsō henshūiinkai (ed.), *Yamane Yukio kyōju taikyū kinen Mindaishi ronsō* (Tokyo, 1990), s. 165-186.

Morohoshi Kenji, "Ryōtō heihen to Ro Kei", *Tōyō daigaku bungakubu kiyō, shigakka hen*, 18 (1993), s. 76-104.

[Moser, Johann Jacob], *Abhandlung von Noethigung derer Unterthanen zu regulairen KriegsDiensten* (yer belirtilmemiş, 1765).

Moskos, Charles C. ve John Sibley Butler, *All That We Can Be: Black Leadership and Racial Integration the Army Way* (New York, 1996).

Mote, Frederick, "The T'u-mu Incident of 1449", Frank A. Kierman ve John K. Fairbank (ed.), *Chinese Ways in Warfare* (Cambridge, MA, 1974), s. 243-272.

Motley, J. L., *A History of the United Netherlands*, cilt 4 (Edinburgh, 1860).

Muchembled, Robert, *La violence au village: sociabilité et comportements populaires en Artois du XVe au XVIIe siècle* (Paris, 1989).

Muenger, E. A., *The British Military Dilemma in Ireland: Occupation Politics 1886-1914* (Lawrence, Kansas, 1991).

Mühlman, Carl, İmparatorluğun Sonu, 1914: Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl Girdi?, [*İmparatorluğun Sonu, 1914: Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl Girdi?*, çev. Kadir Kon, Timaş Yayınevi, Istanbul, 2009].

Muller, J. A., *The Letters of Stephen Gardiner* (Cambridge, 1933).

Müller, Johann Conrad, *Der wohl exercirte Preußische Soldat* (Schaffhausen, 1759, yeniden basım, Osnabrück, 1978).

Münkler, H., *Über den Krieg. Stationen der Kriegsgeschichte im Spiegel ihrer theoretischen Reflexion* (ikinci baskı, Weilerswist, 2003).

Murdoch, Steve, "Introduction", Steve Murdoch (ed.), *Scotland and the Thirty Years' War 1618-1648* (Leiden, 2001), s. 1-23.

Murdoch, Steve (ed.), *Scotland and the Thirty Years War 1618-1648* (Leiden [vb.], 2001).

Murphey, Rhoads, "Ottoman Military Organisation in South-Eastern Europe, c. 1420-1720", F. Tallett ve D. J. B. Trim (ed.), *European Warfare, 1350-1750* (Cambridge, 2010), s. 135-158.

Murphey, Rhoads, *Ottoman Warfare*, 1500-1700 (Londra, 1999). [*Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, çev. Mehmet Tanju Akad, Homer Yayınları, 2007].

Murphey, Rhoads, "Yeni çeri", *Encyclopedia of Islam*, ikinci baskı (Leiden, 1978).

Murtagh, Harman, "Irish Soldiers Abroad, 1600-1800", Thomas Bartlett ve Keith Jeffery (ed.), A Military History of Ireland (Cambridge, 1996), s. 294-314.

Muth, Jörg, *Flucht aus dem militärischen Alltag* (Freiburg, 2003).

Mutlu, Cengiz, *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları, 1914-1918* (Istanbul, 2007).

Nagata, Yuzo, *Muhsinzade Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessessi* (Tokyo, 1976). [*Muhsinzade Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessessi*, Akademi Kitabevi Yayınları, 1999].

Napoléon III, *Projet de loi sur le recrutement de l'armée* (Arras, 1843).

Naquin, Susan ve Evelyn S. Rawski, *Chinese Society in the Eighteenth Century* (New Haven, CT, 1987).

Naumann, Rolf, *Das kursächsische Defensionswerk (1613 bis 1709)* (Leipzig, 1917).

Navereau, A., *Le logement et les ustensiles des gens de guerres de 1439 à 1789* (Poitiers, 1924).

Niamatullah, *Niamatullah's History of the Afghans*, Cilt I (Santiniketan, 1958).

Nickle, B. H., *The Military Reforms of Prince Maurice of Orange* (Ann Arbor, 1984).

Nigra, C., *Canti popolari del Piemonte* (Torino, 1967).

Nimick, Thomas, "Ch'i Chi-kuang and I-wu County", *Ming Studies*, 34 (Temmuz 1995), s. 17-29.

Nimwegen, Olaf van, "*Deser landen crijchsvolck*". *Het Staatse leger en de militaire revoluties 1588-1688* (Amsterdam, 2006) (*The Dutch Army and the Military Revolutions 1588-1688* (Woodbridge, 2010)).

Nimwegen, Olaf van, *The Dutch Army and the Military Revolutions 1588-1688* (Woodbridge, 2010, ilk basım Dutch, Amsterdam 2006).

Nimwegen, Olaf van, *De Republiek der Verenigde Nederlanden als grote mogendheid. Buitenlandse politiek en oorlogvoering in de eerste helft van de achttiende eeuw en in het bijzonder tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748)* (Amsterdam, 2002).

Nimwegen, Olaf van, "The Transformation of Army Organisation in Early-Modern Western Europe, c. 1500-1789", Frank Tallett ve D. J. B. Trim, *European Warfare 1350-1750* (Cambridge, 2010), s. 159-180.

Nitiprakasika, Gustav Oppert (ed.) (1882, yeniden basım, New Delhi, 1970).

Nogales, Rafael de, *Four Years beneath the Crescent*, çev. Muna Lee (New York, 1926). *[Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919),* çev. Vedii İlmen, Yaba Yayınları, 2008].

Noiriel, G., *La tyrannie du national. Le droit d'asile en Europe 1793-1993* (Paris, 1991).

Nolan, John S., "The Militarization of the Elizabethan State", Paul E. J. Hammer (ed.), *Warfare in Early Modern Europe: 1450-1660* (Aldershot, 2007), s. 259-288.

Noordziek, J. J. F. (ed.), *Handelingen van de Staten Generaal gedurende de vergaderingen van 1814-heden* (Lahey, 1889-günümüz).

Nordmann, C. J., "L'armée suédoise au XVIIe siècle", *Revue du Nord*, 54 (1972), s. 133-147.

Nowosadtko, Jutta, *Stehendes Heer im Ständestaat. Das Zusammenleben von Militär- und Zivilbevölkerung im Fürstbistum Münster 1650-1803* (Paderborn, 2011).

O'Hanlon, Rosalind, "Manliness and Imperial Service in Mughal North India", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 42 (1999), s. 47-93.

O'Reilly, Ciarán Óg, "The Irish Mercenary Tradition in the 1600s", John France (ed.), *Mercenaries and Paid Men: The Mercenary Identity in the Middle Ages* (Leiden [vb.], 2008), s. 383-394.

O'Sullivan, John ve Alan M. Meckler, *The Draft and Its Enemies: A Documentary History* (Urbana-Champaign, IL, 1974).

Öğün, Tuncay, *Kafkas Cephesi'nin I. Dünya Savaşı'ndaki Lojistik Desteği* (Ankara, 1999).

Okano Masako, "Banreki nijūnen Neiha heihen", Ono Yasuko (ed.), *Minmatsu Shinsho no shakai to bunka* (Kyoto, 1996), s. 587-623.

Okuyama Norio, "Kōbuchō no men ma no shikyū ni tsuite", *Shihō*, 30 (1998), s. 1-14.

Okuyama Norio, "Mindai no hokuhen ni okeru gunji no getsuryō ni tsuite", Mindaishi ronsō henshūinkai (ed.), *Yamane kyōju taikyū kinen Mindaishi ronsō* (Tokyo, 1990), s. 149-164. 670.

Okuyama Norio, "Mingun no kyūyo shikyū ni tsuite: Seitō-Keitai ki o chūshin ni shite", *Wada Hironori kyōju koki kinen Min Shin jidai no hō to shakai* (Tokyo, 1993), s. 133-152.

Okuyama Norio, "Minsho ni okeru gunshi no kazoku to yūkyū ni tsuite", *Shūkan Tōyōshigaku*, 80 (1998), s. 60-77.

Okuyama Norio, "Shōtoku Chinkō no ran ni tsuite", Sakuma Shigeo (ed.), *Chūgokushi tōjishi ronshū: Sakuma Shigeo Kyōju taikyū kinen* (Tokyo, 1983), s. 99-115.

Oliva, G., "La coscrizione obbligatoria nell'Italia unita tra consenso e rifiuto", *Movimento operaio e socialista*, 1 (1986), s. 21-34.

Oliva, G., *Esercito, paese e movimento operaio. L'antimilitarismo dal 1861 all'età giolittiana* (Milano, 1986).

Olson, James S. ve Randy Roberts, *Where the Domino Fell: America and Vietnam*, 1945-1995, ikinci baskı (New York, 1996).

Olson, Robert, *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion, 1880-1925* (Austin, TX, 1989). *[Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı,* çev. Bülent Peker-Nevzat Kıraç, Özge Yayınları, 1992].

Oman, C., *A History of the Art of War* (Londra, 1898).

Oppert, Gustav, *On the Weapons, Army Organization, and Political Maxims of the Ancient Hindus with Special reference to Gunpowder and Firearms* (1880, yeniden basım, Ahmedabad, 1967).

Orme, R., *Historical Fragments of the Mughal Empire* (Londra, 1805, yeniden basım, 1974).

Orr, W. G., "Armed Religious Ascetics in Northern India", Jos J. L. Gommans ve Dirk H. A. Kolff (ed.), *Warfare and Weaponry in South Asia: 1000-1800* (Delhi, 2001), s. 185-201.

Osmanlı Ordu Teşkilatı (Ankara, 1999).

Özcan, A., "Ḍevşirme", *Diyanet Vakfı Islam Ansiklopedisi*, cilt 9 (Istanbul, 1994), s. 254-257.

Özdemir, Zekeriya, "I. Dünya Savaşı'nda Amele Taburları" (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1994).

Öztürk, S., *Askeri kassama ait onyedinci asır Istanbul tereke defterleri* (Istanbul, 1995).

Pagézy de Bourdéliac, Louis, *De l'emploi des loisirs du soldat français en temps de paix* (Paris, 1823).

Paiano Marai, "Religione e patria negli opuscoli cattolici per l'esercito italiano. Il cristianesimo come scuola di sacrificio per i soldati (1861-1914)" *Rivista di storia del Cristianesimo*, 2011 (1), s. 7-26.

Pakenham, T., *The Boer War* (Londra, 1979).

Palmer, J. A. B., "The Origin of the Janissary", *Bulletin of the John Rylands Library*, 35, 2 (1951-1952), s. 448-481.

Palmer, Roy (ed.), *The Rambling Soldier* (Harmondsworth, 1977).

Pamuk, Şevket, "The Ottoman Economy in World War I", Stephen Broadberry ve Mark Harrison (ed.), *The Economics of World War I* (Cambridge, 2005), s. 112-136.

Papoulia, B., *Ursprung und Wesen der Knabenlese im osmanischen Reich* (Münih, 1963).

Pargellis, Stanley McCrory, "The Four Independent Companies of New York", *Essays in Colonial History Presented to Charles McLean Andrews by his Students* (orijinal basım, 1933, Freeport, NY, 1966), s. 96-123.

Pargellis, Stanley McCrory, *Lord Loudoun in North America* (orijinal basım, 1933, yeniden basım, yer belirtilmemiştir, 1968).

Pargellis, Stanley McCrory (ed.), *Military Affairs in North America, 1748-1765: Selected Documents from the Cumberland Papers in Windsor Castle* (orijinal basım, 1936, yeniden basım, Hamden, CT, 1969).

Paris, M., *Warrior Nation: Images of War in British Popular Culture, 1850-2000* (Londra, 2000).

Parker, Geoffrey, *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567-1659: The Logistics of Spanish Victory and Defeat in the Low Countries' Wars* (orijinal basım, 1972, ikinci baskı, Cambridge, 2004).

Parker, Geoffrey, *The Dutch Revolt* (Londra, 1985).

Parker, Geoffrey, "Early Modern Europe", M. Howard *ve diğerleri.* (ed.), *The Laws of War: Constraints on Warfare in the Western World* (New Haven, CT, 1994), s. 40-58. Parker, Geoffrey, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800* (Cambridge, 1988). *[Askeri Devrim: Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler, 1500-1800,* çev. Tuncay Zorlu, Küre Yayınları, 2006].

Parker, Geoffrey, "Mutiny and Discontent in the Spanish Army of Flanders, 1572-1607", *Past & Present*, 58 (1973), s. 38-52.

Parker, Geoffrey, *The Thirty Years War* (Londra, 1987).

Parrott, David, "French Military Organization in the 1630s: The Failure of Richelieu's Ministry", *Seventeenth Century French Studies*, 9 (1987), s. 151-167.

Parrott, David, "From Military Enterprise to Standing Armies: War, State and Society in Western Europe, 1600-1700", F. Tallett ve D. J. B. Trim (ed.), *European Warfare*, 1350-1750 (Cambridge, 2010), s. 74-95.

Parrott, David, *Richelieu's Army: War, Government and Society in France, 1624-1642* (Cambridge, 2001).

Parthasarati, Prasannan, "Was There Capitalism in Early Modern India?", Rajät Datta (ed.), *Rethinking a Millennium: Perspectives on Indian History from the Eighth to the Eighteenth Century, Essays for Harbans Mukhia* (Delhi, 2008), s. 342-360.

Pecchioli, A. (ed.), *Le accademie e le scuole militari italiane* (Roma, 1990).

Pécout, G., "Les sociétés de tir dans l'Italie unifiée de la seconde moitié du XIXe siècle", *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Italie et Méditerranée*, 102 (1990), s. 533-676.

Peers, Douglas M., "'The Habitual Nobility of Being': British Officers and the Social Construction of the Bengal Army in the Early Nineteenth Century", *Modern Asian Studies*, 25 (1991), s. 545-569.

Penny, G., *The Traditions of Perth* (Perth, 1836).

Petiteau, Natalie, *Lendemains d'Empire: les soldats de Napoléon dans la France du XIXe siècle* (Paris, 2003).

Petrosian, A. Y., *Mebde-i kanun-i yeniçeri ocagı tarihi* (Moskova, 1988).

Petrosian, E., "The Mabda-i Kanuni yeniçeri ocagı Tarihi on the System of Devşirme", G. Kara (ed.), *Between the Danube and the Caucasus* (Budapeşte, 1987), s. 217-227.

Peyer, Hans Conrad, "Die wirtschaftliche Bedeutung der fremden Dienste für die Schweiz vom 15. bis zum 18. Jahrhundert", Hans Conrad Peyer, *Könige, Stadt und Kapital* (original baskı, 1978, Zürih, 1982), s. 219-231.

Phillips, T. R. (ed.), *Roots of Strategy* (Londra, 1943).

Pieri, P., *Le forze armate nella età della Destra* (Milano, 1962).

Pieri, P., *Storia militare del Risorgimento: guerre e insurrezioni* (Torino, 1962).

Pinch, William R., *Warrior Ascetics and Indian Empires* (Cambridge, 2006).

Pingding Junggar fanglüe (Siku quanshu, Wenyuange Edition, dijital versiyon *Zhongguo jiben guji ku*).

Pingding Liang Jinchuan fanglüe (Siku quanshu, Wenyuange Edition, dijital versiyon *Zhongguo jiben guji ku*, 65).

Pintner, Walter M., "The Burden of Defense in Imperial Russia, 1725-1914", *Russian Review*, 43 (1984), s. 231-259.

Pipes, D., *Slaves, Soldiers and Islam: The Genesis of a Military System* (New Haven, CT, 1981).

Pischedda, P., *Esercito e società in Piemonte, 1848-1859* (Cuneo, 1998).

Pittock, Murray G. H., *Inventing and Resisting Britain: Cultural Identities in Britain and Ireland, 1685-1789* (Londra, 1997).

Plank, Geoffrey, *Rebellion and Savagery: The Jacobite Rising of 1745 and the British Empire* (Philadelphia, 2006).

Porch, Douglas, "The French Army Law of 1832", *Historical Journal*, 14, 4 (1971), s. 751-769.

Porciani, I., *La festa della nazione: rappresentazione dello Stato e spazi sociali nell'Italia unita* (Bologna, 1997).

Porte, *Opinion de Porte sur le projet de résolution sur le recrutement de l'armée de terre* (Paris, Ağustos-Eylül, 1975).

Porter, B. D., *War and the Rise of the State* (New York, 1994).

Posen, B. R., "Nationalism, the Mass Army, and Military Power", *International Security*, 18 (1993), s. 80-124.

Potter, D., *A History of France, 1460-1560* (Basingstoke, 1995).

Potter, D., *Renaissance France at War: Armies, Culture and Society, c. 1480-1560* (Woodbridge, 2008).

Powell, Ralph L., *The Rise of Chinese Military Power 1895-1912* (Princeton, 1955).

Prebble, John, *Mutiny: Highland Regiments in Revolt, 1743-1804* (Londra, 1975).

Preston, T., *Patriots in Arms* (Londra, 1881).

Price, Richard, *An Imperial War and the British Working Class: Working-Class Attitudes and Reactions to the Boer War 1899-1902* (Londra, 1972).

Price, Richard N., "Society, Status and Jingoism: The Social Roots of Lower Middle Class Patriotism, 1870-1900", G. Crossick (ed.), *The Lower Middle Class in Britain, 1870-1914* (New York, 1977), s. 89-112.

Prithvirajvijayamahakavya: Aithihasik o Kavvik Parikrama, Sanjit Bhattacharya (ed.) (Kalküta, 2003).

Proctor, Tammy M., *Civilians in a World at War, 1914-1918* (New York, 2010).

Pröve, Ralf, *Militär, Staat und Gesellschaft im 19. Jahrhundert* (Münih, 2006).

Pröve, Ralf, *Stehendes Heer und städtische Gesellschaft im 18. Jahrhundert. Göttingen und seine Militärbevölkerung 1713-1756* (Münih, 1995).

Pryke, S., "The Popularity of Nationalism in the Early British Boy Scout Movement", *Social History*, 23, 3 (1998), s. 309-324.

Qiu Yilin, "Mingdai zhongqianqi junfei gongji tedian de xingcheng yu yanbian", *Jiangxi shehui kexue*, 6 (1994), s. 82-85.

Quelch, H., *Social-Democracy and the Armed Nation: Written for the Social-Democratic Federation* (Londra, 1907).

Quirico, D., *Naja. Storia del servizio di leva in Italia* (Milano, 2008).

Raa, F. J. G. ten, *De uniformen van de Nederlandsche Zee- en Landmacht hier te lande en in de koloniën*, cilt 2 (Lahey, 1900).

Rabie, H., "The Training of the Mamlûk Fâris", V. J. Parry ve M. E. Yapp (ed.), War, *Technology and Society in the Middle East* (Londra, 1975), s. 153-163.

Raduschev, Evgenii, "'Peasant' Janissaries?", *Journal of Social History*, 42, 2 (Kış 2008), s. 447-470.

Ram, J., *The Philosophy of War* (Londra, 1878).

Ramsay, D., *The History of the American Revolution: A New Edition*, cilt 1 (Londra, 1793).

Rawski, Evelyn, *The Last Emperors: A Social History of Qing Imperial Institutions* (Berkeley, 1998).

Redlich, Fritz, *The German Military Enterpriser and His Work Force: A Study in European Economic and Social History and Social History*, cilt 2 (Wiesbaden, 1964).

Repetto, C., *Rimpatrio. Memorie scritte alla buona nelle ore d'ozio in caserma* (Pisa, 1893).

Revelli, N., *Il mondo dei vinti: testimonianze di vita contadina* (Torino, 2007).

Rhodes, G., *Khartoum. Khartoum has fallen, and Gordon a Prisoner. In Memento et Memoriam: The Fall of Khartoum, the Fall of Gordon. The Soudanic War: strategically, diplomatically, religiously, and pacifically considered. Three Letters addressed to the Right Hon. H. C. E. Childers, M. P., Chancellor of the Exchequer* (Pontefract, 1885).

Riall, L., *Garibaldi: Invention of a Hero* (New Haven, CT [vb.], 2007).

Riall, L., *The Italian Risorgimento: State, Society, and National Unification* (Londra, 1994).

Rich, Barnaby, *A Short Survey of Ireland* (Londra, 1609).

Richards, John F., "The Economic History of the Lodi Period: 1451-1526", Journal of the Economic and *Social History of the Orient*, 8 (1965), s. 47-67.

Richards, John F., *The Mughal Empire* (1993, yeniden basım, Delhi, 2002).

Richards, John F., "The Seventeenth Century Crisis in South Asia", *Modern Asian Studies*, 24 (1990), s. 625-638.

Rigotti Colin, M., *"L'âge d'or" de la littérature d'enfance et de jeunesse italienne. Des origines au fascisme* (Caen, 2005).

Ritter, G., *The Sword and the Scepter: The Problem of Militarism in Germany*, cilt 3 (Coral Gables, 1969-1972).

Robbins, K., *"Present and Past: British Images of Germany in the First Half of the Twentieth Century and Their Historical Legacy* (Göttingen, 2000).

Roberts, 1st Earl (Frederick Roberts), *Defence of the Empire. Field-Marshall Earl Roberts' Appeal to the Nation. With an Introduction by the Earl of Meath* (Londra, 1905).

Roberts, 1st Earl (Frederick Roberts), *Lord Roberts' Campaign Speeches. A Continuation of 'The Message to the Nation'* (Londra, 1913).

Roberts, 1st Earl (Frederick Roberts), *A Nation in Arms. Speeches on the Requirements of the British Army, delivered by Field-Marshall, The Earl Roberts* (New York, 1907).

Roberts, 1st Earl (Frederick Roberts), *Speeches and Letters of Field-Marshall Earl Roberts on Imperial Defence* (Londra, 1906).

Roberts, Michael, *The Military Revolution, 1560-1660* (Belfast, 1956), yeniden basım Michael Roberts, *Essays in Swedish History* (Minneapolis, 1967), s. 195-225.

Robertson, J. M., *Patriotism and Empire* (3. Baskı, Londra, 1900).

Robinson, David, *Bandits, Eunuchs, and the Son of Heaven: Rebellion and the Economy of Violence in Mid-Ming China* (Honolulu, 2001).

Robinson, David, "Images of Subject Mongols under the Ming Dynasty", *Late Imperial China*, 25, 1 (2004), s. 59-123.

Robinson, David, "The Ming Imperial Family and the Yuan Legacy", David M. Robinson (ed.), *Culture, Courtiers, and Competition: The Ming Court (1368-1644)* (Cambridge, MA, 2008), s. 365-421.

Robinson, David, "Politics, Force, and Ethnicity", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 59, 1 (June 1999), s. 79-123.

Robinson, David, "Princely Revolts and the Ming Polity", eser "Ming Provincial Courts" konferansında sunuldu, Colgate Üniversitesi, NY, Haziran 2011.

Robinson, G., "Horse Supply and the Development of the New Model Army, 1642-1646", *War in History*, 15 (2008), s. 121-140.

Rochat, G. ve G. Massobrio, *Breve storia dell'esercito italiano dal 1861 al 1943* (Torino, 1978).

Roegiers, J. ve N. C. F. Van Sas, "Revolutie in Noord en Zuid", J. C. H. Blom, E. Lamberts red., *Geschiedenis van de Nederlanden* (Amsterdam, 1994), s. 297-310.

Rogers, Alan, *Empire and Liberty: American Resistance to British Authority 1755-1763* (Los Angeles, 1974).

Rogers, C. J. (ed.), *The Military Revolution Debate: Readings on the Military Trasnsformation of Early Modern Europe* (Oxford, 1995).

Rogg, Matthias, *Landsknechte und Reisläufer. Bilder vom Soldaten. Ein Stand in der Kunst des 16. Jahrhunderts* (Paderborn [vb.], 2002).

Rogg, Matthias, "Zerhauen und zerschnitten, nachadelichen Sitten: Herkunft, Entwicklung und Funktion soldatischer Tracht des 16. Jahrhunderts im Spiegel zeitgenössischer Kunst" Bernhard R. Kroener ve Ralf Pröve (ed.), *Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit* (Paderborn, 1996)s. 109-135.

Romanelli, R., *L'Italia liberale* (Bologna, 1990).

Rosen, Stephen Peter, *Societies and Military Power: India and its Armies* (Delhi [vb.], 1996).

Rosenberg, Rainer von, *Soldatenwerbung und militärisches Durchzugsrecht im Zeitalter des Absolutismus* (Frankfurt am Main, 1973).

Rösener, W. (ed.), *Staat und Krieg. Vom Mittelalter bis zur Moderne* (Göttingen, 2000).

Ross, C., *Representative Government and War* (Londra, 1903).

Rossabi, Morris, *The Jurchens in the Yüan and Ming* (Ithaca, NY, 1982).

Rosselli, N., *Mazzini e Bakunin. Dodici anni di movimento operaio in Italia* (1860-1872) (Torino, 1982).

Rostker, Bernard, *I Want You! The Evolution of the All-Volunteer Force* (Santa Monica, CA, 2006).

Rothenberg, Gunther E., *The Military Border in Croatia 1740-1881* (Chicago, IL, 1966).

Rousseau, Frédéric, *Service militaire au XIXe siècle: de la résistance à l'obéissance. Un siècle d'apprentissage de la patrie dans le département de l'Hérault* (Montpellier, 1998).

Rovinello, Marco, "'Giuro di essere fedele al Re ed a' suoi reali successori'. Disciplina militare, civilizzazione e nazionalizzazione nell'Italia liberale", *Storica*, 49 (2011), s. 95-140.

Rovinello, Marco, "Tra Marte ed Atena. La giustizia militare italiana in tempo di pace attraverso le carte dei tribunali territoriali (1861-1914)", *Ricerche di storia politica*, 3 (2011), s. 325-348.

Rowlands, G., *The Dynastic State and the Army under Louis XIV: Royal Service and Private Interest, 1661-1701* (Cambridge, 2002).

Rowlands, G., "Louis XIV, Aristocratic Power and the Elite Units of the French Army", *French History*, 13 (1999), s. 303-331.

Roy, Kaushik, *Brown Warriors of the Raj: Recruitment and the Mechanics of Command in the Sepoy Army 1859-1913* (Delhi, 2009).

Roy, Nirodbhusan, *Niamatullah's History of the Afghans* (tarihsiz, yeniden basım, Lahor, 2002).

Royen, Paul van, Jaap Bruijn ve Jan Lucassen, (ed.), *Those Emblems of Hell? European Sailors and the Maritime Labour Market 1570-1870* (St John's, 1997).

Roynette, Odile, *"Bons pour le Service": l'expérience de la caserne en France à la fin du XIXe siècle* (Paris, 2000).

Rudolph, Lloyd I. (ed.), *The Idea of Rajasthan, Explorations in Regional Identity*, cilt 2, *Institutions* (Delhi, 1994), s. 192-216.

Rüger, J., "Nation, Empire, and Navy: Identity Politics in the United Kingdom 1887-1914", *Past & Present* 185 (2004), s. 159-188.

Rule, John, *The Labouring Classes in Early Industrial England, 1750-1850* (Londra, 1986).

Rule, John, *The Vital Century: England's Developing Economy, 1714-1815* (Londra, 1992).

Sabron, F. H. A., *Geschiedenis van het 124ste Regiment Infanterie van Linie onder Keizer Napoleon I* (Breda, 1910).

Sabron, F. H. A., *Geschiedenis van het 33ste Regiment Lichte Infanterie (Het Oud-Hollandse 3de Regiment Jagers) onder Keizer Napoleon I* (Breda, 1910).

Sacchi, V., *Primo libro di lettura ad uso del soldato* (Torino, 1878).

Saeed, Mian Muhammad, *The Sharqi Sultanate of Jaunpur* (Karaçi, 1972).

Saeki Tomi, "Min Shin jidai no minsō ni tsuite", *Tōyōshi kenkyū*, 15, 4 (1957), s. 33-64.

Sahillioğlu, H., "Osmanlı Imparatorluğunda Sıvış Yılı Burhanları", *IÜIFM*, 27, 1-2 (1967-1968), s. 75-111.

Said, Edward, *Orientalism* (New York, 1978). *[Şarkiyatçılık*, çev. Berna Ülner, Metis Yayınları, 2016].

Salinger, Sharon V., *"To Serve Well and Faithfully": Labor and Indentured Servants in Pennsylvania, 1682-1800* (Cambridge, 1987).

Sanborn, Joshua A. *Drafting the Russian Nation: Military Conscription, Total War, and Mass Politics, 1905-1925* (De Kalb, IL, 2003).

Sarkar, Jadunath, *Fall of the Mughal Empire*, cilt 2, 1754-71 (1934, yeniden basım, Delhi, 1991).

Sarkar, Jadunath, *Nadir Shah in India* (1925, yeniden basım, Kalküta, 1973).

Sarkar, Jadunath, *A Short History of Aurangzib: 1618-1707* (1930, yeniden basım, New Delhi, 1979).

Sarkar, Jagadish Narayan, *The Life of Mir Jumla: The General of Aurangzeb* (Delhi, 1979).

Sas, N. C. F. van, *Onze natuurlijkste bondgenoot. Nederland, Engeland en Europa, 1813-1831* (Groningen, 1985).

Saunders, C. ve I. R. Smith, "Southern Africa, 1795-1914", *The Oxford History of the British Empire*, cilt 3, *The Nineteenth Century*, A. Porter ve A. Low (ed.) (Oxford, 1999), s. 597-623.

Savory, Reginald, *His Britannic Majesty's Army in Germany during the Seven Years War* (Oxford, 1966).

Scahill, Jeremy, *Blackwater: The Rise of the World's Most Powerful Mercenary Army* (New York, 2008). *[Black Water: Vatanı Milleti Bayrağı Olmayan Ordu*, çev. Meral Delikara Üst, April Yayıncılık, 2010].

Scarpellini, E., *L'Italia dei consumi. Dalla Belle Époque al nuovo millennio* (Roma [vb.], 2008).

Scates, Bruce, "The Price of War: Labour Historians Confront Military History", *Labour History*, 84 (2003), s. 133-143.

Schama, S., *Patriots and Liberators: Revolution in the Netherlands* (New York, 1977).

Schaufelberger, Walter, *Der alte Schweizer und sein Krieg* (Zürih, 1952).

Schaufelberger, Walter, "Von der Kriegsgeschichte zur Militärgeschichte", *Schweizerische Zeitschrift für Geschichte*, 41 (1991), s. 413-451.

Schehl, Karl, *Mit der großen Armee 1812 von Krefeld nach Moskau* (Düsseldorf, 1912).

Schennach, Martin Paul, *Ritter, Landsknecht, Aufgebot. Quellen zum Tiroler Kriegswesen 14.-17. Jahrhundert* (Innsbruck, 2004).

Schlieffen, Graf A. von, *Über die Millionenheere* (1911), *Cannae. Mit einer Auswahl von Aufsätzen und Reden des Feldmarschalls*, H. Freiherr von Freytag-Loringhoven (ed.) (Berlin, 1925).

Schmoller, Gustav von, *Umrisse und Untersuchungen zur Verfassungs-, Verwaltungs- und Wirtschaftsgeschichte besonders des Preußischen Staates im 17. und 18. Jahrhundert* (Leipzig, 1898, yeniden basım, Hildesheim [vb.], 1974).

Schnapper, Bernard, *Le remplacement militaire en France: Quelques aspects politiques, économiques et sociaux du recrutement au XIXe siècle* (Paris, 1968).

Schnitter, Helmut, *Volk und Landesdefension* (Berlin, 1977).

Schoenmaker, B., *Burgerzin en soldatengeest: de relatie tussen volk, leger en vloot 1832-1914* (Amsterdam, 2009).

Schultz, Ronald, *Republic of Labor: Philadelphia's Artisans and the Politics of Class, 1720-1830* (New York, 1993).

Schulz, W. von, *Die preußischen Werbungen unter Friedrich Wilhelm I. und Friedrich dem Großen bis zum Beginn des 7jährigen Krieges mit besonderer Berücksichtigung Mecklenburg-Schwerins* (Schwerin, 1887).

Schulze, Winfried, "Die deutschen Landesdefensionen im 16. und 17. Jahrhundert", Johannes Kunisch (ed.), *Staatsverfassung und Heeresverfassung in der europäischen Geschichte der frühen Neuzeit* (Berlin, 1986), s. 129-149.

Schüssler, Walter, "Das Werbewesen in der Reichsstadt Heilbronn, vornehmlich im 18. Jahrhundert" (doktora tezi, Tübingen Üniversitesi, 1951).

Schwark, Thomas, *Lübecks Stadtmilitär im 17. und 18. Jahrhundert* (Lübeck, 1990).

Schwartz, Franz, *Organisation und Verpflegung der preussischen Lanmilizen im Siebenjährigen Krieg* (Leipzig, 1898).

Schwoerer, Lois G., *No Standing Armies: The Antiarmy Ideology in Seventeenth-Century England* (Baltimore, 1974).

Scott, H., "The Fiscal-Military State and International Rivalry during the Long Eighteenth Century", C. Storrs (ed.), *The Fiscal-Military State in Eighteenth-Century Europe* (Farnham, 2009), s. 25-53.

Searle, G. E., *The Quest for National Efficiency: A Study in British Politics and British Political Thought, 1899-1914* (Oxford, 1971).

Segal, David R., *Recruiting for Uncle Sam: Citizenship and Military Manpower Policy* (Lawrence, KS, 1989).

Selesky, Harold E., *War and Society in Colonial Connecticut* (New Haven, CT, 1990).

Sencer, Kuşçubaşı Eşref, *Turkish Battle at Khaybar*, çev. Philip H. Stoddard (Istanbul, 1997). [*Hayber Savaşı*, çev. Philip H. Stoddard/ H. Basri Danışman, Arba Yayınları, Istanbul, 1999].

Serman, William, *Les Officiers français dans la nation, 1848-1914* (Paris, 1982).

Seton-Watson, C., *Italy from Liberalism to Fascism, 1870-1925* (Londra, 1967).

Seume, Johann Gottfried, *Mein Leben,* Seume, *Prosaschriften*, düzenleyen Werner Kraft (Köln, 1962).

Seyfi, Salime Servet, "Oğlumu Hududa Gönderdikten Sonra", *Yeni Mecmua (Çanakkale Nüsha-i Fevkaladesi)* (Özel Sayı, Mart 1915), s. 103-104.

The Shah Jahan Nama of Inayat Khan, An Abridged History of the Mughal Emperor Shah Jahan, compiled by his Royal Librarian, düzenleyen ve genişleten W. E. Begley ve Z. A. Desai (Delhi, 1990).

Sharma, Ravindra Kumar, "The Military System of the Mewar (Udaipur) State (Ca. 800 to 1947 AD)", *Central Asiatic Journal*, 30 (1986), s. 116-140.

Shaw, Stanford J., *The Ottoman Empire in World War I*, cilt 1, *Prelude to War* (Ankara, 2006). [*Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Imparatorluğu Savaşa Giriş*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, Ankara.].

Shcherbinin, P. P., *Voennyi factor v povsednevnoi zhizni russkoi zhenshchiny v XVIII-nachale XX v.* (Tambov, 2004).

Sheikh, Samira, *Forging a Region: Sultans, Traders, and Pilgrims in Gujarat, 1200-1500* (Yeni Delhi, 2010).

Shen Jian, "Xinhai geming qianxi woguo zhi lujun ji qi junfei", *Wenzhai*, 2 (1937), s. 139-140.

Shepherd, John Robert, *Statecraft and Political Economy on the Taiwan Frontier, 1600-1800* (Stanford, 1993).

Shi Wanshou, "Lun Ming Zheng de bingyuan", *Dalu zazhi,* 41, 6 (1970), s. 188-197.

Shigeki, Iwai, "China's Frontier Society in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Acta Asiatica,* 88 (2005), s. 1-20.

Shin, Leo, *The Making of the Chinese State: Ethnicity and Expansion on the Ming Borderlands* (Cambridge, 2006).

Shuckburgh Risley, J., *The Law of War* (Londra, 1897).

Shyam, Radhey, *Life and Times of Malik Ambar* (Delhi, 1968).

Sicken, Bernhard, "Die oranische Heeresreform", Horst Lademacher (ed.), *Onder den Oranje Boom. Niederländische Kunst und Kultur im 17. und 18. Jahrhundert an deutschen Fürstenhöfen* (Münih, 1999), s. 103-116, 435-438.

Sicken, Bernhard, "Die preußische Werbung in Franken", Heinz Duchhardt (ed.), Friedrich *der Große, Franken und das Reich* (Köln [vb.], 1986), s. 121-156.

Sickesz, C. J., *Schutterijen in Nederland* (Utrecht, 1864).

Sikora, Michael, *Disziplin und Desertion. Strukturprobleme militärischer Organisation im 18. Jahrhundert* (Berlin, 1996).

Sikora, Michael, "Die Mechanisierung des Kriegers", Rebekka von Mallinckrodt (ed.), *Bewegtes Leben. Körpertechniken in der Frühen Neuzeit* (Wolfenbüttel, 2008), s. 143-166, 319-327.

Sikora, Michael, "Militarisierung und Zivilisierung. Die preußischen Heeresreformen und ihre Ambivalenzen, Peter Baumgart ve diğerleri. (ed.), *Die preußische Armee. Zwischen Ancien Régime und Reichsgründung* (Paderborn [vb.], 2008), s. 164-195.

Sikora, Michael, "Söldner: historische Annäherung an einen Kriegertypus", *Geschichte und Gesellschaft*, 29 (2003), s. 210-238.

Şimşek, Veysel, "Ottoman Military Recruitment and the Recruit, 1826-1853" (Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2005).

Singer, P. W., *Corporate Warriors: The Rise of the Privatized Military Industry* (2003, ikinci yeniden baskı, New York, 2008) *[Kiralık Ordular: Özel Askeri Şirketler,* çev. İsmail Yaman, Timaş Yayınevi, 2009].

Singh, Madan Paul, *Indian Army under the East India Company* (Yeni Delhi, 1976).

Singha, Radhika, "Finding Labor from India for the War in Iraq: The Jail Porter and Labor Corps, 1916-1920", *Comparative Studies in Society and History*, 49, 2 (Nisan 2007), s. 412-445.

Skelley, A. R., *The Victorian Army at Home: The Recruitment and Terms and Conditions of the British Regular, 1859-1899* (Londra, 1977).

Smets, Josef, "Von der 'Dorf idylle' zur preußischen Nation. Sozialdisziplinierung der linksrheinischen Bevölkerung durch die Franzosen am Beispiel der allgemeinen Wehrpflicht (1802-1814)", *Historische Zeitschrift*, 262 (1996), s. 697-738.

Smiley, Will, "The Rules of War on the Ottoman Frontiers: An Overview of Military Captivity, 1699-1829", Plamen Mitev, Ivan Parvev, Maria Baramova ve Vania Racheva (ed.), *Empires and Peninsulas: Southeastern Europe between Karlowitz and the Peace of Adrianople, 1699-1829* (Berlin, 2010), s. 63-84.

Smith, Vincent A., *Akbar: The Great Mogul, 1542-1605* (yeniden basım, Delhi, 1962).

Smout, T. C., *A History of the Scottish People 1560-1830* (Londra, 1969).

Smyth, Jim, *The Men of No Property: Irish Radicals and Popular Politics in the Late Eighteenth Century* (Londra, 1992).

Snapper, F., "Het negentiende eeuwse Nederlandse leger: een school der natie?", *Mededelingen van de Sectie Militaire Geschiedenis Landmachtstaf,* 7 (1984), s. 37-56.

Sō In-bōm, "Eijo to eijogun - gunshi no senjū hōhō o chūshin ni", *Mindaishi kenkyū*, 27 (1999), s. 5-29.

Soboul, Albert, *La Révolution française* (Paris, 1982).

Soboul, Albert, *Les sans-culottes parisiens en l'an II: Mouvement populaire et gouvernement révolutionnaire, 2 juin 1793-9 thermidor an II* (Paris, 1958).

Sondhaus, L., *In the Service of the Emperor: Italians in the Austrian Armed Forces, 1814-1918* (Boulder, 1990).

Sormani, G., *Mortalità dell'esercito italiano: studi di statistica sanitaria e di geografia medica presentati alla giunta centrale di statistica* (Roma, 1877).

Sotiriou, Dido, *Farewell to Anatolia*, çev. Fred A. Reed (Atina, 1991). (Yunanca orijinal adı *Matomena Homata*). [*Benden Selam Söyle Anadolu'ya*, çev. Attila Tokatlı, Can Yayınları, 2000].

Spandouyn Cantacasin, *Th., Petit traicté de l'origine des Turcqz*, Ch. Scheffer (ed.) (Paris, 1896).

Spataris, Haris, *"Biz İstanbullular Böyleyiz": Fener'den Anılar, 1906-1922*,. [*"Biz İstanbullular Böyleyiz": Fener'den Anılar, 1906-1922*, çev. İro Kaplangı, Kitap Yayınevi, Istanbul, 2004.].

Spender, A. J., *The Life of Sir Henry Campbell Bannerman*, cilt 2 (Londra, 1923).

Spiers, E. M., *The Army and Society* (Londra, 1980).

Spivak, Gayatri, "Can the Subaltern Speak?", Cary Nelson ve Lawrence Grossberg (ed.), *Marxism and the Interpretations of Culture* (Londra ve New York, 1988), s. 271-313.

Statistics of the Military Effort of the British Empire during the Great War (1914-1920) (Londra, 1922).

Staudinger, Karl, *Geschichte des kurbayerischen Heeres unter Kurfürst Karl Albrecht - Kaiser Karl VII.- und Kurfürst Max III. Joseph 1726-1777*, cilt 2 (Geschichte des Bayerischen Heeres, III) (Münih, 1908/1909).

Staudinger, Karl, *Geschichte des kurbayerischen Heeres unter Kurfürst Max II. Emanuel 1680-1705*, cilt 2 (Geschichte des Bayerischen Heeres, II) (Münih, 1904/1905).

Steinsieck, A., "Ein imperialistischer Medienkrieg. Kriegsberichterstatter im Südafrikanischen Krieg (1889-1902)", U. Daniel (ed.), *Augenzeugen. Kriegsberichterstattung vom 18. bis zum 21. Jahrhundert* (Göttingen, 2006), s. 87-112.

Steppler, Glenn A., "The Common Soldier in the Reign of George III, 1760-1793" (doktora tezi, Oxford Üniversitesi, 1984).

Stevens, Carol B., *Russia's Wars of Emergence 1460-1730* (Londra, 2007).

Stevens, Carol B., *Soldiers on the Steppes: Army Reform and Social Change in Early Modern Russia* (Dekalb, IL, 1995).

Steward, Richard W., *American Military History: The United States Army in a Global Era, 1917-2003* (Washington, DC, 2005).

Stiehm, Judith Hicks, *Arms and the Enlisted Woman* (Philadelphia, 1989).

Stoddard, Philip H., "The Ottoman Government and the Arabs, 1911 to 1918: A Preliminary Study of the *Teşkilat-ı Mahsusa*" (doktora tezi, Princeton Üniversitesi, 1963).

Stollberg-Rilinger, Barbara, *Der Staat als Maschine. Zur politischen Metaphorik des absoluten Fürstenstaats* (Berlin, 1986).

Storrs, Christopher (ed.), *The Fiscal-Military State in Eighteenth Century Europe* (Farnham, 2009).

Storrs, Christopher, *War, Diplomacy and the Rise of Savoy, 1690-1720* (Cambridge, 1999).

Storrs, Christopher ve H. M. Scott, "The Military Revolution and the European Nobility, c. 1600-1800", Jeremy Black (ed.), *Warfare in Europe: 1650-1792* (Aldershot, 2005), s. 3-43.

Strachan, Hew, *The First World War* (Londra, 2006). [*Birinci Dünya Savaşı*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, 2014].

Strachan, Hew, *History of the Cambridge University Officers Training Corps* (Tunbridge Wells, 1976).

Strachan, Hew, "Militär, Empire und Civil Society: Großbritannien im 19. Jahrhundert", Ute Frevert (ed.), *Militär und Gesellschaft im 19. und 20. Jahrhundert* (Stuttgart, 1997), s. 78-93.

Stradling, R. A., *Europe and the Decline of Spain: A Study of the Spanish System* (Londra, 1981).

Stradling, R. A., *The Spanish Monarchy and Irish Mercenaries: The Wild Geese in Spain 1618-68* (Blackrock, 1994).

Stremmelaar, Annemarike, "Justice and Revenge in the Ottoman Rebellion of 1703" (doktora tezi, Leiden Üniversitesi, 2007).

Streusand, Douglas E., *The Formation of the Mughal Empire* (Delhi, 1989).

Strieter, T. W., "An Army in Evolution: French Officers Commissioned from the Ranks, 1848-1895", Military Affairs, 42 (1978), s. 177-181.

Struve, Lynn, "The Southern Ming, 1644-1662", *The Cambridge History of China*, cilt 7, Frederick W. Mote ve Denis Twitchett (ed.), *The Ming Dynasty, 1368-1644*, Bölüm 1 (Cambridge, 1988), s. 641-725.

Sunar, Mehmet Mert, "Ocak-ı Amire'den Ocak-ı Mulga'ya Doğru: Nizam-ı Cedid Reformları Karşısında Yeniçeriler", Seyfi Kenan (ed.), *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Donemi* (Istanbul, 2010), s. 497-527.

Surridge, K. T., *Managing the South African War, 1899-1902: Politicians v. Generals* (Rochester, 1999).

Suter, H., *Inner-Schweizerisches Militärunternehmertum im 18. Jahrhundert* (Zürih, 1971).

Suzuki Tadashi, "Mindai katei kō", *Shikan*, 37 (1952), s. 23-40.

Suzuki Tadashi, "Mingdai kahei kō", *Shikan*, 22-23 (1940), s. 1-26.

Swope, Kenneth, "All Men Are Not Brothers: Ethnic Identity and Dynasty Loyalty in the Ningxia Mutiny of 1592", *Late Imperial China*, 24, 1 (2003), s. 79-129.

Swope, Kenneth, *A Dragon's Head and A Serpent's Tail: Ming China and The First Great East Asian War, 1592-1598* (Norman, OK, 2009).

Swope, Kenneth, "A Few Good Men: The Li Family and China's Northern Frontier in the Late Ming", *Ming Studies*, 34 (2005), s. 34-81.

Szabo, Franz A., *Kaunitz and Enlightened Absolutism 1753-1780* (Cambridge, 1987).

Szonyi, Michael, *Practicing Kinship: Lineage and Descent in Late Imperial China* (Stanford, CA, 2002).

Tallett, Frank, "Soldats et actes de violence à l'encontre des civils dans les îles britanniques au dix-septième siècle", F. Cochet (ed.), *Les violences de guerre à l'égard des civils* (Metz, 2005), s. 23-54.

Tallett, Frank, *War and Society in Early-Modern Europe* (Londra, 1992).

Tallett, Frank ve D. J. B. Trim, "'Then Was Then and Now is Now'", Frank Tallett ve D. J. B. Trim (ed.), *European Warfare, 1350-1750* (Cambridge, 2010), s. 1-26.

Tayler, A. ve H. Tayler, *The House of Forbes* (Aberdeen, 1937).

Taylor, Peter K., "Disagreement over the Hessian Military State of the Eighteenth Century", *Central European History*, 28 (1995), s. 429-433.

Taylor, Peter K., *Indentured to Liberty. Peasant Life and the Hessian Military State 1688-1815* (Ithaca, NY, 1994).

Taylor, Romeyn, "Yuan Origins of the Wei-so System", Charles Hucker (ed.), *Chinese Government in Ming Times: Seven Studies* (New York, 1969), s. 23-40.

The Tezkereh al Vakiat or Private Memoirs of the Moghul Emperor Humayun written in Persian Language by Jouher, a confidential domestic of his Majesty, Major Charles Stewart (ed.) (Londra, 1832).

Theobald, Ulrich, "The Second Jinchuan Campaign (1771-1776): Economic, Social and Political Aspects of an Important Qing Period Border War" (doktora tezi, Tübingen Üniversitesi 2010), http://tobias-lib.uni-tuebingen.de/volltexte/2011/5395/pdf/Theobald.pfd.

Thompson, A. M., *Towards Conscription. Jubilee Patriotism: Its Meaning, Cause, and Effects* (Londra, 1898).

Thompson, E. P., *The Making of the English Working Class* (New York, 1964). *[İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, 2015].

Thompson, I. A. A., *War and Government in Habsburg Spain, 1560-1620* (Londra, 1976).

Thomson, J. E., *Mercenaries, Pirates and Sovereigns: State-Building and Extraterritorial Violence in Early Modern Europe* (Princeton, 1994).

Thorner, Daniel ve diğerleri (ed.), *A. V. Chayanov on the Theory of Peasant Economy* (Homewood, 1966).

Thursfield, J. R., "Captain Mahan's Writings", *The Times*, 1 April 1893, yeniden basım, G. S. Clarke ve J. R. Thursfield, *The Navy and the Nation or Naval Warfare and Imperial Defence* (Londra, 1897), s. 188-198.

Thursfield, J. R., "The Jeune École Française", *Naval Annual* (1894), yeniden basım G. S. Clarke ve J. R. Thursfield, *The Navy and the Nation or Naval Warfare and Imperial Defence* (Londra, 1897), s. 199-214.

Tilly, Charles, *Coercion, Capital and European States AD 990-1990* (Cambridge, MA, 1990). *[Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu 990-1992*, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, 2001].

Tilly, Charles, *The Contentious French* (Cambridge, MA, 1986).

Tilly, Charles (ed.), *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton, 1975).

Tilly, Charles, "Reflections on the History of European State-Making", Charles Tilly (ed.), *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton, 1975), s. 3-83.

Tilly, Charles, *Social Movements 1768-2004* (Boulder, CO, 2004). *[Toplumsal Hareketler 1768-2004*, çev. Orhan Düz, Babil Yayınları, 2008].

Tilly, Charles, "States and Nationalism in Europe 1492-1992", J. L. Comaroff ve P. C. Stern (ed.), *Perspectives on Nationalism and War* (Amsterdam, 1995), s. 187-204.

Tilly, Charles, "War Making and State Making as Organized Crime", Peter Evans, Dietrich Rü- schemeyer ve Theda Skocpol (ed.), *Bringing the State Back in* (Cambridge, 1985), s. 169-187.

Tilly, Chris ve Tilly, Charles, *Work under Capitalism* (Boulder, CO, 1998).

Titus, James, *The Old Dominion at War: Society, Politics, and Warfare in Late Colonial Virginia* (Columbia, SC, 1991).

Tlusty, B. Ann, *The Martial Ethic in Early Modern Germany: Civic Duty and the Right of Arms* (Basingstoke, 2011)..

Toledano, Ehud, "The Emergence of Ottoman-Local Elites (1700-1800): A Framework for Research", I. Pappé ve M. Ma'oz (ed.), *Middle East Politics and Ideas: A History from Within* (Londra, 1997), s. 145-162.

Toprak, Zafer, *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik, 1914-1918* (Istanbul, 2003).

Toprak, Zafer, *Türkiye'de Milli İktisat, 1908-1918* (Ankara, 1982).

Torre, F., *Della leva sui giovani nati nell'anno...* (Floransa-Turin, 1864-1870).

Torre, F., *Della leva sui giovani nati nell'anno 1843 e delle vicende dell'esercito dal 1 ottobre 1863 al 30 settembre 1864: relazione del maggior generale Federico Torre al signor ministro della guerra* (Turin, 1865).

Torre, F., *Della leva sui giovani nati nell'anno 1845 e delle vicende dell'esercito dal 1 ottobre 1865 al 30 settembre 1866: relazione del maggior generale Federico Torre al signor ministro della guerra* (Floransa, 1867).

Torre, F., *Della leva sui giovani nati nell'anno 1845 e delle vicende dell'esercito dal 1 ottobre 1870 al 30 settembre 1871: relazione del maggior generale Federico Torre al signor ministro della guerra* (Roma [vb.], 1872).

Torre, F., *Della leva sui giovani nati nell'anno 1847 e delle vicende dell'esercito dal 1 ottobre 1868 al 30 settembre 1869: relazione del maggior generale Federico Torre al signor ministro della guerra* (Floransa, 1870).

Torre, F., *Relazione sulle leve eseguite in Italia dalle annessioni delle varie province al 30 settembre 1863* (Turin, 1864).

Tracy, J. D., *Emperor Charles V, Impresario of War* (Cambridge, 2002).

Trim, D. J. B. (ed.), *The Chivalric Ethos and the Development of Military Professionalism* (Leiden, 2003).

Trim, D. J. B., "Fighting 'Jacob's Wars': The Employment of English and Welsh Mercenaries in the European Wars of Religion" (doktora tezi, King's College, Londra, 2002).

Trivedi, K. K., "The Share of the Mansabdars in State Revenue Resources: A Study of the Maintenance of Animals", *Indian Economic and Social History Review*, 24 (1987), s. 411-422.

Trivedi, Madhu, "Images of Women from the Fourteenth to the Sixteenth Century: A Study of *Sufi Premkahaniyas*", Rajat Datta (ed.), *Rethinking a Millennium: Perspectives on Indian History from the Eighth to the Eighteenth Century, Essays for Harbans Mukhia* (Delhi, 2008), s. 198-221.

Trochu, Louis-Jules, *L'armée française en 1867* (Paris, 1867).

Turan, S., *Sehzâde Bayezid Vak'ası* (Ankara, 1961).

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, cilt III, bölüm 6 (1908-1920) (Ankara, 1971).

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, cilt X, *Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi, Idari Faaliyetler ve Lojistik* (Ankara, 1985).

The Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbeq, çev. E. S. Forster (Oxford, 1927). *[Türk Mektupları - Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri*, çev. Derin Türkömer, İş Bankası Kültür Yayınları, 2011].

Turner, Sir James, *Memoirs of His Own Life and Times, 1632-1670* (Edinburgh, 1829).

Uitterhoeve, W., *Cornelis Kraijenhoff 1758-1840. Een loopbaan onder vijf regeervormen* (Nijmegen, 2009).

Underwood, W. C., *A Plea for National Military Training in Britain* (ikinci baskı, Londra, 1907).

Upton, A. F., *Charles XI and Swedish Absolutism* (Cambridge, 1998).

Uyar, Mesut ve Edward J. Erickson, *A Military History of the Ottomans: From Osman to Atatürk* (Santa Barbara, 2009). *[Osmanlı Askeri Tarihi,* çev. Mesut Uyar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014].

Uzunçarşılı, I. H., *Osmanlı Devleti teşkilâtından kapu kulu ocakları*, cilt 2 (Ankara, 1943-1944).

Vallée, Gustave, *La conscription dans le department de la Charente (1798-1807)* (Paris, 1936).

Vatin, Nicholas ve Gilles Veinstein, "Paroles d'oglan, jeunes esclaves de la Porte (XVIe-XVIIe siècles); *Mélanges Pierre Chuvin* (yayımlanacak).

Vatin, Nicholas ve Gilles Veinstein, *Le sérail ébranlé: essai sur les morts et dépositions des sultans ottomans, XIVe-XIXe siècle* (Paris, 2003).

Vattel, E., *The Law of Nations or the Principles of Natural Law*, çev. C. G. Fenwick (Washington, DC, 1916).

Veinstein, G., "À propos des ehl-i hiref et du devşirme", C. Heywood ve C. Imber (ed.), *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage* (Istanbul, 1994), s. 351-367.

Veinstein, G., "Le janissaire et l'islamologue: un commentaire du chapitre des *Kavânîn-i yeniçeriyân sur le devşirme*", M.-A. Amir Moezzi, J.-D. Dubois, C. Jullien ve F. Jullien (ed.), *Pensée grecque et sagesse d'Orient: hommage à Michel Tardieu* (Turnhout, 2009), s. 685-696.

Ven, Hans van de, "Introduction", Hans van de Ven (ed.), *Warfare in Chinese History* (Leiden, 2000), s. 1-32.

Verga, G., *Cavalleria rusticana*, G. Verga (ed.) *Vita dei campi* (Milano, 1970).

Vickers, Daniel, *Farmers and Fishermen: Two Centuries of Work in Essex County, Massachusetts, 1630-1850* (Chapel Hill, NC, 1994).

Vidalenc, Jean, "Les engagements volontaires dans l'armée de la Restauration, contractés dans le Calvados", *Annales de Normandie* (1959), s. 109-116.

Vidalenc, Jean, "Engagés et conscrits sous la Restauration 1814-1830", *Recrutement, mentalités, sociétés, Actes du Colloque international d'histoire militaire, Montpellier, 18-22 septembre 1974* (Montpellier, 1975), s. 235-250.

Villari, P., "Di chi è la colpa? O sia, la pace e la guerra", P. Villari (ed.), *Saggi di storia, critica e politica* (Floransa, 1868), s. 385-422.

Villars, Maréchal de (Claude Louis Hector), *Mémoires du Maréchal de Villars* (Société de l'histoire de France/SHF) (Fransa Tarih Topluluğu), cilt 6 (Paris, 1888-1904).

Vlachopoulou, Anna, "Like the Mafia? The Ottoman Military Presence in the Morea in the Eighteenth Century", Antonis Anastasopoulos ve Elias Kolovos (ed.), *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850: Conflict, Transformation, Adaptation* (Resmo, 2007), s. 123-135.

Vryonis, S. Jr, "Isidore Glabas and the Turkish Devshirme", *Speculum*, 31 (1956), s. 433-443.

Waldron, Arthur, *The Great Wall of China* (Cambridge, 1990).

Walls, A. F., "Carrying the White Man's Burden: Some British Views of National Vocation in the Imperial Era", W. R. Hutchison ve H. Lehmann (ed.), *Many Are Chosen: Divine Election and Western Nationalism* (Minneapolis, 1994), s. 29-50.

Walzer, Michael, *Obligations: Essays on Disobedience, War, and Citizenship* (Cambridge, MA, 1979).

Wang Yuquan, *Mingdai de juntian* (Pekin, 1965).

Wang Yuquan, "Mingdai xungui dizhu de dianhu", Wang Yuquan, *Laiwuji* (Pekin, 1983), s. 242-283.

Wang Yuquan, "Some Salient Features of the Ming Labor Service System", *Ming Studies*, 21 (Ilkbahar 1986), s. 1-44.

Ward, P., *Red Flag and Union Jack: Englishness, Patriotism and the British Left, 1881-1924* (Woodbridge, 2003).

Warren, C., "Some Lessons from the South African War", *National Review*, 38 (1901/1902), s. 181-196.

Warwick, P. ve S. B. Spies (ed.), *The South African War: The Anglo-Boer War 1899-1902* (Harlow, 1980).

Washbrook, David, "Orients and Occidents: Colonial Discourse Theory and the Historiography of the British Empire", Robin Winks (ed.), *The Oxford History of the British Empire, vol. V, Historiography* (Oxford, 1999), s. 596-611.

Way, Peter, "Klassenkrieg: die ursprüngliche Akkumulation, die militärische Revolution und der britische Kriegsarbeiter", Marcel van der Linden ve Karl Heinz Roth (ed.), *Über Marx hinaus: Arbeitsgeschichte und Arbeitsbegriff in der Konfrontation mit den globalen Arbeitsverhältnissen des 21. Jahrhunderts* (Hamburg, 2009), s. 85-114.

Way, Peter, "Rebellion of the Regulars: Working Soldiers and the Mutiny of 1763-1764", *William & Mary Quarterly*, 3. seri, 57, 4 (Oct. 2000), s. 768-771.

Weber, Eugen, *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870-1914* (Stanford, 1976). *[Köylülerden Fransızlara,* çev. Çağdaş Sümer, Heretik Yayıncılık, 2017].

Wedgwood, C. V., *The Thirty Years War* (Londra, 1981).

Wei Zhanbin, "Mingdai Menggu zhubu dui guishun Hanren de renyong jiqi junshi yingxiang", *Qujing shifan xueyuan xuebao*, 27, 2 (2008), s. 68-72.

Weiss, Linda, "Infrastructural Power, Economic Transformation, and Globalization", John A. Hall ve Ralph Schroeder (ed.), *An Anatomy of Power: The Social Theory of Michael Mann* (Cambridge, 2006), s. 167-186.

Weissman, N., *Les janissaires: étude de l'organisation militaire des Ottomans* (Paris, 1964).

Wellmann, Janina, "Hand und Leib, Arbeiten und Üben. Instruktionsgraphiken der Bewegung im 17. und 18. Jahrhundert", Rebekka von Mallinckrodt (ed.), *Bewegtes Leben. Körpertechniken in der Frühen Neuzeit* (Wolfenbüttel, 2008), s. 15-38, 249-259.

Wells, H. G., *War in the Air* (Londra, 1908).

Welten, J., *In dienst voor Napoleons Europese droom. De verstoring van de plattelandssamenleving in Weert* (Leuven, 2007).

Whatley, Christopher A., "The Experience of Work", T. M. Devine ve Rosalind Mitchison (ed.), *People and Society in Scotland*, cilt I, *1760-1830* (Edinburgh, 1988), s. 227-251.

Wickremesekera, Channa, *"Best Black Troops in the World": British Perceptions and the Making of the Sepoy 1746-1805* (Delhi, 2002).

Wickremesekera, Channa, *European Success and Indian Failure in the SEC: A Military Analysis* (Victoria, Avustralya, 1998).

Wilkins, Charles, *Forging Urban Solidarities: Ottoman Aleppo 1640-1700* (Leiden, 2010).

Wilkinson, G. R., *Depictions and Images of War in Edwardian Newspapers, 1899-1914* (Aldershot, 2003).

Wilkinson, S., *The Brain of an Army: A Popular Account of the German General Staff* (Londra, 1909).

Wilkinson, S., *Britain at Bay* (Londra, 1909).

Wilkinson, S., *The Great Alternative. A Plea for a National Policy* (1894, yeni baskı, Londra, 1909).

Wilkinson, S., "Preparation for War", *National Review* 39 (1902), s. 197-208.

Wilkinson, S., *War and Policy* (Londra, 1909).

Williams, Marshall B., *Military and Industrial War and the Science of Organisation* (Londra, 1912).

Willis, John M., "Making Yemen Indian: Rewriting the Boundaries of Imperial Arabia", *International Journal of Middle East Studies*, 41 (2009), s. 23-38.

Willson, Beckles, *The Life and Letters of James Wolfe* (Londra, 1909).

Wilson, H. W., "The Anti-National Party in England", *National Review* 37 (1901), s. 294-305.

Wilson, H. W., "Democracy and the War", *National Review* 34 (1899), s. 506-514.

Wilson, Kathleen, "Empire of Virtue: The Imperial Project and Hanoverian Culture c.1720-1785", Lawrence Stone (ed.), *An Imperial State at War: Britain from 1689 to 1815* (Londra, 1994), s. 128-164.

Wilson, Peter H., *German Armies: War and German Politics 1648-1806* (Londra, 1998).

Wilson, Peter H., "The German 'Soldier-Trade' of the Seventeenth and Eighteenth Centuries: A Reassessment", *International History Review*, 18 (1996), s. 757-792.

Wilson, Peter H., "German Women and War, 1500-1800", *War in History*, 3 (1996), s. 127-160.

Wilson, Peter H., "The Politics of Military Recruitment in Eighteenth-Century Germany", *English Historical Review* 107 (2002), s. 536-568.

Wilson, Peter H., "Social Militarization in Eighteenth-Century Germany", *German History*, 18, 1 (2000), s. 1-39.

Wilson, Peter H., *War, State and Society in Württemberg, 1677-1793* (Cambridge, 1995).

Wilson, Peter H., "Warfare in the Old Regime, 1648-1789", J. Black (ed.), *European Warfare, 1453-1815* (Basingstoke, 1999), s. 69-95.

Wink, Andre, *Al-Hind: The Making of the Indo-Islamic World, vol. II, The Slave Kings and the Islamic Conquest, 11th-13th Centuries* (1997, yeniden basım, Delhi, 2001).

Winter, Martin, "Kontinuität oder Neuanfang? Die Umsetzung der ‚allgemeinen Wehrpflicht' zwischen Reform und Restauration", Matthias Tullner ve Sascha Möbius (ed.), *1806: Jena, Auerstädt und die Kapitulation von Magdeburg, Schande oder Chance?* (Halle, 2007), s. 92-109.

Winter, Martin, *Untertanengeist durch Militärpflicht? Das preußische Kantonsystem in brandenburgischen Städten im 18. Jahrhundert* (Bielefeld, 2005).

Winter, Stefan, "The Province of Raqqa under Ottoman Rule, 1535-1800: A Preliminary Study", *Journal of Near Eastern Studies*, 68 (2009), s. 253-267.

Wirtschafter, Elise Kimerling, From Serf to Russian Soldier (Princeton, 1990).

Wirtschafter, Elise Kimerling, "Legal Identity and the Possession of Serfs in Imperial Russia", *Journal of Modern History* 70 (1998), s. 561-587.

Wirtschafter, Elise Kimerling, *Russia's Age of Serfdom 1649-1861* (Malden, MA, 2008).

[Wirtschafter], Elise Kimerling, "Soldiers' Children, 1719-1856: A Study of Social Engineering in Imperial Russia", *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte*, 30 (1982), s. 61-136.

Wirtschafter, Elise Kimerling, *Structures of Society: Imperial Russia's "People of Various Ranks"* (DeKalb, IL, 1994).

Wise, Nathan, "'In Military Parlance, I Suppose We Were Mutineers': Industrial Relations in the Australian Imperial Force during World War I", *Labour History*, 101 (2011), s. 161-176.

Wise, Nathan, "The Lost Labour Force: Working-Class Approaches to Military Service during the Great War", *Labour History*, 93 (2007), s. 161-176.

Wittek, P., "Devshirme and Shari'a", *BSOAS*, 17 (1955), s. 271-278.

Wittman, William, *Travels in Turkey, Asia Minor, Syria and Across the Desert into Egypt During the years 1799, 1800 and 1801, in Company with The Turkish Army, and the British Military Mission* (Londra, 1803, New York, 1971). *[Osmanlı'ya Yolculuk 1789-1800-1801,* çev. Belkıs Dişbudak, Odtü/Araştırma Dizisi, 2011].

Wohlfeil, R., "Der Volkskrieg im Zeitalter Napoleons", H.-O. Sieburg (ed.), *Napoleon und Europa* (Köln, 1971), s. 318-332.

Wolfrum, E., *Krieg und Frieden in der Neuzeit. Vom Westfälischen Frieden bis zum Zweiten Weltkrieg* (Darmstadt, 2003).

Woloch, Isser, "Napoleonic Conscription: State Power and Civil Society", *Past & Present,* 111 (1986), s. 110-122.

Woloch, Isser, *The New Regime: Transformation of the French Civic Order, 1789-1820s* (New York, 1995).

Wood, J. B., *The King's Army: Warfare, Soldiers, and Society during the Wars of Religion in France, 1562-1576* (Cambridge, 1996).

Woodside, Alexander, "The Ch'ien-lung Reign", *The Cambridge History of China*, vol. IX, *The Ch'ing Empire to 1800*, Willard J. Peterson (ed.) (Cambridge, 2002), s. 230-309.

Wormald, J., *Lords and Men in Scotland: Bonds of Manrent 1442-1603* (Edinburgh, 1985).

Worthington, David (ed.), *British and Irish Emigrants and Exiles in Europe 1603-1688* (Leiden, 2010).

Wrigley, E. A., "Society and the Economy in the Eighteenth Century", Lawrence Stone (ed.), *An Imperial State at War: Britain from 1689 to 1815* (Londra, 1994), s. 72-95.

Wu Han, "Mingdai de jun bing", *Zhongguo shehui jingjishi jikan*, 2, 2 (1937), s. 147-200.

Wu Yue (Go Yaku), *Min Shin jidai no yōeki seido to chihō gyōsei* (Osaka, 2000).

Wüppermann, W. E. A., *De vorming van het Nederlandsche leger na de omwenteling van 1813 en het aandeel van dat leger aan de veldtocht van 1813* (Breda, 1900).

Würdinger, Joseph, "Die bayerischen Landfahnen vom Jahre 1651-1705", *Verhandlungen des historischen Vereins für Niederbayern*, 9 (1863), s. 122-138.

Wymans, G., "Les mutineries militaires de 1596 à 1606", *Standen en Landen*, 39 (1966), s. 105-121.

Xiao Xu, "Mingdai jiangshuai jiading de xingshuai ji qi yingxiang", *Nankai shixue*, 1 (1984), s. 102-122.

Xing Xinbao, "'Lü/luying' de duyin", *Zhongguo lishi jiaoxue yanjiu*, 1-2 (2007).

Yadava, B. N. S., "Chivalry and Warfare", Jos J. L. Gommans ve Dirk H. A. Kolff (ed.), *Warfare and Weaponry in South Asia: 1000-1800* (Delhi, 2001), s. 66-98.

Yalman, Ahmed Emin, *Turkey in the World War* (New Haven, CT, 1930).

Yang, Anand A., *The Limited Raj: Agrarian Relations in Colonial India, Saran District, 1793-1920* (Berkeley, CA, 1989).

Yate, A. C., "The Spirit of the Nation in War", *United Service Magazine,* 142 (1900), s. 14-21.

Yıldız, Gültekin, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum* (1826-1839) (Istanbul, 2009).

Youngson, A. J., *After the Forty-Five: The Economic Impact on the Scottish Highlands* (Edinburgh, 1973).

Yu Zhijia, *Mingdai junhu shixi zhidu* (Taipei, 1987).

Yu Zhijia, *Weisuo, junhu, yu junyi* (Pekin, 2010).

Zaidi, S. Inayat Ali, "Akbar and the Rajput Principalities: Integration into Empire", Irfan Habib (ed.), *Akbar and His India* (1997, yeniden basım, Delhi, 2002), s. 15-24.

Zaidi, S. Inayat Ali, "Ordinary Kachawaha Troopers serving the Mughal Empire: Composition and Structure of the Contingents of the Kachawaha Nobles", *Studies in History*, 2 (1980), s. 57-68.

Zaidi, S. Inayat Ali, "Rozindar Troopers under Sawai Jai Singh of Jaipur (M.Ö. 1700-1743)", *Indian Historical Review*, 10 (1983-84), s. 45-65.

Zannoni, M. ve M. Fiorentino, *Le Reali Truppe Parmensi* (1848-1859) (Parma, 1984).

Zhang Jinkui, *Mingdai weisuo junhu yanjiu* (Pekin, 2007).

Zhao Zhongnan, "Lun Mingdai jundui zhong jiading de tedian yu diwei", *Shehui kexue jikan*, 3 (1988), s. 144-149.

Zhao Zhongnan, "Lun Mingdai junshi jiading zhidu xingcheng de shehui jingji tiaojian jiqi fazhan", *Shehui kexue jikan*, 73 (1991), s. 86-90.

Zhu Yuanzhang, "The Placards of the People's Instructions", çev. Edward Farmer, Zhu Yuanzhang, *Zhu Yuanzhang and Early Ming Legislation* (Leiden, 1995), s. 195-209.

Ziegler, Norman P., "Evolution of the Rathor State of Marvar: Horses, Structural Change and Warfare", Karine Schomer, Joan L. Erdman, Deryck O. Lodrick ve Lloyd I. Rudolph (ed.), *The Idea of Rajasthan, Explorations in Regional Identity*, vol. 2, *Institutions* (Delhi, 1994), s. 192-216.

Ziegler, Norman P., "Marvari Historical Chronicles: Sources for the Social and Cultural History of Rajasthan", *Indian Economic and Social History Review*, 13 (1976), s. 127-153.

Zürcher, Erik-Jan, "Between Death and Desertion: The Experience of the Ottoman Soldier in World War I", *Turcica*, 28 (1996), s. 235-258.

Zürcher, Erik-Jan, "Fighting for a Living: Origins, Practices and Consequences of Different Forms of Military Employment in Europe, the Middle East and Asia (1500-2000)", Fighting for a Living için yazılmış makale, https://projects.iisg.nl/web/fighting-fora-living/results.

Zürcher, Erik-Jan, "Hizmet Etmeyi Başka Biçimlerle Reddetmek: Osmanlı İmparatorluğunun Son Dönemlerinde Asker Kaçaklığı", Özgür Heval Çınar ve Coşkun Üsterci (ed.), *Çarklardaki Kum: Vicdani Red* (Istanbul, 2008), s. 59-68. [*Çarklardaki Kum: Vicdani Red,* İletişim Yayınları, 2014].

Zürcher, Erik-Jan, "Little Mehmet in the Desert: The Ottoman Soldier's Experience", Hugh Cecil ve Peter Liddle (ed.), *Facing Armageddon: The First World War Experienced* (Londra, 1988), s. 230-241.

Zürcher, Erik-Jan, "The Nation and Its Deserters: Conscription in Mehmed Ali's Egypt", Erik-Jan Zürcher (ed.), *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia, 1775-1925* (Londra [vb.], 1999), s. 59-77 [*Devletin Silahlanması: Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik 1775-1925*, Istanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003].

Zürcher, Erik-Jan, "The Ottoman Conscription System in Theory and Practice, 1844-1918", *International Review of Social History*, 43, 3 (1998), s. 437-449; Erik-Jan Zürcher (ed.), *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia, 1775-1925* (Londra [vb.], 1999), s. 79-94 [derleme, *Devletin Silahlanması: Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik 1775-1925*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003].

Zürcher, Erik-Jan, "Ottoman Labour Battalions in World War I", Hans-Lukas Kieser ve Dominik J. Schaller (ed.), *The Armenian Genocide and the Shoah* (Zürih, 2002), s. 187-196.

Zürcher, Erik-Jan, "Refusing to Serve by Other Means: Desertion in the Late Ottoman Empire", Ö. H. Çınar ve Coşkun Üsterci (ed.), *Conscientious Objection: Resisting Militarized Society* (Londra, 2009), s. 45-52.

Zurndorfer, Harriet, "What Is the Meaning of 'War' in an Age of Cultural Efflorescence? Another Look at the Role of War in Song Dynasty China (960-1279)", Marco Formisano ve Hartmut Böhme (ed.), *War in Words* (Berlin, New York, 2010), s. 89-112.

Zwitzer, H. L., *"De militie van de staat". Het leger van de Republiek der Verenigde Nederlanden* (Amsterdam, 1991).

YAZARLAR

VIRGINIA H. AKSAN (Dr.), Kanada'daki McMaster Üniversitesi'nin Tarih bölümünde profesördür.

HERMAN AMERSFOORT (Dr.), Hollanda'da yer alan Netherlands Defence Academy (Hollanda Savunma Akademisi) ve Amsterdam Üniversitesi'nde Askeri tarih profesörüdür.

BETH BAILEY (Dr.), Philadelphia'daki Temple Üniversitesi'nde tarih profesörüdür.

MEHMET BEŞİKÇİ (Dr.), İstanbul'da Yıldız Teknik Üniversitesi'nde Çağdaş Türkiye Tarihi öğretim görevlisidir.

THOMAS HIPPLER (Dr.), Sciences Po Lyon Enstitüsü'nde öğretim görevlisidir.

ROBERT JOHNSON (Dr.), Oxford Üniversitesi'nde "Oxford Changing Character of War/Oxford Savaşın Değişen Karakteri" programının yöneticisidir.

S. YELDA KAYA, Ankara'daki Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde araştırma görevlisidir.

ELISE KIMERLING WIRTSCHAFTER (Dr.), Kaliforniya'nın Pomona ilçesinde yer alan California Politeknik Eyalet Üniversitesi'nde tarih profesörüdür.

DIRK KOLFF (Dr.), Hollanda'daki Leiden Üniversitesi'nde yer alan Asya, Afrika ve Kızılderili Çalışmaları Araştırma Okulu'nun yöneticisi ve Güney Asya tarihi emekli profesörüdür.

JÖRN LEONHARD (Dr.), Almanya'daki Freiburg Üniversitesi'nde Çağdaş Avrupa Tarihi profesörüdür.

JAMES MILLER, İskoçya'da bağımsız araştırmacıdır.

CHRISTINE MOLL-MURATA (Dr.), Almanya'nın Bochum şehrindeki Ruhr Üniversitesi'nde Çin Tarihi ve Felsefesi öğretim görevlisidir.

DAVID ROBINSON (Dr.), Hamilton'daki Colgate Üniversitesi'nde Robert H.N Ho Asya Çalışmaları ve Tarih profesörüdür.

MARCO ROVINELLO (Dr.), İtalya'daki Napoli Federico II Üniversitesi'nde Sosyal Bilimler bölümü araştırma görevlisidir.

KAUSHIK ROY (Dr.), Hindistan-Kalküta'daki Jadavpur Üniversitesi'nde Tarih bölümü yardımcı doçenti ve Norveç'deki Oslo Barış Araştırmaları Enstitüsü'nde araştırma görevlisidir.

MICHAEL SIKORA (Dr.), Almanya'nın Münster kentindeki Vestfalya Wilhelm Üniversitesi'nde Tarih bölümü yardımcı doçentidir.

FRANK TALLETT (Dr.), İngiltere'deki Reading Üniversitesi'nde tarih bölümü görevlisidir.

ULRICH THEOBALD (Dr.), Almanya'daki Tübingen Üniversitesi'nde Çin dili ve tarihi öğretim görevlisidir.

GILLES VEINSTEIN (Dr., 1945-2013), Paris'teki Sosyal Bilimler Yüksek Tahsis Okulu'nda ve Fransa'daki Collège de France adlı yüksek öğretim kurumunda profesördü.

PETER WAY (Dr.), Kanada'daki Windsor Üniversitesi'nde tarih profesörüdür.

ERIK JAN ZÜRCHER (Dr.), Hollanda'daki Leiden Üniversitesi'nde Türk dili ve edebiyatı profesörüdür.

Erik Jan Zürcher'in derlediği bu kitap, alanında uzman akademisyenlerin, dünyanın dört bir yanındaki askerî işgücünü incelediği makalelerden oluşuyor. Avrupa, Ortadoğu ve Afrika'yı da içine alan geniş bir coğrafyada ve 1500-2000 yıllarını kapsayan geniş bir zaman aralığında askerî işgücü ilişkilerine odaklanıyor. Askerliğin çıkış noktasından, daimi orduya, vergi öder gibi zorla ifa edilen askerlik görevinden, bu görevin paralı bir "iş"e dönüşmesine, zorunlu ve gönüllü askerlik anlayışına ve özgür işgücüne kadar farklı kategorilerde ele alınan akserî işgücünün zamanla ne gibi değişikliklerden geçerek günümüzdeki haline geldiğini ortaya koyuyor. Bunu yaparken hem farklı bölgeler ve zamanlardaki hem de aynı dönem ve benzer coğrafyalardaki askerî işleyişlerle karşılaştırmalar yapıyor.

"Askerlerin yaptığı işi emek olarak görmeye karar verirsek, askerî işgücü diğer işgücü biçimlerinden temelde farklı mıdır diye sormak elbette isabetli olur. Askerlerin yaptıkları işin eşi benzeri olmadığı savunulabilir, çünkü iş gereği türdeşlerini öldürerek bir bakıma insanoğlunun en büyük tabusunu açıkça ihlal ederler. […] Ancak istisna oluşunun kaynağı ne olursa olsun, eninde sonunda bir ordu her sanayi dalı gibi sermayenin ve emeğin etmenlerini temel alarak kurulur, tam da bu nedenle askerlerin faaliyetlerini bir başka iş türü olarak değerlendirmek mümkündür."

ERIK JAN ZÜRCHER

THG
0334162
HGC

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-2274-1